T.C.

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1872-1896 YILLARI ARASINDAKİ TÜRK ROMANINDA DİN DUYGUSU, DİNLER VE İNANÇLAR

DOKTORA TEZİ

Kemal TİMUR

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Enstitü Anabilim Dalı : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Enstitü Bilim Dalı : YENİ TÜRK EDEBİYATI

109105 109105

Bu tez 16.10.2001 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/ ~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Kâzım YETİŞ	Prof.Dr.Necat BİRİNCİ	Doç.Dr.M.Fatih ANDI
Jüri Başkanı	Jüri Üyesi	Jüri Üyesi
Yrd.Doç.Dr.Erol ÜLGEN	Yrd.Doç.Dr.Musa AKSOY	
Jüri Üyesi	Jüri Üyesi	

ÖN SÖZ

Milletlerin kültürlerinde din duygusunun ya da dinin önemli bir yer tuttuğunu bütün sosyologlar kabul ederler. Kültürü, bir milletin yaşayış şekli olarak da tarif ederler. Diğer yandan Emile Durkheim'den beri din, kültürün bir unsuru olarak kabul edilir. Bu çerçevede bir milletin yaşayışı üzerinde dinin etkili olduğu bir gerçektir. Nitekim Türk tarihine baktığımız zaman -tabiatıyla İslâmî devir Türk tarihi- dinin hayatımızda önemli bir yer tuttuğu görülür. Mimarî, hat, tezhip, musiki, örf ve âdet, edebiyat, kısaca hayatın ve güzel sanatların hemen hepsinde dinin tayin edici, şekillendirici rolü vardır. İnsanımız, hayatını büyük ölçüde inancına göre şekillendirmiştir.

Bir edebî tür olarak roman, bilindiği gibi bize Tanzimat'tan sonra gelir. Romanla hayat arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Bilim-kurgu romanlarını bir tarafa bırakırsak, romancı, eseriyle bir dünya kurar; ama kurduğu bu dünya hayattan kopuk değildir. Hatta ifade edildiği gibi hayata tutulmuş bir aynadır. Türkler, Müslüman olduktan sonra İslâm dininin kendilerine kazandırdığı güç ve imanla büyük devletler kurmuşlar hatta kendilerinin ve dünya tarihinin en uzun ömürlü devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kurarak üç kıtaya hükmetmişlerdir. Yavuz Sultan Selim'den sonra hilâfeti de alarak İslâm dünyasının hemen tek sahibi ve lideri konumunu kazanmışlardır. Fakat her yükselişin bir düşüşü olduğu vak'ası Osmanlı Devleti için de geçerli olmuş ve varabileceği sınırların sonunu zorlayan devlet 1699 Karlofça antlaşmasından sonra yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır.

Bir anlamda 17.asır, Türklerin yüzyıllardır savaş halinde oldukları ve her zaman üstün geldikleri Batı karşısında gerileyişlerinin ve mağlûbiyetlerinin başladığı asırdır. Öte yandan Batı dünyası felsefî ve fikrî alanda olduğu kadar teknik alanında da büyük başarılar elde etmiş ve Osmanlı Devleti bu gelişmeleri, maalesef zamanında ve yeterince takip edememiştir.

18. yüzyıldan itibaren Batı dünyası, genel manada dinlere karşı; özel manada İslâma karşı bir reaksiyonun içerisine girmiştir. Sahip olduğu bilgi ve teknoloji ile dünyaya hükmetmenin imkânlarını kazanan Batı, dinlere karşı olmasının yanında emperyalist veya sömürgeci anlayışını uygulama sahası olarak İslâm dünyası ve Osmanlı İmparatorluğu'nu

görmüştür. Özellikle III. Selim'den sonra Batı ile kurulan sıkı temaslar, aydınımızın Batıyı yerinde tanıması ile ona karşı gittikçe bir hayranlık doğurmuştur. Bu hayranlığın sonunda Batılı gibi düşünmek, Batıdaki yeni fikirleri büyük bir hayranlıkla benimsemek, devlet adamlarımızın ve aydınlarımızın şiarı olmuştur. Aslında devlet adamlarımızın ve aydınlarımızın bu durumunu, bir yaşama, varlığını sürdürme mücadelesi olarak da değerlendirmek mümkündür. Pek çok yazarımızın isabetle belirttiği gibi ilk romanların yazıldığı dönemde Türk insanı tam bir "medeniyet krizi" içerisindedir. Tabiatıyla ve haklı olarak ne kendi varlıklarından vazgeçebilmekte ne de Batıyı görmezlikten gelebilmektedirler.

İşte bu kriz döneminde, geçmiş yüzyıllarda Türk yükselişinde büyük bir itici güç olan dinin hayatımızdaki yeri ne idi? Bu soru, özellikle 19. yüzyılda; halledilmesi, cevaplandırılması gereken sorulardan biridir. Zira, devlet idaresini, idarî sistemi değiştirmek isteyen daha açık bir ifadeyle, padişahlığı -mutlakiyet rejimini kaldırıp yerine meşrutiyet fikrini getirmek isteyen aydınlarımız bile yeni düşüncelerini İslâmî esaslarla açıklamaya çalışıyorlardı. Bilindiği gibi bunun en çarpıcı örneği Ziya Paşa ve Namık Kemal'dir. Ayrıca bu yazarlarımızdan meselâ Namık Kemal, Paris'te verdiği bir konferansında İslâmiyetin gelişmeye mani olduğunu söyleyen Hernest Renan'a verdiği cevabında, tarihî kaynaklara dayanarak, İslâmın bilakis gelişmeyi teşvik ettiğini söyler.[1]

İşte biz, böyle bir devirde parça parça da olsa hayatımızın aksini bulduğumuz romanlarımızda din duygusunun yerini araştırmak istedik. Hatta Batıdaki materyalist, pozitivist, düşünceleri de göz önünde bulundurarak -ki bunun uzantıları bize kadar gelmektedir; bu konuda Beşir Fuat'ı hatırlatmakla[2] iktifa ediyoruz- **1872-1896 Yılları Arasındaki Türk Romanında Din Duygusu, Dinler ve İnançlar** adlı çalışmamızı sadece İslâm dinine münhasır kılmadık. Diğer dinleri ve inançları da göz önünde bulundurduk. Araştırmamızı başlangıçtan 1896 yılına kadar yayınlanmış romanlarla sınırladık. Çünkü hem eser sayısının çokluğu -dolayısıyla ihatanın güçlüğü- hem de 1896'dan sonra değişmenin daha ileri boyutlara gittiğini göz ardı edemezdik. Romanların

[1] Namık Kemal "Renan Müdâfaa-nâmesi", İstanbul 1326 (1884).
[2] Bu konuda şu çalışmaya bakılabilir: OKAY, M.Orhan, "İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad", Dergâh Yayınları, İstanbul.

kronolojik olarak yayın tarihini bozmamak için, Araba Sevdası[3] gibi bu tarihler arasında yazılıp da sonraki tarihlerde yayınlanan romanları da daha sonraki çalışmalara bırakarak onlara yer vermedik. Maalesef bu güne kadar Türk romanının tam bir bibliyografyası yapılamamıştır. Bu bakımdan biz romanla ilgili yapılmış çalışmaları gözden geçirdik.[4] Daha sonra da kütüphane kataloglarını tarayarak inceleme yapacağımız romanları belirledik. Bibliyografyayı tespit ettikten sonra eserleri teker teker okuyarak din duygusuyla ilgili unsurları ve motifleri tespit ettik. Tabiatıyla hiç din duygusunun tezahür etmediği romanlara da rastladık.[5] Bunlara, çalışmamızın birinci bölümünde konusunu belirtmekle yetindik. Çalışmamız bu ön söz ve girişten sonra beş bölüm, sonuç ve bibliyografyadan oluşmaktadır.

Girişte, dinin insan ve toplum hayatındaki yerini belirlemeye çalıştık. Daha sonra dinin güzel sanatların kaynağı olması olgusunu söz konusu ettik. Bu çerçevede edebiyat-toplum, edebiyat-din ilişkisini anlatmaya çalıştık. Türk Edebiyatının bir bütün olduğu düşüncesinden hareketle dinin, inceleme konumuz olan devreye kadar edebiyetımızda, ne şekilde yer aldığını ana hatlarıyla göstermeye çalıştık.

---

[3] Araba sevdası, 1889'da yazılmış, Servet'i Fünûn topluluğunun kuruluşu ile bu dergide yayınlanmaya başlamıştır. (C.10, S.258, 20 Şubat 1896). Kitap olarak ilk defa Kanaat Matbaasında İstanbul 1314 (1898) tarihinde yayınlanmıştır (Parlatır, 1986: 101, 146)., Nabizâde Nazım'ın Zehra'sı ise ilk defa olarak Konstantiniye 1312 (1896) yayınlanmıştır (Birinci, 1987: 131). Ayrıca Ahmet Midhat ve Mehmet Celâl'in de bu tarihlerden sonra yayınlanan romanlarına yer vermedik.

[4] UĞURCAN, Sema, "**Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri-Tanzimattan Cumhuriyete**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst.Ün. 1983.; KETENE, Cengiz, "**Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Mekan**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Ünv., Erzurum 1987.; TEKŞAN, Musut, "**Tanzimat Romanında İntihar Olaylarının Psikolojik ve Sosyal-Psikolojik Sebepleri**",Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ünv., 1988.; OKAY, Orhan, "**Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**", Milli Eğitim Yayınları, İstanbul-1989.; ARGUNŞAH, Hülya Eraydın, "**Türk Edebiyatında Tarihi Roman**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Ün. Sos.Bil.Enst., İstanbul-1990.; İNCİ, Handan, "**Tanzimat Devri Türk Romanında Baba**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Ün. Sos.Bil.Enst., İstanbul-1992.; HASER, Melih, "**Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Kahramanlar**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst.Ün. 1994.; AYDIN, Süleyman, "**Tanzimat Dönemi Romanında Kadın**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Ünv., Kayseri-1995.; SINAR, Alev, "**Türk Hikaye ve Romanında Çocuk (1872-1950)**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Ünv., İstanbul-1995.; TAŞÇIOĞLU, Yılmaz, "**Mehmed Celal'in Romanları ve Popüler Edebiyat Geleneği**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ünv. 1995.; YILDIZ, Ali, "**Ahmet Midhat Efendi'nin Hikâye, Roman ve Tiyatrolarında İnsan**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-1999.

[5] Ahmet Midhat'ın **Karıkoca Masalı**, Mustafa Reşit'in, **Neyyir**, **Lorans** ve **Pembe Ferâce** romanlarında hemen hiç bir din duygusuna rastlanmaz.

Nihayet yukarda işaret ettiğimiz noktaları yani Türk toplumundaki değişmeyi ve dinin bu değişmedeki durumunu belirlemeye gayret ettik.

Birinci bölüm, **Din Duygusu ve İnanma İhtiyacı** başlığını taşır. Burada, konuya bir bütün olarak bakılabilmesi ve romanın vak'ası içinde konunun işlenişinin anlaşılması için, -romanları tek tek inceleyerek- din duygusunun bütün tezâhürlerine yer verdik. Ayrıca kahramanların mensup oldukları dinleri de belirterek onların dinî duygularını ve inanma ihtiyaçlarını olayların gelişimi içinde tespit etmeye çalıştık. Kahramanlarda din duygusu nasıl tezahür ediyor? Sıkıntı ya da başına gelen bir hadiseden dolayı inancına sığınıyor mu? Din duygusu onun romandaki hareketlerine etki ediyor mu? Dine ilgisiz mi kalıyor? Yoksa hiç inanmıyor mu? gibi konulara bu bölümde yer verdik.

İkinci bölüm, **Semavî Dinler** genel başlığını taşır. Burada maksadımız birinci bölümde çeşitli şekillerde tezahürlerini gördüğümüz din duygusunun romanın yapısında ve kahramanların şahsiyet ve davranışlarında yer alışının ayrıntısına girmekti. Bunun için önce İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi semavî dinleri ele aldık. Burada kronolojide bir değişme görülmektedir. Biz kronolojiye bağlı kalmak yerine temasın veya tezahürün sıklığına bağlı kaldık. Bunun için de kronolojiye göre sondan başa doğru bir sıra ortaya çıktı. Bu bölümün ilk ana başlığı İslâmiyettir. Bu kısımda önceliği iman esaslarına verdik. Bunlar Allah'a iman, onun varlığını birliğini kabul etme, melekler, kitaplar, peygamberler, âhiret, kaza ve kader bahisleridir. Bunların her birinin romanlarımızda nasıl ortaya çıktıklarını ve kahramanların hayatındaki yerini tek tek tespit ettik. Bundan sonraki ikinci ana başlık ibadetlerdir. Bunlar sırasıyla namaz, oruç, hac, kurban ve mevlit okutmadır. Bunların ilkini müstakilen ele aldık. Oruç, hac ve kurbanı genellikle müşterek söz konusu edildiği için biz de eserlere bağlı kaldık. Ayrıca yüzyıllarca sevinç ve kederli günlerde ortak bir merasim olan mevlit okutma geleneğini ayrıca söz konusu ettik. Yine bütün romanlardaki bu ibadetlerin tezahür şekillerine, kahramanların bu ibadetlere yapışlarına din duygusunun bir görünümü olarak yer verdik.

Diğer Dinî Unsurlar başlığı altında ise tabiatıyla İslâma göre mezhep, hoşgörü ve din değiştirme, kadın, nikâh, boşanma, esaret-cariye, vasiyet, kutsal gün ve geceler, din büyükleri ve din adamları, ceza-mükâfat, İslâm birliği, nazar, resim ve heykel, kutsal

mekânlar ve şehirlerle ilgili temas ve işaretler yine her roman teker teker ele alınarak gösterilmiştir. Bunlar, incelediğimiz devredeki romancılarımızın kahramanlarında duyuş, inanış ve davranış olarak vurgulamak istedikleri hususlardır. Romancılarımız Müslüman olan kahramanlarının hayatlarına girmiş, davranışlarına etki etmiş bu hususlara vurgu yapmak suretiyle onların din duygularını belirlemiş olmaktadırlar. Bunlar aynı zamanda yazarlarımızın İslâmiyeti algılayışlarını da ortaya koymaktadır. Ayrıca siyasî bir anlayış olarak da değerlendirilebilecek olan İslâm birliği fikrine de yer vermemezlik edemezdik. Burada, bâtıl inançlara batinîlik, tılsım, muska, efsun, fal, ve benzeri konulara bakışlara da yer vermek gerekiyordu. Bunun için bunları da belirledik.

İkinci bölümün ikinci alt başlığını Hristiyanlık konusuna ayırdık. Burada; "İnanç", " Hz. Meryem ve Hz. İsa", "İncil" "Çan, Kilise, Manastır, Patrikhane ve Dinî Törenler", "Kutsal Günler ve Mekânlar", "Papaz, Rahibe ve Rahibelik", "Vaftiz-İstavroz", "Mezhepler ve Boşanma", "Allah'a Teslimiyet, Ahiret ve İlgili Unsurlar", "Hristiyanlığı Yayma Faaliyetleri", "Melek, Peri, Huri, Cin, Şeytan", "Bâtıl İnançlar" ve "Hristiyanlıkta Din Duygusunun Azalması" unsurlarını bu başlıklar altında tasnif ederek değerlendirdik. İnceleme konumuz olan romanlarda pek çok Hristiyan kahraman vardır. Hatta bazı romanların kahramanları bütünüyle Hristiyandır. Bunun için bu ve bütün romanlardaki Hristiyanlıkla ilgili unsurları yukarda sıralanan başlıklar altında ele aldık. Her dinin birtakım kuralları ve ona bağlı olarak yaşayış şekilleri vardır. Tabiatıyla biz bir bütün olarak bu kuralları değil romanlardaki duyuş, inanış ve yaşayış şekillerinden hareket ederek her motifte bütün romanları yeniden ele aldık. Burada bundan önceki kısımda İslâm birliğinden, ayrıca söz ettiğimiz gibi Hristiyanlığı yayma faaliyetlerine de ayrı bir başlık açtık. Bu bölümün üçüncü alt başlığı "Yahudilik"tir. Romancılarımız daha doğrusu Ahmet Midhat Efendi çok kısa da olsa Yahudiliğe de yer vermektedir. Kısa olduğu için burada alt başlık yapmaya gerek görülmemiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde semavî olmayan dinleri söz konusu ettik. Bu bölümün birinci alt başlığını "Hinduizm"e ayırdık. Burada fazla unsur işlenmediğinden tasnife gerek duymayarak tek başlık altında işlenen unsurları vermeye çalıştık. Bu bölümün ikinci alt başlığında ise, "Mecusîlik" dini ile ilgili işlenen unsurları ele aldık. Yine işlenen

unsurları tek başlık altında inceledik. Bu bölümün son alt başlığını ise "İlkel Kabile Dinleri" oluşturmaktadır. Bu konuyu da tek başlık halinde verdik.

Burada üzerinde durduğumuz hususlardan biri de mitolojik inançlardır. Hemen hemen bütün yazarlar, bu mitolojiyle ilgili motiflere romanlarında kısaca yer vermişlerdir. Ahmet Midhat ise bu konuyu ele alır ve geniş bilgiler vererek yorumlarda bulunur. Onun için çok işlenen bu konuya da ayrı bir bölüm ayırdık. Romancılarımızın, tabiatıyla Ahmet Midhat Efendi'nin çok geniş bir yelpazesi vardır. Semavî dinlerin yanında diğer inançlara da yer yer temas etmektedirler. Bu da din duygusunun bir başka tezahürü idi. Bunun için bunları da almak ihtiyacını hissettik.

Romancılarımız din ve inançların karşılaştırılmasını da yapmaktadırlar. En çok karşılaştırılan dinler, İslâmiyet ve Hristiyanlıktır. Bazen bu dinlerin başka dinlerle de ilgisi kurulur. İşte işlenen bu konulara da çalışmamızın son bölümü olan beşinci bölümde yer verdik. Çalışmamızın sonuç kısmında ise, bütün işlenen bu konuların genel bir değerlendirmesini yaptık.

Çalışmamızda, incelenen bütün romanların ilk baskıları esas alınmıştır. Verilen dipnotlardaki sayfa numaraları da bu ilk baskılara aittir. Romanlarda geçen birçok yabancı kahraman ile yer isimlerini Türkçe okunuşlarına göre aldık. Çalışmamızda yer alan metin aktarımlarında, metinlerin yazılışlarındaki imlâyı değil bu günkü imlâyı tercih ettik. Hatta Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu'nu esas aldık. Alıntılar, kaynak gösterme ve bibliyografyada gösterilen eserlerin kimliklerini, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün istediği kurallar çerçevesinde yaptık.

Çalışmamızda altmış iki roman incelenmiştir. Bu romanlar kronolojik olarak incelenmiştir. Ancak bir romancının kronolojisinin ardından diğer romanlarını da inceledik. Bu romanlar yazarların adlarındaki harf sırasına göre bibliyografya kısmında gösterilmiştir. Ayrıca bu kısımda yararlanılan diğer kitap, makale ve ansiklopedi maddeleri de gösterilmiştir.

Bu çalışmada, romanlarda işlenen "din duygusu" unsurları araştırılırken, bahsedilen motiflerin münakaşası, olumlu ya da olumsuz eleştirisi yapılmamıştır. Anlatılanların tamamı, romancıların görüş ve düşüncelerini yansıtmaktadır. Bizim çalışmamız ise, yazarların romanlarında din duygusuyla alakalı muhtelif motiflerin biraraya getirilip bir kategoriye sokularak ortaya konmasından ibarettir. Arasıra yaptığımız mülahazalar ise bir yorumdan ziyade, fikirler arasında irtibatın sağlanması içindir. İnsan ve toplumların hayatında önemli bir yer işgal eden din duygusu konusunun gerçek olarak değerlendirilip sentezinin yapılması; ancak bu gibi çalışmaların tamamlanması sonucu mümkün olabilecektir.

Tez konusunun belirlenmesinde ve daha sonraki safhalarında, engin bilgisiyle beni yönlendiren, yol gösteren, gerektiğinde tatil günlerinde bile zamanını ayıran ve bunları yaparken büyük bir sabır ve dikkat göstererek kıymetli vakitlerini harcayan muhterem hocam sayın Prof.Dr.Kâzım YETİŞ'e şükranlarımı arzederim.

Kemal TİMUR-2001

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....VIII

ÖZET.....XIII

SUMMARY.....XIV

GİRİŞ.....1

1. BİRİNCİ BÖLÜM.....10

1.1. DİN DUYGUSU VE İNANMA İHTİYACI.....10

1.1.1. Şemsettin Samî, Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat.....10

1.1.2. Namık Kemal, İntibah.....12

1.1.3. Namık Kemal, Cezmi.....14

1.1.4. Ahmet Midhat, Dünyaya İkinci Geliş.....19

1.1.5. Ahmet Midhat, Hasan Mellah.....22

1.1.6. Ahmet Midhat, Zeyl-i Hasan Mellah.....32

1.1.7. Ahmet Midhat, Karıkoca Masalı.....43

1.1.8. Ahmet Midhat, Hüseyin Fellah.....43

1.1.9. Ahmet Midhat, Felatun Bey İle Rakım Efendi.....50

1.1.10. Ahmet Midhat, Paris'te Bir Türk.....53

1.1.11. Ahmet Midhat, Çengi.....58

1.1.12. Ahmet Midhat, Kafkas.....61

1.1.13. Ahmet Midhat, Süleyman Muslî.....64

1.1.14. Ahmet Midhat, Yeryüzünde Bir Melek.....66

1.1.15. Ahmet Midhat, Henüz 17 Yaşında.....70

1.1.16. Ahmet Midhat, Karnaval.....75

1.1.17. Ahmet Midhat, Dürdane Hanım.....78

1.1.18. Ahmet Midhat, Vah.....81

1.1.19. Ahmet Midhat, Acâib-i Âlem.....84

1.1.20. Ahmet Midhat, Cellat.....91

1.1.21. Ahmet Midhat, Esrar-ı Cinâyât.....93
1.1.22. Ahmet Midhat, Cinli Han.....96
1.1.23. Ahmet Midhat, Bahtiyarlık.....98
1.1.24. Ahmet Midhat, Hayret. 100
1.1.25. Ahmet Midhat, Arnavutlar Solyotlar.....108
1.1.26. Ahmet Midhat, Demir Bey.....111
1.1.27. Ahmet Midhat, Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları.....116
1.1.28. Ahmet Midhat, Haydut Montari.....117
1.1.29. Ahmet Midhat, Gürcü Kızı Yahut İntikam.....120
1.1.30. Ahmet Midhat, Rikalde Yahut Amerikada Vahşet Âlemi.....126
1.1.31. Ahmet Midhat, Diplomalı Kız.....133
1.1.32. Ahmet Midhat, Müşâhedât.....236
1.1.33. Ahmet Midhat, Ahmet Metin ve Şirzâd.....140
1.1.34. Ahmet Midhat, Taaffüf.....154
1.1.35. Mehmet Celâl, Venüs.....157
1.1.36. Mehmet Celâl, Cemile.....158
1.1.37. Mehmet Celâl, Dehşet, Yahut Üç Mezar.....160
1.1.38. Mehmet Celâl, Orora.....162
1.1.39. Mehmet Celâl, Margerit.....163
1.1.40. Mehmet Celâl, Elvah-ı Sevda.....164
1.1.41. Mehmet Celâl, Muhabbet-i Mâderâne.....167
1.1.42. Mehmet Celâl, Küçük Gelin.....168
1.1.43. Mehmet Celâl, Bir Kadının Hayatı.....170
1.1.44. Mehmet Celâl, Zehra.....175
1.1.45. Mehmet Celâl, Rene.....177
1.1.46. Mehmet Celâl, Bîvefa.....180
1.1.47. Mehmet Celâl, Mükâfat.....181
1.1.48. Hüseyin Rahmi, Şık.....181
1.1.49. Halit Ziya, Nemide.....183
1.1.50. Halit Ziya, Bir Ölünün Defteri.....183
1.1.51. Halit Ziya, Ferdi ve Şürekası.....184
1.1.52. Mustafa Reşit, Neyyir.....185

1.1.53. Mustafa Reşit, Lorans.....186
1.1.54. Mustafa Reşit, Pembe Ferâce.....186
1.1.55. Samipaşazâde Sezâî, Sergüzeşt.....187
1.1.56. Mehmet Murat, Turfanda mı Yoksa Turfa mı?.....189
1.1.57. Hüseyin Cahit, Nadide.....196
1.1.58. Fikripaşazâde Mehmet Müncî, Diyana.....200
1.1.59. Fikripaşazâde Mehmet Müncî, Merâret-i Hayat.....202
1.1.60. Fatma Aliye, Muhadarat.....204
1.1.61. Vecihî, Mehcûre.....207
1.1.62. Vecihî, Mihridil.....210
2. İKİNCİ BÖLÜM.....214
2.1. SEMAVÎ DİNLER.....214
2.1.1. İSLÂMİYET.....214
2.1.1.1. İMANIN ESASLARI.....214
2.1.1.1.1. Allah'a İman ve Onun Varlığını Birliğini Kabul Etme...214
2.1.1.1.2. Melekler.....265
2.1.1.1.3. Kitaplar.....268
2.1.1.1.4. Peygamberler.....279
2.1.1.1.5. Âhiret.....287
2.1.1.1.6. Kaza ve Kader.....297
2.1.1.2. İBADETLER.....304
2.1.1.2.1. Namaz ve İlgili Unsurlar.....304
2.1.1.2.2. Oruç Hac, Kurban ve İlgili Unsurlar.....312
2.1.1.2.3. Mevlit Okutmak.....314
2.1.1.3. DİĞER DİNİ UNSURLAR.....314
2.1.1.3.1. Mezheb.....314
2.1.1.3.2. İslâmiyetin Hoşgörüsü ve Din Değiştirme.....319
2.1.1.3.3. Kadın.....340
2.1.1.3.4. Nikâh.....347
2.1.1.3.5. Boşanma.....349
2.1.1.3.6. Esaret, Hizmetçi, Cariye ve Kölelik.....353
2.1.1.3.7. Vasiyet-Vasiyetname.....355

2.1.1.3.8. Kutsal Geceler, Kutsal Günler.....362
2.1.1.3.9. Din Adamları, Din Büyükleri.....362
2.1.1.3.10. Ceza-Mükâfat.....364
2.1.1.3.11. İslâm Birliği.....375
2.1.1.3.12. Nazar ve Göz Değmesi.....379
2.1.1.3.13. İslâmiyetin Resim ve Heykele Bakışı.....380
2.1.1.3.14. Kutsal Mekânlar ve Şehirler.....383
2.1.1.3.15. Batıl İnançlar.....385
2.1.1.3.15.1. Bâtınîlik.....385
2.1.1.3.15.2. Tılsım, Muska, Efsun, Fal, Sihir, Vampir...387
2.1.2. HRİSTİYANLIK.....394
2.1.2.1. İnanç.....394
2.1.2.2. Hz. Meryem ve Hz. İsa.....397
2.1.2.3. İncil.....403
2.1.2.4. Çan, Kilise, Manastır, Patrikhane Ve Dinî Törenler.....404
2.1.2.5. Kutsal Günler ve Mekânlar.....419
2.1.2.6. Papaz, Rahibe ve Rahibelik.....420
2.1.2.7. Vaftiz-İstavroz.....437
2.1.2.8. Mezhepler ve Boşanma.....439
2.1.2.9. Allah'a Teslimiyet, Âhiret ve İlgili Unsurlar.....444
2.1.2.10. Hristiyanlığı Yayma Faaliyetleri.....551
2.1.2.11. Melek, Peri, Huri, Cin, Şeytan.....454
2.1.2.12. Bâtıl İnançlar.....458
2.1.2.13. Hristiyanlarda Din Duygusunun Azalması.....461
2.1.3. YAHUDİLİK.....464
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....466
3.1. SEMAVÎ OLMAYAN DİNLER.....466
3.1.1. HİNDUİZM.....466
3.1.2. MECUSİLİK.....476
3.1.3. İLKEL KABİLE DİNLERİ.....480
4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....491

4.1. MİTOLOJİ.....491

5. BEŞİNCİ BÖLÜM.....504

5.1. DİNLERİN KARŞILAŞTIRILMASI.....504

SONUÇ..... 520

BİBLİYOGRAFYA.....534

ÖZGEÇMİŞ.....548

ÖZET

1872-1896 Yılları Arasındaki Türk Romanında Din Duygusu, Dinler ve İnançlar adlı çalışmamızda 1872-1896 yılları arasında yayınlanan 62 Türk romanında din duygusunun tezahürleri araştırılmıştır. Çalışmamız sadece İslâm dini ile sınırlandırılmamış diğer dinlere ve inançlara da yer verilmiştir. Çalışmamız ön söz ve girişten sonra beş bölüm, sonuç ve bibliyografyadan oluşmaktadır.

Girişte, dinin insan ve toplum hayatındaki yeri belirlenmiş ve daha sonra dinin güzel sanatların kaynağı olması olgusu söz konusu edilmiştir. Bu çerçevede edebiyat-toplum, edebiyat-din ilişkisi anlatılmaya çalışılmıştır. Burada Türk Edebiyatı'nın bir bütün olduğu düşüncesinden hareketle dinin, inceleme konumuz olan devreye kadar edebiyatımızda, ne şekilde yer aldığı, ana hatlarıyla gösterilmeye gayret edilmiştir.

Birinci bölüm, Din Duygusu ve İnanma İhtiyacı başlığını taşır. Burada, konuya bir bütün olarak bakılabilmesi ve romanın vak'ası içinde konunun işlenişinin anlaşılması için, -romanlar tek tek incelenerek- din duygusunun bütün tezâhürlerine yer verilmiştir.

İkinci bölüm, Semavî Dinler genel başlığını taşır. Burada maksadımız birinci bölümde çeşitli şekillerde tezahürlerini gördüğümüz din duygusunun romanın yapısında ve kahramanların şahsiyet ve davranışlarında yer alışının ayrıntısına girmekti. Bunun için burada önce İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik olan semavî dinler ele alınmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde semavî olmayan dinler söz konusu edilmiştir. Burada "Hinduizm", "Mecusîlik" ve "İlkel Kabile Dinleri" incelenmiştir. Dördüncü bölümde mitolojik inançlara yer verilmiştir. Romancılarımız din ve inançların karşılaştırılmasını da yapmaktadırlar. Bu konuya da çalışmamızın son bölümü olan beşinci bölümde yer verilmiştir. Çalışmamızın sonuç kısmında ise, bütün işlenen bu konuların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

SUMMARY

In our study named the Sense of Religion, Religions and Belief in Turkish Novel between 1872-1896, gopearings of religions sense in 62 Turkish novels published between 1872-1896 have been researched. Our study has not been restricted not only with Islam, but also the other religions and believes have been searched. Our study consists of five parts after preface and introduction, and condusion and bibliography.

In introduction, the position of religions in human and social life has been determined and then the fact that religion is the source of fine arts has been explained. In this respect, the relation of literature-society, and literature-religion has been explicated. Here, with the fact that Turkish literature is complete, the position of religion in our literature till the term that we study, has been displayed with the main lines.

The title of the first part is The Sense of Religion and the Need of Believe. Here, in order to investigate the subject entirely, and in order to be understood of the process of the subject clearly, the novels have been investigated one by one, and the whole appearing of the sense of religion has been explained.

The Semavî Religions is the title of the second part. Our aim is to go into details of the position of the sense of religion, which we have seen the appearings in the first part, in structure of novel and in behaviours and personality of here and heroine. Because of this, initially, Islam, Christianity and Jewishness have been studies.

In the third part of our study, the religions that are not Semavî have been investigoted. Here, "Hinduism", "Mecusilik" and The Religions of Primitive Society have been searched. In the fourth part, mythological believes have been studied. Our novelists, also compare and contrast religion and believes. This subject has been studied in our last part. In our conclusion part, general evaluation of all these subjects has been made.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

GİRİŞ

İnsan varolalıdan beri inanma ihtiyacı içerisindedir. Nitekim bizim inancımıza göre ilk insan, aynı zamanda din tebliğcisi olan peygamberdir. Bu bakımdan insan ve toplum hayatında dinin ve din duygusunun önemli bir yeri vardır. Bunun için de bütün sosyologlar, dinin, din duygusunun insan ve toplum hayatındaki bu yerini kuvvetle vurgularlar.* İnsanlık tarihi incelendiğinde en ilkel kabileden en modern kabileye kadar her toplum ve toplulukta bir varlığa ya da Tanrı'ya inanma bir ihtiyaç olarak hissedilmiştir. Başta Batıda; Auguste Comte, Durkheim, Saint Simon, Frederic Le Play olmak üzere diğer sosyologlar da bu görüştedirler. Türk sosyolojinin kurucusu sayılan Ziya Gökalp de insan ve toplum hayatında dinin ve din duygusunun önemli olduğunu söyler ve İstanbul Darülfünun'unda, kurucusu olduğu sosyoloji kürsüsünde ilk dersini dine ayırır. Bu da din konusunun, toplumların hayatında önemli bir yeri olduğunu göstermesi bakımından önem arzetmektedir (Sezer, 1981: 15).

Din duygusu, insanla beraber varolan ve yaşayan bir gerçektir. Ferdî ve sosyal bir realitedir. İnsanın yaratılışına bağlı, tarihin her devrine ve dünyanın her köşesinde fertlere ve toplumlara hâkim olan ilahî bir kanundur. Din duygusu, bir realitedir, o her türlü felsefî ve ilmî düşüncelerden önce varolmuş ve insanların yaşayışlarını sevk ve idare etmiştir. İnsanlar, âlemin ilk sebebi nedir? diye sormadan önce kendi yaşayışlarını ve kendi kaderlerini düşünmüşler ve aramışlardır. İnsan, bir tabiat içinde yaşamaya mecburdur. Bu itibarla dinî ve felsefî telkinler almadan önce, kendi kaderine hâkim olan kuvvet ve kudret duymaya ve anlamaya başlar. İnsanın kendi kaderine hâkim olan bir kuvvetin varlığını duyması, din duygusunun ilk tohumlarını teşkil eder. Yani insan, tabiî bir eğilim ve duygu ile kendine göre bir dinî hayat yaşamaya başlar. Bu bakımdan din

---

* Bu konularda daha geniş bilgi için, "GÖKBERK, Macit, SEZER, Baykan, **"Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı"**, İstanbul Fakültesi Matbaası, İstanbul-1981.; TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, **"Din Sosyolojisi -Giriş"**, A.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, 1968.; TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, **"Din Sosyolojisi"**, A.Ü.İ. Fak. Yayınları, Ankara-1986.; PAZARLI, Osman, "**Din Psikolojisi**" Remzi Kitabevi, İstanbul-1972.; AYDIN, Mustafa, "**Kurumlar Sosyolojisi**", Vadi Yayınları, 1997.; "**Felsefe Tarihi**", Bilgi, 1974.; BERKAY, Fügen, "**Türk Toplumu Açısından İslâmiyet**", Sosyoloji Dergisi, S.19-20, s.204., CHALLAYE, Felicien, "**Dinler Tarihi**", Varlık, 1963., NECATİGİL, Behçet, "**100 Soruda Mitologya**" Gerçek, 1973., GÖKALP, Ziya, "**Türk Medeniyeti Tarihi, I**" s.106-117, Türk Kültür Yayını, 1974.; ÖRNEK, Sedat Veyis, "**100 Soruda Din, Büyü, Sanat, Efsane**" s.53, Gerçek, 1971." yayınlarına bakılabilir.

duygusu, sunî, felsefî bir teori olmayıp bizzat kendisi bir realitedir, fakat kendisinden bir çok teoriler doğan bir realitedir. Din duygusu, bizim kaderimize tesir eden kuvvetlere inanmak ve bu inanç sonunda onlara karşı özel davranışlarda bulunmaktır. Bu ifade yeryüzünde yaşamış ve yaşamakta olan bütün din duygularına şamil bir tarif olabilir. İnsan, inanmak ihtiyacındadır. Bu, onun nefsini korumak ve yaşamak iç güdülerine bağlı tabiî ve fitrî bir duygudur (Pazarlı, 1972: 31).

Din duygusu, yalnız sosyal bir olay da değildir. O aynı zamanda ferdî bir olaydır. Hatta bütün dinî duygulardan kurtulmuş olan kimselerde dahi aynı iz bulunur. Gerek sonsuzluk duygusu ile olsun, gerek evrensel düzen duygusuyla olsun, gerekse teselli ve ümit duygusu ihtiyacı ile olsun, herkes hayatında bazı olaylarda din duygusunun, ferdî bir yönünün olduğunu anlar. İnsan, yaratılış itibariyle dinî bir yaratıktır. Bu nokta yeryüzünde gelmiş ve geçmiş bütün dinlerin kabul ettiği bir gerçektir. İnsan her çağda kutsal bir şey bulmuş, ona inanmış ve bağlanmıştır. Şu halde her dinde temel kavram, bir kutsal ile ilişki kurmaktır (33).

Din duygusu ile ahlâk birbirlerinden ayrılmaz bir bütün meydana getirirler. Dinî emirlerin büyük bir çoğunluğu ahlâkî emirlerden ibarettir. Ahlâksız din olmaz ve her din, insanları ve toplumları ahlâklı yaşamaya zorlar. Ahlâk, hayrın ve vazifelerin ilmidir. Din duygusu ise, insanın üstün ve mukaddes bir varlık ile ilişki kurmasıdır. Gerçekte din duygusu ve ahlâk, vazifeleri bakımından farklı iseler de, gelişmelerinde beraber yürürler ve aralarındaki münasebet pek sıkıdır (42).

Dinin en temel elemanı dinî duygudur. Din duygusu, tabiatüstü kutsal bir varlığa sevgi ve saygı ile bağlanmaktır (92). Bir meyve yiyen kimse bundan hoşlanır. Bu duygu maddî bir etki ile meydana gelen bir haz ve lezzettir. Aynı zamanda yenilen şeyin bir meyve olduğunu idrak eder. Bu da zihne ait bir faaliyet ve bilgidir. Bir ezan sesi, güzel bir müzik de insanın hoşuna gider. Bu da manevî bir tesirle meydana gelen bir zevktir. İnsan dünyaya gelirken irsî birtakım kabiliyetleri de beraber getirir. Bunlar psikolojide eğilimler, iç güdüler, temel duygular adı altında gösterilir. Herhangi bir tesir karşısında duyarlık ve duygulanmak insanda fitrî bir istidat ve kabiliyettir. Din duygusu da bir insanın kutsal tanıdığı varlık karşısında duygulanması ve duyarlığıdır. Bu bakımdan dinî his de diğer

duygular gibi insanın tabiatına ve yaratılışına bağlı bir duygudur. Duygulanma öğretilmez, başkasından alınmaz. İnsanın yaratılışına bağlıdır. İnsanın tabiat ve yaratılışı herkeste ve her yerde birdir. Ruhsal, (94) bedenî yapı ve mekanizma herkeste aynı şekilde işler. Hristiyan veya Musevideki ruhî veya bedenî kabiliyetler ve istidatlar birbirinden farklı değildir. Her insan, maddî ve manevî tesirler karşısında duygulanmak istidadında bulundukça fitrî ve tabiî olarak dinî hisse sahip olur. Bu his henüz onda şuur ve iradesi dışında yaşayan, belirsiz bir duygudur. İrsî olarak gelen diğer eğilim ve duygularla karışmış bir haldedir. Bir ferdin şu veya bu dine mensup olabilmesi ise, daha sonraki aile, eğitim gibi sosyal çevrelerin ve din duygusu şuurunun gelişmesiyle gerçekleşir.

İnsanın zihne ait; idrak, hafıza, hayal gücü, dikkat gibi ruhsal faaliyetleri belirli kurallara ve kanunlara bağlı olaylardır. Duygular ise, son derece akıcı, değişken ve kanunlara bağlı olaylardır. Her şahsa göre türlü şiddet ve nitelikte görünürler. W.James bu konuyu geniş bir şekilde inceledikten sonra din duygusunun diğer duygular gibi insanda tabiî ve lâşuurî olduğunu, insan organizmasının yapısına bağlı bulunduğunu göstermiştir. Din psikolojisi alanında araştırmalar yapan diğer psikologlar da bu görüş etrafında birleşmektedirler. Flournoy, Girgensohn, Delacroix, Scheler, Bergson gibi otoriterler de din duygusunun fitrîliğini kabul etmekte, bunu iç güdü, eğilim, tabiatüstü varlığa bağlanmak gibi sebeplerle açıklamaktadırlar (95).

İnsan, anlayamadığı, çözemediği birtakım tabiat olayları karşısında bir inanma ve sığınma ihtiyacı içindedir. İnsanların kendi iç meseleleri ve diğer insanlarla olan ilişkilerinde çoğu zaman din duygusu, tayin edici bir rol oynamıştır. Bunun için de sosyologlar tarafından din duygusu ferdî ve sosyal bir realite olarak kabul edilmiştir. Hatta din duygusunun, güzel sanatların menşeî olduğu da yine sosyologlar tarafından belirtilir.*

* Bu konuda daha geniş bilgi için, "Fichter, Joseph, **"Sosyoloji Nedir"**, Çev: Nilgün ÇELEBİ, S.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Konya, 1992.; DURKHEİM, Emile, **"İntihar Toplumbilimsel İnceleme"**, Çev. Prof. Dr. Özer Ozankaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1986.; NORTBOURNNE, Lord, **"Modern Dünyada Din"**, Çeviren: Şahabeddin YALÇIN, İnsan Yayınları, İstanbul-1995.; Freyer Hans, **"Din Sosyolojisi"**, Çev. Turgut KALPSÜZ, A.Ü.İ. Fak. Yay., Ankara, 1964, s.75.; SEZEN, Yümni, **"İslâm Sosyolojisine Giriş"**, Turan Kültür Vakfı Yayını, İstanbul-1994.;Taplamacıoğlu, Mehmet, **"Din Sosyolojisi"**, A.Ü.İ. Fak. Yay., Ankara 1986.; Gökberk, Macit, **"Felsefe Tarihi"**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980.; Emile Durkheim, **"Dinî Hayatın İbtidai Şekilleri"**, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin Matbaası, İstanbul (I.Cilt, 1923; II.Cilt, 1924).; Robertson, Roland, **"Din Sosyolojisinin Gelişimi"**, Çev.Abdullah Topçuoğlu, **Din Sosyolojisi**, Vadi Yayınları: Ankara, 1996." yayınlarına bakılabilir.

Nitekim Türk tarihine baktığımız zaman Türk şiirinin ilk örneklerinin dinî merasimlerde söylenen örneklerin, şiirler olduğu görülür. Türk şiirinin ilk örnekleri Mani ve Uygur alfabeleriyle yazılmışlardır. Bu şiirlerin konusunu, dinî metinler, tövbe duaları ve hikâyeler oluşturmaktadır. Maniehist uygurlardan kalma ele geçirilen sekiz şiirin üçü ilâhi, ikisi övgü, biri ölüm, biri cehennem tasviri ve biri de bir aşk, sevgi şiiridir. İslâmiyetten önceki Türk şiirinde dinî içerikli şiirlerin örneklerine bolca rastlanır.*

"Tang tengri kelti	Tan Tanrısı geldi,
Tang tengri özi kelti	Tan tanrısı kendisi geldi
Tang tengri kelti	Tan Tanrısı geldi
Tang tengri özi kelti	Tan Tanrısı kendisi geldi.
Turunglar kamag begler kadaşlar	Kalkınız bütün beyler, kardeşler
Tang tengrig ögelim	Tan Tanrısını övelim!
Körügme kün tengri	Gören Güneş Tanrısı
Siz bizni küzeding	Siz bizi koruyun!
Körünügme ay tengri	Görünen Ay Tanrısı,
Siz bizni kurtgarıng	Siz bizi kurtarın!
Tang tengri	Tan Tanrısı!
Yıdlıg yıparlıg	Güzel kokulu, misk kokulu,
Yaruklug yaşuklug	Parlak ve nurlu.
Tang tengri 5	Tan Tanrısı (5 kez)!
Tang tengri 5	Tan Tanrısı (5 kez)!
Tang tengri	Tan Tanrısı!"... (Tekin, 1986: 8-9).

Talat Tekin'nin "İslâm Öncesi Türk Şiiri" adlı makalesinden aldığımız ve Tan Tanrısını öven bu şiirde de görüldüğü gibi Eski Türk şiirinin menşeini din oluşturmaktadır. Talat Tekin makalesinde, Tanrıyı öven şiirler naklettiği gibi, Maniheist Uygur Şiiri, Mani için söylenen büyük ilâhi, ölüm ve cehennem tasvirlerini içeren şiirler, tövbe ve dua içeren şiirler de naklederek bunların dinî içerikli olduklarını söyler (9-42). Yine Reşit Rahmeti

* Bu konuda şu eserlerede bakılabilir: TEKİN, Talat, **"İslâm Öncesi Türk Şiiri"**, Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı I (Eski Türk Şiiri)", Türk Dil Kurumu Yayınları, S. 409, Ocak 1986.; ARAT, Reşit Rahmeti, **"Eski Türk Şiiri"**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1991.

Arat da "Eski Türk Şiiri" adlı kitabında yaptığı tasnifte de görüleceği gibi eski şiirimizin oluşumunda dinin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bu kitapta Tan Tanrısı ile ilgili ilâhiler, ölüm, cehennem tasvirini içeren şiirler, Mani için söylenen şiirler, inanç, tövbe ve hâtime dualarıyla ilgili şiirlere bolca rastlamak mümkündür (Arat, 1991: 1-305).

Görüldüğü gibi din ve din duygusunun, insan ve topluluklar üzerinde derin tesirleri vardır. Bu tesir insanlığın meydana getirdiği hemen her güzel sanat şubesinde kendini hissettirir. Dine ait unsurların en çok görüldüğü sanat kollarından birisi de edebiyattır. Doğrudan doğruya dinî mevzuların işlendiği veya konusu din olan edebî eserlerin yanında hemen pek çok mahsulünde, dine ait ve dinle ilgili unsurlar yer alır. İslâmiyetten evvelki Türk edebiyatı örneklerinin bu gün bize ulaşabilenlerin bir kısmı dinî metinlerdir. Başlangıçtaki birtakım dinî ritüeller zaman içerisinde ve toplumdaki gelişmeler çerçevesinde güzel sanatlar olarak ayrı ayrı şekillenmişlerdir. Bunu, Fuat Köprülü "Türk Edebiyatı'nın Menşeî" adlı makalesinde isabetli bir şekilde vurgular (Köprülü, 1989: 49-55).

Makalesinde bu konuları işleyen Köprülü: "Umumiyetle güzel sanatlar -ve pek tabiî olarak onun kısımlarından olan şiir-, menşeleri itibariyle, din ile çok alakadardır: Oyunlar ve güzel sanatların başlıca şekilleri dinden doğmuş ve uzun müddet dinî bir mahiyet muhafaza etmiştir. Durkheim'in uzun uzadıya izah ettiği gibi, insanlığın zihnî faaliyeti yavaş yavaş dinî şekillerden dinî olmayan şekillere geçerek, dinî ayinler dinî olmayan oyunlar mahiyetini alır ve itikatları doğuran faaliyet eserleri, sanatı vücuda getirir. Esasen dinin unsurları arasında, dinlendirici ve bedîî unsurun mühim bir yeri vardır; iptidaî kavimlerde birtakım dinî temsiller mevcuttur ki, yalnız icra tarzları itibariyle değil, hatta gayeleri itibariyle de tiyatro eserlerini hatırlatırlar" (49) şeklinde açıklamada bulunur.

Yine Fuat Köprülü, makalesinde, şiirle beraber diğer birçok sanat dalının menşeinde de dinî hissin olduğunu belirterek: "Güzel sanatların başlangıcı hakkında tetkiklerde bulunan içtimaiyat alimleriyle, bedîî hissin meydana gelişini ve tekâmülünü arayan ruhiyat mütehassısları, musikinin, raksın, şiirin dinî bir menşeden çıkarak uzun müddet dinî bir mahiyet sakladıklarını iddiada birleşirler" (51) açıklamasını yapar. .

Türkler, Müslüman olduktan sonra Arap ve Fars edebiyatlarının etkisiyle dinî muhtevalı şiirler ve edebî mahsuller vermelerinin yanında "lâdinî" diye adlandırılan şiirlerde bile pek çok dinî motif yer alır. İslâmî devrede bütünü ile dine bağlı yeni sanat kolları teşekkül etmiştir. Edebiyatımızda ise keza, doğrudan ve bütünü ile dine bağlı edebî neviler meydana gelmiştir. İslâmî devir edebiyatımızın ilk mahsullerinden olan Kutadgu Bilig'de pek çok ayet ve hadisin şiirleştiğini görürüz. Atabetü'l-hakayık ise dinî nasihatleri ihtiva eder.

Anadolu'da teşekkül eden Divan şiirinin özünde din, İslâmiyet vardır. Şairlerimiz, divanlarına çok defa; tevhit, münacat ve naatla başlarlar. Klâsik edebiyatımıza baktığımız zaman mevlit, naat, siyer, miraciye, hilye gibi tamamen dinî muhtevalı; Tanrı'nın varlığını ve birliğini anlatan, O'na yakarışları ihtiva eden, peygamberi öven onun şekil ve şemailini, doğumunu, miracı anlatan müstakil türler oluşmuştur. Ayrıca kaynağı doğrudan doğruya Kur'an olan Yusuf ve Zeliha mesnevîleri kaleme alınmıştır. Bunun dışında, hep bilinir ki, klâsik şairlerimiz, mazmun sistemi içerisinde ya bir ayet ya bir hadise işaret etmekte veya İslâmî bir menkîbeye, peygamberler tarihine telmihte bulunmaktadırlar. İslâmın beş şartından olan ve hayatımızda önemli değişiklikler yapan oruç için ramazaniyeler yazılmıştır. Ayrıca klâsik edebiyatımız gruplandırılırken "Dinî ve Tasavvufî Türk Edebiyatı" diye bir edebiyattan bahsedildiğini biliyoruz. Denebilir ki, yeterli veya gerekli bir dinî kültüre sahip olmadan klâsik edebiyatımızı anlamak mümkün değildir. Şunu da ilâve edelim ki, klâsik şiirlerimizin hemen büyük bir kısmı büyük ölçüde dinî bir eğitim veren medrese mezunudurlar. Yine ilâve edelim ki, klâsik edebiyatımızın temsilcilerinden olan Bâki'nin en büyük arzusu şeyhülislâm olmaktır.*

17.yüzyılın sonunda, yani 1699'daki Karlofça yenilgisiyle Türk insanının tabir-i caiz ise kendine olan inancı ve güveni sarsılmaya başlamıştır. Çünkü yüzyıllardır "hilâl-salîb" kavgası olarak da devam eden Batı ile olan mücadeleyi artık kaybetmeye başlamıştır. Halbuki, geçmiş yüzyıllarda Batı karşısında daima galip gelen Türk toplumu, daima bir

* Bu konularda daha geniş bilgi için, KÖPRÜLÜ, Fuat, "**Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**", Üçüncü Basım, Ankara-1976.; KÖPRÜLÜ, Fuat, "**Türk Edebiyatı**", İslâm Ansiklopedisi, Cilt 12/2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1988, s.530-565.; ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, "**Divan Şiiri**", Türk Dili Dergisi Türk Şiiri (Divan) Özel Sayısı II, Sayı: 414-416, Temmuz-Ağustos-Eylül, 1986, s.1-77 eserlerine bakılabilir.

üstünlük psikolojisi içerisinde yaşamıştır. Bir mağlubiyetin ardından gelen batılılaşma, Batıya özenme, Batıyı taklit etme psikolojisi, zaman içerisinde bir medeniyet krizine dönüşecektir.

Batıdaki fikrî, felsefî ve teknik gelişmeleri, zamanında takip edemeyen Osmanlı devlet adamı ve aydını, zamanla bunun farkına varmıştır. Batıda elçiliklerin açılması ve burada görev yapan insanların çocuklarının Batıyı daha iyi tanıması sonucu, toplumda bir ümitsizlik havası oluşturmuştur. Bundan sonra artık kendine güveni kaybedilmiş bir ruh hâli ile "teslimiyet" denebilecek şekilde Batının üstünlüğü kabullenilmiş ve aydınımız, Osmanlı Devleti'ni yaşatabilmek için birtakım arayışların içine girmiştir. Bu arayışlar, bazı aydınlarımızda rejim değişikliği olarak, bazı aydınlarımızda Batıyı bütünüyle ve aynen almak ve yaşamak şeklinde tecelli etmiş bazı aydınlarımızda da geri kalışımızın sorumlusu olarak İslâm dini gösterilmiştir.

Batılı devletler karşısında artık peşpeşe yenilgileri yaşayan Osmanlı Devleti aydınları yeni arayışlar içine girmişlerdir. Biraz evvel de ifade edildiği gibi batının üstünlüğüne teslimiyetin göstergesi olan "batının her şeyi üstündür, bunun için onların hemen her değerini almak gerekir" diyen batıcılar, bizim yüzyıllar içerisinde oluşmuş değerlerimize sırt çevirme yoluna gitmişlerdir. Bunun yanında İslâmın ilme ve gelişmeye verdiği önemi ön plâna çıkararak geri kalışımızın esas sebebinin İslâmı yaşamamaktan kaynaklandığını söyleyen, batının gelişmesinin arkasında orta zaman İslâm medeniyeti olduğunu ileri süren bir anlayış da tebellür etmeye başlamıştır. Giderek gelişecek olan bu anlayış İslâmcılık olarak anılacaktır.

Batılıların şarkiyat çalışmaları içinde eski Türk tarihinin araştırılması bazı Türk aydınlarını İslâmiyet öncesi Türk tarihine yönelmeye sevketmiştir. Türk tarihini bir bütün olarak düşünen ve Türk kültürüne öncelik veren bu anlayış da Türkçülük olarak fikir hayatımızda yerini alacaktır. Osmanlı Devleti'ni bir imparatorluk olarak değerlendiren ve devletin içindeki gayri Türk unsurları ayrılmaz bir parça olarak görenler ise, Osmanlı birliğini, Osmanlıcılığı savunacaklardır. Bütün bunları mevcut olan devleti yaşatmak veya varlığını, gücünü idame ettirmek düşüncesinin tezahürleri olarak da algılayabiliriz.

İster bu düşüncelerden herhangi birisine meyletsin, isterse bunlardan herhangi birini dikkate almasın, her Osmanlı aydını ve devlet adamı bir yaşama mücadelesinin içine girmiştir. Bu aydınlarımız Batının üstünlüğü karşısında bir kompleksin içine düşmüşlerdir. Kısacası aydınlarımızın çoğu 19. yüzyılda bir medeniyet krizini içine girmiş ve bu durumları yaşamıştır. Yüzyıllardır yaşanmış, alışılmış, üstünlüğü kabul edilmiş değerler âdeta birtakım saldırılara uğramıştır. Özellikle batıda başlayıp gelişen ve esintileri bize de gelen dinin, yani İslâmiyetin gelişmeye mani olduğu anlayışı birçok aydını düşündürmüş ve bir kriz yaşamasına sebep olmuştur. Batıdan gelişen materyalizm veya pozitivizm bu krizi daha da büyütmüştür. İstanbul'un özellikle Beyoğlu penceresinden gelen batılı yaşayış şekli ailelerin içine kadar giderek krizin derinleşmesine sebep olmuştur.

Aydınımızda ve toplumumuzda yaşanan bu değişiklikler edebiyatımıza da yansımıştır. Böylece eski türlerle beraber batılı yeni türler edebiyatımıza girmiş ve edebiyatımızda nesir, eski yıllara göre biraz daha gelişme göstermiştir. Buna bağlı olarak Batılı tarzda; roman, hikâye, makale, gazete, dergi gibi nesrin asıl faaliyet sahasını teşkil eden türler gelişmiştir. Böylece Tanzimat döneminde birçok yenilikle birlikte, Batılı bir anlatı türü olan roman da edebiyatımızda ilk ürünlerini vermeye başlar. Sosyal ve günlük hayattaki değişmelerin yanında edebiyatımızda da gerek şekil gerekse muhteva bakımından önemli değişmeler olmuştur. Bu değişmelerden en önemlilerinden birisi roman nevinin edebiyatımıza girmiş olmasıdır.

Garp hikayeleri tarzında eserler 1870'de Ahmet Midhat Efendi'nin neşrettiği "Kıssadan hisse" ve "Letaif-i Rivâyat"ın ilk beş cüzü ile başlar. 1873'de başlayıp 1875'de biten, Emin Nihat Bey'in "Müsâmeretnâme"si ikinci teşebbüstür (Tanpınar, 1988: 286). İlk Türk romanı olarak kabul edilen Şemsettin Samî'nin Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat romanından sonra asıl Ahmet Midhat bu sahada birçok eser vermiştir. Bu konuda Namık Kemal'i de unutmamak gerekir.

Bilindiği gibi roman, sokağa tutulmuş bir ayna olarak kabul edilir. Şemsettin Samî, Ahmet Midhat, Namık Kemal, Mizancı Murat, Mehmet Celâl, Sami Paşazâde Sezâî gibi yazarlarımız, acaba dönemlerinin insanının yaşadığı krizi ne ölçüde yer verebildiler? Tabiatıyla bu apayrı ve müstakil bir çalışma konusudur. Muhakkak ki kültürün bir unsuru

olarak kabul edilen ama diğer kültür unsurlarının oluşması ve şekillenmesinde önemli ölçüde payı bulunan din, din duygusu ve inanç bu krizin en fazla hissedildiği bir alandır. Bu bakımdan bu devrede yazılmış olan romanların kurdukları dünyada buna ne kadar yer verdiklerinin araştırılması devrin anlayışını göstermesi bakımından önemlidir.

Baştan buraya kadar, fert ve toplumların hayatlarında din duygusunun önemli olduğu görüşünü savunan sosyologların fikirlerine yer verdik. Ayrıca Türk toplumundaki din duygusunun genel bir çerçevesini çizmeye çalıştık.

Çalışmamızın bütününde ise umumî Türk tarihi içinde önemli değişme ve gelişmelerin yaşandığı bir dönem olan Tanzimat devrinde Batılı bir anlatı türü olarak edebiyatımıza giren romanlarda din duygusu ve bunun, değişen insanımızın ve toplumumuzun hayatındaki tezahürlerini tespit ettik. Başta Ahmet Midhat Efendi olmak üzere, toplumların ve insanların değişmesini kendilerine görev bilen romancılarımız, eserlerinde birçok konuyla beraber din duygusu ve inanç konularına da yer vermişlerdir. İşte biz de bu araştırmamızda bunları tespit etmeye çalıştık.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. DİN DUYGUSU VE İNANMA İHTİYACI

İnsanın varoluşundan günümüze kadar her insan ve toplumda inanma ihtiyacı varolagelmiştir. İnanma ihtiyacının sistemleştirdiği dinin, gerekli ya da gereksiz oluşu, Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu, hep tartışılmıştır. Bununla birlikte insanların önemli bir kısmının öz olarak bir dine bağlı bulunduğu ve her şeye rağmen bir Tanrı'ya inandığı görmezlikten gelinemeyecek hatta küçümsenemeyecek bir gerçektir. Hatta ona karşı çıkanların bile zaman zaman da olsa bir Tanrı gereksinimi duyduğu anlar olmuştur. Bundan dolayı gerekli mi gereksiz mi, var mı yok mu? tartışması bir yana bırakılarak din ve Tanrı kavramı her şeyden önce bir sosyal olgu olarak ele alınacaktır. Dine olan ihtiyaç ve anlayışın izahı, tarihçesi ve bu konudaki tartışmalar konumuzun dışındadır. Biz burada; topluma ayna tuttuğu söylenen ve XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren edebiyatımıza yeni bir tür olarak giren romanda, din konusunun, daha doğrusu din duygusunun ne ölçüde yer aldığını göstermeye çalışacağız.

1.1.1. Şemmsettin Samî, Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat

Romanda, az da olsa din duygusu işlenmiş ve kahramanların yaşantılarında ön plâna çıkmıştır. Romanın kahramanlarından **Talat**, on sekiz on dokuz yaşlarında henüz suratında tüy çıkmamış bir gençtir. Aksaray'daki evlerinde bir Arap dadı ile birlikte yaşamaktadırlar. Arap dadı ile **Talat**'ın annesi, **Talat**'ın evlenme çağına geldiğini konuşurlar. **Talat**'ın annesi, Arap dadıya, kaç yaşında olduğunu sorunca: "Şukur şukur amma ihtiyar ben şimdi hanim elli yaşında! Ah ne yapalım Allah iman bağışlasın mezare iman ile gitsin yarabbi ah bu dünya rüya gibi gaşiyor âhiret bâkî biz dünyaya nekir münkiri unudur ah ah yarabbi ne cevap verecek biz sana!" (10) der. Aslında burada İslâm inancındaki şükür, kabre iman ile girmek, âhiret ve münker-nekir melekleri gibi konulardan bizzat bahsedilmez. Müslüman olan kişilerde din ve inançla ilgili bazı cümleler alışkanlık hâline gelir ve kişi farkına varmadan onları kullanır. Şimdiki toplumumuzda olduğu gibi o günki toplumda da bu gibi dinî muhtevalı cümleler, konuşmalar esnasında farkında olunmadan sarfedilmiştir. Romandaki şahısların hepsi

Müslüman ve dinî geleneklerine bağlı olduklarından, az önce verdiğimiz örnekte olduğu gibi; yine konuşmalar sırasında kısa dualar, kader, melek, cin, muska, Allah, peygamber, günah, sevap gibi konularda dinî muhtevalı cümleleri sıkça kullanmışlardır.

Talat Bey, Hacı Mustafa isimli huysuz ve para tamahkârı bir tütüncünün dükkânında tütün alırken Hacı Mustafa'nın evinin penceresinde güzel bir kız görür. Bundan sonra Hacıbaba'nın cumbasındaki o güzel kızı görmek için **Talat**, sürekli tütüncüye gider. Tütüncü, çok fakir iken on dört sene evvel zengin bir dulla evlenmiş, eşi bir yıl sonra ölmüş, serveti de eşinin önceki kocasından olan kızına kalmıştır. Yazar, Hacıbabanın evinin içini tasvir ederken odanın bir köşesinde katlanmış bir yatak ve bir tarafında da bir namaz seccadesi (26) olduğunu söyler. Tütüncü Hacıbaba görücü gelenlere kızı olmadığını söylemekte, kızı da hiç dışarıya çıkarmamaktadır. Kızın adı Fıtnat'tır. Hacıbaba, üvey kızı Fıtnat ve yetmiş yaşını aşmış Emine adındaki annesiyle bu evde yaşar. **Fıtnat Hanım**, onbeş yaşına kadar evden dışarıya hiç çıkmamıştır. Arasıra pencereye çıktığında dinî geleneklerine bağlı olan Emine Hanım, nazar olacağını ve onun için muska yapmak gerektiğini söyler. Sonra da annesinin; nazardan, cinlerden ve her fenalıktan sakınması için kızına yaptırdığı muskayı (64) düşünerek rahatlar. Diğer taraftan gün geçtikçe **Fıtnat Hanım**'ın aşkıyla deli divane olan **Talat**, onunla görüşebilme çareleri aramaktadır. Nihayet onunla görüşebilmek için kadın kıyafetine girer ve ona dikiş nakış kursu veren Şerife Hanım vasıtasıyla **Fıtnat Hanım**'a yazı öğretmek için eve girip onunla görüşmeyi başarır. Fıtnat, onun **Talat** olduğunu bilmemektedir. **Talat**, ona yazı öğretmeye elifbadan başlayınca **Fıtnat Hanım**'ın daha önce Kur'anı Kerim'i birkaç defa hatmettiğini (93) öğrenir. **Talat** ile Fıtnat arasındaki görüşmeler yoluna girmişken Şerife adındaki kadın da onu zengin ve itibarlı olan Ali Bey ile evlendirme çalışmalarında bulunmaktadır. Fıtnat ile Ali Bey'i evlendirme meselesini, Hacıbaba'ya anlatırken Fıtnat'ın yetim olduğunu ifade ile: "Cenab-ı Hakk'ın yetimlere merhameti çoktur. Daima yetimlerin sonu selâmettir. Siz de himmet ettiniz eksik olmayın." (111) diyerek onun zengin olan Ali Bey'le evlenmesini hayra yorar. Ona göre kızın zengin ve itibarlı olan Ali Bey'le evlenmesi, Allah'ın onun yetimliğine merhameten verdiği mükafattır. Nihayet, para tamahkârı olan Hacıbaba da ikna edilir ve Fıtnat, kandırılarak Ali Bey'in evine götürülür. Nikâhlarını mahalle imamı kıyar. Nikâhtan sonra Ali Bey, Fıtnat'ın odasına gelerek ona dokunmak ister; ancak Fıtnat kaçar. Bu sırada Fıtnat'ın boğazındaki muska,

Ali Bey'in elinde kalır. Ali Bey, muskanın içindeki mektubu okuyarak Fıtnat'ın kendi kızı olduğunu öğrenir. Muskanın içindeki: "Allah'a ısmarlarım kızcağızım! Cenab-ı Hakk seni her afetten masun buyursun." duasını okuyunca ne yapacağını şaşırır. Kızının olduğu odaya koşar. Bu sırada kendisini öteki odaya kilitleyen Fıtnat çakı ile intihar etmiş; fakat henüz vefat etmemiştir. O sırada kadın kılığına girip oraya gelen **Talat**, olanları görünce şaşırır. Fıtnat, **Talat**'ın gelmesinden kısa bir süre sonra ölür. Bu durumu gören ve zaten hasta olan **Talat**, ruhunu teslim etmeden önce: "Ah! Ben her şeyi unutacağım! Dünyayı unutacağım! Dünya beni unutacak! Lâkin siz beni unutmak istemez iseniz mezarımı arayın, bulun. Gâh gâh ziyaretime gelin. Birer Fatiha ile ruhumu ihya edin... Size feda olduğumu hatırınıza getirin. Lâkin müteessir olmayın ağlamayın!" (127) der ve böylece gözleri kapanır. Ali Bey ise, hem kızını hem de damadını kaybetmenin acısıyla çıldırır. Altı ay sonra o da ölür. Bu haberi duyan **Talat**'ın annesi Saliha Hanım'ın ağlamaktan gözleri kör olur. Emine kadın ise, üzüntüden ölür.

Önceden de belirttiğimiz gibi bütün kahramanlar Müslümandır. Bunlar: **Talat** (Ragıbe), annesi Saliha Hanım, **Fıtnat**, Ali Bey, Tütüncü Hacıbaba, Emine Hanım, Arap dadı, Hacıbaba'nın vefat eden hanımı ve Şerife Hanım. Başta da belirttiğimiz gibi kahramanların din duygusundan bizzat bahsedilmezse de olayların gelişimi içinde hepsinin dinî geleneklerine bağlı olduklarını öğreniriz.

1.1.2. Namık Kemal, İntibah

Din duygusunun fazla işlenmediği **İntibah** romanında, **Ali Bey**'in başından geçen olaylar anlatılmaktadır. **Ali Bey**, ailesinin tek çocuğudur. İyi bir eğitim görmüş, terbiyeli bir gençtir. Babasının vefatından sonra annesinin de zoruyla tenezzüh yerlerinde dolaşmağa başlar ve bir gün düşük bir kadın olan **Mahpeyker**'e rastlar. Zamanla bu ibtila derecesine gelir. Annesi oğlunu kurtarmak için Dilaşup adında güzel bir cariye satın alırsa da bu, bir işe yaramaz. **Ali Bey**, bu sebeple annesiyle tartışır ve **Mahpeyker**'in yanına döner. Ancak onu evinde bulamaz. **Mahpeyker**, gece de evine gelmez. O gece, Suriyeli tüccar Abdullah Efendi'nin konağında kalmıştır. Evine geldiğinde **Ali Bey**'i görür. Ali, **Mahpeyker**'e hakaretler ederek oradan ayrılır. Annesinin ayaklarına kapanarak özür diler. **Ali Bey**'in ondan ayrıldığını gören anne, sevincinden duygulanır ve: "Yarabbi!

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İnayetin ne büyüktür ki bir bîçare kuluna bir saat içinde hem ciğerköşesini bağışlarsın hem de terbiyesi insanlığı beraber bağışlarsın" der. Ardından "feryâd-ı müteşekkirânesiyle secdeye kapanarak." Allah'a şükreder. (137) **Ali Bey**, Dilaşup'la evlenir, çok mutlu bir hayata başlar. Çalıştığı kalemde de büyük gayretler sarfetmektedir. Artık **Mahpeyker**'i unutmuştur. Ancak **Mahpeyker**, **Ali Bey**'i unutmaz. Ali'ye mektuplar yazar; ancak cevap alamaz. Bunun üzerine Dilaşup'a iftira atmak için plân hazırlar. Onun plânlarına kanan **Ali Bey**, Dilaşup'u kovar, kendisi de sinir buhranı geçirir. **Mahpeyker**, esirciler vasıtasıyla Dilaşup'u alır ve ona eziyetler eder. Namusunu kirletmeye çalışır; ancak başaramaz. **Mahpeyker**, Abdullah Efendi'ye gider ve **Ali Bey**'i öldürmeye karar verirler. Abdullah Efendi'nin bağ evinde işret meclisi kurulacaktır ve **Ali Bey** orada öldürülecektir. Hırvat, Ali yerine Dilaşup'u öldürür. **Ali Bey**, Dilaşup'un ölümü anında yaptıklarına pişman olarak Dilaşup'un ona karşı yaptığı fedakârlığı anlayınca ne söyleyeceğini şaşırır ve o anda Allah'a sığınarak: "Yarabbi! Yarabbi! Cürmüm ne kadar büyük olsa merhametin yine ondan yüzbin kat ziyade büyüktür. Âhirette her cezaya razıyım. Şu dakika canımı al da bana korktuğum belâyı gösterme! dualarını ağâz eyler." (212). Burada da anlatıldığı gibi Dilaşup, **Ali Bey** ve **Ali Bey**'in annesi Fatma Hanım zor durumda kaldıklarında Allah'a sığınırlar ve musibetlerin gitmesinden de Allah'a şükrederler. Diğer kahramanların ise, bu yönlerinden bahsedilmez.

Romanın sonunda Hırvat kaçar. **Mahpeyker**, **Ali Bey** vasıtasıyla öldürülür. Ali'nin annesi daha önce vefat etmiştir. **Ali Bey** hapse atılır. Ara sıra izin alıp annesinin ve Dilaşup'un mezarlarını ziyaret eder. Pişman olur, ancak son pişmanlık fayda etmez. Kendisi de altı ay içinde hapishanede kederinden vefat eder.

Romandaki bütün kahramanlar Müslümandır. Bunlar: **Ali Bey**, **Mahpeyker**, Dilaşup, Atıf Bey, Atıf'ın dayısı Mesut Efendi, Abdullah Efendi, Hırvat ve **Ali Bey**'in vefat etmiş olan babası ve annesi Fatma Hanım. Olayların gelişimi içinde de görüldüğü gibi **Ali Bey** ve annesi Fatma Hanım'ın dışındaki kahramanların din duygusu üzerinde pek durulmamıştır. Dinî unsur olarak da fazla bir şey işlenmemiştir. Ancak, melek, ezan (73) dua, cennet, cehennem ve kabir azabı (212) gibi az da olsa bazı dinî muhtevalı cümleler sarfedilmiştir.

1.1.3. Namık Kemal, Cezmi

Romanda, bir kısım kahramanın din duyguları belirtildiği gibi devletler arasında yapılan mezhep çatışmaları ve yapılan mücadeleler, olayların akışı içinde anlatılmıştır. Bunun yanında diğer bazı dinî konular ve motifler de işlenmiştir. Yazar, romanın baş taraflarında tarihî bilgiler vererek İslâm Halifeliğinin (3) Yavuz Sultan Selim zamanında Türklerin kuvvetiyle Osmanlılara geçtiğine değinir. Dünya tarihine de temas eden yazar, Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfine değinerek gemisini Hz. Nuh'un gemisine (4) benzetir. Din ve mezhep çatışmalarının anlatılacağı olaylara geçmeden önce bu gibi konularda tarihî bilgiler veren yazar, Avrupada, Protestanlığın kurucusu olan Luther ve onun yaptığı çalışmalara da değinir (6).

Romanda, Kırım Hanlarından Adil Giray, ona yardımcı olan **Cezmi** ve İranlılar arasında yapılan mücadeleler anlatılır. Bununla beraber, Osmanlılar ile İranlılar arasında yapılan savaşlardan da söz edilir. Osmanlılar Sünnî, İranlılar Şiî olduğundan, bu gibi konular bolca işlenir (6). O dönemin önemli devlet adamlarından da bahseden yazar, İslâm birliğini (11) sağlamak için çalışan Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'dan övgüyle bahseder. Yine İslâm birliğini (13-16) kurmak için çalışanlardan birisi de Adil Giray'dır. Bu ünlü devlet adamını da takdir eder.

Cezmi, İstanbul yakınlarında büyümüş bir Tımarlı Sipahi'nin oğludur. Küçük yaşlarda annesini daha sonra babasını kaybeder. İstanbul'da akrabalarının yanına gelir. Sultan Ahmet'teki at yarışlarında başarılar kazanır. O dönemin devlet adamlarının dikkatini çeker ve mükâfatlandırılır. Osmanlı Sarayında bulunan Şair Nev'î ile tanışır. Kendisi de şair ruhlu birisidir. Osmanlılar ile İranlılar arasında çıkan savaşa katılır. Savaşta gösterdiği başarılarla komutanlarının dikkatlerini üzerine çeker, onlarla fikir alış verişinde bulunur. Bu savaşta, Kırım Hanedanından Adil Giray'la tanışır. Adil Giray, yapılan savaşta İranlılara esir düşer. İranlılar, Adil Giray'ı kendi emellerine alet etmek isterler. İran sarayında iken yanına, önce Şah Tahmasb'ın hanımı Şehriyar ve daha sonra Şahın kızkardeşi Perihan gidip gelir. Şehriyar, gördüğü Adil Giray'a aşırı şekilde ilgi duyar. Onu elde edip cinsel duygularını tatmin etmek için bütün gücünü kullanır. Yazar'a göre Şah'ın hanımı Şehriyar, yılan fitratında, oğlu Hamza ise, kaplan fitratındadır. Bunların bu

kurnazlıklarına akıl erdiremeyen Namık Kemal: "Yılandan kaplan doğabileceğini kim me'mul eder? Fakat kuvve-i fatıra her mahallin icadına kadirdir" (19) der. Bunda da Allah'ın bir hikmeti olabileceğini düşünür ve teselli bulur. Perihan ise, Adil Giray'ı ara sıra ziyaret eder. Daha sonra o da Adil Giray'ı sevmeye başlar. Adil Giray ile Perihan arasındaki ilişkiler daha samimîdir. Çünkü Perihan, hem Sünnî hem de iyi niyetlidir. Adil Giray ile Perihan, gizlice bir plân yaparak İran'da bir Sünnî devlet kurmayı düşünürler (23). Olayların gelişimi içinde tarihî bilgiler veren yazar, Şah İsmail'in her fırsatta Osmanlı Devleti'ne karşı Şiîlik fikrini (25) ön plâna çıkardığını söyler.

Cezmi, hareketleriyle başarılı bir asker olduğunu göstermiştir. Yazar, onun başarısını, annesinin küçük yaşta ona verdiği eğitim ve terbiyeye bağlar (35). Bu vesile ile, "Cennet anaların ayağı altındadır" mealindeki hâdis-i şerifi naklettikten sonra çocukların, eğitim ve terbiyesinde babaların da en az anneler kadar önem arzettiğini vurgular (36). **Cezmi**'nin başarılarını ve askerlik kabiliyetlerini anlatır. Yazar; askerlikte en büyük mertebenin şehitlik olduğunu söyler ve bir asker şehitlik mertebesine ulaşırsa, "mezarının en karanlık köşesinde cennete" (38) bir pencere bulacağını ifade eder. Romandaki bazı olaylar geriye doğru anlatılan hâdiselerle anlaşılır. **Cezmi**, daha önce de değindiğimiz gibi anne ve babasını kaybettikten sonra İstanbul'a gelir. Sultan Ahmet'teki at yarışlarına katılır. Orada devlet büyüklerinin teveccühünü kazanır. Bu vesile ile yazar, Sultan Ahmed Camiî ile Ayasofya hakkında kısa bilgiler verir (42). **Cezmi**, İran savaşına katılmak için Osmanlı sarayına gelir ve orada Şair Nev'î ile tanışır. Nev'î'nin şairlerden savaşçı olamayacağı ve şairlikle kılıç kullanmanın birbirine benzemediğini anlatması üzerine, **Cezmi**; sahabelerden şair ve aynı zamanda iyi bir asker olan "Abdullah Bin Revaha'ya ne buyurursunuz?" (53) diye soru sorar. Kendini onunla kıyaslamak ister. Nihayet **Cezmi**, savaşa katılmak üzere yola çıkar. Savaş sırasında ırmağa düşen bir İranlıyı kurtarır. Sonra o İranlının Sünnî (83-84) olduğunu öğrenince sevinir. Birkaç gün İranlının evinde misafir kalır. Evin bir kızı bulunmaktadır. **Cezmi**, evin Ayşe adındaki bu kızına Kur'an (86-87) öğretir. **Cezmi**, diğer ele geçirilen esirler arasında da Sünnî olanlarına rastlar. Bu arada Osmanlı ordusunun başında bulunan ve İran savaşında komutanlık yapan Osman Paşa ile sık sık görüşür. Osman Paşa, dindar bir kişi olarak ibadetine de (105) dikkat eder.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Adil Giray, esir alınarak İran sarayına götürülür. Bir odaya konur ve bütün ihtiyaçları giderilir. Burada Şehriyar ve Perihan onu elde etmek isterler. Adil Giray, ne yapacağını şaşırır ve bir gün bunları düşünürken: "Halife-i İslâmın bir koca mülkünde saltanat sürüyoruz. Kadın bizi öyle bir velinimete isyan ettirmek istiyor!" (128) diyerek kendi kendine hayret eder. Bu iki kadın, Adil Giray'ı, rahat bırakmazlar. Hemen hemen her gün odasına giderek onunla uzun sohbetler ederler. Adil Giray, bu gidip gelmeler esnasında, Şehriyar'dan kurtulma çareleri ararken Sünnî olan Perihan ile samimîyetini daha da ilerletir. Ancak kurnaz olan Şehriyar, bunları hissedince Perihan'ın onunla görüşmelerine engel olur. İki âşık için mektuplaşmaktan başka çare kalmamıştır. Adil Giray, sürekli içerde olduğundan ve Şehriyar'dan kurtulamadığından bir mektubunda çok sıkıldığını yazar. Perihan ise, kaderin onu buraya getirdiğini söyleyerek teselli verir (159). Perihan, bir mektubunda, Adil Giray'ın güzelliğini över ve böyle Allah'ın nurundan yaratılmış bir insanın nasıl esir düştüğüne akıl erdiremez (160). Perihan, Adil Giray'a yazdığı bir başka aşk mektubunda ona olan sevgisini çok yüksek duygularla ifade eder ve Adil Giray'ın nefesini, ölüyü dirilten Hz.İsa'nın nefesine; yüzünün güzelliğini de cennetteki güzelliklere benzetir (160-161). Adil Giray ile Perihan, fırsat buldukça siyasî olaylara ve özellikle Şiîlik ve Sünnîlik (172) meseleleri üzerinde konuşurlar. Perihan, kendisinin Sünnî olduğunu söylediği gibi ailesinin de öyle olduğunu ve Sünnîlik için çalıştıklarını Adil Giray'a anlatarak onu daha da sevindirir (172). Adil Giray ile Perihan arasında mektuplaşmalar ve teselli vermeler devam eder (175). Adil Giray ile Perihan birbirlerini gerçekten samimî duygularla severler. Ancak bunların arasında ikisine de belâ olan, Şahın hanımı Şehriyar bulunmaktadır. Şehriyar da sırf cinsî duygularını tatmin etmek için Adil Giray'ı sevmektedir. Adil Giray ve Perihan, işin içinden çıkamazlar ve yine mektuplarla birbirine teselli verirler. Perihan yazdığı bir mektupta, Şehriyar için ağır kelimeler kullanır. Onu, bir şeytan ve Allah tarafından lânetlenmiş bir kadın olarak vasıflandırır (185-186).

Osmanlılarla İranlılar arasındaki savaş devam ederken Sokullu Mehmet Paşa katledilir ve iktidar değişikliği olur. Yazar Sokullu'dan devamlı övgüyle bahseder. Yazar, onun ölümünü, "Devr-i hükûmetinin sâl-i ahiri olan dokuz yüz seksen yedi (1579 m) ramazanında bir gece mu'tadı üzre teheccüd namazını edadan sonra hazineleri Hadım Hasan Ağa'yı meclisine celb ederek Devlet-i Osmaniye Tarihî okuturken hikâye-i Sultan

Murad-ı evvelin kisve-i melhame-i kübrasında şehâdetine geldiğinden Paşa bir girye-i hâlisâne ile bahşayiş-i ilâhîden kendisine de öyle devlet nasip olmasını talep etti" (195) sözleriyle anlatır.

Adil Giray, İranlılarla ilgili düşüncelerini gerçekleştirmek için **Cezmi**'yi gizlice İran Sarayına çağırır. **Cezmi**, birçok zorluktan sonra gelir ve Adil Giray'ın kaldığı odaya girmeyi başarır. O sırada Perihan da oradadır. **Cezmi**, Adil Giray ve Perihan; kendi taraftarlarıyla ihtilal yapıp İran yönetimini ellerine geçirmek için anlaşırlar. Kendilerine yakın iki komutan olan Musa Kâzım ile Abbas'ı da yardımlarına çağırırlar. **Cezmi**, bu komutanlardan bahsederken Musa Kâzım'ın dinine ve mezhebine bağlı olduğunu söylerken Abbas'a fazla güvenilmeyeceğini vurgular (200-201). Şehriyar; Perihan ile Adil Giray'ın bir şeyleri plânladıklarını sezerse de işin ne kadar ilerlediğini çok sonraları bir korucudan öğrenir. Adil Giray ile Perihan'ın birbirlerini sevdiklerini ve Sünnî bir devlet kuracaklarını öğrenince doğruca esir bulunan Adil Giray'ın yanına gider. Bu söylenenleri onun yüzüne vurur. Aralarında uzun konuşmalar olur. Adil Giray, onu fazla şüpheye düşürmemek için kaçamak cevaplar verir (225-226). Ancak tam ikna edemez. Şehriyar, bundan sonra baskılarını daha da arttırır. Hatta Perihan'ı daha önce öldürmediğine pişman olur. Hasedinden çatlayacak duruma düşen Şehriyar, Perihan'ın odasına gider ve bütün bu olayları yüzüne vurarak onunla alay eder. Şehriyar'ın söylediği ağır ithamlara dayanamayan Perihan, artık her şeyi Şehriyar'a açıklar ve o da çok ağır cevaplar verir. Şehriyar'ın, Perihan'ın odasına gidip onu rahatsız etmesini ve kötü hakaretlerde bulunmasını ve onu ölümle tehdit etmesini duyan Adil Giray; Şehriyar'a çok ağır hakaretler içeren bir mektup yazar ve bir yerinde, "Perihan'ın hayatına yemin ile sizi temin ederim amma beni de bu yolda etlâf ettirilmiş Perihan sağ olsun zaten dünyanın ne safâsını sürdüm ki âhirete gitmekten kaçınayım hiç olmazsa elinizde şehit olur da Cenab-ı Hakk'tan mükâfatını görürüm" (257-258) der. Bu sözler, kıskanç olan Şehriyar'ı çileden çıkarır.

Olanlara artık dayanamayan Şehriyar, taraftarlarını harekete geçirir. Bunlar; Adil Giray, Perihan ve bunları destekleyen herkesi öldürmeye karar verirler. Şehriyar, sonradan meydana gelecek olaylardan ve sorumluluktan kurtulmak için kocası Şah Tahmasb'a gider. Daha sonra meydana gelecek olaylar hakkında bilgiler verir. Sözü Şiî-Sünnî

meselesine getirir ve Adil Giray ile Perihan'ın bir Şünnî devlet kurma plânı yaptıklarını söyler (310-311). Şehriyar'ın teşebbüsleri sonucu sarayda, Adil Giray ve taraftarlarını öldürmek için harekete geçilir. Şehriyar'ın taraftarları, onun da bu işlerde parmağı olduğunu düşünerek önce Şehriyar'ı öldürürler. Daha sonra Âdil Giray'ın taraftarlarını öldürmek için odasını basarlar. Perihan, saklandığı yerde bunları görünce çok hiddetlenir ve onlar için: "Ah bu adamlar Allah'ın gadab ateşlerinden yaratılmış bir şeytan öldürdüler ne derece me'cür olduklarını bilmiyorlar!... Şimdi nurdan mahlûk bir melek-i masumun canına kastedecekler de şeytan gibi kıyamete kadar mel'un olacaklar!" (324-325) der ve Adil Giray'ın odasına girer. Adil Giray, Perihan'ın üzüldüğünü ve kızdığını görünce üzülmemesini, bu ölümün, onları âhirette buluşturacağını söyleyerek ona teselli verir (326-327).

Saraydaki muhafizlar Adil Giray ile Şehriyar'ı da şehit ederler. Olaylardan kurtulan **Cezmi** ile Abbas; Âdil Giray ile Perihan'ın şehit edilmesine çok üzülürler. Cenazelerini mezara gömerken çok umutsuz bir vaziyette dünyadan ve kendi hâllerinden şikâyet ederler. Amaçlarına ulaşamadıkları için üzülürler ve kendilerinin niçin şehit olmadıklarına hayıflanırlar. Sonra teselliyi, öbür dünyanın, yani âhiretin olmasında bulurlar (329-330). Adil Giray ile Perihan'ın yüzündeki kanlar öyle bir şekil alır ki, Osmanlı bayrağının ay yıldızı yüzlerinde oluşur. Bunları müşahade eden **Cezmi**, çok duygulanır ve bu şekilleri bozmadan yan yana mezara koyar (335-336). **Cezmi** ile Abbas; Âdil Giray ile Perihan'ın cenazelerini gömerlerken çok üzülürler. Tek tesellileri ise, onların şehit (337-338) olmalarıdır. Romanın, birinci cildi böylece biter.

Romandaki kahramanların tamamı Müslüman olmakla beraber, konusundan dolayı iki mezhebe mensup kahramanlar olarak ayırmamız gerekmektedir. **Sünnî olanlar: Cezmi,** Adil Giray, Perihan, Mehmet Giray, Osman Paşa, Sokullu Mehmet Paşa, Hadım Hasan Ağa, Sultan Murad-ı Evvelin, Abbas, Şemhal, İbrahim, Sadık, Musa Kâzım, **Cezmi**'nin savaş sırasında misafir kaldığı İranlı aileden; Mirza Ömer, hanımı ve kızı Ayşe'dir. **Şiî olanlar:** Şehriyar, Şah Tahmasb, Şah İsmail, Hüdabend, Hamza Mirza, Süleyman Şah, Çerkez ve Dağıstanlı olan Ali Kuli Han, Mirza Süleyman ve Rüstem Han. İsmini yazdığımız kahramanların din duyguları ve inançlarıyla ilgili bilgi verildiğinden tekrar bu konulara girmiyoruz.

1.1.4. Ahmet Midhat, Dünyaya İkinci Geliş

Eserde, olayların gelişimi içinde bazı kahramanların din duygusu işlenmiştir. Romanda, III.Selim döneminde yedi yıl bir mağarada hapis kalan iki sevgilinin başlarında geçen olaylar ile dışarıda yapılan düzenbazlıklar hikâye edilir.

Olaylar o dönemin zenginlerinden olan Veysel Efendi'nin konağında başlar. Veysel Efendi'nin, Çeşm-i Afet ve Nergis isminde iki cariyesi vardır. Çesm-i Afet, Veysel Efendi'nin oğlu Osman'ı sevmektedir. Osman ise, Nergis'i sever. Çesm-i Afet, Osman'ı elde etmek için Veysel Efendi'ye; Nergis'in Osman'ı sevdiğini ancak Osman'ın onu kabul etmediğini onun için de Nergis'in Osman'ı öldürmek istediğini söyler. Bunun üzerine Veysel Efendi, Nergis'i bir esirciye satarak hemen konaktan uzaklaştırır. Esirci, Nergis'i bir Kazasker'in evine denenmek için gönderir. Orada Babalı Arap diye birini görür. Ancak bu kişi Veysel Efendi'nin Hadımağası Mesut Ağa'dan başkası değildir. Onu tanır ve Mesut Ağa diyerek bayılır. Mesut Ağa, sırrının ortaya çıkması üzerine canından korkar. Çünkü casusluk yaptığı ortaya çıkacaktır. Mesut'un onu öldüreceğini düşünen iyi niyetli bir kadın, Nergis'e oradan kaçmasını söyler. Nergis, yaşlı bir Çerkez'e sığınır; ancak Mesut Ağa onu orada da bulur ve Hayırsız Ada'da bir mağaraya götürüp hapseder. Mesut Ağa, Veysel Efendi'nin kethüda ve vekilharcıdır. Bilmediği sahtekârlık ve düzenbazlık yoktur. Osman Bey, konakta cariye olan Nergis'i sevmektedir. Mesut ise, hem Osman'ı hem de cariye olan Nergis'e aşk derecesinde ilgi duymaktadır.

Osman, Nergis'in bir anda kaybolmasına çok üzülür ve bu üzüntüsü sonucu hastalanır. Mesut Ağa'ya yalvarır yakarır. Mesut Ağa, Nergis'in öldüğünü söylerse de onu inandıramaz. Mesut Ağa, onun âhirete gittiğini ve bir daha dönmeyeceğini anlatır. Bunun üzerine dayanamayan Osman, canına kıyacağını söyleyince, -bir daha dünya yüzüne çıkmamayı göze alıyorsan- seni de oraya göndereyim der. Osman da bunu kabul eder. Osman'ı da Nergis kadar seven Mesut Ağa, Osman'ı da Nergis'in yanına götürmeyi düşünür. Çünkü Osman, Nergis'in ayrılığına dayanamamaktadır. Mesut, onu götürmeye karar verir. Osman'ın gözlerini bağlamaya çalışınca Osman ona: "Lâlâ! Beni öldürecek misin? Öldürecek isen saklama söyle bari tövbe istiğfar ederek iki rekât namaz kılayım" (29-30) der. Mesut Ağa, Osman'ı Nergis'in bulunduğu yere kadar götürüp gözlerini açar.

Gözlerini açtıktan sonra Osman, âşık olduğu Nergis'in sesini duyunca secde-i şükre varır gibi yere kapanırcasına bir hareket gösterip Cenab-ı Hakk'a hamd ü senada (30) bulunur. Daha sonra bu iki sevgili, mağaranın çıkış kapısını ararlarsa da bulamazlar. Osman ile Nergis'in bundan sonraki hayatlarının büyük bir kısmı bu mağarada geçer. Yedi yıl altı ay bu mağarada yaşayan Nergis ile Osman'ın Güngörmez adını verdikleri bir çocukları olur. Yazar, Nergis ve Osman'ın din duygusundan ve inancından bizzat bahsetmez. Ancak onların roman içindeki tavır ve davranışlarından, dinî inançlarını yaşamaya çalışan birer kişi olarak görürüz. Mesut, kendi düşüncesine göre, güya -Nergis'i kem gözlerden sakındırmak- için mağaraya yerleştirmiştir. Aynı derecede sevdiği Osman'ı da oraya götürmüştür. Yazar, mağaradaki durumu tasvir ederken diğer birçok şeyden bahsettiği gibi Osman ve Nergis'in namaz (32) kıldıklarına da dikkati çeker. Osman Bey ile Nergis, Mesut Ağa'nın yerleştirdiği mağarada hayatlarını devam ettirirler. Mesut Ağa, arasıra bu mağaraya uğrayıp onlara yiyecek ve diğer ihtiyaçları olan şeyleri götürür. Oraya uğradığı bir gün; Nergis ile Osman'ın, mağaranın bir köşesini, gusul abdesti (35) alacak şekilde düzenlediklerini görür.

Mağarada bunlar yaşanırken İstanbul'da da pek iyi şeyler olmaz. İstanbul, günden güne karışmaktadır. Yeniçeri ve Nizam-ı Cedid taraftarları arasında mücadeleler olmakta ve cinayetler işlenmektedir. Mesut Ağa ise, bu karışıklıkta yine işleri karıştırmaya devam etmektedir. Kılık değiştirip; bazen Nizam-ı Cedid, bazen de Yeniçerilere casusluk yapmakta ve böylece para kazanmaktadır. Veysel Efendi, Nizam-ı Cedid taraftarı olduğu için Yeniçeriler tarafından öldürülür. Zengin olan Veysel Efendi'nin malı, Mesut Ağa tarafından saklanmıştır. Veysel Efendi'nin hanımı Şehime, genç biriyle evlenir ve konağı satmak mecburiyetinde kalır. Yine iş başında olan Mesut Ağa, Cezayirli Memiş adıyla konağı satın alır. Herkesi bir vesile ile konaktan uzaklaştırmayı başaran Mesut Ağa, yedi yıl sonra Osman ile Nergis'i mağaradan çıkarır. Herkes onların öldüğünü zannettiğinden konağa Cezayirli bir aileymiş gibi yerleştirir. Veysel Efendi'nin, mücevher ve paralarını sakladığı yerlerden çıkarıp Osman'a teslim eder. Dindar olan Osman ise, bu paraları sadaka olarak fakirlere dağıtır. Onun namı her tarafta duyulur. O sıralarda sefil bir hayat yaşıyan Şehime Hanım da bu cömert kişinin yardım dağıttığını duyar ve konağa gelir. Bir zaman sonra oğlu ile birbirlerini tanırlar. Şehime, Mesut'un bütün yaptıklarını oğluna anlatır. Bundan sonra Şehime ve Nergis, Mesut Ağa'yı cezalandırmak için çalışırlar.

Romanın sonunda; Mesut Ağa'nın yaptığı zulümler, öldürdüğü insanlar, para için yaptığı haksızlıklar hikâye edilir. Ayrıca Osman'ın insanlara yaptığı iyilik ve yardımlar da anlatılır. Mesut Ağa, para için yapmadığı iş kalmamıştır. Osman Bey ile Nergis'i, yedi yıla yakın mağarada bırakıp onlara zulmetmiştir. İntikamlarını almak için yaptıkları bir oyunla Mesut'u konağın altındaki karanlık bodruma koyup "mağaraya karşılık olarak" aynı ceza ile cezalandırmak isterler. Mesut Ağa'nın yaptığı diğer zulümleri de duyan Nergis ile Osman'ın gadabları gittikçe artar. Bunları anlatan yazar araya girerek onların her namazdan sonra öyle kötü bir insanın elinden kurtuldukları için şükrettiklerine (118) dikkati çeker. Yazar yine birkaç yerde Nergis ile Osman Bey'in gusul abdesti aldıklarını, namaz kıldıklarını, verilen nimetlere karşı Allah'a şükrettiklerini söyler. Ayrıca, başlarına gelen musibetlerden dolayı Allah'a sığınan bu iki şahıs, kurtuluş için birçok defa dua da yapmışlardır. Mesut Ağa, neticede kafasını duvarlara vura vura kendini öldürür ve böylece dünyada da Allah'ın adaleti gerçekleşmiş olur.

Romanda, güzelliği ve aşufteliği ile dikkat çeken Cangöz isminde bir Ermeni kadın bulunmaktadır. Olumsuz kişiliğiyle bilinen Cangöz, Mesut ve Seyidi vasıtasıyla Müslüman olarak Hatice adını alır. Bunun din değiştirmesi menfaatı gereğidir. Cangöz'ün Müslüman olmasının asıl sebebi Süleymaniye'de oturmak içindir. O dönemlerde İstanbul'un bazı semtlerinde sadece Müslümanlar ikamet edebilmektedir. Cangöz bu sebeple İslâmiyeti seçer. Müslüman olunca Süleymaniye'de ikamet edebilecek ve Seyidi ile daha rahat görüşebilecektir.

Romanda bulunan yirmi yedi kahramandan, Cangöz ve Çilingir Ermeni Hristiyan, sarraflık yapan Nesim Yahudi, diğerleri ise, Müslümandır. Bunlar: Osman Bey, Nergis, Veysel Efendi, hanımı Şehime, Kayıkçı Kulaksız Mehmet, Balta Mustafa, Tüysüz Mehmet, Seyidi, Meddah İsmail Ağa, Mesut Ağa, uşağı Selim, ihtiyar Çerkez, şeyhülİslâm kapısı zabit katibi bir çavuş, dilsiz ve sağır laz kayıkçı, on dört on beş yaşında bir çocuk, Osman ile Nergis'in oğlu Güngörmez, konağın cariyelerinden Çeşm-i Afet, Hoca Hanım, Arap karısı, bir kocakarı, bir bîçare kadın, ihtiyar bir kadın ile bir genç kız. Olayların gelişimi içinde bazı kahramanların dinî duygu ve tavırlarına işaretler göze çarpar.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

1.1.5. Ahmet Midhat, Hasan Mellah

Hasan Mellah romanında, bazı kahramanların din duyguları belirtildiği gibi birçok dinî unsur da işlenmiştir. Romandaki şahıslar farklı milletlerden olduğu için inançları da farklıdır. Olayların gelişimi içinde bizim tespitlerimize göre kırktan fazla yerde dinî duygu veya motife değinilmiş ve bu konular bazen kısa bazen de uzunca anlatılmıştır. Roman, **Hasan Mellah**'ın kendi gemisiyle yaptığı seyahati etrafında şekillenir. Geminin denize açılmasıyla pek çok insanla karşılaşır. Bunlardan biri de Alfons'tur. Romanda yer alan Alfons; güzel olan kızı Kuzella'yı, zengin olan Pavlos'a nişanlamak için bir yemek partisi düzenler. Kuzella, Pavlos'la evlenmek istememesine rağmen, onun parasına tamahkârlık yapan babası, bu evliliğin gerçekleşmesi için kızına ısrarla yüklenir. Alfons'un bu isteği menfaati gereğidir. Çünkü Pavlos zengin birisidir. Kuzella ise, buna pek ehemmiyet vermez. Bunun üzerine Alfons, Kuzella'ya, seni rahibeler elinde terbiye ettirdiğime hata etmişim (17) der. Hritiyanlık inancına göre rahibeliğe karar veren kadınlar evlenemezler. Alfons, kızının eğitimini Mari ismindeki bir rahibe vasıtasıyla yapmıştır. Kuzella'nın, Pavlos ile evlenmek istememesini buna bağlar. Ancak Kuzella rahibelerden ders aldığı için değil, Pavlos'u sevmediği için bu evlenmeye karşı çıkar.

Kuzella'nın annesi vefat etmiştir. Kuzella, annesinin nasıl vefat ettiğini babası Alfons'tan öğrenmeye çalışır. Aslında Kuzella'nın annesini, Alfons kendisi öldürmüştür. Öldürme sebebi ise, namus meselesidir. Çünkü Alfons'u aldatarak başka bir erkekle ilişkiye girmiştir. Bu arada aralarında karşılıklı konuşmalar geçer. Hristiyanlar, genellikle ehl-i ırz olan kadınları Hz. Meryem'e benzetirler. Bu nedenle Alfons, Kuzella'nın annesini Hz.Meryem gibi ırz ehlî olduğunu söyler. Ayrıca kendisine öldürme hâdisesini hikâye eden adamın, âdeta İncil okuyor (21) gibi konuştuğunu vurgular. Böylece, annesinin başkası tarafından öldürüldüğünü anlatmaya çalışır.

Romandaki olaylar ve sırlar iç içe olduğu için birçok konu, ancak romanın sonlarında anlaşılır. Alfons, kızı için yemek tertiplediği sırada, diğer tarafta; **Hasan Mellah**, yolculuk yaptığı gemiden denize atılır. Deniz haydutları tarafından kurtarılır. Üzerindeki bütün para ve eşyalar alınır. Kendisini öldüreceklerini sezen **Hasan Mellah**, hırsızlara Hristiyan (68) ve İspanyol olduğunu söyleyerek ölümden kurtulur.

Haydutlar bir gece Alfons'un konağını basmaya karar vermişlerdir. **Hasan Mellah**'ı, hırsızlık yapmak için konağa gönderirler. **Hasan Mellah**, bir pencereden içeriye girer. Burası, Kuzella'nın yattığı odadır. Orada gördüğü Kuzella'yı gece kıyafetiyle seyreder. Bir tesadüf eseri karşılaştığı kızı, hemen sever. Kuzella, uyandıktan sonra korkması gerekirken onu daha önce bir resimde gördüğü bir adama benzeterek o da Hasan'ı beğenir. **Hasan Mellah**'ı içeriye alarak kütüphanede saklar. Rahibe olan hocası Mari'yi yardıma çağırır. Kuzella, **Hasan Mellah**'ın resmini Mari'ye göstererek ben bununla evleneceğim der. Bunun üzerine Mari, "çıldırdın mı delirdin mi" deyince Kuzella, tebessüm ile "Hayır! kilisede cansız resimlere tapıyoruz a ben de buna tapacağım" (105) der. Kuzella, hocası Mari'ye **Hasan Mellah**'ın resmini göstererek bu kişiyi bulursa, bununla evleneceğinde ısrar edince; Mari, onun öldüğünü söyler. Kuzella eğer ölmediğini gösterirsem bana yardım edeceğine yemin eder misin diye onu sıkıştırınca; Mari, Hz.İsa buyurmuştur ki ne Allah'ın ismine ne kendi ismine ne göklere ne yerlere yemin etmeyelim. Yeminimiz "evet" yahut "hayır" (108) olsun diyerek ona öğütler vermeye çalışır. Bu şekilde Hz.İsa'nın sözünü naklederek Hristiyanlıktaki yemin tarzını da anlatmış olur. Kuzella, rahibe olan Mari'ye Hasan'ı sakladığını açıklar. Mari, **Hasan Mellah**'ı kurtarmak için ona rahibe elbisesi (110) getirir. Daha sonra Alfons yanlarına gelince şüphelenmesin diye **Hasan Mellah**, ona bir "papaz selâmı" (110) verir ve oradan ayrılır. **Hasan Mellah** ile Kuzella'nın zaman geçtikçe birbirlerine olan sevgileri aşka dönüşür. Ancak Kuzella'nın babası olan Alfons, parayı çok sevdiğinden kızını Pavlos'a vermek için gün geçtikçe tavırlarını sertleştirerek ısrarını sürdürmektedir. Kuzella ise, onunla evlenmesinin mümkün olamayacağını babasına ve Mariye söylemektedir. Bu konuda aralarında uzun tartışmalar olur.

Hasan Mellah, Kuzella'ya kendisini III. Pavlos olarak tanıtmıştır. Kuzella'yı seven Pavlos, olayı öğrenir. Üçüncü Pavlos'un **Hasan Mellah** ismindeki bir Fas'lı Arap ve Müslüman olduğunu öğrenir ve bunları bir öfke ile Alfons'a anlatır. Alfons ise, kızını bir Müslümana veremeyeceğini ve dinlerinin de buna engel olduğunu söyler. İslâmiyet hakkında bilgisi olan Pavlos ise, dinin bu evliliğe engel olmadığını, bir Müslüman erkeğin bir Hristiyan kızla evlenebileceğini Alfons'a anlatır (113-114). Pavlos ile Alfons arasındaki konuşmalar devam eder. Alfons, bir Müslümanın bir Hristiyan kızla evlenebileceğini öğrenince kızının bir Hristiyanla evlenmesini istediği için Kuzella'nın

Hasan Mellah'la evlenemeyeceğini söyler. Bunun üzerine Kuzella, her zaman olduğu gibi muallimi Mari'yi konağa çağırtır, konuyu kendi aralarında konuşur, tartışırlar. Rahibe Mari, Kuzella'yı **Hasan Mellah**'la evlenmekten dini bahane ederek vazgeçirmeye çalışır. Ancak Kuzella, İslâmiyetin Hz.İsa'yı kabul ettiğini, bütün dinlerin iyiliği emrettiğini ve daha önce pek çok Hristiyan kızın Müslüman erkeklerle evlendiğini -hatta Osmanlı padişahlarının bile- Hristiyan kızlarla evlendiğini ifade ederek fikrinden geri dönmeyeceğini söyler (116-118, 121).

Hasan Mellah, Faslı Seyidi Osman'ın oğludur. Fas'ta ihtilal olduktan sonra babası öldürülür. Babasının ölümü üzerine, **Hasan Mellah**, daha önce babasının ticaret dostu ve İspanyol olan I.Pavlos'un yanına sığınır. Pavlos ise, onu İspanya'nın başka bir şehrinde ve ticaretine ortak olan ve Hasan'ın baba dostu Covanni adındaki İspanyol'un yanına gönderir. **Hasan Mellah**'a ziyafetler verilir ve büyük saygı gösterilir. Covanni, Fas'ta geçen olayları anlatırken kendilerinin daha önce bir rahibin teşvikiyle Fas'a savaş açıp orada bir Hristiyan devleti (146) kurma plânlarının olduğunu söyler.

Pavlos, Kuzella'yı elde etmek için plânlar düşünür. Onun gibi düşünen Kuzella'nın babası Alfons da Pavlos'un zenginliğinden dolayı kızını ona vermek için elinden geleni yapmaktadır. Olaylar bu safhada iken Pavlos, kendisini **Hasan Mellah** olarak tanıtarak Kuzella'yı bir gece yarısı takip sırasında alır ve bir gemiye bindirerek kaçırır. Olayı duyan Hasan, bir başka gemi ile peşlerine düşer. Korsika limanında biraz durur. Korsika valisi onu evine davet ederek ziyafet verir. Ziyafette; vali, valinin hanımı ve bir de kardeşinin hanımı bulunmaktadır. Aralarında konuşurlar. **Hasan Mellah**, orada tanıdık bir resme rastlar. Bu resim Hasan'ın daha önce tanıştığı İlya'dır. O resmi daha önce gördüğünü ancak bir türlü çıkaramadığını söyler. Bunun üzerine işvekar olan valinin hanımı, o resimdeki kişinin, orada bulunan Madam İlya'nın kocası olduğunu söyler. Geveze kadın, olayı yanlış anlatarak İlya'nın delirip annesini, babasını ve kız kardeşini öldürerek kaçtığını söyler. **Hasan Mellah** ise, deliren bir insanın hanımını nasıl öldürmediğine hayret eder. Bunun üzerine valinin hanımı, "Tevrat'ta yazar ki insan zevcesiyle beraber bir vücut içinde iki ruh addolunur. Ve vakıa siz Müslüman olduğunuz için belki Tevrat'ı okumamışsınızdır" deyince Hasan, biraz kızsa da belli etmeden, biz Müslüman olduğumuz için Tevrat'ı görüp okumağa ve öğrenmeğe borçluyuz bile der. Fakat

efkârınızı şimdi anladım ve hakkı da sizde gördüğüm için teslim eyledim (171) diyerek hem kadına nazikçe cevap vermiş olur hem de kıvrak zekâsıyla olayın iç yüzünü anlar. Daha sonra Madam İlya, **Hasan Mellah**'a kocasının delirmediğini anasını, babasını ve kız kardeşini bir namus meselesinden dolayı öldürdüğünü anlatır. Yine araya giren valinin hanımı onlara dinî öğütler verir. Tevrat'ta, iki kişinin arasındaki gizli lâkırdıya kulak vermek Hristiyanlığa sığmaz (172-173) imiş ama dese de yine aralarındaki gizli konuşmaları dinlemeye çalışır. Madam İlya'dan olayın aslını öğrenen **Hasan Mellah**, Madam İlya'nın kocasını arayacağını, bulduğu an getireceğini ve daha birçok vaadlerde bulununca kadın çok sevinir ve **Hasan Mellah**'a, meğer sizi buraya Allah göndermiş. Her bîçarenin imdadına adam yetiştiren Cenab-ı Müderris-i kâinat (176) göndermiş diyerek Allah'a olan teslimiyetini gösterir. **Hasan Mellah**, Madam İlya'yı gemisine alır ve yoluna devam eder. Gemi Marsilya limanında durur. Hasan, birkaç günlüğüne oradan ayrılıp Kuzella'yı araştırmak için Paris'e gider. Bu arada Madam İlya, vakit geçirmek için şehirde gezer. Her gün Sen Mari kilisesine gidip "Cenab-ı Hakk'a şükr-âmiz dualar" (195) eder.

Namusuna ve inançlarına bağlı olan Madam İlya, Hasan, Paris'te iken bir an şehvetine yenilerek gemi kaptanlarından Trillo ile ilişkiye girer. Madam, sonradan çok pişman olursa da iş işten geçmiştir. Hasan, Paris'ten döndüğünde Madam'ı üzüntülü bulur. Bunu kocasını bulamadığından zanneder. Ancak Madam'ın asıl üzüntüsü yaptığı günahtandır. Hasan'ın bundan haberi yoktur. Hasan, Madam İlya'ya inancı gereği teselliler verir. Namuslu bir kadının namusundan dolayı arzusuna ulaşmadan ölürse "o hâlde şehit olarak vefat edecektir." der. Teselli bulamayan Madam İlya'ya, âhiretten, âhiretin varlığından, burada maruz kalınan kötülüklerin mükâfatının âhirette verileceğinden, kişi yaptığı günahlardan dolayı pişmanlık duyup tövbe ederse Allah'ın tövbeleri kabul edeceğinden uzun uzun bahseder. Bu arada İlya, yaptığı günahtan dolayı çok pişmandır ve hiçbir sevabının olmadığını ümitsizce düşünür ve üzülür. Yine **Hasan Mellah**, sabırdan ve sabrın âhiretteki faydasından, mükâfatından bahseder ve insanlar ile Allah'ın sabrını karşılaştırarak İlya'ya teselli vermeye devam eder (220-222).

Trillo, bir gün kendi kendine kiliseye gidip dua etmediğinden yakınır: "Hiç olmaz ise pazar günleri kiliseye olsun git. Hristiyan değil misin?" (229) der. Ancak yazar öyle

şeylerin ona nasip olmayacağını söyler. Ayrıca başka yerlerde onun da Pavlos gibi kötü karakterli olduğunu vurgulayarak şeytana benzetir. Yine Trillo, bir gün şehri dolaşmaya çıkar. Kilise kenarında şarap içen miskin birisine rastlar. Onunla konuştuktan sonra samimî olup gemiye getirir. Bu miskin adam Madam İlya'nın kocasıdır. Bunların birbirini görmesi anında **Hasan Mellah**, şükür için: "Gözlerini semaya dikmiş lisanının ucuyla yalnız Allah işitecek kadar tekbir" (235) getirir. **Hasan Mellah**, daha önce Madam İlya'ya kocasına mutlaka kavuşacağına dair ümitler vermiştir. Allah'ın zor durumda olanlara mutlaka bir gün yardım edeceğini söyleyerek ona teselliler de vermiştir. Bu olay gerçekleşince bunları hatırlatan **Hasan Mellah**: "Gördünüz mü Madam? Cenab-ı Hakk nasıl insanın yardımına yetişir? Mazlumların mükâfatını nasıl verir?" (235) diyerek daha önce söylediklerini hatırlatırak Allah'a olan güvenini bir kez daha vurgulamış olur. Madam İlya, kocasını bulunca sevinmesi gerekirken işlediği günahtan dolayı son derece üzgündür. "Madam (mosmor bir çehre ile) Cenab-ı Hakk'ın huzuruna çıkacak yüzüm olmadıktan sonra neme lâzım?!" (236) der. Daha sonra ne yapacağını şaşıran Madam İlya, kendini denize atarak intihar eder. Aslında Madam, dinine bağlı bir kadındır. Trillo'ya bir an kanması ve yasak ilişkiye girmesi bu intihara sebep olur. **Hasan Mellah**, Kuzella'nın izini sürmeye devam eder. Bundan sonraki yolculuklarına İlya da katılır. Yolda Alonzo'yu da alırlar. Madam'ın kocası İlya, hanımının intiharına çok üzülür. Bu üzüntülü anında Alanzo'ya evden kaçtıktan sonra başından geçen sıkıntıları anlatır. Yollarda aç susuz gezip bir köye uğradığını ve oradaki bir papazdan ekmek istediği hâlde papazın ekmek vermediğini; ancak kendisine sarhoş bir köylünün yardım ettiğini söyleyerek papazları eleştirir (281).

Hasan Mellah, daha önce denize atılmış ve orada; Piyetro, Zerno ve Alonzo'ya ait bir haydut gemisiyle kurtulmuştur. Bu haydutlar İspanyoldur. Akdenizde birçok gemiye saldırıp gemideki insanları soymuşlar ve gemide bulunan adamların bir kısmını denize atmışlar, bir kısmını da gemileriyle beraber yakmışlardır. **Hasan Mellah**, gemisiyle Kuzella'yı ararken bu haydutların başı olan Piyetro'yu yakalamış ve gemisinde hapsetmiştir. Bu kadar cinayet işleyen Piyetro'yu ıslah etmeye çalışırken ondan, çok ters lâflar duymuş ve Allah'a isyan nevinden sorularla karşılaşmıştır. **Hasan Mellah**, Piyetro'ya ne kadar öğütler verip ıslah etmeye çalışırsa da inancı zayıf olan haydut, bu konuştuğu lâfları daha önce papazlardan da duyduğunu söyleyerek yazarın tabiriyle

"mel'unluğuna" devam etmiştir (289-290). Piyetro, çok acımasız bir insandır. Daha önce birçok korsan gemisini batırdığı gibi bir kısmını da mürettabatıyla beraber yakmıştır. Acımasız olan Piyetro, daha önce **Hasan Mellah**'ı yakaladıklarında onun çizmeleri çıkmayınca bacaklarıyla beraber kesilmesini teklif etmiştir. Bütün bunlara rağmen, **Hasan Mellah**'ın eline düşen Piyetro'ya, **Hasan Mellah**, bir kötülük yapmadığı gibi dinî ve ahlâkî öğütler vermiştir. Bunlara rağmen fikrinde pişmanlık duymayan Piyetro'ya Hasan, bir şey yapmayarak onun cezasını Allah'a havale eder. Daha sonra arkadaşı olan İlya tarafından hakkında idam kararı verilen Piyetro, boynunda bir gülle bağlanmış olduğu hâlde denize atlayarak ölümüne sebep olmuştur. Böylece Allah'ın adaleti bu dünyada bile gerçekleşmiştir. Yolculuk esnasında espirileriyle dikkatleri üzerine çeken Alonzo, arasıra **Hasan Mellah**'a takılır ve onu güldürür. **Hasan Mellah**, karşılaştığı herkesin maddî manevî derdine çare bulmaya çalıştığından Hristiyan olan Alonzo tarafından Hz. İsa (323) ya benzetilir.

Yoluna devam eden **Hasan Mellah**, Mısır'a uğrar. Bu vesile ile romanın seyri biraz değişir. Yazar, Mısır'daki Kölemen Devleti beylerinden olan Murat Bey'den ve onun cariyesi ile bozuşma hâdisesinden söz eder. Murat Bey'in Rifaî şeyhinden ve gördüğü yardımlardan bahseden yazar: "Nihayet hidayet-i Rabbanîye yetişip İskenderiye'de kâin Rifaî dergâhına dehalet eyledi ve tarikinde ilerleye ilerleye evvelâ şeyhin halifesi sonra kaim-i makamı oldu" (257) diyerek hem Murat Bey'in ona gidip teselli bulduğunu söyler hem de Şeyh Zekâeddin hakkında uzunca bilgiler verir. O dönemde yazılan birçok romanda cariye ve kölelerden söz edilir. **Hasan Mellah**, Mısır'da iken bu konularla karşılaşır. Köle alıp satanlar, aldıkları kölelere bazen iyi bazen kötü davranırlar. Köle satın alınırken bazen hayvan gibi dişlerine bile bakılır. Bu durum yazar tarafından eleştirilir. Allah'ın bütün insanları şahsî olarak hür yarattığını vurgular (367). **Hasan Mellah**, yaptırdığı Meleketü'l-bahr gemisine Mısır'daki Kölemen devleti beylerinden Murat Bey'e esir olarak satılan dirayetli, namusuna ve inançlarına bağlı olan Esma'yı da alır. Esma çok güzel bir kızdır. **Hasan Mellah**, onu çok sever ve evlenme teklifinde bile bulunur. Ancak Esma, başından geçen uzun maceraları anlatır ve bir Kafkas beyzâdesi olan Timur ismindeki genci sevdiğini: "Dünyada buluşmayacak olur isek âhirette mutlaka buluşacağız!" (345) dediği sevgilisine söz verdiğini hatırlatır. Ayrıca verdiği sözü

ömrünün sonuna kadar tutacağını Hasan'a anlatınca Hasan yanlış düşüncesinden vazgeçer ve onu sevdiğine kavuşturmak için gemisine alarak yoluna devam eder.

Kuzella'yı kaçıran Pavlos, onu Paris'e oradan İstanbul'a ve daha sonra Beyrut ve Şam'a götürür. Hasan ise, olayı duyduktan sonra kızı bulmak için Pavlos'u takip eder. Paris'e, oradan Mısır'a ve İstanbul'a geçer. Mısır'da Esma'yı alır ve onun peşine düşen sevgilisi Timur ile İstanbul'da buluşmasına vesile olur. Kafkas beyzâdelerinden olan Timur Bey ve sevgilisi Esma, birçok zorluk ve sıkıntıdan sonra **Hasan Mellah** vasıtasıyla İstanbul'da buluşurlar ve evlenirler. Timur geçimini hattatlıkla sağlar. Sıkıntıdan sonra rahatlığa kavuşan bu iki sevgili, rızıklarını temin eden: "Cenab-ı rezzâk-ı âlemin bu kadar lütfuna nasıl teşekkür edeceğini bilmeyerek" (429) ona daima dua edip şükrederler. Esma'nın sevgilisi Timur Bey, **Hasan Mellah**'ın başından geçenleri dinleyince şöyle bir olayı anlatır. Seydi Ali ismindeki birisinin Abbasî sülâlesine mensup olduğunu söyleyerek İstanbul'da girmediği kapı olmadığını ve bu Seydi Ali'nin bir hastalık neticesinde sünnet olmadığı anlaşılıp Hristiyan olduğunun anlaşılmasından sonra İstanbul'dan uzaklaştığını söyler. Hatta hastalığı sırasında Hristiyan olduğu anlaşılmasın diye kendi kendisini bir zilletle sünnet etmeye çalıştığı ve bunu da beceremediği, yeniçerilerin kendisinden şüphelenip sünnet olup olmadığını araştırdığını anlatılır. **Hasan Mellah**, bu hikâyeyi dinledikten sonra bahsedilen kişinin sahtekâr Pavlos olduğunu anlar ve onu yakalayıp Kuzella'yı kurtarmak için Beyrut'a doğru yoluna devam eder. **Hasan Mellah**, Şam'da ilk olarak oranın tarihî camisi olan Emevî Camiî'ni ziyaret eder. Orada ikindi namazını kılar. Namazdan sonra bir adamın vaaz verdiğini görür. Vaazı dinler. Bir bakar ki bu vaaz veren adam sahtekâr Pavlos'tur (399-400). **Hasan Mellah**, vaaz veren adamın Pavlos olduğunu hayretle görür. Bunun üzerine yazar, vaazdan, vaazın tesirinden ve **Hasan Mellah**'ın vaazı dinlerken girdiği tavırlardan uzunca bahseder. Ayrıca, cemaatın bu sahtekâr adamı heyecanla dinlediklerine, cüş-ı huruşa geldiklerine kendisi de hayret eder. Pavlos'un durumu ile cemaatın durumunu uzunca tasvir eder (400-401). Pavlos, Şam'a gittikten sonra kendisini büyük bir âlim olarak tanıtmıştır. Sahtekâr Pavlos; Şam'da, Seyyid Ali ismiyle ve büyük bir âlim olarak tanınır. Şam'daki Emevî Camiî'nde vaazlar verir ve kendisinden bir kısım talebeler ders alır. Anlattığı her şeyi de fennî konular ile mukayesesini yapar: "İkindi namazından sonra vaaza çıkıp bir saat kadar vaaz ve nasihat eder idi ki dermeyan eylediği ayet-i kerimeyi on iki fenne değil fünûn-ı mevcudenin

kâffesine tatbik ederek kütüb-i siyer ve tefâsir ve ehâdiste olmayan mebahisi bile!" onlarla kıyaslar. Çevredeki âlimler, şeyhler gelir, Seyyit Ali ile görüşüp fikir alış verişinde bulunurlar. Nereli olduğu sorulduğunda; şu fanî dünyada memleketin önemli olmadığını söyler. Bu da çeşitli yorumlara sebep olur. Onun hakkında kimi Faslı, kimi İstanbullu olduğunu söylerken; kimisi de İranlı, Buharalı olabileceği yorumunda bulunur (394-396, 398). Bundan sonra bir âlim kıyafeti giyerek Emevî Camiî'nde vaazlar verir. Caminin yakınında bir konağa yerleşir. Hergün ikindiden sonra camiye gidip vaazlar verir. Pavlos'u takib eden **Hasan Mellah** ve arkadaşları, Pavlos'un oturduğu evi tespit ederler. Pencereden Kuzella ile görüşürler. Kuzella'ya kendisini kurtarmaya geldiklerini bir mektup ile iletirler. Kuzella bir mektub yazarak cevap verir. Mektubunda Pavlos'un durumunun hükûmete bildirilmesi, Pavlos'un aslında Hristiyan; ancak "Müslümanlar içinde bir münafik" (418-419) olduğunu söyler. Bu adamın kendisini nasıl kaçırdığını da kısaca anlatır. Kuzella, yazdığı mektubu bir desti içine koyup atmıştır. O desti ise, **Hasan Mellah**'ın göğsüne isabet ederek Hasan, öldü sanılmıştır. Bunun üzerine iş adliyeye intikal edince bu mektup orada okunur. Adliyede mektup okunduktan sonra Alonzo da Pavlos için; Seyid Ali namıyla Emevîye Camiî'nde vaaz eden herif Dominiko Padya isminde bir Hristiyandır (419) der.

Hasan Mellah'ın arkadaşları, Kuzella'yı kurtarırlar. Ancak Pavlos, yine kaçmayı başarır. Daha önce değindiğimiz gibi Kuzella'nın attığı desti Hasan'nın başına isabet etmiştir. Hasan, öldü zannedilerek gasılhaneye götürülür. Gassal, onu yıkarken **Hasan Mellah**'ta bir hareket olur ve ölmediği anlaşılır. Kuzella ise, onun öldüğüne inanarak çıldırırcasına bağırır çağırır ve en son yıkanan odaya gelince Hasan'ı canlı görür. İnanamaz. Rüya gördüğünü zanneder ve elindeki bıçağı çekerek **Hasan Mellah**'a: "Sana geldim âhirete beraber gidelim! Bu dünyada bize yer vermediler bari geniş âhirette kendimize yer bulalım" (424) der. Bu sözlerle Kuzella'nın Hasan'a olan bağlılığını öğrendiğimiz gibi âhirete olan samimî inancını da anlamış oluruz.

Ahmet Midhat, diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da kim haksız yere birisini öldürmüş ve öldürmesine sebep olmuşsa, yine aynı cezaya yakın bir ceza ile cezalandırmıştır. **Hasan Mellah**, sevgilisi Kuzella'yı kurtardıktan sonra gemisiyle İspanya'ya doğru hareket eder. Yoldaki adaları gezer. Bir hapishaneyi ziyaret ettiğinde

orada Madam İlya'nın intiharına sebep olan Trillo'ya rastlar. Trillo hiçbir suçu olmadığı hâlde bir adam öldürdü diye hapse atılmıştır. Trillo, bu olayı anlatınca **Hasan Mellah**, ona daha önceki Madam İlya'nın ölümüne sebep olduğundan bu hapse düştüğünü hatırlatır. Ayrıca Allah'ın her şeyi bildiğini ve ondan hiçbir şeyin gizlenemeyeceğini böylece bu dünyada Allah'ın adaletinin gerçekleştiğini anlatarak öğütler verir (439-440).

Hasan Mellah, daha sonra Kuzella'yı, İspanya'nın Kartaca şehrinde bulunan babası Alfons'un yanına götürür. Başından geçenleri ve Kuzella'yı nasıl kurtardığını anlatır. Kızı ile evlenmek ve fikrini sormak için geldiğini söyler. Alfons, kızının Hristiyan ve Hasan'ın Müslüman olduğunu düşünür ve pek sevinemez. Ancak kızının aşırı bir şekilde Hasan'ı sevdiğini görünce istemeye istemeye razı olur. Ancak bu konuda şunları söylemeyi de ihmal etmez: Lâkin şunu da söyleyeyim ki Hristiyanlığım hesabıyla bu işten dolayı Kartaca'da beni dört paralık ederler. Hatta ihtimal ki papazlar tarafından edilecek iğva üzerine size İspanyollar tarafından kast filan da edilir. Bu işin en hayırlısı buradan pılıyı pırtıyı toplayıp Cezayir'e gitmektir. Bakiye-i ömrümüzü orada imrar etmektir. Bunun üzerine Rahibe Mari dahi kendisini tasdik eder ve siz bilmezsiniz efendim İspanyollar acayip bir millettir. Bir Müslümana verilen kızın ruhunu şeytan kabzeder (445) dediklerini nakleder. Bu anlatılanlardan anlıyoruz ki, Hristiyanlar ve onları yönlendiren papazlar, birçok konuda olduğu gibi Müslümanlarla ilgili konularda da mutaassıp olmaktadırlar. Ayrıca diğer dinlere mensup olan bazı din admları gibi birçok konuda hurafe olan şeylerle halkı kandırmışlardır. Alfons, papazların kendisini kınayıp dışlayacağını söyleyerek onlarla beraber Cezayir'e gider. **Hasan Mellah**'ın samimî arkadaşı Alonzo ise, İstanbul'da Esma ile Timur Bey'i de alarak Cezayir'e götürür. Hepsi orada bir konakta buluşur hayatlarını sürdürürler. **Hasan Mellah** ile Kuzella evlenir. Herkes başından geçen olayları anlatır. Alonzo'nun Kuzella'nın üvey kardeşi olduğu anlaşılır. Bütün aile sevinç içinde hayatlarını bu konakta sürdürürler. Romandaki olaylar, hep geriye doğru anlatılan olaylarla doludur. Geçmişte yaşanan olaylar anlatıldıkça sır içindeki sırlar da anlaşılmış olur.

Romanın baş kahramanı olan **Hasan Mellah**, olayların gelişimi içinde de bahsedildiği gibi güzel ahlâk sahibi, bilgili, dindar, yardımsever, Allah'ın adını devamlı anan ve karşılaştığı kişilere daima inancı gereği teselli ve öğütler veren bir kişiliğe sahiptir.

Yazarın tabiriyle "Müslümanlık hilkati"ne sahip olan Hasan, zaman zaman âhiretin öneminden bahseder ve başa gelen hâdiselerden dolayı hem Allah'a sığınır hem de karşılaştığı kişilere dinî ve ahlâkî öğütler verir.

Romanda yer alan yetmiş iki kahramandan yirmi dokuzu Müslüman kırk biri Hristiyan ve ikisi Yahudidir. **Müslüman olanlar: Hasan Mellah**, Murat Bey, Esma, Timur, Şeyh Zekâeddin, Seyidi Osman, Molla Seyidi Muhammed, Yakub El Dec', Yusuf Nişar, Seyidi Hamdan, Akrab, Yakub El Dec'in kapıcısı, Murat Bey'in uşağı, Can Ürkdü, Sarı Yakub, Yunus Berke Bey, Can Polat, Ziver Ağa, Uzletî Bey, Osman Çelebi, Hacı Hasan Efendi, Nuri Molla, Arif Molla Efendi, Lokmancızâde Rıza Efendi, Bekir Efendi, bir hanım, aşçı kadın ve Laz esirciler **Hristiyan olanlar:** Kuzella (sonradan Müslüman olur), Alonzo (sonradan Müslüman olur), İlya, Madam İlya, Zerno, Dominiko Padya, Trillo, Piyetro (Hristiyan olmakla beraber dinsiz olduğu da söylenebilir), Alfons, I.Pavlos, Duşan, bir yüzbaşı, bir onbaşı, üç haydut, Kartaca mutasarrıfı, polis zabiti, **Hasan Mellah**'ın baba dostu Covanni, Covanni'nin oğlu Pedro, hanımı Madam Covanni, kızı Rozalin, annesi Mariya, kızkardeşi Culya, Madam Fulya, Korsika liman zabıtası, Korsika liman reisi, Korsika valisi ve hanımı, serkatibin karısı, Kuzella'nın hizmetkarı Ancelino, çapkın bir hanım, **Hasan Mellah**'ın birinci kaptanı, **Hasan Mellah**'ın ikinci kaptanı, ihtiyar bir Fransız olan Mişle, Farbah isimli bir Alman, Destris isimli bir İngiliz, Portekizli Avanrak, bir meyhaneci, Katolik bir rahibe olan Sipros, Kuzella'nın mürebbiyesi Mari, **Yahudiler:** Padya'nın evrak işlerini yapan Samuel ve ismi verilmeyen diğer bir Yahudi.

Hristiyan olan Kahramanlardan, Katolik rahibe ve Kuzella'nın hocası Sipros, Kuzella, hizmetkarı Ancelino, Madam İlya, Mari, Alonzo, İlya, Alfons ve I.Pavlos'un dinî değerlere sahip ve muhafazakâr olduklarını anlıyoruz. Dominiko Padya, Piyetro ve Trillo, Korsika valisinin karısı ve serkatibin karısından ise, iyi bahsedilmez. Covanni, Covanni'nin annesi Mariya, Madam Covanni, kızı Rozalin, kızkardeşi Culya ve Madam Fulya'nın ise, dinî duygularına pek temas edilmez. İsmini ve mensup oldukları inançları belirttiğimiz diğer kahramanların ise, bu yönleri üzerinde durulmamıştır.

1.1.6. Ahmet Midhat, Zeyl-i Hasan Mellah

Romanda, kahramanların din duyguları vurgulanmış ve dinî unsurlar işlenmiştir. Zeylde, **Hasan Mellah**, Numan İbn-i Mutahhir, Alonzo ve Timur Bey evlendiklerinden çocukları olmuş ve aile genişlemiştir. **Hasan Mellah**, Kuzella, Alonzo, Zerno, Alfons ve İlya hepsi Cezayir'e giderek bir konakta hayatlarını sürdürürler. Aralarında değişik konuşmalar yapılır, daha önce başlarından geçen maceralı olaylar anlatılır. Bu ailenin bütün fertleri olaylar boyunca **Hasan Mellah**'tan hep iyi şeyler ve iyilikler görmüşlerdir. Bundan dolayı şükür nevinden **Hasan Mellah** için Allah'a dualar etmişlerdir. İlya, dizleri üzerine eğilip gözlerini semaya dikerek: "Allah sizin gönlünüz ne kadar ganî cenabınız ne âli ise hakkınızda lütfunu da gönlünüz kadar ganî cenabınız kadar âli etsin." deyince orada bulunan ve özellikle, Zerno, bu zamana kadar müşafehenin suret-i cereyanına yalnız uzaktan nâzır olduğu hâlde İlya'nın bu duasını işitince başından şapkasını çıkarıp ellerini âsumana açarak can ü dilden "Âmin!... Yârab – âmin!..." (477) der.

Alonzo, Zerno ve İlya, Malta adasındaki bir hapishanede yatan Trillo'yu çıkarıp, İlya'nın intikamını almak için Cezayir'den yola çıkarlar. Alonzo orada rastladığı bir kızla konuşur ve sonunda birkaç konuşmadan sonra samimîyetini ilerletir. Kız on altı yaşlarında annesi babası ölmüş, kümes gibi bir evde hayatını sürdürmektedir. Alonzo bu masum ve güzel olan kızı sever ve himayesine alarak gemisine bindirir. Yolda aralarında birçok konuda olduğu gibi dinî ve siyasî konularda da konuşmalar olur. Söz dönüp dolaşır Kudüs şehri ve papa gibi konulara gelir. Kız bu gibi konulardan bahsedince Alonzo hayret ederek, -kız sen Kudüs-ı şerifi de böyle bilir misin?- diye sorar. Culya ise, -sen bunları bilmez misin? Yoksa sen Arap ve Müslüman mısın?- der. Bunun üzerine konu Araplık, Müslümanlık ve Hristiyanlık meselelerine gelir. Alonzo daha önce Araplar ve Müslümanlar arasında bulunup birçok iyilikler gördüğünden Culya'ya bu konularda bilgiler verir. Ancak Culya, daha önce Müslüman ve Araplar hakkında papa ve papazlardan duyduğu sözleri nakleder: "Culya -Herkes diyor ki Araplar Hristiyanları kebap ederler de şarap ile meze ederek yerler imiş" deyince nüktedan Alonzo, "Aman ya Rab! Ne korkunç sofra! Ne dehşetli taam! diyerek hem hayret eder hem de: "Bir kere Araplar şarap içmezler."der. Culya, "niçin?" deyince Alonzo: "Onların kitablarında şarap içmek büyük günahtır sana bunu kim söyledi? Culya -Herkes! Alonzo -Ben de işittim

papaz Lermit Piyetro böyle söyler imiş. Muradı Hristiyanları ayaklandırıp Müslümanları öldürmek imiş." diyerek kızın Müslümanlar hakkındaki yanlış kanaatini gidermeye çalışır. Sözlerine devam eden Alonzo, papanın ve Hristiyanlık âleminin, Arapları ve Müslümanları hep kötü tanıttıkları, papanın bu konudaki çabaları, aslında Araplar ve Müslümanların öyle anlatıldığı gibi kötü insanlar olmadığı, onların içinde yaşayıp farklı dinde olmasına rağmen onlardan hep iyilik gördüğünü uzun uzun Culya'ya anlatır. Anlatılanlar üzerine yazar araya girerek şu yorumu yapar: "Alonzo Araplar hakkında sözü bu kadar açıp da bir kere de aklına Seydi Hamdan ve Seydi Osman ve **Hasan Mellah** geldikten sonra artık hissiyat-ı derununu bir türlü yenemeyip Culya'ya İslâmiyeti ve Araplığı ol kadar tavsif ve tarif ol kadar medih ve sena eyledi ki eğer kızcağız ya evvelce Alonzo'nun Hristiyan olduğuna kemaliyle inanmamış veyahut bu gibi mevaizi birkaç defa dinlemiş olsa idi âdeta ya Alonzo'nun İslâm olduğuna inanır veyahut hürriyet-i vicdanı beri tarafta görerek Müslüman olur idi." (514-516).

İtalyalı olan Trillo, İlya'nın hanımı ile yaşadığı ilişki üzerine Madam İlya, kendini denize atarak intihar etmiştir. Alonzo, Zerno ve İlya, Malta zindanında bulunan Trillo'dan intikam almak için yola çıkmışlardır. Trillo'yu gemilerine alırlar. İlya ile Trillo düello edeceklerdir. İlya biraz tereddüt eder, sonra da: "Allah'ın yazdığı bozulmayacak ne yazmış ise olacak" (522) diyerek Allah'ın takdirine razı olacağını söyler. Alonzo, Malta'da kimsesiz olan Culya'yı gemiye aldıktan sonra ona olan sevgisi gün geçtikçe artar. Zerno ile Culya arasında da bazı konuşmalar olur. Zerno da Culya'ya biraz ilgi gösterir. Alonzo kendi içinden kızar ve Hristiyan olan Culya için: "Keşke Culya Müslüman olaydı. Müslümanlık ne a'la şeydir? O zaman Zerno ile görüşemez idi ki herif yüzüne gülsün! Bereket versin ki kız akıllıcadır" (535) diyerek İslâmiyetteki haremlik selâmlık meselesine hayranlığını ifade eder.

Yazar, romanın üçüncü kitabının birinci babında, İzmir, Muğla, Manisa, Kütahya ve Antalya'daki bazı efe ve zeybeklerden söz eder. Bunlarla beraber, bazı Yunanistan adalarını zaman zaman gezen Yordan Yani ismindeki bir kişiden de bahseder. Bunun ne olduğu, hangi milletten, hangi dinden olduğu belli değildir. Kendisiyle dolaşan efe ve zeybekler bazen gavur, bazen Hristiyan ve bazen de namaz kıldığını görerek Müslüman olduğunu söylerler. Müslüman olduğunu duyan papaz, onu sıkıştırınca papaza onları

kandırmak için öyle görünüp namaz kıldığını söyler. Velhasıl ne olduğu bu babda pek anlaşılamaz (550-552). Ancak daha sonra anlaşılacaktır ki bu kişi daha önce de birçok sahtekârlıklar yapan Dominiko Padya'dır. Hayatını buralarda sürdüren Dominiko Padya, bir gün Fas'tan dönen **Hasan Mellah**'a ait gemiyi görünce Kuzella'nın orada olduğunu zanneder. Gemide ise, Alonzo'nun Malta'dan gemiye aldığı Culya bulunmaktadır. Dominiko Padya, bu kızı Kuzella zannederek gemiye girer. Orada Alonzo, İlya ve Zerno tarafından yakalanır. Sahtekâr olan Padya, daha önce başından geçen olayları bazen doğru bazen yanlış anlatır. Sözü, kaybettiği ve bir Arab'a kaptırdığı Kuzella'ya getirerek: "Meğer kız yalnız bu Arab'a varmak değil hatta din-i İslâmı dahi kabul etmiş!" deyince İlya: "Din meselesinin zararı yok. Bir adam hangi dini sever ise, onu kabul eder. Fakat size olan hıyaneti büyük şey!" (567) der. Dominiko Padya, kendini kurtarmak için başından geçenleri yalan yanlış anlatmaya çalışırken sinirlenen Zerno, sakalından tutunca sakalı düşer. Böylece onun daha önce birçok kişinin ölümüne sebep olan ve Kuzella'yı kaçıran Dominiko Padya olduğu anlaşılır. Bunun üzerine Alonzo hayret eder ve "Bre mel'un Allah'ın adaletini gördünmü ki seni kendi ayağınla bizim elimize getirdi" (571) diyerek şükreder. Daha sonraki sayfalarda, ekser hâlde dahi Cenab-ı Hakk'ın özü doğru olanlara ne kadar muvaffakiyetler ihsan buyurmakta olduğuna **Hasan Mellah**'ı delil göstererek ellerini: "Cânib-i semaya kaldırarak." şükreder. İlya da bu durum üzerine Allah'ın adaletinin genişliğine temasla: "Çünkü Cenab-ı Hakk'ın cilvesi dairesi pek geniştir. Bazı kere insanı âlâm içinde iken diyar-ı ebede götürür de insan adl-i ilâhînin yerini bulduğunu göremediğine müteessifen gözü açık gider. Bizim ise Cenab-ı Hakk'ın tamame-i lütfuna her cihette mazhar olmuş ve olacak kullardan olduğumuzu her şey ispat ediyor" (575) sözlerini sarfeder. Kendini kurtarmak için yalanlarına devam eden Padya'yı dinleyen Alonzo, kendi kendine hayret eder ve Allah'ın adaletinin ne kadar büyük olduğunu vurgular: "Elbet bir gün olup da intikam-ı ilâhîye dûçar olacaksın. Çünkü ben Cenab-ı Hakk'ın adlini ümit etmemek gibi bir küfrü mümkün değil kabul edemem. Adl-i İlâhî ile intikam-ı Rabbanî mutlaka zuhura geleceğine intizar ederim. Nasıl ki mukaddemesi olmak üzere seni bizim elimize... dest-i intikamımıza teslim eyledi" (576).

Diğer taraftan, **Hasan Mellah** ile Kuzella, Cezayir'de bulundukları konakta dürbün ile dışarıyı seyrederlerken kendi canına kıymak isteyen bir genci görürler. **Hasan Mellah**, hemen oraya gider, kapıyı kırar ve içeriye girer. Genç ile tanışır. İsmi Numan olan gence

canına niçin kıymak istediğini sorar. Genç olan Numan da pek söylemek istemez. Bu arada **Hasan Mellah**, ona; her zorluktan sonra Allah'ın bir kolaylık gösterdiğini, her şeyde Allah'ın bir takdiri olduğunu, herkesin kaderine razı olması gerektiğini, Allah'ın sıkıntıya düşenlere mutlaka yardım edeceğini, kaderden, Allah'ın adaletinden bahsederek bazı dinî öğütler verir (595-596). Hasan'ın verdiği dinî teselliden etkilenen Numan, ona: "Seni bana ilhâm-ı Rabbanî mi haber verdi" diyerek Allah'a şükreder. **Hasan Mellah**, Numan'ın başından geçen olayları dinler. Numan, İnşirah ismindeki bir çerkez kız ile birbirini sevdiğini ve kızı zorla elinden alıp başkasına nikâhladıklarını ve İnşirah'la nikâhlı olmadığı hâlde öyle gösterilerek kendisinden talâk-ı selâse ile boşandırıldığını anlatır (604). Numan ile İnşirah Hanım'ı Cezayir hâkimleri zorla birbirinden ayırırlar. Numan'dan talâk-ı selâse ile boşadıktan sonra İnşirah Hanım'ı başka birisine nikâhlarlar. **Hasan Mellah**, Numan'ı da yanına alarak İnşirah Hanım'ı kurtarmaya gider. Kendisini engellemek isteyen ve haksızlık yaptığını söyleyen bir hanıma **Hasan Mellah**: "Beni yaratan ve lütfuyla müstağrak eden Allah ismine yemin ederim ki benim havsalamda zulme tahammül yoktur" (607) diyerek yoluna devam eder. **Hasan Mellah**, Numan'ı yanına alarak İnşirah'ın götürüldüğü konağa gider. Başkasına zorla nikâhlandığından İnşirah'ı kurtarır ve Numan ile beraber odaya sokar ve kendisi de konağın kapısında bekler. Olayı duyan hükûmet ve müftü efendi gelirler. **Hasan Mellah**'a niye böyle bir işe karıştığını söylerler. Bir kadın: "Canım evlâdım! Talâk-ı selâse ile boşanmış bir nikâhsız karı yanına nasıl olur da ..." (607). Yine bir Yeniçeri ağası: "Yâ Seydi **Hasan Mellah**! Bir kocayı mutlaka zevcesi yanına zorla sokmak mugayir-i şer'-i şerif değil midir? Böyle şeyleri hepimizden iyi sen bilirsin." deyince Hasan, ağzından ateşler püskürerek: "Şeriat benim parmağımı değil a kafamı kesse acımam, Allah'ın emrine herkes razıdır! Lâkin bir kere şu hâkim efendi gelsin de o talâk-ı selâseyi ne ispat üzerine hükmetmiş olduğunu bana anlatsın!" (609) diyerek hem dinî hükümlere bağlılığını gösterir hem de Numan'a yapılan haksızlığı vurgular.

Hasan Mellah, İnşirah Hanım ile Numan'ı tekrar birleştirir. Cezayir hükûmeti, müftüsü ve şehir kadısı sahtekârlıkla bu işi yapmışlardır. **Hasan Mellah**'ı mahkemeye çağırırlar. Şehrin yetkilisi **Hasan Mellah**'a, nikâhlanmış bir hanımı nasıl olup da daha önce talâk-ı selâse ile boşayan Numan'a verdiğini ve bu durumun şeriata uygun olmadığını anlatır. **Hasan Mellah** ise; bizzat Kadı'nın, sahtekâr şahitler tutarak Numan'a, hanımı yani

İnşirah'ı, talâk-ı selâse ile boşattırdığını ve bu gencin haksızlığa dayanamayarak intihar etmek istediğini, onu o durumdan zor kurtardığını şehrin yetkilisi Nureddin'e söyler ve ispat eder. Şehrin kadısı görevden alınır ve olayın aslı anlaşılmış olur. Ayrıca **Hasan Mellah**'a sen nasıl şeriata muhalefet edersin diye sorulduğunda: "İşim şer'-i şerif ile olduğu için ben mahkemeye geldim. Mahkemeye!" (614) der. Olayları dinleyen Nureddin ise: Oğlum Seydi **Hasan Mellah**, şer'-i şerif huzurunda görülecek davanız ne ise söyleyiniz. İşte burası mahkemedir. Kadı dahi budur. "Allah'ın emriyle ihkak-ı hak ise bütün ehl-i İslâm istiyor." (614) der. Mahkemede yapılan haksızlıklar anlaşılınca **Hasan Mellah** sert bir dille mahkemedeki herkese seslenerek ölüm, âhiret ve haksızlıklarla (616-617) ilgili konuşmasına devam eder ve oradan ayrılır.

Hasan Mellah, olayların gelişimi sürecinde devamlı olarak darda kalanlara maddî manevî yardımda bulunmuştur. Daha önce Arslan (Timur) ile Esma'nın buluşmasına vesile olmuş, kendi sevgilisini sahtekâr Pavlos'un elinden kurtarmış, Alonzo, İlya ve Zerno'ya her konuda yardımcı olmuştur. Daha sonra Numan'ı intihardan kurtarıp sevdiği İnşirah'a kavuşturmuş ve bütün bu insanları yaşadığı konağa yerleştirmiştir. Bu insanlar, **Hasan Mellah**'ın bu iyilik ve yardımlarına karşılık nasıl teşekkür edeceklerini düşünürler. Onun için sürekli Allah'a duada bulunurlar. Ayrıca, herkes birbirine kavuştuğundan Allah'a sığınıp hâllerine şükrederler (619, 621).

Hasan Mellah, Kuzella, Arslan, Esma, İnşirah ve Numan, konakta toplanıp Allah'a şükrederlerken birdenbire Alonzo'nun "o hınzırı yakaladım" sesiyle dışarıya bakarlar. Alonzo'nun yakaladığı kişi daha önce Kuzella'yı kandırıp birçok insanı öldüren Dominiko Padya'dır. Bunun üzerine **Hasan Mellah**: "İşte o hınzır dahi ceza-yı amelinî görmek için onu Cenab-ı Hakk senin yed-i intikamına teslim eylemiştir" (625) diyerek Kuzella'yı sevindirmiştir. Dominiko Padya daha önce Kuzella'yı kaçırıp memleket memleket dolaştırıp eziyetler ettiğinden Kuzella onu yakından tanımaktadır. İşte Kuzella hem sevinir hem de o şimdi nerede der. Alonzo gemide olduğunu söyleyince ona aman dikkat ediniz der ve şu sözleri ekler: "Aman emniyet etmemelisiniz? Zira o hınzırı Hazret-i Süleyman'ın cinleri gibi bakırdan mamul sürahiler içine koyarak ağzını dahi mühürledikten sonra denizin dibine itseniz yine kaçar" (625) diyerek hem Dominiko'nun şeytanetini vurgulamış hem de Hz.Süleyman'ın bir mucizesine değinmiş olur. Olayların

gelişimi esnasında Dominiko'nun yaptığı işleri öğrenince Kuzella'ya hak vermemek mümkün değildir.

Daha önce **Hasan Mellah**'ın sevgilisi Kuzella'yı kaçıran **Hasan Mellah**'ın babasının ölümüne sebep olan, birçok insanı öldüren ayrıca gittiği ülkelerde kılık kıyafet ve dinini değiştiren, farklı isimlerle kandisini tanıtan Dominiko Padya, böylece **Hasan Mellah**'ın ve arkadaşlarının eline düşmüştür. Sahtekâr olan Dominiko, kendisini kurtarmak için **Hasan Mellah** ve arkadaşlarının ayaklarına kapanır ve öpmek ister. Hasan: "Nasıl oldu da Allah sizi şaşırtabildi. Senyör Dominiko Padya?... Böyle söylerim! Lâkin haşa Allah'ın sizi şaşırtmakta âciz olduğu gibi bir küfür etmek istemiyorum. Belki sizin kendiniz hakkında Cenab-ı Hakk dahi şaşırtamayacağını itikat derecesinde itimadınızı nazar-ı dikkate alarak böyle söylüyorum." deyince Padya: "Hayır efendim! Kulunuzu ol kadar kâfir zannetmeyiniz. Bendeniz Allah'ı ve Allah'ın kuvvetini bilir adamlardanım" (633) şeklinde cevap verir. Sözlerine devam eden Padya, "Hayır efendim! Daha pek çokları hakkında yani herkes hakkında nasılsa şimdiye kadar Allah'ı memnun edecek hiçbir muamelede bulunamadım. Yüzüm karadır efendim. Gerek Allah ve gerek insanlar tarafından affedilmez isem iki cihanda hâlim yamandır efendim" (634) deyince yazar da "İlâhî yarab! İnsan diye yaratarak kapıp koyuvermiş olduğun şu iki ayaklı mahlûka ne de garip garip tahavvüller inkılâplar tecelli ettirmişsin!" (636) diyerek hayretini ifade eder. Padya'nın sahtekârca girdiği durumları değerlendiren **Hasan Mellah**, onun cezasını Allah'a havale ederek affeder ve en sonunda şu öğütleri verir: "Hele pençe-i kahr-ı İlâhîden kurtulamayacaksın! Bahusus Allah sana bundan sonraki hayatının her dakikasını bin yıl azaba bedel olmak için seni bana bu gün öldürtmedi! Ben seni şimdi dünyada burada çoktan zelil ve hakir görmekle kalmayacağım! Bu hayat-ı fanîden sonraki hayat-ı ebedî içinde dahi seni böyle rezil ve rüsva göreceğim! Hukukumun zerre kadarından hiçbir vakitte vazgeçmem! Şu kadar var ki hem müddei hem de hâkim olmağı nefsim için tecviz eylemem!" (639) Ancak huylu huyundan vazgeçmez misali, Padya, kurtulduktan sonra da aynı sahtekârlıklarına devam eder. Yeri gelince yine temas edeceğiz.

Alonzo'nun Malta adasında, gemisine alıp **Hasan Mellah**'ın konağına getirdiği Culya, bu konaktaki insanların kendisine yaptıkları iyilikleri ve özellikle Arap ve Müslüman olan **Hasan Mellah**'ın yaptığı iyilik ve fedakârlıkları görünce Müslümanlıkla ilgili fikirleri

değişir: "Yâ! Müslüman dedikleri siz misiniz? Öyle ise ben Müslüman yani sizden olmağı isterim ben ise Müslümanları başka türlü zanneder idim." sözlerini söyleyince yazar şu yorumu yapar: "Erbâb-ı mütalaânın bu hikâyede en ziyade itiraz edecekleri bir şey var ise o dahi Müslümanlığı kabul etmiş olduğunu şimdi burada anladıkları Kuzella'nın tesettür hususuna pek de ihtimam edememesinden ibarettir. Zira kendisinin birkaç defa erkekler meclisinde isbat-ı vücud eylediğini haber vermişizdir. Lâkin bundan dolayı Kuzella'yı muaheze etmemelidir. Zira Kuzella mestur idi. Araplar, Kürtler, Türkmenler, Çerkezler, Arnavutlar nasıl mestur idiyseler, Kuzella dahi hatta onlardan ziyade mestur idi. Hele İstanbul hanımlarından pek çok ziyade kapalı idi ya! Şu kadar var ki erkekler meclisinde biraz daha serbestçe bulunur bu da İspanyollar serbestliğine hamledilmekle mümkün olabilir." (658). Aslında **Hasan Mellah**, İslâmî konularda pek taviz vermeyen bir yapıya sahiptir. Ancak eşi Kuzella, İslâmiyeti yeni kabul ettiği için ona birden yüklenmez. Ancak diğer birçok konuda olduğu gibi yazar bu konuya açıklama getirme mecburiyeti duyar. Tesettür meselesine dikkati çekerek onun serbestliği konusunda onun birden sıkıştırılmasını doğru bulmaz. Ayrıca yazar, romanın diğer bazı yerlerinde de bu konuya değinerek yeni Müslümanlığı kabul edenlere birdenbire, yani bir anda fazla yüklenilmemesi gerktiğini vurgular.

Sahtekâr Padya, affedildikten sonra Cezayir'de yine boş durmaz ve **Hasan Mellah**'ı öldürmek için Casim ismindeki birisiyle işbirliği yapar. **Hasan Mellah**, durumu Batul ismindeki bir bakkal vasıtasıyla öğrenir. Casim ve Padya, bu duruma şaşarlar ve **Hasan Mellah**'ı Batınîlik mezhebi şeyhi olan Hassan Sabbah'a benzetirler: "Bu herife **Hasan Mellah** dememeli idi! Hasan Sabbah demeli idi. Zira bu makule işler ancak Alamut kalasının sahibi Şeyhü'l-Cebel Hasan Sabbah'ta görülmüştür" (671). Yazar, Batınîlik konusuna, **Süleyman Muslî** adlı romanında uzunca yer verir. **Hasan Mellah**, Padya ile Casim'in kendisini öldürme plânlarını Batul ismindeki bakkal vasıtasıyla öğrenir ve onların plânlarına dair birer mektup yazarak gönderir: "Hz. Allah'ın vahdaniyetini ikrar ve Cenab-ı Muhammed'in nübüvvetine iman ve Müslüman olup Müslüman yaşadığıma ve Müslüman olarak vefat edeceğime hamd ü sena etmekte bulunduğumu ba'det-tezkar! Ey sâî-i bilfesat! Batılın hak üzerine galebe edeceğine dair elde bir hüccetin var mı ki fesad yolunda bu kadar cüretli hareket ediyorsun?" (671-672) Plânlarının öğrenildiğini öğrenen Padya, yaptıklarından vazgeçmesi gerekirken Hasan'ın plânlarını öğrendiğine

hayret ederek başka yolları denemeyi düşünür. Daha sonra Cezayir'i terkederek Mısır'a gider. Bunun üzerine yazar şu yorumu yapar: "Gitti ama nereye kadar gidebilecek. Hasan'ı Cezayir'de Casim'in şerrinden muhafaza eden Allah'ın yed-i kudreti nerede olsa ne zaman olsa Padya'ya yetişemeyecek mi? Bahusus Padya gibi canı kendisine bağışlanmış olduğu hâlde bu nimetin kadrini bilmeyenler için denilebilir ki: Yedullahî fevka eydîhim femen nekese feinneme yenküsü alâ nefsihi"* (674).

Padya, Mısır'a gidince olayların seyri oraya yönelir. Süleyman ismindeki bir genç, babasının cariyesini kazayla öldürdükten sonra gurbete çıkmış Mısır'a gelerek Ezher'de birkaç yıl kalarak tahsilini tamamladıktan sonra zengin olan Ebu'l Hümam'ın konağına misafir olmuştur. Süleyman, arasıra güzel sesiyle: "Kur'an okumak suretiyle başlayıp Halep mollalarında karar kılarak herkesi mest eylediği nağamatıyla hemen her akşam" (683) Ebu'l-Hümam'ı mütelezziz eyler. Bu sıralarda Mısır, Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Napolyon emrinde olan Fransız ordusu, Mısır'ı işgal ettikten sonra oradaki Müslüman halkı kendine ısındırmak için bazı Müslüman âdetlerini devam ettirerek mevlitler okutturur (689). Mısırlı olan Ebu'l Hümam, zengin ve menfaatı için bazı Fransız komutanlarıyla işbirliği yapar. Sitti Zehra isminde güzel bir kızı vardır. Bu kız ile Ebu'l Hümam'a hizmet eden Süleyman birbirlerini severler. Kızın güzelliğini daha önceden duyan General Menu adındaki Fransız da bu kızı görmeden onunla evlenmek ister. Ancak kafasına takılan bir mesele var ki, o da farklı olan din meselesidir. Bir toplantıda bu kızdan bahseder. Sözü döndürüp dolaştırıp bir Müslüman erkeğin ehl-i kitab olan bir kızla evlenebildiği hâlde bir Müslüman kızın başka dinden olan birisiyle neden evlenemediğini tenkit eder. Bu konuda Ebu'l Hümam'dan açıklama ister. Ebu'l Hümam da o konuda orada bulunan şeyhin daha iyi bilgi vereceğini söyler. Böylece, şeyh ile Menu arasında farklı dinde olanların evlilikleri konusunda konuşmalar olur. Neticede bir Müslüman kızın farklı dinde olan bir erkekle evlenemeyeceği konusunda Menu'ya bilgiler veren şeyh, onu ikna eder ((692-693). Duygularının esiri olan Menu ise, İslâmiyeti beğendiği için değil, Sitti Zehra ile evlenmek için Müslümanlığı kabul eder ve Abdullah

* Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. "Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur." Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir. (Kur'an, Fetih, 10), ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

Yakub ismini alır (683-694). Bu evlenme, en çok, samimî duygularla Zehra'yı seven Süleyman'ı üzecektir. Fransız General Menu, Süleyman'ın da Sitti Zehra'yı sevdiğini daha önceden duyduğundan onun Mısır'ı terketmesini sağlar. Olaylar üzerine Mısır'ı terketmek zorunda kalan Süleyman, Suriye'ye giderek bir arkadaşının evine yerleşir. Orada: "Yatsı namazı eda olunduktan sonra Süleyman hemşehrisinin tedarik etmiş olduğu bir seccadeden" (695-696) ibaret yatağa uzanır ve maşlahını dahi üzerine çekip derin bir uykuya dalar. Süleyman dinlendikten sonra: "Abdestini alıp sabah namazını" (696) da kaza eder.

Süleyman, Suriye'de iken Zehra'nın Menu ile evlendiğini öğrenir. Olanlara çok üzülen Süleyman, sevgilisi olan Sitti Zehra'yı Fransız General'den kurtarmak için Suriye'den Mısır'a döner. Mısır'daki Ezher Camiî'ndeki mollaların yanına gider, orada cemaatle akşam namazını (707) kılar. O geceyi orada geçirir: "Sofilerin sabah namazı Süleyman'ı artık o rahatsız yataktan kalkmağa mütecâsir eyledi. Bîçare kalktı, şadırvandan abdest alarak camie girip Kelâm-ı Kadimden bir hayli sahifeleri ağlaya ağlaya okudu. Niçin ağlıyor? Ne bilsin? Badehû ellerini icâbetgâh-ı Cenab-ı Rabbü'l-izzete kaldırıp mütezarrırâne birçok teveccühde bulundu. Ne dua etti? Onu da ne bilsin?" (710). Buradan anlıyoruz ki, Süleyman, beş vakit namazını kılmakla beraber, başına gelen olaylardan dolayı Allah'a sığınmakta ve bazen de Allah'a duada bulunmaktadır.

Süleyman, sevgilisiyle evlenen Fransız General Menu'yu öldürmek için Mısır'a gelir. Ezher Camiî'nde Şeyh Abdülkadir ismindeki birisi onu kandırarak Menu yerine General Keleber'i öldürmesini ister. Şeyh Abdülkadir, Keleber'i öldürür isen İslâmın üzerindeki büyük tehlikelerden birisini kaldırmış olacaksın diyerek Süleyman'ı ikna etmeye çalışır. Ayrıca, Süleyman'a eğer öldüremezsen şehit olup âhirette Cennet-ül-Firdevsi hakedeceğini söyler. Bunları söyleyen şeyh, sahtekâr Dominiko Padya'dır (709). Süleyman, Dominko'nun söylediklerine kanarak hemen harekete geçer: "Ve bunu öldürür ise İslâm üzerinden büyük bir belâyı defetmiş olacağını hesap ederek hemen hücum etmeğe" (712) davranır ve onu öldürmeyi başarır.

Romanın en renkli ve en şakacı kahramanı Alonzo'dur. Alonzo ile Culya evlendikten sonra Maşuka isminde bir kızları olur. Kız çok yaramazdır ve babasının söylediğini

yapmamaktan zevk alır. Kızının yaptıklarına tahammül edemeyen Alonzo, bir gün ona: "İstemem yâ Rabb! İstemem! Evlâd-ı mürüvveti istemem! Evlâttan da vazgeçtim mürüvvetten de! Yâ piçin canını al ya benim! Kurtulayım ya Rabb! Beni kurtar Allah'ım!" (801-802) diyerek beddua eder.

Romanın dokuzuncu kitabının birinci babında, tarihî olaylardan ve İtalya ve Avrupa'da Karbonari adında bir cemiyetten, cemiyetin faaliyetlerinden bahseden yazar, sözü papazlara getirerek: "Müstesna vakitlerde Avrupa'nın her tarafında ve bahusus İtalya'da papaz güruhu halkı yalnız taht-ı kaht esaretlerine alıp mamelikini soymak derecesindeki tagallübleriyle kanaat getiremeyerek gerçekten kanlarını da emmek hararetiyle kıyam eylemiş ve bu maksat uğrunda o zaman İtalya'yı meyanlarında biltaksim her biri bir büyük eyalet ve sancakta birer Nemrud ve Firavun kesilmiş olan prensler ile bilittifak her iki taraf yekdiğerinin mezâlimini tervic etmekte bulunmuş idi" (829) şeklinde açıklamada bulunarak papazların o dönemlerde halka yaptıkları kötülüklerden söz eder.

Olayların gelişimi sırasında Padya yine boş durmaz, sahtekârlıklarına devam eder. En son Abbasî hanedanına mensup olduğunu söyleyip Seydi Ali ismi ile Şam'a yerleşir. Şam'da Avrupadaki Karbonari Cemiyeti'ne ait bir kişi tarafından öldürülür. Buna şahit olan Numan ve arkadaşları, kafasını keserek bir sandığa koyarlar ve **Hasan Mellah**'ın kızı Melek'in düğün hediyesi olarak **Hasan Mellah**'a takdim ederler. **Hasan Mellah** sandığı açıp bu başı görünce şaşırır ve Fas Kralı Süleyman'a başından geçen hikâyeyi anlatır. Kendisinin bu mel'unu affettiği hâlde Allah'ın onu affetmediğini söyler. Fas Kralı ile **Hasan Mellah**'ın konuşmalarında dinî unsurlara fazlasıyla temas edildiğinden bu konuşmanın bir kısmını aynen aktarmayı uygun görüyoruz: "Ey Molla Süleyman! Ben bu haindeki hakkımın ihkakı hususunu Cenab-ı Hakk'a havale eylemiş idim. Allah kısasın bu suretle icrasını murad buyurmuş. Ben Numan İbn-i Mutahhir'i bu intikamdan vazgeçirmeğe çalışmış idim. Lâkin Cenab-ı muntakim-i hakikî hazretlerini intikamdan vazgeçirmek kuvvetimin fevkinde olduğunu bilemedim efendim! Ömrümde her ne günah-ı felâket ve ziyan gördüm ise bu kafanın yüzünden gördüm. Lâkin ömrümde kezalik ne kâr ve menfaat gördüm ise yine bu kafanın yüzünden gördüm. Menfaat ve ziyanın ve kâr ve temettuum hem maddî hem manevî oldu. Zevcem Kuzella'ya ve kerimem Melek'e bu herifle rekabet sayesinde malik oldum. Babam Osman'ı ve amcamı

bu herif öldürdü. Şunlar maddî kâr zararımdır. Manevî cihetine gelince zararım pek büyük ise de kârım dahi o nispette büyük çıktı. Zararım şudur ki müddet-i ömrümde Cenab-ı Allah'ın azametine karşı hiçbir isyanımı tahattur edememekte bulunduğum hâlde bu herif beni o felâkete de uğrattı. Zira bunun ettiği mel'anetleri düşünüp düşünüp de bir gün demiş idim ki "Ey Allah! Âlemin selâmet ve refahı mürüvvet-i uluhiye iktizasından iken niçin böyle bir zalime muvaffakiyet verirsin? Zulmü eden bu ise ettiren sen değil misin" bu gün şu andaki manevî kazancım ise bu ziyanım kadar büyüktür. Zira Allah bana gösterdi ki İspanya'yı Fas'ı Cezayir'i hâsılı âlemi alt üst etmeğe muktedir bir zalim dahi kendisini kurtarmağa muktedir olamayarak kellesi ayaklar altına atılıverir imiş. Demincek dalgınlığım bir su-i tesirden ibaret değil idi. Târih-i Umumîyi ezberden geçirmekte idim. Gördüm ki her zalim bir su-i akibete dûçar olmuş! Mesut olan bir zalim göremedim. Zahiren bir iki zülemanın mesut yaşadıkları var ise de ağlebiyet bu hükmün aleyhinde olduğu cihetle onların felâket-i maneviyyelerine tarih muttali olamamıştır dedim. İman edelim ey kardaşlar iman edelim ki mazlumun zalimde olan intikamını almak hususunda Allah ihmal etmez imhal eder. İbret alalım ey ihvan ibret alalım ki işte dört günlük ömrünün saadetini temin için ömürler yıkan mel'unun akibet-i hâli böyle olur. Allah bunu âlemde bir ders-i ibret olmak üzere yaratmış. Vakıa pek kanlı pek pahalı bir dersdir. Ondan da pahasına göre ibret alıp istifade edelim" (903-904). Zeyl'de, ayrıca Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Dominiko Padya ile olan mücadeleleri anlatılır. Alonzo'nun kızı Maşuka ile Numan ibn-i Mutahhir'in oğlu Yezdan ve **Hasan Mellah**'ın kızı Melek'in evlilik törenleri de anlatılır.

Yine farklı dinlere mensup kahramanların bulunduğu zeylde, eski kahramanların yanında yeni kahramanlar da ortaya çıkar. **Müslüman Olanlar: Hasan Mellah**, Numan İbn-i Mutahhir, Arslan Bey (Timur), Alonzo, Süleyman, Batul, Ebu'l Hümam, General Menu, Kuzella, Esma, Culya, Maşuka, İnşirah, Sitti Zehra, Mehmet Ali Paşa, Yezdan, Zülfikarzâde Kaplan Bey, Casim Bey, Şehame, Melek, Cezayır Kadısı, Cezayır Dayısı, Nakibzâde Nureddin Efendi, biri gemi hocası diğeri gemi reisi olan iki yalancı şahit, Casim'in uşağı Haşim, Mısır Valisi Keleber, Mimar Efendi, üç nefer ulema, Seyyid Muhammed Kuddusi, Seyyid Ahmed, Şeyh Abdullah, Ebu'l Hümam'ın kölesi Cafer, bir şeyh, Süleyman'ın hemşehrisi olan bir softa, Murat Bey, Şehame'nin babası, Dürzi olan Urkuk ve hanımı, başka bir Dürzi, Mehmet Ali Paşa'nın Harem Ağası, Elfî Bey, Mehmet

Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa, Fas Sultanı Seyidî Molla Süleyman Şah, Seyyid İsmail Efendi, Yezdan'ın adamları olan Mevlana Salih ve Osman eş-Şarkî. **Hristiyan Olanlar:** Dominiko Padya, Mösyö İlya, Zerno, Trillo, Alfons, Dona Kamelya, Kontes Dö Padaga, Sartino, ihtiyar Ermeni, Karbonari cemiyetine mensup bir adam, Padya'nın uşağı Jozef, Karbonari cemiyetinin yüzü nikablı hatibi, bir sandalcı, bir kaptan, bir Cizvit Papazı, Arap kılığına girmiş olan ve Karbonari cemiyetine mensup olan bir adam ve **bir Yahudi.** Olayların gelişimi içinde bir kısım kahramanın din duygusu ve inançlarından bahsettiğimizden tekrar değinmiyoruz. İsmini ve mensup oldukları inançları belirttiğimiz diğer kahramanların ise, bu durumları üzerinde pek durulmamıştır.

1.1.7. Ahmet Midhat, Karıkoca Masalı

Karıkoca Masalı'nda, hemen hiçbir vak'a yoktur. Eserde neredeyse sonuna kadar evlilikten ve eş seçiminde dikkat edilecek hususlardan bahsedilir. Kahramanların din duygusu işlenmemiş, inanç ve dinî unsurlarla ilgili talâk meselesinden başka (34-35) hemen hemen hiçbir motif de yoktur.

1.1.8. Ahmet Midhat, Hüseyin Fellah

Hüseyin Fellah romanında da **Hasan Mellah**'ta olduğu gibi bazı kahramanların din duygusu belirtilmiş ve birçok dinî motif işlenmiştir. Olaylar soğuk bir kış günü Galata'daki bir hendekte saklanmak zorunda kalan iki kadının başına gelen sıkıntılarla başlar ve Cezayir'e kadar geniş bir coğrafyada devam eder. Kimsenin soğukta dışarı bakamadığı bir günde hendekte iki kadın sesinin geldiğini söyleyen yazar; günün soğuğuyla ilgili Kur'an'dan: "Ve yüsebbihür-ra'd" (8) ayet-i kerimesini okuyarak herkesin Cenab-ı Bari'den istimdat etmekle meşgul olduğu ve kapıdan çıkmağa değil hatta pencereden bakmağa cesaret edemediği böyle bir soğuk gecede Lüleciler Çarşısı tarafından hendek içinde iki insan heyülası göründüğünü söyler.

Hendeğin içinde bulunan ana ile kız, kışın soğukluğu ve şartların zorluğu sebebiyle: "Aman yarab! Aman aman! Artık âlemin musibet tanıdığı ölümü bile işte biz saadet biliyoruz." diyerek hâllerinden şikâyet ederler. Sıkıntıları o kadar ilerler ki, anne:

"Şimdiye kadar "kurtar" diye dua ettik. Kabul olunmadı. İşte şimdi "öldür" diye dua ediyoruz. Bari bunu kabul et!" deyince kız da "amin!" (11) diyerek annesinin duasının kabul olmasını ister. Bu iki kahraman, romanın ilerleyen kısımlarında tanıyacağımız **Şehlevend** ve Hesna Hanım'dır. Olayların gelişimi içinde bu iki kahramanı, inançlı ve dinî duyguları güçlü olarak göreceğiz. Böyle olduğu hâlde şartların zorlaması ve kışın şiddetli soğuğu, onlara, inançlarına uygun olmayan bu sözleri söyletir. Hendek içinde bulunan ana ile kız, Yunus ve Mehmet ismindeki iki yeniçerinin, başka birini oraya getirip öldürdüklerine şahit olurlar. Yeniçeriler gittikten sonra yara bere içinde kalan adamın ölmediği anlaşılır. Ana ile kız, adamın evini sorarlar ve bu yaralıyı evine götürüp teslim ederler. Sonra Kılıç Ali Paşa Camiî'nin yanından geçerlerken cemaatin sabah namazını kılıp dağıldığını görürler ve para istemek için birkaç kişiye el açarlar; ancak elleri boş kalır (20).

Hendekten çıkan ana ile kız, Kılıç Ali Paşa Camiî'nin yanına gelip cenaze namazgâhında yerleşip kalırlar. Her namaz vaktinde ellerini açıp dilendikleri hâlde kimseden para alamazlar. Aç susuz kalan anne bîtab düşer. Kız annesine yemek bulmaya çalışırken Laz Mehmet Ali Ağa isminde bir esirciyle tanışır. Bu kişi, ikiyüzlü yalancı ve fırsatçı bir insandır. Bunları evine alıp kızı satmayı düşünür. Uzun konuşmalardan sonra kızı ikna eder. Bir gün sabah namazına gelip sabah namazını (43) eda ettikten sonra kız ile valideyi alıp eve götürür. **Şehlevend**'i, Mısır'da bulunan oğluyla evlendirmek için oraya gönderdiğini söyler ve onu esir olarak satar. Bir zaman sonra kadını da evine almaz. Kadın yine sokakta bir ekmek parası bulmak için oradan oraya dilenir. Açlıktan ölecek durumdayken Süleyman Rahmi Efendi adında bir imam yardım eder. İmam ona çamaşır yıkama işini bulur. Kadın, çamaşır yıkayarak karnını doyurmaya çalışır. Birçok konuda kadına yardımcı olan imam, bir gün ona hanımı vefat eden bir yaşlının talip olduğunu söyler. Kadın ise, bu teklifi kabul edeceğini ancak başından geçen hâdiseleri anlatarak bu evlilik teklifine evet diyemeyeceğini söyler. İmam ise, ona daha da acır ve onu bu konuda haklı bulur. Ayrıca imam, kadının durumunun düzelmesi için dua ve kendisini bu hâllere getirenlere de beddua eder. Kadın yapılan duaya kızıyla ilgili olanına amin diyeceğini söyler. Düşmanlarıyla ilgili olanına, "amin" diyemeyeceğim der. "Çünkü Cenab-ı Hakk itikat eylediğimiz kadar âdil ise onları behemahal kısas edecektir" (66) diyerek onları Allah'a havale eder. Hesna Hanım, bir kazaskerin kızı olduğu için İslâmın kurallarını iyi

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

bilir ve yeri geldikçe uygular. İmanı güçlü bir kadındır. Burada da vurgulandığı gibi Allah'ın adaletine olan inancı tamdır. Karşılaştığı sıkıntılara bu sayede katlanır. Ayrıca namusuna da düşkündür. O kadar sıkıntılara rağmen namusunu daima muhafaza eder. Kızı Mısır'a esir olarak satılan Hesna Hanım, iyi niyetli olan imamın yardımıyla Mısır tarafına hacıları götüren bir gemiye biner. Bu vesile ile yazar o günkü hacca gidenlerden ve hacca gitmenin zorluklarından bahseder. Hacca gidenler âdeta âhirete gidenler gibi her ne vasiyeti var ise, edip öyle giderler. "Âhirete gidenler bu surette giderler ise âhirete gidenleri gönderenler nasıl gönderirler? Burasına da dikkat etmek lâzım değil midir?" (69) Bir yandan eş dost ve hısım akrabanın gidip gelmemek ve gelip bulmamak var diye hüccâca sarılıp ağlaya ağlaya öpüşmeleri ve diğer taraftan gemiye henüz gelen "hacıların etrafında tekbir getirilmesi" insanı rikkate getirecek hususlardandır. Her ne hâl ise, o zaman hacı gemileri gider iken âdet olduğu veçhile bazı pek sadık dostlar ve pek muhabbetli hısımlar gemi içinde bulunduğu kayıkları dahi gemiye bağlı olduğu hâlde tam iftar topları patlarken demir almağa başlar (70).

Gemiyle seyahat, pek uzun olduğundan yolcuların tedariki mükemmel hazırlanır. Yolcular seyahatleri boyunca gemide bolluk içinde yaşarlar. Hacılar, hacca gitmenin sevinciyle günlerini geçirirler. Ayrıca beş vaktin deniz üzerinde cemaatle kılınması da başkaca bir zevk yerine geçer. Hele seferin bu ilk gecesinde güzel sesli bir efendi yatsı ezanı okur. Denizin dalgalı olması ve havanın dahi uygun olması güverte üzerinde cemaatla namaz kılınmasına imkân verdiğinden bütün hacıları sevince boğmuştur. Tam mehtaba karşı teravih kılınır. Ondan sonra ortalığa bir sükût ve sükûnet gelerek yalnız hatim sürenlerin birer ufak yol feneri ziyasında okudukları Kur'an'dan ve bir de aralıkta Arap klavuzun borudan dümenciye "sanglak" diye verdiği iskele ve sancak kumandalarından başka bir ses işitilmez (70-71). Ada ile Rumeli sahili arasından geçilerek ikindi üzeri Gelibolu görünür. Yolculardan bazıları seferî olup oruç tutmamak hesabıyla canlıca bulunur ve bazıları eğer seferilikle beraber "Oruç tutar iseniz sizin için hayırlıdır" hükm-i şerifine hac yolunda bulunmak münasebetiyle bir kat daha riayet ederler (71).

Hacılara ait olan gemi, yolda haydutlar tarafından yağmalanır. Hacılar ne yapacaklarını şaşırırlar, dua ederler ve neticede yine Allah'a teslim olup kaderlerine rıza gösterirler. Yine bu arada başka bir haydut gemisi gelir ve bu sefer o iki grup arasında muharebe

olur. Duruma şaşan hacılar kaçan da saldıran da dua ediyor diyerek ehl-i sünnetin bu konudaki hükmüne müracaatla: "Ama bu meselede ehl-i sünnetin verdiği karar pek muvafiktır. Cenab-ı Hakk'ın irade-i gayr mes'elesi hangi cihetle ise o duası kabul edilmiş sayılır. Yine olacak olur. Bu kavgada dahi Cenab-ı Hakk'ın irade-i sübhaniyesi haydutların galebesi tarafından imiş ki muharebe tamam iki saat imtidat eyledikten sonra karşıdaki gemi atılan yağlı paçavralardan ateş aldı" (81) yorumunda bulunurlar. Yağmalama neticesinde ona yakın hacı denize atılarak öldürülür. Bu durumda ne yapacaklarını şaşıran hacılar, haydutlara yalvarır yakarırlar; ama onlara bir türlü söz geçiremezler. Tek kurtuluş çaresi olarak Allah'a dua edip sığınmak kalmıştır. Onlar da bu yola başvurarak dua ederler (81). Bu arada **Şehlevend**, Cezayir Dayızâdelerinden Ahmet Bey'in evinde esirdir. Annesi Hesna Hanım ise, bu gemi içinde bulunmaktadır. Hesna Hanım, uzun, maceralı ve sıkıntılı bir yolculuktan sonra başka bir Cezayir Dayızâdesi Kurdoğlu'nun konağına esir olarak düşer.

Birçok hâdise iç içe anlatıldığından olayların akışı zaman zaman değişir. Geriye doğru anlatılan hâdiselerle romanın vak'ası anlaşılır. Cezayir Dayızâdelerinden Ahmet Bey'in evinde cariyelik yapan **Şehlevend**, başından geçenleri **Hüseyin Fellah** ve Civelek Mustafa'ya anlatırken babası ile annesinin birbirlerini çok sevdiklerini, babasının Sipahi olduğunu ve görevli olarak herhangi bir yere gittiğinde annesinin onun peşinden dualar ve Yasin-i şerifler okuttuğundan bahisle: "Eyüb Ensari'ye kurbanlar ve selâmette gidip gelmesi için Selâmet Dede'ye Yasin-i şerifler adar durur idi" (238) der. **Şehlevend**, Mustafa'nın bu eve uşak olarak girmesi ile; **Hüseyin Fellah**'la da oraya gelip gitmesi üzerine tanışmıştır. **Şehlevend** bu konakta dilsiz olarak bilinir. Kendisini ancak bu şekilde Ahmet Bey'in sarkıntılıklarından kurtarmıştır. **Şehlevend**, **Hüseyin Fellah** ve Civelek Mustafa'ya başlarından geçen hâdiseleri anlatmaya devam eder. Sipahi olan babası ile annesi birbirlerini çok severlerken annesini sevip peşine düşen Bekir Bey adında birisinden bahseder. Bu adam, çevirdiği entrikalarla **Şehlevend**'in ailesini yok eden kişidir. İskelecizâde Bekir Bey'den bahseden **Şehlevend**, onun kendisini "Yusuf-ı sânî" (240) olarak görüp, onun kadar güzel bulduğunu söyler.

Şehlevend, Ahmet Bey'in konağında sağır ve dilsiz rolü yaparak ona hizmet eder. Civelek bir vesile ile **Şehlevend**'in dilsiz olmadığını, İstanbullu olduğunu ve birçok

sıkıntıdan sonra oraya nasıl düştüğünü öğrenir. **Şehlevend**, akıllı ve güzel bir kızdır. Civelek, gün geçtikçe kızı sever, sevmesi artar ve ona olan ilgisi, neticede aşka dönüşür. **Şehlevend**, daha önce Civelek vasıtasıyla, çiftçi olan **Hüseyin Fellah**'ı, Ahmet Bey ve adamlarının saldırılarından kurtarmıştır. Münasebetler devam ederken **Şehlevend**'i **Hüseyin Fellah** da sevmeye başlar. Başlarından geçen hâdiseler ve gelişen olaylar neticesinde; **Şehlevend**'e hem **Hüseyin Fellah**, hem Ömer, hem de Civelek Mustafa sevdalanır. Aynı şekilde **Şehlevend** de bu üç kişiyi aynı seviyede sevmektedir. **Hüseyin Fellah** ile **Şehlevend**, bu konuyu aralarında konuşurken **Şehlevend**, **Hüseyin Fellah**'a üçünüzü kendime kardeş olarak kabul edip öyle hayatımızı devam ettirelim der. Bu konuda herkesin kendine sahip olması gerektiğini söyler ve bunun bir vazife-i şer'iyye olduğunu vurgular: "Eğer bu vazife-i şer'iyye ve diniyyeyi tanımayarak hâlâ bağdan bağa gezer ise bu hâlde müttehem ve belki de mel'un olur" (254). **Şehlevend**'in, bu şekilde davranması, onun inançlarına bağlı bir kız olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Hüseyin Fellah, **Şehlevend**'in haberi olmadan, İstanbul'a, onun annesinin durumunu öğrenmeye gider. Bu aralar Ahmet Bey ve diğer eşkiyalar, başka bir Cezayir Dayısı olan Kurdoğlu'nun konağını basmayı düşünürler. Ön bilgi almak için de Civelek Mustafa'yı görevlendirirler. Daha önce de bahsettiğimiz gibi **Şehlevend**'in annesi, Mısır'a bir konağa verilmek üzere gönderilen kızının peşine düşer ve bir hac gemisiyle Mısır'a giderken yolda gemileri Kurdoğlu'nun adamları tarafından yağmalanmış ve Hesna Hanım, Kurdoğlu'nun evinde esir ve hizmetçi olarak kalmıştır. Mustafa, **Şehlevend**'in direktifleriyle olayları plânlar ve annesi Hesna Hanım'ın orada olduğunu öğrenir. Civelek Mustafa, Ahmet Bey ve adamlarına Kurdoğlu'nun evini basmak için uygun olan bir günü söyler ve Ahmet Bey ve diğerleri giderler. Ancak Civelek Mustafa; Ahmet Bey ve adamlarının daha önce yaptıkları zulümleri ve haksızlıkları gördüğünden Kurdoğlu'na da bir mektup yazarak bu gece evinin basılacağını yazar. Kurdoğlu'nun adamları; Ahmet Bey ve adamlarını yaralayıp öldürürler. Yerde yaralı olarak yatan Ahmet Bey ve adamlarına, Civelek Mustafa ve **Şehlevend**, olayları nasıl plânladıklarını söylerler. Bunun üzerine Ahmet Bey ve adamları yaralı hâlde şaşırırlar ve üzüntülerinden ölürler. Ölmeden önce Civelek Mustafa, onlara Allah'ın şu ibretli sırlarını söyler: "Siz intikama kudreti bu kadar zannıyla yüreklerini yaktığınız bunca bîçarelerin gerçekten müntakimlerini yok mudur zanneder idiniz? Zühd ve salahla belki de kerametle müştehir olduğunuz hâlde

âlemde "Allah" denilir bir müntakîm-i hakikî olduğunu da hiç hâtıra getirmediniz mi idi? Âleme hile tuzağı Kur'anların tuzakları nihayet kendi ayaklarına dolaştığı işte bununla da sabit oldu amma Allah bu dersi size göstermek için tertip etmemiştir. Belki Allah'ın vücudunda, kuvvetinde, kudretinde şüpheleri olan birtakım zaif imanlı eşkiya-yı ümmete göstermek için tertip eylemiştir. Ol eşkiya-yı ümmete ki onlar kuvvet ve kudret-i ilâhîyeyi yalnız dil ucuyla itiraf ederler ve halbuki bir cürm-i cinayet işleyecekleri zaman Allah'ın basar-ı muhiti kendilerini görmüyor itikadında bulunurlar" (331-332). Mustafa; saf, temiz, cesur ve verilen görevleri eksiksiz yerine getiren, dindar ve iyi niyetli bir insandır. **Şehlevend**'i samimî duygularla sever. Onun her dediğini yerine getirir. Bunlarla beraber yukarıdaki cümlelerden anlıyoruz ki, dinine bağlı, Allah'a ve Allah'ın adaletine inancı tamdır.

Bilindiği gibi Cezayir'de bu hâdiseler gerçekleşirken **Hüseyin Fellah** da İstanbul'dadır. Bekir Bey, Hesna Hanım ve kızı **Şehlevend**'in kötü durumlara düşmesine sebep olmuştur. Ailelerinin bozulmasına sebep olduğu gibi zengin olan ailenin bütün mallarına sahib olarak Karun gibi zenginleşmiştir. Bunların yanında başkalarına da birçok kötülükler yaparak Vefa'da büyük bir konağa sahip olmuştur. Hesna Hanım'ın durumunu bilen Ömer, kendisine verilen kürek cezasına **Hüseyin Fellah** tarafından kurtarıldıktan sonra Bekir Bey'den intikam almak ister. Ancak yaptığı araştırma sonucu Bekir Bey'in konağının eşyası ile yanmış olduğunu duyar. Olanlara dayanamayan Bekir Bey'in de üzüntüsünden çıldırarak tımarhaneye konulduğunu öğrenir. Bu ibretli hâdiseyi düşünen Ömer, **Hüseyin Fellah**, İmam Süleyman Rahmi Efendi ve olaya şahit olan diğerleri hayret ederler ve Allah'ın adaletinin dünyada gerçekleştiğine inançları bir kat daha artar. İmam Süleyman Rahmi Efendi hayretinden "İnna lillahi ve inne ileyhi râciûn"* ayet-i kerimesini okur. **Hüseyin Fellah** ise, "Allahü ekber! Allahü ekber" diye tekbir getirir. Abdüssamed "Allahü bi-azizin zi'ntikâm"♦ der. Ömer ise, "Hiç bir şey söylemeyip büyük

---

* O sabredenler kendilerine bir belâ geldiği zaman: "Biz Allah'ın kullarıyız ve biz ona döneceğiz, derler." (Kur'an, Bakara, 156), ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

♦ Allah kime de hidayet ederse, artık onu saptıracak yoktur. "Allah mutlak güç sahibi ve intikam alıcı değil midir?" (Kur'an, Zümer, 37), ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

bir tavr-ı itminan ve şükranla her birinin yüzüne bakar ve nasıl Allah kimsenin ahını kimseye de bırakmıyormuş" (269) der.

Hüseyin Fellah, daha sonra Ömer'i de yanına alarak Cezayir'e döner. Bütün dostlar, **Hüseyin Fellah**'ın çiftliğindeki konağında biraraya gelirler. Burada Ömer, daha önce Hesna Hanım ve Şehleved'e hizmet ettiği için onlarla serbestçe görüşür. **Hüseyin Fellah**, **Şehlevend**'i Ahmet Bey'in konağında esirlikten kurtarmak için birkaç kez serbestçe görüşüp konuşmuştur. Civelek Mustafa ise, **Şehlevend** ile birlikte Ahmet Bey'in konağında hizmetçi olduğundan **Şehlevend**'le teklifsizce görüşür. En sonunda kader bunları **Hüseyin Fellah**'ın konağında birleştirir. Artık herkes özgürlüğüne kavuşmuştur. **Şehlevend**'i aşırı bir şekilde seven Civelek Mustafa; **Hüseyin Fellah**'a, **Şehlevend**'le görüşeceğini söylediğinde **Hüseyin Fellah**, artık onunla serbestçe görüşmenin dinen caiz olmadığını hatırlatır: "Hepimize ta harem tarafından çağrılmayınca bir kimse gidemeyecektir. Sen hâlâ **Şehlevend** Hanım Efendi'yi dilsiz cariye ve Hesna Hanım Efendi'yi dahi miskin cariye diye mi tasvir ediyorsun? Elhamdulillah cümlemizin Müslüman ve şeriat-ı Muhammediye ahkâmına tâbi olduğumuzu hatıra getirmiyor musun?" (360).

Romanın üç kahramanı olan **Hüseyin Fellah**, Ömer ve Civelek Mustafa; **Şehlevend**'i severler. **Şehlevend** ise, üçünü sevdiğinden bunları kendisine kardeş olarak kabul edeceğini söyler. **Hüseyin Fellah**, bu durumu Ömer ile Civelek Mustafa'ya söyleyince Müstafa; **Şehlevend**'e olan aşırı aşkından cinnet geçirir ve çıkardığı bıçakla kendine kıyarak intihar eder. Olanlara şaşıran bütün aile efradı, kara kara düşünüp üzülürler. Ancak olan olmuştur. Doktor çağrılır. **Hasan Mellah** doktora: "Cerrahlık iş kalmadı! Gassala lüzumumuz vardır." deyince üzüntülü, ancak Allah'a olan inancı tam olan **Şehlevend**: "Ona lüzumumuz yoktur zannederim. Çünkü benim itikadımca Civelek şehittir" (364) diyerek onun iyi niyetliliğine ve inancına kefil olur. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Mustafa, Allah'a inancı tam olan bir insandır. Yaptığı iş ise, inancına terstir. Yazara göre Mustafa'nın cinnet geçirmesi intiharın manevî sorumluluğunu hafifletmektedir.

Civelek Mustafa'nın cenazesi, oturdukları konağın bahçesine gömülür. Konakta, hayatlarını sürdüren aile efradı, cuma günleri kabrin başında dua edip Kur'an okurlar. Yazar ise: "Her cuma gecesi Sabire'ye varıncaya kadar familya halkının Civelek'i ziyarete gelerek tilâvet-i Kur'an'iye ruhunu şâd etmekte ve hele her cuma yevm-i vefatı teceddüd eyledikçe orada âdeta bir kara bayram eylemekte bulundukları hesâba katılırsa Civelek'in ol suretle terk-i âlemi fanî etmiş bulunmasında zararlı çıkmamış olduğu hükmedilir" (366) yorumunda bulunur. Civeleğin intihar olayından sonra **Şehlevend**, giydiği kara bir gelinlik ile Ömer'le evlenir. **Hüseyin Fellah** ise, daha önce sevdiği Sabire ile nikâhını kıyar.

Romandaki bütün kahramanlar Müslümandır. Bunlar: Şehlevent, Hesna Hanım, Ömer, Civelek Mustafa, **Hüseyin Fellah**, esir tüccarı Laz Mehmet Ali Ağa, İmam Süleyman Rahmi Efendi, İskelecizâde Bekir Efendi, Abdussamed, Kurdoğlu, Dayızâde Ahmet, Sabire, **Hüseyin Fellah**'ın daha önce boşadığı Cemile, esirci Laz Mehmet Ali Ağa'nın zevcesi, Dayızâde Ahmet'in cariyesi, Kulaksız, Kanduri Ağa, Veysel, Aziz, Gazruf, Hunık, Dayızâde Ahmet'in çetesine mensup haydutlar, Hesna Hanım'ın kocası İsmail Ağa, Hesna Hanım'ın ikinci kocası Safa Efendi, İsmail Ağa'nın sadık adamı ve Ömer'in babası Koca Veli, Hurşit, Muhammed el-Gudra, Bursalı Kuş Ali, kayıkçı, tersaneli, gemi kaptanı, Boşnak köle ve bir Bedevi. Olayların gelişimi içinde bazı kahramanların din duygusu ve inancından bahsedildiğinden tekrar etmiyoruz. Diğer figüratif şahıslar durumunda olan kahramanların bu yönleri üzerinde pek durulmamıştır.

1.1.9. Ahmet Midhat, Felâtun Bey İle Rakım Efendi

Kendine ve topluma yararlı **Rakım Efendi** ile alafranga ve züppe **Felâtun Bey**'in hayatlarının karşılaştırmasını anlatan **Felâtun Bey İle Rakım Efendi** romanında, az da olsa kahramanların din duyguları belirtilmiş ve bazı dinî motifler işlenmiştir. Mustafa Meraki Efendi alafrangalık meraklısıdır. Biri kız, diğeri erkek iki çocuğu vardır. Kızı Mihriban'ı doğuran karısı doğum esnasında vefat eder. Yazar onun bu durumda iken vefatından dolayı şehit (3) olduğunu söyler. Baba, bu iki çocuğu çok şık giydirir; fakat öğrenimlerine o kadar önem vermez. Oğlu **Felâtun Bey** büyüyünce kalemlerden birine memur olur; fakat işe gidecek yerde vaktinin çoğunu eğlence yerlerinde ahbabları

ziyaretle geçirir. Babası vefat edince payına on altı bin liralık bir miras düşer. **Felâtun Bey** alafrangalığa o kadar özenir ki, babasının vefatında bile siyah elbiseler giyerek onları taklit eder. Ancak arkadaşı **Rakım Efendi**: "Evet alafrangada vardır, ama biz yani Türkler bu kaideye riayete mecbur değiliz. Cuma geceleri bir Yasin-i şerif ile mevtalarımızı anmak..." (21) sözleriyle onu uyarır ve inançlarında böyle bir durumun olmadığını söyler. **Felâtun Bey**, Polini adlı bir aktrise âşık olur. Sonunda âşık olduğu aktris uğrunda bütün servetini tükettiği gibi bin beşyüz lira da borca girer. Tanıdıklarından birinin yardımıyla Akdeniz adalarından birinde bir mutasarrıflık elde ederek İstanbul'dan uzaklaşır.

Rakım Efendi, eski tophane kavaslarından birinin oğludur. Daha bir yaşında iken babası ölmüştür. Annesi ve Arap dadısı Fedayi'nin çalışmaları sayesinde öğrenimini tamamlar. Annesi vefat edince Fedayi ona bir anne şefkatiyle bakar ve onu sever. Bundan dolayı bir konuşma esnasında Dadı Fedayi, kendisinin siyah ve sevimsiz olduğunu söyleyince Rakım: "Cennetten huri çıksa da gelse bana senden güzel olamaz" (22) diyerek onu sevdiğini belirtir. Rakım, daha sonra hariciye kalemlerinden birine memur olur, buraya önce parasız, sonra da ufak bir aylıkla gidip gelir. Yazar onun: "Cenab-ı Hakk'ın takdir ettiği kadar kazancını" (52) temin ettiğini belirtir. Fransızca öğrenir, bir matbaacıya kitap çevirir, yabancılara Türkçe dersi verir, böylece epey para kazanır ve Canan adlı küçük bir cariyeyi satın alarak onu okutup yazdırır, piyano dersi aldırır. Sonunda iyice yetişmiş bulunan Canan ile evlenir. Diğer birçok romanında olduğu gibi **Rakım Efendi**, doğu ve batı değerlerini şahsında birleştiren bir şahıstır. Bununla birlikte inançlarına bağlı birisi olmasına rağmen kusursuz birisi de değildir. Çok defa idealize bir tavır sergilese de bazen şahsî hislerine yenik düşer. Arasıra içki içer, cariyesinin muallimesi Madam Jozefino ile sevişir.

Rakım Efendi, bir gün ailece gezmeye gitmek ister. Canan'ın hocası Jozefino'yu da beraberlerinde götürürler. Buna çok sevinen Jozefino, Rakım'ı övünce tevazukâr ve inançlarına bağlı olan **Rakım Efendi**: "...Lâkin bunda bizi bu kadar methe bir değer göremiyorum. Sabahı Allah teşkil ediyor, bu denizi, bu mevkii de o yaratmış" (93) sözleriyle Allah'ın kendilerine sunduğu nimetlere şükreder. Mesire yerlerinde güzel vakit geçiren aile, akşam ezanına (97) kadar orada kalırlar. **Rakım Efendi**, Ziklas ailesinin iki

kız çocuğuna ders verir. Onlara Türkçe öğretmek yanında diğer bazı Şark ilimleri konusunda da eğitir. Aile ve kızlar hem onun ilmine hem de dürüstlüğüne hayran olurlar. Kızlar ahlâk ve terbiyeleri bakımından Müslüman kızları gibi hasletler kazanırlar. Bunları gören bir İngiliz, kızların babasına, canım şu kızları Müslüman mı edeceksiniz? diye sorduğunda Ziklas: "Vallah ben size bir şey söyliyeyim mi? Korkuyorum ki, bizim kızlar Katolik rahibeleri gibi kocasız kalmasınlar" (105) şeklinde cevap vererek kızlarının terbiyesine değinir. Rakım'ı her konuda takdir eden İngiliz aile, onun evini merak ederler. Bunun üzerine Rakım; onlara alaturka tarzda bir ziyafet vereceğini söyleyerek onları evine davet eder. Ancak bu davette bir müşkilatın yaşanacağını Ziklas ailesine söyler: "Ziklas -Nedir o müşkilat?" deyince Rakım "Biz Müslüman olduğumuzdan, bizim karılar erkeklerden kaçar" (108) şeklinde cevap verir.

Rakım Efendi'nin evinde güzel Canan'ı gören İngiliz kızları, onu kıskanırlar. Can, belli etmeden hocası olan Rakım'ı sevmektedir. Ancak bundan ne ailenin ne de Rakım'ın haberi vardır. Günden güne aşkı artan Can, verem olur, günlerce yatakta yatar. Onu kontrol eden tabip Can'ın Rakım'ı sevdiğini yaptığı bir deney sonucu öğrenir. Rakım eve davet edilir ve ona bu aşk durumu anlatıldığında hem şaşırır hem de böyle bir durumdan haberinin olmadığını dinî ve namusu üzerine yemin (125) ederek onlara bildirir. Kızın kurtuluşu için Rakım'ın Can ile evlenmesi gerektiğini tabip söyler. Ancak Rakım, hem Canan'ı sevmekte hem de Can'la dinleri farklıdır: "Tabip -İşte böyle olacak. Sizin dininizin müsaadesi de vardır zannederim. Mister Ziklas ise, serbest bir adamdır. Ziklas - Ne diyorsunuz Allah'ı severseniz? Ben kızımın Müslüman olmasına da razı olurum. İslâmiyet fena mıdır? Hep bir Allah'a tapmıyor muyuz? Akayidimiz arasında ne kadar fark var ki! İsa ve Meryem dahi bir kızı helâktan kurtarmak için İslâm olmak suretinde tebdil-i mezheb etmesine cevaz gösterir" (126). Tabip, kızı kurtarmak için yanına gider ve Rakım'la ilgili sorular sorar. Doğruyu söylemese bile kendisinin papazlar gibi (129) bütün bilinmiyen sırları bildiğini Can'a söyler. Kızın utandığını gören tabip, ona umut vermek, hastalıktan kurtarmak için Rakım'la evlenebileceğini ve iki dinin de (130) buna cevaz verdiğini anımsatır. Ancak Can, bütün bu anlatılanların onu kurtarmak için olduğunu anlar ve Rakım'ın Canan ile evleneceğini söyler. Ayrıca; babası, tabip ve Rakım'ın bu fedakârlığa katlandıkları için üçüne teşekkür eder. Bu olaylar sonunda Can, Rakım'a dönerek onu çok sevdiğini; ancak bunun artık âhirette gerçekleşebileceğini

söyler: "Lâkin kararım âhirete kadar senin bir busene dahi müştak ve hasret olarak gitmektir. Allah'ın merhametini bu suretle kazanabileceğim ümidindeyim" (132) der.

Rakım, sonunda maddî olarak belli bir refaha ulaşır. Canan ile evlendiğinden mesut bir hayat sürer. Bu duruma özenen Jozefino, mesutsun Rakım, vallah mesutsun. Yüzünü yerlere sürerek Cenab-ı Hakk'a dua ve teşekkür et der. Rakım ise, evet Cenab-ı Hakk'ın, hakkımda olan bunca lütf-ı ihsanını takdir etmiyecek kadar değilim Madam der. Benim gibi öksüz çocuğu bu kadar nimete gark etmek, bana senin gibi dostlar vermek Allah'ın lütuf ve ihsanından başka bir şey değildir, diyerek hâline şükreder ve Allah'a karşı olan memnuniyetini gösterir (141).

Canan ile Rakım evlenmişlerdir. Ancak evin vefakar dadısı Fedayi'nin, bundan haberi yoktur. Bir gün Jozefino bunların evinde yatar. Rakım, Jozefino'yu kendi odasında yatırır ve kendisi de dadının odasında yatacaktır. Daha sonra gece kalkıp Canan'ın odasına gider. Onu yatağında bulamayan Dadı, Rakım'ın Jozefino'nun yanına gittiğini sanarak sabah olayı Canan'a anlatır. Canan ise, Rakım'ın kendisini nikâhına aldığını söyleyince Dadı: "Beyhude günahınıza girdim. Elbette helallik dilerim ya!" (148). Bir gün sonra evlerine gelen Jozefino'dan da Canan'ın tercümanlığı vasıtasıyla: "Karının murdar günahı üzerimde kalmasın" (148) diyerek ondan helallik diler.

Romanda yer alan yirmi iki kahramanın sekizi Müslüman on dördü Hristiyandır. **Müslüman olanlar: Rakım Efendi**, **Felâtun Bey**, Mustafa Meraki Efendi, Mehmetçik, Mihriban Hanım, Canan, Kayıkçı Osman ve Arap dadı Fedayi, **Hristiyan olanlar:** Polini, Mr.Ziklas, Mrs.Ziklas, Can, Margirit, G.Bey, Mateö Ancil, Mr.Ziklas'ın uşağı ve aşçı yamağı, Baron T., Tabib Z., Çirano, bir Rum ve Fransız arabacı.

1.1.10. Ahmet Midhat, Pariste Bir Türk

Pariste Bir Türk romanının konusunu, İstanbuldan başlayıp Paris'e giden, bütün hâl ve hareketleriyle Osmanlıyı, İslâmiyeti ve Türklüğü temsil eden **Nasuh Efendi**'nin başından geçen olaylar oluşturmaktadır. Başta **Nasuh Efendi** olmak üzere bir kısım kahramanın din duygusu belirtildiği gibi olayların gelişimi sırasında birçok dinî unsur da işlenmiştir.

İstanbul'dan gemiye binip Paris'e doğru yolculuğa çıkan **Nasuh Efendi**, gemideki birkaç Türk ve diğer ülkelerdeki erkek ve kadınlarla değişik konularda sohbet eder. Nasuh, daha sonra, Marsilya treniyle Paris'e gitmek için bilet alır. Görevlilerden kadın bulunmayan bir oda ayırmalarını söyler. Onlar da öyle bir yer ayırırlar. Ayırdıkları odaya gittiğinde, gemide beraber seyahat ettikleri Lehli Gardiyanski adlı arkadaşıyla karşılaşır. Buna sevinir. Aralarındaki samimiyet daha da ilerler. Samimî sohbetler olur. Gardiyanski, kendisinin Lehli olduğunu ve Moskofa karşı savaşırken esir düştüğünü söyler. Esaretten kurtulmak için yolda karşılaştığı zorlukları ve sıkıntıları acı bir dille anlatır. Çektiği sıkıntılar, Gardiyanski'yi isyan derecesine getirir. "Bunca felâketler içinde aralıkta bir kere Cenab-ı Hakk'ın adlini zülmünü merhametini şiddetini de muhakemeye vakit bulabilir idim" ve "Ey Allah şu zavallı Lehistan sana ne fenalık etti" ki, o güzel memleketi bunca belâlara uğrattın" (103) diye şikâyette bulunduğunu **Nasuh Efendi**'ye anlatır. Aslında Gardiyanski, romanda inançları güçlü, dindar bir Hristiyan olarak dikkat çekmektedir. Şikâyetinin sebebi, zor şartlar ve şiddetli soğukta çektiği sıkıntılardır. "Yok! Yok! Haşa! Sümme haşa. Ben şu hâlde soğuğun şiddetiyle ayağımın parmaklarından dökülmekte olan tırnakların ve açlık tesiratıyla sızlamakta bulunan midemin ıstırabı gibi maddî ve tarife sığmaz manevî nice bin acılara tahammül edemeyecek kadar zaafa dûçar olduğum için bu tarîk-i küfür ve inkâra ayak atmaktayım" (103) diyerek pişmanlığını bildirir. Hemen bu sözlerin arkasından, "Rücu ettim yarabb! Pişman oldum. Senin şu hâl-i felâket içinde dahi üzerimden hiçbir zaman eksik olmayan cenah-ı himayen beni ne kadar belâlardan muhafaza etmiş olduğunu şimdi gözümün önüne getirdim. Himaye-i rabbanîyen olmasa idi ben buraya kadar dahi gelebir mi idim? Yolumun daha ilerisi için senin lütfundan başka hangi melceim var ki? diye tâib ve müstağfir olur idim" (103) sözleriyle pişman olur, tövbe ve istiğfar ederek tekrar Allah'a sığınır.

Nasuh Efendi, Paris'e varır. Paris'te yapacağı iş, orada gördüklerini yazıp İstanbul'da anlaştığı birkaç matbaaya göndermektir. Paris'te birçok Fransızla görüşür, değişik konularda sohbet eder. Kadınlı erkekli bir toplantıda, **Nasuh Efendi**'nin Türk ve Müslüman olduğunu kıyafetinden anlayan yabancılar, bunu fırsat bilip birçok konuda olduğu gibi İslâmiyetin, Müslümanlara verdiği dört kadınla evlenme meselesini hem eleştirirler hem de **Nasuh Efendi**'den sebeb-i hikmetini sorarlar. **Nasuh Efendi**, bu meselede sorulan sorulara cevaplar vererek "taadüd-ı zevcat"ın sebeplerini anlatır.

Bunun, "dinî bir emir değil cevaz olduğunu" vurgulamaya çalışan **Nasuh Efendi** bu konuyu uzun uzun açıklar. Açıklamaları dinleyen Fransızlar, **Nasuh Efendi**'nin bilgisine hayran olarak kendilerini bu konularda aydınlattığı için tebrik ve teşekkür ederler. Dinleyicilerin ilgisinden hoşlanan **Nasuh Efendi**, İslâmiyetin Avrupalılarca yanlış anlaşıldığını, İslâmiyetin her konuda gerçekleri yansıttığını, her hükmünün "pozitivizm, rasyonalizm ve idealizm"e uygun olduğunu da vurgular (160-162).

Nasuh, Paris'teki faaliyet ve çalışmalarına yoğun bir şekilde devam eder. Canının sıkıldığı bir gün Madam Hiryen'i ziyarete gider. Onu evinde bulamaz ve pazar olduğu için kiliseye gitmiştir diye düşünür. Karters ve Katrin'in yanına gider ve Hiryenle ilgili: "İnsanın ömrü ahir olmağa başladığı zaman takvası artacağı bilinmeyecek bir şey değildir" (170) der. Daha sonra **Nasuh Efendi**, Karters ve Katrin, aralarında konuşurlar ve birbirlerini kötü sözlerle eleştirirler. Kadınlar, yaptıkları sefahatleri anlatırlar. Birisi **Nasuh Efendi**'nin Dö Laşen'e ilgi duyduğunu söyleyince Nasuh, öyle bir şeyin olmadığını ve sadece bazı komediler için onunla konuştuğunu söyler. Ayrıca onu surette Hz.Meryem, sirette, fuhşiyetiyle meşhur bir kadın olan Rigolbuş'a benzetir. Güzel bir kadın olan Dö Laşen, ilk kocasını sırf fakir olduğu için terketmiştir. Daha sonra isim ve mevkiini değiştirerek babası yaşındaki bir zenginin mirasına konmak için onun metresi olmuştur. Madam Maparçin olarak da anılan Dö Laşen, sadece haz almak için yaşar ve dünya zevklerini âhirete tercih (194) ederek hayatını sürdürür. Karters ve Katrin **Nasuh**'un Dö Laşen'i sevdiğini tekrar edince sinirlenen **Nasuh**, Dö Laşen'i kastederek "Hz. İsa'nın dediği gibi içimizde kendi vicdanımız önünde mes'ül-i muhatab tutulmayacak bir kimse var ise o fahişenin yüzüne tükürmeğe mütecasir olsun!" (194) diyerek öyle bir kadına ilgi duymasının mümkün olamayacağını vurgular.

Nasuh Efendi, bir gün Dö Laşen'in oturma salonuna gittiğinde orada bir rahibe olan Hemşire An adında bir kadın da bulunur. **Nasuh**, Hemşire An ve Dö Laşen arasında Hristiyanlık ve İslâmiyet arasındaki bazı farklar hakkında tartışma olur. Onlar Nasuh'a İslâmiyetteki çok evlilik, insan hakları, İslâmiyetin insanlara verdiği haklar, İslâmi meselelerin akla uygun olup olmadığı gibi konularda sorular sorarlar. Nasuh, bunlara kendince aklî ve mantıkî cevaplar verdikten sonra; Hemşire An'a Hristiyanlıktaki ruhbanlık meselesi, Hz. Meryem, Hz. İsa, Hristiyanlıkta evlilik, Hristiyanlık kurallarının

akla uygun olup olmadığı, kadına verdiği değer, evlilik hakları, nikâh gibi konularda sorular sorar. Ancak Hemşire An bu sorulara pek tatmin edici cevaplar veremez ve sonunda yine **Nasuh Efendi** galip gelmiş olur (267-277). Yine bir gün, Nasuh ve çevresindeki kadınlar; Dö Laşen'in tertiplediği eğlence salonuna giderler. Burada da birçok konuda tartışmalar olur. Şairin biri, Dö Laşen'i güzellik olarak Jüpiter'e benzetince Nasuh da mitolojiyle ilgili bilgiler verir. Nasuh'un bu konuda da bilgi sahibi olduğunu görenler, onun mitoloji (304-305) bilgisine hayran olurlar.

Nasuh Efendi, bir gün Fransız tanıdıklarına dünyadaki yönetim şekilleri ve o yönetim şekillerinin insana verdiği değer ve hürriyetlerden bahseder. Yönetim şekilleri içinde insanlara en geniş hürriyetleri veren dinin İslâmiyet olduğunu savunur ve: "Ol İslâmiyet ki hiçbir kavmin hürriyet-i dinine ve kavmiyesine halel gelmeden mes'udiyyet-i medeniyesini tekellüf edebilir. Nasıl ki bin iki yüz senedenberi etmiştir de" der. Ayrıca papazlar, kendini Hz.Meryem'e adayan kadınlar ve Hristiyanlıktaki ruhbanlık gibi konularda da bilgiler verir (145).

Nasuh Efendi; katıldığı toplantılarda, gösterdiği ahlâk ve bilgisiyle örnek bir insan portresi çizdiğinden, onun ünü kısa bir zamanda Paris'in her tarafına yayılır ve "İlm ü hikmetçe numune-i itibar bir Osmanlı" telâkki olunur. Nasuh'un Paris'te olduğu dönemde ona zıtlığıyla bilinen bir de Zekâ Bey adında bir Türk bulunmaktadır. Zekâ Bey romanda pek gözükmezse de ara sıra ortaya çıkar. Nasuh'un katıldığı bir toplantıda Zekâ Bey de bulunur. Nasuh'a fazla itibar edildiğini çekemeyen Zekâ Bey: "Hangi mahalde bulunsa ve Müslümanlık hakkında bir söz işitse müdafaası yolunda can verir" sözleriyle **Nasuh**'u eleştirince, onun bu tavrına birçok yabancı alay edip güler. Ayrıca Varonski adındaki bir Fransız "Ben o çocuğu iyi tanırım. Bir hayli bahislerinde dahi bulundum. O mahza insaniyet ve medeniyet ve uhuvvet-i umumîye nokta-i nazarından bakarak İslâmiyeti ona göre müdafaa eyler. Hatta mebahis-i malûmede taasup gösterenleri kendisi dahi tayib eyler" (367-368) sözleriyle **Nasuh Efendi**'yi müdafaa eder. Ahmet Midhat, burada sadece Avrupalılara benzemek için onların her şeyini hoş gören, hatta o uğurda dinini bile terk eden Zekâ Bey'i bu yabancılar yanında komik duruma düşürür ve **Nasuh**'u ona karşı bu yabancılar vasıtasıyla savunur.

Nasuh, her ne kadar İslâmiyet ve Kur'an'ın hükümlerini sürekli savunur ise de bazen bu kurallara kendisi de uyamaz. Maddî sıkıntılar yaşıyan Hemşire An'a yardım etmek için kumar oynar; kazandığı bu paraları yemez, hepsini ona verir. **Nasuh**'u her konuda öven yazar, konuya açıklama getirmek zorunluluğu hisseder ve: "Çünkü Kur'an-ı şerifte yazar ki habis olanlar habis olanlar içindir" (376) hükmünü naklederek onu bu konuda haklı bularak destekler.

Paris'te, birçok olayla karşılaşan **Nasuh Efendi**, sonunda İstanbul'a dönmek ister. Bu isteğini, temiz, terbiyeli ve namuslu; fakat fakir bir kız olan Virjini'ye söyler. Virjini ise, kendisiyle hem İstanbul'a gitmek hem de evlenmek istediğini açıklar. **Nasuh Efendi**, bunun gerçekleşmesi için Hristiyan olmasının bir mani teşkil etmediğini belirtir. Ancak yine de onun Müslüman olmasını arzu eder. Virjini, İslâmiyeti bilmediği hâlde Nasuh'taki güzel hâl ve hareketlerin, mensup olduğu İslâmiyetten geldiğini öğrenince **Nasuh Efendi**'nin söylediği "amentü"yü tekrarlayarak Müslüman olur. Virjini, yanında bulunan iki kardeşinin de Müslüman yapılmasını isteyince Nasuh, "Madem ki Müslümansın. Onun kavaidine dahi ittibaa mecbursun. Müslümanlık vaftiz ile olmaz ki çocukları biz kendi irademizle Müslüman edelim. Müslümanlık ba'de'r-rüşd hüsn-i kabul ve irade-i zatiye ile olur" diyerek onu uyarır. Bunun üzerine Virjini, "Ne güzel usul?" diyerek İslâmiyetin bu konudaki hoşgörüsüne hayran kalır (551-554). Virjini ile Nasuh daha sonra evlenerek İstanbul'a dönerler.

Kahramandan yedisi Müslüman sekseni Hristiyandır. **Müslüman olanlar: Nasuh Efendi**, Zekâ Bey, Remzi Efendi, Sena Bey, bir balıkçı Müslüman, Çemsay Hanım ve Ahmet Şamil. **Hristiyan olanlar:** Matmazel Virjini, Lehli olan Gardiyanski, İngiliz Mister Cems, Mösyö Ötranis, Mösyö Aleksandır Dö Laşen, Simon Angoy, Alman Her Kaligsberg, Mösyö Dijer, Yorgidis, Moskovalı Petroviç, Tiflisli Yuvanof, Frederik, Kilyo, Mösyö Hiryen, Mösyö Savamun, Miralay Kuzmar, Mösyö Melanje, Katrin ve sevgilisi Pol, Leh asıllı Varonski, Mösyö Dö Bol Arber, Andre Delaruj Bela, Karters, Madam Maparçin (Dö Laşen), Polini, Polini'nin teyzesi Madam Garnivel, Matmazel Virjini Alkola, Hemşire An, Madam Döntrobil, Madam Siryen, Gabriel, Madam Melanje, Melanje'nin kızı Madam İfon, İspanya Yasemini, Floransa Bülbülü, Prenses Panç, Prenses Kavelye, Viyeyil Venüs, ikinci kaptan, Etyen, Mister Habs, bir doktor, Hel, bir

zevzek, Katrin'in kaldığı otelin kapıcısı, bir ihtiyar efendi, Mösyö İfon, bir efendi, zengin Moskoflu kumarbaz, iki haydut, tuhaf bir herif, talebe Jan, başka bir talebe, Filip, bir adam, Mösyö Rujper, ahmak ve ihtiyar bir adam, Virjini'nin kardeşi Jul, bir delikanlı, İspanya Yasemini dükası, Floransa Bülbülü'nün lordu, Mösyö Panç, Jon Jüpiter, Kelebek, Prens, Andre, bir senyör, lokantacı, Madam Dijer, Anjelin, Madam Hiryen, Madam Savamun, aşçı Roz, en müstehzî bir kadın, bir kadın, bir madam, Adolfin, birkaç karı ve Madam Rujper. Olayların gelişimi içinde bir kısım kahramanın din duygusu ve inançlarından bahsettik. İsim ve mensup oldukları dinleri belirttiğimiz diğer kahramanların ise, genelinde din dugularına ve inançlarına pek değinilmemiştir.

1.1.11. Ahmet Midhat, Çengi

Ahmet Midhat, **Çengi** romanında, kahramanların din duygusu üzerinde pek durmamıştır. Ancak bazı dinî konular ve motifler olayların gelişimi esnasında dolaylı olarak işlenmiştir. Daniş Çelebi, küçük yaşlarda annesi tarafından Elfülleyl ve Muhayyelat gibi hayalî kitaplar okutularak büyütülmüştür. Büyüyünce de bunları gerçekmiş gibi uygulamaya sokan Çelebi, tam bir mecnun gibi hareket etmiştir.

Daniş'in annesi Saliha Molla, Anadolu'dan İstanbul'a gelmiş bilgiç bir kadın olarak tanıtılır. Hayatı boyunca peri, cin, efsun, şeytan, tılsım, Mühr ü Süleyman ve Çindeki cinler padişahı Şemhail (19-20) gibi konular ile uğraşıp para kazanmıştır. İnsanları bu gibi hurafe şeylerle, kandırdığından bu konular çok işlenmiştir. Yazar romanın ikinci babının başında günümüzde bile efsun ve tılsıma birçok insanın inandığını ve rağbet ettiğini söyler. Saliha Molla'nın bu gibi konularla uğraşması, en çok oğlu Daniş Çelebi'ye zarar vermiştir. Daniş Çelebi'ye, Engürisizâde Nafiz Efendi, Peri adındaki kadını gerçek bir peri olarak tanıtmıştır. Engürisizâde, Daniş Çelebi'nin zihni dengesizliğini bildiği için bir olay tertipler ve cariyesi Peri'yi kullanarak meclistekileri eğlendirmeyi düşünür. Peri, işret meclisine gelecek ve oradakiler onu görmezlikten gelecektir. Daniş Çelebi de bunun üzerine Peri'yi gerçek peri kabul edip sadece kendine göründüğünü zannedecektir. Çelebi komşusu olan Engürisizâde'nin evinde birçok eğlenceye katılır. Bir gün böyle bir eğlenceye gitmişken birdenbire içeriye güzel bir peri kızı girer. Bunu Daniş Çelebi görür. Ancak kız, Daniş'in isteğiyle kendisini oradakilere de gösterince şaşırır gibi görünüp ona

olan bakışları ve hayretleri artmış gibi davranırlar. Bu olaylar anlatılırken Peri'den ve Mühr ü Süleyman'dan söz edilir (21-24).

Peri, Engürisizâde'nin cariyesidir. Daniş Çelebi, toplantıda gördüğü Peri'yi evine getirir ve kendine eş olarak ilân eder. Daniş'in bir yıl sonra Peri'den bir oğlu olur. Bu arada yazar, perilerden ve cinlerden bahseder (25-26). Peri, Daniş'in mecnunluğunu öğrendiğinden onunla acımasızca eğlenir durur. Ayrıca Peri, Karun gibi zengin olan annesinin hazinelerine el atar (33). Çelebi'den bıkınca eve, kadın kılığına girmiş erkekler ve çengileri sokarak onlarla eğlenceler tertip eder. Bunları öğrenen Daniş'in Arap dadısı Dilferah, olanları Daniş'e anlatır. Ancak onu zor ikna eder. Çelebi ile evdeki Arap dadı aralarında konuşurlarken yine cinlerden ve perilerden söz edilir. Bu arada Daniş'in annesi Saliha Molla vefat etmiştir. Böylece Peri, evde daha da rahat hareket etmektedir. Peri ile Daniş Çelebi karşılıklı konuşur tartışırlar. Yine Kaf Dağı'ndan ve bazı perilerden bahsederler (34-35). Peri, Çelebi ile Arap dadının konuştuklarını onlara görünmeden dinler. Aleyhindeki konuşma ve öldürme plânlarını duyunca içinden güler ve şunları söyler: "A ahmak! Madem ki mecnunu efsunla kama ile beni öldürmeye kani edeceksin niçin evvelce okutup hazırlamadın?" (36) der. Çelebi, sabah olup yatağından kalktığı zaman hizmet için aşağıya yukarıya inip çıkan dadısına kaş göz ile işaretler ederek aklınca kara saplı kamayı Şeyh Gergüvânî hazretlerine bir ayak evvel götürüp azimet okutmasını söyler (36). Daha sonra konağından avdetle dönme dolabtan kara saplı ve üzerine Şeyh Gergüvânî tarafından azimet okunmuş kamayı alarak gelir (37). Ancak Peri yerine Dilferah'ı öldürür. Çünkü zeki olan Peri, yaptıkları plânları dinlemiş ve kendi yatağına Dilferah'ı yatırmıştır.

Romanın başka bir mecnunu olan Canberd Bey, yaşlı ve dul olmayan Hüveyda Hanım ismindeki kızla evlenir. Hüveyda Hanım, hamile kalır. Daha hamile iken Canberd Bey bebeğin kız olmasını isterken Hüveyda Hanım, erkek olması için dua (51) eder. Doğum gerçekleşir ve bu doğum esnasında Hüveyda Hanım vefat eder. Kızları Melek, büyüyünce rüyasında uçtuğunu söyler. Bu durumua hayret eden yazar, tarihte bazı papazların da kanat yaparak uçmaya yeltendiklerini hatırlatır ve papazları (69) eleştirir. Aslen Mısır kölemenlerinden olan Canberd Bey, birçok özelliğiyle Daniş Çelebi'ye benzer. Onun bu özelliklerinin bir kısmı hiç dışarıya çıkarmadığı kızı Melek'e de bulaşır. Yazar, Melek

Hanım'ın hayatını anlatırken onun tuhaf hareketlerine hayret eder. Bu vesile ile Allah'ın tabiattaki her şeyi farklı yarattığını vurgular. Melek ve şeytanın yaratılış sırlarına değinir. Ayrıca Hz.Adem ve Hz.Havva'nın cennetten çıkmasına sebep olan meyveye de telkinde bulunarak uzunca anlatır (70-71).

Çengilerin eğlencelerinden ve rakslarından her vesile ile bahseden yazar, raksla ilgili bilgiler verir. Raksın eski bazı kavimlerde ibadet olduğunu söyler (95). Ahmet Midhat, çengilerin en güzeli olan Sünbül Hanım, yani Peri'den bahsederken onun güzelliğini Zühre yıldızına benzetir: "Hüsn ve cemal-i âlihesi Zühre'ye isnad edilebilen ve güya o avaz ve tavır ile kanatlanıp insanlık meratibinin üstüne suud etmeğe çalışır gibi..." şeklinde güzelliğini anlatırken iç güzelliğinin bunun tersi olduğunu söyler ve Allah'ın bu iki zıt durumu nasıl bir arada yarattığına hayret eder (98). Yazar, çengilerin def çalıp eğlenmeleri ve onları seyredenlerin coşarak içip sarhoş olmalarını görünce onların bu durumdan kurtulmaları için dua etmek gerektiğini söyler (117).

Daha önce değindiğimiz gibi Daniş Çelebi'nin annesi çok zengindir. Mirası, ölümünden sonra Çelebi ve torunu Cemal Bey'e kalır. Peri, Oğlu Cemal Bey'e miras kalan malının bir kısmını eğlence yerlerinde harcar. Peri, Dilferah'ın ölüdürülme olayından sonra bir anda ortadan kaybolmuştur. Romanın ikinci bölümünde Sümbül isimli meşhur bir çengi olarak ortaya çıkan Peri, bu sırada otuz beş yaşlarındadır. Cemal Bey, öz annesi olduğunu bilmeden Sümbül'ün tertiplediği eğlencelere katılır. Zaman sonra Sümbül, Cemal Bey'e Canberd Bey'in kızı Melek'i kendi kızı olduğunu ve onu kendisine vereceğini vadederek kaçırtır. Sonra da değişik yollarla hazinelerindeki bütün mücevheratı alır ve bir yerde saklar. Böylece bu sıralarda on yedi yaşlarında ve tecrübesiz bir genç olan Cemal Bey'in bütün malını bitirir. Oğlu sokağa düştükten sonra Sümbül, kendisinin annesi olduğunu söyleyerek onu Melek'le evlendirir. Bütün bu yaptığı kötülükleri de ona ders vermek amacıyla yaptığını söyler. Ancak kendisi onlarla yaşamayı düşünmez. Zaten yaşaması da mümkün değildir. Çünkü birçok uygunsuz hareketini devam ettirebilmesi için onlardan ayrı yaşaması gerekmektedir. Arada bir oğlu ile gelinini ziyaret etmekle yetinen Peri, güzelliğini kaybedip artık çengilik yapamayacak duruma düşünce intihar ederek kendisinin ölümüne sebep olur. Kızını aşk derecesinde seven Canberd Bey, kızı kaçırıldıktan sonra aklını yitirir ve ölür. Romanın Donkişot'u olan

Daniş Çelebi, hanımı Peri'nin ortadan kaybolmasından on beş yıl sonra oğlunun kaybettiği hazinelere kavuşmak için tavandaki halkayı boynuna geçirerek intihar etmiştir. **Çengi** romanında yer alan bütün kahramanlar Müslümandır. Bunlar: Daniş Çelebi, Saliha Molla, bekçi, bir aşüfte, Mustafa Efendi, Engürisizâde Nafiz, Peri (Sümbül), Dilferah, Canberd Bey, Hesna, Hüveyda Hanım, Melek, Safa Bey, Cemal Bey, Koç Ali, iki zat, Arife, Nazlı, sandalcı kıyafetli bir adam, kahveci ve bir ekmekçi.

1.1.12. Ahmet Midhat, Kafkas

Yarım kalmış bir eser olan **Kafkas** romanında, bazı kahramanların din duygusu üzerinde durulduğu gibi bir kısım dinî konular da anlatılmıştır. Romanda, **Kafkas** bölgesindeki devletlerin birbirlerine karşı uyguladıkları politikalar ve savaşlardan bahsedilir. Kaplan Bey, Esmacan'a âşıktır. Ancak Esmacan, zamanında Yusuf'u sevmiş ve başkasıyla evlenmeyeceğine dair söz vermiştir. Bu sebeple Kaplan'a pek ümit vermez. Kaplan da onu unutmak için Katerina ile görüşmeye başlar ve onun için bir ev yaptırır. İçini en güzel şekilde dayar döşer. Kaplan Bey, Katerina ile görüşmek için onların evine sık sık gider gelir. Katerina ile Kaplan, beraber olmaktan son derece memnundurlar. İlk etapta belli etmeseler de gizli bir aşkla birbirlerini severler. Zaman sonra aşklarını açıkladıklarında konu değişir. Katerina, Rus ve Hristiyan; Kaplan, Abaza ve Müslüman'dır. Bundan dolayı daha sonraki her buluşma ve sohbette konu dönüp dolaşıp farklı dinde olan bir kadınla Müslüman bir erkeğin evlenmesi meselesine gelir. Bir konuşmada esnasında Katerina, "Amma siz her zaman dediğiniz gibi yine tekrar etmek istersiniz ki İslâmiyet sizin için bir Hristiyan kızı almağı menetmez imiş. Halbuki Nasraniyyet Müslümana varmağı benim için varmağı meneder" (27) diyerek Kaplan Bey'e karşı biraz nazlanır. Ailesinin de inancından dolayı böyle bir evliliğe karşı çıkacağını söyler.

Osmanlı ile Rusya arasında yapılan savaşlarda, Rus ordusundaki bir kısım **Kafkas** ve Müslüman olan kişilerin durumları anlatılır. Batum Kalesi Kumandanının hanımı olan Madam, herkesle düşüp kalkan bir kadındır. Kırım despotu olan Gospodin Santiyanos, altmış yaşlarında ve devletine bağlı bir kişidir. Madam ile Gospodin Santiyanus; zaman zaman, Osmanlılar ile Rusya arasında yapılan savaş durumunu değerlendirirler.

Osmanlılar, Kanun-ı Esasi ile daha önce kendi insanına ve farklı din ve milletlerde olan insanların hürriyet haklarını genişletmiş, böylece bütün dünya devletlerini arkasına almıştır. Ancak Rusya, kendi insanı ve diğer din ve milletlere mensup olanlara iyi davranmadığı gibi fikir hürriyeti de vermemiştir. Bunları söyleyen bu iki Rus, ayrıca papaz ve papazların yanlış politikalarından, papazların Müslümanlara olan düşmanlıklarından da uzunca bahsederler (54-55).

Katerina, Kaplan Bey'e karşı her ne kadar nazlansa da onun güzel döşenmiş evine gidip gelmesine devam eder. Bu vesile ile Kaplan Bey'in alafranga döşenmiş evini tasvir eden yazar: "Kafkas'ta kitap denilen şey hemen muhtasaran medreselerle müftülerde bulunarak sair hanelerde Kur'an-ı Azimü'ş-şandan başka kitap bulunmadığı" (84) nı söyler.

Olaylar devam ederken bir genç, Esmacan'ı bir ormanda kaçırır ve Yunus'un evine getirir. Orada, onları Yunus'un süt annesi ve yaşlı olan Goşamaf karşılar. Burada, Esmacan ile Yunus'un nikâhının kıyılması için Esmacan'ın sevgilisi olan Yunus beklenir. Bunlar beklerken Yunus, Kazaklarla bir çatışmaya girer ve ağır bir şekilde yaralanır. Bu duruma, Esmacan'ın biraderi Canberd Bey, Goşamaf ve Esmacan çok üzülürler. İnançları güçlü olan Esmacan ile Yunus, daha sonra Allah'ın verdiği hükme rıza göstermeleri konusunda birbirlerine teselli verirler. Yunus ölmeden önce aralarında acıklı konuşmalar olur. Esmacan, Yunus'a evlenmelerinin âhirete kaldığını söyler. Yunus ise, hasretin kıyamete kalışı da Allah'ın emriyledir, diye o yaralı hâliyle ona teselli verir. Allah'ın emri olmadığı hâlde dünyada ne olabilir? der. Esmacan, kimseyle evlenmeyeceğine dair Yunus'a söz vermesi üzerine, Yunus teselli bularak: "Teşekkür ederim Esmacan; asilzâdesin meleksin! Allah'ın emriyle olacak işi yine Allah'a havale ettik değil mi? İşte Allah'ın emri bu imiş! Ben ölüyorum! Allah'ın emriyle ölüyorum. Benim için hiç ağlama! Madem ki sen itikadı bütün bir kızsın Allah'ın emrine razı ol!" (168) der. Burada da görüldüğü gibi Esmacan ve Yunus'un Allah'a olan inançları tamdır. Esmacan, sevgilisini kaybetmekte Yunus ise, yaralı hâlde son anlarını yaşamaktadır. Böyle zor bir durumda Allah'a sığınıp teselli bulmak adı geçen şahısların inançlarının ne derece kuvvetli olduğunu gösterir. Esmacan, sevgilisi olan Yunus'un vefatı anında hem ağlar hem de Kur'an okur. Bunun üzerine yazar da yorum yapar: Kafkas'ta kadınlardan çoğunluğunun Kur'an-ı Kerim'i tecvid üzere okuyabilmeğe muktedir olmaları dahi

yazar, tecvit üzerine kadınlar tarafından okunan Kur'an'ın insanı ferahlandırdığını söyler (178). Bir gün Kaplan Bey, Yunus'un kabri başında Kur'an okuyan Esmacan'ı sonuna kadar gizlice dinler. Esmacan'ın sesi o kadar güzeldir ki, Kaplan Bey'i kendinden geçirir. Ona olan hayranlığı daha da artar. Sonunda da saklandığı yerden çıkarak: "Ah ne de güzel okuyorsun Esmacan" (179) diyerek ona hem iltifat eder hem de sevdiğini bir kez daha ihsas ettirir.

Katerina'nın dayesi Özden, Kafkaslılar aleyhindeki taassubu ve ön yargılı tutumuyla dikkat çeken bir kadındır. Abazaların çok kadınla evlendiklerini ve Kaplan'ın Müslüman olduğunu her vesile ile Katerina'ya söyler. Bu şekilde Katerina'yı Kaplan'dan soğutmaya çalışır. Ancak Katerina, Kaplan için her şeyi feda etmeye hazırdır. O sırada 93 Harbi patlak verir ve Katerina'nın babası Gospodin, Katerina'yı Kaplan Bey'e göndermeye karar verir. Katerina gidecek, Kaplan'ın ve eşrafının Rusya'ya karşı ayaklanmasını engelleyerek Kaplan Bey'i ikna edecektir. Katerina bu görevden ziyade Kaplan Bey'e kavuşmak için bu vazifeyi kabul eder. Kaplan Bey'in yanına gider. Kaplan bu gelişe çok sevinir. Onu üç gün misafir eder ve Kafkaslarda dolaştırır. Dayesi Özden, yine her vesileyle Katerina'yı Kaplan'dan soğutmaya çalışır. Ancak Katerina'nın Kaplan'dan başka bir şeyi gördüğü yoktur.

Kaplan Bey'in annesi Şirin Şah, oğlunun Katerina'ya olan yakınlığını tehlikeli bulur ve onu Esmacan'a yaklaştırmaya çalışır. Esmacan, Kaplan Bey'e kılıç kuşatır. Bu, savaş dönüşünde Kaplan ile Esmacan'ın evleneceği anlamına gelmektedir. Katerina'yı Sohum'a gönderen Kaplan Bey, annesinden sancağı alarak topladığı askerlerle Sohum Kalesini almak üzere yürür. Batum'a da Osmanlı donanması gelmiştir. Sohum Kalesine geldiklerinde Kazaklarla cenge başlarlar. Roman yarım kaldığı için Kaplan Bey ile Esmacan ve Katerina ile Kaplan Bey arasındaki olayların nasıl sonuçlandığını bilemiyoruz.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Romanda bulunan yirmi üç kahramandan on üçü Müslüman, dokuzu Hristiyandır. **Müslüman olanlar:** Kaplan Bey, Kaplan Bey'in uşağı Sait Giray, Rus ordusunda görev yapan Selim Kamaro, Esmacan, Yunus, bir Abaza, Şeyh Şamil ile birlikte Ruslara karşı savaşmış Samurkaş Bey, Arslan Koç Bey, Şirin Şah'ın cariyesi Takü, Canberd Bey, Şirin Şah, Seher ve Goşamaf. **Hristiyan olanlar:** Katerina'nın babası Gospodin Branoviç, Katerina Branoviç, Özden, Katerina'nın annesi Madam Branoviç, Batum kalesinde serkatiplik yapan Pisanof, Madam, Kırım Despotu Gospodin Santiyanus, Kale binbaşısı Pitriç ve Kazak reisi Hartaba. Olayların gelişimi içinde din duygularına değindiğimiz kahramanların yanında ismini ve mensup oldukları dinleri belirttiğimiz diğer kahramanların bu özellikleri üzerinde fazla durulmamıştır.

1.1.13. Ahmet Midhat, Süleyman Muslî

Eser, konusunu tarihten alan bir macera romanıdır. Olay, miladi 12. ve 13. yüzyıllar arasında geçer. Haçlıların, Kudüs çevresinde Araplarla yaptıkları savaşları anlatarak konuya girilen eserde; olaya, sonradan Batınîler de karışır. Yazar, Osmanlı İmparatorluğunun güneydoğu bölgelerinde yaptığı yolculukların izlenimlerini roman içinde bol bol serpiştirerek anlatır. Romanda, bazı kahramanların din duygularının anlatılması yanında Batınîlik ile ilgili geniş bilgiler de verilir. Zaten olayların büyük bir kısmı da bunların etrafında cereyan eder. Bunlarla beraber bazı dinî motifler de işlenir.

Romanın baş kahramanı **Süleyman Muslî**, zeki ve zekasını yerinde kullanarak olağanüstü işler başaran bir insandır. Henüz on iki yaşlarında iken anne ve babasının intikamını Osman Şems gibi nüfuz sahibi olan birisinden almayı başarır. Köle olarak bulunduğu köyün ileri gelenlerini aldatarak İslâm ordusu hakkında bilgi toplamak için casusluk yapmaya başlar. Hristiyanların içine hile ile karışarak onları birbirine karşı savaştırır. Birçok kez Müslümanların galip gelmesini sağlar. Bu işleri başarırken Kudüs civarında Hristiyan ve güzel bir kız olan Mariya'yı sevmeye başlar. Bu savaşlar esnasında araya giren yazar, birçok konuda olduğu gibi zaman zaman İslâmiyetle Hristiyanlığı karşılaştırır ve iki din arasında yapılan savaşlardan bahseder. Bu arada inanç konusunda bazı karşılaştırmalar yapar. Piyer Lermit gibi İslâmiyete düşman ve Hristiyanlık taassubu

hususunda tarihin asla şüphesi olmayan bir mecnunun sözüyle bütün Avrupa yerinden uyanmış ve güya "Kudüs-i şerif"ten ve hatta imkân müsaade edecek olsa bütün "rûy-ı arzdan" ehl-i İslâmı ihrac edip "itikatlarınca zülumat-ı İslâmiyye-yi envar-ı diyanet-i Mesihiyye" ile izale için ta Avrupa'nın içlerinden beri derlenerek toplanarak Kudüs-i şerife kadar bir "seyl-i belâ" gibi akıp gelmişlerdir (11) der. Kudüs-i şerifin tahminen üç konak kadar cenab-ı garbîsi semtinde "Kirk" tesmiye olunur büyük bir köyden de bahseden yazar, köyün birçok kez istilâ edilip bazen Hristiyanların bazen de Müslümanların eline geçtiğini söyler.

Süleyman'ın sevgilisi Mariya'yı bir de iki yüzlü ve menfaatı için her kötülüğü yapan ve şövalye olan Alfons Bondi sevmektedir. Mariya'dan istediğini bulamayan Alfons, onun Hristiyanlığa ihanet ettiğini ileri sürerek beline kadar toprağa gömüp taşlanarak öldürülmesini talep eder. Mariya, toprağa gömüldükten sonra da karşısına geçip onunla eğlenir. Bu vesile ile yazar, Araplar ile Hristiyanlar arasında yapılan savaşlardan ve savaşta yakalanan suçlulara verilen cezalardan bahseder. Konuyu Hristiyanlıktaki Penitans cezasına getirir ve İslâmiyetteki recm cezasıyla karşılaştırmasını yapar (34). Ayrıca, gezilen yerlerde meydana gelen tarihî olaylara değinen yazar, olayların seyri Cizre, Ağrı Dağı ve Musul şehri civarına gelindiğinde Nuh Tufanından, Hz.Yunus'un makamından bahseder, bu konuların Tevrat ve bazı tefsir kitaplarında da yazıldığını söyler (41, 50).

Birçok kez Müslümanların Hristiyanlara karşı galebesine sebep olan Süleyman, sevgilisi Mariya'nın Batınîler tarafından kaçırılıp Alamut Kalesi'ne götürüldüğünü duyar. Onu kurtarmak için yola çıkar. Yine araya giren yazar, batıl bir mezhep olan Batınîlik ve Batınîlerle ilgili geniş bilgiler verir. Üçüncü kitabın üçüncü babının tamamında; bu mezhepten, o dönemdeki faaliyetlerinden, şeyhlerinden, insanları nasıl kandırıp kendilerine taraftar yaptıklarından, yaşantılarından, o dönemdeki devlet adamlarıyla olan münasebetlerinden uzun uzun bahseder (92-98). Batınîlerin sahte cennetlerini de genişce tasvir eden yazar, Şeyhülcebel'i bir kâfir ve zalim olarak nitelendirir. Bu konuyu daha sonraki bölümlerde hususî bir başlık altında işleyeceğimizden burada sadece temas etmekle yetiniyoruz.

Başta da söylediğimiz gibi **Süleyman Muslî**, küçük yaştan itibaren olağanüstü işler başaran zeki ve aklını iyi kullanan bir insandır. Birçok devlet adamının bile başedemediği Batınîlerin şeyhi olan zalim Şeyhülcebel'i öldürmeyi başarır. Sevgilisi'ni onların elinden kurtardıktan sonra namusuna düşkün olan **Süleyman Muslî**, Mariya'nın bu konuda tertemiz olduğunu ve hiçbir erkeğin onu kirletmediğini anlatması ve ikna etmesi üzerine hayatını onunla birleştirir. Romanın en önemli kadın kahramanı olan Mariya, inançlarına bağlı bir Hristiyandır. Diğer bir Hristiyan kahraman olan Alfons Bondi, daha önce Mariya'yı Hristiyanlığa ihanet ediyor diye beline kadar toprağa gömerek aç susuz bırakmak suretiyle ölmesini beklemesi Hristiyanlık taassubunu gösterir. Alfons'a yardımcı olan Mariya'nın amcası Leon Konstanse ise, Mariya hakkında yalancı şahitlik yapan Hristiyanlık taasubuna bağlı bir köylüdür.

Romanda yer alan otuz altı kahramandan yirmi üçü Müslüman, on üçü Hristiyandır. **Müslüman olanlar: Süleyman Muslî**, Selman, Sayhut, Şaban, Kürt aşiretlerinin reisi Şemun, Musul Emiri, bir derviş, Süleyman Musli'nin anne ve babasını hile ile öldüren Osman Şemsi, **Süleyman Muslî**'nin anne ve babası, Süleyman Musli'nin dâyesi ve sadık cariyesi Meymune, üç serseri, Mısırlı kumandan, Melik Salih, iki Arap, Mariya'yı Alamut'a götürmekle görevli Fedai, Alamut Kalesi'nin hâkimi Hand Alaaddin (asıl ünvanı Şeyhülcebel, asıl adı ise, Piyero'dur), Kervancı, Margirit'e elinde olmayarak ilgi duyan Nasır Tusi ve Şeyhülcebel'in oğlu Hand Rükneddin. **Hristiyan olanlar:** Mariya Konstanse, Leon Konstanse, Alfons Bondi, Alfons Bondi'nin sevgilisi Dilakonda, bir papaz, bir köylü kadın, Bizans İmparatoriçesi Margirit, Pol, zalim ve merhametsiz olan Leon Dibar Geniyon, şair, mütefennin, güzel ahlâk sahibi ve aynı zamanda Bizans sarayında serkâtiplik yapanTeodor, merhametli bir insan olan Bizans İmparatoru ve sevgilisi Rozali. Olayların gelişimi içinde yer alan diğer kahramanların din duyguları ve inançlarından pek bahsedilmemiştir.

1.1.14. Ahmet Midhat, Yeryüzünde Bir Melek

Yeryüzünde Bir Melek romanında da bazı kahramanların din duyguları işlenmekle beraber birçok dinî konuya temas edilmiştir. Konuyu, Şefik ile Raziye'nin birbirlerine kavuşmak için çektikleri sıkıntılar oluşturur. Raziye ile **Şefik** küçüklükten itibaren

Şefik ile Raziye arasında nikâh olmadığından ve Raziye'nin İskender Bey'le evli olmasından, onları gören mahalle ve kahvedeki halk, onun gidip geldiğini görünce hayret ederler ve bu evli kadınla **Şefik**'in gayr-ı meşru ilişki yaşadıklarını zannederler. Ancak dinî inançlarına bağlı olan bu iki sevgili; bütün görüşmelerini, Raziye'yi seven ve onun yardımcısı olan Nimetullah Hanım yanında gerçekleştirirler. Mahalleliler konuşmalarını öyle ileri götürürler ki, artık onlara verilecek recm cezasının nasıl gerçekleşeceğini tartışırlar (328-329). Ancak konu mahallelinin bildiği gibi değildir ve inançlı olan bu iki sevgilinin buluşması safiyanedir. Çünkü onlar da ellerinde olmadan o duruma düşmüşlerdir. Öyle sıkıntılar çekerler ki, bazen Allah'a isyan edecek dereceye geldikleri an, yine tövbe edip Allah'a sığınırlar (338). Görüşmelerin çoğuna şahit olan Nimetullah Hanım, bir gün **Şefik**'e, sen Raziye'yle hep böyle bu şekilde mi ilişkilerini devam ettireceksin, evlenmiyecek misin? diye sorar. **Şefik** ise: "Allah Raziye'yi bana haktan ve şer'an kısmet etmedikten sonra ben kısmeten Allah'a muhalefet etmekten haya ederim" (645). şeklinde cevap verir. Nimetullah ise, "Aferin **Şefik**! İşte şimdi emin oldum." diyerek onu tebrik eder.

Arife; **Şefik** ile Raziye'nin buluştukları bir günde onlardan intikam almak için kendi adamı Şakir'i kullanarak halkı evi basmaları için kışkırtır. Mahalle kahvesinde oturanlar da daha önceden böyle bir şeye istekli olduklarından kabul ederler. Orada bulunanlardan, sadece, Salih Çavuş karşı çıkar. Dinî nasihatte bulunur (676-677) ancak bu nasihatlere sadece bir efendi uyar.

Şefik'in evinde Neşe isminde bir Arap hizmetçi bulunmaktadır. Evin basılması işine para karşılığında hizmet edecektir. Arap hizmetçi, ev tam basılacağı sırada: "Hayır! Kabul edemem! Kabul edemem! Hepimiz öleceğiz! İki ellerimiz yanımıza gelecek Cenab-ı Allah'ın huzuruna çıkacağız! Ben orada ne yaparım! Siz masumsunuz! meleksiniz!" (566) diyerek ceblerindeki altınları ve paraları yere atar ve Raziye ile **Şefik**'in suçsuz olduklarını itiraf ederek Allah'a olan inancı gereği yaptığına pişman olur. Arap, bu paraları hep gizli olarak Arife'ye söz getirip götürmede kazanmıştır. Tam öleceğini anlayınca bu yollarla kazandığı paraların hesabını âhirette veremeyeceğine inanır ve bu hareketi yapar. Evi basmak isteyen halk, bu işi cehalet ve tassuplarından yaparlar. Onların evi basma amaçları bir kötülüğü engellemek değil, yapılan bir rezaleti seyredip eğlenmektir. Her zaman **Şefik** ve Raziye'nin yaptıklarını mazur gören yazar, onların bu gayr-ı mesru buluşmalarına açıklama ihtiyacı hisseder. Evi basanlar için ise: "Cehalet

hapishanedeyken kendisine yardım eden ve sonunda mektup yazan vali muavini İbrahim Bey'den aldığı mektup üzerine yine: "Yâ Rabb! Bu mektubu bilvakıa İbrahim yazdı amma yazdıran sen değil misin? Aman Allah'ım mazlumlar için lütfun ne kadar büyük olduğunu göstermek hikmetiyle mi İbrahim gibi bir kulundan bu derece büyüklükler sadır ediyorsun! (777-778) diye yüzünü secdegâh-ı şükre sürerek doğruca İbrahim Bey'in odasına varır, onunla dertleşir ve sonunda dert ortağı olur. Ahmet Midhat, romanlarının bazı yerlerinde yapılan haksızlıklardan dolayı Allah'ın ceza verdiğini ve ilâhî adaletin bu şekilde tecelli ettiğini bildirir. Burada da **Şefik** ve Raziye'nin çektikleri sıkıntılardan bahseder ve sonunda Allah'ın bazı suçların cezasını âhirete bırakmadan bu dünyada verdiğini hatırlatır ve "...Zira **Şefik** birçok fenalıkların dar-ı cezası dahi bu dünya olduğuna ve Cenab-ı Müntakim-i Azam hazretlerinin birçok intikamları âhirete bırakmayıp bu dünyada aldıklarına kanaat eyleyen feylesoflardan idi..." (989) der.

Cezasını tamamladıktan sonra İstanbul'a dönen **Şefik**; Arife Hanım'ın bazı iftira ve oyunlarından dolayı Raziye'nin sefalete düştüğü konusunda bilgiler alır. Bunları araştırır. Söylenenlerin Arife Hanım'ın iftiraları olduğunu öğrendikten sonra Raziye'ye karşı fikri değişir ve evlenmeye karar verir. Onların her işine fesat karıştırmak isteyen, zengin olduğu hâlde bütün malını **Şefik** ile Raziye'ye zulmetmekle geçiren Arife; öyle bir zillete düşer ki, karnını doyurmak için sokaktaki çingenelerle susam satmak zorunda kalır. Raziye ile **Şefik**'in evlenecekleri gün susam satan Arife Hanım ile **Şefik** karşılaşırlar. Aralarında geçen bazı konuşmalardan sonra Arife, dayanamaz ve oradan ayrılarak intihar eder. Yazar bu durumu, ilâhî adaletin tecelli etmesi şeklinde Raziye'nin ağzından anlatmaya çalışır (1134-1136). Birçok sıkıntı çeken **Şefik**, sonunda isteğine kavuşur, Raziye ile hayatını birleştirir ve Allah'a hamd ü senada bulunur: "Cenab-ı Hakk'a şükretmeli karındaşım! Allah benim şu bahtiyarlık günümün mes'udiyetini ikmal için bu şeyleri dahi ikmal ediyor (...) Bunlar bizim mazlumiyetimizin mukabili olarak hep Cenab-ı Hakk'ın lütfudur..." (1140-1141). Evlenen **Şefik** ile Raziye'nin zifaf gecesi, misafirler yatsı namazını eda ederler. **Şefik** ise, zifaf namazını kılarak (1158-1159) Raziye'nin odasına girer.

Romanda yer alan kırk yedi kahramandan kırk ikisi Müslüman, beşi Hristiyandır. **Müslüman olanlar: Şefik**, Raziye, güzel ahlâk sahibi ve âlim bir zat olan **Şefik**'in babası

ve in an Ili,

Balyosu, Avusturya Balyosu, Avusturya Balyosunun karısı, **Şefik**'in bir Fransız dostu ve bir Mösyö. Olayların gelişimi içinde din duygusu hakkında bilgi verdiğimiz kahramanlara ilâve olarak ismini verdiğimiz ve hangi dinde ve karakterde olduklarını belirttiğimiz diğer şahısların ise, din duyguları ve inançlarını yaşayıp yaşamadıkları konusunda bilgi verilmemiştir.

1.1.15. Ahmet Midhat, Henüz 17 Yaşında

Ahmed Midhat, bu romanında da bir kısım kahramanın din duygularından bahsettiği gibi bazı dinî ve ahâkî konulara da değinmiştir. Romanda, kerhaneye düşen **Kalyopi**'nin durumu anlatılır. Bunun yanında, **Kalyopi** ve diğer bazı kadınların maddî durumdan dolayı düştükleri sıkıntılar ve yaşadıkları sefaletler, bir gözlemci kalemiyle aktarılır. Ahmet ve Hulusi Efendi adında iki arkadaş, bir gün akşamüstü Beyoğlu'ndaki bir lokantada yemek yiyip içki içerler. Yemekten sonra gece epey ilerlemiştir. Daha sonra şiddetli bir yağmur başlar ve İstanbul'a dönemezler. Vakit çok ilerlediğinden otellerde yer bulunmaz. Bu iki arkadaş, lokantanın bir hizmetçisi tarafından Ermeni bir kadın olan Maryanko'nun sahip olduğu kerhaneye götürülürler. Maryanko, bunları misafir eder ve

her birine birer tane kız verir. Hulusi'ye Ermeni bir kız olan Agavni, **Ahmet Efendi**'ye ise, Rum ve henüz 17 yaşında bulunan **Kalyopi** düşer. Agavni, tecrübelidir ve bütün amacı para kazanmaktır. Sesi güzel, kendisi güzel ve her gece iki üç erkeği idare eden bir kadındır. **Kalyopi** ise, tecrübesiz ve biraz da saftır. Kendi isteği ile değil şartlar zorladığı için oraya düşmüştür. Hulusi, Agavni ile eğlenirken **Ahmet Efendi**, kendisine düşen **Kalyopi**'ye yanaşmaz. Hatta ilk kaldıkları gece **Kalyopi**'yi gönderip onun yatağında yalnız yatar. **Ahmet Efendi**, **Kalyopi**'nin saf ve iyi niyetli olduğunu anlayınca kerhanede olup biten her şeyi **Kalyopi**'den öğrenmeye çalışır. **Kalyopi**, her şeyi doğru olarak anlatır. Ahmet ile Hulusi Efendi bir iki gün kaldıktan sonra oradan ayrılırlar. Aradan zaman geçince bir daha o kerhaneye giderler. Filozof olarak tanınan **Ahmet Efendi**, **Kalyopi**'den birçok bilgiyi alır. Olup bitenlere üzülen **Ahmet Efendi**, oradaki rezaletleri ve işlenen günahları görünce Hulusi Efendi'yle bu durumu mütalâa eder. **Ahmet Efendi**; böyle kötü evlerin bulunmasından dolayı birçok genç kız ve erkeğin sefih hayat yaşadıklarını, böyle yerlerin olmaması gerektiğini, Müslümanlığın, bu gibi durumları kötü gördüğünü, Kur'an-ı Kerim'deki ceza hükümlerini, kerhanelerin Avrupa'dan memleketimize geçtiğini ve bu ahlâkî durumun başa geçirilen "serpuş"tan kaynaklandığını ve serpuş hangi memleketlerde giyiliyorsa oralarda sefih yerlerin olduğunu uzun uzun anlatır. Hulusi Efendi ise, arkadaşını hayranlıkla dinler. Sözlerine devam eden **Ahmet Efendi**, bu sefih yerlerin kötülüğünden, İslâmiyetin zina eden erkek ve kadına verdiği cezalardan söz eder. Ayrıca bütün semavî dinlerin zinaya izin vermediğini ve bu gibi sefih yerlerin açılmasına karşı olduğunu vurgular (112-116). Sohbetleri devam eden iki arkadaş, bu konularda uzunca konuşur ve tartışırlar. Daha sonra da **Ahmet Efendi**, kerhanenin gidişatıyla ilgili **Kalyopi**'den bilgiler almaya devam eder. Böylece kerhanenin durumunu ve **Kalyopi**'nin oraya düşme sebeplerini ayrıntılarıyla öğrenir.

Kalyopi, buraya düşmeden önce Yümni Bey adında bir Müslümanla evlenmiştir. Yümni, zengin bir ailenin çocuğudur. **Kalyopi**'nin babası olan Yorgaki, daha önceleri çok zengin olduğu hâlde sonradan fakir düşerek evinin altına bir meyhane açarak çalıştırmıştır. Bu meyhaneye gelenler arasında zengin olan Yümni Bey de vardır. Burada Yorgaki'nin kızı **Kalyopi**'ye gönül bağlar. Onu kendisine bağlamak için birçok hediye alır. Bu hediyeleri sevinerek alan **Kalyopi**, henüz on dört, on beş yaşlarında olduğu için işin iç yüzünü

anlayamaz. Yümni Bey, Rum hizmetçisi Nikoladis vasıtasıyla ilgisini **Kalyopi**'ye bildirir. **Kalyopi** çocuk yaşta olduğu için yine bu sevgi ve sevmeden bir şey anlayamaz. Yümni Bey, bir zaman sonra **Kalyopi**'yle evlenmek istediğini söyler. Babasına söylemeye de cesaret edemez. Yümni, bir gün kızı kandırıp kaçırır ve nikâh yaparak onunla zifafa girer. Yümni, Türk ve Müslümandır. **Kalyopi** ise, Rum ve Hristiyandır. Bunları daha sonra duyan **Kalyopi**'nin babası Yorgaki, kendisine haber verilmediği için kızar ve kızının bulunduğu eve gider. Yorgaki'yi gören Yümni, önce korkar ve **Kalyopi**'yi babasına göstermek istemezse de bazı konuşmalar üzerine içeriye alır. Yorgaki, Müslümanlar arasında yaşadığı için Hristiyan bir kızın Müslüman bir erkekle evlenmesinde bir sakıncanın olmadığını bilir. Ancak çevresindeki mutaassıp Hristiyanlardan korktuğu için biraz kızarsa da sonunda razı olur (131-132). Daha sonra **Kalyopi**'nin anlattığına göre, **Kalyopi**'nin köylüleri ve mutaassıp akrabaları, onun bir Müslümanla evlendiğine razı olmazlar ve onu Yümni Bey'den ayırırlar.

Kalyopi, Yümni Bey'den ayrıldıktan sonra ailesiyle beraber çok zor günler geçirmiştir. Geçimlerini sağlamak için çok uğraştıkları hâlde birçok gece, ailesiyle aç kalmışlardır. **Kalyopi**, bu sıkıntılı durumlarını Ahmet Bey'e anlattığı zaman, Ahmet Bey, ona size dindaşlarınız hiç yardım etmediler mi? diye sorar. Cevaben: "Onlar değil hatta akraba ve müteallikatımız bile semtimize uğramaz oldular. Ben din-i Nasaradan din-i İslâm'a irtidat eylemiş olduğum için Hz.Yesu bizi bu surette ceza ediyor diye cümlesi bizi lânetleme ettiler" (146) diyerek Hristiyan olan akraba ve çevresinin dinî tassubunu vurgular.

Kalyopi, Yümni Bey'den ayrıldıktan sonraki hayatını ve başından geçen diğer olayları **Ahmet Efendi**'ye anlatmak ister. Fakat Ahmet Bey anlatılanlara çok üzüldüğü için yeter artık, dinlemek istemiyorum der. **Kalyopi** ise, buna rağmen hem anlatır hem de kurtuluşu için dua etmesini ister: "Sergüzeşt-i ahvâlimi kâmilen bilmenizi arzu ederim. Hikâyemi dinler öğrenirsiniz de benim bu pis yerden kurtulmaklığım için siz dahi Cenab-ı Hakk'a dua edersiniz. Ben her zaman Panayanaya (Hz.Meryem'e) dua ediyorum. Amma besbelli köhnekar bir kız olduğum için Panayana dahi duamı kabul etmiyor" (141). Burada, **Kalyopi**'nin inançlarına bağlı ve işlediği günahın farkında olduğunu öğreniriz. **Kalyopi**, geçim sıkıntısından kerhaneye düşmüştür. Ahmet Bey bir konuşma sırasında, eğer evinizin geçimi sağlanıp size para verilse idi buralara yine gelir miydiniz? sorusuna: "Bir

daha tövbeler tövbesi! Anam babam karındaşlarım ile bir kuru ekmek kazanabilir isem ona kanaat ederek tövbe ve istiğfar eyler idim" (142) şeklinde cevap verir. Yine **Kalyopi** her vesile ile oraya düştüğü için kendisini günahkâr olarak görür. **Kalyopi** ve ailesi, açlıkla mücadele ettikleri bir zamanda, Amalya adında bir aşufte kadın bir gün evlerine gelerek **Kalyopi**'yi alıp Beyoğlu'ndaki evine götürür. Amalya, önce dikiş nakışla geçimini sağladığını **Kalyopi**'ye söyler. Fakat işin aslı böyle değildir. Her gün bir yere gidip erkeklerle ilişkiye girerek para kazanır. **Kalyopi**'yi de o yollara düşürür. İlk gittiği ve buraya düşmesine vesile olan Amalya'nın evinde de "Bir günahkâr kızın hanesinde bulunduğunu işrab edecek hiçbir hâle" tesadüf etmez. Dolayısıyla, **Kalyopi**'nin oraya, günahkâr ve sefih hayat yaşayan Amalya tarafından sürüklendiğini öğreniriz. **Kalyopi**, başından geçenleri anlatmaya devam eder. Zina yaparak: "Bu gece iffetimi gençliğimi dînimi imanımı ayaklar altına atmakta bulunduğumu görerek bir dakikada bin baygınlık geçirir idim" (153). Meğer iki arkadaş müşteri gelmişler. Birisi zaten Amalya'nın tanıdığı olup beni de diğeri için çağırmışlar.

Bir gün **Kalyopi**, bir eve götürülür. Evde birkaç erkek bunu bayıltırlar. Bu müşterilerden birisi Müslümandır. **Kalyopi**'nin saf bir kız olduğunu anlayınca ona acır ve biraz yardım eder: "Bereket versin ki bu gece tesadüf eylediğim müşteri göğsü imanlı bir Müslüman idi. Benim halimde bulunan bir kıza ne kadar merhamet edebilmek kâbil ise onun beş on katını gösterdi. Eğer benim gibi bir aşüfte kızı lâyık olduğu kadar veyahut lâyık olduğundan beş on kat ziyade hareketle telakkiye akçesi kuvvetiyle kendisini haklı gören müşterilerden olsa idi o gece helakım muhakkak idi. Ah! Keşke o yolda müşterilerden olsa idi!" (155).

Olayların aslını öğrenen **Ahmet Efendi**; **Kalyopi**'ye, "Eğer ben senin Maryanko'ya olan borcunu ödersem buradan çıkmaya razı olur musun?" deyince **Kalyopi**, sevinerek eğer Cenab-ı Hakk beni şu ateşten kurtarmak için gerek sizin gerek başka bir adamın kalbine bir merhamet verecek olursa bundan dolayı "Hakk teâlâ hazretlerine ol kadar minnettar olacağım ki beni bu beliyyelere dûçar etmiş bulunmasından dolayı ettiğim küfürleri dahi o minnettarlığım ile temizleyeceğim" (164) der ve **Ahmet Efendi**'ye nasıl teşekkür edeceğini bilemez.

Bilindiği gibi **Ahmet Efendi** ve Hulusi Efendi, ilk önce ve sonraları da beraber o kerhaneye gitmişlerdir. Gittiklerinde Hulusi Efendiyi Agavni, **Ahmet Efendi**'yi ise, **Kalyopi**, eğlendirmeye çalışmıştır. **Ahmet Efendi**, arkadaşı olan Hulusi Bey'e, **Kalyopi**'nin borcunu ödeyip onu bu batakhaneden, başka bir deyişle düştüğü bu denizden kurtaracağını söyleyince; Hulusi Efendi, ona bunu başaramayacağını ve üç dört ay sonra parayı ödeyemeyince bu kızın buraya tekrar geleceğini söyler ve bu işin sonunun ne olacağı belli değildir, şeklinde uyarır. **Ahmet Efendi**: "Her işin sonunu kim bilir? Yalnız Cenab-ı Allah bilir. (...) Halbuki işlerimizin kâffesi meşiet-i ilâhîye elinde olduğunu derhatır bile etmeyiz" (165-166) diyerek geleceğin Allah'ın elinde olduğunu ve inanan bir insanın daha sonra olabilecek olaylar hakkında yorum yapmasının doğru olmadığını söyler. Hatta böyle bir düşüncenin kadere itiraz olacağını vurgular.

Ahmet Efendi ve Hulusi, **Kalyopi**'nin kerhaneye olan borcunu ödedikten sonra **Kalyopi**'yi o batakhaneden kurtarırlar. **Kalyopi**'yi alıp babasının evine teslim ederler. Bu duruma çok sevinen **Kalyopi**'nin babası Yorgaki, çok sevinir ve onlara "Sizi oraya Allah gönderdi. Kızımı kurtarmak için sizi Cenab-ı Hakk gönderdi" der. Hulusi ve **Ahmet Efendi** ise, kızına sahip çıkıp onu bir daha o gibi yerlere göndermemesi için babasına nasihatta bulunurlar. Olanları dinleyen baba Yorgaki, **Kalyopi**'nin bir daha oraya dönmesine izin vermeyeceğine dair onların yanında dini üzerine Allah'a yemin (178) eder. **Ahmet Efendi**, **Kalyopi**'yi o fuhuş yuvasından kurtarıp ailesine teslim ettikten sonra da ziyaretlerini sürdürür. O ziyaretlerin birinde; **Kalyopi**'ye, yine tekrar o gibi yerlere dönmemesi için nasihatta bulunur. **Kalyopi** de: "Siz lâkırdı söyledikçe zannediyorum ki Hristos (Hz.İsa) yanıma gelmiş de beni paklamak için söz söylüyor" (187) der. Bunun üzerine nasihatlerine devam eden **Ahmet Efendi**'ye, **Kalyopi** şunları ekleyerek kendi dinine göre tövbe ettiğini anlatır. Fakat ben ne yaptım siz bilir misiniz? Hani ya içeriki odada Hz.Meryem yok mu? Kandilini temizleyip önünde diz çöküp kemâl-i hulus ile istavroz çıkarak günahlarıma öyle bir tövbe ettim ki anamda babamda hazır oldukları hâlde hüngür hüngür ağladılar. İnşallah bu pazar kiliseye giderek Hristos Efendimizin karşısında mumlar yakıp bir daha tövbe eyledikten maada her günahımı papaza ikrar ederek günahlarımı da çıkaracağım. Artık bundan sonra bana öyle bir teklif edecek olurlar ise Hz.Meryem'i ve Hz.İsa'yı inkar etmiş olurlar. Hem de başım pek sıkışacak olur ise derhal size söylerim. Papaza da şikâyet ederim (187-188). Bundan

sonra **Kalyopi**, dünyadan nefret edercesine sözler söyler. Bu dünyada hiç kimsenin iyi olmadığını, sevginin dahi menfaat üzerine kurulduğunu ümitsiz bir şekilde Ahmet Bey'e söyler. Ahmet Bey ise: "İtikat ve imanına halel getirme **Kalyopi**!" (189) Dünyada öyle yalan olan şeyler pek çok ise de pek çok da gerçek olan şeyler vardır, diyerek **Kalyopi**'ye ümit vermeye çalışır. **Ahmet Efendi**, en sonunda **Kalyopi**'nin ailesine yardım edip ekonomik yönlerini düzelttikten sonra; **Kalyopi**'ye bir Rum koca bulur ve Beyoğlu'nda Panayaya kilisesinde nikâhını kıydırır. Bunların bu mutlu anlarını yazar, bir dua ile bitirir: "Cenab-ı Hakk bîçare **Kalyopi**'ye göstermiş olduğu acı günlerin mükâfatını bundan sonra meşru kocasının âğuş-ı kadr-ı şinasîsinde ve ana baba yuvasında geçirdiği ve geçireceği tatlı günler ile tayin eylemek takdirinde imiş. İşte kaderin bu hükmü dahi şu suretle yerini buldu" (200).

Romanda yer alan yirmi üç kahramandan sekizi Müslüman, on beşi Hristiyandır. **Müslüman olanlar:** Hulusi Efendi, **Ahmet Efendi**, randevu evindeki fahişelerden Limsaki'nin dostu Cüneyit Bey, **Kalyopi**'nin ilk evlendiği iyi niyetli bir Müslüman olan Yümni Bey, Sait Efendi, Cabir Bey, Zeynel Bey ve Rahmi. **Hristiyan olanlar:** Ermeni kadın Maryonko, **Kalyopi**, randevu evinde uşaklık yapan Vasili, Ermeni asıllı ve fahişe olan Agavni, Ermeni fahişe Ahu, Fahişe Filomen, Fahişe Limisaki, Madam ..., bakkal Ligor, **Kalyopi**'nin ablası Maryola, **Kalyopi**'nin babası Yorgaki, Rum uşak Nikoladis, Rum uşak, **Kalyopi**'yi baştan çıkaran Amalya ve Yunanlı bir hekim. Olayların gelişimi içinde etkili olan kahramanların din duygularının olup olmadığı ya da ne derecede olduğunu vurguladık. İsmini ve mensup oldukları dinlerini belirttiğimiz diğer kahramanların ise, dinî duygularının tezahürleri belirmez.

1.1.16. Ahmet Midhat, Karnaval

Karnaval'da, az da olsa kahramanların din duyguları işlenmiştir. Ayrıca olayların gelişimi içinde bazı dinî konulara temas edilerek bir kısım dinî motifler ele alınmıştır. Romanda, üç tane zengin aile bulunmaktadır. Bunlar Uzletî Efendi ailesi, Cezayirli Bahtiyar Paşa ve Hamparson Arslangözyan Ağa aileleri. **Zekâî Bey**, yazarın başka bir romanındaki **Felâtun Bey**'i andıran bir şahsiyete sahiptir. Uzletî Efendi'nin oğlu olan Zekâî, babasının bütün servetini gittiği balolarda ve eğlence yerleri gibi sefahat

âlemlerinde bitirir. Rakım'a birçok özelliğiyle benzerliği olan **Resmi Efendi** ise, zeki, çalışkan ve dürüstlüğüyle bilinen ve küçük yaşlarda anne ve babasını kaybedip süt annesiyle yaşamını devam ettiren olumlu bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Yirmi yedi, yirmi sekiz yaşlarında olan **Zekâî Bey**, daha önce Nizami'nin musallat olduğu Elena'ya ilgi duyar. Ayrıca zengin olan Hamparson Arslangözyan'ın güzel ve genç hanımı Madam Hamparson'a göz koyar. Fakat Madam'dan yüz bulamaz. Ancak Zekâî, tekliflerini sürdürüp mektuplar yazar. Evli, genç ve güzel olan Madam Hamparson'a aşk ve evlenme teklifinde bulunur. Madam Hamparson ise, daha önce Hristiyanlık dininden aldığı terbiye gereği bu aşk teklifini reddeder. Yazar, "Vakıa Soeurs de Charite mektebinde levazım-ı diniyyeden başka bir terbiye almamış ve Hazret-i Meryemü'l-Üzera'yı kendisine bir timsal-i imtisal ittihaz ederek hele aşk denilen şeyin Cenab-ı Hak'tan başkasına tatbik olunacak bir yeri olduğunu kimse kendisine söylememiş ise de tahsil-i manevî aşka en ziyade inhimak ile müştehir olan kızlar zaten bu yolda terbiye görenler olduğu malûmdur" (38) şeklinde Madam'ın dinî anlayışı hakkında bilgi verir.

Resmi Efendi, kilisenin piyanosunu tamir için tanıştığı Hamparson ailesiyle dostluk kurar ve Madam Hamparson ile aralarında hissî bir yakınlık başlar. Daha sonra gizlice birliktelikleri sürer. Bu ilişkileri devam ederken onları kıskanan ve adım adım takip eden Zekâî'nin ihbarı ile yakayı ele verirler. Hamparson Arslangözyan, onları yakalamaya çalışır. Resmi pencereden atlayıp vücudunun birçok yerinden yaralanır. Çok acılar çeker, neticede ölümden döner. Olay üzerine Hamparson, Madam'ı kovar. Madam ise, günlerini fakir olan Madame Küpeliyan'ın evinde sürdürür. Maddî sıkıntılar yaşar. Bunlara rağmen, Resmi'ye olan aşkına engel olamayan Madam Hamparson, Resmi'nin iyileşmesini ve iyileştikten sonra onunla hayatını sürdürmeyi düşünür. Bu olaylar sürerken yazar, "Katoliklerde Talâk Meselesi" diye bir başlık altında Hristiyanlıkta evlilik konusuna genişçe yer verir. Hristiyanlıktaki evlilik, boşanma durumlarını anlatırken İslâmiyetle karşılaştırır. Ayrıca Hristiyanlık, dört kadınla evlenmeye cevaz vermediğinden fuhuş olayları ve gayr-ı meşru durumların yaşandığına değinir. Buna karşılık İslâmiyetin dört kadınla evlenmeye cevaz vermesinden dolayı Hristiyanlıktaki gibi gayr-ı meşru ilişkilerin yaşanmadığından bahseder. İslâmiyetin dört kadınla evlenmeye cevaz vermesinin hikmetlerini anlatarak savunur (236-238). Resmi, basılma olayından sonra evinde süt annesi ve besleme Hasna Hanım ile evlenmeyi düşünür. Hamparson Arslangözyan vefat

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

eder. Resmi, Arslangözyan'ın servetini araştırır. Araştırma sonucu, her ne kadar Paşa Madam'ı boşamış ise de Hristiyanlık kanunlarına göre boşanmamış sayıldığından, Paşa'nın bütün servetinin Madam Hamparson'a intikalini sağlar. Resmi, bu miras işlerini hâllettikten sonra Madam Hamparson'a söyler. Ancak Madam, fazla sevinmez. Bu servetin, -kendisine karşı pişman ve mahcup olduğu- kocası yolunda sadaka olarak dağıtılmasını ister. Kendisi de kilisede rahibe olmaya karar verir.

Ahmet Midhat, bu romandaki şahısların iyi ve kötü yönlerinden bahsederken Nizamî Bey hakkında iyi şeyler söylemez. O, olumsuz bir şahıstır. Nizami içtiği içkiler ve içkiden sonra düşüp kalktığı kadınlarla tanınır. Yirmi beş, yirmi altı yaşlarında olan Nizamî, Zekâî'nin de ilgilendiği Elena yolunda bütün servetini bitirir. Sandık emini olarak çalışırken zimmetine para geçirir. Bu durum onu işinden edince kendini bütünüyle sarhoşluğa verir. Teselliyi alkolde arayan Nizami, sarhoş olduğu bir gün çıktığı minareden: "Ey cemaat! İşte mertebe-i ala-yı illiyine varan bir zat böyle uçar" diyerek kendini aşağı atıp intihar eder. Bu vesile ile içkinin insanı ne gibi kötü hâllere düşürdüğünü anlatan yazar, Nizami için şöyle dua eder: "Cenab-ı Hakk cümleyi bu misüllü su-i evakibden muhafaza buyursun. Bahusus erbab-ı işrete bu derecelere varmaksızın tarîk-i nedamet ve necatı irae eylesin âmin!" (257-259).

Romanda yer alan otuz dört kahramandan on altsı Müslüman, on sekizi de Hristiyandır. **Müslüman olanlar:** Uzletî Efendi, **Zekâî Bey**, **Resmi Efendi**, Hasna, Alafranga olan ve Şehnaz'ın babası Cezayirli Bahtiyar Paşa, Şehnaz Hanım, Resmi'nin yardımcısı olan Saatçi Ali Efendi, bir efendi, bir kadın, Nizami, Resmi'nin süt annesi, Bahtiyar Paşa'nın konağındaki bir Türk, bir Arap ve iç oğlanları. **Hristiyan olanlar:** Hamparson Arslangözyan Ağa, Madam Hamparson, Madam Hamparson'un hizmetçisi Mariya Noku, Cezayirli Bahtiyar Paşa'nın konağında daire müdürü olan Konsuş, Sarafen, Bahtiyar Paşa'nın konağında arabacılık yapan ve paraya düşkün olmasıyla tanınan Victor Hag, Şehnaz'ın mürebbiyesi olan Madam Mersak, Şehnaz'ın muzika ve raks muallimesi olan Madame Gabat, Şehnaz'ın oda hizmetçisi olan ve çok güzel bir kız olan Sofi, Madam Hamparson'un samimî bir ahbabı olan Madame Küpeliyan, Elena, yazarın tabiriyle pezevenklik yapan Palikarya Andonaki, namusu ve olumlu kişiliği ve fakirliğiyle tanınan Nikolaki, Nikolaki'nin kız kardeşi Angeleko ve Bahtiyar Paşa'nın konağındaki Fransız

aşçılar. Romanda, olaylar içinde din duyguları ve dinî inançlarından bahsettiğimiz kahramanların dışında sadece isimlerini ve mensup oldukları dinleri belirttiğimiz diğer kahramanların din duygularına işaret verilmez.

1.1.17. Ahmet Midhat, Dürdane Hanım

İç içe girmiş olayların anlatıldığı **Dürdane Hanım** romanında, bazı kahramanların dinî duyguları belirdiği gibi olayların gelişimi sırasında da birkaç dinî konuya değinilmiştir. Romanın konusunu; Dürdâne, Sandalcı Çerkez Sohbet Ağa ve aslında bir kadın olan Acem Ali Bey (Ulviye Hanım)'in başından geçen ilginç olaylar oluşturur. Hepsinin durumu da romanın sonlarına doğru anlaşılır. Önceden yaşanan olaylar, daha sonra anlatılarak kimin ne olduğu açığa çıkar.

Dürdane Hanım, deniz kenarında bulunan bir yalıda yaşamaktadır. Babası zengin kendisi de melek gibi saf ve güzel bir kızdır. Ancak tecrübesizdir. Evlenme çağı gelince babası, onu Memduh Bey adında bir doktorla evlendirmek ister ve hatta nişanlar. Ancak **Dürdane Hanım** gönlünü kaptırdığı Mergup Bey'e tutulur, zaman zaman onunla yalısında gizlice görüşür ve daha sonra ondan hamile kalır. **Dürdane Hanım**, hamileliğini ve çocuğunun doğumunu herkesten gizlemiştir. Ancak onun bütün gizli sırlarını eve bağladığı bir ahize ile öğrenen Ulviye'den gizleyememiştir. Ulviye Hanım; bazen erkek kıyafetine giren ve bu kıyafette iken Acem Ali Bey namını kullanarak kendini tanıtan birisidir. Ulviye Hanım, erkek kıyafeti giyerek Acem Ali ismiyle gece yarısı Ayşe Ebe'yi evinden zorla alır ve **Dürdane Hanım**'ın evine götürüp doğumun gerçekleşmesini sağlar. Ebe'nin gözlerini oraya kadar bağlı tutar. Gözlerini açtıklarında Ayşe Ebe, kendisini zorla götüren Acem Ali Bey'in o güzel yüzünü görünce: "Ah iki gözüm beyim! Beni beraber alıp cehennemlere, gayya kuyularına kadar götürsen memnunen giderim. Gerçek söylerim ki erkek olup da bu kadar lâtif simalı bir adam Cenab-ı Hakk şimdiye kadar yaratmamış olduğu gibi bundan sonra da yaratmaz" (40-41) sözleriyle Acem Ali'nin güzelliğini belirtir. **Dürdane Hanım**, kibar, nazik, duygusal ve güzel bir kız olduğundan doğumu için getirilen Ayşe Ebe onu "Kanatlarını gökte bırakarak yer yüzüne inmiş bir melek" olarak vasıflandırır. Çocuk doğduktan sonra Ulviye, çocuğa verilecek ismi annesine sorar. Orada bulunanlar da bu çocuğun Allah

vergisi olduğunu söyleyerek Ataullah isminin verilmesini uygun görürler (41). Çocuğun bakımını Ulviye üstlenir.

Otuz beş yaşlarında olan Sandalcı Çerkez Sohbet Ağa, bir paşanın konağında büyümüş bir köledir. Sekiz yaşından itibaren gizlice para biriktirir. Yıllar sonra hatırı sayılır miktarda parası olmuştur. Sohbet, evde bulunan ahlâksız kahyanın çirkin teklifini kabul etmeyince onun tertip ettiği entrikaya kurban gider. Halbuki Sohbet'in efendisine olan muhabbet ve sadakati bir derecede idi ki dünyada "Cenab-ı Hak'tan sonra efendisini tanır, efendisini sever, efendisinden korkar" (83) dı. Sohbet, bulunduğu evde dürüstlüğüyle dikkat çeker. Hatta efendisi ona akrabasından olan Lâtife Hanım'ı bile vermeyi düşünür. Fakat evde, dindar ve sofu görünüp bütün sahtekârlıkları yapan kahya Cemal Ağa, Sohbet Ağa'yı çekemez. Hatta onu dürüst olmayan bir sevgiyle sevmeye başlar ve yüz bulamayınca sohbetin başına bir çorap örer. Sahte dindarlık ve sofuluklar yapan Cemal Ağa, bir bayram günü Sohbet'i şehevî duygularla öperek bayram günü öpüşmenin sevap olduğunu söyler (85). Kahya Cemal Ağa, paşanın paralarını çalar. Yapılan arama sonucunda, Sohbet'in odasında bulunan yüklü miktardaki para onu suçlu duruma düşürür. Hapse atılan Sohbet, daha sonra firar ederek Kahya Cemal Ağa'yı öldürür. Oradan kaçıp İstanbul'a gelir ve sandalcılık yapar. Bundan sonra Acem Ali Bey ile Sandalcı Sohbet Ağa samimî arkadaş olurlar.

Bu iki arkadaş, haksızlıklara tahammül edemeyen fıtrata sahiptirler. Kim haksızlık yaptıysa ona cezasını vermek için beraberce haksızı cezalandırırlar. Günlerden bir gün bu iki arkadaş, Mergup Bey'in, **Dürdane Hanım**'a yaptığı haksızlıkları konuşurlar. Sonunda, Mergup Bey'i öldürmeye karar verirler. Bu sırada Sandalcı Sohbet, daha önce başından geçen hikâyeyi, -Cemal Ağa hikâyesini- yukarıda belirttiğimiz şekilde Acem Ali Bey'e anlatır. Cemal Ağa'yı haklı olarak öldürdüğü hâlde pişman olduğunu ve bunun cezasını âhirette veremeyeceğini söyleyerek onu Mergup Bey'i öldürmekten vazgeçirir (101). Sözlerine devam eden Sohbet; "Bir katil, beş senede döktüğü kanın cezasını çekmiş oluyor ise de onun manevî cezasını ömrünün son gününe kadar çekeceği gibi âhirette nasıl olacağını da ancak Hz. Adil-i mutlak bilir" (101-102) der ve yaptıklarına çok pişman olduğunu belirtir.

Dürdane'ye yardım etmek isteyen Ulviye Hanım, bir gün Dürdane'nin konağına giderek Mergup'un onu aldattığını ve kendisini sevmediğini anlatır. Ayrıca Mergup Bey'le yaşanan gayr-ı meşru hayatın İslâmî kurallara uygun olmadığını **Dürdane Hanım**'a hatırlatırlatarak onun her gün günah (107) işlediğini söyler. Daha sonra Mergup Bey'den intikam almak için onu **Dürdane Hanım**'ın konağına getirmeye karar verir. Sahile giderek arkadaşı Sandalcı Sohbet'i arar. Sonra onu bulamayınca o günün cuma olduğunu hatırlayarak Sohbet'in cuma namazına gittiğini tahmin eder. Sohbet, geldiğinde ona "Sandalcı Sohbet'e cami yakışır ya?" deyince, Sohbet: "Hayır efendim! ters söylediniz. Eğer Sandalcı Sohbet camiye yakışır ya? deseydiniz daha doğru olur idi. Zira hiç bir şeye yakışığı olmayan benim! Fakat cami-i şerif asıl benim gibi günahkârlara yakışır. Orası Cenab-ı Allah'ın merhamethanesidir. O haneye merhamete en ziyade ihtiyacı olanlar başvurur ve vurmalıdır. İşte bunun için derim ki cami-i şerif en ziyade bana yakışır!" şeklinde cevap verir ve: "Bu gün cuma olmak hesabıyla bari bir cuma namazı kılayım diye Kılıç Ali Paşa Cami-i şerifine gittim. Cami-i şerifin ruhanîyeti ve namazın kutsiyeti bana o kadar tesir eyledi ki halk camiden çıktıkları hâlde ben çıkamadım. Bir direğin altına oturup boynumu bükerek tatlı tatlı bir ağlayış ile hâlime ağladım ta ikindi vakti oldu. Çıktım bir abdest tazeleyip ikindiyi dahi kılarak buraya geldim" diyerek ona izahta bulunur. Bunun üzerine Acem Ali Bey: "Pekâlâ pek güzel Sohbet! Cenab-ı Hakk ibadetini kabul ve seni mazhar-ı affetsin! Fakat görülecek işlerimize Kılıç Ali Paşa Cami-i şerifi mani olamaz. Bizim işlerimiz de ibadettir. Zira bir mazlumun intikamını alacağız. İhkak-ı hak edeceğiz!" (114) der. Daha sonra, Sohbet'le beraber Mergup'a cezasını vermek için yola koyulurlar. Ali Bey, Sohbet'i sandalda bırakır, **Dürdane Hanım**'ın evine giderek olup bitenleri anlatır. Mergup'tan intikam almak istiyorsa yardımcı olacağına söz verir. **Dürdane Hanım** ise, Mergup'tan intikam almak için onu evine getirtecek, zehir içerek kendi hayatına onun gözü önünde son vererek ondan intikam alacaktır. Dürdane'den olumlu cevap alan Acem Ali, Mergup'u gece alarak **Dürdane Hanım**'ın evine getirir. Orada Dürdane ile Mergup arasında çok acıklı konuşmalar olur. Bu arada Dürdane bunlar gelmeden az önce zehir içmiştir. Konuşmalardan sonra zehir tesirini göstererek Dürdane çok acıklı bir şekilde vefat eder. Orada bulunanlar ne yapacaklarını şaşırırlar. Onun ölüm anını gören sadık dadısı Gülbeyaz Kalfa, ne yapacağını şaşırır. "Ağlamak mı lâzım Kur'an okumak mı yoksa, aman yarabbim! diye Cenab-ı Hakk'a veyahut kızım Dürdanem!" (124) diye bağırmak mı lâzımdır. Orada

bulunanların her biri bir şeyler söyleyince Dürdane'nin hizmetçisi Gülbeyaz, bu dava ve intikam âhirete kaldı diyerek evi terk etmelerini söyler. Oradakiler de üzüntülü bir şekilde evi terkederler.

Romanın sonunda Ulviye ile Sandalcı Çerkez Sohbet Ağa evlenirler. Dürdane'nin ölümünden altı ay sonra da Mergup Bey, âşık olduğu başka bir kız ile evlenir ve on beş gün sonra Mergup'un evlendiği bu kıza âşık olan bir kişi, Mergup'u öldürür. Dolayısıyla dünyada cezasını çekmiş olur. Cenazesine Gülbeyaz, Ulviye ve Sandalcı Sohbet de katılırlar. Cenazede bir yaşlı kadın "Allah taksiratını affetsin" deyince Sohbet Ağa; Gülbeyaz'ın kulağına eğilerek onun daha önce "Dava mahşere kaldı" (125) sözünü hatırlatarak cezanın mahşerden önce dünyada da verildiğine dikkatini çeker.

Romanda yer alan yirmi üç kahramandan on dokuzu Müslüman dördü Hristiyandır. **Müslüman olanlar:** Çerkez Sohbet, Ulviye Hanım, Ayşe Ebe, Gülbeyaz Kalfa, **Dürdane Hanım**, Mergup Bey, Ataullah, **Dürdane Hanım**'ın babası Halveti Efendi, ihtiyar bir kalfa olan Gülcemal, Çerkez Sohbet'in efendisi olan Paşa, Cemal Ağa, Lâtife Hanım, haremağası **Mansur** Ağa, bir uşak, Ulviye Hanım'ın uşağı, Hameleci Mehmet Ağa, biri Arap diğeri beyaz iki cariye ve **Dürdane Hanım**'ın eski nişanlısı doktor olan Memduh Bey. **Hristiyan olanlar:** Şirket-i Hayriye vapurunda kömürcülük yapan Muşlu bir Ermeni, yankesici ve hırsız olan Papazoğlu Andon, İngiliz tabip ve bakkal Beduş Ağa. Burada isim ve mensup oldukları dinleri belirttiğimiz kahramanların birçoğunun dinî duyguları ile ilgili bir işaret yoktur.

1.1.18. Ahmet Midhat, Vah

Dürdane Hanım'da olduğu gibi **Vah** romanında da olayların gelişimi içinde bazı dinî unsurlar işlenmiştir. Vak'ayı, Behçet ve Necati adındaki iki gencin, evli bir kadın olan **Ferdane Hanım**'a olan aşkları oluşturur. Behçet yirmi beş, yirmi altı yaşlarında, şık, zengin ve Galatasaray mezunu bir gençtir. Yazarın romanlarındaki şık kahramanlar kadar olmasa da alafranga bir tip olarak yaşar. Necati ise, otuz beş, otuz altı yaşlarında, orta halli, memur ve az çok batı kültürü almakla beraber Osmanlı terbiyesi içinde kendisini yetiştirmiş bir kişi olarak karşımıza çıkar. Astronomi, tasavvuf ve felsefe konusunda bilgi

sahibi olan genç bir filozof olarak tanıtılır. Bu iki arkadaş, vapurla Üsküdar'a giderken kadınlar kısmında uzun boylu ve güzel olan **Ferdane Hanım**'ı görürler. Behçet bakmak ister. Muhafazakâr ve iffetli olan Necati ise, buna taraftar değildir. Taraftar olmamasının sebebi Allah'a olan inancındandır (8-9).

Uzun boylu, güzel ve iffetli olan **Ferdane Hanım**'ın peşine düşen Behçet, kadınla ilgili bütün bilgileri, hizmetçisi Petraki'nin kız kardeşi ve çerçi olan Despino vasıtasıyla öğrenmeye çalışır. Bir Rum olan Despino, aldığı bilgileri Behçet'e anlatırken onun güzelliğinden söz eder. Ayrıca kocası Talat Bey hakkında da bilgiler veren Despino, kocasının yakalandığı su çiçeği hastalığından dolayı çirkinlinleştiğini vurgular. Talat Bey'in bu hastalığa düşmeden önce çok yakışıklı olduğunu söyler ve hatta güzellikte Hz. Yusuf'tan beri bu kadar güzel bir çocuğun dünyaya gelmediğini, onun güzelliğinden dolayı çevresindekilerin ona Yusuf Talat (61) diye hitap ettiklerini söyler. Despino, Behçet'e **Ferdane Hanım**'ın güzelliğini anlatmaya devam eder. Behçet'in merakı gittikçe artar ve gıyaben ona âşık olur.

Necati, bir gün **Ferdane Hanım**'a musallat olan iki gençle mücadele eder. Ölümden dönen Necati, birkaç gün hapis yatar. Necati'nin fedakârlığını gören **Ferdane Hanım**, onu Despino vasıtasıyla araştırıp teşekkür mektubu yazar. Ahlâkı düzgün olan Necati ise, âşıkane olmayan bir cevap yazar. Ancak Necati ile **Ferdane Hanım** arasında mektuplaşmalar devam eder. Necati, biraz feylesof ruhlu olduğu için Ferdane'nin ilgisine karşılık, ilk etapta pek ilgi göstermez ve resmî davranır. Aralarındaki haberleşmeyi Despino sağlar. Despino, **Ferdane Hanım**'ın bir mektubu ile bir fotoğrafını Necati'ye götürürken Behçet'in evine de uğrar. Ferdane'nin fotoğrafi ile mektubunu farkına varmadan düşürür. Bunları kurnazlıkla düşürten Behçet; fotoğrafi alır ve Necati'nin yazdığı mektubu okur. Ferdane'nin fotoğrafina vurulan Behçet, onun için: "Cenab-ı Hakk'ın, halıkasını gösteren ayat-ı bahireden birisidir. Bu ayatı ayaklar altına almak küfürdür" (100) diyerek onun güzelliğine bir kutsiyet yükler.

Necati ile **Ferdane Hanım** arasındaki mektuplaşmalar devam ederken, zamanla birbirlerine olan sevgileri de artar. Bunları çekemeyen Behçet, **Ferdane Hanım**'ın bir fotoğrafını plaj kıyafetli bir hâle getirir ve o gün için yeni gelişen kopyalama ya da

fotomontaj usulüyle Beyoğlu'nda bir fotoğrafçıda çoğaltıp dükkânlara astırır. Bunları Necati'ye göstermek için onu Beyoğlu'na götürür. Bu açık saçık fotoğrafları gören Necati, **Ferdane Hanım**'ın açık saçık resimlerine şaşırır. Olayları tertipleyen Behçet, her şeyin farkındadır. Ancak bunları bir türlü anlayamayan Necati, Ferdane'ye kendisini kandırdığı zannıyla beddua eder: "Allah'tan bulunuz Hanım! Cümlenin ceza-yı amelini vermek şan-ı adaletinden olan Cenab-ı Allah elbette sizin dahi ceza-yı sezanızı verecektir. Kendinizi melek gösterip de benim gibi bîgünahın aklını başından almaya nasıl cesaret ettiniz ki hakikatte en mübtezel kadınların dahi en mübtezeli imişsiniz" (158) der. Yine Ferdane'nin bu düşkünlük durumuna bir türlü akıl erdiremeyen ve Allah'a inancı ve güveni tam olan Necati: "Aman Yarab! Sadef-i masumiyet içinde dürr-i ferîd-i iffet zannettiğim Ferdane ne kadar bayağı bir karı imiş! Ey kudretine kurban olduğum Allah! Böyle nurdan dökülmüş zannolacak surette yarattığın vücut senin Kudret-i Sâni'âna ki az mı delâlet ediyor idi ki bir de tutup bu kadar âli vücudun bile azametin mukabilinde hiçbir kıymeti olmayacağını göstermek için onu çirkâplar içine atıverdin?" (159) şeklinde Allah'a seslenir. Necati, daha sonra çok ağır hakaretler içeren mektuplar yazar. Olanlara çok üzülen Ferdane hastalanır. Kıskançlığı hastalık derecesinde olan Talat Bey, olup bitenleri duyduktan sonra o da üzüntüsünden yatağa düşer. Vefat etmeden bir gün önce birkaç akrabasını çağırarak **Ferdane Hanımı** boşar ve: "Haydi Hanımefendi! Odanıza gidiniz. Menkûhem olmayan bir kadına bakmak haramdır. Beni şu son günde irtikâb-ı haram ile muazzeb etmeyiniz" (167-168) diyerek kovar ve ona bir daha bakmaz. Ferdane ise, çok üzülür, orayı terkederek odasına gider ve baygın bir şekilde yatağına uzanır.

Sonradan, bütün bu olup bitenleri, Ferdane'nin yazdığı bir mektupla öğrenen Necati, yaptıklarına çok üzülür ve derin bir "vah" çeker; ama artık olanlar olmuştur. Necati, konuyu adliyeye bildirir. Behçet yakalanır. Yedi sene müddetle paranga cezasıyla cezalandırılır. Olup bitenlerin aslını Necati, bir gazetede yayınlayınca herkes Behçet'e lânetler yağdırır. Necati'nin adliyeye başvurduğu gece Talat Bey, üzüntüsünden vefat eder. **Ferdane Hanım** ise, başına gelen bütün bu belâların güzelliğinden kaynaklandığını söyleyerek o gece yüzünü yakar. Necati Efendi ise, bütün olayları aydınlatır. **Talat** Bey'in vefatından üç ay sonra da **Ferdane Hanım**'la, nikâh-ı sâni yaparak Allah'ın emriyle (173) evlenir.

Romanda yer alan on iki kahramandan sekizi Müslüman dördü Hristiyandır. **Müslüman olanlar:** Behçet Bey, Necati Efendi, Ferdane (Samurkaş) Hanım, Ferdane'nin hocası, Talat Bey, hapishanedeki yüzbaşı, arzuhalci Hacı Halil Efendi ve mahkeme reisi. **Hristiyan Olanlar:** Bakkallık yapan Usta Bodus, Behçet'in yanında seyis olarak çalışan ve Despino'nun kardeşi olan Petraki, Ermeni vekilharç ve Despino. Romanda etkili bir konuma sahib olan **Ferdane Hanım**, Necati ve Talat Bey, birçok tavırlarıyla mazbut birer Müslüman olarak görünürler. Birçok olayda etkili bir konumda olan Behçet ise, Müslüman olmakla birlikte inançlarının gereklerini yerine getirmeyen, nefsinin isteklerini yerine getirmek için her kötülüğü mübah gören olumsuz bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Rum ve Hristiyan olan Despino ise, iyi niyetli olmakla beraber cahilliğinden dolayı **Ferdane Hanım**'ın başına gelen birçok olayın müsebbibidir. İsmini ve dinini zikrettiğimiz diğer kişiler ise, romanda fazla etkili olmayan kahramanlardır. Ayrıca din duyguları ve inançları fazla işlenmeyen şahıslardır.

1.1.19. Ahmet Midhat, Acâib-i Âlem

Ahmet Midhat daha önce yazmış olduğu Paris'te Bir Türk adlı romanında, Nasuh Efendi ve Zekâ Beyleri Paris'e göndermiştir. Bu iki zıt kahramandan Nasuh Efendi, orada karşılaştığı yabancılara; Türklüğü, Müslümanlığı ve Osmanlılığı savunmuş ve yaşantısında bunları sergilemeye çalışmıştır. **Acâib-i Âlem** romanda da iki şahıs, Rusya'ya seyahate gönderilir. Bunlar Subhi ve Hicabi'dir. Bu kahramanlar, daha önceki romanda olduğu gibi birbirlerine zıt karakterler değil, aynı düşünceyi paylaşan iki samimî arkadaştır. Din ve inançlarına bağlı olan iki arkadaş, fennî konularda araştırmalar yapmak için seyahate çıkmışlardır. Bu yönüyle eser, tarih ve coğrafya bilgisine dayanan fennî ve ilmî bir seyahat romanıdır. **Subhi Bey**, bekâr; Hicabi ise, evli ve çocuk sahibidir. Subhi, tabiatta yaratılan her şeye âşıktır. Evi, tabiatta bulunan her türlü şeylerle bezenmiş bir laboratuvar gibidir.

19.Asır, bilimin son hızıyla geliştiği bir dönemdir. Her gün, yeni keşif ve buluşlar gerçekleştirilerek gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Tabiatı, bizzat yerinde görüp incelemek için birçok Batılı bilim adamı çıkmış ve araştırmalar yapmıştır. Tabiattaki birçok kanun ve mükemmellik, bir kısım insanları inançsızlığa sürükleyip dinlere karşı tavır almaya sürüklerken bir kısmını da dine yöneltmiştir. Böylece, tabiattaki

mükemmelliği görerek yaratıcıya olan hayranlıkları artmıştır. Romanın baş kahramanı **Subhi Bey**, tabiata âşıktır. Arkadaşı Hicabi'ye bunları anlatırken her şeyi yaratan Allah'a şöyle seslenişte bulunur: "Ya Cenab-ı Hakk beni kör yaratmalı idi veyahut kanun-ı tabiatını böyle bir milyon adamın aklı bir yere gelse âciz kalacak kadar vâsi yapmayıp sınıf-ı mahlûkatın efrâdını azaltarak tetkikî kabil olabilecek bir surette yaratmalı idi" (9) Onun için dünyaya gelmekten maksat, Sâni-i Rabbanî'yi temaşadan ibaret olup, yemek içmek giyinmek, kuşanmak gibi şeyleri ise masnuât-ı İlâhîyeyi temaşa ile ruhunu gıdalandıracak olan insanın vücudunu muhafaza etmektir. Yine Hicabi'ye: "Cenab-ı Hakk'ın hafayâ-yı kudret-i sanîsini muvazeneye medar olan kanun-ı tabiata siz dahi âşık mısınız?" (12) der. Sözlerine devam ederek: "Sahib-i Cemal Hâkim-i Kâinat hazretleri o cemâlin dahi hâlıkıdır. İşte cemâle âşık olmak var ise o Cemâl'e âşık olmalı. Vuslat-ı hakikîye var ise ona vâsıl olmalı! (14) Ah! kâinat içinde darı tanesi kadar kalmayan şu dünyanın üzerinde küçüklüğü insanı çıldırtacak derecede kendimi gördükçe mabudumun azamet ve kibriyasına karşı ne tatlı bir mahviyet ile mahv olup gidiyorum (16). İyisi işte böyle azizim! Âleme gelmekten bir maksat var ise ben zannediyorum ki o maksat dahi tetkikât-ı tabiiyye ile Cenab-ı Hâlık ve Sani-i Azim hazretlerinin kudret ve maharetine hayran olmaktır. Zevk de bundan ibarettir" (17) der. Subhi anlatmasına daha da devam eder. Hicabi'yi bu seyahate teşvik için dinî konulara girer ve dinin insanı, ilim ve araştırmaya teşvik ettiğini söyler. Cenab-ı Hakk'ın insana iki göz vermesinden maksat eğer "görmek" ise insanın seyahat etmesi, vaciptir. Görmek hikmetinin muktezâsı bize etrafımıza bakmak lüzumunu hissettiriyor ise etrafımıza birkaç hatve atmak lüzumunu da mutlaka hissettirmelidir. Gözlerini yalnız bir noktaya dikerek o noktadan ayrılmayan insana eğer "deli" diyebilmek mümkün ise seyahat etmeyen insana dahi bu sıfatı vermek kabildir. Zira insanın içinde doğduğu şehir "kıt'a-i âleme" nispetle bir nokta olup insan elbette o noktadan gözlerini ayırarak biraz da "nokta-ı saireyi" görmelidir. (...) Allah bile Kur'an-ı Kerim'inde seyahatı tavsiye buyurmuştur. Söylenenleri dinleyen Hicabi, dinî bilgilerini yoklayarak: "Arzda seyretsinler! Evvelinin akibeti ne olduğunu görsünler!"* mealinde olan ayet-i kerime hatırına gelir. Tefsirde, hâdiste, kelâmda olan "behre-i azimesi" kendisini bu "ayet-i celilenin" hikmetlerini göz önüne almak vadisine dahi sevk edince (27) artık Hicabi seyahat şevkiyle Subhi'den ziyade sabırsızlığa başlar. Subhi bu

* Kur'an, Ali İmran, 137

konuları, arkadaşı Hicabi'ye öyle içten anlatır ki, Hicabi'de de merak uyanır. Seyahati merak eder ve arkadaşıyla beraber seyahate çıkmaya karar verir.

Subhi ile Hicabi bütün hazırlıklarını yaptıktan sonra Rusya'ya doğru yola çıkarlar. Kâinat ve tabiattaki her şey üzerine konuşup tartışırlar. Tartıştıkları konulardan birisi de Allah'ın kâinata koyduğu kanunlardaki hikmetlerdir (48). Konuyu insanların ölüp dirilmesine getiren bu iki samimî arkadaş, bunun bile hikmetli ve yerli yerinde olduğunu vurgularlar. Doğup ölmenin de Allah'ın insanlara başka bir lütfu olduğunu söylerler (50). Rusya'da onlara ilk önce bir Rus prensesi refakat edip yardımcı olur. Trende aynı vagonda seyahat ederken Rus prensesi bu iki Müslüman seyyaha konyak ikram eder. Ancak iki seyyah inançları gereği konyağı içmezler. Bunu gören Prenses, önce hayret eder, daha sonra kendi dinlerince de içki içmenin haram olduğunu; ancak birkaç kadeh konyak içmenin fazla bir zararı olmayacağını söyler (75).

İki arkadaş, Rusya'da, Miss Haft adında bir İngiliz seyyahı ile tanışırlar. Miss Haft ile iyi anlaşan seyyahlar, arkadaş olup bundan sonra seyahatlerine beraber devam ederler. **Subhi Bey** ile Miss Haft bekâr; Hicabi ise, evlidir. İlim ve araştırma aşkından dolayı içlerinde aşka dair bir his beslemeyen Miss Haft ile **Subhi Bey**, zamanla farkına varmadan birbirlerine ilgi duyarlar. Bu nedenle arasıra evlilik, kadın, erkek, boşanma ve bu konuda dinlerin insanlara tanıdığı hakları konuşur tartışırlar (97). Bu vesile ile iki farklı dine mensup ve dinî inançlarına bağlı olan bu iki insan, ister istemez dinlerin bu konulardaki hükümlerine değinirler. Bir gün aralarında evlilikle ilgili konuşurlarken Miss Haft: "Bizim şeriat-ı Nasraniyyede bir kere teehhülden sonra bir daha ayrılamamak mecburiyeti ne kadar facialara sebep oluyor." diye eleştirirken İslâmiyetteki tek taraflı olan boşanmayı tenkit etmekten de kendini alamaz: "Sizin şeriat-ı Muhammediyyede erkek her ne zaman ister ise, zevcesini tatlik edebildiği hâlde kadın her ne zaman ister ise ayrılamamak mecburiyeti ne büyüktür! " (97) der. Subhi ile Hicabi, bunun hikmetini de Miss Haft'a izah ederek onu ikna ederler.

Üç seyyah, Rusya'nın Harkof şehrine geldiklerinde şehrin birçok tarihî yerini gezdikten sonra Mecusilere ait bir dinî mabedi de ziyaret ederler. Bu vesileyle üç seyyah; Hristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik, Müslümanlık ve bunların insanlara tanımış olduğu

haklar ve özgürlükler üzerinde konuşup tartışırlar. Miss Haft, Osmanlıların diğer dinlerde olan insanlara iyi davrandıklarını ve onların hürriyetlerine dokunmadıklarını söyler. Bu durumun inançlarından kaynaklandığını vurgular. Bu durum, iki Osmanlı seyyahını memnun eder ve **Subhi Bey**'in Miss Haft'a olan sevgisi bir kat daha artar (101-102). Gezilerini sürdüren seyyahlar, bir köyden geçerlerken bir şey dikkatlerini çeker. Miss Haft, köydeki her evde Hz.İsa ve Hz.Meryem'in resimlerini görünce hayret eder ve bunun sebebini oradakilere sorar. Konuyu üç seyyah aralarında konuşup bilgi alış verişinde bulunurlar. İngiliz olan Miss Haft, Protestan olduğundan resme pek ehemmiyet vermez. Onun için bu evlerdeki resimlere hayret etmiştir. **Subhi Bey**, Miss Haft'a, Ruslar'ın Ortodoks olduğunu, Rumlar'ın da Ortodoks olup evlerinde resim bulundurduklarını ve İstavroz çıkardıklarını anlatınca Miss, bilmediği bu durumu hayretle defterine kaydeder (106-107).

Seyyahlar, Rusya'nın payıtahtı olan Moskova'ya gitmek için sabırsızlanırlar. Yazar, romanın beşinci kısmına Moskova başlığını koyar. Moskova saray ve kiliseleriyle şöhret bulmuştur. Moskova'yı gezerlerken hemen hemen bütün Saray ve kiliselerini ziyaret ederler. Bu vesileyle araya giren yazar, şehri ve ve bu şehirdeki saray ve kiliseleri tarihi gelişimlerine de değinerek uzun uzun anlatır (126-127). Seyyahlar Moskovadaki patrikhaneleri ziyaret etmeyi de ihmal etmezler. Yine, bu patrikhaneler de incelenir, tarihî yapıları ve gördükleri işlevler üzerinde durulur (128-129). İncelenen kilise ve diğer dinî mabetler ziyaret edilirken tarihî çanlar da ihmal edilmez. Dünyanın en büyük çanı, Moskova'da bulunmaktadır (129-130). Bu büyük çan hakkında bilgi verilirken Moskova'daki diğer çanlar hakkında da kapsamlı bilgiler verilir (134-135).

Moskova'da tarihî ve turistik yerler ziyaret edilirken Moskova'da bulunan Tatar Camiî de dikkatlerini çeker. Caminin sadeliği, Protestan olan ve sadeliğe ehemmiyet veren Miss Haft'ın hoşuna gider (137-138). Caminin sadeliği hoşuna giden Miss Haft, bunları defterine kaydederken ziyaret ettiği kilise ve manastırların şatafatını da eleştirir (138).

Moskova'dan sonra Petersburg'a uğrayan seyyahlar yine burada bulunan tarihî yerleri ziyaret ederken dinî mabetleri de ziyaret etmeyi ihmal etmezler (154-155). Petersburg da saray ve kiliseleriyle şöhret bulmuş şehirlerdendir. Seyyahlar Petersburg'u gezerlerken

hemen hemen bütün saray ve kiliselerini ziyaret ederler. Bu vesileyle araya giren yazar, hem Petersburg şehri hakkında tarihî bilgiler verir, hem de bütün kiliseleri ve bu kiliselerin iç tezyinatı ve tarihî geçmişlerinden uzunca bahseder. Bazı büyük kiliseler üzerinde durur ve geniş bilgiler verir (160-166). Tarihî kütüphane ve müzeleri de gezerler. Bu üç seyyah Petersburg'da bir müzeyi ziyaret ederken orada bulunan sekizyüz yıllık el yazısıyla yazılmış bir İncil (188-189) de dikkatlerini çeker.

Bilindiği gibi Subhi ile Miss Haft, yolculuk ve seyahat esnasında birbirlerini severler. Subhi bu sevgisini belli etse de Miss Haft, belli etmez. Fakat o da içinden Subhi'yi sever. Miss Haft, Londra'da bulunan halasına bu durumu bildirince halası, duruma çok kızar ve yazdığı bir mektupla olumsuz cevap verir. Halasının; Miss Haft'ın Subhi ile evlenmesini istememesinin sebebi, Subhi'nin Müslüman ve Türk olmasıdır. Ancak Miss Haft'ın gittikçe Subhi'ye olan sevgisi artar ve halasına yazdığı başka bir mektupta şunları bildirir: "Siz Müslümanları Türkleri sevmeyebilirsiniz. İngiliz ve Protestan olmak hesabıyla kendi mezhep ve kavmiyetinize mensup olmayanları sevmemekte cümleden ziyade sizi muhtar bırakırım. Fakat Osmanlılara benim peyda eylemiş olduğum hiss-i temâyülü bana bir sevimli Osmanlı'nın ihsas eylemiş olduğunu hükmetmekliğiniz o Osmanlıdan ziyade benim hakkımda bir eser-i hakaret addolunabilir" (202-203).

Üç seyyah, Rusya'nın bazı şehirlerini dolaştıktan sonra ülkenin soğuk bölgelerini dolaşıp incelemelerine devam ederler. Orada karşılaştıkları Samoyedler ve Laponlar'ın inançları konusunda da bazı inceleme ve mütalâalarda bulunurlar. Bu vesile ile araya giren Yazar, Samoyedler hakkında geniş bilgiler verir. İlkel bir topluluk olan Samoyedler ve Laponlar, avcılıkla geçimlerini sağlarlar. Aralarında güçlü bir asabiyet vardır. Hristiyan olmakla birlikte, din, onlar için geri plânda kalmaktadır. Üç Seyyah, Samoyedlerin hayır ve şerrin sahibi iki tanrıya inandıklarını öğrenirler. Laponlar ise, gök yüzünü birçok tabakaya ayırıp Tanrının en üst tabakada oturduğuna diğer tabakalarda bulunan insanların ise, onun çocukları olduğuna inanırlar. Ayrıca seyyahlar, bunların şeytanla ilişkilerinin olduğu ve sihirle uğraştıklarını da öğrenirler (246-247).

Rusya'nın soğuk bir bölgesi olan kuzey batısına doğru yollarına devam eden seyyahlar, buzlar üzerinde zor anlar yaşarlar. Oradaki bazı insanlarla bir gün ava çıkarlar. Av

sırasında bir ayı, Subhi ile Miss Haft'a saldırır. Subhi, elinde bulunan hançerle ayıyla mücadele ederken zor anlar yaşar ve sonunda ayıyı öldürmeyi başarır. Ancak, kendisi de birçok yerinden yaralanır. Bundan sonra Miss Haft, Subhi'nin yaralarını sarar. Başa gelen olayda kaderin hükmü olduğunu söyleyen Miss Haft ve Hicabi, böylece ona teselli verirler (257). Olaydan sonra Miss Haft ile Subhi arasındaki sevgi, giderek artar ve nihayet duygusal bir aşka döner. Onun için her konuda inançlarına bağlı olan Subhi, bu üzücü olaya bile, Allah'ın bir lütfu olarak bakâr. Miss de ona hak verir (258-259). Miss Haft'ın, bir doktor ve hemşire gibi bakıp koruduğu Subhi, gün geçtikçe iyileşir.

Rusya'daki araştırma ve incelemelerini tamamlayan bu üç seyyah, seyahatları sonunda bir İngiliz "araştırma ve inceleme" gemisiyle Londra'ya doğru yollarına devam ederler.Yolda Miss Haft ile Subhi arasındaki aşk ve sıcak münasebetler gittikçe artar. Evlenme konusunda kararsız olan Miss Haft, ayrılığın yaklaştığını hissedince Subhi ile evlenmeye karar verir. Sonra işin hukukî ve dinî yönünü öğrenmek için geminin kaptanından bazı bilgiler almaya çalışır. Bu vesile ile nikâh, farklı dinde olanların evlenmeleri, dinlerin bu konulardaki hükümleri anlatılarak dinler arasındaki görüş ayrılıklarından bahsedilir. Hatta Yahudilik, Putperestlik inancına sahip olan insanların bile bu konudaki görüşlerine yer verilir (270-272).

Evlenmeye karar veren Subhi ile Miss Haft'a, İngiliz yolcuları tarafından birçok sualler sorulur. Bu suallerden birisi de rızıklarını nasıl temin edecekleri konusudur. İngiliz kaptanı biraz da dalga geçercesine bu suali sorduğunda, muhafazakâr ve dinî konularda daha hassas ve bilgili olan Hicabi: "Bu münakehe ne âşıkâne ve ne de maşukâne! Bizim itikadımıza göre Cenab-ı Hakk rezzâk-ı âlemdir. Hele akd-ı nikâh edenlerin rızkı için bir de va'di mahsus vardır" (278) diyerek İngilizi susturur. Samimî hislerle birbirlerine bağlı olan iki Osmanlı arkadaş, yolda her konuda birbirlerine yardımcı olup teselli verirler. **Subhi Bey**; İngiliz olan Miss Haft ile evlenmeye karar verdiğinde Hicabi, ona daima yol gösterip yardımcı olmuştur. Ayrıca, Hicabi, bu evlilikten dinen bir yasak olmadığını arkadaşı Subhi'ye anlatır (283).

Gemide bunlar yaşanırken diğer taraftan, Osmanlılar, Türkler ve Müslümanlar hakkında hiç iyi düşünmeyen, bundan dolayı Miss Haft'ın evliliğine karşı çıkan halası, yolcuları

beklemektedir. Miss Haft, halasını ikna etmek için birçok izahlar yapar; fakat mutaassıp bir Protestan olan kadını ikna etmek mümkün olmaz. Ancak Miss'in ısrarlı isteğini istemeyerek de olsa kabul etmek zorunda kalır. Bu vesile ile Miss Haft; Osmanlıların, Türklerin ve Müslümanların inanç olarak çok hoşgörülü olduklarını anlatır. Müslümanları küçük görmenin de doğru bir hareket olmadığını halasına söyler (286). Miss'in halası yine de tam ikna olamaz.

Londra'da nikâhları kıyılan **Subhi Bey** ile Miss Haft; düğünlerini İstanbul'a bırakırlar. Çünkü, dinlerine ve inançlarına bağlı olan bu iki sevgili, düğünlerinin, her iki dinin âdetlerine göre yapılmasını istemektedirler. Bunun için cami ile kilisenin bulunduğu şehir İstanbul'dur. "Resm-i nikâhın icrasında isti'cal edilmedi. Zira Miss Haft bir Protestan ayinince icra-yı nikâhı ne derecelerde iltizam eylemekte ise **Subhi Bey** dahi şeriat-ı İslâmiyyece akd-ı nikâhı o nisbette iltizam eylediğinden bu iki ihtimalin İstanbul'a cem olunabileceği nazar-ı dikkate" (288) alınır. Sonunda evlenip isteklerine kavuşan bu iki sevgili mutluluğa ererler.

Romanda yer alan kırk yedi kahramandan altısı Müslüman kırk biri Hristiyandır. **Müslüman olanlar: Subhi Bey**, Hicabi Bey, Hoca Tahsin Efendi, Hicabi Bey'in hanımı, kızkardeşi ve biraderi. **Hristiyan Olanlar:** Miss Haft, Miss Haft'ın halası, birinci kaptan, birinci kaptanın karısı, ikinci kaptan, ikinci kaptanın karısı, bir İngiliz, İngiliz'in karısı, bir sandalcı, bir dümenci, nebatat mektebi müdür ve hocalarından biri, Rus arabacı, bir binbaşı, bir Kazak süvarisi, bir çocuk, Prenses, üç nefer arabacı, bir süvari yüzbaşısı, bir jandarma binbaşısı, bir Rum, şimendifer memuru, saray-ı imparatori mihmandarlarından biri, bir yüzbaşı, bir Rus, Kontes Katina Katanof, üç mösyö, iki kadın, otelde hizmetçi kadın, Baron Mihal, Rus sandalcı, bir zabit, bir balıkçı, Samoyet hizmetçi kadın, Rus simsar, Samoyet papazı, bir Samoyet, avcıbaşı olan Samoyet, bir botanik doktoru ve bir ilm-i heyet âlimi. Roman, şahıs olarak kalabalıktır. Ancak çoğu figüratif şahıs olup romanda fazla fonksiyonu olmayan kahramanlardır. Etkili olan kahramanların din duygusu ve inançlarından yukarıda bahsedilmiştir. Diğer kahramanların din duygusu ve inançlarına pek değinilmemiştir.

1.1.20. Ahmet Midhat, Cellât

Bütün olayları Napolyon zamanında geçen **Cellât** romanında, kahramanların din duyguları fazla işlenmediği gibi dinî motifler de az işlenmiştir. Kahramanların bütünü yabancı ve Fransız'dır. Bu yönüyle bir tercüme romanı görünümünde olsa da yazar eserin başında bunun bir tercüme olmadığını ve hayalinde oluşturup yazdığını söyler.

Napolyon Fransa kralıdır. Pol Tonaklar, saraya yakın, ticaretle uğraşıp zenginleşen bir ailedir. Pol Tonak'ın yirmi üç yaşında, Stefanî adında güzel bir kızı vardır. Ülkenin muhasebe işlerine bakan ve her yönetim değiştiğinde sahtekârlıklarla para kaçıran Simon Pankar, Stefani'ye göz koyar. Stefani, annesiyle birlikte gezerken Eyane köprüsü üzerinde Leon adında bir genç bunlara lâf atar. Onların yardımına hiç tanımadıkları Simon Garas'ın oğlu Leandra Garas (Andre Gocafo) koşar ve kurtarır.

Romanda, cellât olarak tanıtılan kahraman, Leandra Garas'ın babası Simon Garas'tır. Cellât olduğu için herkesin tepkisini alır. Sıkıntıya düşen ve haksızlığa uğrayan herkese gizlice yardım eder. Yardım ettiği kişilerden birisi de haksızlığa uğrayan Piyer Tolkar'dır. Piyer Tolkar, Pol Tonak'ın sadık emiridir. Simon Pankar'ın marifetiyle suçu olmadığı hâlde Pol Tonak'ın parasını çalmak suçundan tutuklanıp idama mahkûm olur. Ayrıca muhasebeci olan Simon Pankar'ı öldürme teşebbüsünde bulunur onu kolundan yaralar. Piyer Tolkar'a idam cezası verilir. Fakat Andre Gocafo; Piyer'in, Simon Pankar'ı öldürme teşebbüsünde haklı olduğunu ispatlaması üzerine idam cezası kaldırılır. Buna şaşıran Piyer Tolkar: "Ben bu haberleri yalnız günahımı çıkartmış olduğum papaz'a haber vermiş idim. Eğer bu risale o papaz tarafından yazılmış ise bir şey diyeceğim yoktur, papaz tarafından yazılmış ise meğer Cenab-ı Hakk bir kimseye ilham etmiş ola" (92) diyerek hayret eder. Ayrıca Simon Garas, kendini adalet-i İlâhîye'yi (102) gerçekleştiren biri olarak görür.

Ülkenin muhasebe işlerine bakan Simon Pankar, Pol Tonak'ı kendisine muhtaç etmek ve kızına sahip olmak için sahtekârlıkla onu iflas ettirir. Napolyon'un yardımıyla Tonak ailesi, tekrar eski servetlerine kavuşur; ancak Simon Pankar, Stefani'nin peşini bırakmaz. Stefani ise, Leandra Gocafo'ya gönül bağlar ve ondan başka kimseyle evlenemeyeceğini

söyler. Gocafo ise, bir celladın oğlu olduğu için bunun gerçekleşemiyeceğini içinden düşünür. Bunları duyan Simon Pankar, kurnazlıklarını öyle ileriye götürür ki, Stefani'ye sahip olmak için Fransa kralı Napolyon'u düşürür ve Tonak ailesini yine iflasa uğratır. Daha sonra Stefani ile evlenmeye karar veren Leandra Gocafo'yu Leon vasıtasıyla öldürmek için teşebbüste bulunur. Leandra Gocafo, ölümden döner ve Leon'u yakalattırır. Olayları geriden takip eden ve kendisini, adalet-i İlahiye ile görevli bilen Cellât Simon Garas, bir gün Simon Pankar'ın evini basarak ona hakaret ve eziyetler vererek öldürür. Sonra da polise teslim olur. Kendisine idam cezası verilir; fakat bu cezaya hiç üzülmez ve: "Bu gün adâlet-i kanuniye karşısında Simon Pankar maktul ve mazlum ve ben katil ve zalim görünüyorum amma eğer edyanın hükümleri vechiyle bir de huzur-ı Rabbü'l-âlemin var ise orada Simon Pankar'ın bil-vecih zalim ve benim mazlum olduğum tahakkuk ederek ihtimal ki Cenab-ı Hakk bunca günahlarımı da şu mazlumiyetten dolayı affedecektir" (190) diyerek haklı olduğunu vurgular. Cellât yaptıklarına pişman değildir ve adâlet-i ilâhîyenin yerini bulduğunu ve belki de günahlarının zalim olan Pankar'ı öldürdüğü için affedileceğini düşünür. Yazar, Cellât Simon Garas için hep iyi şeyler söyler. İnaçlı olan Simon Garas'ın sahte papazlara da itimadı yoktur. Onları hep eleştirir. İdamı ve ölümü anında bile hiçbir papazı yanına kabul etmez. Hapishanede yanına papaz kabul etmediği gibi hin-i idamında dahi kabul etmeyip "Allah ile kul arasına siyah rubalı bir herif giremez" der. Yazar ise, yanına papaz kabul etmeyen Cellât için "Semt-i semâya nâzır olduğu hâlde bir şeyler söylemiş ise de ne söylediği işitilememiş" (192) yorumunu yapar. Romanın sonunda, oğlu Leandra Garas bir başka adıyla Andre Gocafo, sevgilisi Stefani ile Fransa'yı terk ederek İtalya'ya gider. Orada evlenip mutluluğa ererler.

Romanda yer alan bütün kahramanlar Hristiyandır. Bunlar: Madam Tonak, Simon Pankar, bir muhasebeci, Stefani, Leon, Andre Gocafo (Leandre Garas), Pol Tonak, Piyer Tolkaş, bir delikanlı, üç efendi, Napolyon, Cellât Simon Garas, Simon Garas'ın metresi, Culya Kafer, Marki Dö Gravuş, Boromon, polis memuru ve tabipler. Cellât'ın dışındaki kahramanların din duyguları belirmez.

1.1.21. Ahmet Midhat, Esrar-ı Cinâyât

Kahramanların din duygularının pek işlenmediği romanda, bazı dinî unsurlara değinilmiştir. Konusu, isminden de anlaşılacağı gibi bir cinayetin esrarı oluşturmaktadır. Bu yönüyle bir zabıta romanıdır. Roman, önce İstanbul Boğazı'nın Karadeniz tarafındaki Öreke Taşı denilen yerde üç kişinin ölümünden bahsederek başlar. Bundan sonra olaylar geriye dönük olarak Osman Sabri adındaki mustantık (sorgu hâkimi)'ın akıllı ve ilmî araştırmasıyla katiller ortaya çıkarılır. Öreke Taşı'nda; Elenoz, Maltız ve Peri ismindeki şahısların cenazelerine rastlanır. Olay bir gazetenin haberiyle duyurulur. İnceleme sonucunda olay adliyeye intikal eder. Beyoğlu Mutasarrıfı Mecdüddin Paşa ve Beyoğlu Sorgu Hâkimi Osman Sabri, olaya el atarlar. Ancak bu cinayette ve kirli işlerde Mecdüddin Paşa'nın da parmağı bulunmaktadır. Hediye Hanım ve Suriyeli bir Arap olan Halil Suri, para kazanmak için her şeyi mübah görürler. Hatta sahte para bastırmayı bile başarırlar. Yaptıkları yolsuzlukların açığa çıkmaması için devletin başında bulunan bazı yöneticilere de para yedirirler. Para ve kadın ile kandırdıklarından birisi de Beyoğlu Mutasarrıfı Mecdüddin Paşa'dır. Paşa, Hediye Hanım'ın her dediğini yapan birisidir. Hediye Hanım güzelliği ve cilveleriyle erkekleri kendine çekmeyi ve emrine almayı başaran bir yapıya sahiptir. Beyoğlu'ndaki konağında hayatını sürdürür. Peri isminde bir kızı, küçükken evine alır. Daha sonra resim yapmasıyla meşhur olan Mustafa ismindeki şahsa teslim eder. Peri, büyüyünce melek gibi güzel bir kız olur. Mustafa, kız ile evlenmeye karar verir. Fakat Hediye'nin evine gelip giden Halil Suri de evli olduğu hâlde Peri'ye göz koyar. Hediye ile Halil Suri; Mustafa'ya, Peri'yi vereceklerini vadederek ona sahte para bastırırlar. Böylece Mustafa kalpazanlığıyla tanınır. Mustafa, kalpazanlık yaptığı hâlde iffet ve namus konusunda hassastır. Peri ile Halil Suri arasındaki alâkayı görünce ve bunun Hediye vasıtasıyla yapıldığını öğrenince konağı terk eder ve onlara düşman olur. Halil Suri, bir gün Peri ve birkaç yabancı erkekle, Öreke Taşı denen yere eğlenmek için gider. Bunu öğrenen Mustafa, oraya gidip onları silâhla öldürmeye kalkışır. Halil Suri'yi yaralar ve sofrada bulunan iki yabancıyı öldürür. Yaralanan Halil Suri ise, elindeki bıçakla ben öldükten sonra seni Kalpazan Mustafa'ya bırakmam diyerek Peri'yi öldürür. Olaydan Halil Suri yaralı kurtulur. Asıl amacı Halil Suri'yi öldürmek olan Mustafa, onun peşini bırakmaz. Bir gece Halil'in odasına girerek onu boğar ve odasına asar. Halil Suri, Beyoğlu'ndaki evinde, odasında asılı bir şekilde bulununca Mustantık

Osman Sabri Efendi, olayı incelemeye alır ve bu cinayetin intihar olmadığını söyler. Onun bir başkası tarafından öldürülüp asıldığını iddia eder. Olayları anlatan yazar, Halil Suri'nin daha önceleri birçok yolsuzluk yaptığını hatırlatarak bu olayın hikmetinden bahseder ve hikmet-i İlâhîyeden sual sorulamayacağını vurgular (31). Kalpazan Mustafa, bundan sonra Avusturya'ya kaçar. Olayları araştıran Beyoğlu Sorgu Hâkimi Osman Sabri, cinayeti açığa çıkarmak üzereyken Beyoğlu Mutasarrıfı Mecdüddin Paşa tarafından görevden attırılıp hapse konur. Çünkü olayın bir ucu da Mecdüddin Paşa'ya dayanmaktadır.

Olaylar devam ederken Kalpazan Mustafa; Bükreş ve Viyana'da yazdığı mektupların bir gazetede yayınlanmasıyla, bütün olaylar ortaya çıkar. Öreke Taşı cinayetinde parmağı olan ve aynı zamanda Beyoğlu Mutasarrıfı olan Mecdüddin Paşa, Kalpazan Mustafa'nın Viyana'dan yazdığı cinayetle ilgili mektupları gazeteden okuduğu zaman çok üzülür. Yanında bulunan bir tanıdığına, olayın açığa çıkarılmasını sağlayan Mustantık Osman Sabri Bey ile Necmi Bey'i darılttığı için üzüntüsünü belirtir. Yanındaki yakını ise, Mecdüddin Paşa'nın haklı olduğunu zannederek Allah'ın doğruların yanında olduğunu söyleyince bunu yorumlayan yazar: "Allah doğruların yardımcısıysa eğrilerin dahi en büyük müntakimîdir" (133) diyerek Mecdüddin Paşa'nın haksız olduğunu vurgular. Daha önce de bahsettiğimiz gibi melek gibi güzel olan Peri'yi, hem Mustafa hem de Halil Suri sevmektedir. Bu olayların anlatıldığı bir mektupta Kalpazan Mustafa; Halil Suri'nin Peri'yle evlenmek için din ve mezhep (153) bile değiştirebileceğinden bahsederek hakkında ağır hakaretlerde bulunur.

Ahmed Midhat'ın diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da olayların sonunda haklı ve haksız olan ortaya çıkarılır ve haksız olanlar aynı ceza ya da ona yakın bir ceza ile cezalandırılırlar. Böylece adalet-i İlâhîye bu dünyada da tecellî etmiş olur. Burada "El-cezâ ü min-cinsi'l-amel" kuralı gereği, bütün iyilik ve kötülük yapanlar aynı ceza ile cezalandırılır veya mükâfatlandırılırlar. Romanın sonunda, üç kişinin ölümüne sebep olan Mustafa, iki kişiyi kurşunla, Halil Suri'yi ise, boğup tavana asarak öldürür. Yazarın anlayışı gereği bunun cezası ölüm ya da idamdır. Fakat olayların akışından anlaşılıyor ki, her ne kadar Mustafa bunları haklı olarak öldürmüş olsa da adalet önünde cezasını çekmesi gerekiyor. İşte Mustafa, Viyana'dan İstanbul'a dönerken bir köyde cevizleri

silkmek için ceviz ağacına çıkar ve oradan düşer. Halil Suri'yi astırdığı için boğazı bir çatal çubuğa geçer ve ip boğazına geçirilmiş şekilde ölür. Halil Suri ise, birçok kişinin ölümüne sebep olduğu için Mustafa tarafından odasında öldürülüp tavana asılır. Sahtekârlıklarda parmağı olan Hediye Hanım bütün paralarını haram ve meşru olmayan yollardan temin etmiştir. O da beş parasız kalıp yüzündeki güzellik gider, parasız kalarak dilencilik yapar. Olaylarda parmağı olan Mecdüddin Paşa görevinden olur ve soluğu başka bir ülkede alır. Olayları güzel bir şekilde inceleyip ortaya çıkaran Osman Sabri ve polis hafiyeliği yapan Köse, diğer lakabıyla Hafiye Necmi zenginleşerek güzel bir hayat sürmeye başlarlar. İşte bütün bunları anlatan yazar, özellikle Halil Suri'nin asılarak öldürülme hâdisesini anlatırken "el-cezâ ü min-cinsi'l-amel" başlığı altında bu konulara değinir. İslâmiyetin ve diğer bütün din ve peygamberlerin bu konularda aynı şeyi söylediklerini uzun uzun anlatır (178-179). Kalpazan Mustafa olayı için de "İnsan bu yoldaki cinayetlerin ceza-yı kanuniyesinden kendisini kurtarabilse dahi Cenab-ı Adil-i Mutlak hazretlerinin adalet-i ezeliye ve ebedîyesi de caninin yakasını bırakmayarak icrâ-yı kısas için azîm ceviz ağacı üzerinde dahi bir darağacı bulmaktan aciz kalmaz" (223) der ve insanların nefislerine uymaktan kaçınmaları için: "İmdi kemâl-i teslimiyet ve itikad-ı kâmil ile dua edelim ki Cenab-ı Hakk cümlemizi "emrâz-ı nefsaniyemize mağlûbiyetten muhafaza buyursun. Amîn!" (224) diyerek romanı bitirir.

Romanda yer alan yirmi dört kahramandan on üçü Müslüman on biri Hristiyandır. **Müslüman olanlar:** Osman Sabri Efendi, Peri, bir gazeteci, Mecdüddin Paşa, Necmi, Cafer Ağa, Abidin Çavuş, Hacı Sadullah Efendi, komisyon reisi, Hediye Hanım, Kalpazan Mustafa, Hezarfen Muhammed Çelebi ve Nazik. **Hristiyan olanlar:** Madam Lahi, Halil Suri, Rum kızı, Ermeni karısı, Aşçı Kaspar, Uşak Artin, İbrahim Şusen, Doktor Aksindeki, İtalyan Doktor, kiralık katil ve Ermeni Avukat. Olayların gelişimi içinde bir kısım kahramanın din duygusu ve inancından bahsedilmiştir. İsim ve mensup oldukları dinleri belirttiğimiz diğer kahramanların din duyguları ve inançlarına pek değinilmemiştir.

1.1.22. Ahmet Midhat, Cinli Han

Bazı kahramanların din duygusu ve inançlarının işlendiği **Cinli Han** romanında, birkaç dinî motife yer verildiği gibi bir kısım dinî konulara da değinilmiştir. Yazar, romanın konusunu mukaddemede şöyle anlatır: "Bir cuma günü köprüden Beykoz'a gider iken şu hikâye-i garibenin esasını vapur içinde bir dostumdan işittim ve esas hikâyeyi hakikaten kari'lerime arza şayan olacak derecelerde garip ve lâtif bulduğumdan romancılık sanatı nokta-i nazarınca nevakısını ikmal ederek bir vecihatı sevgili kari'lerime arza ve takdime cesaret eyledim" (2).

Olaylar, Fransa'da geçer. Yazar, romanın başında köyde bulunan bir kiliseden (7) bahseder. Köy gençleri askere gidecekleri zaman, kilisede toplu olarak dua (12) ederler. Fransa'nın Liyon şehrinde Gorguvar Salpet ile Juzefin adındaki kız birbirlerini severler. Gorguvar Salpet, askere gitmek zorunda kalınca Juzefin ile konuşur ve asker dönüşünde evleneceklerine karar verirler. Gorguvar Salpet, askere gidince yakınlarda bulunan ve sahtekâr olan Papa Prasal ile Mösyö Dö Laroş adındaki şahıs, daha önce bazı adamları öldürdükleri ve birçok kızı kandırıp ilişkiye girdikleri gibi Juzefin'i de almak isterler. Mösyö Dö Laroş, Juzefin'i sevdiğini ve onunla evlenmek istediğini söyleyince olumsuz cevap alır. Juzefin namusuna ve nişanlısı Gorguvar Salpet'e bağlı bir kız olduğunu için onu reddetmiştir. Bunun üzerine Mösyö Dö Laroş, durumu Papa Prasal'a anlatır ve kızı kaçırmaya karar verirler. Bu vesile ile yazar, köyde bulunan sahtekâr Papa Prasal vasıtasıyla papazlarla ilgili geniş bilgiler verir. Papa Prasal ile Dö Laroş'ın Juzefin'i kaçırmak için kurdukları plân ve köylerden topladıkları paraları ve diğer birçok insana yaptıkları zulümleri anlattıktan sonra Papa Prasal ile diğer papazları ağır kelimelerle eleştirir. Papa Prasal'ın aslında bir sahtekâr olduğunu ve gece gündüz kadınlarla eğlendiğini söyleyen yazar, onun iki bin beş yüz kadınla beraber olmuş, entrikacı ve sefih bir insan olduğunu söyler. Buna rağmen, köylüler nazarında onun; zahit, ermiş bir insan olarak bilindiğini anlatan yazar; onun kendisini, köylülere "Mesih-i sâni" olarak tanıttığını vurgular (38-39, 42-44). Papa Prasal ile Dö Laroş, yaptıkları zülum ve işkencelere pişman olacakları yerde gülüp eğlenerek birbirlerine anlatırlar (49-50). Yine bir gün Dö Laroş, Juzefin'i elde etmek için birçok yol düşünür. Onu elde edemeyince bu konuda sahtekârlığıyla kendini herkese iyi göstermeyi başaran Papa Prasal'a danışır. Sahtekâr

Papa, ona kurnazca fikirler verir. Yazar ise, araya girerek yine Prasal'ın sahtekârlıklarını yorumlar. Papazın iki yüzlülüğünü, halk arasında kendisini "Mesih-i sâni" olarak tanıttığını uzun uzadıya anlatır ve ağır bir lisanla eleştirir (55-92). Dö Laroş, Juzefin'i kaçırır ve halk arasında cinli olarak bilinen bir handa saklar. Gorguvar Salpet, askerden dönünce Juzefin'in kaybolduğunu söylerler. Bunun üzerine Gorguvar Salpet, askerde bu gizli işlere bakan kişi (çavuş) olarak kalmaya karar verir ve tekrar askere döner. Juzefin'i bulmak yolunda var kuvvetiyle çalışır. Bir gün dolaşırken şiddetli bir yağmura tutulur ve oraya yakın olan ve halk tarafından cinli olarak bilinen handa kalmaya karar verir. Gece yatarken orada bulunan haydutlar, yaptıkları kuklalara cin süsü verek Gorguvar Salpet'i korkutmak için harekete geçerler. Ancak cesaretiyle bilinen bir asker olan Gorguvar Salpet, fazla korkmaz ve en sonunda kendisini cin kılıfına koyan bir haydutu kılıç ve silâh zoruyla korkutarak cinli hanın durumunu öğrenir. Ondan sonra Fransız Hükûmeti tarafından bu han, bir askeri karakola çevrilir. Adı da "Uğurlu Han" olarak değiştirilir. İşte yazar, bu olayı anlatırken cin, peri ve şeytanla ilgili uzun bilgiler verir (100-119). Gorguvar Salpet, daha sonra Juzefin'in o handa olduğunu öğrenir. Bu han, aslında cinli olan bir yer değildir. Fransa'da, İspanya'da ve diğer çevre ülkelerdeki haydutların, hırsızların ve sahtekârların, ayrıca sahte papazların kaçırdıkları kadınları ve çaldıkları malları koydukları bir yerdir. Oraya uğrayan bazı kimseleri yaptıkları kuklalar ile korkutup cin korkusunu etrafa yaymışlardır. İşte Gorguvar Salpet'in, Juzefin'i ararken bu cinli hana yakın bir yerde yağmura tutulması ve o handa konaklamak zorunda kalması sonucunda bu hanın asıl durumu anlaşılır.

Gorguvar Salpet, handa, Juzefin ile görüşür. İşin aslını Juzefin'den öğrenince köye dönüp sahtekâr Papa Prasal ile Dö Laroş'u tutuklamaya karar verir. Ancak o gelmeden önce onların haber alıp kaçtıklarını öğrenir. Papa Prasal eve bir mektup bırakarak kendilerini aramamalarını ve arasalar bile bulamayacaklarını söyler. Gorguvar Salpet, tekrar cinli hana döndüğünde orada da haydutların kaçtığını görür. Orası bir askeri karakol hâline getirilir. Neticede Gorguvar Salpet ile Juzefin muradlarına kavuşup evlenirler. Cinli Hanın ismi de daha önce söylediğimiz gibi "Uğurlu Han" olarak değiştirilir.

Kahramanın tamamı Hristiyandır. Bunlar: Gorguvar Salpet, Jozefin, Dö Laroş, Papa Prasal, Piyer Sangar, Dö Laroş'un üç adamı, karakol kıyafetli bir adam, sekiz haydut ve reisleri ve bir kocakarı. Olayların gelişimi içinde de bahsttiğimiz gibi saf köylüler, dinlerine bağlı kişilerdir. Ancak papaz olan Papa Prasal, tam sahtekâr bir din adamıdır. Salpet ve Juzefin, dinlerine bağlı birer Hristiyan olarak karşımıza çıkarlar. Olaylar anlatılırken cin, şeytan, peri gibi konularda uzun bilgiler verilir ve papazlar ağır ithamlarla eleştirilir. Diğer isimlerini zikrettiğimiz kahramanların din duygularından pek bahsedilmemiştir. Dö Laroş ise, zengin bir kahraman olarak Papa Prasal'ın yaptığı bütün kötülüklerden sorumludur.

1.1.23. Ahmet Midhat, Bahtiyarlık

Kahramanların din duygusunun ve dinî unsurların pek işlenmediği **Bahtiyarlık** romanı, Galatasaray Sultanisi'nde okuyan iki gencin karşılıklı konuşmalarıyla başlar. Bu iki genç Senai ve Şinasi'dir. Daha sonra bir ileriye bir geriye doğru anlatılan hâdiselerden konu anlaşılır. Senai, Bursa'da kendisine ait çiftlik ve arazisinin çokluğuyla bilinen Yamalı Musa Ağa'nın oğludur. Senai, önce Bursa Rüştiyesinde okur. Babası, oğlunun üst düzey bir yönetici olması için annesini de yanına katarak İstanbul'a Galatasaray Lisesi'ne gönderir. Senai, Şinasi ile oda arkadaşıdır. Senai, köy ve köylü hayatını hiç sevmeyen, şehirdeki Avrupaî hayatı benimseyen birisidir. Buna karşılık, Semih Efendi'nin oğlu Şinasi ise, şehirlerde hayat olmadığını anlatır, köylü hayatının daha iyi olduğunu savunur. İki arkadaş, bu şekilde arzularına kavuşmak için dua ederler. Senai, okumaya devam ederken birkaç defa Beyoğlu'ndaki bazı eğlence yerlerine takılır. Daha sonra iyi bir avukat olup para kazanmak için Avrupa'ya gitmeyi düşünür. Babasından düşen araziyi satar, parayı alıp Paris'e gider. Orada Avukatlık eğitimi göreceği yerde eğlence yerlerini gezer, kumara alışır ve parasının büyük bir kısmını kumarda kaybeder. Daha bazı borçları varken oradan İtalya'ya kaçar. İtalyan haydutlarına yakalanır ve kalan parasını da onlara kaptırıp aç susuz bir şekilde yük götüren bir gemiyle İzmit üzerinden İstanbul'a döner. Bu kadar sıkıntıya rağmen yine de akıllanmaz. Avrupaî hayata özenir ve o tarzda hayatını sürdürür.

Şinasi ise, Bursa'nın Söğüt ilçesinde bir köye yerleşir. Orada kendi el emeğiyle bir çiftlik kurar ve büyük arazilere sahip olur. Şinasi, köye ilk gittiğinde Süleyman Efendi isminde bir köylüye misafir olur. Daha sonra köye, ev manasında bir kulube yapmak ister ve bu kulubenin temelini atarken Süleyman Efendi'yi çağırarak dua (69) okutturur. Daha sonra Senai Efendi'nin babası Yamalı Musa Ağa'ya misafir olur. Orada kısmeti açılan Şinasi, Yamalı Musa Ağa'nın ikinci eşinden doğan Zeliha'ya gönül bağlar. Yamalı Musa Ağa'nın vefatından sonra köyde üç gün üç gece düğün çaldırarak Zeliha'yı kendisine, Yamalı Musa Ağa'nın ikinci hanımını da babası Semih Efendi'ye nikâhlayarak evlenir. Şinasi o çevrede babası ve ailesiyle güzel bir çiftlik kurar ve böylece bahtiyar olur.

İleride Senai'nin kayınpederi olacak olan İskenderiyeli Abdülcabbar, hayatında Avrupaî tarzı seçmiş ve benimsemiş birisi olarak karşımıza çıkar. Nusret adındaki kızını, Avrupaî usul ile yetiştirmek için bir Fransız mürebbiye olan Madam Terniye'yi Fransadan getirir. Terniye, güler yüzlü, tatlı dilli bir kadındır. Çocuklara kendini sevdirir. Bu şekilde çocukları kendi kültürlerinden koparmaya uğraşır. Tatlı dilli ve nazik olması, yazar tarafından olumlu görülürken Hristiyanlık propagandası yapması eleştirilir. Bu vesile ile sözü eğitim öğretime getiren yazar, romanın beşinci babında "Terbiye-i Nisvan" başlığıyla bizdeki ve Avrupa'daki eğitim-öğretimi karşılaştırarak kızların nasıl eğitildiğinden uzunca bahseder. Burada, onların dinî yönden eğitildiğini anlatan yazar, eğitim sistemimizi üstü kapalı olarak eleştirir (102-103). Sözlerine devam eden yazar; daha sonra Osmanlıdaki klâsik eğitim tarzı ve hocaların sertliğinden şikâyet eder. Ayrıca Abdülcabbar Bey'in kızı Nusret'i eğiten Fransız mürebbiye Madam Terniye'nin, nasıl bir yol izlediğini ve eğitim öğretimi çocuğa nasıl sevdirdiğini uzun uzadıya anlatır. Dinî eğitim üzerinde de durur. Bizim hocaların da Terniye gibi kibar, güler yüzlü ve nazik olması gerektiğini savunur. Ancak Madam Terniye'nin kendi kültürlerini ve dinlerini çocuklara anlatmasına kızar. Çünkü Madam Terniye'nin, Hristiyanlıktaki üçlü inanç durumunu bile, güzel gösterip çocuklara anlattığına tahammül edemez ve bu durumu eleştirir (111-113).

Senai, hayatında Avrupaî tarzı benimseyen Abdülcabbar Bey'e, kendini olduğundan başka türlü göstererek kızı Nusret'le evlenmeyi başarır. Her konuştuklarında babasının Bursa'daki çiftliklerinden bahsederek onları kandırır. Senai; o arazileri görmek isteyen hanımı Nusret, Nusret'in hocası Terniye ve kayın validesini Bursa'ya gönderir. Arkadaşı

Şinasi'ye bir mektup yazarak onu haberdar eder. Şinasi, onları Bursa'da karşılar. Onlar Bursa'dayken Senai Efendi; Abdülcabbar Bey'in bütün kıymetli eşyalarını da satarak İsviçre'ye kaçar. Arkadaşı Şinasi'ye İsviçre'de olduğunu ve orada bahtiyar olacağını bildiren bir mektup yazar; ancak bahtiyar olamaz.

Romanda yer alan yirmi bir kahramanın on altısı Müslüman beşi Hristiyandır. **Müslüman olanlar:** Senai Efendi, Şinasi Bey, Yamalı Musa Ağa, Musa Ağa'nın birinci ve ikinci karısı, kızı Züleyha, Semih Efendi, Köse Muhtar, Süleyman Efendi, Abdülcabbar Bey, Abdülcabbar Bey'in hanımı, oğlu Mansur Bey, kızı Nusret Hanım, Köse Muhtar, Türkçe ve Arapça Hocası. **Hristiyan olanlar:** Madam Terniye, Rizet, İtalyan eşkiya reisi, bankacı ve İtalyan Polis. Olayların gelişimi içinde de bahsettiğimiz gibi; Şinasi, Süleyman Efendi, Semih Efendi ve Madam Terniye muhafazakâr ve dinî inançlarına bağlı kişiler olarak yer alırlar. Diğer ismini ve mensup oldukları dinleri belirttiğimiz kahramanların ise, bir kısmı din duygusu ve inanca ilgisiz kalmış, bir kısmının ise, bu duygularından bahsedilmemiştir.

1.1.24. Ahmet Midhat, Hayret

Bazı kahramanların din duygularının işlendiği romanda; İslâmiyet, Hristiyanlık ve Hinduizm ile ilgili unsurlara rastlamak mümkündür. Bir Hint ailesi ve onların inançlarının işlenmesiyle dikkat çeken bir romandır. Olaylar, Hindistan'dan başlayıp İstanbul, Büyük Ada, İtalya, Napoli hatta Amerika'ya kadar uzanır ve Paris'te biter. Romanda geçen Safakok Şanç, inançlarına safiyane bağlı zengin bir Hintlidir. Çok zengin olan Hintli aile, iyi tefriş edilmiş bir gemi ile turistik amaçlı gezmektedir. Gemileri, Büyük Ada'da beklemektedir. Safakok Sanç, Hinduizm inancına, safiyane inanan birisidir. Yazar milyoner olan Hintli'nin odasını tasvir ederken odasındaki bir resim dikkatini çeker: "Çerçevesi kâmilen pırlanta ile murassa olan bu levhanın üzerinde Hristiyanların kilise resimlerine benzemeyecek bir resim mahkuktur ki yine onlar gibi bunun dahi Meâbid-i Hindiyeden birisi olduğu anlaşılıyor" (5).

Hinduizmde ibadet ve dua her yerde yapılabilir. Ancak yapılan dualar ve ibadetler, genellikle Brahma resmininin ya da heykelinin önünde yapılır. Dinine safiyane bağlı olan

Safakok Sanç, odasında bulunan resim önünde devamlı olarak secde edip dua eder (6). Büyük Ada'dayken bir gün odasına hırsızlar girer. Çok korkan Hintli, onlardan kurtulunca odasında bulunan Brahma'nın onu kurtaracağına inanır ve ona secde-i sükranda bulunur (21). Hırsızlar bazı senet ve odadaki eşyaları aldıktan sonra ihtiyarı öldürmek için aralarında konuşurken gaibten "ihtiyara dokunmayın" diye bir ses gelir. Bunu dinlemeyen hırsızlar tam kılıçlarını vuracakken ellerindeki kılıç kâğıda dönüşür ve kırılır. İhtiyar Hintli, bu durumu çocuklarına anlatırken bunun, odasında bulunan Brahma resminin bir kerameti olduğunu söyler (23). Yine yazar, birçok yerde Hintli ihtiyarın, çocuklarına Brahma'ya secde etmelerini tavsiye ettiğini anlatır (24). Hırsızlar, ihtiyarın odasını bastıklarında, odadaki Brahma'nın resmini de götürmüşlerdir. Bunu sonradan farkeden Hintli, Brahma'nın kendilerinden küsüp gittiğini çocuklarına anlatır. Ayrıca Brahma'nın tekrar gelmesi için "Yüzümüzü yerlere sürerek dualar edelim ki kusurlarımızı affeylesin" (32) der. Hırsızlar bir gemiyle kaçarlar. Olaylardan haberdar olan Büyük Ada kaymakamı, başka bir gemiyle onları takibe koyulur. O gün de şiddetli bir lodos eser. Denizdeki durumu, abartılı bir şekilde anlatan yazar, dalgaları Cebel-i Cudi dağına, gemileri Hz. Nuh'un gemisine, ayrıca dalgalar arasında oluşan boşlukları da Firavunun boğulma anındaki hâline benzetir (36-37).

Hırsızları yakalayan Büyük Ada kaymakamı, onların çaldığı Brahma'nın resmini alarak ihtiyar Hintli'nin çocuklarına teslim eder. Safakok'un gemisinde bir de Gandazib adında bir Brahman bulunmaktadır. Zeki ve fatin olan bu kişi, savunduğu inançların aslının olmadığının farkındadır. Brahma ile ilgili, devamlı yalan söyleyerek yaşlı Hintliyi kandırır. Kaymakam tarafından kendilerine teslim edilen Brahma resminin, onları affedip tekrar geldiğine Safakok'u inandırır. Brahmanın kaybolmasından dolayı hasta olan Safakok, resmin tekrar geldiğine çok sevinir. Onun, kendilerini affettiğine inandığı için hastalığı geçer (62-63). Yazar, bu cehaletle ilgili yorumlar yaparak onların bu hurafe inançlarına hayret eder (64).

Hırsızlık olayından sonra gemi, İtalyaya doğru yoluna devam eder. Diğer romanlarında olduğu gibi gidilen şehrin dinî mabetlerinden bahseden yazar, Hintli ihtiyarı, Napoli'ye yolcu ettikten sonra Napoli şehri hakkında bilgi verdiği gibi orada bulunan kiliselerden ve papazlardan da bahseder. Napoli'deki bir kilisede Sen Jano ismindeki birisi, iki kavanoz

içinde kan bulunduğu ve bu kanın bazen sulandığı bazen de pıhtılaşıp kuruduğundan söz eder. Şişelerdeki kan pıhtılaştığı zaman kötüye yorumlanır. Birçok kez, kanın sulandırılması için papazlara baskılar yapılıp dua edilmesi istenir. Papazlar ise, o kanı kimyevî bir madde ile sulandırıp halka, dualarının kabul edildiğini söleyerek onları aldatırlar. Bu vesile ile hurafelerden söz eden yazar, bu inançları alaylı bir dille tasvir ederek eleştirir. Ayrıca Hintlinin, Büyük Ada'da odasındaki Brahma'ya olan inancıyla, papazların durumunu karşılaştırır, halkın bu şekildeki saf inancını yadırgar. İlimlerin bu kadar geliştiği Avrupada bu gibi hurafe şeylere itibar edip inanmalarına hayret eder, yadırgar ve tuhaf karşılar. Bu gibi durumları uzun uzun anlatır ve eleştirir (81-83).

Bu aile ile hayatını sürdüren Sarpson adında bir kişi de bulunmaktadır. Safakok Sanç'ın kızı Mihriban'ı ve malını elde etmek için her sahtekârlığı yapan Sarpson, aile içinde önemli bir güce sahiptir. Birçok cinayeti işleyen Sarpson, aslen Amerikalıdır. Haydutluk, cinayet, genç kızları iğfal eden yaşantısıyla olumsuz bir karektere sahip olan Sarpson, bilinçli bir dinsizdir (447). Sarpson daha önce, denizde birçok gemiyi batırmak, hilekârlıkla kumar oynayarak birçok insanın parasını elde etmek, Amerika'da birçok maden şirketini işlettiğini söyleyerek herkesi kandırmak, İsmail Azmi'nin sevdiği Anser ismindeki Fransız kızını öldürmek gibi işler yapmıştır. En son olarak da turistik amaçlı dünyayı dolaşan Safakok Sanç'ın güzel kızı olan Prenses Mihriban'ı elde ederek miraslarına konmaya çalışır. Hintli aileyi tanıyan ve onların kızı olan Mihriban'la evlenmeyi plânlayan Sarpson, bunların iffetlerine düşkünlüklerinin, bir Avrupalı rahibe ile dahi mukayese edilemeyeceğini söyleyerek hayret eder: "İffet hususunda Hintliler bizim Avrupalılara asla makis değildirler. Bizim Avrupa'da ömürlerini Hazret-i Meryem'e vakfeden kadınlar bile ümmî İsa'nın huzuruna yüzleri kızarmaksızın çıkamazlar. Hintlilerde ise mabutlarından herhangi birisine vakf-ı vücud eden kızlar ömürlerinin sonlarına kadar verdikleri ikrarı ihlal etmezler" (95).

İtalya'nın Napoli şehrinde tatilini sürdüren Hintli ailenin maceralı hayatına, bir de Mirza İsmail adlı birisi katılır. Romanın etkili kahramanlarından olan İsmail Azmi, Türk ve Müslümandır. Anne, baba ve kardeşlerini kaybettikten sonra Amerikalı Mösyö Sanço'dan hokkabazlık mesleğini öğrenerek geçimini temin eden zeki ve aklını iyi kullanan, olumlu bir tiptir. Mirza İsmail, medyumluk ve ruhlarla görüşme gibi işlerle de

uğraşır. Napoli'deki tiyatro salonlarında, gaipten haber verme ve birçok hayret verecek konularda haberler vererek seyircileri eğlendirir. Bu olaylar gazetelerde yayınlanır. Haberleri okuyan birçok insan merak edip tiyatroya gitmeye çalışırlar. Tiyatroya giden ihtiyar Hintli, anlatılanlara akıl erdiremez. Hintlinin başından geçen bazı olayları doğru olarak nakledince hayrette kalır. Ondan sonra İsmail Azmi'nin oyunlarını kaçırmaz. Bazen, gecenin geç saatlerine kadar tiyatroda kalarak uykusuz kalır. İşte yazar, onun eve geç geldiği bir gün, Hinduların her sabah yaptıkları ibadete dikkatleri çeker. Hindularda sabah ibadeti önemlidir. Her Hindu, sabahleyin şafaktan önce uyanır, evde ya da nehirde yıkanır ve sabah ibadetini yapar. Bunları Safakok, her sabah tekrarlar. Ancak onlarla beraber olan ve aynı zamanda bir Brahman olan Gandazip, Safakok Sanç'ın eve geç gelmesini ve hasta olmasını fırsat bilip sabah ibadetini arasıra terkeder (131).

Hintli ihtiyarın, Napoli'deki tiyatroda, Mirza İsmail'in ruhlarla görüşmesi, gaibden haber vermesi, kendisine daha önce İstanbul'da hırsızlar tarafından imzalatılan mektuptan bahsetmesiyle kafası karışır. Yanında gezdirdiği Brahman'a; İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudiliğin bu konulara bakışıyla ilgili sualler sorar. Sahte bir Brahman olan Gandazip; İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudilikte de ruhlarla görüşmenin olabileceğini söyler. Ancak, bu dinlere mensup olan insanların, Brahma'ya inançları olmadıkları için onların "ervah-ı tayyibe" ile değil "ervah-ı habise" yani kötü ruhlarla görüşebileceklerini söyleyerek her zaman olduğu gibi, inançlarına safiyane bağlı olan Safakok'u kandırır (131-132). Mihriban da bu konuşulanları dinler; ancak Gandazip'in anlattıklarına pek itibar etmez. Bunun üzerine Safakok Sanç, kızı Mihriban'a, "Sen bazı Avrupa kitaplarını okuduğun için dine inancın zayıflamıştır" (139) der. Napoli'deki tiyatroda gayptan haber vermesiyle meşhur Mirza İsmail, Hintli ihtiyarın kızı Mihriban ile Sarpson arasındaki bazı gizli münasebetlerden haber verir. Bunun üzerine hayreti daha da artan Hintli ihtiyar, bir taraftan üzülür bir taraftan da kızını odasına çağırıp Mirza İsmail hakkında ilginç yorumlar yapar. Eğer Mirza İsmail, Hinduizmi kabul etmiş olsaydı, iyi ruhlarla görüşecebileğini ve iyi bir Brahman olabileceğini söyler (139). Mihriban ise, sadece babasını dinlemekle yetinir.

Safakok Sanç ile kızı Mihriban, Sarpson ile ilgili konuşurlar. Mihriban, Sarpson'u samimî duygularla sevmektedir. Aralarında, Napoli'ye gelmeden önce bazı duygusal anlar

yaşanır. Ancak, Mirza İsmail'in anlattıkları, herkesi olduğu gibi bu iki sevgilinin de kafasını karıştırır. Mirza İsmail'in, tiyatroda anlattığına göre; Sarpson insanları kandıran bir sahtekârdır. Bir de Mihriban'la evlenmek istemesinin tek sebebi babasının mirasına konmaktır. Bunları duyan yaşlı ihtiyar, kızına bu konuda nasihatlar verir. Ancak Mihriban, Sarpson'un kötü bir adam olduğuna bir türlü inanamaz. Yaşlı ihtiyar, kızının Sarpson'dan vazgeçmesi için inanç meselesine değinir. Bunun için evlenmelerinin mümkün olamayacağını anlatır. Sarpson'un Hristiyan kendisinin ise, Hindu olduğunu söyler. Ancak kızını bir türlü ikna edemez (151). Yazar; Sarpson ve Mihriban'ın evlilikleri konusunda, kız ile babasının konuşmalarından sonra araya girip İslâmiyet, Hristiyanlık ve Hinduizmden bahseder. Ayrıca bu dinlerde olup da sonradan din değiştirenlerle ilgili bilgiler verir (154).

Gandazip, savunduğu inançların aslının olmadığının farkındadır. Hintli ihtiyar olan Safakok Sanç'ın yanında bulundurup gezdirdiği ve devamlı fikrine başvurduğu bu Brahman Efendi hakkındaki yazarın şu cümleleri, dikkat çekicidir: "Rivayete göre Brahman Efendi her gece odasına girdikçe bir saat ibadet eder imiş ise de bu bir rivayetten ibaret olup doğrusu ise halkın göremeyeceği zamanlarda Brahman Efendi'nin ibadete takarrub bile etmemekte bulunmasından ibarettir. Neden ibadet olsun? Tâbi olduğu mezhebin kendisi gibi birtakım yalancılar tarafından sadedil Hinduları aldatmak için uydurulmuş olduğunu bildiği hâlde ibadetten ne faide bekler ki istesin? Amma halkın göreceği zamanlar yerlere kapanarak hal-i tazarruda bulunur ise kendi hakkındaki hüsn ü enzarı takviye etmiş olacağı için birçok ibadetler eder" (163).

Birçok sahtekârlıklar yapan Sarpson, İsmail Azmi'nin ve bazı gazetecilerin çalışması sonucunda, Fransız hükûmeti tarafından yakalanır ve hapse atılır. Onun hakkında ifade vermek üzere İsmail Azmi, mahkeme tarafından çağrılır. İsmail Azmi, Sahtekâr olan ve yıllarca Hintli ailenin mallarını elde etmek için onları kandıran Sarpson, bir başka adıyla Lord Çarls Hügen ile ilgili mahkemeye ifade vermek üzere bu aileyle beraber trenle Napoli'den Fransa'ya hareket eder. Yolda, Acem İsmail, Mihriban'a Sarpson'un nasıl bir sahtekâr olduğunu anlatmak için daha önce başından geçen olayları anlatır. Aslında, İstanbullu bir Türk olduğunu, malını mülkünü ve anne babasını kaybettikten sonra sırf para kazanmak için hokkabazlık mesleğini öğrendiğini, bu mesleğini Fransa'da,

Danimarkalı Sanço ismindeki bir ustadan öğrendiğini anlatır. Ayrıca Sanço ile Fransa'da, bir ağaç kovuğuna bırakılan bir kızı alıp büyüttüklerini ve bu kızın büyüdükten sonra çok güzel olduğunu ve birbirlerini sevdiklerini söyler. Anser ismindeki bu kızı da kandırmak için Sarpson'un harekete geçtiğini anlatınca Mihriban'ın hayret ettiğini müşahade eder. Çünkü Sarpson, Mihriban'ın da sevgilisidir. İsmail, Anser'den bahseder ve Sarpson'un ona sahip olmak için neler yaptığını anlatır. Yolda giderlerken yazar, Singapur'daki büyük bir ibadethane olan Cader ibadethanesinden söz eder. Orada her yıl kurulan panayırda, bu ibadethanede birçok insanın çile çıkarmak için inzivaya çekildiklerini anlatır. Ayrıca Safakok'un da daha önce orada çile çıkardığına değinilir (384-385).

İsmail Azmi, Fransada, tiyatro sahnesinde Sarpson'un yaptığı sahtekârlıkları anlatır. Sahnede, bazen Anser'in ruhunu konuşturur. O anlatıyormuş gibi onun sesi ile anlatır. Anser ve İsmail Azmi birbirlerini sevmektedirler. Anser, İsmail'e evlenme teklifinde bulunur. Fakat, o sırada Lord Çarls Hügen kimliğindeki Sarpson, karşılarına çıkar ve Anser'i kaçırır. Anser, Sarpson'un âşıkane sözlerine inanır. Ancak kendisini kandırıp hevesini aldıktan sonra yüz çevirir ve Anser yanıldığını anlar. Sarpson'un kendisini Hindulara bir Brahman olarak tanıttığını ve Hintlilerin de onu öyle bildiklerini söyleyen Anser, bu vesile ile Hindistan'ın Brahmanları ile Avrupa'nın papazlarını karşılaştırır (386-387).

İsmail Azmi, Hindistan'da başından geçen hâdiseleri de anlatır. Bu arada yazar araya girerek Hindistan'ın ulaşımı ile Avrupalıların ulaşımı hakkında bilgi verir. Bu vesile ile Hinduların Putperest bir millet olduğunu, onların dağlar arasına yaptırdıkları dinî mabetler hakkında kapsamlı bilgiler verir. Ayrıca, bazı Hinduların İngilizleri sevmediklerini, yakalanan İngilizlerin dinî mabetlerde kurban edildiğine değinir ve bu olayın da ibadet aşkıyla yapıldığını söyler (398-399).

Anser'i aramaya devam eden İsmail, onu Amerika'da bulur. Ancak o eski Anser değildir. Tamamen bozulmuş ve eski masumiyetini kaybetmiştir. Anser, Hindistan'da, Sarpson'la tekrar karşılaşmıştır. Anser, iyi bir kız olmakla birlikte saftır. Sarpson'un hediyelerine kapılarak ona tekrar aldanır. Bunları İsmail'e anlattığında İsmail, ona çok kızar; ancak olan olmuştur. En sonunda İsmail Azmi, Anser ve Şanço, Hindistan'dan kaçmak üzere

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

yola çıkarlar. Sahtekâr Sarpson ve adamları tarafından önleri kesilir. Çatışmada Sançe ölür, İsmail yaralanır, Anser ise, kaçırılır. Anser, Lord Çarls'ın kendisini alıp bir göl kenarındaki rahibelerin yaşadığı bir eve götürdüğünü söyler. Oradaki rahibeler hakkında: "Bu kızlar bayedir denilen rahibelerdir ki Avrupa rahibeleri gibi ömürlerini bir mabede veyahut bir mabedeye vakfederek güya dünyadan el çekerler ise de bu misüllü hecri mabetlerde Brahmanlar ile ettikleri zevk ve safalar dünya yüzünde başka kula nasip ve müyesser olacak derecatın fevkindedir" (413) der. Sarpson'un aşk tekliflerine artık kanmayan Anser, onu öldürmeyi düşünürken Sarpson onu öldürür. Anser, ruhlar âlemindeyken Acem İsmail'i arar (417).

Mihriban, hayatını keyif içinde sürdürür. Zengin olduğu için her istediği şeyi elde eder. Ancak bu zenginlik içinde mutlu değildir. Sarpson'u sevdiği hâlde Acem İsmail'in anlattıklarından onun bir sahtekâr olduğunu öğrenir ve çok üzülür. Diğer taraftan Mösyö Sançe ve Acem İsmail Azmi'nin bir ağaç kovuğunda bulup büyüttükleri Anser'in başından geçenleri İsmail'den ve Anser'in ruhundan öğrendikten sonra içinden, "Keşke ben de bu kadar zengin olmasaydım da Anser gibi fakir ve mutlu olsaydım" der. Ayrıca Anser'in dürüst birisi olan İsmail Azmi ile birbirlerini samimî duygularla sevip fedakârlıkta bulunmalarını öğrenince, kendi hayatını düşünür ve Allah'a seslenerek niye mutlu olamıyorum diye itiraz edip yakınır (425).

Hint ailesi ve İsmail Azmi Fransa'dadırlar. İsmail Azmi, Paris'te, bir hapishanede yatan Amerikalı Sarpson'u ziyarete gider. Onun 13 numaralı odada yattığını görünce "meş'um aded" diyerek bu rakamın Hristiyanlarca uğursuz sayıldığını söyler. Bunun üzerine yazar, bu hurafe inancın sebebini izah eder: "Avrupalılar on üç adedini meş'um addederler. Sebebi de Hazret-i İsa'nın düşmanları tarafından takip olunduğu esnada son geceki sofrasında on üç kişi bulunması kaziyesi imiş. Hâlâ bir sofrada on üç misafir bulunsa ya birisi sofradan kalkmak veyahut uşaklardan birisi sofraya alınmak üzere miktarı on ikiye tenzil veya on dörde iblağ ederler. Ayın on üçüncü günü yola çıkmamak ve on üç numaralı hanede oturmamak gibi şeylerde dahi bu hüküm câridir." Daha önce de söylediğimiz gibi Sarpson bilinçli bir dinsizdir ve bütün inançlara kini bulunmaktadır. Hristiyan olan hapishane müdürü, İsmail'in sözündeki hükmü derhal anladığı cihette cevaben: "Bu şeamet Mösyö Sarpson için değildir. Kendisi dinsizlerden olduğu cihetle

Hazret-i İsa'nın on üç adedine değil kendine bile imanı yoktur. Fakat on üç adedinde bir şeamet var ise o dahi Sarpson'un böyle hapishane odasındaki numaradan daha mühim husussatta hükmünü göstermiş olmalıdır. Meselâ yevm-i velâdeti içinde on üç olan bir senede veyahut bir malın on üçüncü gününde olması gibi ki müddetü'l-ömür bu adamı bir şeamet-i mahza ve müstakile edip bırakmıştır" (446-447) şeklinde İsmail Azmi'ye izahta bulunur. Sarpson'un bütün yaptığı kötülükleri hapishanede anlatan İsmail Azmi, bütün yaptıklarını bir bir Sarpson'un yüzüne vurur. İsmail'in yanında, daha önce kendisini seven Mihriban da bulunmaktadır. Sarpson'u beraber ziyarete gelmişlerdir. Bütün bunları anlatan yazar, erkeklerin kadınlar yanındaki mahcubiyetini anlatarak Hz. Süleyman zamanında anlatılan bir olayı hatırlatır: "İnsan için sevdiği kadın yanında küçük düşmekten büyük azab olamayacağına inanmalıdır. Hatta meşhur meseldir ki Hz. Süleyman emrine itaat etmeyen bir hayvancağız mücerret dişisi yanında iken bu tekebbürü etmiş olduğu için nezd-i Süleymanîde mazur görülmüştür. Sarpson'un dûçar olmuş bulunduğu hâl ise öyle olur olmaz küçüklüklerden dahi addolunamaz" (448).

Hokkabazlık yapan İsmail Azmi, bu mesleği bazı teknolojik aletleri kullanarak Sarpson'un bütün yaptıklarını ispat ederek ortaya çıkarır. En son Paris'te hapishanede yatan Sarpson'u ziyaret ederek onun bütün yaptıklarını mahkemede ispat edeceğini söyler ve belgeleri ona gösterir. Ayrıca cezasının idamla bile verilemeyeceğini söyleyen İsmail Azmi, ona zehir vererek herkese ve özellikle Mihriban'a rezil olmamak için ona bir iyilikte bulunur. Sarpson, mahkemede başına gelecekleri ve herkes nazarında rezil rüsva olacağını düşünerek bu zehir teklifini uygulamaya sokar. Şarap kadehine İsmail Azmi'den aldığı zehiri koyarak hayatına son verir. Son nefesini verirken Mihriban yetişir ve onu affettiğini söylediği hâlde o Anser diye mırıldanır. Bunları duyan Mihriban ise, şaşırır ve gerçekten Sarpson'un kendisini sevmediğini ancak o zaman anlar. Aradan iki buçuk yıl geçtikten sonra Mihriban, Müslüman olur ve İstanbul'da Mihriban Hidayet adını alarak İsmail Azmi ile evlenir (506). Maceralı ve hayret verici hayatları sona eren bu iki sevgili, böylece mutluluğa ererler.

Romanda yer alan kırk iki kahramandan on ikisi Müslüman, yirmi iki Hristiyan, yedi Hindu ve bir de dinsiz vardır. **Müslüman olanlar:** Mirza İsmail, Mihriban, Necef Kuli, Kaymakam Bey, Ömer Onbaşı, Sümüklü Sülüş, Sepetçi Pifa, Maymuncu Haşim, Arap

Rıdvan, Dağıstanlı Yahşi, Naime ve Lütfi. **Hristiyan olanlar:** Mösyö Graş, Topaç Peter, Piço, Rum Postacı, Mösyö Dö Tervofas, Don Pedro, Dö La Maripotan, Kontes Patropoloviç, Mösyö Şarl Lanko, Veşnegiton, Etyen, Peni, Karlos Melkan, Edgar Longman, Hapishane Müdürü, Mösyö Maya, Kuşkonmazyan, Mösyö Sanço, Anser, Jeyms, bir Amerikalı kadın ve Madam Şoflan Dibertar. **Sarpson,** Hristiyan asıllı olmakla birlikte, dinsiz bir kişidir. **Hindu Olanlar:** Fasharoş, Safakok Sanç, Rızavend, Akasof, Gandazip, Belsah ve Payadır adlı rahibe bir kız. İsmini ve mensup oldukları dinleri belirttiğimiz bu kahramanların birçoğunun din duygularından ve dinî inançlarından pek bahsedilmemiştir.

1.1.25. Ahmet Midhat, Arnavutlar Solyotlar

Müslüman Arnavutlar ile Hristiyan Solyotlar arasında geçen savaşları anlatan **Arnavutlar Solyotlar** romanında, kahramanların din duyguları üzerinde durulduğu gibi bazı dinî konular da anlatılmıştır. Yazar, romanın başlarında Arnavutları tanıtır. Bunların asıl lisanı, Arnavut lisanı olup, Nasraniyyetleri hesabıyla, Rum Lisanı dahi beyinlerinde tamim eylemiştir. Bu tamim, yalnız Nasraniyyetten dahi iktiza etmeyip Arnavutluğun, Zovuskalık cihetinde Lisan-ı Yunaninin, Müslümanlara kadar tamimi meydandadır. Hatta Müslüman Arnavutlar mevlid-i şerif ve ilmihal ve Muhammediye gibi kütüb-ı diniyyelerini bile Rum hurufu ile yazarlar ve Rumcaya tercüme dahi eylerler (27).

Arnavut Müslümanlarının başında Ali Paşa bulunur. Solyotlar ise, Arnavutluğun İtalyan tarafında dağlarda yaşayan, yarı medenî olarak hayatlarını sürdüren kabilelerden oluşmaktadır. Başlarında herhangi birisi bulunmaz. Durumlarıyla ilgili kararları, bazen Papaz Samuel bazen de Rus Popu'n Manastırında toplanan ihtiyarlar meclisinde kararlaştırırlar. Solyotlarda söz sahibi olan Papaz Samuel, bir din adamı olarak sözü dinlenir bir konumdadır. Solyotların ihtiyarlar meclisi, hemen hemen devamlı Papaz Samuel'in Manastırında toplanır. Yazar, bir din adamı olan Samuel'i tanıtır. Soli nahiyesinde Samuel namında bir papaz var idi ki, Solyotlardan bazıları bu adam sihirbaz ve bazıları evliya zannederek her hâlde cümlesi hem kendisinden korkup hem de hatırını sayarlar idi. Hakikat-ı hâle gelince Samuel, ulûm-ı diniyye ve dünyeviyyede küllî tamik etmiş bir adam olup vatanperverliği dahi derece-i gayeye vardırmış olduğundan

Nasraniyyette cengaverlik hiç bulunmadığı hâlde İncil'in Apokalipse kısmını cengaverane bir fikirle şerh ve tafsil ederek Solyotları bir kat daha kahramanlığa teşvik eder (33). Solyotlar, Hiristiyan bir millet olarak dinî kurallarından taviz vermezler. Her yemeğe başlayacakları zaman istavroz çıkarmadan ve ayrıca dua (54) etmeden başlamazlar. Solyotlar, cengâver bir millettir. Vatanlarını savunmak için var güçleriyle savaşırlar. Dağlarda yaşadıkları için bir Solyot yedi sekiz Arnavut'tan daha güçlüdür. Bu güç ve kuvvetlerinden dolayı Ali Paşa ile yapılan savaşlarda sayıları az olmakla beraber birçok defa galip gelmişlerdir.

Müslümanların başında bulunan Ali Paşa'nın, Hristiyan olan Solyotlara saldırıları sürekli devam eder. İlk saldırısında kahramanlıklarıyla ünlü Solyotlara yenilir. Ali Paşa'nın yanında bulunan önemli şahıslardan birisi Rüstem'dir. Rüstem, savaş yapmaya pek taraftar değildir. İki tarafın barışmasını arzu eder. Bu ilk saldırıda Ali Paşa'yı ne kadar uyarırsa da onu dinlemez. Rüstem, bu ilk yenilgiden sonra altmış dokuz, yetmiş kadar Solyot esirini kurtararak onlara sığınır. Onlar içinde yaşamını sürdüren Rüstem, bir zaman sonra Solyot kızı Eftimi ile gizlice görüşür ve birbirlerini severler. Ancak Rüstem'in Müslüman olması (106) Eftimi'yi düşündürür. Rüstem, İslâmiyetin bu konuda cevaz verdiğini anlatır ve onu ikna eder (106). Solyotların ileri gelenlerinden Lambro Çavellas da Rüstem'in onlara yaptıkları iyilikler karşısında mahçup olur. Çavellas'ın oğlu Fotos ve sevgilisi Maryola ile de samimîyetini ilerleten Rüstem, onlarla devamlı beraber olur. Rüstem ile Eftimi arasında gerçekleşecek evlenmeye bunlar da karşı çıkarlar. Maryola, bir gün Rüstem'e bu evlenmenin önündeki en büyük zorluğun farklı dinde olmalarını gösterir. Ancak Rüstem, İslâmiyette böyle bir sakıncanın olmadığını onlara da anlatır.

Papaz olan Rus Popu ile Samuel, Rüstem'e güvenmezler ve her meclis toplantısında bu durumu vurgularlar. Toplantıların çoğu, Samuel'in dağlar arasında bulunan manastırında yapılır. Yazar bu vesile ile "Samuel'in Manastırı" başlığıyla bu manastırdan ve manastırların işlevlerinden uzunca bahseder. Buralarda yapılan bazı haksızlıkları da ağır bir dille eleştirir (121-123). Papaz Samuel'e her konuda danışılıp fikri alındığı gibi dinî merasimlerde de Solyotların ilk başvurduğu kişi yine Papaz Samuel'dir. Papaz Samuel, savaşta vefat eden Solyotlar'ın cenazeleri üzerinde dualar (147) eder.

Rüstem, dinleri ve geleneklerine mutaassıbane bağlı olan Solyotlardan çekindiği için Eftimi ile gizlice nikâhlanır. Eftimi'den Mükrime adında bir kızı doğar. Rüstem'in Solyot muhalifleri bu durumu öğrenince dinî tassuplarından dolayı içlerine bir türlü sindiremezler. Rüstem hakkındaki düşmanlıkları daha da artar (161). Solyotlar ile Ali Paşa arasındaki savaşlar, her geçen gün şiddetini arttırarak devam eder. Yine bütün savaşlarda Rüstem, barışı sağlamaya çalışır. Arnavut ve Müslüman olduğu hâlde Arnavutlardan çok Solyotlara yardımcı olur. Hatta bir seferinde Ali Paşa'nın, bütün yolları ve geçitleri kesmesiyle açlık tehlikesi geçiren Solyotları, Ali Paşa'dan çalıp getirdiği erzaklarla kurtarır. Ancak Solyotlar içinde Ortodoks olan Rus Popu ve taraftarları, Rüstem'in bir ajan olduğunu her toplantıda dile getirirler. Bu mecliste Rüstem'i savunanlar da olur. Zaman sonra Rus Popu ve taraftarları, onun ve taraftarlarının öldürülmesine karar verirler. Rüstem'in kızı Mükrime'yi katlederler. Bunları öğrenen Rüstem, çok kızar ve bunun öcünü alacağını söyler. Daha önce birbirlerine bağlı olan Solyotlar; Rus Popu ve Rüstem'den dolayı ikiye bölünürler. Arnavutlar ile Solyotlar arasındaki bu son savaşta, Solyotların bir kısmı Rus Popu'n; diğer bir kısmı da Papaz Samuel'in etrafında yer alır. Ayrıca bir kısmı da Rüstem'e taraftar olur. Bütün başa gelen belâ ve musibetlerin sahtekâr Papaz Rus Popu yüzünden başlarına geldiğini Papaz Samuel'e söyleyen Yorgo Boçaris, çok kızar ve Rus Popu hakkında çok ağır konuşur. Papaz Samuel'i sıkıştırır ve: "Papaz efendi! Zaten teslim olunmuş bir hakikati bize tekrar kabul ve teslim ettirmeğe çalışmayınız. Biz onu pek a'la biliriz. Gidiniz de Rus Popu ile bir de ona kapılanlara meram anlatınız. O kapılanlardan bazıları orada hazır bulunuyorlar idi. -Birisi dedi ki: Allah o Rus Popu'n belâsını versin! Şeytan mıdır? Sahir midir? Nedir? Samuel: "Ne şeytandır ne sahirdir! Hiçbir şey değildir. Siz hepiniz hayvansınız da onun için Rus Popu dahi şeytan ve sahir olmak derecelerinde sizi çarpıyor" (199) der.

Solyotların bölündüğünü duyan Ali Paşa, durumdan faydalanarak askerleriyle Solyotlar üzerine yürür. Bundan önce Rüstem de Ali Paşa'dan habersiz olarak kendine bağlı olan üç yüz kişilik bir grupla kızı Mükrime'yi öldürenlerden intikamını alır. Devam eden savaşlarda Ali Paşa, Solyotları yener. Birçok Solyot'u öldürür. Birçok Solyot da yenilgiyi kendilerine yediremeyip intihar eder. Rüstem, savaşta yaralanır. Sonuçta iyileşip Ali Paşa'ya sığınır ve orada Eftimi ile ikinci bir nikâhla tekrar evlenir.

Romanda yer alan otuz bir kahramandan sekizi Müslüman, yirmi üçü Hristiyandır. **Müslüman olanlar:** Rüstem, Hamko, Haniçe, Ali Paşa, Veli Paşa, Muhtar Paşa, Hüseyin ve Aliş. **Hristiyan olanlar:** Eftimi, Mükrime, Samyel, Lambro Çavellas, Fatus, Mosho, Yorgo Boçaris, Maryola, Eleni, Rus Popu, Rus Yüzbaşı, Rum çoban, Terandefil, Rum dadı, Aleksi, Tahtacı Dimitri ve karısı, Mandıracı Pol ve karısı, Zervas, Hristo, Andora ve Despiyot. Olayların gelişimi içinde din duygularından bahsettiğimiz kahramanların dışındaki, ismini ve mensup oldukları dinleri belirttiğimiz diğer kahramanların hareketlerinde dinî duygu veya inanç etkili olmaz.

1.1.26. Ahmet Midhat, Demir Bey

Romanın mukaddimesinde, Avrupada ve diğer memleketlerde dinlerini değiştirip Müslüman olanlardan ve gazetelerin bunlardan fazla bahsetmediğinden (2) yakınan yazar; olayların gelişimi içinde kahramanların din duygularının yanında birçok dinî konuya değinir. Romanda, geriye dönük olarak geçmişte yaşanan olaylar anlatılarak asıl sırlar çözülür.

Demir Bey, küçük yaştan itibaren askerliğe merak sarar. Babasının çok haşin ve geçimsiz olmasından dolayı bir gün evden kaçar. Komşularından bir Ermeninin evine sığınır. Orada bulunan bir Fransız papaz onu evlâtlık olarak alır. Fransız kültürünü ve Hristiyanlığı öğretir. Daha sonra onun rahip olmasını ister. Ancak Demir Bey'in tek amacı, iyi bir asker olmaktır. Bu arzusuna kavuşan Demir Bey; Cezayir, Tunus ve Mısır'da Fransız ordusunun emrinde çalışır. Mısır'da din değiştirip tekrar Müslüman olur. Osmanlı ordusunda görev alarak İstanbul'a döner. Cihangir'de bulunan ve Şemsizâde Konağı olarak bilinen bir evde Feride Hanım'la evlenir. Mustafa Kamereddin adında bir çocukları olur. Oğlu Mustafa Kamereddin'i çeşitli okullarda okuttuktan sonra Fransa'ya hendese ve mühendislik ilmini tahsil etmesi için gönderir. Mustafa, orada kendisini mesleğine verir. Her yerde; Osmanlı, Müslüman ve Türk kültürünü yaşar, savunur.

Kırk yaşlarında olan Demir Bey'in hanımı Feride, dinine mutaassıbane bağlı ve iffetli bir kadındır. Romanın başlarında Demir Bey'in, hangi milletten ve dinden olduğu pek bilinmez. Bir gün hastalanır ve hemen doktor çağırılır. Demir Bey, hastalığı esnasında bir

gece bazı tuhaf sözlerle beraber Hristiyanlar gibi elleriyle istavroz çıkarır. Onu seyreden hanımı Feride, bir anda şaşırır ve kocasının inancı (13) konusunda şüpheye düşer. Feride Hanım, daha sonra da bu adam son anlarını yaşıyor, ölmek üzeredir, ne söylediğini ve ne yaptığını bilmiyor, diyerek kocasına kelime-i şehadeti (13) telkin eder. Demir Beyin, konağının altındaki bir oda âdeta bir tamirhane gibidir. Her türlü alet, kitap ve resim bulunur. Demir Bey, zaman zaman oraya iner ve uzun müddet orada kalır. Fakat yaptığı şeyleri kimseye anlatmaz. Ne yaptığı kimse tarafından da bilinmez. O odanın anahtarı yalnız Demir Bey'de bulunur. Feride Hanım, kocasının hastalığı anında, Hristiyanlığa ait bazı hareketleri gördüğünden bu oda hakkında şüpheye düşer. Bir gün kocası hasta hâlde yatarken odayı hizmetçisi vasıtasıyla gizlice açtırır ve kontrol eder. Orada tahtalar, dolapta yabancı asker, rahibe, melek, istavroz ve papaz resimleri görür. Fransızca yazılmış kitaplara da rastlayan Feride Hanım'ın şüphesi daha da artar (18) ve Fransa'da tahsil yapan oğlu Mustafa'yı çağırır. Paris'ten dönen oğluna Feride Hanım, babasının Fransızca bildiğini ve Hristiyan olduğunu söyler. Oğlu önce hayret eder ve inanamaz. Ancak annesi evin altındaki odada Hristiyanlıkla (37) ilgili eşya ve resimlerden bahsedince o da şaşırır. Eşyaları görmek ister. Hasta yatan Demir Bey, uyuduktan sonra gece, anne ile oğul evin altındaki kulubeye inerler ve oradaki evraklara bakarlar. Feride Hanım; oğluna, "Bak oğlum gördün mü baban yıllarca kendisini bizden gizlemiş ve ben yirmi beş yıldır bir Hristiyan ve yabancıyla evliyim. Sen de bir yabancının oğlusun" deyince Mustafa, annesine: "Kendini tesirât-ı me'yusaneye kaptırma anacığım! Velev ki pederimin aslı Fransız olsun! Avrupalılardan bil-ihtida hizmet-i Osmaniyeye girmiş yalnız benim pederim mi vardır? Bir Nasranî ihtida eyledikten sonra sen ben gibi kalu belâdan beri Müslüman sayılır?" (45) sözleriyle teselli verir.

Mustafa Kamereddin; İtalya, İsviçre ve Almanya'yı dolaşır. Bu arada merak saldığı yol mühendisliğiyle ilgili incelemelerde bulunmak üzere İsviçre'ye gider. İsviçre'de, Polini adında bir kızla, bir göl kenarında karşılaşır. Polini, on sekiz, on dokuz yaşlarında oldukça güzel bir kızdır. İki genç, zamanla birbirlerini severler. Yirmi bir, yirmi iki yaşlarında olan Mustafa, kızın da Paris'te oturduğunu öğrenince buna çok sevinir. Kız Paris'teki adresini verir. Orada görüşürler. Bir gün gezmeye gidip birbirlerine geçmişlerini anlatırlar. Konu kadın meselesine gelince Mustafa Kamereddin: "Hakk teâlâ hazretleri kadın denilen nimet-i uzmayı birtakım fuhuş-perestanın pamal-ı levs ve habareti

olmak için yaratmamıştır. Bir yuvanın sahibi bir familyanın validesi olmak üzere yaratmıştır" (125) diyerek İslâmiyetin kadına bakışını anlatmaya çalışır. O dönemlerde İslâmiyetin kadına bakışı ve kadına değer vermeyişi Batı dünyasında tenkit edildiğinden yazar, zaman zaman araya girerek bu konudaki yanlış anlaşılmayı izah etmeye çalışır. Anne ve babası belli olmayan Polini, Paris'te çiçekçilik sanatıyla geçinmektedir. Çiçeklerin resimlerini yağlı boya ile yapıp satar. Polini kimsesiz olduğu için Fransa'nın zengin bir ailesi olan Doran ailesi, onu evlâtlık edinmiştir. Mustafa Kamereddin ve Polini, başlarından geçen olayları anlatırken sıra Polini'ye gelince o da babasının asker olduğunu, daha sonra baba ve annesinin vefat edip yalnız kaldığını ve rahibeler okuluna verildiğini söyler. Ancak rahibe okulunda kalırken parasızlıktan dolayı oradan da çıkarılmıştır (127). Doran ailesinin, Alfons ismindeki oğlu, Polini'yi aşırı derecede sevmektedir. Alfons, onunla evlenmeyi düşünür. Ancak zengin bir ailenin çocuğunun, anne ve babasız bir kızla evlenmesi Fransız geleneklerine pek uygun değildir. Bundan dolayı bu evliliğin gerçekleşmesi zorlaşır. Ancak Alfons, Polini'yi sevmeye devam eder. Bu arada Polini, Mustafa Kamereddin ile de işi ilerletir. Aslında Polini, namusuna düşkün bir kızdır. Alfons'a olan sevgisinde de samimîdir. O, bu evliliğin gerçekleşemeyeceğini düşündüğü için Mustafa'nın aşkına karşılık verir. Bunu duyan Alfons, onu kıskanır ve Polini ile tartışırlar. Konuşma esnasında Alfons; Hz.İsa'nın, "Nefsiniz için vukuunu istemediğiniz şeyi başkası hakkında dahi yapmayınız" deyince Polini de "Nefsim için ihtimal veremeyeceğim bir şeye başkası için de ihtimal verememem" (201) şeklinde cevap vererek bu evliliğin gerçekleşemeyeceğini vurgular. Alfons, ailesini ikna etmek için bütün gücünü kullanır. Çaresiz kalan anne ve baba, çözüm yolları ararlar. Alfons Duran'ın annesi; Polini ile oğlunun evliliğinin gerçekleşmesi için Polini'ye daha önce verildiği yatılı okula gidip annesi ve babasının kimler olduğunu öğrenmesini ister. Yetim olan Polini ise, küçükken kaldığı yatılı okula gider ve kendisi için bırakılan bir çantayı alır. İçinde annesinin bıraktığı birçok resimler ve mektuplar görür. Annesi tarafından kendisine hitaben yazılan bir mektupta babasıyla ilgili bilgilere rastlar. Babasının bir Fransız askeri olduğu, beş altı yıl beraber yaşadığı, daha sonra birden ortadan kaybolduğu, İstanbul'a giderek Müslüman olup Osmanlı ordusunda görev aldığı, orada Müslüman bir kadınla evlendiği ve kendisinin nasıl hamile kaldığı gibi konularda bilgiler yer alır. Bu uzun mektubunda Polini'nin annesi, nikâhla ilgili "Mahsûl-i sevdamız ciğerparemiz evlâdımız olan gayr-ı meşruadan olmamak için Marsilya'da Sen Pol kilisesinde Katolik mezhebince

resmî nikâhımız icra olundu" (228) cümlelerini yazarak kızının meşru olduğunu belirtmiştir. Babasının din değiştirmesiyle ilgili: "Meğer İstanbul'da tebdil-i din ederek Müslüman olmuş bunu benden ketmetmedi" (229). Babasının Müslüman bir kadınla evlenmesi konusunda: "Bu özür ise babanın İstanbul'da dahi bir Müslüman kadını ile müteehhil olmasından ibarettir. Meğer iki sene müddet hem bana hem o kadına kocalık etmiş de haberim olmamış" (229) cümlelerini de okuyan Polini, biraz şaşırır. Polini'nin annesi, kocasına ulaşmak için İstanbul'a gitmiş, kocası onun da Müslüman (230) olmasını istemiştir. Bu konular, mektupta uzun uzun anlatılır.

Bu bilgiler üzerine Mustafa Kamereddin ile Polini, konuyu araştırmak üzere İstanbul'a giderler. Polini'yi, Beyoğlu'nda bir otelde bırakan Mustafa, eve gider. Mustafa, evin altındaki kulubede yaptığı araştırma sonucu, babası Demir Bey'in, Polini'nin babası olduğunu öğrenir. Ancak bunu babasından gizler ve Fransa'da geçen hikâyeyi babasına anlatarak babasının bu konudaki tavrını öğrenmeye çalışır. Mustafa, babasının yanına giderek Polini'nin sırlı hayatından bahseder. Bu konuşma esnasında Mustafa, bir yerde Polini'nin babasının isminin Piyer Hayder olduğunu ve bu kişinin daha sonra Hristiyanlığı bırakıp İslâmiyeti kabul ettiğini (254) söyler. Demir Bey durumu anlar ve oğluna bu konuda sorular sorar. Polini hikâyesi sürüp giderken Demir Bey, dayanamayarak Polini ile Alfons arasındaki evliliğin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağından bahseder. Mustafa ise, nedenini sorar. Demir Bey, bu Piyer Hayder'in kendisinin arkadaşı olduğunu (aslında Piyer Hayder kendisidir) ve bu aile ile Doran ailesi arasında kan davası olduğunu, ayrıca Piyer Hayder'in Mısır'da İslâmiyeti kabul ettiğini ve bu olay açığa kavuşursa, Polini'nin de babasının dinini kabul edeceğini ve bir Müslüman kızın Hristiyan birisiyle evlenemeyeceğini anlatır (262).

Baba ile oğul arasındaki birçok uzun konuşmadan sonra Demir Bey, gerçekleri kabul etmek zorunda kalır. Polini'nin kendi kızı olduğunu itiraf eder. Bundan sonra gizleyecek bir şeyi olmadığını söyler ve kızı Polini, oğlu Mustafa ve hanımı Feride'yi çağırarak başından geçen daha önceki hâdiseleri hikâye eder. Demir Bey, bir Türk ve Arnavut olduğu hâlde Fransız ordusunda görev almasının sebebini kendisini evlâtlık edinen Fransız papaz vasıtasıyla oluğunu söyler. Demir Bey'in babası çok despot olduğundan, onu her gün döver. Onu bir gün satırla dövmeye kalkışır. O da kendilerine komşu olan

bir Ermeni ailesine sığınır. Orada bir papaz, kendisine iyi davranıp evlât edinir. Manastıra götürür. Demir Bey'e manastırda Papaz olarak kalması teklif edilir. O ise, askerlik mesleğini sevdiğinden bir gün manastırdan kaçar ve oradan geçen Fransız askerlerine karışarak uzaklaşır. Cezayir'de Sipahi binbaşısı olarak görev yapar. Fransa birliklerinde görev yaptığı hâlde Araplara iyi davranır, onlara yardım eder. Mısır'da tekrar Müslümanlığı kabul eder ve Osmanlı ordusunda görev alır. Burada miralaylığa kadar yükselir. Asıl ilk ismi Ali Haydar'dır. Ancak Fransızlar bu ismi iyi telâffuz edemediklerinden ona Ali Hayder diye hitap ederler. Bunları anlatan Demir Bey, Polini'nin annesiyle nasıl evlendiğini ve İstanbul'a döndükten sonra Feride Hanımla nasıl evlendiğini de uzun uzadıya anlatır. Bunları anlatırken papaz, kilise, manastır ve dinle ilgili bazı bilgiler de verir. Kendisine bakan Teofal adındaki bir papaz, onu rahip yapmak için çok çalışmıştır (271-276).

Demir Bey, başından geçenleri ailesine anlattıktan sonra, bu aile, mesut bir şekilde Cihangir'deki konakta hayatlarını sürdürürler. İsmi Fatma Nazik olarak değiştirilen Polini'ye bir oda hazırlanır. İslâmiyetle ilgili bazı bilgiler verilir. Ona İslâmî kurallar yavaş yavaş öğretilir. Fazla sıkıştırılmaz. Bu kuralları Mustafa öğretir. "Maahaza henüz İslâmiyeti resmiyet ve aleniyet derecesinde tutulmaması ve maişet-i efrenciyyeden maişet-i İslâmiyyeye biltedric alıştırılması mütalâat-ı hakîmânesi Mustafa Kamereddin tarafından serd olunup Demir Bey canibinden tasdik kılınmakla Fatma Nazik Hanım öyle birdenbire hâl-i mesturiyete idhal olunmadı" (284). Daha sonra Mustafa, Paris'e gider ve Polini'yle kendi eşyasını alır. Doran ailesiyle görüşür. Geri döndüğünde, yolda Alfons Duran da kendi bindiği şimendiferdedir. Niyeti ise, İstanbul'a dönüp Polini'ye evlenme teklifinde bulunacaktır. Mustafa, Polini'nin Müslüman olduğunu ve bu durumun gerçekleşmesinin zor olacağını Alfons'a anlatır (290). Ancak Polini'yi seven Alfons'u alıkoyamaz. Alfons, sonunda Demir Bey'in evine gelerek Polini'ye evlenme teklifinde bulunur. Polini ise, Alfons'a şunları söyler: "Azizim Vikont! Ben zaten size lâyık bir kız değil idim. Halbuki şimdi pederimin dinini kabul etmiş bulunduğumdan benimle sizin aranızda yalnız pespayelik ile asalet farkı değil İslâmiyet ile Nasraniyyet farkı dahi mani-i izdivaçtır" (292). Bunun üzerine düşünüp taşınan Alfons, Polini'yi samimîyetle sevdiğinden Müslüman olmaya karar verir. Kız, bundan sonra ailesinin bu konuda rızası olması gerektiğini söyleyince Demir Bey ve ailesi de buna razı olur. Böylece Alfons ile Polini'nin

evlenmesi gerçekleşir (292-293). Polini, Fatma Nazik; Alfons ise, Osman Bahtiyar ismini alır. Yazar, yeni çiftin mesut olmaları dileğiyle romanını dua ile bitirir.

Romanda yer alan yirmi üç kahramandan dokuzu Müslüman, on dördü Hristiyandır. **Müslüman olanlar:** Demir Bey, Feride Hanım, aşçıbaşı Şaban Ağa, vekilharç Mehmet Ağa, Mustafa Kamereddin, Demir Bey'in konağında cariye olan Mehtap ve Afitap, bahçıvan Selim Nişo ve Mısırlı âlim. **Hristiyan olanlar:** Alfons Doran (Osman Bahtiyar) ve Polini (Fatma Nazik) (ikisi de romanın sonunda İslâmiyeti kabul ederler), Fransız Papaz Lazaris, Agaton, yirmi üç yaşlarında Fransız heykeltraş olan Nartan, Liyon ahalisinden avukatlık tahsili için Fransa'ya gelmiş ve âlim bir kişi olan Pastör, ressam çırağı olan Elsazli Pudar, Fransız kibarlarından Kont Doran, Polini'nin işyerinde çalışan kıskanç ve iffetsiz olan Lini, Madam Doran, İtalyan asıllı pansiyoncu bir kadın olan Matmazel Rozali, resim üstadı Mösyö Kamilyon, bir Alman kadın ve Fransız papaz Teofil. Olayların gelişimi içinde din duygusuna değindiğimiz kahramanların dışında burada ismini ve mensup oldukları dinleri yazdığımız şahısların din duyguları ve inançlarından pek bahsedilmemiştir.

1.1.27. Ahmet Midhat, Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları

Romanda, Amerika'nın coğrafik yapısı, insanları, inançları ve insanlarının tıbbî alandaki yaptıkları bazı garip çalışmalar anlatılır. Ayrıca Amerika ile Avrupa zaman zaman karşılaştırılır. Yazar, romanın baş taraflarında romanın amacı ve Amerika kıtasının coğrafyası hakkında bilgi verdikten sonra insanların yaşantılarına ve inançlarına değinir: "Bu gün Avrupa'da hikmet-i diniyyeye riayet edenler Diyanet-i Nasraniyyenin günden güne rehin-i infiraz olmakta bulunmasını ve ona bedel dinsizliğin yol almakta olmasını nazar-ı teessüfle görürler. Amerika bunda dahi Avrupa'ya benzemez. Dinsizlik onlarca ahval-i adiyyedendir. Binaenaleyh Amerika'da yüzbinlerce hatta milyonlarca adamlar yeni dinler çıkarmak cinnetine müptela olarak nübüvvet davasına kadar kıyam ederler. Mormonlar gibi bunların bir çoğu işi bayağı tesis dahi etmişlerdir. Diğer birçokları ise lüzumu kadar ümmet bulamayarak kendi kendilerine terk-i nübüvvet eylemişlerdir. Bu muvazeneye girmiş olan bir müellif gördük ki Amerikalıların henüz uluhiyet davasına

kadar kıyam etmemekte bulunduklarını nakise addederek elbette terakki ede ede bu dereceye kadar dahi varacakları me'mul olduğunu yazmaktadır" (7).

Roman, fennî çerçevede değerlendirildiğinde, elli beş yaşlarında çirkin olan Doktor Bovlay'ın kendisini afyona benzeyen "narkotik" adında insanı bayıltan ya da insanı belli bir süre öldüren ilâcı kendi üzerinde denemesinden oluşur. Bovlay'ın işi gücü ölüm, ölümün başlangıçta insan üzerinde yaptığı etkiler ve zehirlerin tesirini araştırmaktır. Çirkin olan Bovlay'ın sürekli ölümle uğraşması, genç ve güzel olan karısı Julie'yi sıkar ve ondan soğumasına sebep olur. Nihayet bir gün Doktor Bovlay, sözkonusu ilâcı içer ve bayılır. Yapılan incelemeler sonunda öldüğü kanaatine varılır. Vefat ettiği sanılan Dr.Bovlay, kilise ve Hristiyanlık inançlarına göre düzenlenen dinî bir merasimle hazırlanır (70-71). Bütün işi ve merakı metal kaplama tekniği olan Gribling ise, yirmi dokuz yaşlarında genç ve yakışıklı bir doktordur. Dr.Gripling, Bovlay'ın hem komşusu hem de arkadaşıdır. Öyle garip bir adamdır ki, kilisede bekleyen arkadaşı Bovlay'ın cesedini çalar. Eve getirir. Evde cesedini metalle kaplamaya başlayacağı sırada, aslında ölmeyen Bovlay, tekrar dirilir. Cesed, Gripling'in evinde iken Gripling, Bovlay'ın güzel olan karısına aşk teklifinde bulunur. Bovlay'ın karısı bunu kabul etmese bile pek karşı da çıkmaz. Bovlay, onların konuşmalarını duyduğu hâlde ilâçtan dolayı vucudunu kullanamadığından, onlara bir şey yapamaz. Bovlay uyandığı zaman arkadaşı Gripling, karısına herhangi bir sarkıntılık yapmadığı için onu affeder. Bu olay trajik ve bazen de güldürücü bir üslupla anlatılır.

Romandaki kahramanların tamamı Hristiyandır. Bunlar: Doktor Gribling, Doktor Bovlay, Julie, Doktor Dudel, Bovlay'ın uşağı ve Doktor Ceymis. İnanaçla ilgili birkaç unsurun işlendiği romanda kahramanların din dugusu ve inancı üzerinde pek durulmamıştır.

1.1.28. Ahmet Midhat, Haydut Montari

Kahramanların din duygularının fazla işlenmediği romanda, olayların tamamı İtalya'da geçer. Olayların merkezinde, İtalya'nın Napoli şehrinin Kastilnora şatosu bulunur. Şatoda yaşayan Senyör Corcino, tahminen otuz beş yaşlarındadır. Ailedeki yönetimi ele

geçirmek ve istediği kız olan Ancelino Dö Kastilnora ile evlenmek için şatoda rakip gördüğü kişileri bir gece baskınıyla bir değirmende öldürür. Şatodaki yaşlıların öldürülmesinden sonra orada hayatlarını sürdüren Kont ailesinin diğer fertleri, zaman zaman, Şatoya yakın kilisede ölenleri için dua okurlar (123). Şatonun hizmetçilerinden Yako, cinayetin işlendiği gün olaya şahit olmuştur. Yaralı olarak kurtulur. Baskın sırasında Senyör Corcino'yu tanır. Olayı, köyde bulunan papazlara anlatır. Papazlar, bu cinayet olayını kimseye anlatmaması için ona yemin ettirirler. Şatoda yaşıyan Andriya Satanya, Kont'un hizmetçisi Yako'dan Matmazel Ancelino'nun babası Kont'u kimin öldürdüğünü sorar. Yako söylemez. Çünkü bu sırrı söylememek için papazlara yemin etmiştir (141). Papazlar, bu cinayet olayını bir deftere kaydetmişlerdir. Bir gün, zengin olan Senyör Corcino'yu çağırarak para talebinde bulunurlar. Aksi takdirde olayı açıklayacaklarını söylerler. Senyör Corcino'dan alacakları parayı da güya hayır işlerinde kullanacaklardır. Yazar, bu olayda papazların zenginleri nasıl koruduğunu ve nasıl rüşvet yediklerini sergilemek ister (143). Bu olaydan sonra papazların bu durumunu ağır bir dille eleştirir ve şunları söyler: "İtalya'da papaz takımının böyle günah çıkarmak ve son vasiyetleri almak suretiyle vâkıf oldukları nice mühim esrardan ne yolda istifadeler eyledikleri yalnız romancılar tarafından tasvir edilmekle kalmayıp âdeta bir mes'ele-i tarihiye hükmünü de almıştır" (145). Böylece papazların dinî mevkilerini kullanarak nasıl menfaat temin ettiklerini öğreniriz.

Yazar, diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da haksızlıklara karşı Allah'ın adaletinin (146) bir gün mutlaka yerine geleceğini söyler. Ayrıca papazların saf insanları nasıl kandırdıklarına değinen yazar, onları ağır bir dille eleştirir. Papazların kullandıkları manastırları ve oralarda yapılan işler hakkında da iyi şeyler söylemez. "Santemarya Manastırı Napoli'ye iki saat kadar mesafede kâindir ki mecruhlara hastalara bakmaktan bed' ile piçleri büyütmeğe kadar birçok hayrata merkez olmak için te'sis olunmuştur. Pek çok evkafi vardır. Hangi dindar Katolik vefat eder ise malından bir cüz'ünü mutlaka bu manastıra verir. Bir tarafi rahibelere mahsus olarak büyük bir daire teşkil eyleyen bu manastırdaki maişet-i sefihâne aleyhine İtalyan muharrirlerinden birçokları birçok şeyler yazmışlar ise de hasenatıyla seyyiatı muvazene edilecek olur ise hayrathâne yine şayeste-i muhabbet ve memduhiyet görülür" (167-168).

İtalyan asıllı olan Senyör Corcino, bütün servetini kötü yollarla elde etmiştir. Tek amacı, Kont'un kızı Ancelino Dö Kastilnora ile evlenip itibar kazanmaktır. Bu uğurda her kötülüğü ve sahtekârlığı yapar. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Kont'u da o öldürmüştür. Kont'u öldürdükten sonra bütün servetine sahip olmuştur. Buna ilâve olarak asilzade olabilmek için de Ancelino ile evlenip itibar kazanmak ister. Bütün bu işleri büyük bir gizlilik içinde yapar. Yapılan cinayeti, halk arasında meşhur olmuş Haydut Montari'nin üzerine yıkar. Olaylar içinde asıl ismi Andriya Satanya olan Haydut Montari, değişik kimliklerle karşımıza çıkar: Andriya Satanya, Haydut Montari. ve Düşkün Yordan. Haydut Montari, dikkatli araştırmaları sonucu, Senyör Corcino'nun yaptığı bütün cinayetleri ortaya çıkarır. Sonunda her şeyi ispat ederek onu adliyeye teslim eder. Adliye, yaptığı haksızlıklardan ve katlettiği adamlardan dolayı idam cezası verir. Böylece, birçok haksızlığı yapan Corcino, hakettiği cezayı bulmuş olur. Olaylardan habersiz olan Corcino'nun kızkardeşi Margarita, buna şaşırır ve yanında bulunan Düşkün Yordan'a bunun sebebini sorar. Yordan ise, Corcino'nun yaptığı sahtekârlıkları anlatır. Böylece adâlet-i ilâhîyenin gerçekleştiğini söyler (241). Andriya Satanya ile Margarita, Corcino'nun hapse atılması ve yaptığı cinayetler üzerine konuşurlar. Andriya Satanya, Margarita'ya Corcino aleyhine ifade vermeyecek misin diye sorar. Margarita ise, Allah zaten onların cezasını vermiş, hapse atılmışlar cezalarını çekiyorlar, daha ne ifade verelim, der. Andriya Satanya ise, Margarita'ya, bildiği şeyleri mahkemeye söylemediği takdirde âhirette (255) sorumlu olacağını söyler. Bütün olaylar ortaya çıktıktan sonra Matmazel Margarita, Andriya Satanya'nın kendi oğlu olduğunu öğrenir. Onların, birbirlerini yıllar sonra tanıyıp buluşmaları duygulu anlar yaşatır. Dindar ve iyi niyetli olan ana ile oğul, hâllerine şükrederek kiliseye gidip Allah'a dua (270) ederler. Andriya Satanya, şatoda bulunan ve güzel bir kız olan Ancelino Dö Kastilnora'ya bütün olayların aslını anlatır. Haydut Montari ve Düşkün Yordan'ın kendisi olduğunu söyler. Ancelino, olanlara şaşırır. Satanya bu olayları araştırırken birçok papazın menfaat karşılığında bazı gizli işler yaptıklarını öğrenir. Ayrıca papazların, para karşılığında Corcino'nun yaptığı cinayetleri nasıl gizlediklerini delilleriyle açığa çıkarır. Romanın sonunda Andriya Satanya ile Ancelino evlenerek mutluluğa ererler.

Romandaki kahramanların tamamı Hristiyandır. Bunlar: Andriya Satanya (Haydut Montari-Düşkün Yordan), Matmazel Ancelino Dölkastilnora, Senyör Corcino, Arabacı,

Matmazel Ancelino Dölkastilnora'nın halası olan Blanka, Matmazel Margarita, Senyör Corcina'nun suç ortağı olan Senyör Gargola, bir Yüzbaşı, jandarma kumandanı, altı jandarma, Kont Nikola Covanni'nin babası olan Kont Karlo Dö Kastilnora, Andriy'nın arkadaşı Kont Nikola Covanni, Kont Nikola Covanni'nin karısı olan Katerina, genç Marki, Andriya'nın babası Nikolay Satanya, Senyör Corcino'nun verdiği rüşveti reddeden müstantık efendi, Monseryör Söperiyori, noter muharriri Mösyö Polinari, Kont'un hizmetçilerinden Yako ve bekâr çamaşılarını yıkamakla geçimini sağlayan Gabriyel. Romanda etkili olarak yer alan kahramanların dışında; ismini verdiğimiz şahısların din duygularına değinilmemiştir.

1.1.29. Ahmet Midhat, Gürcü Kızı Yahut İntikam

Ahmet Midhat, romandaki olayları, o bölgelere gidip "Frango German Ticaret-i Şarkiye Kumpanyası" şirketi adına petrol araştırmalarında bulunmak üzere, bölgeyi gezen Alman Mösyö Kilyom Sayh'tan, Beyoğlu'ndaki bir otelde dinlediğini söyler. Mösyö Kilyom Sayh, o bölgelerde farklı insanların yaşadıklarından, misafirperverliklerinden, küçük devletler arasındaki çatışmalardan, prenslerden, prens ailelerinden, onlar arasında yaşanan maceralardan, örf âdetlerinden ve dinî inançlarından olayların gelişimi içinde bahseder.

Mösyö Kilyom Sayh, Gürcistan'da, Prens Danyal'ın evinde birkaç gün misafir kalır. Danyal Bey, Hristiyan ve kırk yaşlarında olan bir Gürcü prensidir. Misafirperver olan Danyal Bey, Mösyö Kilyom Sayh'ı iyi karşılar. Mösyö Kilyom Sayh, bundan memnun olur, ancak burada dikkatini çeken bir hâdise yaşanır. Danyal Bey; ibadet gibi hiç aksatmadan sabah akşam evinde bulunan Tigran adındaki yaşlı birisini sopa ile her gün döver. Tercümanına bunun sebebini sorar. Tercüman: "Vakıa ben Ermeniyim onlar da Gürcü iseler de Gürcüler dahi her hâlde Hristiyandırlar. İslâm olan bir kısmı dahi var ise de gerek İslâmiyette ve gerek Nasraniyyette bu gibi âdat-ı garibe mesmu değildir" (25) diye cevap verir. Bu dövmenin sırrını romanın sonunda öğreniriz. Tigran, henüz on altı yaşında bir genç iken Çar Vekili Prens Çiçenof tarafından tutuklattırılan Prens Danyal'ın babası Prens Gadilla'yı tokatlamıştır. Bu hareketinin cezası olarak kırk yıldır sabah akşam dayak yemektedir. Mösyö Kilyom Sayh; Prens Danyal'ın Tigran'ı dövdüğünü gördükçe merakı daha da artar. Bu sefer, bizzat Prens Danyal'a sorar; ancak o da tatmin edici bir

cevap vermeyerek sözü papazların günah (34) çıkarmalarına getirir. Bu geçiştirici cevaplar, onun merakını daha da arttırır. Bu sefer olayın aslını Tigran'a sorar. Tigran, bu cezayı hakettiğini, çünkü daha önce Prensin babasına karşı çıktığını ve Gürcü âdetlerine göre cezasının ölüm olduğunu söyler. Ayrıca bu durumu papaza anlattığını söyler. Cezasını dünyada çektiği için, bu cezanın âhirete kalmayacağını, cevap olarak almıştır (45-46).

Gürcistan'ın eski çarının dul karısı olan Prenses Meryem, iki kız beş erkek çocuğuyla Tiflis'te yaşamaktadır. Tüm Gürcistan halkı, Meryem'i Prenses tanımaktadır. Prenses Meryem'in halasının oğlu Çiçenof, Rusların yardımıyla Gürcistan Çar Vekili ilân edilir. Bundan sonra Gürcistan'a, on bin Rus askeri yerleştirilir. Peşav ve Tuşuni, Prens Çiçenof'u tanımazlar. Prenses Meryem'e bağlı olduklarını bildirirler. O sıralarda Peşav'ın reisi, Danyal'ın babası olan Prens Gadilla'dır. Prens Gadilla, çok mert bir insandır. Ruslara tercümanlık yapmaya başlayan Tigran, asker üniformasına çok özendiği için Ruslara yaranmaya çalışır ve Prens Çiçenof'un yanına tercüman olur. Ona asker rütbesi ve kılıcı verilir. Bu arada Prenses Meryem'in adamlarından olan Kalatasof, Prens Çiçenof'a yaranmak için Prenses Meryem'e de haberler getirir. Ona yalan haberler getirmekle ihanet eder. Ancak Prenses Meryem, kendi başına yaşadığından Kalatasof, önemli haberler getiremez. Yani Prens Çiçenof'a pek yaranamaz. Onun için bir haber uydurur. Meryem'in dağlı kabileleri topladığını, onlarla güç birliği yaptığını ve yakında devleti ele geçireceğini söyler. Ardından, Prenses Meryem'e giderek Prens Çiçenof'un kendisini tutuklatacağını anlatır. Onun, Peşav Prensi Gadilla'ya sığınmasını, Rus askerlerinin o dağlık bölgelere hâkim olamayacağını söyler. Prenses Meryem, Gadilla'ya haber gönderir. Prens Gadilla, Prenses Meryem'i almak için askerleriyle gelir; ancak Kalatasof'un ihbarıyla yakalanır. Bu sırada Tigran, Gadilla'ya bir tokat vurur. Prens Gadilla ise, çok mert ve gururlu olduğu için buna çok kızar. Allah'ın adaletli olduğunu ve mutlaka bu tokadın hesabını soracağını söyler.

Prens Çiçenof; bir zamanlar Prenses Meryem'e âşık olan Rus General Lazarof'u; Prenses Meryem'i Tiflis'ten sürmesi için görevlendirir. Bunu fırsat bilen Lazarof, Prenses Meryem'in yatak odasına izinsiz girer. Prenses Meryem, onu kamasıyla öldürür. Bütün bunlar, Prens Çiçenof tarafından çarpıtılarak Petersburg'a bildirilir. Prens Gadilla,

zindana atılır; Prenses Meryem ise, sürgüne gönderilir. Petersburg'dan bir heyet gelir ve yapılan işlerin doğru olmadığını, olayların düzmece olduğunu anlar. Prens Çiçenof, uyarılır. Kalatasof, devlet memuru olamaz diye nüfusa işlenir. Tigran da bu soruşturmadan ucuz kurtulur.

Bundan sonra Prens Çiçenof; Çara yaranmak için, hem Derbent valisi Prens Ali Han'a tercüman olması, hem de onu kandırıp Rusya'ya bağlaması için Tigran'ı Derbent'e gönderir. Tigran; Derbent valisi Ali Han ile Bakü valisi Hüseyin Kulihan arasındaki, Ruslara karşı olan ittifakı bozacaktır. Bütün bunları, Prens Gadilla daha önceden öğrenip Ali Han'a bildirir. Tigran, Ali Han'a varınca yakalanarak elleri bağlanır. Prens Çiçenof'un kilercisi İlyas, bu haberleri Prens Gadilla'ya sızdırmış o da Ali Han'a bildirmiştir. Tigran, Prens Gadilla'ya götürülür ve cezası ölüm olduğu hâlde öldürülmez. Ölüm onun için kurtuluştur. Her gün sabah akşam kırkar sopa yiyecektir. Kırk yıl, Prens Gadilla böyle döver, ölürken de oğlu Dalyan'a vasiyet eder, o da yirmi yıldır dövmektedir.

Seyyah, Danyal'ın evinden çıktıktan sonra Peşav'dan ayrılır. Tiflis'e vardığında orada birkaç Almanla tanışır ve tercümanını değiştirir. Oradaki bir Alman köyünde, tembel ve miskin bir adama rastlar. Ona Kalatasof denildiğini duyar. Bu isim ona yabancı gelmez. Prenses Meryem'e ihanet eden adam mıdır diye düşünür. Bunun aslını öğrenmek ister. Ancak Kalatasof yaşasaydı bu gün yüz yaşında olması gerekirdi diye düşünür. Bu ise, daha kırk yaşlarında bir adamdır. Misafir olduğu Gühen'e sorar. Alman asıllı olan Gühen, bu miskin adamın, Kalatasof'un oğlu olduğunu söyler. Gühen; geveze, yaşlı ve müstebit bir adamdır. Aynı isimle anılan Kalatasof'un oğlundan bahsederken: "İşte bu tembel herif o dediğiniz Kalatasof'un oğlu olup Hz. İsa Efendimizin demiş olduğu veçhile babasının ceza-yı tâmmını görememiş olduğu seyyiatından dolayı oğlunun hissesine isabet eyleyen cezayı da bu çekiyor" (92-93) der.

Kalatasof; Prenses Meryem'i sürdürdükten sonra onun mücevherlerine, malına el koyar; ancak Rusya'dan gelen heyet, işkence ile gasp ettiği malı elinden alır. Kalatasof, birçok yolsuzluk yapmış, genç iken prens ailesinden olduğunu söyleyerek zengin bir kadınla evlenmiştir. Kadından bir oğlu olduktan sonra onu öldürmüştür. Kalatasof, öldürdüğü

kadının parasıyla esir ticareti yapmış; ancak bu işte bütün servetini batırmıştır. Bundan sonra da birçok yolsuzluk yaparak hapse düşmüş, hapisten çıktıktan sonra yine beş parasız kalmıştır. Sonunda bir Alman manastırına verilen oğlunun mirasına sahip olmak için papazlara başvurmuştur. Ancak bu isteği, papazlar tarafından reddedilmiştir. Manastırın bahçesinde bahçıvanlık yapmış, ancak orada da rahat durmamış, diğer bahçıvanlar onu papazlara şikâyet etmişler, neticede oradan da kovulmuştur. Manastıra verilen çocuğu on iki yaşına girince oradan çıkarılmış ve o da babası gibi kötü işlerle meşgul olmuştur. Yazar bunun babasından irsiyet olarak ona geçtiğini söyler (103). Kalatasof, Prenses Meryem'in kocası öldükten sonra onu elde etmek istemiş; ancak Meryem ona yüz vermemiştir. Bunu beceremeyince Prenses Meryem'in mal varlığını idare ettiğinden onu soymak istemiş; ancak Prenses Meryem'in dirayeti buna engel olmuştur. Kalatasof, daha sonra Prenses Meryem hakkında plânlar yapar ve Prens Çiçenof vasıtasıyla onu Kazan valisi Ejder Han'ın yanına sürdürür. Yaptıklarını hep kurnazca ve gizlice gerçekleştiren Kalatasof, bunların yanına kâr kalacağını sanmıştır. Ancak adâlet-i ilâhîye* yaptıklarının cezasını bu dünyada ona çektirmiştir. Yazar Kalatasof'un kötülüklerine devam ettiğini ve en sonunda İran'da bulunan Ateşperestlere sığınıp onları da kandırma yoluna gittiğini anlatır. Kalatasof, Hristiyanlıkta bir hayır bulamadığını ve bundan dolayı Ateşperestlere sığındığını söyler. Yazar da bu vesile ile Ateşperestler hakkında uzunca bilgiler verir ve arada diğer dinlerle kıyaslar yapar (107-111).

Mösyö Kilyom Sayh, seyahati sırasında petrolü ve ateşi mukaddes kabul eden Ateşperestlerle de karşılaşır. Bölgedeki Ateşperestler ve bu inançla ilgili bilgiler verir: "Ateşperestânın en ziyade takdis eyledikleri ma'bed-i muazzam burası addolunur. (...) Bunlar petrol gazını mukaddesattan addeyledikleri için mayi-i mezkuru bir büyük ticarete meta ittihaz edenlerin aleyhinde bulunarak Hakk teâlâ hazretlerinin mahza ateşgidelerden yakılmak için yarattığı şu âb-ı müşteale tama' edenlerin asla meymenet göremeyeceklerini ve bu ticaret arkasında mutlaka berbat olacakalarını hükmeyliyorlar idi ki ben onların bu hükümlerine itirazda bulunmaksızın menabi-i mevcude hakkında muhtac olduğum malûmatı alıyor idim" (122).

* s. 60, 78, 99, 101, 102, 106-107, 111-112, 184.

Prenses Meryem; Kalatasof, Prenses Çiçenof ve General Lazarof'tan çektiği sıkıntılardan dolayı hayatından bıkma derecesine gelerek bundan sonra kendisini ibadete vermeye karar verir. Ömrünün sonuna doğru Kazan'da evine kapanarak bundan sonra ibadetle (124) meşgul olacağını Kazan valisi Ejder Han'a bildirir. Yedi çocuğuyla beraber Kazan'da hayatını sürdürür. Prenses Çiçenof'un intikamıyla büyüttüğü on beş yaşlarındaki en büyük kızı Eleni'yi, hep intikam hissiyle büyütür. Kendisine çok sıkıntı çektiren Prens Çiçenof'u öldürmesi için sürekli teşvik eder. Bazı plânlar yaparak kızını gizlice gönderir. Çocuklardan birinin kaybolduğunu farkeden Kazan valisi, durumu araştırmak için Prenses Meryem'e gelir. İşin aslını sorar. Aslında Prenses Meryem, kızını Çiçenof'u öldürmek için göndermiştir. Valiye bir yalan uydurmaya çalışarak kızı Prenses Eleni'nin bilinmeyen birisiyle kilisede anlaşarak Viyana'ya kaçtığını, Eleni'nin bu durumu bir mektupla kendisine bildirdiğini; kendisini kaçıran kişinin kendisine sadık kalacağına dair kilisede Hz.Meryem'in huzurunda yemin ettiğini söyler (128). Ayrıca valinin şüphelenmesini engellemek için daha önce hazırladığı mektubu da ona verir. Vali ise, olanlara hayret ederek oradan ayrılır. Dindar olan Prenses Meryem, hem valiye yalan söylediğinden hem de temiz olan kızına iftirada bulunmuş olduğundan üzülür. Hz.Meryem'in resimlerini çıkararak hem ibadet hem de günahlarının affi için Allah'a yalvararak dua (130) eder. Prenses Meryem, plânı gereği kızı Eleni'yi Prens Gadilla'ya gönderir. Eleni, yolda Çiçenof ile evlenecek olan Şirenuş'a, Gürcü lisanını öğretecek birinin arandığını öğrenir ve Prens Çiçenof'u bu yolla öldürebileceğini düşünür. Kendini Meryem diye kimsesiz biri olarak onlara tanıtır ve Sirenuş'a Gürcü lisanını öğretmeye başlar. Bu arada Prenses Meryem, kızının intikam alma haberlerini beklerken Uramburg'tan avdet eden panayırcılar tarafından, kızının kaybolduğu ve yaşlı bir Ermeni kadınıyla görüldüğü haberini duyunca üzüntüsünden âdeta yıkılır. Daha sonra verem olarak yatağa düşer. İntikamını alamadığı zannına kapılarak "sekiz hafta sonra ruhunu Hakk teâlâya teslim eyleyerek (135) bu dünyanın kötülüklerinden kurtulup gider.

Aslında olaylar, Meryem'in duyduğu gibi değildir. Eleni, Çiçenof'un evleneceği kız olan Siranuş ile beraber Çiçenof'un sarayına gidecek ve ondan intikam alacaktır. Gelin, Hazar Denizi'nden gemi ile Çiçenof'a götürülürken Bakü valisi Hüseyin Kulihan tarafından ele geçirilir. İçindeki her şeye el konulur. Bu savaş sebebidir. Savaşa karar verilir. Hüseyin Kulihan, Eleni'yi çok beğenir, onunla evlenmek ister. Eleni, aslında kendi isminin

Meryem olmadığını, Gürcistan Kralı Curci'nin kızı Prenses Eleni olduğunu söyler. Savaş başlar, Hüseyin Kulihan mağlûp olmak üzereyken bir anlaşma imzalamak ister. Çiçenof, imza için Bakü kalesinin önüne gelir. Her iki yanında da ikişer asker vardır. Hüseyin Kulihan'ın yanında ise, erkek kıyafetinde olan Eleni bulunmaktadır. Eleni, Prens Çiçenof'un atını o anda silâhıyla öldürür. Çiçenof kaçamaz. Ayaklarından bağlarlar ve sürükleyerek kaleye götürürler. Eleni, Prens Çiçenof'a hakaretler ederek onu öldürür. Böylece annesi Meryem'in intikamını alır. Hüseyin Kulihan ile Eleni evlenirler. Sonuçta herkes cezasını çekmiş olur.

Romanda yer alan otuz kahramandan üçü Müslüman, yirmi yedisi Hristiyandır. **Müslüman olanlar:** Derbent valisi Ali Han, Çiçenof'un kiler yamağı, Gadilla'nın da adamı Gürcü olan İlyas ve Bakü valisi Hüseyin Kulihan. **Hristiyan olanlar:** Romanı anlatan Alman Mösyö Kilyom Sayh, Gürcü Prensi ve misafirperver olan Danyal Bey, ağır başlı ve güzel bir kadın olan Prenses Danyal, Prens Danyal'ın babası Prens Gadilla, Gürcistan eski çarı Curci ve dul karısı olan Prenses Meryem, Gürcistan çar vekili Prens Çiçenof, General Lazarof, Meryem'in en büyük kızı Prenses Eleni ve diğer altı kardeşi, olumsuz kişiliği ile bilinen Kalatasof, sefih oğlu Kalatasof, Alman asıllı bir çiftçi olan Gühen, ihtiyar binbaşı Yusuf, Sabah akşam dövülen Tigran, zengin bir tacir olan Hayikof, Hayikof'un kızı Siranuş, Ermeni tercüman Mihriman Baron, kaba bir adam olan Kervansaray Müdürü, tercüman Sürügin, Alman tercüman Karl Perstic, bir Alman delikanlı Flaht ve bir köylü Peter Hap.

Prenses Meryem, çar vekili Prens Çiçenof tarafından kendisine yapılan hakaretten sonra büyük bir teessüre kapılarak kendini ibadete verir. Romandaki en kötü kişi olan Kalatasof, dinin aleyhinde olan birisidir. Canını kurtarmak için Ateşperestlerin ibadethanesine sığınır ve Ateşperest olmak istediğini söyler. Romandaki diğer kahramanların din duyguları ve inançlarına pek değinilmemiştir. Ancak, romanı anlatan Kilyom Sayh ile yazar tarafından olayların gelişimi içinde bazı dinî konular anlatılmıştır.

1.1.30. Ahmet Midhat, Rikalde Yahut Amerikada Vahşet Âlemi

Amerikadaki vahşi kabilelerin ve oraya yerleşen Avrupalıların inançlarının işlendiği romanda, kahramanların din duyguları daha önceki romanlara göre daha fazla işlenmiştir. Eserin konusunu; Avrupalıların Amerika'ya nasıl yerleştikleri, orada ibtidaî bir şekilde yaşayan kabilelerin hayatları, inançları, âdetleri ve Avrupalıların Hristiyanlığı yayma faaliyetleri oluşturur.

İngiliz araştırma gemisi, nehirde giderken batar. Gemiden kurtulan İngiliz kızı **Miss Consonsor**, kendini bir anda nehir kenarında bulur. Burada Amerika yerlilerinden vahşi bir kabile olan Aztekler* yaşamaktadır. Miss Consonser'i gören vahşiler, Hiyiçilupuştli mabuduna bir kurban geldi diye sevinirler. Çünkü Aztekler, yakaladıkları yabancıları mabutlarına kurban ederek hayır işlediklerine inanırlar. Ancak Aztekler, bir anda yabancı ve beyazgün olan kızı görünce rengi farklı olduğu için şaşırırlar ve her birisi, kızı farklı bir canlıya benzetir. Bu arada yazar onların mabutlarından bahseder (13-14). Azteklerin nehir kenarındaki mabutları olan Hiyiçilupuştli'den de bahseden yazar onların putperest olduklarını söyler (14). Yazar, birinci kitabın başlığına "Misori Nehri Kenarında Bir Aztek Mabedi" ismini verir ve bu kısımda tekrar bunların putperest olduklarını söyler ve insanları, mabutları olan Hiyiçilipuştli'ye kurban olarak kestikleri konularında genişçe bilgiler verir. Amerika'daki diğer kabilelerin inançlarına da değinir. Zira Amerika'nın sair taraflarında diğer birtakım vahşiler dahi görülür ki bunlarda ne "diyanet ne hükûmet-i fikrî bulunmadıktan başka" daha da vahşidirler (15-19).

Aztekler, cenazelerini alıp mabutlarının yanına getirirler. Cenaze mabudun yanına gömülürken kadınlar mabudumuz kan istemiş diyerek bazı şarkılar mırıldanırlar (25). Amerika'daki kabilelerin çoğunda, mabuda insan kurban etme âdeti vardır. Yakaladıkları esirleri mabudun yanına getirerek büyük bir sevinçle kurban ederler. Esir, farklı bir kabile reisine ait ise, sevinçleri daha da artar (26-27). Faridiç, Azteklerin kabile reisidir. Onun

* Joachim WACH, Azteklerin iki başkanı olduğunu söyler. Bunlar, Quetzalcoatl Toltec ünvanını taşıyan Huitzilepochtli (Hiyiçilopuştli) ve Tlacoc'dur (Joachim WACH, "Din Sosyolojisi, Çeviren: Prof.Dr. Ünver GÜNAY, Marmara Ün.İlah.Fak. Vakfı Yay., İst. 1995, s. 463-464).

mabuda kurban kesilirken; kibir, gurur ve sevincini anlatan yazar, bu yönüyle onun, bir Firavun ve Nemrut olduğunu söyler (27).

Aztekler içinde bulunan Moşamil, kabile reisi Faridiç'in âdeta veziri hükmündedir. Zeki bir insan olan Moşamil, daha önce bir İngiliz kafilesine esir düşmüş ve orada Hristiyan olmuştur. Onun için biraz daha medenîdir. Hristiyan olunca Adriyan ismini almıştır. Daha sonra serbest bırakılarak kabilesine gönderilmiş ancak kabilesini bulamayarak Aztekler içinde kalmıştır. Onun için beyazgün kızı olan Miss Consorsor'un, mabuda kurban edilmesinden o kurtarmıştır. Moşamil, onların inançlarının batıl olduğunu bilir; ancak korkusundan ses çıkaramaz ve Hristiyan olduğunu da gizler (28). Başka bir kabile reisini esir eden bir kabile, yakaladıkları esiri mabutlarına kurban ederler. Kurban esnasında akan kanın hem kendi günahlarını hem de kesilen kişinin günahlarını affettiğine inanırlar (32-33). **Miss Consonsor**'u ilk gören vahşiler, onu birçok mahlûka benzettikleri gibi bir kısmı da böyle bir beyazlığın ancak meleklerde olabileceğini düşünerek onu meleğe benzetirler (44). Aztekler, bu kızın beyazlığına bir türlü akıl erdiremezler ve her hâlde bunları yaratan mabut da beyazdır diye kendilerini ikna etmeye çalışırlar (45).

Aztekler, İngiliz kızını mabutlarına kurban etmek isterler. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi Moşamil engel olur. Ancak fazla dayanamayan Azteklerin din uluları, eğer bu kız kesilmezse yakında Hiyiçilopuştli'nin kızacağını söyleyerek onun hışmına uğrarız diye kabiledekileri korkuturlar (49). Bunun üzerine, mabut kızarsa bundan sonra bütün savaşlarda mağlûp oluruz, diye kendi aralarında konuşurlar (49-50).

Kabilenin hükümdar-ı ruhanîsi, başka bir deyişle din ulusu olan Maradangal, köklü bir hanedana mensup olduğu hâlde cahil bir adamdır. Hiyiçilopuştli adına yalanlar uydurarak kabile halkını etkiler. Gün geçtikçe, **Miss Consonsor**'u kurban etmek için var gücüyle çalışır. Kızın kesilmesi gerektiğini ve bu yönde mabuttan sesler işittiğini söyler (50). Kızı mabuda kurban etmek istemeyen Moşamil ise, bunun tersini iddia eder. Kabile karşısında mahcup olacağını düşünen Maradangal, işi anlar ve Moşamil'e hak verir (51). Nihayet İngiliz kızını kurban etmeyip yaşadıkları mağaralara götürüp misafir ederler. Yemek verdiklerini gören kız, Allah'a şükreder (54).

Rikalde, romandaki en önemli erkek kahramandır. Kabile reisi ve babası Faridiç ve din ulusu Maradangal'dan sonra en nüfuzlu kişi olan **Rikalde**, yirmi dört, yirmi beş yaşlarında bir gençtir. **Rikalde**, İralda ile evli olmasına rağmen ilk gördüğü günden itibaren, **Miss Consonsor**'a tutulur. İngiliz kızını, önceleri mabuda kurban kesmek istemelerine rağmen, **Rikalde** ve Moşamil gibi kişilerin buna karşı çıkmaları bu isteği biraz durdurmuştur. Ancak kabilede bulunan bazı kadınlar bu kızı kıskanarak ne zaman kurban edileceğini kocalarından sürekli sorarlar (61).

Miss Consonsor, gün geçtikçe bu vahşi adamların hayatlarına uyum sağlamaya çalışırken birçok şeyi de dikkatlice izler. Onların nasıl yemek yediklerini, av hayvanlarını nasıl pişirdiklerini, tuzsuz yemekleri nasıl yediklerini görür. Müziklerini ilginç bularak dinler. Miss, bunlara bir taraftan hayret ederken bir taraftan da aynı şeyleri yapmayı kendisi dener. Bu durum, bazı vahşileri sevindirir. Kız onlara tuzlu yemekler yapar ve şarkılar söyleyerek onları eğlendirmeye çalışır. Bazıları bu yemekleri ve şarkıları beğenirken bazı kadınlar da onu kıskanırlar (66). Yazar, onların vahşiliklerini anlatmaya devam eder. Vahşi kelimesinin bile ifadede aciz kaldığını vurgulayan yazar da cereyan eden olaylara zaman zaman hayret eder (69).

Bunlarla beraber Avrupalıların orada yaptıklarına değinen yazar; onların mutaassıp medenî anlayışlarını da anlatmadan geçemez. "Avrupalılar için vahşet ve medeniyet arasını tahdit ve tayin eyleyen şey Hristiyanlık olup bir kavim ne kadar vahşi olur ise olsun Hıristiyanlığı kabul eyledikten sonra hikmet ve diyanet hakkında zerre kadar fikr-i mahsusu bulunmasa ve medeniyet ve diyanetin asla tecviz etmeyeceği meâyib ve mezâlimin kâffesini mürtekeb bulunsa bile onu Avrupalılar yine "sivilize" yani mütemeddin addederek Nasraniyyeti kabul etmedikten sonra Çin'in Hind'in en mütemeddin halkını bile yine barbar addederler" (74).

Miss Consonsor, gün geçtikçe onlardan biriymiş gibi hayatını devam ettirir. Onların medenîleşmesi ve din konusundaki batıl inançlarını da yavaş yavaş kaldırmayı düşünür. Ancak, bunun zorluklarını da müşahade ederek bazen ümitsizliğe düşer (74). İnanç konusunda olmasa da Miss'in yaptığı tuzlu yemekler, içkiler ve sinek vızıltısı gibi sesiyle söylediği şarkılar, başta **Rikalde** ve Moşamil olmak üzere, bazılarının hoşuna gider (75,

89-90). İngiliz kızı, bu vahşi kabileyi dinî konularda ıslah etmek için Rikal'de ve Moşamil'den de yardım ister. Moşamil, ona, din ulusu Maradangal'ın vahşileri kandırdığının farkında olduğunu; ancak bu vahşileri o yolda ikna etmek için zamana ihtiyaç olduğunu söyler (96). İngiliz kızı, mağarada kurban edilmek üzere bekletilen esirleri bir gece yarısı gizlice serbest bırakır. Bunun üzerine Moşamil, işi anlar ve kıza, etraftaki bazı kabilelerin kendileriyle savaşmak üzere hazırlık yaptıklarını söyler. Sen esirleri kurban etmekten kurtardın ama şimdi de başka kabileler bizi esir edip kurban edecekler, der (97). Miss, bazen ümitsizliğe düşse de onlara Hristiyanlığı yayma fikrinden vazgeçmez. Devamlı bir fırsat bekler (97). Kızın çalışmaları zaman geçtikçe işe yarar ve mabuda kurban kesmek isteyenlerin sayıları, gün geçtikçe azalmaya başlar (98).

Bununla beraber, hâlâ Miss'i kurban etmeyi düşünenler de bulunmaktadır. İngiliz kızı ise, bu vahşi ve batıl olan itikatları bir türlü anlayamaz. Onların ilerlemeleri için dağdan getirdiği birçok meyve sebzeyi ektirir. Maddî olarak onları geliştirir. Manevî olarak da onlara bilgiler verir, eğlendirmek için şarkılar söyler, rakseder. Bunlardan sonra ise, mabuda kurban kesme meselesini çözmek ister. Ancak bir türlü muvaffak olamaz. Bütün bunları yazar uzunca anlatır (101-103). İngiliz kızı ile Moşamil, bilindiği gibi vahşi kabilelerin kurban kesmelerine karşıdırlar. **Rikalde** ise, öyle görünse bile ona tam güvenemezler. Moşamil ile Miss, bir gün **Rikalde**'ye bu kurban etme meselesini hoş karşılamadıklarını söyleyince **Rikalde** de mabudun başına yemin ederek aynı fikirde olduğunu söyler (112, 115). Amerika'daki vahşi kabileler, her ne zaman mabuda kurban kesmek isterlerse İngiliz kızı onlara karşı çıkar. Onlara, mabudun bu konuda küsmeyeceğini söyleyerek ikna etmeye çalışır (115,117).

Daha önce de bahsettiğimiz gibi; bu kabilelere içkiyi, İngiliz kızı öğretmiştir. **Rikalde** ile kız arasındaki iyi ilişkiler devam ederken **Rikalde**, evli olduğu hâlde İngiliz kızına ilgi duyar ve gün geçtikçe bu sevgisi aşırı bir aşka dönüşür. **Rikalde**, bir gün içki içerek İngiliz kızının kapısını çalar. Kız kapıyı açar ve **Rikalde**, İngiliz kızına evlenme teklifinde bulunur. Bu arada yazar da sarhoşluktan yola çıkarak Amerikalılara içkiyi papazların tanıttığını ve onların içkiye "papaz suyu" (127) dediğini söyler. **Rikalde**, Miss'in odasında olduğu gece, İngiliz kızını sevmeyen annesi Kadagoz ile hanımı İralda, **Rikalde**'yi takip etmişlerdir. **Rikalde** eve vardığında annesi arkasından girerek bu İngiliz

kızını kötüler. Kızın, bütün örf, âdet ve dinlerine karşı olduğunu söylerek (137) ona ağır hakaretlerde bulunur (138) ve kızarak oradan ayrılır.

Rikalde'nin, Miss Consorsor'a gidip gelmesi devam eder. Miss ise, onun evli ve iki çocuk sahibi olduğunu söyleyip bu evliliğin gerçekleşmesinin zor olacağını hatırlatır. **Rikalde**'yi, eve döndüğünde annesi ve hanımı kınarlar. Bunlara tahammül edemeyen, yazarın tabiriyle vahşi **Rikalde**, sanki bir tavuk öldürür gibi elindeki balta ile annesi ve hanımının üzerine saldırır. Hanımının başını ve iki omuzunu keser. Bunu da yeterli görmeyen **Rikalde**, iki çocuğunu da balta ile keserek öldürür. Öbür gün vahşi **Rikalde**, İngiliz kızını ziyaret edip olayı anlatmaya giderken Moşamil'i bulur. Moşamil, **Rikalde**'ye, bu yaptığı katl olayını kıza anlatmamasını ve eğer anlatırsa kötü şeyler olacağını söyler. **Rikalde**'yi birçok konuda ikna etmeye çalışan Moşamil; en sonunda, bunların inançları gereği böyle şeyleri normal karşılamadıklarını hatırlatır (147). Ancak olay herkes tarafından duyulur. Bundan sonra İngiliz kızı ile Moşamil de korkarlar. Bu işe bir çare bulmak için düşünür, konuşurlar. En sonunda İngiliz kızı Allah'ın mazlumların yardımcısı olduğunu söyleyerek elbette bir çare bulunacağını söyler (148).

Aztek kabilesinin dinî reisi Maradangal, İngiliz kızı ile Moşamil'in, kendisi hakkında iyi düşündüğünü öğrenir. Maradangal, kendi ölümünden sonra kabilenin dinî reisi olmaya lâyık olduğunu söyleyince (156) gülen Moşamil, ona ne şüphe, diye cevap verir ve üstü kapalı olarak inançlarını eleştirir. **Rikalde**'nin hanımı ve iki çocuğunu balta ile kesip öldürmesinden sonra kabilenin ileri gelenleri, İngiliz kızı ile Moşamil hakkında iyi düşünmeye başlarlar ve onların saflarına geçerler. Moşamil ile kabilenin dinî reisi Maradangal, bundan sonra kızı, **Rikalde**'ye karşı korumak için karar verirler. Bu arada mabuda kurban kesme meselesini de yine konuşurlar (157).

Rikalde'nin, annesi ve hanımını öldürmesinden dolayı Miss, üzülerek hastalanmıştır. Bundan sonra başta kabile reisi olmak üzere herkes, Miss'i, **Rikalde**'den korumak için onun evini sırasıyla beklerler. Moşamil'in olmadığı bir gün, kabilenin dinî reisi Maradangal, kıza bekçilik yapar. O gün, Maradangal ile İngiliz kızı arasında kabilelerin batıl inançlarıyla ilgili konuşmalar olur. Araya giren yazar: "O gün akşama kadar Maradangal ile **Miss Consonsor** birlikte oturup Azteklerin akâid-i diniyyesine dair

mükâleme eylediler. Mütemeddin kız bu dinin nasıl akıl haricinde birtakım zünun üzerine mübteni olduğunu bilâ-ihtiraz Zak cenaplarına söylüyor ve Maradangal dahi reddeyleyemiyor idi. Fakat bu vahşi ahaliden şu terbiye-i diniyyeyi de nez'edecek olurlar ise vahşetleri bir kat daha artacağını ve peder ve valide ile evlât arasında bile münasebet ve emniyet kalmayacağını âdeta hekimane bir fetanetle dermeyan eyliyor idi. Zak Maradangal teslim eyliyor idi ki öyle Hiyiçilopuştli gibi mabutlar hayalden başka bir şey olmayıp hele bunlara insan cinsinden kurban zebhi sarf-ı cehalet ve vahşilik asarındandır" (159) der. Sözlerine devam eden yazar, vahşilerin esirleri kurban etmelerini tenkit eder (160). Bilindiği gibi İngiliz kızı ile Moşamil, Hristiyandır. **Rikalde**'nin, hanımı ve çocuklarını öldürmesinden sonra din muktedası Maradangal'ın, bunların taraflarına geçmesiyle Moşamil ve Miss bu fırsatı değerlendirip ona, kendilerinin hak dinleri olan Hristiyanlığı anlatmak için uygun bir fırsat beklerler (161).

Yazar, romanın beşinci kitabından itibaren geriye döner. Bilindiği gibi İngiliz kızı, aslında babası ve arkadaşları ile beraber nehirde gemi ile giderlerken gemilerinin üzerine bir toprak parçası düşmüş ve gemidekilerin her biri bir tarafa gitmiş, kimi de ölmüştür. Kurtulanlardan birisi olan İngiliz kızı da kendisini bir anda bu sahildeki vahşi kabileler arasında bulmuştur. Gemiden kurtulanlar ise, arkadaşlarını aramaya başlamışlardır. Miss'in nişanlısı Ceyms Ferah ve bikaç arkadaşı kızı bulmak için nehirden aşağıya doğru inmişlerdir. Kimseyi bulamayınca umutlarını keserler. Daha sonra ölen arkadaşlarına dua etmeye karar verirler ve Allah'a dua (170) ederler. Sağ kalanlar, geminin güvertesine ulaşınca Allah'a sığınıp hamd ü sena ederler (171). Batan gemilerini kurtarmaya çalışan İngilizler, bazen ümitsizliğe düşerler. Ancak aralarından bazıları, ümitsizliği bırakarak bundan sonra Allah'ın lütfuyla (172) bazı kolaylıklar olacağını düşünürler. Gemiden kurtulan yedi yolcu, çeşitli zorluklardan sonra dört ay zarfında Kansas kasabasına ulaşırlar. **Miss Consonsor**'un nişanlısı olan Ceyms Ferah, hep nişanlısını düşünür. Bütün bu zor şartları, uzun uzun anlatan yazar, ölmeyenlerin, bir mucize-i Rabbanîye neticesi kurtulduklarını söyler (181). Miss'in babası Mister Consonsor, kızından ümidini kestiği ve öldüğü kanaatına vardığından Ceyms Ferah'a, her işin insanın isteği üzerine olamayacağını, Allah ne takdir etmişse (183) onun olacağını söyler. Bu şekilde ona teselli verir. Ayrıca başka birisiyle evlenebileceğini hatırlatır. Ancak, Miss'e aşırı bir şekilde âşık ve bağlı olan Ceyms Ferah; bütün ümitsizliğe rağmen nişanlısını bulmak için tekrar bir

ekip oluşturarak geldikleri yere, yani gemilerinin battığı yer olan Timsahlar kabilesine doğru yola çıkarlar. Yolda, nehir kenarında beğendikleri bir yerde yerleşip bir şehir kurmak isterler. Bununla beraber bir amaçları da oralarda Hristiyanlığı yaymak olan bu insanlar, sevinçlerini dile getirmek için "yaşasın Hristiyanlık" (192) diye nidada bulunurlar. Şehirlerini kurmaya karar verdikten sonra ilk önce bazı hane ve okullar inşa ederler ve hemen yanına da bir Protestan kilisesi (195) yaparlar.

Ceyms Ferah ve arkadaşları, Aztekler kabilesine yakın olan Timsahlar kabilesine ulaşırlar. Azteklerin ellerinde bulunan **Miss Consonsor**'un ünü öyle yayılmıştır ki, onun yaptıklarına akıl erdiremeyen vahşi kabileler, bunları birer mucize gibi anlatırlar. Onun nasıl içki elde ettiğini, ne gibi yemekler yaptığını, nasıl şarkı söyleyip raksettiğini, bazı meyve ve sebzeleri nasıl elde ettiğini abartarak anlatırlar (200-202). Bunları dinliyen İngilizler, bu bahsedilen kişinin, **Miss Consonsor** olduğunu anlarlar. Ancak Miss'in kurban edilme ihtimali de vardır ve Ceymis Ferah ve arkadaşları bunu hiç beklememektedirler (204). Araştırmalarından sonra Miss'in Aztekler kabilesinin elinde olduğunu öğrenirler. Oraya doğru hızlıca yola koyulurlar. Miss, bunların içinde birkaç yıl kaldığından onların bütün vahşetlerini öğrenmiştir. Bundan dolayı gitmeden bir gün önce bütün kabile halkına içki içirerek onları sarhoş eder. Onlar yattıktan sonra hepsinin elini ayağını bağlatır ve nehir kenarında bulunan Hiyiçilopuştli mabedinin yanına getirerek din ululları olan Zak Maradangal'ı çağırır ve bütün yaptıklarını yüzüne vurarak bunları mabuda kurban edeceğini söyler. Zak ise, ne olduğunu şaşırır ve kızın eline ayağına sarılır. Bu vesile ile tekrar araya giren yazar, bunların inançlarıyla ilgili kapsamlı bilgiler verir (225-235). Ancak kızın niyeti onları kurban etmek değildir. Sadece biraz konuşturmak ve onlara ders vermektir. Kabilenin ileri gelenlerinden **Rikalde**, Miss'e aşırı şekilde âşıktır. Miss'e eğer bizi kurban edeceksen kendi dinin üzerine kurban et der. Bu vesile ile Azteklerin dinleri ve Avrupalıların Hristiyanlık dini üzerinde konuşulur. Ayrıca Hristiyanların, kendileri dışındaki dinde olanları mütemeddin saymayıp vahşi addettikleri yine uzunca anlatılır (243-244). Miss, bu olaydan sonra onlara hitaben etkili bir konuşma yapar. Daha sonra hepsini serbest bırakır. Oradan ayrılacağını söyler. Miss'e aşırı bağlı olan **Rikalde** de onunla gitmek ister. İzin verilmeyince intihar edeceğini söyler. Bunun üzerine duygulu anlar yaşanır. Sonunda **Rikalde** ve Moşamil de İngiliz kafilesi ile giderler.

Orada birkaç yıl kalan **Rikalde**, vaftiz edilerek Alfons ismiyle Hristiyanlığı kabul eder. Bu vesile ile araya giren yazar, şu yorumu yapar: "Şimdi **Rikalde**'nin ismi Alfons olmuş idi. Zira Amerika'da intişar eyleyen Avrupalıların en ziyade cehd ü ihtimam eyledikleri şey münasebet peyda eyledikleri yerleri vaftiz ederek Nasraniyyete sokmaktır. Yalnız Amerika'da değil Afrika ve Hindistan ve Çin taraflarında da bu kaideye riayetkârdırlar. Yerliler Nasraniyyeti kabul etmedikçe ne kadar terbiye görürler ise, görsünler ne kadar terakki ederler ise etsinler hep vahşi addolunarak hiç terbiye ve terakki eseri göstermeyen bir vahşi ise, vaftizi kabul eylediği anda mütemeddin addolunur. Demek oluyor ki bizim vahşi **Rikalde** artık bir mütemeddin Alfons olmuştur. Ama temeddünü yalnız vaftizi kabulden ibaret kalmıştır zannolunmasın" (251). Aradan birkaç yıl geçtikten sonra İngilizler, **Rikalde** ile Moşamil'e, biraz silâh ve mühimmat vererek kendi kabilelerine tekrar gönderirler. Ayrıca verilen silâhları sadece kendilerine saldırıda bulunan kabilelere karşı kullanmalarını tenbihlerler (255).

Aslında bu romanda, her ne kadar Avrupalıların, Amerika yerlilerini medenîleştirmek ve dinlerini, orada yaymaya çalışmaları anlatılırsa da genellikle Amerika yerlilerinin batıl inançları olan "mabuda insan kurban etme" konusu işlenir. Romanda yer alan on dokuz kahramandan yedisi Hristiyan, on ikisi putperesttir. **Hristiyanlar olanlar:** Putperest iken sonradan Hristiyan olan **Rikalde** (Alfons) ve Moşamil (Adriyan), Miss Consonser, Amerikaya yerleşmiş bir Fransız olan Juan Muson, **Miss Consonsor**'un babası Mister Consonser, Miss Consorser'in nişanlısı Ceyms Ferah ve Mister Consonser'in adamı Kalarington. **Putperest Olanlar:** Kabile reisi Faridiç, kabilenin din muktedası Maradangal, kabile reisinin karısı ve **Rikalde**'nin annesi olan Kadagoz, **Rikalde**'nin karısı İralda, Patariç, Patariçler kabilesinin reisi olan ve Faridiçerler tarafından kurban edilen Patariç ve dört tayfa. **Rikalde** ve Moşamil Amerika yerlisidir ve Avrupalılar tarafından vaftiz edilip Hristiyanlaştırılmışlardır. Olayların gelişimi içinde kahramanların din duyguları ve inançlarıyla ilgili bilgi verdiğimizden tekrar etmiyoruz.

1.1.31. Ahmet Midhat, Diplomalı Kız

Matmazel Juli Döpre ve babasının dışındaki kahramanların din duyguları belirtilmeyen romanın ana temasını, genç kızların eğitimi oluşturur. Eserde bilgi ve diplomanın bir gün

mutlaka işe yarayacağı teması da işlenir. Olayların hepsi Fransada geçer. Döpre ailesi, önceleri çok zengin oldukları hâlde bütün servetlerini kızları Juli'nin okumasına sarfedip fakir düşerler. Öyle fakirleşirler ki, günlerce aç susuz ve soğukta kalırlar. Daha önce zengin olan aile, hergün tiyatroya gider, en lüks lokantalarda yemek yer ve en güzel yerlerde eğlenirler. Ancak bütün servetlerini kızlarının okuması yolunda harcayınca fakirleşirler. Bu arada isteksiz de olsalar arasıra kiliseye giderler. Burada, fakir oldukları için pek yüz bulamazlar. Bu vesile ile yazar, kilise ve papazların durumlarını ağır bir dille eleştirir (24-26). Dinî bilgisi yetersiz ve din adamlarını zaten sevmeyen Matmazel Juli Döpre'nin babası Mösyö Jan Döpre, kilisedeki tavra kızar ve onlara karşı olan nefreti isyan derecesine varır. Bu vesile ile Mösyö Jan Döpre'den bahseden yazar, onun papazları sevmediğini, Voltaire gibi düşündüğünü hatta dinsiz olduğunu söyler. Daha sonra ise, aslında Mösyö Jan Döpre'nin, dinî konularda fazla bilgisi olmadığı için dindar ya da dinsiz olmanın ona göre farketmediğini söyler. Ayrıca Avrupadaki birçok insanın da din hususunda bilgisiz bulunduğu ve bundan dolayı dinsizliği tercih ettiklerini vurgular. "Amma Jan Döpre değil bu davada bulunan sair binlerce yüzbinlerce milyonlarca insanlar için bile bu davada bulunmak için bir şey bilmek lâzım gelir mi ya? Hiç bir şey bilmedikten sonra ise dinsizim demek ile dindarım demenin de farkı olamaz" (33). Matmazel Juli Döpre, öğretmenlik diplomasını alıp okuldan mezun olduğu hâlde hiçbir yerde mesleğiyle ilgili iş bulamaz. Dolayısıyla aldığı diploma fazla bir işe yaramaz. Maddî olarak bütün servetlerini kızlarına harcayan ailenin durumu, gittikçe daha da kötüleşir. Kiralarını ödeyemez, günlerce aç ve susuz kalır ve sonunda hastalanırlar. Kızları ise, diplomasını aldığı günden itibaren her gün iş aramaya devam eder; ancak hiçbir yerde iş bulamaz. Başvurduğu bütün kapılar yüzüne kapatılır. Kısacası diploması hiçbir işe yaramaz. Ailenin bu sefil hayatı sürerken Matmazel Juli Döpre, iş bulup eve bir parça kuru ekmek almak için yine sokağa çıkar. Bir bulvarda düşünürken karşıdan gelen cenaze alayını seyreder. Cenaze üzerine atılan bir çiçek yere düşer. Matmazel Juli Döpre, o çiçeği alıp satmayı düşünür. Ancak yoldan geçen bir adam ile bir polis kendisini görürler. Yoldan geçen adam bu çiçeği tekrar cenaze alayına yetiştirip vermesini ister ve dindar isen bunu mutlaka yapman gerekir der. Bu vesileyle yazar da Matmazel Juli Döpre'nin dindarlığıyla ilgili bilgiler verir: "Evet! Matmazel Juli Döpre dinsiz değil idi. Hakk Sübhanehu ve teâlâ hazretlerinin varlığına kudretine imanı var idi. Kendi kendine dedi ki : Bu hazineyi bana Allah gönderdi. Benim kurduğum tedbiri yalnız tevsi için değil

belki onun meşruiyyetini makbuliyyetini bana ispat için bunu gönderdi. Bu benim malımdır. Müteveffa Kont'un mezarı üzerinde yüzlerce buket birikecek. Hepsi çürüyecek. Hepsi israf! Bari bu çürümesin! Kont mematından sonra da bir fakiri minnettar etmiş olsun. Polisin olduğu yerden birkaç yüz adım ayrıldıktan sonra Matmazel Juli Döpre sağ tarafa sapıp mahallat içine daldı. Bu firari icrayı sirkat ederek polis elinden kurtulmağa çalışan sârıkın firarına benzemiyor idi. Hayır! Matmazel Juli Döpre'nin vicdanı müsterih ve mutmain idi. Polisin nazarından kendini kurtarabilse dahi Hakk teâlânın nazar-ı ıttılaından kendini saklayamayacağını pek a'lâ bildiği hâlde mücerret şu çiçek kendisine min-kıbel-ir-rahmân bir alâmet-i imdad bir beşaret-i muvaffakiyet olarak gönderildiğine inandığı için vicdanen mutmain ve müsterih idi" (120-121). Matmazel Juli Döpre, aldığı o çiçeği cenaze alayına götürmez. Bir çiçekçiye götürür. Çiçekçi ise, bu çiçeğin yüz franktan fazla para edeceğini söyleyince Matmazel Juli Döpre şaşırır ve size versem kaç para verirsiniz diye sorar. Çiçekçi bu sefer çok cüz'î bir fiyat vereceğini söyler ve çiçekçilikle ilgili bilgiler aktarır. Matmazel Juli Döpre, bunları dinler ve aynı şeyi yapıp para kazanmaya karar verir ve oradan ayrılır. Ayrıca çiçekçiye bu çiçeğin Allah tarafından kendisine gönderildiğini, bundan dolayı fazla para edeceğini söyler (123). Daha sonra Paris'te, meşhur olan çiçek satıcılığına başlar. Paris'te çiçek satan çok kız vardır ama, Juli bunlardan farklıdır. O sattığı her buketin içine, okuldan öğrendiği ya da ezberlediği bir şiiri küçük bir kâğıda yazıp koyar. Böylece, çiçek satıcılığında hem meşhur olur hem de çok para kazanır. Yazar, Juli'nin çiçek satarken güzel şiirler okuyup hitap etmesini, papazların kilisede vaaz vermesine benzetir (185). Dolayısıyla önceleri diploması bir işe yaramayan Jüli'nin, tahsili ve görgüsü iş görür ve çok zenginleşir. Aslında bundan şu sonucu çıkarabiliriz: Öğrenilen şey mutlaka bir gün işe yarayacaktır. Bir de Matmazel Juli Döpre, genç bir kız olması hasebiyle kızların eğitilmesinin ne kadar önem arzettiğini anlamaktayız. Ahmet Midhat, belki de bu romanı, o dönemde kızların eğitimine önem verilmediğini belirtmek ve teşvik etmek için yazmıştır. Zenginleşen Juli, bu durumunu anne ve babasına söylemez. Onlara sürpriz yapmayı düşünür. Hatta onun işini gizlemesi, kıskanç olan kapıcı ve hanımının iftiralarına bile sebep olur. Kızın, bu paraları meşru olmayan yollarla elde ettiğini anne ve babasına söylerler. Juli, kazandığı paralarla lüks bir ev satın alarak anne ve babasını oraya davet eder. Daha sonra bütün olanları, anne ve babasına anlatır. Zor günler geçiren anne ve baba, sevinirler. Sonunda aile, mutluluğa kavuşmuş olur.

Romanda yer alan kahramanların tamamı Hristiyandır: Matmazel Juli Döpre, Juli'nin annesi olan Madam Polini Döpre, Juli'nın babası olan Mösyö Jan Döpre, kapıcı kadın, kapıcı kadının kocası, postahane memuru, muhasebeci muavini olan bir kadın, banka memuru, bir kıranta herif, çiçekçi kadın ve bir komisyoner. Daha önce de söylediğimiz gibi Juli ve babasının din duygusu ve inancının dışında diğer kahramanların bu durumlarından pek bahsedilmemiştir. Ayrıca dinî unsurlar da pek işlenmemiştir.

1.1.32. Ahmet Midhat, Müşâhedât

Kahramanların din duygularının belirtildiği romanda, birçok dinî konu ve dinî unsur işlenmiştir. Eserdeki kahramanların farklı dinlere mensup olmaları ve yazarın hem anlatıcı hem de bir kahraman olarak bizzat olayların içinde yer alması romanı ilginç kılar. Kahramanların farklı dinlere mensup olmaları, değişik dinî konuların tartışılmasına da sebep olur.

Refet; yirmi dört, yirmi beş yaşlarında yakışıklı bir gençtir. Babasından kalma serveti tükenince aklı başına gelmiş, babasının dostu olan Seyyit Mehmet Numan adlı bir tüccarın yanında çıraklık yapmaya başlamıştır. Seyyit Mehmet Numan; Refet'i, İstanbul'un bahçıvanlık ürünlerini Avrupa'ya ihraç etmekle görevlendirmiş ve verdiği aylıktan başka bahçıvanlık ürünlerinin alım satımından kalan kârın yarısını da ona bırakmıştır.

İtalyan olan Antuvan Kolariyo, Novart adında bir aşufte kadınla evlenir. Ancak Novart onu aldatır ve başka bir erkekten hamile kalır. Antuvan Kolariyo, bunu öğrenince şaşırır ve ne yapacağına bir türlü karar veremez. Hristiyanlık kurallarına göre boşaması da mümkün değildir. Ayrıca başkalarına karşı rezil olmak da istemez. Mecburen onunla beraber yaşamak zorunda kalır. İlişkilerini keserek aynı evde yaşamaya devam eder. Karnik adındaki sefil çocuk, bu kadının gayr-ı meşru doğan oğludur. Antuvan Kolariyo, sonunda Maryam Dudu isimli bir kadını metres yapar. Agavni de bu beraberlikten doğmuştur. Refet, Müslüman; Agavni ve Siranuş ise, Hristiyandırlar. Bir yemek toplantısında bu üç şahıs ve yazarın arasında, dinlerde boşanma konusu tartışılır. Bu vesile ile Hristiyanlıktaki boşanma ile İslâmiyetteki boşanma durumları karşılaştırılır.

Hristiyanlıktaki boşanamama durumu eleştirilir (108). Agavni ile beraber Refet'i seven bir de efendisinin çirkin kızı Feride bulunmaktadır. Tüccar Seyyit Mehmet Numan, çirkin kızı Feride'yi, Refet'e vermek ister. Refet, önce reddeder, sonra da sırf efendisine itiraz etmemek ve fedakârlık etmek için fazla düşünmeden kabul eder. Bu arada Feride'ye Karnik de talip olur.

Seyyit Mehmet Numan, ticaretle uğraşan zengin bir işadamıdır. Doksan yaşlarında, Mısırlı, mert, akıllı, iyiliksever, davranışları ölçülü ve dinini bilen ve yaşıyan bir kişidir. On yedi yaşlarında olan çirkin kızı Feride, her bakımdan mükemmel olan babanın başına dert olur. Şirkethanesinde, Karnik adında sahtekâr bir Ermeni çalışmaktadır. Karnik, sırf Seyyit Mehmet Numan'ın servetinden yararlanmak için kızı Feride ile evlenmeyi düşünür. Fakat kendisi Müslüman olmadığı ve Seyyit Mehmet Numan'ın ise, zengin, zenginliğinin yanında da Müslümanlık görevlerini titizlikle yerine getirmek isteyen birisi olduğunu bildiği için geçici bir süreyle, Müslüman olmayı düşünür. Seyyit Mehmet Numan'a gelir ve Müslüman olmak istediğini söyler. Akıllı birisi olan Seyyit Mehmet Numan, onun niyetini anlar ve İslâmiyetle ilgili sorular sorarak onu mahcup eder. Ancak iyilik sever olan Seyyit Mehmet Numan, yine de yardım etmek ister. Siranuş'la aralarında gerçekleşebilecek evlenmeye yardımcı olacağını vadeder. Bu vesile ile aralarında din değiştirme ile ilgili uzun bir konuşma geçer. Karnik'e, din değiştirme ve dinî konularda kapsamlı bilgiler ve öğütler veren Seyyit Mehmet Numan, konuşmanın sonunda ona verilecek bir kızının olmadığını söyler (142-144).

Refet, açık göz ve mert bir delikanlıdır. Sarışın Agavni ile sakin bir hayat yaşamaktadır. Bunun yanında Agavni'nin arkadaşı Siranuş ile de sürekli görüşür ve aralarında farklı konularda olduğu gibi dinî konularda da konuşur tartışırlar. Bunların konuşmalarına ve tartışmalarına katılan diğer bir kişi de yazarın kendisidir. Yazar, bunlara her konuda olduğu gibi dinî konularda da bilgiler vererek onlara ağabeylik yapar. Hepsiyle samimîdir. Romanı asıl anlatan yazar, kendisinden ben diye söz eder. İşte bir gün Siranuş, yazara Feride'nin Refet'e âşık olduğunu; ancak arkadaşı Agavni'nin de onu sevdiğini söyler. Dinlerinin farklı olduğunu söyleyerek bunun zorluklarına değinir. Yazar ise, buna İslâmiyetin cevaz verdiğini bunun çok örneklerinin olduğunu anlatır. Bununla beraber, onun Müslümanlığı kabul etmesinin daha iyi olacağını söyler. Böyle din değiştirip

evlenenlerin emsalinin çokluğuna da değinir (191). Agavni'nin arkadaşı esmer güzeli Siranuş da Refet'i sevmektedir. Ancak, arkadaşına hıyanet edemeyecek bir yaratılıştadır. Refet de Siranuş'u sever ise de metresine hıyanet edemeyecek kadar merttir.

Feride, Refet'le evlenebilmek için Agavni'yi ortadan kaldırmak ister. Adam tutar ve Agavni'yi Şirket-i Hayriye Vapurundan inerken denize düşürtüp öldürtür. Ancak Agavni'nin ölüm haberini alınca teessüründen dolayı hastalanır, perişan bir vaziyete düşer ve çok geçmeden vefat eder. Seyyit Mehmet Numan olanları öğrenir ve çok üzülür. Birden çöker. O, artık iyice yaşlanmıştır, işten ayrılır, Hicaz'a gider ve orada vefat eder.

Seyit Mehmet Numan'ın söylediklerini hazmedemeyen Karnik, huyundan vazgeçmez ve sahtekârlıklarına devam eder. Karnik; Seyit Mehmet Numan'ın ticarethanesinde çalışmış, onun servetini elde etmek ve kızıyla evlenmek için Müslüman olacağını söylemiş, Siranuş'la evlenmek için onun da başına bazı çoraplar örmüştür. Siranuşla nikâhlarının yapılacağı gün efendisinin bir miktar parasını çalmış ve şişman bir kadınla Avusturya'ya kaçmıştır. Şişman kadın da kocasının parasını çalmıştır. Onun da parasını bitiren Karnik, bazı cinayet işlerine karışmış ve en sonunda, yakalanıp adalete teslim edilmiştir. Mahkemede idam cezası verilmiştir. Bunları anlatan yazar, onun yakalandığını ve birçok yolusuzluktan yargılandığını bir gazeteden okuyunca; Karnik'in durumu ve ilâhî adaletle ilgili şu yorumu yapar: "Ruh hisseder ki adalet-i ilâhîye mazlumun intikamını alacaktır. Ruh bunu hissederek bir havf-ı ilâhî ile sahibini silâh-ı hâle sevkeyler. Zihni, kalbi nice batıl ile teşevvüş etmiş kararmış olanlar o mukaddes havfi zayi ederler de ondan sonra mücrim câni olurlar. Mu'tevihâne bir hikmet ile gevezeleniyoruz zannetmeyiniz. İşte Avrupa gözümüzün önünde duruyor. Oranın kanunları daha şiddetli fakat Allah korkusu yüreklerden çıkmış olduğu için cinayetler dahi çoğaldıkça çoğalmaktadır. Feride ile Karnik'in ahvali bu hikmetin aleyhine bürhandır zannetmeyiniz (...) Biz insanı benî nev'ine taarruzdan men eden şey Allah korkusu olduğunda karar kılmış idik. Bu havf re's-i hikmettir. Her cahil nâdan o nimet-i hikmete nail olabilir mi? Sarhoş ise bir mecnun-ı muvakkattır. Hamd olsun fikirleri nazarları nur-ı maarifle tenevvür eylemiş bulunan Osmanlı halkı meyanında cinayat nadirattandır" (257).

Agavni ve Feride'nin ölümlerinden sonra yalnız kalan Siranuş ile Refet daha da sık görüşür, beraber olurlar. Dolayısıyla daha önce de birbirlerini seven bu iki cömert arkadaşın sevgileri, gün geçtikçe artar. Durum böyle olunca bundan sonraki konuşmaların büyük bir kısmını farklı dinde olanların evlilik durumu oluşturur. Bu konuda fikrine başvurdukları kişi ise, daha önce de belirttiğimiz gibi Ahmet Midhat'tır. Yazar, Hristiyan olan Siranuş ile Müslüman olan Refet'in evlenme durumları hakkında dinleri farklı da olsa İslâmiyete göre Müslüman bir erkeğin farklı bir dinde olan kadınla evlenebileceğini, ayrıntılı bir şekilde anlatarak onları sevindirir (268, 272). Siranuş'un babası, kızını Ermeni terbiyesine terkettikten sonra Tunus'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. Ölümünden önce Siranuş'a bir vasiyetname göndererek mal varlığını kızına bırakmıştır. Bu arada Siranuş'un babasından gelen vasiyet mektubu olayların seyrini daha da belirgin hâle getirir. Sonradan öğrendiğimize göre Siranuş'un babası olan Tunuslu Ali Osman Topuz, dinine bağlı bir Müslümandır. Bunu kızına yazdığı uzun vasiyet mektubundan anlıyoruz (292-294). Tunuslu Ali Osman Topuz, Ermeni bir kadından olan kızı doğduktan sonra kızın Ermeni terbiyesi ile yetişmesini sağlamıştır. Bu durum bir Müslüman'ın Hristiyanlığa ve Hristiyanlara ne kadar hoşgörü ile yaklaştığını göstermesi bakımından önem arzetmektedir. Tunuslu Ali Osman Topuz, ayrıca yazdığı uzun vasiyet mektubunda kızının Müslüman olmasını arzu eder. Bununla beraber, İslâmiyette, zorlamanın olmadığını belirtmek için onu serbest bırakır. Burada İslâmiyet ve diğer dinler hakkında da bazı bilgiler vermiştir. İslâmiyet, Hristiyanlığı aslı itibariyle içermektedir. Kızının Müslüman olmasını arzu eden baba, mektubunda bunu da belirtmektedir (294-296). Siranuş, babasının gönderdiği vasiyet mektubundan sonra Müslümanlığı kabul eder. Onun nasıl Müslüman olduğu konusu, yazar tarafından değişik sorularla açılarak uzun uzun anlatılır. Burada, Siranuş, hiçbir etki altında kalmadan isteğiyle Müslümanlığı kabul ettiğini anlatır. Zaten bir menfaat karşılığında Müslüman olunamayacağını da sorulan sorulara cevap verirken anlarız (309-312). Vasiyeti, Siranuş'un babasının bir dostu getirmiştir. Siranuş Müslümanlığı kabul ettikten sonra Refet'le güzel bir düğün yaparak evlenir. Refet ile Siranuş'un evlilikleri üzerinden bir buçuk sene geçer. Refet bir ticaret için Mısır'a gider. Oradan, Ahmet Midhat'a gönderdiği bir mektupta, Seyyit Mehmet Numan ile ilgili şu satırları yazmıştır: "Hicaz'a mağfiret tarzda pirimiz Seyyit Mehmet Numan'ın garik-i lücce-i gufran olduğunu o taraflardaki dostlarımızdan aldığımız mektuplardan maatteessüf okuduk. Hükûmet-i Şer'iyye vasıtasıyla sülüs-i malını fukara-yı

Medine'ye vasiyet etmiş. Zevcesine de hin-i vefatında böyle bir vasiyetle ibka-i nam etmesini emir ve tavsiye ederek ihsan-ı veçhile son nefesini teneffüs eylemiş. Dünyada bu adam kadar akılâne çalışkan mesut müreffeh yaşamış hiçbir kimseyi daha bilemiyorum. Âhiretinin dünyası gibi mamur olması duasındayım. Sen de bu duaya âmin diyenlerdensin. Değil mi karındaşım? Şüphe yok! Amin! Hem de sad hezeran âmin!..." (318-319). Roman bu cümlelerle biter.

Romanda yer alan otuz üç kahramandan on üçü Müslüman on dokuzu Hristiyan biri de Yahudidir. **Müslüman olanlar**: Ahmet Midhat, Seyyit Mehmet Numan, Refet Bey, bir bahçıvan, bir aşçı, Hacı İzzet, Feride, Siranuş Hanım, Siranuş'un babası Tunuslu Ali Osman Topuz, Ahmet Midhat'ın kardeşi Cevdet, bir hamal, Arnavut olan bozacı ve kahveci Abdullah Ağa. **Hristiyan olanlar**: Matmazel Agavni, Antuvan Kolariyo, Agavni'nin üvey kardeşi ve Novart adlı bir aşufte kadının oğlu olan Karnik, Karnik'in aşufte annesi olan Novart, Antuvan Kolariyo'nun metresi Maryam Dudu, edepli ve yaşlı bir kadın olan Vartov Dudu, Vartov Dudu'nun kocası olan Bogus Ağa, Ermeni olan Kirkor, Rum hizmetkar, Fransız edebiyat muallimesi Madam C., Alman Muzıka muallimesi, Zangoç, Rum ebe, Madam Bayzar, Novart'ın kızı ve Karnik'in kızkardeşi olan Takohi, Siranuş'un annesi, Ermeni Patriği, Fransız papaz, Aye Boj ve **Bir Yahudi**. Olayların gelişimi içinde din duygularından ve inançlarından bahsettiğimiz şahısların dışında ismini ve mensup oldukları dini yazdığımız diğer kahramanların din duygularından pek bahsedilmemiştir.

1.1.33. Ahmet Midhat, Ahmet Metin ve Şirzad

Kahramanların din duygusunun, dinî unsur ve motifin en çok işlendiği romanın konusunu; **Ahmet Metin** adındaki bir Bosnalı Türk gencinin, yaptırdığı gemiyle Akdeniz'e açılıp bazı Yunan ve İtalyan adalarını gezdikten sonra tekrar İstanbul'a dönmesi oluşturur. **Ahmet Metin**; gemi inşasına, denizciliğe, tarihe, edebiyata, felsefeye ve arkeolojiye dair birçok kitap okumuş ve hepsi hakkında bilgi sahibi olmuştur. **Ahmet Metin**, aslen Bosnalı olan İslâm Dragoza isminde çok zengin olan bir babanın oğludur. Henüz on beş on altı yaşlarında babasını kaybetmiş, ondan sonra İstanbul'a gelerek burada yirmi beş yaşına kadar her şeyi tecrübe ederek yaşamıştır. Bu yaşına kadar

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Beyoğlu'nda birçok yerleri dolaşmış, sefahat, tütün ve içki gibi kötülükleri yaşadıktan sonra istikrah ederek bırakmıştır. Bundan sonra kendini ilme vermiştir. Gittiği okullarda hep birinci olan **Ahmet Metin**, Fransızca, İtalyanca ve Rumca olmak üzere üç dil bilir. Avrupayı da gören **Ahmet Metin**, gemisinin ismini Meleketü'l-bahr koyar. Her bakımdan mükemmel olan bu gemiyle Akdeniz'de bazı inceleme ve araştırmalarda bulunmak için seyahate çıkacaktır. Bu seyahatinin bir amacı da daha önce İtalyanca olarak okuduğu Şirzad romanının izlerini sürmektir. **Ahmet Metin** bu seyahate çıkarken Şirzad'ı anlatan romanda, her şeyin anlatılmadığını düşünür.

Ahmet Midhat'ın birçok romanında olduğu gibi burada da baş kahraman olan **Ahmet Metin**, yazarın birçok özelliğini yansıtmaktadır. Yazar, kahramanını konuşturur. Onun fikirlerini kendisi de birçok kez destekler: "İddia ederiz ki işte **Ahmet Metin**'in bu son sözde tamamıyla hakkı vardır. Bizim Osmanlılığımızda iki şân vardır ki yalnız birisi bile bizim için teşerrüfe kâfî iken Hakk teâlâ hazretleri bizi onların ikisiyle birden mübeccel eylemiştir. Bunlardan birisi Müslümanlık diğeri Türklük! Bu iki şeyin ikisinin de tarihleri cihanda hiçbir milletin hiçbir halkın tarihine kıyas kabul edemeyecek derecelerde kahramanâne ve şâirânedir" (38). **Ahmet Metin**, İslâm tarihi, Türk tarihi ve Osmanlı tarihi hakkında; yanında bulunan, zeki, cesur ve tahrir mesleğine süluk etmek isteyen Hüseyin Basri'ye anlatır. Ayrıca Türklerin, İslâmiyete yaptıkları hizmetlere de değinir (63). Hz.Nuh'un bir oğlunun isminin Türk olduğunu söyler ve bu bilgilere bazı Arap ve Acem kitaplarında rastladığını nakleder (65). Gemide, hemen hemen her konuda sohbetler yapılır. İki dine mensup kişiler olunca bazen konu, farklı dinde olanların evlilik konularına gelir. **Ahmet Metin** ise, tarihte farklı dinde olanların evlendiklerinden ve birçok Hristiyan ve Yahudi kızın Müslüman bir erkekle evlenmek için din değiştirdiğine değinir. Bu kızların içinde yabancı prenslerin bile olduğunu söyler (65).

Yanında bulunan Hüseyin Basriye, Müslümanların kutsal bir şehir ve birçok peygambere mesken olan Kudüs için çok mücadele ettiklerini de söylemeden geçemez (65). Gemide bulunanlardan birisi de lostromo olarak çalışan kırk yaşlarında ve hacı olan İsmail Çavuş'tur. Herkes onun askerlik yönüne dikkat edip İsmail Çavuş derken dinine bağlı olan **Ahmet Metin**, onun hacı sıfatını kullanır ve ona Hacı Çavuş diye hitap eder (74).

Ahmet Metin, seyahatinin başlayacağı gece gemidekilerin bir kısmıyla cemaatle namaz kılar, mevlit okutur ve herkes odasına çekildikten sonra sabaha kadar Kur'an'dan sureler okur: "Ahmed nısf-ı leyle kadar uyumayıp bir Yasin ve bir İnne Fetahne ve bir Arrahman ve bir Tebareke ve bir Amme ile yedi sureleri tilâvet eyledi. Zira bu genç adam hem gayet feylesof hem de Hakk teâlâ hazretlerine ve zât-ı akdes-i risaletpenahîye gayet mü'min ve mu'tekid bir adam idi. Hikmeti, hikmet-i İslâmiyye olup aşk-ı Muhammedî, feyz-i Muhammedî dil ve canını nurlara gark eyleyen füyûzât-ı rahmaniyeden idiler" (91). Gemide namaz kılması, mevlit okutması ve şahsî ibadet edip Kur'an okuması onun dinine ne derece bağlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bundan sonra Akdenizdeki yolculuk başlar.

Aslen Romanyalı, zengin ve güzel bir kız olan Neofari de sevdiği ve evlendiği erkekler kendisini tatmin etmeyince bir gemi yaptırır ve deniz yolculuğuna çıkar. Ahlâken olmasa da görünüş olarak çok güzel olan Neofari, yirmi beş otuz yaşlarında bir kadındır. **Ahmet Metin** ile Yunanistan'ın Pire limanında tanışır ve çıkacağı Akdeniz yolculuğunda kendi gemisiyle ona refakat eder. Neofari'nin gemisinde bir de Stefano adında bir erkek bulunmaktadır. Kocası olmadığı hâlde kendilerine karıkoca süsü vererek yola çıkmışlardır.

Gemi, Akdeniz adalarındaki Belkıs'ın tahtının Hz.Süleyman'ın huzuruna getirildiği yer olarak bilinen Karasi vilâyetinin Aydıncık nâm kasabaya gelince **Ahmet Metin**, bu mekân hakkında uzun bilgiler verir. Bu vesile ile; Kasr-ı Sülayman, Hz. Süleyman'ın cinlere, Şeytanlara yaptırdığı binalar, Belkıs'ın tahtının kurulduğu yer, Ahfaş ve keçisi hakkında da bilgiler verir (112-114). Anlatılanları dikkatlice dinleyen Hüseyin Basri'ye Türk kavminin eski kavimlerden olduğunu ve hatta Türklerin Hz. Nuh'un soyundan geldiklerini söyler (141-142). Gemi Atina'ya uğrar, orada Neofari ve sevgilisine de aynı bilgileri verir (209).

Gemi yola devam ederken sohbetler de gittikçe farklı konularda koyulaşır. **Ahmet Metin** zaman zaman konuyu Avrupa medeniyetine getirir, uzun bilgiler verir. Onların inançlarına da temas eder ve Avrupadaki birçok insanın inançsız olduğunu vurgular (151). Burada yazar, Neofari'nin ailesi hakkında da bilgiler verir. Neofari'nin babası

Andri Bruslavo, dinine bağlı bir kişidir. Andri'nin oğlu Stefano, babasına başka bir kadınla evlenebilirsiniz der. Burada araya giren yazar, onun ölen karısına her gün dua ettiğini söyleyerek başka bir kadınla evlenmesinin zor olduğunu vurgular. Neofari, daha önce ailesiyle beraber, Hristiyanların dinî bayramları olan Paskalya mevsimlerinde birçok kez Kudüs ve Roma'ya gitmiştir. Ailesiyle beraber, bu mekânlarda ibadet etmiştir. Avrupada her ne kadar fikir serbestliği olsa da birçok insan, Paskalya mevsiminde Hristiyanlarca kutsal bilinen iki şehri ziyaret eder, ibadetlerini yaparlar (177).

Ahmet Metin, hemen hemen her konuda bilgi sahibidir. Sohbetler esnasında bunu farkeden Neofari, onun bilgisine hayran olur ve biraz da ilgi duyar. Neofari birçok konuda olduğu gibi evlenme ve boşanma konusunu da **Ahmet Metin**'e sorar. İslâmiyette, tek taraflı olarak erkeğin kadını boşamasını tenkit eder. Bunun üzerine **Ahmet Metin**, bunun tam tersini savunur ve asıl tenkit edilecek konunun Hristiyanlıktaki boşanamama durumu olduğunu söyler. Fikrini ispat etmek için birçok örnekler verir (182-183). Gemi, Yunanistandaki bir limanda durunca **Ahmet Metin** ve Neofari uzun bir tarih sohbetine dalarlar. **Ahmet Metin** her vesile ile Türklüğü ve Müslümanlığı nazara verdiğinden Neofari'ye Türk tarihinden ve Türklerin Müslüman olmalarından söz eder. Neofari'nin, bunlar mitolojik hâdiselerdir, demesi üzerine, ona bunların mitolojik değil hakikat olduklarını ispat etmeye çalışır (208).

Ahmet Midhat, Pariste Bir Türk romanında Nasuh Efendi'yi Paris'e gönderir. Nasuh Efendi, bulunduğu toplantılarda sorulan bütün sorulara cevap verir. Onun hemen hemen her konuda malûmatı vardır. Yazar bu romanda da **Ahmet Metin**'e bir gemi yaptırır ve Yunanistan üzerinden İtalya'ya doğru seyahate gönderir. **Ahmet Metin** de karşılaştığı yabancılarla her konuda sohbetler eder. Sorulanlara mantıki cevaplar vermeye çalışır. Kendisini dinleyen yabancılar da her konuda malûmatı olan **Ahmet Metin**'i takdir ederler. Yunanistan'ın başka bir limanında, Neofari ve sevgilisi Nikolso'ya; tarihten, felsefeden, mitolojiden, Yunanistan'ın eski Tanrılarından söz ederek onları hayrete düşürür. Aralarında uzun konuşmalar geçer (252-253). **Ahmet Metin**, Neofari'ye Yunan Tanrıları ve mitolojisi hakkında bilgi verince Neofari bu gibi batıl ve hurafe inançlar sadece Yunanlılara mı aitttir diye sorar. **Ahmet Metin**, her milletin dilinde mitolojik olaylar vardır, der ve diğer milletlerin mitolojilerinden de bahseder (255). Gemi yola devam eder. Ejin Kasabası ve İstimo bölgelerine gelir. Yunanlıların tanrıçalarından

Jüpiter ve Venüs mabutlarının heykelleri oradadır. Bu vesile ile **Ahmet Metin**, bunlardan da bahsetmeden geçemez (266). Argolid ceziresi, Yunanistan'ın en lâtif hurafat ile dolu olan yerlerinden birisidir (271). **Ahmet Metin**, Yunan mitolojisi ve Tanrılarından bahsedip Yunanlıların hayalî sevdiklerini söyleyince Nikolso kızar. Bunun üzerine **Ahmet Metin**, her milletin hayalî sevdiğini ve her millette böyle şeylerin olduğunu söyleyerek onun gönlünü yapar (272). **Ahmet Metin**, ayrıca bu adadaki mitolojik olayların çokluğuna da değinir. Neofari'nin sıkıldığını farkeden **Ahmet Metin**, ona mufassal bir mitoloji kitabı verir ve konuyu kapatır (273). Bu esnada uzaktan uzağa Sarigo adası görünür. **Ahmet Metin**'in aklına hüsün ve cemal âlihesi Venüs gelir. Bu münâsebetle Venüs hakkında da gayet lâtif birçok malûmat verir (288).

Seyahat sürerken Neofari'nin Valsko adındaki gemisinde patlamalar olur ve gemi batar. Neofari ıslanmış bir şekilde gemiden kurtulur. Islanan kadının bütün güzellikleri görününce; **Ahmet Metin**, bu güzellik karşısında insanların Allah'a şükredip onu tesbih etmeleri gerektiğini söyler (291). Ayrıca Neofari'nin güzelliğini, Venüs ve Zühre yıldızına benzetir (299). Yunanistanın bütün adaları mitolojik olaylara sahne olmuştur. Yunan Adalarındaki gezisini sürdüren **Ahmet Metin**, mitolojik olayları anlatmaya devam eder. Bazen mitolojik olayları en ince ayrıntılarına kadar yanında bulunan Neofari'ye uzun uzadıya anlatır (300-313). Seyahatine devam eden **Ahmet Metin**; Yunan mitolojisinden, Tanrılarından, mitolojik olaylarla insanlar arasındaki münasebetlerden, Avrupa dışındaki milletlerin mitolojilerinden, Hristiyanlık ve İslâmiyetten sonraki mitolojinin durumundan da uzun uzadıya bahseder (314-317, 326-327). Valsko gemisi yandıktan sonra Nikolso Neofari'den ayrılır; Neofari ise, seyahate devam eder ve her bakımdan hayran olduğu **Ahmet Metin**'e göz koyar.

Seyahate devam edenlerden, başta **Ahmet Metin** olmak üzere, yeni şehirler, yeni medeniyetler gördükçe heyecanlanırlar ve seyahata olan iştiyakları daha da artar. Bunu hisseden **Ahmet Metin**, Kur'an'da bu konuda bile ayetin olduğunu yanındakilere nakleder: "Bizim kitab-ı semavîmiz olan Kur'an-ı Azimü'ş-şânda "yeryüzünde geziniz. Sizden evvel gelenlerin âkibet-i hâlleri ne olduğunu görünüz"* diye ferman buyurulur ki

* Kur'an, Ali İmran, 137

işte seyahat bu tavsiyenin mucib olduğu suret-i müdakkikanede olur ise binlerce seneden beri kırk elli metre toprak altında kalan Ninova ve Babil ve Truva harabeleri ve sair emâkin-i kadime-i beşeriyye ve mütemeddinenin meydana çıkarılması derecesinde menâfi-i maddîye ve kat'iyye husule gelir" (329).

Başta **Ahmet Metin** olmak üzere, gemide seyahat eden yolcular Yunanistan'ın Zanta adasına vardıklarında orayı güzellikleriyle öyle överler ki, cennete benzetirler (334). Daha önce de belirtttiğimiz gibi **Ahmet Metin**, her bakımdan mükemmel bir insandır. Yolcular ve Neofari, **Ahmet Metin**'in bilgisini dürüstlüğünü ve her konudaki anlayışını takdir ederler. Neofari, daha önce okuduğu kitaplarda; Osmanlıları, Türkleri ve Müslümanları hep barbar olarak öğrenmiştir. **Ahmet Metin**'in tavırlarını, anlayışını ve bilgisini gören Neofari: "Bu genç Osmanlı hakikaten fevkalâde bir adamdır. Vukuf ve malûmatına ve her hâl ve şanındaki terbiyesine nezâketine nazaran bu adama "Osmanlı" ve "Türk" ve "Müslüman" demeğe insanın dili varmayacağı geliyor" (338). diye içinden düşünür. Bu şekilde **Ahmet Metin**'in bu üç durumu temsil ettiğini öğreniriz. Belki de yazar, bu vesile ile çok tenkit edilen insanımızın, **Ahmet Metin** gibi olmasını istemiştir. Bunu olayların gelişimi içinde anlamak mümkündür. Zaten o, Osmanlı, Türk ve İslâmiyeti birbirinden ayırmaz. Seyahatı esnasında bu üç durumu temsil eden **Ahmet Metin**, Osmanlıların inançları savunur. Osmanlıların, savaşta galip geldiklerinde "bi-inayeti teâlâ"•, mağlûp olduklarında ise, "bi-hikmet-i teâlâ"♦ diyerek her zaman Allah'a sığındıklarını vurgular (345). Bundan sonra Osmanlı için birçok övücü sözler söyleyen **Ahmet Metin**, yine Osmanlı için: "Âh ey ulu şan Osmanlı! İşte sen cihan cihan olalı bir misli daha hiçbir yerde hiçbir zamanda görülmemiş olan bir mana-yı mukaddessin! Bir emr-i celil-i mübarekesin!..." (377) cümlelerini sarfeder.

Gemi, İtalya'nın Otranto şehrine ulaşır. Şehri gezmek için hazırlıklar yapılır. Şehirde dolaşılırken tarihî bir kiliseyi gezerler (377). Kilisede bulunan bir papazla **Ahmet Metin** sohbet eder. Ayrıca **Ahmet Metin**, kiliseyi gezerken o kilisede Osmanlı atlarının ayak izlerini arar. Papaz bunu anlar. Avrupalılar, Osmanlılar hakkında yaptıkları propagandalarda ve yazdıkları kitaplarda Osmanlılar orayı işgal ettiklerinde atlarını

• Yani savaşı Allah'ın yardımıyla kazandıklarına inanırlar.
♦ Bunda da Allah'ın bir hikmetinin olduğuna düşünürler.

kilisenin içine bağladıkları, çocuk ve kadınları öldürdüklerini söylemişlerdir. **Ahmet Metin**, bu yanlış propagandayı ispat etmeleri için orada bulunanları ve papazı sıkıştırır. Olayın böyle olmadığını ispat eder. Bu arada İslâmiyet ile Hristiyanlık arasında bazı karşılaştırmalar da yaparak olayları uzun uzun anlatır ve yanındakilerle tartışır (377-382). **Ahmet Metin**, Otranto şehrinde ziyaret edip incelediği kilisenin resmini yapar ve olayın öyle olmadığını defterine kaydeder (384). Ahmet Midhat'ın diğer romanlarında olduğu gibi bu romanda da papazlar birçok yönleriyle eleştirilirler (393, 404, 454-455).

Ahmet Metin, yolculuğu boyunca kendisine eşlik eden Neofari ile her konuda konuşur. Gemide, Vasiliki adında yirmi, yirmi bir yaşlarında her bakımdan güzel olan bir hizmetçi bulunmaktadır. Vasiliki, başlangıçta bilgisiz, tecrübesizdir. Fakat **Ahmet Metin**'in telkinleriyle bilgisini arttırmış, hatta Fransızca bile öğrenmiştir. Neofari, bu güzel hizmetçiyi **Ahmet Metin**'den kıskanır. Zaman zaman **Ahmet Metin**'e, bunu ihsas ettirir. **Ahmet Metin** ise, bu hizmetçiyi uygun olan bir kocaya vermenin efendisi olarak kendisinin görevi olduğunu ve bu bir Müslümanlık geleneği olduğunu söyler (420).

Ahmet Metin, İtalya'nın Mesina şehrine girdiklerinde orada bulunan bir kiliseden bahseder (432). Gemide seyahat ederlerken **Ahmet Metin**, Hristiyan olan Neofari'yi, kırmadan, kibarca bazı nasihatlerde bulunur. Buna karşılık Neofari: "Ah Senyör! Hz. İsa gibi günahkârların günahını yüzlerine urmayıp hoş görmek afv etmek hasletini de on milyon insanın birinde bulunmaz" (456) diyerek **Ahmet Metin**'in bu yönünü över. **Ahmet Metin** tekrar nasihatlarına devam ederek güzel sözler söyleyince bu sefer de Neofari "Âh bir papaz gibi söz söylüyorsunuz Senyör!" (459) der. İşte **Ahmet Metin**'in dürüstlüğünden dolayı Hristiyan olanlar; onu Hz.İsa ile papazlara; Müslüman olanlar da evliyalara benzetirler. Yine bir gün gemidekilere nasihatlar verirken Süreyya, Vasiliki'ye "Bu adam nasıl konuşuyor?" deyince Vasiliki de cevaben: "Bir evliya gibi söz söylüyor" (465) der. Gemide yirmi altı yirmi yedi yaşlarında bulunan hesap memuru Süreyya ile hizmetçi kız Vasiliki, birbirlerini severler ve bazen gayr-ı meşru görüşürler. Yazar, bu vesile ile araya girerek dinlerde zina gibi günahların cezalarından uzunca bahseder (467-468).

Ahmet Metin, uğradığı yerlerde sanat eserlerini, sarayları, kiliseleri, kütüphane ve müzeleri gezip görür ve bu arada İslâm medeniyeti ile Batı medeniyetini karşılaştırır (480-481). Ayrıca, İtalya'daki bazı adalarda mabetlerin daha önce Müslümanlar tarafından yapıldığını ve bunların daha sonra değiştirildiğini anlatır (481). Bir de bazı yerlerdeki kiliselerin daha önce mescid ve cami olduğunu, Hristiyanların eline geçtikten sonra kiliseye çevrildiğini söyler (482-483). **Ahmet Metin**, birçok İtalyan şehrini ve adasını gezer; oradaki tarihî yerleri ve dinî mabetleri dolaşır. Dolaştığı yerlerin daha önce Araplar tarafından alındığını Neofari'ye hatırlatır. Bir de Hristiyanlar, birçok yeni buluşu Müslümanlardan öğrenmiştir. **Ahmet Metin**, bunları, yanındaki Neofari'ye uzun uzadıya anlatır (494-495). Yine burada Monraal üzerinde Kaposunlar denilen tarih-i ruhbaniyete mensup bir Manastır (495-496) vardır ki, onun yer altındaki mahzenlerinde Palermo ahalisinin kurumuş pastırma kesilmiş cenazeleri mahfuzdur. Bu mahzenin kapıları daima kapalı bulunur ise de ecnebi seyyahları daima ziyâret etmek istedikleri zaman büyük bahşişler mukabilinde bu kapı dahi açılır. Bu gezilen topraklar üzerinde daha önce Araplar ile İtalyanlar arasında din savaşları yapılmıştır. İşte burada Araplar, bizim tahayyül ve tasavvurumuzun fevkinde şevkler neşeler ile yemeklerini yiyerek şerbetlerini içerek hemen bir asır evvel, öğle namazlarını (513) dahi kıldıktan sonra musahabenin daha ciddi ve daha mühim olan bir babını açarlar.

Kısacası **Ahmet Metin**, bu yolculuk esnasında, şark, İslâm, Türk ve Osmanlı insanını temsil eder. Bu insanların, her bakımdan Batı insanından üstün olduğunu hâl ve hareketleriyle Neofari'ye gösterir, anlatır ve Neofari de bunları kabul eder. Bundan dolayı Neofari, bütün hareketlerine hayran olarak ona özenir. Yine bu roman içinde **Ahmet Metin** daha önce Yüksek Kaldırım'da bir kitapçıdan satın aldığı İtalyanca eski bir kitabı okumuştur. Bu kitapta eski bir Selçuklu Şehzadesinin oğlu Şirzad'ın Akdenizdeki harikulade maceraları anlatılır. **Ahmet Metin**'in bu seyahatinin asıl amacı onun izini takip etmektir.

Ahmet Metin, İtalyan adaları ve şehirlerinde gezerken Neofari'ye, Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında yaşanan olayları, savaşları, Müslüman kimliğine bürünüp onları kandıranları, esirlerin durumunu anlatır (518-519). Ayrıca o dönemde birçok Müslüman ve Hırsitiyan kahraman çıkmıştır (521). Bu kahramanlardan birisi kimlik değiştirip

kendini Müslüman gösteren Kâzımelmert'tir. Diğeri ise, Müslüman olan, Muhammed Elmübarek'tir (524). Bunlardan, Şirzad romanında bahsedilir. **Ahmet Metin**, seyahat ettiği yerler hakkında daha önce birçok kitap okumuştur. Onun için daha oraya varmadan yanında bulunan Neofari'ye bilgiler verir. Yine tarihî mabetler yanında tarihî manastırları ziyaret eder (525). Manastırların çalışmasıyla ilgili bilgiler verir. **Ahmet Metin**, genellikle papazları eleştirir. Ancak papazlar içinde ilim ve irfan sahibi pek çok adamların bulunduğunu da söyler (528). Şirzad romanında bahsedildiğine göre; Kâzımelmert adındaki bir Hristiyan, Müslümanların bazı gemilerini batırır. Daha sonra İtalya'ya gider. Bir Manastıra sığınarak papaz olur. Bunu öğrenen Araplar, bu adamdan intikam almak için bunun sığındığı Manastıra gelirler ve Kâzımelmert'i aradıklarını söylerler. Bu arada Araplarla İtalyanlar arasında savaşlar başlar ve devam eder. Yazar bu durumları anlatırken sürekli, manastırlardan, Hristiyanlıktan ve papazlardan söz eder (537-548).

Şirzad romanının kahramanı Şirzad, birçok yönüyle **Ahmet Metin**'e benzer. Cesur, mert, dindar ve akıllıdır. Her hâl ve hareketine dikkat eden Şirzad, sıkıntı anlarında Allah'a sığınır. Romanda; **Ahmet Metin**, Şirzad'ın, kendisini derinden etkileyen hikâyesini ayrıntılı olarak anlatır. Şirzad ile Yakubeltacir, Araplarla İtalyanlar arasında yapılan savaşlarla ilgili konuşurlar. Yakubeltacir, Arapların yenilmesini bir türlü kabul edemeyince Şirzad, bunların Allah'ın birer takdiri olduğunu söyleyerek ona teselli verir (550). Araya giren yazar, Araplarla İtalyanlar arasında geçen savaşları, yaşanan hâdiseleri anlatır ve kiliseden, İslâmiyetten, papazlardan ve manastırlardan söz eder (550-556). Araplarla Frenkler arasında İtalyan toprakları üzerinde yapılan savaşlarda Kâzımelmert; Tomas, Pavlos ve Cafer Eltercüman isimlerini kullanır. Onun kimin çocuğu ve hangi dinden olduğu bilinmez. Bazen Müslüman, bazen de papaz olarak görülür. Bu kişiliğinden dolayı Müslüman sanılır ve papa tarafından idamla yargılanarak idamına karar verilir. Ancak tam idam edileceği sırada boynundaki Hristiyanlık işaretine rastlanınca idamından vazgeçilir. Bu hâdiseler yaşanırken Yazar; Hristiyanlıktan, papadan, kiliselerden, rahibelerden ve Müslümanlardan ve Müslümanlıktan uzun uzun bahseder (556-564). Kâzımelmert, en sonunda papaz kıyafetiyle bir manastıra yerleşir (564-570).

Ahmet Metin yanındaki Neofari'ye, Şirzad romanını zaman zaman anlatır. Fırtına sonucu batan gemide, Şirzad ve Roza denize düşerler. Hikâyeyi **Ahmet Metin**, Neofari'ye anlattığı için onların düşme anında, Neofari bir ah çekerek onların öldüğünü zanneder. Ancak **Ahmet Metin**, onların ölmediğini ve inançlarına göre bir kişinin eceli gelmediyse Allah'ın bir sebeple onları kurtaracağını söyler (609). Şirzad ve Roza, kendilerini bir anda ıssız bir adada görürler. Şirzad, Roza'ya çok iyi davranır. Roza, daha önceki zamanlarında Müslümanlarla ilgili hep olumsuz şeyler duymuştur. Müslüman olan Şirzad'ın kendisine iyi davrandığını görünce hayret eder. Şirzad, İslâmiyetin güzelliğini davranışlarıyla ona göstermek ister. Roza'nın daha önceki kanaatına göre; Müslümanlar barbardır. Müslümanlar, yılda bir defa Hristiyan eti yerler. Şirzad, ona böyle bir şeyin olmadığını anlatır. İslâm memleketlerinde yaşayan Hristiyan ve diğer inançlarda olanların kendi dinî inançlarını güzelce yaşadıklarını, onlara herhangi bir zorlamada bulunmadıklarını anlatır. Ahmet Midhat, bu romanını, Avrupada Müsteşrikler Kongresine katıldıktan sonra yazmıştır. Orada bizzat gördüğü iki konu vardır. Garp ve şarkın birbirlerini yanlış tanımaları. Onun için roman boyunca bu konular üzerinde durulur. **Ahmet Metin**, Neofari'ye bu konularda sürekli bilgiler verir, uzun uzun konuşur ve tartışır.

Neofari, daha önce birçok sevgilisi olan bir kadındır. Bir zaman sonra **Ahmet Metin**'e de ilgi duyar. Onu elde etmek için önünde tek engel olarak Vasiliki'yi görür. Onu kıskanır. Öldürmek için plânlar yapar. Ancak gemi klavuzu Petraki'nin bundan haberdar olması her şeyi alt üst eder. Klavuzun, her şeyi **Ahmet Metin**'e anlatacağından endişe eden Neofari, onu denize atarak öldürür. Ancak kimse bunu duymamıştır. **Ahmet Metin**, tarihte bazı kişilerin haksızlıklarını anlatarak semavî dinlerin bunlarla ilgili görüşlerini nakleder ve: "Edyan-ı semavîyenin ihbarı veçhile herkes üzerinde müekkel olan melekler insanların hasenat ve seyyiatını zapt ve kayd ederek âhirette ona göre hükmolunacakları gibi maneviyata mahsus olan bu sicill-i ahvalin suret-i maddiyesi dahi tarihtir" (619) der. Bunları dinliyen Neofari ise, yaptığı kötülükten azap duyar.

Roza ile Şirzad, bulundukları adada çok eskiden kalma bir kiliseye rastlarlar. Burada, Roza ve Şirzad, kurtuldukları için dua ederler. Şirzad, Arapça lisan ile ol Vahid-i zü'l-celâle hamd ü senâ eylediği gibi; Roza da Latince dualarla ve kendi mezhebince ol sâlis-i

sülüse arz-ı mahmedet (630) eyler. Roza bu ıssız adada bazen korkar. Her korktuğunda Şirzad, ona inancı gereği teselliler verir: "O zaman Şirzad; insan kısmının her yerde melce ve penah-ı hakikîsi Cenab-ı Haktır Senyora!" (631). "Melce-i hakikî olan Hakk teâlânın himaye-i sübhaniyesi altında bulunmak şartıyla burada hiçbir beliyyeden endişenâk olmayabilirsiniz.(...) Bizi o mehâlik içinde şu cezireye yerleştirerek kurtarmış olan Hazret-i Hâfiz-ı Hakîkî burada dahi muhafazamıza muktedirdir" der. Neofari **Ahmet Metin**'in Şirzad lisanından irad eylediği şu hikemiyat-ı teslimkaraneyi işitince fevkalade mütehayyir kalarak: "Aman Senyör! İncil-i şerif okuyorsunuz zannediyorum" (632) diyerek ona olan hayranlığını vurgular. Şirzad, Roza'ya "Madem ki Hakk teâlâ hazretleri şu denizi bize mezar etmedi madem ki bizim ayağımızı şu gubar-ı yâre üzerine bastırdı elbette bunda bir hikmet-i hafiyye-i rabbanîyesi vardır" (634). "Ben sizin esiriniz iken Hakk teâlâ hazretleri kahr yüzünden lütf olarak beni o esâretten kurtardı" (635) diyerek Allah'a şükreder.

Ahmet Metin, bazen kendisini Şirzad'ın yerine koyarak yaşananları anlatır. Issız adaya düşen Şirzad ile Roza kurtuldukları için Allah'a kendi inançlarına göre şükr ve dua edince **Ahmet Metin**'in yanında bulunan Neofari, buna itiraz eder ve Hristiyanlıktaki üçlü inanç sistemini niçin gündeme getirdiğini söyler. Bunun üzerine; üçlü inanç, papaz, şeyh, mürşit, vaiz gibi kavramlar hakkında kısaca bilgi verir (640). Roza ve Şirzad, ıssız adada hayatlarını sürdürürler. Daha önce de belirttiğimiz gibi Şirzad her bakımdan mükemmel bir insandır. Roza'ya çok iyi davranır. Yalnız oldukları hâlde ona bir taşkınlıkta bulunmaz, her zaman her konuda hem örnek olur hem de yardım eder. Bunlar, Roza'nın dikkatini çeker ve bunun sebebini sorar. Hikâyeyi anlatan **Ahmet Metin**'e de yanındaki Neofari sorar. Bunun üzerine **Ahmet Metin**, bu dürüstlüğünün inancından kaynaklandığını anlatmaya çalışır. Şirzad, Selçuklu Türklerindendir. Şirzad'ın Türklüğüne bir de Müslümanlığı eklenince böyle bir şahsiyet ortaya çıkmıştır. **Ahmet Metin**, ayrıca şark insanı ile garp insanını karşılaştırarak Neofari'yi yine hayrette bırakır (646-647). Şirzad'ın dürüstlüğü, gün geçtikçe Roza'nın dikkatini çeker ve onu zamanla sevmeye başlar. Adadan kurtulduktan sonra birbirlerinden ayrılamayacaklarını anlarlar. Ancak Şirzad, farklı dinlerden oldukları için birbirinden ayrılmak zorunda kalacaklarını söyleyince Roza, Şirzad'ın daha önce verdiği dinî bilgileri de nazara alarak bunun bir

problem olmayacağını ve zaten iki dinin birbirini tamamladığını söyler (649). Daha sonra birbirlerinden ayrılmayacaklarına dair Allah'a yemin ederler (650).

Issız adada altı yedi ay kalan Şirzad ile Roza'nın kılık kıyafeti, saçları; Şirzad'ın saç sakalı bakımsızlıktan birbirine karışır. Kış mevsimi gelir. Bunlar nasıl kurtulacaklarını düşünürken bazı insan seslerini duyarlar. Şirzad bunlara gizlice yaklaşır. Onlar, Şirzad'ı görünce onun saç ve sakalının birbirine karışmasından Rum papazlarına (653) benzetirler. Bu kafile Aydınoğulları beyliğine mensup olup oraya odun ve diğer bazı ihtiyaçlarını karşılamak için gelmişlerdir. Şirzad, daha önce adadan kurtulurlarsa Roza'yı annesine teslim edeceğine dair yemin etmiştir. Aydınoğullarına ait kafile vasıtasıyla kurtulan bu iki felâketzede, Roma'ya giderler ve Şirzad, yeminini yerine getirmek için kızı annesine teslim etmek ister. Roza, annesine yazdığı mektupta Şirzad'ı ve dolayısıyla da Müslümanlığı öven sözler yazmıştır (662). Roza'nın yazdığı mektup üzerine annesi limana gelir kızını görür. Kızı, nasıl kurtulduklarını ve Şirzad'ın adada iken yaptığı iyilikleri annesine uzunca nakleder. Ayrıca adada iken Şirzad'ın kendisine herhangi bir olumsuz harekette bulunmadığını anlatınca annesi çok memnun olur ve ona çok teşekkür eder (663). Roza'nın kurtuluşundan sonra ana-kız, limanda konuşurken annesi, o fırtınadan sonra bütün Arap ve Müslüman esirleri, kızının kurtuluşu için bağışladığını ve serbest bıraktığını söyler ve burada yapılan dualardan söz eder (664). Roza, annesine Şirzad ile evleneceğini ve onu eskiden beri sevdiğini ve evlendikten sonra Şirzad ile Anadoluya yerleşeceğini söyler. Annesi, din farklılığından dolayı bu evliliğe razı olmaz. Bu vesileyle din konusunda aralarında uzun konuşmalar geçer (669). Roza, bu evlenmede dinlerin bir engel teşkil etmediğini annesine söyleyerek Şirzad ile evlenip Anadoluya geçeceğini söyler ve annesi de kendileriyle gelirse onun ibadeti için özel bir kilise ile bir papaz bulacağını söyler. Şirzad hikâyesini, yanındaki Neofari'ye anlatan **Ahmet Metin**, Şirzad ile Roza'nın evlenme meselesinin hâlledilmesinden sonra şükür nevinden dua eder (672). Yapılan duaya Neofari de amin der.

Ahmet Metin seyahatini tamamladıktan sonra yine İtalya ve Yunan adaları arasından İstanbul'a dönerken Yunan ve Romalıların eski tarihlerinde ilâh kabul ettikleri Jüpiter'den bahseder (680). **Ahmet Metin**, gemisindeki hesap memuru Süreyya ile hizmetçi kız Vasiliki'yi nişanlar. Hristiyan olan Neofari, bunların farklı dinde olduklarını

söyleyerek bu evliliğin nasıl gerçekleşebileceğini **Ahmet Metin**'e sorunca O, bunda hiçbir günah-ı müşkilât olamaz. Vasiliki İslâmiyeti kabul ederek pek güzel bir Hidayet Hanım olamaz mı? Velev ki ihtida etmesin. Nasrani kaldığı hâlde dahi bir Müslümanın kendisini meşruan tezvic etmesine hiçbir mani yoktur (695) diye cevap verir. Ancak Neofari, yine de pek ikna olamaz. Bunun üzerine **Ahmet Metin**, İslâmiyetin kadına verdiği hukukî durumlar, Müslüman bir erkeğin farklı bir dinde olan bir kadınla evlenmesinde herhangi bir sakıncanın olmadığı, İslâmiyetin dört kadınla evlenmeyi hoş görmesinin hikmetlerinden, Avrupadaki aile yapısından uzunca bahseder (696-698). Anlatılanlar üzerine Neofari de ikna olur. **Ahmet Metin**, sözlerine devam eder. İslâmiyetin kadınlara verdiği haklar ile Müslüman şarkın aile yapısını, Avrupa aile yapısıyla karşılaştırınca Müslümanların kadınlara verdiği haklara Neofari hayret eder. Bu durumları bilmediğini söyler. Bunun üzerine **Ahmet Metin**, Garp müsteşriklerinin kasıtlı olarak Şark ve Müslüman devletlerini kötü göstermeye çalıştıklarını söyler (698-700).

Neofari, bazen yalnız bazen de başkalarıyla beraber **Ahmet Metin** ile sohbet ettiği, yemek yediği ve birçok konuda sohbet ettiği hâlde **Ahmet Metin** ona hep iyi davranır, herhangi kötü bir hareketi olmaz. Bunlara hayret eden Neofari, onu bir papaza benzeterek şöyle söyler: "Senyör! Dün akşamdan beri sizde görülen ahval en faziletli bir papazda bile müşahade olunamaz. En dindar bir Hristiyanın en muhterem bir papaza gösterebileceği safvetle sizden bir konsiyon (itiraf-ı zünub) ricasında bulunur isem müsaade ve lütfunuzu diriğ etmezsiniz ya?" (702-703). Hatta, Neofari, **Ahmet Metin** ile o kadar yalnız kaldığı hâlde **Ahmet Metin**'in ona herhangi bir sarkıntılık ve kötü gözle bakmadığını görünce **Ahmet Metin**'e ya siz bir meleksiniz ya da erkek değilsiniz diye hayretini ifade eder. Neofari, gemideki Müslümanların dürüstlüklerini, insanları küçük görmemelerini, herkese eşit davranmalarını ve özellikle **Ahmet Metin**'in dürüstlüklerini ve kendisine yaptığı iyilikleri düşününce kendi içinden bunlara özenir ve yaptığı günahlardan dolayı da bir üzüntü duyar. Bunları arasıra **Ahmet Metin**'e anlatır. **Ahmet Metin** de ona, günah işleyenlerin Allah'ın mağfiretiyle affedileceğini söyler (704).

Ahmet Metin, Meleketü'l-bahr gemisiyle seyahat ederken gemi efradıyla her konuda sohbet eder. Bazen bir bilim adamı, bazen bir papaz, bazen bir şeyh-hoca-mürşid, bazen bir astronot, bazen de bir deniz âlimi olur. Yani her konuda bilgisi vardır. Neofari ile

birçok konuda sohbetler ve yorumlar yapar. Bazen bir İslâm âlimi gibi Kur'an'dan ayetler okur: "Bu hikmete mebnidir ki Kur'an-ı Kerim'de "Olabilir ki bir şeye sevinirsiniz de o şey sizin için şerdir" buyurulmuştur. Her şeyde teennî vacib olup bilhassa gazap işlerinde teenninin en ziyadesi için insan ne kadar cebr-i nefs eylese yeri vardır" (711-712). **Ahmet Metin**, romanın sonlarına doğru Neofari'ye; evlenme, boşanma ve kadının erkeğine bağlı kalması ile ilgili nasihatlar verir ve Hz.Muhammed'in bu konulardaki bir hâdisini nakleder: "Bu hikmete mebnidir ki şeriat-ı İslâmiyye nazarında talâk caiz olmakla beraber mutlaka yani çok talâk edenler asla memduh değildirler. Peygamberimiz Hekim-i aliyyü'l-a'lâ ve Hoca-i Dânâ Efendimiz hazretleri buyurmuşlardır ki, "Yeryüzünde bir talâk vukua geldikçe âsuman titrer." Bundan maksat-ı âli izdivac denilen şeyin ciddiyetine hikmetine tatlik eyleyen noksandır" (720).

Ahmet Metin, kendisine ilgi duyan hatta evlenmek isteyen Neofari'yi romanın sonlarında kocasına ve çocuğuna dönmek için ikna eder. Böylece Neofari kocasına döner. Vasiliki ve Süreyya'nın İstanbul'da yapılacak olan düğününde buluşmak üzere gemidekilerle ayrılırlar. Ayrıca gelecek yıl da Cezayir taraflarına bir sefer düzenlemeye karar verirler.

Ahmet Midhat diğer bazı romanlarında olduğu gibi bu romanında da haksızlık yapanları tarz olarak aynı şekilde cezalandırır. Bu romanda da Neofari, seyahat sırasında geminin İtalyan klavuzunu denize atarak ölümüne sebep olmuştur. Neofari, daha sonra **Ahmet Metin**'in telkinleriyle kocasının ve kızının yanına gidip mesut bir hayat yaşamaya başladığı hâlde kocası ve kızı ile bir gün nehir kenarında balık avlarken ayağı kayar, nehire düşer ve böylece boğulup ölür. Yani dünyada iken bile, Allah'ın adaleti tecelli edip hak yerini bulmuştur. Ahmet Midhat, uzun süren romanının hatimesinin son parağrafında bu durumu şöyle anlatır: "Böyle mustağrak-ı derya-yı esef olanların birisi de **Ahmet Metin** oldu. Fakat bizim bildiklerimizi o dahi bilse idi tefekkür başını hikmet-i ceybine eğerek der idi ki: -Ceza amel cinsindendir. Her kim zerre miktar hayır yapar ise onu görür ve her kim zerre miktar şer yaparsa onu görür" (727).

Romanda hem Müslüman hem de Hristiyan kahramanlar bulunmaktadır. **Müslüman olanlar: Ahmet Metin**, hesap memuru Süreyya, İsmail Çavuş, Şirzad, tersanede ustalık

yapan Şakir, ciddi bir kibarzâde olan Abdülbâki Efendi, Hasib Efendi, Nedim Bey, Şeyda Bey, Ferruh Efendi, **Ahmet Metin**'in babası İslâm Dragoz, Hüseyin Basri, Ünyeli Ömer Kaptan, aşçı Muhammet Usta, tayfa Sait ve oğlu, tayfa Kulaksız, tayfa Kurt Kurnaz, bir Paşa, Avrupa görmüş, nazik bir zat olan Mutasarrıf Paşa, Yakubeltacir. **Hristiyan olanlar:** Neofari, Vasiliki, Katerina, Neofari'nin ağabeyi ve Stefano'nun karısı olan kadın, Roza, Roza'nın annesi Senyora Dileroka, Neofari'nin ilk kocası Akilo, Neofari'nin sevgilisi Nikolso, ihtiyar Fransız Jarj Gosar, altmış yaşında ihtiyar bir kılavuz olan Petraki, Atina Sefiri, Neofari'nin babası olan Andri Bruslavo, Andri'nin oğlu Stefano, Neofari'nin birinci kaptanı Yuhano, Sırp tayfa Miloş, Rum tayfa İstavri, Rum tayfa Avrepidi, Sırp tayfa Petro, gün gürmüş olan ihtiyar liman reisi, Fransız Konsolons, Lanta mutasarrıfı Gavernoi, İtalyan köy papazı, İtalyan kılavuz, İtalyan gazete direktörü, otel müdürü, Şövalye Dö İprano, Viskonti Karlo, Kâzımelmert (Tomas, Alfons) ve Kulaksız Reis. Olayların gelişimi içinde bir kısım kahramanın din duygusunu belirtmiştik. İsimlerini ve mensup oldukları dinleri belirttiğimiz diğer kahramanların din duyguları ve inançlarından pek bahsedilmemiştir.

1.1.34. Ahmet Midhat, Taaffüf

Olayların gelişimi içinde bazı kahramanların din duyguları ve inançlarından bahsedilen romanda, birçok dinî unsur işlenmiştir. Olayların hemen hepsi Daniş Bey'in konağında geçer. Bu konak hem alafranga hem de alaturka tarzında döşenmiştir. Yazar, Daniş Bey konağının iç düzeni ve eşyasından bahsederken şöminenin etrafında bulunan; cemal ve sevda müekkelesi Venüs ve sanayi-i nefise ve akıl ve hikmet müekkelesi olan Minerva (16) heykellerinden bahseder.

Daniş Bey'in kızı Saniha, Batı kültürü ile yetişmiş, Fransızca'nın yanında birçok konuda bilgi sahibidir. Güzel de olan Saniha, o devirde emsali bulunmayan bir kızdır. Birçok ilimlerin yanısıra dinî ilimleri de öğrenmiştir. Yazar, Daniş Bey konağındaki aile fertlerinden bahsederken **Saniha Hanım** hakkında uzunca bilgiler verir. **Saniha Hanım**'ın yabancı hocası, Fransızca'nın yanında, Müslüman olmadığı hâlde, ona İslâmiyetle ilgili bilgiler de öğretir: "Bereket versin ki hekîm Fratinberg kızın maarif-i diniyyesini de ikmal ettirmiş idi. Hâl ve şanı kendisince müntehab olan bir müderris

ilmihalden bed' ile hakayık-ı diniyye ve dekâyık-ı hikemiye-i İslâmiyyeye ait olan birçok ayet-i bergüzidesine manalar verilip kıza tefsir ve tefhim edildiği gibi birçok ehâdis-i şerife ve kelâm-ı kibar dahi nazar-ı hikmetine açılmış tefhim olunmuş idi. Talim ve terbiyenin bu cihetinde Doktor Fratinberg'in **Saniha Hanım**'a büyük yardımı oldu. Zira tarih-i benî İsrail'e ve kütüb-ı enbiyaya dair o hafizalı zekâvetli tilmizine pek çok malûmat verip siyer-i şerife-i Muhammediye ve tarih-i hulefaya dair Avrupalıların mükteseb oldukları malûmattan müntehab telkinat ile Saniha'nın efkârına tevsi eylemiş idi" (84-86).

Saniha Hanım, Batı kültürü ve daha birçok konuda bilgi sahibi olduğundan taliplisi az çıkar. Ancak uzun zaman sonra ona denk olan bir talipli çıkmıştır. Bu talipli **Rasih Efendi**'dir. Batı kültürüyle yetişmiş, Batıda edebiyat ve felsefe eğitimi gören **Rasih Efendi**, yirmi sekiz otuz yaşlarında genç bir delikanlıdır. Yazar tarafından bir Osmanlı ve Müslüman (114) centilmeni olarak takdim edilir. **Saniha Hanım**'a talip olur ve evlenirler. Nurullah adında bir çocukları olur. Evlendikten üç yıl sonra aralarında bazı soğumalar olur. Evlerine gelen **Rasih Efendi**'nin arkadaşı Tosun Bey ile Saniha arasında gizli görüşme ve mektuplaşmalar başlar. Bunun üzerine yazar, evlilik ve boşanma meselesinde, sosyolojik ve psikolojik olarak öne sürülen bazı görüşleri nakleder. İslâm toplumundaki evlilikler ile Batıdaki evlilikleri karşılaştırarak anlatır. Sözü İslâmiyetteki talâk bahsine, yani boşanmaya getirir. Bu konudaki olumlu görüşlerini açıkça vurgular: "Eğer beliyye bu dereceye kadar büyür ise, gerek o kadının gerek onun kocası Müslüman olduklarına bin teşekkür etmeli. Bu babdaki ahkâm-ı şer'iyyeyi ni'met-i uzma bilmeli. Çünkü bab-ı talâka müracaatla kocası namusunu muhafaza etmiş karısı dahi derdine derman bulmuş olur" (160-161). Tosun Bey ile Saniha arasındaki münasebeti, hanımının yazdığı bir mektuptan öğrenen **Rasih Efendi**, bunları önlemenin çarelerini düşünür. Bir gün sabah erken kalkar. Bu arada hizmetçisi Peyker, sabah namazı için efendisine su ısıtır (241). **Rasih Efendi**, ne yapacağına bir türlü karar veremez. Erken kalktığı o gün, eşi **Saniha Hanım** ile sohbet eder. **Rasih Efendi**, bu sohbet ile kendi hanımını eskisi gibi kendine bağlayıp kendini ona sevdirecektir. Birçok konuda konuşurlar, sonra da sözü sanata getirirler. **Rasih Efendi**, bir fırsatını bulup şöminenin etrafında bulunan Venüs ile Minerva'nın heykellerinin eve neden konulduğunu sorar. **Saniha Hanım**, pek cevap veremez. Bu vesileyle **Rasih Efendi** sözü resim ve heykele getirerek İslâmiyetin bunlara

bakışını, uzunca anlatır. Bu vesile ile **Saniha Hanım**: "İndel İslâm resim memnu' mudur değil midir?" diye sorar. **Rasih Efendi**: "Memnu'dur. Memnu' görülmüş. Lâkin bu memnuiyetin derecesini bilmeli. Malum a? Her hükmü bir hikmet tahtında bulunan ahkâm-ı İslâmiyye meyanında evamirin derecatı olduğu gibi nevahinin de derecatı vardır. Bir şey tahrim suretiyle memnu olmak başkadır tekrih suretiyle memnu olmak yine başkadır. Resimler mekruhtur. Yani bir tarafta muallik olan resme karşı namaz kılmak mekruhtur. Ama bu kerahet namazı bozacak derecede değildir. Meselâ namazda amel-i kesir derecesine varamayıp amel-i kalîl derecesindedir. Hani ya demek isterim ki namazda bir düğmeyi iliğine iliklemek derecesinde memnu değildir. Karanlıkta veyahut gözü kapalı namaz kılmak derecesinde mekruhtur." Bu konularda, "Musattah ve mücessem ihtilâfi olduğu gibi canlı cansız ihtilâfi da vardır. Gölgesi yere düşecek kadar kabarık ve mücessem şeyleri gölgesi yere düşmeyecek kadar musattah şeylerden daha memnu addetmişler" şeklinde cevap verir. Yine **Saniha Hanım**: "Resim bulunan yere melek girmez şeytan girer imiş de!" diye sorar. Buna da **Rasih Efendi**: "O yolda dahi kaviller vardır ama bunlar memnu'iyet-i vak'ayı ahad-ı nas nazarında ta'lîl içindir. Hakikat-ı hâle gelince asıl hikmet ehl-i İslâmı esnama taabbüd-i fikr ve istidad-ı kadiminden men eylemekten ibarettir" (255-258) der.

Rasih Efendi ile **Saniha Hanım** arasındaki konuşmalar devam eder. İslâmiyette resim ve heykelin durumu ve İslâmiyetin bunlara bakışı ile diğer dinlerin resim ve heykele bakışı karşılaştırılarak anlatılır. Tarih boyunca insanların, dinlerin aslını bozup putlara nasıl taptıkları ve peygamberlerin, putları kaldırmak için gösterdikleri çabaları konularında **Rasih Efendi**, **Saniha Hanım**'a kapsamlı bilgiler verir (262-270). **Saniha Hanım** ise, kocasının verdiği malûmata hayran olur. Kocasına olan sevgisi bir kat daha artar ve Tosun Bey ile yaptığı görüşmelere içinden pişmanlık duyar. Yine konuşmalarını sürdüren **Rasih Efendi**, bu heykeller vasıtasıyla Yunan mitolojisi ve Yunan Tanrı ve Tanrıçaları arasında yaşanan aşk ve gizli ilişkileri uzun uzun anlatır.* Bütün bu anlatılanlar üzerine, **Saniha Hanım** hatasını anlar ve Tosun Bey'e bir mektup yazarak hizmetçisi Peyker'e verir. Peyker, mektubu **Rasih Efendi**'ye verir. Mektubu alan **Rasih Efendi**, Tosun Bey'e bazı ağır kelimelerden başka bir şey yapmaz. **Saniha Hanım**, mektubunda onu bir

* s.273, 274, 275, 282-283, 302.

daha evlerine gelmemesi için uyarmaktadır. **Rasih Efendi**, olayların hepsini bildiği hâlde hiç birisini hanımının yüzüne vurmaz ve onu mahcup etmez. **Saniha Hanım** da bunları görünce yaptıklarına daha da pişman olur. Bundan sonra iffetini koruyan kocasına mahcup olur; ama ona olan sevgisi tekrar ilk zamanlardaki aşka dönüşür. Böylece bu iki sevgili, romanda önemli yeri olan ve vak'ayı teşkil eden, konaktaki Venüs ve Minerva heykelciklerinin mitolojik manasını kendi hayatlarında sergilemiş olurlar.

Romanda, iki biblo heykelciği olan Venüs ve Minerva'nın, vak'anın kuruluşunda mühim rolü vardır. Bunlardan biri güzelliği diğeri hikmeti temsil eder. Yazar, Rasih'e bunların mitolojik maceralarını yukarıda belirtildiği gibi uzun uzun anlattırır. Mitolojik olaylar, **Ahmet Metin** ve Şirzad romanında da yeri geldikçe anlatılmıştır. Yazar, mitolojik olayların Batı kültürünün temelini, edebiyatın kaynağını teşkil ettiğini söyler. Ayrıca beşerin zaaflarını, faziletlerini temsil eden birer değerler sembolü olduğuna da temas eder.

Romanda bulunan yirmi iki kahramandan on sekizi Müslüman dördü Hristiyandır. **Müslüman olanlar: Rasih Efendi**, anne babası, hanımı **Saniha Hanım**, **Saniha Hanım**'ın babası Daniş Bey, annesi Seniha Hanım, hizmetçisi Peyker, çocuğu Nurullah, Tosun Bey, Osman Efendi, Kahya Hanım, kocası Yusuf Efendi, Dilhayat, Dadı Kalfa, üç cariye, Kahya Zahide Hanım. **Hristiyan olanlar: Saniha Hanım**'ın Fransız hocası Doktor Fratinberg, Madam Miryel, büyük ve küçük kızı. Olayların gelişimi içinde de değindiğimiz gibi romanda etkili olan kahramanların din duyguları belirtilmiştir. Bununla beraber mitolojik inançlarla ilgili uzun bilgiler verilerek bir kısım dinî unsurlar da işlenmiştir.

1.1.35. Mehmet Celâl, Venüs

İsmini güzel bir kız olan Venüs'ten alan romanda, kahramanların din duyguları pek işlenmemiştir. Ancak genç olan şair, sevgilisinin güzelliğini anlatırken bazı dinî unsurları kullanmıştır. Yazar, mukaddemede Venüs'ün, eski Yunanlıların itikadınca onların "hüsn-i âlihesî" (2) olduğunu söyler. Genç olan şair, deniz kenarındaki bir sayfiyede gördüğü bir kızı sever ve onu güzellik tanrıçası Venüs'e benzeterek ona bu isimle hitap eder. Venüs ile birçok kere görüşür, konuşur. Ayrı olduğu zamanlar birçok manzum ve mensur

mektuplar yazar. Şair olan genç, Venüs gibi güzel olan kıza, aşırı derecede âşıktır. Ona yazdığı mektupta durumunu, kilisede Hz. Meryem'in resmi önünde dua eden Hristiyanlara benzetir (17). Sevgisini, Hz. Yusuf ve Zeliha (17) arasındaki durumla karşılaştırır. Mektuplarında güzel kızı; güzellik tanrıçası Venüs'e, beyazlığını da deniz köpüklerine benzetir. Ayrıca onun güzelliğini; melek (20) huri (21) ve zühre yıldızı (22) ile kıyaslar. Genç şair, bir ara bir buçuk aylığına bir yere ayrılır. Venüs bu arada başka bir gençle sevişir. Şair, döndüğünde bu iki genci bir odada sevişirken görünce şaşırır ve bayılır. O gece Venüs'ün evinde misafir olur ve Venüs'ün hançeriyle intihar eder. Manzarayı gören Venüs, aynı hançeri çekerek kendi kalbine saplar ve böylece ikisi de vefat eder.

Kahramanların tamamı Hristiyandır. Romanda, Venüs ve genç şairden (Mösyö Poet) başka, bir de Venüs'ün kızkardeşi ile evin hizmetçisi olan kız bulunmaktadır. Başta da söylediğimiz gibi bazı dinî unsurların dışında kahramanların din duyguları üzerinde durulmamıştır. Ancak burada eski Yunanistan'ın mitolojik bazı inançlarına yer verilmiştir.

1.1.36. Mehmet Celâl, Cemile

Selim ile Cemile'nin samimî aşklarının anlatıldığı romanda, bazı kahramanların din duyguları işlendiği gibi bir kısım dinî unsurlar da belirtilmiştir. Selim ile Cemile, çocukluk arkadaşıdırlar. Yaşları ilerleyince bu sevgi aşka dönüşür. Ancak bundan sonra fazla görüşemezler. Selim yazdığı mektupta onunla görüşmek istediğini fakat arada bazı engellerin olduğunu söyler. Bu engel, aralarında daha nikâhın bulunmamasıdır (6). Cemile de yazdığı cevabî mektupta bu konuya değinir (17). Yazdıkları mektuplarda, bazen ümitsizliğe düşerler. Selim bir başka mektubunda: "Ümit edelim sevdiğim! Cenab-ı Allah iki bîçarenin ağlaya ağlaya ettikleri duayı kabul buyurur da ümitlerini boşa çıkarmaz" (32) der. Böylece sevgilisine teselli vererek Allah'a sığınır. Birbirlerine delicesine âşık olan ve aşk mektupları yazan Cemile ile Selim, birbirimize kavuşamazsak canımıza kıyarız gibi cümleler kullanırlar. Ancak Selim, daha sonraları yazdığı bir mektupta cana kıymanın Allah'ın emrine karşı çıkmak (33) olduğunu yazarak Cemile'ye öğütler verir. Ayrıca Allah'tan ümidin kesilmemesini tersi durumdan Allah'ın razı olmayacağını düşünür (33-34). Her şeye rağmen sevgililer arasında zaman zaman bazı

nazlanmalar ve yakınmalar olur. Selim'de bazı şüpheler olduğunu hisseden Cemile, onu çok sevdiğini ve her şeyiyle onun olduğunu söyler, buna en büyük şahidin de Allah (35) olduğunu belirtir. Cemile ile Selim, samimî duygularla mektuplar yazmaya devam ederler. Tam evlenmek üzereyken aralarına zengin, yaşlı ve zalim bir kişi olan Numan Ağa girer.

Numan, Cemile'yi babasından ister. Olumsuz cevap alınca bir gece yarısı adamı olan İsmail ile kızı kaçırır. Eve götürüp bir odaya bırakır. Cemile, bulunduğu odada ne yapacağını şaşırır ve tek çıkar yolun dua etmek olduğunu görür: "İlâhî! Beni hicran-ı cehennem azablarına şebih olan bir aşka esir ettin. Pederimden validemden ayırdın. Sevdiğimi göremedim. Bir zalime mağlûp eyledin. Elimi bağlattın. Gözyaşlarımı dindirmedin. Bir zavallıyı dünyada iken cehenneme attın. Bu mücazatın mükâfatını senden isterim" (41). Numan, Cemile'yi kaçırdıktan sonra o kadar yalvarmasına rağmen kız ona teslim olmaz. En sonunda Cemile'yi öldürürcesine döver. Onu öldü zannederek orayı terkeder. Diğer taraftan Cemile'nin aşkıyla deli divane olan Selim, Cemile'yi aramaya çıkmıştır. Numan'ın hanesinde çalışan bir kadın, Numan'ın Cemile'yi dövmesinden ve diğer olaylardan haberdardır. Bir gün Asi Nehri kenarında ağlayan bir gence rastlar. Bu genç, Cemile'nin âşıkı Selim'dir. Konuşmalardan sonra kadın, Cemile'nin Numan tarafından öldürüldüğünü söyleyince genç sevgili, bir an kendini kaybeder ve ne yapacağını şaşırır. Her taraftan ümidi kesilen Selim, yine teselliyi Allah'a sığınmakta bulur. Yazar ise: "Hey cihan hey! İnsana neler gösteriyorsun nedir bu vukuât? Nedir bu fâcialar?: Zavallı kız kanlar içinde kalmış idi? O zalimin hiç umurunda değil! Hakk teâlâ âdildir. Elbette bu mücâzâtın bir mükâfatı görülür. Allah müntakimdir! Elbette bu zalimin intikamını alır" (49) yorumunu yapar. Ancak Selim, inancı ne kadar kuvvetli olsa da bir anlık gaflet onu sarhoş eder ve kendini Asi Nehrine atmayı düşünür. Tam Asi Nehri'ne atlamak üzereyken Sabit adında bir genç ona engel olur. Sabit Beyrut'ta iken Numan Ağa, Sabit'in babasını da öldürmüştür. Sabit, durumu öğrenince Numan'ın evinde hizmetkar olarak çalışır. Numan'ın Cemile'yi yaraladığı gün, kızı kaçırıp tedavi etmiş ve kurtarmıştır. Sabit, bunları Selim'e söylemez. Selim'e Numan'dan intikam alalım der ve anlaşırlar. Sabit, kızı bir çuval içine koyar. Selim ile bu çuvalı alıp kaçırırlar. Sabit, çuvalın içindekinin Numan olduğunu söyler. Onu öldürmesini ister. Selim ise, çuvalı açalım da öyle öldürelim der. Selim, çuvalı açar. İçinden sevgilisi Cemile çıkınca sevincinden ne yapacağını bilemez. Daha sonra Cemile'ye "Sen nasıl kurtuldun?" deyince

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Cemile, "Allah beni kurtardı!" (55) diyerek Allah'a olan inanç ve teslimiyetini gösterir. Tam o sırada Numan, elinde bir silâhla görünür. Silâhı, Cemile ve Selim'e çevirmişken Sabit, arkadan bir hançer darbesiyle Numan'ı öldürür. Sabit, bundan sonra vedalaşarak oradan ayrılır. Selim kızı arkasına alarak köyüne döner ve evlenirler. Yusuf isminde bir çocukları olur. Roman böylece biter.

Kahramanların tamamı Müslümandır. Bunlar: Numan, Numan'ın adamı İsmail, Selim'in baba dostu ve aynı zamanda evinde ikamet ettiği Cemile'nin babası Abdülkadir, Selim'in anne ve babası, Cemile'nin annesi, Cemile ile Selim'in mektuplarını getirip götüren kadın, Numan'ın hizmetçisi ve aynı zamanda Selim ve Cemile'ye yardımları dokunan kadın, Numan'dan babasının intikamını almak için onun evinde hizmetçilik yapan Sabit, Sabit'in babası, Cemile ile Selim'in oğlu Yusuf. Olayların gelişimi içinde de bahsettiğimiz gibi Selim ile Cemile dinî duygularına ve inançlarına bağlı olan kahramanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Diğer kahramanların ise, dinî duguları ve inançları üzerinde pek durulmaz.

1.1.37. Mehmet Celâl, Dehşet Yahut Üç Mezar

İki âşıkın acıklı ölümüyle sonuçlanan romanda, olayların gelişimi içinde kahramanların din duyguları yanında az da olsa bazı dinî unsurlar işlenmiştir. Yazar, mukaddimede bu romanın Venüs'ün devamı olduğunu söyler. Olaylar Marsilya'da geçer. Eser, iki gencin birbirlerine yazdığı aşk mektuplarıyla başlar ve devam eder. Romanın başında, ismi belli olmayan kız ile erkek mektuplaşıp birbirlerine olan sevgilerini belirtirler. Kız yazdığı bir mektupta sevgilisine karşı mahcuptur. Bu hatasından dolayı "Cenab-ı Hakk'ın huzuruna ellerimi yüzüme kapayıp öyle çıkacağ!"ım (19) diyerek Allah huzurunda da mahcup olacağını vurgular. Genç kız sevgilisine mektuplar yazmaya devam eder. Bir mektubunda sevgilisinin kendi resmini, Hz.Meryem'in (19) resminden daha mukaddes olarak addetmesine sevinir. İki sevgilinin aşkları gittikçe artar. Buluşmak isterler. Ancak kızın annesi hep engel olur. Onlar da sıkıntılarından dolayı bir taraftan Allah'a sığınırlar diğer taraftan da mektup yazıp dertleşirler. Yine kız, yazığı bir mektupta çok sıkıntı çektiğini söyler. Ancak bu sıkıntıların, âhirette günahlarına (20) kefaret olacağını düşünerek teselli bulur. Anne ve babası engel olmaya devam ederler. Hatta bir seferinde onu feci bir

şekilde döverler. Kızın evdeki tek yardımcısı, yanında bulunan kızkardeşidir. Annesi kızı dövünce yardımına kızkardeşi yetişir. Her sıkıntıda Allah'a sığınan kız, hemşiresinin Allah tarafından gönderilen bir melek (28) olduğunu söyler. Kız sevgilisine yazdığı başka bir mektupta, annesi tarafından her gün dövüldüğünü ve çektiği sıkıntıları uzun uzun anlatır. Mektubu okuyan genç, dayanamaz ve Allah'a yalvarır, yakarır (33). Zayıf yürekli kızı, çektiği sıkıntılar verem eder. Yatağa düşer. Bu arada mektuplar da devam eder. Hasta kıza doktor çağrılır. Doktorun gidip gelmeleri sonucu hastanın kız kardeşi de doktora âşık olur. Dolayısıyla dert bir iken ikiye çıkar. Doktorun aşkıyla yanıp tutuşan genç kız da verem olur ve evde hüzün havaları daha da artar.

Genç âşık, sevgilisi olan kıza yazdığı mektupta, artık dayanamadığını ve görüşmek istediğini söyler. Kız ise, evde kendisine bakan kız kardeşinin de aşk ateşine düştüğünü ve onun doktora âşık olduğunu söyler. Böylece onu da "aşk meleği" (40) yakaladı der. Doktor ile hemşirenin aşkları da gün geçtikçe artar. Doktor, sevgilisinin hastalığının derecesini bildiğinden birkaç güne kadar öleceğini tahmin eder. Sevgilisi ile âhirette buluşmak (50) için zehir içeceğini söyleyerek mektup yazar. Birkaç gün sonra doktorun verem olan sevgilisi vefat eder. Bunun üzerine cenazenin kaldırılması için kilisenin çanları çalar ve milleti cenazeye çağırır (56). Doktor da bu acıya dayanamayacağını söyler, zehir içerek intihar eder. Olay üzerine, kızların babası da acıya dayanamayarak başına sıktığı bir kurşunla hayatına son verir. Üçünün cenazesi yan yana gömülür. Acılara dayanamayan anne de çıldırır. İlk kız ile mektuplaşan erkek ise, eve gelip sevgilisini alır ve Marsilya'dan İstanbul'a doğru yola çıkarlar. Roman böylece biter.

Kahramanların isimleri belli olmamakla beraber hepsi Hristiyandır. Âşık olan genç kız, kızın sevgilisi, kızın hemşiresi, hemşireye âşık olan doktor ve genç kızın peder ve validesi. Olayların gelişimi içinde de değindiğimiz gibi kahramanlar, devamlı olmasa da sıkıntılı zamanlarında Allah'a sığınırlar. Hemen hemen hepsinin âhiret inancı bulunmaktadır. Bununla beraber aşk konusunun acıklı bir şekilde yaşandığı romanda; doktor, hislerine hâkim olamaz ve intihar eder. Kızların babası da aynı harekette bulunur. Olaylarda pek fonksiyonları olmayan, baba ile annenin inancına ve din duygularına değinilmemiştir.

1.1.38. Mehmet Celâl, Orora

Kıskançlık teması üzerine kurulmuş olan **Orora** romanında, kahramanların din duyguları belirtildiği gibi bazı dinî motifler de işlenmiştir. **Orora**, güzel bir kızdır. Rafael ile Pol adındaki kahramanların ikisi de güzel **Orora**'yı sevdiklerinden birbirlerini kıskanırlar. Yazar, **Orora**'dan bahsederken: "**Orora**, melek gibi bir kızdır. **Orora**, Venüs'ten dünyaya gelmiş sanılacak derecede güzeldir" der. Saçları için ise: "Cenab-ı Hakk güneşi bu kızın başına talik eylemiş" (5) diyerek onun güzelliğini aşırı şekilde tasvir eder. Rafael ile **Orora**, birbirlerini severler. Ancak Rafael'i, bir de Öjeni sevmektedir. Pol ise, her iki kızı birlikte sevmektedir. Aralarında şiddetli kıskançlıklar yaşanır. Uzun tartışma ve kavgalar olur. Pol ile Öjeni, aralarında bu konuları konuşur ve tartışırlar. Öjeni, Pol'e karşı nazlanmalara başlar ve birkaç kızı daha sevdiğini yüzüne vurur. Hatta, Lorans adındaki kızı nasıl zehirlediğini sorar. Pol, onun bu gizli şeyleri nasıl öğrendiğine şaşırır ve cevap veremez. Lorans ile Öjeni eski arkadaştırlar. Öjeni, Lorans'ın iyi bir kız olduğunu devamlı Allah'a dua (27) ettiğini ve Allah'a olan dua ve inancından dolayı onun ölümü sırasında, Hz. İsa ve Hz.Meryem'in başındaki nur dairesi gibi ışıkların göründüğünü söyler (31).

Rafael ile **Orora** samimî ilişkilerini sürdürürler. **Orora**'yı seven Pol ise, kıskançlıklarına devam eder. Onları ayırmak için elinden geleni yapar. Kızının, Pol ile değil de Rafael ile evlenmesini babası Fransuva da istemektedir. Fransuva maneviyatı kuvvetli bir insandır. Bundan dolayı bir gün hanımına, kızının Rafael ile evlenmesini "Muhibbim olan Allah'ım istiyor. Allah'ın istediğini kabul etmezsek küfran-ı nimet etmiş oluruz" (34) der. Daha sonra ayrı kalan Rafael ile **Orora**, mektuplaşırlar. Birçok sıkıntı ve zorluktan sonra evlenmeye karar verirler. Tekrar bir araya gelirler ve evlenmek için sözleşirler. Sözleşmelerine de yanlarında kimse olmadığından Allah'ı şahit gösterirler (45). İki sevgilinin nikâhları, daha sonra kilisede düzenlenen kalabalık bir dinî törenle, papaz huzurunda yapılır (46). **Orora** ile Rafael evlenirler. Ancak kıskanç olan Pol ile Öjeni'den dolayı sıkıntılar devam eder. Daha önce de değindiğimiz gibi; Rafael, hem Öjeni hem de **Orora**'yı sevmektedir. Pol de hem Öjeni hem de **Orora**'yı sevmektedir. Zamanla, Öjeni ile Rafael'in arası açılır. Öjeni, Rafael ile arasının açılmasına, **Orora**'nın sebep olduğunu düşünür. Öjeni, **Orora**'yı öldürmek ister; bu iş için Pol'u kullanır. Pol de **Orora**'dan ilgi

görmediği için böyle bir işe hazırdır. Pol, **Orora**'nın kadehine zehir koyarak onu zehirlemek ister; ancak Rafael bunu farkeder. Pol yaptığı işten dolayı hapse atılır. Öjeni, **Orora**'ya yeni oyunlar yapmaya çalışır. Rafael ve **Orora**'yı evine davet eder. Önce **Orora**'ya, Pol'ün hapisten çıktığını söyleyerek Pol'ü öldürmesini ister. Bunu kabul eden **Orora** ise, Pol zannederek Rafael'i öldürür. Kandırıldığını gören **Orora**, Öjeni'yi de öldürür. Bu vesile ile araya giren yazar, bu kıskanç ve gaddar kadının cehenneme (60) gittiğini söyler. Öjeni'nin oyunuyla, Pol'ü öldüreyim derken kocası Rafael'i öldüren **Orora**, çok üzülür ve üzüntüsünden vefat eder. **Orora**, Rafael'e kavuşmak için ölümünün bile Allah'ın bir lütfu olacağını düşünür. İnançlarına bağlı olan **Orora**'nın peder ve validesi, çok üzülürler. Ancak ellerinden de bir şey gelmez. Onun için Öjeni'nin cezasını Allah'a bırakırlar (61).

Romandaki bütün kahramanlar Hristiyandır. Bunlar: **Orora**, Rafael, Öjeni, Pol, **Orora**'nın peder ve validesi. Olayların gelişimi içinde de bahsettiğimiz gibi **Orora**, Rafael, **Orora**'nın peder ve validesi inançlarına bağlı kahramanlar olarak karşımıza çıkarlar. Olumsuz şahıs olan Öjeni ile Pol'ün bu durumları üzerinde pek durulmamıştır.

1.1.39. Mehmet Celâl, Margerit

Romanda, kahramanların din duygusu pek belirtilmediği gibi dinî unsurlara da fazla yer verilmez. **Margerit**, on beş yaşlarında melek gibi güzel bir kızdır. Müzik hocası Oktav'ı sevmektedir. Jilber, bir gün **Margerit**'i denizde boğulmaktan kurtarmıştır. Bu yüzden **Margerit**, Jilber'e minnettardır ama onu sevmemektedir. Oktav ile **Margerit** arasında günlerce gizli buluşmalar ve konuşmalar olur. Oktav, bir gün onunla ilişkiye girer ve **Margerit**'i kirletir. Ondan sonra da onun yanına hiç uğramaz. Oktav, bir zaman sonra babasının hastalığı nedeniyle Paris'e gidecektir. **Margerit**'i görmeden gitmek fikrindeyken genç kızın ısrarı üzerine ona, şöyle bir uğrar. **Margerit**, sevdiğinin bu tutumuna çok üzülür ve onun tarafından kirletildiğinden dolayı âdeta kahrolur. Oktav, bir sokak kadını olan Rejina isimli bir genç kızla da arkadaşlık etmektedir. **Margerit**'i bu yüzden terk eder. Olanlara çok üzülen **Margerit**, Rejina'nın bir namus hırsızı olduğunu söyler ve üzüntüsünden yatağa düşer. Hastalığı zamanında onu seven Jilber: "Rüyalar Cenab-ı Hakk tarafından hasretzedelere imdattır" (8) sözleriyle ona teselli vererek

iyileşeceğine dair umut verir. **Margerit**'in Jilber ile evlenmesini, anne babası da istemektedir. Ancak, Oktav'ın sevgisi kalbine giren **Margerit**, onu içinden sevmeye devam eder. Oktav ise, ona hiç yüz vermez. Bundan sonra Jilber'in, **Margerit**'e olan ilgisi daha da artar. **Margerit**, isteksiz de olsa ailesini kıramaz ve Jilber'le evlenmeye karar verir. Nikâhlarının hemen ilk pazar günü, rahib efendinin önünde muhabbet-i kat'iyye (48) ile yapılmasına karar verirler. **Margerit**'in hastalığı gün geçtikçe artar. Doktoru, kendisini tedavi eder. Onun üzülmemesini ister ve: "Bu hâlde giderse belki Cenab-ı Hakk'ın büyük bir merhamet" (53) iyle iyileşeceğini vurgular. Ancak, bütün çaba ve tesellilere rağmen, Oktav'ın sevgisini bir türlü içinden atamayan **Margerit**'in hastalığı, vereme dönüşür. Düştüğü verem hastalığından kurtulamayan **Margerit**, vefat eder. Cenazesi, kilisede rahibin okuduğu dualarla; (59) ailesi, Jilber ve arkadaşları tarafından son yolculuğuna gönderilir. Sevdiği kızın ölümüne dayanamayan Jilber ise, cenazeden sonra kafasına sıktığı bir kurşunla intihar eder ve onun mezarı başında vefat eder. Oktav ise, çok sefih bir kadın olan Rejina'nın tuzağına düşmüştür. Tüm servetini tüketinceye kadar onun tuzağından kurtulamaz.

Romandaki şahısların tamamı Hristiyandır: **Margerit**, **Margerit**'in babası, annesi, hemşiresi, biraderi, doktoru, arkadaşları, Oktav, rahib, sefih iki kadın olan Rejina ve Maria. Kahramanların din duyguları fazla işlenmemekle beraber, olayların gelişimi içinde **Margerit**, **Margerit**'in babası, annesi, doktoru, arkadaşları ve Oktav'ın, dinî geleneklerine bağlı olduklarını öğreniriz. Diğer kahramanların bu yönleri üzerinde pek durulmamıştır.

1.1.40. Mehmet Celâl, Elvah-ı Sevda

Mehmet Celâl, romanın başlarında bir kızdan ve onun doğduğu köy ve orada bulunan bir kiliseden ve kızın kiliseye gidip ibadet (9-10) ettiğinden söz eder. Bu kız Cemil'in ilk sevdiği kız olan Anjel'dir. Romanın konusunu, Cemil'in başından geçen aşklar oluşturur. Cemil'in annesi babası yoktur; teyzesinin yanında kalmaktadır. O, genç ve güzel bir kız olan Anjel'e âşık olur. Aynı zamanda şair de olan Cemil, ona birçok şiir yazar. Bir konuşmasında sevgilisi Anjel'i, Yunanlıların güzellik Tanrıçası olan Venüs'e benzetir (16). Cemil, bir zaman sonra İskenderun'da bulunan doktor babasının hastalığından

dolayı iki ay Anjel'den ayrılmak zorunda kalır. Anjel'i, Nadir isimli arkadaşına emanet eder. Nadir, kötü niyetli bir insandır. Cemil, arkadaşının bu özelliğinden habersizdir. Anjel ve Cemil'in arası, Nadir'in asılsız haberleriyle açılır. Cemil, Nadir'in yazdığı mektuplardan hareketle, Anjel'e hakaret dolu mektuplar yazar. Anjel, bu haberlere çok üzülür ve namusunu koruduğunu ispatlamak için Beyoğlu'nda bir kilisede rahibe olmaya karar verir. Sonra kilise tarafından Paris'e gönderilir. Cemil döndüğünde Anjel yoktur. Onu bulmak için Paris'e gider, tekrar gelir. Anjel ile aralarını, Nadir'in açtığını farkederse de bu bir şeyi değiştirmez. Bütün aramalarına rağmen Anjel'i bir türlü bulamaz. Ona bir gün bir kilisede rastlar. Ancak Anjel, onu affetmez. Orada sevgilisi Anjel'in güzelliğini meleğe, tebessümünü ise, Hz.Meryem'in gülmesine benzetir (118).

Cemil, Anjel'i unutmak için Makri Köyü'ndeki Margerit isimli bir genç kızı sever. Margerit de onu sever. Margerit'in babasının tanıdığı olan Ermand, İstanbul'a gelince işler değişir. Margerit, önceden tanıştığı Ermand ile beraber olur ve böylece Cemil'i unutur. Cemil, çok acı çeker. Ermand, kötü niyetli ve ahlâksız birisidir. Daha önce birçok kızı kirletmiştir. Hatta kardeşinin kızı Nana'yı kirletmiş ve farkına varan kardeşini ve Nana'yı öldürmüştür. Margerit'i Parise götürür, ondan hevesini aldıktan sonra zehirleyerek onu da öldürür. Bunlar için Paris'e giden Cemil, Ermand'ın günlüğünü, bir matbaada bastırır ve onu yakalatır. Sonra İstanbul'a döner. Margerit'in annesinin öldüğünü babasının ise, delirdiğini öğrenir.

Cemil, daha sonra Büyük Ada'da oturan Sara ile tanışır. Sara ile de birbirlerini severler. Cemil ile Sara, gece bir otelde aynı odada ayrı ayrı yatarlar. Şair olan Cemil; Sara'nın çehresini, Hristiyanlıktaki nur dairesine benzetir (201). Sara'nın ailesi, maddî sıkıntıdan dolayı sefalet içindedir. Zengin olan Rasih Efendi ile evlenirse, ailesinin durumu düzelecektir. Rasih, daha önce birçok kızı kirleten ve öldüren sefih ve kötü niyetli bir adamdır. Kırk yaşlarında olan Rasih, on altı yaşından beri bu kirli işlerle hayatını sürdürmektedir. Bütün bu işlerini de dindar olarak bilinen Halime Nine isminde bir kadın vasıtasıyla yapar. Nur-ı Osmaniye Camiî'nin yakınında oturan bu yaşlı nine, aslında sofi görünüp ahlâksızlık yapan bir kadındır: "Bu kadın, fevkalâde sofidir. Namazı terk etmez. Üç aylar orucunda bir gün terkettiği yoktur. Tesbih elinden zikir dilinden düşmez. Her mevlitte merhum zevci için mevlit okutur. Ekseriyetle tekkelere devam eder. Hususiyetle

ramazanda camilerden hiç çıkmaz. Mahallede bulunan fena kadınlardan (!) Bazıları bu kocakarının taassubiyetiyle eğlenir, fakat sair iyi kadınlar(!)" (133). Cemil, bir gün sevgilisi Sara'nın evine gider. Sara'nın annesi, mutaassıp bir Hristiyandır. Onun için Sara'nın Cemil ile evlenmesine pek razı olmaz. Bir konuşmasında Hristiyanlığı müdafa ederken birden içeriye bir papaz girer. Ona da olanları anlatan anne, papazdan "evden ne zaman çıkacaksınız?" cevabını alınca şaşırır ve söylediklerine pişman olur (227-228). Sokağa düşen aile, ne yapacağını şaşırır. Bu arada kötü niyetli olan Rasih, daha önce göz koyduğu Sara'yı babasından ister. Ona maddî imkânlar sunar. Anne ve baba buna gönülsüz de olsalar, kilise evinden de çıkarıldıklarından, istemeyerek de olsa kızlarını vermeye razı olurlar. Sara, sevgilisi Cemil ile ailesi arasında kalır. Zengin olan Rasih ise, Sara ile evlenmek için bütün imkânlarını kullanmaya devam eder. Baba, yine de pek razı olamaz. Müslüman ve kurnaz olan Rasih, bu evliliğe iki din ve kitabın da cevaz verdiği hâlde ne tereddüt ediyorsun diye Sara'nın babasını ikna etmeye çalışır (238). Bunun üzerine Sara ile Rasih evlenirler. Bu arada Sara'nın ailesi, topluca ihtida ederler. Hristiyan olan aile, topluca İslâmiyeti kabul etmiştir. Sara'yı, aşırı şekilde seven Cemil, bu olayı gazetede şöyle okur: "Meşhur... familyasından...oğlu...efendi bir zevce ve bir mahdum ve üç kızıyla beraber şeref-i İslâm ile müşerref olarak... efendi Kâmil, mahdumu Samî, Zevcesi Râgıbe, kızları Zehra, Zeliha, Melek tesmiye olunmuşlardır" (245).

Cemil'i kalbinden çıkaramayan Sara, Rasih'le evlendiği hâlde kendini ona teslim etmez. Ancak bir sabah uyandığında kendisinin Rasih tarafından iğfal edildiğini görünce üzüntüsünden intihar eder. Onun öldüğünü gören Rasih'in gözüne, namusunu kirlettiği tüm kızlar ve öldürdüğü Eleni'nin babası gözükür. Onlar kendisine hücum ediyormuş gibi gelir. Böylece ürken Rasih, evin penceresinden kayaların üzerine düşerek ölür. Sara ölmeden önce Cemil, bir a'mâ dilenci görmüştür. Bu ona daha önce ihanet eden Nadir'dir. Cemil, sonra bir rahibeden Anjel'in öldüğünü duyar. Cemil, Anjel'in ölümü sırasında kendisini affettiğini öğrenir. Daha sonra Sara'nın öldüğünü de duyan Cemil, çıldırır. Roman; Cemil'in, Anjel'in hayalî ve aşkı ile dolu olan şiirleriyle biter.

Romanda hem Müslüman hem de Hristiyan kahramanlar bulunur. **Müslüman olanlar:** Cemil, Cemil'in annesi, doktor olan babası, kızkardeşi, Nadir Bey, Rasih, Rasih'in

öldürdüğü kızlar, evlendiği kız Ülfet, iki çocuğu, kirlettiği başka bir kız İsmet, bu işlerde kullandığı Halime Nine, ihtida edip Müslüman olan Sara'nın ailesi: Kâmil (babası), Samî (mahdumu), Râgıbe (annesi), Zehra (ablası), Zeliha (ablası), Melek (Sara) **Hristiyan olanlar:** Anjel, Anjel'in teyzesi, Anjel'in piyano hocası olan Mösyö Andriya, Margerit, Margerit'in annesi Madam Alfred, babası Mösyö Alfred, babasının dostu Mösyö Ermand, dostunun oğlu Ermand, Armand'ın kardeşi ve kardeşinin hanımı Nana, Sara, Rasih'in kullandığı kız Eleni, Eleni'nin babası, kayıkçı ve köylüler. Olayların gelişimi içinde din duygusuna değindiğimiz kahramanların dışında isim ve mensup oldukları dinleri belirttiğimiz diğer kahramanların din duygularından pek bahsedilmemiştir.

1.1.41. Mehmet Celâl, Muhabbet-i Mâderâne

Konusu basit olan romanda; kısa da olsa, kahramanların din duyguları üzerinde durulur ve bazı dinî unsurlar işlenir. Eserde, Fahriye'yi annesinden isteyip ona bağlı kalacağına söz veren Fikri Bey'in sözünde durmaması konu edinilir. Kimsesi olmayan Nesibe, bir kocaya varır. Ondan bir kızı doğar. Nesibe, kızına ölen annesinin ismini koyar. Bir süre sonra Nesibe'nin kocası da vefat eder. Nesibe ve kızı Fahriye, yalnız kalırlar. Nesibe Hamın'ın kızı Fahriye ile Fikri Bey, birbirlerini severler. Bir süre sonra mektuplaşırlar. Olayı hisseden Nesibe Hanım, kızı Fahriye'yi sorgularsa da doğru cevap alamaz. Kızına, yalan söylemenin günah olduğunu anlatmaya çalışır (19). Nihayet kötü alışkanlıkları olan Fikri, bir gün Fahriye'yi annesinden ister. Ancak Nesibe Hanım, yaptığı araştırmada; Fikri Bey'in işine pek gitmediğini, geceleri eve geç geldiğini ve içki içtiğini öğrenir. Nesibe Hanım, Fikri Bey'e kötü huylarını terkederse Fahriye'yi kendisine verebileceğini söyler. Bir de; içki içmeyeceğine, gece eve geç gelmeyeceğine, kızını seveceğine, işe zamanında gideceğine ve iç güveyiliği kabul etmesine dair söz ister. Fikri Bey, bunları yapacağına dair namusu üzerine yemin edince muhafazakâr biri olan Nesibe Hanım, tatmin olamaz ve bunun mevhum bir şey olduğunu söyleyerek Kur'an üzerine yemin (30) ettirir. Fikri Bey, buna da yemin eder. Nihayet, Fahriye ile Fikri Bey evlenirler. Üç ay sonra Fikri Bey, eski alışkanlıklarına tekrar başlar. Mari adındaki bir kızı rüyasında sürekli olarak sayıklar. Kız ile anne, ne yapacaklarını şaşırırlar. Fikri Bey, evlenmeden önce evine, ailesine bağlı kalacağına dair söz verip Kur'an üzerine yemin ettiği hâlde evlendikten sonra verdiği sözlerin hiç birisine uymaz. Olaylar üzerine Fahriye Hanım, üzüntüsünden

verem olur. Bir çözüm bulamayan anne, evi terkeder. Fahriye'nin ise, hastalığı gün geçtikçe artar. Bir gün kocasına artık dayanamayıp öleceğini ve son arzusunu yerine getirmesini ister. Hastaların son arzusunu yerine getirenleri, Cenab-ı Hakk'ın mükâfatlandıracağını (53) da kocasına söyler. Annesi ile beraber her gün evine geç gelen Fikri Bey'i akşam ezanına (55-56) kadar beklerler. Allah'a inancı zayıf olan Fikri, karısının son isteği olan evine sadık kalmayı, yerine getirmez ve yaptıklarına devam eder. Kocası'nın yaptıklarından dolayı hastalığı daha da artan Fahriye, artık dayanamaz ve bir zaman sonra vefat eder. Vefat ettiği an, annesi ne yapacağını şaşırır ve ellerini açarak Allah'tan ölmeyi ister (61). Duası kabul olur ve o da orada vefat eder. Romanda Nesibe Hanım, Anadoludaki çilekeş anaları temsil eder ve daima Allah'a sığınarak isyankâr hareketlerden sakınır.

Fikri Bey'in rüyasında sayıkladığı Mari ve mektupları götürüp getiren bohçacı kadın dışındaki kahramanlar Müslümandır. Bunlar: Nesibe Hanım, teyzesi, kocası, anne ve babası, kızı Fahriye, Fikri Bey, Fikri Bey'in takıldığı kadınlar ve içki içtiği arkadaşlar.

1.1.42. Mehmet Celâl, Küçük Gelin

Mehmet Celâl, romanda, çok olmasa da bazı kahramanların din duygularından bahseder. Ayrıca bazı dinî unsurları da olayların gelişimi içinde işler. Hüseyin Efendi, bir çiftçidir. Tarlada çift sürerken bir kızının olduğunu haber verirler. Eve gelen baba, köy imamını çağırır, kıza Fahriye adını koyar. Fahriye'nin annesi, bir gün yürürken ayağı kayar ve küçük kızı Fahriye uçuruma yuvarlanır. Daha sonra oradan geçen Şerif Efendi tarafından bir rastlancı sonucu kurtarılır. Hüseyin Efendi; karısı, Ahmet ve Fahriye adında iki çocuğu ile Rumeli'den göçüp İstanbul'a sığınmış bir muhacir ailenin reisidir. Bunları, Edirne'de bir taburda kâtip olan Şerif Efendi himaye eder. O vefat edince Hüseyin, bağcılık; oğlu Ahmet çobanlık; kızı Fahriye de hizmetçilik yapar. Yazar, çifçilikle geçimini sağlayan Hüseyin Efendi'nin köyünü tasvir ederken: "Köyün müntehasında, beyaz bir minare bu sâkit, gayr-ı müteharrik, gayr-ı mütehassis görünen köy âlemi içinde İslâmiyetin ulviyyetini irae ederdi. İki arkadaş, köye yaklaştıkları zaman, İslâmiyetin ulviyetini gösteren o minare üstünde bir insan görüldü. Müteakiben o âlem-i tenhayı

Ancak annesi ve Vahide, kız fakir olduğu için onu hep küçük görüp horlarlar. Sonra da hastalıklı diyerek Cemal'e boşatırlar. Ayrıca, kendilerini haklı çıkarmak için bulaşıcı hastalıktan dolayı şeriatın (63) da izin verdiğini söylerler. Adel'in aşkıyla deli divane olan Cemal, üzüntüsünden cinnet geçirecek duruma gelir. Nihayet, bir gün bir tesadüfle Hüseyin Efendi'nin kızı Fahriye'ye âşık olur. Ailesi, Fahriye fakir olduğu için razı olmazsa da Cemal'in ısrar etmesi üzerine kabul etmek zorunda kalırlar. Böylece Cemal, Fahriye ile evlenir. Fahriye, bir kız çocuğu dünyaya getirir. Ancak çocuk ölüdür. Fahriye de bu doğum üzerine hasta düşer ve günlerce yatakta yatar. Bir gün bir hoca, onun iyileşmesi için başında okur (89). Daha sonra Fahriye de vefat eder. Doğumdan dolayı hastalanıp vefat ettiğinden yazar onun şehit (97) olduğunu söyler. Vefat eden şehidenin üstüne, birinin evinde bulunan Kâbenin örtüsünü getirip örterler. Cenazesini bu şekilde kaldırırlar. Cemal, yazdığı bir manzumede onun devamlı Allah'ı zikretmekle meşgul olduğunu ve cenazesinde meleklerin hazır bulunduğunu vurgular (108). Cemal, aynı manzumede, cennetin kapıcısı olan büyük meleğin Fahriye'ye bakmasını kıskandığını da ifade eder (111). Cemal bu üzüntüleri bir türlü üzerinden atamaz. Bunun üzerine intihar etmek ister, gaybi bir ses ona intiharın dince (112) yasak olduğunu hatırlatır. O da bu

teşebbüsünden vazgeçer. Bu arada Cemal, birkaç defa cinnet geçirir ve Bakırköy'deki Fransız hastahanesine yatırılır.

Romanda, Hristiyan olan, Adel ve ailesi dışında, bütün kahramanlar Müslümandır. Adel ve ailesi de sonradan ihtida edip Müslüman olmuşlardır. Müslüman olan Kahramanlar: Hüseyin Efendi, karısı, kızı Fahriye, oğlu Ahmet, Şerif Efendi, karısı, oğlu, Halim Bey, hanımı Mebrure Hanım, oğlu Cemal, oğlu Hulusi, Hulusi'nin hanımı Vahide, Cemal'in ilk evlendiği fakir kız, Şerif Efendi'yi kurtaran asker, güzel Arap kızı, Halepli olan Adem Efendi, Adem Efendi'nin annesi Rabia, Cemal'in hocası Osman Efendi ve Fahriye'nin doğarken ölen kızı. Olayların gelişimi içinde bahsettiğimiz kahramanların dışındaki kişilerin din duyguları ve inançlarından pek bahsedilmemiştir.

1.1.43. Mehmet Celâl, Bir Kadının Hayatı

Romanda, talihsiz bir kadın ile iki çocuğunun düştükleri durumlar acı bir şekilde hikâye edilir. Olayların gelişimi içinde bazı kahramanların din duygularından bahsedildiği gibi bazı dinî unsurlar da işlenir. Melek, Trabzon zenginlerinden Hayri Efendi adındaki namus ve ahlâkına düşkün bir insanın kızıdır. İstanbul'dan Trabzon'a gelen bir doktor, Hayri Efendi'nin kızına, kız da ona âşık olur. Bir gün deniz kenarında bir kaya üstünde uzun aşk konuşmalarından sonra aralarında gayr-ı meşru bir ilişki gerçekleşir. Doktor oradan kaçar. Kız da yüzü koyun yatar ve ne yapacağını şaşırır.

Melek Hanım, İstanbul'a geleli dokuz sene olmuştur. Geldikten bir yıl sonra bir kulübede Şefik ve Afife adını verdiği ikiz çocukları doğurur. Bilindiği gibi Melek Hanım, daha önce Trabzon'da oturmaktadır. Babası Hayri Efendi ile Şöhret Hanım'ın tek çocuğudur. Melek Hanım'ın doktoru Safvet, kızı iğfal ettikten sonra ortadan kaybolmuştur. Melek Hanım, evden kovulur ve Fransızlara ait bir gemi ile İstanbul'a gelir, çocuklarını doğurur. Sefil bir hayat yaşar, çocukları dilenerek karınlarını doyururlar. Melek Hanım'ın çocukları olan Afife ile Şefik, her gün dışarı çıkıp gezerler ve akşam eve geldiklerinde anneleri, onların neler yaptıklarını ve nereleri gezdiklerini sorarak onları oyalamaya çalışır. Çocuklar, dışarda gördükleri zengin çocukları karşısında ezilirler ve onlara nasıl özendiklerini annelerine anlatırlar. Anneleri onlara cevap veremez: "Çocuklar!... İşte,

Allah'ın yarattığı mahlûkat içinde en masum, en kabahatsiz yavrular!... Bir kadının, bir erkeğin safâlarının neticesinde dünyaya gelirlerler" (23) diyerek hem daha önce Dr.Safvetle yaptığı günahtan dolayı pişmanlığını dile getirir hem de çocukların masumiyetine acır. Yine çocuklar, sokakta yaşadıklarını anlatırken diğer çocukların anne ve babalarıyla gezdiklerini söylerler. Anneleri de şöyle teselli verir: "Senin bir Allah'ın, bir de anacığın var!" (26). Bir gün, hep beraber çıkarlar ve akşama kadar dilenirler. Ancak kimse bir şey vermez. Kulübeye dönerken; Melek, birinden sadaka ister, yüzüne baktığında Dr. Safvet olduğunu görür, o da Melek Hanım'ı görünce tanır ve hemen ortadan kaybolur. Melek de kendinden geçerek yere, çamurların içine düşer. O sırada Esirci Salim, evinden dışarı çıkar ve iki çocuğu alıp evine götürür. Olay yerine, zabıta ve polis gelir. Doktorları çağırırlar. Doktor kadının kalbini dinler, ölmüş der. Çocuklar ise, kaybolmuştur.

Esirci Salim, Kahire'den gelmiş, daha çocukken Mısırlı bir zengin olan Abdurrahman Efendi tarafından himaye edilmiştir. Anası, babası yoktur. Abdurrahman Efendi, bu çocuğu kendi çocukları Zübeyde ile Cevdet'ten ayrı tutmaz. (Esirci Salim'in, o zamanki ismi Raşit'tir.) Ona da evlât muamelesi yapar. Raşit Bey, yirmi yaşına geldiğinde Zübeyde ile evlenip babasının mirasından faydalanmayı düşünür. Raşit Bey, para hırslı birisidir. Zübeyde'ye mektup yazar, ret cevabı alınca kızın elmaslarını çalar. Kız uyanıp da Raşit Bey'i görünce kızı öldürüp oradan kaçar. İşte, bu vefasız insan, daha sonra İstanbul'a gelmiş ve Salim adını almıştır.

Romanda, yaşlı ve zengin olan diğer biri Raşit Efendi'dir. Bu zat Ziya'nın babasıdır. Kafkasya'dan esir olarak alınan Nilüfer ve Yaver, birbirlerini severler. Ziya Bey, sürekli roman okuyan birisidir. Babasının, evine aldığı Nilüfer'in psikolojik durumunu okuduğu romanlardaki bilgileriyle çözer. Kızın, daha önceki evinde bir erkek köleyi sevdiğini öğrenir. O köleyi de satın alıp eve getirir ve ikisini de babasına rica ederek azad ettirmek ister. Ancak babası Raşit Efendi, Nilüfer'i alıp odalık yapmayı düşünmektedir. Oğlu Ziya, buna karşı çıkar ve Nilüfer'in sevdiği Yaver'i de satın alıp ikisini evlendirir. Babası buna çok kızar. Ziya; babasına, bu iki ruh, Allah tarafından birbirlerine merbuttur. Birini diğerinden ayıracak, ikisinin de katili olacak, Allah'a isyan mı edeceksiniz?" (74-75) der. Ziya Bey, babasına bu iki kişinin Allah rızası için azad edildiğini belirten kâğıdı imzalatır.

Raşit Efendi istemeye istemeye, "Cariyem Nilüfer'i, Cenab-ı Hakk'ın rıza-yı samedaniyesi için âzad ettim. Memlüküm Yaveri, Cenab-ı Hakk'ın rıza-yı samedaniyesi için azat ettim" (75-76) diyerek onları azat etmek zorunda kalır. Ziya Bey, birbirlerini aşırı seven Nilüfer ile Yaver'in azat edilmesine ve evlenmelerine vesile olduktan sonra Allah'ın adaletinin böylece tecelli ettiğini söyler: "Adâlet-i ilâhîye böyle hükmetti. O âdelet-i ilâhîyenin vasıta-i tebliği böyle istedi! Allah'a karşı lâzım gelen şükranı bir semaya matuf olan gözleriniz ifa ediyor! Şimdi geliniz. Adâlet-i ilâhîyenin vasıta-i tebliği bulunan şu büyük adamın eteklerini öpünüz!" (76). Bunun üzerine Raşit Efendi'nin ayakları öpülür. Bu duruma sevinen köle Yaver: "Yarabbi! Bu ne büyüklüktür! Senin kulların içinde teferrüd etmeye lâyık bir adam, bana Nilüfer'i bağışladı" (78) diyerek şükreder. Daha sonra dinî nikâhları yapılır (78).

Ziya Bey; edebiyata, şiire, roman okumaya meraklı, duygusal bir insandır. Arkadaşı olan Cemal ise, her şeye fen gözüyle bakarak aşk gibi duygusal şeylere inanmamaktadır. Ancak elinden olmayarak Ziya Bey'in kızkardeşi Dilrüba'ya âşık olur ve ne yapacağını bilemez. Duygularına hâkim olamayan Cemal Bey, nihayet Dilrüba'yı annesi vasıtasıyla istemek zorunda kalır. Ancak Dilrüba, daha küçükken Zühtü ismindeki birisine nişanlandığından olumsuz cevap verilir. Dayanamayan Cemal Bey, intihara karar verir. Ancak Cemal Bey'in yaptığı bütün hareketleri ve intihar edeceği anı gizliden izleyen Ziya Bey, ona engel olur ve kız kardeşini ona vereceğini söyler. Bunun üzerine aşka önceleri inanmayan Cemal Bey: "Ziya!...İtiraf ederim, Cenab-ı Hakk'ın azamet ve şanına yemin ile itiraf ederim ki aşk var imiş..." (177) sözlerini söyler. Romandaki olaylar iç içe girmiş durumdadır. Birçok olay sonradan anlaşılır. İstanbul'a, Teodor isminde bir İtalyan gelir. Sevdiği bir kız olan Kamilya'yı arar; ancak bu kıza Petro adındaki birisi de göz koymuştur. Kamilya, Teodor'u tercih edince; Petro, Kamilya'yı öldürür, İstanbul'a gelir, ismini "Yani" yapar ve bakkallık işiyle uğraşır. Bundan sonra "Bakkal Yani" olarak bilinir. Bakkal Yani, yüksek fiyatla satış yapan ve her gece sarhoş oluncaya kadar içen birisidir. Melek Hanım ve çocuklarına daha önce hakaretler etmiştir. Melek Hanım ve iki küçük çocuğu ile yerleştikleri kulubede yaşantılarını sürdürürken yiyecek ve içecek bulamazlar. Annesi çocuklarını bakkala tuz istemeye gönderir. Bakkal Yani, tuz vermediği gibi bir de çocukları kötü sözlerle azarlar.

Zübeyde'nin öldürülmesinden sonra ağabeyi Cevdet de Raşit Bey'i arar, daha sonra İstanbul'a gelir; Raşit'in izini bulur. Raşit artık Salim adını almıştır. Cevdet, Ziya Bey ile konuşur arkadaş olur. Ziya iyi niyetli, yardımsever, dinî geleneklerine bağlı ve mert bir delikanlıdır. Melek Hanım'ın öldü zannedildiği gün, hâdiseyi görmüş, bu kadının çocuklarını bulmaya kendi kendine söz vermiştir. Melek Hanım, öldü zannedilerek polis merkezine götürülmüş; ancak ölmemiştir. Uyanıp oradan kaçarsa da yolda tekrar bayılır. Sıdkı tarafından eve götürülür. Sıdkı da mert olmakla beraber kabadayı bir adamdır. Onun Münire adında bir kızkardeşi vardır. Münire, Fevzi ile yakında evlenecektir. Ancak ağabeyi Sıdkı, iki genci uygunsuz vaziyette görünce Fevzi'yi öldürmüş; Münire ise, kaçmıştır. Bunları Melek Hanım'a olaylar anlatılırken öğreniriz. Melek Hanım da başından geçenleri Sıdkı'ya anlatır. Ziya Bey ile Sıdkı, bir olup Melek Hanım'ın çocuklarını ararlar. Ancak çocuklar, bilinmeden büyük babaları olan Hayri Efendi tarafından satın alınıp Edirne'ye götürülmüşlerdir. Esirci Salim, çocukların adını Rüstem ve Nevreste diye değiştirmiştir. Hayri Efendi çocukların asıl ismini öğrenir, sonra annelerini sorar ve çocukların annelerinin kendi kızı olduğunu öğrenir. Yaşlı Hayri Efendi, kızı Melek'in öldüğünü sanmaktadır. Onun için çok üzülür. Hayatta olduğundan haberi yoktur. Üzüntüsü gün geçtikçe artan Hayri Efendi, tüm servetini torunlarına bıraktıktan altı gün sonra vefat eder. Vefat etmeden önce torunlarını Ali Efendi adındaki bir dostuna teslim edip onlara şunları vasiyet eder: "Afife! ...Senin bundan sonraki büyük baban Ali Efendi'dir. Onun sözünden çıkarsan ruhum müteezzi olur! Bir de anan bu dünyada görmeyeceksin. Öbür dünyada gördüğün vakit söyle ki: Pederin burada bile sana gözükmekten haya ediyor. O kadar nadim olmuştur. Senden afv diliyor. Bu sözlerimi muhafa et emi yavrucuğum!..." (205).

Ziya Bey, Melek Hanım'ın başından geçen bütün hâdiseleri öğrenince Dr. Safvet'i bulur ve aile doktoru yapar. Onu, sürekli yanında bulundurur. Bakkal Yani'den alışveriş yaptırır. Esirci Salim ile samimîyeti ilerletir. Aynı zamanda Teodor, Melek ve Cevdet'le de ilişkisi devam eder. Dr.Safvet, para karşılığında olmadık reçeteler yazar. Ziya Bey, bu reçeteleri hep saklar ve bu yazılanları ilerde birer belge olarak kullanacağını söyler. Yazar ise, bu belgelerle ilgili: "Ziya Bey'in bir çekmece içinde hıfzettiği bu kâğıt parçaları, nakabil-i tağyir olan o senedlerden maduttur ki sahibini hem cem'iyet-i beşeriyye

nezdinde meş'um, hem de Cenab-ı Erhamürrahiminin huzur-ı samedanisinde lânetle mahkûm eder!" (229) der.

Raşit Efendi'nin kızı ve Cemal Bey'in hanımı olan Dilrüba, hastalanır. Gelen doktorlar, onun hava değişimi için Çamlıca'da kalmasını tavsiye ederler. Ziya Bey, damadı Cemal Bey ve komşuları Sıtkı, Çamlıca'ya giderler orada bir köşk kiralarlar. Şair ruhlu Ziya Bey, kendisine şairane bir oda seçer. Odada otururken yan taraftaki köşke birkaç kadın gelir. Ziya Bey, bu kadınlardan birisini Zühre yıldızına benzetir (240). Daha sonra kızın ud çaldığını görünce ona âşık olur. Bir mektup yazar. Gelen mektupta bu kızın Afife olduğunu anlar ve sevincinden deliler gibi oynar. Yazar bunun bir tesadüf değil; Allah'ın gizli bir hikmeti olduğunu söyler. Afife, bir gün keman çalar. Ziya Bey ise, bu güzel sesleri duyar ve balkondan seyreder. Afife'nin saçlarını altın rengine; başının etrafindaki parıltıyı ise, Hz.Meryem'in başının etrafindaki nur halkasına (244) benzetir. Nihayet Ziya Bey ile Afife, evlenmeye karar verirler. Ziya Bey; Melek Hanım'ı Sıdkı vasıtasıyla düğüne davet ettirir. Olanlardan haberi olmayan Melek Hanım, nikâhta onlara yengelik yapar. Bu arada orada bulunanlar yatsı namazını eda ederler (264, 269). Ziya Bey de gerdekten önce namazını kılar ve dua eder. Melek Hanım, Afife'nin kızı olduğunu bilmeden, bak kızım kocan dua ediyor. Sen de dua et ki, bu evliliğiniz hayırla devam etsin. Çünkü, bu gece yapılan duaların hepsi makbüldür (272) der. Ondan sonra da ikisinin elini buluşturur, alınız Beyim! Allah dirlik, düzenlik versin, Allah rahatınızı bozmasın (273) diyerek onları yalnız bırakır. Melek Hanım, daha sonra Afife'nin kızı olduğunu öğrenir. Bu esnada trajik ve duygulu anlar yaşanır. Oraya çağrılan Şefik'i de görür. Gözlerine inanamayan anne ile çocuklar, birbirlerine sarılır ağlarlar. Sakinleştikten sonra Afife, dedesinin kendisine hatırlattığı sözleri annesine nakleder: "Büyük babam ölürken bana böyle söyledi. Anacığım! Senin bundan sonra büyük baban Ali Efendi'dir. Onun sözünden çıkarsan ruhum müteezzi olur. Bir de anani bu dünyada göremeyeceksin. Öbür dünyada gördüğün vakit söyle ki pederin burada bile sana gözükmekten haya ediyor. O kadar nadim olmuştur! Senden af diliyor!...Af et ki mahşer halkına görünebilesin! Bu sözlerimi muhafaza et emi yavrucuğum?" Bu sözlerden sonra Melek Hanım daha da duygulanır ve: "O beni affetsin! O affa muhtaç olan benim!" (275) der. Ziya Bey, düğünleri yapıldıktan sonra Afife'yle mutlu bir hayat yaşar. Bir gün, Afife'nin

oturuşunu öyle uzunca tasvir eder ki romantik bir hava oluşur. Onu daha önce güzellikte Zühre yıldızına benzettiği gibi bu sefer de peri ve çiçek meleğine benzetir.

Ziya Bey; daha sonra Sıdkı'yı, polis komserini, Esirci Salim'i, Cemal Bey'i, Teodor'u, Dr. Safvet'i, Bakkal Yani'yi ve Cevdet Bey'i davet edip yemek verir. Şair ve hatip olan Ziya, uzun bir konuşma yapar. Bu konuşma esnasında herkesin daha önce ne yaptığı meydana çıkar. Dr. Safvet hemen orada ağlayarak ölür. Bakkal Yani ile Esirci Salim tutuklanır. Sıdkı ise, Fevzi'yi öldürdüğünden vicdan azabı çeker ve orada zehir içerek ölür. Münire, Melek, Nilüfer ve Afife de oradadırlar. Böylece adalet yerini bulmuş olur. Şefik bir cariye ile evlenir. Münire ile Melek, her gün Sıdkı'nın mezarını ziyaret ederler. Yakında Afife'nin de bir çocuğu olacaktır. Raşit Efendi ise, yine on beş, on altı yaşlarındaki cariyelere heveslenmektedir.

Romanda hem Müslüman hem de Hristiyan kahramanlar bulunur. **Müslüman olanlar**: Ziya Bey, Sıdkı, polis komiseri, Esirci Salim, Cemal Bey, Dr. Safvet, Cevdet Bey, Münire, Sıtkı ve babası, Ahmet Efendi, Fevzi, Rüştü, Münire, Melek Hanım, Afife, Şefik, Nilüfer, Raşit Efendi, Hayri Efendi, Şöhret Hanım, Abdurrahman Efendi ve hanımı Fatma, Zübeyde, Dilrüba, Zühtü, Ziya Bey'in annesi ve Yaver. **Hristiyan olanlar**: Petro, Teodor (Bakkal Yani), Mösyö Stepan, Kamilya ve bir Ermeni. Olayların gelişimi sırasında dinî âdet ve inançlarına değindiğimiz kahramanların dışında isminini ve mensup oldukları dinleri belirttiğimiz diğer kişilerin din duygularına pek yer verilmemiştir.

1.1.44. Mehmet Celâl, Zehra

Zehra romanının kurgusu kıskançlık üzerine şekillenir. Eserde, kahramanların din duygusu az da olsa işlenmiş ve bazı dinî unsurlara yer verilmiştir. Zehra, anne ve babasını kaybetmiş, amcası Osman Bey'in evinde kalmaktadır. Osman Bey, Zehra'ya arkadaşlık etmesi için on yaşında Dilnevaz isminde bir Çerkez halayık alır. Oğlu Rıza ile bu iki kız okula başlarlar. Osman'ın hanımı, Dilnevaz'ı daha on iki yaşlarında iken oğluna alacağını söyler. Böylece Dilnevaz, Rıza'yı kendisinin kocası olarak görür. Seneler geçer. Osman Bey'in hanımı vefat eder. Zehra on altı, Rıza da yirmi yaşına girer. Dindar olan Osman Bey, Zehra'nın bu yaştan sonra tesettürsüz Rıza ile görüşmesine müsaade etmez. Ona

göre bu durum, dinen (24) caiz değildir. Bir yıl sonra Zehra ile Rıza'yı evlendirir. Düğünleri dinî kurallara (56) uygun olarak yapılır. Zehra'nın dayısı, daha önce Zehra'yı kendisi gibi sarhoş ve ayyaş olan arkadaşı Hamdi Bey'e istemiş; ancak Rıza Bey, kızı vermediği gibi ona çok kızmıştır. Rıza Bey, oğlunu evlendirdikten sonra vefat etmiştir. Çerkez halayık Dilnevaz, eskiden beri Rıza'yı sevmektedir. Rıza yüzbaşı olduktan sonra itfaiyecilik göreviyle Çanakkale'ye gider. Zehra'nın aşkıyla cinnet geçiren Hamdi Bey, Zehra'nın evi etrafında sürekli dolaşır. Dilnevaz, Zehra yazmış gibi bir kâğıda, birkaç satır yazı yazarak Hamdi Bey'i eve davet eder. Hamdi Bey, eve gelir. Bunu komşuları Sami Efendi görür. Hamdi Efendi, durumu Rıza'ya bir mektupla bildirir. Rıza, Çanakkale'den yazdığı mektupla hanımını talâk-ı selâse (73) ile boşadığını ve evden atmalarını bildirir. Sami Efendi, durumu Zehra'ya bildirir (78). O da yeni doğmuş çocuğunu bırakarak dayısının evine yerleşir. Rıza, eve döndükten sonra Zehra'nın düğünden kalan çeyizi olan seksen altını Zehra'ya gönderir. Zehra kabul etmez ve bu altınları tekrar iade ederek bir fakire vermesini söyler. Rıza ise, bunun üzerine evlerinin yanında bulunan bir dilenciye bu altınları vererek bu günahkâr kadına dua etmesini ister (102). Zehra, dayısının evinde bir müddet kalır. Zehra'nın evinde kalmasını istemeyen dayı, bu kadını ne yapacağız diye düşünür. Rıza Bey talâk-ı selâse ile boşadığı için başkasına da nikâhlayamaz. Bunun için hülle (103) gerekmektedir. Dayısının evinde istenmediğini hisseden Zehra, oradan da ayrılır. Hizmetçi kızlar bulan kolcu kadına gider. Ondan sonra hizmetçilik yaparak geçinir. Çocuğunun hasretine dayanamayan Zehra, kolcu kadının yardımıyla bir yolunu bularak Rıza'nın evine hizmetçi olarak girer. Dilnevaz, temizlikçinin Zehra olduğunu anlar, yaptığına pişman olur. Cinnet geçirerek intihar eder. Evin Hanımı, bir gün hizmetçi kadını çocuğun başında ağlar iken görür. Bunu kocasına anlatır. Rıza, bu hizmetçi kadının Zehra olduğunu anlar ve evden tekrar kovar. Zehra, kendisine hizmetçilik konusunda yardımcı olan kolcu kadının evine sığınır. Rıza, işin aslını öğrendikten sonra yaptıklarına bin pişman olur; ama artık olanlar olmuştur. Onunla tekrar evlenmeyi düşünse de onu talâk-ı selâse ile boşadığı için bunun dinen caiz olmadığını anlar. Artık bu bir Müslüman için mümkün müydü? Bir kere daha düşünür ve "Ya hülle, yâ daimî azab-ı vicdan" (158) diyerek yaptığına pişman olur. Zehra'yı almaya gittiğinde evde yangın çıkar. Zehra'yı kurtarayım derken ikisi de yanarak ölür.

Romandaki kahramanların hepsi Müslümandır. Bunlar: Zehra, anne ve babası, Zehra'nın dayısı Reşit Efendi, dayısının arkadaşı Hamdi Bey; Rıza Bey, Rıza Bey'in ikinci hanımı, Osman Bey, Dilnevaz, Sami Bey ve kolcu kadın. Olayların gelişimini naklederken bazı kahramanların din duygularından bahsetmiştik. Diğer ismini yazdığımız kahramanların ise, bu yönleri üzerinde pek durulmamıştır.

1.1.45. Mehmet Celâl, Rene

Müslüman kahramanın hiç bulunmadığı romanda, baştan sona kadar Hristiyanlıkla ilgili dinî unsurlar anlatılır. Roman, "Rene teehhül etti" diye başlar. Daha sonra Rene, geriye doğru başından geçen hâdiseleri anlatarak olayların aslı anlaşılır. Rene, Amerika'daki yerliler arasında yaşar. O, birçok ülke dolaşmıştır. Amerikadaki vahşi insanların yaşantıları onu etkiler. Rene'ye göre onlar; saf, masum, hiçbir şeyden haberleri olmayan, Allah'ın birer mukaddes kullarıdır. Rene, evlidir; ancak çok dalgın ve mutsuzdur. Misyoner Suel ile Hintli Şaktas, sürekli Rene'yi sıkıştırırlar ve bu me'yusiyetin sebebini sorarlar. O da anlatmaya başlar. Kendisi doğarken annesi ölmüştür. Babası ve kardeşleriyle beraber ormanlarla çevrili bir gölün yakınındaki bir şatoda oturur. On altı yaşına geldiğinde ablası Ameli ile baba evini terkederler ve sonra bir akrabalarına sığınırlar. Küçüklüğünden beri inziva hayatını seven Rene, toplum hayatını pek sevmez. Sıkıntısından Yunanistan'a, İtalya'ya, Roma'ya, Sicilya'ya gider, gezer. Tekrar Fransa'ya geldiğinde dinine, mezhebine karşı olan saygısı da kaybolur. Bir köye çekilir; ancak mutlu olamaz. İntihara karar verir, ablasına mektup yazar. Ablası Rene'nin intihar edeceğini anlar ve hemen yanına giderek ondan intihar etmeyeceğine dair söz alır. Bu arada ablasına mektuplar gelir, ablası çok kederlenir, zayıflar ve gözleri çukurlaşır. Rene, ablasına bunun sebebini sorarsa da cevap alamaz. Ameli, bir gün bir mektup bırakarak rahibe olacağını ve tüm servetini kardeşine bıraktığını söyler. Ameli, birini sevmiş; ancak karşılık göremediğinden rahibe olmaya karar vermiştir. Rene, ablasının arkasından giderse de o artık manastıra girmiştir. Rahibelik merasimine katılır. Ameli, kardeşinin derdini sorarsa da cevap alamaz. Rene, Amerika'ya gitmeye karar verir. Oraya gittikten sonra evlenir. Ancak yine de mutlu değildir. Ablasının öldüğü haberi gelir. Rene, bütün bunları anlatırken Hristiyanlığa ait birçok dinî unsura değinir, dinî merasime katılır, onları ibretle izler ve uzun uzun anlatır:

Yortu ve pazar günleri çanların çalmasıyla bir yere oturup okunan duaları dinler. Çanların çalınması onun üzerinde manevî bir etki bırakır (14-15). Ablası Ameli'nin rahibe olduğu gün, manastırın bir köşesine oturup kardeşini seyreder (15-16). Manastırın manevi havası ve tenhalığı onu etkiler (16-17). Sıkıntı anlarında bazen Allah'a sığınır. O vakit Cenab-ı Hakk onu hüzün ve elemden halas eder (25-26). Rene, bazen kiliseye gider. Kilisenin az bir fasıla ile tanin-endâz olan saati, ölümü hatırlattığından onu korkutur (31-32). Evlenmek için Allah'a dua eder. "Yarabbi? Hz. Âdem'e bir Havva bahşeylediğin gibi bana da bir refika ihsan buyursan? Ey hüsn-i lahuti!" (39). Başından geçenleri anlatmaya devam eder. Ey muhiblerim! İhtimal ki, akıl ve idrakten mahrum idim. Bunun için bu bedbahtı affediniz. İtikadım vardı (40). Allah'ı severdim. Lâkin tanımazdım. Bazen bir felâkete düçâr olmaklığımı isterdim. Ne dehşetli arzu! Bu arzuda bulunduğum zaman gadab-ı ilâhîyi davet etmiştim. O zaman ben felâketi istiyordum. Bunun için Cenab-ı Hakk'a yalvarıyordum. Bazen bir kitap alır onu açar, fakat okumağa muktedir olamazdım. Bir cümleyi itmam etmeden kitabı bırakarak birdenbire ağlamağa başlar sonra ibadet ederdim (46).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Ameli, sevdiği ile evlenemediğinden rahibe olmuştur. Rene'nin ablası, ona bir mektup yazar: Bir müttehem gibi kaçtım. Beni affet! Senin ricalarına mukavemet edemeyecek idim. Bu iftirak lâzım idi. Yarabbi! Bana merhamet et! Rene! Ömrümü, bir hayat-ı âbidane içinde geçirmek için çoktan beri bir meylin mağlûbu olmuştum. Bu meyl-i semavîye itaat etmek zamanı geldi. Şimdiye kadar niçin bekledim? Bunun için Cenab-ı Hakk beni te'dib (48) etti. Dünyada senin için kaldım. Tekrar ederim: Beni affet! Bu iftirak beni pek muazzeb ediyor. Rene, bu mektup üzerine, onun sığındığı manastıra gider (50). Oraya vasıl olduğum vakit manastıra gittim. Hemşiremle görüşmek istedim. Hiç kimse ile görüşmediğini haber verdiler. Geldiğimi ona yazdım. Bana yazdığı cevapta, hayatını rahibeliğe vakfetmek (58) üzere bulunan bir kızın mütalaât-ı dünyeviyye ile iştigal etmesine müsaade olunmaz. Eğer beni seviyor isen hüzün ve kederin ile beni müteessir etmemelisin. Bununla beraber fikrin, benim ikrar vereceğim gün mabette bulunmak ise, pederlik vazifesini deruhte et. Cesaretine, bana karşı gösterdiğin muhabbetine lâyık olan budur. Senin bu vazifeyi ifa edişin benim istirahat-ı fikrimi mucib olacaktır. Bazen de hemşiremin rahibeliğe kabulü için edilecek merasimi teşevvüş eylemeğe niyet ederdim (59). Baş rahibe, benim için mabedin

mihrabında bir mahall-i mahsus âmade edildiğini ihtar ile yarın icra olunacak ayinde (59) hazır bulunmaklığımı ihbar etti. Beni hüzünlendiren şafak henüz açılırken hâlet-i ihtizara benzeyen bir ıstırab-ı derunî ile, ilk defa tanîn-endâz olan çan sadasını işittim. Bî-tâbâne manastıra doğru yürümeğe başladım.

Manastırda, Ameli'nin rahibe olması münasebetiyle bir dinî tören (60-65) icra olunur. Törene peder sıfatıyla Rene katılır ve orada gördüklerini uzun uzadıya tasvir eder. Rene, hemşiresinin rahibelik töreninden sonra; rahibelik, manastır ve orada gördüklerine dair, sözlerine devam eder. Manastırdan "mahall-i istiğfardan çıkıvermişim gibi" çıktım. Orada şerâre-nisâr olan alevler bize bir hayat-ı semavîye ihzar ediyor. Orası cehennem gibidir. Orada ümitten başka her şey mahvolur (66). İntihar etmek istemiştim. Buna Allah'ın müsaadesi yoktu. O hâlde bu intihar bir cinayet olacaktı. Cenab-ı Hakk, bana Ameli'yi gönderdi. O beni hem fikr-i intihardan halas etti, hem terbiye eyledi (68). Artık, Ameli'nin güzel parmakları mevtin barid kapısına dokunuyordu. Fakat Cenab-ı Hakk; Ameli'ye ilk gelinliğini gösterdi. Âlem-i lahuta davet için istical etmedi. İşte bundan dolayı hemşiremin "Allah'a karşı vereceği" imtihanı imtidad etti (69). Rahibelerin uykularına hitam veren, onları ibadete davet eden çanın sadasını sanki hâlâ işitiyorum! Çan, yavaş yavaş tanin-endâz olurken rahibeler "kendilerine mahsus bir sükûn ile" mabede doğru yürürlerdi. Ben de manastıra doğru koşardım. Orada yalnızca duvarların altında otururdum. Dalgaların hafif çağıltısına karışarak mabedin kubbesine aksendaz olan ilâhîleri bir vecd-i mukaddes ile dinlerdim (71). Rene, hemşiresi Ameli'nin rahibe olması üzerine manastırda gördüklerini uzun uzadıya anlatmasının yanında, rahibeliğin faziletlerinden de uzunca söz eder (72-73).

Anlatmaya devam eder. Manastırın demir parmaklıklı penceresinden hafif bir ziya intişar etti. Kimbilir? Belki o pencerenin arkasında kardaşım oturuyordu. Belki diz üstüne çökmüştü de biraderinin selâmeti için Allah'a dua ediyordu (74). İnsan âlem-i vandette Cenab-ı Hak'la birlikte bulunmaz ise, o vahdet, vahdet olmaz. Yalnızlık kuva-yı ruhu tezyid ederse de hareketle kesb-i kuvvet etmeği de ihlal eder. Kuvveti olan bir adam, kuvvetini ebna-yı cinsinin hizmetine hasretmeli eğer o kuvveti beyhude terkedecek olur ise ibtida gizli bir sefaletle cezalanır ve sonra da Cenab-ı Hakk onu dehşetli bir surette terbiye eder (78).

Başından geçen bütün bu üzücü hâdiseleri dinleyen Misyoner Suel, Rene'ye teselli vermeye çalışır. Diğer insanların menfaati için çalışmasını tavsiye eder. Münzeviliği bırakmasını ister. Ancak Rene hayat tarzını hiç değiştirmez. Bundan sonra da me'yusâne bir hayat sürerek ömrünü tamamlar.

Eser, her ne kadar bir tercüme roman hissini verirse de yazar, bu eseri, Şato Briyan'ın Rene adlı eserinden etkilenerek kaleme aldığını söyler. Başta da söylediğimiz gibi romandaki bütün kahramanlar yabancıdır. Şaktas, Şaşem, Hintliler ve vahşi insanlar dışındaki kahramanlar Hristiyandır. Bunlar: Rene ve hanımı, Ameli ve karşılık bulamadığı erkek, Misyoner Suel, manastırdaki rahibeler ve papazlar. Olayların gelişimi içinde bazı kahramanların din duygusu dışında ismini yazdığımız diğer kişilerin din duygusundan bahsedilmediği gibi hangi dine mensup oldukları da pek belli değildir.

1.1.46. Mehmet Celâl, Bîvefa

Refik'in vefasızlıklarının hikâye edildiği romanda, kahramanların din duyguları pek işlenmemiştir. Ayrıca dinî unsura da pek değinilmemiştir. Refik, otuz yaşını aşmamış bir gençtir. Boş zamanlarını amcasının köşkünde geçirirken amcasının kızı Refika'ya âşık olur. İki genç sevişirler. Refika'nın anne ve babası ölmüştür. Refik, içki ve kadına müptela olur. Babası oğlunu batakhaneden kurtarır. Onu, Refika ile evlenmeye ikna eder. Refika ise, bu evliliği kabul etmez. Çünkü amcasının oğlu, sözüne güvenilmez birisidir. Genç kız, ıztıraplarının tesiri ile isteri nöbetleri geçirir, daha sonra verem olur. Ölüm döşeğinde, Refik'i affettiğini söyler. Refik, bir gün bir batakhanede sefil bir kadınla konuşur. Söz Refika'ya gelince sefil kadın Refika'yı karalamak ister. Refik, buna dayanamaz ve o iffetli ve günahsız (17) kadın hakkında öyle konuşamayacağını söyler. Refik, arkadaşıyla bir Mösyö'nün evine gider. Orada evin kızı Öjeni'ye âşık olur. Mektuplaşırlar. Refik yeni sevgilisiyle buluşmak ister. Öjeni, aslında Öjen isminde bir erkektir. Refik'e oyun eder, onunla dalga geçer. Refik, böylece vefasızlığına bir ceza olarak bir ibret dersi alır. Öjen, Mösyö'nün kızı Lusi'nin aşığıdır. Öjen ve Lusi evlenirler. Öjen ile Matmazel Lusi'nin nikâh ve düğünleri dinî bir törenle kilisede yapılır (86). Romanda, Refik, Refika, Refik'in anne-babası ve Refika'nın anne-babası Müslümandır.

Öjen (Matmazel Öjen), Matmazel Lusi, anne ve babası, Refik'in takıldığı yabancı kadınlar ise, Hristiyandırlar.

1.1.47. Mehmet Celâl, Mükâfat

Kahramanların din duygularının ve dinî unsurların pek işlenmediği romanda, Şevket Bey'in iyi niyetli olması sonucu gördüğü mükâfat hikâye edilir. Kırk yaşlarında olan Ahmet Bey, hanımı öldükten sonra kızı Hadiye ile birlikte yaşamını sürdürür. Kızını, kıskançlık derecesinde sever. Komşularından Şevket Bey ile onun biricik kızı Hadiye arasında bir aşk başlar. Şevket Bey, yirmi, Hadiye Hanım on beş yaşlarındadır. Şevket Bey, ablası Edibe Hanım'ı kızın babası Ahmet Bey'e göndererek Allah'ın emriyle (21) onu istetir. Ahmet Bey, razı olmayınca iki sevgili mektuplaşarak birbirine teselli verip "Cenab-ı Hakk'ın lütfüna iltica" (48) ederler. Ahmet Bey, bir gün kızını sevgilisiyle öpüşürken görünce onu evlâtlıktan reddeder. Daha sonra olayın yükünü kaldıramaz; içki ve sefahate düşer, dengesi bozulur ve neticede hastahaneye yatırılır. Hadiye'yi hastahanede bile kabul etmez. Şevket Bey, onun iyileşmesi için elinden geleni yapar ve hastahanedeki bütün masraflarını karşılar. Şevket Bey'in bu insanca davranışları zamanla Ahmet Bey'i yumuşatır. İleri sürdüğü bütün şartları Şevket Bey kabul edince kızını sevdiğine vermeye razı olur. Nikâhları "şeriat-ı garra-yı İslâmiyyeye uygun olarak yapılır. Bu nikâh, iki kefil, iki şahit bir de imamın huzurunda Hadiye Hanım'ı Şevket Bey'e; Şevket Bey'i Hadiye Hanım'a bir habl-i metin-i muhabbetle rabt (71) eder. Bunlar evlendikten sonra Ahmet Bey'in evine yerleşirler. Romandaki kahramanların hepsi Müslümandır. Bunlar: Ahmet Bey, kızı Hadiye Hanım, anası, babası ve vefat eden hanımı, Şevket Bey, ablası Edibe Hanım, eniştesi Fazıl Bey ve Fatin.

1.1.48. Hüseyin Rahmi, Şık

Romanda, kahramanların din duygusuna pek değinilmediği gibi dinî unsurlar ve inançlar da fazla işlenmemiştir. Hüseyin Rahmi, romanın girişinde şık olan Şöhret'le ilgili bazı bilgiler verirken kadın ve erkeklerin farklarından ve Allah'ın onları farklı yaratmasından bahseder: "Cenab-ı Hâlık kadını, kadın, erkeği erkek olmak üzere halk buyurmuştur. Her sun'undaki hikmetine bizi hayran eden o sahib-i kudret en büyük bir kemâlini de kadınla

erkeği yekdiğerine karşı pek câzip bir şekil ve vücutta yaratmakla göstermiştir" (12-13). Şöhret, Potiş isminde bir aşufteye tutulur. Şöhret, her şeyini alafrangaya uydurayım derken çok komik durumlara düşer. Potiş, bunun bu yönünü bilir ve amacı onun parasından faydalanmaktır. Şöhret, Potiş'ten bir köpek temin etmesini ister. Potiş, bütün araştırmalardan sonra bir sokak köpeğini bulur, ona bir elbise giydirir ve bu köpeğin cinsinin dünyanın hiçbir yerinde bulunamayacağını Şöhret'e kabul ettirir. Şöhret, Potiş ve köpekleri Drol, bir gün, Baba Perdriks'in lokantasına giderler. Köpek, bir ara mutfağa dalar ve ortalığı birbirine katar. Olayı anlayan Potiş, kalabalıktan kaçıp gider. Baba Pertriks, olaylara sebep olan Şöhret'ten on para alıp oradan kovar. Ortada kalan Şöhret, Potiş'in evine gider. Potiş, evde bulunmaz. Potiş'in ev sahibi, Şöhret'i eve almadığı gibi Potiş hakkında bazı kötü şeyler söyler, üstüne kömür tozları dökerek oradan kovar. Şöhret, arkadaşı Maşuk'un evine gider. Başka bir gün; Şöhret, Potiş, Drol ve silindir şapkalı Hristo, Tepebaşı bahçesine giderler. Burada Hristo, Şöhret'ten para yürütmek için Potiş ve Şöhret'e dans dersi verir. Bu esnada Drol, yine yakınlarında bulunan bir mutfağa dalar. Ortalığı birbirine katar ve köpeğin kuduz olduğuna kanaat getiren bir yabancı rovelverle Drol'u öldürür. Köpeğin ölüsünü gören ve olaylardan haberi olmayan Şöhret, ona nazar (172) değdiğini düşünür. Polisler gelir, olayı araştırırlar. Oradaki insanlar ve bir gün önce eşyalarını kaybeden Maşuk ve arkadaşları mahkemeye giderler. Şöhret'ten davacı olurlar. Roman böylece komik bir şekilde biter. Hüseyin Rahmi, romanında, Şöhret'in düştüğü komik durumları, sefahatleri, sefaletleri bütün çıplaklığıyla ortaya koyar. Bunları okuyan ve yayınlayan Ahmet Midhat Efendi, romanın sonuna bir hatime ekleyerek o hatimenin son paragrafını şu dua ile bitirir: "Hakk teâlâ hazretleri gençlerimizi bu yoldaki beliyattan masun ve mahfuz buyursun âmin!" (175).

Romanda geçen on iki kahramandan yedisi Müslüman, beşi Hristiyandır. **Müslüman olanlar:** Şatırzâde Şöhret, Şöhret'in arkadaşı Maşuk Bey, Razi Efendi, Selâmi Efendi, Raik Bey, Şöhret'in validesi, Polis, **Hristiyan olanlar:** Madam Potiş, Matmazel Adel, Baba Perdriks, Todori, Hristo. Romanda, bir iki dinî unsur dışında diğer kahramanların din duygusundan bahsedilmemiştir.

1.1.49. Halit Ziya, Nemide

Kahramanların din duygusunun ve dinî konuların pek işlenmediği romanın konusunu; iki genç kız olan Nemide ile Nahid'in, Nail adındaki bir genci sevmesi oluşturur. Nemide, Şevket Bey'in kızıdır. Nemide, küçük yaşlarda annesini kaybeder. Ailenin doktoru Osman Bey, bu kızın annesinin ölümüne karşılık, Allah tarafından medar-ı teselli olmak üzere gönderildiğini söyleyerek Şevket Bey'e teselli verir (32). Nemide, amcasının oğlu Nail'i sever. Nemide, Nail ile çocukluk arkadaşıdır. Nail, amcasının evine sık sık gelir gider. Şevket Bey, kızı büyüyünce Nail'in eve gelip gitmesini ve Nemide ile görüşmesini şeriata uygun bulmayarak bu görüşmeleri keser (113). Bu arada Nail'in, teyzesinin kızı Nahit de Nail ile görüşür. Nail tıbbiyeye kaydolur. İhtisas için Paris'e gider. Paris dönüşünde Nemide ile nişanlanır. Bu arada Nahid'in, Nail'e olan sevgisi de gün geçtikçe artar. Nail'e durumu anlatır. Nail, bunu hoş karşılar. Nemide; Nail ile Nahit arasındaki görüşmeleri öğrenir. Nişan yüzüğünü, kendi isteğiyle Nahit'in parmağına takarsa da bu ona karşı bir protestodur. Çünkü ona karşı olan sevgisinde bir eksilme olmamıştır. Nemide üzüntüsünden verem olur ve neticede vefat eder. Nahit ile Nail ise, evlenirler. Nemide'nin babası da üzüntüsünden aklını kaybeder.

Romandaki kahramanların tamamı Müslümandır: Nemide, Nail, Nahid, Nemide'nin babası Şevket Bey, Nemide'nin annesi ve ailenin doktoru Osman Bey. Olayların gelişimi içinde de değindiğimiz gibi kahramanların inançlarından ve din duygularından pek söz edilmez. Romanda, dinî unsur olarak da "cehennem ve gayya kuyusu" (175) benzetmesinden başka kayda değer bir konu işlenmemiştir.

1.1.50. Halit Ziya, Bir Ölünün Defteri

Kahramanların din duyguları ve dinî unsurun pek işlenmediği bir roman da **Bir Ölünün Defteri**'dir. Eserde, Vecdi'nin kendi ölümüne bile bile sebeb olması ve bunları günlük olarak defterine kaydetmesi hikâye edilir. Vecdi, halasının evine gidip gelir. Teyzesi, ona Nigar'la evlenmesini söyler; ancak pek olumlu cevap alamaz. Vecdi, Hüsam ile Nigar'ın evlenmesinden sonra kendisine bir şeylerin olduğunu hisseder. Yani Vecdi, bu evlenmeden sonra Nigar'ı sevdiğini anlar. Bundan sonra Hüsam'a karşı şiddetli bir

kıskanma başlar. Daha sonra savaşa katılmak için hazırlıklar yapar. Savaşa katılmadan önce başından geçen olayları teyzesine anlatır ve ondan dua bekler: "Beni duanızda mahrum etmeyiniz. Sizin gibi safiyy-ül-kalb olanların duaları bedbahtlar için celb-i lütf-ı hudâya vasıta olur" (134). Vecdi, savaştaki hatıralarını günlük olarak defterine kaydeder. Çarpışmada, bir kolunu kaybeder. Savaştan döndükten sonra Beylerbeyi'nde yağmurda, kendini bile bile ıslatır ve yerleştiği evde ölümü bekler. Neticede orada vefat eder. Romandaki şahısların tamamı Müslümandır: Vecdi, Vecdi'nin teyzesi, Hüsam ve Nigar. Olayların gelişimi içinde de bahsettiğimiz gibi Vecdi'nin teyzesinden dua beklemesinden başka pek dinî unsur işlenmemiş ve kahramanların din duygularından fazla bahsedilmemiştir.

1.1.51. Halit Ziya, Ferdi ve Şürekası

İki kadının aşk ve kıskançlıklarının anlatıldığı romanda; İsmail Tayfur'un zifaf namazından başka hiçbir dinî unsur işlenmemiş ve hiçbir kahramanın din duygusundan bahsedilmemiştir. Hasan Tahsin Efendi, otuz beş yıldır "Ferdi ve Şürekası" ticarethanesinde çalışmaktadır. Otuz iki sene İsmail Tayfur'un babası Abdülgafur Bey'le çalışır. İsmail Tayfur, babası Abdülgafur Bey'in ölümü üzerine öğrenimini yarıda bırakır, onun çalıştığı ticaretevinde çalışmaya başlar. Bakması gereken annesi ve Saniha vardır. Saniha babası tarafından eve alınmış kimsesiz bir kızdır. İsmail Tayfur'la birbirlerini severler. Ticaretevi sahibi Ferdi Efendi'nin kızı Hacer, çocukluğunu bu ticarethanede geçirir. Hacer gelip giderken İsmail Tayfur'u sever. İsmail Tayfur, bir gün sokağa çıkarken yatağında unuttuğu hatıra defterinden Hacer'in kendisini sevdiğini öğrenir. Hacer'in babası, İsmail Tayfur'a, ticaretevine ortak olup kızıyla evlenmeyi teklif eder. Ancak İsmail Tayfur, Saniha'yı sevmektedir. İsmail Tayfur iki durum karşısında karar veremezken annesi, Hasan Tahsin ve Saniha'nın yönlendirmesiyle Hacer'le evlenir. Gerdek gecesinde gerdekten önce namaz (230-231) kılar. Düğünden sonra Hacer, İsmail Tayfur'un kendisini sevmediğini anlar. Ona düşman olur. İsmail Tayfur ile Saniha arasındaki konuşmaları dinleyen Hacer, intikam alma duygusuyla odasında bulunan mumla evi ateşe verir. Konak yanar. Hacer ölür. İsmail Tayfur ise, aklını yitirir.

Romandaki kahramanların hepsi Müslümandır. Bunlar: İsmail Tayfur, anne ve babası, Hacer, Saniha, Hasan Tahsin Efendi, Ferdi Efendi, İsmail Tayfur'un babası Abdülgafur Bey, Ferdi'nin babası Hüseyin İlhami ve Hacer'in muallimesi Nerime Hanım.

1.1.52. Mustafa Reşit, Neyyir

Bazı ahlâkî öğütlerin dışında hiçbir kahramanın din duygusu belirtilmeyen romanda, Venüs tasvirinin dışında, bizim tespitlerimize göre, herhangi bir dinî unsur işlenmemiştir. Neyyir, zengin bir ailenin çocuğudur. Beyoğlu'nda, katıldığı bir konserde Matmazel Polin'e tutulur. Polin ve onun tanıdığı Pol'un amacı, Neyyir'in parasını elde etmektir. Neyyir Bey, bir gün Polin'in evine gelir. Polin, piyano çalarken o da salonda bulunan Venüs (29-30) resmine bakıp dalar. Polin ve Pol, Neyyir'in parasını yemeye devam ederlerken Neyyir, Polin'in başka erkeklerle de buluştuğunu öğrenir. Onu terkeder. Daha sonra Şişli'deki bir kahvede gördüğü Alis adında bir Fransız tiyatrocusu kıza tutulur. Güya bu kız vasıtasıyla Polin'den intikamını alacaktır. Bu işte de yine Mösyö Pol devrededir. Alis, arkadaşlarıyla anlaşarak onu kumarhaneye götürür. Kumardan sonra Neyyir, bütün paralarını kaybeder. Bu paraların tamamı, Alis'e kalmıştır. Alis böylece Neyyir'in parasını kısa bir sürede bitirmiş olur. Neyyir'le artık bir işi kalmayan Alis, onu terkeder. Alis, Pol ve arkadaşları Jörj ile otururlarken Jörj onlara Neyyir'in gazetedeki intihar olayını okur. Bunun üzerine Alis, bir şampanya içerek sevinir. Jörj ise, hayret eder ve bu adamın bütün parasını Alis yolunda sarf ettiği hâlde onun vurdumduymazlığını görünce şu ibretli sözü söyler: "Zavallı Neyyir! Birkaç gün evvel hayatı hayatına merbut zannettiğin bir kadın şimdi canın için şampanya içiyor. Âh! Bu kadınlara aldanmamalı, aldanmamalı!" (56). Roman bu cümlelerle biter.

Romanda, Neyyir'in dışındaki kahramanlar Hristiyandır. Bunlar: Matmazel Polin, Mösyö Pol, Mösyö Jorj ve Matmazel Alis. Romanda, Venüs tasvirinden başka hiçbir dinî unsura değinilmemiştir. Sadece yazar tarafından bazı ahlâkî öğütler verilmiştir.

1.1.53. Mustafa Reşit, Lorans

Basit bir vak'adan oluşan **Lorans** romanında, kahramanların din duyguları üzerinde hiç durulmadığı gibi dinî bir unsur da işlenmemiştir. Şiir ve edebiyata meraklı olan Pertev Bey, Lorans'ı sever. Beyoğlu'nda görüşür, sohbet ederler. Bu arada Pertev Bey, Beyoğlu'na sürekli gittiği için Beyoğlu'ndaki diğer bazı kızlarla da tanışmıştır. Matmazel Be Atris adındaki kız, Pertev Bey'i sever. Hanrit adındaki kadın da Pertev Bey ile kızlar arasındaki irtibatı sağlar, yardımcı olur. Lorans'ın babası Mösyö Mişel, İstanbul'da bir dairede çalışmaktadır. Bir iş gereği Paris'e giderken Lorans'ı da götürür. Lorans ile Pertev Bey, bu arada mektuplaşırlar. Tekrar İstanbul'a döndüklerinde Pertev Bey, Lorans'ı Hanrit vasıtasıyla istetir. Ancak babası, sebebi belli olmayan bir inatla kızını vermek istemez. Lorans üzüntüsünden aklını kaybeder. Akıl hastanesine yatırılır. Kırk gün sonra vefat eder. Pertev Bey ise, bundan sonra Lorans'ın mezarını ziyaret etmekle vaktini geçirir. Romandaki kahramanların hepsi olumludur. Lorans'ın babası Mişel bile o kadar olumsuz bir şahıs değildir. Müslüman olan Pertev Bey'in dışındaki kahramanlar Hristiyandır. Bunlar: Lorans, babası Mösyö Mişel, Matmazel Ge Atris, Hanrit, Baron ve Jan.

1.1.54. Mustafa Reşit, Pembe Ferâce

Mustafa Reşit'in, Lorans'tan sonra yazdığı ikinci romanı **Pembe Ferâce**'dir. Burada da kahramanların din duyguları belirtilmemiştir. Server ve Cemal Bey arkadaştırlar. Server Bey, sürekli okuyan bir tip olduğundan kendisini filozof ve Nivton olarak tavsif eder. Server ve Cemal Bey, İstanbul'un mesire yerlerini gezerlerken Server, Seher adındaki Pembe Feraceli bir kıza ilgi duyar. Seher de ona ilgisiz kalmamıştır. Cemal, Server'i bir gün Beyoğlu'nda eski bir dostunun oteline götürür. Orada da Klarot adındaki bir Fransız tiyatrocusu Server'e ilgi duyar. Mektuplaşırlar, beraber yemek yerler. Server, iki sevdiği arasında kalıp kitap okumayı bırakır. Beyoğlu'nda bir ev kiralar. Ancak bir gün eski bir arkadaşı kendisine bir mektup yazarak Klarot'un bir otelde başka bir erkekle beraber olduğunu söyler. Olayı araştırır. Doğru olduğunu öğrenince Klarot'u terkederek evine döner. Klarot, birkaç mektupla onu davet ederse de Server, yazdığı mektupla onu başka erkekle beraber olduğunu öğrendiğini bildirir. Sonunda yine kitap okumaya döner ve

Seher'in babasına bir mektup yazar. Roman böylece biter. Romandaki şahısların hiç birisinin dinî duygusundan bahsedilmez. Dinî unsur olarak sadece bir defa Pembe Feraceli kız olan Seher, Zühre yıldızına benzetilir (13). Eserde Server Bey, Cemal Bey, Seher Hanım, anne babası ve Seher Hanımın arkadaşı Müslüman; Klarot, Mösyö Emil, Klaröt'ün takıldığı erkekler ve bir yabancı otelci Hristiyandırlar.

1.1.55. Samipaşazâde Sezâî, Sergüzeşt

Dilber, Kafkasya'dan kaçırılıp getirilmiş ve İstanbul'da esir olarak satılmış dokuz yaşlarında bir kızdır. Harput malmüdürlüğünden azledilmiş Mustafa Efendi adında birisine satılır. Taş yürekli bir kadın olan evin hanımı ile Arap cariye Taravet, kızı çok hırpalarlar ve gücünün üstünde iş gördürürler. Bir gün, artık bu evdeki hayata dayanamayarak kaçarsa da yine eski sahiplerine teslim edilir. Mustafa Efendi, Erzurum vilâyetine bağlı bir ilçe kaymakamlığına tayin olunur, borçlarını ödemek ve yol için gerekenleri sağlamak üzere kızı bir esirciye satar. Esirci, Dilber'i evine götürür. Bu evde, kendisi gibi birçok kızla birlikte, esirci tarafından kırbaçla eğitilir. Dilber, burada çalgı çalmasını öğrenir. Daha sonra Asaf Paşa adlı bir paşanın konağına satılır. Asaf Paşa, Tanzimat devri paşalarındandır. Konağı, Avrupa evleri biçiminde yapılmış ve döşenmiştir. Dilber, bu konakta rahat bir hayata kavuşur. Kendisine Fransızca da öğretilir. Artık on beş yaşına girmiş bulunan Dilber, bazı batı romanlarını okuyarak duygusal hayatı öğrenmeye başlar. Paşanın, Avrupa'da resim öğrenimi görmüş Celâl Bey adlı bir oğlu vardır. Celâl, iyi yürekli, sıhhatli ve neşeli bir delikanlıdır. Dilber'in değişik kılıklarda resmini yapmaktadır. İlk zamanlarda kızı hiç umursamayan delikanlı, bir gün onun dilenci kılığındaki bir resmini yaparken onun güzelliğini farkeder. Bir gece dayanamaz ve onun odasına girer. Her şeyden habersiz, uyumakta olan kızın saçları arasında kendi fotoğrafını görür. Anlar ki Dilber de kendisini sevmektedir. Mehtaplı bir gecede gizlice dışarı çıkan gençler, birbirlerine olan sevgilerini ilân ederler. Birlikte kırları dolaşıp bir aşk sarhoşluğu içinde sabaha kadar tabiatı seyrederler. Yazar, Dilber ile Celâl Bey'in beraber oldukları bu gecede, onların nasıl dua ettiklerini, Yunan ilâhelerine atıfta bulunarak "Birer ilâhe-i Yunanî gibi nuranî" şeklinde tasvir eder. Celâl Bey, Dilber'e aşırı derecede âşık olur, fakat ailesi ve çevresi bu esir kızla evlenmeyi, Celâl Bey gibi zengin bir ailenin çocuğuna yakıştırmazlar. Bu durum aile içinde birçok tartışmalara sebep olur. Bir gün Celâl Bey,

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

amcasına, Dilber'le evlenmek istediğini söyler. Amcası, ona hemen tepki gösterir. Kızar ve bunun mümkün olamayacağını vurgular. Bu dönemin diğer romancılarında olduğu gibi burada da yazar, araya girerek şu yorumu yapar: "Ahlâk-ı İslâmiye ile perveriş-yâb olan amcası genç zihinleri istidlâlât eyleme ve kıyasat-ı maddiye ile zehirleyen fünûn-ı hazıraya, ve birtakım efkâr-ı devre dur ile medar-ı tesellilerini ellerinden alarak hiçbir şey'e itikat etmeyen bu asrın reh-nümâyişine, zaten uçları yukarıya mail olan kaşlarıyla, birbirine pek yakın olan gözlerini kaldırarak me'yus bir nazar-ı dindârâne ile bakıyordu. Soğuk bir tavırla –Hayır herkes kendi küfvünü almalıdır dedi." Yazar, ayrıca meleklerden ve âhiret âleminden de bahseder (66-67, 80). Onların birbirini sevdiklerini ve gece gizlice dışarı çıktıklarını öğrenen Celâl'in annesi de kendi içinden gençlere kızar. Ancak oğluna bir şey diyemez. Anne, oğlunun daha itibarlı biriyle evlenmesini düşündüğünden, Dilber'i gizlice başka bir esirciye satar. Kızı birden kaybeden Celâl, neye uğradığını bilmez ve üzüntüsünden beyin iltihabı hastalığına tutularak yatağa düşer. Dilber, Mısır'a götürülmüş ve zengin bir Mısırlı tüccara satılmıştır. Yeni efendisine odalık olmayı reddettiği için evin üst katında demir parmaklı olan karanlık bir odaya hapsedilmiştir. Bu evdeki haremağası Cevher, bu kıza acımış ve sevmiştir. Onu kurtarıp İstanbul'a kaçırmak için bir gece pencereye merdiven dayar. Dilber'i aşağıya indirir. Kendisi de inerken merdiven kopar. Cevher düşer ve orada vefat eder. Vefat ederken kıza, vapur biletinin cebinde olduğunu söyler. Sokağa çıkabilmek için üzerinde örtü bulunmayan ve o zamana kadar tek başına hiçbir yere gitmeğe alışık olmayan Dilber, İstanbul'a kadar kaçamayacağını, belki de yakalanarak yeniden o işkenceli hayata döneceğini düşünerek kendini Nil nehrine atarak intihar eder.

Başta da söylediğimiz gibi romanda, Kafkasya'dan alınıp getirilen çerkez kızlarının o dönemdeki birtakım zengin olan aileler tarafından alınması anlatılmaktadır. Her ne kadar dinî konulara girilmese de gelişen olaylardan anlaşılıyor ki, şahısların birçoğu dindardır. Din konusunun şahıslar tarafından istismar edildiği, üstü kapalı olarak eleştirilmektedir. Örneğin kızları alıp getiren esircinin Hacı Ömer Efendi olması gibi. Yine, olaylar devam ederken esirlere ve özellikle Dilber'e yapılan haksızlıklar ve zulümler üzerine romandaki diğer şahıslar, esirlere teselli babından bazı dinî muhtevalı cümleler sarfetmişlerdir: "Kızım Cenab-ı Hakk çocukların günahını affettiği gibi hanımların da kusurlarını affetmelidir. Size bir ricaya geldim. Biriktirdiğim beş kase akçeyi size hediye edeyim siz

de bana çocuğu verin" (28). "Kızım yeryüzündeki kelebeklere uçmak için çiçekten kanat veren Cenab-ı Hakk seni dâima onların elinde bırakır mı?" (29) "Rabbim! Şu bîçare Dilber'i görüyor musun? Afrika'nın bu ulvî gecesinde bir havz-ı behiştinin bir köşesine sayesaz-ı letafet olan bir ağaç altını itiraf-ı muhabbete en müsait bulan Dilber,..." (114). Bunlarla beraber; yazar, olayların gelişimi içinde Yunanlıların mitolojilerinde yer alan, güç-kuvvet ve kudretin timsali olan Herkül'den (100-101) söz eder.

Romandaki kahramanların tamamı Müslümandır. Bunlar: Dilber, Celâl Bey, Asaf Paşa, Zehra Hanım, esirci olan Hacı Ömer Efendi, Atiye, Celâl'in annesi Zehra Hanım, Cevher, Dilber'in sığındığı evin küçük kızı Lütfiye, emekli mutasarrıf ve Dilber'in ilk satıldığı kişi olan Mustafa Efendi, Dilber'e birçok eziyetler çektiren zalim hanımı ve Mustafa Efendi'nin evindeki zalim olan Arap halayık.

1.1.56. Mehmet Murat, Turfanda mı Yoksa Turfa mı?

Bu roman, millî hislerin rağbette olduğu bir dönemde yazılmıştır. Eserin başından sonuna kadar, İslâm birliği tezi ile İslâm devletlerindeki eğitimsizlik işlenmiştir. Bundan dolayı romanda bazı kahramanların din duygusu belirtildiği gibi bazı dinî konular da olayların gelişimi içinde işlenmiştir. Cezayir'de, aslen Kütahyalı olan İbn-i Galib'ler ailesi vardır. Orada büyük bir nüfuza sahiptirler. Fransızların, Cezayir'i işgaliyle İbn-i Galib'lerden Şeyh Salih Efendi, İstanbul'a yerleşir. Kardeşi Ebulmansur, şehit olur. Geride hanımı ve oğlu **Mansur** kalır. Bir yıl sonra da küçük kardeşi Mehmet el-Muzaffer şehit olur. Geride Zehra isminde bir kızı ve hanımı kalır. En büyük ağabey olan Ahmet el-Nasır'ın üç çocuğu vardır. **Mansur** ile Zehra anneleri ile beraber, Ahmed el-Nasır'ın evinde kalırlar. Ahmed el-Nasır, Fransızlarla iyi geçinmek için haysiyetinden tavizler verir. Kendi çocukları ile kardeşlerinin çocukları Zehra ve **Mansur**'u eğitmeğe başlar. Fransız olan iki hoca tutar ve Arapça öğrenmeleri için de bir hoca tayin eder. Evde beş kişilik bir sınıf oluşur. Zehra çok zekidir; ancak pasaklıdır. Başta **Mansur** olmak üzere, çocuklar onun bu yönüyle hep alay eder. Bu sebeple Zehra, derslere devam etmez. Bir Fransız aileye gidip gelir ve Fransızca öğrenir. Bu arada **Mansur**, İstanbul'a gitmek ister; ancak amcası müsaade etmez. Marsilya'da altı yıl okuyan **Mansur**, daha sonra Paris'e gitmiş ve orada tıp tahsilini tamamlayıp İstanbul'a dönmeye karar vermiştir.

Roman, Lloyd kumpanyasına ait olan Volkan vapuruna binmiş olan **Mansur Bey**'in Varna'dan İstanbul'a gelmesi ve yazarın **Mansur Bey**'in düşüncelerini ve kendi düşüncelerini ona söyletmesiyle başlar ve devam eder. Romandaki olaylar, cuma günü başlar. Bu günün Müslümanların kardeşlik günü olduğu vurgulanır (5). İstanbul'a yeni gelen **Mansur Bey**'in durumunu duygulu cümlelerle tasvir eden yazar, İstanbul'daki her mekânın, ulvî duygular uyandırdığını belirtir ve İstanbul'un bu durumunu ancak imanlı bir Müslümanın anlayabileceğini söyler (11). Gemide yabancılar da bulunmaktadır. Yabancılara ait olan okullardan, otellerden bahsedildiğinde ses çıkarmayan **Mansur Bey**, saray kelimesini işitince millî ve dinî duyguları kabarır ve söylenenlere kulak verir (14). İstanbul'un manevî havası **Mansur Bey**'i duygulandırır. **Mansur Bey**'in bu duygulu anlarını tasvir eden yazar, şunları söyler: "Diyanet ve salabet-i ilmî makamında azimetkârâne semâya doğru uzanmış la-yuad minareler ve kubbelerle teveccüh etmiş bulunan İstanbul'un manzara-i bî-nazîrî bile sanki **Mansur Bey** üzerinde zahiren emsalindeki kadar tesir hasıl edemedi" (14). "Evet, hep oradadır. Toprağın her bir karışı birer tarih sahifesidir, hun-ı gayret ve hamiyetle yoğrulmuş hayat ve metanet macunudur. Müntehîn-i rahîm ve rahmâna mekân olmuş birer ziyâretgâh-ı ümmettir" (25). "Biz yine o Osmanlı, o Müslümanız, nizâmât-ı âlemî ve sun' buyuran Hazret-i Hâkim-i mutlak hiçbir şahsı, hiçbir hey'eti, müddet-i hayatında ehemmiyetli ehemmiyetsiz bir sekteye uğramaktan masun kılmamıştır" (26). "Şu mübarek müntehab diyarı bize kısmet eden Cenab-ı nâzım-ı âlem bizi fitraten ahlâk-ı hasene ile de taltif etmiştir" (27).

Mansur, Fransa'da okurken çalışkanlığı ve dürüstlüğüyle herkesin gözüne girer. Sabahlara kadar kitap okur. Herkese, odasında yakmak için mum verilir. Ancak **Mansur**'un mumu her gün biter. Müdür Bey, çok mum yakıyorsun diye şikâyet ettiğinde o da Müslüman olduğunu ve bundan dolayı gece kalkıp abdest ve namaz kıldığını söyler (49). **Mansur**, Fransa'da okurken İslâmcı ve Osmanlılık fikrini, yabancı arkadaşlarından hiçbir zaman saklamamıştır (54).

Mansur, İstanbul'a geldikten sonra kaldığı otelde istirahat ederken ellerini açar; dinî ve milleti için hizmet etmeyi Allah'tan isteyerek şöyle dua eder: "Ey, kudretli merhametli Allah'ım! Ey, benim gibi bîkes ve tarık-ı necat ve selâmette muîn ve kerim olan Hallâk-ı Kâinât! Millet-i muntahabın olan şu ümmet-i celilenin dünyevî uhrevî saadetine, habib-i

muhteremin bulunan seyyidi'l-mürselinin vekil ve halifesine ifâ-yı hüsn-i hizmet etmek hususundaki saf ve şedit arzum, illetsiz şartsız gayretim senin malûmundur. Şems-i hayatımın gurubu günlerinde dahi bu gün gibi vicdanımı nedamet ve mahcubiyet lekesinden hâlî bulundurmağa muvaffak ettiği kemâl-i hülus ve iltizam ile senden niyaz ve istirham ediyorum! Safvet ve ihlas ile arzolunan şu niyâr-ı abidânemî rehin-i hüsn-i kabul eyle, ya erhamerrâhimîn!" Bu duadan sonra yazar şunları söyler: "Şu dua-yı samimîyi eda eden **Mansur**'un kalbine rikkat geldi. Yanaklarından aşağı bir iki damla yaş yuvarlanıp yere düştü. O hengamda güya vücudunun en derin bir köşesinde esma olunan (İnnallahe maassâdıkîn)* sadâ-yı cevabiyyesi **Mansur Bey**'i iliğine kadar sarstı" (59).

Yazar, Şeyh Salih Efendi'nin kütüphanesinden ve gelen giden misafirlerin karşılanmasından bahsederken onun bazı tefsir kitaplarını okuduğundan söz eder. Salih Efendi yine bir gün tefsirin sayfalarını açar ve bir ayet-i kerimenin (71) anlamını okurken **Mansur** içeriye girer. **Mansur**, ilk defa karşılaştığı amcası ile Türkçe konuşur. Şeyh Salih Efendi ise, Cezayir ve Fransa'da büyüyen bir çocuğun güzel Türkçe konuşmasına hayret eder ve bu dili kimden öğrendiğini sorar. **Mansur** ise, aslının Türk ve Osmanlı olduğunu, babasının Kütahyalı annesinin de Çerkez olduğunu söyler. Ayrıca amcasına, İslâm ülkelerinde ırk ve dil farklarına pek önem verilmediğini belirtir. Daha sonra Salih Efendi, nasıl oldu da biz şimdiye kadar hiç görüşüp tanışamadık diyerek üzüntüsünü bildirince inançlarına bağlı olan **Mansur** da kaderlerinin böyle olduğunu vurgulayarak amcasına üzülmemesini söyler (73-75). Otele yerleşen **Mansur Bey**, amcasının bütün ısrarlarına rağmen evinde kalmak istemez. Salih Efendi, **Mansur**'u razı etmek için oğlu İsmail'i otele gönderir. İsmail de konaklarına yerleşmesi için çok ısrar edince **Mansur**, misafire saygının İslâmî hasletlerden (95) olduğunu; ancak amcasının konağına doktor tayin edilirse gelebileceğini söyler. **Mansur**, İstanbul'da mekteb-i tıbbiyeye gider, doktorluğa başlar. Ayrıca Paris'te hukuk dersleri de almıştır. Hariciye nezaretine giderek orada da çalışır. Doktorluk mesleğindeki başarısı, kısa zamanda meşhur olmasına vesile olur. Ancak girdiği nezareti, orada gördüğü ciddiyetsizlik, fazla kişi çalıştırılması, terfilerin hakperest yapılmaması ve adam kayırmalardan dolayı hiç sevemez. Oradan ayrılır, böylece maaşını terkeder. Tıp mektebindeki arkadaşı Mehmet Bey'le bir

* Allah sadık olanlarla beraberdir.

muayenehane açarlar. Çankırılı olan Doktor Mehmet Efendi, iyi niyetli bir insandır. Dinî ve millî hasletlerine bağlı, beş vakit namazını kılan birisidir (103). **Mansur**, çoğu hastaya ücretsiz bakar, bazılarının ilâçlarını da kendisi alır. **Mansur**'un tek amacı, milletine hizmet etmek, vatanın eski günlerine dönmesine gayret sarfetmektir.

Şeyh Salih Efendi'nin konağında, bir de **Mansur**'un diğer amcasının kızı Zehra bulunmaktadır. Zehra, **Mansur Bey**'in hem amcasının kızı, hem de Cezayir'de okul ve çocukluk arkadaşıdır. Terbiyeli, güzel; ancak kıskanç bir kızdır. Cezayir'de okurken kendisine bir Fransız subayı âşık olmuş; ancak dinî ve millî duygularına samimî bir şekilde bağlı olan Zehra, Müslüman olduğundan dolayı bu teklifi reddetmiştir. Fransız zabitinin, onunla evlenmek için dinini bile değiştireceğine dair gönderdiği mektubu okuyan Zehra, yabancı bir dine ve millete mensup olan birisiyle evlenmesinin mümkün olamayacağını, hatta bir Müslüman hamalını bile bir yabancıya tercih edeceğini söyleyerek onun teklifini kabul etmemiştir (139). Zehra, bu olaydan sonra Cezayir'i terkedip annesiyle beraber İstanbul'a gelmiş ve amcası Salih Efendi'nin konağına yerleşmiştir. Konakta, Salih Efendi'nin Sabiha adında bir kızı, bir de evli olan oğlu İsmail Bey, bulunmaktadır. İsmail Bey, Sabiha ve gelin hanım, arasıra Beyoğlu ve Kâğıthane'ye gidip orada eğlenirler. Sabiha ve gelin hanım, bir gün Zehra'yı da Kâğıthane gezisine götürürler. Zehra; Sabiha ile gelin hanımın yabancı erkeklere lâf atmasını; İsmail Bey'in de yabancı bir kadınla işaretleşmesini görür ve buna hayret eder. Bu yaptıklarının doğru olmadığını onlara söylerse de pek dikkate alınmaz. Zehra, bunun üzerine hemen eve geri döner ve düşünmeye başlar. Şeriat (146) huzurunda birbirlerine söz vererek evlenen bu çiftlerin durumlarını bir türlü anlayamaz ve çok üzülür. Çocuklarının böyle olmasına rağmen Şeyh Salih Efendi, iyi niyetli bir insandır ve dinî geleneklerine de son derece bağlıdır. Ancak bazı konularda basit düşünür.

Yaz mevsimi geldiğinde Şeyh Salih Efendi, bütün aile efradıyla beraber köyde bulunan yalısına taşınır. Cezayir'deki kabilelerden, Fransa'ya karşı savaşmak için haber gelir ve Şeyh Salih Efendi bu konuyu **Mansur**'la konuşur. Ancak **Mansur** bu fikre şiddetle karşı çıkar. Cezayir ve bütün İslâm âleminin kurtulması için okullar açılıp halkın eğitilmesiyle kurtuluşun sağlanacağını söyler ve fikrinde ısrar eder. Bu arada aralarında uzun konuşmalar olur. Bu konuşmalar arasında İslâm birliği, devlete ve millete hizmetin bir

dinî vazife olduğu gibi konularda da fikir alışverişinde bulunurlar (194). **Mansur**, amcasını iknaya çalışarak kabilelerin ayaklanmasını engellemek ister. Savaş neticesinde telef olacak mal mülk ve ölen adamların haklarını âhirette nasıl ödeyeceğini amcasından sorar (195). Şeyh Salih Efendi pek cevap veremez. **Mansur Bey**, kabile savaşlarında muvaffak olamayacağını, amcasına kesin bir dil ile ifade eder. Amcası ise, "Allah kerimdir, onu daha sonra düşünürüz" deyince **Mansur**: "Allah kerimdir, âmennâ. Lâkin o kerim olan Allah-ı azimü'ş-şan, "Allah kerimdir" diyerek kendinizi kuyuya atınız buyurmuyor. Ah, amca efendi! Ne kadar hafif söylüyorsunuz" (199) diyerek amcasının yanlış anladığı kader anlayışını eleştirir. Cezayir'in kurtulma yöntemi konusunda Şeyh Salih Efendi, **Mansur Bey**'i ikna edemez. O sırada yalıya Cezayir'den, âlim bir zat olan Şeyh Ahmet Şunudi gelir. Şeyh Ahmet Şunudi ile Salih Efendi aynı fikirdedirler. Şeyh Salih Efendi, Ahmed Şunudi'ye ben **Mansur**'u ikna edemedim. Biraz da sen konuş der. Şeyh Ahmet Şunudi ile **Mansur** arasında, aynı konuda uzun konuşmalar olur. Ahmed Şunudi: "Bulunduğumuz cemiyyet cemiyyet-i İslâmiyyedir. Cemyiyet-i asliye-i İslâmiyyenin usul ve adabına riayetim bir kemaldir. Başka türlü usul ve adaba riayeti bilmem" deyince, Masur: "Bir Müslüman, bir Osmanlı Türk fikr ve mesleğini müdafaa için hiçbir kimsenin önünde izhar-ı acz edip ric'at eder mi? Hem de bu ecnebi memaliki sözünüzü anlayamadım" diye bir soru ile cevap verince Ahmed Şunudi, onun Arap ve Cezayirli olduğunu düşünür, onun bu yönünü kullanmak ister ve: "Osmanlı ve Türk olan siz misiniz? Ünvanınız İbn-i Galib'tir, vatanınız vâdi-i ahmerdir" der. Bunun üzerine dinî hisleri kabaran **Mansur**: "Müslümanların vatanı dindir, ünvanları, ehl-i iman, askeri halife-i resuldür. Ben elhamdulillah Müslümanım. Fazla olarak babalarımızın Kütahyalı halis Türk olduklarını siz galiba bilmiyorsunuz?" (206-207) şeklinde ona cevap vererek konuyu kapatır.

Mansur ile Ahmed Şunudî arasında Cezayir'in kurtarılması meselesi üzerinde uzunca konuşulur. Ahmet Şunudi'ye göre, Cezayir'in ve Müslümanların kurtuluşu ve İslâm birliğinin sağlanmasının çaresi kılıç olarak görülürken **Mansur**'a göre tek çözüm yolu maariftir (212). Yine **Mansur**, Ahmet Şunudi'ye Osmanlı ülkesini överek: "Halbukî cüz'î bir himmet ile memâlik-i İslâmiyye yarım asra varmadan dünyanın en birinci mevkiini ihraz edebilecektir. Sadakat-ı kâmile, garazsız muhabbet, meyl-i sükûnet ve muhafazakârı, istidad-ı fitrî, metânet-i itikad, dindarane vazifeye ikdam, emsalsiz kanaat,

şecaat hamiyyet-i milliye ehl-i İslâmda bahusus Türk kavminde derece-i nihayede olup herkes için gıbta-bahşdır. Eksik olan yalnız maariftir. Onun neşrî o kadar güç müdür" (214) diyerek fikirlerinde ısrar eder. **Mansur Bey**, Şeyh Salih Efendi ve Ahmet Şunudi'ye İslâm devletlerinin esaretten kurtulması, İslâm birliğinin sağlanması için eğitimin şart olduğunu vurgular. Hatta Müslüman çocukların Hristiyanlarca açılan okullara gönderilmesinde bile hiçbir sakıncanın olmadığını söyler (214-215).

Şeyh Salih Efendi'nin iki hanımı vardır. İkinci hanımının erkek kardeşi Raşit, hain ve sahtekâr bir adamdır. Kendi kız kardeşinin çocuğunu, ailenin tek mirasçısı yapmak için öbür mirasçıları ortadan kaldırmaya girişir. Şeyh Salih Efendi'nin öbür kadından olan oğlu İsmail Bey'i bir araba kazasıyla öldürtür. Şeyh Salih Efendi'nin kızı Sabiha Hanım'ın, Kâzım Bey adındaki bir adamla gayr-ı meşru ilişki yaşamasına sebep olur. Ayrıca Kâzım'dan hamile kalan Sabiha Hanımı'ın çocuğunu düşürtmek bahanesiyle kızı zehirler. **Mansur**'u ve ailenin diğer fertlerini öldürmek için de yalıyı ateşe verir. Olayları takip eden **Mansur**, bütün aile efradını uyandırıp dışarı çıkarır; ancak kendisi ateş içinde kalır. Ne yapacağını şaşıran **Mansur**, son çare olarak "Yâ Rabb! Senin lütfuna sığındım!" (348) diyerek Allah'a sığınır ve sonunda zorla kurtulur. Raşit, yangın esnasında **Mansur** tarafından yakalanır ve ölüm cezasıyla cezalandırılır. Şeyh Salih Efendi olanlara dayanamayarak bir süre sonra vefat eder.

Mansur, amcası vefat ettikten sonra kendi ideallerini İstanbul'da gerçekleştirme imkânı bulamadığından, Manisa'daki bir köyde kendisine, amcasından miras kalan çiftliğe gidip yerleşir. Okullar açar, çevresini ve Anadolu insanını aydınlatır. Burada Zehra ile evlenir. Mahmut adında bir çocuğu olur. Bu sırada Rus savaşı çıkar. **Mansur** Zehra'yı İstanbul'daki arkadaşı Dr. Mehmet Bey'in yanına göndererek savaşa gönüllü olarak katılır. Bundan sonraki görüşmeler hep mektuplarla olur. **Mansur**, gittiği her yerde gerçekleşmeyecek işleri birer mucize eseri olarak başardığını vurgular. Bunları devamlı Zehra'ya, Mehmet Bey'e onun eşine ve Mehmet Bey'in kızkardeşi Fatma Hanım'a yazdığı mektuplarda anlatır. Mektuplarında, düştüğü sıkıntılardan dolayı Allah'a sığındığını, başarılarından dolayı Allah'a hamd ü senada bulunduğunu görürüz (415). **Mansur** gittiği yerlerde çok yorulur ve bazı yerlerinden de ufak tefek yaralanır. Bu sıkıntılı anlarında bile Allah'a sığındığını belirtir (416). **Mansur Bey**'in, Osmanlı

coğrafyası üzerinde yaptığı faydalı ve hayırlı hizmetler padişah II.Abdülhamit tarafından duyulur ve padişah hem takdir eder hem de onunla görüşmek ister. Zehra, bu haberi, **Mansur**'a yazdığı bir mektubla bildirir ve herkesin kendisine dua (417) ettiğini yazar. **Mansur** cephede hanımı Zehra'ya yazdığı bir mektupta, ona teselli vererek Allah'ın takdirine razı olmak gerektiğini vurgular: "Allah'a her dakika şükrettiğimiz gibi lütf ve mucizesine dahi intizâr eyleriz. Lâkin tabibce söylemek icab ederse o yolda bir mucize vâki olmadıkça İstanbul'a gelmeğe ömrümün müsait olacağı şüphelidir. Sen başka kadınlara mukayyes değilsin. Hakikatı, Allah'ın takdirini merdâne karşılamağa muktedirsin. Onun için söylüyorum. Şayet maksud-ı ilâhî o yolda sadır olursa bilcümle teşebbüsatımı sana emanet edeceğim, evrakımı dahi ciğerpârem Mahmut için muhafaza etmeği vasiyet ederim" (418). **Mansur**, yine eşi Zehra Hanım'a yazdığı bir diğer mektupta, oğlu Mahmud'u Allah'tan sonra kendisine teslim ettiğini söyler (419). **Mansur**, eşi Zehra Hanım'a yazdığı son mektubunun son paragrafinda devlete ve Sultan Abdülhamit'e dua (419) eder.

Mansur, katıldığı savaşlarda, düşüncelerini açıkça söylemekten çekinmediği için amirlerini kendine düşman eder. Şam'a sürülür. Hastalanır ve Osmanlı coğrafyasının birçok yerini, düşüncelerini gerçekleştirmek için gezer. En sonunda Trablus'a gider ve orada vefat eder. **Mansur**, devleti ve milleti için çalışmayı mukades bilir. Devletin kurtuluşu için tek çarenin eğitim olduğunu söyler ve bu fikrini sonuna kadar savunur. Eğitim için kendi imkânlarıyla birçok yerde okullar açar. Bu konuda büyük bir âlim olan Şeyh Ahmed Şunudi, önce **Mansur**'un eğitimle ilgili fikirlerine karşı çıkarken daha sonra **Mansur**'un fikirlerini tasdik ederek onun hizmetine girer.

Romanda hem Müslüman hem de Hristiyan kahramanlar bulunur. **Müslüman olanlar:** İbni Galib, **Mansur Bey**, Şeyh Salih Efendi; birinci hanımı, kızı Sabiha, oğlu İsmail, ikinci hanımı Müzeyyen, İsmail'in hanımı, cariye Nesrin, Ebulmansur ve hanımı, Mehmet el-Muzaffer, hanımı ve kızı Zehra, Ahmet el-Nasır, hanımı ve üç çocuğu, çocukların Arapça hocası, olumsuz kişiliğiyle bilinen Raşit, Kâzım Bey, Çankırılı Dr.Mehmet Bey, hanımı, kızkardeşi Fatma Hanım, Şeyh Ahmed Şunudi Efendi, **Mansur Bey**'in oğlu Mahmut ve İsmail'in ölümüne sebep olan arabacı. **Hristiyan Olanlar:** Cezayir'i işgal eden Fransızlar, Zehra'nın gittiği Fransız ailenin fertleri, İki Fransız hoca, Zehra'ya âşık

olan Fransız zabit, Fransa'daki **Mansur**'un okul müdürü, Fransız arkadaşları ve gemideki yabancılar. Din duygularını verdiğimiz kahramanların dışında ismini ve mensup oldukları dinleri belirttiğimiz şahısların din duygularından pek bahsedilmemiştir.

1.1.57. Hüseyin Cahit, Nadide

Bir kısım kahramanın din duygularının belirtildiği romanda, bazı dinî konular da işlenmiştir. Ali Bey'in on iki tane çiftliği bulunmaktadır. Kanber daha önce cellâtlık yapmış, sonra Ali Bey'in hizmetine girmiştir. Ali Bey, Fuat'ı bir ağaç kovuğunda bulmuş ve evlâtlık edinmiştir. Ali Bey; Fuat'ın, kendisine Allah'ın ihsanı (23) olduğunu söyler. Fuat, aslında, Kanber'in oğludur. Ancak Kanber, cellâttlık yaptığı için bunu Fuat'a söylememiştir. Fuat, bir gün çiftlikten şehre gider. Gözüne ilişen pencerede güzel bir kız görür. Birkaç bakıştan sonra ondan da karşılık görür. Kısa sürede âşık olur. Bu kız **Nadide**'dir. Onunla mektuplaşır ve bir zaman sonra gayr-ı meşru ilişkide bulunur. Bu ilişki esnasında başka bir çiftlik sahibi olan Nadir Bey'in adamları tarafından kurşunlanır ve yaralı olarak kurtulur. Eve dönmeyen Fuat'ı, Kanber ve arkadaşları aramaya çıkarlar. Onun bir kadından dolayı yaralandığını öğrenince aralarında, dönemin ahlâkî durumunu değerlendirirler. Eski ile yeni âdetleri ve inançları karşılaştırırlar. Bunlara göre; eski kadınlar daha dindar, kapalı ve terbiyelidir. Eski kadınlar, fazla açılıp saçılmazlar, süslenmezler ve kendilerine yabancı olan erkeklere görünmezler. Onlara göre, dindar bir kadının, yabancı bir erkeğe karşı süslenmesi, görünmesi, örfen ve dinen caiz değildir (59-60). Yaralı olan Fuat, Kanber tarafından kurtarılarak çiftliğe getirilir.

Fuat, **Nadide**'ye olan aşkı uğruna yaralanmıştır. Yarası iyileştikten sonra **Nadide**'ye gideceğini arkadaşlarına söyler. Arkadaşları ise, **Nadide**'yle gidip görüşmenin dinen caiz olmadığını söylerler (63). Dinî inançlarına bağlı olan Fuat da gitmekten vazgeçer. **Nadide**, Fuat ile aralarında gerçekleşen ilişkiden dolayı hamile kalır. **Nadide**, çocuğu düşürtmek için günlerce düşünür. En sonunda evde cariye olarak çalışan Dilrüba'nın yardımlarıyla çocuğu düşürür. **Nadide** ile Fuat arasında yaşanan aşkı sezen **Nadide**'nin annesi, durumu kızından öğrenmek ister. Olup bitenleri öğrenmek için kızını ne kadar sıkıştırırsa da ona bir türlü doğruyu söyletemez. **Nadide**, sürekli, kaçamak cevaplarla

annesine yalan söyler. Sinirlenen anne ise, Allah'ın her şeyi bildiğini söyleyerek kızına beddua (92) eder.

Ali Bey, bazı ihtiyaçlarını gidermek için bir gün şehre gider. Çiftlik sahibi olan Ali Bey, kırk yaşlarında olmasına rağmen bekârdır. İyi niyetli ve dinî geleneklerine bağlı bir insandır. Ali Bey, şehre gittiği gün, o da olaylardan habersiz, pencerede gördüğü **Nadide**'yi sevmeye başlar. Fuat'tan umudunu kesen **Nadide** de Ali Bey'in bakışına ve sevgisine karşılık verince aralarında bir aşk başlar. Bir zaman sonra mektuplaşırlar. **Nadide**'nin, onu sıcak karşılaması ve mektuplarına güzel kelimelerle cevap vermesi, Ali Bey'i hemen harekete geçirir. Şehirde oturan teyzesi vasıtasıyla, hemen **Nadide**'yi istetir. **Nadide**'nin annesi olumlu cevap vermez. **Nadide**, bundan sonra Ali Bey'le evlenmek için her yolu mübah görür. Ali Bey'le evlenmek için kendisine o kadar yardımı dokunan masum hizmetçi Dilrüba'yı, ona aldırdığı fare zehiriyle zehirler. Hasta yatan annesini de yatakta boğarak öldürür. Bu üzücü ve ürkütücü olaylar üzerine, araya giren yazar, dinî ve ahlâkî değerler konusunda uzun bilgiler verir. Kadınların, Avrupa'ya benzemek uğruna, açılıp saçıldıklarına, eski ahlâkın kalmadığına değinir. Annelerin; kızlarını iyi terbiye etmediğini anlatan yazar; konuyu inanç ve dine getirerek: "Hele bazı Avrupa şehirlerinde kol kola gezmekte olan İslâm erkek ve kadınlarının hâlâ kalbinde zerre kadar hissiyat-ı İslâmiyesi bulunanları hüngür hüngür ağlatacak derecededir. Acaba medeniyet kelimesi ahlâk bozukluğuyla müterâdif midir?" (129) yorumunda bulunur. Sözlerine devam eden yazar; serbestiyetin, toplumda ahlâk bırakmadığını, eski ahlâk ve terbiyenin ve dinî inancın zayıfladığını söyler. Ayrıca bu durumların düzelmesi için Allah'a dua eder (131).

Nadide, annesi ve Dilrüba'yı öldürdükten sonra Ali Bey ile nikâhları kıyılıp düğünleri yapılır. **Nadide**, Ali Bey'in köyüne getirilerek eve yerleştirilir. Ali Bey, zifaftan önce namaz (195) kılar. Fuat, Ali Bey'le evlenen kadının **Nadide** olduğunu görünce gözlerine inanamaz. Çok üzülür, ancak yapılacak bir şey de yoktur. Olanlara dayanamaz ve en sonunda kendine kıymak ister. Ancak, onu adım adım takip eden Kanber, engel olur. Orada Fuat'ı gören **Nadide** de şaşırır. Fuat, en sonunda orayı terk ederek Ali Bey'in başka bir çiftliğine gider. Fuat, gittiği çiftlikte, bir gün gezerken yolu bir mezarlığa düşer. Babasının kabri başında ağlayan Elmas isminde tanımadığı bir kıza rastlar. Kız ile konuşur. Elmas, babası vefat ettiği için Allah'a şikâyette bulunur. İnanç ve dinî

geleneklerine bağlı olan Fuat ise, isyan etmenin doğru olmadığını ve herkesin rızkını Allah'ın vereceğini söyler. Ardından bu isyan içeren sözlerin, âhirette hesabını veremeyeceğini hatırlatınca (210) kız isyanından vazgeçer.

Sadece, **Nadide**'den uzak kalmak için yaşadığı mekânı değiştiren Fuat, gittiği çiftlikte de rahat bırakılmaz. Duygularının esiri olan **Nadide**, Fuat'a mektuplar göndererek ona evlenme teklifinde bulunur. Yazdığı bir mektupta, kendisini sevdiğini ve Ali Bey'i hep aldattığını söyler. Mektubu okuyan Fuat ne yapacağını şaşırır. Bu kadının nasıl kötü bir kadın olduğunu ve babalığı ve efendisini nasıl aldattığını öğrenince düşünür taşınır, çıkar bir yol bulamayınca Allah'a sığınır ve ondan yardım bekler. Ellerini açıp: "Yâ rabbî! Merhamet et! Bir nimet dideyi velinimeti hakkında hıyanete sevk etmek için ne güzel sözler varmış! Bana sen sabır ihsan buyur!" (231) diyerek Allah'dan medet ister. Daha sonra Fuat, onun mektuplarına cevap vermez ve çiftliğe dönmeyi de düşünmez. Daha önce de belirttiğimiz gibi **Nadide**, arzularına kavuşmak için her şeyi mübah gören bir fıtrata sahiptir. Fuat, mektuplarına cevap vermeyip **Nadide**'nin yanına gitmeyince Fuat'ı çiftliğe getirebilmek için Ali Bey'in konağını ateşe verir. Çıkan yangında Ali Bey'in birçok yeri yanar ve yatağa düşer. Ali Bey, Fuat'ı bulunduğu çiftliğe çağırır. Fuat ile görüşmek için mektup yazar. Efendisine samimî duygularla bağlı olan Fuat, yazılan mektup üzerine, mezarda rastladığı Elmas ile yola koyulur. Bu arada olanlardan habersiz olan Ali Bey, yatağında hasta olarak son anlarını yaşarken Fuat'la görüşmek için Allah'a dua eder: "Ya rabbî bana merhamet et! Fuat'ı göreyim de sonra takdir-i ilâhînî icra buyur" (326). Fuat, konağa gelir. İlk önce hasta olarak yatan efendisi Ali Bey'in odasına gider. Ali Bey, yatakta ölüm anlarını yaşarken Fuat'a, "Ben öldükten sonra **Nadide**'yi başkasıyla evlendirme. Sen de Elmas ile evlen" vasiyetinde bulunur. Bu arada arzusuna kavuşmak için plânlar yapan **Nadide**, Ali Bey yatakta iken Fuat'ı kendisiyle evlenmesi için sıkıştırır. Fuat ise, efendisi Ali Bey'in, Elmas ile evlenmesini istediğini ve huzur-ı hakta yemin ettirdiğini (353) hatırlatarak onu reddeder. Ali Bey; vefat etmeden önce Fuat'ı, köy imamı ve güvenilir birisini çağırtarak mal varlığını taksim eder. Mal varlığının bir kısmıyla da bir mescid-i şerif ve onun masrafını karşılayacak hisseler bırakır. Bu vasiyetnameyi, önce kendisi sonra da yanındakilere imzalatır (366-367). Ali Bey'in vefatı gecikince **Nadide**, Gülşen vasıtasıyla kocasını zehirletir. Fuat, yatakta son anlarını yaşayan Ali Bey'e: "Mutmain olun sevgili pederim. Elmas'ı tezevvüc ve mesut edeceğim

ve zevceniz hakkında da emrettiğiniz şeyleri icraya say edeceğime her yerde hazır ve nâzır olan Cenab-ı Zülcelâlin namına yemin ederim!" (399-400) der. Ali Bey, vefat ederken en sonunda, "Allah" diyerek ruhunu teslim eder. Başında bulunan Fuat ise, Allah mağfiret etsin diye duada bulunur (402). Ali Bey'e samimî bağlı olan Fuat, efendisinin vefatından sonra onun vasiyetini yerine getirir ve köyde bir mescid-i şerif yaptırır (498). Fuat, bundan sonra da **Nadide**'nin evlilik tekliflerini reddeder. Bir yetim kız olan Elmas ile evleneceğini söyler. **Nadide**, yine boş durmaz. Bu sefer de Gülşen vasıtasıyla, Elmas'ı zehirletmek ister. Zehir'i yanlışlıkla Fuat içer. Ancak Fuat zehirlenmekten kurtulur. Bu plânı da tutmayınca Elmas'ı, Nadir Bey'in adamı olan İbiş vasıtasıyla öldürmek ister. İbiş, Elmas'ı kaçırır. Sonunda Kır Serdarı, Kanber ve Fuat; İbiş ve Nadir Bey'in adamlarının peşine düşerler. Nadir Bey'in konağı basılır; Elmas kurtarılır. Olaylar neticesinde Nadir Bey, İbiş ve diğer haydutlar yakalanır, şehrin uğrak yerlerinde ibret olsun diye idam edilir. Bütün işlerini dikkatli bir gizlilik içinde gerçekleştirmeye çalışan ve bütün olaylara sebebiyet veren, ayrıca birçok kişinin ölümüne sebep olan **Nadide**'ye bir şey yapılmaz. Ancak, ona da adâlet-i ilâhîye cezasını verir ve o da öylece cezalanmış olur: "Ya **Nadide** ne oldu? Adalet-i beşeriyyeden tahlis-i giriban ettiği gibi adâlet-i ilâhîyeden de kurtuldu mu? Hey hat... !Hem adâlet-i ilâhîye dûçar-ı teehhür de olmadı: Nadir Bey ve rüfekasının selb olundukları sene, memleketin şiddet-i hararetine tahammül edemeyerek şehir halkının mevsim-i seyfde birkaç ayı geçirdikleri yaylaya giderken bindiği muhfenin katırı tökezlemesiyle dört beş minare boyu uçurumdan aşağı yuvarlandı gitti..." (499). Romanın sonunda Fuat ile Elmas evlenir mutluluğa ererler.

İncelediğimiz diğer bütün romanlarda rastlamadığımız iki farklı dinî unsura, bu romanda rastlıyoruz: Birisi kandil gecelerinde tebrikleşme; diğeri de hurafe olarak halk arasında yayılan vampir meselesidir. Romanda olumlu ve olumsuz olarak bilinen iki çiftlik sahibi kahraman bulunmaktadır. Olumlu kişi Ali Bey, olumsuz kişi ise, Nadir Beydir. Olayların gelişimi içinde bu iki zıt şahıstan bahsettiğimizden tekrar etmiyoruz. İşte bu iki çiftlik sahibi kahramanlar, kandil gecelerinde tebrikleşirler: "Şunu da haber vermeği unutmayalım ki Ali Bey ile Nadir Bey birbirine uzaktan hısımdırlar. Ali Bey'in hâl-i münzeviyânesi kimse ile görüşmesine müsaade etmediği cihetle Nadir Bey ile

görüşmezlerdi anlamayınız! Bayram'dan bayrama, namaz gecesi* tebriği için görüşürlerdi!" (144). **Nadide** ile Fuat arasında gayr-ı meşru bir ilişki yaşanır. Onlar, Nadir Bey'in adamları tarafından silâhla kurşunlanır. Olayı gören konaktaki kadınlar yaralı olarak yerde yatan Fuat için kendi aralarında: "Aman öyle ise kaçalım! Şimdiye kadar vampir!... olmuştur!! Ay benim ödüm kopuyor!.." (82) şeklinde konuşurlar. Fuat çiftlikte iken bir gün yolu mezarlığa düşer ve babası vefat eden bir kıza rastlar ve ağlayan kızın vampir olduğunu düşünür: "Hayır! Sen değilsin şimdi burada yok idin mutlaka vampirsin!!!..." (209). Elmas, babasının ölümü üzerine mezara gider. Gece eve gelmeyince dedesi aramaya gider ve mezara gittiğini duyunca onun vampirler tarafından öldürüleceğinden korkar ve: "Aman Yarabbî!... Sen sakla!. Vampir..." (215) sözlerini bîçare ihtiyar hıçkıra hıçkıra söyler.

Romandaki kahramanların tamamı Müslümandır: Fuat, Fuat'ın babası Kanber Ağa, hanımı Elmas, **Nadide**, annesi, hizmetçisi Dilrüba, Ali Bey, şehirde oturan teyzesi, Ali Bey'in hizmetçisi Gülşen, Ali Bey'in çiftliğinde çalışan köylüler, Nadir Bey'in adamları ve İbiş. Olayların gelişimi esnasında kahramanların din duygularından ve dinî unsurlardan bahsettiğimizden tekrar etmiyoruz. Din duygusundan bahsetmediğimiz diğer kahramanların ise, din duygularından pek söz edilmemiştir.

1.1.58. Fikripaşazâde Mehmet Müncî, Diyana

Fikripaşazâde Mehmet Müncî, **Diyana** romanında, olayların gelişimi içinde dinî konuların yanında, okuyucularına ahlâk dersi de vermeye çalışır. Roman, Beyoğlu'ndaki sisli bir havayı tasvirle başlar. Madam Mariçe'yi, birisi kandırıp ilişkiye girer ve Mariçe'nin bir kızı olur. Mariçe, geçim sıkıntısından dolayı çocuğu bir bohçaya sararak bir duvarın kenarına bırakır ve uzaktan seyreder. Gelip geçen birkaç kişi bakarlar. Hatta bakanlardan birisi çocuk olduğunu görünce: "Allah bunu buraya bırakanları kahretsin" (8) diye beddua eder. Nihayet, Kumarhane ve birahane işleten Kusti ismindeki bir Rum, sabah işe giderken çocuğu görünce acır ve eve götürür. Kusti, kızı büyütür, okutur. Kıza, Klara adında bir hoca tutarak ona piyano öğretir. Kız büyüyünce piyano toplantılarına

* Kandil gecesi demektir. Yazarın dipnotu.

katılır. Piyano çalar, dans eder, herkes tarafından beğenilir, takdir edilir. Beyoğlu'nun sefihkeşlerinin birinden evlenmek için teklif alır. Kız bu teklife hemen kanarak kabul eder. Buluştukları bir otelde Jorj ismindeki bu genç, onun namusunu kirletir ve bir daha gözükmez. Yazdığı mektupta bir daha görüşemeyeceklerini bildirir. Bu arada Kristina'nın annesi onu sürekli takip etmektedir. Jorj, bir gün Kristina'nın annesi Madam Mariçe'ye, Kristina'nın namusunu kirlettiğini söyleyince Mariçe şaşırır ve yazdığı bir mektupla Kristina'yı evine çağırır. Kristina'ya, asıl kendi annesi olduğunu söyler.

Mariçe, kızıyla beraber yokluk içinde yaşarlarken bir gün gezmeye giderler. İki kadın, yanlarından arabayla geçerken Madam Mariçe'ye selâm verirler. Kristina, annesine bu bahtiyar kadınların kim olduğunu sorar ve kendisinin de onlar gibi bahtiyar ve paralı olmasını ister. O kadınlar, Madam Mariçe'nin daha önceki kerhane arkadaşıdırlar. Anne, bu kadınları kızına tarif ederken onlar: "Günahkârdır kızım!" (116) der. Kız ise, annesinin de onlar gibi kerhane arkadaşı olduğunu anlayınca: "Valide valide siz de günahkâr idiniz. Niçin zengin, mesut olmadınız da şimdi dileniyorsunuz?" (117) şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Mariçe; kızına, başından geçen olayları anlatır. Kızını duvar kenarına bıraktıktan sonra takip ettiğini, okula gidip gelirken izlediğini söyler ve ta ki Jorj tarafından namusunun kirletildiğini duyunca "Ben ise işte o vakit artık tövbekâr olmuştum" (121) diyerek kızını o evden almaya karar verdiğini Kristina'ya anlatır. Ancak Kristina, pek tatmin olmaz. Bundan sonra Kristina, Diyana ismiyle sefalethanelere düşer. Önce konaklarda, sırasıyla otellerde ve sonra da kendini kerhanede bulur. Eski güzelliğini kaybettiği için gelen erkekler beğenmezler ve yine para sıkıntısı çeker. En sonunda gelen müşterisi Jorj'dır. Jorj ile birbirlerini tanıyınca Jorj kaçar. Kristina peşine düşer. Merdivenden ayağı kayıp yaralanan Jorj, ölür. Başta da söylediğimiz gibi yazar, olaylar arasında ahlâk dersi vermeye çalışır. Romanın sonunda bu olayın hayalî olmadığını, her gün yaşanan olaylardan olduğunu söyler.

Romandaki bütün kahramanlar Hristiyandır. Bunlar: Madam Mariçe, onu kirleten adam, kerhane arkadaşı olan iki kadın, Kristina, piyano hocası Klara, Kristina'nın namusunu kirleten Jorj, Kusti, hanımı ve birahanesindeki adamlar. Romanda bir de Kristinanın arkadaşı Matild adında bir kız bulunmaktadır. Fazla bahsedilmeyen Matild'in düğün töreni kilisede yapılır (65). Olayların gelişimi içinde belirttiğimiz gibi dinî birkaç unsurun

ve

çocuklara sadaka verir (37). Bir gün Naile ismindeki kimsesiz bir kız çocuğunu evine getirir. Ona acıyarak himayesine alır. Kızı okutur. O, büyüyünce güzel bir kız olur. Saf olan kıza, konağının vekilharcı Pertev, göz koyar. Bir gün onu kandırarak gizlice iğfal eder. Naile, bu ilişkiden hamile kalır. Efendisi Nuri Bey'den utanır. Hamileliğini, evde bulunan hizmetçi kız Gülendam'ın yardımıyla gizler. Yine onun yardımıyla doğumunu gizlice gerçekleştirir. Naile ve Gülendam, çocuğun koluna kaybolmayacak bir işaret yaparlar. Ayrıca, içinde bazı tavsiyeler ve dualar (53) yazılı bir muska yaparak boynuna asarlar. Sonra Binnaz ve Hamdi Efendi adındaki karıkocaya teslim ederler.

Bütün olup bitenlerden habersiz olan Nuri Bey, daha sonra Naile'yi kendi nikâhına alır ve evlenir. Bu arada Beyoğlu'nda oturan Binnaz, Naile'nin çocuğu olan Rahmi'yi büyütür. Daha sonra Selanik'e göçer. Birçok maddî sıkıntılardan sonra vefat eder. Rahmi ise; Selanik'te, Hulusi Efendi'nin kızı Mehpâre'yi sever. Bir müddet mektuplaşan sevgililer, sonunda evlenirler. Diğer taraftan Naile'nin yaşlı kocası Nuri Bey vefat eder. Naile ise, Beyoğlu'nda oğlunu teslim ettiği Binnaz'ın evine gidip çocuğunu sorar; ancak onlar Selanik'e göçtüklerinden bulamaz. Sonra Beyoğlu'nda bir konağa yerleşir. Sefahete düşer. Her gün bir erkekle yatıp kalkar. İsmini de Zişan olarak değiştirir. Her gün, Beyoğlu'ndan çıkıp İstanbul'un mesire yerlerini gezerek günde birisini kandırıp evine davet eder, onunla görüşür sevişir. Naile'nin oğlu Rahmi, bir gün Selanik'ten Beyoğlu'na

gelir. Muhlis, Necâbî ve Safi Beyler ile sarhoş oluncaya kadar içer. Birçok sefalethaneye uğrayıp kadınlarla eğlenir. En sonunda namı her tarafa yayılan Zişan'la buluşup sevişmek için onun oteline gider. Rahmi'nin buradaki ismi Faiz'dir. Zişan, Faiz soyununca kolundaki işareti görür ve birden ondan ürker. Çünkü bu işaret yıllar önce oğluna yaptırdığı işarettir. Seviştiği erkeğin kendi oğlu olduğunu anlar ve ne yapacağını şaşırır. Yazar bu ürkütücü olayları anlatırken Allah'a biraz şikâyette bulunur tarzda "Bu gibi durumları dünyada bize niye gösteriyorsun Allah'ım" (111-112) diye yakınır. Sonra Zişan ile Faiz başlarından geçen olayları anlatır ve yaptıkları bu günahlardan dolayı Allah'a tövbe ederler (113). Yıllar sonra birbirlerine kavuştukları için hâllerine şükrederler: "İşte oğlum! kararımızı verdik. Allah'ın şu azametine hayran olalım ki beni hak-i süfliyetten seni âlâm-i hicrandan kurtardı" (114). Zişan, oğlunu Selanik'te bulunan Mehpare'ye gönderir ve ona: "Bundan sonra Allah'a dua et. Masiyetlerini affettir. Mağfiret-i ilâhîyeye iltica, cami duvarlarına ittikâ eyle" (116) tavsiyesinde bulunur. Oğlu ile, Cerrah Paşa'daki evlerinden hüzünle ayrılırlar. Zişan, bir zaman sonra vefat eder. "Eyüb Sultan camiinde salatı edâ olunmuş olan bir tabutu birkaç kişi o yüksek tepeye doğru götürüyordu. Bu tabut fena içinde hab-ı sermediye dalan o vücut Zişan idi. (...) Birkaç kişi hazin sadalarıyla fatiha aşırıyorlar" (117) dı. Kadın ve erkeklerin düştüğü kötü durumları anlatan yazar, dinî ve ahlâkî tavsiyelerde de bulunur: "Ahirin namusuna tecavüz etmek dinen nizamen merduddur. Tefekkür etmiyor o insanlar ki Hâlık-ı kâinatın kâffe-i müntehiyatını bir cür'et-i küstahane, bir meşreb-i lâubâliyâne ile tarumar etmek tevlid-i sefalet ve bununla beraber iras-ı fezayih eder" (121).

Romandaki kahramanların tamamı Müslümandır: Bunlar: Zişan (Naile), oğlu Rahmi (Faiz), Rahmi'nin hanımı Mehpâre, Rahmi'nin sefahat arkadaşları Muhlis, Necâbî ve Safi Bey, Rahmi'nin bakımını üstlenen karıkoca Binnaz ve Hamdi Efendi, Nuri Bey, ilk hanımı, Nuri Bey'in hizmetçisi Gülendam, vekilharcı Pertev, mezarlıkta sadaka verdiği çocuklar, Zişan'ın seviştiği ve beraber yaşadığı erkekler. Olayların gelişimi içinde din duygusuna değindiğimiz kahramanların dışındaki kişilerin din duygusundan pek bahsedilmemiştir.

1.1.60. Fatma Âliye, Muhadarat

Romanda, olayların gelişimi içinde bazı kahramanların din dugularından bahsedildiği gibi bir kısım dinî unsurlar da işlenmiştir. Yazar, romana bir düğün evinde başlar. Düğün evindeki kadınlar, örtünmeye (18) fazla dikkat etmezler. Burada hem güzel hem de çirkin kızlar bulunur. Her ne kadar çirkin kızlar beğenilmezlerse de bunlar, "Sun'ı Bâri'ye birer model olmak üzere" (19) yaratılmışlardır, şeklinde kabul edilirler.

Saî Efendi'nin ilk hanımı Fevziye'den, Fazile ve Şefik isminde iki çocuğu doğar. Saî Efendi, hanımı vefat ettikten sonra çocuklarına bakması için Calibe ile evlenir. Bu üvey ana, Fazile ve Şefik'e iyi davranmaz. Komşuları olan Münevver Hanım, olanları bir gün Saî Efendi'ye anlatır. Saî Efendi, duruma çok üzülür; ancak yapılacak bir şeyin olmadığını söyler. Münevver Hanım ise; tedbirde kusur edip de takdirde bühtân etme. Bak şimdi siz zevcenizin hastalığından her türlü fedakârlıkta bulundum elimden geleni diriğ etmedim, fakat kader öyle imiş (59) diyorsunuz. Pek doğrudur. Fakat şimdi Fazile ile Şefik'i zor ile verem ederseniz o vakit ne diyeceksiniz, sözleriyle onun yanlış olan kader anlayışını yadırgar. Saî Efendi'nin kızı Fazile, büluğ çağına erdiği zaman, komşuları Münevver Hanım'ın oğlu Mukaddem ile serbestçe görüşmesi dinen (62) caiz görülmez.

Câlibe'nin kardeşi Nâbî ile akrabası ve doktor olan Süha, Saî Efendi'in konağa yerleşirler. Bekâr olan Süha, genç ve yakışıklı bir delikanlıdır. Calibe, hislerine mağlûp bir kadındır. Kocasına hep iyi görünerek amcasının oğlu Süha ile yasak ilişkiler yaşar. Bir taraftan da Fazile ile Şefik'e kötü davranmaya devam eder. Evin içinde hoş olmayan olaylar ve tartışmalar olur. Saî Efendi'nin önceki hanımından olan Fazile, evlerindeki yabancı erkeklere görünmesinin dinen (130) caiz olmadığını düşünür. Bundan sonra onlardan uzak durur. Saî Efendi ailesi, yazın Adada tuttukları bir konağa yerleşirler. Yerleştikleri hane, Hristiyanlarca yapıldığından, haremlik ve selâmlığa (138) uygun değildir. Bundan dolayı evin içinde bazı değişiklikler yaparlar. Fazile, kendilerinin komşusu olan Münevver Hanım'ın oğlu Mukaddem ile çocukluk arkadaşıdır. Birbirlerini aşırı bir şekilde severler ve nişanlanırlar. Ancak, Calibe'nin, yasak ilişkiler yaşadığı Süha da bir müddet sonra Fazile'yi sever. Süha'nın evlilik teklifleri, Fazile tarafından

reddedilir. Saî Efendi ailesi, adada kiraladıkları eve yerleştikten sonra bir gün Mukaddem, ziyarete gelir. Calibe ve Süha, plânları gereği onun o gece evde misafir kalması için ısrar ederler. Mukaddem de kalmaya karar verir. Kaldığı gece, içki içip hizmetçi Reftar ile ilişkide bulundu diye iftirada bulunurlar. Saî Efendi'yi de ikna edip nişanlarının bozulmasına sebep olurlar. Bu işi Calibe, Fazile'yi sevmediği için; Süha da Fazile'ye sahip olmak için yapar. Ancak nişanın bozulmasından sonra da Fazile, Süha'nın evlilik tekliflerini reddeder. Bu arada Calibe ve Süha arasında gayr-ı meşru buluşma ve ilişkiler olur. Hatta bunların gayr-ı meşru bir ilişkisine Fazile de şahit olmuştur. Süha, Fazile'ye bir gün yine evlilik teklifinde bulunur ve yine olumsuz cevap alır. Bunun üzerine Calibe ile aralarındaki gayr-ı meşru ilişkinin kendi isteği ile değil Calibe'nin zorlamasıyla olduğunu ve bu günahı (165) kendi isteğiyle işlemediğini söyler. Gerçekten de Süha, bu günahı Calibe'nin zorlamasıyla işlemiştir. Asıl sevdiği kız, Fazile'dir. Fazile ise, onu sevmemektedir. Yine bir gün Fazile'yi kendisiyle evlenmesi için ikna etmeye çalışır ve kendisini affetmesini ister; ancak yine Fazile'den olumlu cevabı alamaz. Fazile'ye "merhamet et" deyince: "Merhamet acizlere, bîkeslere, muhtac-ı merhamet olanlara göredir. Namus hırsızlarını, şerik cinayetlere, hainlere göre değil!...Onlara lânet!...Evet! Rabbimiz teâlâ hazretleri tövbemizi kabul ve isyanlarımızı affeder. Fakat kulların birbirleri üzerinde olan haklarını rüz-i cezada birbirleriyle mürafaaya bırakır. Diğerinin hakkı olan bir şeyi çalanı Allah affeder mi? Biz ise, kulsuz mahlûkuz. Şan ve azamet-i rabbanî başka" (166-167) sözleriyle yaptıklarını yüzüne vurarak onu reddeder. Saî Efendi; Fazile istemediği hâlde Remzi adında zengin; ancak her gün başka bir kadınla gönül eğlendiren bir adamla evlendirir. Bu vesile ile güya Fazile'nin namusu temizlenmiş olur. Fazile, bir yıl sonra Remzi tarafından evden kovulur. Calibe'nin iftiralarından dolayı Saî Efendi de kızını eve kabul etmez. Ne yapacağını şaşıran Fazile, kardeşi Şefik'e bir mektup bırakarak kendisini denize atıp intihar edeceğini yazar. Kardeşi, Şefik'e bıraktığı mektupta olanları anlatarak kimseden intikam almamasını ve kendisine eziyet edenleri Allah'a havale etmesini vasiyet eder (268-269). Ancak tam intihar etmek üzereyken bu işin günah olduğunu düşünür ve vazgeçer. Eve de dönemez. Fazile, neticede esir olarak Mısır'a gönderilir. Oradan Beyrut'a gider ve bir aileye satılır. Satıldığı evde hizmetçi olarak çalışır. Vasiyeti okuyan Şefik, ne yapacağını şaşırır. Olayları duyan Mukaddem, üzüntüsünden intihar etmek ister; ancak annesi engel olur. Neticede o da verem olur. Çaresiz kalan ve dindar olan Münevver Hanım, bu zor anında Allah'a sığınıp, biricik oğlu

için Allah'a dua eder (274). Mukaddem, daha sonra doktoru gözetiminde hava değişimi için Beyrut'a gönderilir. Kader, Mukaddem ile Fazile'yi Beyrut'ta buluşturur. Mukaddem, şaşırır ve hemen ilk buluşmada evlenme teklifinde bulunur. Fazile ise, dinen daha Rıfkı'nın nikâhı (330) altında olduğunu söyleyerek ona olumlu bir cevap veremez. Bütün hareketlerini inancına göre yaşayan Fazile'nin intihar etmek istemesine dair acı hatırasını Mukaddem'e anlatırken sarfettiği cümleler onun, din duygusunu ve inancını tam yansıttığından aynen naklediyoruz: "Ve ben nereye gidiyorum dedim. Ve validemin yanına mı validem ehl-i cennet olmalı. Ya benim şu hareketim yani intiharım icabınca bana cennet kapıları kapalı bulunacak! Validem ve sevdiklerimle ayrı bulunacağım!...Ben rahat etmeğe mi gidiyorum yoksa bu dünyadaki muvakkat rahatsızlığı daha şedid ve medid olan bir ile mi mübadele eyliyorum. Aman Yarabbi! Bu ne dehşetli hâl! Ben saadet bulacağım zannıyla nâr-ı tuzağa mı giriftar olacağım diyerek düşünmeye vardım. (....) Sen pederine validene itaatsizlik etmediğin hâlde hâlıkına karşı isyan mı ediyorsun? Onun nehy eylediği bir şeyle amel etmeğe mi cesaret eyliyorsun. geri..!...geri!..ben bu yolda gelen evlâdı yanıma kabul etmem diyor gibi zanneyliyordum. Ah! Mukaddem mutlaka bana o zaman validemin ruhanîyeti imdada gelmiş idi. Ye'sin bana nasıl eazım-ı kebairi irtikab ettireceğini düşündükçe tüylerim ürperiyor idi. (...) Şer'-i şerifin müsaade eylediği bir şeyle amel etmeyip de ne için onun nehy eylediği bir şeye teşebbüse kalkışmış idim. Kocadan boşanmağa! Çalışıp yenmeğe! İnsanlardan utandım da Cenab-ı Allah'ın nehy ve men eylediği bir günah-ı azîmî irtikaba ondan utanmayacak mı idim diyor idim! İntihardan vazgeçmiş idim. Fakat nereye gitmeli?" (332-335).

Fazile'nin, Beyrut'ta hizmet ettiği evin kızı Enise de aşırı bir şekilde Mukaddem'e âşık olur. Fazile birçok zorluktan sonra Mukaddem'i ikna ederek onların evlenmelerini sağlar. Bedriye adında bir kızları olur. Evin tek oğlu olan Şebib de Fazile'yi sever, sonunda evlenme teklifinde bulunur. Ancak Şebib, Fazile'nin kim olduğunu ve başından neler geçtiğini bilmez. Ayrıca Remzi'nin nikâhı altında olduğundan da haberi yoktur. Fazile, Şebib'in evlenme teklifini reddeder. Şebib, bir hizmetçi kızın kendisini reddetmesine şaşırır. İç içe girmiş olaylar devam ederken İstanbul'dan gelen bir mektup, olayların seyrini değiştirir. Mektupta, Fazile'nin kocası Remzi'nin feci bir şekilde öldürüldüğü haberi gelir. Bu arada Saî Efendi de dadısı Reftar vasıtasıyla, Calibe ve Süha'nın kendisine yaptıklarının içyüzünü öğrenmiştir. İyi niyetliliği yanında saf biri olan Saî

Efendi, çok üzülür; ancak artık olanlar olmuştur. Çaresiz kalan baba, üzüntüsünden hastalanır, yatağa düşer. Bütün bunları gelen mektupla öğrenen Mukaddem ile Fazil'e, kimseye haber vermeden İstanbul'a ani bir dönüş yaparlar. Calibe ise, yaptığı bütün kurnazlıklara rağmen sevdiği Süha, diğer aile efradı ve dostlarından ilgi görmez ve herkes ondan nefret eder. Ayrıca gayr-ı meşru ilişkide bulunduğu biri tarafından feci şekilde dövülür. Yüzü parçalanır. Yazar bu durumu yaptıklarının cezası olarak yorumlar. Calibe, şahsî arzusu için her kötülüğü yaptığı hâlde başta kocası olmak üzere birçok kimse onun hakkında kötü düşünememiştir. Calibe'nin yaptıklarının bir çoğu gizli olmasına rağmen yine cezasını çeker. Calibe'nin yaptıklarına yardımcı olan Reftar da Allah'ın adaletinden kaçamaz ve Calibe'nin dövülmesi sırasında gözlerini kaybeder. Calibe'nin kardeşi Nabi, Fazile'nin arkadaşı olan Fevkiye'den boşanır. Fazile'nin kardeşi Şefik, askeri okulu bitirip yüzbaşı olur. Fazile, babasının evinde Şebib ile düğün yapıp evlenir. Bir oğulları olur. Şefik, Fazile'nin terbiyesinden geçmiş, Enise'nin küçük kardeşi ve terbiyeli bir kız olan Rüveyda ile evlenir. Saî Efendi, biraz kendine gelir. Kısacası romanın sonunda iyiler mükâfat görür, kötüler ise, cezalarını çekerler.

Fazile'nin Juzefin adında Hristiyan olan mürebbiyesi dışındaki kahramanların tamamı Müslümandır. Bunlar: Saî Efendi, ilk hanımı Fevziye, çocukları olan Fazile ve Şefik, ikinci hanımı Calibe, Calibe'nin amca oğlu Süha, kardeşi Nabi, Nabi'nin eşi Fevkiye, Fevkiye'nin anne ve babası, Münevver Hanım, oğlu Mukaddem, Mukaddem'in eşi Enise, kızları Bedriye, Fazile'nin ilk kocası Remzi, ikinci kocası Şebib, Şebib'in anne babası, evinde bulunan kadın hizmetçiler, Şefik'in eşi Rüveyda ve Fazile'nin dadısı Reftar. Olayların gelişimi içinde din duygusuna değindiğimiz kahramanların dışındakilerin bu yönleri üzerinde pek durulmamıştır.

1.1.61. Vecihî, Mehcûre

Vecihî'nin tanınmış romanlarından biri olan **Mehcûre**'de, olayların gelişimi içinde kahramanların din duygularından bahsedildiği gibi bazı dinî unsurlar da işlenmiştir. **Mehcûre**, sahaf esnafından Akif Efendi'nin kızıdır. Akif Efendi, dindar (88, 93, 107) bir insandır. Günlük kazancıyla yaşayan servetten ziyade iyi ahlâka önem veren Akif Efendi, kızı **Mehcûre**'yi çok iyi yetiştirir. Güzel olan kızını pek çok kimse isterse de vermez.

Akif Efendi, kendi düşüncesine uygun birini bulmadıkça kızını verme niyetinde değildir. **Mehcûre**, bir gün yakın komşusuyla Çırpıcı çayırına gezmeye gider. Komşusunun yeğeni Mükerrem, orada bir ağaç arkasına gizlenip kızı gözetler. Bu gezmeden birkaç gün sonra **Mehcûre**'yi Mükerrem'e isterlerse de Akif Efendi, olumsuz cevap verir. Delikanlı, bir hileye başvurur. Kızın aşkından yataklara düşmüş gibi görünüp gerek **Mehcûre**'yi gerek Akif Efendi'yi kendine acındırarak isteğini elde etmeye çalışır. Akif Efendi'nin olumlu cevabı, onu Hz.İsa'nın nefesi (77) gibi diriltir. Nikâh ve düğünleri dinî kurallara (107-108) uygun olarak yapılır. Bu evlenmeden; Hikmet ile Enise adlı iki çocukları olur. **Mehcûre**'nin oğlu Hikmet, bir yaşına girdiğinde büyük babası Akif Bey, hastalanır ve bir cuma gecesi kelime-i şehadet (149) getirerek vefat eder. Enise'nin doğumundan sonra da Akif Efendi'nin eşi Şefika Hanım vefat ederek kurb-ı Ehadiyyete (153) ulaşır. Mükerrem, evlendikten altı yıl sonra Kâğıthane gezmesinde tanıdığı Rânâ adlı oynak ve dul bir kadınla ilişki kurar ve ondan sonra evine bakmaz olur. Kocasının cebinde ve çekmecesinde bulduğu mektuplardan durumu öğrenen ve iki çocuğuyla sefalet içinde kalan **Mehcûre**, yataklara düşer, günden güne erir ve sonunda hastahaneye kaldırılır. Bir gün ziyaretine gelen oğlu Hikmet'e "baban beni ziyarete gelsin" der. Ancak, Mehcure, akşam ezanına (321) kadar beklediği hâlde ziyaretine kimse gelmez. Mükerrem, hasta karısını hiç nazar-ı dikkate almadan; Rânâ ile evlenmeye karar verir. **Mehcûre**, hastahanede her dakika ölümü beklerken Mükerrem, Rânâ ile yaşamını sürdürür. **Mehcûre**'nin o kadar ısrar ve mektup yazarak Mükerrem'i hastahaneye çağırmasına rağmen gelmez. En son artık vefat edeceğini ve çocukları Hikmet ile Enise'ye bakması için Mükerrem'e bir mektup yazar: "Binaenaleyh şu vasiyetnamemi dünyadan değil, âhiretten yazıyorum. Mezardan işitilmiş sada kadar müthiştir. Sen duymazsan Allah duyar" (356-357) diyerek acı bir şekilde ona yakınır. Hastahanede üzüntülü bir şekilde yaşamını sürdüren **Mehcûre**, Mükerrem ile Rânâ'nın zifaf gecesi vefat eder. Vefatı sırasında, başında kelime-i şehadet getirilerek Kur'an okunur (400). Vefat ettikten sonra gusul abdesti aldırılır (400). Mükerrem ise, tesadüfen cenazesine rastlar. Böylece Cenaze törenine katılmak zorunda kalır. Daha sonra cenaze namazı kılınarak defnedilir (412). Yazar, böylece onun, aslına rücu'ettiğini söyler (413). Vecihî, Mükerrem'i ağır kelimelerle eleştirir. "Kör olacak gözlerinden bir damla yaş dökmedi. Allah'ın es'ile-i amâline karşı bir ahtan başka cevab bulamayacak olan ağzından bir fatiha çıkmadı. Hatta gönüller, vicdanlar parçalayacak bir hâl-i ibretnümâdır ki imam alel-usul cenazeyi tezkiye

ettiği zaman orada bulunan üç beş kişi hâl ve şanını bilmedikleri bir kadına Allah rızası için hüsn-i şehadet ettikleri hâlde Mükerrem Râná'yı tahayyülle meşgul bulunduğundan öksesinden çekilesi dilinden bir harf bile sudur etmedi" (414).

Râná, Mükerrem'den hevesini aldıktan sonra Rıfkı adlı bir gençle düşüp kalkmaya başlar. Bir yandan da üvey çocukları Hikmet'le Enise'yi hırpalar. Böylece Mükerrem, Râná ile evlendiği günden itibaren hep naz görür. Râná, Mükerrem'in işe gittiği günler evden çıkarak eğlence yerlerine gider. Ayrıca Rıfkı'nın evine gitmeye devam eder. Mükerrem, bunu öğrenmek için bir gün onu takip eder ve Rıfkı'nın evine gittiğini öğrenir. Eve gelir, Râná'yı bekler. Râná ise, geç vakitlere kadar eve gelmez. Mükerrem günlerce akşam (453, 498) ve yatsı (488-489) ezanına kadar beklediği hâlde Râná yine istediği vakitte eve gelip gider. Hikmet, evdeki baskılara dayanamayıp yapılan zulümden kurtulmak için evden kaçar. O sıralarda Râná da babasının evine gider ve yalancı tanıklarla kendini kocasından boşatır. Aradan günler geçer. Mükerrem kara kara düşünür. O, Râná ile evlenmek için ilk eşi **Mehcûre**'ye hiç iyi davranmamış, onu bir hastahane köşesine atmıştır. **Mehcûre**'nin o kadar istemesine rağmen, ziyaretine hiç gitmemiş cenazesine bile katılmak istememiştir. Râná'dan gördüğü kötülükler üzerine bir gün **Mehcûre**'nin kabrini ziyarete gider. Yazar, burada Mükerrem'i şeytana benzeterek bir şehidin kabrine bir şeytanın yakışmadığını söyleyerek **Mehcûre**'nin de şehit (533) olduğunu vurgular.

Romandaki olayların gelişimi sırasında kaderle ilgili birçok cümleler kullanılır: "Kaderim böyleymiş", "Kaderde olanı kimse değiştiremez", "Kaderin hükmüne kim ne der", "Allahın takdirine ne denir çekecekleri varmış" gibi. Romanın sonunda **Mehcûre**'ye ve çocuklarına yaptığı kötülükleri ve Rana'dan çektiklerini düşünen Mükerrem, bir dostuna yazdığı mektupta kader konusuna değinerek: "Nazarlara her gün bin suret göstermek âdet-i kadimesi olan kader bana öyle bir tecellî izhar etti ki âlem-i vücuda kendi vücudumu kendim ziyade görüyorum" (537) diyerek yaptıklarına pişman olduğunu ve manevî olarak çok rahatsızlık duyduğunu belirtir. Mükerrem, **Mehcûre**'nin kabri başında düşünür, yaptığı kötülüklere akıl erdiremez ve yaptıklarına bin pişman olarak dünyadan âhirete atf-ı nazar ederek; dünyaya sığmayan vücudu için âhirette yer arar ve intihar etmeye karar verir. Evinde bütün kötülüklerin başına geldiği odada intihar eder. Naşı yıkanarak hükûmet marifetiyle gusul ve tekfin yapılır ve Edirne Kapısı civarında ihzar

olunan bir makbere defnedilir (539). Mükerrem'in ölümünden sonra çocuklar büsbütün ortada kalır.

Romandaki şahısların iyileri çok iyi kötüleri de çok kötüdür. Kahramanların hepsi Müslümandır. Bunlar: **Mehcûre**, babası Akif Efendi, annesi Şefika Hanım, hayırsız kocası Mükerrem, çocukları Enise ve Hikmet, hastahanedeki başında Kur'an okuyan oda arkadaşı kadınlar, cenazesini kaldıran kişiler ve cenaze namazını kılan imam, hastahanenin baş tabibi Devai Efendi, Mükerrem'in dul teyzesi **Fıtnat Hanım**, akrabası Âliye Hanım, aşufte kadın Rânâ, anne babası, takıldığı erkek Rıfkı ve mahkemedeki yalancı şahitler. Olayların gelişimi içinde bir kısım kahramanların din duygusundan bahsettik. Diğer ismini yazdığımız kahramanların ise, bu yönlerine pek değinilmemiştir.

1.1.62. Vecihî, Mihridil

Romanda, Mihridil'in bir konuşmasından başka; hiçbir kahramanın din duygusundan bahsedilmemiştir. Adnî ile Mihridil evlenirler, Bedia adında bir kızları olur. Adni, daha sonra annesinin telkinleriyle Seher Hanım ile evlenir. Mihridil'i, Seher Hanım ve Adni'nin annesi kıskanırlar. Seher Hanım ile Adni'nin annesi, Mihridil'e yüklenerek "Allah seni süründürsün" deyince o da: "Ben bir şey yapmadım ki Cenab-ı Hakk beni süründürsün. Herkese fi'lince muamele olunduğu malûmdur. Allah'a sığınırım. Ben inkisar etmem" (57) diyerek onları susturur. Seher ile Adni'nin annesi, bir olup Mihridil'i evden kovarlar. Evdeki kethüda kalfanın telkinleriyle Adni, Mihridil'e yapılanlara üzülür ve ona bir başka yalı tutarak yardımcı olur. Bedia küçükten beri Seher Hanım'ın kızı olarak gösterilir. Adni vefat eder. Seher Hanım'ın evdeki kıymeti azalır. Ev ve servet Bedia'ya kalır. Bedia, iyi bir koca ile evlenir. Şayan Kalfa ile Kethüda Efendi evlenip o konakta hizmet etmeye devam ederler. Mihridil de eski saadetine kavuşur. Seher Hanım evleninceye kadar Mihridil'e iyi davranır. Ancak Seher, yaptıklarına üzülerek dört yıl sonra vefat eder. Mihridil de yalıya döner ve eski saadetine kavuşur.

Romandaki kahramanların hepsi Müslümandır. Bunlar: Mihridil, Adni, Seher Hanım, Bedia, Kethüda Efendi, Şayan Kalfa, Adni'nin annesi ve Ali Efendi. Başta da

söylediğimiz gibi Mihridil'in dışında hiçbir kahramanın din duygusundan bahsedilmemiştir.

Din Duygusu ve İnanma İhtiyacı başlığı altında incelediğimiz romanlardan kahramanların mensup oldukları dinleri de dikkate alarak din duygusu konusunda genel olarak şu değerlendirmeleri yapabiliriz:

İlk incelediğimiz roman Şemsettin Sami'nin **Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat**'ıdır. Romanındaki kahramanların tamamı Müslümandır. Muhafazakar olan bazı kahramanlar, birkaç yerde Allah'a sığınırlar. Namık Kemal'in **İntibah** romanında bütün kahramanlar Müslümandır. Muhafazakar olan Ali Bey'in annesi Fatma Hanım birkaç yerde şükür nevinden Allah'a sığınır. Yer yer ittihad-ı İslâm fikrinin işlendiği bir roman olan **Cezmi**'de de bütün kahramanlar Müslümandır. Yazar tarafından olumlu görülen kahramanların dine olan inançları tamdır ve başlarına gelen sıkıntılardan dolayı Allah'a sığınarak teselli bulurlar. Alevilik ve Sünnilik arasındaki çatışmalarla ilgili birçok dinî motif işlenmekle beraber savaş, gazilik, şehit olmanın faziletleri gibi konularda da bilgilere rastlanır.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanlardaki kahramanlar farklı milletlere ve dinlere mensupturlar. Kahramanların çoğu Müslüman ve Hristiyan olmakla beraber, Yahudi, Hindu, Mecusî ve Putperest de vardır. Ahmet Midhat'ın romanlarındaki erkek olan baş kahramanlar genellikle, Şark, Osmanlı ve İslâmiyeti temsil ederler. Bu kahramanların Allah'a olan inançları tamdır. Her yerde dinlerini savunurlar. Sıkıntılı anlarında Allah'a sığınırlar. Sıkıntıya düşen insanlara yardım edip inançları doğrultusunda teselli verirler. Bazen de uzun dinî bilgiler verirler. Bu kahramanlar sıkıntıya düşenlere dinî bilgiler verirken Ahmet Midhat da araya girerek bir baş kahraman gibi nasihatlarda bulunur. Bu dinî öğütlerinde bazen Batı medeniyetinde olduğu gibi maddî olarak terakkî etmesini isterken onların mutlu olmalarına sadece bunun yetmeyeceğini belirtir. Fertlerin maddî refah yanında manevî, ahlâkî ve kültürel değerlerini muhafaza ederek saadet ve mutluluğa erecekleri kanaatindedir. Bunun için din duygusu ya da Allah korkusunun kuvvetlenmesini ister. Ahmet Midhat, dinlerine bağlı olan kahramanları, genelde okuyucuya olumlu aksettirir. Kahramanların dinî yaşantıları; ibadetlerden ziyade, Allah'a dua edip şükretmeleri, sıkıntı anlarında Allah'a sığınmaları ve Allah'ın adını anmak,

şeklinde görülür. Olumsuz olarak görülen kahramanların ise, bir kısmı dinsizdir bir kısmı da dine ilgisiz kalmıştır.

Çalışmamızda romanlarını incelediğimiz yazarlardan birisi de Mehmet Celal'dir. On üç romanını incelediğimiz Mehmet Celal, eserlerinde hem Türk hem de yabancı millet ve dinlere mensup kahramanlara yer verir. Bazı romanlarının bütün kahramanları yabancıdır. Muhafazakâr olan kahramanlar, yaşantılarında inançlarını pek göstermezlerse de sıkıntı anlarında Allah'a sığınırlar.

Müslüman ve Hristiyan kahramanın bulunduğu Hüseyin Rahmi'nin **Şık** romanında sadece bir iki dinî unsurun dışında, kahramanların din duygusu üzerinde pek durulmaz. **Nemide**, **Bir Ölünün Defteri**, **Ferdi ve Şürekası** adlı üç romanını incelediğimiz Halit Ziya'nın romanlarında da bütün kahramanlar Müslüman olduğu halde birkaç dinî motifin dışında, din duygusuyla ilgili unsura pek yer verilmemiştir. Mustafa Reşit'in; **Neyyir**, **Lorans** ve **Pembe Ferace** romanlarında hem Müslüman hem de Hristiyan kahramanlar bulunur. Ancak bu romanlarda din duygusuna hiç yer verilmemiştir. Samipaşazâde Sezai'nin **Sergüzeşt**'inde kahramanların tamamı Müslümandır. Dinî unsurlara çok az yer verilen romanda bazı mitolojik unsurlar işlenir.

İttihad-ı İslam fikrinin savunulduğu Mizancı Murat'ın **Turfa mı Yoksa Turfanda mı** romanında din duygusuna ideolojik manada bolca yer verilir. Müslüman ve Hristiyan kahramanın bulunduğu romanda, baş kahraman Mansur Bey, bütün hal hareketleriyle inancının gereklerini yerine getiren birisidir. Mansur Bey'in amacı İttihad-ı İslam idealini gerçekleştirmek ve İslam devletlerini cehaletten kurtarmaktır. Bunun için Müslümanların eğitilmesine çok önem verir. Bunlarla beraber Mansur, ferdî olarak namazını kılar, sıkıntı anlarında dua edip Allah'a sığınır. Devleti ve milleti için birçok kez dua eder. Romanda olumlu olan diğer kahramanlar da dinî inançlarını yaşamaya çalışırlar. Bütün kahramanların Müslüman olduğu Hüseyin Cahid'in **Nadide** romanında din duygusuna yer verilir. Olumlu kahramanlar sıkıntı anlarında dua edip Allah'a sığınırlar. **Diyana** ve **Merâret-i Hayat** adlı iki romanını incelediğimiz Fikripaşazâde Mehmet Müncî'nin eserlerinde Müslüman ve Hristiyan kahramanlar bulunur. Kahramanların dinî duygusundan fazla bahsedilmez.

Fatma Aliye'nin **Muhadarat** romanındaki bütün kahramanlar Müslümandır. Yazar bu romanında birçok dinî unsura yer verdiği gibi olumlu gördüğü kahramanların dinî duygusunu da zaman zaman işler. Olumlu kahramanlar, sıkıntı anlarında dua edip Allah'a sığınırlar. Son olarak **Mehcûre** ve **Mihridil** adlı iki romanını incelediğimiz Vecihî'nin romanlarındaki bütün kahramanlar Müslümandır. **Mihridil**'de din duygusuna pek yer verilmediği halde, **Mehcûre**'de bu konulara bolca rastlanır. Olumlu kahramanlar sıkıntı anlarında Allah'a sığınırlar.

Görülüyor ki bu dönemdeki yazarlar içerisinde Ahmet Midhat ve Mizancı Murat, din duygusuna daha fazla yer vermişlerdir. Ahmet Midhat'ta, Hristiyanlık da üzerinde durulan konulardandır. Onda geniş bir dinî yelpaze ve özellikle Hristiyanlık ile İslâmiyet karşılaştırması vardır. Mizancı Murat ise, ideolojik bir şekilde İslâm dinine yaklaşmaktadır. Romancılarımız, daha çok kahramanlarının din duygularını gösterecek sözlerine yer verirler. Bilhassa Ahmet Midhat Efendi, kahramanlarına müntesibi oldukları dini, tabiatıyla daha çok Müslümanlara, İslâmiyeti müdafaa ettirme yoluna gider. Bunda elbette XIX. yüzyıldaki materyalist ya da pozitivist anlayışın, İslâmiyete karşı yapılan saldırıların payı vardır. Hristiyanlıkla İslâmı karşılaştıran, İslâmiyetin üstünlüğünü anlatan müstakil eserler de yazan Ahmet Midhat,* bu düşüncelerini romanlarında da sergiler. Yalnız, hayata tutulması bir ayna olarak kabul edilen romanlarda dinî hayatın tezahürlerini yeterince ve gereğince göremeyiz. Diğer taraftan, Ahmet Midhat'ın **Karıkoca Masalı**, Mustafa Reşit'in **Neyyir**, **Lorans** ve **Pembe Ferâce** romanlarında hemen hiç bir din duygusuna rastlamayız. Ayrıca burada şunu da belirtelim ki romanlarımızdaki din duygusu giderek azalmaktadır.

* Bu eserler şunlardır: **Müdafaa, İstibşar, Beşâir, Nizâ-ı İlm ü Din**. Ayrıca yine dinden ve İslâmiyetten bahseden ve İslâmiyetin diğer dinlerle karşılaştırması ve savunması yapılan esrleri de bulunmaktadır. Bunlar: **Üss-i İnkılâp, Avrupa Adâb-ı Muaşereti** ve **Menfa**'dır.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. SEMAVÎ DİNLER

2.1.1. İSLÂMİYET

2.1.1.1. İMANIN ESASLARI

2.1.1.1.1. Allah'a İman ve Onun Varlığını Birliğini Kabul Etme

Romanı, hayata tutulmuş bir ayna olarak kabul ederler. İnceleme konumuz olan devirde insanımız inançlarına daha bağlı idi. Bunların, yani bu inançların, daha doğrusu Allah'a iman ve onun varlığını birliğini kabul etme konusunun romanlarda nasıl yer aldığını bu bölümde ele almak istiyorum. Ele aldığımız eserlerin ilki olan **Şemsettin Samî**'nin **Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat** romanında, Talat ile Fıtnat birbirlerini severler. Aralarındaki görüşmeler yoluna girmişken Şerife adındaki bir kadın, onu zengin ve itibarlı olan **Ali Bey** ile evlendirme çalışmalarında bulunur. Şerife kadın, Fıtnat'ı, hayır olsun diye evlendirmek ister ve zengin olan Ali Bey'in, Fıtnat için Tanrı'nın yetimlere bir lütfu olarak değerlendirir (111). Fıtnat'ın annesi daha önce bir muskanın içine yazdığı: "Allah'a ısmarlarım kızcağızım! Cenab-ı Hakk seni her afetten masun buyursun" (170) duası ile kızını Allah'a emanet etmiştir.

Namık Kemal'in **İntibah** romanındaki kahramanlardan **Ali Bey**'in annesi, oğlunun Mahpeyker'in etkisinden kurtulduğunu öğrenince, sevincinden duygulanır ve: "Yarabbi! İnayetin ne büyüktür ki bir bîçare kuluna bir saat içinde hem ciğerköşesini bağışlarsın hem de terbiyesi insanlığı beraber bağışlarsın" der. Ardından "feryâd-ı müteşekkirânesiyle secdeye kapanarak" Allah'a şükreder (137). Daha sonra **Ali Bey**, Dilaşup'la evlenir. Ancak boş durmayan Mahpeyker onları tekrar birbirinden ayrılmasına sebep olur. Yaptığı plân gereği Dilaşup'un ölümüne sebep olur. Olayların aslını öğrenen **Ali Bey** yaptıklarına pişman olarak Dilaşup'un ona karşı yaptığı fedakârlığı düşünür ve o anda Allah'a sığınarak: "Yarabbi! Yarabbi! Cürmüm ne kadar büyük olsa merhametin yine ondan

yüzbin kat ziyade büyüktür. Âhirette her cezaya razıyım. Şu dakika canımı al da bana korktuğum belâyı gösterme! dualarını ağâz eyler" (212).

Cezmi romanında İran sarayı ve sarayda geçen hâdiselerden bahsedilir. Yazar'a göre Şah'ın hanımı **Şehriyar**, yılan fitratında, oğlu Hamza ise, kaplan fitratındadır. Bunların bu kurnazlıklarına akıl erdiremeyen yazar: "Yılandan kaplan doğabileceğini kim me'mul eder? Fakat kuvve-i Fatıra her mahallin icadına kadirdir" (19) diyerek bunda da Allah'ın bir hikmeti olabileceğini düşünür ve teselli bulur.

Tanzimat döneminde en çok roman yazan edebiyatçılardan **Ahmet Midhat Efendi**, incelediğimiz eserlerinde imanla ilgili birçok unsur işlemiştir. **Dünyaya İkinci Geliş** romanındaki olayların çoğu **Osman** ve **Nergis**'in etrafında şekillenir. **Osman, Nergis**'in bir anda kaybolmasına çok üzülür ve bu üzüntüsü sonucu hastalanır. Mesut Ağa'ya yalvarır yakarır. Mesut Ağa, onu **Nergis**'in yanına götürmeye karar verir. **Osman**'ın gözlerini bağlamaya çalışınca **Osman** ona: "Lâlâ! Beni öldürecek misin? Öldürecek isen saklama söyle bari tövbe istiğfar ederek iki rekât namaz kılayım" (29-30) der. Mesut Ağa, **Osman**'ı **Nergis**'in bulunduğu yere kadar götürüp gözlerini açar. Gözlerini açtıktan sonra **Osman**, âşık olduğu **Nergis**'in sesini duyunca "Secde-i şükre varır gibi yere kapanırcasına bir hareket gösterip Cenab-ı Hakk'a hamd ü senada" (30) bulunur. Romanın sonunda; Mesut Ağa'nın yaptığı zulümler, öldürdüğü insanlar, para için yaptığı haksızlıklar ortaya çıkar. Osman ile Nergis, Mesut'u konağın altındaki karanlık bodruma koyup "mağaraya karşılık olarak" aynı ceza ile cezalandırırlar. Bunları anlatan yazar araya girerek onların her namazdan sonra öyle kötü bir insanın elinden kurtuldukları için şükrettiklerine dikkati çeker ve: "**Nergis** ise her hikâyeyi dinledikçe Arap hakkında şiddet-i gadabı arttırır ve beş vakit namazda fazla olarak bir secde dahi Cenab-ı Hakk'a şükür için edip yarabbbî sen ne kadar âdilsin? Kendi intikamımızı yine kendimizin almasına müsaade buyurduktan başka halkın intikamını dahi bize aldırmakla bizi bahtiyar ediyorsun." yollu tahdis-i nimette bulunur idi" (118) yorumunu yapar. Romanda, Osman ve Nergis'in ibadet ettikleri, Allah'a şükür secdeleri yaptıkları dikkati çekmektedir.

Hasan Mellah romanında, Pavlos, **Kuzella**'yı elde etmek için plânlar düşünür. Onun gibi düşünen **Kuzella**'nın babası Alfons da Pavlos'un zenginliğinden dolayı kızını ona

vermek için elinden geleni yapmaktadır. Olaylar bu safhada iken Pavlos, kendisini **Hasan Mellah** olarak tanıtarak **Kuzella**'yı bir gece yarısı takip sırasında alır ve bir gemiye bindirerek kaçırır. Olayı duyan **Hasan**, bir başka gemi ile peşlerine düşer. Korsika limanında biraz durur. Orada Korsika valisine misafir olur. Orada kocasını kaybeden Madam İlya'ya; kocasını arayacağını, bulduğu an getireceğini ve daha birçok vaadlerde bulununca kadın çok sevinir. Madam İlya'yı gemisine alan **Hasan Mellah**, yalnız olarak Paris'e gider. Madam İlya, **Hasan**, Paris'te iken bir an şehvetine yenilerek gemi kaptanlarından Trillo ile ilişkiye girer. Madam, sonradan çok pişman olursa da iş işten geçmiştir. **Hasan**, Paris'ten döndüğünde Madam'ı üzüntülü bulur. Bunu, kocasına olan hasretinden zanneder. Ancak Madam'ın asıl üzüntüsü yaptığı günahtandır. **Hasan**'ın bundan haberi yoktur. **Hasan**, Madam İlya'ya imanî teselliler verir. Ahmet Midhat, konuyu anlatırken bazen onları konuşturur bazen de araya girerek yorumlar yapar:

"**Hasan** -Öyleyse daima sizi müteselli edecek şeyleri düşününüz hele tesellinize şunu da ilâve ediniz ki bir adam sizin kadar ehl-i iffet sizin kadar mazlum sizin kadar felâketdîde olduktan sonra mutlaka nihayetinde bu felâketlerin bir büyük mükâfatını görecektir. Farzedelim ki mev'ud olan mükâfatı göremesin. Emin olunuz Madam ki o hâlde şehit olarak vefat edecektir. Âlemde doğruluğun iffetin istikametin fedakârlığın da mükâfatı olmaz ise neden mükâfat bekleyeceğiz. Siz Cenab-ı Hakk'ı zalimdir diye mi itikat edersiniz? Hâşâ sümme hâşâ. Allah hiçbir veçhile zalim olamaz. Zira zulüm denilen şey bir istifadeye mukabil hakkın haricine çıkmak demek olup halbuki Cenab-ı Hakk'ın hiçbir şeyden hiçbir güne istifadesi olmayıp dünya ve mâfîhâyı yine mâfîhânın yekdiğerinden istifadesi için yaratmıştır. Şu hâle göre zat-ı uluhiyyet için adalet yaraşır adalet. Lâkin onun sabrı bizim sabırsızlığımıza nispetle pek uzun olduğu için dünyada mükâfat ve mücazat denilen şeyin biraz uzayıp gitmesi bizim canımızı sıkıyor. Yoksa er geç mutlaka mükâfat ve mücazat kaidesi hükmünü icra edecektir.

Madam -(Kemal-i ızdırabla) Ah! Pek doğru söylüyorsunuz! Pek! Lâkin Vukuat bizi bütün bütün nevmîd edecek suretler gösteriyor.

Hasan -Hayır efendim. Biz nâ-ümit olmamalıyız. Bu âlemde mükâfat ve mücazat-ı maddiyeden kat'iyyen nâ-ümid olur isek bile öteki dünyada mükâfat-ı manevîyeden ümidimizi kesmemeli. Yoksa öteki dünyaya pek de ehemmiyet verdiğiniz yok mu? Bu itikatta iseniz teessüf ederim ki bütün bütün hüsrandasınız. Bazı dimağı muhtel adamlar

vardır ki âlem bu âlem olduğuna kanaat ederek başka bir âleme ihtimal veremezler. Halbuki kendilerine soracak olsak bu kâinatın teşkili meselesinde bize bir netice ve akibet gösteremeyip hayretle izhar-ı acz ederler. Siz zan eder misiniz ki bunca kâinatı yaratmış olan zat bunu abes olarak yaratmış olur? Mukaddeme ve netice kanunlarını fikrimize vazeden kendisi olduğu ve her icraatı dahi o kanunlar dahilinde cereyan eylediği görülüp durduğu hâlde bizim akibetimizi kanun-ı mezkur ahkâmından hariç tutar mı? Yoksa bizi bu dünyadan başka bir dünyaya sevk etmek bu dünyaya getirmek kadar veyahut daha ziyade güç müdür? Vardır Madam vardır bir akibet ve âhiret mutlaka vardır. İnsan burada yaşadığı gibi orada da yaşayacaktır. Kaide bunu iktiza diyor. Binaenaleyh burada görmediği mükâfatı orada görmek pek tabiîdir. Ben bu itikattayım. Bu itikadla vicdanıma emniyet ve istirahat vermekteyim.

Hasan Mellah filvaki bu fikr-i selim ve suluk-u müstakimde bulunduğundan şu sözleri zaten cevher-i imanla dolu bir yürekten söylemiş olduğu gibi Madam İlya'ya gerçekten bir teselli olmak üzere suret-i tefhim ve telkînine daha ziyade bir halâvet vermiş ve halbuki Madam İlya şehvet-i nefsaniye elinde mağlûp kalarak irtikâp eylediği rezîleye bin pişman olmuş bulunduğundan **Hasan**'dan aldığı ders-i iffet ve istikamet üzerine kendisinde ol bapta hiçbir mâye kalmamış olduğunu görünce bütün bütün meyus olarak hüngür hüngür ağlamağa başladı.

Bîçare **Hasan** karının hâlinden haberdar olmadığı cihetle bu şiddet-i bekayı yine kocasından gördüğü felâket tesiratına haml ile ol bapta bin vaidler bin ümitler verir. Ve halbuki verdiği ümitler mutlaka kocasını bulacağı hakkında Madam İlya'yı temin eyledikçe 'Ya ben o hâlde kocamın yüzüne nasıl bakabileceğim' diye kadın bekasına daha ziyade şiddet verir idi.(...)

Madam -(...) Ah! Ben! Ben ki pek günahkâr bir karıyım meydanda hasenat olarak hiçbir hareketimi göremediğim hâlde bin seyyiatım gözlerime girip duruyor. (...)
Hasan- Fıkdan-ı hasenatınızdan ve kesret-i seyyiatınızdan dem uruyorsunuz. Halbuki bir adamın seyyiatını görüp bilmesinden ziyade hasenat olabilir mi? Hasenat ve seyyiat gibi bir muvazene-i dindaranede iseniz şunu niçin düşünmüyorsunuz ki gözyaşı gibi çeşm-i itibar ve intibahın ve dîde-i tövbe ve istiğfarın tâ içinden nebean eden bir mayiin yıkayıp

temizleyemeyeceği seyyiatı mı olur? Seyyiat dediğimiz şey hanım bir nevi sehviyat demektir. İnsan sehvini anladığı hâlde der ân tashih eder ise artık sehvin vücudu kalmış olur mu? Seyyiatını dahi gördüğü anda tashih eden adam salah hâlinden ayrılmamış demek olur. Nedamet ne kadar büyük ne kadar tesirli bir şeydir? İnsan kendisi gibi bir insanoğlunun bile huzuruna çıkıp da arz ve ibrâz-ı nedamet edecek olsa kabul etmemek mümkün olamaz itikadındayım. Onun huzuruna arz edilen nedamet elbette kabul olunacak ve nadimâne istirham edilen afv ve inayet elbette diriğ buyurulmayacaktır. Biz ki Müslümanız Madam bizim dinimizde nedamet ve tövbe ve istiğfar en büyük ibadetlerden addolunur. Siz dahi dindarsınız. Ben sizin kitaplarınızı okudum. Gördüm ki sizde dahi nedamet mucîb-i afv ve safhtır. Hatta değil Cenab-ı Hakk'a adî bir papaza arz-ı nedamet ettiğiniz hâlde dahi muaf oluyorsunuz. Kusur için istiğfar elde bulunan nimet için teşekkür istikbal için ümit ve intizar-ı diyanetin üss-ı esası ve istirahat-ı kalbin yegâne mucîb-i aleyhidir.

Hasan'ın hutbe-i dindaranesi üzerine Madam İlya artık duracak yer bulamayıp sizi de yol yorgunluğuyla rahatsız ettim varayım biraz yukarıya çıkayım hem bir teneffüs ederim hem de siz rahat edersiniz diye kalktı **Hasan**'ı kamarada yalnız bırakıp kendisi bet beniz kireç kesilmiş olduğu hâlde yukarıya güğerteye çıktı.

Kadın gittikten sonra bîçare **Hasan**'ın hâlini görmeli idi. Zavallı çocuk kim bilir ne gibi hissiyat-ı safiyanenin ilcâsıyla oturup hüngür hüngür ağladı. "Ah! Allahım senin nihayetsiz sabrın yanında bizim sabrımız ne kadar âciz kalır. Biz sebat ve metanet hususunda bu kadar büyük bir imtihana tahammül edebilir miyiz." diye ettiği hasbihal kendisinin hem kendi hem de Madam İlya hâline ispat edebilir idi ise de biz **Hasan**'da görmüş olduğumuz cevher-i insaniyete nazaran mutlaka karının hâline ağlamış olduğunu zan edebiliriz" (219-222). Bazen Hasan'ın bazen de yazarın yorumlarıyla verdiğimiz yukarıdaki cümleler **Hasan Mellah**'ın imanı ve Allah'a olan teslimiyetini göstermesi bakımından yoruma gerek kalınmıyacak kadar açıktır.

Daha sonra Madam'ı kirleten Trillo, bir gün şehri dolaşmaya çıkar. Kilise kenarında şarap içen miskin birisine rastlar. Onunla konuştuktan sonra samimî olup gemiye getirir. Bu miskin adam Madam İlya'nın kocasıdır. Bunların birbirini görmesi anında **Hasan**

Mellah, şükür için: "Gözlerini semaya dikmiş lisanının ucuyla yalnız Allah işitecek kadar tekbir" (235) getirir. **Hasan Mellah**, daha önce Madam İlya'ya, kocasına mutlaka kavuşacağına dair ümitler vermiştir. Allah'ın zor durumda olanlara mutlaka bir gün yardım edeceğini söyleyerek ona teselliler de vermiştir. Bu olay gerçekleşince bunları hatırlatan **Hasan Mellah**: "Gördünüz mü Madam? Cenab-ı Hakk nasıl insanın yardımına yetişir? Mazlumların mükâfatını nasıl verir?" (235) diyerek daha önce söylediklerini hatırlatırak Allah'a olan güvenini bir kez daha vurgulamış olur. Gelişen olaylardan sonra Madam İlya kendini denize atarak intihar eder. **Kuzella**'yı kaçıran Pavlos, onu Paris'e oradan İstanbul'a ve daha sonra Beyrut ve Şam'a götürür. **Hasan** ise, olayı duyduktan sonra kızı bulmak için Pavlos'u takip eder. Paris'e, oradan Mısır'a ve İstanbul'a geçer. Mısır'da Esma'yı alır ve onun peşine düşen sevgilisi Timur ile İstanbul'da buluşmasına vesile olur. Kafkas beyzâdelerinden olan Timur Bey ve sevgilisi Esma, birçok zorluk ve sıkıntıdan sonra **Hasan Mellah** vasıtasıyla İstanbul'da buluşurlar ve evlenirler. Timur geçimini hattatlıkla sağlar. Sıkıntıdan sonra rahatlığa kavuşan bu iki sevgili, rızıklarını temin eden: "Cenab-ı rezzâk-ı âlemin bu kadar lütfuna nasıl teşekkür edeceğini bilmeyerek" (429) ona daima dua edip şükrederler.

Hasan Mellah, Şam'a götürülen sevgilisi **Kuzella**'yı Pavlos'un elinden kurtardıktan sonra gemisiyle İspanya'ya doğru hareket eder. Yoldaki adaları gezer. Bir hapishaneyi ziyaret ettiğinde orada Madam İlya'nın intiharına sebep olan Trillo'ya rastlar. Trillo hiçbir suçu olmadığı hâlde bir adam öldürdü diye hapse atılmıştır. Trillo, bu olayı anlatınca **Hasan Mellah**, ona daha önceki Madam İlya'nın ölümüne sebep olduğundan bu hapse düştüğünü hatırlatır. Ayrıca Allah'ın her şeyi bildiğini ve ondan hiçbir şeyin gizlenemeyeceğini böylece bu dünyada Allah'ın adaletinin gerçekleştiğini anlatarak hem yanındakilere hem de Trillo'ya öğütler verir:

"**Hasan** –(Tesirinden gözleri dolarak) Hayır birader! Hayır! Allah'ın bildiğini soruyor isen onun bildiği senin bildiğin gibi değildir. Marsilya limanı içine kendisini defneden bîçare karının kemikleri aransa kum altında hâlâ mevcuttur. İnsan bir kabahatini gerek hükûmetten ve gerek insanlardan ketmedebilir. Lâkin Cenab-ı Hak'tan ketmedemez. İnsan kendisini gerek hükûmetin ve gerek insanların pençe-i intikamından kurtarabilir. Lâkin Allah'ın pençe-i intikamından kurtaramaz. (...) Şu zindanda bulunan kırk elli

kişinin elbette nısfından ziyadesi kayıtlarında mukid olan kabahatleri irtikâp etmemişlerdir. Lâkin biliniz emin olunuz ki bunlar sair cinayetlerinin cezası olarak buraya gelmişlerdir. Allah'ın adaleti muhayyiri'l-ukuldür. Bu bapta misal işte Trillo'dur. Onu burada müebbeden hapseden bîçare Madam İlya'nın kanıdır. Marsilya'da Trillo'nun hotelinde suikastla idam olunan herif dahi mutlaka bir büyük kabahatin cezasını görmüştür. Onu öldüren herif başka bir cinayet sahibi değil ise asla yakayı ele vermez. O herif olsa olsa yed-i manevi-i adaletin yazdığı a'lam-ı kaza cereyanın hükmünü icraya alet bir cellât olabilir" (439-440).

Aynı romanın devamı olan **Zeyl-i Hasan Mellah**'ta da Allah'a imanla ilgili unsurlar işlenmiştir. **Hasan Mellah**, **Kuzella**, Alonzo, Zerno, Alfons ve İlya hepsi Cezayir'e giderek bir konakta hayatlarını sürdürürler. Aralarında değişik konuşmalar yapılır, daha önce başlarından geçen maceralı olaylar anlatılır. Bu ailenin bütün fertleri olaylar boyunca **Hasan Mellah**'tan hep iyi şeyler ve iyilikler görmüşlerdir. Bundan dolayı şükür nevinden **Hasan Mellah** için Allah'a dualar etmişlerdir. İlya, dizleri üzerine eğilip gözlerini semaya dikerek: "Allah sizin gönlünüz ne kadar ganî cenabınız ne kadar âli ise hakkınızda lütfunu da gönlünüz kadar ganî cenabınız kadar âli etsin" deyince orada bulunanlar ve özellikle, Zerno, "Bu zamana kadar müşafehenin suret-i cereyanına yalnız uzaktan nazır olduğu hâlde İlya'nın bu duasını işitince başından şapkasını çıkarıp ellerini âsumana açarak can ü dilden "Âmin!... Yarabb âmin!..." (477) der.

Bir gün **Hasan Mellah** ile **Kuzella**, Cezayir'de bulundukları konakta dürbün ile dışarıyı seyrederlerken kendi canına kıymak isteyen bir genci görürler. **Hasan Mellah**, hemen oraya gider, kapıyı kırar ve içeriye girer. Genç ile tanışır. İsmi Numan olan gence canına niçin kıymak istediğini sorar. Genç olan Numan da pek söylemek istemez. Bu arada **Hasan Mellah**, ona; her zorluktan sonra Allah'ın bir kolaylık gösterdiğini, her şeyde Allah'ın bir takdiri olduğunu, herkesin kaderine razı olması gerektiğini, Allah'ın sıkıntıya düşenlere mutlaka yardım edeceğini, kaderden, Allah'ın adaletinden bahsederek bazı dinî öğütler verir. Böylece konuyu aralarında konuşurlar:

"**Hasan** -Evet! Hem de Allah'ın sevgili kullarından olduğumu itirafla iftihar ederim. Zira bu âlemde cilve-i Rabbanî olarak çektiğim felâketlerle beraber gördüğüm lütf-ı İlâhîye de

nihayet yoktur. Hatta madem ki sen dahi böyle canına kastedecek kadar dûçar-ı felâket olmuşsun işte daha hâlini sormadan öğrenmeden sana tebşir ederim ki lütf-ı İlâhînin senin hakkında dahi zuhuru pek karibdir. Zira Hazret-i Allah lütfu mutlaka bir mihnet bir felâket mükâfatı olarak eder. Lâkin mihnet ve felâkete sabır ve tahammül mükâfatı olarak eder. Binaenaleyh bir adam için felâketi dahi o adama bir lütfetmeğe mahsus olarak ya evvelce onu bir tecrübe etmek veyahut edeceği lütfun mahiyetini o adama iyice tanıttırmak için takdir eyler.

Delikanlı -Ah melek-sıfat Hasan ah! Sen kendini bu memleketin ecnebisi addediyor isen de sen dünyanın ecnebisi değilsin. Ağzından çıkan sözlerdeki kuvvet beni titretmektedir. Titretmektedir amma ah! Neyleyim ki şu felâket-i hâlim içinde bu gibi şeyler hakkında itikadım pek zaiftir.

Hasan -Eşhed-i billah! Vahdehü lâ şerîke leh ve hüve alâ küllî şey'in kadîr! Ben Müslümanım kardaşım! Sen de Müslümansın binaenaleyh seni kaza ve kader ve faide ve zarar hiçbir kimse tarafından gelmeyip ve gelmeğe ihtimal dahi olmayıp ancak cânib-i cenab-ı mevlâdan geldiğine iman etmeğe davet eylerim. Mademki felâket ve musibetin takdir-i İlâhî ile isabet eylediğine iman edeceksin öyle ise Cenab-ı Hakk'ın seni dûçar-ı felâket etmesinde ne faide ve lezzet bulacağını hükmedebilirsin. İstifade ve telezzüz bir ihtiyaçtır. Cenab-ı Hakk ise kâffe-i ihtiyaçtan müstağnî bir zat-ı ganiyy-i alelıtlaktır. Sana felâket takdir etmekte bir faidesi olmadıktan sonra lütfetmek dahi borcu değildir. Lütuf onun fazl ve ihsanından ibarettir. Bu kadar fazl ve ihsanı olan bir ecell-i sıfat efendinin şu gibi cilveler göstermesine tahammül edemeyecek olur isen vazife-i ubudiyete halel getirmiş olursun. Nimet içinde edilen ubudiyeti herkes eder. Bir de meydan-ı felâkete girelim de imtihan verelim. Bu imtihanda yüzü ak çıkar isen mükâfata ihsana nailiyet için istihkak göstermiş oluruz. İşte ben bu hesapla her felâketi bir lütf-ı Rabbanî takip edeceğine iman etmişim kardaşım! Kendi nefsimde sebkat eden tecrübelerim dahi bundan ibarettir. Vakıa bazı felâketler hem de pek büyük musibetler vardır ki bir lütf-ı Rabbanî takip etmeyecektir. O felâketler geçmiş bir kabahatın cezasıdır. Halbuki ben senden gördüğüm nasiye misillü bir nasiyeye sahip olan adamda kabahat-ı mesbuka dahi ümit etmem.

Delikanlı -Lâvallahi ey Hasan! Bana Numan İbni Mutahhir derler. Babam halka şefkat ve hulus-ı niyetle şöhret bulmuş idi. Ben de kendime kabahat addedebilecek hiçbir hareketim sebkat eylediğini tahattur edememekteyim. (...)

Hasan -Düşün Ey Numan düşün ki sen şu hâl-i zücretinde benden ümit eylediğin muavenet üzerine ümitvar ve müteselli olarak zannıma göre telef-i nefse artık lüzum görmemeğe başladın bir kere de Cenab-ı Müsteân-ı Hakîkîyi düşün. Kuvvet-i zahrın olarak yanında koca bir Allah var iken niçin kendini ye'se ve ye'sin delâlet-i mel'unanesiyle ölümün pençesine kaptırırsın? Hem bu ye'sin mahiyetini öğrenmek isterim" (595-596). Bu öğütler üzerine Numan, **Hasan Mellah**'a: "Seni bana ilhâm-ı Rabbanî mi haber verdi" (597) diyerek Allah'a şükreder.

Numan'ın anlattığına göre, Numan ile İnşirah Hanım'ı Cezayir hâkimleri zorla birbirinden ayırırlar. Numan'dan talâk-ı selâse ile boşadıktan sonra İnşirah Hanım'ı başka birisine nikâhlarlar. **Hasan Mellah**, Numan'ı da yanına alarak İnşirah Hanım'ı kurtarmaya gider. Kendisini engellemek isteyen ve haksızlık yaptığını söyleyen bir hanıma **Hasan Mellah**: "Beni yaratan ve lütfu ile müstağrak eden Allah ismine yemin ederim ki benim havsalamda zulme tahammül yoktur" (607) diyerek yoluna devam eder. **Hasan Mellah**, İnşirah Hanım ile Numan'ı tekrar birleştirir. Cezayir hükûmeti, müftüsü ve şehir kadısı sahtekârlıkla bu işi yapmışlardır. Orada **Hasan Mellah**'a sen nasıl şeriata muhâlefet edersin diye sorulduğunda: "İşim şer'-i şerif ile olduğu için ben mahkemeye geldim" der. Olayları dinleyen Nureddin ise: Oğlum **Seydi Hasan Mellah**, şer'-i şerif huzurunda görülecek davanız ne ise söyleyiniz. İşte burası mahkemedir. Kadı dahi budur. "Allah'ın emriyle ihkak-ı hak ise bütün ehl-i islâm istiyor" (614) der. Daha sonra mahkemede, yapılan haksızlıklar anlaşılınca **Hasan Mellah** sert bir dille: "Birinizin şîrine ak düşmüş diğeriniz de ondan aşağı değildir. Azrail ise yirmi yaşındaki civanların da canlarını alabilmektedir. İman ediniz ki ölüm size habl-i vüruddan yakındır. İnanınız ki şu cemiyet şöylece yakın vakitte âlemi'l-sır-ve'l-hafaya olan Allah'ın huzurunda bulunacaktır. Korkunuz ol Allah'tan ki onun azabı hiçbir şeye kıyas olunamaz. Siz ise yalan şahadet ettiniz günaha girdiniz. Canınızın tende olduğu şu dakikayı fırsat bilerek tövbe ve istiğfar ediniz. Numan İbn-i Mutahhir'den dahi helallık dileyiniz. Zira yevm-i kıyamette yakanıza

sarılır ise kimse affettiremez" (616-617) sözleriyle mahkemedeki herkese seslenerek yapılan haksızlıklarla ilgili konuşur ve oradan ayrılır.

Hasan Mellah, olayların gelişimi sürecinde devamlı olarak darda kalanlara maddî manevî yardımda bulunmuştur. Daha önce Arslan ile Esma'nın buluşmasına vesile olmuş, kendi sevgilisini sahtekâr Pavlos'un elinden kurtarmış, Alonzo, İlya ve Zerno'ya her konuda yardımcı olmuştur. Daha sonra Numan'ı intihardan kurtarıp sevdiği İnşirah'a kavuşturmuş ve bütün bu insanları yaşadığı konağa yerleştirmiştir. Bu insanlar, **Hasan Mellah**'ın bu iyilik ve yardımlarına karşılık nasıl teşekkür edeceklerini düşünürler. Onun için sürekli Allah'a duada bulunurlar. Ayrıca, herkes birbirine kavuştuğundan Allah'a sığınıp hâllerine şükrederler: "Cenab-ı Hakk bize huzur-ı sânisinî gönderdi! Aman git ayaklarına kapanarak arz-ı teşekkür et diye o dahi İnşirah'ı göndermiş idi. (...) İkisinin dahi elleri sinelerinde ve kalbleri Cenab-ı Allah'ta mütevâzıâne ve müteşekkirâne bir teveccühte bulunmuşlar idi. (...) Sen herkesin imdadına yetiştiğin hâlde Allah dahi senin imdadına daima yetişecektir" (619). "İşte Cenab-ı Hakk bizim hiç ümit etmemekte bulunduğumuz bir nimete dahi kemal-i fazl ve kereminden bizi nail etmeği takdir eylediği anda bunu dahi bize bir hizmet mukabili mükâfat olarak bahşetmiş olmak için senin dürbününü dün Numan İbn-i Mutahhir'in odasına tevcih eyledi" (621). Bütün bunlar Hasan'ın dinî duygu ve inanışının kuvvetliliği yanında ne kadar yardımsever birisi olduğunu da gösterir. Hatta bu yardım severliğini Allah'a olan inancından da kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Hasan Mellah, **Kuzella**, Arslan, Esma, İnşirah ve Numan, konakta toplanıp Allah'a şükrederlerken birdenbire Alonzo'nun "o hınzırı yakaladım" sesiyle dışarıya bakarlar. Alonzo'nun yakaladığı kişi daha önce **Kuzella**'yı kandırıp birçok insanı öldüren **Dominiko Padya**'dır. Bunun üzerine **Hasan Mellah**: "İşte o hınzır dahi ceza-yı amelini görmek için onu Cenab-ı Hakk senin yed-i intikamına teslim eylemiştir" (625) diyerek **Kuzella**'yı sevindirmiştir. Daha önce **Hasan Mellah**'ın sevgilisi **Kuzella**'yı kaçıran birçok insanın ölümüne sebep olan ayrıca gittiği ülkelerde kılık kıyafet ve dinini değiştiren, farklı isimlerle kendisini tanıtan **Dominiko Padya**, böylece **Hasan Mellah**'ın ve arkadaşlarının eline düşmüştür. Sahtekâr olan **Dominiko**, kendisini kurtarmak için **Hasan Mellah** ve arkadaşlarının ayaklarına kapanır ve öpmek ister. **Hasan**: "Nasıl oldu

da Allah sizi şaşırtabildi **Senyör Dominiko Padya**?... Böyle söylerim! Lâkin haşa Allah'ın sizi şaşırtmakta âciz olduğu gibi bir küfür etmek istemiyorum. Belki sizin kendiniz hakkında Cenab-ı Hakk dahi şaşırtamayacağını itikat derecesinde itimadınızı nazar-ı dikkate alarak böyle söylüyorum." deyince **Padya**: "Hayır efendim! Kulunuzu ol kadar kâfir zannetmeyiniz. Bendeniz Allah'ı ve Allah'ın kuvvetini bilir adamlardanım" (633) şeklinde cevap verir. Sözlerine devam eden **Padya**, "Hayır efendim! Daha pek çokları hakkında yani herkes hakkında nasılsa şimdiye kadar Allah'ı memnun edecek hiçbir muamelede bulunamadım. Yüzüm karadır efendim. Gerek Allah ve gerek insanlar tarafından affedilmez isem iki cihanda hâlim yamandır efendim" (634) deyince yazar da "İlâhî yarab! İnsan diye yaratarak kapıp koyuvermiş olduğun şu iki ayaklı mahlûka ne de garip garip tahavvüller inkılâplar tecelli ettirmişsin!" (636) diyerek hayretini ifade eder. **Padya**'nın sahtekârca girdiği durumları değerlendiren **Hasan Mellah**, onun cezasını Allah'a havale ederek affeder ve en sonunda şu öğütleri verir: "Hele pençe-i kahr-ı İlâhîden kurtulamayacaksın! Bahusus Allah sana bundan sonraki hayatının her dakikasını bin yıl azaba bedel olmak için seni bana bu gün öldürtmedi! Ben seni şimdi dünyada burada çoktan zelil ve hakir görmekle kalmayacağım! Bu hayat-ı fanîden sonraki hayat-ı ebedî içinde dahi seni böyle rezil ve rüsva göreceğim! Hukukumun zerre kadarından hiçbir vakitte vazgeçmem! Şu kadar var ki hem müddei hem de hâkim olmağı nefsim için tecviz eylemem!" (639) Ancak huylu huyundan vazgeçmez misali, **Padya**, kurtulduktan sonra da aynı sahtekârlıklarına devam eder. **Hasan Mellah**, **Padya** ile Casim'in kendisini öldürme plânlarını Batul ismindeki bakkal vasıtasıyla öğrenir ve onların plânlarına dair birer mektup yazarak gönderir: "Hz. Allah'ın vahdaniyetini ikrar ve Cenab-ı Muhammed'in nübüvvetine iman ve Müslüman olup Müslüman yaşadığıma ve Müslüman olarak vefat edeceğime hamd ü sena etmekte bulunduğumu ba'de't-tezkâr! Ey sâî-i bilfesâd! Batılın hak üzerine galebe edeceğine dair elde bir hüccetin var mı ki fesat yolunda bu kadar cüretli hareket ediyorsun? Şimdiye kadar muvaffak oldum zanneylediğin mel'anetler muvaffakiyetten mi addolunabilir ki âlemde rüsva-yı âlem olarak yaşıyorsun biraz namusun insafın gayretin olsa kendi kendini de teşni' ve tel'în edersin. Batıl hak üzerine nasıl galebe ediyor ki hakkın batıl üzerine gözleri daima açıktır. Batıl ise daima kördür" (671-672). Bundan sonra **Padya** Mısır'a gider. Olayların seyri de oraya kayar. Süleyman, Suriye'de iken **Zehra**'nın Menu ile evlendiğini öğrenir. Olanlara çok üzülen Süleyman, sevgilisi olan Sitti Zehra'yı Fransız General'den kurtarmak için

Suriye'den Mısır'a döner. Mısır'daki Ezher Camiî'ndeki mollaların yanına gider, orada cemaatle akşam namazını kılar. O geceyi orada geçirir: "Sofilerin sabah namazı Süleyman'ı artık o rahatsız yataktan kalkmağa mütecasir eyledi. Bîçare kalktı, şadırvandan abdest alarak camie girip Kelâm-ı Kadimden bir hayli sahifeleri ağlaya ağlaya okudu. Niçin ağlıyor? Ne bilsin? Badehû ellerini icâbetgâh-ı Cenab-ı Rabbü'l-izzete kaldırıp mütezarrırâne birçok teveccühte bulundu. Ne dua etti? Onu da ne bilsin?" (710).

Olayların gelişimi sırasında **Padya** yine boş durmaz, sahtekârlıklarına devam eder. En son Abbasî hanedanına mensup olduğunu söyleyip Seydi Ali ismi ile Şam'a yerleşir. Şam'da, Avrupadaki Karbonari Cemiyeti'ne mensup bir kişi tarafından öldürülür. Buna şahit olan Numan ve arkadaşları, kafasını keserek bir sandığa koyarlar ve **Hasan Mellah**'ın kızı Melek'in düğün hediyesi olarak **Hasan Mellah**'a takdim ederler. **Hasan Mellah** sandığı açıp bu başı görünce şaşırır ve Fas Kralı Süleyman'a başından geçen hikâyeyi anlatır: "Ey Molla Süleyman! Ben bu haindeki hakkımın ihkakı hususunu Cenab-ı Hakk'a havale eylemiş idim. Allah kısasın bu suretle icrasını murad buyurmuş. Ben Numan İbn-i Mutahhir'i bu intikamdan vazgeçirmeğe çalışmış idim. Lâkin Cenab-ı muntakim-i hakîkî hazretlerini intikamdan vazgeçirmek kuvvetimin fevkinde olduğunu bilemedim. Efendim! Ömrümde her ne günah-ı felâket ve ziyan gördüm ise bu kafanın yüzünden gördüm. Lâkin ömrümde kezalik ne kâr ve menfaat gördüm ise yine bu kafanın yüzünden gördüm. Menfaat ve ziyanın ve kâr ve temettuum hem maddî hem manevî oldu. Zevcem **Kuzella**'ya ve kerimem Melek'e bu herifle rekâbet sayesinde malik oldum. Babam **Osman**'ı ve amcamı bu herif öldürdü. Şunlar maddî kâr zararımdır. Manevî cihetine gelince zararım pek büyük ise de kârım dahi o nispette büyük çıktı. Zararım şudur ki müddet-i ömrümde Cenab-ı Allah'ın azametine karşı hiçbir isyanımı tahattur edememekte bulunduğum hâlde bu herif beni o felâkete de uğrattı. Zira bunun ettiği mel'anetleri düşünüp düşünüp de bir gün demiş idim ki "Ey Allah! Âlemin selâmet ve refâhı mürüvvet-i uluhiye iktizasından iken niçin böyle bir zalime muvaffakiyet verirsin? Zulmü eden bu ise ettiren sen değil misin" bu gün şu andaki manevî kazancım ise bu ziyanım kadar büyüktür. Zira Allah bana gösterdi ki İspanya'yı Fas'ı Cezayir'i hâsılı âlemi altüst etmeğe muktedir bir zalim dahi kendisini kurtarmağa muktedir olamayarak kellesi ayaklar altına atılıverir imiş. Demincek dalgınlığım bir su-i tesirden ibaret değil idi. Tarih-i umumîyi ezberden geçirmekte idim. Gördüm ki her zalim bir su-i akibete dûçar olmuş!

Mesut olan bir zalim göremedim. Zahiren bir iki zülemanın mesut yaşadıkları var ise de ağlebiyet bu hükmün aleyhinde olduğu cihetle onların felâket-i maneviyyelerine tarih muttali olamamıştır dedim. İman edelim ey kardaşlar iman edelim ki mazlumun zalimde olan intikamını almak hususunda Allah ihmal etmez imhal eder. İbret alalım ey ihvan ibret alalım ki işte dört günlük ömrünün saadetini temin için ömürler yıkan mel'unun akibet-i hâli böyle olur. Allah bunu âlemde bir ders-i ibret olmak üzere yaratmış. Vakıa pek kanlı pek pahalı bir derstir. Ondan da pahasına göre ibret alıp istifade edelim" (903-904). Yine **Hasan Mellah**'ın sarfettiği bu cümleler, onun Allah'a olan imanının derecesini yansıtmaktadır.

Ahmet Midhat'ın **Hüseyin Fellah** romanında da konumuzla ilgili epey bilgi ve malzeme var. Olaylar soğuk bir kış günü Galata'daki bir hendekte saklanmak zorunda kalan iki kadının başına gelen sıkıntılarla başlar ve Cezayir'e kadar geniş bir coğrafyada devam eder. Kimsenin soğukta dışarı bakamadığı bir günde hendekte iki kadın sesinin geldiğini söyleyen yazar; günün soğuğuyla ilgili Kur'an'dan: "Ve yüsebbihür-ra'd" ayet-i kerimesini okuyarak herkesin Cenab-ı Bari'den istimdat etmekle meşgul olduğu ve kapıdan çıkmağa değil hatta pencereden bakmağa cesaret edemediği böyle bir soğuk gecede Lüleciler Çarşısı tarafından hendek içinde iki insan heyülası göründüğünü söyler. Hendeğin içinde bulunan ana ile kız, kışın soğukluğu ve şartların zorluğu sebebiyle: "Aman yarab! Aman aman! Artık âlemin musibet tanıdığı ölümü bile işte biz saadet biliyoruz" diyerek hâllerinden şikâyet ederler. Sıkıntıları o kadar ilerler ki, anne: "Şimdiye kadar "kurtar" diye dua ettik. Kabul olunmadı. İşte şimdi "öldür" diye dua ediyoruz. Bari bunu kabul et!" deyince kız da "âmin!" (11) diyerek annesinin duasının kabul olmasını ister. Hendekten çıkan ana ile kız, Kılıç Ali Paşa Camiî'nin yanına gelip cenaze namazgâhında yerleşip kalırlar. Her namaz vaktinde ellerini açıp dilendikleri hâlde kimseden para alamazlar. Kız annesine yemek bulmaya çalışırken Laz Mehmet Ali Ağa isminde bir esirciyle tanışır. Yalancı ve fırsatçı olan bu adam, onları evine alıp kızı esir olarak satar. Bir zaman sonra kadını da evine almaz. Kadın yine sokakta bir ekmek parası bulmak için oradan oraya dilenir. Açlıktan ölecek durumdayken Süleyman Rahmi Efendi adında bir imam yardım eder. Kadın başından geçen sıkıntıları anlatınca imam, kadının durumunun düzelmesi için dua ve kendisini bu hâllere getirenlere de beddua eder. Kadın yapılan duaya kızıyla ilgili olanına âmin diyeceğini söyler. Düşmanlarıyla ilgili olanına,

"âmin diyemeyeceğim" der. "Çünkü Cenab-ı Hakk itikat eylediğimiz kadar âdil ise onları behemahal kısas edecektir" (66) diyerek onları Allah'a havale eder.

Hesna Hanım, iyi niyetli olan imamın yardımıyla Mısır tarafına hacıları götüren bir gemiye biner. Bu gemi, yolda haydutlar tarafından yağmalanır. Hacılar ne yapacaklarını şaşırırlar, dua ederler ve neticede yine Allah'a teslim olup kaderlerine rıza gösterirler. Yine bu arada başka bir haydut gemisi gelir ve bu sefer o iki grup arasında muharebe olur. Duruma şaşan hacılar kaçan da saldıran da dua ediyor diyerek ehl-i sünnetin bu konudaki hükmüne müracaatla: "Amma bu meselede ehl-i sünnetin verdiği karar pek muvafiktır. Cenab-ı Hakk'ın irade-i gayr mes'elesi hangi cihetle ise o duası kabul edilmiş sayılır. Yine olacak olur. Bu kavgada dahi Cenab-ı Hakk'ın irade-i sübhaniyesi haydutların galebesi tarafından imiş ki muharebe tamam iki saat imtidat eyledikten sonra karşıdaki gemi atılan yağlı paçavralardan ateş aldı." yorumunda bulunurlar. Yağmalama neticesinde ona yakın hacı denize atılarak öldürülür. Bu durumda ne yapacaklarını şaşıran hacılar, haydutlara yalvarır yakarırlar; ama onlara bir türlü söz geçiremezler. Tek kurtuluş çaresi olarak Allah'a dua edip sığınmak kalmıştır. Onlar da bu yola başvurarak dua ederler. Yazar ise, "Mukaddeme İtalyan olsun Venedikli olsun aman yarabb şu gemiye nusret ver de biz dahi halas olalım diye dua eden hacıların bu defa haydutlar belki canımıza kıymazlar aman yarabb! Haydutları muzaffer et de varsın malımız gitsin bari canımız kurtulsun diye duaya başlamış oldukları başkaca ve suret-i mahsusada dikkate şayan bir keyfiyettir. İşte hükema-yı İslâmda icâbet-i dua meselesinde vâdi-i itiraza ayak atarak büyük büyük sözler söylemiş olanların mahza bu gibi ahvali, nazar-ı hikmet ve dikkat önüne alarak söz söylemiş olacakları aşikârdır" (81) şeklinde onların bu dua etme durumunu tasvir ederek yorumlar.

Şehlevend ve Civelek Mustafa, esir ve hizmetçi olarak Cezayir Dayızâdelerinden Ahmet Bey'in konağındadırlar. **Şehlevend**, akıllı ve güzel bir kızdır. Civelek, gün geçtikçe kızı sever, sevmesi artar ve ona olan ilgisi neticede aşka dönüşür. **Şehlevend**, daha önce Civelek vasıtasıyla, çiftçi olan **Hüseyin Fellah**'ı, Ahmet Bey ve adamlarının saldırılarından kurtarmıştır. Münasebetler devam ederken **Şehlevend**'i **Hüseyin Fellah** da sevmeye başlar. Başlarından geçen hâdiseler ve gelişen olaylar neticesinde; **Şehlevend**'e hem **Hüseyin Fellah**, hem Ömer, hem de Civelek Mustafa sevdalanır.

Aynı şekilde **Şehlevend** de bu üç kişiyi aynı seviyede sevmektedir. **Hüseyin Fellah** ile **Şehlevend**, bu konuyu aralarında konuşurken **Şehlevend**, **Hüseyin Fellah**'a üçünüzü kendime kardeş olarak kabul edip öyle hayatımızı devam ettirelim der. Bu konuda herkesin kendine sahip olması gerektiğini söyler ve bunun bir vazife-i şer'iyye olduğunu vurgular: "Eğer bu vazife-i şer'iyye ve diniyyeyi tanımayarak hâlâ bağdan bağa gezer ise bu hâlde müttehem ve belki de mel'un olur" (254) der. Daha sonra **Hüseyin Fellah** kimseye haber vermeden İstanbul'a gider. Bekir Bey adındaki birisi, Hesna Hanım ve kızı **Şehlevend**'in kötü durumlara düşmesine sebep olmuştur. Ailelerinin bozulmasına sebep olduğu gibi zengin olan ailenin bütün mallarına sahip olarak Karun gibi zenginleşmiştir. Bunların yanında başkalarına da birçok kötülükler yaparak Vefa'da büyük bir konağa sahip olmuştur. İstanbul'da buluşan **Hüseyin Fellah**, Ömer ve İmam Hüseyin Rahmi Efendi; yaptıkları araştırma sonucu Bekir Bey'in konağının eşyası ile yanmış olduğunu öğrenirler. Olanlara dayanamayan Bekir Bey'in de üzüntüsünden çıldırarak tımarhaneye konulduğunu öğrenirler. Bu ibretli hâdiseyi düşünen Ömer, **Hüseyin Fellah**, İmam Süleyman Rahmi Efendi ve olaya şahit olan diğerleri hayret ederler ve Allah'ın adaletinin dünyada gerçekleştiğine inançları bir kat daha artar. İmam Süleyman Rahmi Efendi hayretinden "İnna lillahi ve inne ileyhi râciûn"[1] ayet-i kerimesini okur. **Hüseyin Fellah** ise, "Allahü ekber! Allahü ekber" diye tekbir getirir. Abdüssamed "Allahü bi-azizin zintikâm"[2] der. Ömer ise, hiç bir şey söylemeyip "Büyük bir tavr-ı itminan ve şükranla her birinin yüzüne bakar ve nasıl Allah kimsenin ahını kimseye de bırakmıyormuş" (269) der.

İstanbul'da bunlar yaşanırken, Ahmet Bey ve diğer eşkiyalar, başka bir Cezayir Dayısı olan Kurdoğlu'nun konağını basmayı düşünürler. Ön bilgi almak için de Civelek Mustafa'yı görevlendirirler. **Şehlevend**'in annesi Hesna Hanım, Kurdoğlu'nun evinde esir ve hizmetçi olarak düşmüştür. Mustafa, **Şehlevend**'in direktifleriyle olayları plânlar ve annesi Hesna Hanım'ın orada olduğunu öğrenir. Civelek Mustafa, Ahmet Bey ve

[1] O sabredenler kendilerine bir belâ geldiği zaman: "Biz Allah'ın kullarıyız ve biz ona döneceğiz, derler." (Kur'an, Bakara, 156), ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

[2] Allah kime de hidayet ederse, artık onu saptıracak yoktur. "Allah mutlak güç sahibi ve intikam alıcı değil midir?" (Kur'an, Zümer, 37), ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

adamlarına Kurdoğlu'nun evini basmak için uygun olan bir günü söyler ve Ahmet Bey ve diğerleri giderler. Ancak Civelek Mustafa; Ahmet Bey ve adamlarının daha önce yaptıkları zulümleri ve haksızlıkları gördüğünden Kurdoğlu'na da bir mektup yazarak bu gece evinin basılacağını yazar. Kurdoğlu'nun adamları; Ahmet Bey ve adamlarını yaralayıp öldürürler. Yerde yaralı olarak yatan Ahmet Bey ve adamlarına, Civelek Mustafa ve **Şehlevend**, olayları nasıl plânladıklarını söylerler. Bunun üzerine Ahmet Bey ve adamları yaralı hâlde şaşırırlar ve üzüntülerinden ölürler. Ölmeden önce Civelek Mustafa, onlara Allah'ın şu ibretli sırlarını söyler: "Siz intikama kudreti bu kadar zannıyla yüreklerini yaktığınız bunca bîçarelerin gerçekten müntakimlerini yok mudur zannederdiniz? Zühd ve salahla belki de kerametle müştehir olduğunuz hâlde âlemde "Allah" denilir bir müntakîm-i hakîkî olduğunu da hiç hatıra getirmediniz mi idi? Âleme hile tuzağı Kur'anların tuzakları nihayet kendi ayaklarına dolaştığı işte bununla da sabit oldu amma Allah bu dersi size göstermek için tertip etmemiştir. Belki Allah'ın vücudunda kuvvetinde kudretinde şüpheleri olan birtakım zaif imanlı eşkiya-yı ümmete göstermek için tertip eylemiştir. Ol eşkiya-yı ümmete ki onlar kuvvet ve kudret-i ilâhîyeyi yalnız dil ucuyla itiraf ederler ve halbuki bir cürm-i cinayet işleyecekleri zaman Allah'ın basar-ı muhiti kendilerini görmüyor itikadında bulunurlar" (331-332).

Hüseyin Fellah'taki Allah'a imanla ilgili bu tespitlerimizden sonra Ahmet Midhat'ın başka bir romanı olan **Felâtun Bey İle Rakım Efendi** adlı eserine geçip oradaki zikredilen unsurları tespit edelim. **Rakım Efendi**, eski tophane kavaslarından birinin oğludur. Daha bir yaşında iken babası ölmüştür. Annesi ve Arap dadısı Fedayi'nin çalışmaları sayesinde öğrenimini tamamlar. Annesi vefat edince Fedayi ona bir anne şefkatiyle bakar ve onu sever. **Rakım**, daha sonra hariciye kalemlerinden birine memur olur, buraya önce parasız, sonra da ufak bir aylıkla gidip gelir. Bu vesile ile konuya değinen yazar onun: "Cenab-ı Hakk'ın takdir ettiği kadar kazancını" (52) temin ettiğini belirtir. Fransızca öğrenir, bir matbaacıya kitap çevirir, yabancılara Türkçe dersi verir, böylece epey para kazanır ve Canan adlı küçük bir cariyeyi satın alarak onu okutup yazdırır, piyano dersi aldırır. Sonunda iyice yetişmiş bulunan Canan ile evlenir. **Rakım Efendi**, bir gün ailece gezmeye gitmek ister. Canan'ın hocası Jozefino'yu da beraberlerinde götürürler. Buna çok sevinen Jozefino, **Rakım**'ı övünce tevazukâr olan **Rakım Efendi**: "...Lâkin bunda bizi bu kadar methe bir değer göremiyorum. Sabahı

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Allah teşkil ediyor, bu denizi, bu mevkii de o yaratmış" (93) sözleriyle Allah'ın kendilerine sunduğu nimetlere şükreder. **Rakım**, sonunda maddî olarak belli bir refaha ulaşır. Canan ile evlendiğinden mesut bir hayat sürer. Bu duruma özenen Jozefino, "Mesutsun **Rakım**, vallahi mesutsun. Yüzünü yerlere sürerek Cenab-ı Hakk'a dua ve teşekkür et" der. **Rakım** ise, "Evet Cenab-ı Hakk'ın, hakkımda olan bunca lütf-ı ihsanını takdir etmiyecek kadar değilim Madam. Benim gibi öksüz çocuğu bu kadar nimete gark etmek, bana senin gibi dostlar vermek Allah'ın lütuf ve ihsanından başka bir şey değildir" (141) diyerek hâline şükreder ve Allah'a karşı olan memnuniyetini gösterir.

Ahmet Midhat'ın **Çengi** adlı eserinde de iman konusunda bazı unsurlara yer verilmiştir. **Daniş Çelebi** dışında romanın başka bir mecnunu olan Canberd Bey, yaşlı ve dul olmayan Hüveyda Hanım ismindeki kızla evlenir. Hüveyda Hanım, hamile kalır. Daha hamile iken Canberd Bey bebeğin kız olmasını isterken Hüveyda Hanım, erkek olması için dua (51) eder. Aslen Mısır kölemenlerinden olan Canberd Bey, birçok özelliğiyle **Daniş Çelebi**'ye benzer. Onun bu özelliklerinin bir kısmı hiç dışarıya çıkarmadığı kızı Melek'e de bulaşır. Yazar, **Melek Hanım**'ın hayatını anlatırken onun tuhaf hareketlerine hayret eder. Bu vesile ile Allah'ın tabiattaki her şeyi farklı yarattığını vurgulayarak şunları söyler:

"Fakat tayin eylediğimiz bazı nukât-ı mühimmeyi hayalinizde birbirine vaslediniz. Bakınız düşününüz hükm-i tabiat sanki bir vahy-i âsumânî imişcesine nasıl kendi kendini kalb-i insanda yerleştiriyor!

Cenab-ı Hakk bütün âlemi bir dâr-ı muhabbet bir muâşakahane-i umumî olmak üzere yarattığı ve bir edna çiçek bile kendi hakkında nazar-ı meyl ve muhabbet celbetmek için cilveler gösterdiği ve hele birbirine şekilce benzemeyen ve aralarındaki şu adem-i müşabehet erkeklik karılık gibi iki farklı ve başlıca hâle bedaheten delâlet eyleyen iki sineğin avuç içi kadar bir âlemde oynadıkları aşk ve muhabbet oyunları en kalın kafalıları bile ikaza kifayet eder. Hâsılı cihanın her hâli her rengi her sureti ol sırr-ı azamı ifşâ için suret-i mahsusa-i âşıkânede tertip edilmiş bulunduğu hâlde **Melek Hanım** olsun Şeytan Hanım olsun kim olur ise olsun yürek sahibi bulunmak şartıyla her zî-hayatta kendi

gözleri önünde daima açıkta bulunan o sırr-ı azamı görecek istidad-ı kâmilin fikdanına hükmedilmek ihtimalat dahiline girebilir mi?

Cinân-ı masumiyette bir çift insan var idi ki kendilerinden evvel gelmiş ve âlemde bir suret-i maişet tertip eylemiş hiçbir insan görmemişler idi. Bunlara bir ağaçtan meyve verip yememeleri emrolundu! Bir hekim-i müslimin dediği veçhile mademki o ağaçtan meyve ekli menedilecek idi. Ağaç niçin yaratıldı? Mademki menedildi o bir çift insanı bu memnuiyyetin haricine çıkarmak için iğvâ edebilecek şeytan niçin yaratıldı? Niçin ona iktidar verildi? Âlemde rıza-yı Rabbanî hilâfında bir şey tahalluk edebilir mi? Hükmedilmek lâzım gelecek ki bu meyve mutlaka ekl edilmek için yaratıldı. O şeytan mutlaka iğvâ etmek için memur edildi. Bunlar hep birer cilve-i Rabbanîdir. O meyve hâlâ vardır ve ekl ediyoruz. O şeytan hâlâ vardır ve bizi iğvâ ediyor. O cilve hâlâ mevcuttur ve her ne noktada cilveger oluyor. Bu mananın kâffesi ise bir taraftan edilen niyaz ve diğer taraftan gösterilen naz arasını tefrik eden ibâd-ı selâseden hâli nokta-i mevhumenin altından çıkıp görünür görünmez yine onun altına girip gizleniyor.

Bu tecellîyat kâinat içindir. Kâinat içinde insan dahi dahildir. Bizim **Melek Hanım** ise nev'-i beşerden bir ferttir. Elbettte kâinatın haiz olduğu ol tecelliden hissesini alacaktır. Bir hanede değil bir mahzen içinde bulunsa yine tecelliyat-ı mezkure kendisine vasıl olacaktır. Çünkü tecelliyat-ı mezkure semavîdir" (70-71). Bunlarla beraber Yazar, çengilerin def çalıp eğlenmeleri ve onları seyredenlerin coşarak içip sarhoş olmalarını görünce onların bu durumdan kurtulmaları için: "Vücut için o bir azab-ı elemdir ki insan dost olan vücutları bu azab-ı elimde dûçar olmaktan muhafaza etmesi için Cenab-ı Hakk'a dua etmelidir. Dost olan vücutlar değil. Hatta düşman olan vücutlar için dahi lütfen ve mürüvveten bu duada bulunmalıdır" (117) şeklinde tavsiyede bulunur.

Allah'a imanla ilgili bazı unsurların işlendiği romanlardan birisi de **Kafkas'tır. Kaplan Bey, Esmacan**'a âşıktır. Ancak **Esmacan**, zamanında Yunus'u sevmiş ve başkasıyla evlenmeyeceğine dair söz vermiştir. Bu sebeple **Kaplan**'a pek ümit vermez. **Kaplan** da onu unutmak için Katerina ile görüşmeye başlar. Olaylar devam ederken bir genç, **Esmacan**'ı bir ormanda kaçırır ve Yunus'un evine getirir. Orada, onları Yunus'un süt

annesi Goşamaf karşılar. Burada, **Esmacan** ile Yunus'un nikâhının kıyılması için **Esmacan**'ın sevgilisi olan Yunus beklenir. Bunlar beklerken Yunus, Kazaklarla bir çatışmaya girer ve ağır bir şekilde yaralanır. Bu duruma, **Esmacan**'ın biradeři Canberd Bey, Goşamaf ve **Esmacan** çok üzülürler. **Esmacan** ile Yunus, daha sonra Allah'ın verdiği hükme rıza göstermeleri konusunda birbirlerine teselli verirler. Yunus ölmeden önce aralarında acıklı konuşmalar olur. **Esmacan**, Yunus'a evlenmelerinin âhirete kaldığını söyler. Yunus ise, "Hasretin kıyamete kalışı da Allah'ın emriyledir" diye o yaralı hâliyle ona teselli verir. "Allah'ın emri olmadığı hâlde dünyada ne olabilir?" der. **Esmacan**, kimseyle evlenmeyeceğine dair Yunus'a söz vermesi üzerine, Yunus teselli bularak: "Teşekkür ederim **Esmacan**; asilzâdesin meleksin! Allah'ın emriyle olacak işi yine Allah'a havale ettik değil mi? İşte Allah'ın emri bu imiş! Ben ölüyorum! Allah'ın emriyle ölüyorum. Benim için hiç ağlama! Madem ki sen itikadı bütün bir kızsın Allah'ın emrine razı ol!" (168) tavsiyesinde bulunur. Bundan sonra vefat eder. **Esmacan** ise inancının verdiği kuvvetle teselli bularak daha sonraları hem evde hem de kabri başında Kur'an-ı Kerim okuyarak onun ruhuna hediye eder.

Yeryüzünde Bir Melek romanında, **Raziye** ile **Şefik** küçüklükten itibaren mahalle arkadaşı olup birbirlerini aşırı derecede severler. **Şefik**'in tıp tahsilini yapmak için Avrupa'ya gitmesinden sonra **Raziye**'nin babası Mehmet Hulusi Bey, kızını İskender adında birisine nikâhlar. **Şefik**, Avrupa'dan döndükten sonra bir özel yazıhane ve eczane açıp doktorluk yapar. Aynı zamanda aşırı bir şekilde sevdiği **Raziye**'nin evine gidip cumbalı balkondan onunla görüşmelerini sürdürür. Bu ziyaretler devam ederken bir gün hastalık münasebetiyle başka bir kadın olan Arife Hanım'ın evine gider. Arife Hanım, **Şefik**'e âşık olur. Onunla evlenmek ister. İki sevgili arasında kalan **Şefik**, sonunda tercihini **Raziye** lehine kullanır. Ancak Arife, onları ayırmak için elinden geleni esirgemeyecektir. Görüşmeler sırasında **Şefik** ile **Raziye** arasında sık sık uzun konuşmalar olur. Bu konuşmaların birinde, **Şefik**'in **Raziye** Hanım'ın kocası İskender Bey'e bir zarar vermeden sevgisini devam ettireceğini söylemesi üzerine **Raziye**, sevinir ve: "Hey azametine kâinatın hayrette kaldığı Allah! Azamet-i şanını tesbih ederim. Haydan meyyit, meyyitten hayy çıkarmak kudreti senin Kadiü'l-alal-ıtlak olduğuna bürhanı kafidir! İşte ümitten yeis, yeisten ümit çıkardığın benim kendi hakkımda vaki

oldu..." (30-31) der ve Allah'a şükreder. **Şefik** ile **Raziye** arasında nikâh olmadığından ve **Raziye**'nin İskender Bey'le evli olmasından, onları gören mahalle ve kahvedeki halk, onun gidip geldiğini görünce hayret ederler ve bu evli kadınla **Şefik**'in gayr-ı meşru ilişki yaşadıklarını zannederler. Ancak dinî inançlarına bağlı olan bu iki sevgili; bütün görüşmelerini, **Raziye**'yi seven ve onun yardımcısı olan Nimetullah Hanım yanında gerçekleştirirler. Mahalleliler konuşmalarını öyle ileri götürürler ki, artık onlara verilecek recm cezasının nasıl gerçekleşeceğini tartışırlar. Ancak konu mahallelinin bildiği gibi değildir ve inançlı olan bu iki sevgilinin buluşması safiyanedir. Çünkü onlar da ellerinde olmadan o duruma düşmüşlerdir. Öyle sıkıntılar çekerler ki, bazen Allah'a isyan edecek dereceye geldikleri an, yine tövbe edip Allah'a sığınırlar. **Şefik** bir seferinde: "Of! Yarabb! Bu cilvelerin hepsi senden değil mi? Bu âciz kullarını böyle çıldırtmaktaki hikmeti de mi sormak yasak? Yaksa cem-i ezdatta dahi muktedir olduğunu göstermek için mi beni bu hâle koydun? Muktedirsin yarabb muktedirsin! Beni öldürüp şu belâdan kurtarmağa da muktedirsin!" (338) diyerek tekrar Allah'a sığınır. Görüşmelerin çoğuna şahit olan Nimetullah Hanım, bir gün **Şefik**'e, "Sen **Raziye**'yle hep böyle bu şekilde mi ilişkilerini devam ettireceksin, evlenmiyecek misin?" diye sorar. **Şefik** ise: "Allah **Raziye**'yi bana haktan ve şer'an kısmet etmedikten sonra ben kısmeten Allah'a muhalefet etmekten haya ederim" (645) şeklinde cevap verir. Nimetullah ise, "Aferin **Şefik**! İşte şimdi emin oldum." diyerek onu tebrik eder.

Şefik'in evinde Neşe isminde bir Arap hizmetçi bulunmaktadır. Evin basılması işine para karşılığında hizmet edecektir. Arap hizmetçi, ev tam basılacağı sırada: "Hayır! Kabul edemem! Kabul edemem! Hepimiz öleceğiz! İki ellerimiz yanımıza gelecek Cenab-ı Allah'ın huzuruna çıkacağız! Ben orada ne yaparım! Siz masumsunuz! meleksiniz!" (566) diyerek ceblerindeki altınları ve paraları yere atar ve **Raziye** ile **Şefik**'in suçsuz olduklarını itiraf ederek yaptığına pişman olur. Arap, bu paraları hep gizli olarak Arife'ye söz getirip götürmede kazanmıştır. Tam öleceğini anlayınca bu yollarla kazandığı paraların hesabını âhirette veremeyeceğine inanır ve bu hareketi yapar. Bütün bunların yaşanmasına rağmen bir gün ev basılır ve **Şefik** ile **Raziye** yakalanır. **Şefik** cezasını çekmek üzere Vidin'e gönderilip hapishaneye konur. **Şefik**, hapishanede çok sıkıntılar çeker. Bu sıkıntılar ve eziyetler devam ederken İstanbul'daki eski bir dostu olan

Arzuhalci İsmail, arkadaşı olan Vidin vali muavini İbrahim Bey vasıtasıyla **Şefik**'e yardım etmek ister. O zor şartlarda **Şefik**'e yardım edilince **Şefik** sevincinden Allah'a şükredip secdeye kapanır (734). **Şefik**, hapishanedeyken kendisine yardım eden ve sonunda mektup yazan vali muavini İbrahim Bey'den aldığı mektup üzerine yine: "Yarabb! Bu mektubu bilvakıa İbrahim yazdı amma yazdıran sen değil misin? Aman Allah'ım mazlumlar için lütfun ne kadar büyük olduğunu göstermek hikmetiyle mi İbrahim gibi bir kulundan bu derece büyüklükler sadır ediyorsun! diye yüzünü secdegâh-ı şükre sürerek" (777-778) doğruca İbrahim Bey'in odasına varır, onunla dertleşir ve sonunda dert ortağı olur.

Cezasını tamamladıktan sonra İstanbul'a dönen **Şefik**; Arife Hanım'ın bazı iftira ve oyunlarından dolayı **Raziye**'nin sefalete düştüğü konusunda bilgiler alır. Bunları araştırır. Söylenenlerin Arife Hanım'ın iftiraları olduğunu öğrendikten sonra **Raziye**'ye karşı fikri değişir ve evlenmeye karar verir. Onların her işine fesat karıştırmak isteyen, zengin olduğu hâlde bütün malını **Şefik** ile **Raziye**'ye zulmetmekle geçiren Arife; öyle bir zillete düşer ki, karnını doyurmak için sokaktaki çingenelerle susam satmak zorunda kalır. **Raziye** ile **Şefik**'in evlenecekleri gün susam satan Arife Hanım ile **Şefik** karşılaşırlar. Aralarında geçen bazı konuşmalardan sonra Arife, dayanamaz ve oradan ayrılarak intihar eder. Yazar bu durumu, ilâhî adaletin tecelli etmesi şeklinde **Raziye**'nin ağzından anlatmaya çalışır. "... O zamandan beri Cenab-ı Hakk'a şükretmekteyim. Hakk teâlâ hazretlerinin bundan büyük başka hangi lütfunu aramalı ki beni mahvetmeye çalışan zalimin kendisi mahvolmuş bulunduğu hâlde işte hâl-i zillet ve sefâleti nazargâh-ı intikamındadır. **Şefik**'imin babası bunu pek hekimâne şerh ederdi. Dünyada bir kimseye fenalık edip de o fenalığın aynı bir belâya dûçar olmamak adâlet-i ilâhîyeye muvafik olamayacağını söyler idi. Herkes ettiğinin ve hatta düşündüğünün bile aynını görecektir. Der-akab görmez ise bile elbette bir zaman gelip görecektir. Kötülük de böyledir, iyilik de. Bir iyilik et de denize at! Hakk onu bilir. Derler ki böyle sözler tecrübesiz ve boş yere olarak söylenmemiştir kardaşım! Tabiatında fenalık istidadı olanlar bu sözleri hezeyan zannederler ise de bu sözlerin söylenmemiş olması için tecrübeler geçmiş olmak lâzım olduğu gibi şimdiye kadar unutulup kaybolmaması için o tecrübeleri tekrar ve teceddüdü devam eylemesi lâzım gelir. Bunun aksi olarak etme komşuna gelir başına ve kişi kazdığı

kuyuya kendisi düşer gibi sözler dahi böyledir. İşte köşede oturduğum yerde hep bunları düşünüp hem Hakk teâlâ hazretlerine hamd ve sena etmekte ve hem de tabiatımda fenalığa istidat var ise onu defe çalışmakta idim" (1134-1136). Birçok sıkıntı çeken **Şefik**, sonunda isteğine kavuşur, **Raziye** ile tekrar buluştuğundan ona: "Cenab-ı Hakk'a şükretmeli karındaşım! Allah benim şu bahtiyarlık günümün mesudiyetini ikmal için bu şeyleri dahi ikmal ediyor. Şimdi selâmlıkta dahi Cenab-ı Hakk'ın bir lütfuna mazhar oldum. Vidin'de mahbus iken bana ettiği iyilikleri size haber verdiğim İbrahim Bey yok mu idi? İşte o adam bir büyük felâkete uğramış olduğu hâlde bu gün demin kerk buraya geldi. Hakkın lütfuyla o felâkete hiç uğramamışa döndüm. Şimdi de sizi perişan eden Ârife'yi buraya gönderdiğini haber alıyorum. Bunların hepsini iffet ve ismetimin mükâfatı olduğunu iyice bil karındaşım! Bunlar bizim mazlumiyetimizin mukabili olarak hep Cenab-ı Hakk'ın lütfudur..." (1140-1141) cümleleriyle Allah'a olan teslimiyetini ifade eder. Sonunda isteğine kavuşur, **Raziye** ile hayatlarını birleştirir ve yine Allah'a hamd ü senalarda (1158-1159) bulunur. Bu iki eş, daha sonra Allah'ın kendilerine gösterdiği imkânlara şükrederek hayatlarını sürdürürler.

Henüz 17 Yaşında romanında, **Ahmet Efendi**, en sonunda, **Kalyopi**'yi düştüğü kerhaneden kurtarır. Ailesine yardım edip ekonomik yönlerini düzelttikten sonra; **Kalyopi**'ye bir Rum koca bulur ve Beyoğlu'nda Panayaya kilisesinde nikâhını kıydırır. Bunların bu mutlu anlarını yazar, bir dua ile bitirir: "Cenab-ı Hakk bîçare **Kalyopi**'ye göstermiş olduğu acı günlerin mükâfatını bundan sonra meşru kocasının âğuş-ı kadr-ı şinasîsinde ve ana baba yuvasında geçirdiği ve geçireceği tatlı günler ile tayin eylemek takdirinde imiş. İşte kaderin bu hükmü dahi şu suretle yerini buldu" (200).

Karnaval romanının kahramanlarından **Nizami**, sarhoş olduğu bir gün çıktığı minareden: "Ey cemaat! İşte mertebe-i ala-yı illiyine varan bir zat böyle uçar" diyerek kendini aşağı atıp intihar eder. Bu vesile ile içkinin insanı ne gibi kötü hâllere düşürdüğünü anlatan yazar, **Nizami** için şöyle dua eder: "Cenab-ı Hakk cümleyi bu misüllü su-i evakibden muhafaza buyursun. Bahusus erbab-ı işrete bu derecelere varmaksızın tarık-ı nedamet ve necatı irae eylesin âmin!" (257).

Dürdane Hanım romanının iki renkli siması olan **Sandalcı Sohbet** ile **Acem Ali Bey**, arkadaştırlar. İkisi de dürüst ve haksızlıklara tahammül edemeyen fitrata sahiptirler. Kim haksızlık yaptıysa ona cezasını vermek için beraberce haksızı cezalandırırlar. Günlerden bir gün bu iki arkadaş, Mergup Bey'in, **Dürdane Hanım**'a yaptığı haksızlıkları konuşurlar. Sonunda, Mergup Bey'i öldürmeye karar verirler. Bu sırada **Sandalcı Sohbet**, daha önce başından geçen hikâyeyi anlatır. Otuz beş yaşlarında olan **Sandalcı Çerkez Sohbet Ağa**, bir paşanın konağında büyümüş bir köledir. Sekiz yaşından itibaren gizlice para biriktirir. Yıllar sonra hatırı sayılır miktarda parası olmuştur. **Sohbet**, evde bulunan ahlâksız kahyanın çirkin teklifini kabul etmeyince onun tertip ettiği entrikaya kurban gider. Halbuki Sohbet'in efendisine olan muhabbet ve sadakati bir derecede idi ki dünyada "Cenab-ı Hak'tan sonra efendisini tanır efendisini sever efendisinden korkar" (83) dı. **Sohbet**, bulunduğu evde dürüstlüğüyle dikkat çeker. Hatta efendisi ona akrabasından olan Lâtife Hanım'ı bile vermeyi düşünür. Fakat evde, dindar ve sofu görünüp bütün sahtekârlıkları yapan kahya Cemal Ağa, **Sohbet Ağa**'yı çekemez. Hatta onu dürüst olmayan bir sevgiyle sevmeye başlar ve yüz bulamayınca sohbetin başına bir çorap örer. Kahya Cemal Ağa, paşanın paralarını çalar. Yapılan arama sonucunda, **Sohbet**'in odasında bulunan yüklü miktardaki para onu suçlu duruma düşürür. Hapse atılan **Sohbet**, daha sonra firar ederek Kahya Cemal Ağa'yı öldürür. Oradan kaçıp İstanbul'a gelir ve sandalcılık yapar. Bundan sonra **Acem Ali Bey** ile **Sandalcı Sohbet Ağa** samimî arkadaş olurlar. Cemal Ağa'yı haklı olarak öldürdüğü hâlde pişman olduğunu ve bunun cezasını âhirette veremeyeceğini söyleyerek onu Mergup Bey'i öldürmekten vazgeçirir (101). Daha sonra **Sohbet**: "Bir katil, beş senede döktüğü kanın cezasını çekmiş oluyor ise de onun manevî cezasını ömrünün son gününe kadar çekeceği gibi âhirette nasıl olacağını da ancak Hz. Adil-i mutlak bilir" (101-102) der ve yaptıklarına çok pişman olduğunu belirtir. **Acem Ali Bey**, en sonunda **Dürdane Hanım**'la görüşür. Mergup Bey'den intikam almak için kadından olumlu cevap alınca Mergup'u, **Dürdane Hanım**'ın konağına getirir. Daha önce olduğu gibi şimdi de bu işi, arkadaşı olan **Sandalcı Sohbet** ile yapmaya karar verir. Sahile giderek **Sandalcı Sohbet**'i arar. Sonra onu bulamayınca o günün Cuma olduğunu hatırlayarak Sohbet'in Cuma namazına gittiğini tahmin eder. Sandalcı ile karşılaşınca onun camide namaz kılıp dua (114) ettiğini öğrenir. Daha sonra iki arkadaş, Mergup'a cezasını vermek için yola koyulurlar.

Vah romanında, **Behçet** ve **Necati** adındaki iki arkadaş, vapurla Üsküdar'a giderken kadınlar kısmında uzun boylu ve güzel olan bir kadın görürler. **Behçet** bakmak ister. **Necati** ise, buna taraftar değildir. Taraftar olmamasının sebebi Allah'a olan inancındandır. **Behçet** ile **Necati** arasında bu konularda uzun konuşmalar olur ve kadınlara bakmama konusunda **Behçet**'in: "Acayip! yeni yeni hikmetler mi icat ediyorsunuz?" demesine karşılık **Necati** şu cevabı verir: "Hikmet denilen şey hakikat demek olup hakikat ise ezelî ve ebedî olmak hususunda Cenab-ı Hakk'a sânî addolunabilir. Zaten Cenab-ı Hakk dahi bir hakikat değil midir?" (8-9) şeklinde cevap verir. **Behçet** olayların gelişimi içinde **Ferdane**'ye ilgi duysa da ondan yüz bulamaz. **Necati**'nin ilgisine ise olumlu karşılık verir. Mektuplaşırlar. **Necati** ile **Ferdane Hanım** arasındaki mektuplaşmalar devam ederken, zamanla birbirlerine olan sevgileri de artar. Bunları çekemeyen **Behçet**, **Ferdane Hanım**'ın bir fotoğrafını ele geçirdiğinden onu kullanmak için her yolu dener. O gün için yeni gelişen kopyalama-fotomontaj usulüyle hem çoğaltır hem de değişik şekillere sokar. Beyoğlu'nda bir fotoğrafçıda çoğaltıp dükkânlara astırır. Bunları **Necati**'ye göstermek için onu Beyoğlu'na götürür. Bu açık saçık fotoğrafları gören **Necati**, **Ferdane Hanım**'ın bu durumuna şaşırır ve baygınlık geçirir. Kendine geldiğinde **Behçet** ile aralarında konuşurlar ve bu kadının kendilerini kandıran bir fahişe olduğunu söylerler. Olayları tertipleyen **Behçet**, her şeyin farkındadır. Ancak bunları bir türlü anlayamayan **Necati**, **Ferdane**'ye kendisini kandırdığı zannıyla beddua eder: "Allah'tan bulunuz Hanım! Cümlenin ceza-yı amelini vermek şan-ı adaletinden olan Cenab-ı Allah elbette sizin dahi ceza-yı sezanızı verecektir. Kendinizi melek gösterip de benim gibi bîgünahın aklını başından almaya nasıl cesaret ettiniz ki hakikatte en mübtezel kadınların dahi en mübtezeli imişsiniz!..." (158). Ancak daha sonra da **Ferdane**'nin bu düşkünlük durumuna bir türlü akıl erdiremeyen **Necati**: "Aman yarabb! Sadef-i masumiyet içinde dürr-i ferîd-i iffet zannettiğim **Ferdane** ne kadar bayağı bir karı imiş! Ey kudretine kurban olduğum Allah! Böyle nurdan dökülmüş zannolacak surette yarattığın vücut senin Kudret-i Sâni'âna ki az mı delâlet ediyor idi ki bir de tutup bu kadar âli vücudun bile azametin mukabilinde hiçbir kıymeti olmayacağını göstermek için onu çirkâplar içine atıverdin?" (159) şeklinde Allah'a seslenir. **Necati** daha sonra gelişen olaylar üzerine **Ferdane Hanım**'ın suçsuz olduğunu öğrenerek onunla hayatını birleştirerek mutluluğa erer.

19.Asır, bilimin son hızıyla geliştiği bir dönemdir. Her gün, yeni keşif ve buluşlar gerçekleştirilerek gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Tabiatı, bizzat yerinde görüp incelemek için birçok Batılı bilim adamı çıkmış ve araştırmalar yapmıştır. Tabiattaki birçok kanun ve mükemmellik, bir kısım insanları inançsızlığa sürükleyip dinlere karşı tavır almaya sürüklerken bir kısmını da dine yöneltmiştir. Böylece, tabiattaki mükemmelliği görerek yaratıcıya olan hayranlıkları artmıştır. Allah'a iman konusunda birçok dini unsurun işlendiği **Acâib-i Âlem** romanının baş kahramanı **Subhi Bey**, tabiata âşıktır. Arkadaşı **Hicabi**'ye bunları anlatırken: "Ya Cenab-ı Hakk beni kör yaratmalı idi veyahut kanun-ı tabiatını böyle bir milyon adamın aklı bir yere gelse âciz kalacak kadar vâsi yapmayıp sınıf-ı mahlûkatın efrâdını azaltarak tetkikî kabil olabilecek bir surette yaratmalı idi. Onun için dünyaya gelmekten maksat, Sâni-i Rabbanî'yi temaşadan ibaret olup, yemek içmek giyinmek, kuşanmak gibi şeyleri ise masnuat-ı İlâhîyeyi temaşa ile ruhunu gıdalandıracak olan insanın vücudunu muhafaza etmektir" (9) cümlelerini sarfeder. Daha sonraki sayfalarda yine arkadaşı **Hicabi**'ye: "Cenab-ı Hakk'ın hafayâ-yı kudret-i sanîsini muvazeneye medar olan kanun-ı tabiata siz dahi âşık mısınız?" (12) der. (...) Sözlerine devam ederek: "Sahib-i Cemal Hâkim-i Kâinat hazretleri o cemalin dahi hâlıkıdır. İşte cemale âşık olmak var ise o cemale âşık olmalı. Vuslat-ı hakîkîye var ise ona vasıl olmalı! (14) (...) Ah! kâinat içinde darı tanesi kadar kalmayan şu dünyanın üzerinde küçüklüğü insanı çıldırtacak derecede kendimi gördükçe mabudumun azamet ve kibriyasına karşı ne tatlı bir mahviyet ile mahv olup gidiyorum (16). (...) İyisi işte böyle azizim! Âleme gelmekten bir maksat var ise ben zannediyorum ki o maksat dahi tetkikat-ı tabiiyye ile Cenab-ı Hâlık ve Sani-i Azim hazretlerinin kudret ve maharetine hayran olmaktır. Zevk de bundan ibarettir" (17) açıklamasında bulunur. **Subhi,** anlatmasına tekrar devam eder. **Hicabi**'yi bu seyahate teşvik için dinî konulara girer ve dinin insanı, ilim ve araştırmaya teşvik ettiğini söyler. "Cenab-ı Hakk'ın insana iki göz vermesinden maksat eğer "görmek" ise insanın seyahat etmesi, vaciptir. Görmek hikmetinin muktezâsı bize etrafımıza bakmak lüzumunu hissettiriyor ise etrafımıza birkaç hatve atmak lüzumunu da mutlaka hissettirmelidir. Gözlerini yalnız bir noktaya dikerek o noktadan ayrılmayan insana eğer "deli" diyebilmek mümkün ise seyahat etmeyen insana dahi bu sıfatı vermek kabildir. Zira insanın içinde doğduğu şehir "kıt'a-i âleme" nispetle bir nokta olup insan elbette o noktadan gözlerini ayırarak biraz da "nokta-i saireyi" görmelidir. (...) Allah bile Kur'an-ı Kerim'inde seyahatı tavsiye buyurmuştur." Söylenenleri dinleyen

Hicabi, dinî bilgilerini yoklayarak: "Arzda seyretsinler! Evvelinin akibeti ne olduğunu görsünler!"* mealinde olan ayet-i kerime hatırına gelir. "Tefsirde hâdiste, kelâmda olan "behre-i azimesi" kendisini bu "ayet-i celilenin" hikmetlerini göz önüne almak vadisine dahi sevk edince" (27) artık **Hicabi** seyahat şevkiyle **Subhi**'den ziyade sabırsızlığa başlar. **Subhi,** bu konuları, arkadaşı **Hicabi**'ye öyle içten anlatır ki, **Hicabi**'de de merak uyanır. Seyahati merak eder ve arkadaşıyla beraber seyahate çıkmaya karar verir.

Subhi ile **Hicabi** bütün hazırlıklarını yaptıktan sonra Rusya'ya doğru yola çıkarlar. Kâinat ve tabiattaki her şey üzerine konuşup tartışırlar. Tartıştıkları konulardan birisi de Allah'ın kâinata koyduğu kanunlardaki hikmetlerdir: "Hakikat bu kuvve-i mıknatısiye ve kuvve-i elektrikiye henüz evâil-i keşf ve tetkikinde bulunan bir madde olup bu bapta tetkikat ileriye götürülecek olursa o kadar hakayık meydana çıkacaktır ki Cenab-ı Hakk'ın kanun-ı hilkatindeki esrar hemen ap-aşikâre görülecektir" (48). Konuyu insanların ölüp dirilmesine getiren bu iki samimî arkadaş, bunun bile hikmetli ve yerli yerinde olduğunu vurgularlar. Doğup ölmenin de Allah'ın insanlara başka bir lütfu olduğunu söylerler (50). Rusya'ya varan bu iki arkadaş, orada tanıştıkları **Miss Haft** adındaki ingiliz seyyahiyle birçok yeri gezdikten sonra Rusya'nın soğuk bir bölgesi olan kuzey batısına doğru yollarına devam ederler. Bu soğuk bölgeye kavuşan seyyahlar, buzlar üzerinde zor anlar yaşarlar. Oradaki bazı insanlarla bir gün ava çıkarlar. Av sırasında bir ayı, **Subhi** ile **Miss Haft**'a saldırır. **Subhi**, elinde bulunan hançerle ayıyla mücadele ederken zor anlar yaşar ve sonunda ayıyı öldürmeyi başarır. Ancak, kendisi de birçok yerinden yaralanır. Bundan sonra **Miss Haft**, **Subhi**'nin yaralarını sarar. Başa gelen olayda kaderin hükmü olduğunu söyleyen **Miss Haft** ve **Hicabi**, böylece ona teselli verirler (257). Olaydan sonra **Miss Haft** ile **Subhi** arasındaki sevgi, giderek artar ve nihayet duygusal bir aşka döner. Onun için her konuda inançlarına bağlı olan **Subhi**, bu üzücü olaya bile, Allan'ın bir lütfu olarak bakar. **Miss** de ona hak verir. "Bir başka gün dahi **Subhi** dûçar olduğu bu kazayı bir cezay-ı âsûmaniye havledince **Miss Haft** demiş idi ki:

* Kur'an, Ali İmran, 137

Ben zannedersem bu kaza sizin için bir azab-ı ilâhî değil bir lütf-ı süphânî addolunmalıdır.(...)mekârim-i ahlâkınızdan ve alicenabınızdan beklenilecek şey bu değilse de...

Hakikat **Miss** hastalık insan için bir musibet-i azime olduğuna hiç şüphe yok ise de Cenab-ı Hakk bu musibete mukabil hastaları mükâfatlandırmak için etrafında bulunanların merhametlerini şefkatlerini ol kadar mezdad eyliyor ki eğer onlar buna nispetle siz gibi zevattan olurlar ise hasta o şefkatin devam-ı lezzeti arzusuyla hiç de iade-i afiyet etmemeği Cenab-ı Hak'tan istirham etmeğe kadar varıyor" (258-259). Daha sonra üç seyyah, bir İngiliz araştırma gemisiyle Londra'ya dönerler. Yolda değişik konularda sohbetler yapılır. Evlenmeye karar veren **Subhi** ile **Miss Haft**'a, İngiliz yolcuları tarafından birçok sualler sorulur. Bu suallerden birisi de rızıklarını nasıl temin edecekleri konusudur. İngiliz kaptanı biraz da dalga geçercesine bu suali sorduğunda, dinî konularda daha hassas ve bilgili olan **Hicabi**: "Bu münakehe ne âşıkâne ve ne de maşukâne! Bizim itikadımıza göre Cenab-ı Hakk rezzâk-ı âlemdir. Hele akd-ı nikâh edenlerin rızkı için bir de va'di mahsus vardır" (278) diyerek İngilizi susturur.

Bir polisiye romanı olan **Esrar-ı Cinâyât** romanında, imanla ilgili fazla unsur işlenmemiştir. Asıl amacı Halil Suri'yi öldürmek olan Mustafa, onun peşini bırakmaz. Bir gece Halil'in odasına girerek onu boğar ve odasına asar. Halil Suri, Beyoğlu'ndaki evinde, odasında asılı bir şekilde bulununca Mustantık Osman Sabri Efendi, olayı incelemeye alır ve bu cinayetin intihar olmadığını söyler. Onun bir başkası tarafından öldürülüp asıldığını iddia eder. Olayları anlatan yazar, Halil Suri'nin daha önceleri birçok yolsuzluk yaptığını hatırlatarak bu olayın hikmetinden bahseder ve hikmet-i İlâhîyeden sual sorulamayacağını vurgular: "Dünyada hiçbir şey filosofiden, hikmetten hariç olamaz. Ahkâmının hikmetinden sual edilmeyen yalnız Cenab-ı Ahkâmü'l hâkimindir. Halbuki onun dahi hikmet-i evamir ve nevahisini biraz düşünürsek kendisinden suale hacet kalmaksızın bize verdiği akıl ve fetânetle bulabiliriz. Her şeyde olduğu gibi bilhassa kavanin-i adliyye dahi hikmet-i esasî üzerine mebnîdi." (31).

Bahtiyarlık, romanının kahramanı **Şinasi**, Bursa'nın Söğüt ilçesinde bir köye yerleşir. Orada kendi el emeğiyle bir çiftlik kurar ve büyük arazilere sahip olur. **Şinasi,** köye ilk gittiğinde Süleyman Efendi isminde bir köylüye misafir olur. Daha sonra köye, ev

manasında bir kulube yapmak ister ve bu kulubenin temelini atarken Süleyman Efendi'yi çağırarak dua okutturur (69).

Ahmet Midhat'ın ihtida olaylarıyla dikkat çeken **Demir Bey** romanında, **Polini** ile Doranlar ailesinin genç oğlu Vikont Alfons Doran, küçük yaşlarda beraber büyümüşler ve samimî duygularla birbirlerini sevmişlerdir. Ancak **Polini**'nin öksüz bir kız olması ve Doran ailesinin zengin ve Fransa'nın itibarlı ailelerinden birine mensup olması bu evliliğe engeldir. Bunları bilen **Polini** ise bu evliliğin gerçekleşmesinin zor olacağını düşünerek İsviçre'de karşılaştığı Mustafa Kamareddin ismindeki Osmanlı'ya gönül bağlar. **Polini** ile Paris'teki bir lokanta da sabah kahvaltısını yaptıktan sonra müzeyi dolaşırlar. Ancak **Mustafa**'nın kafasını hep evlilik işleri meşgul eder ve sözü açmak için fırsat kollar ve **Polini**'ye:

"-**Polini** maneviyata itikadınız vardır değil mi? Kâinat bir Hâlık-ı Azimü'ş-şânın yed-i tasarrufunda bulunarak amele göre ceza dahi o hâlıkın esas kânun-ı adaleti olduğuna iman edersiniz ya?" diyerek konuya girer. Ondan sonra karşılıklı olarak konuşurlar.
"-Hay hay! Hatta bazı kere birtakım kimselerin dûçar-ı felâket olmalarını haksız görüşümüzde asıl hata bizde olduğuna da kaniim. Cenab-ı Hakk kimseye haksızlık etmez. Her kese ceza-yı amelini gösterir.
-Öyle ise inanınız ki siz benim zevcem olacaksınız.
-Ne güzel istintac!
-Evet gülmeyiniz! Benim sabrımın metanetimin mükâfatını Cenab-ı Hakk benden diriğ etmeyecektir. Vikont ile sizin aranızdaki mesafe pek baittir. Sizi birbirinize takarrub imkânı bulunamayacaktır. Encamkâr siz benim olacaksınız. Kalbime öyle doğuyor." Bunun üzerine Polini:
"-Ben Hakk teâlâ hazretlerinin takdir eyledikleri şeye razıyım" (214) diyerek Allah'a olan iman ve teslimiyetini vurgulamış olur.

Ahmet Midhat'ın bizzat müşahit anlatıcı olarak içinde bulunduğu olayların hikaye edildiği **Müşâhedât** romanında imanla ilgili unsurlar işlenir. Seyyit Mehmet Numan, ticaretle uğraşan zengin bir işadamıdır. Doksan yaşlarında, mert, akıllı, iyiliksever, davranışları

ölçülü ve dinini bilen ve yaşıyan bir kişidir. On yedi yaşlarında olan çirkin kızı Feride, her bakımdan mükemmel olan babanın başına dert olur. Şirkethanesinde, **Karnik** adında sahtekâr bir Ermeni çalışmaktadır. **Karnik**; Seyit Mehmet Numan'ın ticarethanesinde çalışmış, onun servetini elde etmek ve kızıyla evlenmek için Müslüman olacağını söylemiş, **Siranuş**'la evlenmek için onun da başına bazı çoraplar örmüştür. **Siranuş**'la nikâhlarının yapılacağı gün efendisinin bir miktar parasını çalmış ve şişman bir kadınla Avusturya'ya kaçmıştır. Parasını bitiren **Karnik**, bazı cinayet işlerine karışmış ve en sonunda, yakalanıp adalete teslim edilerek idam cezası verilmiştir. Bunları anlatan yazar, onun yakalandığını ve birçok yolsuzluktan yargılandığını bir gazeteden okuyunca; **Karnik**'in durumu ve ilâhî adaletle ilgili şu yorumu yapar:

"Bir yandan Feride'nin hastalığı beni ziyadesiyle müteessir eylemiş iken diğer taraftan pençe-i adâlet-i ilâhîye **Karnik**'in de yakasına sarılıvermiş olduğunu görünce ihtisasat-ı ibret beyanname fevkalhad inbisat geldi. Tesiratım arttı. Bin hükema tarafından bin türlü vak'ayı ile tatbik ve tecrübe olunarak mertebe-i tahkika vardırılmıştır ki Cenab-ı Âdili'l-âdilin ahkâmü'l-hâkimin bazı müstahakların cezalarında imhal eder ise de ihmal etmez. Elbette herkesin ceza-yı amelini verecektir. Tabiatlarında şekavete inhimak olanlardan maada hiç bir kimse bu hakikat-ı zahireyi bu hikmet-i bahireyi ret için cebr-i nefs eylemez. Zaten bu hakikat bu hikmet nev'-i beşerin tabiinde de yer tutmuştur. İnsan kısmı hukuk-ı âhire taarruzdan ve cinayet-i müthişeyi irtikâptan nefsini mene çalışıyor ise zannetmeyiniz ki ahkâm-ı kavaninden korktuğu için bu imtina'a bulunuyor. Ruh-ı beşer cürüm ve cinayet irtikâbından müteneffirdir. Ruh his eder ki adalet-i ilâhîye mazlumun intikamını alacaktır. Ruh bunu his ederek bir havf-ı ilâhî ile sahibini silâh-ı hâle sevkeyler. Zihni, kalbi nice batıl ile teşevvüş etmiş kararmış olanlar o mukaddes havfi zayi ederler de ondan sonra mücrim cani olurlar.

Mu'tezir-âne bir hikmet ile gevezeleniyoruz zannetmeyiniz. İşte Avrupa gözümüzün önünde duruyor. Oranın kanunları daha şiddetli fakat Allah korkusu yüreklerden çıkmış olduğu için cinayetler dahi çoğaldıkça çoğalmaktadır. Feride ile **Karnik**'in ahvali bu hikmetin aleyhine bürhandır zannetmeyiniz . Mücrimlerin canilerin bizde de vücudu nadir olmasını bu hakikatın inkârına medar olur sanmayınız. Çend seneden beri muhakim-i

adliyemiz muntazaman istatistikler tutuyorlar. Alâkadr-il-imkân neşr dahi ediyorlar. Bunlarla sabit oluyor ki bizde cinayetin en büyük esbabı cehalet ile sarhoşluktur.
Biz insanı benî nevine taarruzdan meneden şey Allah korkusu olduğunda karar kılmış idik. Bu havf re's-i hikmettir. Her cahil nadan o nimet-i hikmete nail olabilir mi? Sarhoş ise bir mecnun-ı muvakkattır. Hamd olsun fikirleri nazarları nur-ı maarifle tenevvür eylemiş bulunan Osmanlı halkı meyanında cinayat nadirattandır." (257)

Siranuş'un babası, kızını Ermeni terbiyesine terkettikten sonra Tunus'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. Ölümünden önce **Siranuş**'a bir vasiyetname göndererek mal varlığını kızına bırakmıştır. Yazdığı vasiyetnamesine: "Vâhid ve samed olan vâlidiyet ve mevludiyetten münezzeh bulunup hiç bir ahad kendisine küfüv olamayan Hakk Sübhanehu ve teâlâ hazretlerine hamd ve senadan ve dinî din-i İbrahim olarak müddeası Zebur ve Tevrat ve İncil ile musaddak bulunan hâtemen-nebiyyina salât ve selâmdan ve herhangisine iktida edilse mucib-i ihtida olan âl ve ashab-ı kirâmına tardiye ve tahâyâdan sonra ben Ali bin Osman bin Topuz derim ki: Mahmiye-i Kostantiniyede Beyoğlunda sahibedâr olmamak hasebiyle mahallesi gayr-ı muin ve Ermeni taifesinden Takuhi Benet Kazar nam-ı Nasraniyyenin tevlid ettiği ve merasim-i künyeisini **Siranuş** namına icra ettirdiği kız benim salîb-i sahih müvellidimdir" (292-293) cümleleriyle başlar ve kızına birçok konuda dinî öğütler verir. Babasının vasiyetinden sonra **Siranuş** Müslümanlığı kabul eder. **Siranuş,** Müslümanlığı kabul ettikten sonra **Refet**'le evlenir. **Refet** ile **Siranuş**'un evlilikleri üzerinden bir buçuk sene geçer. **Refet** bir ticaret için Mısır'a gider. Oradan, Ahmet Midhat'a gönderdiği bir mektupta, Seyyit Mehmet Numan ile ilgili şu satırları yazmıştır: "Hicaz'a mağfiret tarzda pirimiz Seyyit Mehmet Numan'ın garik-i lücce-i gufran olduğunu o taraflardaki dostlarımızdan aldığımız mektuplardan maatteessüf okuduk. Hükûmet-i şer'iyye vasıtasıyla sülüs-i malını fukara-yı Medine'ye vasiyet etmiş. Zevcesine de hin-i vefatında böyle bir vasiyetle ibka-i nam etmesini emir ve tavsiye ederek ihsan-ı veçhile son nefesini teneffüs eylemiş. Dünyada bu adam kadar akılâne çalışkan mesut müreffeh yaşamış hiçbir kimseyi daha bilemiyorum. Âhiretinin dünyası gibi mamur olması duasındayım. Sen de bu duaya âmin diyenlerdensin. Değil mi karındaşım? Şüphe yok! Âmin! Hem de sad hezeran âmin!..." (318-319) Roman bu cümlelerle son bulur.

Ahmet Mithat'ın romanları içinde imanla ilgili unsurun en çok işlendiği romanlarından birisi de **Ahmet Metin Ve Şirzad**'dır. **Ahmet Metin,** yanındakilere her konuda olduğu gibi diller ile ilgili bilgiler verdiğinde dillerin birer mucize-i rabbanîye olduğunu söyler (256). Seyahat sürerken **Neofari**'nin Valsko adındaki gemisinde patlamalar olur ve gemi batar. **Neofari** ıslanmış bir şekilde gemiden kurtulur. Islanan kadının bütün güzellikleri görününce; **Ahmet Metin**, bu güzellik karşısında insanların Allah'a şükredip onu tesbih etmeleri gerektiğini vurgular (291). **Ahmet Metin**, seyahat ettiği gemisinin ismini Meleketü'l-bahr koyar. Her bakımdan mükemmel olan bu gemiyle Akdeniz'de bazı inceleme ve araştırmalarda bulunmak için seyahate çıkacaktır. **Ahmet Metin**'e geminin yapılmasıyla ilgili ve eksikliklerle ilgili şeyler söylendiğinde, O "Ne ise mükemmeliyet yalnız Cenab-ı Hakk'a mahsustur. Bizim bu kadar bir noksanımız olsun" (389) der. Romanda bazı kişilerin haksızlıklarından ve zulümlerinden bahsedilirken, yazar onların yaptıklarının mutlaka bir gün Allah tarafından açığa çıkacağını vurgular: "Hakk teâlâ hazretleri bazı kere en cin fikirli canileri bile basiretlerini bağlar. Koca bir cinayetin her cihetini düşünüp taşınarak hüsn-i tertib eyleyen bir cani-i muktedir irtikâp eylediği veya eyleyeceği cinayeti bilâhare meydana çıkaracak o kadar eblehane izler emmareler bırakır ki insan şaşar. (...) Fakat Cenab-ı Âdil-i Mutlak hazretleri bir şeyin vukuunu menetmek ister ise ona mukabil diğer birtakım vukuat ilca eyler ki zihinler hep o vukuat-ı cedideye bil-intikal asıl tasmim olunan mel'anete meydan kalmaz" (434). Roman içinde kendisinden de bahseden Ahmet Midhat: "Hakk teâlâ hazretleri bu abd-i âciz hakkında lâ-yuad la-yuhsa lütuflarda bulunmuş olduğu gibi böyle bir tecrübeye muvafakiyet lütfuna dahi nail eylemiştir" (530-531) der.

Ahmet Metin'in Akdeniz seyahatine çıkmasında bir çok nedeni olduğu gibi bir sebebi de daha önce oralarda birçok başarılar kazanan **Şirzad** adındaki bir Selçuklu kahramanının izini sürmektir. Ondan dolayı bu roman içinde ayrıca ona ait olan hayat hikayesine de yer verilir. **Ahmet Metin**, birçok önemli işler başaran **Şirzad**'ın sağ salim kurtulmasını Allah'ın bir inayeti olduğunu yanındaki **Neofari**'ye anlatır: "Evet bunu inayet diye tabire mecburuz. Çünkü o zamanlar gerek İslâmın gerek Hristiyanın taassupları ziyade olmak hesabıyla yekdiğerine nazarları bizim en tehlikeli canavarlara olan nazarımıza müteşabih ve mütenasip olduğu gibi (...) **Şirzad** gibi hem yabancı bir dinde bulunan ve hem de dest-i galibiyetlerinde esir ve zebun olan bîçare hakkında bir hiss-i nefret ve adavette

bulunmaları bile istib'ad olunamazken bilâkis ihtisâsat-ı müşfikâne müessiri göstermekte idiler ki bu dahi hakikaten bir inayet addolunabilir" (578).

Roza ile **Şirzad**, bulundukları adada çok eskiden kalma bir kiliseye rastlarlar. Burada, **Roza** ve **Şirzad**, kurtuldukları için dua ederler. "**Şirzad**, Arapça lisan ile ol Vahid-i zü'l-celâle hamd ü sena eylediği gibi; **Roza** da Latince dualarla ve kendi mezhebince ol sâlis-i sülüse arz-ı mahmedet" (630) eyler. **Roza** bu ıssız adada bazen korkar. Her korktuğunda **Şirzad**, ona teselli verir: "O zaman **Şirzad**; insan kısmının her yerde melce ve penah-ı hakîkîsi Cenab-ı Haktır Senyora!" (631) "Melce-i hakîkî olan Hakk teâlânın himaye-i sübhaniyesi altında bulunmak şartıyla burada hiçbir beliyyeden endişenâk olmayabilirsiniz.(...) Bizi o mehalik içinde şu cezireye yerleştirerek kurtarmış olan Hazret-i Hâfiz-ı Hakîkî burada dahi muhafazamıza muktedirdir" (632) der. **Neofari Ahmet Metin**'in **Şirzad** lisanından irad eylediği şu hikemiyat-ı teslimkaraneyi işitince fevkalade mütehayyir kalarak: "Aman Senyör! İncil-i şerif okuyorsunuz zannediyorum." diyerek ona olan hayranlığını vurgular. **Şirzad**, **Roza**'ya "Madem ki Hakk teâlâ hazretleri şu denizi bize mezar etmedi madem ki bizim ayağımızı şu gubar-ı yâre üzerine bastırdı elbette bunda bir hikmet-i hafiyye-i rabbanîyesi vardır" (634). "Ben sizin esiriniz iken Hakk teâlâ hazretleri kahr yüzünden lütuf olarak beni o esaretten kurtardı" (635) diyerek Allah'a şükreder. **Ahmet Metin**, bazen kendisini **Şirzad**'ın yerine koyarak yaşananları anlatır. Issız adaya düşen **Şirzad** ile **Roza** kurtuldukları için Allah'a kendi inançlarına göre şükr ve dua edince **Ahmet Metin**'in yanında bulunan **Neofari**, buna itiraz eder ve Hristiyanlıktaki üçlü inanç sistemini niçin gündeme getirdiğini söyler. Konuyu yazar şu şekilde nakleder:

"Birisi Arapça lisan ile ol vâhid-i zülcelâle hamd ve sena eylediği gibi diğeri dahi Latince dualarla ve kendi mezhebince ol sâlis-i sûlüse arz-ı mahmedet eylemiş idi."
Ahmet Metin Cenab-ı Vâcibü'l-vücudu böyle iki fikr-i mütezâyidin iki akide-i mütehalifenin ikisine göre başka başka tasvir edince **Neofari** gülümsemeğe başladı. **Ahmet Metin** bu iptisamın sebebini sordukta:
Müslümana göre İlâh-ı vâhid olan Cenab-ı Hakk'ın Hristiyana göre üçten birisi olmasını tuhaf tasvir eylediniz de ona gülüyorum. Cevabını ita etmesiyle **Ahmet Metin**:

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İster bir diyelim ister üç ister hiç yok diyelim ister çok. Ol-vâcibü'l-vücud-ı ezelî ve ebedînin bu ihtilâfatın kaffesinden istiğnası bedihi ve aşikârdır. Vahdaniyetini fikr-i hikmetimizle alaniyet derecesinde görüp öylece de iman eder isek feyz ve faidesi yine kendimizedir. Buna muvafik olamayarak yoktur. Hayır çoktur. Üçtür. Fakat üçü birdir. Yok biri üçtür." İhtilâfatı içinde gümrah kalır isek ziyan ve nikbet yine bizim içindir. Mukaddemesinden tutturarak akide-i muvahidanesini o kadar güzel bast ve temhid eyledi" (640-641). Bundan sonra da seyahat devam eder. Bazen **Şirzad** hikayesi bazen de değişik konularda konuşulur. **Ahmet Metin** tekrar Şirzad hikayesine döner ve onların başından geçen hâdiseleri anlatır.

Adada hayatını sürdüren **Şirzad**'ın dürüstlüğü, gün geçtikçe **Roza**'nın dikkatini çeker ve onu zamanla sevmeye başlar. Adadan kurtulduktan sonra birbirlerinden ayrılamayacaklarını anlarlar. Ancak **Şirzad**, farklı dinlerden oldukları için birbirinden ayrılmak zorunda kalacaklarını söyleyince **Roza**, **Şirzad**'ın daha önce verdiği dinî bilgileri de nazara alarak bunun bir problem olmayacağını ve zaten iki dinin birbirini tamamladığını söyler. Daha sonra birbirlerinden ayrılmayacaklarına dair Allah'a yemin ederler (650). **Şirzad** hikâyesini, yanındaki **Neofari**'ye anlatan **Ahmet Metin**, **Şirzad** ile **Roza**'nın evlenme meselesinin hâlledilmesinden sonra şükür nevinden dua eder. Yapılan duaya **Neofari** de âmin der (672). **Neofari**, gemideki Müslümanların dürüstlüklerini, insanları küçük görmemelerini, herkese eşit davranmalarını ve özellikle **Ahmet Metin**'in dürüstlüklerini ve kendisine yaptığı iyilikleri düşününce kendi içinden bunlara özenir ve yaptığı günahlardan dolayı da bir üzüntü duyar. Bunları arasıra **Ahmet Metin**'e anlatır. **Ahmet Metin** de ona, günah işleyenlerin Allah'ın mağfiretiyle affedileceğini söyler. Bir gün **Neofari,** "Evet zünubumun kâffesini itiraf edeceğim" der. **Ahmet Metin:** "Öyle ise size gerçekten bir papaz gibi temin ederim ki kulların günahları ne kadar büyük ise Hakk teâlâ hazretlerinin merhamet ve gufranı da o nispette artar. Kabil olamaz ki kullar mağrifet-i âlihiyeden büyük ve mağfiret-i ilâhîyenin kifayet edemeyeceği derecelerde günah işleyebilsinler" (704) şeklinde cevap vererek ona teselli verir.

Tanzimat döneminde, birçok roman yazan yazarlarımızdan birisi de **Mehmet Celâl**'dir. Mehmet Celâl de yazdığı romanlarda, Ahmet Midhat kadar olmasa da incelediğimiz romanlarında Allah'a imanla ilgili unsurlara rastlamak mümkündür. **Cemile** romanında,

Selim ile **Cemile**, çocukluk arkadaşıdırlar. Yaşları ilerleyince bu sevgi aşka dönüşür. Ancak bundan sonra fazla görüşemezler. **Selim** yazdığı mektupta onunla görüşmek istediğini fakat arada bazı engellerin olduğunu söyler. "Ne demek? Sen meleksin. Meleklerden kusur sadır olur mu? Hayır! Sen hiçbir kusur etmedin. Benim şimdi seninle görüşmekliğimi şeriat menediyor. Beni senden ayıracak o, seninle birleştirecek yine odur!" (6). **Cemile** de yazdığı cevabî mektupta bu konuya değinir. "Bilirim! Bilirim bana darılmazsın. Dediğin gibi mülakatımızı şeriat menediyor. Ne demeli?" (17) diyerek Allah'a teslimiyetini bildirir. Yazdıkları mektuplarda, bazen ümitsizliğe düşerler. **Selim** bir başka mektubunda: "Ümit edelim sevdiğim! Cenab-ı Allah iki bîçarenin ağlaya ağlaya ettikleri duayı kabul buyurur da ümitlerini boşa çıkarmaz." (32) der. Böylece sevgilisine teselli vererek Allah'a sığınır. Birbirlerine delicesine âşık olan ve aşk mektupları yazan **Cemile** ile **Selim**, birbirimize kavuşamazsak canımıza kıyarız gibi cümleler kullanırlar. Ancak **Selim**, daha sonraları yazdığı bir mektupta cana kıymanın Allah'ın emrine karşı çıkmak (33) olduğunu yazarak **Cemile**'ye öğütler verir. Ayrıca Allah'tan ümidin kesilmemesini, tersi durumdan Allah'ın razı olmayacağını düşünür (33-34). Her şeye rağmen sevgililer arasında zaman zaman bazı nazlanmalar ve yakınmalar olur. **Selim**'de bazı şüpheler olduğunu hisseden **Cemile**, onu çok sevdiğini ve her şeyiyle onun olduğunu söyler, buna en büyük şahidin de Allah (35) olduğunu belirtir.

Romanın başka bir kahramanı olan Numan, **Cemile**'yi babasından ister. Olumsuz cevap alınca bir gece yarısı adamı olan İsmail ile kızı kaçırır. Eve götürüp bir odaya bırakır. **Cemile**, bulunduğu odada ne yapacağını şaşırır ve tek çıkar yolun dua etmek olduğunu görür ve: "İlâhî! Beni hicran-ı cehennem azablarına şebih olan bir aşka esir ettin. Pederimden validemden ayırdın. Sevdiğimi göremedim. Bir zalime mağlûp eyledin. Elimi bağlattın. Gözyaşlarımı dindirmedin. Bir zavallıyı dünyada iken cehenneme attın. Bu mücazatın mükâfatını senden isterim" (41) şeklinde dua eder. Numan, **Cemile**'yi kaçırdıktan sonra o kadar yalvarmasına rağmen kız ona teslim olmaz. En sonunda **Cemile**'yi öldürürcesine döver. Onu öldü zannederek orayı terkeder. Diğer taraftan **Cemile**'nin aşkıyla deli divane olan **Selim**, **Cemile**'yi aramaya çıkmıştır. Numan'ın hanesinde çalışan bir kadın, Numan'ın **Cemile**'yi dövmesinden ve diğer olaylardan haberdardır. Bir gün Asi Nehri kenarında ağlayan bir gence rastlar. Bu genç, **Cemile**'nin âşığı **Selim**'dir. Konuşmalardan sonra kadın, **Cemile**'nin Numan tarafından

öldürüldüğünü söyleyince genç sevgili, bir an kendini kaybeder ve ne yapacağını şaşırır. Her taraftan ümidi kesilen **Selim**, yine teselliyi Allah'a sığınmakta bulur. Yazar ise: "Hey cihan hey! İnsana neler gösteriyorsun nedir bu vukuat? Nedir bu fâcialar?: Zavallı kız kanlar içinde kalmış idi? O zalimin hiç umurunda değil! Hakk teâlâ âdildir. Elbette bu mücazatın bir mükâfatı görülür. Allah müntakimdir! Elbette bu zalimin intikamını alır" (49) yorumunu yapar. Ancak **Selim**, inancı ne kadar kuvvetli olsa da bir anlık gaflet onu sarhoş eder ve kendini Asi Nehrine atmayı düşünür. Tam Asi Nehri'ne atlamak üzereyken Sabit adında bir genç ona engel olur. Sabit Beyrut'ta iken Numan Ağa, Sabit'in babasını da öldürmüştür. Sabit, durumu öğrenince Numan'ın evinde hizmetkar olarak çalışır. Numan'ın **Cemile**'yi yaraladığı gün, kızı kaçırıp tedavi etmiş ve kurtarmıştır. Sabit, bunları **Selim**'e söylemez. **Selim**'e "Numan'dan intikam alalım" der ve anlaşırlar. Sabit, kızı bir çuval içine koyar. **Selim** ile bu çuvalı alıp kaçırırlar. Sabit, çuvalın içindekinin Numan olduğunu söyler. Onu öldürmesini ister. **Selim** ise, "çuvalı açalım da öyle öldürelim" der. **Selim**, çuvalı açar. İçinden sevgilisi **Cemile** çıkınca sevincinden ne yapacağını bilemez. Daha sonra **Cemile**'ye "Sen nasıl kurtuldun?" deyince **Cemile**, "Allah beni kurtardı!" (55) diyerek Allah'a olan inanç ve teslimiyetini gösterir.

Dehşet, Yahut Üç Mezar romanında, isimleri belli olmayan kız ile oğlan birbirlerine olan aşklarını mektuplaşarak anlatırlar. Bu gençlere, kızın anne ve babası engel olmaya çalışır. Bir seferinde kızlarını feci bir şekilde döverler. Kızın evdeki tek yardımcısı, yanında bulunan kızkardeşidir. Annesi kızı dövünce yardımına kızkardeşi yetişir. Her sıkıntıda Allah'a sığınan kız, hemşiresinin Allah tarafından gönderilen bir melek olduğunu söyler: "İnsanların pek çok sıkıldığı vakit Cenab-ı Hakk onlara "imdad!" namında bir melek yollar! Bana her zaman yolladığı melek ise hemşiremdir" (28). Kız sevgilisine yazdığı başka bir mektupta, annesi tarafından her gün dövüldüğünü ve çektiği sıkıntıları uzun uzun anlatır. Mektubu okuyan genç, dayanamaz ve Allah'a yönelerek: "Yarabb! Ne eksilirdi derya-yı rahmetinden Peymâne-i vücuda zehr-âb dolmasaydı?" (33) beytini okuyarak Allah'a yalvarır.

İmanla ilgili unsurların yer aldığı Mehmet Celâl'in **Margerit** romanı, sevgi üzerine kurulmuştur. **Margerit**, on beş yaşlarında melek gibi güzel bir kızdır. Müzik hocası

Oktav'ı sevmektedir. Jilber, bir gün **Margerit**'i denizde boğulmaktan kurtarmıştır. Bu yüzden **Margerit**, Jilber'e minnettardır ama onu sevmemektedir. Oktav ile **Margerit** arasında günlerce gizli buluşmalar ve konuşmalar olur. Oktav, bir gün onunla ilişkiye girer ve **Margerit**'i kirletir. Ondan sonra da onun yanına hiç uğramaz. **Margerit**, sevdiğinin bu tutumuna çok üzülür ve onun tarafından kirletildiğinden dolayı âdeta kahrolur. Oktav, bir sokak kadını olan Rejina isimli bir genç kızla da arkadaşlık etmektedir. **Margerit**'i bu yüzden terk eder. Olanlara çok üzülen **Margerit**, Rejina'nın bir namus hırsızı olduğunu söyler ve üzüntüsünden yatağa düşer. Hastalığı zamanında onu seven Jilber: "Rüyalar Cenab-ı Hakk tarafından hasretzedelere imdattır" (8) sözleriyle ona teselli vererek iyileşeceğine dair umut verir. **Margerit**, Oktav'a olan aşkından dolayı verem olmuştur. **Margerit**'in hastalığı gün geçtikçe artar. Doktoru, kendisini tedavi eder. Onun üzülmemesini ister ve: "Bu hâlde giderse belki Cenab-ı Hakk'ın büyük bir merhamet" (53) iyle iyileşeceğini vurgular.

Mehmet Celâl'in **Muhabbet-i Mâderâne** romanında bir anne ile kızının çektiği sıkıntılar hikâye edilir. Fahriye ile kötü alışkanlıkları olan Fikri Bey evlenirler. Üç ay sonra Fikri Bey, eski alışkanlıklarına tekrar başlar. Mari adındaki bir kızı rüyasında sürekli olarak sayıklar. Kız ile anne, ne yapacaklarını şaşırırlar. Fikri Bey, evlenmeden önce evine, ailesine bağlı kalacağına dair söz verip Kur'an üzerine yemin ettiği hâlde evlendikten sonra verdiği sözlerin hiç birisine uymaz. Olaylar üzerine Fahriye Hanım, üzüntüsünden verem olur. Annesi ile beraber her gün evine geç gelen Fikri Bey'i akşam ezanına kadar beklerler. Bir çözüm bulamayan anne, evi terkeder. Fahriye'nin ise, hastalığı gün geçtikçe artar. Bir gün kocasına artık dayanamayıp öleceğini ve son arzusunu yerine getirmesini ister. Hastaların son arzusunu yerine getirenleri, "Cenab-ı Hakk'ın mükâfatlandıracağını" (53) da kocasına söyler. Ancak Fikri, karısının son isteği olan evine sadık kalmayı, yerine getirmez ve yaptıklarına devam eder. Kocası'nın yaptıklarından dolayı hastalığı daha da artan Fahriye, artık dayanamaz ve bir zaman sonra vefat eder. Vefat ettiği an, annesi ne yapacağını şaşırır ve ellerini açarak Allah'tan ölmeyi ister (61). Duası kabul olur ve o da orada vefat eder.

Küçük Gelin romanında, **Cemal**'in sevdiği kız olan Adel, başkasıyla evlenir. Bu durumda, Adel'in aşkıyla deli divane olan **Cemal**, ne yapacağını şaşırır. Daha sonra

Adel'i unutmak için fakir bir kızla evlenir. Ancak annesi ve Vahide, kız fakir olduğu için onu hep küçük görüp horlarlar. Sonra da hastalıklı diyerek **Cemal**'e boşatırlar. Ayrıca, kendilerini haklı çıkarmak için bulaşıcı hastalıktan dolayı şeriatın (63) da izin verdiğini söylerler. Adel'in hayaliyle hayatını sürdüren **Cemal**, üzüntüsünden cinnet geçirecek duruma gelir. Nihayet, bir gün bir tesadüfle Hüseyin Efendi'nin kızı Fahriye'ye âşık olur. Ailesi, Fahriye fakir olduğu için razı olmazsa da **Cemal**'in ısrar etmesi üzerine kabul etmek zorunda kalırlar. Böylece **Cemal**, Fahriye ile evlenir. Fahriye, bir kız çocuğu dünyaya getirir. Ancak çocuk ölüdür. Fahriye de bu doğum üzerine hasta düşer ve günlerce yatakta yatar. Bir gün bir hoca, onun iyileşmesi için başında okur (89). Daha sonra Fahriye de vefat eder. Doğumdan dolayı hastalanıp vefat ettiğinden yazar onun şehit olduğunu söyler. Vefat eden şehidenin üstüne, birinin evinde bulunan Kâbenin örtüsünü getirip örterler. Cenazesini bu şekilde kaldırırlar. **Cemal**, yazdığı bir manzumede onun devamlı Allah'ı zikretmekle meşgul olduğunu ve cenazesinde meleklerin hazır bulunduğunu vurgular:

"Dudaklarıyla Cenab-ı Hudâ'yı zâkir idi!

Cenazesinde Melekler tamam hazır idi.

Zemîne nur yağârdı cihân-ı bâlâdan

Şehîde zavceme Cibrîl belki nazır idi!" (108)

Cemal, aynı manzumede, cennetin kapıcısı olan büyük meleğin Fahriye'ye bakmasını kıskandığını da ifade eder. **Cemal** bu üzüntüleri bir türlü üzerinden atamaz. Bunun üzerine intihar etmek ister, gaybi bir ses ona intiharın dince (112) yasak olduğunu hatırlatır. O da bu teşebbüsünden vazgeçer. Bu arada **Cemal**, birkaç defa cinnet geçirir ve Bakırköy'deki Fransız hastahanesine yatırılır.

Mehmet Celâl, **Bir Kadının Hayatı** adlı romanında, Trabzon'da bir doktor tarafından namusu iğfal edilen **Melek Hanım**, İstanbul'a gelir ve orada iki çocuğu doğar. Çocuklar büyüyünce bazen ufak tefek işler için bakkala gönderilirler. Bakkal Yani, yüksek fiyatla satış yapan ve her gece sarhoş oluncaya kadar içen birisidir. **Melek Hanım** ve çocuklarına daha önce hakaretler etmiştir. **Melek Hanım** ve iki küçük çocuğu ile

yerleştikleri kulubede yaşantılarını sürdürürken yiyecek ve içecek bulamazlar. Annesi çocuklarını bakkala tuz istemeye gönderir. Bakkal Yani, tuz vermediği gibi bir de çocukları kötü sözlerle azarlar. Eve gelen çocuklara anneleri: "Yetimlerin gözyaşları atube-i uluhiyetine râci' olan Cenab-ı Hak'tan iste!"(19) yin der. Romanda, yaşlı ve zengin olan kahramanlardan birisi Raşit Efendi'dir. Bu zat **Ziya**'nın babasıdır. Kafkasya'dan esir olarak alınan Nilüfer ve Yaver, birbirlerini severler. **Ziya Bey**, sürekli roman okuyan birisidir. Babasının, evine aldığı Nilüfer'in psikolojik durumunu okuduğu romanlardaki bilgileriyle çözer. Kızın, daha önceki evinde bir erkek köleyi sevdiğini öğrenir. O köleyi de satın alıp eve getirir ve ikisini de babasına rica ederek azat ettirmek ister. Ancak babası Raşit Efendi, Nilüfer'i alıp odalık yapmayı düşünmektedir. Oğlu **Ziya**, buna karşı çıkar ve Nilüfer'in sevdiği Yaver'i de satın alıp ikisini evlendirir. Babası buna çok kızar. **Ziya**; babasına, bu iki ruh, Allah tarafından birbirlerine merbuttur. Birini diğerinden ayıracak, ikisinin de katili olacak, Allah'a isyan mı edeceksiniz?" (74-75) der. **Ziya Bey**, babasına bu iki kişinin Allah rızası için azat edildiğini belirten kâğıdı imzalatır. Raşit Efendi istemeye istemeye, "Cariyem Nilüfer'i, Cenab-ı Hakk'ın rıza-yı samedaniyesi için azat ettim. Memlüküm Yaveri, Cenab-ı Hakk'ın rıza-yı samedaniyesi için azat ettim" (75-76) diyerek onları azat etmek zorunda kalır. **Ziya Bey**, birbirlerini aşırı seven Nilüfer ile Yaver'in azat edilmesine ve evlenmelerine vesile olduktan sonra Allah'ın adaletinin böylece tecelli ettiğini söyler: "Adâlet-i ilâhîye böyle hükmetti. O adâlet-i ilâhîyenin vasıta-i tebliği böyle istedi! Allah'a karşı lâzım gelen şükranı bir semaya matuf olan gözleriniz ifa ediyor! Şimdi geliniz. Adâlet-i ilâhîyenin vasıta-i tebliği bulunan şu büyük adamın eteklerini öpünüz!" (76). Bunun üzerine Raşit Efendi'nin ayakları öpülür. Bu duruma sevinen köle Yaver: "Yarabbi! Bu ne büyüklüktür! Senin kulların içinde teferrüd etmeye lâyık bir adam, bana Nilüfer'i bağışladı" (78) diyerek şükreder. Daha sonra dinî nikâhları yapılır.

Ziya Bey; edebiyata, şiire, roman okumaya meraklı, duygusal bir insandır. Arkadaşı olan Cemal ise, her şeye fen gözüyle bakarak aşk gibi duygusal şeylere inanmamaktadır. Ancak elinden olmayarak **Ziya Bey**'in kızkardeşi Dilrüba'ya âşık olur ve ne yapacağını bilemez. Duygularına hâkim olamayan Cemal Bey, nihayet Dilrüba'yı annesi vasıtasıyla istemek zorunda kalır. Ancak Dilrüba, daha küçükken Zühtü ismindeki birisine nişanlandığından olumsuz cevap verilir. Dayanamayan Cemal Bey, intihara karar verir.

Ancak Cemal Bey'in yaptığı bütün hareketleri ve intihar edeceği anı gizliden izleyen **Ziya Bey**, ona engel olur ve kız kardeşini ona vereceğini söyler. Bunun üzerine aşka önceleri inanmayan Cemal Bey: "**Ziya**!...İtiraf ederim, Cenab-ı Hakk'ın azamet ve şanına yemin ile itiraf ederim ki aşk var imiş..." (177) sözlerini söyler.

Ziya Bey, Çamlıca'da kaldıkları yalıda, kendisine şairane bir oda seçer. Odada otururken yan taraftaki köşke birkaç kadın gelir. Bir gün kızın ud çaldığını görünce ona âşık olur. Bir mektup yazar. Gelen mektupta bu kızın Melek Hanım'ın kızı Afife olduğunu anlar ve sevincinden deliler gibi oynar. Yazar bunun bir tesadüf değil; Allah'ın gizli bir hikmeti olduğunu söyler: "Tesadüften ziyade, Cenab-ı Hakk'ın hikmet-i hafiyesine şaşmalıdır, ki fenaları bir yerde, ictima ettirdiği gibi iyileri de bir yerde ictima ettirdi" (255). Nihayet Ziya Bey ile Afife, evlenmeye karar verirler. Ziya Bey; Melek Hanım'ı Sıdkı vasıtasıyla düğüne davet ettirir. Olanlardan haberi olmayan Melek Hanım, nikâhta onlara yengelik yapar. Ziya Bey, gerdekten önce namazını kılarak dua eder. Melek Hanım, Afife'nin kızı olduğunu bilmeden, "Bak kızım kocan dua ediyor. Sen de dua et ki, bu evliliğiniz hayırla devam etsin. Çünkü, bu gece yapılan duaların hepsi makbüldür" (272) der. Ondan sonra da ikisinin elini buluşturur, "Alınız Beyim! Allah dirlik, düzenlik versin, Allah rahatınızı bozmasın" (273) diyerek onları yalnız bırakır. Melek Hanım, daha sonra Afife'nin kızı olduğunu öğrenir. Bu esnada trajik ve duygulu anlar yaşanır. Oraya çağrılan Şefik'i de görür. Gözlerine inanamayan anne ile çocuklar, birbirlerine sarılır ağlarlar. Sakinleştikten sonra Afife, dedesinin kendisine hatırlattığı sözleri annesine nakleder: "Büyük babam ölürken bana böyle söyledi. Anacığım! Senin bundan sonra büyük baban Ali Efendi'dir. Onun sözünden çıkarsan ruhum müteezzi olur. Bir de ananı bu dünyada göremeyeceksin. Öbür dünyada gördüğün vakit söyle ki pederin burada bile sana gözükmekten haya ediyor. O kadar nadim olmuştur! Senden af diliyor!...Af et ki mahşer halkına görünebilesin! Bu sözlerimi muhafaza et emi yavrucuğum?" Bu sözlerden sonra Melek Hanım daha da duygulanır ve: "O beni affetsin! O affa muhtaç olan benim!" (275) der. Ziya Bey, düğünleri yapıldıktan sonra Afife'yle mutlu bir hayat yaşar.

Mehmet Celâl'in Mükâfat romanında, Şevket Bey'in iyi niyetli olması sonucu gördüğü mükâfat hikâye edilir. Kırk yaşlarında olan Ahmet Bey, hanımı öldükten sonra kızı Hadiye ile birlikte yaşamını sürdürür. Kızını, kıskançlık derecesinde sever.

Komşularından Şevket Bey ile onun biricik kızı Hadiye arasında bir aşk başlar. Şevket Bey, yirmi, Hadiye Hanım on beş yaşlarındadır. Şevket Bey, ablası Edibe Hanım'ı kızın babası Ahmet Bey'e göndererek Allah'ın emriyle (21) onu istetir. Ahmet Bey, razı olmayınca iki sevgili mektuplaşarak birbirine teselli verip "Cenab-ı Hakk'ın lütfüna iltica" (48) ederler.

Hüseyin Rahmi, **Şık** romanının girişinde şık olan Şöhret'le ilgili bazı bilgiler verirken kadın ve erkeklerin farklarından ve Allah'ın onları farklı yaratmasından bahseder: "Cenab-ı Hâlık kadını, kadın, erkeği erkek olmak üzere halk buyurmuştur. Her sun'undaki hikmetine bizi hayran eden o sahib-i kudret en büyük bir kemalini de kadınla erkeği yekdiğerine karşı pek cazip bir şekil ve vücutta yaratmakla göstermiştir" (12-13) der. Hüseyin Rahmi, romanında, Şöhret'in düştüğü komik durumları, sefahatleri, sefaletleri bütün çıplaklığıyla ortaya koyar. Bunları okuyan ve yayınlayan Ahmet Midhat Efendi, romanın sonuna bir hatime ekleyerek o hatimenin son paragrafını şu dua ile bitirir: "Hakk teâlâ hazretleri gençlerimizi bu yoldaki beliyattan masun ve mahfuz buyursun âmin!" (175).

Halit Ziya'nın **Nemide** romanının konusunu; iki genç kız olan **Nemide** ile Nahid'in, Nail adındaki bir genci sevmesi oluşturur. **Nemide**, Şevket Bey'in kızıdır. **Nemide**, küçük yaşlarda annesini kaybeder. Ailenin doktoru Osman Bey, bu kızın annesinin ölümüne karşılık, Allah tarafından medar-ı teselli olmak üzere gönderildiğini söyleyerek Şevket Bey'e teselli verir (32).

Halit Ziya'nın bir başka romanı olan **Bir Ölünün Defteri'**inde Vecdi'nin kendi ölümüne bile bile sebep olması ve bunları günlük olarak defterine kaydetmesi hikâye edilir. Vecdi, halasının evine gidip gelir. Teyzesi, ona Nigar'la evlenmesini söyler; ancak pek olumlu cevap alamaz. Vecdi, Hüsam ile Nigar'ın evlenmesinden sonra kendisine bir şeylerin olduğunu hisseder. Yani Vecdi, bu evlenmeden sonra Nigar'ı sevdiğini anlar. Bundan sonra Hüsam'a karşı şiddetli bir kıskanma başlar. Daha sonra savaşa katılmak için hazırlıklar yapar. Savaşa katılmadan önce başından geçen olayları teyzesine anlatır ve ondan dua bekler: "Beni dualarınızda mahrum etmeyiniz. Sizin gibi safiyy-ül-kalb olanların duaları bedbahtlar için celb-i lütf-ı hudâya vasıta olur" (134).

Mehmet Murat'ın **Turfanda mı Yoksa Turfa mı** romanı millî hislerin rağbette olduğu bir dönemde yazılmıştır. Eserde konumuzla ilgili birçok unsur vardır. İstanbul'a yeni gelen **Mansur Bey**'in durumunu duygulu cümlelerle tasvir eden yazar, İstanbul'daki her mekânın, ulvî duygular uyandırdığını belirtir ve İstanbul'un bu durumunu ancak imanlı bir Müslümanın anlayabileceğini söyler: "Fıtraten cemiyetle ziynetlenmiş, fikri müktesebat-ı ilmiye ile tenvir olunmuş, âmâl ve fazail-i milliyeyi ihataya iktidar kesbetmiş, ümmet-i muhteremenin mazisi, hâli, istikbali tefekküratıyla zihnini yormuş garîb-üd-diyâr ve gayyur bir mazhar-ı iman ve İslâm için ne demek olduğunu tahmin etmek acaba o kadar kolay bir şey midir? Kaviyyen zannederiz ki pek güçtür. Çünkü o hâl ahlâk ve fazail-i beşeriyyenin hemen yegâne bir numunesi bulunduğu için tefekkürat âleminde lâyıkıyla tayin etmemiş bir hassa-i celile-i İslâmiyyedir" (11). **Mansur**'un tek amacı, milletine hizmet etmek, vatanın eski günlerine dönmesine gayret sarfetmektir. **Mansur**, İstanbul'a geldikten sonra kaldığı otelde istirahat ederken ellerini açar; dinî ve milleti için hizmet etmeyi Allah'tan isteyerek şöyle dua eder: "Ey, kudretli merhametli Allah'ım! Ey, benim gibi bîkes ve tarık-ı necat ve selâmette muin ve kerim olan Hallâk-ı Kâinat! Millet-i muntahabın olan şu ümmet-i celilenin dünyevî uhrevî saadetine, habib-i muhteremin bulunan Seyyidi'l-Mürselinin vekil ve halifesine ifa-yı hüsn-i hizmet etmek hususundaki saf ve şedit arzum, illetsiz şartsız gayretim senin malûmundur. Şems-i hayatımın gurubu günlerinde dahi bu gün gibi vicdanımı nedamet ve mahcubiyet lekesinden hâli bulundurmağa muvaffak ettiği kemal-i hulûs ve iltizam ile senden niyaz ve istirham ediyorum! Safvet ve ihlas ile arzolunan şu niyâr-ı abidânemî rehin-i hüsn-i kabul eyle, ya erhamerrâhimîn!" Bu duadan sonra yazar şunları söyler: "Şu dua-yı samimîyi eda eden **Mansur**'un kalbine rikkat geldi. Yanaklarından aşağı bir iki damla yaş yuvarlanıp yere düştü. O hengamda güya vücudunun en derin bir köşesinde esma olunan (İnnallahe maassâdıkîn)* sada-yı cevabiyyesi **Mansur Bey**'i iliğine kadar sarstı" (59).

Mansur'un amcasının kızı **Zehra**, Cezayir'i terkedip annesiyle beraber İstanbul'a gelmiş ve amcası Salih Efendi'nin konağına yerleşmiştir. Konakta, Salih Efendi'nin Sabiha adında bir kızı, bir de evli olan oğlu İsmail Bey, bulunmaktadır. İsmail Bey, Sabiha ve gelin hanım, arasıra Beyoğlu ve Kâğıthane'ye gidip orada eğlenirler. Sabiha ve gelin

* Allah sadık olanlarla beraberdir.

hanım, bir gün **Zehra**'yı da Kâğıthane gezisine götürürler. **Zehra**; Sabiha ile gelin hanımın yabancı erkeklere lâf atmasını; İsmail Bey'in de yabancı bir kadınla işaretleşmesini görür ve buna hayret eder. Bu yaptıklarının doğru olmadığını onlara söylerse de pek dikkate alınmaz. **Zehra**, bunun üzerine hemen eve geri döner ve düşünmeye başlar. Şeriat huzurunda (146) birbirlerine söz vererek evlenen bu çiftlerin durumlarını bir türlü anlayamaz ve çok üzülür. Yaz mevsimi geldiğinde **Şeyh Salih Efendi**, bütün aile efradıyla beraber köyde bulunan yalısına taşınır. Cezayir'deki kabilelerden, Fransa'ya karşı savaşmak için haber gelir ve **Şeyh Salih Efendi** bu konuyu **Mansur**'la konuşur. Ancak **Mansur** bu fikre şiddetle karşı çıkar. Cezayir ve bütün İslâm âleminin kurtulması için okullar açılıp halkın eğitilmesiyle kurtuluşun sağlanacağını söyler ve fikrinde ısrar eder. Bu arada aralarında uzun konuşmalar olur. Bu konuşmalar arasında İslâm birliği, devlete ve millete hizmetin bir dinî vazife olduğu gibi konularda da fikir alışverişinde bulunurlar. **Mansur** ve **Şeyh Salih Efendi** konuşmalarına devam ederler. **Mansur**, amcasını iknaya çalışarak kabilelerin ayaklanmasını engellemek ister. Savaş neticesinde telef olacak mal mülk ve ölen adamların haklarını âhirette nasıl ödeyeceğini amcasından sorarak şunları söyler: "Komşumun bir kaç armudu hakkında bu kadar ince düşünür iken niçin hukuk-ı ibad ile hazine-i beytü'l-malı düşünmezsiniz? Halbuki bununla dünyevî ve uhrevî aferine mazhar olacağınızdan başka en birinci en adî vazifeni ifa etmiş olacaksınız. Sessiz seyirci sıfatında kaldıkça maddî manevî mes'uliyet yüzünden vicdanınızı kurtaramazsınız? Siz göre göre alışıyorsunuz. Ettiğiniz hareketin indillah nasıl telâkki olunacağını sizden sual eden bir kimse bulunmuyor. Öyle bir kimse bulunsa o kadar güzel cevaplar verir, berahin-i kat'iyye-i şer'iyye ile onları öyle güzel ispat edersiniz ki dinleyenler ağzınıza âşık olurlar. Lâkin nasıl olur da bu hakikatler sizin gibi zühd ve takva eshabında bile yalnız nazariyat, -tabirimi af buyurunuz- nazariyat bile değil, kuru lâf makamında kalıyor? Bunu nasıl te'vil edebileceğiz?" (195). **Şeyh Salih Efendi**'nin iki hanımı vardır. İkinci hanımının erkek kardeşi Raşit, hain ve sahtekâr bir adamdır. Kendi kız kardeşinin çocuğunu, ailenin tek mirasçısı yapmak için öbür mirasçıları ortadan kaldırmaya girişir ve **Şeyh Salih Efendi**'nin yalısını ateşe verir. Olayları takip eden **Mansur**, bütün aile efradını uyandırıp dışarı çıkarır; ancak kendisi ateş içinde kalır. Ne yapacağını şaşıran **Mansur**, son çare olarak "Yarabb! Senin lütfuna sığındım!" (348) diyerek Allah'a sığınır ve sonunda zorla kurtulur.

Mansur, amcası vefat ettikten sonra kendi ideallerini İstanbul'da gerçekleştirme imkânı bulamadığından, Manisa'daki bir köyde kendisine, amcasından miras kalan çiftliğe gidip yerleşir. Okullar açar, çevresini ve Anadolu insanını aydınlatır. Burada **Zehra** ile evlenir. Mahmut adında bir çocuğu olur. Bu sırada Rus savaşı çıkar. **Mansur, Zehra**'yı İstanbul'daki arkadaşı Dr. Mehmet Bey'in yanına göndererek savaşa gönüllü olarak katılır. Bundan sonraki görüşmeler hep mektuplarla olur. **Mansur**, gittiği her yerde gerçekleşmeyecek işleri birer mucize eseri olarak başardığını vurgular. Bunları devamlı **Zehra**'ya, Mehmet Bey'e onun eşine ve Mehmet Bey'in kızkardeşi Fatma Hanım'a yazdığı mektuplarda anlatır. Mektuplarında, düştüğü sıkıntılardan dolayı Allah'a sığındığını, başarılarından dolayı Allah'a hamd ü senada bulunduğunu görürüz: "Zannetmiş idim ki menfaât-ı şahsiyeleri için onu ikaa mütecasir olmuş olan ehl-i fesatın önünü almak için Allah'ın bir mucizesine intizar etmekten başka bir çâre kalmamıştır. Mesuliyeti cümlemize râci bulunan büyük kabahatlerden dolayı öyle bir mucizeye de nezd-i bâride yakın mazhar olacağımızı tahmin edemiyordum. Meğer mucize en matlup olan vakitte, en mukîd ve müessir olacak surette vaki olmuş! Cenab-ı Hakk'a hamd ü sena, habib-i muhteremine salât ü tahiyye olsun!" (415). **Mansur** gittiği yerlerde çok yorulur ve bazı yerlerinden de ufak tefek yaralanır. Bu sıkıntılı anlarında bile Allah'a sığındığını belirtir. Fatma Hanım'a yazdığı bir mektupta: "Şu hastalığı defedip edemeyeceğimi henüz bilmiyorum. Şayet lütf-ı Hudây-ı Müteâl ile defedemeyip ölecek olsam, bile gam yemem. Sizin son mektubunuzdan dolayı hasıl olan sefa-ı dünya için yettikten başka âhirette ruhumu dua-yı padişahi ile şadetmek için dahi kâfidir" (416). **Mansur Bey**'in, Osmanlı coğrafyası üzerinde yaptığı faydalı ve hayırlı hizmetler Padişah II.Abdülhamit tarafından duyulur ve padişah hem takdir eder hem de onunla görüşmek ister. **Zehra**, bu haberi, **Mansur**'a yazdığı bir mektupla bildirir ve herkesin kendisine dua ettiğini yazar (417).

Mansur cephede hanımı **Zehra**'ya yazdığı bir mektupta, ona teselli vererek Allah'ın takdirine razı olmak gerektiğini vurgular (418). **Mansur**, yine eşi **Zehra** Hanım'a yazdığı bir diğer mektupta, oğlu Mahmut'u Allah'tan sonra kendisine teslim ettiğini söyler. **Mansur**, eşi **Zehra** Hanım'a yazdığı son mektubunun son paragrafında devlete ve Sultan Abdülhamit'e dua eder (419). Bütün bu anlatılanlardan anlıyoruz ki zikredilen

kahramanlar, bir çok işlerinde inançları ön plâna çıkmakta ve hayatlarını ona göre düzenlemekteler ve zor anlarında –özellikle Mansur- Allah'a sığınmaktadırlar.

Hüseyin Cahit'in **Nadide** romanının kahramanlarından **Ali Bey**'in on iki tane çiftliği bulunmaktadır. Kanber daha önce cellâtlık yapmış, sonra **Ali Bey**'in hizmetine girmiştir. **Ali Bey**, **Fuat**'ı bir ağaç kovuğunda bulmuş ve evlâtlık edinmiştir. **Ali Bey**; **Fuat**'ın, kendisine Allah'ın ihsanı olduğunu söyler (23). **Fuat**, günlerden bir gün şehirde gördüğü **Nadide**'ye âşık olur. Kanberden izin alıp şehre gider. Kanber, buna hayret etmekle beraber, **Fuat**'ın en çok sevdiği şeylerin ormanda gezip oradaki geyikleri ve tabiat güzelliğini seyretmekle beraber "Cenab-ı lemyezelin kudret ve azamet-i ilâhîyesine hayrethan olmaktan ibaretti" (43) diyerek onun şehre gitmesine akıl erdiremez. **Fuat**, **Nadide**'ye olan aşkı uğruna yaralanmıştır. Yarası iyileştikten sonra **Nadide**'ye gideceğini arkadaşlarına söyler. Arkadaşları ise, **Nadide**'yle gidip görüşmenin dinen caiz olmadığını söylerler (63). **Fuat** da gitmekten vazgeçer.

Nadide, **Fuat** ile aralarında gerçekleşen ilişkiden dolayı hamile kalır. Çocuğunu düşürtmek için günlerce düşünür. En sonunda evde cariye olarak çalışan Dilrüba'nın yardımlarıyla çocuğu düşürür. **Nadide** ile **Fuat** arasında yaşanan aşkı sezen **Nadide**'nin annesi, durumu kızından öğrenmek ister. Olup bitenleri öğrenmek için kızını ne kadar sıkıştırırsa da ona bir türlü doğruyu söyletemez. **Nadide**, sürekli, kaçamak cevaplarla annesine yalan söyler. Sinirlenen anne ise, Allah'ın her şeyi bildiğini söyleyerek kızına beddua eder: "Ben artık yakın vakitte dünyaya veda edeceğim. Sen de her yerde hazır ve nazır olan Cenab-ı Hakk'ın kahhar ismiyle kahr ol!" (92) der. Araya giren yazar; serbestiyetin, toplumda ahlâk bırakmadığını, eski ahlâkın, terbiyenin ve dinî inancın zayıfladığını söyler. Ayrıca bu durumların düzelmesi için Allah'a dua eder (131).

Zaman sonra **Fuat**'ın efendisi **Ali Bey** de şehre gittiği bir gün pencereden gördüğü **Nadide**'ye tutulur. Sonuçta yaptığı bir düğünle onunla evlenir. **Fuat**, **Ali Bey**'le evlenen kadının **Nadide** olduğunu görünce gözlerine inanamaz. Çok üzülür, ancak yapılacak bir şey de yoktur. **Fuat**, en sonunda orayı terk ederek **Ali Bey**'in başka bir çiftliğine gider. **Fuat**, gittiği çiftlikte, bir gün gezerken yolu bir mezarlığa düşer. Babasının kabri başında ağlayan Elmas isminde tanımadığı bir kıza rastlar. Kız ile konuşur. Elmas, babası vefat

ettiği için Allah'a şikâyette bulunur. **Fuat** ise, isyan etmenin doğru olmadığını ve herkesin rızkını Allah'ın vereceğini söyler. Ardından bu isyan içeren sözlerin, âhirette hesabını veremeyeceğini hatırlatınca (210) kız isyanından vazgeçer.

Sadece, **Nadide**'den uzak kalmak için yaşadığı mekânı değiştiren **Fuat**, gittiği çiftlikte de rahat bırakılmaz. Duygularının esiri olan **Nadide**, **Fuat**'a mektuplar göndererek ona evlenme teklifinde bulunur. Yazdığı bir mektupta, kendisini sevdiğini ve **Ali Bey**'i hep aldattığını söyler. Mektubu okuyan **Fuat** ne yapacağını şaşırır. Bu kadının nasıl kötü bir kadın olduğunu ve babalığı ve efendisini nasıl aldattığını öğrenince düşünür taşınır, çıkar bir yol bulamayınca Allah'a sığınır ve ondan yardım bekler. Ellerini açıp: "Yarabbi! Merhamet et! Bir nimet dideyi velinimeti hakkında hıyanete sevketmek için ne güzel sözler varmış! Bana sen sabır ihsan buyur!" (231) şeklinde dua eder. Daha sonra **Fuat**, onun mektuplarına cevap vermediği gibi çiftliğe dönmeyi de düşünmez. **Nadide**, arzularına kavuşmak için her şeyi mübah gören bir fitrata sahiptir. **Fuat**, mektuplarına cevap vermeyip **Nadide**'nin yanına gitmeyince **Fuat**'ı çiftliğe getirebilmek için **Ali Bey**'in konağını ateşe verir. Çıkan yangında **Ali Bey**'in birçok yeri yanar ve yatağa düşer. **Ali Bey**, **Fuat**'ı bulunduğu çiftliğe çağırır. **Fuat** ile görüşmek için mektup yazar. Efendisine samimî duygularla bağlı olan **Fuat**, yazılan mektup üzerine, mezarda rastladığı Elmas ile yola koyulur. Bu arada olanlardan habersiz olan **Ali Bey**, yatağında hasta olarak son anlarını yaşarken **Fuat**'la görüşmek için Allah'a dua eder: "Yarabbi bana merhamet et! **Fuat**'ı göreyim de sonra takdir-i ilâhînî icra buyur" (326). **Fuat**, konağa gelir. İlk önce hasta olarak yatan efendisi **Ali Bey**'in odasına gider. **Ali Bey**, yatakta ölüm anlarını yaşarken **Fuat**'a, "Ben öldükten sonra **Nadide**'yi başkasıyla evlendirme. Sen de Elmas ile evlen" vasiyetinde bulunur. Bu arada arzusuna kavuşmak için plânlar yapan **Nadide**, **Ali Bey** yatakta iken **Fuat**'ı kendisiyle evlenmesi için sıkıştırır. **Fuat** ise, efendisi **Ali Bey**'in, Elmas ile evlenmesini istediğini ve huzur-ı hakta yemin ettirdiğini (353) hatırlatarak onu reddeder. Yine **Ali Bey**, son anlarını yaşarken **Fuat**, bu yemine bağlı kalacağını söyler: "Mutmain olun sevgili pederim. Elmas'ı tezevvüc ve mesut edeceğim ve zevceniz hakkında da emrettiğiniz şeyleri icraya say edeceğime her yerde hazır ve nazır olan Cenab-ı Zülcelâlin namına yemin ederim!" (399-400). **Ali Bey**'in vefatı gecikince **Nadide**, Gülşen vasıtasıyla kocasını zehirletir ve ölümüne sebep olur. **Ali**

Bey, vefat ederken en sonunda, "Allah" diyerek ruhunu teslim eder. Başında bulunan **Fuat** ise, Allah mağfiret etsin diye duada bulunur (402).

Fikripaşazâde Mehmet Müncî, Merâret-i Hayat romanında, olayların gelişimi içinde imanla ilgili unsurları işlerken bazı ahlâkî tavsiyelerde de bulunur. Romandaki olaylar; önce **Zişan** adındaki sefil kadının erkeklerle görüşüp buluşmasıyla başlar. Olaylar sürekli geriye doğru anlatılarak ilişkiler anlaşılır. Nuri Bey, yardımsever bir insandır. Yaşlı olan hanımı ile mutlu hayatını devam ettirir. Bir müddet sonra hanımı vefat eder. Cenazesi, Fatih Camiî'nde namazı kılındıktan sonra dualarla kabre defnedilir (131). Nuri Bey, bundan sonra her gün vefat eden hanımının kabrini ziyaret eder, dualar okur ve mezarlıkta bulunan kimsesiz çocuklara sadaka verir. Bir gün Naile ismindeki kimsesiz bir kız çocuğunu evine getirir. Ona acıyarak himayesine alır. Kızı okutur. O, büyüyünce güzel bir kız olur. Saf olan kıza, konağının vekilharcı Pertev, göz koyar. Bir gün onu kandırarak gizlice iğfal eder. Naile, bu ilişkiden hamile kalır. Efendisi Nuri Bey'den utanır. Hamileliğini, evde bulunan hizmetçi kız Gülendam'ın yardımıyla gizler. Yine onun yardımıyla doğumunu gizlice gerçekleştirir. Naile ve Gülendam, çocuğun koluna kaybolmayacak bir işaret yaparlar. Ayrıca, içinde bazı tavsiyeler ve dualar yazılı bir muska yaparak boynuna asarlar. Sonra Binnaz ve Hamdi Efendi adındaki karıkocaya teslim ederler. Muskanın içinde: "Dehşetli bir insanın, bîçare bir felekzedenin ictimaından hasıl olduğun için bizi lânetle yâdetmeğe madamü'l-hayat mecbursun... Uluhiyet-i Samedaniyye, seni mirkaten kemalata is'ad ettiği vakit, hem valid-i gaddarını, hem de valide-i meyuseni muhakkirâne düşün! Allah senin muinin olsun. Cemiyet-i beşeriyyeden şefkat iste, mahşer-i uhrevîde ayaklarına kapanarak senden merhamet isteyeceğim... Belki beni o vakit affedersin... Bî-günah olduğuma, iğfal edildiğime şerik-i âlâmım olan Gülendam; dünyada, âhirette şahittir. Ey sefil çocuk! Eltaf-ı ilâhîye sana yaver olacaktır" (53) sözleri yazılıdır.

Bütün olup bitenlerden habersiz olan Nuri Bey, daha sonra Naile'yi kendi nikâhına alır ve evlenir. Bu arada Beyoğlu'nda oturan Binnaz, Naile'nin çocuğu olan Rahmi'yi büyütür. Daha sonra Selanik'e göçer. Birçok maddî sıkıntılardan sonra vefat eder. Rahmi ise; Selanik'te, Hulusi Efendi'nin kızı Mehpâre'yi sever. Bir müddet mektuplaşan sevgililer, sonunda evlenirler. Diğer taraftan Naile'nin yaşlı kocası Nuri Bey vefat eder. Naile ise,

bununla beraber iras-ı fezayih eder" (121).

Naile'nin oğlu Rahmi, bir gün Selanik'ten Beyoğlu'na gelir. Muhlis, Necâbî ve Safi Beyler ile sarhoş oluncaya kadar içer. Birçok sefalethaneye uğrayıp kadınlarla eğlenir. En sonunda namı her tarafa yayılan **Zişan**'la buluşup sevişmek için onun oteline gider. Rahmi'nin buradaki ismi Faiz'dir. **Zişan**, Faiz soyununca kolundaki işareti görür ve birden ondan ürker. Çünkü bu işaret yıllar önce oğluna yaptırdığı işarettir. Seviştiği erkeğin kendi oğlu olduğunu anlar ve ne yapacağını şaşırır. Yazar bu ürkütücü olayları anlatırken Allah'a biraz şikâyette bulunur tarzda "Bu gibi durumları dünyada bize niye gösteriyorsun Allah'ım" (111-112) diye yakınır. Sonra **Zişan** ile Faiz başlarından geçen olayları anlatır ve yaptıkları bu günahlardan dolayı Allah'a tövbe ederler (113). Yıllar sonra birbirlerine kavuştukları için hâllerine şükrederler: "İşte oğlum! kararımızı verdik. Allah'ın şu azametine hayran olalım ki beni hak-i süflîyetten seni âlâm-i hicrandan kurtardı" (114). **Zişan**, oğlunu Selanik'te bulunan Mehpare'ye gönderir ve ona: "Bundan sonra Allah'a dua et. Masiyetlerini affettir. Mağfiret-i ilâhîyeye iltica, cami duvarlarına ittikâ eyle" (116) tavsiyesinde bulunur.

Fatma Âliye, **Muhadarat** romanında imanla ilgili birçok unsur işler. Olaylar bir düğün evinde başlar. Burada hem güzel hem de çirkin kızlar bulunur. Her ne kadar çirkin kızlar beğenilmezlerse de bunlar, "Sun'ı Bâri'ye birer model olmak üzere" (19) yaratılmışlardır, şeklinde kabul edilirler. **Fazile**, kendilerinin komşusu olan Münevver Hanım'ın oğlu **Mukaddem** ile çocukluk arkadaşıdır. Birbirlerini aşırı bir şekilde severler ve nişanlanırlar. Ancak, **Calibe**'nin, yasak ilişkiler yaşadığı **Süha** da bir müddet sonra **Fazile**'yi sever. **Süha**'nın evlilik teklifleri, **Fazile** tarafından reddedilir. Bu arada **Calibe**

ve **Süha** arasında gayr-ı meşru buluşma ve ilişkiler olur. Hatta bunların gayr-ı meşru bir ilişkisine **Fazile** de şahit olmuştur. **Süha**, **Fazile**'ye bir gün yine evlilik teklifinde bulunur ve yine olumsuz cevap alır. Bunun üzerine **Calibe** ile aralarındaki gayr-ı meşru ilişkinin kendi isteği ile değil **Calibe**'nin zorlamasıyla olduğunu ve bu günahı (165) kendi isteğiyle işlemediğini söyler. Gerçekten de **Süha**, bu günahı **Calibe**'nin zorlamasıyla işlemiştir. Asıl sevdiği kız, **Fazile**'dir. **Fazile** ise, onu sevmemektedir. Yine bir gün **Fazile**'yi kendisiyle evlenmesi için ikna etmeye çalışır ve kendisini affetmesini ister; ancak yine **Fazile**'den olumlu cevabı alamaz. **Fazile**'ye "merhamet et" deyince: "Merhamet acizlere, bîkeslere, muhtac-ı merhamet olanlara göredir. Namus hırsızlarını, şerik cinayetlere, hainlere göre değil!...Onlara lânet!...Evet! Rabbimiz teâlâ hazretleri tövbemizi kabul ve isyanlarımızı affeder. Fakat kulların birbirleri üzerinde olan haklarını rüz-i cezada birbirleriyle mürafaaya bırakır. Diğerinin hakkı olan bir şeyi çalanı Allah affeder mi? Biz ise, kulsuz mahlûkuz. Şan ve azamet-i rabbanî başka" (166-167) sözleriyle yaptıklarını yüzüne vurarak onu reddeder.

Saî Efendi; **Fazile** istemediği hâlde onu, Remzi adında, zengin; ancak her gün başka bir kadınla gönül eğlendiren bir adamla evlendirir. Bu vesile ile güya **Fazile**'nin namusu temizlenmiş olur. **Fazile**, bir yıl sonra Remzi tarafından evden kovulur. **Calibe**'nin iftiralarından dolayı **Saî Efendi** de kızını eve kabul etmez. Ne yapacağını şaşıran **Fazile**, kardeşi Şefik'e bir mektup bırakarak kendisini denize atıp intihar edeceğini yazar. Kardeşi, Şefik'e bıraktığı mektupta olanları anlatarak kimseden intikam almamasını ve kendisine eziyet edenleri Allah'a havale etmesini vasiyet eder: "Pederime benim için sitem etme! Her hâlde pederimiz olduğunu hatırından çıkarma. O zavallı adam mazurdur. Biz kendimizden ziyade ona acımalıyız. Remzi'den intikam almağa kalkışma! Bana zulüm edenleri ben Cenab-ı Allah'a havale eyledim" (268-269) der. Ancak tam intihar etmek üzereyken bu işin günah olduğunu düşünür ve vazgeçer. Eve de dönemez. **Fazile**, neticede esir olarak Mısır'a gönderilir. Oradan Beyrut'a gider ve bir aileye satılır. Satıldığı evde hizmetçi olarak çalışır. Vasiyeti okuyan Şefik, ne yapacağını şaşırır. Olayları duyan **Mukaddem**, üzüntüsünden intihar etmek ister; ancak annesi engel olur. Neticede o da verem olur. Çaresiz kalan Münevver Hanım, bu zor anında Allah'a sığınıp, biricik oğlu için Allah'a dua eder (274).

Calibe, şahsî arzusu için her kötülüğü yaptığı hâlde başta kocası olmak üzere birçok kimse onun hakkında kötü düşünememiştir. **Calibe**'nin yaptıklarının bir çoğu gizli olmasına rağmen yine cezasını çeker. Yazar ise: "Bu cihetle **Calibe** idaresinden memnun ve mağrur oluyor ve kendisinde bu fettanlık var iken esrarının herkesten mestur kalacağına emin bulunuyor idi. Fakat mağrur olduğu iktidarının erişemeyeceği bir kudret ve kuvvet-i rabbanîye bulunduğunu ve Cenab-ı Hakk'tan hiçbir şeyin gizlenemeyeceğini düşünemiyordu" (275) şeklinde yorumda bulunur.

Fazile, Beyrut'ta intihar etmek istemesine dair acı hatırasını Mukaddeme anlatırken sarfettiği cümleler onun, din duygusu ve Allah'a olan imanını yansıtması bakımından önemlidir: "Ve ben nereye gidiyorum dedim. Ve validemin yanına mı validem ehl-i cennet olmalı. Ya benim şu hareketim yani intiharım icabınca bana cennet kapıları kapalı bulunacak! Validem ve sevdiklerimle ayrı bulunacağım!...Ben rahat etmeğe mi gidiyorum yoksa bu dünyadaki muvakkat rahatsızlığı daha şedit ve medid olan bir ile mi mübadele eyliyorum. Aman yarabbbi! Bu ne dehşetli hâl! Ben saadet bulacağım zannıyla nâr-ı tuzağa mı giriftar olacağım diyerek düşünmeye vardım." (....) Sen pederine validene itaatsizlik etmediğin hâlde hâlıkına karşı isyan mı ediyorsun? Onun nehy eylediği bir şeyle amel etmeğe mi cesaret eyliyorsun. geri..!...geri!..ben bu yolda gelen evlâdı yanıma kabul etmem diyor gibi zanneyliyordum. Ah! **Mukaddem** mutlaka bana o zaman validemin ruhanîyeti imdada gelmiş idi. Ye'sin bana nasıl eazım-ı kebairi irtikâp ettireceğini düşündükçe tüylerim ürperiyor idi. (...) Şer'-i şerifin müsaade eylediği bir şeyle amel etmeyip de ne için onun nehy eylediği bir şeye teşebbüse kalkışmış idim. Kocadan boşanmağa! Çalışıp yenmeğe! İnsanlardan utandım da Cenab-ı Allah'ın nehy ve men eylediği bir günah-ı azimi irtikâba ondan utanmayacak mı idim diyor idim! İntihardan vazgeçmiş idim. Fakat nereye gitmeli?" (332-335). Sarfedilen bu cümlelerden anlıyoruz ki **Fazile** inancı kuvvetli bir kadındır. O hayatını inançlarına göre şekillendirmektedir. Bunu romanın olayları içinde anlamak mümkündür.

Vecihî'nin tanınmış romanlarından biri olan **Mehcûre**'de, romana adını veren kahraman, sahaf esnafından Akif Efendi'nin kızıdır. Günlük kazancıyla yaşayan servetten ziyade iyi ahlâka önem veren Akif Efendi, kızı **Mehcûre**'yi çok iyi yetiştirir. Güzel olan kızını pek çok kimse isterse de vermez. Akif Efendi, kendi düşüncesine uygun birini bulmadıkça

kızını verme niyetinde değildir. **Mehcûre**, bir gün yakın komşusuyla Çırpıcı çayırına gezmeye gider. Komşusunun yeğeni **Mükerrem**, orada bir ağaç arkasına gizlenip kızı gözetler. Bu gezmeden birkaç gün sonra **Mehcûre**'yi **Mükerrem**'e isterlerse de Akif Efendi, olumsuz cevap verir. **Mükerrem**, **Mehcûre**'yi istetmek için akrabalarını seferber eder. Âkif Efendi nihayet bu konuyu kızı **Mehcûre** ile konuşmak ister ve ona: "Cenab-ı Hakk'ın ihsanına yüzbin kere şükürler olsun. Artık büyüdün, yetiştin, senin için de bir istikbal temin etmek, bir âile teşkil eylemek zamanı geldi. (...) Fakat beni o itikattan muhafaza eden Cenab-ı Allah'a şükür olsun ki bu gün en mesut adam kimdir deseler kendimi gösteririm, çünkü beni siz mesut ettiniz. Ailem mesut etti. (...) Şükür olsun Cenab-ı Hakk beni bu hususta muvaffak etti" (88-93) der. Daha sonraki sayfalarda yine aynı konuyu kızıyla konuşurken: "Binaenaleyh Allah'ı seven, Allah'a sevilmek isteyen her zaman kendini âlem-i insaniyette bir hizmetle mükellef görür" (107) sözlerini sarfeder. Birkaç gün sonra **Mehcûre**'yi **Mükerrem**'e tekrar isterlerse de Akif Efendi, olumsuz cevap verir. Delikanlı, bir hileye başvurur. Kızın aşkından yataklara düşmüş gibi görünüp gerek **Mehcûre**'yi gerek Akif Efendi'yi kendine acındırarak isteğini elde etmeye çalışır. **Mükerrem**, bir mektubunda **Mehcûre**'yi över ve güzelliğini birçok dinî ve ilâhî tabirlerle tasvir eder: "Siz benim için Ömr-i Nuh'a malik olup da bütün evkâtını ifa-yı şükranına hasretsem yine muvaffak olamayacağım bir atıfet-i samedaniyesiniz ki gönlümün en hissî âmali nur-ı basarımla mezc olunarak vücudunuz terkip olunmuş ve ağuş-ı tahassürüme teslim edilmek üzere seher bulutlarıyla cennetten gönderilmişsiniz. Her nereye, atf-ı nazar etsem sizi görüyorum. Bilmem Sâni-i Hakîm bütün âlemî nur-ı cemalinizle mi tezyin etmiş? Her ne düşünsem sizde buluyorum" (123-124). Nihayet Akif Efendi, kızını vermeye karar verir. Akif Efendi'nin olumlu cevabı, onu Hz.İsa'nın nefesi gibi diriltir. Nikâh ve düğünleri dinî kurallara uygun olarak yapılır. Bu evlenmeden; Hikmet ile Enise adlı iki çocukları olur. **Mehcûre**'nin oğlu Hikmet, bir yaşına girdiğinde büyük babası Akif Bey, hastalanır ve bir cuma gecesi kelime-i şahadet (149) getirerek vefat eder. Enise'nin doğumundan sonra da Akif Efendi'nin eşi Şefika Hanım vefat ederek kurb-ı Ehadiyete (153) ulaşır.

Mükerrem, evlendikten altı yıl sonra Kâğıthane gezmesinde tanıdığı **Rânâ** adlı oynak ve dul bir kadınla ilişki kurar ve ondan sonra evine bakmaz olur. Kocasının cebinde ve çekmecesinde bulduğu mektuplardan durumu öğrenen ve iki çocuğuyla sefalet içinde

kalan **Mehcûre**, yataklara düşer, günden güne erir ve sonunda hastahaneye kaldırılır. Bir gün ziyaretine gelen oğlu Hikmet'e "baban beni ziyarete gelsin" der. Ancak, Mehcure, akşam ezanına kadar beklediği hâlde ziyaretine kimse gelmez. **Mükerrem**, hasta karısını hiç nazar-ı dikkate almadan; **Rânâ** ile evlenmeye karar verir. **Mehcûre**, hastahanede her dakika ölümü beklerken **Mükerrem**, **Rânâ** ile yaşamını sürdürür. **Mehcûre**'nin o kadar ısrar ve mektup yazarak **Mükerrem**'i hastahaneye çağırmasına rağmen gelmez. En son artık vefat edeceğini ve çocukları Hikmet ile Enise'ye bakması için **Mükerrem**'e bir mektup yazar: "Binaenaleyh şu vasiyetnamemi dünyadan değil, âhiretten yazıyorum. Mezardan işitilmiş sada kadar müthiştir. Sen duymazsan Allah duyar" (356-357) diyerek acı bir şekilde ona yakınır. Hastahanede üzüntülü bir şekilde yaşamını sürdüren **Mehcûre**, **Mükerrem** ile **Rânâ**'nın zifaf gecesi vefat eder. Vefatı sırasında, başında kelime-i şahadet getirilerek Kur'an okunur (400). Vefat ettikten sonra gusul abdesti aldırılır. **Mükerrem** ise, tesadüfen cenazesine rastlar. Böylece Cenaze törenine katılmak zorunda kalır. Yazar, **Mükerrem**'i ağır kelimelerle eleştirir. "Kör olacak gözlerinden bir damla yaş dökmedi. Allah'ın es'ile-i amâline karşı bir ahtan başka cevap bulamayacak olan ağzından bir fatiha çıkmadı. Hatta gönüller, vicdanlar parçalayacak bir hâl-i ibretnümâdır ki imam alelusul cenazeyi tezkiye ettiği zaman orada bulunan üç beş kişi hâl ve şanını bilmedikleri bir kadına Allah rızası için hüsn-i şahadet ettikleri hâlde **Mükerrem Rânâ**'yı tahayyülle meşgul bulunduğundan öksesinden çekilesi dilinden bir harf bile sudur etmedi" (414). Daha sonra cenaze namazı kılınarak kabre defnedilir. Yazar, böylece onun, aslına rücu ettiğini söyler.

Vecihî'nin başka bir romanı olan **Mihridil**'de, Adni ile **Mihridil** evlenirler, Bedia adında bir kızları olur. Adni, daha sonra annesinin telkinleriyle Seher Hanım ile evlenir. Mihridil'i, Seher Hanım ve Adni'nin annesi kıskanırlar. Seher Hanım ile Adni'nin annesi, Mihridil'e yüklenerek "Allah seni süründürsün" deyince o da: "Ben bir şey yapmadım ki Cenab-ı Hakk beni süründürsün. Herkese fiilince muamele olunduğu malûmdur. Allah'a sığınırım. Ben inkisar etmem" (57) diyerek onları susturur.

Bütün bu anlatılanlardan anlaşılıyor ki, Tanzimat dönemindeki bütün romancılar, Allah'a iman, onun varlığını birliğini kabul etmeye yer vermişlerdir. Genel olarak bu, daha çok; sıkıntıdan sonra Allah'a sığınma, dua etme, beddua etme, teselli verme, teselli bulma,

Allah'tan korkma, Allah'ın her şeyi bilmesi, Allah'ın muhtaç olanlara ve zor durumda kalanlara yardım edeceği inancı, kötülük yapanların Allah tarafından bu dünyada bile cezasız kalmayacağı inancı, Allah'ın birçok şeyi hikmetli yaratması, tabiattaki varlıkların hikmetlerini düşünerek Allah'a hayran olma, gibi konular etrafında tezahür etmektedir.

2.1.1.1.2. Melekler

İslâm inancına göre imanın şartlarından birisi de meleklere imandır. Ayrıca melek, diğer semavî dinlerde de vardır. Öte yandan edebiyatta melek kavramı ve konusu en çok işlenen unsurlardandır. İncelediğimiz romanlarda, melekler ve onlarla ilgili unsurlara rastlanır. **Şemsettin Samî**'nin **Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat** romanının kahramanlarından **Talat**, Aksaray'daki evlerinde bir Arap dadı ve annesi ile birlikte kalmaktadırlar. Arap dadı ile **Talat**'ın annesi, **Talat**'ın evlenme çağına geldiğini konuşurlar. **Talat**'ın annesi, Arap dadıya, kaç yaşında olduğunu sorunca: "Şukur şukur amma ihtiyar ben şimdi hanim elli yaşında! Ah ne yapalım Allah iman bağışlasın mezare iman ile gitsin yarabbi ah bu dünya rüya gibi gaşiyor âhiret baki biz dünyaya nekir münkiri unudur ah ah yarabbi ne cevap verecek biz sana!" (10) der. Aslında burada İslâm inancındaki şükür, kabre iman ile girmek, âhiret ve münker-nekir melekleri gibi konulardan bizzat bahsedilmez. Müslüman olan kişilerde inancın diğer unsurlarında olduğu gibi melek motifi de sık sık kullanılır.

Yine **Namık Kemal**'in **İntibah** romanında da konuşma esnasında meleklerle ilgili bazı cümleler sarfedilir: "...Öyle candan bir sohbet oldu ki, melekler meclisine yakışacak derecede lâtif idi" "Azab-ı kabrin envaı zuhur etmeye başlar... mezara girdiği zaman münkirine bila ihtiyar söylemek ister kimse var mıdır?" (30). Bu romanlarda olduğu gibi incelediğimiz diğer romanlarda da bu gibi dinî muhtevalı cümlelere rastlamak mümkündür.

Cezmi romanının kahramanlarından **Şehriyar**, **Perihan**'ın **Âdil Giray**'ı sevdiğini öğrenince çıldırırcasına üzülür. Daha önce **Perihan**'ı öldürmediğine pişman olur ve kendi içinden şu sözleri sayıklar: "Şeytan bile melâikeye kanaat edemiyor ben bir meleği her türlü lezaizinden mahrum edeceğim de şeytandan şeni' olacağım. Ölüm bile melâikeye takarrup eyleyemiyor o karı o **Şehriyar** bir meleği hayatından ayıracak da mevte rahmet

okutacak" (229). Romanın sonlarına doğru, **Şehriyar**'ın taraftarları, onun, gizli çevrilen işlerde parmağı var diyerek önce **Şehriyar**'ı öldürürler. Daha sonra **Âdil Giray**'ın taraftarlarını öldürmek için odasını basarlar. **Perihan** saklandığı yerde bunları görünce çok hiddetlenir ve onlar için: "Âh bu adamlar Allah'ın gazap ateşlerinden yaratılmış bir şeytan öldürdüler ne derece me'cür olduklarını bilmiyorlar!... Şimdi nurdan mahlûk bir melek-i masumun canına kastedecekler de şeytan gibi kıyamete kadar mel'un olacaklar!..." (324-325) sözlerini sarfeder. Saraydaki muhafizlar **Âdil Giray** ile **Şehriyar**'ı da öldürürler. Olaylardan kurtulan **Cezmi** ile Abbas, onların cenazelerini mezara gömerken çok umutsuz bir vaziyette dünyadan ve kendi hâllerinden şikâyet ederler. Amaçlarına ulaşamadıkları için üzülürler ve kendilerinin niçin şehit olmadıklarına hayıflanırlar. Sonra teselliyi, öbür dünyanın, yani âhiretin olmasında bulurlar. Bu arada meleklerden de bahsederler: "Değil değil! Başka âlem var insaniyetin zevkî o âlemdedir işte bu âlemde gördüğümüz ikbalin, iclalin, zevkin, şevkin neticesi bu mezara girmektir ihtimal ki şimdi biri gelir, çıkabileceğim deliği kapar, hayatım zail olur melâike-i sual başıma çöker dünya için onlara da bu cevabı veririm evet! Bu cevabı veririm." (329-330). **Âdil Giray** ile **Perihan**'ın yüzündeki kanlar öyle bir şekil alır ki Osmanlı bayrağının ay yıldızı yüzlerinde oluşur. Bunları müşahade eden **Cezmi** çok duygulanır ve bu şekilleri bozmadan yan yana mezara koyar ve: "Yed-i Kudret, yek-vücud-ı muhabbet yarattığı, iki şehidin simalarında hizmet ettikleri maksadın ne parlak, ne güzel bir nişanesini tasvir eylemiş! Ben vallahi'l-azîm bunları kabirlerine bu vaziyette defnederim! Melâike-i suale maksatlarının numunesiyle görünsünler!" (335-336) diyerek onların sual meleklerine zorlanmadan cevap vereceklerini düşünür. Yazar, Abbas ve **Cezmi**'nin duygularını ifade ederken **Cezmi** için: "Abbas gelinceye kadar be'yhâl bir yerde ihtifaya zihninde karar verdi, yıldızlardan düşen sönmüş meş'alelerden kalan hafif hafif ziyalarla etrafını aradı, baş tarafından çökmüş bir mezar buldu uğraşa uğraşa içine girdi, telkin-i imâme veya vürud-ı münkirine muntazır bir meyyit gibi uzandı" (337-338) diyerek münkir meleklerine değinir.

Ahmet Midhat'ın; romana ismini veren **Dürdâne Hanım**, kibar, nazik, duygusal ve güzel bir kızdır. Güzellik olarak her gören onu meleğe benzetir. Doğumu için getirilen Ayşe Ebe: "Gözlerimi açtığım zaman kendimi gayet mükellef döşenmiş bir oda içinde

buldum. Dürdâne Hanım denilen zatı gördüm ki güya kanatlarını gökte bırakarak yer yüzüne inmiş bir melektir" (35) der.

Ahmet Metin Ve Şirzad romanının kahramanlarından **Ahmet Metin**, tarihte bazı kişilerin haksızlıklarını anlatarak semavî dinlerin bunlarla ilgili görüşlerini nakleder ve "Edyan-ı semavîyenin ihbarı veçhile herkes üzerinde müekkel olan melekler insanların hasenat ve seyyiatını zapt ve kaydederek âhirette ona göre hükmolunacakları gibi maneviyata mahsus olan bu sicill-i ahvalin suret-i maddîyesi dahi tarihtir" (619) der.

Mehmet Celâl'in **Cemile** romanında, **Selim** ile **Cemile** çocukluk arkadaşıdırlar. Çocukken belli yaşa kadar hep beraber gezip dolaşmışlardır. Yaşları ilerleyince, bu ilk sevgi aşka dönüşür ve görüşemezler. **Selim** yazdığı mektupta onunla görüşmek istediği hâlde buna şeriat'ın müsaade etmediğini söyler ve: "Ne demek? Sen meleksin. Meleklerden kusur sadır olur mu?" (6) diyerek ona iltifat eder.

Dehşet, Yahut Üç Mezar romanında, ismi belli olamayan genç âşık, sevgilisi olan kıza yazdığı mektupta, artık dayanamadığını ve görüşmek istediğini yazar. Kız ise evde kendisine bakan kız kardeşinin de aşk ateşine düştüğünü, kız kardeşinin kendisine bakan doktora âşık olduğunu ve onun da böylece "Aşk Meleği" nin kanatları altına girdiğini söyler (40). Yine verem olan hemşiresinin öleceği gün, onu izleyen kız: "Zannederdim ki ruhunu uçuracak meleklere karşı nazik nazik gülüyordu" (52) şeklinde onun gülümseyişini tasvir eder.

Küçük Gelin romanındaki kahramanlardan **Cemal**, Sevgilisi Fahriye'nin ölümünün üzerinde oluşturduğu üzüntüleri tasvir ettiği manzumesinde onun devamlı Allah'ı zikretmekle meşgul olduğunu söyleyerek şunları nazmeder:

"Dudaklarıyla Cenab-ı Hudâ'yı zâkir idi!
Cenazesinde melekler tamam hazır idi.
Zemîne nur yağardı cihân-ı bâlâdan

Şehîde zavceme Cibrîl belki nazır idi!" (108)

Cemal yazdığı manzumede ayrıca cennette ve cennetin kapıcısı olan büyük meleğin bile bakmasını istemez:

"Esir-i reşk olurum, çünkü kıskanır ruhum,

O mâî gözlere Cennette bakmasın Rıdvân?

Onunçün işte melekler bu bistere geliyor,

Benim yatağımın üstünde verdi Fahriye cân?" (111)

Görüldüğü gibi melek konusu, romanlarda fazla işlenmemiştir. İşlendiği durumlarda da genellikle güzellik ve ahlâken onlara benzetilme, kusursuzluk, onlara hesap verme, insanların günahlarını kaydetme unsuru olarak anılmaktadırlar.

2.1.1.1.3. Kitaplar

Semavî dinlerin dört büyük kitabı vardır. Zebur, Tevrat, İncil ve Kur'an. İslâm inancına göre imanın şartlarından birisi de kutsal kitaplara imandır. Tanrı'nın, kullarından istediklerini peygamberlere gönderdiği kitaplarla verdiği bilinmektedir. Durum böyle olunca toplumların hayatında kutsal kitapların önemi büyüktür. Toplumların hayatını konu eden eserler, romanlar olunca biz de burada konunun ne şekilde irdelendiğini göreceğiz.

Şemsettin Samî'nin **Taaşşuk-ı Talat Ve Fıtnat** romanında **Talat**, Fıtnat'a yazı öğretmeye elifbadan başlayınca onun daha önce Kur'an-ı Kerim'i birkaç defa hatmettiğini öğrenir (93). Fıtnat intihar eder. **Talat**, Ragıbe kılığına girerek konağa gelir. **Fıtnat**, **Talat**'ın gelmesinden kısa bir süre sonra ölür. Bu durumu gören ve zaten hasta olan **Talat** da orada vefat eder. **Talat**, ruhunu teslim etmeden önce: "Ah! Ben her şeyi unutacağım! Dünyayı unutacağım! Dünya beni unutacak! Lâkin siz beni unutmak istemez iseniz mezarımı arayın, bulun. Gâh gâh ziyaretime gelin. Birer fatiha ile ruhumu ihya

edin... Size feda olduğumu hatırınıza getirin. Lâkin müteessir olmayın ağlamayın!" (127) der ve gözleri kapanır.

Namık Kemal'in, romana adını veren kahraman olan **Cezmi,** savaşa katılmak üzere İran'a doğru yola çıkar. Savaş sırasında ırmağa düşen bir İranlıyı kurtarır. Sonra o İranlının Sünnî olduğunu öğrenince sevinir. Birkaç gün İranlının evinde misafir kalır. Evin bir kızı bulunmaktadır. **Cezmi**, evin Ayşe adındaki bu kızına Kur'an öğretir (86-87). Bu duruma kızın anne ve babası sevinirler.

Ahmet Midhat'ın **Zeyl-i Hasan Mellah** romanının olumsuz kahramanlarından olan **Dominiko Padya**, Hasan Mellah'ın başına getirilmedik iş bırakmaz. Her seferinde de yakalandığı hâlde affedilir. **Padya,** yine bir gün onun başına bazı çoraplar örmeye çalışırken plânlarının öğrenildiğini duyar. **Padya**, yaptıklarından vazgeçmesi gerekirken **Hasan**'ın plânlarını öğrendiğine hayret ederek başka yolları denemeyi düşünür. Daha sonra Cezayir'i terkederek Mısır'a gider. Bunun üzerine yazar şu yorumu yapar: "Gitti amma nereye kadar gidebilecek. **Hasan**'ı Cezayir'de Casim'in şerrinden muhafaza eden Allah'ın yed-i kudreti nerede olsa ne zaman olsa **Padya**'ya yetişemeyecek mi? Bahusus **Padya** gibi canı kendisine bağışlanmış olduğu hâlde bu nimetin kadrini bilmeyenler için denilebilir ki: Yedullahî fevka eydîhim femen nekese feinneme yenküsü alâ nefsihi"* (674) ayetini nakleder. **Padya**, Mısır'a gidince olayların seyri oraya yönelir. Süleyman ismindeki bir genç, babasının cariyesini kazayla öldürdükten sonra gurbete çıkmış Mısır'a gelerek Ezher'de birkaç yıl kalarak tahsilini tamamladıktan sonra zengin olan Ebu'l Hümam'ın konağına misafir olmuştur. Süleyman, arasıra güzel sesiyle: "Kur'an okumak suretiyle başlayıp Halep mollalarında karar kılarak herkesi mest eylediği nağamatıyla hemen her akşam" (683) Ebu'l-Hümam'ı mütelezziz eyler. Süleyman, Suriye'de iken sevdiği kız olan **Zehra**'nın Fransız General Menu ile evlendiğini öğrenir. Olanlara çok üzülen Süleyman, sevgilisi olan Sitti Zehra'yı Menu'dan kurtarmak için Suriye'den Mısır'a döner. Mısır'daki Ezher Camiî'ndeki mollaların yanına gider, orada cemaatle

* Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. "Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur." Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir. (Kur'an, Fetih, 10), ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

akşam namazını kılar. O geceyi orada geçirir: "Sofilerin sabah namazı Süleyman'ı artık o rahatsız yataktan kalkmağa mütecasir eyledi. Bîçare kalktı, şadırvandan abdest alarak camie girip Kelâm-ı Kadim'den bir hayli sahifeleri ağlaya ağlaya" (710) okur. Burada da görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerim, inanan insanlar için bazen yönlendirme vazifesi görmekte bazen de bir dua kitabı gibi vazife görüp okunmaktadır.

Hüseyin Fellah romanındaki olaylar, soğuk bir kış günü Galata'daki bir hendekte saklanmak zorunda kalan iki kadının başına gelen sıkıntılarla başlar ve Cezayir'e kadar geniş bir coğrafyada devam eder. Kimsenin soğukta dışarı bakamadığı bir günde hendekte iki kadın sesinin geldiğini söyleyen yazar; günün soğuğuyla ilgili Kur'an'dan: "Ve yüsebbihür-ra'd" (8) ayet-i kerimesini okuyarak herkesin Cenab-ı Bari'den istimdat etmekle meşgul olduğu ve kapıdan çıkmağa değil hatta pencereden bakmağa cesaret edemediği böyle bir soğuk gecede Lüleciler Çarşısı tarafından hendek içinde iki insan heyülası göründüğünü söyler. Kızı Mısır'a esir olarak satılan Hesna Hanım, onu bulmak için bir hacı gemisiyle Mısır'a doğru yola koyulur. Gemiyle hacca gidenlerin durumları anlatılırken yolda okunan Kur'an-ı Kerim'den de bahsedilir. Tam mehtaba karşı teravih kılınır. Ondan sonra ortalığa bir sükût ve sükûnet gelerek hatim okuyan hafızların sesinden başka bir ses işitilmez (70-71).

Cezayir Dayızâdelerinden Ahmet Bey'in evinde cariyelik yapan **Şehlevend**, başından geçenleri **Hüseyin Fellah** ve Civelek Mustafa'ya anlatırken babası ile annesinin birbirlerini çok sevdiklerini, babasının Sipahi olduğunu ve görevli olarak herhangi bir yere gittiğinde annesinin onun peşinden dualar ve Yasin-i şerifler okuttuğundan bahisle: "...Selâmette gidip gelmesi için Selâmet Dede'ye Yasin-i şerifler adar durur idi" (238) der. İstanbul'da bulunan **Hüseyin Fellah**, Ömer ve İmam Hüseyin Rahmi Efendi, yaptıkları araştırma sonucu Hesna Hanım ve kızı **Şehlevend**'in kötü durumlara düşmesine sebep olan ve onların mallarıyla Karun gibi zenginleşen Bekir Bey'in konağının yanmış olduğunu öğrenirler. Olanlara dayanamayan Bekir Bey'in de üzüntüsünden çıldırarak tımarhaneye konulduğunu duyarlar. Bu ibretli hâdiseyi düşünen Ömer, **Hüseyin Fellah**, İmam Süleyman Rahmi Efendi ve olaya şahit olan diğerleri hayret ederler ve Allah'ın adaletinin dünyada gerçekleştiğine inançları bir kat daha artar.

İmam Süleyman Rahmi Efendi hayretinden "İnna lillahi ve inne ileyhi râciûn"[1] (269) ayet-i kerimesini okur. **Hüseyin Fellah** ise, "Allahü ekber! Allahü ekber" diye tekbir getirir. Abdüssamed "Allahü bi-azizin zi'ntikâm"[2] der. Daha sonra bu üç arkadaş Cezayir'e dönüp **Hüseyin Fellah**'ın çiftliğindeki konağa yerleşirler. Civelek Mustafa; **Şehlevend**'e olan aşkından dolayı kendine kıymış ve ölmüştür. Cenazesi, **Hüseyin Fellah**'ın konağının bahçesine defnedilir. Bütün aile efradı Cuma günleri kabrin başında dua edip Kur'an okurlar (366). Bu romanda, Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin okunması topluma yön vermesini, yoldaki hacıların ve mezar başında okunması onun bir dua kitabı olma özelliğini yada toplumun o şekilde kabul ettiğinin bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz.

Felâtun Bey İle Rakım Efendi romanında, Mustafa Meraki Efendi alafrangalık meraklısıdır. Biri kız, diğeri erkek iki çocuğu vardır. Baba, bu iki çocuğu çok şık giydirir; fakat öğrenimlerine o kadar önem vermez. Oğlu Felâtun Bey büyüyünce kalemlerden birine memur olur; fakat işe gidecek yerde vaktinin çoğunu eğlence yerlerinde ahbabları ziyaretle geçirir. Felâtun Bey alafrangalığa o kadar özenir ki, babasının vefatında bile siyah elbiseler giyerek Batılılara özenir. Ancak arkadaşı **Rakım Efendi**: "Evet alafrangada vardır, amma biz yani Türkler bu kaideye riayete mecbur değiliz. Cuma geceleri bir Yasin-i şerif ile mevtalarımızı anmak..." (71) sözleriyle onu uyarır ve inançlarında böyle bir durumun olmadığını söyler.

Pariste Bir Türk romanının baş kahramanı olan **Nasuh Efendi**, Paris'e geldikten sonra orada birçok Fransızla görüşür, değişik konularda sohbet eder. Kadınlı erkekli bir toplantıda, **Nasuh Efendi**'nin Türk ve Müslüman olduğunu kıyafetinden anlayan yabancılar, bunu fırsat bilip birçok konuda olduğu gibi İslâmiyetin, Müslümanlara verdiği dört kadınla evlenme meselesini hem eleştirirler hem de **Nasuh Efendi**'den sebeb-i hikmetini sorarlar. **Nasuh Efendi**: "Bizim şeriat-ı Muhammediye şeriat-ı İseviye gibi

---

[1] O sabredenler kendilerine bir belâ geldiği zaman: "Biz Allah'ın kullarıyız ve biz ona döneceğiz, derler." (Kur'an, Bakara, 156), ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

[2] Allah kime de hidayet ederse, artık onu saptıracak yoktur. "Allah mutlak güç sahibi ve intikam alıcı değil midir?" (Kur'an, Zümer, 37), ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

insanı insanlığın fevkinde, yani "melek" olarak farz edip de hükümlerini dahi ona bina etmiyor. İnsanın her ihtiyacının önünü açık bırakmıştır. Hazret-i Kur'an emretmiş ki "Eğer size bir karı yetmez ise iki alabilirsiniz. O da kifayet etmez ise üç, nihayet dört alabilirsiniz" buyurmuştur. Lâkin bunlar meyanında tam adaletin sağlanmasını şart koşmuştur. Yoksa caiz değildir" der. Bunun üzerine orada bulunanlar, Kur'an'nın burada eşitliğe riayet etmediğini söylerler. **Nasuh**, buna da hikmet nazarıyla bakıp, onları ikna etmeye çalışır: "Evet, Bu da hikmet-i İslâmiyenin nazar-ı dikkatinden uzak kalmamıştır. Kur'an hayal âleminde gezinmez. Hakikat âleminde gezinir. Binaenaleyh şimdi arz eylediğim gibi insanı insanlığının fevkinde tasavvur etmez. İnsan ise bir nevi hayvandır. Hayvan "mevâlid-i salise"nin en mükemmelidir. "Tenasül-i tabiî" babında erkeklik tohum ve dişilik tarla olmak üzere tasavvur edilmek zaruridir.. Kur'an dahi böyle tasavvur eder. Şimdi bir tarlaya birkaç çiftçi tohum ekse sonra herkes kendi tohumunun mahsûlünü anlamak lâzım gelse karışıklık çıkar ve kimse mahsûlünü tam olarak anlayamaz." Bu cevaplar üzerine ikna olan dinleyiciler, "Yaşasın hikmet-i hakikat! Yaşasın hürriyet-i İslâmiyye! Her hükmü pozitivizm (müspet-i kat'iyye) her fikrası da rasyonalizm (hakîkîyye) mezheb-i hikmetleri üzerine kurulmuş! Biz Avrupalılar ise idealizm (hayalî) mezhebi içinde dolaşıp ne ucunu bulabilmekteyiz ne de ortasını..." (160-162) sözleriyle **Nasuh Efendi**'nin bilgisine hayran olarak kendilerini bu konularda aydınlattığı için tebrik ve teşekkür ederler.

Nasuh Efendi, bir seferinde maddî olarak sıkıntıya düşen Hemşire An adındaki bir rahibeye yardım etmek için kumar oynar ve orada kazandığı paraları kendisi yemez hepsini Hemşire'ye verir. Bu konuya yazar, açıklama getirmek zorunluluğu hisseder: "Çünkü Kur'an-ı şerifte yazar ki habis olanlar habis olanlar içindir" (376) diyerek Nasuh'un bu tavrının doğru olduğunu Kur'an'a dayandırmaya çalışır. Bu romanda Kur'an'daki ayetler nakledilerek inanan insanlar için onun bir kural kitabı olduğu anlatılsa da ayetlerinin anlamlarının akla uygun olduğu ve bir çok hükmünün hikmetli olduğu da vurgulanır.

Ahmet Midhat'ın yarım kalmış bir eseri olan **Kafkas** romanında, Kafkas bölgesindeki devletlerin birbirlerine karşı uyguladıkları politikalar ve savaşlardan bahsedilir. **Kaplan Bey**, **Esmacan**'a âşıktır. Ancak **Esmacan**, zamanında Yunus'u sevmiş ve başkasıyla

evlenmeyeceğine dair söz vermiştir. Bu sebeple **Kaplan**'a pek ümit vermez. **Kaplan** da onu unutmak için Katerina ile görüşmeye başlar ve onun için bir ev yaptırır. İçini en güzel şekilde dayar döşer. Yazar, **Kaplan Bey**'in alafranga döşenmiş evini tasvir ederken Kafkas evleri hakkında: "Kafkas'ta kitap denilen şey hemen muhtasaran medreselerle müftülerde bulunarak sair hanelerde Kur'an-ı Azimü'ş-şan'dan başka kitap bulunmadığı" (84) nı söyler. **Esmacan**'ın sevgilisi Yunus savaşta yaralanmıştır. **Esmacan**, sevgilisi olan Yunus'un vefatı anında hem ağlar hem de Kur'an okur. Bunun üzerine yazar ise, bu konuda yorum yapar: "...Artık vücudumda görülen harekat-ı mevtin icabatından olan ra'şe-i asabiyetten ibaret olduğu anlaşılarak **Esmacan** rafta bulunan Kelâm-ı Kadim'i alıp sevgilisinin başı ucunda hem ağlamağa ve hem de Kelâm-ı Kadim okumağa başladı. Kafkas'ta kadınlardan ağlebinin Kur'an-ı Kerim'i tecvit üzere okuyabilmeğe muktedir olmaları dahi memleket-i mübareke-i mezkurenin cümle-i hissiyatındandır. Sevgilisinin enzâr-ı müşfikânesi önünde onun va'd-i sadakatini aldıktan sonra bülbül gibi Kur'an okuduğunu dahi kulaklarda baki kalan son kuvvetiyle dinleye dinleye ölmek saadetinden addolunur. Hele başka bir ihtimal kalmadıktan sonra mütehassiren ölmekten ise böyle bizim visal içinde ölmek elbette müreccah görülür. İşte encamkâr bizim bîçare Yunus dünyasından yalnız böyle bir saadete nail olarak sair mütehassiran-ı uşşâkın mahrum kaldıkları bir suret-i müreccahada teslim-i enfas etti ve yüzünün aklığıyla gelip kendisine kavuşacağını kaviyyen vaad eylediği sevgilisini cennet'ül adnde beklemeğe gitti" (170-171). **Esmacan**, Yunus'un ölümünden sonra da hem evde hem de kabri başına giderek, sevgilisi için, onun ruhuna Kur'an-ı Kerim okur: " ... Ve binaenaleyh kızın ol babdaki tesiratı kimseye kıyas kabul edemediğinden şüphesiz bir altı ay kadar hanesi kapısından hariceye çıkmayıp daima Yunus için ağlamak ve onun ruhuna Kur'an-ı Kerim okumak ile iştiğal eylemiş..." (175) "...Elindeki Mushaf-ı şeriften Sure-i Yasin'i açıp cehren okumağa başlayarak bundan maada hiçbir hareket-i mağruza ile fevkalâdelik göstermemiştir" (178). "... Ondan sonra ise ilk kapıdan çıkışı biraderinin ruhsatıyla Guşamafek ikametgâhına kadar Yunus'un kabri üzerinde Kur'an okumak için vuku bulmuştur." (186). Yazar, **Esmacan**'ın, sevgilisi olan Yunus'un kabri üzerinde Kur'an-ı Kerim okuması üzerine şu bilgileri verir:

"Okunan Kur'an-ı Kerim'i dinlemek ümmet üzerine farz olmamış bulunsa dahi bu nüsha levh-i mahfuzun kıraat edildiğini işitenlerin behemehâl onu can kulağıyla dinlemeyi

kendilerine farz edinecekleri derkârdır. Hele usul-ı tecvit ve kıraate dikkat edilerek okunan Kur'an kadar letafetbahş samah-ı ehl-i İslâm olacak hiçbir ses olmadığını dava edebilirim. Ya Kur'an-ı Kerim'i bir kadının kıraatıyla dinlemek ne kadar lâtif olduğunu tecrübe eylediğiniz var mıdır? Bir kere hafiza-i Kur'an ve hamele-i Furkan bir hanımın mukabelesinde bulunmuş idim. Her hangi suret ve mukavele esma edilir ise edilsin güzel sese pek ziyade muhabbetim olduğundan daima ses dinlemeye iştiyakım hasebiyle şimdiye kadar pek çok şeyler dinleyerek mütelezziz olmuşumdur. Ancak hafiza-i mumâileyhânın tilâvet eylediği Kur'an-ı Kerim kadar kuvve-i sâmiama sefâ-bahş olmuş hiçbir ses işittiğimi tahattur edemiyorum. İşte bizim **Esmacan** dahi Yunus'un kabri üzerinde okuduğu Kur'an'ı böyle letafetle okumakta bulunduğu cihetle akşamın hululünden nâşî ortalığı bürümüş olan hüzn-i umumî içinde ağaçların en hafif bir rüzgardan dahi yapraklarını kımıldatmaksızın gösterdikleri sükûtu güya kemal-i tazîm ve tevkîr ile bu Kur'an'ı dinlemekte olduklarını hamletmek mümkün idi.

Kızın okuduğu Kur'an yalnız dağlar ağaçlar ile bunların içinde sâkin tuyur ve vuhuş dinleyip de başka hiçbir insanoğlu dinlemiyor idi diye itikat etmeyiniz. Vakıa kız orada iştigal eylediği müddet yanında hiç kimse bulunmadığından ve cananının ruhunu tek başına ziyaret eylediğinden emin idiyse de orada bir dikkatli göz etrafı nazar-ı tedkikten geçirmiş olsa idi mezarın seksen yüz hatve kadar üst cihette ve meyli gayet yatık bir suret üzerinde bir müsellesin üç zaviyesini teşkil edebilecek noktalarda kâin üç tane ulu çınar ağaçlarının altında on yedi on sekiz yaşında bir delikanlının can kulağıyla kızın okuduğu Kur'an'ı dinlemekte olduğunu görür idi. Fakat bu çocuk kendisinin orada mevcudiyetini ispat ve ihbar edecek hiçbir harekette bulunmadığı gibi kız dahi gözlerini sahife üzerinden kaldırmamakta bulunduğu cihetle bu delikanlıdan asla haberdar değil idi.

Zaten ziyaret-i kabre geç gitmiş olduğu cihetle biraz daha sonra etrafı akşam karanlığı dahi basmış bulunmasıyla eğerçe bu hâlde kızın sadası delikanlının kulağına daha suhuletle ve daha letafetle vasıl olacağı derkâr ise de mahiyeti biraz daha sonra anlaşılacak bir emel üzerine mezkur delikanlı bulunduğu yerden kalktı şikârını haberdar etmemek ve ürkütmemek isteyen avcı gibi gayet ihtiraz ile yavaş yavaş sokulup kıza gereği gibi takarrup eyledi.

Kızın hâlâ haberi yok. Âdeta saat bire doğru geldikte **Esmacan** ellerini icâbetgâh-ı Cenab-ı Yezdân'a kaldırarak okuduğu Kur'an-ı Kerim'in sevabını ruh-u cananına hediye eyledikten sonra kalktı köye doğru yola düzüldü" (178). Kızı dinleyen gencin **Kaplan Bey** olduğu anlaşılır. **Kaplan Bey** kıza "Kabir üzerinde okuduğun Kur'an'ı baştan başa dinledim. Ah ne de güzel okuyorsun **Esmacan**" (179) diyerek ona iltifat eder. Bu romanda, kabir başında okunan Kur'an'ın bir dua kitabı gibi okunmasının yanında bir de sesli okunduğundan onun, dinleyen insanlar üzerinde büyük etki bıraktığı da vurgulanır.

Henüz 17 Yaşında romanının iki kahramanı **Ahmet** ve **Hulusi Efendi** kerhanede işlenen rezaletleri müşahede ederler. Olup bitenlere üzülen **Ahmet Efendi**, oradaki rezaletleri ve işlenen günahları görünce **Hulusi Efendi**'yle bu durumu mütalâa eder. **Ahmet Efendi**; böyle kötü evlerin bulunmasından dolayı birçok genç kız ve erkeğin sefih hayat yaşadıklarını, böyle yerlerin olmaması gerektiğini, Müslümanlığın, bu gibi durumları kötü gördüğünü, Kur'an-ı Kerim'deki ceza hükümlerini, kerhanelerin Avrupa'dan memleketimize geçtiğini ve bu ahlâkî durumun başa geçirilen "serpuş"tan kaynaklandığını ve serpuş hangi memleketlerde giyiliyorsa oralarda sefih yerlerin olduğunu uzun uzun anlatır ve karşılıklı olarak konuşurlar:

"-Ben diyorum ki Türklükte ve İslâmiyette ve Osmaniyette bu müstekreh şey yoktur. Mahza Frenklikten gelmiştir. O şapkalar yok mu şapkalar? İşte onlar herhangi memlekete girmişler ise orada bu murdarlık türemiştir." Hulusiye göre Kur'an'da zina için en ağır hükmün konması bunun şarkta mevcut olmadığının bir delilidir:
"-Acayip? Fakat hatırıma bir şey daha geldi ki sana itiraz için dermeyan edebilirim. Kur'an-ı Kerim'de zâni ve zâniye için ceza muindir. Hem de ne ceza! Bekâr iseler yüz değnek. Müteehhil iseler recimle idam! Nasıl? Cezanın hafifini iltizam edemem. Buradan çıkınca Hasır Ovasına va'z-ı sîne-i tahammül ederek vira-yi âlinizden yüz kırbaç enli hoşunuza gider mi idi?
-Keşke bu kanunların hükmü icra olunsa idi! Bu cezadan kurtulmak için buralara gelmemek kâfidir. Fakat işte Kur'an-ı Kerim'de zina için cezalar muin olması dahi ispat eder ki İslâmda bu fiil-i girye yok imiş. Zira bir şey cinayet olmak üzere telâkki olunur ise o şey hükmen ve örfen yok demektir. Var olsa idi vücuduna cevaz verilerek cezası da olmaz idi. Şimdi Beyoğlu'nda olduğu gibi âdeta mübah addolunur idi.

-Ne hacet? İşte Anadolu, işte Asya! Henüz şapkaların girmemiş olduğu yerlere gidiniz de haydi bakalım bir kerhane bulunuz.(...)
-Hâsılı bizde İslâmda olsun Hristiyanda olsun an asıl bu âdet-i habisenin mevcut olmadığına ve mücerret Avrupalılar ile beraber memleketimize girmiş bulunduğuna asla şüphe etmem" (112-116). Karşılıklı olarak yapılan konuşmada Kur'an'daki ceza hükümleri ve onların uygulanmadığından yakınırlar. Kısacası burada Kur'an'ın bir kanun kitabı olma özelliği ön plâna çıkar. Eğer bazı hükümlerine uyulsa toplumdaki bazı ahlâkî durumları önlemede vazife görebilir.

Dürdane Hanım romanında zehir içen Dürdane, acıklı bir şekilde vefat eder. Onun ölüm anını gören sadık dadısı Gülbeyaz Kalfa, ne yapacağını şaşırır. "Ağlamak mı lâzım Kur'an okumak mı yoksa, aman ya Rabbim! diye Cenab-ı Hakk'a veyahut kızım Dürdanem!" (124) diye ne yapacağına karar veremez. Orada bulunanların her biri bir şeyler söyleyince Gülbeyaz, bu dava ve intikam âhirete kaldı diyerek evi terk etmelerini söyler.

Acâib-i Âlem romanının baş kahramanı **Subhi Bey**, tabiata âşıktır. **Subhi, Hicabi**'yi bu seyahate teşvik için dinî konulara girer ve dinin insanı, ilim ve araştırmaya teşvik ettiğini söyler ve "Allah bile Kur'an-ı Kerim'inde seyahatı tavsiye buyurmuştur" der. Söylenenleri dinleyen **Hicabi**, dinî bilgilerini yoklayarak: "Arzda seyretsinler! Evvelinin akibeti ne olduğunu görsünler!"[1] mealinde olan ayet-i kerime hatırına gelir. Tefsirde hâdiste, kelâmda olan "behre-i azimesi" kendisini bu "ayet-i celilenin" (27) hikmetlerini göz önüne almak vadisine dahi sevk edince artık **Hicabi** seyahat şevkiyle **Subhi**'den ziyade sabırsızlığa başlar. **Subhi** bu konuları, arkadaşı **Hicabi**'ye öyle içten anlatır ki, **Hicabi**'de de merak uyanır. Seyahati merak eder ve arkadaşıyla beraber seyahate çıkmaya karar verir. Burada da Kur'an'nın ilme teşvik yönü ile tarihte yaşanan olaylardan ibret alınması konusu ön plâna çıkmaktadır. O dönemlerde Batı'da yapılan propagandalarda, İslâmiyetin ve kitapları olan Kur'an'ın fen ve ilmin gelişmesine karşıymış gibi gösterilmiştir. Belki de Ahmet Midhat, bu yanlış olan propagandayı önlemek için bütün romanlarında olduğu gibi, özellikle **Acâib-i Âlem** ve **Ahmet Metin** romanlarında bu konulara girerek onların yanlış olan kanaatlarını önlemeye çalışmıştır.

[1] Kur'an, Ali İmran, 137

Ahmet Metin, gemisini tamamladıktan sonra seyahate karar verir. O gün gemidekilerin bir kısmıyla cemaatle namaz kılar, mevlit okutur ve herkes odasına çekildikten sonra sabaha kadar Kur'an'dan sureler okur: "Ahmet nısf-ı leyle kadar uyumayıp bir Yasin ve bir İnne Fetahne ve bir Errahman ve bir Tebareke ve bir Amme ile yedi sureleri tilâvet eyler" (91). Seyahate devam edenlerden, başta **Ahmet Metin** olmak üzere, yeni şehirler, yeni medeniyetler gördükçe heyecanlanırlar ve seyahata olan iştiyakları daha da artar. Bunu hisseden **Ahmet Metin**, Kur'an'da bu konuda bile ayetin olduğunu yanındakilere nakleder: "Bizim kitab-ı semavîmiz olan Kur'an-ı Azimü'ş-şânda "Yeryüzünde geziniz. Sizden evvel gelenlerin akibet-i hâlleri ne olduğunu görünüz"[2] (329) diye ferman buyurulur ki işte seyahat bu tavsiyenin mucip olduğu suret-i müdakkikanede olur ise binlerce seneden beri kırk elli metre toprak altında kalan Ninova ve Babil ve Truva harabeleri ve sair emâkin-i kadime-i beşeriyye ve mütemeddinenin meydana çıkarılması derecesinde menâfi-i maddîye ve kat'iyye husule gelir.

Ahmet Metin, Meleketü'l-bahr gemisiyle seyahat ederken gemi efradıyla her konuda sohbet eder. Bazen bir bilim adamı, bazen bir papaz, bazen bir şeyh-hoca-mürşid, bazen bir astronot, bazen de bir deniz âlimi olur. Yani her konuda bilgisi vardır. **Neofari** ile birçok konuda sohbetler ve yorumlar yapar. Bazen bir İslâm âlimi gibi Kur'an'dan ayetler okur: "Bu hikmete mebnidir ki Kur'an-ı Kerim'de "Olabilir ki bir şeye sevinirsiniz de o şey sizin için şerdir" buyurulmuştur. Her şeyde teennî vacip olup bilhassa gazap işlerinde teenninin en ziyadesi için insan ne kadar cebr-i nefs eylese yeri vardır" (711-712) der. Bu romanda da Kur'an hem bir ibadet kitabı olarak görülmekte hem de bir teselli olarak ayetlerine başvurulmaktadır. Ayrıca **Acâib-i Âlem** romanında seyahatla ilgili nakledilen ayet, burada tekrar okunmaktadır.

Mehmet Celâl'in **Muhabbet-i Mâderâne** romanında, Nesibe ve kızı Fahriye, yalnız kalırlar. Nesibe Hamın'ın kızı Fahriye ile Fikri Bey, birbirlerini severler. Fikri, bir gün Fahriye'yi annesinden ister. Ancak Nesibe Hanım, yaptığı araştırmada; Fikri Bey'in işine pek gitmediğini, geceleri eve geç geldiğini ve içki içtiğini öğrenir. Nesibe Hanım, Fikri Bey'e kötü huylarını terkederse Fahriye'yi kendisine verebileceğini söyler. Fikri Bey, bunları yapacağına dair namusu üzerine yemin edince Nesibe Hanım, tatmin olamaz ve

[2] Kur'an, Ali İmran, 137

bunun mevhum bir şey olduğunu söyleyerek Kur'an üzerine yemin ettirir. Fikri Bey, buna da razı olur ve Kur'an üzerine yemin eder (30). Ancak zaman sonra bu yeminini tutmaz ve eski alışkanlıklarına tekrar döner.

Küçük Gelin romanındaki Halim Bey, memurdur. Karısı Mebrure ve oğulları Hulusi ve **Cemal** ile mesut bir hayat yaşamaktadır. Şam, Beyrut, Sofya, İstanbul, Erzurum, Erzincan, Halep, Antakya ve Adana'da görev yapmıştır. Halim Bey, çocuğu **Cemal**'i, Lütfipaşa'daki Taş Mekteb'e gönderir. Cemal, orada Kur'an (30) ve İlmihal dersleri alır.

Mehmet Murat'ın **Turfanda mı Yoksa Turfa mı** romanının idealist kahramanı **Mansur**, İstanbul'a geldikten sonra kaldığı otelde istirahat ederken ellerini açar; dinî ve milleti için hizmet etmeyi Allah'tan isteyerek samimî bir şekilde dua eder. Yapılan duadan sonra yazar: "Şu dua-yı samimîyi eda eden **Mansur**'un kalbine rikkat geldi. Yanaklarından aşağı bir iki damla yaş yuvarlanıp yere düştü. O hengamda güya vücudunun en derin bir köşesinde esma olunan (İnnallahe maassâdıkîn)* sada-yı cevabiyyesi **Mansur Bey**'i iliğine kadar sarstı" (59) yorumunu yapar. Yazar, **Mansur Bey**'in amcası Şeyh Salih Efendi'nin İstanbul'daki konağından ihtişamla bahseder. **Şeyh Salih Efendi**'nin kütüphanesinden ve gelen giden misafirlerin karşılanmasından bahsederken onun bazı tefsir kitaplarını okuduğundan söz eder. Salih Efendi yine bir gün tefsirin sayfalarını açar ve bir ayet-i kerimenin (71) anlamını okur.

Vecihî, Mehcûre romanında, vefasız bir koca olan **Mükerrem**'in hanımı **Mehcûre**'ye çektirdiği sıkıntıları hikâye eder. Hastahanede üzüntülü bir şekilde yaşamını sürdüren **Mehcûre**, **Mükerrem** ile **Rânâ**'nın zifaf gecesi vefat eder. Vefatı sırasında, "...Etrafında bulunanlar hâll-i ihtizârın hululûnü görerek başına" toplanırlar. "Kelime-i şahadet ve tilâvet-i Kur'an ile iştigale baş" layıp "Bir katre suya mukabil bir kelime-i şahadetle beraber ağzından çıkan son nefes ruhunu o iki girviye tevdi eyleyerek Kurbgâh-ı ehâdiyete gön" (400) derir. **Mehcûre**, vefat ettikten sonra gusul abdesti aldırılır. **Mükerrem** ise, tesadüfen cenazesine rastlar. Böylece cenaze törenine katılmak zorunda kalır. Yazar, **Mükerrem**'i ağır kelimelerle eleştirir. "Kör olacak gözlerinden bir damla

* Allah sadık olanlarla beraberdir.

yaş dökmedi. Allah'ın es'ile-i amâline karşı bir ahtan başka cevap bulamayacak olan ağzından bir fatiha çıkmadı. Hatta gönüller, vicdanlar parçalayacak bir hâl-i ibretnümâdır ki imam alel-usul cenazeyi tezkiye ettiği zaman orada bulunan üç beş kişi hâl ve şanını bilmedikleri bir kadına Allah rızası için hüsn-i şahadet ettikleri hâlde **Mükerrem Rânâ**'yı tahayyülle meşgul bulunduğundan öksesinden çekilesi dilinden bir harf bile sudur etmedi" (414). Bu romanda da Kur'an bir dua kitabı gibi ölüm esnasında okunmaktadır. Aslında, "Ölüm esnasında başında Kur'an okuma geleneği" günümüzde de toplumun büyük bir kesimi tarafından devam ettirilmektedir.

Görüldüğü gibi, Tanzimat dönemi romancıları, toplum hayatınının yönlendirilmesinde önemli bir yere sahip olan İslâmın kutsal kitabı Kur'an ve onunla ilgili unsurlara yer vermişlerdir. Burada Kur'an'ın: "İbadet niyetiyle ezberlenmesi, ölüm esnasında ve mezar başında okunması, bazı olaylarda görüşlerini kuvvetlendirmek için ondan ayetler nakledilmesi, güzel okunduğunda insanların hoşuna gitmesi, dua niyetiyle okunması, teselli vermek amacıyla ayetler nakledilmesi, dinî hükümleri ihtiva eden kitap olarak görülmesi ve onun üzerine yemin ettirilmesi" gibi özellikleri ön plâna çıkmaktadır.

2.1.1.1.4. Peygamberler*

Tanrı, insanlık tarihinde, toplumları yönlendirmek için birçok peygamber göndermiştir. İslâm inancına göre ilk gönderilen peygamber Hz.Adem, son gönderilen peygamber ise Hz. Muhammed'dir. Bu iki peygamber arasında gönderilen bütün peygamberleri kabul etmek imanın şartlarından birisidir. İncelediğimiz romanlarda, dinlerin kurucuları olan peygamberlerden, az da olsa bahsedilmektedir.

Ahmet Midhat'ın **Zeyl-i Hasan Mellah** romanındaki kahramanlardan, **Hasan Mellah**, **Kuzella**, Arslan, Esma ve İnşirah, konakta toplanıp Allah'a şükrederlerken birdenbire Alonzo'nun "O hınzırı yakaladım" sesiyle dışarıya bakarlar. Alonzo'nun yakaladığı kişi daha önce **Kuzella**'yı kandırıp birçok insanı öldüren **Dominiko Padya**'dır. **Dominiko Padya** daha önce **Kuzella**'yı kaçırıp memleket memleket dolaştırıp eziyetler ettiğinden

* Burada, romanlarda bahsedilen Hz.Musa ve Hz.İsa'nın dışındaki bütün peygamberlere yer verilmiştir. Yer verilmeyen iki peygamber ise ilerde müstakil bölümlerinde ele alınacaktır.

Kuzella onu yakından tanımaktadır. Bundan dolayı **Kuzella,** hem sevinir hem de "O şimdi nerede" der. Alonzo, gemide olduğunu söyleyince ona "aman dikkat ediniz" der ve: "Aman emniyet etmemelisiniz? Zira o hınzırı Hazret-i Süleyman'ın cinleri gibi bakırdan mamul sürahiler içine koyarak ağzını dahi mühürledikten sonra denizin dibine itseniz yine kaçar" (625) diyerek hem Dominiko'nun şeytanetini vurgulamış hem de Hz.Süleyman'ın bir mucizesine değinmiş olur. Olayların gelişimi esnasında Dominiko'nun yaptığı işleri öğrenince **Kuzella**'ya hak vermemek mümkün değildir.

Avrupa ve İtalya'daki "Karbonarî" adındaki bir cemiyet hakkında bilgi veren yazar, bu cemiyete bağlı olan kişilerin birbirlerini kardeş gibi gördüklerini ve birbirine "yeğen" diyerek hitap ettiklerini söyler. Bu vesile ile sözü, Hz. Nuh ve soyuna getirerek şunları ifade eder: "Şimdiki Farmasonlar birbirlerine karındaş dedikleri gibi bunlar dahi birbirine "yeğen" tesmiye ederler idi. Zira kendi itikatlarınca benî beşer muahheren Hz. Nuh'un Ham ve Sam ve Yafes nam üç evlâdından intişar eylemiş ve bu hâle göre umum insanlar yekdiğerinin ammizâde veyahut halazâdesi bulunmuş olduğundan birbirine "yeğen" tabirinden başka edât-ı nida olamaz idi" (832).

Hüseyin Fellah romanının kadın kahramanı olan **Şehlevend**, **Hüseyin Fellah** ve Civelek Mustafa'ya başlarından geçen hâdiseleri anlatır. Sipahi olan babası ile annesi birbirlerini çok severlerken annesini sevip peşine düşen Bekir Bey adında birisinden bahseder. Bu adam, çevirdiği entrikalarla **Şehlevend**'in ailesini yok eden kişidir. İskelecizâde Bekir Bey'den bahseden **Şehlevend**, onun kendisini "Yusuf-ı Sânî" olarak görüp, onun kadar güzel bulduğunu söyler (240). Edebiyatımızda ve toplumumuzda da güzel olarak vasıflandırılan olan erkekler, bir peygamber olan Hz.Yusuf'a benzetilir.

Ahmet Midhat, **Çengi** romanın başlarında Donkişot'a benzer bir şahıs oluşturacağından bahseder. Bu şahıs **Daniş Çelebi**'dir. Çelebi'ye ufak yaşlarda annesi Saliha Molla tarafından, cinler, periler, tılsım ve sihir ile ilgili kitaplar okutulur. Çocuk büyüyünce okuduğu kitapların etkisiyle okuduklarını gerçek zannederek öyle hareket eder. Yazar Çelebi'nin düştüğü komiklikleri anlatınca araya girerek; cinlerden, perilerden, sihirden, tılsımdan, Çindeki cinler Padişahı Şemhailden bahsettiği gibi Hz. İlyas'a telmihde bulunur

ve Mühr-i Süleymandan bahseder: " (...) Badehû bir Hz. İlyas gecesi mahall-i mezkure un eleğiyle gül eleyip o gece bu gülün üzerinde gezen hayvanın izine dikkat etmiş. Köpek izi olduğunu görünce orada bir köpek zebh ederek define dahi münkeşif olmuş. (...) Bir gün Yeni Cami avlusuna gidip otuz paralık bir bakır mühür üzerine bir Mühr-i Süleyman resmettirdi ve bunu oğluna getirip "oğlum Daniş! Hani yâ sana Muhayyelât-ı Aziz Efendi'den Şehzade Asil'in hikâyesini okutmadım mı idi? Hani yâ o hikâyede Şehzade bir hazine içinde Mühr-i Süleyman'ı bulmuş idi de o mührün sayesinde havas ile bütün cinlere perilere gâlip gelmiş idi. Aklına geliyor yâ? İşte oğlum o Mühr-i Süleyman budur. Bunu al daima üzerinden ayırma ve bu senin üzerinde bulundukça cinden periden asla korkma cümlesi sana râm olurlar" diye **Daniş Çelebi**'ye vermiş idi. (...) Mühr-i Süleyman yanında değil mi yâ? Artık neden korkusu olur? (...) Zira bu günkü günde malik-i Mühr-i Süleyman-ı şehnişan-ı cinnîyân işte benim. Ben gidip de elimi kapıya sürdüğüm anda kapı açılır. (mühür kimde ise Süleyman odur) demezler mi? Bu gün mühür bendedir. Süleyman da Şehzade Asil de benim. (...) Ben üzerimde bulunan Mühr-i Süleyman tesiratıyla kıza elimi sürdüğüm gibi kız hâb-ı gafletten uyanır. Başlarız söze muhabbete! (...) Şemhail gelip de beni gördüğü gibi ayaklarıma kapanarak "aman ey şehnişah-ı cinnîyân ve periyân! Merhamet et! Eğer merhamet etmez isen üzerinde bulunan Mühr-i Süleyman kuvvetiyle beni helâk edebilirsin" Daha sonra bekçi ile Çelebi karşılıklı olarak konuşurlar:

Bekçi -Nasıl Çin-i Maçin Padişahının kızı be? Sen divane mi oldun?

Daniş -(...)Sen cinler Padişahı Şemhail değil misin? üzerimde Mühr-i Süleyman olduğunu anlayamadın mı yoksa?

Bekçi -O nasıl lâkırdı be? Yoksa işi divaneliğe hamlettin elimden kurtulmak mı istiyorsun?

Daniş -Sakın hâ elini kaldırma! Sonra billah fena ederim. Demek oluyor ki sen cinler padişahı Şemhail değilsin de onun için üzerimdeki Mühr-i Süleymanı tanımıyorsun. Sen bu sarayın muhafazasına memur adî bir cinsin öyle değil mi?

Bekçi -Ben bekçiyim amma cin değilim! Dışarı bakayım!

Daniş -Haydi haydi! git Padişahına söyle! Padişahın Şemhail buraya gelsin! üzerimde bulunan Mühr-i Süleymanın verdiği salâhiyetle böyle emr ve ferman ediyorum!" (6-13).

Aslen Mısır kölemenlerinden olan Canberd Bey, birçok özelliğiyle **Daniş Çelebi**'ye benzer. Onun bu özelliklerinin bir kısmı hiç dışarıya çıkarmadığı kızı Melek'e de bulaşır. Yazar, **Melek Hanım**'ın hayatını anlatırken onun tuhaf hareketlerine hayret eder. Bu vesile ile Allah'ın tabiattaki her şeyi farklı yarattığını vurgular. Melek ve şeytanın yaratılış sırlarına değinir. Ayrıca Hz.Adem ve Hz.Havva'nın cennetten çıkmasına sebep olan meyveye telkinde bulunur (70-71).

Ahmet Midhat, **Süleyman Muslî** romanında, gezilen yerlerde meydana gelen tarihî olaylara değinir. Olayların seyri Cizre, Ağrı Dağı ve Musul şehri civarına gelindiğinde Nuh Tufanından, Hz.Yunus'un makamından bahseder, bu konuların Tevrat ve bazı tefsir kitaplarında da yazıldığını söyler: "Tevrat'ta ve kitab-ı tefâsirde Sefine-i Hz. Nuh hakkında verilen malûmat hatırınızda ise bu kayığı gördüğünüz zaman oraca sefine inşaatı altı bin seneden beri hemen asla terakki etmemiş olduğunu hükmedersiniz (...) Bulunduğumuz mevkide nazarımızı biraz daha soldan sağa çevirir isek tamam sağ tarafımızda ve fakat nehrin karşı sahilinde uzaktan pek güzel bir çiftlik ebniyesi zannolunabilecek bir kaç binalar görülür. Burası Hz. Yunus Aleyhisselâmın makamıdır ki bu nam ile dahi Musul şehri iftihar etse becadır. Hatta Sefine-i Hz. Nuh'un karar kıldığı dağ dahi bu mevkiden uzak olmayıp yukarıki bapta haber verdiğimiz Hasankeyf ve Cezire'ye civar Cebel-i Cûdî nam bir tepecik karargâh-ı Sefine-i Nuh olmak üzere nazar-ı dikkate alınır ise sefine-i mezkurenin ol mersa-yı selâmete vusul için hâlâ bir büyük deniz sureti tasvir eden ve Ahd-ı Tufanda kim bilir ne dehşetli bir bahr-i muhit teşkil eylemiş olan şu çölden geçmiş bulunmasına kadar insanın hayali varabilir" (41-50).

Vah romanında; bir Rum kadın olan Despino Behçet'e Ferdane Hanım'ın kocası Talat Bey hakkında bilgiler verir. Despino, Talat Bey'in yakalandığı su çiçeği hastalığından dolayı çirkinlinleştiğini anlatır. Onun bu hastalığa düşmeden önce çok yakışıklı olduğunu vurgular. Hatta güzellikte Hz. Yusuf'tan beri bu kadar güzel bir çocuğun dünyaya gelmediğini, onun güzelliğinden dolayı çevresindekilerin ona Yusuf Talat diye hitap ettiklerini söyler (61).

Hayret romanında, yaşlı Hintlinin evini basan hırsızlar bir vapurla kaçarlar. Olaylardan haberdar olan Büyük Ada kaymakamı, başka bir gemiyle onları takibe koyulur. O gün,

şiddetli bir lodos eser. Denizdeki durumu, abartılı bir şekilde anlatan yazar, dalgaları Cebel-i Cudi dağına, gemileri Hz. Nuh'un gemisine, ayrıca dalgalar arasında oluşan boşlukları da Firavunun boğulma anındaki hâline benzetir (36-37). Zengin olan Hintlinin kızı Mihriban'ı kandırıp onların zenginliğinden faydalanmak isteyen **Sarpson** elinden gelen bütün sahtekârlıkları yapar. Onun bütün yaptığı sahtekârlıkları ortaya çıkaran İsmail Azmi ismindeki bir Türk, bu aileye birçok konuda yardımcı olur. **Sarpson**'un bütün yaptığı kötülükleri hapishanede anlatan **İsmail Azmi**, onun yaptıklarını bir bir **Sarpson**'un yüzüne vurur. Olaya değinen yazar, erkeklerin kadınlar yanındaki mahcubiyetini anlatarak Hz. Süleyman zamanında gerçekleşen bir olayı hatırlatır: "İnsan için sevdiği kadın yanında küçük düşmekten büyük azap olamayacağına inanmalıdır. Hatta meşhur meseldir ki Hz. Süleyman emrine itaat etmeyen bir hayvancağız mücerret dişisi yanında iken bu tekebbürü etmiş olduğu için nezd-i Süleymanîde mazur görülmüştür. **Sarpson**'un dûçar olmuş bulunduğu hâl ise öyle olur olmaz küçüklüklerden dahi addolunamaz" (448) der.

Ahmet Midhat, **Rikalde** romanında, Amerika'daki vahşi kabilelerin batıl inançlarını ve bedevî yaşantılarını anlatır ve diğer bazı ibtidaî yaşayan kavimler hakkında da tarihî bilgiler verir. Ahlâkî anlayışlarından bahseder. Bu arada Hz. Nuh zamanına atıfta bulunarak şunları söyler: "Her zamana her mahalle göre bir edep bir terbiye vardır ki o zamanın ve o mahallin usul-i maişetince insanların rahatı neyi iktiza eyliyor ise o mukteza üzerine bina edilmiştir. Tufanı müteakiben Cenab-ı Nuh'un uyku esnasında bazı cevarih-i azasının açılabilmesi o zamanın usul-i telebbüsüne göre mümkinattan imiş ise de bakmamak lâzım gelen şeye bakmaklığın min indillah ceza-yı fezası da ebedî bir yüz karalığı ile tayin olunmuştur ki bu nokta-i naziki ve dakikedeki hikmetin şöyle bir âlem-i vahşet usul-i maişetindeki dekayıkın muvazenesine de medar olması gerçekten cay-ı istiğraptır" (53-54).

Müşâhedât romanında, **Siranuş**'un babası, kızını Ermeni terbiyesine terkettikten sonra Tunus'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. Ölümünden önce **Siranuş**'a bir vasiyet mektubu göndererek mal varlığını kızına bırakmıştır. Mektupta İslâmiyet ve diğer dinler hakkında bazı bilgiler verdiği gibi peygamberlerden de söz eder: "Vâhid ve samed olan vâlidiyet ve mevludiyetten münezzeh bulunup hiç bir ahad kendisine küfüv olamayan Hakk

Sübhanehu ve teâlâ hazretlerine hamd ve senadan ve dinî din-i İbrahim olarak müddeası Zebur ve Tevrat ve İncil ile musaddak bulunan Hâtemen-Nebiyyina salât ve selâmdan ve herhangisine iktida edilse mucib-i ihtida olan âl ve ashab-ı kirâmına tardiye ve tahayadan sonra ben Ali bin Osman bin Topuz derim ki: Mahmiye-i Kostantiniyede Beyoğlunda sahibedâr olmamak hasebiyle mahallesi gayr-ı muin ve Ermeni taifesinden Takuhi Benet Kazar nam-ı Nasraniyyenin tevlid ettiği ve merasim-i künyeisini **Siranuş** namına icra ettirdiği kız benim salîb-i sahih müvellidimdir. (...) İmdi bu salîb-i sahih kızıma bade's-selâm ve iltihaya derim ki: Ey canpâre! Senin pederin bir dine tâbidir ki Cenab-ı Yesu' Aleyhisselâmın Meryem-i Uzeradan bilâ-peder ve Ruhullah olarak tevlid eylediğine o din-i mübin hasebiyle mümindir. İhtilâfat-ı Nasaradan kat'ı nazar olunursa hakikat-ı Nasraniyye dahi budur. Amma validen bir dine tâbidir ki Hâtemü'l-Enbiya Efendimiz hazretlerinin bisetleri o dince müsellem değildir" (292-293).

Ahmet Metin, İslâm tarihi, Türk tarihi ve Osmanlı tarihi hakkındaki bazı bilgileri; yanında bulunan Hüseyin Basri'ye anlatır. Ayrıca Türklerin, İslâmiyete yaptıkları hizmetlere de değinir. Anlatılanları dikkatlice dinleyen Hüseyin Basri'ye Türk kavminin eski kavimlerden olduğunu ve hatta Türklerin Hz. Nuh'un soyundan geldiklerini söyler: "Bunları masal sanmayınız. Hakâyık-ı tarihiyedendir. Nihayet ilk Türk ünvanını alan zat Hazret-i Nuh'un hafidi olup Nuh Aleyhisselâm doğrudan doğruya bizim ağababamızdır" (63). **Ahmet Metin'in** seyahat ettiği gemi, Atina'ya uğrar, orada **Neofari** ve sevgilisine de aynı bilgileri verir ve Hz.Nuh'un bir oğlunun isminin Türk olduğunu, bu bilgilere bazı Arap ve Acem kitaplarında rastladığını nakleder. Gemi, Akdeniz adalarındaki Belkıs'ın tahtının Hz.Süleyman'ın huzuruna getirildiği yer olarak bilinen Karasi vilâyetinin Aydıncık nam kasabaya gelince **Ahmet Metin**, bu mekân hakkında uzun bilgiler verir. Bu vesile ile; Kasr-ı Sülayman, Hz. Süleyman'ın cinlere, Şeytanlara yaptırdığı binalar, Belkıs'ın tahtının kurulduğu yer, Ahfaş ve keçisi hakkında da bilgiler verir: "Karasi vilâyetinde Aydıncık nam Kasaba-i dilferuz ve belde-i ibret-anduze gelip asar-ı garibe ve ebniye-i acibesini müşahede edip temaşalık namıyla maruf olan Kasr-ı Sülaymaniye çıktılar ki mahall-i nakl-i serir-i Belkıs'dır demişler ve zaman-ı Hz. Süleyman Nebi Aleyhisselâmdan beri ol bina-yı âlide olan mermerleri ve azim sütunları selatin-i asâr ve havakîn-i zeviyü'l-iktidar binalarına nakl etmişlerdir. (...) Amma ona şu okuduğun Tacü't-Tevarih'in nokta-i nazarından bakacak olur isek Hz. Süleyman'ın cinlere

şeytanlara yaptırdığı binaların bakiyesi zannetmek lâzım gelir. Halbuki âdeta bizim gibi insanların yapısı idi. Serir-i Belkıs'ın mahall-i naklidir diyor. Belkıs'ın bu taraflara hiç taallûku olmamıştır. Hz. Süleyman'ın dahi hiç taallûku olmamıştır. Sizin için tarihi o kadar muayyen ve kat'idir ki âdeta Amerika'da Newyork şehrinin binası nasıl malûm ise bu da öyle malûmdur" (112-114). **Ahmet Metin**, romanın sonlarına doğru **Neofari**'ye; evlenme, boşanma ve kadının erkeğine bağlı kalması ile ilgili nasihatlar verir ve Hz.Muhammed'in bu konulardaki bir hâdisini nakleder: "Bu hikmete mebnidir ki şeriat-ı İslâmiyye nazarında talâk caiz olmakla beraber mutlaka yani çok talâk edenler asla memduh değildirler. Peygamberimiz Hekim-i aliyyü'l-a'lâ ve Hoca-i Dânâ Efendimiz hazretleri buyurmuşlardır ki, "Yeryüzünde bir talâk vukua geldikçe âsuman titrer" ve "Bundan maksad-ı âli izdivaç denilen şeyin ciddiyetine hikmetine tatlik eyleyen noksandır" (720) der.

Ahmet Midhat'ın **Taaffüf** romanında, **Rasih Efendi** ile **Saniha Hanım** bir gün karşılıklı konuşurlar. **Rasih Efendi** sözü sanata getirerek İslâmiyette resim ve heykelin durumu ve İslâmiyetin bunlara bakışı ile diğer dinlerin resim ve heykele bakışını karşılaştırarak anlatır. Tarih boyunca insanların, dinlerin aslını bozup putlara nasıl taptıkları konularında **Rasih Efendi**, **Saniha Hanım**'a bilgiler verir ve tarih boyunca bazı peygamberlerin putlara tapan kavimlerle yaptıkları mücadeleleri şu şekilde anlatır:

"...Benî İsrail nice asırlardan beri Mısır'da umumen putperest bir halk meyanında ikamet ve taayyüş etmekle cedlerinin dinî olan Din-i Hanif-i İbrahim'i bilküllîye unutarak mezhep cihetiyle âdeta Mısırlı olmuşlar idi. Yalnız kavmiyet cihetiyle asıl Mısırlılardan farklı tutulurlar idi. Bunun sebebi de esaret-i daime denilebilecek hâllerinden dolayı a'mâl-i şekâda istihdam olunmalarından ibaret bir menfaati muhafaza gayreti idi.(...) İşte Enbiyâ-yi Kirâm ile Yahudiler arasında hamarat-ı levnî Kur'an-ı Azimü'ş-şana kadar mün'akis olan ve kendileri üzerine zillet ve meskenet zarının sebeb-i aslisi bulunan hâl hep şu putperestlik bakiye-i hevesinden neşet eylemiştir. (...) İmdi Hoca-i Âlem sallalâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri bil-mabusiye diyanet-i kadime-i esnamı mahva memur oldukları zaman kelâm-ı ilâhî ve hikmet-i bâhire ile ibadet-i esnamdaki butlanı o kadar kuvvetli olarak ispat eylemişler idi. (...) Yoksa Kefere-i Kureyş'in itikatları veçhile onlarda feyz-i uluhiyet şöyle dursun hiss-i beşeriyyet bile bulunsa idi Ebu Süfyan'ın karısı

gibi şiddetli bir karı tarafından bu suretle tazir ve tahkir edilmeğe tahammülleri kalmayarak gazaplarından mevzû' oldukları kürsiler üzerinde zıp zıp sıçrarlar idi.

Maahaza Resul-i Ekrem efendimiz hazretleri bu kadarla iktifa buyurmadılar. Lat ve Uzza'yı ve onların ahir-i salisleri olan Menat'ı ve o zamana kadar Arabın ma-bihil iftiharı bulunan Hebel ve saireyi kamilen hedm ve kesr eylediler. Ümmet-i merhumeleri dahi bu eser-i peygamberiye bil-iktifa Arabın din-i atiki olan sabîyetten her nerede eser buldular ise mahv eylediler. İkinci asr-ı hicrette vakıa esnama perestiş değil a şöylece bir sathı hürmet bile Ümmet-i Muhammed'in fikr ve nazar-ı umumumîsinden silinmiş mahv olmuş ise de Eimme-i Kiram ve ulema-i âli makam efendilerimiz hazerâtı ezmine ve emkineye kıyasen yine bir kayd-ı ihtiyatı olmak üzere büyût-ı ehl-i İslâmda tesâvir bulunmasını mekruhiyet hükmü altına aldılar" (262-267).

Bazı eserlerini incelediğimiz **Mehmet Celâl,** bizim tespitlerimize göre iki romanında peygamberlere değinir. **Venüs** romanında ismi belli olmayan Şair, **Venüs**'ün güzelliğini, yazdığı mensur ve manzum mektuplarda öyle tasvir eder ki onun güzelliğini ve resmini bazen güzellik tanrıçası Venüs'e benzetir bazen de manzumesinde Hz. Yusuf ile Zeliha'nın durumuyla karşılaştırır:

"Sevdiğim! Hayran olur halk-ı cihân tasvirine!
Görse Yusuf vechini etmez Zeliha'yı hayal
İftihar eyler Zeliha verse can tasvirine!" (17)

Rene romanın baş kahramanı **Rene**, Yortu ve Pazar günleri çanların çalmasıyla bir yere oturup okunan duaları dinler. Bazen kiliseye gider. Kilisenin az bir fasıla ile tanîn-endâz olan saati, ölümü hatırlattığından onu korkutur. Evlenmek için Allah'a dua eder. "Ya Rabbi? Hz. Âdem'e bir Havva bahşeylediğin gibi bana da bir refika ihsan buyursan? Ey hüsn-i lahuti!" (39) der.

Peygamberler konusunu romanlarında işleyen diğer bir yazar da **Vecihî**'dir. Akif Efendi, kızı **Mehcûre**'yi çok iyi yetiştirir. Güzel olan kızını pek çok kimse isterse de vermez. Ancak daha sonra kızına talip olan Mükerrem'e vermeye karar verir. Bu olumlu cevap,

hasta olan **Mükerrem**'i Hz.İsa'nın nefesi gibi diriltir (77). Mükerrem, Mehcûre'ye yazdığı bir mektubunda, "Siz benim için Ömr-i Nuh'a malik olup da bütün evkâtını ifa-yı şükranına hasretsem yine muvaffak olamayacağım bir atıfet-i samedaniyesiniz ki gönlümün en hissî âmali nur-ı basarımla mezc olunarak vücudunuz terkip olunmuş ve ağuş-ı tahassürüme teslim edilmek üzere seher bulutlarıyla cennetten gönderilmişsiniz" (123-124) sözleriyle **Mehcûre**'yi över ve güzelliğini birçok dinî ve ilâhî tabirlerle tasvir eder.

Romanlarında, peygamberler konusunu, en çok Ahmet Midhat Efendi işlemiştir. Mehmet Celâl ve Vecihî ise konuya sadece değinmekle yetinmişlerdir. Genel olarak bakıldığında Ahmet Midhat, romanlarında peygamberlerden bahsederken; bazen bir mitolojik olay olarak değinirken bazen de onların yaşadıkları mekânlardan bahseder. Ayrıca yeri geldiğinde onlardan sözler nakleder. Bazen de -Taaffüf'te görüldüğü gibi- onların, putlara tapan kavimlerle yapılan mücadelelerine değinir. Bazı romanlarda da özellikle bazı erkekler bir motif olarak Hz. Yusuf'a benzetilmişlerdir.

2.1.1.1.5. Âhiret

İslâm inancında imanın şartlarından birisi âhirete imandır. Yani insan öldükten sonra başka bir âlemde hayatını devam ettirecektir. Ayrıca İslâm inancına göre âhiret insanlar için bir muhasebe ya da sorgulama yeridir. İyi ve kötüler orada Tanrı tarafından ya mükâfat ya da ceza göreceklerdir.

Namık Kemal'in **Cezmi** romanındaki **Perihan**, **Âdil Giray**'a yazdığı bir aşk mektubunda ona olan sevgisini çok yüksek duygularla ifade eder: "...Cemalin gözümden devr oldukça dakikada bir kere helâk oluyorum da hayalin nazarımdan geçtikçe vücuduma bir ruh-ı diğer ifaza ediyor. Ârâyiş-i rengarengiyle tecessüm etmiş nev-bahar mısın aksin gönlümde cilve-saz oldukça gözlerimden nisan katreleri gibi girye-i meserret dökülüyor gönlüm riyâz-ı cennet gibi bin türlü ezhâr-ı letaifle mâl-a-mâl oluyor." (160-161). **Âdil Giray** ile **Perihan** arasında mektuplaşmalar devam eder. **Âdil Giray** bazen çok sıkılır ve tesellî bulmak için **Perihan**'a mektuplar yazarak hâlinden şikâyet eder: "Acaba ahval kendi gibi fanî evkatı devri gibi mahdud olan dünya-yı denînin yalnız bir

hicranında mı ebedîyet hasıl olacak!...Hallak-ı Kerim'in kullarını nüzhetgâh-ı merhameti olan âlem-i âhirette visal-ı âşıkâneden büyük ne mükâfatı vardır ki muhabbet gibi Allah'ın eazz-ı eltâf-ı dünyaya münhasır olsun da o ömr-i ebedî hicran içinde güzar eylesin âh!" (175) der. **Perihan** ile **Âdil Giray** arasındaki münasebetten dolayı hasedinden çatlayacak duruma düşen **Şehriyar**, **Perihan**'ın odasına gider ve bütün olanları yüzüne vurarak onunla alay eder. **Şehriyar**'ın söylediği ağır ithamlara dayanamayan **Perihan**, artık her şeyi **Şehriyar**'a açıklar ve o da çok ağır cevaplar verir: "Hasedinden çatla geber de beni hapis ettireceğin küçük odaya bedel sen cehennemin esfel-i safilinine git! Ateşten dükülmüş zincirler içinde enin et! Bizim dünyada âhirette süreceğimiz sefaları düşün! Sen hasedinden kudur! Her dakikada bir kere kendini yiye yiye bitir yine vücuda gel her zaman değiştikçe azabın bir kere daha teceddüd etsin." (253).

Şehriyar'ın, **Perihan**'ın odasına gidip onu rahatsız etmesini ve kötü hakaretlerde bulunmasını ve onu ölümle tehdit etmesini duyan **Âdil Giray**; **Şehriyar**'a çok ağır hakaretler içeren bir mektup yazar ve bir yerinde, "**Perihan**'ın hayatına yemin ile sizi temin ederim amma beni de bu yolda etlâf ettirilmiş **Perihan** sağ olsun zaten dünyanın ne sefasını sürdüm ki âhirete gitmekten kaçınayım hiç olmazsa elinizde şehit olur da Cenab-ı Hakk'tan mükâfatını görürüm" (257-258) der. Bu sözler, kıskanç olan **Şehriyar**'ı çileden çıkarır. **Şehriyar**'ın teşebbüsleri sonucu sarayda, **Âdil Giray** ve taraftarlarını öldürmek için harekete geçilir. **Şehriyar**'ın taraftarları, onun da bu işlerde parmağı olduğunu düşünerek önce **Şehriyar**'ı öldürürler. Daha sonra **Âdil Giray**'ın taraftarlarını öldürmek için odasını basarlar. **Perihan**, saklandığı yerde bunları görünce çok hiddetlenir ve onlar için: "Ah bu adamlar Allah'ın gazap ateşlerinden yaratılmış bir şeytan öldürdüler ne derece me'cür olduklarını bilmiyorlar!... Şimdi nurdan mahlûk bir melek-i masumun canına kasdedecekler de şeytan gibi kıyamete kadar mel'un olacaklar!..." (324-325) der ve **Âdil Giray**'ın odasına girer. **Âdil Giray**, **Perihan**'ın üzüldüğünü ve kızdığını görünce üzülmemesini, bu ölümün, onları âhirette buluşturacağını söyleyerek ona teselli verir: "Ne olursun iki gözüm!... Bu teessürün faidesi nedir?... Ne zaman olsa yer altına girecek değil mi idik!... Dünyada hayatın lezzetini birbirinden ayrılmamaktan ibaret bilen iki yâr-ı sadık için bir zamanda, bir mekânda ikmal-i hayat etmekten büyük saadet mi olur!... Hususiyetle hem masumuz, hem maksad-ı mukaddes yolunda feda oluyoruz orada bir de devlet-i şahadete nail olacağız..." (326-327). Saraydaki muhafizlar **Âdil**

Giray ile **Şehriyar**'ı da şehit ederler. Olaylardan kurtulan **Cezmi** ile Abbas; **Âdil Giray** ile **Perihan**'ın şehit edilmesine çok üzülürler. Cenazelerini mezara gömerken çok umutsuz bir vaziyette dünyadan ve kendi hâllerinden şikâyet ederler. Amaçlarına ulaşamadıkları için üzülürler ve kendilerinin niçin şehit olmadıklarına hayıflanırlar. Sonra teselliyi, öbür dünyanın, yani âhiretin olmasında bulurlar: "Değil değil! Başka âlem var insaniyetin zevkî o âlemdedir işte bu âlemde gördüğümüz ikbalin, iclalin, zevkin, şevkin neticesi bu mezara girmektir ihtimal ki şimdi biri gelir, çıkabileceğim deliği kapar, hayatım zail olur melâike-i sual başıma çöker dünya için onlara da bu cevabı veririm evet! Bu cevabı veririm. Âh fakat **Âdil Giray**'ın, **Perihan**'ın, hele uğraştığımız şu mübarek maksadın böyle bir netice vermesi adl-i ilâhîye tevafuk eder mi idi! ... Sus habis! İnsan korkusundan mezarlar içine saklanırsın da yine levh-i mahfuzun tahkik-i esrarıyla uğraşmağa cesaret ediyorsun" (329-330). Böylece bu iki kahraman, dünyada çektikleri sıkıntıların mükâfatını âhirette göreceklerine inanarak teselli bulurlar.

Ahmet Midhat da bir çok romanında âhiretle ilgili unsurlara yer verir. **Hasan Mellah** sevgilisi **Kuzella**'yı **Padya**'nın elinden kurtarmak için onun peşine düşer. Marsilya Limanında Madam İlya adında bir kadını, kocasını bulma niyetiyle gemisine alır. Madam İlya, **Hasan**, Paris'te iken bir an şehvetine yenilerek gemi kaptanlarından Trillo ile ilişkiye girer. Madam, sonradan çok pişman olursa da iş işten geçmiştir. **Hasan**, Paris'ten döndüğünde Madam'ı üzüntülü bulur. Bunu, kocasının hasretinden olduğunu zanneder. Ancak Madam'ın asıl üzüntüsü yaptığı günahtandır. **Hasan**'ın bundan haberi yoktur. **Hasan**, Madam İlya'ya teselliler verir. Namuslu bir kadının namusundan dolayı arzusuna ulaşmadan ölürse "o hâlde şehit olarak vefat edecektir" der. Teselli bulamayan Madam İlya'ya, âhiretten, âhiretin varlığından, burada maruz kalınan kötülüklerin mükâfatının âhirette verileceğinden, kişi yaptığı günahlardan dolayı pişmanlık duyup tövbe ederse Allah'ın tövbeleri kabul edeceğinden uzun uzun bahseder. Bu arada İlya, yaptığı günahtan dolayı çok pişmandır ve hiçbir sevabının olmadığını ümitsizce düşünür ve üzülür. Yine **Hasan Mellah**, sabırdan ve sabrın âhiretteki faydasından, mükâfatından bahseder ve insanlar ile Allah'ın sabrını karşılaştırarak İlya'ya teselli vermeye devam eder (219-222). Karşılıklı yapılan uzun konuşmayı Allah'a iman bahsinde verdiğimizden burada tekrar etmiyoruz. Daha sonra Madam İlya yaptığı günahtan dolayı denize atlayarak intihar eder. Hasan Mellah'ın gemisi yoluna devam eder. Mısır'a uğrar.

Mısır'daki Kölemen devleti beylerinden Murat Bey'e esir olarak satılan Esma'yı da gemisine alır. Esma çok güzel bir kızdır. **Hasan Mellah**, onu çok sever ve evlenme teklifinde bulunur. Ancak Esma, başından geçen uzun maceraları anlatır ve bir Kafkas beyzâdesi olan Timur ismindeki gence: "Dünyada buluşmayacak olur isek âhirette mutlaka buluşacağız!" (345) dediği sevgilisine söz verdiğini hatırlatır.

Hasan Mellah'ın arkadaşları, **Kuzella**'yı kurtarırlar. Ancak Pavlos, yine kaçmayı başarır. **Kuzella**'nın attığı desti **Hasan**'nın başına isabet etmiştir. **Hasan**, öldü zannedilerek gasılhaneye götürülür. Gassal, onu yıkarken **Hasan Mellah**'ta bir hareket olur ve ölmediği anlaşılır. **Kuzella** ise, onun öldüğüne inanarak çıldırırcasına bağırır çağırır ve en son yıkanan odaya gelince **Hasan**'ı canlı görür. İnanamaz. Rüya gördüğünü zanneder ve elindeki bıçağı çekerek **Hasan Mellah**'a: "Sana geldim âhirete beraber gidelim! Bu dünyada bize yer vermediler bari geniş âhirette kendimize yer bulalım" (424) der. Bu sözlerle **Kuzella**'nın **Hasan**'a olan bağlılığını öğrendiğimiz gibi âhirete olan samimî inancını da anlamış oluruz.

Hasan Mellah ve arkadaşları bundan sonra Cezayir'e dönüp bir konağa yerleşirler. **Hasan Mellah**, burada birbirinden ayrılmak zorunda bırakılan İnşirah Hanım ile Numan'ı tekrar birleştirir. Cezayir hükûmeti, müftüsü ve şehir kadısı sahtekârlıkla bu işi yapmışlardır. Mahkemede yapılan haksızlıklar anlaşılınca **Hasan Mellah** sert bir dille mahkemedeki herkese seslenerek ölüm, âhiret ve haksızlıklarla ilgili: "Birinizin şîrine ak düşmüş diğeriniz de ondan aşağı değildir. Azrail ise yirmi yaşındaki civanların da canlarını alabilmektedir. İman ediniz ki ölüm size habl-i vüruddan yakındır. İnanınız ki şu cemiyet şöylece yakın vakitte âlemi'l-sır-ve'l-hafaya olan Allah'ın huzurunda bulunacaktır. Korkunuz ol Allah'tan ki onun azabı hiçbir şeye kıyas olunamaz. Siz ise yalan şahadet ettiniz günaha girdiniz. Canınızın tende olduğu şu dakikayı fırsat bilerek tövbe ve istiğfar ediniz. Numan İbn-i Mutahhir'den dahi helallık dileyiniz. Zira yevm-i kıyamette yakanıza sarılır ise kimse affettiremez" (616-617) diyerek oradan ayrılır.

Hasan'ın başına birçok belâ ve musibet getiren **Padya**, yakalandığı hâlde affedilir. Faaliyetlerini sürdürmek için Mısır'a gider. Bu sıralarda Mısır, Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Süleyman ismindeki bir genç, sevgilisiyle evlenen Fransız General Menu'yu

öldürmek için Mısır'a gelir. Ezher Camiî'nde Şeyh Abdülkadir ismindeki birisi onu kandırarak Menu yerine General Keleber'i öldürmesini ister. Şeyh Abdülkadir, "Keleber'i öldürür isen İslâmın üzerindeki büyük tehlikelerden birisini kaldırmış olacaksın" diyerek Süleyman'ı ikna etmeye çalışır. Ayrıca, Süleyman'a eğer öldüremezsen "Şehit olup âhirette Cennet-ül-Firdevsi" (709) hakedeceğini söyler. Bunları söyleyen şeyh, sahtekâr **Dominiko Padya**'dır.

Hüseyin Fellah romanının kahramanlarından Hesna Hanım, Mısır tarafına hacıları götüren bir gemiye biner. Bu vesile ile yazar o günkü hacca gidenlerden ve hacca gitmenin zorluklarından bahsederken âhiret konusuna da değinir ve: "Hacca gidenler âdeta âhirete gidenler gibi her ne vasiyeti var ise, edip öyle giderler. Âhirete gidenler bu surette giderler ise âhirete gidenleri gönderenler nasıl gönderirler? Burasına da dikkat etmek lâzım değil midir?" (69) şeklinde yorumda bulunur.

Felâtun Bey İle Rakım Efendi romanının olumlu kahramanı **Rakım**, eski tophane kavaslarından birinin oğludur. Daha bir yaşında iken babası ölmüştür. Annesi ve Arap dadısı Fedayi'nin çalışmaları sayesinde öğrenimini tamamlar. Annesi vefat edince Fedayi ona bir anne şefkatiyle bakar ve onu sever. Bundan dolayı bir konuşma esnasında Dadı Fedayi, kendisinin siyah ve sevimsiz olduğunu söyleyince **Rakım**: "Cennetten huri çıksa da gelse bana senden güzel olamaz" (22) diyerek onu sevdiğini belirtir.

Olayları Kafkas bölgesinde gerçekleşen **Kafkas** romanında, bir genç, **Esmacan**'ı kaçırır ve Yunus'un evine getirir. Orada, onları Yunus'un süt annesi ve yaşlı olan Goşamaf karşılar. Burada, **Esmacan** ile Yunus'un nikâhının kıyılması için **Esmacan**'ın sevgilisi olan Yunus beklenir. Bunlar beklerken Yunus, Kazaklarla bir çatışmaya girer ve ağır bir şekilde yaralanır. Bu duruma, **Esmacan**'ın biraderi Canberd Bey, Goşamaf ve **Esmacan** çok üzülürler. **Esmacan** ile Yunus, daha sonra Allah'ın verdiği hükme rıza göstermeleri konusunda birbirlerine teselli verirler. Yunus ölmeden önce aralarında acıklı konuşmalar olur. **Esmacan**, Yunus'a "Evlenmelerinin âhirete kaldığını" söyler. Yunus ise, "Hasretin kıyamete kalışı da Allah'ın emriyledir" diye o yaralı hâliyle ona teselli verir. "Allah'ın emri olmadığı hâlde dünyada ne olabilir?" der. **Esmacan**, kimseyle evlenmeyeceğine dair Yunus'a söz vermesi üzerine, Yunus teselli bularak: "Teşekkür ederim **Esmacan**;

asilzâdesin meleksin! Allah'ın emriyle olacak işi yine Allah'a havale ettik değil mi? İşte Allah'ın emri bu imiş! Ben ölüyorum! Allah'ın emriyle ölüyorum. Benim için hiç ağlama! Madem ki sen itikadı bütün bir kızsın Allah'ın emrine razı ol!" (168) der. Burada da görüldüğü gibi **Esmacan** ve Yunus'un Allah'a ve âhirete olan inançları tamdır. **Esmacan**, sevgilisini kaybetmekte Yunus ise, yaralı hâlde son anlarını yaşamaktadır. Böyle zor bir durumda Allah'a sığınıp teselli bulmak adı geçen şahısların inançlarının ne derece kuvvetli olduğunu gösterir. **Esmacan**, sevgilisi olan Yunus'un vefatı anında hem ağlar hem de Kur'an okur. **Esmacan**, Yunus'a söz verir. Yunus, yüzünün aklığıyla gelip kendisine kavuşacağını kaviyyen vaad eylediği sevgilisini "Cennet-ül-Adn" (170-171) de beklemeğe gider.

Dürdane Hanım romanının önemli kahramanlarından **Sandalcı Sohbet** ile **Acem Ali Bey** arkadaştırlar. İkisi de dürüst ve haksızlıklara tahammül edemeyen fitrata sahiptirler. Kim haksızlık yaptıysa ona cezasını vermek için beraberce haksızı cezalandırırlar. Günlerden bir gün bu iki arkadaş, Mergup Bey'in, **Dürdane Hanım**'a yaptığı haksızlıkları konuşurlar. Mergup Bey'i öldürmeyi düşünürler. Ancak Sandalcı **Sohbet**, daha önce Cemal Ağa adında birisini haklı olarak öldürdüğü hâlde pişman olduğunu ve bunun cezasını âhirette veremeyeceğini söyleyerek onu Mergup Bey'i öldürmekten vazgeçirir (101). Sözlerine devam eden **Sohbet**; "Affedersiniz beyim! Ben katilde cerhte hiç bir vakit israf etmiş değilim. Sergüzeştimi size anlattım ya! Cemal Ağa'yı her vicdan idama hükmeder! Fakat bana sorar iseniz ben hâlâ o vak'adan dolayı meyusum. Keşke elimden o kaza çıkmasa idi. Benim şimdi böyle sürüm sürüm sürünüşüm işte yalnız o vak'anın ceza-yı manevisidir. Bir katil beş senede döktüğü kanın cezasını çekmiş oluyor ise de onun ceza-yı manevisini ömrünün son gününe kadar çekeceği gibi âhirette nasıl olacağını da ancak Hz. Âdil-i mutlak bilir!" (101-102) der ve yaptıklarına çok pişman oluduğunu belirtir.

Esrâr-ı Cinâyât romanının önemli simalarından olan Kalpazan Mustafa, Viyana'da yazdığı mektupların birinde, Halil Suri'nin odasına girip öldürdükten sonra tavana astığını ve karşısına geçip şu sözleri sarfettiğini itiraf eder: "Ey kuvve-i muhadakaranesiyle cihanı alt üst etmeye muktedir olan Halil Suri! Huda'nın şu sureti hiç hatır ve hayalinden geçti

miydi? Seninle Peri'ye selâm gönderirdim amma Peri'nin ruhu cennetlere varmış olabilir. Senin ise hiç şüphe etmem ki doğruca cehennemin esfel-i safilinine gidiyorsun" (177).

Ahmet Metin ve Şirzad romanında, gemide seyahat eden yolcular Yunanistan'ın Zanta adasına vardıklarında orayı güzellikleriyle öyle överler ki, cennete benzetirler (334). **Ahmet Metin,** gezdiği tarihî yerlerde, gördüğü resimler ve heykelleri temaşa ederken onları yapanların öldüklerini ve âhirete gittiklerini hatırlatır (486). **Neofari**, daha önce birçok sevgilisi olan bir kadındır. Bir zaman sonra **Ahmet Metin**'e de ilgi duyar. Onu elde etmek için önünde tek engel olarak Vasiliki'yi görür. Onu kıskanır. Öldürmek için plânlar yapar. Ancak gemi klavuzu Petraki'nin bundan haberdar olması her şeyi altüst eder. Klavuzun, her şeyi **Ahmet Metin**'e anlatacağından endişe eden **Neofari**, onu denize atarak öldürür. Ancak kimse bunu duymamıştır. **Ahmet Metin**, tarihte bazı kişilerin haksızlıklarını anlatarak semavî dinlerin bunlarla ilgili görüşlerini nakleder ve: "Edyan-ı semavîyenin ihbarı veçhile herkes üzerinde müekkel olan melekler insanların hasenat ve seyyiatını zapt ve kaydederek âhirette ona göre hükmolunacakları gibi maneviyata mahsus olan bu sicill-i ahvalin suret-i maddiyesi dahi tarihtir" (619) der. Bunları dinliyen **Neofari** ise, yaptığı kötülükten azap duyar.

Ahmet Midhat'ta olduğu gibi **Mehmet Celâl** de romanlarında âhiretle ilgili unsurlara yer verir. **Dehşet Yahut Üç Mezar** romanında ismi belli olmayan genç âşık, sevgilisi olan kıza yazdığı mektupta, artık dayanamadığını ve görüşmek istediğini söyler. Kız ise, evde kendisine bakan kız kardeşinin de aşk ateşine düştüğünü ve onun doktora âşık olduğunu söyler. Böylece onu da "aşk meleği yakaladı" der. Doktor, sevgilisinin hastalığının derecesini bildiğinden birkaç güne kadar öleceğini tahmin eder. Sevgilisi ile âhirette buluşmak için zehir içeceğini söyleyerek mektup yazar. "Bu dünya gibi başka bir âlem olduğuna da itikat ediyorsunuz ya? İşte orada görüşeceğiz! Bu gün sizden aldığım ilk buse son buse idi! Bu gün ben gidiyorum. Derdiniz yakında sizi bana kavuşturacak!"(50) der ve plânını uygulamaya koyarak zehiri içer, böylece hayatına son verir.

Bir Kadının Hayatı romanında, talihsiz bir kadın ile iki çocuğunun düştükleri durumlar acı bir şekilde hikâye edilir. **Melek**, Trabzon zenginlerinden Hayri Efendi adındaki namus ve ahlâkına düşkün birisinin kızıdır. İstanbul'dan Trabzon'a gelen bir doktor, Hayri

Efendi'nin kızına, kız da ona âşık olur. Bir gün deniz kenarında bir kaya üstünde uzun aşk konuşmalarından sonra aralarında gayr-ı meşru bir ilişki gerçekleşir. Doktor oradan kaçar. Kız da yüzü koyun yatarak orada kalır. Yazar kızın bu durumunu: "Evet, ağlıyor!...Bir saat evvel kendini cennetin en mukaddes hurisi biraz sonra vicdanını cehennemin en müthiş zebanisi görürse elbette mahzun olur, elbette ağlar" (97) cümleleriyle onun düştüğü kötü durumu tasvir eder. Bu olaydan sonra **Melek Hanım** Trabzon'u terkedip İstanbul'a gider. Onun gitmesiyle olayların seyri de İstanbul'a kayar. Melek Hanım'ın yaşadığı gayr-ı meşru ilişkiden iki çocuğu olur. Onları zor şartlarda büyütür. Daha sonra çocuklarını kaybeder. Çocukları bir esirci almıştır. Ancak çocuklar, bilinmeden büyük babaları olan Hayri Efendi tarafından satın alınıp Edirne'ye götürülmüşlerdir. Esirci Salim, çocukların adını Rüstem ve Nevreste diye değiştirmiştir. Hayri Efendi çocukların asıl ismini öğrenir, sonra annelerini sorar ve çocukların annelerinin kendi kızı olduğunu öğrenir. Yaşlı Hayri Efendi, kızı Melek'in öldüğünü sanmaktadır. Onun için çok üzülür. Üzüntüsü gün geçtikçe artan Hayri Efendi, tüm servetini torunlarına bıraktıktan altı gün sonra vefat eder. Vefat etmeden önce torunlarını Ali Efendi adındaki bir dostuna teslim edip: "Afife! ...Senin bundan sonraki büyük baban Ali Efendi'dir. Onun sözünden çıkarsan ruhum müteezzi olur! Bir de anan bu dünyada görmeyeceksin. Öbür dünyada gördüğün vakit söyle ki: Pederin burada bile sana gözükmekten haya ediyor. O kadar nadim olmuştur. Senden afv diliyor. Bu sözlerimi muhafa et emi yavrucuğum!..." (205) vasiyetinde bulunur.

Halit Ziya, **Nemide** romanında iki kadının bir erkeğe olan aşklarını hikâye eder. **Nemide** ile Nahit bir gün oltayla balık avlamaya giderler. Balıkları torbaya atarlar. **Nemide** bu torbanın balıklar için cehennemin bir çukuru olan gayya kuyusuna benzeterek: "Bu o zavallılar için gayya kuyusudur" (175) der.

Mehmet Murat'ın **Turfanda mı Yoksa Turfa mı** romanının baş kahramanı **Mansur**, gittiği her yerde gerçekleşmeyecek işleri birer mucize eseri olarak başardığını vurgular. Bunları devamlı **Zehra**'ya, Mehmet Bey'e onun eşine ve Mehmet Bey'in kızkardeşi Fatma Hanım'a yazdığı mektuplarda anlatır. Mektuplarında, düştüğü sıkıntılardan dolayı Allah'a sığındığını, başarılarından dolayı Allah'a hamd ü senada bulunduğunu görürüz. **Mansur** gittiği yerlerde çok yorulur ve bazı yerlerinden de ufak tefek yaralanır: "Şu

hastalığı defedip edemeyeceğimi henüz bilmiyorum. Şayet lütf-ı Hudây-ı Müteâl ile defedemeyip ölecek olsam, bile gam yemem. Sizin son mektubunuzdan dolayı hasıl olan sefa-ı dünya için yettikten başka âhirette ruhumu dua-yı padişahi ile şadetmek için dahi kâfidir" (416). Bu sıkıntılı anlarında bile Allah'a sığınır ve âhirette göreceği mükâfatı düşünerek teselli bulur.

Hüseyin Cahit'in **Nadide** romanının kahramanlarından **Fuat**, gittiği çiftlikte, bir gün gezerken yolu bir mezarlığa düşer. Babasının kabri başında ağlayan Elmas isminde tanımadığı bir kıza rastlar. Kız ile konuşur. Elmas, babası vefat ettiği için Allah'a şikâyette bulunur. Elmas:

"-Babam öldükten sonra dünyada ne yapayım? Bundan sonra kim besleyecek? Kim giydirecek?

-Seni gidi haylaz! Allah'ı unutuyor musun?

-Babamı öldürmezdi...

-Sen daha ufaksın böyle şeylere karışma. Hem günaha giriyorsun sonra âhirette ne yaparsın?

-Dünyada kalayım da ne yapayım? Bundan sonra nasıl yaşayayım? Ne yiyeyim?

-Çocuğum, sen Cenab-ı Hakk'ın lütfunu unutmuşsun. Hiç Allah adamın yiyeceğini vermez mi? Haydi gözlerini sil de önüme düş bakayım!" (210) der ve ardından bu isyan içeren sözlerin, âhirette hesabını veremeyeceğini hatırlatınca kız isyanından vazgeçer.

Fikripaşazâde Mehmet Müncî'nin **Merâret-i Hayat** romanının kahramanlarından Pertev, saf olan Naile'yi kandırarak gizlice iğfal eder. Naile, bu ilişkiden hamile kalır. Efendisi Nuri Bey'den utanır. Hamileliğini, evde bulunan hizmetçi kız Gülendam'ın yardımıyla gizler. Yine onun yardımıyla doğumunu gizlice gerçekleştirir. Naile ve Gülendam, çocuğun koluna kaybolmayacak bir işaret yaparlar. Ayrıca, içinde bazı tavsiyeler ve dualar yazılı bir muska yaparak boynuna asarlar. İçinde: "Dehşetli bir insanın, bîçare bir felekzedenin ictimaından hasıl olduğun için bizi lânetle yâd etmeğe madamü'l-hayat mecbursun... Uluhiyet-i Samedaniyye, senî mirkaten kemalata is'âd ettiği vakit, hem vâlid-i gaddarını, hem de valide-i meyusenî muhakkirâne düşün! Allah senin muînin olsun. Cemiyet-i beşeriyyeden şefkat iste, mahşer-i uhrevîde ayaklarına kapanarak senden merhamet isteyeceğim... Belki benî o vakit affedersin... Bî-günah olduğuma,

iğfal edildiğime şerik-i âlâmım olan Gülendam; dünyada, âhirette şahittir. Ey sefil çocuk! Eltâf-ı ilâhîye sana yaver olacaktır" (53) cümleleri yazılıdır. Sonra Binnaz ve Hamdi Efendi adındaki karıkocaya teslim ederler.

Fatma Âliye'nin **Muhadarat** romanının kadın kahramanı **Fazile**, kendilerinin komşusu olan Münevver Hanım'ın oğlu **Mukaddem** ile çocukluk arkadaşıdır. Birbirlerini aşırı bir şekilde severler ve nişanlanırlar. Ancak, **Calibe**'nin, yasak ilişkiler yaşadığı **Süha** da bir müddet sonra **Fazile**'yi sever. **Süha**'nın evlilik teklifleri, **Fazile** tarafından reddedilir. Bir gün **Fazile**'yi kendisiyle evlenmesi için ikna etmeye çalışır ve kendisini affetmesini ister; ancak yine **Fazile**'den olumlu cevabı alamaz. **Fazile**'ye "merhamet et" deyince: "Merhamet acizlere, bîkeslere, muhtac-ı merhamet olanlara göredir. Namus hırsızlarını, şerik cinayetlere, hainlere göre değil!...Onlara lânet!...Evet! Rabbimiz teâlâ hazretleri tövbemizi kabul ve isyanlarımızı affeder. Fakat kulların birbirleri üzerinde olan haklarını rüz-i cezada birbirleriyle mürafaaya bırakır. Diğerinin hakkı olan bir şeyi çalanı Allah affeder mi? Biz ise, kulsuz mahlûkuz. Şan ve azamet-i rabbanî başka" (166-167) sözleriyle yaptıklarını yüzüne vurarak onu reddeder.

Saî Efendi; **Fazile** istemediği hâlde Remzi adında zengin; ancak her gün başka bir kadınla gönül eğlendiren bir adamla evlendirir. **Fazile**, bir yıl sonra Remzi tarafından evden kovulur. **Calibe**'nin iftiralarından dolayı **Saî Efendi** de kızını eve kabul etmez. Ne yapacağını şaşıran **Fazile**, kardeşi **Şefik**'e bir mektup bırakarak kendisini denize atıp intihar edeceğini yazar. **Şefik**'e bıraktığı mektupta olanları anlatarak kimseden intikam almamasını ve kendisine eziyet edenleri Allah'a havale etmesini vasiyet eder (268-269). Ancak tam intihar etmek üzereyken bu işin günah olduğunu düşünür ve vazgeçer. Bütün hareketlerini inancına göre yaşıyan **Fazile**'nin intihar etmek istemesine dair acı hatırasını Mukaddeme anlatırken sarfettiği cümleler dikkat çekicidir: "Ve ben nereye gidiyorum dedim. Ve validemin yanına mı validem ehl-i cennet olmalı. Ya benim şu hareketim yani intiharım icabınca bana cennet kapıları kapalı bulunacak! Validem ve sevdiklerimle ayrı bulunacağım!...Ben rahat etmeğe mi gidiyorum yoksa bu dünyadaki muvakkat rahatsızlığı daha şedit ve medid olan bir ile mi mübadele eyliyorum. Aman yarabbbi! Bu ne dehşetli hâl! Ben saadet bulacağım zannıyla nâr-ı tuzağa mı giriftar olacağım diyerek düşünmeye vardım." (....) Sen pederine validene itaatsizlik etmediğin hâlde hâlıkına karşı

isyan mı ediyorsun? Onun nehy eylediği bir şeyle amel etmeğe mi cesaret eyliyorsun. geri..!...geri!..ben bu yolda gelen evlâdı yanıma kabul etmem diyor gibi zanneyliyordum. Ah! **Mukaddem** mutlaka bana o zaman validemin ruhanîyeti imdada gelmiş idi. Ye'sin bana nasıl eazım-ı kebairi irtikâp ettireceğini düşündükçe tüylerim ürperiyor idi. Şer'-i şerifin müsaade eylediği bir şeyle amel etmeyip de ne için onun nehy eylediği bir şeye teşebbüse kalkışmış idim. Kocadan boşanmağa! Çalışıp yenmeğe! İnsanlardan utandım da Cenab-ı Allah'ın nehy ve men eylediği bir günah-ı azimi irtikâba ondan utanmayacak mı idim diyor idim! İntihardan vazgeçmiş idim. Fakat nereye gitmeli?" (332-335). Bu cümleler Fazile'nin Allah'a ve âhirete inanma derecesini göstermesi bakımından önem arzetmektedir.

Vecihî'nin **Mehcûre** romanında bir kocanın eşine olan vefasızlıkları ve kadının çektiği sıkıntılar hikâye edilir. Romanın sonunda **Mehcûre**'ye ve çocuklarına yaptığı kötülükleri ve **Rânâ**'dan çektiklerini düşünen **Mükerrem**, **Mehcûre**'nin kabri başında düşünür, yaptığı kötülüklere akıl erdiremez ve yaptıklarına bin pişman olarak "dünyadan âhirete atf-ı nazar ederek; dünyaya sığmayan vücudu için âhirette" (536) yer arar ve intihar etmeye karar verir.

Allah'a iman konusunda olduğu gibi âhiret konusuna da hemen hemen bütün yazarlar romanlarında yer vermişlerdir. Genel olarak, "sıkıntıdan dolayı âhirete sığınma, âhiretin varlığı düşünülerek teselli bulma, haksızlık yapanların âhirette ceza görecekleri düşüncesi ve iyilerin mükâfatlandırılacağı inancı, kıyamet, cennet ve cehennem" şeklinde âhiret konusuna temas edilmiştir.

2.1.1.1.6. Kaza ve Kader

İslâm inancında inanılması gereken konulardan birisi de kaza ve kader konusudur. Tanzimat döneminde yazılan romanların birçoğunda imanın şartlarından biri olan kaza ve kader konusuna değinilir. **Namık Kemal**'in Cezmi romanındaki kadın kahramanlardan **Şehriyar** ve **Perihan**, **Âdil Giray**'ı rahat bırakmazlar. Hemen hemen her gün odasına giderek onunla uzun sohbetler ederler. **Âdil Giray**, bu gidip gelmeler esnasında, **Şehriyar**'dan kurtulma çareleri ararken Sünnî olan **Perihan** ile samimîyetini ilerletir.

Ancak kurnaz olan **Şehriyar**, bunları hissedince **Perihan**'ın onunla görüşmelerine engel olur. İki âşık için mektuplaşmaktan başka çare kalmamıştır. **Âdil Giray**, sürekli içerde olduğundan ve **Şehriyar**'dan kurtulamadığından bir mektubunda çok sıkıldığını yazar. **Perihan** ise, kaderin onu buraya getirdiğini söyleyerek teselli verir ve: "Şiirinizi okudum, hareketinizin neticesini biliyor musunuz! Sevk-i kaza sizi esir etmiş yine bu gün koca İran'a hükmeden bir şah-ı âlişanın sarayında oturuyorsunuz" (159) diyerek kaderine razı olması gerektiğini vurgular.

Ahmet Midhat'ın **Zeyl-i Hasan Mellah** romanının kahramanlarından **Hasan** ile **Kuzella**, Cezayir'de bulundukları konakta dürbün ile dışarıyı seyrederlerken kendi canına kıymak isteyen bir genci görürler. **Hasan Mellah**, hemen oraya gider, kapıyı kırar ve içeriye girer. Genç ile tanışır. İsmi Numan olan gence canına niçin kıymak istediğini sorar. Genç olan Numan da pek söylemek istemez. Bu arada **Hasan Mellah**, ona; her zorluktan sonra Allah'ın bir kolaylık gösterdiğini söyler ve: "Vahdehü lâ şerîke leh ve hüve alâ küllî şey'in kadîr! Ben Müslümanım kardaşım! Sen de Müslümansın binaenaleyh seni kaza ve kader ve faide ve zarar hiçbir kimse tarafından gelmeyip ve gelmeğe ihtimal dahi olmayıp ancak cânib-i cenab-ı mevlâdan geldiğine iman etmeğe davet eylerim. Mademki felâket ve musibetin takdir-i İlâhî ile isabet eylediğine iman edeceksin öyle ise Cenab-ı Hakk'ın. seni dûçar-ı felâket etmesinde ne faide ve lezzet bulacağını hükmedebilirsin. İstifade ve telezzüz bir ihtiyaçtır. Cenab-ı Hakk ise kâffe-i ihtiyaçtan müstağnî bir zat-ı ganiyy-i alelıtlaktır. Sana felâket takdir etmekte bir faidesi olmadıktan sonra lütfetmek dahi borcu değildir" (595-596) diyerek onu kaderine razı olmaya davet ederek teselli verir.

Hüseyin Fellah romanındaki kahramanlardan Hesna Hanım, hacıları götüren bir gemiye biner. Gemi, yolda haydutlar tarafından yağmalanır. Hacılar ne yapacaklarını şaşırırlar, dua ederler ve neticede yine Allah'a teslim olup kaderlerine rıza gösterirler. Yine bu arada başka bir haydut gemisi gelir ve bu sefer o iki grup arasında muharebe olur. Duruma şaşan hacılar kaçan da saldıran da dua ediyor diyerek ehl-i sünnetin bu konudaki hükmüne müracaatla: "Amma bu meselede ehl-i sünnetin verdiği karar pek muvafiktır. Cenab-ı Hakk'ın irade-i gayr mes'elesi hangi cihetle ise o duası kabul edilmiş sayılır. Yine olacak olur. Bu kavgada dahi Cenab-ı Hakk'ın irade-i sübhaniyesi haydutların galebesi

tarafından imiş ki muharebe tamam iki saat imtidat eyledikten sonra karşıdaki gemi atılan yağlı paçavralardan ateş aldı" (81) yorumunda bulunurlar.

Kafkas romanında, Yunus'un sevgilisi **Esmacan** kaçırılarak Yunus'un evine getirilir. Yunus, Kazaklarla girdiği çatışmada ağır bir şekilde yaralanır. Bu duruma, **Esmacan**'ın biraderi Canberd Bey, Goşamaf ve **Esmacan** çok üzülürler. **Esmacan** ile Yunus, daha sonra Allah'ın verdiği hükme rıza göstermeleri konusunda birbirlerine teselli verirler. **Esmacan**, Yunus'a "evlenmelerinin âhirete kaldığını" söyler. Yunus ise, "Hasretin kıyamete kalışı da Allah'ın emriyledir", diye o yaralı hâliyle ona teselli verir. "Allah'ın emri olmadığı hâlde dünyada ne olabilir?" der. **Esmacan**, kimseyle evlenmeyeceğine dair Yunus'a söz vermesi üzerine, Yunus teselli bularak: "Teşekkür ederim **Esmacan**; asilzâdesin meleksin! Allah'ın emriyle olacak işi yine Allah'a havale ettik değil mi? İşte Allah'ın emri bu imiş! Ben ölüyorum! Allah'ın emriyle ölüyorum. Benim için hiç ağlama! Madem ki sen itikadı bütün bir kızsın Allah'ın emrine razı ol!" (168) der.

Ahmet Midhat'ın **Henüz 17 Yaşında** romanında kerhaneye düşen **Kalyopi**'nin başına gelen sıkıntılar anlatılırken kaza ve kader konusu da işlenir. **Ahmet** ve **Hulusi Efendi**, **Kalyopi**'nin düştüğü kerhaneye sürekli giderler. Bir gün **Ahmet Efendi**, arkadaşı olan Hulusi'ye, **Kalyopi**'nin borcunu ödeyip onu buradan kurtaracağını söyleyince; **Hulusi Efendi**, ona bunu başaramayacağını ve üç dört ay sonra parayı ödeyemeyince bu kızın buraya tekrar geleceğini söyler ve bu işin sonunun ne olacağı belli değildir, şeklinde uyarır. **Ahmet Efendi**: "Her işin sonunu kim bilir? Yalnız Cenab-ı Allah bilir. (...) Halbuki işlerimizin kâffesi meşiet-i ilâhîye elinde olduğunu derhatır bile etmeyiz" (165-166) diyerek geleceğin Allah'ın elinde olduğunu ve inanan bir insanın daha sonra olabilecek olaylar hakkında yorum yapmasının doğru olmadığını söyler. Hatta böyle bir düşüncenin kadere itiraz olacağını vurgular ve **Ahmet Efendi** filozofluğunu da kullanarak Hulusiy'e uzunca bir cevap verir: "Her işin sonunu kim bilir? Yalnız Cenab-ı Allah bilir... Üç ay sonra ne olacağımızı bilmediğim için bu sözünüze ne evet vardır diyebilirim ne de hayır yoktur birader ben ahval-i hazıra için mahza maddîyyun itikadındayım. Zira hâl-i hazır insanın harekat-ı ihtiyariyesi zamanı olup harekatında ise tedbirli davranıp emraz-ı nefsaniye ve tesirat-ı kalbiyeden hiç birisine mağlûp olmaksızın

yapacağı işi selâmet-i fikr ile yapmak lâzımdır. Ahvâl-i âtiye ve müstakbele için tamamıyle kaderiyyun itikadına mâilim. Âti ve istikbali hiçbir kimse keşfe muktedir olmadığı cihetle hâl-i hazırda istikbal için tedbir ederim. Hüküm veririm diyenler âdeta yalan söylemiş olurlar "evdeki hesap çarşıya uymaz" sözü gide gide buraya varır. Harekat ve icraatımıza dikkat et! Eyyam-ı âtiye birer birer hulül eyldikçe gösterdiği vukuatın hangisi evvelki keşf ve tahminimize muvafik çıkar? Bir iş tahminimizden âlâ çıkarsa bu kadar ummaz idim amma fevkal-memul güzel oldu deriz. Fena çıkınca dahi işte şu sebep çıktı da işi bozdu. Ben ise orasını evvelce kestirmemiştim deriz. Halbuki işlerimizin kâffesi meşiet-i ilâhîye elinde olduğunu derhatır bile etmeyiz" (165-166). **Ahmet Efendi** ve **Hulusi**, **Kalyopi**'nin kerhaneye olan borcunu ödedikten sonra **Kalyopi**'yi o batakhaneden kurtarırlar. **Kalyopi**'yi alıp babasının evine teslim ederler. **Ahmet Efendi**, en sonunda **Kalyopi**'nin ailesine yardım edip ekonomik yönlerini düzelttikten sonra; **Kalyopi**'ye bir Rum koca bulur ve Beyoğlu'nda Panayaya kilisesinde nikâhını kıydırır. Bunların bu mutlu anlarını yazar: "Cenab-ı Hakk bîçare **Kalyopi**'ye göstermiş olduğu acı günlerin mükâfatını bundan sonra meşru kocasının âğuş-ı kadr-ı şinasîsinde ve ana baba yuvasında geçirdiği ve geçireceği tatlı günler ile tayin eylemek takdirinde imiş. İşte kaderin bu hükmü dahi şu suretle yerini buldu" (200) cümleleriyle bitirir.

Acâib-i Âlem romanının üç vefalı seyyahı, Rusya'nın soğuk bir bölgesi olan kuzey batısına doğru yollarına devam ederler. Seyyahlar, buzlar üzerinde zor anlar yaşarlar. Oradaki bazı insanlarla bir gün ava çıkarlar. Av sırasında bir ayı, **Subhi** ile **Miss Haft**'a saldırır. **Subhi**, elinde bulunan hançerle ayıyla mücadele ederken zor anlar yaşar ve sonunda ayıyı öldürmeyi başarır. Ancak, kendisi de birçok yerinden yaralanır. Bundan sonra **Miss Haft**, **Subhi**'nin yaralarını sarar. Başa gelen olayda kaderin hükmü olduğunu söyleyen **Miss Haft** ve **Hicabi**, böylece ona teselli verirler:

"-Eğer siz olmasa idiniz ayı benim üzerime hücum ederek hiç şüphe yok idi ki beni öldürecek idi. Siz kendinizi bana kurban ettiniz **Subhi**.

-Estağfurullah **Miss**! Siz daima Cenab-ı Hakk'ın sun'ı samedaniyesindesiniz. Kim bilir indallah ne kusurum var idi ki bu belâ beni buldu.

-Hayır **Subhi**! İndennas kusuru olmayanların indallah dahi kusuru olmaz. Sizin fezail-i insaniye ve kemalat-ı beşeriyyenizde zerre kadar kusur olsa idi herkesten evvel bana

malûm olur idi. Öyle değil mi?" (257). **Subhi**, bu üzücü olaya, Allah'ın bir lütfu olarak bakar. **Miss** de ona hak verir.

Ahmet Metin, seyahatı esnasında hem Osmanlıyı hâl ve hareketiyle temsil eder hem de yeri geldikçe onu savunur. Osmanlıların inançlarına da temas eden **Ahmet Metin**, savaşta galip geldiklerinde "bi-inayeti teâlâ", mağlûp olduklarında ise, "bi-hikmet-i teâlâ" diyerek her zaman Allah'a sığındıklarını vurgular (345).

Cafereltercüman adındaki Hristiyan bir kahraman, Müslümanların eline düşer. Esir olarak kaldığı Müslüman efendisi ona iyi davranır. Buna rağmen o, efendisine ihanet ederek firar eder. Daha sonra bu olayı anlatırken çevresindekiler, Müslüman efendin sana iyi davrandığı hâlde niçin firar ettiğini sorunca o: "Hayfa ki başımdan geçecek ahkâm kadar ve kaza var imiş de bir kaç serserinin sözleri beni iğfal ederek o hıyaneti irtikâp ediverdim. Sizler ile görüşecek bilişecek imişiz. Kaza ve kader kim bilir bundan sonra bize daha neler gösterecek ki beni o güzelim şark memleketlerinde İslâm diyarında o refah ve rahattan caydırıp da tekrar buralara ilka eyledi" (591) şeklinde cevap vererek hem pişmanlığını belirtir hem de bunun kader olduğunu söyleyerek kendisine teselli verir.

Ahmet Metin yanındaki **Neofari**'ye, **Şirzad** romanını zaman zaman anlatır. Fırtına sonucu batan gemide, **Şirzad** ve **Roza** denize düşerler. Hikayeyi **Ahmet Metin**, **Neofari**'ye anlattığı için onların düşme anında, **Neofari** bir ah çekerek onların öldüğünü zanneder. Ancak **Ahmet Metin**, onların ölmediğini ve inançlarına göre bir kişinin eceli gelmediyse Allah'ın bir sebeple onları kurtaracağını söyler: "Biz Müslümanlar kaza ve kadere tamamıyle mümin olduğumuzdan bu gibi hâllerde: "Ecelleri gelmediği için böyle olmuş" deriz de istib'ada bile lüzum görmeyiz." sözlerini söyler ve " Şu ilk muvafakiyetinden hüsn-i tefeül ile muvaffakiyet-i tammeyi dahi Hakk Subhânehû ve teâlâ hazretlerinin inayet-i mahsusasından ümide mütecasir olabildi. –Evet Efendim! Bu hâlde ümid-i necat olsa olsa ancak Hakk teâlâ hazretlerinden olabilir" (609).

Mehmet Murat'ın **Turfanda mı Yoksa Turfa mı** romanında birçok dinî unsur işlendiği gibi kaza ve kaderle ilgili unsurlara da rastlamak mümkündür. Paris'ten İstanbul'a gelen **Mansur**, amcası **Şeyh Salih Efendi**'yi bulur. Daha sonra **Salih Efendi**, nasıl oldu da biz şimdiye kadar hiç görüşüp tanışamadık anlamında:

"Hâ işte öyle! Bak, işte koca adam olmuşsun. Halbuki seni birinci defa olarak görüyorum. Yazık bize!

Ne yapalım, amcacığım, kaderimiz böyle imiş.

Evet, kader! Biraz da bizim kusurlarımız.

-Hayır, Efendim kimseye kusur bulmayınız. Mücerret kaderdir" (73) der. Bunun üzerine Şeyh Salih Efendi de ısrar etmez.

Şeyh Salih Efendi'ye, Cezayir'deki kabilelerden, Fransa'ya karşı savaşmak için haber gelir ve **Şeyh Salih Efendi** bu konuyu **Mansur**'la konuşur. Ancak **Mansur** bu fikre şiddetle karşı çıkar. Cezayir ve bütün İslâm âleminin kurtulması için okullar açılıp halkın eğitilmesiyle kurtuluşun sağlanacağını söyler. Daha sonra **Mansur Bey**, kabile savaşlarında muvaffak olamayacağını, amcasına kesin bir dil ile ifade edince, Şeyh Salih Efendi, "Allah kerimdir, onu daha sonra düşünürüz" deyince **Mansur**: "Allah kerimdir, âmennâ. Lâkin o kerim olan Allah-ı azimü'ş-şan, "Allah kerimdir" diyerek kendinizi kuyuya atınız buyurmuyor. Ah, amca efendi! Ne kadar hafif söylüyorsunuz" (199) diyerek amcasının yanlış anladığı kader anlayışını eleştirir.

Fatma Âliye'nin **Muhadarat** romanının yaşlı kahramanı **Saî Efendi,** ilk hanımı Fevziye'den, **Fazile** ve **Şefik** isminde iki çocuğu doğar. **Saî Efendi**, hanımı vefat ettikten sonra çocuklarına bakması için **Calibe** ile evlenir. Bu üvey ana, **Fazile** ve **Şefik**'e iyi davranmaz. Komşuları olan **Münevver Hanım**, olanları bir gün **Saî Efendi**'ye anlatır. **Saî Efendi**, duruma çok üzülür; ancak yapılacak bir şeyin olmadığını söyler. Münevver Hanım ise; "Tedbirde kusur edip de takdirde bühtân etme. Bak şimdi siz zevcenizin

hastalığından her türlü fedakârlıkta bulundum elimden geleni diriğ etmedim, fakat kader öyle imiş diyorsunuz: Mukadderata karşı gelinmez efendi. Siz de istemez idiniz ki zevceniz vefat edip de bu kadar işi ben yükleneyim. Sizin zevceniz vefat etmiş. Bir diğerini almışsınız" der. Buna karşılık **Saî Efendi**: "Ben evlâdıma ömrümü hasretmişim. Hiç birinizde şer'in kanunun haricinde bir harekette bulunmuş olmadık. Olana çare yok. Bundan sonra olacağa bakalım. Vakıa kadere itibarımız vardır. İş yine olacağına varır. Fakat biz elden geldiği kadar çalışmalıyız." şeklinde cevap verince **Münevver Hanım**: "Pek doğrudur. Fakat şimdi **Fazile** ile **Şefik**'i zor ile verem ederseniz o vakit ne diyeceksiniz" (59) sözleriyle onun yanlış olan kader anlayışını yadırgar.

Vecihî'nin **Mehcûre** romanda, olayların gelişimi sırasında kaderle ilgili bazı cümleler kullanılır: "Kaderim böyleymiş", "Kaderde olanı kimse değiştiremez", "Kaderin hükmüne kim ne der", "Allahın takdirine ne denir çekecekleri varmış" (298) gibi. Romanın sonunda **Mehcûre**'ye ve çocuklarına yaptığı kötülükleri ve **Rânâ**'dan çektiklerini düşünen **Mükerrem**, bir dostuna yazdığı mektupta kader konusuna değinerek: "Nazarlara her gün bin suret göstermek âdet-i kadimesi olan kader bana öyle bir tecellî izhar etti ki âlem-i vücuda kendi vücudumu kendim ziyade görüyorum" (537) diyerek yaptıklarına pişman olduğunu ve manevî olarak çok rahatsızlık duyduğunu belirtir.

Genel olarak konuya baktığımız zaman, başa gelen hadiselerde kaderdir deyip Allah'a sığınan kahramanlar olduğu gibi buna itirazı olan kahramanlar da bulunur. Ayrıca başa gelen hadiselerde kadere itirazı olan bazı kahramanlar uyarılır. Bir de teslimiyetçi olan bazı kahramanların bu yanlış anlaşılan kader anlayışlarından dolayı tenkit edilmeleri de dikkati çeken bir durumdur.

2.1.1.2. İBADETLER

2.1.1.2.1. Namaz ve İlgili Unsurlar*

İslâm inancına göre İslâmın şartlarından birisi namaz kılmaktır. İncelediğimiz romanlarda, ibadet olarak namaz ve namaz ile ilgili unsurları görmek mümkündür. **Şemsettin Samî**'nin **Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat** romanının kahramanı Hacıbabanın, evinin içi tasvir edilirken odanın "bir köşesinde katlanmış bir yatak ve bir tarafında da bir namaz seccadesi" (26) bulunduğu söylenir.

Namık Kemal'in romana adını veren kahramanı **Cezmi**, Osmanlı ordusunun başında bulunan ve İran savaşında komutanlık yapan Osman Paşa ile sık sık görüşür. Osman Paşa, dindar bir kişi olarak hususi ibadeti yanında namaz da kılar (105). Osmanlılarla İranlılar arasındaki savaş devam ederken Sokullu Mehmet Paşa katledilir ve iktidar değişikliği olur. Sokullu'dan devamlı övgüyle bahseden Namık Kemal onun hemen hemen her gece teheccüd namazı kıldığını söyler (185).

Ahmet Midhat yeri gelince namaz ile ilgili unsurlara yer verir. **Dünyaya İkinci Geliş** romanının kahramanlarından Mesut Ağa, **Osman**'ı sevgilisi **Nergis**'in yanına götürmeye karar verir. **Osman**'ın gözlerini bağlamaya çalışınca **Osman** ona: "Lâlâ! Beni öldürecek misin? Öldürecek isen saklama söyle bari tövbe istiğfar ederek iki rekât namaz kılayım" (29-30) der. Yazar, mağaradaki durumu tasvir ederken diğer birçok şeyden bahsettiği gibi **Osman** ve **Nergis**'in namaz (32) kıldıklarına da dikkati çeker. **Osman Bey** ile **Nergis**, Mesut Ağa'nın yerleştirdiği mağarada hayatlarını devam ettirirler. Mesut Ağa, arasıra bu mağaraya uğrayıp onlara yiyecek ve diğer ihtiyaçları olan şeyleri götürür. Oraya uğradığı bir gün; **Nergis** ile **Osman**'ın, mağaranın bir köşesini, gusul abdesti (35) alacak şekilde düzenlediklerini görür. Romanın sonunda; Mesut Ağa'nın yaptığı zulümler, öldürdüğü insanlar, para için yaptığı haksızlıklar hikâye edilir. **Osman** ile **Nergis**, intikamlarını almak için yaptıkları bir oyunla Mesut'u konağın altındaki karanlık bodruma koyup

* Burada, sadece farz namazlar değil de kılınan bütün namazlar işlenmiştir. Ayrıca namaz ile ilgili unsurlara da bu bölümde yer verilmiştir.

"mağaraya karşılık olarak" aynı ceza ile cezalandırırlar. Yazar araya girerek Nergis'in her namazdan sonra öyle kötü bir insanın elinden kurtuldukları için şükrettiklerine dikkati çeker: "**Nergis** ise her hikâyeyi dinledikçe Arap hakkında şiddet-i gadabı arttırır ve beş vakit namazda fazla olarak bir secde dahi Cenab-ı Hakk'a şükür için edip yarabbbbî sen ne kadar âdilsin? Kendi intikamımızı yine kendimizin almasına müsaade buyurduktan başka halkın intikamını dahi bize aldırmakla bizi bahtiyar ediyorsun" (118) yollu tahdis-i nimette bulunur.

Hasan Mellah'ın sevgilisi **Kuzella**'yı kaçıran Pavlos, onu Paris'e oradan İstanbul'a ve daha sonra Beyrut ve Şam'a götürür. Oraya giden **Hasan Mellah**, Şam'da ilk olarak oranın tarihi camisi olan Emevî Camiî'ni ziyaret eder. Orada ikindi namazını kılar. Namazdan sonra bir adamın vaaz verdiğini görür. Vaazı dinler. Bir bakar ki bu vaaz veren adam sahtekâr Pavlos'tur (399-400). Bunun üzerine yazar, vaazdan, vaazın tesirinden ve **Hasan Mellah**'ın vaazı dinlerken girdiği tavırlardan uzunca bahseder. Ayrıca, cemaatın bu sahtekâr adamı heyecanla dinlediklerine, cüş-ı huruşa geldiklerine kendisi de hayret eder. Pavlos'un durumu ile cemaatın durumunu uzunca tasvir eder (400-401). **Hasan Mellah**'ın arkadaşları, **Kuzella**'yı kurtarırlar. Ancak Pavlos, yine kaçmayı başarır. **Kuzella**'nın attığı desti **Hasan**'nın başına isabet etmiştir. **Hasan**, öldü zannedilerek gasılhaneye götürülür (423). Gassal, onu yıkarken **Hasan Mellah**'ta bir hareket olur ve ölmediği anlaşılır. Neticede Hasan Mellah sevgilisini kurtarıp Cezayir'e götürür. **Padya** da oraya gider. Oradan Mısır'a kaçar. **Padya**, Mısır'a gidince olayların seyri oraya yönelir. Süleyman ismindeki bir genç, babasının cariyesini kazayla öldürdükten sonra gurbete çıkmış Mısır'a gelerek Ezher'de birkaç yıl kalarak tahsilini tamamladıktan sonra zengin olan Ebu'l Hümam'a hizmet ederken onun kızı Zehra ile birbirlerini severler. Süleyman'ın Sitti Zehra'yı sevdiğini daha önceden duyan Fransız General Menu da Zehra'yı sevdiğinden ona Mısır'ı terkettirir. Süleyman, Suriye'ye giderek bir arkadaşının evine yerleşir. Orada: "Yatsı namazı eda olunduktan sonra Süleyman hemşehrisinin tedarik etmiş olduğu bir seccadeden" (695-696) ibaret yatağa uzanır ve meşlahını dahi üzerine çekip derin bir uykuya dalar. Süleyman dinlendikten sonra: "Abdestini alıp sabah namazını" (696) da kaza eder. Süleyman, Suriye'de iken Zehra'nın Menu ile evlendiğini öğrenir. Olanlara çok üzülen Süleyman, sevgilisi olan Sitti

Zehra'yı Fransız General'den kurtarmak için Suriye'den Mısır'a döner. Mısır'daki Ezher Camiî'ndeki mollaların yanına gider, orada cemaatle akşam namazını kılar (707). O geceyi orada geçirir. Yazar ise: "Sofilerin sabah namazı Süleyman'ı artık o rahatsız yataktan kalkmağa mütecasir eyledi. Bîçare kalktı, şadırvandan abdest alarak camie girip Kelâm-ı Kadimden bir hayli sahifeleri ağlaya ağlaya okudu" (710) ğunu söyler.

Hüseyin Fellah romanındaki kahramanlardan **Şehlevend** ve annesi Hesna Hanım, hendekten çıktıktan sonra Kılıç Ali Paşa Camiî'nin yanından geçerlerken cemaatin sabah namazını kılıp dağıldığını görürler (20) ve para istemek için birkaç kişiye el açarlar; ancak elleri boş kalır. Ana ile kız, Kılıç Ali Paşa Camiî'nin yanına gelip cenaze namazgâhında yerleşip kalırlar. Her namaz vaktinde ellerini açıp dilendikleri hâlde kimseden para alamazlar. **Şehlevend**, annesine yemek bulmaya çalışırken Laz Mehmet Ali Ağa isminde bir esirciyle tanışır. Bu kişi, ikiyüzlü yalancı ve fırsatçı bir insandır. Bir gün sabah namazına gelip namazını eda ettikten sonra kız ile valideyi alıp eve götürür (43). Daha sonra kızı esir olarak satar. Kızı Mısır'a esir olarak satılan Hesna Hanım, iyi niyetli olan imamın yardımıyla Mısır tarafına hacıları götüren bir gemiye biner. Bu vesile ile yazar o günkü hacca gidenlerden ve hacca gitmenin zorluklarından, kılınan namazlardan okunan ezanlardan ve teravih namazının cemaatle kılınmasından bahseder (70-71).

Rakım Efendi, bir gün ailece gezmeye giderler. Canan'ın hocası Jozefino'yu da beraberlerinde götürürler. Mesire yerlerinde güzel vakit geçiren aile, akşam ezanına (97) kadar orada kalırlar.

Yeryüzünde Bir Melek romanının kahramanlarından **Şefik**, bir çok sıkıntıdan sonra isteğine kavuşur, **Raziye** ile hayatını birleştirir ve Allah'a hamd ü senada bulunur. Evlenen **Şefik** ile **Raziye**'nin zifaf gecesi, misafirler yatsı namazını eda ederler. **Şefik** ise, zifaf namazını kılarak **Raziye**'nin odasına girer (1158-1159).

Dürdane Hanım romanında, **Acem Ali Bey**, Dürdane Hanım'la görüşür. Mergup Bey'den intikam almak için kadından olumlu cevap alınca Mergup'u, **Dürdane Hanım**'ın konağına getirmeye karar verir. Bu işi, arkadaşı olan **Sandalcı Sohbet** ile

edebilmek imkânını bulamayınca meyus olur idim. Bu gün cuma olmak hesabıyla bari bir cuma namazı kılayım diye Kılıç Ali Paşa Cami-i şerifine gittim. Cami-i şerifin ruhanîyeti ve namazın kutsiyeti bana o kadar tesir eyledi ki halk camiden çıktıkları hâlde ben çıkamadım. Bir direğin altına oturup boynumu bükerek tatlı tatlı bir ağlayış ile hâlime ağladım ta ikindi vakti oldu. Çıktım bir abdest tazeleyip ikindiyi dahi kılarak buraya geldim.

Acem Ali Bey Sandalcı'nın yüzüne öyle bir bakış ile bakmakta idi ki her kim görse herifin sözlerine inanmıyor diye zanneyler idi. Fakat Acem Ali'nin bu bakışı bir hayret bakışı idi. Nihayet kendisini toplayarak **Sandalcı Sohbet**'e dedi ki:

-Pekâlâ pek güzel **Sohbet**! Cenab-ı Hakk ibadetini kabul ve seni mazhar-ı af etsin! Fakat görülecek işlerimize Kılıç Ali Paşa Cami-i şerifi mani olamaz. Bizim işlerimiz de ibadettir. Zira bir mazlumun intikamını alacağız. İhkak-ı hak edeceğiz!" (114) diyen **Acem Ali Bey**, Sohbet'le beraber Mergup'a cezasını vermek için yola koyulurlar.

Ahmet Metin, gemisini tamamladıktan sonra seyahate karar verir. O gün gemidekilerin bir kısmıyla cemaatle namaz kılar: "**Ahmet Metin** ilk defa olmak üzere bu akşam tekmil arkadaşlarıyla beraber kutrede beytutet edecek idi. Onun için hariçten bir de Mevlithan Efendi tedarik etmiş idi. Fakat bu Efendi'den başka hariçten kimsenin bulunmamasını arzu ederek cemaatle akşam namazını kıldılar ve badehû taam ederek yatsı namazını da kıldıklarını müteakip menkibe-i velâdet-i Ahmediyeyi okutturup tesnif-i âzân ve tenvir-i kulub eylediler" (91). Gezilen topraklar üzerinde daha önce Araplar ile İtalyanlar arasında din savaşları yapılmıştır. Bu olayları anlatan **Ahmet Metin**, "İşte burada Araplar, bizim tahayyül ve tasavvurumuzun fevkinde şevkler neşeler ile yemeklerini yiyerek şerbetlerini içerek hemen bir asır evvel, öğle namazlarını dahi kıldıktan sonra musahabenin daha ciddi ve daha mühim olan bir babını açarlar" (513) der.

Taaffüf romanının kahramanlarından **Rasih Efendi**, **Saniha Hanım**'a talip olur ve evlenirler. Nurullah adında bir çocukları olur. Evlendikten üç yıl sonra aralarında bazı soğumalar olur. Evlerine gelen **Rasih Efendi**'nin arkadaşı Tosun Bey ile **Saniha** arasında gizli görüşme ve mektuplaşmalar başlar. Tosun Bey ile **Saniha** arasındaki münasebeti, hanımının yazdığı bir mektuptan öğrenen **Rasih Efendi**, bunları önlemenin çarelerini düşünür. Bir gün sabah erken kalkar. Bu arada hizmetçisi Peyker, sabah namazı için efendisine su ısıtır (241). **Rasih Efendi**, erken kalktığı o gün, eşi **Saniha Hanım** ile sohbet eder. **Rasih Efendi,** sözü resim ve heykele getirerek İslâmiyetin bunlara bakışını anlatırken Saniha Hanım:

"Gerçek Efendiciğim bu bapta izahat-ı lâzımeye muhtacım. İnde'l-İslâm resim memnu mudur değil midir?" şeklinde bir soru sorar. Rasih Efendi: "Memnudur. Memnu görülmüş. Lâkin bu memnuiyetin derecesini bilmeli. Malum a? Her hükmü bir hikmet tahtında bulunan ahkâm-ı İslâmiyye meyanında evamirin derecatı olduğu gibi nevâhinin de derecatı vardır. Bir şey tahrim suretiyle memnu olmak başkadır tekrih suretiyle memnu olmak yine başkadır. Resimler mekruhtur. Yani bir tarafta muallak olan resme karşı namaz kılmak mekruhtur. Amma bu kerahet namazı bozacak derecede değildir. Meselâ namazda amel-i kesîr derecesine varamayıp amel-i kalîl derecesindedir. Hani ya demek isterim ki namazda bir düğmeyi iliğine iliklemek derecesinde memnu değildir. Karanlıkta veyahut gözü kapalı namaz kılmak derecesinde mekruhtur." Bu cevap üzerine biraz ikna

olan Saniha Hanım: "Öyleyse memnuiyet vakıa ehvenleşiyor. Besbelli peder-i merhum dahi bu hakikata vâkıf olduğu için hanesinde resim bulunmasını tecviz etmiş. Resme karşı namaz kılınmayıverir vesselâm..." (255-258) der. Onun ikna olduğunu gören Rasih Efendi, başka konularda da ona bilgiler verir.

Mehmet Celâl de namaz ve namazla ilgili unsurlara yer verir. **Muhabbet-i Mâderâne** romanında, Fahriye'yi annesinden isteyip ona bağlı kalacağına söz veren Fikri Bey'in sözünde durmaması konu edinilir. Nesibe Hamın'ın kızı Fahriye ile Fikri Bey, birbirlerini severler. Neticede Fahriye ile Fikri Bey evlenirler. Üç ay sonra Fikri Bey, eski kötü alışkanlıklarına tekrar başlar. Mari adındaki bir kızı rüyasında sürekli olarak sayıklar. Kız ile anne, ne yapacaklarını şaşırırlar. Olaylar üzerine Fahriye Hanım, üzüntüsünden verem olur. Annesi ile beraber her gün evine geç gelen Fikri Bey'i akşam ezanına kadar beklerler (55). Bir çözüm bulamayan anne, evi terkeder. Fahriye'nin ise, hastalığı gün geçtikçe artar. Bir gün akşam üzeri annesine öleceğini söyleyen Fahriye'nin durumunu tasvir eden yazar okunan ezanlardan şöyle bahseder: "Ulviyet-i İslâmiyyeyi sâkitâne arşa ilân edecekmiş gibi semaya müteveccih olan beyaz minarelerde Vahdâniyyet-i ilâhîyeyi iş'âr eden müezzinler, henüz akşam ezanını okurlarken, validesiyle Fikri Bey'in geç kaldığına dair hasbihal eyleyen Fahriye bana bir şeyler oluyor dedi..." (55-56).

Küçük Gelin romanındaki kahramanlardan Hüseyin Efendi, bir çiftçidir. Tarlada çift sürerken bir kızının olduğunu haber verirler. Daha sonra caminin yanında, bir odada ikamet etmekte olan İmam Efendi'yi cuma namazında (6-7) görür ve kızına isim vermesi için onu evine davet eder. Hüseyin Efendi; karısı, Ahmet ve Fahriye adında iki çocuğu ile Rumeli'den göçüp İstanbul'a sığınmış bir muhacir ailenin reisidir. Bunları, Edirne'de bir taburda kâtip olan Şerif Efendi himaye eder. O vefat edince Hüseyin, bağcılık; oğlu Ahmet çobanlık; kızı Fahriye de hizmetçilik yapar. Yazar, çifçilikle geçimini sağlayan Hüseyin Efendi'nin köyünü tasvir ederken: "Köyün müntehasında, beyaz bir minare bu sâkit, gayr-ı müteharrik, gayr-ı mütehassis görünen köy âlemi içinde İslâmiyetin ulviyyetini irae ederdi. İki arkadaş, köye yaklaştıkları zaman, İslâmiyetin ulviyetini gösteren o minare üstünde bir insan görüldü. Müteakiben o âlem-i tenhayı içinde tannînendaz olan, müessir akisler peyda eden bir sada kudret-i Rabbanîyeyi ilân, vahdaniyet-i ilâhîyeyi tasdik etti" (4-5) cümlelerini sarfeder.

Bir Kadının Hayatı romanındaki kahramanlardan **Ziya Bey** ile Afife, evlenmeye karar verirler. **Ziya Bey**; Afife'nin annesi **Melek Hanım**'ı Sıdkı vasıtasıyla düğüne davet ettirir. Olanlardan haberi olmayan **Melek Hanım**, nikâhta onlara yengelik yapar. Bu arada orada bulunanlar akşam ve yatsı namazını eda ederler (264-269). **Ziya Bey** de gerdekten önce namazını kılarak dua eder (272).

Halit **Ziya**'nın iki kadının aşk ve kıskançlıklarının anlatıldığı **Ferdi ve Şürekası** romanında İsmail Tayfur ile Saniha birbirlerini severler. Ancak İsmail Tayfur, ticaretevi sahibi Ferdi Efendi'nin kızı Hacer ile evlenirler. İsmail Tayfur, gerdek gecesinde önce namaz kılar (230-231).

Mehmet Murat'ın **Turfanda mı Yoksa Turfa mı** romanında namaz ve ilgili unsurlara rastlamak mümkündür. Cezayir'de büyüyen **Mansur**, annesini kaybettikten sonra amcası tarafından Fransa'da tahsilini yapmak üzere gönderilir. **Mansur**, Fransız okulunda, çalışkanlığı ve dürüstlüğüyle herkesin gözüne girer. Sabahlara kadar kitap okur. Herkese, odasında yakmak için mum verilir. Ancak **Mansur**'un mumu her gün biter. Müdür Bey, çok mum yakıyorsun diye şikâyet ettiğinde, o da Müslüman olduğunu ve bundan dolayı gece kalkıp abdest alıp namaz kıldığını söyler (49). **Mansur**, İstanbul'da mekteb-i tıbbiyeye gider, doktorluğa başlar. Tıp mektebindeki arkadaşı Mehmet Bey'le bir muayenehane açarlar. Çankırılı olan Doktor Mehmet Efendi, iyi niyetli bir insandır. Dinî ve millî hasletlerine bağlı, beş vakit namazını kılan birisidir: "Mehmet Efendi Paris'e ne kıyafette, ne tavır ve iddiada gitmiş ise yine aynı kıyafet ve tavırda avdet etmiş idi. Mehmet Efendi metin idi. Beş vakti bırakmaz idi. Dersine dindarane mukiddir" (103).

Hüseyin Cahit'in **Nadide** romanında iki yerde namazla ilgili unsura yer verilir. **Nadide**, annesi ve Dilrüba'yı öldürdükten sonra **Ali Bey** ile nikâhları kıyılıp düğünleri yapılır. **Nadide**, **Ali Bey**'in köyüne getirilerek eve yerleştirilir. **Ali Bey**, zifaftan önce namaz kılar (195). **Ali Bey** ile **Nadide** arasında zaman sonra soğumalar olur. Hastalanan **Ali Bey**, vefat etmeden önce **Fuat**'ı, köy imamını ve güvenilir birisini çağırtarak mal varlığını

taksim eder. Mal varlığının bir kısmıyla da bir mescid-i şerif ve onun masrafını karşılayacak hisseler bırakır. Bu vasiyetnameyi, önce kendisi sonra da yanındakilere imzalatır. Ona samimî bağlı olan **Fuat**, efendisinin vefatından sonra onun vasiyetini yerine getirir ve köyde bir mescid-i şerif yaptırır (498).

Fikripaşazâde Mehmet Müncî'nin **Merâret-i Hayat** romanının kahramanlarından Nuri Bey, yardımsever bir insandır. Yaşlı olan hanımı ile mutlu hayatını devam ettirir. Bir müddet sonra hanımı vefat eder. Cenaze namazı, Fatih Camiî'nde kılınır (131) ve dualar arasında kabre defnedilir. Nuri Bey'in eve getirdiği Naile, büyüdükten sonra konağının vekilharcı Pertev, bir gün onu kandırarak gizlice iğfal eder. Naile, bu ilişkiden hamile kalır. Çocuğunu gizlice doğuran Naile onu, Binnaz ve Hamdi Efendi adındaki karıkocaya teslim eder. Bütün olup bitenlerden habersiz olan Nuri Bey, daha sonra Naile'yi kendi nikâhına alır. Daha sonra Naile'nin yaşlı kocası Nuri Bey de vefat eder. Naile, ismini **Zişan** olarak değiştirerek sefalete düşer. Bir gün Faiz ismindeki bir müşterisi soyununca kolundaki işareti görür ve onun yıllar önce doğurduğu oğlu olduğunu anlar. Sonra **Zişan** ile Faiz başlarından geçen olayları anlatır ve yaptıkları bu günahlardan dolayı Allah'a tövbe ederler. Yıllar sonra birbirlerine kavuştukları için hâllerine şükrederler. **Zişan**, oğlunu Selanik'te bulunan hanımı Mehpare'ye gönderir ve ona: "Bundan sonra Allah'a dua et. Masiyetlerini affettir. Mağfiret-i ilâhîyeye iltica, cami duvarlarına ittikâ eyle" (116) tavsiyesinde bulunur. Oğlu ile, Cerrah Paşa'daki evlerinden hüzünle ayrılırlar. **Zişan**, bir zaman sonra vefat eder. "Eyüb Sultan Camiî'nde salatı edâ olunmuş olan bir tabutu birkaç kişi o yüksek tepeye doğru götürüyordu. Bu tabut fena içinde hab-ı sermediye dalan o vücut **Zişan**"dır. (...) "Birkaç kişi hazin sadalarıyla fatiha" (117) okurlar.

Vecihî, **Mehcûre** romanınında, **Mükerrem**, **Mehcûre** ile evlenmek için her yolu dener ve en sonunda evlenirler. Evlendikten altı yıl sonra Kâğıthane gezmesinde tanıdığı **Rânâ** adlı oynak ve dul bir kadınla ilişki kurar ve ondan sonra evine bakmaz olur. Kocasının cebinde ve çekmecesinde bulduğu mektuplardan durumu öğrenen ve iki çocuğuyla sefalet içinde kalan **Mehcûre**, yataklara düşer, günden güne erir ve sonunda hastahaneye kaldırılır. Bir gün ziyaretine gelen oğlu Hikmet'e "baban beni ziyarete gelsin" der. Ancak, Mehcure, akşam ezanına (321) kadar beklediği hâlde ziyaretine kimse gelmez. Hastahanede üzüntülü bir şekilde yaşamını sürdüren **Mehcûre**, **Mükerrem** ile **Rânâ**'nın

zifaf gecesi vefat eder. Vefatı sırasında, başında kelime-i şahadet getirilerek Kur'an okunur. Vefat ettikten sonra gusul abdesti aldırılır (400). **Mükerrem** ise, tesadüfen cenazesine rastlar. Böylece cenaze törenine katılmak zorunda kalır. Yazar, **Mükerrem**'i ağır kelimelerle eleştirir. Daha sonra cenaze namazı (412) kılınarak kabre defnedilir.
Rânâ, Mükerrem'den hevesini aldıktan sonra Rıfkı adlı bir gençle düşüp kalkmaya başlar. Bir yandan da üvey çocukları Hikmet'le Enise'yi hırpalar. Böylece **Mükerrem, Rânâ** ile evlendiği günden itibaren hep naz görür. **Rânâ, Mükerrem**'in işe gittiği günler evden çıkarak eğlence yerlerine gider. Ayrıca Rıfkı'nın evine gitmeye devam eder. **Mükerrem**, bunu öğrenmek için bir gün onu takip eder ve Rıfkı'nın evine gittiğini öğrenir. Eve gelir, **Rânâ**'yı bekler. **Rânâ** ise, geç vakitlere kadar eve gelmez. **Mükerrem** günlerce akşam (453, 498) ve yatsı ezanına (488-489) kadar beklediği hâlde **Rânâ** yine istediği vakitte eve gelip gider.

İncelenen romanlarda namaz ve namazla ilgili unsurların fazla işlendiğini söylemek mümkün değildir. Konuyu bütün olarak ele aldığımızda namazla ilgili unsurlara: "ezan okuma, mescit yada cami yapma, camide namaz kılma, resim bulunan evde namaz kılma durumu, evlenen bazı kahramanların gerdekten önce namaz kılması, birkaç yerde cenaze ve vakit namazı kılma, bir seferinde teravih bir seferinde de cuma namazı kılma" şeklinde rastlanmaktadır.

2.1.1.2.2. Oruç, Hac, Kurban ve İlgili Unsurlar

İslâm inancına göre bir Müslümanın yılda bir ay oruç tutması, maddî durumu iyi ise bir defa hacca gitmesi farz, kurban kesmesi vaciptir. Ayrıca bu ibadetlerin nafileleri de bulunmaktadır.

Ahmet Midhat'ın **Hüseyin Fellah** romanındaki kahramanlardan Şehlevent ve annesi Hesna Hanım birçok sıkıntıdan sonra çıkarcı olan Mehmet Ali Ağa isminde bir esircinin eline düşerler. Bu esirci Şehlevend'i, Mısır'a esir olarak satar. Yalnız kalan Hesna Hanım ise, bir imamın yardımıyla Mısır tarafına hacıları götüren bir gemiye biner. Bu vesile ile

yazar o günkü hacca gidenlerden ve hacca gitmenin zorluklarından bahsederken tutulan oruçlara da değinir. Hacca gidenler âdeta âhirete gidenler gibi her ne vasiyeti var ise, edip öyle giderler. "Âhirete gidenler bu surette giderler ise âhirete gidenleri gönderenler nasıl gönderirler? Burasına da dikkat etmek lâzım değil midir?" (69). Bir yandan eş dost ve hısım akrabanın gidip gelmemek ve gelip bulmamak var diye hüccâca sarılıp ağlaya ağlaya öpüşmeleri ve diğer taraftan gemiye henüz gelen "hacıların etrafında tekbir getirilmesi" insanı rikkate getirecek hususlardandır. O zaman hacı gemileri gider iken âdet olduğundan bazı pek sadık dostlar ve muhabbetli hısımlar onları yolcu ederlerken iftar topları patlar ve ondan sonra gemi demir almağa başlar (70). Hacı gemisiyle seyahat, pek uzun olduğundan yolcuların tedariki mükemmel hazırlanır. Yolcular seyahatleri boyunca gemide bolluk içinde yaşarlar. Hacılar, hacca gitmenin sevinciyle günlerini geçirirler. Tam mehtaba karşı teravih kılınır (70). Yolculardan bazıları seferî olup oruç tutmamak hesabıyla canlıca bulunur ve bazıları eğer seferilikle beraber "Oruç tutar iseniz sizin için hayırlıdır" hükm-i şerifine hac yolunda bulunmak münasebetiyle bir kat daha riayet ederler (71).

Şehlevend, Cezayir Dayızâdelerinden Ahmet Bey'in evinde esirdir. Başından geçenleri **Hüseyin Fellah** ve Civelek Mustafa'ya anlatırken babası ile annesinin birbirlerini çok sevdiklerini, babasının Sipahi olduğunu ve görevli olarak herhangi bir yere gittiğinde annesinin onun peşinden dualar ile beraber kurbanlar kestiğineden bahisle: "Eyüb Ensari'ye kurbanlar ve selâmette gidip gelmesi için Selâmet Dede'ye Yasin-i şerifler adar durur idi" (238) der.

Ahmet Metin'in gemisinde seyahat edenlerden birisi lostromo olarak çalışan kırk yaşlarında ve hacı olan İsmail Çavuş'tur. Herkes onun askerlik yönüne dikkat edip İsmail Çavuş derken **Ahmet Metin**, onun hacı sıfatını kullanır ve ona Hacı Çavuş (74) diye hitap eder.

Görüldüğü gibi, incelenen romanlarda hac, oruç ve kurban kesme unsurları pek işlenmemiştir. Ahmet Midhat'ın **Hüseyin Fellah** ve **Ahmet Metin** romanlarında sadece temas edilmiştir.

2.1.1.2.3. Mevlit Okutmak

Mevlit okutma geleneği İslâm devletleri içinde özellikle Türkler arasında devam ettirilen bir adettir. Ahmet Midhat'ın **Hasan Mellah** romanındaki olayların bir kısmı Mısır'da geçer. Bu sıralarda Mısır, Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Napolyon emrinde olan Fransız ordusu, Mısır'ı işgal ettikten sonra oradaki Müslüman halkı kendine ısındırmak için bazı Müslüman âdetlerini devam ettirerek mevlitler okutturur. Yazar konuya değinerek: "Napolyon Mısır ahali-i müslimesini kendisine ısındırmak için mevlit okutmak emirü'l-hac nasbettirmek ve camilere gitmek gibi şeytanetlerin akçe etmediğini görüp de ahali-i müslime hakkında tazyikât-ı şedideye kıyam eylediği zaman güya i'lâk-ı kesire ashabının mülklerini ellerinden alacağına dair bir şayia çıkarmış idi" (689) açıklamasında bulunur.

Ahmet Metin, gemisini tamamladıktan sonra seyahate karar verir. O gün gemidekilerin bir kısmıyla bazı ibadetlerin yanında mevlit de okutur. Konuya değinen yazar: "**Ahmet Metin** ilk defa olmak üzere bu akşam tekmil arkadaşlarıyla beraber kutrede beytutet edecek idi. Onun için hariçten bir de Mevlithan Efendi tedarik etmiş idi. Fakat bu Efendi'den başka hariçten kimsenin bulunmamasını arzu ederek cemaatle akşam namazını kıldılar ve badehû taam ederek yatsı namazını da kıldıklarını müteakip menkibe-i velâdet-i Ahmediyeyi okutturup tesnif-i âzân ve tenvir-i kulub eylediler" (91) der ve **Ahmet Metin**'in feylesofluğuyla beraber dindar bir kişi olduğunu da söyler. İslâm devletlerinde, özellikle Türkler arasında yaygın bir âdet olarak devam ettirilen Mevlit okuma ya da okutma unsuru görüldüğü gibi Ahmet Midhat'ın sadece iki romanında temas edilmiştir.

2.1.1.3. DİĞER DİNÎ UNSURLAR

2.1.1.3.1. Mezhep

Bütün semavî dinlerde olduğu gibi İslâm dininde de zamanla bazı mezhepler ortaya çıkarak taraftar toplamıştır. **Namık Kemal**'in tarihî bir romanı olan **Cezmi**'de, devletler

arasında yapılan mezhep çatışmaları ve yapılan mücadeleler, olayların akışı içinde anlatılmıştır. Roman, Osmanlılar ile İranlılar arasında geçen savaşlardan bahseder. Osmanlılar Sünnî, İranlılar Şiî olduğundan, bu savaşlar bir nevi mezhep savaşları gibidir. Roman bunun üzerine bina edilir. "Yine o asır içinde idi ki Sünnîlerin silâhıyla çevrilmiş bir daire-i âhenin içinde kalan İran'da "Safevi" taraftarlarının taassubu esasını kanlarla tamir ederek bir devlet-i "Şia" teşkiline muktedir olmuştur" (6). **Âdil Giray**, yapılan savaşta İranlılara esir düşer. İranlılar, **Âdil Giray**'ı kendi emellerine alet etmek isterler. İran sarayında iken yanına, önce Şah Tahmasb'ın hanımı **Şehriyar** ve daha sonra Şahın kızkardeşi **Perihan** gidip gelir. **Şehriyar**, gördüğü **Âdil Giray**'a aşırı şekilde ilgi duyar. Onu elde edip cinsel duygularını tatmin etmek için bütün gücünü kullanır. **Perihan** ise, **Âdil Giray**'ı ara sıra ziyaret eder. Daha sonra o da **Âdil Giray**'ı sevmeye başlar. **Âdil Giray** ile **Perihan** arasındaki ilişkiler daha samimîdir. Çünkü **Perihan**, hem Sünnî hem de iyi niyetlidir. **Âdil Giray** ile **Perihan**, gizlice bir plân yaparak İran'da bir Sünnî devlet kurmayı düşünürler (23). Olayların gelişimi içinde tarihî bilgiler veren yazar, Şah İsmail'in her fırsatta Osmanlı Devleti'ne karşı Şiîlik fikrini ön plâna çıkardığını söyler. "Bizim tarihlerden bazılarının rivayetine bakılırsa İsmail-i Sâni İran'da Sünnîlik kuvvetiyle kendi saltanatını tesis etmeye çalıştığı hâlde Hilâfet-i İslâmiyyede Şiîlik kuvvetiyle mukabele etmek fikrinde idi" (25). **Cezmi**, savaş sırasında ırmağa düşen bir İranlıyı kurtarır. Sonra o İranlının Sünnî olduğunu öğrenince sevinir: "Bendenizin kurtardığım adam Şemahi Sünnîlerindendir. Kendi ismi Pertev ve fakat pederinin namı Ömer, hemşiresinin adı da Ayşe'dir. Arkasında Şirvan esbabı gördüğüm için imdadına şitab etmiş idim." der. Bu arada yazar: "Bu ifadesinin ekser yerleri hakikate mutabık ve fakat bir iki ciheti mugayir idi, vakıa herifin pederi Ömer ve hemşiresi Ayşe isminde olarak ikisi de Sünnî ise de bir Acem cariyesinden tevlid etmiş olan Pertev validesinin mezhebini ihtiyar eylemiş idi. Fakat bu hakikati **Cezmi** de bilmezdi (...) Sair esirler arasında da Sünnî bulunmak ihtimali vardır, hususiyle Sünnî olmayanların kâffeten isyanda şerik oldukları sabit değildir" (83-84) şeklinde açıklama yapar. **Âdil Giray** ile **Perihan**, fırsat buldukça siyasî olaylara ve özellikle Şiîlik ve Sünnîlik meseleleri üzerinde konuşurlar:

"**Adil** -Ya aradaki mezhep ihtilâfına ne diyelim.

Perihan -Ne diyeceğiz İran'a şimdiye kadar hükmeden padişahlarda Sünnî yok muydu ne hacet bu saltanata asırlarca hanedanınızın azası malik olmuşlardı içlerinde hangisi Şiî

idi hangisine İranlılar itaat etmedi emin olunuz ki saltanatı bir silsileye münhasır olmak saadeti yalnız Osmanlılara mahsustur..." (172).

Perihan, kendisinin Sünnî olduğunu söylediği gibi ailesinin de öyle olduğunu ve Sünnîlik için çalıştıklarını **Âdil Giray**'a anlatarak onu daha da sevindirir: "Başka akrabam olmasaydı İsmail'in taht-ı saltanatına gelmesi için bir kadın iken canımı muhataraya atmağa neden mecbur olurdum onu Sünnîlik davasından başka sair kardaşlarımdan ne farkı var idi hanzâdem! Hâlâ mı anlayamadın ben Sünnîyim terbiyemi validemden dayımdan gördüm. Muhaverenin neticesi ise **Âdil Giray** için **Perihan**'ın bir reyine muhalefet-i kalbine melekle gelmiş bir ilhama itimad etmemek kabilinden olmuş idi" (172). **Cezmi**, **Âdil Giray**'ın haberi üzerine gizlice İran sarayına girer. **Cezmi**, **Âdil Giray** ile **Perihan** arasındaki sıkı ilişkiyi görünce **Âdil Giray**'a hata yaptığını söyler, kadınlarla iş yapılamayacağını söylemeye çalışır ve aralarında uzun konuşmalar olur. Konuşmanın bir yerinde **Âdil Giray, Perihan**'ın Sünnî olduğunu **Cezmi**'ye söyler: "Adil –Güzel hülasa ettin bir yerinde eksik var **Perihan** da benim gibi Sünnîdir ne dersin **Cezmi** şairane bir teşebbüs değil mi?" (210).

Şehriyar, **Perihan**'ın **Âdil Giray**'ı sevdiğini saraydaki bir korucudan öğrenince çok şaşırır ve üzülür. Ondan diğer bazı bilgiler almaya çalışırken, korucu **Şehriyar**'a **Perihan** ile **Âdil Giray**'ın birbirlerini sevdiklerini ve amaçlarının şahı devirip Sünnî bir İran devleti kurmak olduğunu söyler:

"**Şehriyar** -Şimdi **Perihan** ile **Âdil Giray** birbirini seviyorlar öyle mi?
Korucu – Doğrusunu da bilmem fakat ikisi de Sünnîdir. İttifak ettiler. Buradaki Devlet-i Şiayı batıracaklar.
Şehriyar –Sünnî Şiî lâzım değil birbirlerini seviyorlar mı? (...) bana orasını söyle" (221) der.

Şehriyar; **Perihan** ile **Âdil Giray**'ın bir şeyleri plânladıklarını sezerse de işin ne kadar ilerlediğini çok sonraları bir korucudan öğrenir. **Âdil Giray** ile **Perihan**'ın birbirlerini sevdiklerini ve Sünnî bir devlet kuracaklarını öğrenince doğruca esir bulunan **Âdil Giray**'ın yanına gider. Bu söylenenleri onun yüzüne vurur. Aralarında uzun konuşmalar

olur. **Âdil Giray**, onu fazla şüpheye düşürmemek için kaçamak cevaplar verir. "Âdil – Ne cevap vereyim! Şu sual ettiğiniz şeye bakınız Sünnî bir esir Dağıstan'dan gizli bir adam celbetmekle Şiî bir memlekette saltanata mı nail olabilir miş!" (225-226)dese de onu tam ikna edemez. **Şehriyar**, bundan sonra baskılarını daha da arttırır. Hatta **Perihan**'ı daha önce öldürmediğine pişman olur. Hasedinden çatlayacak duruma düşen **Şehriyar**, **Perihan**'ın odasına gider ve bütün bu olayları yüzüne vurarak onunla alay eder: "Evet! Hiç hanımefendi kendi hanedanını batırmak. –İran'da bir Sünnî devleti teşkil etmek gibi şeyler düşünmeye –Hiç Şahımızın hemşiresi **Âdil Giray** gibi esirin esir muhabbeti olmağa tenezzül mü eder!!" (247) der.

Namık Kemal, **Âdil Giray** ile **Perihan**'ın İran'da bir Sünnî devleti kurma teşebbüslerinden söz ederken: "İran devletince en âciz olan muhatara **Âdil Giray** ve **Perihan** ittifakı olarak bunların teşebbüsü ise Sünnîlik namına olduğundan ellerindeki vesaitin merkezi Çerkez ve Dağıstanlı koruyucuların zabıtı olan Ali Kuli Han olacağı Mirza Süleyman'a göre bedihiyattan idi. (...) Bu cihetle Mirza Süleyman evvelâ Rüstem Han'ı celbederek macerayı tafsil ve İran'da öyle Sünnî bir devlet teşkilinden kendilerine ve umuma arız olacak mazarratın her cihetini ve hususiyle **Perihan** ile **Şehriyar** tarafından **Âdil Giray**'a gösterilen muhabbetten..." (261-262) şeklinde yorum yapar. Romanın sonlarında **Şehriyar**, taraftarlarını harekete geçirir. Bunlar; **Âdil Giray**, **Perihan** ve bunları destekleyen herkesi öldürmeye karar verirler. **Şehriyar**, sonradan meydana gelecek olaylardan ve sorumluluktan kurtulmak için kocası Şah Tahmasb'a gider. Daha sonra meydana gelecek olaylar hakkında bilgiler verir. Sözü Şiî-Sünnî meselesine getirir ve **Âdil Giray** ile **Perihan**'ın bir Şünnî devlet kurma plânı yaptıklarını söyler: "**Şehriyar** -Cariyeniz de inanmıyorum ne çare ki avam hususiyle koruyucular pek kolay söz anlamaz. Bunlar yalnız su-i edeb isnadına kanaat etmiyorlar. **Perihan** Şemhal'in hemşirezâdesi değil midir ya! O cihetle kendisinin Sünnî olduğuna zahib oluyorlar. Güya efendimizin illetinden, şehzadelerin burada bulunmasından istifade edip de bir fitne çıkarmak ve fitne kuvvetiyle devletimizi mezhebimizi mahv ederek **Âdil Giray**'ı tahta getirmek İran'da bir Sünnî hükûmeti teşkil etmek istiyor" (310-311) der.

Ahmet Midhat'ın **Yeryüzünde Bir Melek** romanının olumsuz kadın kahramanı Arife; **Şefik** ile **Raziye**'nin buluştukları bir günde onlardan intikam almak için kendi adamı

Şakir'i kullanarak halkı evi basmaları için kışkırtır. Mahalle kahvesinde oturanlar da daha önceden böyle bir şeye istekli olduklarından kabul ederler. Orada bulunanlardan, sadece, Salih Çavuş karşı çıkar. Nasihatte bulunur. Bu konuşma esnasında bir tarikat, mezhep gibi algılanır:

"**Bekçi** –Haydi haydi ey cemaat kolağası sizi bekliyor. Bu adam Bektaşi midir nedir? Böyle ağzına gelen şeyleri söylüyor.
Salih Çavuş: -Bektaşi sensin köpek! Ben ehl-i sünnet ve'l-cemaattanım! Sen bu işin muktezâ-yı Şer'îsini biliyor musun bakayım?..." (676-677) der.

Esrâr-ı Cinâyât romanındaki cinayetin esrarı, Viyana'ya kaçan Kalpazan Mustafa'nın daha önce yaşananları yazıp bir gazetede neşretmesiyle ortaya çıkar. Melek gibi güzel olan Peri'yi, hem Mustafa hem de Halil Suri sevmektedir. Bu olayların anlatıldığı bir mektupta Kalpazan Mustafa; Halil Suri'nin Peri'yle evlenmek için din ve mezhep bile değiştirebileceğinden bahsederek hakkında ağır hakaretlerde bulunur: "Halil Suri Peri'nin aşkıyla cidden suzan olup hatta peri ile nail-i emel olmak için iktiza ederse tebdil-i mezheble Müslüman olmaya kadar göze aldırmış olduğunu sonradan öğrenmiştim. Böyle bir adamın din-i hakkı mezheb-i batıldan fark ve tercih ederek Müslüman olduğuna inanılabilir mi?" Araya giren yazar ise, "Demek oluyor ki bu tebdil-i mezheb sözü dahi mahza Hediye'yi iğfal için ortaya çıkmış bir sözdür. Vakıa Hediye kolay kolay iğfal edilir kadınlardan olmayıp Peri'ye gizlice vermiş olduğu nasihatlerden anlaşılmış olacağına göre Halil Suri'yi dahi Hediye iğfal etmekteyse de hilekârlıkla iğfal olunduklarını asla hatıra getirmeyerek daima anlatıyorum zannında bulunduklarından Halil Suri dahi bu zanla tebdil-i mezheb sözünü ortaya çıkarmıştı" (153) yorumunda bulunur.

Semavî bir din olan İslâmiyette, birçok mezhep olduğu hâlde incelenen eserlerde Cezmi'nin dışındaki romanlarda konuya pek değinilmemiştir. Cezmi'de ise, mezhep konusu, siyasî olarak sadece Sünnî-Şiî mücadelesi şeklinde görülmektedir.

2.1.1.3.2. İslâmiyetin Hoşgörüsü ve Din Değiştirme*

İncelediğimiz romanlarda İslâmmiyetin hoşgörüsü ve din değiştirmeye ait unsurlara bolca rastlamak mümkündür. Bu iki unsuru bir başlık altında incelememizin sebebi iki konunun beraberce anlatılmasındandır. Bu unsurlar daha çok **Ahmet Midhat**'ın romanlarında işlenir. **Hasan Mellah**, **Kuzella**'ya kendisini III. Pavlos olarak tanıtmıştır. **Kuzella**'yı seven Pavlos, olayı öğrenir. Üçüncü Pavlos'un **Hasan Mellah** ismindeki bir Fas'lı Arap ve Müslüman olduğunu öğrenir ve bunları bir öfke ile Alfons'a anlatır. Alfons ise, kızını bir Müslümana veremeyeceğini ve dinlerinin de buna engel olduğunu söyler. İslâmiyet hakkında bilgisi olan Pavlos ise, dinin bu evliliğe engel olmadığını, bir Müslüman erkeğin bir Hristiyan kızla evlenebileceğini Alfons'a anlatır. Pavlos ile Alfons arasındaki konuşmalar devam eder. Alfons, bir Müslümanın bir Hristiyan kızla evlenebileceğini öğrenince kızının bir Hristiyanla evlenmesini istediği için **Kuzella**'nın **Hasan Mellah**'la evlenemeyeceğini söyler. Bunun üzerine **Kuzella**, her zaman olduğu gibi muallimi Mari'yi konağa çağırtır, konuyu kendi aralarında konuşur, tartışırlar. Rahibe Mari, **Kuzella**'yı **Hasan Mellah**'la evlenmekten dinî bahane ederek vazgeçirmeye çalışır. Ancak **Kuzella**, İslâmiyetin Hz.İsa'yı kabul ettiğini, bütün dinlerin iyiliği emrettiğini ve daha önce pek çok Hristiyan kızın Müslüman erkeklerle evlendiğini -hatta Osmanlı padişahlarının bile- Hristiyan kızlarla evlendiğini ifade ederek fikrinden geri dönmeyeceğini söyler:

Mari -Öyle amma Müslümanlık bizim dinin aleyhindedir.

Kuzella -Bana müteveffa Spertiyo bunun aksini söyler idi. Bir din diğerinin aleyhinde olamaz. Bir politika erbabı diğer politika erbabının aleyhinde olur der idi. Müslümanlar Protestanlar kadar dinimizin aleyhine kıyam ettiler mi? Halbuki biz Protestanları yine tekfir edemeyiz. Ne hacet müteveffa der idi ki Müslümanlar dahi Hz. İsa'yı tanırlar.

Mari -Vakıa hakkınız var tanırlar. Lâkin nikâhınız...

---

* Bu konular daha çok Ahmet Midhat'ın romanlarında işlenir. Ahmet Midhat, romanlarında İslâmiyet, Osmanlı ve Türk kavramını birbirinden ayırmaz. Üçünü beraber görür. Romanlarındaki birçok kahraman da bu üç durumu temsil ederler. **Nasuh Efendi**, **Ahmet Metin** ve **Subhi Bey** bunun bariz örnekleridir. Onun için burada Osmanlı ve Türk unsurları da İslâm kavramı gibi görülüp öyle işlenmiştir. Türkler'de hoşgörü ile ilgili daha geniş bilgi için şu dergideki makalelere bakılabilir: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi ERDEM. "**Türklerde Hoşgörü Özel Sayı-III**", Cilt: 8, Sayı:24, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Ocak-1996.

Kuzella -Mariciğim! Dinden maksat nedir? Cenab-ı Hakka ve sair inanacak şeylere inanmak ve onları takdis etmek değil mi? Ben nerede olsam bunu yaparım. Hristiyanların başka milletten kocaya varmalarına gelince bunların da birincisi ben olacak değilim. Endülüs tarihinde az İspanyol kızının esamisi görülmez ki Müslüman kocaya varmıştır. Hem de Müslümanlar eğer karıları Hristiyan ise dinlerine asla müdahale etmiyorlar. Ondan sonra şark tarafında İstanbul imparatorları bile Osmanlı prenslerine kız vermiştir. Bu hâl Fransa'da dahi vukua geldi. Hâsılı **Hasan** mı Pavlos mu diyeceğiz beni seven adam muhabbette devam eyledikten sonra ona o kadarcık nazım geçmez mi ki bana itikaden taarruz etmesin?

Mari -Elbette taarruz etmez.

Kuzella -Hatta İsmi bile değiştirmez..." Burada araya giren Ahmet Midhat:

"Mari bu meselede yalnız dostu şakirdi filanı **Kuzella**'nın emeline hizmet etmeyi göze aldırıp mezburenin din hususundaki hürriyet-i efkâr ve vus'at-ı itikadına biraz canı sıkılmış ve ona bu hâlin müteveffaya muallimesinden geldiğini dahi anlayıp tek âdet yerini bulsun diye ona da bir 'Huda taksirini af eylesin' demiş idiyse de Müslümanların tezevvüc eyledikleri Nasrani kızlara dince taarruz etmedikten başka hatta zevcesinin dinini muhafazaya bile himmet ettikleri hakkında bazı kitaplarda gördüğü fikralar hatırına vürud ederek zaruri ses çıkaramamış idi" (116-118) yorumunda bulunur.

Hasan, sevgilisi Kuzella'yı kaçıran Pavlos'un izini sürerken Korsika limanında durur ve o gece Korsika valisine misafir olur. Burada; vali, valinin hanımı ve bir de kardeşinin hanımı bulunmaktadır. Aralarında konuşurlar. Valinin hanımı, "Tevrat'ta yazar ki insan zevcesiyle beraber bir vücut içinde iki ruh addolunur. Ve vakıa siz Müslüman olduğunuz için belki Tevrat'ı okumamışsınızdır" deyince **Hasan**, biraz kızsa da belli etmeden, "Biz Müslüman olduğumuz için Tevrat'ı görüp okumağa ve öğrenmeğe borçluyuz bile" der. "Fakat efkârınızı şimdi anladım ve hakkı da sizde gördüğüm için teslim eyledim" (171) diyerek kadına nazikçe cevap verir.

Ahmet Midhat, romanın üçüncü kitabının birinci babında, İzmir, Muğla, Manisa, Kütahya ve Antalya'daki bazı efe ve zeybeklerden söz eder. Bunlarla beraber, bazı Yunanistan adalarını zaman zaman gezen Yordan Yani ismindeki bir kişiden de bahseder. Bunun ne olduğu, hangi milletten, hangi dinden olduğu belli değildir. Kendisiyle dolaşan efe ve

zeybekler bazen gavur, bazen Hristiyan ve bazen de namaz kıldığını görerek Müslüman olduğunu söylerler. Müslüman olduğunu duyan papaz, onu sıkıştırınca papaza onları kandırmak için öyle görünüp namaz kıldığını söyler (550-552). Ancak daha sonra anlaşılacaktır ki bu kişi daha önce de birçok sahtekârlıklar yapan **Dominiko Padya**'dır. Hayatını buralarda sürdüren **Dominiko Padya**, bir gün Fas'tan dönen **Hasan Mellah**'a ait gemiyi görünce **Kuzella**'nın orada olduğunu zanneder. Gemide ise, Alonzo'nun Malta'dan gemiye aldığı Culya bulunmaktadır. **Dominiko Padya**, bu kızı **Kuzella** zannederek gemiye girer. Orada Alonzo, İlya ve Zerno tarafından yakalanır. Sahtekâr olan **Padya**, daha önce başından geçen olayları bazen doğru bazen yanlış anlatır. Sözü, kaybettiği ve bir Arab'a kaptırdığı **Kuzella**'ya getirerek: "Meğer kız yalnız bu Arab'a varmak değil hatta din-i İslâmı dahi kabul etmiş!" (567) deyince İlya: "Din meselesinin zararı yok. Bir adam hangi dini sever ise, onu kabul eder. Fakat size olan hıyaneti büyük şey!" der.

Alonzo'nun Malta adasında, gemisine alıp **Hasan Mellah**'ın konağına getirdiği Culya, bu konaktaki insanların kendisine yaptıkları iyilikleri ve özellikle Arap ve Müslüman olan **Hasan Mellah**'ın yaptığı iyilik ve fedakârlıkları görünce Müslümanlıkla ilgili fikirleri değişir: "Yâ! Müslüman dedikleri siz misiniz? Öyle ise ben Müslüman yani sizden olmağı isterim ben ise Müslümanları başka türlü zannederdim" sözlerini söyleyince yazar şu yorumu yapar: "Erbâb-ı mütalâanın bu hikâyede en ziyade itiraz edecekleri bir şey var ise o dahi Müslümanlığı kabul etmiş olduğunu şimdi burada anladıkları **Kuzella**'nın tesettür hususuna pek de ihtimam edememesinden ibarettir. Zira kendisinin birkaç defa erkekler meclisinde isbat-ı vücud eylediğini haber vermişizdir. Lâkin bundan dolayı **Kuzella**'yı muaheze etmemelidir. Zira **Kuzella** mestur idi. Araplar, Kürtler, Türkmenler, Çerkezler, Arnavutlar nasıl mestur idiyseler, **Kuzella** dahi hatta onlardan ziyade mestur idi. Hele İstanbul hanımlarından pek çok ziyade kapalı idi ya! Şu kadar var ki erkekler meclisinde biraz daha serbestçe bulunur bu da İspanyollar serbestliğine hamledilmekle mümkün olabilir" (658).

Padya, Mısır'a gidince olayların seyri oraya yönelir. Bu sıralarda Mısır, Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Mısırlı olan Ebu'l Hümam, zengin ve menfaatı için bazı Fransız komutanlarıyla işbirliği yapar. Sitti Zehra isminde güzel bir kızı vardır. Bu kız ile Ebu'l

Hümam'a hizmet eden Süleyman birbirlerini severler. Kızın güzelliğini daha önceden duyan General Menu adındaki Fransız da bu kızı görmeden onunla evlenmek ister. Ancak kafasına takılan bir mesele var ki, o da farklı olan din meselesidir. Bir toplantıda bu kızdan bahseder. Sözü döndürüp dolaştırıp bir Müslüman erkeğin ehl-i kitab olan bir kızla evlenebildiği hâlde bir Müslüman kızın başka dinden olan birisiyle neden evlenemediğini tenkit eder. Bu konuda Ebu'l Hümam'dan açıklama ister. Ebu'l Hümam da o konuda orada bulunan şeyhin daha iyi bilgi vereceğini söyler. Böylece, Şeyh ile Menu arasında farklı dinde olanların evlilikleri konusunda konuşurlar. Neticede bir Müslüman kızın farklı dinde olan bir erkekle evlenemeyeceği konusunda Menu'ya bilgiler verilerek ikna edilir. Duygularının esiri olan Menu ise, İslâmiyeti beğendiği için değil, Sitti Zehra ile evlenmek için Müslümanlığı kabul eder ve Abdullah Yakub ismini alır (693-694).

Karıkoca Masalı'nda, eşlerin boşanma meselesine değinen Ahmet Midhat, bu konuda da İslâmiyetin verdiği hakları Hristiyanlıktan fazla bulur ve bir kahramanına: "Alelhusus hamden sümme şükran bir dine tâbiim ki hiçbir hürriyetime duvar çekmediği gibi bu bapta yani keyfim hususunda dahi beni bir daire-i esaret içinde bulundurmuyor.. Kendime karı ederim. Onlar benden ben onlardan usanırsam ve iki taraf razı olursak ayrılabiliriz de. O kendisine daha başka istediği gibi bir koca bulur. Ben de bir karı bulurum. Elhamdülillah Hristiyan değilim ki bir karının esiri olayım veyahut karı benim esirim olsun" (34-35) sözlerini söyleterek bu konuda, İslâmiyetin daha hoşgörülü olduğunu vurgular.

Pariste Bir Türk romanının baş kahramanı olan **Nasuh Efendi**, Paris'e geldikten sonra orada birçok Fransızla görüşür, değişik konularda sohbet eder. Kadınlı erkekli bir toplantıda, **Nasuh Efendi**'nin Türk ve Müslüman olduğunu kıyafetinden anlayan yabancılar, bunu fırsat bilip birçok konuda olduğu gibi İslâmiyetin, Müslümanlara verdiği dört kadınla evlenme meselesini hem eleştirirler hem de **Nasuh Efendi**'den sebeb-i hikmetini sorarlar. Nasuh, İslâmiyeti kastederek: "Bu taaddüd-ı zevcata bir din cevaz veriyor... Amma dikkat isterim emretmiyor cevaz! veriyor! Zira Avrupa'yı yanıltan işte

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Dinleyenler İslâmiyetin bu konudaki hürriyet ve hoşgörüsüne memnun olarak "Yaşasın hürriyet!" diye Nasuh'a destek verirler. Daha sonra başka birisi, "Şu cevaz-ı mürüvvet-i merdaneye bahislerini anlayamadık" diye bir soru sorar. **Nasuh,** "Pek kolay bir şey. Hazret-i Kur'an emretmiş ki eğer size bir karı kifayet etmez ise iki alabilirsiniz. O da kifayet etmez ise üç nihayet dört alabilirsiniz. Lâkin bunlar meyanında adalet-i tammeye riayet edeceksiniz ve illa bir karıdan başka karı alamazsınız! İşte cevaz şundan ibarettir. Yani mutlaka birden fazla karı almak lâzım gelmeyecek. Lüzum ve ihtiyaç görülür ise almak dahi men olunmayacak yani bu bapta insan hürriyet-i tamme içinde bulunacak. Mürüvvet-i merdane ise karılar meyanında adlin tavsiyesi oluyor. Cümlesine muamele-i âdilânede bulunamayacak olan insanda mürüvvet-i âdilâne dahi olamayacağı hükümle böyle mürüvvetsiz bir şehvetperestten o hürriyeti dahi menediyor" şeklinde cevap verir. Bu seferde başka bir dinleyici, "Yaşasın mürüvvet-i merdane!" diye memnuniyetini belirtir. Ancak orada bulunan bir kadın, İslâmiyette bir erkeğin dört kadınla evlenmesini kabul eder; ancak bu hakkın kadınlara verilmemesini eşitliğe aykırı bularak, "Ya acaba sizin Hazret-i Kur'an bir kere de işin içini dışına çevirmiş mi? Bir karının birkaç kocaya varmasını?" şeklinde bir soru sorar. Ona da **Nasuh**, "Evet! Bu da hikmet-i İslâmiyyenin nazar-ı dikkatinden uzak kalmamıştır. Kur'an hayal âleminde gezinmez. Hakikat âleminde gezinir. Binaenaleyh şimdi arz eylediğim gibi insanı insanlığının fevkinde tasavvur etmez. İnsan ise bir nevi hayvandır. Hayvan mevâlid-i salisenin en mükemmelidir. Tenasül-i tabiî babında erkeklik tohum ve dişilik tarla olmak üzere tasavvur edilmek zaruridir.. Kur'an dahi böyle tasavvur eder. İmdi bir tarlaya bir kaç çiftçi tohum zer etse sonra herkes kendi tohumunun mahsûlünü derk etmek lâzım gelse tefrika ne cihetle imkân bulunabilir" şeklinde cevap verir. Bunun üzerine bir zevzek,

"Yaşasın hikmet-i hakikat! Yaşasın hürriyet-i İslâmiyye! Her hükmü pozitivizm (müspet-i kat'iyye) her fikrası da rasyonalizm (hakîkîyye) mezheb-i hikmetleri üzerine kurulmuş! Biz Avrupalılar ise idealizm (hayalî) mezhebi içinde dolaşıp ne ucunu bulabilmekteyiz ne de ortasını..." (160-162) tarzında sevincini belirtir ve İslâmiyetin bu konudaki hoşgörüsü ve toleransına hayran olarak kendi dinindeki aksi durumu eleştirir. Onları bu konularda ikna ettiğini gören Nasuh Efendi memnun olur.

Nasuh Efendi, Fransız dostlarıyla bir gün, dünyadaki yönetim şekillerinden ve o yönetim şekillerinin insana verdiği değerlerden, hürriyetlerden bahsederken bunlar içinde en iyi yönetim şeklinin İslâmiyette olduğunu savunur ve: "Ol İslâmiyet ki hiçbir kavmin hürriyet-i dinine ve kavmiyesine halel gelmeden mesutiyet-i medeniyesini tekellüf edebilir. Nasıl ki bin ikiyüz senedenberi etmiştir de" (321) diyerek İslâmiyetin hoşgörüsüne değinir.

Romanın sonlarına doğru **Nasuh Efendi**, İstanbul'a dönmeye karar verir. Bu isteğini, temiz, terbiyeli ve namuslu; fakat fakir bir kız olan Virjini'ye söyler. Virjini ise, kendisiyle hem İstanbul'a gitmek hem de evlenmek istediğini söyler. **Nasuh**, "Bunu ben de düşündüm. Lâkin ben Muhammediyim sen İsevisin!" der. Sonra da "Buna ne hacet? Sen Hristiyan olduğun hâlde seninle tezevvüce benim dinimin müsaadesi vardır. Hatta o hâlde senin Hristiyanlığı muhafazaya dahi dince borçlu olurum" der. Bunun üzerine **Virjini,** "Ne güzel mezhep! Ne büyük hürriyet! Öyle ise birlikte azimetimize hiçbir mani kalmıyor" diyerek İslâmiyetin bu konudaki hürriyet ve hoşgörüsüne hayranlığını belirtir. Daha sonra **Nasuh,** "Orası öyle amma ben tezevvüc edeceğim karının kendi dinimde olmasını isterim vakıa ahbabımdan pek çokları vardır ki Avrupalı karılarla izdivaç etmişlerdir" der ve "Ben isterimki bence mukaddes olan sence de mukaddes olsun. Buna mukabil sence mukaddes olan bence de mukaddes olmak şartına hacet yoktur. Zira zaten mukaddestir" sözlerine karşılık **Virjini,** "Ne? Siz Hz.Yesuu takdis eder misiniz?" diye bir başka soru sorunca **Nasuh,** "Hay hay! Takdis eylediğim şeriat-ı İslâmiyyenin emri mucibince eğer Hz.Yesu' aleyhissalatü vesselâmın bir kelime-i rabbaniye olarak bi-peder

Hz.Meryem-i uzerâdan tevlid eylediğini ve Ruhullah olduğunu ikrar ve kendisini takdis etmez isem dinim ahkâmınca küfretmiş olurum. O yalnız Hz. Yesu'u takdis ederim. Ondan başka bir şeyi tanımam. Zira Hristiyanlık tarihini bi-tarafane mütalâa eden Hristiyanlar bile tanımazlar ve tanımamak lâzım gelir" şeklinde cevap vererek diğer peygamberleri olduğu gibi Hz.İsa'yı da kabul etmenin imanın bir şartı olduğuna dikkati çekerek İslâmiyetin bu konudaki hoşgörüsünü Virjini'ye anlatmak ister. **Virjini** "İşte ben de öyle her papazın içtihadını tanımayan Hristiyanlardanım. Ben de yalnız İsa ile iktifa edenlerdenim" der. **Nasuh** ise, "Şu hâlde benimle dünyada ukbada refakat etmek ister isen Hz. Muhammed'i de peygamber tanıyıp şer'ini kabul etmelisin" deyince **Virjini** Nasuh'un daha önceki hâl ve hareketlerini de düşünerek "O'nun şer'i seni bu kadar terbiye eden ve gerçekten insan-ı kamil mertebesine îsal eyleyen Muhammedi değil mi?" der ve "Benim için terbiye-i İslâmiyyenin senden büyük numunesi olamaz sende her ne gördüm ise cümlesi müstahsendir. Cümlesini kabul eyledim" şeklinde onun terbiyesine hayranlığını ifade eder. Ancak **Nasuh** onun kendi isteğiyle bu durumu kabul ettiğini belirtmek için ona "Maahaza sana bir daha teklif edeyim. Yüz şu kadar bin frank paraya helalinden sahip olarak Paris'te kalmak hâlâ senin elindedir" der. Bu son teklif üzerine Olanca cesaretini toplan **Virjini**: "Teklifi tekrara hacet yok dostum. Şu Müslüman olmak için icap eden merasim her ne ise telkin et bakayım" der. **Nasuh,** "Pekâlâ! Şu sözleri tekrar etmelisin! Ben inandım ki Allah'tan başka Allah yoktur Allah'ın meleklerine ve bilcümle kitaplarına ve peygamberlerine ve bu dünyadan sonra âhirete kaza ve kadere yani hayır ve şer her şeyin Cenab-ı Hak'tan geldiğine ve ba'del vefat âhirette dirileceğimize ve Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna iman ettim. Bu sözleri hem dilim ile ikrar ve hem de kalbim ile tasdik ederim" Virjini bunları tekrar ederek İslâmiyeti kabul eder. **Nasuh,** onu tebrik eder. Birinci maninin bertaraf olduğunu söyler ve ikinci mani olarak "Karındaşlarını ne yapacaksın?" der. **Virjini** "Onları da Müslüman edelim" cevabına **Nasuh,** "Yoo!! k! Madem ki Müslümansın. Onun kavaidine dahi ittibaa mecbursun. Müslümanlık vaftiz ile olmaz ki çocukları biz kendi irademizle Müslüman edelim. Müslümanlık ba'de'r-rüşd hüsn-i kabül ve irade-i zatiye ile olur" diyerek bu konuda da İslâmiyetin hoşgörüsüne temas eder. Bunu **Virjini,** de tastik ederek "Ne güzel usul?" der. **Nasuh** "Binaenaleyh onları Paris'te terk edelim. Yine

doğdukları memleketin terbiyesi ve diyaneti içinde büyüsünler" (551-554) diyerek onları kendi isteklerine bırakır. Bundan sonra **Virjini** ve **Nasuh Efendi** İstanbul'a dönerler.

Kafkas romanındaki olaylar bu bölgelerde geçer. Osmanlı ile Rusya arasında yapılan savaşlarda, Rus ordusundaki bir kısım Kafkas ve Müslüman olan kişilerin durumları anlatılır. Batum Kalesi kumandanının hanımı olan Madam, herkesle düşüp kalkan bir kadındır. Kırım despotu olan Gospodin Santiyanos, altmış yaşlarında ve devletine bağlı bir kişidir. Madam ile Gospodin; zaman zaman, Osmanlılar ile Rusya arasında yapılan savaş durumunu değerlendirirlerken iki millet ve dinin mukayesesini yaparak İslâmiyetin Hristiyanlıkdan daha hoşgörülü olduğunu itiraf ederler:

"**Sentiyanos** -Böyle nazik meselelerde Selim Kumaro'yu da esrarınıza vâkıf ediyor musunuz?

Kumandan -Pek emin bir adamdır.

Sentiyanos -Emindir amma Müslümandır. Hiçbir Müslüman Rusya'ya dost olur mu?

Kumandan -Bazıları olur.

Sentiyanos -Hayır! Hiçbirisi olamaz hepsi bize düşmandır.

Kumandan -(Lâtife yollu) Bu fikir papazlıktan neşet eder bir fikirdir. Türkiye'de bunca Hristiyanlara nasıl emniyet edilir?

Sentiyanos -Madem ki bizbize bulunuyoruz bari açıkça ve doğruca konuşalım. Bu fikir bana papazlıktan gelmiyor dostum. Papazlarda sizden ziyade hürriyet-i efkâra malik adamlar vardır. Hem zan etme ki Hristiyanlığın hasebiyle Müslümanlığa husumetim vardır da onun için Selim'in Müslümanlığını Rusya Devleti'ne sadakat için mani görüyorum!

Kumandan -Estağfürullah! Ben Müslümanlığı da Hristiyanlık kadar öğrenmişim tanırım. Asla husumet edilecek bir din değildir. Hatta Müslümanlığın dahi Hristiyanlığa öyle ehemmiyet verilecek kadar husumeti yoktur. Ben politika cihetini düşünürüm politika!

Müslümanları Rusya'ya sadakatten meneden şey politikadır ki bu suret onların akayid-i diniyyesi içine girmiş imtizac eylemiş olduğundan ayrılmanın ihtimali yoktur. Türkiye'de Hristiyanlara edilen emniyet sizin zihninizi şaşırtmasın. Hele bu gün Devlet-i Âliye'nin Hristiyan teb'asına emniyeti hiç bir zamana mahsus değildir. Devlet-i Âliye ülkesinde Hristiyanlar âdeta Osmanlılar kadar hürdür serbesttir. Herkesten ziyade rahattır. Eğer bunların mazlumiyetine dair yine kendi uydurduğumuz yalanlara kendimiz inanacak isek o başka! Lâkin bizde Müslümanlar değil kendi milletimiz bizzat Moskoflar Islavlar Ortodokslar bile Türkiye Hristiyanları kadar hür olmadıklarını itiraf etmeyecek misiniz?

Kumandan -Şu Osmanlı Devleti'nin bu kere ahalisine verdiği Kanun-ı Esasî yok mu? İşte dünyayı bizim başımıza dar edecek bir şey var ise o da budur. Ben bu defaki muharebeyi hesaba bile koymam. Galebe etmiş olsak bile vallah memnun olmam. Bunun asıl belâsı ileride çıkacaktır. Hürriyet bir kere Osmanlı akvamının zihnine güzelce yerleşsin de bakınız Rusya'da sen bile ben bile İmparator'un aleyhine kıyam ederek Osmanlılar gibi hür olmaklığımızı isteyeceğiz. Zira yanı başımızda Osmanlı'yı mesut görüp de kendimizi mazlum ve esir görmeye razı olamayacağız.

Sentiyanos -Hah şöyle! Doğru lâkırdıyı serbest söyleyiniz! Burada sizden benden başka kimse yoktur. İkimiz de birbirimizi iyi tanırız. Vakıa çok papazlar çok kumandanlar vardır ki birbirinin casusudur. Birbirini sabra nefy ettirmeğe çalışırlar. Lâkin biz bunlardan değiliz. Şu hâlde güzelce düşünelim ki Osmanlı Devleti İslâm Hristiyan demeyip her sınıf ahalisine hürriyet-i adalet verdiği hâlde biz burada Islavlardan başka halkın dinine lisanına milletine hâsılı varlığına müsaade vermeyip hepsini bitirmeğe çalışıyoruz. Hatta Islavlarımız bile bir alay esirden başka bir şey değildir. Şu hâlde yalnız Müslümanlar değil Islavlar da bizim aleyhimize kalkışmış olsalar haklı sayılmazlar mı? Amma vicdanınıza sorarım!

Kumandan -Haklısınız! Hatta daha ziyadesini söyleyeyim! Geçende Sırbiye ile Osmanlı arasında bir muharebe oldu. Zahirde vakıa küçücük bir şey idi. Bencesi pek büyüktür. Zira biz bu muharebeyi Hristiyanlığın Müslümanlık aleyhinde bir muharebesi gibi göstermeğe pek çok çalışmış isek de nihayet Türkiye'de Hristiyanları da bu davamıza mukabil karşımızda süngü davranmış gördük. Düşününüz Gospodin düşününüz! Ay yıldız ile haç kan renkli bir bayrak üstünde cem oldular! Buna Müslümanlar müsaade etti.

Bunu Hristiyanlar kabul ettiler. Bu büyük bir ittihattır. Bu ittihad bizim başımıza dünyanın kıyametini koparacağı şimdiden görünüp duruyor" (54-55) der.

Burada görüldüğü gibi yazar, Osmanlıların ve Müslümanların diğer din ve milletlere karşı daha hoşgörülü olduklarını iki yabancının konuşmasıyla verir. Yani Osmanlılar, Kanun-ı Esasi ile daha önce kendi insanına ve farklı din ve milletlerde olan insanların hürriyet haklarını genişletmiş, böylece bütün dünya devletlerini arkasına almıştır. Ancak Rusya, kendi insanı ve diğer din ve milletlere mensup olanlara iyi davranmadığı gibi fikir hürriyeti de vermemiştir. Bunları söyleyen bu iki Rus, ayrıca papazların yanlış politikalarından bahsederek, bunların Müslümanlara olan düşmanlıklarına da değinmişlerdir. Kısacası yazar bir Müslüman devlet olan Osmanlının hoşgörüsünü inancına dayandırarak bu durumu bu iki yabancı kahramana tastik ettirmiştir.

Acâib-i Âlem romanındaki seyyahlar, Rusya'nın Harkof şehrine geldiklerinde şehrin birçok tarihî yerini gezdikten sonra Mecusilere ait bir dinî mabedi de ziyaret ederler. Bu vesileyle üç seyyah; Hristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik, Müslümanlık ve bunların insanlara tanımış olduğu haklar ve özgürlükler üzerinde konuşup tartışırlar. **Miss Haft,** Osmanlıları ve dinlerini övünce: **Subhi**, "Öyle ise Miss! Devlet-i Âliyenin edyan-ı saire erbabına verdiği hürriyeti tahsin edersiniz yâ?" diye sorar. **Miss** ise, "Ona ne şüphe! Hem Devlet-i Âliye bu hürriyeti âleme karşı iftihara medar olsun diye bir suret-i riyâkârânede vermiyor hem de şimdi vermiş değildir. Mine'l-kadim vecden umumu mesut etmek için vermiştir. Devlet-i Âliyede kadim olan şeylerin kâffesi muvafik-ı akıl ve hikmet ve mutabık-ı kavanin-i medeniyettir. Fakat şimdilerde Avrupa ukalası akıl öğretelim diye kendi bildiklerini icra için Osmanlılara meydan vermiyorlar da onun için mesail-i siyasîyeyi Arap saçına çeviriyorlar" şeklinde cevap verince memnun olan **Subhi** "Bu mütalâanız elbette kendi mütalâa-i sahiha-i vecdiyeniz olduğu cihetle pek büyük teşekkürler ederim" der. Sözlerine devam eden **Miss,** "Doğrusu yâ! Müslümanları ve bilhassa Osmanlıları tanımazdan mukaddem onların pek de lehinde değil idim. Fakat şimdi birazcık tanıdığım hâlde kendilerini pek beğendim. Hem bu muhassenât size "kavmiyetten ziyade diyanetten" geliyor. Zira akvam-ı İslâmiyyenin hemen cümlesinden Hristiyan veyahut Putperest olanları da vardır. Meselâ Müslüman Arnavut olduğu gibi Hristiyan Arnavut dahi var. İkisini mukayese edecek olursak mürüvvet-i insaniyece Müslüman Arnavutu

pek çok ziyade buluruz. Müslüman Arap ve Hristiyan Arap arasındaki fark dahi bu nispettedir. Hint ve Çin tarafına geçelim: Oralarda Hristiyanlar Mecusileri kendi dinlerine davet hususunda bunca teşvikat icra eyledikleri hâlde bir Mecusinin Hristiyan olması âdeta nadirattandır. Fakat pek çok Mecusilerin davetsiz teşviksiz Müslüman oldukları görülür." Bunun üzerine araya giren yazar: **"Subhi Bey** İngiliz kızının zaten ilmine irfânına gençliğine hüsnüne edep ve terbiyesine hayran olduğu hâlde din-i İslâm ve Ümmet-i Osmaniye haklarında bu derece muhib olduğunu dahi görünce muhabbeti bir kat daha artmış idi" (101-102) açıklamasını yapar. Ahmet Midhat, burada Osmanlı ile İslâmiyeti birbirinden ayırmaz. Osmanlıların hoşgörüsünün inançlarından kaynaklandığını anlatmak ister ve bunu bir Hristiyan olan Miss Haft'a tastik ettirir. Ayrıca Hristiyanların, birçok teşvikine rağmen diğer dinlere mensup olan insanların Hristiyan olmadıklarını ve Müslümanlarda fazla teşvik olmadığı hâlde birçok farklı dinde olan insanın bu dini kabul ettiğini de Miss'e söyleterek İslâmiyetin hoşgörüsüne dikkati çeker.

Miss Haft ile Subhi, evlenmeye karar verirler. Londra'ya giden bu seyyahları Miss'in halası karşılar. Miss, halasına Subhi ile evleneceğini söyleyince, mutaassıp bir Protestan olan halası şiddetle karşı çıkar. Karşı çıkmasının sebebi ise Subhinin Müslüman ve Türk olmasıdır. **Miss Haft,** "Hala biz Türkleri bu kadar şayan-ı tahkir buluyoruz amma onlar bizi hiç de şayan-ı tahkir bulmuyorlar. Hatta onlar bir kızı Hristiyan olduğu hâlde tezevvüc ederek hiç de dinine taarruz etmedikleri ve bunu dahi kendi dinlerinin kavaid ve müsaadât-ı mahsusası olmak üzere böyle telâkki eyledikleri hâlde biz bu noktada onlardan daha müsaadesiz daha mutaassıp görünüyoruz. Binaenaleyh insafin olsa Türklere bu kadar nazar-ı nefretle bakmaz idin. Belki bir çok şeylerde onların bize takdim ve tefavvuklarını teslim eylerek bizim dahi o derecelere vusulümüzü arzu eyler idin" (286) der. Böylece halasına Osmanlıların, Türklerin ve Müslümanların inanç olarak çok hoşgörülü olduklarını anlatır. Müslümanları küçük görmenin de doğru bir hareket olmadığını halasına söyler. **Miss**'in halası yine de tam ikna olamaz. Bu şekilde Ahmet Midhat, bir yabancı olan **Miss Haft** vasıtasıyla, Müslümanların ve Türklerin, diğer din ve inançlarda olan insanlara daha hoşgörü ile baktıklarını ve onların inançlarına saygı duyduklarını vurgulamış olur.

Hayret romanının yaşlı kahramanı olan **Safakok Sanç**, kızı **Mihriban** ile **Sarpson**'un evlenme teklifini konuşurlarken araya giren yazar; İslâmiyet, Hristiyanlık ve Hindu Mecusilerinden bahseder. Ayrıca bu dinlerde olup da sonradan din değiştirenlerle ilgili bilgiler verir: "**Mihriban**'ın **Sarpson**'a olan meyil ve teveccühü bittabi Brehmen Efendi'nin merakına dokunmuş idi. Zira ara yerde birbirine bu kadar olsun bir meyil ve teveccüh olduktan sonra ya **Mihriban**'ın tanassur etmesi veyahut **Sarpson**'un temcis eylemesi suretiyle bu taallûkun bir izdivaca kadar varabilmesi Ganza Zib Suhan nazarında pek ziyade muhtemelattan olup halbuki ehven-i şer olmak üzere **Sarpson**'un Mecusiyeti kabul etmesi farzedilse bile bunu yine bir felâket-i azime addetmek icap eyler idi. Zira Hindistan'da Mecusilerin İslâmı kabul etmeleri en çok görülen vukuattan olup Mecusilerin tanassuru buna nispetle pek nadir olduğu gibi İslâmın tanassuru daha nadir ve hele İslâmın temcisi en ziyade ender ve Hristiyanların İslâmı bazı kere vaki olduğu hâlde Mecusiyeti kabulleri bilküllîye gayr-ı meşhud olmasıyla Brehmen Efendi bir Nasraninin Mecusî olabilmesine kat'a ihtimal veremiyor idi. Hakikat-ı hâl bundan ibaret olduğu hâlde **Sarpson**'un kabul-ı Mecusiyet etmesinden en büyük bir şarlatanlık en büyük bir hüd'akarlık eseri görülür ise istib'ad mı olunur?" (154) diyerek farklı dinlerde olan birçok insanın İslâmiyeti kabul ettiklerine dikkati çeker. Romanın sonlarında Sarpson'dan ayrılan Mihriban, bir Türk olan İsmail Azmi ile İstanbul'a döner. Burada Müslümanlığı kabul ederek (506) Mihriban Hidayet ismini alır.

Arnavutlar Solyotlar romanındaki olaylar içinde sürekli Müslüman olan Arnavutlar ile Hristiyan olan Solyotlar arasında barışı sağlamaya çalışan **Rüstem, Eftimi** adındaki Solyot kızını sever. O da **Rüstem**'i sever, ancak **Rüstem**'in Müslüman olması onu düşündürür. Rüstem, İslâmiyete göre bir Müslüman erkeğin Hristiyan bir kızla evlenebileceğini ve bu konuda İslâmiyetin Hristiyanlığa göre daha hoşgörülü olduğunu anlatarak onu ikna eder (63). Çavellas'ın oğlu Fotos ve sevgilisi Maryola ile de samimîyetini ilerleten **Rüstem**, onlarla devamlı beraber olur. **Rüstem** ile **Eftimi** arasında gerçekleşecek evlenmeye bunlar da karşı çıkarlar. Maryola, bir gün **Rüstem**'e bu evlenmenin önündeki en büyük zorluğun farklı dinde olmalarını gösterir ve "Amma sen Müslümansın **Eftimi** Hristiyan!" sorusuna Rüstem, "Benim Müslümanlığım **Eftimi**'yi almak için asla mani değildir. Pek çok Müslümanlar Hristiyan kızlarıyla izdivaç ediyorlar. Ali Paşa'nın bile Vasiliki isminde bir Hristiyan zevcesi vardır. Şimdiki hâlde yalnız şunu

hem de pek ciddi olarak sana söylerim ki ben Müslüman ve **Eftimi** Hristiyan olduğu hâlde nikâhlanmak için bizce hiç mani yoktur. Amma **Eftimi** için bu mani vardır. Zira Müslüman imamı ikimizin nikâhını kıydığı hâlde bir papaz bu nikâhı kıymaz" şeklinde cevap vererek İslâmiyetin bu konuda daha toleranslı ve hoşgörülü olduğunu vurgular (73).

Demir Bey romanının mukaddimesinde Avrupada ve diğer memleketlerde dinlerini değiştirip Müslüman olanlardan ve gazetelerin bunlardan fazla bahsetmediğinden yakınan yazar:

"Bu günlerde mezâhib nezaretine müracaatta ihtida edenler ne kadar çoğaldılar! Kadından da var erkekten de. Hristiyandan da Yahudiden de. Hatta yerliden de var ecânibden de.

Bu mühtediler yalnız şu günlerde çoğaldıkça çoğalıyor değiller. Erbâb-ı ihtida öteden beri hakikaten ekseriyetlidir. Bunların gazeteler ile ilân olunmaması mezâhib nezaretinin kusuru sayılmasın. Nezaret-i müşarün-ileyhi ilâna memur değildir. İhtida etmek isteyenlere telkin-i iman ile ihtidasını mübin yedine bir ilmihaber vermeye memurdur. Şimdiye kadar mühtedilerin ilân olunmamaları mahza gazetelerin kusurudur. Artık gazatelerimizin geçmiş kusurlarını afvedelim de şimdi ifa-yı vazifeye bezl eyledikleri himmetten dolayı vazife-i şükranî ifa eyleyelim.

Bundan ..... sene mukaddem Fransa teb'asından bir de erkek ihtida eyledi. Hem öyle bayağı adamlardan değil. O milletin kibarzâdegânından! İhtimal ki hâlâ sağdırlar. Sağ iseler afiyette olsunlar. Vefat eylemiş ise hak rahmet eylesin. Her hâlde bu iki zatın ihtidası içinde gayet güzel bir roman vardır. O kadar güzel ki şu ihtida meselesinin delâletinden vehleten anlaşılacağı üzere bu roman yalnız Avrupada bilhusul oradan buraya gelmiş değildir. İstanbul ve Fransa ve Cezayir'i dolaşarak tahsil eylemiş bir romandır ki kâri'lerimizin hoşlarına gideceğini muhakkak bildiğimiz cihetle tasvir ve tahririne şuru eyledik" (2) sözlerini sarfeder ve bundan sonra romanının olaylarını anlatmaya başlar.

Demir Bey'in hastalanması üzerine Paris'te okuyan oğlu Mustafa Kamereddin İstanbul'a gelir. Mustafa'nın annesi Feride Hanım; oğluna, "Bak oğlum gördün mü baban yıllarca

kendisini bizden gizlemiş ve ben yirmi beş yıldır bir Hristiyan ve yabancıyla evliyim. Sen de bir yabancının oğlusun" deyince **Mustafa**, annesine şöyle teselli verir: "Kendini tesirât-ı meyusaneye kaptırma anacığım! Velev ki pederimin aslı Fransız olsun! Avrupalılardan bil-ihtida hizmet-i Osmaniyeye girmiş yalnız benim pederim mi vardır? Bir Nasrani ihtida eyledikten sonra sen ben gibi kalu belâdan beri Müslüman sayılır?" (45) der.

Polini babasının kim olduğunu öğrenmek için araştırmalar yaparken annesi tarafından kendisine hitaben yazılan bir mektupta babasıyla ilgili bilgilere rastlar. Babasının bir Fransız askeri olduğu, beş altı yıl beraber yaşadığı, daha sonra birden ortadan kaybolduğu, İstanbul'a giderek Müslüman olup Osmanlı ordusunda görev aldığı, orada Müslüman bir kadınla evlendiği ve kendisinin nasıl hamile kaldığı gibi konularda bilgiler yer alır. Bu uzun mektubunda **Polini**'nin annesi, kocasının din değiştirmesiyle ilgili: "Meğer İstanbul'da tebdil-i din ederek Müslüman olmuş bunu benden ketmetmedi" (229). Babasının Müslüman bir kadınla evlenmesi konusunda: "Bu özür ise babanın İstanbul'da dahi bir Müslüman kadını ile müteehhil olmasından ibarettir. Meğer iki sene müddet hem bana hem o kadına kocalık etmiş de haberim olmamış" (229) cümlelerini okuyan **Polini**, biraz şaşırır. **Polini**'nin annesi, kocasına ulaşmak için İstanbul'a gitmiş, kocası onun da Müslüman olmasını istemiştir (230). Bu konular, mektupta etraflıca anlatılır.

Polini, araştırması sonucu İstanbul'da bulunan **Demir Bey**'in kendi babası ve sevgilisi Mustafa'nın da kardeşi olduğunu öğrenir. **Polini,** daha sonra babasının dini olan İslâmiyeti kabul ederek Fatma Nazik ismini alır. İslâmiyetle ilgili bazı bilgiler verilirken ona toleranslı ve hoşgörülü davranılarak "Fatma Nazik Hanım öyle birdenbire hâl-i mesturiyete idhal olunmaz" (284). Daha sonra **Mustafa**, Paris'e gider ve **Polini**'yle kendi eşyasını alır. Polini'yi daha önce evlâtlık eden Doran ailesiyle görüşür. Doran ailesinin oğlu Alfons Doran ile Polini arasında daha önce şiddetli aşklar yaşanmıştır. Alfons'un Polini ile evlenmesine hep ailesi engel olmuştur. Polini'nin eşyasını alan Mustafa, İstanbul'a döndüğünde, bir bakar ki, Alfons Doran da kendi bindiği şimendiferdedir. Niyeti ise, İstanbul'a dönüp **Polini**'ye evlenme teklifinde bulunmaktır. **Mustafa, Polini**'nin Müslüman (290) olduğunu ve bu durumun gerçekleşmesinin zor olacağını Alfons'a anlatır; ancak **Polini**'yi seven Alfons'u alıkoyamaz. Alfons, sonunda **Demir**

Bey'in evine gelerek **Polini**'ye evlenme teklifinde bulunur. **Polini** ise, Alfons'a şunları söyler: "Azizim Vikont! Ben zaten size lâyık bir kız değil idim. Halbuki şimdi pederimin dinini kabul etmiş bulunduğumdan benimle sizin aranızda yalnız pespayelik ile asalet farkı değil İslâmiyet ile Nasraniyyet farkı dahi mani-i izdivaçtır" (292). Bunun üzerine düşünüp taşınan Alfons, İslâmiyetin Hz.İsa'yı da kabul ettiğini düşünerek Müslümanlığı kabul eder ve Osman Bahtiyar ismini alır. **Polini**, bundan sonra babasının da bu konuda rızası olması gerektiğini söyleyince **Demir Bey** evliliklerine razı olur. Böylece Osman Bahtiyar ile Fatma Nazik'in evlenmesi gerçekleşir (292-293). Burada dikkati çeken şey, Alfons ve Polini'nin kendi istekleriyle İslâmiyeti kabul etmeleridir. Yani Ahmet Midhat, burada Alfons ve kızı Polini'yi serbest bırakarak İslâmiyetin hoşgörüsüne dikkati çekmiştir.

Müşâhedât romanının yaşlı kahramanlarından Seyyit Mehmet Numan, ticaretle uğraşan zengin bir işadamıdır. On yedi yaşlarında olan çirkin kızı Feride, her bakımdan mükemmel olan babanın başına dert olur. Şirkethanesinde, **Karnik** adında sahtekâr bir Ermeni çalışmaktadır. **Karnik**, sırf Seyyit Mehmet Numan'ın servetinden yararlanmak için kızı Feride ile evlenmeyi düşünür. Bir gün Seyyit Mehmet Numan'a gelir ve Müslüman olmak istediğini söyler. **Karnik:** "Müsaade buyurur iseniz ihtida etmek istiyorum" diye müsaade isteyince Seyyit Mehmet Numan, "Müsaade istiyorsun ha? Öyle ise istediğin müsaadeyi vermezden evvel anlayayım ki Müslümanlık ile Hristiyanlık beyninde ne fark gördün de birini diğerine feda veyahut birini diğerine tercih etmek istiyorsun?" der. Karnikten bir cevap gelmeyince, Seyyit Mehmet Numan "Oğlum ihtida denilen şey hiç bir kimseden müsaade istihsaliyle vuku bulmaz. İnsan kendi kendine ihtida eder. Bir insanın vâhid ve zülcelâl olan Hakk teâlâya ve onun Nebi-i Zi-şânına imanı müsaadeye filana taallûk edilemez. O bir nurdur ki bizim tabirimizce bezm-i elestte fanüs-ı kalbimiz içinde ikâd edilmiştir. Fakat o nur ile mazhar-ı hidayet olan insan öyle vaftiz tamid filan gibi merasime hacet kalmaksızın kabul-ı İslâm eder de hükûmetçe edilecek muamele dahi onun ihdası resmen tanımaktan ibaret kalır" (142-144) diyerek ona hem cevap verir hem de İslâmiyetin bu konuda Hristiyanlığa benzemediğini, herkesin kendi isteğiyle Müslüman olabileceğini söyleyerek İslâmiyetin hoşgörüsüne değinmiş olur.

Agavni ve Feride'nin ölümlerinden sonra yalnız kalan **Siranuş** ile **Refet** daha da sık görüşür, beraber olurlar. Dolayısıyla daha önce de birbirlerini seven bu iki cömert arkadaşın sevgileri, gün geçtikçe artar. Durum böyle olunca bundan sonraki konuşmaların büyük bir kısmını farklı dinde olanların evlilik durumu oluşturur. Bu konuda fikrine başvurdukları kişi ise, yazarın kendisi Ahmet Midhat'tır. Yazar, Hristiyan olan **Siranuş** ile Müslüman olan **Refet**'in evlenme durumları hakkında dinleri farklı da olsa İslâmiyete göre Müslüman bir erkeğin farklı bir dinde olan kadınla evlenebileceğini anlatarak söyler (268-272). İslâmiyetin bu hoşgörüsü en çok da Siranuş'u sevindirir.

Siranuş'un babası, kızını Ermeni terbiyesine terkettikten sonra Tunus'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. Ölümünden önce **Siranuş**'a bir vasiyetname göndererek mal varlığını kızına bırakmıştır. Tunuslu Ali Osman Topuz, Ermeni bir kadından olan kızı doğduktan sonra kızın Ermeni terbiyesi ile yetişmesini sağlamıştır. Bu durum bir Müslüman'ın Hristiyanlığa ve Hristiyanlara ne kadar hoşgörü ile yaklaştığını göstermesi bakımından önem arzetmektedir. Tunuslu Ali Osman Topuz, ayrıca yazdığı uzun vasiyet mektubunda kızının Müslüman olmasını arzu eder. Bununla beraber, İslâmiyette, zorlamanın olmadığını belirtmek için onu serbest bırakır. Burada İslâmiyet ve diğer dinler hakkında da bazı bilgiler vermiştir. İslâmiyet, Hristiyanlığı aslı itibariyle içermektedir. Kızının Müslüman olmasını arzu eden baba, mektubunda bunu da belirtmektedir (294-296). Bu vasiyet mektubu üzerine yazar ile **Siranuş** aralarında konuşurlar. Ahmet Midhat: "Ey! Pederinizin vasiyetini kabul etmek niyetinde misiniz?" şeklinde Siranuş'a bir soru sorar. Siranuş: "Tamamıyla kabul etmek için evvel be-evvel hakâyık-ı İslâmiyyeyi öğrenmek lâzım gelecek. Pederim vasiyetnamesinde böyle yazıyor. Değil mi?" deyince Ahmet Midhat, İslâmiyetin bu konudaki hoşgörüsünü belirtmek için "Evet! Şu kadar ki **Refet** ile izdivacınız için ihtidadan başka yol olmadığını zanneder de ihtidayı mücerret bu zandan dolayı ihtiyar eyler iseniz yine tamamiyle makbule geçmez. Biliyor musunuz ki ehl-i kitabdan bir kadın ile bizim izdivacımız caizdir?" der. Bu konuyu daha önce Refet'le konuştuğunu ve durumu bildiğini söyleyen Siranuş: "Bu bapta sizi temin için sizce kabulü zarurî bürhan iradından aczim yoktur. Dinleyiniz efendim! İhtidama sebep pederimin vasiyetnamesi olamaz. Zira ne kadar kâmil bir adam olduğu işte sözlerinden anlaşılıp duran pederim ihtidayı bana bir mecburiyet-i kat'iyye olmak üzere tarh etmiyor. Validemin mezhebinde kaldığım hâlde de izzetime dua ederek beni takdis eyliyor. **Refet**

ile izdivacım dahi ihtidaya sebep tutulamaz. Çünkü **Refet**'in beni şu hâl-i Nasraniyyetim ile tezevvücüne cevaz vardır. Bu hâlde ben ihtida eyliyor isem mahza şevk-i mahsusumla ihtida eyliyorum. Hem siz bu meseleye dair bana söylediğiniz sözleri unuttunuz mu? İhtida bir başkası tarafından bende ika edilecek bir hâl değildir. İhtida doğrudan doğruya bende vuku bulacak olan ve hatta işte vukua da gelmiş olan bir hâldir. Sizler yalnız bu hâle şahadet edeceksiniz ve bana usul ve erkânı talimde bulunacaksınız. Pederimin vasiyetnamesinden bu hükmü de ifaya gördüğüm lüzum ve ihtiyaç kendimi levâzım-ı diniyyece cehaletten kurtarmış olmak içindir. Yoksa insan Müslüman edilmez. Müslüman olur" (309-312) der. Burada Ahmet Midhat, Siranuş'u konuşturarak İslâmiyet'in bu konudaki hoşgörüsüne değinmesi ve bu durumu ona tastik ettirmesi dikkat çekicidir. Burada yazar; bir Müslüman erkeğin farklı bir dinde olan bir kadınla evlenebilmesi, Müslüman olmaya karar veren kişilerin hiçbir baskı altında kalmadan kendi istekleriyle dinlerini değiştirebileceklerini, İslâmiyetin hoşgörü anlayışından kaynaklandığını bir Hristiyan olan Siranuş'un dilinden vurgulamış olur.

Ahmet Metin romanındaki kahramanlardan **Şirzad**, **Roza**'ya çok iyi davranır. **Roza**, daha önceki zamanlarında Müslümanlarla ilgili hep olumsuz şeyler duymuştur. Müslüman olan **Şirzad**'ın kendisine iyi davrandığını görünce hayret eder. **Şirzad**, İslâmiyetin güzelliğini davranışlarıyla ona göstermek ister. **Roza**'nın daha önceki kanaatına göre; Müslümanlar barbardır. Müslümanlar, yılda bir defa Hristiyan eti yerler. Bu vesile ile o dönemde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki savaşlara değinen **Ahmet Metin, Neofari'ye**: "Müslümanlar hakkında işittiğiniz sözlerin doğru olup olmadığını şununla muvazene ediniz ki Müslümanların memleketlerinde yüzbinlerce milyonlarca Hristiyan nüfus vardır da onların maişetlerine diyanetlerine hiç bir şeylerine hiç kimse mümanaat etmez. (...) Müslümanlar kendi taht-ı riayetlerinde bulunan Hristiyanları yine kendi adamları sayarak muhafaza ve rahatlarına himmet ederler. Onların şiddeti yalnız a'da-yı ecnebiyeye karşıdır. Oradaki Hristiyanlar elbette Avrupa ahalisinden daha rahattırlar. Zira Avrupalıların yine kendi senyörlerinden çektikleri eza ve cefaları Şark Hristiyanları kimseden çekmezler. Şunu da düşününüz ki Avrupalıların ellerine de bunca İslâm esirrası geçtiği hâlde Avrupalılar onlara emniyet edip de hiç bir mühim işlerinde istihdam etmezler. Esirra-yı merkumeden ilerleyip ehemmiyet kesbetmiş kimse yoktur. Müslümanlar ise Hristiyanlardan aldıkları esirraya kâmilen emniyet ederek en mühim

hizmetlerinde istihdam ederler. Terbiyelerine ve akıl ve rivayetlerine göre esirradan bir çoğu münasib-i âliyeye kadar suud eylerler. Ne hacet elyevm memalik-i İslâmiyye sevahilinde yüzbinlerce Avrupalı nüfus bulunup bunlar hep esareten İslâmiyet dairesine girmiş oldukları hâlde emniyet ve nufuz ve ehemmiyet ve hürriyet kazandıktan sonra Avrupaya dönmek daiyesine kıyam etmeyip güya asıl vatanları şark asıl dinleri dahi İslâmiyet imiş gibi kemal-i sa'y ve muhabbet ile hareket ederler. En hamiyetli Müslümanlardan hiç farkları yoktur" (590-591) der. Böylece eski dönemlerde olduğu gibi daha sonraları da Müslümanlar Hristiyanlara karşı iyi davrandıklarını, onlara eşit muamelede bulunduklarını söyler. Müslümanların bu hoşgörüsüne Hristiyanların riayet etmediklerini de vurgular. Ayrıca, İslâm memleketlerinde yaşayan Hristiyan ve diğer inançlarda olanların kendi dinî inançlarını güzelce yaşadıklarını, onlara herhangi bir zorlamada bulunmadıklarını anlatır. Ahmet Midhat, bu romanını, Avrupada Müsteşrikler Kongresine katıldıktan sonra yazmıştır. Orada bizzat gördüğü iki konu vardır. Garp ve Şarkın birbirlerini yanlış tanımaları. Onun için roman boyunca bu konular üzerinde durulur. **Ahmet Metin**, **Neofari**'ye bu konularda sürekli bilgiler verir, uzun uzun konuşur ve tartışır.

Roza ve **Şirzad**, ıssız adada hayatlarını sürdürürler. **Şirzad** her bakımdan mükemmel bir insandır. **Roza**'ya çok iyi davranır. Yalnız oldukları hâlde ona bir taşkınlıkta bulunmaz, her zaman her konuda hem örnek olur hem de yardım eder. Bunlar, **Roza**'nın dikkatini çeker ve bunun sebebini sorar. Hikayeyi anlatan **Ahmet Metin**'e de yanındaki **Neofari** sorar. Bunun üzerine **Ahmet Metin**, bu dürüstlüğünün inancından kaynaklandığını anlatmaya çalışır. **Şirzad**, Selçuklu Türklerindendir. **Şirzad**'ın Türklüğüne bir de Müslümanlığı eklenince böyle mükemmel bir şahsiyet ortaya çıkmıştır. **Ahmet Metin** Neofari'ye, **Roza**'nın "Bu delikanlıda gördüğü ahlâk-ı melekânenin mahza semere-i diyaneti olduğuna şüphesi kalmayarak şu Müslümandan ziyade Müslümanlığa meyil ve muhabbet peyda eyledikten ibaret bir şey yazıyor" der. **Neofari** ise, "Öyle ise demek oluyor ki **Roza**'yı **Şirzad** tarafına meclub eden bir kuvvet dahi bu olmuştur" sorusuna **Ahmet Metin,** "Evet Madam! Öyle olmuştur" (646-647) diye cevap verir. Yazar, böylece bu iki kahramanın yaşantılarıyla İslâmiyetin güzelliklerini göstermeye çalışırken bir taraftan da İslâmiyetin hoşgörüsünü vurgular.

Şirzad, daha önce adadan kurtulurlarsa **Roza**'yı annesine teslim edeceğine dair yemin etmiştir. Aydınoğullarına ait kafile vasıtasıyla kurtulan bu iki felâketzede, Roma'ya giderler ve **Şirzad**, yeminini yerine getirmek için kızı annesine teslim etmek ister. **Roza**, annesine yazdığı mektupta **Şirzad**'ı ve dolayısıyla da Müslümanlığı öven sözler yazmıştır: "Zira bunca fenalıkları bize hikâye ederek âdeta vahşiliklerine ikna edilmiş bulunduğumuz Müslümanların birisinden yani bu **Şirzad-ı Selçuki**'den gördüğüm sadakat ve safvet-i fevkalbeşeriyyeyi ne Hristiyanlarda ne de sair hiçbir kimsede görmek mutasavver olamayacağından eğer bu adama benim yüzümden bir ziyan gelecek olursa emin olunuz ki gözlerinizin önünde kendi canıma kıyarak sizi mağrukiyetimden daha müthiş bir mateme dûçar eylerim" (662) der ve Hristiyanların Müslümanları yanlış tanıdıklarını vurgular ve İslâmiyetin insanları mükemmelleştirdiğine dikkati çeker. **Roza**'nın yazdığı mektup üzerine annesi limana gelir, kızını görür. Kızı, nasıl kurtulduklarını ve **Şirzad**'ın adada iken yaptığı iyilikleri annesine uzunca nakleder. Ayrıca adada iken **Şirzad**'ın kendisine herhangi bir olumsuz harekette bulunmadığını anlatınca annesi çok memnun olur ve ona çok teşekkür eder: "Kızının hem de şu Hz. Meryem'e nazar eylemiş bulunduğu lekesiz kızının bir Türk bir Müslüman tarafından pazude-i gadr-ı şehvet-perestisi edilmiş olduğu dermayan olunacak diye kıvrım kıvrım kıvranmış iken hakikaten hiç tahayyül edemediği şu hikâyeyi istima edince **Şirzad**'a tevcih ederek "Senyör! ömrümün son dakikasına kadar şu fedakârane lütfunuzun minnettarı kalacağım." diye yerlere kapanırcasına eğile eğile arz-ı merasim-i şükr-i mehmedete müsaraat eyledi." (663). **Roza**, annesine **Şirzad** ile evleneceğini ve onu eskiden beri sevdiğini ve evlendikten sonra **Şirzad** ile Anadoluya yerleşeceğini söyler. Annesi, din farklılığından dolayı bu evliliğe razı olmaz. Ancak Roza kararını vermiştir. Bu konuda annesini dinlemez. Validesine, kendisini "Hristiyan olarak meşruan **Şirzad**'a varması için şeriat-ı İslâmiyyenin mani olmadığını" (669) vurgulayarak Müslümanların bu konudaki hoşgörüsüne değinir.

Ahmet Metin, gemisindeki hesap memuru Süreyya ile hizmetçi kız Vasiliki'yi nişanlar. Hristiyan olan **Neofari**, bunların farklı dinde olduklarını söyleyerek bu evliliğin nasıl gerçekleşebileceğini **Ahmet Metin**'e sorunca O, "Bunda hiçbir günah-ı müşkülât olamaz. Vasiliki İslâmiyeti kabul ederek pek güzel bir Hidayet Hanım olamaz mı? Velev ki ihtida etmesin. Nasrani kaldığı hâlde dahi bir Müslümanın kendisini meşruan tezviç

etmesine hiçbir mani yoktur" (695) şeklinde cevap vererek İslâmiyetin bu konudaki toleransına dikkati çeker. Ancak **Neofari**, yine de pek ikna olamaz. Bunun üzerine **Ahmet Metin**, İslâmiyetin kadına verdiği hukukî durumlar, Müslüman bir erkeğin farklı bir dinde olan bir kadınla evlenmesinde herhangi bir sakıncanın olmadığı, İslâmiyetin dört kadınla evlenmeyi hoş görmesinin hikmetlerinden, Avrupadaki aile yapısından bahseder (696-698). **Neofari** ikna olur. Daha sonra **Ahmet Metin**, İslâmiyetin kadınlara verdiği hakları Hristiyanların verdiği haklardan fazla olduğunu söyler. Müslüman şarkın aile yapısını, Avrupa aile yapısıyla karşılaştırınca Müslümanların kadınlara verdiği haklara **Neofari** hayret eder. Bu durumları bilmediğini söyler. Bunun üzerine **Ahmet Metin**, Garp müsteşriklerinin kasıtlı olarak Şark ve Müslüman devletlerini kötü göstermeye çalıştıklarını söyler (698). Böylece bu konuda da Müslümanların insanlara karşı daha hoşgörülü olduğunu vurgulamaya çalışır. Daha sonra **Neofari**, Müslüman olan Süreyye ile Rum ve Hristiyan bir hizmetçi olan Vasiliki'nin evlenmelerini görünce bu duruma hayret eder ve "Ben Müslümanları böyle hoşgörülü olduklarını bilmezdim" (703) der.

Neofari, **Ahmet Metin** ile o kadar yalnız kaldığı hâlde **Ahmet Metin**'in ona herhangi bir sarkıntılık ve kötü gözle bakmadığını görünce **Ahmet Metin**'e "Ya siz bir meleksiniz ya da erkek değilsiniz" diye hayretini ifade eder. **Neofari**, gemideki Müslümanların dürüstlüklerini, insanları küçük görmemelerini, herkese eşit davranmalarını ve özellikle **Ahmet Metin**'in dürüstlüklerini ve kendisine yaptığı iyilikleri düşününce kendi içinden bunlara özenir ve yaptığı günahlardan dolayı da bir üzüntü duyar (704). Baştan buraya kadar görüldüğü gibi Ahmet Midhat, bütün romanlarında olduğu gibi **Ahmet Metin**de de her vesile ile İslâmiyet'in hoşgörüsüne değinir, savunmasını yapar. Bu duruma bazen kendisi değinir bazen de kahramanlarına söyletir.

Mehmet Celâl'in, **Elvâh-ı Sevda** romanının baş kahramanı **Cemil**'in sevdiği kız olan Sara'ya, bir de zengin olan Rasih adında kurnaz bir Müslüman talip olur. Rasih, Sara'nın babasına, "Bu evliliğe iki din ve kitabın da cevaz verdiği hâlde ne tereddüt ediyorsun" diye onu ikna etmeye çalışır (238). Sara'nın babası bu evliliğe pek razı olmasa da sonunda Sara ile Rasih evlenirler. Bu arada Sara'nın ailesi, topluca ihtida eder. Hristiyan olan aile, topluca İslâmiyeti kabul etmiştir. Sara'yı, aşırı şekilde seven **Cemil**, bu olayı gazetede şöyle okur: "Meşhur... familyasından...oğlu...efendi bir zevce ve bir mahdum ve üç

kızıyla beraber şeref-i İslâm ile müşerref olarak... efendi Kâmil, mahdumu Samî, Zevcesi Ragıbe, kızları Zehra, Zeliha, Melek tesmiye olunmuşlardır" (245). Burada yazar, herhangi bir yorumda bulunmaz olay sadece bu şekilde anlatılır.

Küçük Gelin romanının kahramanlarından Halim Bey, memurdur. Karısı Mebrure ve oğulları Hulusi ve **Cemal**'le mesut bir hayat yaşamaktadır. **Cemal**, gördüğü Adel ismindeki bir Hristiyan kıza âşık olur. Günlerce onun aşkıyla yatıp kalkar. Kız Hristiyan olduğundan **Cemal**'in ailesi evlenmelerine razı olmaz ve böylece evlenme gerçekleşemez. **Cemal**, daha sonra bir gazete haberinde Adel'in ailesiyle birlikte Müslüman olduklarını okur ve çok sevinir: "Tekrar okudu. Evet evet! Şüphe yok! Gazetenin "ihtida" unvanı altında neşrettiği bu fıkra, Adel'in, o güzel Adel'in, o güzel Adel'in bütün ailesiyle beraber Müslüman olduğunu yazıyordu. (...) Delikanlı, bu hazırlıkların nasıl bir subh-ı mesutiyete ait olduğunu biliyordu: Adel Müslüman olduktan sonra, pederinin, validesinin bu izdivaca muvafakat edeceklerinden emin idi." (59). **Cemal**, ailesinin bundan sonra evlenmelerine izin vereceğini düşünür; ancak **Cemal**'in ailesi yine razı olmaz. Daha sonra **Cemal**, bir gün tramvayda Adel'in babasına rastlar. Müslüman oldukları için onu tebrik eder ve ona:

"-Şâyan-ı tebriksiniz.

-Niçin?

-İhtida etmişsiniz.

-Evet. Bu da Cenab-ı Hakk'ın güzel bir inayetidir.

-Hele ailece böyle bir emr-i hayra teşebbüs edilmesi daha ziyade şayan-ı teşekkürdür.

-Yâ! Adel'in ismini Fatma Melek koyduk." (60-61) der. Mehmet Celâl'in incelediğimiz romanlarında görüldüğü gibi zikredilen İslâmiyetin hoşgörüsüne hiç değinilmemiştir. Din değiştirme konusu da sadece yer verilmiştir.

Ahmet Midhat'ın dışındaki romancılar, eserlerinde din değiştirme ve İslâmiyetin hoşgörüsü konusuna -Mehmet Celâl hariç- değinmemişlerdir. Ahmet Midhat ise, diğer unsurlara göre, din değiştirme ve İslâmiyette hoşgörü konusuna fazlasıyla yer vermiştir. Ahmet Midhat bu konuyu işlerken İslâmiyet, Osmanlı ve Türk kavramlarını aynı görür ve birbirinden ayırmaz. Hemen hemen her romanında İslâmiyetin Hristiyanlıktan üstün olduğunu, İslâmiyetin aslı itibariyle Hristiyanlığı da kapsadığını, İslâmiyetin, insanlara

verdiği hakların fazla olduğunu anlatır. Buna rağmen Hristiyanlık âleminin kasıtlı olarak Müslümanları yanlış anlattıklarını ve algıladıklarını söyler. Müslümanların tarih boyunca bütün inançlara saygı duyduğunu, herkese eşit davrandıklarına dikkati çeker. Müslümanların, hiç kimseyi dinlerini kabul etsinler diye zorlamadıklarını anlatır. Böyle olduğu halde farklı dinlere mensup olan birçok insanın kendi isteğiyle Müslüman olduğunu vurgular. Bütün bunların da İslâmiyetin hoşgörüsünden kaynaklandığına dikkati çeker.

2.1.1.3.3. Kadın*

* Bizim çalışmamızda kadınlarla ilgili unsurlara yer verilirken sadece din duygusu ile irtibatlandırılan kısımlarından bahsedilmiştir. İslâmiyetin kadına bakışı, kadınların yabancı erkeklere görünmemesi ve doğum esnasında vefat eden kadınların şehit olarak kabul edilmeleri gibi konulara romanlarda ne şekilde temas edildiği konuları bu başlık altında verilmiştir. Geniş olan bu konuda daha kapsamlı bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: AYDIN, Süleyman, "**Tanzimat Dönemi Romanında Kadın**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Ünv., Kayseri-1995.; İNCİ, Handan, "**Tanzimat Devri Türk Romanında Baba**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Ün. Sos.Bil.Enst., İstanbul-1992.; OKAY, Orhan, "**Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**", Milli Eğitim Yayınları, İstanbul-1989.; GÖKBENDER, Nezihe, "**Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Kadın Tipleri**", Türkiyat Enstitüsü, Tez No: 437, 1953.; HASER, Melih, "**Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Kahramanlar**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst.Ün. 1994.; UĞURCAN, Sema, "**Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri-Tanzimattan Cumhuriyete**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst.Ün. 1983.; AKSOY, Nazan, "**Fatma Âliye Hanım'ın Muhadarat'ında Kadın Açısı**", Varlık Dergisi, Kasım 1992, s.40-43.; AKSOY, Nazan, "**Fatma Âliye Hanım'ın Muhadarat'ında Kadın Açısı 2**", Varlık Dergisi, Aralık 1992, s.24-27.; ESEN, Nükhet, "**Tanzimat Romanında Yazarın Konumu**", Hürriyet Gösteri Dergisi, Mayıs 1986, s.16-18.; ESEN, Nükhet, "**Türk Romanında Aile Kurumu**", Boğaziçi Ün. Matbaası, İstanbul 1990.; KURNAZ, Şefika, "**Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1992.; NİRUN, Nihat, "**Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür**", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara-1994.; ESEN, Nükhet, "**Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Kadın Sorunları**", Hürriyet Gösteri Dergisi, Sayı 133, Aralık 1991, s.62-63.; ESEN, Nükhet, "**Modernist Bir Romanın Habercisi: Dürdane Hanım**", Hürriyet Gösteri Dergisi, Sayı 125, Nisan 1991, s.78-79.; ESEN, Nükhet, "**Türk Romanında Güçlü Kadınlar**", Türk Dili Dergisi, Sayı 479, Kasım 1991, s.381-384.; GÖKÇEK, Fazıl, "**Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi İle İlgili Bazı Tespitler**", Türk Yurdu Dergisi, Sayı 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.126-132.

Tanzimat'la beraber sosyal hayatımızda en çok değişmeye uğrayan kurumlardan biri de aile, dolayısıyla da kadın olmuştur. Bu dönemin hemen hemen bütün eserlerinde olduğu gibi bu konu romanlarda da işlenmiştir. Ancak burada bizi ilgilendiren kısım; kadın ve ailenin din duygusu, bu duygunun kadınlarla ilişkilerdeki veya onlara karşı tavırdaki etkisidir.

Namık Kemal, **Cezmi**'nin hayatından bahsederken onun on iki yaşında iken annesini kaybettiğini hatırlatır. **Cezmi**, hareketleriyle başarılı bir asker olduğunu göstermiştir. Yazar, onun başarısını, annesinin küçük yaşta ona verdiği eğitim ve terbiyeye bağlar (35). Bu vesile ile, "Cennet anaların ayağı altındadır" mealindeki hâdis-i şerifi naklettikten sonra çocukların, eğitim ve terbiyesinde babaların da en az anneler kadar önem arzettiğini vurgular (36).

Kadın unsurunu romanlarında işleyen yazarlardan birisi de **Ahmet Midhat Efendi**'dir. Madam İlya, **Hasan**, Paris'te iken bir an şehvetine yenilerek gemi kaptanlarından Trillo ile ilişkiye girer. Madam, sonradan çok pişman olursa da iş işten geçmiştir. **Hasan**, Paris'ten döndüğünde Madam'ı üzüntülü bulur. Bunu kocasını bulamadığından zanneder. Ancak Madam'ın asıl üzüntüsü yaptığı günahtandır. **Hasan**'ın bundan haberi yoktur. **Hasan**, Madam İlya'ya, namuslu bir kadının namusundan dolayı arzusuna ulaşmadan ölürse "o hâlde şehit olarak vefat edecektir" (220-222) diyerek ona teselli verir.

Alonzo, Malta'da kimsesiz olan Culya'yı gemiye aldıktan sonra ona olan sevgisi gün geçtikçe artar. Zerno ile Culya arasında da bazı konuşmalar olur. Zerno da Culya'ya biraz ilgi gösterir. Alonzo kendi içinden kızar ve Hristiyan olan Culya için: "Keşke Culya Müslüman olaydı. Müslümanlık ne âlâ şeydir? O zaman Zerno ile görüşemez idi ki herif yüzüne gülsün! Bereket versin ki kız akıllıcadır" (535) diyerek İslâmiyetteki haremlik selâmlık meselesine dikkati çeker.

Ahmet Midhat'ın kadın konusunda değindiği konulardan birisi de haremlik selâmlıktır. O diğer konularda olduğu gibi burada ahlâkın muhafazasından dolayı bunun gerekli olduğunu savunur. Diğer birçok konuda orta yolun bulunmasından yana olan Ahmet Midhat burada haremlik selâmlık konusunu savunması, dikkat çekicidir. Sadece

Taaffüf'te (186-187) bu konuya biraz daha ılımlı bakar. Aile ve kadınla ilgili diğer konularda olduğu gibi bu konuda da doğu kadınının batı kadınından daha mutlu bulur.

Hüseyin Fellah, **Şehlevend**'in bazı arzularını yerine getirmek için İstanbul'a gider ve daha sonra Ömer'i de yanına alarak Cezayir'e döner. Bütün dostlar, **Hüseyin Fellah**'ın çiftliğindeki konağında biraraya gelirler. Burada Ömer, daha önce Hesna Hanım ve Şehleved'e hizmet ettiği için onlarla serbestçe görüşür. **Hüseyin Fellah**, **Şehlevend**'i Ahmet Bey'in konağında esirlikten kurtarmak için birkaç kez serbestçe görüşüp konuşmuştur. Civelek Mustafa ise, **Şehlevend** ile birlikte Ahmet Bey'in konağında hizmetçi olduğundan **Şehlevend**'le teklifsizce görüşür. En sonunda kader bunları **Hüseyin Fellah**'ın konağında birleştirir. Artık herkes özgürlüğüne kavuşmuştur. **Şehlevend**'i aşırı bir şekilde seven Civelek Mustafa; **Hüseyin Fellah**'a, **Şehlevend**'le görüşeceğini söylediğinde **Hüseyin Fellah**, artık onunla serbestçe görüşmenin dinen caiz olmadığını hatırlatır: "Hepimize ta harem tarafından çağrılmayınca bir kimse gidemeyecektir. Sen hâlâ **Şehlevend Hanım Efendi**'yi dilsiz cariye ve Hesna Hanım Efendi'yi dahi miskin cariye diye mi tasvir ediyorsun? Elhamdulillah cümlemizin Müslüman ve şeriat-ı Muhammediye ahkâmına tâbi olduğumuzu hatıra getirmiyor musun?" (360). Söylenenlere Mustafa kızarsa da itiraz edemez.

Kendine ve topluma yararlı **Rakım Efendi** ile alafranga ve züppe Felâtun Bey'in hayatlarının karşılaştırmasını anlatan **Felâtun Bey İle Rakım Efendi** romanında, az da olsa konumuzla ilgili işaretler vardır. Mustafa Meraki Efendi alafrangalık meraklısıdır. Biri kız, diğeri erkek iki çocuğu vardır. Kızı **Mihriban**'ı doğuran karısı doğum esnasında vefat eder. Yazar onun bu durumda iken vefatından dolayı şehit (3) olduğunu söyler. **Rakım Efendi**, Ziklas ailesinin iki kız çocuğuna ders verir. Onlara Türkçe öğretmek yanında diğer bazı Şark ilimleri konusunda da eğitir. Aile ve kızlar hem onun ilmine hem de dürüstlüğüne hayran olurlar. **Rakım**'ı her konuda takdir eden İngiliz aile, onun evini merak ederler. Bunun üzerine **Rakım**; onlara alaturka tarzda bir ziyafet vereceğini söyleyerek onları evine davet eder. Ancak bu davette bir müşkülâtın yaşanacağını Ziklas ailesine söyler. Ziklas -Nedir o müşkülât?" diye sorduğunda **Rakım:** "Şu ki, biz Müslüman olduğumuzdan, bizim karılar erkeklerden kaçar" (108) diyerek Müslümanlıktaki haremlik selâmlık durumunu onlara hatırlatır.

İstanbul'dan gemiye binip Paris'e doğru yolculuğa çıkan **Nasuh Efendi**, gemideki birkaç Türk ve diğer ülkelerdeki erkek ve kadınlarla değişik konularda sohbet eder. Daha sonra trenle Paris'e gitmek için bilet alır. Görevlilerden kadın bulunmayan bir oda (103) ayırmalarını söyler. Onlar da öyle bir yer ayırırlar.

Güzel ve duygusal bir kız olan **Dürdane Hanım**, aşk konularında tecrübesizdir. Mergup, onu aldattığı hâlde onu sevmeye devam eder. Dürdane'ye yardım etmek isteyen Ulviye Hanım, bir gün Dürdane'nin konağına giderek Mergup'un onu aldattığını ve kendisini sevmediğini anlatır. Ayrıca Mergup Bey'le yaşanan nikâhsız ve gayr-ı meşru hayatın yanlışlığına değinir ve onun her gün günah (107) işlediğini söyler.

Bahtiyarlık romanının kahramanlarından olan İskenderiyeli Abdülcabbar, hayatında Avrupaî tarzı seçmiş ve benimsemiş birisi olarak karşımıza çıkar. Nusret adındaki kızını, Avrupaî usul ile yetiştirmek için bir Fransız mürebbiye olan Madam Terniye'yi Fransadan getirir. Terniye, güler yüzlü, tatlı dilli bir kadındır. Çocuklara kendini sevdirir. Tatlı dilli ve nazik olması, yazar tarafından olumlu görülürken Hristiyanlık propagandası yapması eleştirilir. Bu vesile ile sözü eğitim öğretime getiren yazar, romanın beşinci babında "Terbiye-i Nisvan" başlığıyla bizdeki ve Avrupa'daki eğitim-öğretimi karşılaştırarak kızların eğitiminin önemine değinir. Bizdeki kızların, sadece dinî yönden eğitildiğini eleştiren yazar: "Meselâ bazıları eski usulca mahalle mekteplerinde çocuklarına birkaç hatim ettirtir ve şu tahsili biraz daha ileriye götürmek arzusunda bulunur ise çocuğa bir de inşa okutur idi ki namaz kılmak için Kur'an okumağa olan ihtiyaç anlaşılabildiği hâlde yazı yazmayan ve hiç de yazmayacak olan bir kız çocuğa inşa okutmanın lüzumu bir veçhile anlaşılamaz idi. Bazıları ise kızlarını tedrisini kendileri deruhte ederek bir yandan mahalle mekteplerinde hafız olmaya kadar cebreyledikleri kızcağızları diğer taraftan dahi kendileri emsileden başlatarak bina maksud..." (102-103) şeklinde konuya değinir.

Demir Bey romanının erkek kahramanlarından **Mustafa Kamereddin**, tanıştığı **Polini** ile zamanla birbirlerini severler. İki âşık Paris'te gezerlerken birçok konuda sohbet ederler. Konu kadın meselesine gelince **Mustafa Kamereddin**: "Hakk teâlâ hazretleri kadın denilen nimet-i uzmayı birtakım fuhuş-perestanın pamal-ı levs ve habaseti olmak

için yaratmamıştır. Bir yuvanın sahibi bir familyanın validesi olmak üzere yaratmıştır" (125) diyerek İslâmiyetin bu konudaki kadına bakışını anlatmaya çalışır.

Ahmet Metin romanında da konuya değinen Ahmet Midhat, kadınlarla ilgili bilgiler verirken birçok şark kadını ile garp kadınını ahlâk yönünden karşılaştırır. Şark kadınının garp kadınına göre daha iffetli olduğunu söyler ve İslâmiyetin kadına verdiği hakları Hristiyanlığın verdiği haklardan fazla görür: "Avrupa medeniyetinin mertebe-i kemaline vusul ile müftehir olan yerlerde cümle-i fezail-i maneviyyeden olmak üzere nisvan hakkında edilen hürmetler, riayetler, tazimler, tekrimler nazar-ı gıptamıza arzolunmakta iseler de bunlarınkine ve hakikatine vâsıl olmuş bulunan bir Osmanlı hanımı tazim ve tekrimin o türlüsünü şan-ı mukaddes-i nisvanîsine hiç de lâyık bulmaz. Onların şeriat ve kanunları nazarında nisvan için tayin olunmuş bulunan hukuk-ı sahiha ve ciddiye bizim şeriat ve kanunumuzdaki hukuktan nakıstır. Erkeklerden gördükleri temellük ise derecesi ya asaletlerine ya servetlerine ya hüsünlerine, gençliklerine göre artmak eksilmek suretinde bir nezaket-i sathiyeden ibaret olup ona kapılan kadınların bilahare mutazarrır ve mahcup kalmaları pek mümkündür." (155)

Ahmet Midhat'ın romanlarında, kadınlarla ilgili değindiği konulardan biri de onların örtünmeleridir. Örtünme konusunda çok katı olmamakla beraber bunun din iffet ve ahlâkla ilgisi kurularak savunması yapılır. **Ahmet Metin** romanındaki **Neofari**, Batı kültür ve ahlâkıyla yetiştiğinden Şark kadınının içeriye kapanışından ve kapalı oluşundan bahsedince **Ahmet Metin**: "Bu medeniyet-i sahiha ve hakîkiyyeye barbarlık diyen yalnız siz değilsiniz madam! Medeniyet ile barbarlığı bihakkın tezyin edememiş bulunan bütün Avrupa ukalası söyler. O dediğim nisvan-ı muhtecibe hiç de mahbus ve mescun değildirler. Şerait-i şer'iyyesi dahilinde harekat ve sekenatında muhtardırlar" (721) diyerek onu bu konuda ikna eder.

Mehmet Celâl'in **Küçük Gelin** romanındaki kahramanlardan **Cemal**, bir tesadüfle karşılaştığı Fahriye'ye âşık olur. Bir zaman sonra evlenirler. Fahriye, bir kız çocuğu dünyaya getirir. Ancak çocuk ölüdür. Fahriye de bu doğum üzerine hasta düşer ve günlerce yatakta yatar. Daha sonra Fahriye de vefat eder. Doğumdan dolayı hastalanıp vefat ettiğinden yazar onun şehit (97) olduğunu söyler.

Mehmet Celâl'in romana adını veren **Zehra**, anne ve babasını kaybetmiş, amcası Osman Bey'in evinde kalmaktadır. Seneler geçer. Osman Bey'in hanımı vefat eder. Zehra on altı, oğlu Rıza da yirmi yaşına girer. Osman Bey, Zehra'nın bu yaştan sonra tesettürsüz Rıza ile görüşmesine müsaade etmez. Ona göre bu durum, dinen caiz değildir. Konuya değinen yazar: "Şimdi Rıza'dan kaçmaklığını Şer'-i şerif emreder. Bilmiş ol ki mesturiyet kadar bir nişane-i iffet olamaz. Rıza mektepten geldiği vakit, yalnız başını ört! dedi" (24) açıklamasını yapar.

Halit Ziya'nın **Nemide** romanında sevgililerin birbirine olan aşk durumları anlatılırken kadınların belli bir yaştan sonra erkeklere görünmesinin dinen caiz olmadığı konusuna temas edilir. "Bir aralık Şevket Bey, Nail'e, bazı esbaptan dolayı Kanlıca'ya gelmemesini rica etmeği tasavvur etti. Hatta bunu muhik göstermek üzere bir mazeret-i şer'iyye de vardı. **Nemide**'nin Nail'den mahrumiyeti iktiza ediyordu. Genç kız artık şeriatın erkeklerle ünsiyetten menettiği zümre-i nisâya dahil olacak bir sinnde idi" (113).

Mehmet Murat, **Turfanda mı Yoksa Turfa mı** romanının baş kahramanı **Mansur Bey**'in çocukluk hayatını anlatırken amcası Ahmet Elnasır'ın Cezayir'deki aile efradından bahseder. Daha sonra "Ahmet El Nasır konağında harem dairesinde bulunan kadınların kendisinden kaçmasını istemez idi" der. ve Bunun için "Biraderlerinin haremleri dahi mesturiyet-i şer'iyye tahtında olarak umumî eğlence ve müsahabete karışırlar idi" (42) şeklinde bilgi verir.

Hüseyin Cahit, **Nadide** romanında, bir kadının arzularına ulaşmak için yaptığı kötülükleri anlatırken Müslüman kadınların Batıya olan özentilerinden inançlarına muhalefet ederek açık gezdiklerine temas eder. **Fuat** ile Nadide birkaç mektuplaşmadan sonra gayr-ı meşru ilişkide bulunurlar. Nadide hamile kalır. Bu durumları anlatan **Hüseyin Cahit**, dönemin ahlâkî durumunu değerlendirirler. Eski ile yeni âdetleri ve inançları karşılaştırır. Ona göre; eski kadınlar daha dindar, kapalı ve terbiyelidir. Eski kadınlar, fazla açılıp saçılmazlar, süslenmezler ve kendilerine yabancı olan erkeklere görünmezler. **Hüseyin Cahit**'e göre, dindar bir kadının, yabancı bir erkeğe karşı süslenmesi, görünmesi, örfen ve dinen caiz değildir: "Bir kadının süslenmesi ne dinen ve

ne de kanunen memnudur. Âh! Şimdiki zamanı gördün mü? İşte her şeyi berbat eden budur yâ! Hani o uzun etekli entariler? Topuklara kadar saçlar? Hakîkî simalar nerede? Cenab-ı Hakk'ın yaratmış olduğu bir simayı beğenmeyerek tebdile kıyam ediyorlar. Ne büyük hata!... Böylelerinin yüzüne bak ne kadar soğuk bir hâl kesbettiğini görürsün! Sebebi? Kanun-ı tabiata, kanun-ı ilâhîyeye muhalefetten!" (59-60).

Nadide, **Ali Bey**'le evlenmek için her kötülüğü mübah görür. **Ali Bey**'le evlenmek için kendisine o kadar yardımı dokunan masum hizmetçi Dilrüba'yı, ona aldırdığı fare zehiriyle zehirler. Hasta yatan annesini de yatakta boğarak öldürür. Bu üzücü ve ürkütücü olaylar üzerine, araya giren yazar, yine dinî ve ahlâkî değerler konusunda uzun bilgiler verir. Kadınların, Avrupa'ya benzemek uğruna, açılıp saçıldıklarına, eski ahlâkın kalmadığına değinir. Annelerin; kızlarını iyi terbiye etmediğini anlatan yazar; konuyu inanç ve dine getirerek: "Hele bazı Avrupa şehirlerinde kol kola gezmekte olan İslâm erkek ve kadınlarının hâlâ kalbinde zerre kadar hissiyat-ı İslâmiyyesi bulunanları hüngür hüngür ağlatacak derecededir. Acaba medeniyet kelimesi ahlâk bozukluğuyla müterâdif midir?" (129) yorumunda bulunur.

Muhadarat yazarı **Fatma Âliye Hanım,** romandaki olayları bir düğün evinde başlatır. Düğün evindeki kadınlar, dinin emrettiği örtünmeye fazla dikkat etmezler. Konuya değinene yazar: "Vakıa şer'an tesettür yalnız saçların örtülmesi ise de o zarif ve mini mini mendiller saçları da tamamıyla setredemezler" (18) der. Burada hem güzel hem de çirkin kızlar bulunur. Her ne kadar çirkin kızlar beğenilmezlerse de bunlar, "Sun'ı Bâri'ye birer model olmak üzere" (19) yaratılmışlardır, şeklinde kabul edilirler. **Saî Efendi**'nin ilk hanımı Fevziye'den, **Fazile** ve **Şefik** isminde iki çocuğu doğar. **Saî Efendi**'nin kızı **Fazile**, büluğ çağına erdiği zaman, komşuları Münevver Hanım'ın oğlu **Mukaddem** ile serbestçe görüşmesi dinen (62) caiz görülmez.

Tanzimat dönemi romanlarında, İslâmiyetin kadına bakışı, kadınların yabancı erkeklere görünmemesi, haremlik-selâmlık, kadınların dinî duygularının zayıflamasının ahlâki zaafı getirdiği, doğum esnasında vefat eden kadınların şehit olarak telâkki edilmeleri, üzerinde durulan veya işaret edilen noktalardır.

2.1.1.3.4. Nikâh

Evliliğe karar veren kadın ve erkek arasındaki anlaşmayla gerçekleşen nikâh konusuna hemen hemen bütün dinlerde, değişik şekillerde rastlamak mümkündür. Biz burada, dinî nikâh konusunun, toplumun hayatına ayna olan romanlardaki işleniş şeklini göstereceğiz.

Şemseddin Samî'nin **Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat** romanında Şerife Kadın, Fıtnat'ı, zengin ve itibarlı olan **Ali Bey** ile evlendirme çalışmalarında bulunur. Sonuçta para tamahkârı olan Hacıbaba da ikna edilir ve **Fıtnat**, kandırılarak **Ali Bey**'in evine götürülür. Onların nikâhına değinen yazar: "Ali Bey'den kat'i cevap getirirler. Nişan değiştirirler. Ali Bey bir vekil tayin eder mahalle imamını çağırırlar nikâhı da kıyarlar" (119) der.

Ahmet Midhat'ın **Vah** romanının kahramanı **Necati Efendi,** romanın sonunda, Talat Bey'in boşadığı Ferdane Hanım ile, üç ay sonra nikâh-ı sâni (173) yaparak Allah'ın emriyle evlenir.

Acâib-i Âlem romanının kahramanlarından **Subhi** ile **Miss Haft**, evlenmeye karar verirler. Bunlara İngiliz yolcuları tarafından birçok sualler sorulur. Bu suallerden birisi de rızıklarını nasıl temin edecekleri konusudur. İngiliz kaptanı biraz da dalga geçercesine bu suali sorduğunda, **Subhi**'nin arkadaşı **Hicabi**: "Bu münakehe ne âşıkâne ve ne de maşukâne! Bizim itikadımıza göre Cenab-ı Hakk rezzâk-ı âlemdir. Hele akd-ı nikâh edenlerin rızkı için bir de va'di mahsus vardır" (278) diyerek İngilizi susturur. Daha sonra **Subhi Bey** ile **Miss Haft**; nikâhlarının yapılması için İstanbul'a dönerler. Çünkü, bu iki sevgili, nikâhlarının, her iki dinin âdetlerine göre yapılmasını istemektedirler. Bunun için cami ile kilisenin bulunduğu şehir İstanbul'dur. "Resm-i nikâhın icrasında isti'cal edilmedi. Zira **Miss Haft** bir Protestan ayinince icra-yı nikâhı ne derecelerde iltizam eylemekte ise **Subhi Bey** dahi şeriat-ı İslâmiyyece akd-ı nikâhı o nispette iltizam eylediğinden bu iki ihtimalin İstanbul'a cem olunabileceği nazar-ı dikkate" (288) alınır. Sonunda evlenip isteklerine kavuşan bu iki sevgili mutluluğa ererler.

Hayret romanında, hokkabazlık yapan **İsmail Azmi**, bu mesleği bazı teknolojik aletleri kullanır ve Mihriban'ın sevgilisi **Sarpson**'un bütün yaptıklarını ispat ederek ortaya çıkarır. Aradan iki buçuk yıl geçtikten sonra **Mihriban**, Müslüman olur ve İstanbul'da **Mihriban Hidayet** adını alarak **İsmail Azmi** ile "şer'an nikâhı bil-akd bir de güzel düğün" (506) yapılır. Maceralı ve hayret verici hayatları sona eren bu iki sevgili, böylece mutluluğa ererler.

Mehmet Celâl'in **Bir Kadının Hayatı** romanında, yaşlı ve zengin olan Raşit Efendi, **Ziya**'nın babasıdır. **Ziya**, birbirlerini seven ve babasının iki esiri olan Nilüfer ile Yaver'i azat ettirerek evlenmelerine vesile olur. Daha sonra dinî nikâhları yapılır. Bu konuda yazar: "Ertesi günü, nikâh, yaveri nilüfer'e şer'î bir surette rabt etti" (78) der. Böylece iki sevgili mutluluğa ererler.

Mükâfat romanında, Şevket Bey'in iyi niyetli olması sonucu gördüğü mükâfat hikâye edilir. Şevket Bey, Ahmet Bey'in kızını ister ancak olumsuz cevap alır. Daha sonra Ahmet Bey hastahanede yatarken Şevket Bey, onun iyileşmesi için elinden geleni yapar. Şevket Bey'in bu insanca davranışları zamanla Ahmet Bey'i yumuşatır. İleri sürdüğü bütün şartları Şevket Bey kabul edince kızını ona vermeye razı olur. Nikâhları, "Şeriat-ı garra-yı İslâmiyyeye uygun olarak yapılır. Bu nikâh, iki kefil, iki şahit bir de imamın huzurunda Hadiye Hanım'ı Şevket Bey'e; Şevket Bey'i Hadiye Hanım'a bir habl-i metin-i muhabbetle rabt" (71) eder.

İncelenen bütün romanlarda aşk ve evlilik konusu geçtiği hâlde, nikâhla ilgili unsurlara ancak bazı romanlarda yer verilmiştir. Yer verilen eserlerde de görüldüğü gibi çok kısa değinmekle yetinilmiştir.

2.1.1.3.5. Boşanma

Evlenen eşler arasında zamanla görülebilen boşanma, yani eşlerin birbirinden ayrılması, semavî dinlerde bazı kurallara ve şartlara bağlanmıştır. Bu başlık altında incelediğimiz romanlarda bu unsurun işleniş şeklini göreceğiz.

Ahmet Midhat Efendi'nin **Hasan Mellah** romanındaki kahramanlardan Numan, hanımından zorla boşandırıldığından intihar etmek ister. Onu gören **Hasan Mellah** engel olmaya çalışır. Numan, İnşirah ismindeki bir çerkez kız ile birbirini sevdiğini ve kızı zorla elinden alıp başkasına nikâhladıklarını ve İnşirah'la nikâhlı olmadığı hâlde öyle gösterilerek kendisinden talâk-ı selâse (604) ile boşandırıldığını anlatır. Numan ile İnşirah Hanım'ı Cezayir hâkimleri zorla birbirinden ayırmışlardır. Numan'dan, talâk-ı selâse ile boşadıktan sonra İnşirah Hanım'ı başka birisine nikâhlarlar. **Hasan Mellah**, Numan'ı da yanına alarak İnşirah Hanım'ı kurtarmaya gider. Başkasına zorla nikâhlandığından İnşirah'ı kurtarır ve Numan ile beraber odaya sokar ve kedisi de konağın kapısında bekler. Olayı duyan hükûmet ve müftü efendi gelirler. **Hasan Mellah**'a niye böyle bir işe karıştığını söylerler. Bir kadın: "Canım evlâdım! Talâk-ı selâse ile boşanmış bir nikâhsız karı yanına nasıl olur da ..." (606-607) deyince **Hasan**, ağzından ateşler püskürerek: "Şeriat benim parmağımı değil a kafamı kesse acımam, Allah'ın emrine herkes razıdır! Lâkin bir kere şu hâkim efendi gelsin de o talâk-ı selâseyi ne ispat üzerine hükmetmiş olduğunu bana anlatsın!" (609) diyerek hem dinî hükümlere bağlılığını gösterir hem de Numan'a yapılan haksızlığı vurgular. **Hasan Mellah**, İnşirah Hanım ile Numan'ı tekrar birleştirir. Cezayir hükûmeti, müftüsü ve şehir kadısı sahtekârlıkla bu işi yapmışlardır. **Hasan Mellah**'ı mahkemeye çağırırlar. Şehrin yetkilisi **Hasan Mellah**'a, nikâhlanmış bir hanımı nasıl olup da daha önce talâk-ı selâse ile boşayan Numan'a verdiğini ve bu durumun şeriata uygun olmadığını anlatır. **Hasan Mellah** ise; bizzat Kadı'nın, sahtekâr şahitler tutarak Numan'a hanımını, yani İnşirah'ı, talâk-ı selâse ile boşattırdığını ve bu gencin haksızlığa dayanamayarak intihar etmek istediğini, onu o durumdan zor

kurtardığını şehrin yetkilisi Nureddin'e söyler ve ispat eder. Şehrin kadısı görevden alınır ve olayın aslı anlaşılmış olur.

Karıkoca Masalı'nda, neredeyse sonuna kadar evlilikten ve eş seçiminde dikkat edilecek hususiyetlerden bahsedilir. Dinî unsurlarla ilgili talâk meselesinden başka bir unsura rastlanmayan romanda, Ahmet Midhat, diğer romanlarda olduğu gibi bu konuda da İslâmiyetin kadın ve erkeğe, boşanma hususunda verdiği hakları Hristiyanlıktan fazla bulur ve: "Alelhusus hamden sümme şükran bir dine tâbiim ki hiçbir hürriyetime duvar çekmediği gibi bu bapta yani keyfim hususunda dahi beni bir daire-i esaret içinde bulundurmuyor.. Kendime karı ederim. Onlar benden ben onlardan usanırsam ve iki taraf razı olursak ayrılabiliriz de. O kendisine daha başka istediği gibi bir koca bulur. Ben de bir karı bulurum. Elhamdülillah Hristiyan değilim ki bir karının esiri olayım veyahut karı benim esirim olsun" (34-35) şeklinde konuya temas eder.

Vah romanında, ilk önce **Behçet**, **Ferdane Hanım**'a ilgi duyar ancak ondan karşılık göremez. Daha sonra **Ferdane** ile **Necati** birbirlerini severek mektuplaşırlar. Olanları duyan **Ferdane**'nin kocası Talat Bey, üzüntüsünden yatağa düşer. Vefat etmeden bir gün önce birkaç akrabasını çağırarak "İcab-ı şer'îsini dahi ikmal ederek" **Ferdane Hanım'ı** boşar (167-168) ve daha sonra: "Haydi Hanımefendi! Odanıza gidiniz. Menkuhem olmayan bir kadına bakmak haramdır. Beni şu son günde irtikâp-ı haram ile muazzeb etmeyiniz" diyerek onu odasından kovar.

Ahmet Metin seyahatini tamamladıktan sonra İtalya ve Yunan adaları arasından İstanbul'a dönerken gemisindeki hesap memuru Süreyya ile hizmetçi kız Vasiliki'yi nişanlar. Bu vesile ile Neofariye, İslâmiyetin kadına verdiği hukukî durumları anlatırken araya giren yazar boşanma konusuna temasla: "Zira taaddüd-i zevcat ve talâk ve hukuk-ı zevc ve zevceye dair kâffe-i ahkâm-ı şer'iyye ve âdet-i İslâmiyyeyi bil-etraf nakl ve hikâyeden maada bunların Nasraniyyet ahkâmı ve Avrupa âdeti meyanındaki mukabilleriyle mukayasesine dahi girişerek ispat eylemiş idi ki bizdeki taaddüd-ı zevcat Avrupa'daki vahdet-i zevce ahkâmına nispetle bilakis zevce-i vahide ile kanaat demek olup Avrupa'daki zevc-i vahide ile kanaat usulü ise zevcat-ı gayr-ı madud ile maişet

demektir. Kezalik bu mukayesattan sabit oldu ki bizdeki talâk Avrupa'daki fikdan-ı talâka nispetle menâkihede yine devam olup Avrupa'daki memnuiyet-i talâk ise nisvan için hemen bir talâk-ı daimi hükmündedir. Kezalik mertebe-i tahakkuka vardı ki bizdeki nisvanın hukuku Avrupa erbab-ı hukukunu zununu hilâfina olarak tamamen mahfuz bulunduğu hâlde Avrupa nisvanının hukuku bize nispetle la-şey menzilesindedir" (696-698) açıklamasını yapar.

Ahmet Metin, bir gün yine **Neofari**'ye; evlenme, boşanma ve kadının erkeğine bağlı kalması ile ilgili nasihatlar verirken talâkla ilgili Hz.Muhammed'in bir hâdisini nakleder: "Bu hikmete mebnidir ki şeriat-ı İslâmiyye nazarında talâk caiz olmakla beraber mutlaka yani çok talâk edenler asla memduh değildirler. Peygamberimiz Hekim-i aliyyü'l-a'lâ ve Hoca-i Dânâ Efendimiz hazretleri buyurmuşlardır ki, "Yeryüzünde bir talâk vukua geldikçe âsuman titrer" Bundan maksad-ı âli izdivaç denilen şeyin ciddiyetine hikmetine tatlik eyleyen noksandır" (720).

Taaffüf romanınında **Saniha Hanım** ile **Rasih Efendi** evlenirler. Nurullah adında bir çocukları olur. Evlendikten üç yıl sonra aralarında bazı soğumalar olur. Evlerine gelen **Rasih Efendi**'nin arkadaşı Tosun Bey ile Saniha arasında gizli görüşme ve mektuplaşmalar başlar. Bunun üzerine yazar, sözü İslâmiyetteki talâk bahsine, yani boşanmaya getirir. Bu konuda: "Eğer beliyye bu dereceye kadar büyür ise, gerek o kadının gerek onun kocası Müslüman olduklarına bin teşekkür etmeli. Bu babdaki ahkâm-ı şer'iyyeyi ni'met-i uzma bilmeli. Çünkü bab-ı talâka müracaatla kocası namusunu muhafaza etmiş karısı dahi derdine derman bulmuş olur" (160-161) şeklinde açıklama yaparak bu konudaki olumlu görüşünü açıkça belirtir.

Mehmet Celâl'in **Küçük Gelin** romanının kahramanlarından **Cemal**, gördüğü Adel ismindeki bir Hristiyan kıza âşık olur. Adel ise, başkasıyla evlenir. **Cemal**, Adel'i unutmak için fakir bir kızla evlenir. Ancak annesi ve Vahide, kız fakir olduğu için onu hep küçük görüp horlarlar. Sonra da hastalıklı diyerek **Cemal**'e boşatırlar (63). Ayrıca, kendilerini haklı çıkarmak için bulaşıcı hastalıktan dolayı şeriatın da izin verdiğini söylerler.

Zehra romanının kurgusu kıskançlık üzerine şekillenir. **Zehra**, anne ve babasını kaybetmiş, amcası Osman Bey'in evinde kalmaktadır. **Zehra**'nın dayısı, daha önce **Zehra**'yı kendisi gibi sarhoş ve ayyaş olan arkadaşı Hamdi Bey'e istemiş; ancak Osman Bey, kızı vermediği gibi ona çok kızmıştır. Osman Bey, oğlu Rıza Bey'i evlendirdikten sonra vefat etmiştir. Çerkez halayık Dilnevaz, eskiden beri Rıza'yı sevmektedir. Rıza yüzbaşı olduktan sonra itfaiyecilik göreviyle Çanakkale'ye gider. **Zehra**'nın aşkıyla cinnet geçiren Hamdi Bey, **Zehra**'nın evi etrafında sürekli dolaşır. Dilnevaz, **Zehra** yazmış gibi bir kâğıda, birkaç satır yazı yazarak Hamdi Bey'i eve davet eder. Hamdi Bey, eve gelir. Bunu komşuları Sami Efendi görür. Sami Efendi, durumu Rıza'ya bir mektupla bildirir. Rıza, Çanakkale'den yazdığı mektupla hanımını talâk-ı selâse (73) ile boşadığını ve evden atmalarını bildirir. Sami Efendi, Rıza'nın onu talâk-ı selâse ile boşadığını **Zehra**'ya bildirir (78). O da yeni doğmuş çocuğunu bırakarak dayısının evine yerleşir. **Zehra**, dayısının evinde bir müddet kalır. **Zehra**'nın evinde kalmasını istemeyen dayı, bu kadını ne yapacağız diye düşünür. Rıza Bey talâk-ı selâse ile boşadığı için başkasına da nikâhlayamaz. Bunun için hülle* (103) gerekmektedir. Dayısının evinde istenmediğini hisseden **Zehra**, oradan da ayrılır. Rıza, zaman sonra Zehra'nın suçsuz olduğunu öğrenir. Yaptıklarına bin pişman olur; ama artık olanlar olmuştur. Onunla tekrar evlenmeyi düşünse de onu talâk-ı selâse ile boşadığı için bunun dinen caiz olmadığını anlar. Artık bu bir Müslüman için mümkün müydü? Bir kere daha düşünür ve "Ya hülle, yâ daimî azab-ı vicdan" (158) diyerek üzülür.

Boşanma konusu, bazen eşler arasındaki yanlış anlaşılmadan kaynaklanıp gerçekleştiği şeklinde görülürken bazen de başka dinlerle karşılaştırma olarak belirmektedir. İslâmiyetteki boşanma konusu, Ahmet Midhat tarafından Hristiyanlıktaki durumla karşılaştırıldığında, İslâmiyetin bu konudaki toleransı savunulmakta; ancak kendi içinde hoşgörülmemekte ve Hz.Muhammed'in bir hadisiyle de konuya iyi bakılmadığı vurgulanmaktadır.

---

* Üç defa kocasının boşadığı bir kadının dördüncü defa eski kocasına nikâh düşebilmesi için başka birine nikâhlanması. Müslüman bir erkek, karısını üç talâk ile boşarsa, bu kadın ile tekrar nikâhlanması haram olur. Ancak kadın, başka bir erkek ile evlenir ev onunla da anlaşamaz ve boşanıp ayrılırlar, bu hâlde isterlerse ilk evlilik hâline dönebilirler. Fakat üç talâk ile boşananlar tekrar nikâhlanmaları için şer'î imkân yok denecek kadar zayıf olduğundan başka hileli yollara gitmeleri haramdır. (YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, "Hak Dini Kur'an Dili", Diyanet İşleri Neşriyatı, İstanbul-1936, Cilt 2, s.788).

2.1.1.3.6. Esaret, Hizmetçi, Cariye ve Kölelik*

Esaret, hizmetçi, cariye ve kölelik konusu insanlık tarihinde hemen hemen bütün milletlerde görülmüştür. Bizi burada ilgilendiren, incelediğimiz romanlarda bu konunun din ve inançlarla ilgisinin kurulmuş kısımlarıdır. İslâmiyetin kutsal kitabı Kur'an'da köle ve cariyelere iyi davranılmasıyla ilgili ayet ve hükümler bulunur.* Edebiyatımızda, daha doğrusu romanlarımızda da bu konular Namık Kemal'den **Halit** Ziya'ya kadar bir çok yazar ve şair tarafından işlenmiştir. İncelediğimiz romanlarda, Samipaşazâde'nin **Sergüzeşt**, Ahmet Midhat'ın **Dünyaya İkinci Geliş, Kafkas, Felâtun Bey İle Rakım Efendi, Acâib- Âlem**'de işlenmekle beraber **Müşâhedât, Ahmet Metin** ve Mehmet Celâl'in **Bir Kadının Hayatı** 'nda hem işlenir hem de İslâmiyetle ilgisi kurulur.

Müşâhedât'ta konuya değinen yazar: "Frenk ukalası bizdeki esareti muaheze ederler ha? Esaret kelimesindeki hüküm bizim maişet-i İslâmiyyemiz âleminin neresinde görülmüştür? Hangi cariye esaretten dolayı dûçar-ı sefalet olmuştur? İçlerinden kaç tanesi kocasız kalmağa mahkûmdur Bilakis bizdeki cariyelerin ev-bark, çoluk çocuk sahibi olmak yüzünden nail olageldikleri bahtiyarlık, Beyoğlu'nca nik-baht familya kızlarında bile görülemez. Hele cariye istihdamını tervic-i esarettir diye reddederek beslemeler istihdamını muvafik-ı medeniyettir diye kabul eyleyen alafrangalık âleminin besleme bîçareleri meyanında kendisini o sefaletten kurtarabilip de ev-bark sahibi olabilenleri güç tahattur edebilecek, parmakla sayılabilecek kadar nevadirdendir" (121) şeklinde bu konunun İslâm âleminde nadir görüldüğüne dikkati çeker.

---

* Bu konularda daha geniş bilgi için, "PARLATIR, İsmail, "Tanzimat Edebiyatında Kölelik", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1992.; SARICIK, Murat, "Batılı Kölelik Anlayışı Karşısında Osmanlıda Kölelik, Cariye ve Harem", İsparta-1999" çalışmalarına bakılabilir.

*Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yıksullara, yakın komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altunda bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez. (Kur'an, Nisâ, 36). Evlenme imkânını bulamayanlar ise, Allah, lütfu ile kendilerini varlıklı kılıncaya kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenirlik) görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın. Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir. (Kur'an, Nûr, 33). Bunların dışında Bakara 177, Al-i İmran 35, Nisa 92, Mâide 89, Nahl 71, Mücâdele 3, Beled 12,13. ayetler de köle ve cariyelere iyilik ve hürriyet sağlama ile ilgili ayetlerdir., ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

Ahmet Metin romanındaki kahramanlardan **Roza**, daha önceki zamanlarında Müslümanlarla ilgili hep olumsuz şeyler duymuştur. Müslüman olan **Şirzad**'ın kendisine iyi davrandığını görünce hayret eder. **Şirzad**, İslâmiyetin güzelliğini davranışlarıyla ona göstermek ister. **Roza**'nın daha önceki kanaatına göre; Müslümanlar, barbardır. Müslümanlar, yılda bir defa Hristiyan eti yerler. **Şirzad**, ona böyle bir şeyin olmadığını anlatır. Bunlara değinen **Ahmet Metin**, değil böyle şeyler, Müslümanların savaşta ele geçirdikleri esirlere bile iyi davrandıklarına dikkati çeker ve: "Şunu da düşününüz ki Avrupalıların ellerine de bunca İslâm esirrası geçtiği hâlde Avrupalılar onlara emniyet edip de hiç bir mühim işlerinde istihdam etmezler. Esirra-yı merkumeden ilerleyip ehemmiyet kesbetmiş kimse yoktur. Müslümanlar ise Hristiyanlardan aldıkları esirraya kâmilen emniyet ederek en mühim hizmetlerinde istihdam ederler. Terbiyelerine ve akıl ve rivayetlerine göre esirradan bir çoğu münasib-i âliyeye kadar suud eylerler. Ne hacet elyevm Memalik-i İslâmiyye sevahilinde yüzbinlerce Avrupalı nüfus bulunup bunlar hep esareten İslâmiyet dairesine girmiş oldukları hâlde emniyet ve nufuz ve ehemmiyet ve hürriyet kazandıktan sonra Avrupaya dönmek daiyesine kıyam etmeyip güya asıl vatanları şark asıl dinleri dahi İslâmiyet imiş gibi kemal-i sa'y ve muhabbet ile hareket ederler. En hamiyetli Müslümanlardan hiç farkları yoktur" (591) açıklamasında bulunur. Böylece İslâm memleketlerinde yaşayan Hristiyan ve diğer inançlarda olanların kendi dinî inançlarını güzelce yaşadıklarını, onlara herhangi bir zorlamada bulunmadıklarını, esirlere bile iyi muamelede bulunduklarını anlatır.

Mehmet Celâl'in **Bir Kadının Hayatı** romanında, kısaca esaret konusuna temas edilir. Yaşlı ve zengin olan Raşit Efendi, **Ziya**'nın babasıdır. Kafkasya'dan esir olarak alınan Nilüfer ve Yaver, birbirlerini severler. **Ziya Bey**, sürekli roman okuyan birisidir. Babasının, evine aldığı Nilüfer'in psikolojik durumunu okuduğu romanlardaki bilgileriyle çözer. Kızın, daha önceki evinde bir erkek köleyi sevdiğini öğrenir. O köleyi de satın alıp eve getirir ve ikisini de babasına rica ederek azat ettirmek ister. Ancak babası Raşit Efendi, Nilüfer'i alıp odalık yapmayı düşünmektedir. Oğlu **Ziya**, buna karşı çıkar ve Nilüfer'in sevdiği Yaver'i de satın alıp ikisini evlendirir. Babası buna çok kızar. **Ziya**; babasına, bu iki ruh, Allah tarafından birbirlerine merbuttur. Birini diğerinden ayıracak, ikisinin de katili olacak, Allah'a isyan mı edeceksiniz?" (74-75) der. **Ziya Bey**, babasına bu iki kişinin Allah rızası için azat edildiğini belirten kâğıdı imzalatır. Raşit Efendi

istemeye istemeye, "Cariyem Nilüfer'i, Cenab-ı Hakk'ın rıza-yı samedaniyesi için azat ettim. Memlüküm Yaveri, Cenab-ı Hakk'ın rıza-yı samedaniyesi için azat ettim" (75-76) diyerek onları azat etmek zorunda kalır. **Ziya Bey**, birbirlerini aşırı seven Nilüfer ile Yaver'in azat edilmesine ve evlenmelerine vesile olduktan sonra Allah'ın adaletinin böylece tecelli ettiğini söyler: "Adâlet-i ilâhîye böyle hükmetti. O adâlet-i ilâhîyenin vasıta-i tebliği böyle istedi! Allah'a karşı lâzım gelen şükranı bir semaya matuf olan gözleriniz ifa ediyor! Şimdi geliniz. Adâlet-i ilâhîyenin vasıta-i tebliği bulunan şu büyük adamın eteklerini öpünüz!" Bunun üzerine Raşit Efendi'nin ayakları öpülür. Bu duruma sevinen köle Yaver: "Yarabbi! Bu ne büyüklüktür! Senin kulların içinde teferrüd etmeye lâyık bir adam, bana Nilüfer'i bağışladı" (78) diyerek şükreder. Daha sonra dinî nikâhları yapılır. Böylece bir cariye ile bir hizmetçi Müslüman olan Raşit Efendi ile oğlu tarafından evlendirilip mutluluğa kavuşturulurlar.

Romanlarında konuyu işleyen Ahmet Midhat Efendi, Osmanlıda ya da İslâm âleminde görülen esir, hizmetçi, cariye ve kölelerin pek bulunmadığını savunur. Olanların ise, az olduğunu ve onlara iyi muamele edildiği tezini savunur. Mehmet Celâl'de ise savunmadan ziyade, konuya bakışta dinî duygu ön plâna çıkar.

2.1.1.3.7. Vasiyet-Vasiyetname

Vasiyet ve vasiyetname konusu daha çok vefat, hastalık ve yolculuk anlarında en yakınlarına yapılan dinî bir vazifedir. Bu konuda Kur'an'dan ayetler de bulunmaktadır.* Bu dinî vazife günümüzde de devam etmektedir. Diğer unsurlarda olduğu gibi burada da bizi ilgilendiren durum bu konunun din ile ilişkilendirilen kısımlarıdır.

---

* Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya,, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur. (Kur'an, Bakara, 180). Her kim bunu işittikten ve kabullendikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenleredir. Şüphesiz Allah (her şeyi) işitir ve (her şeyi) bilir. (Kur'an, Bakara, 181). Her kim, vasiyet edenin haksızlığa yahut günaha meyletmesinden endişe eder de (alâkalıların) aralarını bulursa kendisine günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayan hem de esirgeyendir. (Kur'an, Bakara, 182). Bu ayetlerin dışında Nisa suresi 12 ve Maide suresi 106 ve 108. ayetleri de vasiyetle ilgilidir., ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

Ahmet Midhat'ın, **Müşâhedât** romanındaki bir vasiyet mektubu olayların seyrini değiştirir. **Siranuş**'un babası, kızını Ermeni terbiyesine terkettikten sonra Tunus'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. Ölümünden önce **Siranuş**'a bir vasiyet mektubu göndererek mal varlığını kızına bırakmıştır. Bu vasiyet mektubu konumuz açısından önem arzettiğinden aynen nakletmeyi uygun gördük:

"Vâhid ve samed olan vâlidiyet ve mevludiyetten münezzeh bulunup hiç bir ahad kendisine küfüv olamayan Hakk sübhanehu ve teâlâ hazretlerine hamd ve senadan ve dini din-i İbrahim olarak müddeası Zebur ve Tevrat ve İncil ile musaddak bulunan hâtemen-nebiyyina salât ve selâmdan ve herhangisine iktida edilse mucib-i ihtida olan âl ve ashab-ı kirâmına tardiye ve tahâyâdan sonra ben Ali bin Osman bin Topuz derim ki: Mahmiye-i Kostantiniyede Beyoğlunda sahibedâr olmamak hasebiyle mahallesi gayr-ı muin ve Ermeni taifesinden Takuhi Benet Kazar nam-ı Nasraniyyenin tevlid ettiği ve merasim-i künyeîsini **Siranuş** namına icra ettirdiği kız benim salîb-i sahih müvellidimdir. Buna benim tarafımdan muteber Seyid Mehmet Numan bin Ali ile yine tâcir-i muteber Abdülkadir İsmail bin Mehmet Hortumî şâhid-i ikame edilmişlerdir ki her ikisi mahmiye-i Kostantiniyede sâkin ve ticaretle melufturlar. Takuhi Benet Kazar tarafından da bu keyfiyete Süryanî milletinden Künisaferaşi Artin veled-i Haçik ve Ermeni milleti papazlarından Boğus veled-i Parnas şâhid-i ikame edilmişlerdir.

Dünyada evlât ve aile ıtlakına şayan kimsem olmadığından ve çocuğun selâmetini validesi nezdinde bulunarak ona tâbi olmasında gördüğümden ol veçhile büyümesine rıza-yı pederânemi izhar eylemişimdir. Bu kızdan başka vârisim olmadığından hin-i vefatımda metrûkâtımın nukuda tahviliyle esmân-ı baliğasının kendisine tahsisini dahi şahitlerime havale etmiş midir ki bunun için iktiza eyleyen evrak-ı şer ve kanun teheyyücüyle başkaca tanzim olunmuştur.

Bu vesaya kızım **Siranuş**'a tebliğ olunduğu zaman kendisi yirmi bir yaşını ikmal etmiş bir reşîde-i kâmile bulunacaktır. Diğer vesayama ittiba kılınmış ise kızım zulmet-i cehl ile nur-ı basarı münhasif bir nadan olmayıp dimağı ve kalbi nur-ı marifetle münevver bir sahib-i kemal bulunacaktır. İmdi bu salîb-i sahih kızıma bade's-selâm ve iltihaya derim ki: Ey canpâre! Senin pederin bir dine tâbidir ki Cenab-ı Yesu' aleyhisselâmın Meryem-i

Uzera'dan bilâ-peder ve Ruhullah olarak tevlid eylediğine o din-i mübin hasebiyle mümindir. İhtilâfat-ı Nasaradan kat'ı nazar olunursa hakikat-ı Nasraniyye dahi budur. Amma validen bir dine tâbidir ki Hâtemü'l-Enbiya Efendimiz hazretlerinin bi'setleri o dince müsellem değildir. Ey mahsûl-i fuadım! Eğer validen dininde kalır isen pederinden li'l-ebed cüdalığa rıza göstermiş olacaksın. Eğer din-i pederi kabul eyler isen validenin dinindeki hakikat-ı asliye ve esasiyeyi de hıfzeylemiş olacaksın. Bu hâlde validenle pederini sevda-yı kalbinde cemeyleyeceksin.

Ulûm-ı Nasraniyye dairesinde perveriş-yâb olduğun için şu vesaya sana garip görünür. Badi-i emirde tab'ın bundan tevahhuş eder. Amma hazım ve müteennî ol. Biraz da hakâyık-ı İslâmiyye ile tevaggul et. O zaman anlarsın ki İslâmda ikrah ve icbar yoktur. Benim sana bu vasiyetim de bir icbar değildir. Kemal-i şevk ve guramâsını kabul vesâyâya teşvik ve tahris edeceği zamana kadar teennî et. Eğer hidayet-i Rabbanîye imdada yetişir ise işte şu sen rüşd-i kâmile kadar seni unutmamış ve pederlik vazifesini ifada istitaatı kadar kusur etmemiş bulunan peder-i muhibbinin ruhunu şadetmiş olacaksın. Aksi hâlinde seni öksüz bırakmamağa alâ-kadri'l-istitaa çalışmış bulunan bir peder-i müşfiki sen öksüz bırakmış olacaksın. Zira bu âlemde benden mütevellid senden başka bir kimse yoktur ki yâdım onun kalbinde yer tutsun. Yâdigâhım yalnız senin kalbin olacaktır.

Sen henüz nev-zebân bir tıfl-ı mahbub iken seni dizlerimin üstüne alıp severek okşayarak yüzüne de dikkat-ı nazarım ile bakar idim. Bir an evvel seni büyümüş görmeğe acul olduğumdan hiç olmaz ise hayalim ile büyütür idim. Eşkâl-i hariciyece kendime müşabehet-i tâmmenî bil-müşâhede havas-ı maneviyyece dahi bu müşabehetin vukuunu arzu eyler idim. Surî olan müşabehetimizi senin de mukayesene imkân hasıl olsun diye en mahir bir ressama suretimi tasvir ve tersim ettirerek bu zarf-ı derununa koydum. Eğer manevî olan müşabehetimiz dahi ümit eylediğim mertebe-i kemalde ise sen bu satırları okur iken suretini resimde gördüğün cisim ve cesedi artık hâkester olmuş bulunacağı derkâr olan pederi yeniden ihya derecesinde bir vazife-i mevludiyet ifa eylemiş olmak için vesayamı kabul edersin.

Etmediğin surette dahi sakın etme ki seni tir-i lânete hedef ederek cezalandıracağım? Hâşâ! Ciğerparemi dinime dahil olmuş diye tasavvur ve tahayyülden memnu olacak isem bari irade ve ihtiyarımla mel'un tasavvur etmemek bahtiyarlığı olsun bende kalmalıdır. Bahtiyarlığın bu derecesine de şiddet-i ihtiyacım vardır. Her hâlde aziz ve berhudar ol nur-ı aynım." (292-294) Bu vasiyet mektubundaki bütün tabirler dinî içeriklidir. Vasiyetten öğrendiğimize göre **Siranuş**'un babası olan Tunuslu Ali Osman Topuz, dinine bağlı bir Müslümandır. Tunuslu Ali Osman Topuz, ayrıca bu uzun vasiyet mektubunda kızının Müslüman olmasını arzu eder. Bununla beraber, İslâmiyette, zorlamanın olmadığını belirtmek için onu serbest bırakır. Burada İslâmiyet ve diğer dinler hakkında da bazı bilgiler vermiştir. İslâmiyet, Hristiyanlığı aslı itibariyle içermektedir. Kızının Müslüman olmasını arzu eden baba, mektubunda bunu da belirtmektedir.

Siranuş, babasının gönderdiği vasiyet mektubundan sonra Ahmet Midhat'la konuyu değerlendirirler. Daha sonra babasının vasiyeti gereği değil kendi isteğiyle Müslümanlığı kabul eder. **Siranuş,** Müslümanlığı kabul ettikten sonra **Refet**'le evlenir. **Refet** ile **Siranuş**'un evlilikleri üzerinden bir buçuk sene geçer. **Refet** bir ticaret için Mısır'a gider. Oradan, Ahmet Midhat'a gönderdiği bir mektupta, Seyyit Mehmet Numan ile ilgili şu satırları yazarak onun ikinci vasiyetini de nasıl yaptığını belirtir: "Hicaz'a mağfiret tarzda pirimiz Seyyit Mehmet Numan'ın garik-i lücce-i gufran olduğunu o taraflardaki dostlarımızdan aldığımız mektuplardan maatteessüf okuduk. Hükûmet-i şer'iyye vasıtasıyla sülüs-i malını fukara-yı Medine'ye vasiyet etmiş. Zevcesine de hin-i vefatında böyle bir vasiyetle ibka-i nam etmesini emir ve tavsiye ederek ihsan-ı veçhile son nefesini teneffüs eylemiş. Dünyada bu adam kadar akılâne çalışkan mesut müreffeh yaşamış hiçbir kimseyi daha bilemiyorum. Âhiretinin dünyası gibi mamur olması duasındayım. Sen de bu duaya âmin diyenlerdensin. Değil mi karındaşım? Şüphe yok! Âmin! Hem de sad hezeran âmin!..." (318-319) İslâm inancına göre, insan öldükten sonra hem hayır hem de şer defteri kapanmayabilir. Hayırlı evlât bırakanlar, insanların menfaatına olan mabetler yaptıranlar, fakir kimselere yardım edenler velhasıl bütün iyi yapılan şeyler, öldükten sonra o insanın amel defterine sevap yazılacağı inancı olduğu gibi bunun tersi durumda da kötü şeylerin yazılacağı inancı İslâm inancında ön plâna çıkan konulardandır. Bu iki vasiyet mektubuyla bu dinî duyguların bulunması dikkat çekicidir.

Mehmet Celâl'in **Bir Kadının Hayatı** romanının kadın kahramanı **Melek Hanım,** Trabzon'da namusu iğfal olduktan sonra İstanbul'a gelir. Orada küçük bir kulubede iki çocuğu olur. Çocuklarını büyüttükten sonra bir gün onları kaybeder. Çocuklar bir esircinin eline düşerler. Çocuklar, büyük babaları olan Hayri Efendi tarafından satın alınıp Edirne'ye götürülmüşlerdir. Esirci Salim, çocukların adını Rüstem ve Nevreste diye değiştirmiştir. Hayri Efendi çocukların asıl ismini öğrenir, sonra annelerini sorar ve çocukların annelerinin kendi kızı olduğunu öğrenir. Yaşlı Hayri Efendi, kızı **Melek**'in öldüğünü sanmaktadır. Onun için çok üzülür. Hayatta olduğundan haberi yoktur. Üzüntüsü gün geçtikçe artan Hayri Efendi, tüm servetini torunlarına bıraktıktan altı gün sonra vefat eder. Vefat etmeden önce torunlarını Ali Efendi adındaki bir dostuna teslim edip onlara şunları vasiyet eder: "Afife! ...Senin bundan sonraki büyük baban Ali Efendi'dir. Onun sözünden çıkarsan ruhum müteezzi olur! Bir de anamı bu dünyada görmeyeceksin. Öbür dünyada gördüğün vakit söyle ki: Pederin burada bile sana gözükmekten haya ediyor. O kadar nadim olmuştur. Senden afv diliyor. Bu sözlerimi muhafa et emi yavrucuğum!..." (205). Burada pişmanlıktan doğan ve günah işleme endişesiyle yazılan bir vasiyet bulunmaktadır. Çocuklar ile anneleri romanın sonuna doğru birbirine kavuşurlar. Mutluluğa eren çocuklar, dedelerinin vasiyetini annelerine iletirler.

Mehmet Murat'ın **Turfanda mı Yoksa Turfa mı** romanının baş kahramanı **Mansur**, cephede hanımı **Zehra**'ya yazdığı bir mektupta, ona teselli vererek Allah'ın takdirine razı olmak gerektiğini vurgular ve vefat etmesi hâlinde kalan eşyasını oğluna kalmasını vasiyet eder: "Allah'a her dakika şükrettiğimiz gibi lütf ve mucizesine dahi intizar eyleriz. Lâkin tabipçe söylemek icap ederse o yolda bir mucize vaki olmadıkça İstanbul'a gelmeğe ömrümün müsait olacağı şüphelidir. Sen başka kadınlara mukayyes değilsin. Hakikatı, Allah'ın takdirini merdane karşılamağa muktedirsin. Onun için söylüyorum. Şayet maksud-ı ilâhî o yolda sadır olursa bilcümle teşebbüsatımı sana emanet edeceğim, evrakımı dahi ciğerparem Mahmut için muhafaza etmeği vasiyet ederim." (418). **Mansur**, yine eşi **Zehra Hanım**'a yazdığı bir diğer mektupta, oğlu Mahmut'u Allah'tan sonra kendisine teslim ettiğini söyler: "Allah'ın lütf ve ihsanını niyazen nisana kadar hayırlısına intizar edeceksiniz güzelim. **Zehra**'cığım! Oğlum ciğerparem Mahmut'un

senin gözlerine benzer olan iki gözünden öperek ibtida Cenab-ı Hakk'a, sonra sana emanet eylerim" (419). Bu iki vasiyette de din duygusu ön plâna çıkmaktadır.

Hüseyin Cahit'in, **Nadide** romanının kahramanlarından **Ali Bey, Fuat**'ın daha önce sevdiği kız olan **Nadide** ile evlenir. Sadece, **Nadide**'den uzak kalmak için yaşadığı mekânı değiştiren **Fuat**, gittiği çiftlikte de rahat bırakılmaz. Duygularının esiri olan **Nadide**, **Fuat**'a mektuplar göndererek ona evlenme teklifinde bulunur. **Fuat**'ı çiftliğe getirebilmek için **Ali Bey**'in konağını ateşe verir. Çıkan yangında **Ali Bey**'in birçok yeri yanar ve yatağa düşer. **Ali Bey**, **Fuat**'ı bulunduğu çiftliğe çağırır. **Fuat** ile görüşmek için mektup yazar. Efendisine samimî duygularla bağlı olan **Fuat**, yazılan mektup üzerine, mezarda rastladığı Elmas'ı da yanına alarak yola koyulur. **Fuat**, konağa gelir. İlk önce hasta olarak yatan efendisi **Ali Bey**'in odasına gider. **Ali Bey**, yatakta ölüm anlarını yaşarken **Fuat**'a, "Ben öldükten sonra **Nadide**'yi başkasıyla evlendirme. Sen de Elmas ile evlen" (353) vasiyetinde bulunur. Bu arada arzusuna kavuşmak için plânlar yapan **Nadide**, **Ali Bey** yatakta iken **Fuat**'ı kendisiyle evlenmesi için sıkıştırır. **Fuat** ise, efendisi **Ali Bey**'in, Elmas ile evlenmesini istediğini ve huzur-ı hakta yemin ettirdiğini hatırlatarak onu reddeder. Yine **Ali Bey**, son anlarını yaşarken **Fuat**, bu yemine bağlı kalacağını söyler: "Mutmain olun sevgili pederim. Elmas'ı tezevvüc ve mesut edeceğim ve zevceniz hakkında da emrettiğiniz şeyleri icraya say edeceğime her yerde hazır ve nazır olan Cenab-ı Zülcelâlin namına yemin ederim!" (399-400). Ayrıca **Ali Bey**; vefat etmeden önce **Fuat**'ı, köy imamı ve güvenilir birisini çağırtarak mal varlığını taksim eder. Mal varlığının bir kısmıyla da bir mescid-i şerif ve onun masrafını karşılayacak hisseler bırakır. Bu vasiyetnameyi, önce kendisi sonra da yanındakilere imzalatır (366-367). **Ali Bey**'in vefatı gecikince **Nadide**, Gülşen vasıtasıyla kocasını zehirletir ve ölümüne sebep olur. Ona samimî bağlı olan **Fuat**, efendisinin vefatından sonra onun vasiyetini yerine getirir ve köyde bir mescid-i şerif yaptırır (498). **Fuat**, bundan sonra da **Nadide**'nin evlilik tekliflerini reddeder. Bir yetim kız olan Elmas ile evleneceğini söyler. Romanın sonunda **Ali Bey**'in vasiyeti (399-400) gereği **Fuat** ile Elmas evlenir, mutluluğa ererler.

Fatma Âliye'nin **Muhadarat** romanının erkek kahramanlarından **Saî Efendi,** kızı **Fazile** istemediği hâlde Remzi adında zengin; ancak her gün başka bir kadınla gönül eğlendiren bir adamla evlendirir. Bu vesile ile güya **Fazile**'nin namusu temizlenmiş olur. **Fazile**, bir

yıl sonra Remzi tarafından evden kovulur. **Calibe**'nin iftiralarından dolayı **Saî Efendi** de kızını eve kabul etmez. Ne yapacağını şaşıran **Fazile**, kardeşi **Şefik**'e bir mektup bırakarak kendisini denize atıp intihar edeceğini yazar. Kardeşi, **Şefik**'e bıraktığı mektupta olanları anlatarak kimseden intikam almamasını ve kendisine eziyet edenleri Allah'a havale etmesini vasiyet eder: "Pederime benim için sitem etme! Her hâlde pederimiz olduğunu hatırından çıkarma. O zavallı adam mazurdur. Biz kendimizden ziyade ona acımalıyız. Remzi'den intikam almağa kalkışma! Bana zulüm edenleri ben Cenab-ı Allah'a havale eyledim" (268-269).

Vecihî'nin kadın kahramanın adıyla anılan romanındaki **Mehcûre**, sahaf esnafından Akif Efendi'nin kızıdır. **Mehcûre**'nin oğlu Hikmet, bir yaşına girdiğinde büyük babası Akif Efendi, hastalanır ve bir cuma gecesi vefat eder. Vefatı sırasında vasiyette bulunmayı da ihmal etmez: "Nihayet bir cuma günü akşamı saat on bir raddelerinde kendisinde sekerat-ı mevt hâli müşahade olunup badehû haremine, kerimesine, damadına iktiza eden vesayayı ikmal eyledikten sonra bir kelime-i şahadeti müteakip son nefesiyle beraber çıkan ruhu kurb-ı ehadiyyete i'tila eyledi" (149). **Mükerrem**, evlendikten altı yıl sonra Kâğıthane gezmesinde tanıdığı **Rânâ** adlı oynak ve dul bir kadınla ilişki kurar ve ondan sonra evine bakmaz olur. Kocasının cebinde ve çekmecesinde bulduğu mektuplardan durumu öğrenen ve iki çocuğuyla sefalet içinde kalan **Mehcûre**, yataklara düşer, günden güne erir ve sonunda hastahaneye kaldırılır. Bir gün ziyaretine gelen oğlu Hikmet'e "baban beni ziyarete gelsin" der. Ancak, Mehcure, günlerce kocasını beklediği hâlde o ziyaretine gelmez. En son artık vefat edeceğini ve çocukları Hikmet ile Enise'ye bakması için **Mükerrem**'e bir mektup yazar: "Binaenaleyh şu vasiyetnamemi dünyadan değil, âhiretten yazıyorum. Mezardan işitilmiş sada kadar müthiştir. Sen duymazsan Allah duyar" (356-357) diyerek acı bir şekilde ona yakınır.

Yazılan vasiyetlerin hepsi dinî içeriklidir. Bir kısmında mal varlığıyla, hayırlı şeylerin yapılması vasiyet edilirken kimisinde de pişmanlık ve işlenen günahtan endişe bulunmaktadır. Bazılarında ise tevekkül ya da Allah'a havale etme duygusu işlenmektedir. **Müşâhedât**'ta gönderilen uzun ve ilginç vasiyet mektubunda ise, birçok hayırlı şeyin yapılması vasiyet edilirken birçok da dinî konuya temas edilmiştir.

2.1.1.3.8. Kutsal Geceler, Kutsal Günler

Bütün dinlerde kutsal günler ve gecelere rastlamak mümkündür. Kutsal bir din olan İslâmiyette de kutsal günler ve geceler vardır. Bu gün ve gecelerde birçok hayırlı etkinlikler ve ibadetler yapılır. **Mehmet Murat'ın Turfanda mı Yoksa Turfa mı** romanı, Lloyd kumpanyasına ait olan Volkan vapuruna binmiş olan **Mansur Bey**'in Varna'dan İstanbul'a gelmesi ve yazarın **Mansur Bey**'in düşüncelerini ve kendi düşüncelerini ona söyletmesiyle başlar ve devam eder. Romandaki olaylar, Cuma (5) günü başlar. Bu günün Müslümanların kardeşlik günü olduğu yazar tarafından vurgulanır.

Hüseyin Cahit'in **Nadide** romanında olumlu ve olumsuz olarak bilinen iki çiftlik sahibi kahraman bulunmaktadır. Olumlu kişi **Ali Bey**, olumsuz kişi ise, Nadir Beydir. Bu iki çiftlik sahibi kahramanlar, kandil gecelerinde tebrikleşirler. Konuya değinen yazar: "Şunu da haber vermeği unutmayalım ki **Ali Bey** ile Nadir Bey birbirine uzaktan hısımdırlar. **Ali Bey**'in hâl-i münzeviyânesi kimse ile görüşmesine müsaade etmediği cihetle Nadir Bey ile görüşmezlerdi anlamayınız! Bayram'dan bayrama, namaz gecesi* tebriği için görüşürlerdi!" (144) der.

Görüldüğü gibi kutsal geceler ve günlerle ilgili unsurlara sadece iki romanda yer verilir. Buralarda da sadece konuya temes edilmekle yetinilmiştir.

2.1.1.3.9. Din Adamları, Din Büyükleri

Bütün inançlarda din adamları ve din büyükleri ya da din öncüleri bulunur. Semavî dinlerde en önde gelen din adamları Tanrı tarafından gönderilen peygamberlerdir. Peygamberlerin vefatlarından sonra onların yolunda çalışan ve onların görevlerini üstlenen insanlar da din adamları ya da din büyükleri olarak kabul edilirler. İncelediğimiz romanlarda din adamları konusunda, peygamberler ve papazlarla ilgili kısmı kendi mevzularında işlediğimizden burada bunların dışındaki din adamları ve din büyükleri

* Kandil gecesi demektir. Yazarın dipnotu.

üzerinde duracağız. **Namık Kemal**'in kahramanın adıyla anılan romanında **Cezmi**, anne ve babasını kaybettikten sonra İstanbul'a gelir. Sultan Ahmet'teki at yarışlarına katılır. Orada devlet büyüklerinin teveccühünü kazanır. İran savaşına katılmak için Osmanlı sarayına gelir ve orada Şair Nev'î ile tanışır. Nev'î'nin şairlerden savaşçı olamayacağı ve şairlikle kılıç kullanmanın birbirine benzemediğini anlatması üzerine, **Cezmi**; sahabelerden, şair ve aynı zamanda iyi bir asker olan "Abdullah Bin Revaha'ya ne buyurursunuz?" diye soru sorar. Kendini onunla kıyaslamak ister. Nev'î ise: Şu kıyâs-ı maalfârıka bak! O zat kâffe-i fezaili cami olan ashab-ı kiramdan idi" (53) diyerek onun farklı bir kahraman olduğunu belirtir.

Ahmet Midhat'ın romana adını veren kahramanı **Hasan Mellah** sevgilisi **Kuzella**'yı ararken, Mısır'a uğrar. Yazar, Mısır'daki Kölemen Devleti beylerinden olan Murat Bey'den ve onun cariyesi ile bozuşma hâdisesinden söz eder. Murat Bey'in Rifaî Şeyh'inden ve gördüğü yardımlardan bahseden yazar: "Nihayet hidayet-i Rabbanîye yetişip İskenderiye'de kâin Rifaî dergâhına dehalet eyledi ve tarikinde ilerleye ilerleye evvelâ şeyhin halifesi sonra kaim-i makamı oldu" (257) diyerek Murat Bey'in ona gidip teselli bulduğunu söyler.

Hüseyin Fellah romanında zor durumda kalan **Şehlevend** ve annesi Hesna Hanım'ı, Laz Mehmet Ali Ağa isminde bir esirci kandırarak evine götürür. **Şehlevend**'i, Mısır'a esir olarak satar, Hesna Hanım'ı ise, daha sonra evden kovar. Kimsesiz ve çaresiz kalan Hesna Hanım'a Süleyman Rahmi Efendi (66) adında bir imam yardım eder. İmam ona çamaşır yıkama işini bulur. Birçok konuda kadına yardımcı olan imam, bir gün ona hanımı vefat eden bir yaşlının talip olduğunu söyler. Kadın ise, bu teklifi kabul edeceğini ancak başından geçen hâdiseleri anlatarak bu evlilik teklifine evet diyemeyeceğini söyler. İmam ise, ona daha da acır ve onu bu konuda haklı bulur. Ayrıca imam, kadının durumunun düzelmesi için dua ve kendisini bu hâllere getirenlere de beddua eder.

Görüldüğü gibi bu konu romanlarda fazla yer almamaktadır. Cezmi'de bir sahabe, Hasan Mellah'ta bir şeyh, **Hüseyin Fellah**'ta ise bir imamın dışında bu konuda bir unsura rastlanmamıştır. Buralarda da bu din adamları hakkında fazla bilgi verilmemiş sadece temas edilmekle yetinilmiştir.

2.1.1.3.10. Ceza-Mükâfat

İstisnaları olmakla beraber incelediğimiz bütün romanlarda iyi kahramanlar mükâfat, kötüler ise, ceza görürler. Bizim üzerinde duracağımız kısım ise, bu ceza ve mükâfat verilirken din ile ilgisi kurulduğu konusu olacaktır. Yani bu ceza ve mükâfat yazar tarafından değil de Tanrı tarafından verildiğinin vurgulanması bizi ilgilendirmektedir. Burada bunları göreceğiz. Bu durum romanlarda genellikle ilâhî adalet olarak ifade edilir.

Ahmet Midhat'ın **Dünyaya İkinci Geliş** romanının sonunda; Mesut Ağa'nın yaptığı zulümler, öldürdüğü insanlar, para için yaptığı haksızlıklar hikâye edilir. Ayrıca **Osman**'ın insanlara yaptığı iyilik ve yardımlar da anlatılır. Mesut Ağa, para için yapmadığı iş kalmamıştır. **Osman** Bey ile **Nergis**'i, yedi yıla yakın mağarada bırakıp onlara zulmetmiştir. İntikamlarını almak için yaptıkları bir oyunla Mesut'u konağın altındaki karanlık bodruma koyup "mağaraya karşılık olarak" aynı ceza ile cezalandırmak isterler. Mesut Ağa'nın yaptığı diğer zulümleri de duyan **Nergis** ile **Osman**'ın gazapları gittikçe artar. Bunları anlatan yazar araya girerek onların her namazdan sonra öyle kötü bir insanın elinden kurtuldukları için şükrettiklerine dikkati çeker ve Allah'ın adaletine değinir: "**Nergis** ise her hikâyeyi dinledikçe Arap hakkında şiddet-i gadabı arttırır ve beş vakit namazda fazla olarak bir secde dahi Cenab-ı Hakk'a şükür için edip yarabbî sen ne kadar âdilsin? Kendi intikamımızı yine kendimizin almasına müsaade buyurduktan başka halkın intikamını dahi bize aldırmakla bizi bahtiyar ediyorsun." yollu tahdis-i nimette bulunur idi. Evet! Cenab-ı Hakk'ın bu kadar âdil olduğuna hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır. Lâkin bizim gibi nakıs mütalâalılar hikmet-i bî-nihaye-i rububiyeti bilmedikleri için sonradan intikamını aldırmaktan ise daha evvelden Arab'a bu kadar kudret ve muvaffakiyet vermese idi! Deriz ki ne kadar cehlimiz ne kadar humkumuz olduğu işte bununla dahi sabit olur" (118).

Hasan Mellah, sevgilisi **Kuzella**'yı kurtardıktan sonra gemisiyle İspanya'ya doğru hareket eder. Yoldaki adaları gezer. Bir hapishaneyi ziyaret ettiğinde orada Madam İlya'nın intiharına sebep olan Trillo'ya rastlar. Trillo hiçbir suçu olmadığı hâlde bir adam öldürdü diye hapse atılmıştır. Trillo, bu olayı anlatınca **Hasan Mellah**, ona daha önceki Madam İlya'nın ölümüne sebep olduğundan bu hapse düştüğünü hatırlatır. Ayrıca,

yanındakilere Allah'ın her şeyi bildiğini ve ondan hiçbir şeyin gizlenemeyeceğini böylece bu dünyada Allah'ın adaletinin gerçekleştiğini anlatarak öğütler verir: "Hayır birader! Hayır! Allah'ın bildiğini soruyor isen onun bildiği senin bildiğin gibi değildir. Marsilya limanı içine kendisini defneden bîçare karının kemikleri aransa kum altında hâlâ mevcuttur. İnsan bir kabahatini gerek hükûmetten ve gerek insanlardan ketmedebilir. Lâkin Cenab-ı Hak'tan ketmedemez. İnsan kendisini gerek hükûmetin ve gerek insanların pençe-i intikamından kurtarabilir. Lâkin Allah'ın pençe-i intikamından kurtaramaz. (...) Şu zindanda bulunan kırk elli kişinin elbette nısfından ziyadesi kayıtlarında mukayyet olan kabahatleri irtikâp etmemişlerdir. Lâkin biliniz emin olunuz ki bunlar sair cinayetlerinin cezası olarak buraya gelmişlerdir. Allah'ın adaleti muhayyiri'l-ukuldür. Bu bapta misal işte Trillo'dur. Onu burada müebbeden hapseden bîçare Madam İlya'nın kanıdır. Marsilya'da Trillo'nun hotelinde suikastla idam olunan herif dahi mutlaka bir büyük kabahatin cezasını görmüştür. Onu öldüren herif başka bir cinayet sahibi değil ise asla yakayı ele vermez. O herif olsa olsa yed-i manevi-i adaletin yazdığı a'lam-ı kaza cereyanın hükmünü icraya alet bir cellad olabilir" (439-440).

Hayatını İzmir ve çevresindeki efe ve zeybekler arasında sürdüren **Dominiko Padya**, bir gün Fas'tan dönen **Hasan Mellah**'a ait gemiyi görünce **Kuzella**'nın orada olduğunu zanneder. Gemide ise, Alonzo'nun Malta'dan gemiye aldığı Culya bulunmaktadır. **Dominiko Padya**, bu kızı **Kuzella** zannederek gemiye girer. Orada Alonzo, İlya ve Zerno tarafından yakalanır. Sahtekâr olan **Padya**, daha önce başından geçen olayları bazen doğru bazen yanlış anlatır. **Dominiko Padya**, kendini kurtarmak için başından geçenleri yalan yanlış anlatmaya çalışırken sinirlenen Zerno, sakalından tutunca sakalı düşer. Böylece onun daha önce birçok kişinin ölümüne sebep olan ve **Kuzella**'yı kaçıran **Dominiko Padya** olduğu anlaşılır. Bunun üzerine Alonzo hayret eder ve "Bre mel'un Allah'ın adaletini gördün mü ki seni kendi ayağınla bizim elimize getirdi" (571) diyerek şükreder. Daha sonraki sayfalarda, "Ekser hâlde dahi Cenab-ı Hakk'ın özü doğru olanlara ne kadar muvaffakiyetler ihsan buyurmakta olduğuna **Hasan Mellah**'ı delil göstererek ellerini: "Cânib-i semaya kaldırarak." şükreder. İlya da bu durum üzerine Allah'ın adaletinin genişliğine temasla: "Çünkü Cenab-ı Hakk'ın cilvesi dairesi pek geniştir. Bazı kere insanı âlâm içinde iken diyar-ı ebede götürür de insan adl-i ilâhînin yerini bulduğunu göremediğine müteessifen gözü açık gider. Bizim ise Cenab-ı Hakk'ın

tamame-i lütfuna her cihette mazhar olmuş ve olacak kullardan olduğumuzu her şey ispat ediyor" (575) sözlerini sarfeder. Kendini kurtarmak için yalanlarına devam eden **Padya**'yı dinleyen Alonzo, kendi kendine hayret eder ve Allah'ın adaletinin ne kadar büyük olduğunu vurgular: "Elbet bir gün olup da intikam-ı ilâhîye dûçar olacaksın. Çünkü ben Cenab-ı Hakk'ın adlini ümit etmemek gibi bir küfrü mümkün değil kabul edemem. Adl-i İlâhî ile intikam-ı Rabbanî mutlaka zuhura geleceğine intizar ederim. Nasıl ki mukaddemesi olmak üzere seni bizim elimize... dest-i intikamımıza teslim eyledi" (576).

Hüseyin Fellah romanında, Hesna Hanım'ın Mısır'da bulunan kızı, orada bir çiftçi olan **Hüseyin Fellah**'la tanışır. **Hüseyin Fellah, Şehlevend**'e bazı yardımlarda bulunmak için İstanbul'a gider. Bekir Bey; Hesna Hanım ve kızı **Şehlevend**'in kötü durumlara düşmesine sebep olmuştur. Ailelerinin bozulmasına sebep olduğu gibi zengin olan ailenin bütün mallarına sahip olarak Karun gibi zenginleşmiştir. Bekir Bey, ayrıca başkalarına da birçok kötülükler yaparak Vefa'da büyük bir konağa sahip olmuştur. Hesna Hanım'ın durumunu bilen Ömer, kendisine verilen kürek cezasına **Hüseyin Fellah** tarafından kurtarıldıktan sonra Bekir Bey'den intikam almak ister. Ancak yaptığı araştırma sonucu Bekir Bey'in konağının eşyası ile yanmış olduğunu duyar. Olanlara dayanamayan Bekir Bey'in de üzüntüsünden çıldırarak tımarhaneye konulduğunu öğrenir. Bu ibretli hâdiseyi düşünen Ömer, **Hüseyin Fellah**, İmam Süleyman Rahmi Efendi ve olaya şahit olan diğerleri hayret ederler ve Allah'ın adaletinin dünyada gerçekleştiğine inançları bir kat daha artar. İmam Süleyman Rahmi Efendi hayretinden "İnna lillahi ve inne ileyhi râciûn"[1] ayet-i kerimesini okur. **Hüseyin Fellah** ise, "Allahü ekber! Allahü ekber" diye tekbir getirir. Abdüssamed "Allahü bi-azîzin zi'ntikâm"[2] der. Ömer ise, "Hiç bir şey söylemeyip

[1] O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman: Biz Allah'ın kullarıyız ve biz ona döneceğiz, derler. (Kur'an, Bakara, 156)., ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

[2] Allah kime de hidayet ederse, artık onu saptıracak yoktur. Allah, mutlak güç sahibi ve intikam alıcı değil midir? (Kur'an, Zümer, 37)., ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

büyük bir tavr-ı itminan ve şükranla her birinin yüzüne bakar ve nasıl Allah kimsenin ahını kimseye de bırakmıyormuş" (269) der.

Hüseyin Fellah, **Şehlevend**'in haberi olmadan, İstanbul'a, onun annesinin durumunu öğrenmeye gittiği sırada, bir dayızâde olan Ahmet Bey ve diğer eşkiyalar, başka bir Cezayir Dayısı olan Kurdoğlu'nun konağını basmayı düşünürler. Ön bilgi almak için de Civelek Mustafa'yı görevlendirirler. Mustafa, **Şehlevend**'in direktifleriyle olayları plânlar ve **Şehlevend**'in annesi Hesna Hanım'ın orada olduğunu öğrenir. Civelek Mustafa, Ahmet Bey ve adamlarına Kurdoğlu'nun evini basmak için uygun olan bir günü söyler ve Ahmet Bey ve diğerleri giderler. Ancak Civelek Mustafa; Ahmet Bey ve adamlarının daha önce yaptıkları zulümleri ve haksızlıkları gördüğünden Kurdoğlu'na da bir mektup yazarak bu gece evinin basılacağını yazar. Kurdoğlu'nun adamları; Ahmet Bey ve adamlarını yaralayıp öldürürler. Yerde yaralı olarak yatan Ahmet Bey ve adamlarına, Civelek Mustafa ve **Şehlevend**, olayları nasıl plânladıklarını söylerler. Bunun üzerine Ahmet Bey ve adamları yaralı hâlde şaşırırlar ve üzüntülerinden ölürler. Ölmeden önce Civelek Mustafa, onlara Allah'ın şu ibretli sırlarını söyler: "Siz intikama kudreti bu kadar zannıyla yüreklerini yaktığınız bunca bîçarelerin gerçekten müntakimlerini yok mudur zannederdiniz? Zühd ve salahla belki de kerametle müştehir olduğunuz hâlde âlemde "Allah" denilir bir müntakîm-i hakîkî olduğunu da hiç hatıra getirmediniz mi idi? Âleme hile tuzağı Kur'anların tuzakları nihayet kendi ayaklarına dolaştığı işte bununla da sabit oldu amma Allah bu dersi size göstermek için tertip etmemiştir. Belki Allah'ın vücudunda kuvvetinde kudretinde şüpheleri olan birtakım zaif imanlı eşkiya-yı ümmete göstermek için tertip eylemiştir. Ol eşkiya-yı ümmete ki onlar kuvvet ve kudret-i ilâhîyeyi yalnız dil ucuyla itiraf ederler ve halbuki bir cürm-i cinayet işleyecekleri zaman Allah'ın basar-ı muhiti kendilerini görmüyor itikadında bulunurlar" (331-332)

Yeryüzünde Bir Melek romanında da **Şefik** ve **Raziye**'nin çektikleri sıkıntılardan bahseden yazar, sonunda Allah'ın bazı suçların cezasını âhirete bırakmadan bu dünyada verdiğini hatırlatır ve "...Zira **Şefik** birçok fenalıkların dar-ı cezası dahi bu dünya olduğuna ve Cenab-ı Müntakim-i Azam hazretlerinin birçok intikamları âhirete bırakmayıp bu dünyada aldıklarına kanaat eyleyen feylesoflardan idi..." (989) der. **Şefik**

ve **Raziye** aynı evde yakalandıktan sonra **Şefik** cezasını çekmek üzere Vidin'e gönderilir. Cezasını tamamladıktan sonra İstanbul'a dönen **Şefik**; Arife Hanım'ın bazı iftira ve oyunlarından dolayı **Raziye**'nin sefalete düştüğü konusunda bilgiler alır. Bunları araştırır. Söylenenlerin Arife Hanım'ın iftiraları olduğunu öğrendikten sonra **Raziye**'ye karşı fikri değişir ve onunla evlenmeye karar verir. Onların her işine fesat karıştırmak isteyen, zengin olduğu hâlde bütün malını **Şefik** ile **Raziye**'ye zulmetmekle geçiren Arife; öyle bir zillete düşer ki, karnını doyurmak için sokaktaki çingenelerle susam satmak zorunda kalır. **Raziye** ile **Şefik**'in evlenecekleri gün susam satan Arife Hanım ile **Şefik** karşılaşırlar. Aralarında geçen bazı konuşmalardan sonra Arife, dayanamaz ve oradan ayrılarak intihar eder. Yazar bu durumu, ilâhî adaletin tecelli etmesi şeklinde **Raziye**'nin ağzından anlatmaya çalışır: "... O zamandan beri Cenab-ı Hakk'a şükretmekteyim. Hakk teâlâ hazretlerinin bundan büyük başka hangi lütfunu aramalı ki beni mahvetmeye çalışan zalimin kendisi mahvolmuş bulunduğu hâlde işte hâl-i zillet ve sefâleti nazargâh-ı intikamındadır. **Şefik**'imin babası bunu pek hekimâne şerh ederdi. Dünyada bir kimseye fenalık edip de o fenalığın aynı bir belâya dûçar olmamak adâlet-i ilâhîyeye muvafik olamayacağını söyler idi. Herkes ettiğinin ve hatta düşündüğünün bile aynını görecektir. Derakab görmez ise bile elbette bir zaman gelip görecektir. Kötülük de böyledir, iyilik de. Bir iyilik et de denize at! Hakk onu bilir. Derler ki böyle sözler tecrübesiz ve boş yere olarak söylenmemiştir kardaşım! Tabiatında fenalık istidadı olanlar bu sözleri hezeyan zannederler ise de bu sözlerin söylenmemiş olması için tecrübeler geçmiş olmak lâzım olduğu gibi şimdiye kadar unutulup kaybolmaması için o tecrübeleri tekrar ve teceddüdü devam eylemesi lâzım gelir. Bunun aksi olarak etme komşuna gelir başına ve kişi kazdığı kuyuya kendisi düşer gibi sözler dahi böyledir. İşte köşede oturduğum yerde hep bunları düşünüp hem Hakk teâlâ hazretlerine hamd ve sena etmekte ve hem de tabiatımda fenalığa istidat var ise onu defe çalışmakta idim" (1134-1136).

Esrâr-ı Cinâyât romanının sonunda, haklı ve haksızlar belli olur. Üç kişinin ölümüne sebep olan Mustafa, iki kişiyi kurşunla, Halil Suri'yi ise, boğup tavana asarak öldürür. Yazarın anlayışı gereği bunun cezası ölüm ya da idamdır. Fakat olayların akışından anlaşılıyor ki, her ne kadar Mustafa bunları haklı olarak öldürmüş olsa da adalet önünde cezasını çekmesi gerekiyor. İşte Mustafa, Viyana'dan İstanbul'a dönerken bir köyde

cevizleri silkmek için ceviz ağacına çıkar ve oradan düşer. Halil Suri'yi astırdığı için boğazı bir çatal çubuğa geçer ve ip boğazına geçirilmiş şekilde ölür. Halil Suri ise, birçok kişinin ölümüne sebep olduğu için Mustafa tarafından odasında öldürülüp tavana asılır. Sahtekârlıklarda parmağı olan Hediye Hanım bütün paralarını haram ve meşru olmayan yollardan temin etmiştir. O da beş parasız kalıp yüzündeki güzellik gider, parasız kalarak dilencilik yapar. Olaylarda parmağı olan Mecdüddin Paşa görevinden olur ve soluğu başka bir ülkede alır. Olayları güzel bir şekilde inceleyip ortaya çıkaran Osman Sabri ve polis hafiyeliği yapan Köse, diğer lakabıyla Hafiye Necmi zenginleşerek güzel bir hayat sürmeye başlarlar. İşte bütün bunları anlatan yazar, özellikle Halil Suri'nin asılarak öldürülme hâdisesini anlatırken "el-cezâ ü min-cinsi'l-amel" başlığı altında bu konulara değinir. İslâmiyetin ve diğer bütün din ve peygamberlerin bu konularda aynı şeyi söylediklerini uzun uzun anlatır:

"Hikmet-i İslâmiyye, milel-i edyan-ı kadime hikemiyatının kâffesi üzerine teâli ve tefevvukunu zihninde biraz kudret-i temyiziyesi olan erbab-ı ukulün kâffesine teslim ettirebilirdi.

İslâma gelinceye kadar hiçbir millette eser görülmemiştir diye dava edemeyiz. Romalılarda, Yunanlılarda, Yahudilerde ve onlardan mukaddem Hintlilerde, Çinlilerde ne kadar hükema ve enbiya gelmiş ve ne kadar hikmetler sebt-i sahayıf edilmiştir ki ol bapta cüz'î bir fikir hasıl etmek için edna tafsilâta girişecek olsak ciltler doldurmak iktiza eder. Her kim üşenmez ise o tetkikatı kendi kendilerine ifa ededursunlar. Nasıl ki biz dahi üşenmemek lâzım gelen işlerde bu tetkikatı istitaatımız derecesinde icra eylemişizdir. Fakat burada tafsilât-ı zâideye girişmeye hacet kalmaksızın deriz ki: Ruus-ı hikmetten addedilmek lâzım gelen "el-cezâ ü min-cinsi'l-amel" İslâmdan evvel mevcut olan hükemanın nazar-ı ehemmiyetlerinde pek de yer tutmayan ahkâm-ı muhakkakadandır.

Her ceza onu icap eyleyen amel cinsinden olması yalnız âmâl-i dünyeviyyenin mükâfat-ı uhreviyyesini tayin hususunda doğru olmakla kalmaz. İhsanın ihsandan başka cezası var mıdır? Kaziyesi umur-ı dünyeviyye için dahi müsellemattan olduğu her zaman görüle gelmektedir.

Maksadımız iyiliğe kemlik sözünü hükümden düşürmek değildir. Ebnâ-yı beşerin tabayii ol kadar muhteliftir ki iyiliğe kemlik menzilesine şan-ı insaniyetini tenzil eyleyen denî-meşrebân filhakika pek çokturlar. Nasıl ki kemliğe iyilik mürüvvet-i civan merdanesinde bulunan uluvv-i tab erbabı dahi bilküllîye ender değildir. Fakat bunlar her hâlde insanların kendi cibilliyetlerine göre icra-yı hükmeder şeyler olup cezasının amel cinsinden olması ise Cenab-ı Hakk'ın adalet-i müntakimhanesine taallûku olan ve nezaketi, ehemmiyeti ve insanlar için mucib-i ibret ve intibah olmaklığa liyakati müsellem bulunmak lâzım gelen bir mesele-i fevkalâdedir.

Kavanin-i siyasiyye cezanın amel cinsinden olmasına her meselede harfi harfine tatbik-i muamele etmiyorsa da o esastan bilküllîyye mübaadet dahi eylemiyor. Amel-i hayr erbabını mükâfatlandıran kavanine mukabil amel-i şer'î mükâfatlandıran kavanin bir nokta-i nazardan telâkki edilecek olursa ihsanın ihsandan başka cezası var mıdır? Hükm-i âlisi şems-i taban gibi insanın nazar-ı ibretinde lâmi ve nümayan oluyor. Kısas hususunda ceza amel cinsinden olmak bir çok yerlerde bu günkü güne kadar mer'î ve mer'î olup bazı yerlerde ise insanı kısasen öldürüp mezara tıkmaya bedel canlı iken zindana tıkmak sureti bit-tercih zindanın sağ insanlar kabri olmaklığından ibaret bulunan bir teşbihe âdeta hakikat rengi verdiriliyor. Lâkin ne kadar olsa erbab-ı şerr ve fesat mutlaka cezasız kalmıyor.

Eşirrânın pençe-i mücazattan tahlis-i giribân edebilmesi velev-süllim suret-i zahirede mümkün gibi görünse dahi hakikaten bu halas asla mümkün ve mutasavver değildir. Mazlumun intikam-ı ilâhîden maada penahı olmadığından zalim her ne suretle olursa olsun kanun pençesinden kurtulduktan sonra mutlaka pençe-i intikam-ı rabbaniye dûçar olduğu görülür. Filhal ve serian değilse bile bir zaman zarfında belâsını bulduğu müşahade olunuyor ki bu dahi Cenab-ı Adil-i Mutlak'ta ihmal olmayıp olsa olsa imhal bulunduğu mütalâasına kuvvet veriyor" (178-179). Ahmet Midhat, daha sonraki sayfalarda aynı konuya devam eder: "Hezarfen Mustafa'nın dûçar olduğu işbu su-i akibet bütün erbab-ı intibah için mucib-i ibret bir keyfiyettir. İrtikâp eylediği cinâyât-ı hûn-rîzâne hususunda Mustafa eğerçi kendisini mazur görmüş ve çok fikir sahipleri nezdinde bu mazuriyetini teslim ettirebileceği dahi memul bulunmuşsa da Cenab-ı Hakk herkesin

kendisi istediği gibi icra-yı adalet etmesini nizam-ı âleme mugayir bir hâl görmesi ile olur olmaz âdi adamları değil padişahları bile öyle istedikleri gibi icra-yı mücazattan men için şeriatlar, kanunlar vaz'ını takdir buyurmuştur. Benî beşerde fikr-i adalet ne kadar büyük olursa olsun hasbel-beşeriyye hiçbir kimse emraz-ı nefsaniyeden hâli olamayacağı münasebetle hiddet ve gazap pek çok büyük adamları bile hem de cümle nezdinde haklı görülecek hususat-ı lâzımede derece-i lüzumundan fazla mücazat-ı şedideye sevkeyler ki bunun da zulümden hiç farkı olamaz. Binaenalazalik ihkak-ı hakka memur olanlar bile mahkumlar hakkında kendi hiddet ve gazaplarına muvafik gelecek yolda cezalar tayin etmeyip işi daima hükm-i şer-'i şerîfe ve mukteza-yı kanun-ı münife havale etmelidirler ki hatta bihakkın icra-yı adalet etmiş olsunlar. Ahâd-ı nasın ise intikam yolunda bile ve icra-yı adalet ve ihkak-ı hak namı ile dahi bir kimse üzerine el kaldırması ayn-ı cinayettir." Kalpazan Mustafa olayı için de "İnsan bu yoldaki cinayetlerin ceza-yı kanuniyesinden kendisini kurtarabilse dahi Cenab-ı Adil-i Mutlak hazretlerinin adalet-i ezeliye ve ebedîyesi de caninin yakasını bırakmayarak icra-yı kısas için azîm ceviz ağacı üzerinde dahi bir darağacı bulmaktan aciz kalmaz. Takdir-i Rabbanî'yi, tedbir-i insanî asla tağyir ve tebdil edemiyor. Bu eskiden beri malûm olmuş bir kaziyedir. Meğer mahkeme-i adâlet-i ilâhîyede verilmiş olan bir hüküm dahi kabil-i istinaf ve temyiz değilmiş. Zira bîçare hezarfen Mustafa hakkında merhamet-nisar-ı intişar olan aff-ı ilân-ı resmînin hiç hükmü kalmadı" der ve insanların nefislerine uymaktan kaçınmaları için: "İmdi kemal-i teslimiyet ve itikad-ı kâmil ile dua edelim ki Cenab-ı Hakk cümlemizi "emraz-ı nefsaniyemize mağlûbiyetten muhafaza buyursun. Amîn!" (223-224) diyerek romanı bitirir. Ahmet Midhat'ın diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da olayların sonunda haklı ve haksız olan ortaya çıkarılır ve haksız olanlar aynı ceza ya da ona yakın bir ceza ile cezalandırılırlar. Böylece adalet-i İlâhîye bu dünyada da tecellî etmiş olur. Burada "el-cezâ ü min-cinsi'l-amel" kuralı gereği, bütün iyilik ve kötülük yapanlar aynı ceza ile cezalandırılır veya mükâfatlandırılırlar.

Gürcü Kızı romanındaki kahramanlardan **Kalatasof**, **Prenses Meryem**'in kocası öldükten sonra onu elde etmek istemiş; ancak Meryem ona yüz vermemiştir. Bunu beceremeyince **Prenses Meryem**'in mal varlığını idare ettiğinden onu soymak istemiş; ancak **Prenses Meryem**'in dirayeti buna engel olmuştur. **Kalatasof**, daha sonra **Prenses**

Meryem hakkında plânlar yapar ve Prens Çiçenof vasıtasıyla onu Kazan valisi Ejder Han'ın yanına sürdürür. Yaptıklarını hep kurnazca ve gizlice gerçekleştiren **Kalatasof**, bunların yanına kâr kalacağını sanmıştır. Ancak adalet-i İlâhîye yaptıklarının cezasını bu dünyada ona çektirmiştir (60). Olayların gelişimi sırasında her kötülüğü yapan **Kalatasof,** yaptıklarının yanına kalacağını sanar. Ancak her kötülük sonunda ona adalet-i ilâhiye cezasını verir. Bu durumlara farklı zamanlarda değinen yazar bazen kendisi bazen de kahramanların sözleriyle konu ile ilgili sarfettiği cümleler dikkat çekicidir: "O gün gönlümü gözümü Hakk celle ve alâ hazretlerinin dergâh-ı manevisine tevcih ederek söylediğim söz hatırında mıdır? Hoş imdi! Adalet-i İlâhîye kimsenin hakkını kimsede bırakmaz demiş idim. İşte Hakk teâlâ hazretleri eser-i adaletini gösterdi. Seni benim elime düşürdü" (78) "...Bunca hukuk ve intikam altında bulunan habisin hiçbir şeyin sonunda feyz bulamaması adâlet-i ilâhîye muktezasından olmasıyla nihayet bu ticaret-i âhiresinin de seyyiesini çekmiş" (99). "Böyle hırçın adamların cümlesi için muhakkak bulunan su-i akibet **Kalatasof** içindeki encamkâr gelip çıkmıştır ki adalet-i İlâhîye muktezasından olan bu intikamat-ı muhakka alınmayıp da sitemkaranın ettikleri ecirler gadırlar yanlarına kâr kalacak olsa maâzallahu teâlâ insanların adalet-i rabbaniyeden emniyetleri münselip olacağı derkârdır" (101) "Vakıa bu da ihkak-ı hak sayılmaktan ziyade günah ve vebali icra edenlerin üstünde kalması lâzım gelecek bir zulm-i sarihtir. Lâkin bizim serseri **Kalatasof** gibi bin fenalık yapmış oldukları hâlde ceza-yı kanunisini görmemiş bulunanlar için bazı kere intikam ve adalet-i ilâhîye bu surette cilvenüma olur ki bir fikr-i hikmetle düşünülecek olur ise bu da **Kalatasof** gibi şakiler için muhakkak ve seza bir ceza yerine kaim olur" (102) "**Kalatasofzade** ile baba Köhen'den asıl **Kalatasof**'a dair almış bulunduğum malûmat beni yalnız ahlâkîyyat hususunda iktiza eden dikkat ve ihtimamdan ibaret böyle bir hikmete gark etmekle kalmamıştır. Herkesin ceza-yı amelini behemehal göreceği hususunda ibaret bulunan adalet-i İlâhîye mesele-i pür-hikmeti üzerinde de ikaz eylemiştir. Nimetiyle perverde olduğu velinimetine herkesin bir hiss-i şükran-ı tammla arz-ı müessir-i sadakata mecbur bulunduğu kâffe-i edyan ve mesâlik-i hikemiye nezdinde müsellem iken **Kalatasof**'un **Prenses Meryem** Çiçeno'ya ettiği hıyanet yanına kalmak kabil olabilir mi?" (106-107) "İşte Baba Köhen'in hanesinde **Kalatasof**'a dair aldığım malûmat şundan ibaret olup vakıa hiçbir hainin intikam-ı ilâhî pence-i manevisinden yakasını kurtaramamış bulunduğu gibi **Kalatasof**'un da bu adâlet-i ilâhîyeye dûçar olması kalben itmi'nanımı mucip olmuş idiyse de maye-i insaniyette intikamdan ziyade şefkat

karışık olmalıdır ki ben bile bu son akibetten dehşetten tedahhuş eylemiş kalmış idim" (111-112). "Ekser tedabirde insanın kendi tertibatı boşa çıkarak müdür-i hakîkî olan Hakk teâlâ hazretlerinin takdiratı asıl çaresaz olur ki..." (184).

Müşâhedât romanının olumsuz kahramanlarından **Karnik** kurnaz bir kişiliğe sahiptir. Seyit Mehmet Numan'ın her zaman yaptığı öğütlerini hazmedemeyen **Karnik**, huyundan vazgeçmez ve sahtekârlıklarına devam eder. **Karnik**; Seyit Mehmet Numan'ın ticarethanesinde çalışmış, onun servetini elde etmek ve kızıyla evlenmek için Müslüman olacağını söylemiş, **Siranuş**'la evlenmek için onun da başına bazı çoraplar örmüştür. **Siranuş'**la nikâhlarının yapılacağı gün efendisinin bir miktar parasını çalmış ve şişman bir kadınla Avusturya'ya kaçmıştır. Şişman kadın da kocasının parasını çalmıştır. Onun da parasını bitiren **Karnik**, bazı cinayet işlerine karışmış ve en sonunda, yakalanıp adalete teslim edilmiştir. Mahkemede idam cezası verilmiştir. Bunları anlatan yazar, onun yakalandığını ve birçok yolsuzluktan yargılandığını bir gazeteden okuyunca; **Karnik**'in durumu ve ilâhî adaletle ilgili şu yorumu yapar: "Bir yandan Feride'nin hastalığı beni ziyadesiyle müteessir eylemiş iken diğer taraftan pençe-i adâlet-i ilâhîye **Karnik**'in de yakasına sarılıvermiş olduğunu görünce ihtisasat-ı ibret-i beyanname fevkalhad inbisat geldi. Teessüratım arttı. Bin hükema tarafından bin türlü vakayi' ile tatbik ve tecrübe olunarak mertebe-i tahkika vardırılmıştır ki Cenab-ı Âdili'l-âdilin ahkâmü'l-hâkimin bazı müstehakların cezalarında imhal eder ise de ihmal etmez. Elbette herkesin ceza-yı amelini verecektir. Tabiatlarında şekavete inhimak olanlardan maada hiç bir kimse bu hakikat-ı zahireyi bu hikmet-i bahireyi red için cebr-i nefs eylemez. Zaten bu hakikat bu hikmet nev'-i beşerin tabiinde de yer tutmuştur. İnsan kısmı hukuk-ı âhire taarruzdan ve cinayet-i müthişeyi irtikâptan nefsini mene çalışıyor ise zannetmeyiniz ki ahkâm-ı kavaninden korktuğu için bu imtinaa bulunuyor. Ruh-ı beşer cürüm ve cinayet irtikâbından müteneffirdir. Ruh hisseder ki adalet-i ilâhîye mazlumun intikamını alacaktır. Ruh bunu hissederek bir havf-ı ilâhî ile sahibini salâh-ı hâle sevkeyler. Zihni, kalbi nice batıl ile teşevvüş etmiş kararmış olanlar o mukaddes havfi zayi ederler de ondan sonra mücrim cani olurlar." (257).

Ahmet Midhat diğer bazı romanlarında olduğu gibi **Ahmet Metin** romanında da haksızlık yapanları, tarz olarak aynı şekilde cezalandırır ve bu cezanın adalet-i ilâhîye olduğunu söyler. **Neofari**, seyahat sırasında geminin İtalyan klavuzunu denize atarak ölümüne sebep olmuştur. **Neofari**, daha sonra **Ahmet Metin**'in telkinleriyle kocasının ve kızının yanına gidip mesut bir hayat yaşamaya başladığı hâlde, kocası ve kızı ile bir gün nehir kenarında balık avlarken ayağı kayar, nehire düşer ve böylece boğulup ölür. Yani dünyada iken bile, Allah'ın adaleti tecelli edip hak yerini bulmuştur. Ahmet Midhat, uzun süren romanının hatimesini: "Ceza amel cinsindendir. Her kim zerre miktar hayır yapar ise onu görür ve her kim zerre miktar şer yaparsa onu görür" (727) cümleleriyle bitirir.

Hüseyin Cahit'in **Nadide** romanının erkek kahramanlarından **Ali Bey,** zengin ve on iki tane çiftliği bulunmaktadır. **Nadide Ali Bey**'le evlenmek ve bazı arzularına ulaşmak için her şeyi mübah görür, bu uğurda annesini bile acımasızca öldürür. Romanda olumsuz kişiliğe sahip olan kahramanların hemen hemen hepsi, olayların sonucunda cezalarını çektikleri hâlde; bütün işlerini dikkatli bir gizlilik içinde gerçekleştirmeye çalışan ve bütün olaylara sebebiyet veren, ayrıca birçok kişinin ölümüne sebep olan **Nadide**'ye bir şey olmaz. Ancak, ona da adâlet-i ilâhîye cezasını verir ve o da öylece cezalanmış olur. Konuya temas eden yazar: "Ya **Nadide** ne oldu? Adalet-i beşeriyyeden tahlis-i giriban ettiği gibi adâlet-i ilâhîyeden de kurtuldu mu? Hey hat...! Hem adâlet-i ilâhîye dûçar-ı teehhür de olmadı: Nadir Bey ve rüfekasının selb olundukları sene, memleketin şiddet-i hararetine tahammül edemeyerek şehir halkının mevsim-i seyfte birkaç ayı geçirdikleri yaylaya giderken bindiği muhfenin katırı tökezlemesiyle dört beş minare boyu uçurumdan aşağı yuvarlandı gitti..." (499) yorumunu yapar.

Fatma Âliye'nin **Muhadarat** romanının yaşlı kahramanı **Saî Efendi**'nin kızı **Fazile, Calibe** ve **Süha**'nı iftiralarından dolayı evi terketmiş ve babası tarafından huysuz biri olan Remzi'ye nikâhlanmıştır. Remzi tarafından kovulan Fazile soluğu Beyrut'ta almıştır.Fazile Beyrut'ta iken İstanbul'dan gelen bir mektup, olayların seyrini değiştirir. Mektupta, **Fazile**'nin kocası Remzi'nin feci bir şekilde öldürüldüğü haberi gelir. Bu arada

Saî Efendi de dadısı Reftar vasıtasıyla, **Calibe** ve **Süha**'nın kendisine yaptıklarının içyüzünü öğrenmiştir. İyi niyetliliği yanında saf biri olan **Saî Efendi**, çok üzülür; ancak artık olanlar olmuştur. Çaresiz kalan baba, üzüntüsünden hastalanır, yatağa düşer. Bütün bunları gelen mektupla öğrenen **Mukaddem** ile Fazile, kimseye haber vermeden İstanbul'a ani bir dönüş yaparlar. **Calibe** ise, yaptığı bütün kurnazlıklara rağmen sevdiği **Süha**, diğer aile efradı ve dostlarından ilgi görmez ve herkes ondan nefret eder. Ayrıca gayr-ı meşru ilişkide bulunduğu birisi tarafından feci şekilde dövülür. Yüzü parçalanır. Yazar bu durumu: "İşte her arzu eylediği şeye nail olmuş bulunduğu hâlde mücerret başkalarının meşruan ve muhikkan arzu eyledikleri şeylere nailiyetlerini meneylemiş olmanın cezası olarak Hakk teâlâ onu bu hâle dûçar eylemiştir. Tamam -el-cezâü-min cinsi'l-amel!-" (228) sözleriyle izah eder.

Romanlarda, ceza mükâfat olarak ele aldığımız ilâhî adalet konusuna en çok Ahmet Midhat yer vermektedir. Diğer romanlarda pek değinilmemiştir. Kısacası iyilik yapanlar mükâfat, kötülük yapanlar ise ceza görmüşlerdir. Romancılara göre Allah, bu şekilde ceza ve mükâfat vererek dünyada bile adaleti sağlamış olur.

2.1.1.3.11. İslâm Birliği

İslâm birliği başlığı altında, romanlarımızda yer alan İslâm birliğinin sağlanması fikirleri ve fiilleri üzerinde durulacaktır. Bilindiği gibi Tanzimat'tan sonra Türkçülük, İslâmcılık ve Osmanlıcalık gibi fikir akımları belirmeye başlar. Bunu biz aynı zamanda romancı da olan Namık Kemal ve Mizancı Murat'ta görüyoruz. İşte bu iki romancının ilgili eserlerine ve buradaki dikkatlere işaret edeceğiz.

Namık Kemal, tarihî bir eser olan **Cezmi** romanının baş taraflarında tarihî bilgiler vererek İslâm halifeliğinin Yavuz Sultan Selim zamanında Türklerin kuvvetiyle Osmanlılara geçtiğine değinir ve: "Sultan Selim-i Evvel küre-i zemini bir padişah için az görerek sekiz seneden ibaret olan devr-i saltanatında Mısır ile umum Arabistan ve yarı Kürdistan'ı bir merkeze rabt eyledikten başka Hilâfet-i İslâmiyye vezâifini bihakkın icraya

muktedir bir hanedana naklederek İskender'e Cengiz'e ve hatta Timur'a dağ-ı derun olan cihangirlik fikrinin İslâmiyet kuvvetiyle husulüne lâzım olan esbabı istihzar eyledi" (3) der. O dönemin önemli devlet adamlarından da bahseden yazar, İslâm birliğini sağlamak için çalışan Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'dan övgüyle bahseder: "Bahr-i Hazar yoluyla Asya dahillerine icra-yı hüküm edebilmek için Don ve Volga nehirlerini bir cetvel ile birleştirip de Selim-i Evvel'in iktiza-yı makasıdı olan ittihad-ı İslâm'a o taraftan bir tarik-i vusûl bulmakla uğraşan o Sokullu'dur" (11). İslâm birliğini kurmak için çalışanlardan birisi de **Âdil Giray**'dır. Bu ünlü devlet adamını da takdir eder. Ancak Mehmet Giray hakkında iyi şeyler söylemez: "O zamanlar hükmünce gerek necabeten ve gerek kudreten Düvel-i İslâmiyyenin eâzımından madud olan ve hilâfetin şimal hududuna kurulmuş bir büyük ordusu hükmünde bulunan Kırım Hanlığı da Devlet Giray devrindeki şaşaasını zayi etmeğe başlamış idi, çünkü Devlet Giray'a halef olan Semin (semiz) Mehmet Giray vücutça kanı su kesilmiş bir müsteski addolunacak derecelerde şişman bir şey olduğu gibi, bozulmuş, intifah etmiş bir kalbe malik idi. Cengiz âyîninin tecdidini İslâm'ın ittihadına, kendi istibdadına hilâfet-i İslâmiyyenin bekasına tercih ederdi" (13). **Âdil Giray**, fitraten şairdir ve aynı zamanda asker yaratılışlıdır. Tahâret-i vicdan ve kuvve-i irfanı, onu "Bir meslek-i diyanet ve hamiyete sevketmiştir. Merkez-i hilâfet'i İslâmı, nokta-i istinadı bilir; ve o cihetle saltanat-ı Osmaniyyenin devam-ı safvetini kendi beka-yı hayatına müreccah" (16) tutar. **Âdil Giray**, esir alınarak İran sarayına götürülür. Yazar, Adil Giray'a Cezmi'yi İran'a çağırtır. Perihan ile Adil Giray, şahı devirip idareye hâkim olmak dolayısıyla İran'da Sünnî bir devlet kurmak isterler. Böylece Osmanlı Devleti'ne hep problem çıkaran İran ile Osmanlı Devleti arasındaki kavga bitecek ve bu şekilde İslâm birliği kurulmuş olacaktır.

Mehmet Murat'ın **Turfanda mı Yoksa Turfa mı*** romanı, millî hislerin rağbette olduğu bir dönemde yazılmıştır. Eserin başından sonuna kadar, İslâm birliği tezi ile İslâm devletlerindeki eğitimsizlik işlenmiştir. İstanbul'a yeni gelen **Mansur Bey**'in durumunu duygulu cümlelerle tasvir eden yazar, İstanbul'daki her mekânın, ulvî duygular

* Mehmet Murat'ın bu romanı ve burada savunulan İslâm birliği konusu için daha geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: EMİL, Birol, "Mizancı Murat Bey Hayatı ve Eserleri". İstanbul Ün. Edeb.Fak.Yayınları, 1979.; EMİL, Birol, "**Mizancı Mehmet Murat Bey ve Romanına Dair, Turfanda mı Turfa mı**", Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul-1980.

uyandırdığını belirtir ve İstanbul'un bu durumunu ancak imanlı bir Müslümanın anlayabileceğini söyler. Mansur, İstanbul'da bulunan amcası Şeyh Salih Efendi ile tanışır. Yaz mevsimi geldiğinde **Şeyh Salih Efendi**, bütün aile efradıyla beraber köyde bulunan yalısına taşınır. Cezayir'deki kabilelerden, Fransa'ya karşı savaşmak için haber gelir ve **Şeyh Salih Efendi** bu konuyu **Mansur**'la konuşur. Ancak **Mansur** bu fikre şiddetle karşı çıkar. Cezayir ve bütün İslâm âleminin kurtulması ve İslâm birliğinin (194) sağlanması için okullar açılıp halkın eğitilmesiyle kurtuluşun sağlanacağını söyler ve fikrinde ısrar eder. **Mansur Bey**, kabile savaşlarında muvaffak olamayacağını, amcasına kesin bir dil ile ifade eder. Cezayir'in kurtulma yöntemi konusunda **Şeyh Salih Efendi**, **Mansur Bey**'i ikna edemez. O sırada yalıya; Cezayir'den, âlim bir zat olan Şeyh Ahmet Şunudi gelir. Şeyh Ahmet Şunudi ile Salih Efendi aynı fikirdedirler. **Şeyh Salih Efendi**, Ahmet Şunudi'ye "Ben **Mansur**'u ikna edemedim. Biraz da sen konuş" der. Bunun üzerine Şeyh Ahmet Şunudi ile **Mansur** arasında sohbet başlar:

"**Ahmet** -Bulunduğumuz cemiyet cemiyet-i İslâmiyyedir. Cemiyet-i asliye-i İslâmiyyenin usûl ve adabına riayetim berkemaldir. Başka türlü usûl ve adaba riayeti bilmem.

Mansur -Bir Müslüman, bir Osmanlı Türk, fikr ve mesleğini müdafaa için hiçbir kimsenin önünde izhar-ı acz edip ric'at eder mi? Hem de bu ecnebi memaliki sözünüzü anlayamadım.

Ahmet – Osmanlı ve Türk olan siz misiniz? Ünvanınız İbn-i Galib'tir, vatanınız vâdi-i ahmerdir.

Mansur – Müslümanların vatanı dindir, ünvanları, ehl-i iman, askeri halife-i resuldür. Ben elhamdulillah Müslümanım" (206-207) diyerek Şeyh Şunudi'ye İslâm inancına göre bir Müslüman için vatanın farklı olmasının önemli olmadığını, aynı zamanda bu gibi düşüncelerin İslâm birliği fikrine zarar vereceğini söyler.

Daha sonraki zamanlarda da **Mansur** ile Ahmet Şunudî, Cezayir'in kurtarılması ve İslâm birliğinin sağlanması konusunda konuşmalar olur. Ahmet Şunudi'ye göre, Cezayir'in ve Müslümanların kurtuluşu ve İslâm birliğinin sağlanmasının çaresi kılıç olarak görülürken

Mansur'a göre tek çözüm yolu maariftir (212). Yine **Mansur**, Ahmet Şunudi'ye Osmanlı ülkesini överek: "Halbukî cüz'î bir himmet ile memalik-i İslâmiyye yarım asra varmadan dünyanın en birinci mevkiini ihraz edebilecektir. Sadakat-ı kâmile, garazsız muhabbet, meyl-i sükûnet ve muhafazakârı, istidad-ı fitrî, metanet-i itikad, dindarane vazifeye ikdam, emsalsiz kanaat, şecaat hamiyyet-i milliye ehl-i İslâmda bahusus Türk kavminde derece-i nihayede olup herkes için gıbta-bahştır. Eksik olan yalnız maariftir. Onun neşri o kadar güç müdür" (214) diyerek fikirlerinde ısrar eder ve İslâm birliğinin sağlanması için bunların mutlaka yerine getirilmesi gereken işler olduğunu söyler.

Yine başka bir gün **Mansur Bey**, **Şeyh Salih Efendi** ile Ahmet Şunudi'ye İslâm devletlerinin esaretten kurtulması, İslâm birliğinin sağlanması için eğitimin şart olduğunu söyler. Hatta Müslüman çocukların Hristiyanlarca açılan okullara gönderilmesinde bile hiçbir sakıncanın olmadığını söyleyerek: "Size bir şey daha söyleyeyim mi? Belki bir fikr-i müfsidete binaen memalik-i mahruseye gelip mekâtib tesis eden misyonerlerin vücuduna bile bazan memnun oluyorum, etfâl-ı müslimenin on yaşından sonra cizvit papazlarının terbiyelerine verilmesinde o kadar büyük bir beis görmüyorum. Niçin, biliyor musunuz? Mücerret malûmat hatırı için! Hikmet-i ilâhîye-i hâlıkaya müstenid bulunan din-i mübin-i Muhammediye sâlik ehl-i iman için hatta bu cizvit mekteplerinde (tekmil-i ilm etmek şartıyla) terk-i din etmek tehlikesi yoktur. O hâlde heyet-i talimiyye içinde daha iyisi bulununcaya kadar varsın cizvit papazı dahi bulunsun! Fedakârane mesaisiyle milyonlarca altunların içimizde maksatlarına nazaran semeresiz kaldığını görsünler, neşr-i hakâyık-ı fürkâniye için cehd ve gayret usulünü ezcümle kendilerinden öğrenerek imtisal ettiğimiz vakitte (ki o vakit yakındır) nail olacağımız muvaffakiyeti de tahmin etsinler" (214-215) şeklinde konuya açıklık getirir.

Netice itibariyle Mizancı Murat, bu romanında İslâm birliğinin sağlanması için, ideal bir tip olarak seçtiği Mansur Bey vasıtasıyla bu konudaki fikirlerini anlatmak ister. İdeal bir tip olan Mansur Bey, hayatı süresince İslâm birliği fikrini gerçekleştirmek için çalışır. Romanın sonlarında evlenir. İslâm birliği fikrinin İstanbul'da gerçekleştiremeyeceğini anlayınca, hanımı Zehra, arkadaşı Mehmet Bey ve ailesini de alarak daha sakin bir yer olan Manisa'ya yerleşir. Anadolu insanını aydınlatmak için imkânları ölçüsünde okullar

açar. Yeni evli olduğu hâlde, İslâm birliği fikrini gerçekleştirmek için üç yaşındaki çocuğunu hanımı Zehra'ya teslim emanet ederek savaşa katılır. Gittiği yerlerde, yine İslâm birliği fikrini gerçekleştirmek için çalışır. Daha önce Mansur Bey'in İslâm birliği fikirlerini benimsemeyen Şeyh Ahmet Şunudi de ona katılır ve Mansur'un emrine girer.

İslâm birliği konusuna, Tanzimat dönemi romancılarından Namık Kemal ve Mizancı Mehmet Murat değinmişlerdir. Namık Kemal, bu konuda, İslâm birliği için çalışan devlet adamlarından bahsederek onları över. Mizancı Mehmet Murat ise, ideal bir tip olarak seçtiği Mansur Bey vasıtasıyla İslâm birliği tezi ile İslâm devletlerindeki eğitimsizlik konusunu işler. İslâm birliğinin gerçekleşmesi için eğitimin şart olduğunu savunur. Bu konuda, eğitim için Müslüman çocuklarının, cizvit papazlarının açmış oldukları okullara göndermesinde bile bir sakınca görmemesi dikkat çekicidir.

2.1.1.3.12. Nazar ve Göz Değmesi

İslâm inancına göre nazar ve göz değmesi olabilmektedir. Hoş görülmeyen bu konuya, Kur'an[1] ve hadislerde[2] rastlamak mümkündür. **Şemsettin Samî**'nin **Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat** romanında **Fıtnat Hanım**, onbeş yaşına kadar evden dışarıya hiç çıkmamıştır. Arasıra pencereye çıktığında Emine Hanım, nazar olacağını ve onun için muska yapmak gerektiğini söyler. Sonra da annesinin; nazardan, cinlerden ve her fenalıktan sakınması için kızına yaptırdığı muskayı düşünerek rahatlar. Evlerine gelen bir kadınla aynı konuyu konuşurlarken kadın ona, sen korkmuyormusun bu kızı balkona çıkarıyorsun? sorusuna o: "Ben de korkarım. Korkmam demem. Allah esirgeye nazardan!... Kızlara pek çok nazar değer, orası öyle. Amma kızın bir muskası var! Merhum anası bir muska bırakmış ki nazardan cinden. Her fenalıktan saklar. O muskayı hiçbir dakika boynundan çektirmem. Ne muska!... O muska bir tılsımdır. Merhum anası bilmem nasıl ele geçirmiş!

---

[1] De ki: Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfürüp büyüm yapan üfürükçülerin şerrinden ve kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım. (Kur'an, Felak,1-4). Ayrıca Bakara 102, Mâide 3, 90. ayetleri de sihir, büyü ve nazarla ilgili bilgiler içermektedirler., ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1993.

[2] Göz değmesi gerçektir. Yüksek bir dağı bile baş aşağı eder. Tirmizi, Ömer Nasuhi Bilmen, Beşyüz Hadis-i Şerif, İst.1963, s.159-160.

Bana vasiyet etti idi ki sakın bu muska gâib olmasın ve kız onsekiz yaşına bastığı gibi açıp kendisine okutmalısın. İşte daha üç sene var muskayı açmaya, bakalım içinde neler olacak!" (64) şeklinde cevap verir.

Hüseyin Rahmi'nin **Şık** romanındaki Şöhret, Potiş isminde bir aşufteye tutulur. Şöhret, her şeyini alafrangaya uydurayım derken çok komik durumlara düşer. Potiş, bunun bu yönünü bilir ve amacı onun parasından faydalanmaktır. Şöhret, Potiş'ten bir köpek temin etmesini ister. Potiş, bütün araştırmalardan sonra bir sokak köpeğini bulur, ona bir elbise giydirir ve bu köpeğin cinsinin dünyanın hiçbir yerinde bulunamayacağını Şöhret'e kabul ettirir. Bir gün; Şöhret, Potiş, Drol ve silindir şapkalı Hristo, Tepebaşı bahçesine giderler. Burada Hristo, Şöhret'ten para yürütmek için Potiş ve Şöhret'e dans dersi verir. Bu esnada Drol, yakınlarında bulunan bir mutfağa dalar. Ortalığı birbirine katar ve köpeğin kuduz olduğuna kanaat getiren bir yabancı rovelverle Drol'u öldürür. Köpeğin ölüsünü gören ve olaylardan haberi olmayan Şöhret, ona nazar değdiğini düşünerek: "Heyhat! Mahvoldum! İki akşamki bahtiyarlığımdan dolayı düşmanların isabet-i aynîye uğradım" (172) diyerek kendisine göz değdiğine inanır.

Görüldüğü gibi bu konu sadece iki romanda geçmektedir. Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat'ta nazar ve göz değmesine hem temas edilmiş hem de ondan korunmak için bir muska yapılarak içine "Allah'a ısmarlarım kızcağızım Cenab-ı Hakk seni her afetten masun buyursun" duası yazılmıştır. Şık'ta ise kendisini çekemeyenlerin kötü nazarına uğradığı inancı vurgulanmaktadır.

2.1.1.3.13. İslâmiyetin Resim ve Heykele Bakışı

İslâm coğrafyasında, resim ve heykelin gelişmemesinin sebebi, İslâmiyetin bu sanatlara olumlu bakmamasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ahmet Midhat resim ve heykel konusuna **Yer Yüzünde Bir Melek** romanında bahsederken dinle bir ilgisini kurmaz (212-213). **Müşâhedât** ve **Taffüf**'te ise hem bahseder hem de dinle ilgisini kurar.

Müşâhedât'ta bir vesile ile değinen Ahmet Midhat: "İslâmın, izâlesine memur olduğu bir din-i batılın her türlü eserini esasından kal'u kam' eylemek hikmetinin müsellemiyeti ile beraber ressamlık sanatı ne güzel şeydir? Sahâyif-i tarihte şöhret almış zevatın vukuatını, muvaffakiyetini gördükçe büyüklüğün o mertebesine varmış olan adamlara kuvve-i hayaliyemiz bir de şekl ü suret veriyor. Müzelerde bunların resimlerini gördükçe hayalimizin vücut verdiği şekl ü suret ile bir de o adamların asıl şekl ü suretleri arasındaki farkı tetebbu eyliyerek hayret-i takdirkârânemizi ona göre tadil ve tashih eyliyoruz. Tarih-i Osmanimiz sahayifinde iştihar eyliyen eazım hakkında bunun mümkün olamaması merreten ba'de uhra tessüfümüzü mucip olmuş ahvaldendir" (289) der.

Ahmet Midhat, Taaffüf'te konuyu biraz daha derinleştirir, resim ve heykel yasağının münakaşasını yapar. **Rasih Efendi** ile **Saniha Hanım** evlenirler. Nurullah adında bir çocukları olur. Evlendikten üç yıl sonra aralarında bazı soğumalar olur. Evlerine gelen **Rasih Efendi**'nin arkadaşı Tosun Bey ile Saniha arasında gizli görüşme ve mektuplaşmalar başlar. Tosun Bey ile Saniha arasındaki münasebeti, hanımının yazdığı bir mektuptan öğrenen **Rasih Efendi**, bunları önlemenin çarelerini düşünür. Sabah erken kalktığı bir gün, eşi **Saniha Hanım** ile sohbet eder. Birçok konuda konuşurlar ve bu konuşmalar esnasında İslâmiyetin resim ve heykele bakışı konusuna da değinirler.

Saniha Hanım, şömine üzerinde bulunan Venüs ve Minerva heykellerini göstererek "Hâ! Sahih. Üç senedir kaç defa hatırıma geldi de tamam soracak iken bilmem ne gibi mevani üzerine soramadım. Gerçek efendiciğim bu bapta izahat-ı lâzımeye muhtacım. İnde'l-İslâm resim memnu mudur değil midir?" diye bir soru sorar. Rasih Efendi, "Memnudur. Memnu görülmüş. Lâkin bu memnuiyetin derecesini bilmeli. Malum a? Her hükmü bir hikmet tahtında bulunan ahkâm-ı İslâmiyye meyanında evamirin derecatı olduğu gibi nevâhinin de derecatı vardır. Bir şey tahrim suretiyle memnu olmak başkadır tekrih suretiyle memnu olmak yine başkadır. Resimler mekruhtur. Yani bir tarafta muallak olan resme karşı namaz kılmak mekruhdur. Amma bu kerahet namazı bozacak derecede değildir. Meselâ namazda amel-i kesîr derecesine varamayıp amel-i kalîl derecesindedir. Hani yâ demek isterim ki namazda bir düğmeyi iliğine iliklemek derecesinde memnu değildir. Karanlıkta veyahut gözü kapalı namaz kılmak derecesinde mekruhtur" şeklinde cevap verir. Bunun üzerine biraz tatmin olan Saniha Hanım, "Öyleyse memnuiyet vakıa

ehvenleşiyor. Besbelli peder-i merhum dahi bu hakikata vâkıf olduğu için hanesinde resim bulunmasını tecviz etmiş. Resme karşı namaz kılınmayıverir vesselâm. Bir de resimlerin musattahlarıyla mücessemleri arasında bir fark var imiş. Musattahları caiz olduğu hâlde mücessemleri memnu imiş. Öyle değil mi?" diye başka bir soru sorar. Buna karşılık Rasih Efendi:

"Ulema-yı kirâm meyanında bu bapta pek çok ihtilâf vardır. Musattah ve mücessem ihtilâfi olduğu gibi canlı cansız ihtilâfi da vardır. Gölgesi yere düşecek kadar kabarık ve mücessem şeyleri gölgesi yere düşmeyecek kadar musattah şeylerden daha memnu addetmişler. Musattah olsun mücessem olsun zî-ruh resimlerini istikrah edenler dahi mevcut olup fakat bunlar (...) cansız resimleri küllîyen mübahtır diye hüküm vermişlerdir. Amma asıl nazar-ı dikkati bu memnu hikmetine atf ü hasr etmelidir" şeklinde cevap verir. Yine Saniha Hanım "Resim bulunan yere melek girmez şeytan girer imiş!" der. "O yolda dahi kaviller vardır amma bunlar memnuiyet-i vak'ayı ahad-ı nas nazarında talîl içindir. Hakikat-ı hâle gelince asıl hikmet ehl-i İslâmı esname taabbüd-i fikr ve istidad-ı kadiminden meneylemekten ibarettir" (255-258) diyen Rasih Efendi hanımını bu konuda ikna eder.

Daha sonra sohbetini sürdüren **Rasih Efendi** Hz.Muhammed'in putlarla olan mücadelesini anlatır ve: "Düşünmelidir ki asr-ı mezkurde eğer ibadet-i esnam meselesinden efkâr-ı umumîyede şemeh kalmış olsa idi içtihatta tahrim-i kat'î ile tahrim mertebesine kadar varılarak nerede bir resim görülse mahvına ümmeti mecbur ederler idi. Halbuki şiddetinin bu derecesine lüzum görmemişlerdir. Cansız resimler mübah ve canlılar mekruh sayılmak ve musattahları ziyansız ve mücessemleri ziyanlı görülmek gibi ihtilâfat dahi hakikat-i hâlde meselenin bir ehemmiyet-i ciddiye ve bir tehlike-i sahihası kalmamasından neşet eylemiştir" der. Yine bu konuda "İmdi İnde'l-İslâm kat'iyyen memnu ve şediden haram olmak lâzım gelen şey tesâvir ve heyakilde bir mabudiyet tahayyül edip de onlara perestiş-gûne bir nazarda bulunmak maddesidir. Bu nokta-i nazardan musattah resimler ile mücessemleri arasında fark olmamalıdır. Zira putperestlerin musattahane mürtesim ve mücessemen tırâşîde putları var idi. Kezalik canlı ve cansızların da farkı olmamalıdır. Çünkü putperestlerin insan ve hayvan suretinde sanemleri de var idi. Güneş ve dağ ve kaya ve nehir suretinde de. Amma İslâmda Cenab-ı

Ma'bud-i Hakîkî'den maada hiçbir kimseye pereştiş edilmemek itikad-ı sahihi bir daha kat'an ve katıbeten halel-pezir olmamak üzere yerleşmiş bulunduğundan erbab-ı içtihad tesavir hakkındaki memnuiyette şiddetin bu derecesine lüzum görmemişlerdir. Paralar üzerindeki resimleri mübah addetmişlerdir. Hatta İslâmın edvar-ı pişininde gelmiş olan hükûmetler kendileri dahi canlı ve hatta insan suretinde resimlerle muşih-i mezkükât-ı İslâmiyye dahi darbetmişlerdir ki el'ân birçokları müzelerde mahfuzdur. Birçokları ve diyebiliriz ki kâffesi tıraz-ı şevket ve saltanatları olan bayraklar üzerine arslan gibi güneş gibi ve güneş derununda kız çehresi gibi resimler dahi tersim eylemişlerdir. Binaenaleyh şu hakayık-ı ciddiye mukabilinde haneler derununda tesavir-i musattaha hakkında değil a, tesavir-i mücesseme hakkında bile havf ü vesveseyi lüzum-ı hakîkîsinden ileriye götürmeğe fikr-i hakayık-şinasanda bir mana verilemez" (265-270) şeklinde bilgiler verir.

Ahmet Midhat, resim ve heykel konusuna **Yeryüzünde Bir Melek**, **Müşâhedât** ve **Taffüf** romanlarında değinir. Birincisinde dinle bir ilgisi kurulmaz. **Müşâhedât**'ta da bir vesile ile değinir. **Taffüfte** ise bu konudaki İslâmî yasağı tartışmaya açarak konuyu derinleştirmeye çalışır. Burada konu uzunca anlatılır. Rasih Efendi konunun izahını yapmaya çalışır. İslâmiyetteki bu yasağın, putlara tapma tehlikesinin önüne geçmek için ileri sürülmüş bir tedbir olduğunu, tapmak tehlikesi olmadığı müddetçe resim yapmanın veya evinde resim bulundurmanın bir günah olmayacağını, vurgular.

2.1.1.3.14. Kutsal Mekânlar ve Şehirler

Bütün semavî dinlerde olduğu gibi İslâm dininde de bazı şehirler ve mabetler kutsal kabul edilir. İslâm dinine göre en kutsal şehir Mekke, en kutsal mabet ise, Mekke'de bulunan Kâbe'dir. Medine ve Kudüs şehri de müslümanlarca kutsal şehir olarak kabul edilir. Ayrıca bütün camiler de kutsal mabetlerdir.

Namık Kemal'in, kahramanın adıyla anılan romanında **Cezmi**, anne ve babasını kaybettikten sonra İstanbul'a gelir. Sultan Ahmet'teki at yarışlarına katılır. Orada devlet büyüklerinin teveccühünü kazanır. Bu vesile ile yazar, Sultan Ahmet Camiî ile Ayasofya hakkında bilgiler verir: "Sultan Ahmet Cami-i Şerifi'nin ki Ayasofya'ya pek karip olduğu için tenha kalır mütalâasıyla müdavim cemaatına vazife tayin olunmuşken sonraları

bayramlarda mevlitlerde yüzlerce alayların binlerce halkın mevki-i içtimaı olarak keşf-i istikbal muhal olduğuna bir bürhan-ı mütehaccir olmaktadır. Hazret-i hudayî dua-yı iftitahını okumamış ve hatta birinci temel taşını vazeden Sultan Ahmed-i Evvel rahm-i madere dahi düşmemişti" (42).

Hasan Mellah romanının Hristiyan kahramanlarından **Alonzo,** Malta adasında rastladığı Culya adındaki kız ile birbirlerini severler. Aralarında konuşurlarken **Alonzo,** "Kız sen Kudüs-ı şerifi bilir misin?" diye sorar. **Culya** ise, Kudüs'ün Hz. İsa'nın (514) memleketi olduğunu söyler.

Süleyman Muslî romanı, konusunu tarihten alan bir macera romanıdır. **Süleyman Muslî**, Kudüs civarında Hristiyan ve güzel bir kız olan **Mariya**'yı sevmeye başlar. Bu savaşlar esnasında araya giren yazar, birçok konuda olduğu gibi zaman zaman İslâmiyetle Hristiyanlığı karşılaştırır ve iki din arasında yapılan savaşlardan bahsederken kutsal bir şehir olan Kudüs hakkında da bilgiler verir. "Piyer Lermit gibi İslâmiyete düşman ve Hristiyanlık taassubu hususunda tarihin asla şüphesi olmayan bir mecnunun sözüyle bütün Avrupa yerinden uyanmış ve güya "Kudüs-i şerif"ten ve hatta imkân müsaade edecek olsa bütün "rûy-ı arzdan" ehl-i İslâmı ihraç edip "itikatlarınca zulümat-ı İslâmiyyeyi envar-ı diyanet-i Mesihiyye" ile izale için ta Avrupanın içlerinden beri derlenerek toplanarak Kudüs-i şerife kadar bir "seyl-i belâ" gibi akıp gelmişlerdir (11) der.

Ahmet Midhat'ın **Acâib-i Âlem** romanının üç seyyahı tarafından gezilen şehirlerin, tarihî ve turistik yerleri ziyaret edilirken Moskova'da bulunan Tatar Camiî de dikkatlerini çeker. Araya giren yazar: "Tatarların bir cami-i şerifi bulunduğundan **Subhi Bey** tarafından edilen ihtar üzerine üç refik cami-i şerif-i mezkuru dahi ziyarete gittiler. Cami-i şerif İran mescitleri suretinde bir şey olup egerçi büyük değil ve sanayi-i mi'mariyesi dahi o kadar mühim addolunmaz ise de gayet güzel İran kilimleri ferş edilmiş olmak ve kandilleri şamdanları temiz bulundurulmak suretiyle İstanbulca en güzel camilerden addolunabilir" (137). Caminin sadeliği, Protestan olan ve sadeliğe ehemmiyet veren **Miss Haft**'ın hoşuna gider (138).

Ahmet Metin, İtalya'nın bazı adalarındaki dinî mabetlerin daha önce Müslümanlar tarafından yapıldığına değinir. Bir de bazı yerlerdeki kiliselerin daha önce mescit ve cami olduğunu, Hristiyanların eline geçtikten sonra kiliseye çevrildiğini söyler (482-483). **Ahmet Metin**, bir İtalyan adasında gezerken burada bulunan bir kilisenin camiye çevrildiğini Neofariye söyleyince, Neofari bunu nereden çıkarıyorsunuz diye bir soru sorar. Bunun üzerine **Ahmet Metin**: "Müslümanlar dünyanın neresinde bulunsalar namaz kıldıkları zaman Kâbe-i Muazzamaya tevcih ederler. Buradan Mekke-i Mükerreme'nin mevkii tayin olunmak lâzım gelirse cenub-ı şarkiyi tamamıyla takarrub eylediği görülür. Ebniye-i sairenin cepheleri hangi cihete olur ise olsun yapılabilir ise de cevâmi-i şerifenin cepheleri mutlaka Kâbe-i Muazzama'ya müteveccih bulunmalıdır. İşte bu bina dahi öyledir. Madam!" diyerek bu konuda onu ikna etmeye çalışır. Sözlerini sürdüren **Ahmet Metin**: "Çin'den Fas'a ve Cezayir-i bahr-i okyanustan Macaristana kadar memalik-i baidede nerede bir cami-i şerif yapılmış ise cephesi tamamıyla Kâbe-i muazzamaya müteveccihtir" (494-495) der.

Müslümanlar için önemli olan kutsal mekanlar ve şehirler hakkında, görüldüğü gibi çok az bilgiye rastlıyoruz. Bahsedilen cami, Kudüs ve Kâbe'den de bir vesile ile temas edilmiştir.

2.1.1.3.15. Bâtıl İnançlar

2.1.1.3.15.1. Bâtınîlik

Kur'an ve hadislerin zahirî manalarından başka bâtınî manalarının da bulunduğunu iddia eden firkaya genel olarak Bâtınîye denir. Bu firka hicrî ikinci asırda türemiştir. Gayeleri İslâm dinini yıkmak ve siyasî zaferler elde etmektir. İslâm coğrafyasında batıl bir itikad olarak ortaya çıkan Batınîlerin en meşhur daîlerinden ya da başkanlarından birisi Hassan Sabbah'tır. Alamut kalesinde birçok faaliyet gösteren Batınîler, dönemin devlet adamlarıyla büyük mücadeleler yapmışlardır. Batınîler nasların zahirine kıymet vermezler ve onları değişik bir surette yorumlarlar. Bunlar şeriatı açıkça inkâr etmekten çekinmezler. İslâma göre haram olan şeyleri helal sayarlar. Bunların görüşlerinde yine batıl inanç olarak kabul edilen Sabiîliğin ve Mecusîliğin de tesiri vardır. Gayeleri siyasî

olduğundan İslâm dinini bertaraf etmek için her çareye başvururlar (Çubukçu, 1967: 53-55).* Batıl bir inanç olarak kabul edilen Bâtınilik konusu sadece iki romanda işlenir.

Ahmet Midhat'ın **Hasan Mellah** romanında, yaptığı kurnazlıklarla bilinen sahtekâr kahraman **Padya**, **Hasan Mellah**'ın eline düştüğü hâlde affedilir. Affedildikten sonra Cezayir'de yine boş durmaz ve **Hasan Mellah**'ı öldürmek için Casim ismindeki birisiyle işbirliği yapar. Bu gizli plânı, **Hasan Mellah**'ın öğrendiğine akıl erdirmeyen **Padya**, onu Batınîlik mezhebi şeyhi olan Hassan Sabbah'a benzetir ve: "Bu herife **Hasan Mellah** dememeli idi! **Hasan Sabbah** demeli idi. Zira bu makule işler ancak Alamut kalasının sahibi Şeyhü'l-Cebel **Hasan Sabbah**'ta görülmüştür" (671) der.

Hasan Mellah romanında kısaca değinilen Bâtınîlik konusu, **Süleyman Muslî** romanında genişçe yer alır. **Süleyman Muslî**, yapılan savaşlarda birçok kez Müslümanların Hristiyanlara karşı galebesine vesile olmuştur. **Süleyman**, sevgilisi Mariya'nın Batınîler tarafından kaçırılıp Alamut Kalesi'ne götürüldüğünü duyar. Onu kurtarmak için faaliyetlerde bulununca Yazar araya girerek Bâtınilik ve Bâtınilerle ilgili geniş bilgiler verir: "İşbu Asâş lâfzı yine Arabîden muharref olup aslı Haşîş olmak maznundur. Frenkler bu ismi Arap tarihlerinde Bâtıniye ve İsmailiye diye zikr edilen bir fırkaya ilim ittihaz etmişlerdir. Fırka-i mezkure erbabı aşağıya doğru zikr edilecek birtakım garâibi esrar dedikleri ot vasıtasıyla icra eyledikleri cihetle vech-i tesmiye dahi bu olmak lâzım gelir. (...) Bunlara Aleviler Bâtıniye ve Mülahaza ve İsmailiye ve Alamutiye dahi derler. İbtida-yı zuhurları 483 ve inkırazları 654 ve müddetleri 171 senedir. Alamut Kalesi Kozvin nevahisinde bir müstahkem Kale olup dâi-i kebir Hasan Bin Zeyd Taberistan hâkimi iken bina eylemiştir. Gayet sarp bir mevkide bulunup Bâtıniye fırkası bundan maada birkaç kaleye dahi malik idiler. Taife-i merkumenin önü **Hasan Sabbah** olup hendese ve hesap ve ahkâm-ı nücum ve sihir ilimlerini bilir idi." (92-98) Yazar, üçüncü kitabın üçüncü babının tamamında, romandaki olaylara hiç temas etmeden; bu mezhepten, o dönemdeki faaliyetlerinden, şeyhlerinden, insanları nasıl kandırıp kendilerine taraftar yaptıklarından, yaşantılarından, o dönemdeki devlet adamlarıyla olan

* Bu konuda daha geniş bilgi için şu çalışmalara da bakılabilir: ATEŞ, Ahmet, "Bâtınîye", İslâm Ansiklopedisi, Cilt:2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1993.; SUNAR, Cavit, "Bâtınîler", İslâm Felsefesi Devleri, A.Ü.İlahiyat Fak.Yayınları, A.Ü.Basımevi-1967, s.39-44.

münasebetlerinden bahseder. Batınîlerin sahte cennetlerini de genişce tasvir eden yazar, Şeyhülcebel'i bir kâfir ve zalim olarak nitelendirir. Romanın daha sonraki safhalarında, **Süleyman Muslî**'nin sevgilisini kurtarmak için onlarla olan mücadeleleri ve Şeyhülcebel olan Hasan Sabbah'ı öldürmek için yaptığı plânlar ve onu öldürüşü anlatılır.

Bâtınîye mezhebi, romanın vak'asında önemli olduğu hâlde, bu bilgiler toplu olarak bir arada verilir. Romanın vak'ası içinde sadece **Süleyman Muslî**, sevgilisi Mariya'yı kurtarmak için yola koyulması, Alamut kalesine çıkıp sevgilisi Mariya'yı onların elinden kurtarıp Hasan Sabbah'ı öldürüşü anlatılırken bahsedilir. Bâtınîler hakkında geniş bilgi veren Ahmet Midhat'ın asıl amacı şu olsa gerek: O kadar güçlü devlet adamının, birçok imkân elinde olduğu halde, Hasan Sabbah'ı öldüremeyişi anlatılarak **Süleyman Muslî**'nin, onu öldürmeyi başarmakla ne derece önemli bir kahraman olduğunu anlatmaktır.

2.1.1.3.15.2. Tılsım, Muska, Efsun, Fal, Sihir, Vampir

Batıl inançlara, hemen hemen bütün toplumlarda rastlamak mümkündür. Batıl inanç olarak saydığımız tılsım, efsun, fal, sihir, vampir unsurlarına geçmişte olduğu gibi günümüzde de birçok insan itibar etmekte ve inanmaktadır. Bizim burada amacımız, her toplumda görülebilen bu inançların romanlarki işlenişini aktarmak olacaktır.
Şemsettin Samî'nin **Taşşuk-ı Talat ve Fıtnat** romanının kahramanlarından **Fıtnat** ve yetmiş yaşını aşmış Emine Hanım beraber kalmaktadırlar. Hiç dışarı çıkarılmayan **Fıtnat Hanım**, arasıra pencereye çıktığında Emine Hanım, nazar olacağını ve onun için muska yapmak gerektiğini söyler. Sonra da annesinin; nazardan, cinlerden ve her fenalıktan sakınması için kızına yaptırdığı muskayı (64) düşünerek rahatlar.

Ahmet Midhat'ın **Çengi** romanındaki kahramanlardan **Daniş Çelebi**, küçük yaşlarda annesi tarafından Elfülleyl ve Muhayyelat gibi hayalî kitaplar okutularak büyütülmüştür. Büyüyünce de bunları gerçekmiş gibi uygulamaya sokan Çelebi, tam bir mecnun gibi hareket etmiştir. Bu durumları anlatan yazar, Çelebi'nin düştüğü komiklikleri anlatınca araya girerek; sihir ve tılsım gibi konulardan bahseder:

"Derler ki: Kibardan bir zatın kızını cinler teshir eylemiş. Okutup tedavi etmek üzere Saliha Molla'ya götürmüşler. Mezbure hangi efsunu okuduysa okuyarak kızı teshir etmiş olan cinnî zincir olduğu hâlde huzuruna getirmiş.(...) Vakıa cinnî bu definenin mutalsım bekçisi kim olduğunu haber verememiş ise de Saliha Molla bunu efsun kuvvetiyle keşf edebileceğini cezm ederek cinnînin sebîlini tahliye ve mahall-i mezkuru mübâyaa eylemiş"

Bu hurafeleri nakleden Ahmet Midhat araya girerek: "Ne dediniz? Böyle bir fikraya o zamanlar inanılmış olduğuna taaccüp mü ettiniz? Biz ise sizin taaccübünüze taaccüb ederiz. Bu günkü günde bile bu gibi efsunlara tılsımlara inananlarımız yüzde seksen nispetinden ziyadedir. Yalnız bizde değil Avrupada da öyledir. Yalnız ahad-ı nasda değil bu itikat eâzımda dahi vardır. Rivayet ederler ki Büyük Napolyon bir falcı çingene karısına fal açtırmış ve kendi eceli kurşundan ve kılıçtan ve toptan olmayıp rahat döşeğinde vefat edeceğine dair karıdan aldığı cevaba cidden inanmış. İnsanlar bu gibi zünun-ı batılaya pek kolay inandıkları hâlde inandıkları kadar suhuletle itikatlarını bozamazlar" (5) diyerek geçmişte olduğu gibi her zaman bu gibi batıl şeylere inanan insanların olduğunu söyler.

Saliha Molla'nın oğlu **Daniş Çelebi,** tılsım, efsun ve sihir sözlerini daha beşikte iken ninnî arasında validesinden işitmiştir. İlk terbiyeyi bu suretle alan **Daniş Çelebi**, gündüzleri sokak kapısından geceleri oda kapısından dışarı çıkamayıp daima validesinin kendi boğazına taktığı muskaları ve okuduğu efsunları, kurtuluşunun tek çaresi bilir (7-8). Saliha Molla, bir gün, Beykoz'da kibardan bir zatın, yine kendisi gibi kibarzâde bulunan haremi cin ve peri alâmetlerinden bir hastalıkla yatağa düşmüş olduğunu duyduğundan oraya gidip onu efsunlar (9-13). Daniş Çelebi, bir gün soytarıların toplandığı bir meclise gider. Orada, kendisine bir şeyh tarafından "azimet okutulmuş bir şerbet" içirildiğini söyler ve bu efsundan sonra başka ulvî bir âleme gittiğini orada bulunanlara anlatır (19-20).

Daniş'in annesi Saliha Molla vefat etmiştir. Böylece Peri, evde daha da rahat hareket etmektedir. Peri, Çelebi ile Arap dadının onu öldürme plânlarını onlara görünmeden dinler ve içinden: "A ahmak! Madem ki mecnunu efsunla kama ile beni öldürmeye kani edeceksin niçin evvelce okutup hazırlamadın?" (36) der. Çelebi, sabah olup yatağından

kopuyor!.." (82) şeklinde konuşurlar. **Fuat** çiftlikte iken bir gün yolu mezarlığa düşer ve babası vefat eden bir kıza rastlar ve ağlayan kızın vampir olduğunu düşünür: "Hayır! Sen değilsin şimdi burada yok idin mutlaka vampirsin!!!..." (209). Elmas, babasının ölümü üzerine mezara gider. Gece eve gelmeyince dedesi aramaya gider ve mezara gittiğini duyunca onun vampirler tarafından öldürüleceğinden korkar ve: "Aman yarabbbî!... Sen sakla!. Vampir..." (215) sözlerini bîçare ihtiyar hıçkıra hıçkıra söyler.

Halk arasında inanılan batıl itikatlara, **Taaşşuk-ı Talat**'ta muska; **Çengi**'de efsun, tılsım, sihir, fal; **Nadide** de ise, vampir olarak görülmektedir. Ayrıca Ahmet Midhat, **Çengi**'de bu gibi batıl itikatların her zaman, her toplumda yüzde seksenden fazla insanın itibar edip inandığını söylemesi de dikkat çekicidir.

Çalışmamızın bu ikinci bölümünde, İslâmiyetteki din duygusunun tezahürlerini bu şekilde tasnif ettikten sonra genel olarak şu sonuçları çıkarabiliriz: İlk başlığımız Allah'a iman ve onun varlığını birliğini kabul etmedir. Bu husus, sıkıntıdan sonra Allah'a sığınma, dua etme, beddua etme, teselli verme, teselli bulma, Allah'tan korkma, Allah'ın her şeyi bilmesi, Allah'ın muhtaç olanlara ve zor durumda kalanlara yardım edeceği inancı, kötülük yapanların Allah tarafından bu dünyada bile cezasız kalmayacağı inancı, Allah'ın birçok şeyi hikmetli yaratması, tabiattaki varlıkların hikmetlerini düşünerek Allah'a hayran olma, gibi konular etrafında tezahür eder.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İslâmiyette imanın şartlarından birisi olan melek, romanlarda fazla işlenmemiştir. İşlendiği durumlarda da genellikle güzellik ve ahlâken onlara benzetilme, kusursuzluk, onlara hesap verme, insanların günahlarını kaydetme unsuru olarak anılırlar. Kur'an'ın: "İbadet niyetiyle ezberlenmesi, ölüm esnasında ve mezar başında okunması, bazı olaylarda görüşlerini kuvvetlendirmek için ondan ayetler nakledilmesi, güzel okunduğunda insanların hoşuna gitmesi, dua niyetiyle okunması, teselli vermek amacıyla ayetler nakledilmesi, dinî hükümleri ihtiva eden kitap olarak görülmesi ve onun üzerine yemin ettirilmesi" gibi özellikleri ön plâna çıkar.

Peygamberler konusuna, en çok Ahmet Midhat Efendi yer verir. Mehmet Celâl ve Vecihî ise konuya sadece değinmekle yetinirler. Genel olarak bakıldığında Ahmet Midhat, romanlarında peygamberlerden bahsederken; bazen bir mitolojik olay olarak değinirken bazen de onların yaşadıkları mekânlardan bahseder. Ayrıca yeri geldiğinde onlardan sözler nakleder. Bazen de onların, putlara tapan kavimlerle yapılan mücadelelerine değinir. Bazı romanlarda da özellikle bazı erkekler bir motif olarak Hz. Yusuf'a benzetilir. Ahirete iman genel olarak, "sıkıntıdan dolayı âhirete sığınma, âhiretin varlığı düşünülerek teselli bulma, haksızlık yapanların âhirette ceza görecekleri düşüncesi ve iyilerin mükâfatlandırılacağı inancı, kıyamet, cennet ve cehennem" şeklinde tecelli eder. İslâmiyette imanın altıncı şartı olan kaza ve kader konusu da romanlarda işlenir. Genel olarak konuya baktığımız zaman, başa gelen hadiselerde kaderdir deyip Allah'a sığınan kahramanlar olduğu gibi buna itirazı olan kahramanlar da bulunur. Ayrıca başa gelen hadiselerde kadere itirazı olan bazı kahramanlar uyarılır. Bir de teslimiyetçi olan bazı kahramanların bu yanlış anlaşılan kader anlayışları tenkit edilir.

İncelenen romanlarda namaz ve namazla ilgili unsurlar fazla işlenmemiştir. Konuyu bütün olarak ele aldığımızda namazla ilgili unsurlara: "ezan okuma, mescit ya da cami yapma, camide namaz kılma, resim bulunan evde namaz kılma durumu, evlenen bazı kahramanların gerdekten önce namaz kılması, birkaç yerde cenaze ve vakit namazı kılma, bir seferinde teravih bir seferinde de cuma namazı kılma" şeklinde rastlanır. İslâm devletlerinde, özellikle Türkler arasında yaygın bir âdet olarak devam ettirilen mevlit okuma ya da okutma unsuruna Ahmet Midhat'ın sadece iki romanında temas edilir. Semavî bir din olan İslâmiyette, birçok mezhep olduğu hâlde incelenen eserlerde

Cezmi'nin dışındaki romanlarda konuya değinilmemiştir. Cezmi'de ise, mezhep konusu, siyasî olarak sadece Sünnî-Şiî mücadelesi şeklinde görülür.

Ahmet Midhat'ın dışındaki romancılar, eserlerinde din değiştirme ve İslâmiyetin hoşgörüsü konusuna -Mehmet Celâl hariç- değinmezler. Ahmet Midhat ise, diğer unsurlara göre, din değiştirme ve İslâmiyette hoşgörü konusuna fazlasıyla yer verir. Ahmet Midhat bu konuyu işlerken İslâmiyet, Osmanlı ve Türk kavramlarını aynı görür ve birbirinden ayırmaz. Hemen hemen her romanında İslâmiyetin Hristiyanlıktan üstün olduğunu, İslâmiyetin aslı itibariyle Hristiyanlığı da kapsadığını, İslâmiyetin, insanlara verdiği hakların fazla olduğunu anlatır. Buna rağmen Hristiyanlık âleminin kasıtlı olarak Müslümanları yanlış anlattıklarını ve algıladıklarını söyler. Müslümanların tarih boyunca bütün inançlara saygı duyduğunu, herkese eşit davrandıklarına dikkati çeker. Müslümanların, hiç kimseyi dinlerini kabul etsinler diye zorlamadıklarını anlatır. Böyle olduğu halde farklı dinlere mensup olan birçok insanın kendi isteğiyle Müslüman olduğunu vurgular. Bütün bunların da İslâmiyetin hoşgörüsünden kaynaklandığını belirtir.

İslâmiyetin kadına bakışı, kadınların dinî duygularının zayıflamasının ahlâkî zaafı getirdiği, doğum esnasında vefat eden kadınların şehit olarak telâkki edilmeleri, üzerinde durulan veya işaret edilen noktalardır. İncelenen bütün romanlarda aşk ve evlilik konusu geçtiği hâlde, nikâhla ilgili unsurlara ancak bazı romanlarda yer verilir. Yer verilen eserlerde de çok kısa değinmekle yetinilir. Boşanma konusu, bazen eşler arasındaki yanlış anlaşılmadan kaynaklanıp gerçekleştiği şeklinde görülürken bazen de başka dinlerle karşılaştırma olarak belirir. İslâmiyetteki boşanma konusu, Ahmet Midhat tarafından Hristiyanlıktaki durumla karşılaştırıldığında, İslâmiyetin bu konudaki toleransı savunulur; ancak kendi içinde hoşgörülmez ve Hz.Muhammed'in bir hadisiyle konuya iyi bakılmadığı vurgulanır.

İslâmiyette esaret, hizmetçi, cariye ve kölelik konusunu romanlarında işleyen Ahmet Midhat Efendi, Osmanlıda ya da İslâm âleminde bu durumun pek bulunmadığını savunur. Olanların ise, az olduğunu ve onlara iyi muamele edildiği tezini savunur. Mehmet Celâl'de ise savunmadan ziyade, konuya bakışta dinî duygu ön plâna çıkar. Romanlarda

işlenen unsurlardan birisi de vasiyetnâmedir. Yazılan vasiyetlerin hepsi dinî içeriklidir. Bir kısmında mal varlığıyla, hayırlı şeylerin yapılması vasiyet edilirken kimisinde de pişmanlık ve işlenen günahtan endişe görülür. Bazılarında ise tevekkül ya da Allah'a havale etme duygusu işlenir. **Müşâhedât**'ta gönderilen uzun vasiyet mektubunda, birçok hayırlı şeyin yapılması vasiyet edilirken birçok da dinî konuya temas edilir. İslâmiyette önemli yeri olan kutsal geceler ve günlerle ilgili unsurlara sadece iki romanda yer verilir. Buralarda da sadece konuya temas edilmekle yetinilir.

Peygamberlerin dışındaki din adamları ya da din büyükleri konusu romanlarda fazla yer almaz. Cezmi'de bir sahabe, **Hasan Mellah**'ta bir şeyh, **Hüseyin Fellah**'ta ise bir imamın dışında bu konuda bir unsura rastlanmaz. Buralarda da bu din adamları hakkında fazla bilgi verilmeyerek sadece temas edilir. Romanlarda, ceza mükâfat olarak ele aldığımız ilâhî adalet konusuna en çok Ahmet Midhat yer verir. Diğer romanlarda pek değinilmez. İşlenen romanlarda iyilik yapanlar Allah tarafından mükâfat, kötülük yapanlar ise ceza görürler. Romancılara göre Allah, bu şekilde ceza ve mükâfat vererek dünyada bile adaleti sağlamış olur.

İslâm birliği konusuna Tanzimat dönemi romancılarından Namık Kemal ve Mizancı Mehmet Murat değinirler. Namık Kemal, bu konuda, İslâm birliği için çalışan devlet adamlarından bahsederek onları över. Mizancı Mehmet Murat ise, ideal bir tip olarak seçtiği Mansur vasıtasıyla İslâm birliği tezi ile İslâm devletlerindeki eğitimsizlik konusunu işler. İslâm birliğinin gerçekleşmesi için eğitimin şart olduğunu savunur. Bu konuda, eğitim için Müslüman çocuklarının, cizvit papazlarının açmış oldukları okullara göndermesinde bile bir sakınca görmez.

Nazar ve göz değmesi konusu sadece iki romanda geçer. **Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat**'ta nazar ve göz değmesine hem temas edilir hem de ondan korunmak için bir muska yapılarak içine "Allah'a ısmarlarım kızcağızım Cenab-ı Hakk seni her afetten masun buyursun" duası yazılır. Şık'ta ise kendisini çekemeyenlerin kötü nazarına uğradığı şeklindeki inanç vurgulanır. Ahmet Midhat, resim ve heykel konusuna **Yeryüzünde Bir Melek**, **Müşâhedât** ve **Taffüf** romanlarında değinir. Birincisinde dinle bir ilgisi kurulmaz. **Müşâhedât**'ta da bir vesile ile değinir. **Taffüfte** ise bu konudaki İslâmî yasağı

tartışmaya açarak konuyu derinleştirmeye çalışır. Burada konu uzunca anlatılır. Rasih Efendi, konunun izahını yapmaya çalışır. İslâmiyetteki bu yasağın, putlara tapma tehlikesinin önüne geçmek için ileri sürülmüş bir tedbir olduğunu, tapmak tehlikesi olmadığı müddetçe resim yapmanın veya evinde resim bulundurmanın bir günah olmayacağını, vurgular. Müslümanlar için önemli olan kutsal mekânlar ve şehirler hakkında, çok az bilgiye rastlanır. Bahsedilen cami, Kudüs ve Kâbe'den de bir vesile ile temas edilir. Ahmet Midhat'ın **Süleyman Muslî** romanında batıl bir düşünce olarak ortaya çıkan Bâtınîye mezhebi hakkında geniş tarihî bilgiler verilir. Romanlarında bâtıl itikatları da işleyen Ahmet Midhat, **Taaşşuk-ı Talat**'ta muska; **Çengi**'de efsun, tılsım, sihir, fal olarak bahseder. Ayrıca Ahmet Midhat, **Çengi**'de bu gibi batıl itikatların her zaman, her toplumda yüzde seksenden fazla insanın itibar edip inandığını söylemesi de dikkat çekicidir. Bu konu Hüseyin Cahit'in **Nadide** romanında vampir olarak görülür.

2.1.2. HRİSTİYANLIK

2.1.2.1. İnanç

Günümüzde dünyanın her tarafında mensupları bulunan ve dünya nüfusunun yaklaşık beşte birini oluşturan Hristiyanlık, Filistin bölgesinde doğmuştur. Evrensel bir din olan Hristiyanlığın, dünyanın her tarafında birçok mensubuna rastlamak mümkündür. Hristiyan, kelime olarak Mesih'e bağlı demektir. Kelime Yunanca Hristos'tan gelmektedir. Hristiyanlıkta, inanç esasları üzerinde asırlardır tartışmalar yapılmaktadır. Bir kimsenin Hristiyanlığa girişi, vaftiz ve iman ikrariyle olur. İman ikrarına giren esaslar, Hristiyan kutsal kitabında açık olarak yer almaz. Bu esaslar, ilk Havariler Konsili'nden başlayarak özellikle 4. ve 5. yüzyıllardaki konsillerde tespit edilmiştir. Daha sonraki konsillerde de diğer konular yanında, inançla ilgili olanları bir esasa bağlanmaya çalışılmıştır. Ancak inançlar konusunda kiliseler, mezhepler arası ortak konular bulunduğu gibi, farklı olanlar da vardır. Biz burada hemen hemen bütün Hristiyanlarca kabul edilen ve IV. yüzyıla ait Havariler inanç sistemini on iki madde halinde verebiliriz:

I- 1.Ben Tanrı'ya kudretli Baba'ya, **II-** 2. Ve O'nun biricik oğlu Rab İsa'ya, 3. Bakire Meryem ve Kutsal Ruh'tan doğmuş olduğuna, 4. Pilatus zamanında çarmıha gerilmiş ve gömülmüş olduğuna, 5. Üçüncü gün ölüler arasından dirilmiş olduğuna, 6. Göklere yükselmiş olduğuna, 7. Baba'nın sağında oturmuş olduğuna, 8. Oradan ölüleri ve dirileri yargılamak üzere ineceğine, **III-** 9. Ve kutsal Ruh'a, 10. Kutsal Kilise'ye, 11. Günahların bağışlanacağına, 12. Bedenin dirileceğine inanırım.

Bu sıralanan on iki madde, üç bölüme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki Tanrı, ikincisi İsa ve üçüncüsü de Kutsal Ruh'la ilgilidir. Dolayısıyla Hristiyan inançları, teslisin üç maddesi etrafında şekillenmektedir. Hristiyan kutsal kitabında teslis kelimesi ve teslise imanı açıklayan açık bir ifadeye rastlanmamaktadır. Bununla beraber Hz.İsa'nın Havarilere "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh ismiyle vaftiz eyleyin" şeklinde emir verdiği bilinmektedir. Ancak ilk konsillerde bu konu tartışılmış, İznik konsilinde (325) Baba ve Oğul'un, İstanbul konsilinde de (381) Kutsal Ruh'un tanrılığı karara bağlanmıştır.

Böylece bu güne kadar kabul edilegelen teslis inancı ortaya çıkmıştır (TÜMER, Abdurrahman Küçük, 1985: 81-93).*

İncelediğimiz eserler, Türk romanları olmakla beraber, farklı din ve inançlara ait motifler de işlenmiştir. Romanlarda yabancı kahramanlar olması ve farklı kültür ve inançların birarada yaşandığı İstanbul'da yazılmaları ve diğer bazı sebeplerden dolayı da farklı inançlara yer verildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca yazılan eserlerin bir kısmının tamamen yabancı kahramanlardan oluşması ve olayların başka memleketlerde geçmesi de farklı inanç ve motiflerin işlenmesine sebep olmuştur. İslâmiyetten sonra en çok işlenen din Hristiyanlıktır. Romanlarında Hristiyanlıkla ilgili unsurlara en fazla yer veren yazar **Ahmet Midhat**'tır.

Bahtiyarlık romanındaki kahramanlardan İskenderiyeli Abdülcabbar Bey, hayatında Avrupaî tarzı seçmiş ve benimsemiş birisi olarak Nusret adındaki kızını, Batılı usul ile yetiştirmek için bir Fransız mürebbiye olan Madam Terniye'yi Fransadan getirir. Terniye, güler yüzlü, tatlı dilli bir kadındır. Çocuklara kendini sevdirir. Madam Terniye çocukları eğitirken onlara Hristiyanlığın üçlü inanç şeklini çocuklara anlatarak onları kendi kültürlerinden koparmaya uğraşır. Konuya değinen yazar: "Bu mini mini malûmatcıklar meyanında Madam Terniye'nin çocuklara bir de Hakk teâlâ hazretleri olduğu ve onun da mini mini bir oğulcuğu bulunduğu ve bu oğulcuğun bir de anası olup insanlar uğrunda oğlunun canını feda eylediği ve binaenaleyh onu minnettarane bir surette sevmek iktiza edeceği hakkında verdiği derslere ve işte baba oğul valide şunlardır diye kitaplardan resimlerini dahi göstermesine burada ilişmeyelim. Çünkü çocukların babası Abdülcebbar Bey Efendi dahi bunları görmüyor idi bile! Çocukların mini mini malûmatcıklarını büyülte büyülte işte o minnettarane bir surette söylemesi lâzım gelen İbnullahı Yahudiler asmış öldürmüş olduklarından bahisle onlar hakkında bir husumet lâzım olduğu derecesine kadar vardırdığı gibi bir aralık kıraat kitaplarında muharebat-ı salbiyeye dair görülen fikralar üzerine Müslümanların dahi Hristiyanlara nasıl seyf-i zulümle muamele etmiş olduklarını takrire başlayarak işte bu misillü ilkâatla genç çocukları kendisine celbettikçe etmekte bulunmuş idi. (...) Hatta Madam Terniye

* Bu konularda ayrıca şu eserlere bakılabilir: TÜMER, Günay, "Bîrûni'ye Göre Dinler ve İslâm Dini", Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-1986.; BUCAİLLE, Maurice, "Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an", Çev. Mehmet Ali SÖNMEZ, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul-1987.

çocuklara bu dersleri İslâm aleyhindeki husumetinden veyahut kendi din ve milletine mutaassıbâne muhabbetinden neşet etmek suretiyle veriyor değil idi. Belki maarif-i iptidaiye olmak üzere çocukları bu yolda talim etmeyi elindeki program dahilinde görmekle kadıncağız ifa-yı vazife ediyor fikr ve mütalâasıyla derslerini bu yolda vermekte idi" (110-113). Tanzimat sonrasında batıdan gelen ve Türk ailelerinin mahremiyetine giren mürebbiyelerin menfî etkilerini belirtmek isteyen Ahmet Midhat, Madam Terniye'nin kendi kültürlerini ve dinlerini çocuklara anlatmasına kızar. Çünkü Madam Terniye'nin, Hristiyanlıktaki üçlü inanç durumunu bile, güzel gösterip çocuklara anlattığına tahammül edemez ve bu durumu eleştirir. Mürebbiyelerin bu durumlarının Hüseyin Rahmi'nin Mürebbiye romanında konu edindiğini biliyoruz.

Müşâhedât romanında, **Siranuş**'un babası kızına gönderdiği vasiyet mektubunda Hristiyanlıktaki inanç durumuna değinerek: "İmdi bu salîb-i sahih kızıma bade's-selâm ve iltihaya derim ki: Ey canpâre! Senin pederin bir dine tâbidir ki Cenab-ı Yesu' aleyhisselâmın Meryem-i Uzeradan bilâ-peder ve Ruhullah olarak tevlid eylediğine o din-i mübin hasebiyle mümindir. İhtilâfat-ı Nasaradan kat'-ı nazar olunursa hakikat-ı Nasraniyye dahi budur" (293) der. Burada hem Hristiyanlıktaki Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu durumu eleştirilmekte hem de İslâmiyetin Hz.İsa'yı Hz.Meryem'in oğlu olduğu şeklinde kabul ettiğine dikkat çekilmektedir.

Ahmet Metin romanındaki kahramanlardan **Şirzad** ile **Roza** ıssız adada iken dua ederler. **Ahmet Metin**: "Birisi Arapça lisan ile ol vâhid-i zülcelâle hamd ve sena eylediği gibi diğeri dahi Latince dualarla ve kendi mezhebince ol sâlis-i sûlüse arz-ı mahmedet eylemiş idi" deyince gülen **Neofari**'ye, **Ahmet Metin** şaşırınca Neofari: "Müslümana göre İlâh-ı Vâhid olan Cenab-ı Hakk'ın Hristiyana göre üçten birisi olmasını tuhaf tasvir eylediniz de ona gülüyorum" der. Bunun üzerine **Ahmet Metin**: "İster bir diyelim ister üç ister hiç yok diyelim ister çok. Ol-vâcibü'l-vücud-ı ezelî ve ebedînin bu ihtilâfatın kaffesinden istiğnası bedihi ve aşikârdır. Vahdaniyetini fikr-i hikmetimizle aleniyet derecesinde görüp öylece de iman eder isek feyz ve faidesi yine kendimizedir. Buna muvafik olamayarak yoktur. Hayır çoktur. Üçtür. Fakat üçü birdir. Yok biri üçtür." İhtilâfatı içinde gümrah kalır isek ziyan ve nisbet yine bizim içindir" (640-641) şeklinde açıklamalarda bulunur.

Görüldüğü gibi Hristiyanlıktaki inanç sistemine, sadece Ahmet Midhat üç romanında değinmektedir. **Bahtiyarlık**'ta bir Hristiyan mürebbiyenin, konuyu Müslüman çocuklara empoze edilmesi eleştirilmekte, **Müşâhedât**'ta bir vasiyet münasebetiyle değinilmektedir. **Ahmet Metin**'de ise bir dua münasebetiyle gündeme getirilerek eleştirilmektedir.

2.1.2.2. Hz. Meryem ve Hz. İsa

Hz.Meryem, Hz.İsa'yı babasız doğurmuştur. Bundan dolayı tarih boyunca bu konuda ihtilaflar doğmuştur. Hristiyanlık inancına göre Hz.Meryem, Hz.İsa'nın annesidir. Babası ise kutsal ruh olan Allah'tır. Bakire olan Hz.Meryem ise, kutsal ruhtan doğmuştur. Hristiyanlıktaki Teslis'in üç unsurundan birisi Hz.İsa'dır. İsa, insan şeklinde bir ilahtır. Baba Allah, insanlara, sevgi ve merhametini göstermek için, İsa Mesih suretinde yaklaşmış ve aralarında yaşamıştır. Böylece Allah'ın inayeti, insanlara İsa Mesih vasıtasıyla erişmiştir. İsa'ya tapınmak, ona kul olmak, Baba Allah ile temas kurmaktır. Çünkü o, Baba ile aynı cevherdendir ve Baba gibi mükemmeldir. O gerçek Allah'tır, çünkü Allah'ın oğludur. O, aynı zamanda gerçek insandır (TÜMER, 1985: 93-94). Dünya edebiyatında olduğu gibi, incelediğimiz romanlarda da Hz.Meryem, Hz.İsa ve onlarla ilgili unsurlara rastlamak mümkündür.

Namık Kemal'in **Cezmi** romanının olumlu kadın kahramanı Perihan, **Âdil Giray**'a yazdığı bir aşk mektubunda ona olan sevgisini çok yüksek duygularla ifade eder ve **Âdil Giray**'ın nefesini, bir mucize sonucu ölüyü dirilten Hz.İsa'nın nefesine (160-161) benzetir.

Hz.İsa'nın annesi Hz.Meryem'in, Hristiyanlık âlemindeki önemi büyüktür. Genelde ehl-i ırz olan kadınlar ona benzetilir. Dünyadan el çekip rahibeliğe karar veren kadınlar da Hz.Meryem'i örnek alırlar. **Ahmet Midhat**'ın **Hasan Mellah** romanındaki kadın kahramanlardan **Kuzella**'nın babası **Alfons** onun vefat eden annesinin Hz.Meryem gibi ırz ehlî (21) olduğunu söyler.

Hasan Mellah'ı beğenen **Kuzella**, onun resmini, bir rahibe olan hocası **Mari**'ye göstererek "Ben bununla evleneceğim" der. Bunun üzerine **Mari**, "Çıldırdın mı

delirdin mi" deyince **Kuzella**, tebessüm ile "Hayır! kilisede cansız resimlere tapıyoruz a ben de buna tapacağım" diyerek hem espiri yapar, hem de üstü kapalı olarak kilisede Hz.Meryem ve Hz.İsa'nın resimleri önünde yapılan ibadet ve ayinleri eleştirir. Ayrıca **Kuzella**, **Mari**'ye **Hasan Mellah**'ın resmini göstererek bu kişiyi bulursa, bununla evleneceğinde ısrar edince; **Mari**, onun öldüğünü söyler. **Kuzella** eğer ölmediğini gösterirsem bana yardım edeceğine yemin eder misin diye onu sıkıştırınca; **Mari**, "Hz.İsa buyurmuştur ki ne Allah'ın ismine ne kendi ismine ne göklere ne yerlere yemin etmeyelim. Yeminimiz "evet" yahut "hayır" (108) olsun diyerek ona öğütler vermeye çalışır. Bu şekilde Hz.İsa'nın sözünü naklederek Hristiyanlıktaki yemin tarzını da anlatmış olur. Yolculuk esnasında espirileriyle dikkatleri üzerine çeken **Alonzo**, arasıra **Hasan Mellah**'a takılır ve onu güldürür. **Hasan Mellah**, karşılaştığı herkesin maddî manevî derdine çare bulmaya çalıştığından Hristiyan olan **Alonzo** tarafından Hz. İsa'ya benzetilir ve ona: "Hz. İsa olmağa mı geldiniz? Her dertliye siz mi derman olacaksınız" (323) diyerek espiri yapar.

Alonzo ile Culya aralarında konuşurlarken **Alonzo**, onun Hristiyanlık bilgisine hayret ederek "Kız sen Kudüs-i şerifi de böyle bilir misin?" diye bir soru sorar. **Culya** ise, "Sen bunları bilmez misin? Yoksa sen Arap ve Müslüman mısın?" der ve niçin bilmem? Kudüs-ı şerif Hz. İsa'nın ve Roma dahi Havariyyunun memleketleri değil mi? (514-516) diyerek onun bu konuları bilmediğini yadırgar.

Pariste Bir Türk romanının kahramanlarından **Dö Laşen** güzel bir kadındır. Ancak o, iyi birisi olan kocasını sırf para uğruna terketmiştir. Bundan dolayı **Nasuh Efendi**, **Dö Laşen**'i surette Hz.Meryem'e (194); sirette ise, fuhşiyetiyle meşhur bir kadın olan Rigolbuş'a benzetir. Bu toplantıda, Katrin ve Hemşire An, Nasuh'un Dö Laşen'e ilgi duyduğunu söylerler. Buna itiraz eden **Nasuh**, **Dö Laşen**'i kastederek "Hz. İsa'nın dediği gibi içimizde kendi vicdanımız önünde mes'ül-i muhatab tutulmayacak bir kimse var ise o fahişenin yüzüne tükürmeğe mütecasir olsun!" (194) şeklinde Hz.İsa'nın bir sözüyle onlara cevap verir ve öyle bir kadına ilgi duymasının mümkün olamayacağını vurgular.

Hemşire An, bir rahibedir. Rahibelerin dünyadan el etek çekmesini eleştiren **Nasuh Efendi**'ye **Hemşire An**: "Cenab-ı Mesih buyurmuştur ki bana vasıl olmak isteyenler

anayı babayı hısım ve akrabayı kavim ve kabileyi bütün bütün terk etmelidirler. Etmezler ise vasıl olamazlar" (273) şeklinde Hz.İsa'nın bir sözüyle cevap verir. Ancak Nasuh, bu sözün bütün dinlerde tavsiye edildiğni ancak bunun iyi tahlil edilmesini söyleyince Hemşire An: "Evet kavaid-i küllîyedendir. Lâkin ben teehhül edebilmek salâhiyeti elimde olduğu hâlde ondan vaz geçerek ömrümü Hz. Meryem'e vakfeder isem kim ne diyebilir?" der. **Nasuh:** "Herkes her şey diyebilir. Ezcümle diyebilirim ki sizin ömrünüz yalnız size mahsus değildir. O ömürden istifadeye herkesin hakkı vardır. Herkesten bir tanesini ihtiyar ile sizin ona vakf-ı vücut etmeniz kanun-ı tabiata muvafiktır. Yoksa Hz. Meryem'e değil" sözüne karşılık Hemşire An: "Anlaşılmayacak bir söz!" (274) der ve **Nasuh**'un sorularına cevap veremeyeceğini düşünerek orayı terkeder. Arkasından, **Dö Laşen** ve **Nasuh** konuşmalarına devam ederler. **Dö Laşen, Nasuh**'a onun hakkında bilgi verir. **An**, daha önce çok zengindir. Onunla evlenen bir genç onu kandırır. Hemşire'yi iğfal ettikten sonra Amerika'ya kaçıp terketmiştir. Daha önce hiç bir dine inanmayan **An**, çaresiz kalmıştır. Daha sonra papazlar elinden tutarak, onun bekâr bir kız olduğunu ilân ederler. Çaresiz kalan **Hemşire An** ise bunları mecburiyetten kabul etmiş ve hayatını Hz.Meryem'e vakfederek (277) rahibe olmuştur.

Henüz 17 Yaşında romanının vefalı kahramanı **Ahmet Efendi**, **Kalyopi**'yi kerhaneden kurtarıp ailesine teslim ettikten sonra da ziyaretlerini sürdürür. O ziyaretlerin birinde; **Kalyopi**'ye, tekrar o gibi yerlere dönmemesi için nasihatta bulunur. **Kalyopi** de: "Siz lâkırdı söyledikçe zannediyorum ki Hristos (Hz.İsa) yanıma gelmiş de beni paklamak için söz söylüyor" (187) der. Bunun üzerine nasihatlerine devam eden **Ahmet Efendi**'ye, **Kalyopi** şunları ekleyerek kendi dinine göre tövbe ettiğini anlatır. "Fakat ben ne yaptım siz bilir misiniz? Hani ya içeriki odada Hz.Meryem yok mu? Kandilini temizleyip önünde diz çöküp kemal-i hulus ile istavroz çıkarak günahlarıma öyle bir tövbe ettim ki anam da babam da hazır oldukları hâlde hüngür hüngür ağladılar. İnşallah bu Pazar kiliseye giderek Hristos Efendimizin karşısında mumlar yakıp bir daha tövbe eyledikten maada her günahımı papaza ikrar ederek günahlarımı da çıkaracağım. Artık bundan sonra bana öyle bir teklif edecek olurlar ise Hz.Meryem'i ve Hz.İsa'yı inkâr etmiş olurlar. Hem de başım pek sıkışacak olur ise derhal size söylerim. Papaza da şikâyet ederim" (178-188).

Karnaval romanının kahramanlarından **Zekâî Bey**, zengin olan Hamparson Arslangözyan'ın güzel ve genç hanımı **Madam Hamparson**'a aşk teklifinde bulunduğu hâlde ondan yüz bulamaz. Yazar bunu, onun Hristiyanlık mektebinde aldığı terbiyeye bağlar ve onun Hz.Meryem'i kendisine rehber aldığına telmihte bulunur ve bu konuda: "Vakıa Soeurs de Charite mektebinde levazım-ı diniyyeden başka bir terbiye almamış ve Hazret-i Meryemü'l-Üzera'yı kendisine bir timsal-i imtisal ittihaz ederek hele aşk denilen şeyin Cenab-ı Hak'tan başkasına tatbik olunacak bir yeri olduğunu kimse kendisine söylememiş ise de tahsil-i manevî aşka en ziyade inhimak ile müştehir olan kızlar zaten bu yolda terbiye görenler olduğu malûmdur" (38).

Acâib-i Âlem romanındaki seyyahlar, Rusya'nın Harkof şehrine geldiklerinde şehrin birçok tarihî yerini gezdikten sonra bir köyden geçerlerken her evde bulunan Hz.İsa ve Hz.Meryem'in resimleri Miss Haft'ın dikkatini çeker (106). Protestan olan Miss Haft'ın hayret ettiğini gören **Subhi Bey**, ona, Ruslar'ın Ortodoks olduğunu, Rumlar'ın da Ortodoks olup evlerinde resim bulundurduklarını ve İstavroz çıkardıklarını anlatınca **Miss**, bilmediği bu durumu defterine kaydeder (107). Üç seyyah, Rusya'nın payıtahtı olan Moskova'nın saray ve kiliselerini ziyaret ederler. Bu vesileyle araya giren yazar, şehri ve bu şehirdeki saray ve kiliseleri tarihi gelişimlerine de değinerek uzun uzun anlatır ve kiliselerdeki Hz. İsa ve Hz. Meryem resimlerine de dikkati çeker (126).

Hayret romanında, Hintli aile ile hayatını sürdüren **Sarpson** adında bir Hristiyan bulunmaktadır. **Safakok Sanç**'ın kızı **Mihriban**'ı ve malını elde etmek için her sahtekârlığı yapan **Sarpson**, Hintlilerin iffetlerine düşkünlüklerinin, bir Avrupalı rahibe ile dahi mukayese edilemeyeceğini söyleyerek hayret eder ve: "İffet hususunda Hintliler bizim Avrupalılara asla makis değildirler. Bizim Avrupa'da ömürlerini Hazret-i Meryem'e vakfeden kadınlar bile ümmî İsa'nın huzuruna yüzleri kızarmaksızın çıkamazlar. Hintlilerde ise mabutlarından herhangi birisine vakf-ı vücut eden kızlar ömürlerinin sonlarına kadar verdikleri ikrarı ihlal etmezler" (95) der.

Demir Bey romanının kahramanlarından **Alfons**, **Polini**'yi sever ve onunla evlenmek ister. Ancak **Polini**, bu evliliğin gerçekleşebileceğine pek ihtimal vermez. Bir gün **Alfons**, Hz.İsa'nın, "Nefsiniz için vukuunu istemediğiniz şeyi başkası hakkında dahi yapmayınız" sözüne karşılık **Polini:** "Nefsim için ihtimal veremeyeceğim bir şeye başkası için de ihtimal veremem" (201) şeklinde cevap verer.

Müşâhedât romanında, **Siranuş**'un babası, ölümünden önce **Siranuş**'a bir vasiyetname göndererek mal varlığını kızına bırakmıştır. Gönderdiği vasiyetnamede İslâmiyet ve diğer dinler hakkında bazı bilgiler verdiği gibi Hz.İsa konusuna da değinir ve: "İmdi bu salîb-i sahih kızıma bade's-selâm ve iltihaya derim ki: Ey canpâre! Senin pederin bir dine tâbidir ki Cenab-ı Yesu Aleyhisselâmın Meryem-i Üzeradan bilâ-peder ve Ruhullah olarak tevlid eylediğine o din-i mübin hasebiyle mümindir. İhtilâfat-ı Nasaradan kat'-ı nazar olunursa hakikat-ı Nasraniyye dahi budur" (293) der.

Ahmet Metin, Hristiyan olan **Neofari**'yi, kırmadan, kibarca bazı nasihatlerde bulunur. Buna karşılık **Neofari**: "Ah Senyör! Hz. İsa gibi günahkârların günahını yüzlerine vurmayıp hoş görmek afv etmek hasletini de on milyon insanın birinde bulunmaz" (456) diyerek **Ahmet Metin**'in bu yönünü över.

Ahmet Midhat'ın **Taaffüf** romanında, **Rasih Efendi** ile **Saniha Hanım** bir gün karşılıklı konuşurlar. Burada **Rasih Efendi** sözü sanata getirerek İslâmiyette resim ve heykelin durumu ve İslâmiyetin bunlara bakışı ile diğer dinlerin resim ve heykele bakışını karşılaştırarak anlatırken Hz.İsa'nın da bu konudaki çalışmalarına değinir: "Bir şeriat-i semavîye nesh ve iptaline memur olduğu edyan-ı kadime-i putperestîyi yalnız kavle ve hikmetle iptale yürür ise husul-i maksada bunun kifayet edemeyeceği iki tecrübe-i azime ile mertebe-i tahakkuka varmıştır. Bu tecrübelerin birisi Museviyet ve diğeri İseviyet yüzünden husule gelmiştir. (...) Vakıa Hz. İsa alâ nebiyyinâ ve aleyhisselâm takallubât-ı edvar ü sinin ile âdeta bir puthane sureti aldırılmış olan Beyt-i Mukaddesi bunlardan tahliye ve tathir himmetini göstermemiş ve Nasraniyyetin esası putperestlikten bilküllîye mütebâid bulunmuş ise de Yunan ve Roma gibi mine'l-kadim ibadet-i evsân ve esnam ile itilâf eylemiş bulunan milletler arasında münteşir olunca fikr-i teşrik ve temsil akide-i tevhid ve tenzihe galebe ederek hâlâ görülüp durduğu üzere meâbid-i Nasraniyye darü'l-esnam olmak hükmünü almıştır" (262-267).

Ahmet Midhat'ta olduğu gibi **Mehmet Celâl** de bazı romanlarında Hz.Meryem'le ilgili motiflere yer verir. Genç olan şair, deniz kenarındaki bir sayfiyede gördüğü bir kızı sever ve onu güzellik tanrıçası **Venüs**'e benzeterek ona bu isimle hitap eder. Venüs ile birçok kere görüşür, konuşur. Ayrı olduğu zamanlar birçok manzum ve mensur mektuplar yazar. Şair olan genç, Venüs'e yazdığı bir mektupta onun durumunu, kilisede Hz. Meryem'in resmi önünde (17) dua eden bir âşıka benzetir.

Dehşet Yahut Üç Mezar romanının başında, ismi belli olmayan kız ile erkek mektuplaşıp birbirlerine olan sevgilerini belirtirler. Genç kız, bir mektubunda sevgilisinin kendi resmini, Hz.Meryem'in (19) resminden daha mukaddes olarak addetmesine sevinir.

Orora, romanının kahramanlarından Öjeni, vefat eden arkadaşı Lorans'ın, iyi bir kız olduğunu söyler. Onun devamlı Allah'a dua ettiğini ve Allah'a olan dua ve inancından dolayı onun ölümü sırasında, Hz. İsa ve Hz.Meryem'in başındaki nur dairesi (31) gibi ışıkların göründüğünü söyler.

Mehmet Celâl, **Elvah-ı Sevda** romanın başlarında bir kızdan ve onun doğduğu köy ve orada bulunan bir kiliseden ve kızın kiliseye gidip ibadet ettiğinden söz eder. Kız, dua ederken Hz. Meryem'le konuştuğunu zanneder (9-10). Romanın konusunu, **Cemil**'in başından geçen aşklar oluşturur. **Cemil,** sevgilisi Anjel'i ararken ona bir kilisede rastlar. Burada Anjel'in tebessümünü Hz.Meryem'in gülmesine (118) benzetir. **Cemil**, bir gün başka bir sevgilisi olan **Sara**'nın evine gider. Mutaassup bir Hristiyan olan **Sara**'nın annesi, Hristiyanlığı müdafa ederken birden içeriye bir papaz girer. Ona da olanları anlatan anne, Hz. İsa'nın (227) temsilcisi papazdan "Evden ne zaman çıkacaksınız?" cevabını alınca şaşırır ve söylediklerine pişman olur.

Bir Kadının Hayatı romanının şair ruhlu kahramanlarından **Ziya Bey**, âşık olduğu Afife'nin saçlarını altın rengine; başının etrafindaki parıltıyı ise, Hz.Meryem'in başının etrafindaki nur halkasına (244) benzetir.

Vecihî'nin **Mehcûre** romanının kahramanlarından **Mükerrem**, Mehcûre'yi sever ve onu babasından istetir. Ancak ilk etapta olumlu cevap alamaz. Daha sonraki gelişmeler üzerine kızın babası Akif Efendi'nin olumlu cevabı, hasta yatan Mükerrem'i Hz.İsa'nın nefesi (77) gibi diriltir.

Hz.Meryem ve Hz.İsa ile ilgili motiflere, görüldüğü gibi dört yazarda rastlanmaktadır. Namık Kemal, Ahmet Midhat, Mehmet Celâl ve Vecihî. Namık Kemal'in Cezmi romanında Adil Giray'ın nefesi Hz.İsa'nın nefesine benzetilir. Konuya en çok yer veren Ahmet Midhat Efendi, Hz.İsa'nın bir mucize sonucu ölüyü diriltme unsuruna telmihte bulunur. Ehl-i ırz olan kadınlar Hz.Meryem'e benzetilir. Rahibeliğe karar veren kadınlar Hz.Meryem'i örnek alarak hayatlarını ona vakfederler. Bazı kahramanlar Hz.İsa'dan sözler naklederler. Kudüs şehrinin Hz.İsa'nın memleketi olduğu söylenir. Bazı kahramanlar kilisede Hz.Meryem ile Hz.İsa'nın resimleri önünde dua edip ibadet ederler. Bazı evlerde ve kilisede bulunan Hz.Meryem ve Hz.İsa resimlerine dikkat çekilir. Hz.Meryem'in Hz.İsa'yı pedersiz doğurduğu konusuna temas edilir. Ayrıca Hz.İsa'nın putlarla olan mücadelelerine yer verilir. Mehmet Celâl'de ise, Hz.Meryem ve Hz.İsa'nın resimleri önünde dua ederler. Ayrıca Hz.Meryem ve Hz.İsa'nın başları etrafındaki nur halkasına dikkat çekilir ve bazı kadınlar güzellik ve ahlâken Hz.Meryem'e benzetilirler. Vecihî'de ise, sadece bir seferinde Hz.İsa'ın ölüyü diriltme mucizesine telmihte bulunulur.

2.1.2.3. İncil

Dört büyük semavî kitaptan biri olan İncil Hz.İsa'ya inmiştir. İncelediğimiz romanlarda Hristiyanların kutsal kitabı olan İncil ile ilgili unsurları görmek mümkündür. **Hasan Mellah** romanında, **Kuzella,** annesinin nasıl vefat ettiğini babası **Alfons**'tan öğrenmeye çalışır. Olayı başkasından öğrendiğini anlatan **Alfons,** kendisine öldürme hâdisesini hikâye eden adamın, âdeta İncil okuyor (21) gibi konuştuğunu söyler.

Karnaval romanında, bir vesile ile katoliklerde talâk meselesine değinen Ahmet Midhat Efendi: "Enâcil-i şerife zevc ve zevcenin müfarakatını kat'iyen menetmiş

olduğundan her ne suret ve sebep ve vesile ile olursa olsun zevc ve zevce arasında talâk-ı küllî vukuunu kilise kabul edemez" (237) şeklinde bilgiler verir.

Acâib-i Âlem romanındaki seyyahlar, bir gün Moskova'daki tarihî bir kütüphaneyi ziyaret ettiklerinde orada, şimdiye kadar "Tevrat ve İncil kaç lisana tercüme olunmuş ise cümlesinden birer numune" (128) sine ratlarlar. Moskova'dan sonra Petersburg'a uğrayan seyyahlar, burada bulunan tarihî bir müzeyi ziyaret ederlerken orada bulunan sekizyüz yıllık el yazısıyla yazılmış bir İncil'e (188-189) tesadüf ederler.

Ahmet Midhat, **Arnavutlar Solyotlar** romanının başlarında bir din adamı olan Papaz Samuel'i tanıtırken onun "Nasraniyyette cengaverlik hiç bulunmadığı hâlde İncil"in (33) bir kısmını cengaverane bir fikirle şerh ve tafsil ederek Solyotları kahramanlığa teşvik ettiğini söyler.

Ahmet Midhat'ın dört romanında temas edilen İncil, bir dinî kitap olarak okunur. Ondan söz nakledilir ve tarihî kütüphane ve müzede birer nüshasına tesadüf edilir.

2.1.2.4. Kilise, Çan, Manastır, Patrikhane ve Dinî Törenler

Hristiyanlık inancında kilise, çan, manastır ve patrikhane, kutsal olarak kabul edilirler. Kutsal kabul edilen bu mekânlarda birçok dinî tören ve merasim icra edilir. Hristiyanlığa ait olan bu unsurların hepsini bir başlık altında toplamamızın sebebi, romanlarda beraber ve birbiriyle bağlantılı işlenmesindendir.

Hasan Mellah'ın kocasını bulmak niyetiyle gemisine aldığı Madam İlya, bazen kiliseye gidip "Cenab-ı Hakk'a şükr-âmiz dualar" (195) eder. Aynı gemide bulunan Trillo ise, kiliseye gidip dua etmediğinden yakınır ve: "Hiç olmaz ise pazar günleri kiliseye olsun git. Hristiyan değil misin?" (229) diye kendi kendine söylenip yakınır.

Henüz 17 Yaşında romanının kahramanlarından **Kalyopi,** fuhuş yuvasından kurtulduğu için Ahmet Efendi'ye: "İnşallah bu pazar kiliseye giderek Hristos Efendimizin karşısında mumlar yakıp bir daha tövbe eyledikten maada her günahımı papaza ikrar ederek günahlarımı da çıkaracağım" (188) der. Kalyopi'nin ekonomik durumunu da düzelten **Ahmet Efendi**, **Kalyopi**'ye bir Rum koca bulur ve Beyoğlu'ndaki bir kilisede (199) nikâhını kıydırır.

Acâib-i Âlem, romanındaki seyyahlar, Rusya'nın payıtahtı olan Moskova'ya gitmek için sabırsızlanırlar. Moskova saray ve kiliseleriyle şöhret bulmuştur. Moskova'yı gezerlerken hemen hemen bütün saray ve kiliselerini ziyaret ederler. Seyyahlar moskova'ya geldikleri üçüncü günü Oskanskoy Sobor denilen büyük kiliseyi ziyaret ederler. "Bu kilise hakikaten bir acibe-i âlem addolunmağa şayandır. Bundan altı yüz sene kadar mukaddem inşa edildiği hâlde 1472 senesinde tekrar inşa edilerek derununa nihayetsiz hazineler yığılmıştır. Oyma ve nakış gibi tezyinat-ı dahiliyesi usul-i mi'mariye-yi garbiyeye gayet müşabih olup fakat kâmilen altın ile işlenmiş olduğu gibi birçok aziz adamların ve Hz.Meryem ve Hz.İsa'nın ve birtakım dahi melâikenin resimleri pek büyük mikyaslarda olarak hep yekpare altın zeminler üzerine resm ve nakş edilmiştir. Mezkur resimlerin dahi Rus ressamları tarafından tersim edildikleri yek nazarda fark olunur. Bu kilisede Tûr-ı Sînâ Dağı'nın yekpare altından bir resm-i mücessemi" (126) bulunur. Ayrıca Rusların ileri gelen birçok devlet büyüğünün resimleri bulunur. Yine burada Ruslar tarafından aziz olarak bilinen adamların "tesâviri olarak tahminen iki bin beş yüz kadar diğer tasvirler" de bu kiliseyi doldurmuştur (127). Yine bu büyük kiliseye en ziyade ehemmiyet veren şey "Moskova'da kadimden beri ikamet eyleyen Rum mezhebi patriklerinin mezarları" (127) nın burada bulunmasıdır. Bir de bu kilisede Rus İmparatorları için icra olunan birçok resmî tören de bu kilisede yapılır. Bu durum kilisenin ehemmiyetini daha da arttırır (127). Üç seyyah bu kiliseyi enine boyuna gezip her cihetini önemle temaşa gözledikten sonra "Oskanskoy Sobor" denilen başka önemli bir kiliseye girerler. Bu kilise "Suret-i zahiresi pek miskin bir şey görülür ise de büyük kiliseden sonra Rusların mühim kiliseleri"nden birisi de burasıdır (127). Bu kilise içinde o kadar mum yanmış ki duvardaki yaldızları is kaplamıştır. Büyük Petro'ya gelinceye kadar Moskova'da başa geçen çarların tasvirleri bu kilisede bulunduğu gibi mezarları da buradadır (127). Seyyahlar, bu kiliseden sonra yine Rus

çarlarının büyük çoğunluğunun vaftiz edildikleri ve resmî nikâhlarının yapıldığı başka bir kiliseye girerler. Eski çarların, kiliseye geldikleri zaman oturdukları kürsüler Subhi Bey'in dikkatini çektiğinden onların resmini yapar (127).

Seyyahlar Moskova'daki patrikhaneleri ziyaret etmeyi de ihmal etmezler. Moskova'da kaldıkları dördüncü günü, "Sinodelnoyrum" denilen patrikhaneye girerler. Burası eskiden beri Moskova patriklerinin ikamet yeridir. Büyük bir kütüphanesi vardır. Ayrıca burada tarihî değeri olan vaftiz yağlarının kâseleri bulunur. "Bu kâseler hep altından ve murassa olarak otuz adettir ki İmparator Pavlo hediye eylemiştir. Ortodoks mezhebince vaftiz ayini yağ ile icra olunup "mir" tabir olunan bu mukaddes yağ dahi bütün Rusya memaliki için yalnız mezkur patrikhanede imal olunarak işbu kâseler de" (128) saklanır. Bu yağlarla vaftiz edilmek çok önemlidir. "Rusya'nın hangi şehir ve kasaba ve karyesinde olursa olsun anasından Moskof doğanlardan her kim bu yağdan maada bir yağ ile vaftiz edilir ise âdeta Hristiyan ve bahusus Rus addolunmayıp çingeneden eşne bir mahlûk addolunur" (129).

İncelenen kilise ve diğer dinî mabetler ziyaret edilirken tarihî çanlar da ihmal edilmez. Dünyanın en büyük çanı, Moskova'da bulunduğunu söyleyen yazar: "Hazine-i İmparatoriyede görülen ve hakikaten acayipten addolunmak lâzım gelen bir şey dahi Novoğovrod şehrinin hâlâ medar-ı iftiharı olan azim bir çandır. Bu çan bizim seyyahların biraz sonra temaşa edecekleri diğer bir çan kadar büyük değil ise de çanların Padşahey denilen o büyük çandan sonra Rusya'nın ve belki de bütün dünyanın en büyük çanı işbu Novoğorod Çanı addolunsa becadır" (129-130) diyerek Moskova'daki diğer çanlar hakkında da bilgiler verir. "Çan-ı Kolokol" denilen bir çandan bahseden yazar, milâdî 1730 tarihinde yapıldığını söyler ve büyüklüğü ve sanat yönünden önemli olduğunu söyler ve bazı istatistikî bilgiler verir (134). Büyüklüğüne hayret eden yazar "Bizim İstanbul kiliselerinin çanları bunun yanında çıngırak mesâbesinde" kalacağını söyler. Ayrıca maddî kıymetine de değinen Ahmet Midhat "Bu günkü kıymet-i madeniyyece bu çana on milyon Frank kıymet takdir olunur ki beş yüz bin Fransız altını demektir. Ol miktar altın ile bizim İstanbul kiliselerine safi altından mamul bir çan yapmak mümkündür"(135) der.

Başka bir gün ziyaretlerini sürdüren seyyahlar Kızıl meydanda bulunan "Senbazil Kilisesi"ni incelerler. Kilisenin elli kubbesi vardır ve bu kubbelerin yüksekliği elli metre civarındadır. Milâdî 1554 senesinde yapılan kilise Kazan şehrinin fethine bir zafer nişanı olarak inşa edilmiştir (136) Kızıl Meydanda Hz.Meryem'in adıyla anılan Uyurski Vorota Kilisesi 1650 yılında yapılmıştır. Hz.Meryem'in ismini Ruslarca önemli bir yere sahip olan kilisede gece-gündüz on üç tane gümüş lamba hiç sönmeden yanar. Önemli olan kiliseye Moskova'ya gelen her devlet büyüğü "Hiç olmaz ise bir kerecik olsun bu kiliseye gelerek tasvir-i mezkure arz-ı perestij etmezler ise en büyük bir vazife-i mukaddeseyi" ifa etmemiş olurlar. Rusya kiliseleri içinde "Kandillerinin ve altun kâselerinin güzelliği ve kıymettarlığı ile en ziyade şöhretşiar olan kilise" (137) bu kilisedir. Üç seyyah, Moskova'da bulunan "Doniskoy" ve "Simonof Manastır" larını ziyaret ederler. Yazar bu manastırların şatafatını eleştirir (138).

Moskova'dan sonra Petersburg'a uğrayan seyyahlar yine burada bulunan tarihî yerleri ziyaret ederken dinî mabetleri de ziyaret etmeyi ihmal etmezler. Petersburg da saray ve kiliseleriyle şöhret bulmuş şehirlerdendir. Yazar, Petersburg'da "O zaman altı yüz bine karib nüfus sakin olup ebniye-i meşhuresi dahi yüz kırk yedi Ortodoks kilisesiyle yirmi kadar mezâhib-i saire-yi Nasraniyyeye mensup sair kiliseler" (154-155) olduğunu söyler.

Petersburg'da, seyyahların ilk önce uğradıkları kilise "Kazan Meryemi"nin adıyla anılan mabettir. Bu kilise, Petersburg'un baş kilisesidir. Büyük olan kilisenin "Elli altı sütunu havi bir sütunluğu vardır ki her sütun on buçuk metre tulunda yekpare granit taşlarından tıraş edilmiş ve bu taşlar ta Finlandiya cibalinden" (160) getirilmiştir. Kilisenin süsü ve tezyinatı Avrupadaki bütün kiliselerden üstündür. "Tesâvir-i mukaddesenin çerçeveleri ve zeminleri hep gümüş ve altın olup ezcümle mihrap önündeki tasvir-i kebirin zemini bin altı yüz otuz altı kilogram" (160) halis gümüşten yapılmıştır. Tasvirler önünde gece-gündüz kandiller yanar. Kilisede bulunan silah ve bayrak resimleri de bulunmasıyla birer kışlayı andırırlar. Ruslar tarafından fethedilen birçok kalenin anahtarları, tasvirlerin altında asılı durur (161).

Bu kiliseden sonra seyyahlar "Sen Petros" ve "Sen Pavlos" namlarına mensup olan mabede giderler. Bu kiliseler de her bakımdan muhteşem mabetlerdir. İlk inşasını

Büyük Petro başlatmıştır. Dış tezyinatıyla dikkat çeken bu kiliselerde "Yüzlerce bayraklar vardır ki bunlar meyanında Acem ve Osmanlı ve İsveç ve Prusya ve Fransız bayrakları görüldüğü gibi Büyük Napolyon zamanında Rusların Paris'e dahi girmiş olduklarına delâlet etmek üzere güya Paris Kalesinin anahtarı addolunan bir de anahtar" (161) görülür. Petersburg şehrinin tesisinden beri Rus hanedanından ne kadar prens gelmiş geçmiş ise, "İkinci Petro'dan maadası hep bu kilise dahilinde medfun" (162) durlar.

Öbür gün üç seyyah, genç yaverleriyle beraber Petersburg'un başka bir kilisesi olan "Sent İsak" kilisesini "seyr ve temaşa"ya giderler. Bu kilisenin de yapımından iç tezyinatına kadar bilgi veren yazar , bu kilisenin baş kilise olmaya layık olduğunu söyler (162-164). Daha sonra Naveski caddesinin doğusunda bulunan "Sent Aleksandır Naveski" kilisesine girerler bu kilise de "Cesametçe Avrupa'nın birçok maabid-i cesimesine faik ve Ruslar nazarında bilhassa muazzez ve mukaddes" (164-165) bir kilisedir. Burada bir Katolik kilisesini de ziyarat eden seyyahlar bu kilisenin sadeliğini beğenirler. Bu kilise seyyahların son ziyaret yeri olur (165-166).

Cinli Han romanındaki olaylar Fransa'da geçer. Yazar, romanın başında köyde bulunan bir kiliseden bahseder. **Juzefin** ile sevgilisi **Salpet** arasıra bu kilisede buluşurlar: "Aralıkta bir kere pazar günleri köy kilisesinde sevgilisi ile birleşip de badehû kol kola vererek gezin" (7) irler. **Salpet** ve köy gençleri askere gidecekleri sırada kilisede toplu olarak dua ederler: "Perari Karyesi kur'a efradının Liyon şehrine sevki için bir pazar günü tayin olunmuş idi. O pazar günü kilisede dualar" (12) edildikten sonra köyün ihtiyarları bu askerlerle beraber yarım saatlik bir mesafeye kadar yürürler. Bir sonraki gün askerlerle beraber kilisede dua ederek yola koyulurlar (16).

Hayret romanında, Hintli ailenin gemisi Büyük Ada'da bir müddet durduktan sonra İtalya'ya doğru yoluna devam eder. Gemi Napoli'ye varmadan Ahmet Midhat bu şehrin dinî mabetleri olan kilise ve manastırlardan bahseder ve: "Şehr-i mezkurda büyük büyük hayli kiliseler vardır ki Sen Janoya namına mensup olan ve aziz-i mümaileyhin naşına dahi medfen ittihaz edilmiş bulunan baş kilise "gotik" usul-ı mi'mariyesinde yapılmış güzel bir bina olduğu gibi yanındaki Sentar Stotatita Kilisesi dahi vaktiyle orada mebni olan bir Nepton ibadethanesi enkazından yapılarak gayet dilnişindir" (81)

der ve burada "Sen Kalero", "Mesih-i Cedit", "Fransuva de Pol", "Sen Dominik" ve "Filib Neri" kiliselerinden bahseder. Ayrıca "Santaklara Santamarya" ve "Terinite" (82-83) manastırlarına da değinir.

Arnavutlar Solyotlar romanındaki **Papaz Samuel**, bir din adamı olarak sözü dinlenir bir konumdadır. Solyotların ihtiyarlar meclisi, hemen hemen devamlı olarak **Papaz Samuel**'in manastırında toplanır. Yazar, Samuel'i tanıtır ve Samuel'in dağlar arasında bulunan manastırından uzunca bahseder, bu manastırın adeta bir askeri kışla gibi olduğunu vurgular ve: "Müstahkem bir ambar! Bir kale! Cephane dahi tâ orta yerdeki manastırın altına hıfz olunan mahzende mahfuzdur" (121-123) der.

Demir Bey romanında, Doranlar ailesinin evlatlık edindiği Polini, babasının kim olduğunu araştırırken annesinden kalan bir mektubu ele geçirir. Bu uzun mektubunda **Polini**'nin annesi, nikâhla ilgili "Mahsûl-i sevdamız ciğerparemiz evlâdımız olan gayr-ı meşruadan olmamak için Marsilya'da Saint Paul kilisesinde Katolik mezhebince resmî nikâhımız icra olundu" (228) cümlelerini yazarak kızının meşru olduğunu belirtmiştir.

Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları romanında, Amerika'nın coğrafik yapısı, insanları, inançları ve insanlarının tıp alanında yaptıkları bazı garip çalışmalar anlatılır. Vefat ettiği sanılan **Dr.Bovlay**, kilise ve Hristiyanlık inançlarına göre düzenlenen dinî bir merasimle hazırlanır. Konuya değinen yazar: "Nihayet ertesi günü kiliseden ve teşrih-i mütekabil cemiyetinden ve sair yerlerden papazlar doktorlar dostlar filanlar geldiler, mevtayı kadife döşenmiş tombak kabaralar ile ziynetlenmiş bir tabuta koydular: (...) badehû tabutun kapağı kapanarak dört nefer ölü götürücü vasıtasıyla ve gayet ihtifalli bir cenaze alayı tertibiyle kiliseye götürdüler. Zevcesinin kendisine birinci derecede bir cenaze duası okutması **Bovlay**'ı memnun edecek ahvalden ise de tabut içinde âlâ bir muzika sadasıyla okunmakta bulunan duayı istima eyleyen **Bovlay** bunu kendisine hürmet olmaktan ziyade yâr ve ağyara karşı bir medar-ı iftihar olmak için zevcesinin tertip ettiğini düşünerek kızdıkça kızıyor. (...) Naşı kiliseden dahi kaldırıp mezaristana götürdüler. Orada **Bovlay** familyasına mahsus olan lahd içine koymadan evvel musalla taşı gibi bir taş üzerine koyarak Avrupa ve Amerikaca her cenazede

mutad olduğu üzere müteveffanın dostları nutuklar söylemeye başladılar" (70-71) şeklinde bu merasimi anlatır.

Haydut Montari romanında, olayların tamamı İtalya'da geçer. Olayların merkezinde, İtalya'nın Napoli şehrinin Kastilnora şatosu bulunur. Şatoda yaşayan **Senyör Corcino**, tahminen otuz beş yaşlarındadır. Ailedeki yönetimi ele geçirmek ve istediği kız olan **Ancelino Dö Kastilnora** ile evlenmek için şatoda rakip gördüğü kişileri bir gece baskınıyla bir değirmende öldürür. Şatodaki yaşlıların öldürülmesinden sonra orada hayatlarını sürdüren Kont ailesinin diğer fertleri, zaman zaman, Şatoya yakın kilisede ölenleri için dua okurlar (123). Papazların kullandıkları manastırlara değinen yazar: "Santemarya Manastırı Napoli'ye iki saat kadar mesafede kâindir ki mecruhlara hastalara bakmaktan bed' ile piçleri büyütmeğe kadar birçok hayrata merkez olmak için tesis olunmuştur. Pek çok evkafi vardır. Hangi dindar Katolik vefat eder ise malından bir cüzünü mutlaka bu manastıra verir. Bir tarafi rahibelere mahsus olarak büyük bir daire teşkil eyleyen bu manastırdaki maişet-i sefihane aleyhine İtalyan muharrirlerinden birçokları birçok şeyler yazmışlar ise de hasenatıyla seyyiatı muvazene edilecek olur ise hayrathane yine şayeste-i muhabbet ve memduhiyet görülür" (167-168) şeklinde bu manastırdan ve yapılan işlerden bahseder. İtalyan asıllı olan **Senyör Corcino**, bütün servetini kötü yollarla elde etmiştir. Tek amacı, Kont'un kızı **Ancelino Dö Kastilnora** ile evlenip itibar kazanmaktır. **Haydut Montari**, dikkatli araştırmaları sonucu, **Senyör Corcino**'nun yaptığı bütün cinayetleri ortaya çıkarır. Sonunda her şeyi ispat ederek onu adliyeye teslim eder. Corcino'ya idam cezası verilir. Bütün olaylar ortaya çıktıktan sonra Matmazel Margarita, **Haydut Montari**'nin kendi oğlu olduğunu öğrenir. Daha sonra, ana ile oğul, hâllerine şükrederek kiliseye (270) gidip Allah'a dua ederler.

Gürcü Kızı romanındaki kadın kahramanlarından **Prenses Meryem**; **Kalatasof**, Prenses Çiçenof ve General Lazarof'tan çektiği sıkıntılardan dolayı hayatından bıkma derecesine gelerek bundan sonra kendisini ibadete vermeye karar verir. Ömrünün sonuna doğru Kazan'da evine kapanarak bundan sonra ibadetle meşgul olacağını Kazan valisi Ejder Han'a bir mektupla bildirir: "Bundan sonra bakiye-i ömrümü Cenab-ı Hakk'a ibadet ve haşmetli imparator hazretlerine dua ile geçireceğim. Onun için de Kazan şehrinde oturmasını tercih eylerim ki orada kiliseler manastırlar pek çoktur. Her gün birisine giderek gönlümü eğlendirmeğe çalışırım" (124).

Rikalde romanında, **Miss Consonsor**'un nişanlısı olan **Ceyms Ferah** ve arkadaşları yolda, nehir kenarında beğendikleri bir yerde yerleşip bir şehir kurmak isterler. İlk önce bazı hane ve okullar inşa ederler. Hemen yanına da bir Protestan kilisesi (195) yaparlar.

Diplomalı Kız romanında, Döpre ailesi, önceleri çok zengin oldukları hâlde bütün servetlerini kızları **Juli**'nin okumasına sarfedip fakir düşerler. Bu arada isteksiz de olsalar arasıra kiliseye giderler. Burada, fakir oldukları için pek yüz bulamazlar. Bu vesile ile yazar: "Sık sık kiliseye de gitmeğe başladılar. O zamana kadar neden kilisenin semtine uğrasınlar? Paris'te kiliseye gitmek itikadı kalmış mı ki? Kiliseye yalnız iki sınıf halk giderler. Birisi mensup oldukları politika firkası papaz takımına meyyal olan sınıf-ı kibar ki bunlar kiliseye devam ile kendi meslek-i siyasilerini takviye etmiş olurlar. Diğeri kilisenin sadakalarına muavenetlerine muhtaç olan gizli firka ki bunlar gitmezler ise ianeleri kesilir. Döpre ile **Polini** ne birincilerden madud olabilirler ne ikincilerden! Artık anlaşılmalıdır ki bunların kiliseye devamlarına sebep başka yerlerde eğlence arayıp da para sarfetmemek maksadıdır. Hazır âlâ bir muzika-ı kibardan veyahut fakir oldukları ve muhtac-ı iane bulundukları belli bile olmayacak takımdan bir cemaat! (...) Pek çok ianeler toplanır. Bunun için külliyetli evkaf dahi vardır. İşin en büyük kısmı da kilise erbabının elindedir. Lâkin bu hâl geçenlerde familyaca intihar eden Hayım familyası gibi birçok bîçarelerin yine açlıktan ya telef olmalarını yahut itlâf-ı nefs etmelerini mani olamaz. Zira edilen ianeler sadakalar öyle bir sınıf-ı halka edilir ki onlar cümlesi bekâr olan papaz sınıfına birer cihetten mensup olmalı veyahut siyasiyatça bu sınıfın müttefiki olan firka-i siyasiyyeden bazı muteberan ile münasebette bulunmalıdır. Şimdi anlaşıldı mı? Sadakaları ianeleri asıl muhtaç olanlara değil kimleri intihab ediyorlar (...) İşte bu kadarcık bir irşat üzerine işin alt taraflarını siz düşününüz"(24-26) şeklinde kiliselerin işleyişi hakkında bilgi vererek papazların adam kayırmalarını ve zengin fakir ayırımı yaptıklarını dile getirir ve eleştirir.

Ahmet Metin'e ait olan gemi, İtalya'nın Otranto şehrine ulaşır. Şehri gezmek için hazırlıklar yapılır. Şehirde dolaşılırken tarihî bir kiliseyi gezerler: "İşbu Santanikola Kilisesi Otranto kasabasının pek yakınında yine Santanikola namına mensup olan köyde kâin bir bina-yı atiktir. An asıl kilise dahi olmayıp Roma'nın putperestliği zamanında Minerva mabedi olmak üzere bina edilmiştir" (377-378). Kilisede bulunan bir papazla **Ahmet Metin** sohbet eder. Ayrıca **Ahmet Metin**, kiliseyi gezerken o

kilisede Osmanlı atlarının ayak izlerini arar. Papaz bunu anlar. Avrupalılar, Osmanlılar hakkında yaptıkları propagandalarda ve yazdıkları kitaplarda Osmanlılar orayı işgal ettiklerinde atlarını kilisenin içine bağladıkları, çocuk ve kadınları öldürdüklerini söylemişlerdir. **Ahmet Metin**, bu yanlış propagandayı ispat etmeleri için orada bulunanları ve papazı sıkıştırır. Olayın böyle olmadığını ispat eder (378-382). Ayrıca **Ahmet Metin**, incelediği kilisenin resmini yapar ve olayın Hristiyanların zannettiği gibi olmadığını defterine kaydeder (384).

Ahmet Metin, uğradığı yerlerde sanat eserlerini, sarayları, kiliseleri, kütüphane ve müzeleri gezip görür ve bu arada İslâm medeniyeti ile Batı medeniyetini karşılaştırır. Ayrıca, İtalya'daki bazı adalardaki birçok kilisenin daha önce mescit ve cami olduğunu, Hristiyanların eline geçtikten sonra kiliseye çevrildiğini söyler (482-483). **Ahmet Metin**, yine burada "Monraal üzerinde Kaposunlar denilen tarih-i ruhbaniyete mensup bir manastır vardır ki, onun yer altındaki mahzenlerinde Palermo ahalisinin kurumuş pastırma kesilmiş cenazeleri mahfuzdur. Bu mahzenin kapıları daima kapalı bulunur ise de ecnebi seyyahları daima ziyaret etmek istedikleri zaman büyük bahşişler mukabilinde bu kapı dahi açılır" (495-496) diyerek Neofari ve yanındakilere tarihî bilgiler verir. **Ahmet Metin**, seyahat ettiği yerler hakkında daha önce birçok kitap okumuştur. Onun için daha oraya varmadan yanında bulunan **Neofari**'ye bilgiler verir ve: "Volkanik tepenin orta yerinde gayet güzel ve cesim bir manastır var idi ki bir tarafi rahiplere ve diğer tarafi rahibelere mahsus olup şöhreti bütün İtalya'ya şayi idi. Ümidimde hatam yok ise oraya gittiğimiz zaman bu manastırın harabesini bulabileceğiz" (525) der. Ayrıca "Bu manastır 1792 senesinde Piradetler tarafından ihrak ve tahrip olunarak ondan sonra bir daha tamir edilmeyip kalmıştır. (...) Öyle ya! manastırlarda adettir ki gurub-ı şems ile beraber kapıları kapayıp kilitlerler. Gece hariçten bir güne zuhurat olursa icabına göre muamele için kapı nöbetçisi olan rahibler kapı arkasında beklerler" (539-540) bilgilerini de verir.

Roza ile **Şirzad**, bulundukları adada çok eskiden kalma bir kiliseye rastlarlar. Burada, **Roza** ve **Şirzad**, kurtuldukları için dua ederler. **Şirzad**, Arapça lisan ile ol Vahid-i zü'l-celâle hamd ü sena eylediği gibi; **Roza** da Latince dualarla ve kendi mezhebince ol sâlis-i sülüse arz-ı mahmedet eyler: "Rivayete göre manastır tepesi üzerinde kâin olarak

tepeyi dahi kendi ismine nispetle isimlendirmiş olan büyücek bir kilise ta Romalılar zamanında buraya bina edilmiş" (630) tir.

Ahmet Midhat'ta uzunca bahsedilen unsurlara **Mehmet Celâl** de romanlarında yer verir. **Dehşet Yahut Üç Mezar** romanındaki olaylar Marsilya'da geçer. Eser, iki gencin birbirlerine yazdığı aşk mektuplarıyla başlar ve devam eder. Romanın sonunda ismi belli olmayan doktorun verem olan sevgilisi vefat eder. Bunun üzerine cenazenin kaldırılması için kilisenin çanları çalar ve milleti cenazeye çağırır. Cenazeler, kilisede (56) kaldırılırlar.

Orora romanındaki kahramanların tamamı Hristiyandır. **Orora**, güzel bir kızdır. **Rafael** ile **Orora**, birçok sıkıntı ve zorluktan sonra evlenmeye karar verirler. İki sevgilinin nikâhları, daha sonra kilisede düzenlenen kalabalık bir dinî törenle papaz huzurunda yapılır: Konuya değinen yazar: "Ertesi gün, kilisenin ağır sadalı çanı yeni gelini, yeni damadı, bir de onların sevdiklerini ibadethaneye davet ediyordu! İbadethane dolmuş idi. Papazın önünde Orora Rafael'e, Rafael Orora'ya ebedî bir sadakat" (46) vaad ettiklerini söyler.

Margerit romanının konusu, sevgi üzerine kurulmuştur. **Margerit**, on beş yaşlarında melek gibi güzel bir kızdır. Müzik hocası Oktav'ı sevmektedir. Ancak Oktav onu aldattığından **Margerit**, Jilber'le evlenmek zorunda kalır. Nikâhlarının hemen ilk pazar günü, kilisede "Rahip efendinin önünde muhabbet-i kat'iyye" (48) ile yapılmasına karar verirler. **Margerit**'in babası onların kilisede yapılacak nikâhlarını anlatırken: "Kilesinin içindeki milyonlarca gözler sizin üzerinizde tevakkuf edecek! Rahib, duasını okurken şaşıracak da sizi bir azize zanneyleyecek" (55) şeklinde anlatarak Margerit'e teselli verir. Daha sonra düştüğü verem hastalığından kurtulamayan **Margerit**, vefat eder. Cenazesi, kilisede rahibin okuduğu dualarla; (59) ailesi, Jilber ve arkadaşları tarafından son yolculuğuna gönderilir.

Bir Kadının Hayatı romanının kadın kahramanı Melek Hanım, çocukları Afife ile **Şefik**'i yanına alarak bir parça ekmek bulup yemek için İstanbul'un değişik semtlerini gezerler. Gördükleri yerler ve insanlarla ilgili, saf çocuklar, annelerine sualler sorarlar.

Fakir anne de onlara kendince doğru ya da yanlış cevaplar verir. Gezerlerken bir kilisenin önünde bir cenazeyi görürler. Yazar ise, olayı: "Kilise çocuklarına mahsus olan libas giyinmiş bir çocuk elindeki buhurdanlıktan havayı ta'tir eyliyor, bunun arkasında sıra ile dizilmiş olan diğer beş, altı çocuk dua okuyor, birkaç papaz bunlarla beraber geliyor, bu cemiyetin ortasında içine genç bir kız yatırılmış, etrafi beyaz çiçeklerle tezyin olunmuş bir tabut yürüyordu! Kadının gözünden bir damla yaş düştü. Hatırına çocukları da gelmedi. İzdihama yaklaştı" (41-42) şeklinde tasvir eder.

Müslüman kahramanın hiç bulunmadığı **Rene** romanında, baştan sona kadar Hristiyanlıkla ilgili dinî unsurlar anlatılır. Roman, "**Rene** teehhül etti" diye başlar. Daha sonra **Rene**, geriye doğru başından geçen hâdiseleri anlatarak olayların aslı anlaşılır. Yortu ve pazar günleri çanların çalmasıyla bir yere oturup okunan duaları dinler. Çanların çalınması onun üzerinde manevî bir etki bırakır: "Yortu ve pazar günleri, muzlim ormanların zilal-i hüznü arasında dolaşırken, sahrada bulunanları ibadethaneye davet eden bir çan sadası işitirdim. O vakit bir ağaç kütüğü benim kürsi-i istiğrabım olurdu. Oraya otururdum, yavaş yavaş okunan duaları dinlerdim. Çanın her darbesi masumiyet arasında bulunan ruhumun içinde derin bir ihtizaz peyda ederdi. Bu ihtizazda, sahra-nişin olan bir kısım halkın müessir-i âliyesini letafet-i maneviyi, hatıra-i hüzn-i sabaveti okurdum" (14-15). Ablası **Ameli**'nin rahibe olduğu gün, manastırın bir köşesine oturup kardeşini seyreder: "**Ameli**, bakışları keder ve letafetle mümteziç olan iri gözlerini bana çevirip dünyada benden başka kimsesi olmadığını söyler ve rahibelerin hayatından bahsederdi. O vakit, yeni ikametgâhımızın civarındaki manastıra medid bir nazar atfederdim. Orada kendim için bir mevki-i inziva ayırmak da hatırıma gelmedi değil" (15-16). Manastırın manevî havası ve tenhalığı onu etkiler: "Benim memleketimin, kapıları daima talihsizlere açık olan ve ovalar içinde gizlenen manastırları, ihsasât-ı meçhuleyi ve ilticagâh bulmuş bir adamın tesirat-ı kalbiyesini irae eder. Hayat-ı hazinimin serairini içinde gizlemek istediğim mabedin civarındaki ormanlar ve nehirlerin yekdiğeriyle hem âguş-ı letafet olduklarını hâlâ unutamam. Bu gün bile tenha manastırlarda gezmesini severim"(16-17). Sıkıntı anlarında bazen Allah'a sığınır. O vakit Cenab-ı Hakk onu hüzün ve elemden halas eder. **Rene**, bazen kiliseye gider. Kilisenin az bir fasıla ile tanin-endâz olan saati, ölümü hatırlattığından onu korkutur: "Ud usulünde inşa edilen kilisenin az bir fasıla ile tanîn-endâz olan

saatinin mabetten mabede akseden sadası mülahazat-ı garibanemi ihlal ederdi. Her saat, cemiyet-i beşeriyyede bir mezar açar. Göz yaşları akıtır"(31-32). Kilisede, evlenmek için Allah'a dua eder: "Yarabbi? Hz. Âdem'e bir Havva bahşeylediğin gibi bana da bir refika ihsan buyursan? Ey hüsn-i lahuti!" (39).

Ameli, sevdiği ile evlenemediğinden rahibe olmuştur. **Rene**'nin ablası, ona bir mektup yazar: "Bir müttehem gibi kaçtım. Beni affet! Senin ricalarına mukavemet edemeyecek idim. Bu iftirak lâzım idi. Yarabbi! Bana merhamet et! **Rene**! Ömrümü, bir hayat-ı âbidane içinde geçirmek için çoktan beri bir meylin mağlûbu olmuştum. Bu meyl-i semavîye itaat etmek zamanı geldi. Şimdiye kadar niçin bekledim? Bunun için Cenab-ı Hakk beni tedip" (48) etti. "Dünyada senin için kaldım. Tekrar ederim: Beni affet! Bu iftirak beni pek muazzeb ediyor." **Rene**, bu mektup üzerine, onun sığındığı manastıra gider (50). Oraya vasıl olduğum vakit manastıra gittim. Hemşiremle görüşmek istedim. Hiç kimse ile görüşmediğini haber verdiler. Geldiğimi ona yazdım. Bana yazdığı cevapta, hayatını rahibeliğe vakfetmek (58) üzere bulunan bir kızın mütalâat-ı dünyeviyye ile iştigal etmesine müsaade olunmaz. Eğer beni seviyor isen hüzün ve kederin ile beni müteessir etmemelisin. Bununla beraber fikrin, benim ikrar vereceğim gün mabette bulunmak ise, "pederlik vazifesini deruhte et. Cesaretine, bana karşı gösterdiğin muhabbetine lâyık olan budur. Senin bu vazifeyi ifa edişin benim istirahat-ı fikrimi mucip olacaktır." Bazen de hemşiremin rahibeliğe kabulü için edilecek merasimi teşevvüş eylemeğe niyet ederdim (59). Baş rahibe, benim için mabedin mihrabında bir "mahall-i mahsus amade edildiğini ihtar" ile yarın icra olunacak ayinde (59) "hazır bulunmaklığımı ihbar etti." Beni hüzünlendiren şafak henüz açılırken "halet-i ihtizara benzeyen bir ıztırab-ı derunî" ile, ilk defa "tanîn-endâz" olan çan sadasını işittim. Bîtabane manastıra doğru yürümeğe başladım (59).

Rene'nin hemşiresi **Ameli** rahibe olmağa karar verir. Manastırda kalır. Manastırda **Ameli** için bir tören icra olunur. Törene peder sıfatıyla **Rene** katılır ve orada gördüklerini uzun uzadıya anlatır: "Böyle bir ayinde hazır bulunmak kadar facia-engîz bir şey tasavvur olunamaz. Bu ayini gördükten sonra yaşamak kadar da ıstırap-engiz bir şey yoktur. Mabet birçok züvvar ile dolmuştu. Mihrapta amade olunan mahall-i

mahsusa beni götürdüler. Nerede olduğumu düşünmeğe vakit bulamadım. Birden bire diz üstüne düştüm. Mihrapta rahip bekliyordu. Ansızın esrar-engîz parmaklık açıldı. **Ameli** iki adım attı. Kayınlara mahsus ne kadar zînet ve ihtişam var ise, hepsi Hemşiremin libas-ı sefidinde görünüyordu. Hemşiremin simasında o kadar semavî bir melâhat vardı ki orada bulunanları nihayetsiz bir hayret istilâ etti. Oh! Bu azizenin azamet-i semaviyyesiyle sizin gönlümü müteessir eden bilmem nasıl bir keder beni fikr-i taarruzdan vazgeçirdi. Ruhaniyyetin ulviyetine karşı bîtap oldum. Bir rüşde-i (60) kudrete merbut olduğumu anladım. Zelilâne bir inilti ile hayatım sarsıldı. Taarruz, istihza, tehdit bitti. İbadet başladı" (61).

Ameli oturdu. Ayin, "revâyih-i lâtife" arasında, çiçekler içinde, avizelerin "mütemevviç şuaı" altında icra olunuyordu. "Mahall-i mahsusunda" duran papaz müzeyyen libasını çıkardı. Üzerinde yünden mamul bir gömlekten başka bir şey kalmadı. "Mahall-i mahsusuna" çıktı. Sade fakat müteessir bir kaç söz söyledi. Bu sözler, "ömrünü Cenab-ı Hakk'a vakfetmiş olan bakirin saadet-i maneviyyesini" tasvir etti. Bu sözler söylendiği vakit, **Ameli**, "ateşte yanan gevenliğe benzedi. Müstemiînî ihata eden derin bir sükût içinde revâyih-i lâtifeye müstağrak, efser-i semavî ile mütemevviç melekler semadan zemine (61) nüzul", sonra zeminden semaya "suûd ediyorlar" zannedilirdi. Papaz sözünü bitirdi. Elbisesini giydi. Ayinin icrasına devam etmeğe başladı. **Ameli** mihrabın son kademesi üstünde diz çökmüştü. O vakit "vazâif-i pederaneyi ifa" etmek için beni aradılar. "Muttasıl titremekte olan ayaklarımın sadasından", **Ameli**, bayılacak bir hâle geldi. Papaza "makas (makraz) vermek" üzere, beni onun yanında "tevkif" ettiler. Anlaşılmaz bir "istiğrakın mağlûbu" oldum. "Ateş-i hiddet ile artık her şeyi mahv etmek" üzere iken **Ameli**, bana baktı. Bu nazarın içinde "tekdir ile kederi" okudum. Ben o nazara karşı hayret içinde kaldım. Hemşirem bu hayretten istifade etti. Güzel başını uzattı. "Rüşde-i istikbali küçük bir hareketle kateden" (62) makasın ağzı açıldı. Uzun, "lâtif saçları o soğuk, mukaddes demirin altında dağılarak", düştü. "Müzeyyen esvabı" çıkarıldı. Kardaşım, bir "nevince kumaştan mamul uzun bir libas" içinde görüldü. Bu "hâl ne kadar müessir idi! **Ameli**'nin nasiyesindeki alâyim-i kederi yünden bir sargı ile bir örtü setretti." Rahibeliğin bu "bekâretin iki nişanesi" olan bu örtü ile sargı sevgili hemşiremin çıplak başını sakladı. Aman yarabbi! Ben **Ameli**'yi bu kadar güzel hiç görmemiştim. "Nigâh-ı mütefekkirânesi âlem-i fanînin gubarına, ruh-ı masumanesi cihan-ı ulviye matuf idi." Bununla beraber "hemşirem, henüz ikrarını"

vermemişti. "İttihaz olunan usul" vardı: Dünyada, artık "terk-i hayat" etmiş olduğunu anlamak için mezarların (63) arasından geçecekti. **Ameli**, mermerin üstüne yattı. Başına bir kefen örtüldü. Baş ve ayak ucunda dört "meş'alenin kırmızı alevleri (âlâv)" sallanıyordu. Papaz, boynundaki örtünün ucunu **Ameli**'ye uzattı. Genç rahibeler, "ölü ayinini icra" etmeğe başladılar. "Ey ayin! Senin de bir zevkin vardır. Fakat pek müthişsin." Beni o "matem-engiz" kefenin ayak ucuna oturmaktan menettiler. Ansızın, kefenin altından hafif bir ses işittim. Bu fısıltı benim ruhumun içinde "tanîn-endâz" oldu. Benden başka kimsenin işitemediği o sada bu kelimeleri teşkil etti: "İlâhî! Beni bu bister-i mevtten kaldırma. Benim hevesât-ı nefsaniyeme, arzu-yı cinayetkârâneme hiç (64) bir zaman iştirak etmeyen biraderimi eltaf-ı ilâhîyen ile mesrur et."

Bu sada bana acı ve müthiş bir hakikati öğretti. "Bî-hûşâne kefenin" üstüne düştüm. Kardeşimi kollarımın arasında sıkarak, ağlaya ağlaya böyle haykırdım: "Ey Hz. Mesih'in refika-i afifesi! Seni kardaşından ayıran bu soğuk mevt ile, bu derin ebedîyetin arasından aguşumı kabul et. Ah! Kefenin üstüne düşmekliğim, feryadım", göz yaşlarım ayine "hitam" verdi. Papaz sözünü kesti. Rahibeler parmaklığı kapadılar. Beni dışarı çıkardıkları vakit kendimden geçmiştim. Ayin günü beni davet ettiklerine memnun olmadılar. Gözlerimi açtığım vakit, hemşiremin şiddetli bir nöbetle muzdarip olduğunu işittim: Kendisinin "görmekliğimi arzu etmemekliğimi rica etmiş" (65).

Rene, hemşiresinin rahibelik töreninden sonra; rahibelik, manastır ve orada gördüklerine dair, sözlerine devam eder. "Manastırdan "mahall-i istiğfardan çıkıvermişim gibi" çıktım. Orada "şerâre-nisâr olan alevler bize bir hayat-ı semavîye ihzar" ediyor. Orası cehennem gibidir. Orada "ümitten başka her şey mahvolur" (66). (....) "Hep bu müthiş sevdadan neşet ediyor, bununla beraber, her şeyi unutup manastıra girmeğe bütün kadınlara mahsus olan "zaf-ı kalb mümanaat eyliyordu" (67). "İntihar etmek istemiştim. Buna Allah'ın müsaadesi" yoktu. O hâlde bu intihar bir cinayet olacaktı. Cenab-ı Hakk, bana **Ameli**'yi gönderdi. O beni hem "fikr-i intihardan halas etti, hem terbiye eyledi" (68). Artık, **Ameli**'nin güzel parmakları "mevtin barid kapısına" dokunuyordu. Fakat Cenab-ı Hakk; **Ameli**'ye ilk gelinliğini gösterdi. "Âlem-i lahuta davet için istical" etmedi. İşte bundan dolayı hemşiremin "Allah'a karşı vereceği imtihanı imtidad etti" (69). Rahibelerin uykularına hitam veren, onları ibadete davet eden çanın "sadasını" sanki hâlâ işitiyorum! Çan, yavaş yavaş "tanîn-endâz" olurken

rahibeler "kendilerine mahsus bir sükûn ile" mabede doğru yürürlerdi. Ben de manastıra doğru koşardım. Orada yalnızca duvarların altında otururdum. Dalgaların hafif çağıltısına karışarak mabedin kubbesine "aksendaz olan ilâhîleri bir vecd-i mukaddes" ile dinlerdim (71). Başından geçen bütün bu üzücü hâdiseleri dinleyen Misyoner Suel, **Rene**'ye teselli vermeye çalışır. Diğer insanların menfaati için çalışmasını tavsiye eder. Münzeviliği bırakmasını ister. Ancak **Rene** hayat tarzını hiç değiştirmez. Bundan sonra da meyusâne bir hayat sürerek ömrünü tamamlar.

Bîvefa romanındaki Öjen ve Lusi birbirlerini severler. Bir zaman sonra evlenmeye karar veren bu sevgililerin düğünleri dinî bir törenle kilisede yapılır. Bu durumu tasvir eden yazar: "Eylülün birinci pazar günü, kilise birçok ahâli ile dolmuştu. Muattar, mavi bir duman kilisenin kubbelerine suud ediyor, kadınlar, erkekler tasvir-i Meryem'i teşkil eden levha-i mukaddesenin önünde diz üstünde bulunuyordu. Orada bir papazın önünde Öjen, Lusi yekdiğerine muhabbet-i kat'iyye vaadi veriyordu" (86) şeklinde onların evlilik törenlerine değinir.

Fikripaşazâde Mehmet Müncî'nin **Diyana** romanında, Kristina'nın arkadaşı Matild adında bir kız bulunmaktadır. Fazla bahsedilmeyen Matild'in düğün töreni kilisede yapılır. Yazar yapılan dinî töreni şu şekilde anlatır: "Kilise ilâhî bir nağme-i ruh-perver ile doluyor, Matild ile nişanlısı o âli kubbeye nigran olarak dua ediyorlardı. Kalbleri bir hiss-i maali ile perveriş-yâb idi. Gözleri bir sutre-i neşat ile mestur! Kuva-yi ruhaniyeleri bütün ahkâm-ı şuune galib olacağını bildirdi. Oh! Bu iki ruh şimdi bahtiyar oluyorlar idi. Ayin-i nikâh, resm-i izdivaç bitti. Kiliseden çıkarlarken Matild kirpikleri altından Kristina'ya bakıyordu"(65).

Kilise, çan, manastır, patrikhane ve buralarda yapılan dinî merasimler başlığıyla incelediğimiz konuları Ahmet Midhat, Mehmet Celâl ve Fikripaşazâde Mehmet Müncî bazı romanlarında işlerler. Ahmet Midhat, kilise, çan ve manastırlar hakkında uzun ve tarihî bilgiler verir ve bu yerlerin gördükleri işlevleri anlatır. Özellikle **Acâib-i Âlem** romanında kiliselerden bahseden yazar, öyle ayrıntılara iner ki, kilisenin yapımında kullanılan taşlara bile değinir. Kiliseleri yaptıran çarlar, onları yapan mimarlar hakkında bilgiler verir. Kiliselerin kaç kubbeli kaç sutunlu, sutunların uzunluğu gibi bilgilere de yer verir. Kiliselerde yakılan mumlar ve oralarda bulunan resimlerden de bahseden

Ahmet Midhat, daha birçok ince ayrıntılara kadar inerek anlatır. Bir de tarihî çanlar ve manastırlardan da genişçe bahseder. Manastırların işlevlerini de anlatan Ahmet Midhat Efendi, buralarda yapılan bazı yanlış uygulamaları eleştirir. Papazların manastırlarda yaptıkları haksızlıklar ve adam kayırmalarına değinir. Kilisede yapılan dinî merasimlere de değinen Ahmet Midhat, bazı camilerin kiliseye çevrildiğini söyler. Zikredilen konuları romanlarında işleyen Mehmet Celâl ise, kilisede yapılan cenaze merasimi, nikâh ve rahibeler için düzenlenen törenlerden sözeder. Ayrıca Rene romanında çanlardan da bahseden yazar, çan ve kilisenin, kahraman üzerinde meydana getirdiği etkileri anlatır ve yapılan dualara değinir. Kilise konusuna tek bir romanında yer veren Mehmet Müncî ise, kilisede yapılan dinî bir düğüne değinir.

2.1.2.5. Kutsal Günler ve Mekânlar

Bütün dinlerde olduğu gibi evrensel ve semavî bir din olan Hristiyanlıkta da bazı günler kutsal kabul edildiği gibi bazı mekânlar da kutsaldır. Hristiyanlarca, Kudüs, Roma kutsal şehirlerdendir. Paskalya ve diğer bazı günler de kutsal kabul edilir. Hristiyanlarca kutsal kabul edilen kilise ve manastırları kendi bahislerinde işlediğimizden burada onlara tekrar değinmiyoruz.

Ahmet Midhat'ın **Hasan Mellah** romanındaki Hristiyan kahramanlardan **Alonzo**, Malta adasında rastladığı Culya adındaki kızı sever ve himayesine alarak gemisine bindirir. Yolda aralarında birçok konuda olduğu gibi dinî ve siyasî konularda da konuşmalar olur. Söz dönüp dolaşır Kudüs şehri ve papa gibi konulara gelir. Kız bu gibi konulardan bahsedince **Alonzo** hayret ederek, "Kız sen Kudüs-ı şerifi de böyle bilir misin?" diye sorar. **Culya** ise, Kudüs'ün Hz. İsa'nın; Roma'nın ise, Havariyyunun (514) memleketi ve merkezi olduğunu söyler.

Süleyman Muslî, konusunu tarihten alan bir macera romanıdır. Olaylar, milâdî 12. ve 13. yüzyıllar arasında geçer. Haçlıların, Kudüs çevresinde Araplarla yaptıkları savaşları anlatarak konuya girilir. Kudüs civarında yapılan savaşlar münasebetiyle araya giren yazar, Piyer Lermit gibi İslâmiyete düşman ve Hristiyanlık taassubu hususunda tarihin asla şüphesi olmayan bir mecnunun sözüyle bütün Avrupa yerinden uyanmış ve güya "Kudüs-i şerif"ten ve hatta imkân müsaade edecek olsa bütün "rûy-ı arzdan" ehl-i

İslâmı ihraç edip "itikatlarınca zulümat-ı İslâmiyyeyi envar-ı diyanet-i Mesihiyye" ile izale için ta Avrupa'nın içlerinden beri derlenerek toplanarak Kudüs-i şerife kadar bir "seyl-i belâ" gibi akıp geldiklerini (11) söyler. Böylece Hristiyanlarca da kutsal kabul edilen Kudüs şehrinden bahsedilmiş olunur.

Ahmet Metin, Neofari'nin ailesi hakkında bazı bilgiler verir. **Neofari**, daha önce ailesiyle beraber, Hristiyanların dinî bayramları olan Paskalya mevsimlerinde birçok kez Kudüs ve Roma'ya gidip bu kutsal mekânlarda ibadet etmiştir. Avrupada her ne kadar fikir serbestliği olsa da birçok insan, paskalya mevsiminde Hristiyanlarca kutsal bilinen iki şehri ziyaret eder, ibadetlerini yaparlar. Konuya temas eden yazar: "O sene Roma'da ne kadar çok züvvâr var idi! Avrupa'nın her tarafından birçok züvvâr Kudüs-ı şerifi ziyarete gitmek için Roma'ya gelip evvelâ Vatikan'ı Sen Piyer kilisesini ziyaret etmekte oldukları gibi geçen sene paskalyayı Kudüs-ı şerifte yapmış olan diğer birçok züvvâr dahi Roma'ya gelerek bu senenin paskalyasını da Roma'da icra etmeği bekliyorlar idi. Avrupa'da serbesti-i efkâr eğerçe pek ileriye gitmiş ise de dinini mezhebini seven dindar takımının takayyüdât-ı diniyyesi dahi o kadar ileriye gitmiştir. İstatistikler haber verirler ki her sene Roma'yı ziyarete gelen Katolik dindarlarının miktarı hiçbir vakit otuz beş binden aşağı kalmaz. **Neofari** bu sene Roma'da pek güzel eğlenebildi ihsas-ı diniyyesi galebe eyledikçe Roma'nın maabid-i âliyesine gider ve ihsas-ı sairesi inbisata geldikçe o kadim tiyatrolara baş vurur bir tarafta dinî diğer tarafta dünyevî muzikaları istima'la lezzetyab olur idi" (177) şeklinde açıklamalarda bulunur.

İncelediğimiz eserlerde, Hristiyanlarca kutsal kabul edilen şehirler ve kutsal günler hakkında sadece Ahmet Midhat'ın romanlarında yer verilmektedir. Ahmet Midhat, romanlarında bizzat değil de bazı vesilelerle Hristiyanlarca kutsal kabul edilen Kudüs ve Roma şehirlerinden bahseder. Roma'da bulunan papalığın merkezi Vatikan ve Sen Piyer kilisesinden de sözeder. Ayrıca bayram olarak kabul edilen paskalya günlerinde yapılan etkinliklere değinir.

2.1.2.6. Papaz, Rahibe ve Rahibelik

Hristiyanlık inancında din adamları olarak kabul edilen papazlar Hz.İsa'nın temsilcileri olarak kabul edilirler. Bunlara rahib de denir. Rahibeler ise Hz.Meryem'e hayatını

vakfeden kadınlara denir. Rahib ve rahibeler kilise ya da manastırlarda hayatlarını sürdürüp evlenmezler. Birçok dünya lezzetinden kendilerini mahrum bırakırlar. İncelenen romanlarda, Hristiyanlık âleminde önemli yeri olan rahibelere yer verilir.

Ahmet Midhat'ın **Hasan Mellah** romanının kahramanlarından **Alfons,** kızı **Kuzella'yı Pavlos**'la evlenmesi için sıkıştırır. Buna rıza göstermeyen **Kuzella**'ya **Alfons**, "Seni rahibeler elinde terbiye ettirdiğime hata etmişim" (17) der. Hritiyanlık inancına göre rahibeliğe karar veren kadınlar evlenemezler. **Alfons**, kızının eğitimini **Mari** ismindeki bir rahibe vasıtasıyla yapmıştır. **Kuzella**'nın, Pavlos ile evlenmek istememesini buna bağlar. Ancak **Kuzella** rahibelerden ders aldığı için değil, Pavlos'u sevmediği için bu evlenmeye karşı çıkar.

Kuzella, Hasan Mellah'ı kütüphanede saklar. Daha sonra rahibe olan **Mari,** onu oradan kurtarmak için rahibe elbisesi getirir. Daha sonra **Alfons** yanlarına gelince şüphelenmesin diye **Hasan Mellah**, ona bir "papaz selâmı" (110) verir ve oradan ayrılır. Daha sonra Pavlos, **Hasan Mellah'**ın sevgilisi **Kuzella**'yı kaçırır. Hasan da onların peşine düşer. Marsilya'ya gider. Orada Madam İlya ile karşılaşır. Gemisine alır. Madam İlya, **Hasan**, Paris'te iken bir an şehvetine yenilerek gemi kaptanlarından Trillo ile ilişkiye girer. Madam, sonradan çok pişman olursa da iş işten geçmiştir. **Hasan**, Paris'ten döndüğünde Madam'ı üzüntülü bulur. Bunu kocasını bulamadığından zanneder. Ancak Madam'ın asıl üzüntüsü yaptığı günahtandır. **Hasan**'ın bundan haberi yoktur. **Hasan**, Madam İlya'ya dinî teselliler verir. "Siz dahi dindarsınız. Ben sizin kitaplarınızı okudum. Gördüm ki sizde dahi nedamet mucîb-i afv ve safhdır. Hatta değil Cenab-ı Hakk'a adî bir papaza arz-ı nedamet ettiğiniz hâlde dahi muaf oluyorsunuz"(221) der. Ancak tam tatmin olmayan Madam İlya intihar eder. **Hasan Mellah**, **Kuzella**'nın izini sürmeye devam eder. Bundan sonraki yolculuklarına Mösyö İlya da katılır. Yolda **Alonzo**'yu da alırlar. Madam'ın kocası İlya, hanımının intiharına çok üzülür. Bu üzüntülü anında **Alonzo**'ya evden kaçtıktan sonra başından geçen sıkıntıları anlatır. Yollarda aç susuz gezip bir köye uğradığını ve oradaki bir papazdan ekmek istediği hâlde papazın ekmek vermediğini; ancak kendisine sarhoş bir köylünün yardım ettiğini söyleyer (281). **Hasan Mellah**, birçok insana zulmeden deniz korsanı Piyetro'yu yakalar. Ona ne kadar öğütler verip ıslah etmeye çalışırsa da inancı zayıf

olan haydut, bu konuştuğu lâfları daha önce papazlardan (290) da duyduğunu söyleyerek yazarın tabiriyle "mel'unluğuna" devam eder.

Hasan Mellah, **Kuzella**'yı sahtekâr **Padya**'nın elinden kurtardıktan sonra onu, İspanya'nın Kartaca şehrinde bulunan babası **Alfons**'un yanına götürür. Başından geçenleri ve **Kuzella**'yı nasıl kurtardığını anlatır. Kızı ile evlenmek ve fikrini sormak için geldiğini söyler. **Alfons**, kızının Hristiyan ve **Hasan**'ın Müslüman olduğunu düşünür ve pek sevinemez. Ancak kızının aşırı bir şekilde **Hasan**'ı sevdiğini görünce istemeye istemeye razı olur. Ancak bu konuda şunları söylemeyi de ihmal etmez: "Lâkin şunu da söyleyeyim ki Hristiyanlığım hesabıyla bu işten dolayı Kartaca'da beni dört paralık ederler. Hatta ihtimal ki papazlar tarafından edilecek iğva üzerine size İspanyollar tarafından kast filan da edilir. Bu işin en hayırlısı buradan pılıyı pırtıyı toplayıp Cezayir'e gitmektir. Bakiye-i ömrümüzü orada imrar etmektir." Bunun üzerine rahibe **Mari** onu tastik eder ve "Siz bilmezsiniz efendim İspanyollar acayip bir millettir. Bir Müslümana verilen kızın ruhunu şeytan kabzeder" (445) dediklerini nakleder. Burada yazar, Hristiyanlar ve onları yönlendiren papazların, birçok konuda olduğu gibi Müslümanlarla ilgili konularda da mutaassıp olduklarını, diğer dinlere mensup olan bazı din adamları gibi, birçok konuda hurafe olan şeylerle halkı kandırdıklarını belirtir.

Romanın dokuzuncu kitabının birinci babında, tarihî olaylardan ve İtalya ve Avrupa'da Karbonari adında bir cemiyetten, cemiyetin faaliyetlerinden bahseden yazar, sözü papazlara getirerek: "Tarih-şinâsân erbâb-ı mütalâaya malûm olmak lâzım geldiği veçhile müstesna vakitlerde Avrupa'nın her tarafında ve bahusus İtalya'da papaz güruhu halkı yalnız taht-ı kaht esaretlerine alıp mamelikini soymak derecesindeki tagallübleriyle kanaat getiremeyerek gerçekten kanlarını da emmek hararetiyle kıyam eylemiş ve bu maksat uğrunda o zaman İtalya'yı meyanlarında biltaksim her biri bir büyük eyâlet ve sancakta birer Nemrut ve Firavun kesilmiş olan prensler ile bilittifak her iki taraf yekdiğerinin mezâlimini terviç etmekte bulunmuş idi" (829) şeklinde açıklamada bulunarak papazların o dönemlerde halka yaptıkları kötülüklerden söz eder.

Felâtun Bey İle Rakım Efendi romanının olumlu kahramanı **Rakım**, Ziklas ailesinin iki kız çocuğuna ders verir. Onlara Türkçe öğretmek yanında diğer bazı Şark ilimleri

konusunda da eğitir. Aile ve kızlar hem onun ilmine hem de dürüstlüğüne hayran olurlar. Kızlar ahlâk ve terbiyeleri bakımından Müslüman kızları gibi hasletler kazanırlar. Haremlik selâmlık konularına riayet eder, Şark ediblerinden şiirler okurlar. Bunları gören bir İngiliz, kızların babasına, canım şu kızları Müslüman mı edeceksiniz? diye sorduğunda Ziklas: "Vallah ben size bir şey söyliyeyim mi? Korkuyorum ki, bizim kızlar Katolik rahibeleri gibi kocasız kalmasınlar" (105) şeklinde cevap vererek kızlarının terbiyesine değinir.

Pariste Bir Türk romanının kahramanlarından **Hemşire An**, daha önce çok zengindir. Onunla evlenen bir genç onu kandırır. Hemşire'yi iğfal ettikten sonra Amerika'ya kaçıp terkeder. Daha önce hiç bir dine inanmayan **An**, çaresiz kalır. Daha sonra papazlar elinden tutarak, onun bekâr bir kız olduğunu ilân ederler. Çaresiz kalan **Hemşire An** ise, bunları mecburiyetten kabul eder ve rahibe olur (275-277).

Cellât romanındaki kahramanlardan **Simon Garas**'ın sahte papazlara itimadı yoktur. İdamı ve ölümü anında bile hiçbir papazı yanına kabul etmez. Hapishanede yanına papaz kabul etmediği gibi "Hin-i idamında dahi kabul etmeyip Allah ile kul arasına siyah rubalı bir herif giremez" (192) der.

Cinli Han romanındaki olaylar, Fransa'da geçer. Fransa'nın Liyon şehrinde **Gorguvar Salpet** ile **Juzefin** adındaki kız birbirlerini severler. **Gorguvar Salpet**, askere gitmek zorunda kalınca **Juzefin** ile konuşur ve asker dönüşünde evleneceklerine karar verirler. **Gorguvar Salpet**, askere gidince yakınlarda bulunan ve sahtekâr bir papaz olan **Papa Prasal** ile **Mösyö Dö Laroş** adındaki şahıs, daha önce bazı adamları öldürdükleri ve birçok kızı kandırıp ilişkiye girdikleri gibi **Juzefin**'i de almak isterler. **Mösyö Dö Laroş**, **Juzefin**'i sevdiğini ve onunla evlenmek istediğini söyleyince olumsuz cevap alır. **Juzefin** namusuna ve nişanlısı **Gorguvar Salpet**'e bağlı bir kız olduğu için onu reddetmiştir. Bunun üzerine **Mösyö Dö Laroş**, durumu **Papa Prasal**'a anlatır ve kızı kaçırmaya karar verirler. Bu vesile ile yazar, köyde bulunan sahtekâr **Papa Prasal** ile papazları ağır bir dille eleştirir: "Bu vazife papazların cümlesinde vardır. Şu kadar ki cümlesi de bu vazifeyi suistimal ederler. Fukaraya muavenet edeceğiz diye halktan binlerce kuruş topladıkları hâlde yüzlercesini bile fukaraya vermezler. Kendilerine

hâdim-i fukara namını verdikleri hâlde en zenginlerden daha zengincesine yaşarlar. Victor Hugo'nun dediği gibi fukara iaşe olarak halktan aldıkları pirzolaların etlerini kendileri yiyip kemiklerini fukaraya atarlar. **Papa Prasal** ise köylü nazarında bu suretle telâkki olunan papazlardan değildir. Papazların şu suistimalatını köylüler dahi bilerek kendilerine derunî bir husumette buldukları hâlde **Prasal**'ı civar köylerin kâffesi "Mesih-i Sânî" gibi bir surette telâkki ederek **Papa Prasal**'ın sadaka hasılatından kendi istifadesi şöyle dursun kendi kesesinden bile fukaraya imdad eylediğini söylerler. Bir rivayete göre **Mösyö Dö Laroş Papa Prasal**'ın akrabasından imiş. Zira ne vakit bu adam Perari karyesine gelse hep **Papa Prasal**'ın Sumasına misafir inerek ilk mülakatlarında dahi sarmaş dolaş öpüşürler" (38).

Yazar Papa Prasal'ın "İki bin beş yüz kadar kadın ve kız ile muamele-i hafiye peyda eyle" (42) diğini söyler. Bundan sonra da "Nasıl? **Papa Prasal**'ı o zâhit herifi beğendiniz mi?" der ve eleştirisine devam eder: "İki bin beş yüz kadar kadın ve kız ile muamele-i hafiye peyda etmiş. **Papa Prasal**'ın işbu itirafi eğerce köylülerin kendi hakkındaki itikatlarına asıl muvafik düşemez ise de kendisi gibi bir zahid hem köylüler nazarında Mesih-i sânî gibi telâkki olunmak hem de iki bin beş yüz kadın ve kız ile muamele peyda eylemiş bulunmak o kadar istiğrab olunacak mevaddan değildir. Papazların en büyük merhametleri himayeleri kadınlar hem de günahkâr kadınlar hakkında olması lüzumu onların en büyük en mühim en ziyade mer'iyyü'l-icrâ olan düsturlarındandır. Hatta bir muteber papaz Hz. Mesih'in bile günahkâr kadınlar hakkındaki merhameti arkadaşlarının nazar-ı dikkatlerini açmıştır, dediği meşhurdur. Müddet-i ömrünü tabiatın en büyük bir iktizası hilâfında olarak bekârlık ile geçirmeğe hasr eden papazlarda bu hâli istiğrab etmek şöyle dursun aksini iddia veyahut ifade eden bulunur ise istiğrab etmelidir. Zaten Nasraniyyet kilisesinin meşâhir-i ricali terâcüm-i ahvaline müracaat olunsa vur patlasın çal oynasın âlemlerinden başka ne görülür. Yine **Papa Prasal**'a aferin demeli ki bir tabir-i veçhile karda gezmiş de izini belli etmemiş iki bin beş yüz kadın ve kız ile macerası olduğu hâlde halka kendisini Mesih-i sânî gibi tanıtmıştır. Başkaları ise huzuzat-ı nefsaniyelerinden ettikleri istifadeleri halkın nazar-ı hayret ve taayyübünden saklamağa dahi lüzum görmemişlerdir. Her ne ise gerek **Papa Prasal** ve gerek **Mösyö Dö Laroş** hakkında

aldığımız bu yoldaki malûmat üzerine hemen istiğrab edivermemelidir. Biraz sabırlı davranmalıdır" (43-44).

Yazar, böylece **Papa Prasal** ile **Dö Laroş**'un **Juzefin**'i kaçırmak için kurdukları plân ve köylerden topladıkları paraları ve diğer birçok insana yaptıkları zulümleri anlatır ve **Papa Prasal** ile diğer papazları eleştirmiş olur. **Papa Parasal**'ın aslında bir sahtekâr olduğunu ve gece gündüz kadınlarla eğlendiğini söyleyen yazar, onun iki bin beş yüz kadınla beraber olmuş, entrikacı ve sefih bir insan olduğunu söyler. Buna rağmen, köylüler nazarında onun; zahid, ermiş bir insan olarak bilindiğini anlatan yazar; onun kendisini, köylülere "Mesih-i sânî" olarak tanıttığını da burada vurgular.

Papa Prasal ile **Mösyö Dö Laroş**, yaptıkları zulüm ve işkencelere pişman olacakları yerde gülüp eğlenerek birbirlerine anlatırlar: "Zavallı! Sen de unutma ki o kestiğin kafaların vücutlarını bir **Papa Prasal** tutup zapt eyliyor idi. Sen de unutma ki o deldiğin sinelerin vücutlarını bir **Papa Prasal** kazığa bağlıyor idi de öyle deliyor idik. Ben entrikacıklarımı tertip ederek bir adamı istediğim tuzağa düşürdükten sonra cellâtlık hizmetinde her kimi ister isem istihdam edebilirim. Pek başım sıkılır ise titrek elceğizlerim ile bu hizmeti kendim dahi görürüm. Amma ben olmaz isem sen on para etmezsin! Anladın mı dostum! Beni tehdit ediyorsun hâ? Sen aklını başına al oğlum. Yoksa seni öyle mudhik bir hâle koyarım ki hâline kediler bile gülerler sen de gülersin!" (49).

Bu arada yorum yapan yazar "Hakikat **Papa Prasal** bu sözleri söyler iken peyda eylediği hâl pek ziyade şayan-ı dikkat idi. Gözlerinden gittikçe daha ziyade ateşler saçılmakta idi. Tebessüm denilen şey görenlere ferah verecek bir hâl olup taze dudakları goncaya benzettiği gibi kart dudakları dahi hiç olmaz ise solgun kalplere benzetmek lâzım gelir iken **Papa Prasal**'ın tebessümleri bilakis görenlerin gözlerini tırmalayarak dudaklarını dahi kaplan dudaklarına benzetmiş bırakmış idi. **Dö Laroş**'un tehevvürleri **Papa Prasal**'a hiç tesir etmedikleri hâlde **Papa Prasal**'ın tehditleri de **Dö Laroş**'a ziyadesiyle tesir etmiş idi. Herif birden bire yelkenleri suya indirip hatta bir kabahat eden arsız çocuklar gibi yılışık suretle kendisini affettirmek istediği hâlde ona

da cesaret edemiyormuş gibi tavırlar dahi göstermeğe başlamış idi. Lâkin **Papa Prasal** dargın peder gibi arsız çocuğa hiç yüz vermedi" (49-50) sözlerini söyler.

Bir gün **Dö Laroş**, **Juzefin**'i elde etmek için birçok yol düşünür. Onu elde edemeyince bu konuda sahtekârlığıyla kendini herkese iyi göstermeyi başaran **Papa Prasal**'a danışır. Sahtekâr Papa, ona kurnazca fikirler verir. Yazar ise, araya girerek yine Prasal'ın sahtekârlıklarını yorumlar. Papazın iki yüzlülüğünü, halk arasında kendisini "Mesih-i sânî" olarak tanıttığını uzun uzadıya anlatır ve ağır bir lisanla eleştirir: "Öyle ya! Bizim için vakıa namus denilen bu kadar bedduaya lâyıktır. Böyle namusu üzerinde muzır ve muannit olan bir kızın evvelâ namusunu mahv etmelidir. O ise kendisini kapıp bir tarafa kaçırdıktan sonra metres ittihazıyla mümkün olabilir. Bir zaman metres gibi istihdam edersek bakarsın eğer yola gelmiş olduğunu görür isek yavaş yavaş nikâh dediğin (55) belâhatkârâne hevesini de icra edersin (56). (...) Zahit **Papa Prasal**'ın şu akılane sözleri **Dö Laroş** üzerinde büyük bir tesir göstermeğe başladı **Dö Laroş**'tan başkası olsa idi papazdan bu sözleri asla bekleyemeyeceğinden papazın mutlaka çıldırmış olduğuna hüküm verir idi. **Dö Laroş** ise **Papa Prasal**'ın ağzına asıl lâyık olan sözler bu sözler olduğunu bildiği cihetle papazın bu saatını akıl ve dirayetinden daha ziyade akıl ve dirayetli hiç bir zamanı olamayacağını hüküm eyler idi. Binaenaleyh papazın verdiği nasihatler tamamıyla şayan-ı kabul şeyler olduğunu düşündü. Bu ümit üzerine gayet memnun ve mutmain oldu. Hatta taamdan kalktığı zaman sofra takımlarını **Dö Laroş** toplamağa müsaraat eyledi ki hiç bir vakit böyle bir işgüzarlık gösterdiği yok idi. Bu gayret asıl kendisine yaranmak için olduğunu **Papa Prasal** anlamağa bıyık altından bir tavr-ı muzafferâne ile tebessüm eylemekte idi (56-66).

Bundan sonra **Papa Prasal** ile **Dö Laroş**, **Juzefin**'i kaçırma plânı hakkında kurnazca fikirlerini aralarında konuşurlar. Bu arada yine yazar araya girerek onları eleştirir: "Kari'lerimiz şu muhavereye dikkat ediyorlar ya? **Papa Prasal**'ın maharetine de "aferin" diyorlar mı? **Juzefin** değil belki **Papa Prasal** yapacağı işi o kadar güzel yapmış ki kızın izini bile kaybetmiş. Kimse hiç bir haberini bile alamamış" (69). Nihayet kız kaçırılır. Köylüler kızın kaçmasıyla ilgili değişik rivayetlerde bulundukları hâlde kimse **Papa Prasal**'ın böyle bir şeyi yapacağını aklına bile getirmez: "Köylünün verdiği haberlerin kâffesi akla pek yakın olduklarına dikkat buyuruluyor ya? Bahusus ki bu haberlerin bir miktarı **Papa Prasal** gibi Mesih-i sânî addolunan bir zat tarafından ihtiyar

olunduğu gibi tasavvuru da onun tarafından tasvip olunmuş idi. **Papa Prasal** bir şeyin doğru olduğuna inanır ise artık o şeyin yanlış olduğuna inanmak âdeta küfür derecesinde addolunur..." (72-73).

Juzefin'in sevgilisi **Salpet**, askerden dönünce olup bitenlere şaşırır ve köylülerin sevgilisi için söyledikleri iftiralara inanamaz. O dönemde askerde zabtiye işlerine bakan çavuşları düşünür ve bu görevi almak için tekrar askere döner. Böylece çavuş rütbesiyle sevgilisi **Juzefin**'i aramaya çalışacaktır. **Juzefin**'i kaçırma konusunda, **Papa Prasal** hakkında, köylüler olduğu gibi **Salpet** de pek şüpheye düşmez. Hatta, **Papa Prasal**'ın evine gidip gelir. Kızın kurtuluşu için ondan yardım bekler. Bu arada yazar yine araya girerek **Papa Prasal**'ı tenkit etmeye devam eder: "Papazın bu sözü hakikaten pek doğru çıktı. **Salpet** bunlar hakkında bir güne şüphede bulunmak şöyle dursun belki de muavenetlerine nail olabileceğini düşünerek ertesi akşam **Papa Prasal**'ın Sumasına geldi. Akşam taamı için orada misafir kalacağını Papaz Efendi anlayınca o gün bir perhiz günü olarak papaz ise sevgili Jan'ı ile birlikte güzelce bir oburluk etmek için âlâ bir hindi kızartmış ve güzel şaraplar çıkarmış olduğu hâlde hindiyi ve şarapları derhal mahzene indirip akşam taamı olarak kuru fasulye piyazı ve turp ve tuz (...) gibi zahitlere yakışiyeti olacak mekülat ile bir de sudan ibaret meşrubatı tehiye eylemişti (88-89)

Bu tehiyatı icra eder iken Papaz'ın **Salpet**'e ne kadar lânetler okuduğunu sormayınız. Fakat zahir hâlde hem hizmetini görür hem de **Salpet Çavuş** gibi özü doğru bir Hristiyan kendisinin asıl evlâd-ı maneviyyesinden addolunacağı cihetle bu akşam Sumaya teşrif etmesinden ne kadar memnun kaldığını anlatır idi. Tafsilatı hep papazın münafiklığını ve riyakârlığını gösterecek bin türlü ahval içinde taam edildi. Ba'det-taam bîçare **Salpet** bir gün evvel meyhanede **Mösyö Dö Laroş** tarafından gördüğü muamele-i nazikâneye teşekkürden başlayarak papaz ile **Dö Laroş**'a derdini yeni baştan döktü. Hikâyesini bitirdikten sonra Papaz'a dedi ki: Aziz peder! Siz esrar-ı âleme vâkıfsınız. Herkes günahını size söyler. Şayet **Juzefin**'i kaçıran adam hakkında gerek köylülerden ve gerek sairlerinden bir haber alacak olur da haini bana ihbar eder iseniz beni kendinize minnettar etmiş olursunuz" (89-90) der.

Bunları anlatan yazar: "Nasıl? Bîçare **Salpet**'e bir kat daha acıdınız ya? Zavallı çocuk bilmez ki papazlar kendilerine tevdi olunan esrarı vakıa faş edebilirse de büyük büyük menfaatlar ve entrikalar uğrunda bu fedakârlığı ihtiyar ederler. Halbuki **Salpet**'ten ne faide umulabilir? Bahusus ki **Salpet**'in aradığı hainler kendileridir. Amma diyeceksiniz ki papaz hiç olmaz ise **Salpet**'i avutmuş olmak için bir vaat vermiştir. Hayır! Böyle bir vaat vermek Hristiyanlığa ve **Papa Prasal**'ın şöhret-i dindaranesine dokunur" (90) yorumunda bulunur.

Salpet'e cevaben Papaz: "Oğlum! Sizin hâlinize acımamak hiç bir Hristiyan için kabil olamaz. Zira dinimizin esası din karındaşlarımızın dertleriyle dertnak olmaktır. Fakat bana tevdi olunan esrarı size faş etmek dahi vazife-i dindaraneye mugayirdir. Biz fakir papazlarız. Elimizden gelen iyilikleri diriğ etmeyiz amma o iyilikler başkalarının mazarratına hizmet etmemelidirler. Ben şimdi merâyî bir adam olsam da size vâkıf olacağım esrarı söylerim desem siz benden memnun olmamalısınız. Bilakis bana darılmalısınız. Çünkü size edeceğim bu hizmet başkalarının ziyanını mucip olacaktır. Binaenaleyh bunu kendi menafiiniz hasebiyle bir kusur addetseniz bile bu kusurumun afvını mürüvvetinizden rica ederim" (90-91) diyerek hiç açık vermemeye çalışır.

Yine araya giren yazar papazın bu kurnazca cevabına "Nasıl? Papazı beğendiniz mi? Siz beğenmeyecek bile olsanız zavallı safderun **Salpet Bey** beğenmiş idi. Papaza bu cevabından dolayı hiç hiç darılmadıktan fazla tam Hristiyan tam dindar bi-hakkın papaz olduğunu kalben tasdik ederek özürler dahi dilemiş idi" (90) şeklinde yorumlar. **Salpet** gittikten sonra papaz ile **Dö Laroş** bîçarenin avanaklığına gülüşürler. Onu ikna ettiklerine de sevinirler. (90-92). Romanın sonunda sevgilisi **Juzefin**'i kaçıran adamların **Dö Laroş** ve **Papa Prasal** olduğunu öğrenen **Salpet,** onlara cezalarını vermek üzere hareket eder ancak onları bulmak mümkün olmaz.

Hayret romanındaki kahramanlardan Sarpson kimlik değiştirerek birçok gizli işler başaran birisidir. Anser ismindeki kızı kandırır, onu iğfal ettikten sonra terkeder. Bu olayları anlatan Anser, **Sarpson**'un kendisini Hindulara bir Brahman olarak tanıttığını söyler. Hintlilerin de onu öyle bildiklerini dile getiren **Anser**, bu vesile ile Hindistan'ın Brahmanları ile Avrupa'nın papazları hakkında: "Hindistanın Brehmenleri öyle bizim Avrupa'nın papazlarına mukayyes olmayıp gerçekten dünyanın zevk ve sefasından el

çekmiş ve her veçhile cihanın emniyetini kazanmış oldukları tahakkuk eylediğinden Brehmen Efendi nezdine gitmeğe de cesaret hasıl olmuş idi" (386-387) der.

Müslüman Arnavutlar ile Hristiyan Solyotlar arasında geçen savaşları anlatan **Arnavutlar Solyotlar** romanında, birçok yerde papazlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Yazar, romanın başlarında Arnavutları tanıtır. Arnavut Müslümanlarının başında Ali Paşa bulunur. Solyotlar ise, Arnavutluğun İtalyan tarafında dağlarda yaşayan, yarı medenî olarak hayatlarını sürdüren kabilelerden oluşmaktadır. Başlarında herhangi birisi bulunmaz. Durumlarıyla ilgili kararları, bazen **Papaz Samuel** bazen de **Rus Popu**'n manastırında toplanan ihtiyarlar meclisinde kararlaştırırlar. Solyotlarda söz sahibi olan **Papaz Samuel**, bir din adamı olarak sözü dinlenir bir konumdadır. Solyotların ihtiyarlar meclisi, hemen hemen devamlı **Papaz Samuel**'in manastırında toplanır. Yazar, bir din adamı olan Samuel'i tanıtır. "Soli nahiyesinde Samuel namında bir papaz var idi ki, Solyotlardan bazıları bu adam sihirbaz ve bazıları evliya zannederek her hâlde cümlesi hem kendisinden korkup hem de hatırını sayarlar idi. Hakikat-ı hâle gelince Samuel, ulûm-ı diniyye ve dünyeviyyede küllî tamik etmiş bir adam olup vatanperverliği dahi derece-i gayeye vardırmış olduğundan Nasraniyyette cengaverlik hiç bulunmadığı hâlde İncil'in Apokalipse kısmını cengaverane bir fikirle şerh ve tafsil ederek Solyotları bir kat daha kahramanlığa teşvik eder" (33). **Papaz Samuel**'e her konuda danışılıp fikri alındığı gibi dinî merasimlerde de Solyotların ilk başvurduğu kişi yine **Papaz Samuel**'dir. **Papaz Samuel**, savaşta vefat eden Solyotlar'ın cenazeleri üzerinde dualar eder (147).

Solyotlara birçok yardımı dokunan **Rüstem** bir Solyot kızı olan **Eftimi** ile birbirlerini severler. Rüstem'in Solyotlara birçok yardımı olduğu hâlde, papaz olan **Rus Popu** ile **Samuel**, ona güvenmezler ve her meclis toplantısında bu durumu vurgularlar (121). **Rüstem**, dinleri ve geleneklerine mutaassıbane bağlı olan Solyotlardan çekindiği için **Eftimi** ile gizlice nikâhlanır. **Rüstem**'in Solyot muhalifleri olan papaz Samuel ile Rus Pop'u bu durumu öğrenince dinî taassuplarından dolayı içlerine bir türlü sindiremezler. **Rüstem** hakkındaki düşmanlıkları daha da artar (123).

Solyotlar ile Ali Paşa arasındaki savaşlar, her geçen gün şiddetini arttırarak devam eder. **Rüstem**, iki millet arasında devam eden savaşta barışı sağlamaya çalışır. Arnavut

ve Müslüman olduğu hâlde Arnavutlardan çok Solyotlara yardımcı olur. Hatta bir seferinde Ali Paşa'nın, bütün yolları ve geçitleri kesmesiyle açlık tehlikesi geçiren Solyotları, Ali Paşa'dan çalıp getirdiği erzaklarla kurtarır. Ancak Solyotlar içinde Ortodoks olan **Rus Popu** ve taraftarları, **Rüstem**'in bir ajan olduğunu söylerler. Bu mecliste **Rüstem**'i savunanlar da olur. Zaman sonra **Rus Popu** ve taraftarları, onun ve taraftarlarının öldürülmesine karar verirler. **Rüstem**'in kızı Mükrime'yi katlederler. Bunları öğrenen **Rüstem**, çok kızar ve bunun öcünü alacağını söyler. Daha önce birbirlerine bağlı olan Solyotlar; **Rus Popu** ve **Rüstem**'den dolayı ikiye bölünürler. Arnavutlar ile Solyotlar arasındaki bu son savaşta, Solyotların bir kısmı **Rus Popu**'n; diğer bir kısmı da **Papaz Samuel**'in etrafında yer alır. Ayrıca bir kısmı da **Rüstem**'e taraftar olur. Bütün başa gelen belâ ve musibetlerin sahtekâr papaz **Rus Popu** yüzünden başlarına geldiğini **Papaz Samuel**'e söyleyen Yorgo Boçaris, çok kızar ve **Rus Popu** hakkında çok ağır konuşur. **Papaz Samuel**'i sıkıştırır ve: "Papaz efendi! Zaten teslim olunmuş bir hakikati bize tekrar kabul ve teslim ettirmeğe çalışmayınız. Biz onu pek âlâ biliriz. Gidiniz de **Rus Popu** ile bir de ona kapılanlara meram anlatınız. O kapılanlardan bazıları orada hazır bulunuyorlar idi. –Birisi dedi ki: Allah o **Rus Popu**'n belâsını versin! Şeytan mıdır? Sahir midir? Nedir? Samuel: "Ne şeytandır ne sahirdir! Hiçbir şey değildir. Siz hepiniz hayvansınız da onun için **Rus Popu** dahi şeytan ve sahir olmak derecelerinde sizi çarpıyor" (199) der. Son yapılan karışıklardan dolayı Solyotlar Ali Paşa'ya karşı yenilirler. Mağlûbiyeti kabul etmek istemeyen birçok Solyot intihar ederek hayatlarına son verirler. Bu romanda birer papaz olan Samuel ile Rus Pop'un halk üzerindeki etkileri büyüktür. Her olayda bu iki papazın etkileri görülmektedir. Bu iki din adamının, özellikle, savaş gibi konularda halkı nasıl yönlendirdikleri dikkat çekicidir.

Demir Bey romanındaki kahramanlardan **Mustafa Kamereddin** ve **Polini**, buluştukları bir gün başlarından geçen olayları anlatırlar. **Polini,** babasının asker olduğunu, daha sonra baba ve annesinin vefat edip yalnız kaldığını ve rahibeler okuluna verildiğini söyler ve oradaki müşahedelerini şu şekilde anlatır: "Bir gün manastırın baş rahibesi beni çağırıp validemin vefat eylemiş olduğunu bilihbar ben bittabi ağlamağa başlayınca beni teselli için güzel güzel sözler söyledi büyük büyük ümitler verdi ise de aradan birkaç gün geçerek ilk tesiratım mündefi olduktan sonra baş rahibe bana anlattı

ki ba'dema manastırda kalmaklığım lâzım gelir ise validemin vermekte bulunduğu harcı seneviyi temin etmelidir. Temin edemediğim surette ileride rahibe olmağa rıza gösterip imza vermelidir. Halbuki validemin sağlığında bu benim rahibe olmaklığım meselesi birkaç defa dermayan olunmuş idi de validem mümkün değil rıza göstermeyerek rahibeliği pek ziyade şayan-ı havf ve itiraz bir tarik olmak üzere göstermiş idi...." (127). Rahibelerin tekliflerini kabul etmeyen Polini rahibe okulundan çıkarılmıştır.

Demir Bey bir gün çocuklarına daha önce başından geçen hadiseleri nakleder. **Demir Bey**, bir Türk ve Arnavut olduğu hâlde Fransız ordusunda görev almasının sebebini kendisini evlâtlık edinen bir Fransız papaz vasıtasıyla olduğunu söyler. **Demir Bey**'in babası çok despot olduğundan, onu her gün döver. Onu bir gün satırla dövmeye kalkışır. O da kendilerine komşu olan bir Ermeni ailesine sığınır. Orada bir papaz, kendisine iyi davranıp evlât edinir. Manastıra götürür: "Ondan sonra biz manastıra suret-i daimede devam eder olduk. Teofal tekrar İstanbul'a avdet eylemiş olduğundan biz, gece gündüz manastırda yaşamaya başladık. Üç sene daha vakit geçtikten sonra Teofal tekrar geldi ki ben artık buluğa ermiş bulunduğumdan rahiplik mesleğine ilk duhulüm için birinci ikrarı vermekliğim lâzım gelmiş imiş. Fakat ben rahipliği istiyor muyum ya? Güzel üniformalı askerleri gördükçe bütün heveslerim askerlik cihetine meylediyorlar. İki sene kadar da rahip çıraklığı eyledim ise de arkadaşlarımız ile ettiğimiz hasbihallerden bu meslekte bulunan adamların evlenmeyeceklerini barklanmayacaklarını ve dünya lezaizine heveslenmeyeceklerini haber aldıkça papazlık hakkındaki nefretim artıyor ve askerliğe hevesim tezâyüd eyliyor idi. (...) Yaşım onsekize geldikten sonra benim için bir manastırda mahbusiyetten ibaret olan maişet asla şayan-ı kabul görülemedi. Şu manastırdan nasıl firar edeyim diye düşünüp durur iken bir gün manastırda: Ordu geçiyor! diye bir gürültü peyda olması üzerine bütün rahipler dışarıya fırladıkları gibi ben de fırladım"(271-276). Daha sonra **Demir Bey** oradan geçen Fransız askerlerine karışarak rahibelik okulundan uzaklaşmıştır.

Haydut Montari romanında, olayların tamamı İtalya'da geçer. Olayların merkezinde, İtalya'nın Napoli şehrinin Kastilnora şatosu bulunur. Şatoda yaşayan **Senyör Corcino**, ailedeki yönetimi ele geçirmek ve istediği kız olan **Ancelino Dö Kastilnora** ile evlenmek için şatoda rakip gördüğü kişileri bir gece baskınıyla bir değirmende öldürür.

Şatonun hizmetçilerinden Yako da o gece değirmendedir. Yaralı olarak kurtulur. Baskın sırasında **Senyör Corcino**'yu tanır. Olayı, köyde bulunan papazlara anlatır. Papazlar, bu cinayet olayını kimseye anlatmaması için ona yemin ettirirler (141). Ancak papazlar, olayı bir deftere kaydederler. Bir gün, zengin olan **Senyör Corcino**'yu çağırarak para talebinde bulunurlar. Aksi takdirde olayı açıklayacaklarını söylerler. **Senyör Corcino**'dan alacakları parayı da güya hayır işlerinde kullanacaklardır. Yazar, bu olayda papazların zenginleri nasıl koruduğunu ve nasıl rüşvet yediklerini sergilemek ister (143). Bu olaydan sonra papazların bu durumunu: "İtalya'da papaz takımının böyle günah çıkarmak ve son vasiyetleri almak suretiyle vâkıf oldukları nice mühim esrardan ne yolda istifadeler eyledikleri yalnız romancılar tarafından tasvir edilmekle kalmayıp âdeta bir mes'ele-i tarihiye hükmünü de almıştır" (145) cümleleriyle eleştirir.

Diplomalı Kız romanının kahramanlarından **Juli,** Paris'te, meşhur olan çiçek satıcılığına başlar. Paris'te çiçek satan çok kız vardır amma, **Juli** bunlardan farklıdır. O sattığı her buketin içine, okuldan öğrendiği ya da ezberlediği bir şiiri küçük bir kâğıda yazıp koyar. Böylece, çiçek satıcılığında hem meşhur olur hem de çok para kazanır. Yazar, **Juli**'nin çiçek satarken güzel şiirler okuyup hitap etmesini, papazların kilisede vaaz vermesine benzetir (185).

Ahmet Metin, Hristiyan olan **Neofari**'yi, kırmadan, kibarca bazı nasihatlerde bulunur. Buna karşılık **Neofari**: "Ah bir papaz gibi söz söylüyorsunuz senyör!" (459) der. Yine başka bir zaman **Neofari,** "Sizi Papaz Bosoe zannediyorum" der. Bunun üzerine Ahmet Midhat, "Malumdur ki Bosoe gayet talâkatlı bir Fransız papazı olup asar-ı kalemiyesi talâkat ve cerbezesine şahittir" açıklamasını yapar. **Ahmet Metin** buna mukabil, bir papaz zannedeceğinize niçin bir imam bir şeyh bir mürşid zannetmiyorsunuz? diye "Vaaz ve nasihat hususunda papazlar ile vaiz-i müslimin arasındaki farkı da epeyce anlat" (640-641) ır.

Issız adada altı yedi ay kalan **Şirzad** ile **Roza**'nın kılık kıyafeti, saçları; **Şirzad**'ın saç sakalı bakımsızlıktan birbirine karışır. Kış mevsimi gelir. Bunlar nasıl kurtulacaklarını düşünürken bazı insan seslerini duyarlar. **Şirzad** bunlara gizlice yaklaşır. Onlar, **Şirzad**'ı görünce onun saç ve sakalının birbirine karışmasından onu Rum papazlarına (653) benzetirler. **Şirzad** ve **Roza** ıssız adadan kurtulduktan sonra Roma'ya gelirler ve

Roza orada annesine kavuşur. **Roza**, annesine **Şirzad** ile evleneceğini ve onu sevdiğini ve evlendikten sonra **Şirzad** ile Anadoluya yerleşeceğini söyler. Annesi, din farklılığından dolayı bu evliliğe razı olmaz **Roza**'ya:"Seni zor ile rahibe edecek değil idik ya! Meramın bir kocaya varmak idiyse tezviç eyleyebilir idik" (669) diyerek onun bu teklifine karşı çıkar.

Neofari, bazen yalnız bazen de başkalarıyla beraber **Ahmet Metin** ile sohbet ettiği, yemek yediği ve birçok konuda sohbet ettiği hâlde **Ahmet Metin** ona hep iyi davranır, herhangi kötü bir hareketi olmaz. Bunlara hayret eden **Neofari**, onu bir papaza benzeterek: "Senyör! Dün akşamdan beri sizde görülen ahval en faziletli bir papazda bile müşahade olunamaz. En dindar bir Hristiyanın en muhterem bir papaza gösterebileceği safvetle sizden bir konsiyon (itiraf-ı zünub) ricasında bulunur isem müsaade ve lütfunuzu diriğ etmezsiniz ya?" (702-703) sözlerini söyler.

Mehmet Celâl'in **Elvâh-ı Sevda** romanının kahramanlarından **Cemil**, bir gün sevgilisi **Sara**'nın evine gider. **Sara**'nın annesi, mutaassıp bir Hristiyandır. Onun için **Sara**'nın **Cemil** ile evlenmesine pek razı olmaz. Bir konuşmasında Hristiyanlığı müdafa ederken birden içeriye: "Hz.İsa (a.m.) tarafından susuzlara su vermeğe, açları doyurmağa; çıplakları giydirmeğe; hasıl-ı sefâlet didelere merhamet etmeğe memur olan(!) siyah libaslı papazlardan biri görünür." Kadın kızlarına söylediği sözün büyük bir hakikat olduğunu anlatmak ve "Papaz efendiye daha beliğ naklettirmek için; "iyi, ki geldiniz, efendim! Şimdi kızlarıma diyordum ki merhamet ...." diye söze başlamak istedi ise de, papaz yüzünde bir eser-i tebessüm dahi göstermeyerek, madamın, Hristiyanlığın mehasinine dair söylediği sözlerin kaffesinin "hayfa ki!" muhtasar bir cevap ile iptal etti: -Mâdam!... merhamet bahsi başka ! Bana son bir cevap veriniz! Bu evden ne vakit çıkacaksınız?" (227-228) diyerek Madam ile oradakileri hayal kırıklığına uğratır.

Mehmet Celâl, Müslüman kahramanın hiç bulunmadığı **Rene** romanında, rahibe ve rahibelikle ilgili bazı dinî unsurları işlemiştir. Rene'nin hemşiresi **Ameli**, bir gün bir mektup bırakarak rahibe olacağını ve tüm servetini kardeşine bıraktığını söyler. **Ameli**, birini sevmiş; ancak karşılık göremediğinden rahibe olmaya karar vermiştir. **Rene**, hemşiresinin rahibelik merasimine katılır. Manastırın bir köşesine oturup kardeşini

seyreder: "**Ameli**, bakışları keder ve letafetle mümtezic olan iri gözlerini bana çevirip dünyada benden başka kimsesi olmadığını söyler ve rahibelerin hayatından bahseder" (15-16). **Rene**'nin ablasının rahibelik merasimi ile ilgili hatıralarını anlatır: "Oraya vasıl olduğum vakit manastıra gittim. Hemşiremle görüşmek istedim. Hiç kimse ile görüşmediğini haber verdiler. Geldiğimi ona yazdım. Bana yazdığı cevapta, hayatını rahibeliğe vakfetmek (58) üzere bulunan bir kızın mütalâat-ı dünyeviyye ile iştigal etmesine müsaade olunmaz. Eğer beni seviyor isen hüzün ve kederin ile beni müteessir etmemelisin. Bununla beraber fikrin, benim ikrar vereceğim gün mabette bulunmak ise, pederlik vazifesini deruhte et. Cesaretine, bana karşı gösterdiğin muhabbetine lâyık olan budur. Senin bu vazifeyi ifa edişin benim istirahat-ı fikrimi mucip olacaktır. Bazen de hemşiremin rahibeliğe kabulü için edilecek merasimi teşevvüş eylemeğe niyet ederdim (59). Baş rahibe, benim için mabedin mihrabında bir mahall-i mahsus amade edildiğini ihtar ile yarın icra olunacak ayinde hazır bulunmaklığımı ihbar etti" (59).

Rene'nin hemşiresi **Ameli** rahibe olmağa karar verir. Manastırda kalır. Manastırda **Ameli** için bir tören icra olunur. Törene peder sıfatıyla **Rene** katılır ve orada gördüklerini uzun uzadıya anlatır: "Böyle bir ayinde hazır bulunmak kadar facia-engîz bir şey tasavvur olunamaz. Bu ayini gördükten sonra yaşamak kadar da ıstırap-engiz bir şey yoktur. Mabet birçok züvvâr ile dolmuştu. Mihrapta amade olunan mahall-i mahsusa beni götürdüler. Nerede olduğumu düşünmeğe vakit bulamadım. Birden bire diz üstüne düştüm. Mihrapta rahip bekliyordu. Ansızın esrar-engîz parmaklık açıldı. **Ameli** iki adım attı. Kayınlara mahsus ne kadar zînet ve ihtişam var ise, hepsi hemşiremin libas-ı sefidinde görünüyordu. Hemşiremin simasında o kadar semavî bir melâhat vardı ki orada bulunanları nihayetsiz bir hayret istilâ etti. Oh! Bu azizenin azamet-i semaviyyesiyle sizin gönlümü müteessir eden bilmem nasıl bir keder beni fikr-i taarruzdan vazgeçirdi. Ruhanîyetin ulviyetine karşı bîtap oldum. Bir rişte-i (60) kudrete merbut olduğumu anladım. Zelilâne bir inilti ile hayatım sarsıldı. Taarruz, istihza, tehdit bitti. İbadet başladı. **Ameli** oturdu. Ayin, revâyih-i lâtife arasında, çiçekler içinde, avizelerin mütemevviç şuaı altında icra olunuyordu. Mahall-i mahsusunda duran papaz müzeyyen libasını çıkardı. Üzerinde yünden mamul bir gömlekten başka bir şey kalmadı. Mahall-i mahsusuna çıktı. Sade fakat müteessir bir kaç söz söyledi. Bu sözler, ömrünü Cenab-ı Hakk'a vakfetmiş olan bakirin saadet-i maneviyyesini tasvir etti. Bu

sözler söylendiği vakit, **Ameli**, ateşte yanan gevenliğe benzedi. Müstemiînî ihata eden derin bir sükût içinde revâyih-i lâtifeye müstağrak, efser-i semavî ile mütetevviç melekler semadan zemine (61) nüzul, sonra zeminden semaya suûd ediyorlar zannedilirdi."

Rene bu rahibelik merasimi ile ilgili hatıralarını anlatmaya devam eder: "Papaz sözünü bitirdi. Elbisesini giydi. Ayinin icrasına devam etmeğe başladı. **Ameli** mihrabın son kademesi üstünde diz çökmüştü. O vakit vazâif-i pederaneyi ifa etmek için beni aradılar. Muttasıl titremekte olan ayaklarımın sadasından, **Ameli**, bayılacak bir hâle geldi. Papaza makas (makraz) vermek üzere, beni onun yanında tevkif ettiler. Anlaşılmaz bir istiğrakın mağlûbu oldum. Ateş-i hiddet ile artık her şeyi mahv etmek üzere iken **Ameli**, bana baktı. Bu nazarın içinde tekdir ile kederi okudum. Ben o nazara karşı hayret içinde kaldım. Hemşirem bu hayretten istifade etti. Güzel başını uzattı. Rüşde-i istikbali küçük bir hareketle kateden (62) makasın ağzı açıldı. Uzun, lâtif saçları o soğuk, mukaddes demirin altında dağılarak, düştü. Müzeyyen esvabı çıkarıldı. Kardaşım, bir nevince kumaştan mamul uzun bir libas içinde görüldü. Bu hâl ne kadar müessir idi! **Ameli**'nin nasiyesindeki alâyim-i kederi yünden bir sargı ile bir örtü setretti. Rahibeliğin bu bekâretin iki nişanesi olan bu örtü ile sargı sevgili hemşiremin çıplak başını sakladı. Aman yarabbi! Ben **Ameli**'yi bu kadar güzel hiç görmemiştim. Nigâh-ı mütefekkirânesi âlem-i fanînin gubarına, ruh-ı masumanesi cihan-ı ulviye matuf idi. Bununla beraber hemşirem, henüz ikrarını vermemişti. İttihaz olunan usul vardı: Dünyada, artık terk-i hayat etmiş olduğunu anlamak için mezarların (63) arasından geçecekti. **Ameli**, mermerin üstüne yattı. Başına bir kefen örtüldü. Baş ve ayak ucunda dört meş'alenin kırmızı alevleri (âlâv) sallanıyordu. Papaz, boynundaki örtünün ucunu **Ameli**'ye uzattı. Genç rahibeler, ölü ayinini icra etmeğe başladılar. Ey ayin! Senin de bir zevkin vardır. Fakat pek müthişsin" (65).

Papaz ve rahibeler "Ayin günü beni davet ettiklerine memnun olmadılar" diyen **Rene** anlatmaya devam eder. "Gözlerimi açtığım vakit, hemşiremin şiddetli bir nöbetle muzdarip olduğunu işittim: Kendisinin görmekliğimi arzu etmemekliğimi rica etmiş (65). Rahibelerin uykularına hitam veren, onları ibadete davet eden çanın sadasını sanki

hâlâ işitiyorum! Çan, yavaş yavaş tanîn-endâz olurken rahibeler "kendilerine mahsus bir sükûn ile" mabede doğru yürürlerdi. Ben de manastıra doğru koşardım. Orada yalnızca duvarların altında otururdum. Dalgaların hafif çağıltısına karışarak mabedin kubbesine aksendaz olan ilâhîleri bir vecd-i mukaddes ile dinlerdim" (71).

Rene, hemşiresi **Ameli**'nin rahibe olması üzerine manastırda gördüklerini uzun uzadıya anlatmasının yanında, rahibeliğin faziletlerinden de uzunca söz eder: "Kardaşım bana yazdığı mektupta böyle diyordu: Saadet-i hâle nail olacağıma eminim. Rahibe olmak için gösterdiğim fedakârlığın şiddeti yavaş yavaş tenezzül etti. Bu şiddetin tenzili beni bir hâl-i sükûnette bulunduruyor. Refikalarımın hâllerindeki sadelik, arzularındaki safvet, hayatlarındaki intizam benim hayatıma devâsâz oluyor. Fırtınanın gürültüsünü, bir martının, önünde oturduğum pencereye kanatlarını çarptığını işittiğim vakit bu ğalğale-i emvaç içinde kendime bir melce bulmuş olduğumu tasavvurla müteselli oluyorum. Burası bir cebel-i (72) mukaddestir: Zirvesinde dünyanın son gürültüleri biterek semanın ilk ahengi işitilir. Burada mütehassis bir ruhu tatlı bir suretle yanıltır. En şiddetli bir aşk yerine ulvi bir ismet kaim oluyor. O ismette âşıka ile bakire birleşmiştir. O itikat birçok ah ve eninleri tasfiye eder. Fanî olan bir şuleyi ebedî bir nura tahvil eyler. İtikad, kendi sükûnet ve masumiyetini sükûnet ve tenhayı arayan bir kalbin heva ve hevesine karıştırır. Cenab-ı Hakk'ın benim için ne takdir buyuracağını bilmiyordum, acaba nereye gitsem fırtınaları da beraber mi götürecektim?" (73).

Görüldüğü gibi Hristiyanlık âleminde Hz.İsa'nın temsilcileri olarak kabul edilen papazlar, **Ahmet Midhat**'ın romanlarında önemli bir unsur teşkil etmektedirler. Ancak Ahmet Midhat'ın onlar hakkındaki kanaatı genelde olumsuzdur. Onları yeri geldikçe ağır bir dille eleştirmiştir. Papazlar ve rahibeler konusuna değinen Ahmet Midhat, onların evlenmemeleri konusuna değinir ve bu durumu eleştirerek hoş karşılamaz. Papazlara yapılan günah itirafi ve günah çıkartmak konusunu kısaca işler. Bazı yerlerde papazların dinî taassubunu eleştirir. Papazların, halk üzerinde büyük etkiye sahip olduğunu vurgulayan Ahmet Midhat, yapılan savaşlarda papazların halkı yönlendirdiğine değinir, birçok kişinin onları ikinci Mesih olarak bildiğini; ancak hakikatta onların öyle olmadığını kendilerini halk nazarında öyle gösterdiğini anlatır eleştirir. Bazı insanların, papaz yapılması için rahib okullarında eğitildiğine temas eder. Papazlar, halktan para toplarlar, zenginleri korurlar. Bazı hurafe inançlarla saf halkı

kandırırlar. Bu konuları da eleştirir. Bir de bazı kahramanları onlara benzetir. Ahmet Midhat'ın dışında, romanlarında papaz ve rahibelik konusuna değinen yazarlardan birisi de Mehmet Celâl'dir. Mehmet Celâl, Elvah-ı Sevda romanında bir yerde papaz konusuna değinir ve eleştirir. Rene romanında ise papaz, rahib ve rahibeler konusuna geniş yer verir ve rahibelik için düzenlenen töreni genişçe tasvir eder.

2.1.2.7. Vaftiz-İstavroz

Vaftiz, Hristiyanlarca kutsal şey, ayin anlamına gelir. Hristiyan olan birisine ilk uygulanan ayin vaftizdir. Vaftiz olmakla Hristiyan olunduğu gibi, bir kiliseden diğerine geçmek de yine vaftizle başlar. Vaftiz ayini, Baba, Oğul, Kutsal Ruh adına yapılır. Hz.İsa tarafından konulduğu kabul edildiği kabul edilir. Vaftiz, İsa'nın manevî vücuduna iştirak edişi, Kutsal Ruh'la yeniden doğuşu ifade eder. Asli suçun vaftizle giderilebileceğine inanılır. Vaftiz, Yunanca suya batırmak anlamına gelir. Vaftiz, kilisede yapılır. Kiliseler arasında vaftiz uygulaması farklıdır. Vaftiz, suya daldırmak, batırmak, su serpelemek ve su dökmek gibi çeşitli şekillerde yapılabilir. Vaftiz yapılacak olanın yaşı, kiliselerce değişmektedir. Genellikle küçük yaşlarda yapılır. Vaftizsiz ölen, aslî suçtan temizlenmediği için, günâhkâr ölür (Tümer, 1985: 102). İstavroz çıkarmak da Hristiyanlarca bazı el kol hareketlerinden ibaret bir ibadet şekli ya da dinî bir ayindir. Hristiyanlığa ait olan bu dinî unsurlar az da olsa **Ahmet Midhat**'ın bazı romanlarında işlenmiştir.

Henüz 17 Yaşında romanının iki erkek kahramanı **Ahmet** ve **Hulusi Efendi**, **Kalyopi**'nin kerhaneye olan borcunu ödedikten sonra **Kalyopi**'yi o batakhaneden kurtarırlar. **Kalyopi**'yi alıp babasının evine teslim ederler. Bir gün **Ahmet Efendi**, **Kalyopi**'ye, yine tekrar kerhane gibi yerlere dönmemesi için nasihatta bulunur. **Kalyopi:** "Fakat ben ne yaptım siz bilir misiniz? Hani ya içeriki odada Hz.Meryem yok mu? Kandilini temizleyip önünde diz çöküp kemal-i hulus ile istavroz çıkararak günahlarıma öyle bir tövbe ettim ki anamda babamda hazır oldukları hâlde hüngür hüngür ağladılar" (187-188) şeklinde ona cevap vererek kendi dinine göre tövbe ettiğini ve istavroz çıkardığını söyler.

Acâib-i Âlem romanındaki seyyahlar, Rusya'daki bir köyden geçerlerken **Miss Haft** köydeki her evde Hz.İsa ve Hz.Meryem'in resimlerini görünce hayret eder ve bunun sebebini oradakilere sorar. Daha sonra **Subhi Bey**, **Miss Haft**'a, Ruslar'ın Ortodoks olduğunu, Rumlar'ın da Ortodoks olup evlerinde resim bulundurduklarını ve İstavroz (106) çıkardıklarını anlatınca **Miss**, bilmediği bu durumu hayretle defterine kaydeder. Üç seyyah, Rusya'nın payıtahtı olan Moskova'da bulunan bir kiliseyi ziyarat ederlerken çarların buralarda vaftiz edildiklerini söyler: "Oskanskoy Sobor'dan sonra bir de kadim çarların vaftiz edildikleri diğer bir kiliseye daha girdiler. Çarlar orada vaftiz edildikleri gibi mutlaka resm-i nikâhları dahi bu kilisede icra olunur imiş" (127). Seyyahlar Moskova'daki patrikhaneleri ziyaret etmeyi de ihmal etmezler. Yine, bu patrikhaneler de incelenir, tarihî yapıları ve gördükleri işlevler üzerinde durulur ve buralarda bulunan vaftiz yağlarının kâselerinden bahsedilir: "Burada acayip addolunacak şey vaftiz yağlarının kâseleridir. Bu kâseler hep altından ve murassa olarak otuz adettir ki İmparator Pavlo hediye eylemiştir. Ortodoks mezhebince vaftiz ayini yağ ile icra olunup "mir" tabir olunan bu mukaddes yağ dahi bütün Rusya memaliki için yalnız mezkur patrikhanede imal olunarak işbu kâselerde hıfzedilir. Rusya'nın hangi şehir ve kasaba ve karyesinde olursa olsun anasından Moskof doğanlardan her kim bu yağdan maada bir yağ ile vaftiz edilir ise âdeta Hristiyan ve bahusus Rus addolunmayıp çingeneden eşna bir mahlûk addolunur" (128-129).

Arnavutlar Solyotlar romanındaki **Solyotlar**, Hiristiyan bir millet olarak dinî kurallarından taviz vermezler. Her yemeğe başlayacakları zaman istavroz çıkarmadan ve ayrıca dua etmeden başlamazlar. Konuya değinen yazar: "Taama başlanacağı zaman yemeği takdiren huzzar göğüsleri üzerine üçer defa istavroz resmederler. Akvam-ı haile-i Nasraniyyede din denilen şeyin tamamı zaten şu istavroz çıkarmaktan ibaret olup talimden mahrum bulundukları cihetle Patr duasını bile okuyabilmek iktidarı bunlarda tasavvur olunamaz" (54) şeklinde açıklamada bulunur.

Demir Bey'in hanımı Feride, dinine mutaassıbane bağlı ve iffetli bir kadındır. Romanın başlarında **Demir Bey**'in, hangi milletten ve dinden olduğu pek bilinmez. Bir gün hastalanır ve hemen doktor çağırılır. **Demir Bey**, hastalığı esnasında bir gece bazı tuhaf

sözlerle beraber Hristiyanlar gibi elleriyle istavroz (13) çıkarır. **Demir Bey**'in konağının altındaki bir oda âdeta bir tamirhane gibidir. Orada tahtalar, dolapta yabancı asker, rahibe, melek, ve papaz resimleri olduğu gibi istavroz (18) resimlerine de bulunur.

Rikalde romanında, Aztekler kabilesi arasında uzun müddet kalan **Miss Consonsor** oradan ayrıldığında **Rikalde** ve **Moşamil** de İngiliz kafilesi ile giderler. Orada birkaç yıl kalan **Rikalde**, vaftiz edilerek **Alfons** ismiyle Hristiyanlığı kabul eder. Bu vesile ile araya giren yazar, şu yorumu yapar: "Şimdi **Rikalde**'nin ismi **Alfons** olmuş idi. Zira Amerika'da intişar eyleyen Avrupalıların en ziyade cehd ü ihtimam eyledikleri şey münasebet peyda eyledikleri yerleri vaftiz ederek Nasraniyyete sokmaktır. Yalnız Amerika'da değil Afrika ve Hindistan ve Çin taraflarında da bu kaideye riayetkârdırlar. Yerliler Nasraniyyeti kabul etmedikçe ne kadar terbiye görürler ise, görsünler ne kadar terakki ederler ise etsinler hep vahşî addolunarak hiç terbiye ve terakki eseri göstermeyen bir vahşî ise, vaftizi kabul eylediği anda mütemeddin addolunur. Demek oluyor ki bizim vahşî **Rikalde** artık bir mütemeddin **Alfons** olmuştur. Amma temeddünü yalnız vaftizi kabulden ibaret kalmıştır zannolunmasın" (251).

Ahmet Midhat'ın romanlarında işlenen vaftiz ve istavroz unsurları, Hristiyanlarca önemli ibadet şekillerindendir. Romanlarda işlenen bu unsurlar, "günahından dolay istavroz çıkarmak, Rusya'daki çarların vaftiz edilmeleri, vaftiz yağlarının kâseleri, vaftizin önemi, yemeğe başlarken istavroz çıkarılması, istavroz resimleri, Hristiyanlığı kabul edenlerin vaftiz edilmeleri" şeklinde görülmektedir.

2.1.2.8. Mezhepler ve Boşanma*

Bütün semavî dinlerde olduğu gibi Hristiyanlıkta da birçok mezhep bulunmaktadır. Hristiyanlar arasında inanç, ayinler ve benzeri konulardaki ihtilaflar, Hristiyanlık dininin ilk asırlarında başlamış ve ilk defa yapılan Kadıköy Konsili'nde ciddi bölünmeler ortaya çıkmıştır. Daha sonra da yapılan konsillerden sonra Hristiyanlık âleminde Katolik, Ortodoks, Protestan ve Monofizit mezhepleri ortaya çıkmıştır. Katolik ve Ermeni

* Farklı olan bu iki konu, romanlarda genellikle birbiriyle irtibatlı olarak anlatıldığı için beraber alınmıştır.

kiliseleri, boşanmaya kesinlikle izin vermezler. Ortodoks kiliselerinde ise boşanma belirli şartlara bağlıdır. Protestan ve Monifizit mezhepleri ise boşanma konusunda fazla katı değildirler.

Namık Kemal, Cezmi romanının baş taraflarında tarihî bilgiler verirken Protestanlığın kurucusu olan Luther ve onun yaptığı çalışmalara değinir ve: "Yine o asır içinde idi ki Avrupa'da Luther Protestanlık namına bir mezheb-i cedid açarak ashab-ı teslisi ikiye taksim etmiş idi" (6) der.

Ahmet Midhat'ın **Felâtun Bey İle Rakım Efendi** romanının kahramanı **Rakım**, Ziklas ailesinin iki kız çocuğuna ders verir. Bunları gören bir İngiliz, kızların babasına, canım şu kızları Müslüman mı edeceksiniz? diye sorduğunda Ziklas: "Vallah ben size bir şey söyliyeyim mi? Korkuyorum ki, bizim kızlar Katolik rahibeleri gibi kocasız" (105) kalacaklar şeklinde cevap verir.

Karnaval romanında, **Resmi**, **Madam Hamparson** ile sık sık görüşür. Bu ilişkileri devam ederken onları kıskanan ve adım adım takip eden **Zekâî**'nin ihbarı ile yakayı ele verirler. Olay üzerine madamın kocası Arslangözyan, **Madam**'ı kovar. **Madam** ise, yaşamını fakir olan Madame Küpeliyan'ın evinde sürdürür. Maddî sıkıntılar yaşar. Bunlara rağmen, **Resmi**'ye olan aşkına engel olamayan **Madam Hamparson**, **Resmi**'nin iyileşmesini ve iyileştikten sonra onunla hayatını sürdürmeyi düşünür. Bu olaylar sürerken yazar, Katoliklerde talâk meselesini uzunca anlatır:

"Katoliklerin talâk meselesi el-yevm Avrupaca erbab-ı fikr ve izanın gece gündüz iştigal eyledikleri hâlde bir türlü hâl edip bitiremedikleri bir meseledir. Enâcil-i şerife zevc ve zevcenin müfarakatını kat'iyyen menetmiş olduğundan her ne suret ve sebep ve vesile ile olursa olsun zevc ve zevce arasında talâk-ı küllî vukuunu kilise kabul edemez. Katolik mezhebine zâhib oldukları hâlde bazı akvamın kendilerine mahsus âdetleri ve kanunları vardır ki bunlar ruhanîyeten değil yalnız cismaniyeten hüküm ve tesiratını gösterebilirler. Mesalâ Avrupada şehrâh-ı hayatta yekdiğerine ebediyyen refâkat eylemek üzere rabıta-i nikâhı rabt edenler her nasıl esbaptan neşet eylerse eylesin müfarakat edecek olursa yalnız cismen müfarakat edebilip yoksa nikâh yine akd olunduğu kuvvet üzere bakidir. Yani karı ile koca meskenlerini ayırıp yekdiğerinden

ayrılırlar ise de karı hâlâ kocasının zevcesi addolunarak "madam filan" diye yâd olunur" (236-237) der.

Ahmet Midhat bundan sonra Katoliklerdeki boşanmanın olmamasından dolayı meydana gelen zararlara değinir: "Kavâid-i Nasraniyyenin işbu ahkâmından ol kadar fenalıklar zuhura gelir ki tarif kabul etmez. Meselâ bu suretle kocasından ayrılmış ve artık kocasının yüzünü bile görmemekte bulunmuş olan bir kadın yabancı bir erkekten veled-i zina olmak üzre bir çocuk doğuracak olsa o çocuk hâlâ kocasının veled-i meşruu addolunarak onun ismini taşır. Malına varis olur" (237).

Yazar bundan sonra bu konuda gazetelere yansıyan haberlerden örnekler vererek: "Cümle-i garâib-i sahihadan olmak üzre gazeteler yazmışlardır ki meşhur General Garibaldi kendi salîb-i sahih evlâdına şeriat-ı Nasraniyyece "evlât" nazarıyla bakamamağa ve bunları âdeta evlâd-ı zina addetmeğe mecbur olup halbuki bir kaç evlâd-ı zinayı kendi evlâd-ı salibiyesi ve varisi nazarıyla görmeğe mecburdur" (237) açıklamasını yapar. Daha sonra: "General mümaileyh bir aralık nasılsa bir kız ile nikâhlanır. Beyt-i zifafta kızın altı yedi aylık gebe olduğunu görür. Keyfiyeti istizah eyledikte kız generalin kendi yaverlerinden birisiyle sevişip gebelendiği ve hâlâ âşıkının aşkı ile yanıp tutuştuğunu ve generalin mürüvvet-i merdane ve merhamet-i kahramananesinden afv-ı safh ümit eylediğini çekinmeksizin söyler. General filvaki afv ile muamele edip hatta kızın yaveriyle muvasalatta devamına müsaade verip kendisi elini bile sürmez. Fakat ne çare ki kız bir kere generalin taht-ı nikâhına girmiş olduğundan kızın yaverden doğurduğu çocuklar hep generalin hesabına tevlid edilmiş olur. General ise bittabi yaverin nim huvardasına tenezzül edemeyerek başka bir kız ile ülfete başlar. Ondan çocukları dünyaya gelir ise de Hristiyanlıkta taaddüd-ı zevcat mümkün olmadığından böyle nikâhsız bir kadından doğmuş çocuklar veled-i meşru addolunamayacağından bîçare Garibaldi işte bu suretle halkın evlâd-ı zinasına kendi evlâd-ı meşruası nazarıyla bakıp kendi salîb-i sahih evlâdına dahi evlâd-ı gayr-ı meşrua yani tabirin galizeti afv buyurulsun piç nazarıyla bakmağa mecbur olur" (237-238) diyerek Katoliklerin bu katı tutumlarının zararlarını anlatır.

Katoliklerdeki boşanma konusunda bilgi vermeye devam eden Ahmet Midhat: "Bu garabetlerden maada şeriat-ı Nasraniyyede talâkın caiz olmaması daha ne kadar vukuat-ı faciayı mucip olur ki niam-ı celile-i İslâmiyyeden yalnız bu baptaki hürriyet-i nimet-i celilesiyle mütenaim olduğumuzdan dolayı Cenab-ı Hakk'a ne derecelerde teşekkür etmiş olsak yeri vardır. Meselâ bir Katoliğin karısı bir erkeği sevip mercimeği fırına verir. Kocası his edinceye ve iş yüze çıkıncaya kadar bunlar mercimeği mestur olarak fırına verirlerse de herif haberdar olup da karısıyla cismen müfarakat eyledikten sonra madaması mercimeğini açık olarak dahi fırına verebilir. Ve hâlâ dahi kocasının "Hristiyanlar tabirince" benim diğer mevcudiyeti zevce-i meşruası canı cananı addolunur gider" (238) der.

Katoliklerin talâk meselesindeki katı tutumu eleştirmeye devam eden Ahmet Midhat: "Bizim taraflarda Hristiyanlığın bazı mezâhibi ve hatta Katoliklerin bazı cemaatları vardır ki zevc zevcesinin fuhşunu eliyle tutarcasına ispat edebilir ise talâk-ı küllîye kadar varıp o hâlde diğer bir kadınla akd-ı izdivaç edebilir. Ancak şark Katolikleri Roma ile irtibatını arttırdıkları zamandan beri onlar meyanında dahi talâkın her hâlde adem-i meşruiyeti kuvvet bulmuş ve her ne kadar talâk-ı küllî vaki olsa bile zevc ve zevcenin yeniden teehhüllerine cevaz gösterilmemekte bulunmuştur. Lâkin işin içinde bir büyük servet ve saman bulununca kilisenin kanunları dahi başkalaşabilir. Mösyö Hamparson Arslangözyan'da mevcut olan servet ve samanı işte kilise kavanini dahi başkalaştırabilecek servet ve samanlardan olduğu malûmdur. Zevcesinin irtikâp ettiği hıyanet üzerine ise Arslangözyan olanca malını feda edip mutlaka yeni bir kadın ile akd-ı izdivaç ederek bu suretle hain zevcesinden intikam sevdasında bulunmakla kilise heyetinden bazı muteber papazlar her ne kadar hükm-ı İncili muhafazeten nikâh kıymamakta ısrar eylediler ise de diğer bazılar Hamparson Ağa'nın genç ve güzel bir kızı hanesine alıp beraberce yaşamasına itiraz edemediler..." (238) açıklamasını yapar.

Acâib-i Âlem romanındaki kahramanlardan **Miss Haft,** köydeki evlerde Hz.İsa ve Hz.Meryem'in resimlerini görünce hayret eder. **Subhi Bey**, **Miss Haft**'a, Ruslar'ın Ortodoks olduğunu, Rumlar'ın da Ortodoks (106) olup evlerinde resim bulundurduklarını söyler.

Ahmet Metin romanının kahramanlarından **Neofari** birçok konuda olduğu gibi boşanma konusunu da **Ahmet Metin**'e sorar. İslâmiyette, tek taraflı olarak erkeğin kadını boşamasını tenkit eder. Bunun üzerine **Ahmet Metin**, bunun tam tersini savunur ve asıl tenkit edilecek konunun Hristiyanlıktaki boşanamama durumu olduğunu söyler. Fikrini ispat etmek için birçok örnekler verir ve: "Şimdilerde rıza-yı tarafeyn ile talâk-ı küllîye kadar varıyorlar. Bakınız bunu ihtar ettik de aklımıza neler geldi. Fransa hükûmeti talâk-ı küllî kanununu vaaz etmiş ise de talâk için bazı esbab dahi derc eylemiş. O esbab-ı mevcut olmaz ise talâk caiz olamıyor. O hâlde yekdiğerinden gönül rızasıyla ayrılacak olan zevc ile zevce ne yapacaklar? Esbab-ı mezkureden birisi hakikat-ı hâlde vaki değil iken vaki gibi gösterecekler. Meselâ herif karısını kendi hukuk-ı zevciyesine hıyanette iken tutmuş olacak. Veyahut bu hıyaneti kendisi ederken karısı güya onu tutacak. Artık "ıskandal" yani rezâletten hangisi daha az müteessir olacak ise kabahatı o kendi üzerine alacak. Hâkim huzurunda da inkâr edemeyecek. Nihayet talâk hükmolunacak. Fransızlar bu adeti Ruslardan ahz etmiş olmalıdırlar. Zira Rusya'da siyasî bir talâk kanunu olmayıp Ortadoks kilisesinin bu baptaki kanun-ı ruhanîsi mer'î ise de yekdiğerinden ayrılacak olan zevc ve zevce bu kanunda dahi talâk-ı küllî için bir girizgâh bulmaktadırlar. Zevc ve zevceden birisi diğerini hıyanet hâlinde basmış ve bir kaç şahit dahi göstermiş oluyor. Bastığı gösterdiği de yok ya? Kilise huzuruna götürülen dava böyle tasvir ve dermeyan olunur. Kilise dahi zinadan başka bir şey ile tefriki kabil olamayan zevc ve zevceyi işte o sebeb-i muvahhiş ile birbirinden tefrik ediyor" (182-183) şeklinde bigi verip onun yanlış olan kanaatını değiştirerek bu konuda **Neofari**'yi ikna eder.

Bazı romanlarda işlenen mezhep konusuna, Namık Kemal bir vesile ile temas eder. Mezhep ve boşanma konusunu romanlarında işleyen Ahmet Midhat ise, **Acâib-i Âlem** romanında sadece temas ettiği hâlde **Karnaval** ve **Ahmet Metin**'de hem değinir hem de geniş bilgiler verir. Ahmet Midhat, **Karnaval**'da Katoliklerin boşanma konusundaki durumlarını anlatarak eleştirir. Ayrıca, Katoliklerin boşanma konusundaki izin vermeme şeklindeki katı tutumlarından dolayı gayr-ı meşru ilişkilerin yaşandığına dikkati çeker. **Ahmet Metin**'de de Hristiyanlıktaki boşanmada, kiliselerin ve Ortodoksların bu konudaki takındığı katı tavırlara değinir.

2.1.2.9. Allah'a Teslimiyet, Âhiret ve İlgili Unsurlar

Hristiyanlık âleminde, Allah'a iman ve âhiret konusundaki inançlarda farklılıklar bulunur. Burada, Hristiyan olan kahramanların bu konulardaki inançları, yaptıkları dualar ve âhiretle ilgili mülahazalarını göreceğiz. **Ahmet Midhat**'ın romana adını veren kahramanı **Hasan Mellah** sevgilisi **Kuzella**'nın izini sürerken Korsika valisine misafir olur. Orada, kocasından ayrı kalan Madam İlya'nın kocasını arayacağını, bulduğu an getireceğini ve daha birçok vaadlerde bulununca kadın çok sevinir ve **Hasan Mellah**'a, "Meğer sizi buraya Allah göndermiş. Her bîçarenin imdadına adam yetiştiren Cenab-ı Müderris-i kâinat" (176) göndermiş diyerek Allah'a olan teslimiyetini gösterir. **Hasan Mellah**, Madam İlya'yı gemisine alır ve yoluna devam eder. Gemi Marsilya limanında durur. **Hasan**, birkaç gönlüğüne oradan ayrılıp **Kuzella**'yı araştırmak için Paris'e gider. Bu arada Madam İlya, vakit geçirmek için şehirde gezer. Her gün Sen Mari kilisesine gidip "Cenab-ı Hakk'a şükr-âmiz dualar" (195) eder.

Madam İlya, **Hasan**, Paris'te iken bir an şehvetine yenilerek gemi kaptanlarından Trillo ile ilişkiye girer. Madam, sonradan çok pişman olursa da iş işten geçmiştir. **Hasan**, Paris'ten döndüğünde Madam'ı üzüntülü bulur. Bunu kocasını bulamadığından zanneder. Ancak Madam'ın asıl üzüntüsü yaptığı günahtandır. **Hasan**'ın bundan haberi yoktur. **Hasan**, namuslu bir kadının namusundan dolayı arzusuna ulaşmadan ölürse "O hâlde şehit olarak vefat edecektir" şeklindeki tesellisine Madam İlya: "Ah! Ben! Ben ki pek günahkâr bir karıyım meydanda hasenat olarak hiçbir hareketimi göremediğim hâlde bin seyyiatım gözlerime girip duruyor" (221) der. Bunun üzerine **Hasan Mellah** uzun bir konuşmadan sonra ona: "Siz dahi dindarsınız. Ben sizin kitaplarınızı okudum. Gördüm ki sizde dahi nedamet mucîb-i afv ve safhdır. Hatta değil Cenab-ı Hakk'a adî bir papaza arz-ı nedamet ettiğiniz hâlde dahi muaf oluyorsunuz. Kusur için istiğfar, elde bulunan nimet için teşekkür, istikbal için ümit ve intizar, diyanetin üss-ı esası ve istirahat-ı kalbin yegâne mucîb-i aleyhidir" (222) der. Daha sonra Madam'ın kocası bulunarak gemiye getirilir. Madam İlya, kocasını bulunca sevinmesi gerekirken işlediği günahtan dolayı son derece üzgündür ve içinden "Cenab-ı Hakk'ın huzuruna çıkacak yüzüm olmadıktan sonra neme lâzım?!" (236) der.

Pariste Bir Türk romanının kahramanı **Nasuh Efendi,** Paris'e gitmek için trene binince, gemide beraber seyahat ettikleri Lehli Gardiyanski adlı arkadaşla karşılaşır. Buna sevinir. Aralarındaki samimîyet daha da ilerler. Samimî sohbetler olur. Hristiyan olan Gardiyanski, kendisinin Lehli olduğunu ve Moskofa karşı savaşırken esir düştüğünü söyler. Esaretten kurtulmak için yolda karşılaştığı zorlukları ve sıkıntıları acı bir dille anlatır. Çektiği sıkıntılar, Gardiyanski'yi isyan derecesine getirir: "Bunca felâketler içinde aralıkta bir kere Cenab-ı Hakk'ın adlini zulmünü merhametini şiddetini de muhakemeye vakit bulabilir idim. Der idim ki: Ey Allah şu zavallı Lehistan sana ne fenalık etti ki, o güzel memleketi bunca belâlara uğrattın" (103) diye şikâyette bulunduğunu **Nasuh Efendi**'ye anlatır. Aslında Gardiyanski, romanda inançları güçlü, dindar bir Hristiyan olarak dikkat çekmektedir. Şikâyetinin sebebi, zor şartlar ve şiddetli soğukta çektiği sıkıntılardır. "Yok! Yok! Haşa! Sümme haşa. Ben şu hâlde soğuğun şiddetiyle ayağımın parmaklarından dökülmekte olan tırnakların ve açlık tesiratıyla sızlamakta bulunan midemin ıstırabı gibi maddî ve tarife sığmaz manevî nice bin acılara tahammül edemeyecek kadar zaafa dûçar olduğum için bu tarik-i küfür ve inkâra ayak atmaktayım" (103) diyerek pişmanlığını bildirir. Hemen bu sözlerin arkasından, "Rücu ettim ya Rabb! Pişman oldum. Senin şu hâl-i felâket içinde dahi üzerimden hiçbir zaman eksik olmayan cenah-ı himayen beni ne kadar belâlardan muhafaza etmiş olduğunu şimdi gözümün önüne getirdim. Himaye-i rabbanîyen olmasa idi ben buraya kadar dahi gelebir mi idim? Yolumun daha ilerisi için senin lütfundan başka hangi melceim var ki? diye tâib ve müstağfir olur idim" (103) sözleriyle pişman olur, tövbe ve istiğfar ederek tekrar Allah'a sığınır.

Süleyman Muslî, konusunu tarihten alan bir macera romanıdır. Romanın baş kahramanı **Süleyman Muslî**, Kudüs civarında Hristiyan ve güzel bir kız olan **Mariya**'yı sevmeye başlar. Süleyman'ın sevgilisi **Mariya**'yı bir şövalye olan Alfons Bondi sevmektedir. **Mariya**'dan istediğini bulamayan Alfons, onun Hristiyanlığa ihanet ettiğini ileri sürerek beline kadar toprağa gömüp taşlanarak öldürülmesini talep eder. **Mariya**, toprağa gömüldükten sonra da karşısına geçip onunla eğlenir. Bu vesile ile yazar konuyu Hristiyanlıktaki Penitans cezasına getirir ve: "Penitans denilen şey güya kefaret-i zünuba mukabil bir cezadır. Lâkin bu cezanın en hafifi müttehemi her gün kilise kapısına götürerek girip çıkanların yüzüne tükürmesinden ve bu suret-i hakaretle dilendirip verilen sadakaların ise kilise sandığına alınmasından ibarettir. Bu en hafif

suretin müddeti günlerle haftalarla aylarla tahdid edilmez. Senelerle tahdid edilir. **Mariya Konstanse** hakkında hüküm edilen Penitans ise beline kadar toprağa gömerek badehû açlıktan susuzluktan vefat edinceye kadar orada bırakılmak sureti idi. Bunun recm ile derhal idamdan daha şiddetli bir ceza olduğunu elbette hesap edebilirsiniz. Ancak erkân-ı meclis bu cezayı bîçare kızcağız hakkında bir lütuf olmak üzere tahdid eyledi. Zira Penitans olmayarak derhal idam edilir ise dine hıyanet gibi âhirette dahi muazzab olması lâzım gelen bir cinayetle beraber âhirete gidecek idi. Penitans ise bu cinayetten kendisini tathir edeceğinden âhirete Hiristiyanlığı mükemmel olarak gitmek taassubca elbette bir büyük nimet addolunur" (34) şeklinde açıklamalarda bulunur.

Henüz 17 Yaşında romanının kadın kahramanı **Kalyopi**, kerhaneden kurtulması için **Ahmet Efendi**'ye: "Benim bu pis yerden kurtulmaklığım için siz dahi Cenab-ı Hakk'a dua edersiniz. Ben her zaman Panayanaya (Hz.Meryem'e) dua ediyorum. Amma besbelli köhnekar bir kız olduğum için Panayana dahi duamı kabul etmiyor"(141) diyerek ondan dua bekler. **Kalyopi**, geçim sıkıntısından kerhaneye düşmüştür. Ahmet Bey bir konuşma sırasında, "Eğer evinizin geçimi sağlanıp size para verilse idi buralara yine gelir miydiniz?" sorusuna: "Bir daha tövbeler tövbesi! Anam babam karındaşlarım ile bir kuru ekmek kazanabilir isem ona kanaat ederek tövbe ve istiğfar eyler idim" (142) şeklinde cevap verir. **Kalyopi** her vesile kerhaneye düştüğü için kendisini günahkâr olarak görür. **Kalyopi** ve ailesi, açlıkla mücadele ettikleri bir zamanda, Amalya adında bir aşüfte kadın bir gün evlerine gelerek **Kalyopi**'yi alıp Beyoğlu'ndaki evine götürür. Amalya, önce dikiş nakışla geçimini sağladığını **Kalyopi**'ye söyler. Fakat işin aslı böyle değildir. Her gün bir yere gidip erkeklerle ilişkiye girerek para kazanır. **Kalyopi**'yi de o yollara düşürür. İlk gittiği ve buraya düşmesine vesile olan Amalya'nın evinde de "Bir günahkâr kızın hanesinde bulunduğunu işrab edecek hiçbir hâle" (150) tesadüf etmez. **Kalyopi**, başından geçenleri anlatmaya devam eder. **Ahmet Efendi**'ye, zina yaparak: "Bu gece iffetimi gençliğimi dînimi imanımı ayaklar altına atmakta bulunduğumu görerek bir dakikada bin baygınlık geçirir idim" (153) der.

Olayların aslını öğrenen **Ahmet Efendi**; **Kalyopi**'ye, "Eğer ben senin Maryanko'ya olan borcunu ödersem buradan çıkmaya razı olur musun?" deyince **Kalyopi**, sevinerek "Eğer Cenab-ı Hakk beni şu ateşten kurtarmak için gerek sizin gerek başka bir adamın kalbine bir merhamet verecek olursa bundan dolayı Hakk teâlâ hazretlerine ol kadar

minnettar olacağım ki beni bu beliyyelere dûçar etmiş bulunmasından dolayı ettiğim küfürleri dahi o minnettarlığım ile temizleyeceğim" (164) der ve **Ahmet Efendi**'ye nasıl teşekkür edeceğini bilemez. **Ahmet** ve **Hulusi Efendi**, **Kalyopi**'nin kerhaneye olan borcunu ödedikten sonra **Kalyopi**'yi oradan kurtarırlar. **Kalyopi**'yi alıp babasının evine teslim ederler. Bu duruma çok sevinen **Kalyopi**'nin babası Yorgaki, çok sevinir ve onlara "Sizi oraya Allah gönderdi. Kızımı kurtarmak için sizi Cenab-ı Hakk gönderdi" (178) der. Hulusi ve **Ahmet Efendi** ise, kızına sahip çıkıp onu bir daha o gibi yerlere göndermemesi için babasına nasihatta bulunurlar. Olanları dinleyen baba Yorgaki, **Kalyopi**'nin bir daha oraya dönmesine izin vermeyeceğine dair onların yanında dinî üzerine Allah'a yemin (178) eder.

Cellât romanının kahramanlarından **Simon Garas**, birçok haksızlık yapan insana engel olur. Birçok sahtekârlık yapan **Simon Pankar**'ın evini basarak ona hakaret ve eziyetler vererek öldürür. Sonra da polise teslim olur. Kendisine idam cezası verilir; fakat bu cezaya hiç üzülmez ve: "Bu gün adâlet-i kanuniye karşısında **Simon Pankar** maktul ve mazlum ve ben katil ve zalim görünüyorum amma eğer edyanın hükümleri vechiyle bir de huzur-ı Rabbü'l-âlemin var ise orada **Simon Pankar**'ın bil-vecih zalim ve benim mazlum olduğum tahakkuk ederek ihtimal ki Cenab-ı Hakk bunca günahlarımı da şu mazlumiyetten dolayı affedecektir" (190) diyerek haklı olduğunu vurgular. Cellât yaptıklarına pişman değildir. Hatta günahlarının, zalim olan Pankar'ı öldürdüğü için affedileceğini düşünür.

Haydut Montari romanının kahramanlarından **Senyör Corcino**, ailedeki yönetimi ele geçirmek ve istediği kız olan **Ancelino Dö Kastilnora** ile evlenmek için şatoda rakip gördüğü kişileri bir gece baskınıyla bir değirmende öldürür. Sonunda yakalanan Corcino hapse atılır. **Haydut Montari** ile Margarita, Corcino'nun hapse atılması ve yaptığı cinayetler üzerine konuşurlar. **Andriya Satanya**, Margarita'ya **Corcino** aleyhine ifade vermeyecek misin diye sorar. Margarita ise, "Allah zaten onların cezasını vermiş, hapse atılmışlar cezalarını çekiyorlar, daha ne ifade verelim" (255) der. **Haydut Montari** ise, Margarita'ya, bildiği şeyleri mahkemeye söylemediği taktirde âhirette sorumlu olacağını söyler (255). Bütün olaylar ortaya çıktıktan sonra Matmazel Margarita, **Haydut Montari**'nin kendi oğlu olduğunu öğrenir. Onların, birbirlerini

yıllar sonra tanıyıp buluşmaları duygulu anlar yaşatır. Ana ile oğul, hâllerine şükrederek Allah'a dua ederler (270).

Gürcü Kızı romanının asıl müşahit anlatıcısı olan **Mösyö Kilyom Sayh**, Gürcistan'da, **Prens Danyal**'ın evinde birkaç gün misafir kalır. **Danyal Bey**; ibadet gibi hiç aksatmadan sabah akşam evinde bulunan **Tigran** adındaki yaşlı birisini sopa ile her gün döver. Kilyom Sayh bu durumu merak edip **Tigran**'a sorar. **Tigran**, bu cezayı hakettiğini, çünkü daha önce prensin babasına karşı çıktığını ve Gürcü âdetlerine göre cezasının ölüm olduğunu söyler. Ayrıca bu durumu papaza anlattığını ve cezasını dünyada çektiği için, bu cezanın âhirete kalmayacağını, cevap olarak aldığını söyler (45-46).

Prenses Meryem; **Kalatasof**, Prenses Çiçenof ve General Lazarof'tan çektiği sıkıntılardan dolayı hayatından bıkma derecesine gelerek bundan sonra kendisini ibadete vermeye karar verir. Ömrünün sonuna doğru Kazan'da evine kapanarak: "Bundan sonra bakiye-i ömrümü Cenab-ı Hakk'a ibadet ve haşmetli İmparator hazretlerine dua ile geçireceğim" (124) diyerek durumu Kazan valisi Ejder Han'a bildirir. Yedi çocuğuyla beraber Kazan'da hayatını sürdürür. Prenses Çiçenof'un intikamıyla büyüttüğü on beş yaşlarındaki en büyük kızı Eleni'yi, hep intikam hissiyle büyütür. Kendisine çok sıkıntı çektiren Prens Çiçenof'u öldürmesi için sürekli teşvik eder. Bazı plânlar yaparak kızını, Çiçenof'u öldürmek için gizlice gönderir. Çocuklardan birinin kaybolduğunu farkeden Kazan valisi, durumu araştırmak için **Prenses Meryem**'e gelir. İşin aslını sorar. **Prenses Meryem**, valiye bir yalan uydurur. Kızı Prenses Eleni'nin bilinmeyen birisiyle kilisede anlaşarak Viyana'ya kaçtığını, Eleni'nin bu durumu bir mektupla kendisine bildirdiğini söyler. Ayrıca valinin şüphelenmesini engellemek için daha önce hazırladığı mektubu da ona verir. Vali ise, olanlara hayret ederek oradan ayrılır. **Prenses Meryem**, hem valiye yalan söylediğinden hem de temiz olan kızına iftirada bulunmuş olduğundan üzülür. Günahlarının affi için Allah'a yalvararak dua eder: "Yarabb! (...) sana malûmdur ey kerim ki bu iftiraları bu yalanları ne derecelerde haklı bir gayret-i intikam ile irtikâp eyledim. Mazuriyetime merhameten günahımı âfv et Allah'ım" (130).

Romana adını veren **Rikalde,** bir gün hanımı ve iki çocuğunu balta ile keserek öldürür. Bu olayı duyan **Miss Consonsor**, önce korkar. Daha sonra Allah'ın (148) mazlumların yardımcısı olacağını düşünerek rahatlar. **Miss**'in nişanlısı **Ceyms Ferah** ve birkaç arkadaşı kızı bulmak için nehirden aşağıya doğru inerler. Ancak kimseyi bulamazlar ve umutlarını keserler. Daha sonra ölen arkadaşlarına dua etmeye karar verirler ve Allah'a dua ederler (170). Sağ kalanlar, geminin güvertesine ulaşınca Allah'a sığınıp hamd ü sena bulunurlar (171). Batan gemilerini kurtarmaya çalışan İngilizler, bazen ümitsizliğe düşerler. Ancak aralarından bazıları, ümitsizliği bırakarak bundan sonra Allah'ın lütfuyla bazı kolaylıklar olacağını düşünürler (172).

Mehmet Celâl'in **Orora** romanındaki kahramanlardan Lorans vefat eder. Onun arkadaşı Öjeni, ondan bahsederken Lorans'ın iyi bir kız olduğunu ve devamlı Allah'a dua (27) ettiğini söyler. **Rafael** ile **Orora** samimî ilişkilerini sürdürürler. **Orora**'yı seven Pol ise, kıskançlıklarına devam eder. Onları ayırmak için elinden geleni yapar. Kızının, Pol ile değil de **Rafael** ile evlenmesini babası Fransuva da istemektedir. Fransuva maneviyatı kuvvetli bir insandır. Bundan dolayı bir gün hanımına, kızının **Rafael** ile evlenmesini "Muhibbim olan Allah'ım istiyor. Allah'ın istediğini kabul etmezsek küfran-ı nimet etmiş oluruz" (34) der. Daha sonra ayrı kalan **Rafael** ile **Orora**, mektuplaşırlar. Birçok sıkıntı ve zorluktan sonra evlenmeye karar verirler. Tekrar bir araya gelirler ve evlenmek için sözleşirler. Sözleşmelerine de yanlarında kimse olmadığından Allah'ı şahit gösterirler (45). Neticede **Orora** ile **Rafael** evlenirler. Ancak kıskanç olan Pol ile Öjeni'den dolayı sıkıntılar devam eder. Pol, **Orora**'nın kadehine zehir koyarak onu zehirlemek ister; ancak **Rafael** bunu farkeder. Pol yaptığı işten dolayı hapse atılır. Öjeni, **Orora**'ya yeni oyunlar yapmaya çalışır. **Rafael** ve **Orora**'yı evine davet eder. Önce **Orora**'ya, Pol'ün hapisten çıktığını söyleyerek Pol'ü öldürmesini ister. Bunu kabul eden **Orora** ise, Pol zannederek **Rafael**'i öldürür. **Orora, Rafael**'e kavuşmak için ölümünün bile Allah'ın bir lütfu olacağını düşünür (61). Olanlara çok üzülen **Orora**, vefat eder. **Orora**'nın peder ve validesi, çok üzülürler. Ancak ellerinden de bir şey gelmez. Onun için Öjeni'nin cezasını Allah'a bırakırlar (61).

Müslüman kahramanın hiç bulunmadığı **Rene** romanında, baştan sona kadar Hristiyanlıkla ilgili dinî unsurlar anlatılır. Roman, "**Rene** teehhül etti" diye başlar. Daha

sonra **Rene**, geriye doğru başından geçen hâdiseleri anlatarak olayların aslı anlaşılır. Rene, sıkıntı anlarında bazen Allah'a sığınır. "O vakit Cenab-ı Hakk onu hüzün ve elemden halas eder" (25-26). **Rene**, evlenmek için Allah'a dua eder. "Yarabbi? Hz. Âdem'e bir Havva bahşeylediğin gibi bana da bir refika ihsan buyursan? Ey hüsn-i lahuti!" (39). Rene, başından geçenleri anlatır. "Ey muhiblerim! İhtimal ki, akıl ve idrakten mahrum idim. Bunun için bu bedbahtı affediniz. İtikadım vardı." (40). "Allah'ı severdim. Lâkin tanımazdım. Bazen bir felâkete dûçar olmaklığımı isterdim. Ne dehşetli arzu! Bu arzuda bulunduğum zaman gadab-ı ilâhîyi davet etmiştim. O zaman ben felâketi istiyordum. Bunun için Cenab-ı Hakk'a yalvarıyordum" (46). **Ameli**, sevdiği ile evlenemediğinden rahibe olmuştur. **Rene**'nin ablası, ona bir mektup yazar: "Bir müttehem gibi kaçtım. Beni affet! Senin ricalarına mukavemet edemeyecek idim. Bu iftirak lâzım idi. Yarabbi! Bana merhamet et! **Rene**! Ömrümü, bir hayat-ı âbidane içinde geçirmek için çoktan beri bir meylin mağlûbu olmuştum. Bu meyl-i semavîye itaat etmek zamanı geldi. Şimdiye kadar niçin bekledim? Bunun için Cenab-ı Hakk beni tedip" (48) etti. **Rene**, başından geçenleri anlatır. "İntihar etmek istemiştim. Buna Allah'ın müsaadesi yoktu. O hâlde bu intihar bir cinayet olacaktı. Cenab-ı Hakk, bana **Ameli**'yi gönderdi. O beni hem fikr-i intihardan halas etti, hem terbiye eyledi" (68). **Rene**, hemşiresi **Ameli**'nin rahibe olması üzerine manastırda gördüklerini uzun uzadıya anlatır ve daha sonra hemşiresiyle ilgili: "Belki diz üstüne çökmüştü de biraderinin selâmeti için Allah'a dua ediyordu (74) der ve: "İnsan âlem-i vahdette Cenab-ı Hak'la birlikte bulunmaz ise, o vahdet, vahdet olmaz. Yalnızlık kuva-yı ruhu tezyid ederse de hareketle kesb-i kuvvet etmeği de ihlal eder. Kuvveti olan bir adam, kuvvetini ebna-yı cinsinin hizmetine hasretmeli eğer o kuvveti beyhude terkedecek olur ise ibtida gizli bir sefaletle cezalanır ve sonra da Cenab-ı Hakk onu dehşetli bir surette terbiye eder" (78) sözlerini söyler.

Allah'a teslimiyet, âhiret ve ilgili unsurlarla ilgili motiflere Ahmet Midhat ve Mehmet Celâl bazı romanlarında yer vermişlerdir. İki romancıdada da dikkat çeken unsurlar: "Sıkıntıya düşen insanlara Allah'ın yardım edeceği inancı, sıkıntı ve iyi günlerinde Allah'a dua etme, günahlardan dolayı ümitsizliğe düşme, sıkıntıdan dolayı hâlinden şikayet ve bunun günah olduğu düşünülerek Allah'a tövbe edip sığınma, dünyada verilen cezaların âhirette günâhlarına kefaret olacağı inancı, işlenen günâhtan dolayı Allah'a tövbe edip yalvarma ve Allah' yemin etmek" şeklinde görülmektedir.

2.1.2.10. Hristiyanlığı Yayma Faaliyetleri

Semavî dinlere mensup insanlar, genellikle farklı dinlere mensup insanların, kendi dinlerini kabul etmeleri için onları teşvik ederler. Tarih boyunca, bu konuda değişik tarihlerde din savaşları olmuştur. Bütün dinlere mensup olan insanlarda olduğu gibi Hristiyan olan Avrupalılarda da bu konuda bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu konuya, incelediğimiz romanlarda bazı işaretlere rastlamak mümkündür.

Ahmet Midhat'ın romana adını veren kahramanı **Hasan Mellah**, Faslı Seyidi Osman'ın oğludur. Fas'ta ihtilal olduktan sonra babası öldürülür. Babasının ölümü üzerine, **Hasan Mellah**, daha önce babasının ticaret dostu ve İspanyol olan I.Pavlos'un yanına sığınır. Pavlos ise, onu İspanya'nın başka bir şehrinde ve ticaretine ortak olan ve **Hasan**'ın baba dostu Covanni adındaki İspanyol'un yanına gönderir. Burada **Hasan Mellah**'a ziyafetler verilir ve büyük saygı gösterilir. Covanni, Fas'ta geçen olayları anlatırken kendilerinin daha önce bir rahibin teşvikiyle Fas'a savaş açıp orada bir Hristiyan devleti kurma plânlarının olduğunu söyler. Bu konuda Covanni: "Lâkin bu hücumumuz devletçe ve resmî bir hücum olmayıp Kardan isminde bir rahibin teşvikiyle gönüllü olarak gitmiştik. Muradımız henüz hâl-i ihtilal içinde bulunan Fas'ı zabt edip orasını dahi bir Hristiyan idaresi altına almak idi"(146) der.

Süleyman Muslî, konusunu tarihten alan bir macera romanıdır. Olay, milâdî 12. ve 13. yüzyıllar arasında geçer. Haçlıların, Kudüs çevresinde Araplarla yaptıkları savaşları anlatarak konuya girilir. **Süleyman Muslî**, olağanüstü işler başaran bir insandır. Köle olarak bulunduğu köyün ileri gelenlerini aldatarak İslâm ordusu hakkında bilgi toplamak için casusluk yapmaya başlar. Hristiyanların içine hile ile karışarak onları birbirine karşı savaştırır. Birçok kez Müslümanların galip gelmesini sağlar. Bu işleri başarırken Kudüs civarında Hristiyan ve güzel bir kız olan **Mariya**'yı sevmeye başlar. Bu savaşlar esnasında araya giren yazar, birçok konuda olduğu gibi zaman zaman Müslümanlarla Hristiyanlar arasında yapılan savaşlardan bahseder ve: "Piyer Lermit gibi İslâmiyete düşman ve Hristiyanlık taassubu hususunda tarihin asla şüphesi olmayan bir mecnunun sözüyle bütün Avrupa yerinden uyanmış ve güya "Kudüs-i şerif"ten ve hatta imkân müsaade edecek olsa bütün "rûy-ı arzdan" ehl-i İslâmı ihraç edip "itikatlarınca zulümat-ı İslâmiyyeyi envar-ı diyanet-i Mesihiyye" ile izale için ta

Avrupanın içlerinden beri derlenerek toplanarak Kudüs-i şerife kadar bir "seyl-i belâ" gibi akıp gelmişlerdir" (11) der. Yine "Kudüs-i şerifin tahminen üç konak kadar cenab-ı garbisi semtinde "Kirk" tesmiye olunur büyük bir köy"den de bahseden yazar, köyün birçok kez istilâ edilip bazen Hristiyanların bazen de Müslümanların eline geçtiğini söyler (13).

Acâib-i Âlem romanındaki üç seyyah, Rusya'nın Harkof şehrine geldiklerinde şehrin birçok tarihî yerini gezdikten sonra Mecusîlere ait bir dinî mabedi de ziyaret ederler. Bu vesileyle üç seyyah; Hristiyanlık, Yahudilik, Mecusîlik, Müslümanlık ve bunların insanlara tanımış olduğu haklar ve özgürlükler üzerinde konuşup tartışırken Hristiyanlığı yayma faaliyetlerine de değinirler: "İbadethanenin rahibleri bunlara izzet ve ihtiramda kusur etmemişler ise de ibadethaneyi gezdirmek ve ahval-i diniyyelerini anlatmak istihzalarından başka bir şeyi câlib olmayacağını bildiklerinden seyyahların asıl maksatları olan bu arzunun husulüne pek nazikâne bir surette ilka-yı mümanaat eylemişler idi" (101). **Subhi Bey** Mecusîlerin bu hâlini taassup olarak görünce, **Miss Haft**: "Hayır efendim! Mecusîler taassup ne olduğunu hemen hatırdan bile geçirmezler idi. Fakat onları biz bozmuşuz. Protestan misyonerleri Katolik cizvitleri ve sair Hristiyanlık münadileri her ne zaman Mecusîler ile mülakat etmişler ise herifleri butlane-i dinlerinden dolayı istihzadan başka bir tavırda bulunmamışlardır" der ve: "Hint ve Çin tarafına geçelim: Oralarda Hristiyanlar Mecusîleri kendi dinlerine davet hususunda bunca teşvikat icra eyledikleri hâlde bir Mecusînin Hristiyan olması âdeta nadirattandır" (101-102) şeklinde bilgiler verir.

Rikalde romanındaki İngiliz kızı olan **Miss Consonsor**, vahşî bir kabile olan Aztekler arasında hayatını sürdürürken Hristiyanlığı yayma faaliyetinde bulunur. Kızın çalışmaları zaman geçtikçe işe yarar ve mabuda kurban kesmek isteyenlerin sayıları, gün geçtikçe azalmaya başlar: "**Miss Consonsor** levazım-ı medeniyetin daha şu mebadisini bile vahşîlere kabul ettirmeyeceğini yakinen anladıkta henüz hiç kimseye serrişte vermemiş olduğu maksad-ı asli ve hakîkîsinde hız husule gelemeyeceğini hükmeylemiş idi. O maksat ise yavaş yavaş şu ahali-i vahşîyeye Nasraniyyeti kabul ettirmekten ibaret idi. Vakıa işin bu cihetinden meyus oldu ise de heriflerin terakkiyat-ı maddîye ve maneviyyesine delâletten yeis götürmedi...."(97). **Rikalde**'nin, hanımı ve çocuklarını öldürmesinden sonra Azteklerin din muktedası **Maradangal**, Hristiyan

olan İngiliz kızı ile **Moşamil**'e taraftar olur. **Moşamil** ve **Miss** bu fırsatı değerlendirip ona, kendilerinin hak dinleri olan Hristiyanlığı anlatmak için uygun bir fırsat beklerler. **Miss**, bir gün **Moşamil**'e: "Biz bu **Maradangal**'ı ele alacak olsak ve diyanet-i sahihaya dair bizde olan efkâr ve malûmatı kendisine tebliğ eylesek umarım ki pek çok faidesi olur. O suretle selâmetimizi bir kat daha temin eyleyebiliriz" (161) der.

Gemiden kurtulan yedi İngiliz yolcu, çeşitli zorluklardan sonra nehir kenarında beğendikleri bir yerde yerleşip bir şehir kurmak isterler. Bununla beraber bir amaçları da oralarda Hristiyanlığı yaymak olan bu insanlar, sevinçlerini dile getirmek için "yaşasın Hristiyanlık" diye nidada bulunurlar (192). Şehirlerini kurmaya karar verdikten sonra ilk önce bazı hane ve okullar inşa ederler ve hemen yanına da bir Protestan kilisesi yaparlar (195). **Ceyms Ferah** ve arkadaşları, Aztekler kabilesinin elinde bulunan **Miss Consonsor**'u kurtarırlar. Bu vesile ile Azteklerin dinleri ve Avrupalıların Hristiyanlık dinî üzerinde konuşulur. Ahmet Midhat ise, Hristiyanların, kendileri dışındaki dinde olanları "mütemeddin" saymayıp "vahşî addettikleri"ni söyler (243-244).

Azteklerden ayrılan **Miss** ve arkadaşlarıyla beraber **Rikalde** ve **Moşamil** de giderler. Orada birkaç yıl kalan **Rikalde**, vaftiz edilerek Alfons ismiyle Hristiyanlığı kabul eder. Bu vesile ile araya giren yazar: "Şimdi **Rikalde**'nin ismi Alfons olmuş idi. Zira Amerika'da intişar eyleyen Avrupalıların en ziyade cehd ü ihtimam eyledikleri şey münasebet peyda eyledikleri yerleri vaftiz ederek Nasraniyyete sokmaktır. Yalnız Amerika'da değil Afrika ve Hindistan ve Çin taraflarında da bu kaideye riayetkârdırlar. Yerliler Nasraniyyeti kabul etmedikçe ne kadar terbiye görürler ise, görsünler ne kadar terakki ederler ise etsinler hep vahşî addolunarak hiç terbiye ve terakki eseri göstermeyen bir vahşî ise, vaftizi kabul eylediği anda mütemeddin addolunur. Demek oluyor ki bizim vahşî **Rikalde** artık bir mütemeddin Alfons olmuştur. Amma temeddünü yalnız vaftizi kabulden ibaret kalmıştır zannolunmasın" (251) yorumunu yapar.

Görüldüğü gibi Hristiyanlığı yayma faaliyetlerine sadece Ahmet Midhat yer vermiştir. Hasan Mellah, **Süleyman Muslî**, **Acâib-i Âlem** ve Rikalde romanlarında konuya

değinmiştir. Bu romanlarda, Hristiyan olan Avrupalıların, başka ülkelerde dinlerini yayma faaliyetlerine önem verdiklerine dair kısa işaretlere rastlıyoruz.

2.1.2.11. Melek, Peri, Huri, Cin, Şeytan

Melek, peri, huri, cin ve şeytan unsurları semavî dinlerin hepsinde vardır ve bunlara inanılır. Biz burada romanlarda geçen Hristiyan kahramanların, bunlara yaklaşımını, onlarla ilgili takındıkları tavırları ve onlara bakışını göreceğiz. **Hasan Mellah**, sevgilisi **Kuzella**'yı **Padya'**nın elinden kurtardıktan sonra onu, İspanya'nın Kartaca şehrinde bulunan babası **Alfons**'un yanına götürür. Başından geçenleri ve **Kuzella**'yı nasıl kurtardığını anlatır. Kızı ile evlenmek ve fikrini sormak için geldiğini söyler. **Alfons**, kızının Hristiyan ve **Hasan**'ın Müslüman olduğunu düşünür ve pek sevinemez. Ancak kızının aşırı bir şekilde **Hasan**'ı sevdiğini görünce istemeye istemeye razı olur. Ancak papazların ve çevresinin kendisini kınayacaklarını söyler. Konuşmalarına şahit olan **Rahibe Mari** de onu tastik eder ve: "Siz bilmezsiniz efendim İspanyollar acayip bir millettir. Bir Müslümana verilen kızın ruhunu şeytan kabzeder" (445) dediklerini nakleder.

Cinli Han romanının kahramanlarından **Dö Laroş**, **Salpet**'in sevgilisi **Juzefin**'i kaçırır ve halk arasında cinli olarak bilinen bir handa saklar. **Gorguvar Salpet**, askerden dönünce **Juzefin**'in kaybolduğunu söylerler. Bunun üzerine **Gorguvar Salpet**, askerde bu gizli işlere bakan kişi (çavuş) olarak kalmaya karar verir ve tekrar askere döner. **Juzefin**'i bulmak yolunda var kuvvetiyle çalışır. Bir gün dolaşırken şiddetli bir yağmura tutulur ve oraya yakın olan ve halk tarafından cinli olarak bilinen handa kalmaya karar verir. Gece yatarken orada bulunan haydutlar, yaptıkları kuklalara cin süsü verek **Gorguvar Salpet**'i korkutmak için harekete geçerler. İşte yazar, bu olayı anlatırken cin, peri ve şeytanla ilgili uzun bilgiler verir: "...Vakıa koca karıların rivayetince iyi saatte olsunlar cinler periler insanlardan ziyade hayvanlara görünürler imiş ise de **Salpet Çavuş** öyle tandırnameye riayeti olan adamlardan olmayıp hayvanın telâşı açlıktan olduğunu pekâlâ bilir" (100). Salpet kahraman bir asker olduğu için fazla korkmaz ve: "Vakıa bu ateşi odanın bir tarafında bulunan azim ocak içine yakmağı" düşünür ise de "Bacadan çıkan duman baca içindeki haşeratı rahatsız eder de gece vakti cümlesi oda içine dökülür ise işte asıl muzır cinler bunlar olacağını hesap" (100-101)

eder. Sonradan bu hücumun sebebini bilmeyerek derhal "cin eserine ve peri alâmetine haml" (101) eder.

Bunun üzerine yazar "Hakikat insanoğlu sebebini hikmetini bilmediği şeyleri sebep ve hikmeti ne olduğu hiç de anlaşılamayacak olan diğer şeylere ne kolay haml eder? Meçhulü olan şeyi bilküllîye meçhulü olan diğer şeye haml etmekten insan için ilm-i yakîn derecesinde bir kanaat husule gelir" (101) yorumunu yapar. Salpet'in uykusu kaçar. Dışarıdan fırtınanın sesinin kesildiğini duyar ve yağmurun kesildiğine kanaat getirir. Dışarı çıkmak isteyince Yazar: "Ya cinler? mi dediniz? Hâ! Vakıa burası adıyla sanıyla cinli han ise de **Salpet** öyle cinlere filanlara kulak verecek adamlardan değil idi. Onun itikadınca insanı en ziyade sürat ve dehşetle çarpan bir cin var ise o dahi on beş dirhemlik beylik tabanca kurşunudur. Canı kurşun yemek isteyen cin çıksın meydana!" (106-107) açıklamasını yapar.

Daha sonra **Salpet** uykuya yatıp da aradan biraz vakit geçtikten sonra cinler kendi varlıklarını göstermeye başlarlar. Bir aralık hanın üst katından cinnin birisi "âlâ bir tenevvür sadasıyla şarkı çağırmağa başlar" (107). Ahmet Midhat: "Vakıa olur olmaz adamlar için cin şarkısı pek de hoşa gitmeyip insanı dondurur ise de **Salpet** o adamlardan değildir" (107) der ve Salpet'e bu şarkının "ninni yerine kaim" olduğunu ve cinlerin şarkısından da memnun olduğunu söyler (107).

Biraz sonra cinlerden birisi Salpet'in yattığı odanın kapısına kadar gelir. Salpet kapı arkasından: "Cin efendiler! Siz bir misafire böyle mi ikram edersiniz? Müsahebete gelecek idiyseniz akşamdan neredeydiniz? Ben ise şimdi soyunmuş dökünmüş yatağa çekilmiş olduğumdan ziyaret kabul edecek hâlde değilim!" (108-109) der. Salpet'in bu çağrısına cinlerden birisi güler. Yerin altından başka bir cinnin şarkı sesi gelir. Olanlara hayret eden Salpet: "Hâ şöyle! Sizin için berrin altı üstü olmaz imiş! Benden uzak olunuz da ister iseniz merkez-i arza kadar inip ateşler içinde hora tepiniz! Zaten siz dahi bir ateş değil misiniz?" (109) sözlerini söyler.

Yazar ise: "Nasıl **Salpet Çavuş**'taki cesareti beğenirsiniz ya? Halbuki bunu sizin kadar cinler dahi beğenmişler idi. Başka birisi olsa can kurtaran yok mu? diye çıldırmışçasına bir korku ile oradan firar edeceği derkâr iken **Salpet Çavuş**'un cinler ile lâtife edebilişi

hakikaten cinleri dahi dûçar-ı hayret edecek cesaretlerdendir" (109) yorumunu yaparak ondaki cesareti vurgular. Bundan sonra ses sada kesilir. Yazar, cinlerin **Salpet**'ten korktuklarını söyler. Bundan sonra **Salpet,** biraz dinlenmek ister; ancak meraktan gözlerine bir türlü uyku girmez. İkinci cin de yukarıya çıkar. Sonra oda kapısının ağaç sürmesi şırak! diye kendi kendisine açılıverir. **Salpet** epeyce bir telâş ile hemen başını o tarafa çevirir ise de kimseyi göremez. Bu defa biraz korkar. Tabancasını hazırlayıp kendi kendisine: "Fransız askeri teslim-i silâh etmez. Vazife-i askeriyesini son dereceye kadar ifa ederek helâk olursa bile şan ve namus-ı askeriyesi ile helâk olur. Bakalım bu geceyi cinler ile sabaha kadar nasıl isal edeceğiz" (113) der. Kapıdan kimse girmez. Bacadan birkaç cin girip raksettikten sonra giderler (113-114). Bundan sonra Ahmet Midhat: "Böyle cin tutmuş harabeler dünyanın hiç bir tarafında nadir değildirler. Rivayete göre insan ayağı basmayan yerleri derhal cinler istilâ ederler imiş. Hele ibadethane harabesi olursa oraya daha ziyade rağbet ederler imiş. Zira o mahallerde ibadet edildiği müddet zarfında cinler şeytanlar hiç uğrayamadıklarından mabetler terk olunup da insan ayağı çekildiği anda derhal cinler istilâ ederler imiş" (115-116) şeklinde bu konuda açıklamada bulunur ve: "Eski ibadethaneler değirmen harabeleri viran-haneler filanlar cinlerin karargâhları oldukları gibi sık ormanların derunu ulu ağaçların altı dahi cinler karargâhı olur imiş. Hem de her yerin cinleri yine o yerlere münasebet olacak surette olurmuş. Meselâ viran ibadethanelerde cinlerin ak sakallıları ve şayan-ı hürmet olanları bulunur imiş. Bazı yerlerde cin kızları görülür ve ormanlarda ve ulu ağaç diplerinde ise keçi ve sair hayvanlar suretinde meydana çıkar imiş" (116) der. Sonrada insan gözünde neyi büyütür ise cinlerin o surette görüneceğini nakleder (116). Cinler konusunda bilgi vermeye devam eden Ahmet Midhat: "Dünyada hemen hiçbir memleket yukardaki oranda cinlerin vücudu tasavvur edilmesin. Hatta Amerika yeni ma'mur olmağa başladığı zamanlar Avrupa ukalâsı oradaki yeni medeniyet cinsiz perisiz bir medeniyet olacağını ümit etmişler ise de şimdilerde görüldüğü üzere Amerika'da ervah-ı tayyibe ve habise meselesi Avrupa'dan daha pek çok ileriye vardırılmış ve ruhlar ile doğrudan doğruya muhabere yolları bile keşf olunmağa gayret edilmekte bulunmuştur. Cin tutmuş olan yerler hakkında o kadar garâib-i müthişe nakl ederler ki bunları işitenler oturdukları salonların cinlerden hâli olduklarını bildikleri hâlde oralarda bile kendilerini bir an için olsun cin şerrinden emin görmeyerek hikâyet-i vak'anın tesiriyle tüyleri ürperir. Oradan kalkıp dağılmak lâzım gelince herkes ihtiras ile yerlerine gider. Hatta bizzat hazır bulunduğumuz bir yerde cin peri hikâyeleri açıldıkda

bir aralık cinler kalabalık yerlerde dahi bulunurlar. Ekseriya böyle meclislerde ahbabımızdan birisinin suretine girip hem-bezm olurlar. Sonra o dostumuz ile başka bir yerde bu geceki sohbeti konuşuruz. Bakarız ki haberi bile yoktur deyivermiş idik. Bu söz üzerine herkesin ahbabına dahi emniyeti kalmayarak biribirinin yüzüne bakışmağa başladılar. İşte cin korkusu insanların kulubunu bu kadar istilâ etmiş olduğundan bizim **Salpet Çavuş** kim bilir kaç yüz seneden beri insanlar tarafından terk olunmakla cinler tarafından istilâ edilmiş bir yerde bulunduğu ve işte cinlerin asar ve harekatını gözü ile görmekte olduğu hâlde korkusundan ödü patlayıp helâk bile olsa mazur görüleceği derkâr iken şöyle bir tavr-ı cesurâne ile yerinden fırlayıp kalkması şayan-ı hayret olacak cesaretlerden değil midir?" (116-118) şeklinde geniş açıklamada ve yorumda bulunur.

Daha sonra Salpet, bacadan giren bir cinne tabancasıyla ateş açar. Tabanca tam isabet eder. Ancak tabancadan çıkan barut isabet ettiği yeri yakar ve böylece onun cin değil, insanlar tarafından onun üzerine musallat edilen bir kukla olduğu anlaşılır (118-119). Ancak cesaretiyle bilinen bir asker olan **Gorguvar Salpet**, kendisini cin oyunu yapan bir haydutu kılıç ve silâh zoruyla korkutarak cinli hanın gerçek durumunu öğrenir. Ondan sonra Fransız Hükûmeti tarafından bu han, bir askeri karakola çevrilir. Adı da "Uğurlu Han" olarak değiştirilir.

Mehmet Celâl, bazı romanlarında zikredilen unsurlara işaret eder. **Venüs** romanındaki genç şair, deniz kenarındaki bir sayfiyede gördüğü bir kızı sever ve onu güzellik tanrıçası Venüs'e benzeterek ona bu isimle hitap eder. Genç şair, bir mektubunda güzel kızın güzelliğini melek (20) ve hurilere (21) benzetir.

Orora, güzel bir kızdır. **Rafael** ile Pol adındaki kahramanların ikisi de güzel **Orora**'yı sevdiklerinden birbirlerini kıskanırlar. **Rafael, Orora** için "Melek gibi bir kızdır" (5) der.

Mehmet Celâl, **Elvah-ı Sevda** romanın başlarında bir kızdan ve onun doğduğu köy ve orada bulunan bir kiliseden ve kızın kiliseye gidip ibadet ettiğinden söz eder. Bu kız, orada meleklerle konuştuğunu söyler (9-10).

Rene'nin hemşiresi **Ameli** rahibe olmağa karar verir. Manastırda kalır. Manastırda **Ameli** için bir tören icra olunur. Törene peder sıfatıyla **Rene** katılır ve orada gördüklerini anlatırken: "**Ameli**, ateşte yanan gevenliğe benzedi. Müstemiînî ihata eden derin bir sükût içinde revâyih-i lâtifeye müstağrak, efser-i semavî ile mütetevviç melekler semadan zemine nüzul, sonra zeminden semaya suûd ediyorlar zannedilirdi" (61-62) sözlerini de sarfeder.

Melek, peri, huri, cin, şeytan unsurlarına Ahmet Midhat, **Hasan Mellah** ile **Cinli Han** romanlarında bahsetmiştir. Hasan Mellah'ta sadece temas edilmekle yetinilirken Cinli Han'da özellikle cin konusu uzunca üzerinde durulan bir konu olmuştur. Mehmet Celâl'de ise melek ve huri unsurlarına sadece işaret edilmiştir.

2.1.2.12. Bâtıl İnançlar

Bütün din ve inançlarda bâtıl olan itikatlara rastlamak mümkündür. Romanlarında bâtıl olan inançlara değinen Ahmet Midhat Efendi, Hristiyanlık dininde de bu gibi itikadların olduğunu söyler ve bazı romanlarında bunlara dikkati çeker.

Hasan Mellah, sevgilisi **Kuzella**'yı, kurtardıktan sonra onunla evlenmek için babasının da rızasını almak niyetiyle onu **Alfons**'un yanına götürür. **Alfons**, kızının Hristiyan ve **Hasan**'ın Müslüman olduğunu düşünür ve pek razı olmazsa da kızının aşırı bir şekilde **Hasan**'ı sevdiğini görünce istemeyerek de olsa sesini çıkaramaz. Ancak çevresinin ve papazların kendisini kınayacaklarını söyler. Bunlar konuşulurken orada bulunan rahibe **Mari**: "Siz bilmezsiniz efendim İspanyollar acayip bir millettir. Bir Müslümana verilen kızın ruhunu şeytan kabzeder" (445) dediklerini nakleder.

Hayret romanında çok zengin olan Hintli aile, iyi tefriş edilmiş bir gemi ile turistik amaçlı gezerlerken İtalya'nın Napoli şehrine uğrarlar. Bu vesile ile Ahmet Midhat, Napoli'deki bir kilisede Sen Jano ismindeki birisinin kanı bulunduğunu söyler. İki kavanoz içinde olan bu kanın bazen sulandığı bazen de pıhtılaşıp kuruduğundan söz eder. Şişelerdeki kan pıhtılaştığı zaman kötüye yorumlanır. Birçok kez, kanın sulandırılması için papazlara baskılar yapılıp dua edilmesi istenir. Papazlar ise, o kanı kimyevî bir madde ile sulandırıp halka, dualarının kabul edildiğini söleyerek onları

aldatırlar. Bu vesile ile hurafelerden söz eden yazar, bu inançları alaylı bir dille tasvir ederek eleştirir. Ayrıca Hintlinin, Büyük Ada'da odasındaki Brahma'ya olan inancıyla, papazların durumunu karşılaştırır, halkın bu şekildeki saf inancını yadırgar. İlimlerin bu kadar geliştiği Avrupada bu gibi hurafe şeylere itibar edip inanmalarına hayret eder, yadırgar ve tuhaf karşılar ve: "Halbuki müehhiren Nasraniyyet aleyhinde gayreti büyütenler papazların bu baptaki hilelerini bulmuşlardır. Bazı ecza-yi kimyeviyyeyi döktürüp kan pıhtısı hâline koyduktan sonra hava temas ettirildikte kendi kendisine sulanarak köpürmeğe dahi başladığını herkese göstermişlerdir. Lâkin Napoli'deki mutaassıpların hüsn-i itikadını bu tecrübe-i kimyeviyye dahi ihlal edemediğinden hâlâ her sene Eylülün on dokuzuncu günü mezkur kilisede bir cemm-i gafir huzurunda bu garibe tekerrür eylemektedir. İstanbul'da Büyük Adada *** Hotelinde Hintlilerin beşeriyet fevkinde bazı acaip ve garâibe itikatlarını görerek şaşmış isek şimdi bundan daha adî bir şeye Napoli'de itikat olunduğunu görünce daha ziyade şaşmayacak mıyız? Asıl buna şaşmalıyız ki nur-ı marifet Avrupada her tarafi tenvir eylemiş bulunduğu ve işin hilesi dahi meydana çıkarıldığı hâlde yine itikat olunuyor ki Hintliler akâyid-i safderunânelerinde mazur olabildikleri hâlde Avrupalılar için bu bapta bir özür makbul dahi bulunamaz" (81-83) açıklamasında bulunur.

Zengin olan Safakok Sanç'ın mirasından yararlanmak isteyen Sarpson, ailenin güzel kızı Mihriban'a ilgi duyup onu kandırır. Daha sonra da ailenin başına birçok belâlar getirir. Bunları, hokkabazlık mesleğiyle ortaya koyan İsmail Azmi, onu Fransa'da yakalattırır. **İsmail Azmi**, Paris'te, bir hapishanede yatan Amerikalı **Sarpson**'u ziyarete gider. Onun 13 numaralı odada yattığını görünce "meş'um aded" diyerek bu rakamın Hristiyanlarca uğursuz sayıldığını söyler. Bunun üzerine yazar, bu hurafe inancın sebebini izah eder: "Avrupalılar on üç adedini meş'um addederler. Sebebi de Hazret-i İsa'nın düşmanları tarafından takip olunduğu esnada son geceki sofrasında on üç kişi bulunması kaziyesi imiş. Hâlâ bir sofrada on üç misafir bulunsa ya birisi sofradan kalkmak veyahut uşaklardan birisi sofraya alınmak üzere miktarı on ikiye tenzil veya on dörde iblağ ederler. Ayın on üçüncü günü yola çıkmamak ve on üç numaralı hanede oturmamak gibi şeylerde dahi bu hüküm câridir" (446). **Sarpson** Hristiyan olmakla beraber Allah'a inancı yoktur. Hristiyan olan hapishane müdürü, İsmail Azmi'nin "meş'um adet" sözündeki hükmü anladığı için cevaben: "Bu şeamet **Mösyö Sarpson** için değildir. Kendisi dinsizlerden olduğu cihetle Hazret-i İsa'nın on üç adedine değil

kendine bile imanı yoktur. Fakat on üç adedinde bir şeamet var ise o dahi **Sarpson**'un böyle hapishane odasındaki numaradan daha mühim husussatta hükmünü göstermiş olmalıdır. Meselâ yevm-i velâdeti içinde on üç olan bir senede veyahut bir malın on üçüncü gününde olması gibi ki müddetü'l-ömür bu adamı bir şeamet-i mahza ve müstakile edip bırakmıştır" (447) şeklinde **İsmail Azmi**'ye izahta bulunur.

Diplomalı Kız romanında da batıl inançlardan bahsedilir. Juli çiçek satarken, buketler arasına güzel beyitler yazılı kâğıtlar koyması ve bu beyitlerin müşteriler tarafından fal telâkki edilmesi üzerine, medeniyetin merkezi kabul edilen Paris'te falcılığın hâlâ devam etmesi anlamına geldiğine dikkati çeken yazar: "Ne istiğrab ediyorsunuz? Paris'te hâlâ iskambil kâğıdı ile türlü fallar açılarak ahkâmına inandıkları ve sihirle efsunla uğraşan karılara hâlâ birçok kimseler ve kibardan bile kadınlar müracaat eyledikleri hâlde bunda istiğrab olunacak ne vardır? Herhâlde Juli'nin falcılığı bunlara nispetle pek masumane bir falcılık hükmünde kalır" (187) sözlerini söyler.

Ahmet Metin, yanında bulunan Neofari ve arkadaşı Nikolso'ya mitoloji ile ilgili uzun bilgiler verince, Nikolso bu hikâyelerin hurafe olduğunu söyleyerek ona itiraz eder. Araya giren yazar, **Ahmet Metin**'in: "Mitoloji gibi başlı başına bir ilm-i vâsi teşkil eyleyen rivâyâtı öyle kocakarı masallarıyla mahiyet ve kıymette birdir diye hükme bir türlü vicdanını muvafik bula" (314)mayacağını söyleyerek onun: "Mitolojiyi teşkil eden hurâfâta istiğnâ-yı tam gösterebilmek için insanların bir hikmet-i hakikiyye yolunu kat'iyyen bulmak nimetine mazhariyetleri lâzım gelir. İşte akvâm-ı müslime bu hikmet-i mahza-i hakikiyye yolunu bulmuş oldukları için mitolojiye olan ihtiyaçlarını da kesmişler ve âdeta kendi mitolojilerini unutmuşlardır. Evet! Arabın, Acemin, Hindunun, Türkün, Tatarın da mitolojileri vardı" (316) açıklamasını verir. **Ahmet Metin**, daha sonra Nikolso'ya, mitoloji ile bâtıl inançların farklı olduğunu söyler ve ona kabul ettirmeye çalışır (316-317).

Hristiyanlıkta bulunan bâtıl inançları romanlarında işleyen Ahmet Midhat Efendi, Hasan Mellah'ta müslümana verilecek kızın ruhunun şeytanın kabzedeceği inancına temas eder. Hayret'te, papazların bazı hurafe şeylerle saf insanları kandırdıklarını söyler ve fenlerin çok geliştiği Avrupa'da bu gibi hurafe şeylere inananlara hayret eder ve yadırgar. Ayrıca bu romanda, Hristiyanlarca uğursuz sayılan 13 rakamının nedenlerine

dikkatleri çeker. Diplomalı Kız'da iskambil kağıtlarıyla bazı fal oyunlarının yapıldığına temas eder ve bunlara Avrupa'daki bir kısım insanın hâlâ itibar ettiğini söyler. **Ahmet Metin**'de ise, mitolojinin müdafaasını yaptırarak, mitoloji ile hurafelerin farklı şeyler olduğunu **Ahmet Metin**'e anlattırır.

2.1.2.13. Hristiyanlarda Din Duygusunun Azalması

Ahmet Midhat, din duygusunun azalmasını sadece Batıda görüldüğü kanaatindedir. Ona göre bu durum, birçok Batılı insanın dinden çıkmasına sebep olmuştur. Bu konudaki değerlendirmemizi konunun sonuna bırakarak romanlardaki işleniş şekline geçelim.

Hasan Mellah, gemisiyle **Kuzella**'yı ararken daha önce ellerinden zor kurtulduğu haydutların başı olan Piyetro'yu yakalamış ve gemisinde hapsetmiştir. Birçok cinayet işleyen Piyetro'yu ıslah etmeye çalışırken ondan, çok ters lâflar duyar ve Allah'a isyan nevinden sorularla karşılaşır. **Hasan Mellah,** "Belki Cenab-ı Hakk sizi ıslaha beni vasıta etmiştir?!" (289) kanaatine inanmayan **Piyetro** dalga geçercesine yazarın tabiriyle -mel'unâne- "Cenab-ı Hakk dediğiniz zat beni kendisi ıslah etmeyip de size mi havale etti" der. Hasan Mellah bu durumu izah edip ona açıklamalarda bulunurken inancı olmayan **Piyetro,** "Biz bu lâkırdıları çocukluğumuzda papazlardan işitir idik amma karın doyuracak şey olmadıklarını daha o zaman anlamış idik" (289) şeklinde cevap vererek Hasan'ın sözlerine pek itibar etmez. Sözlerini sürdüren Piyetro, "O Cenab-ı Hakk dediğiniz zat öte tarafta herifin birisine sandıklar dolusu altın verip de beni yarım pay ile bir yarım tayfa ettikten sonra dünyada rahat-ı saadet buyurduğunuz şeyi nasıl umarım ki hatta hatta..." (289) der. Hasan Hayduttan işittiği bu sözlere hayret eder (290). **Hasan Mellah**, Piyetro'ya ne kadar öğütler verip ıslah etmeye çalışırsa da din duygusu zayıf olan haydut, bu konuştuğu lâfları daha önce papazlardan da duyduğunu söyleyerek yazarın tabiriyle "mel'unluğuna" devam etmiştir.

Paris'te Bir Türk romanındaki **Hemşire An**, daha önce Allah'a inancı olmayan bir kızdır. Çok zengin olan kızı bir genç kandırarak onunla evlenir. Hemşire'yi iğfal ettikten sonra Amerika'ya kaçıp onu terkeder. Daha önce hiç bir dine inanmayan **An**, çaresiz kalmıştır: "O zaman **Hemşire An** gayet serbest meşrebli âdeta dinsiz gibi bir

şey idi" (277). Daha sonra papazlar elinden tutarak, onun bekâr bir kız olduğunu ilân ederler. Çaresiz kalan **Hemşire An** ise bunları mecburiyetten kabul etmiş ve rahibe olmaya karar vermiştir.

Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları romanında, Amerika'nın coğrafik yapısı, insanları, inançları ve insanlarının tıbbî alandaki yaptıkları bazı garip çalışmalar anlatılır. Ayrıca Amerika ile Avrupa zaman zaman karşılaştırılır. Yazar, romanın baş taraflarında romanın amacı ve Amerika kıtasının coğrafyası hakkında bilgi verdikten sonra insanların yaşantılarına ve inançlarına değinir: "Bu gün Avrupa'da hikmet-i diniyyeye riayet edenler Diyanet-i Nasraniyyenin günden güne rehin-i infiraz olmakta bulunmasını ve ona bedel dinsizliğin yol almakta olmasını nazar-ı teessüfle görürler. Amerika bunda dahi Avrupa'ya benzemez. Dinsizlik onlarca ahval-i adîyedendir. Binaenaleyh Amerika'da yüzbinlerce hatta milyonlarca adamlar yeni dinler çıkarmak cinnetine müptela olarak nübüvvet davasına kadar kıyam ederler. Mormonlar gibi bunların birçoğu işi bayağı tesis dahi etmişlerdir. Diğer birçokları ise lüzumu kadar ümmet bulamayarak kendi kendilerine terk-i nübüvvet eylemişlerdir. Bu muvazeneye girmiş olan bir müellif gördük ki Amerikalıların henüz uluhiyet davasına kadar kıyam etmemekte bulunduklarını nakise addederek elbette terâkki ede ede bu dereceye kadar dahi varacakları me'mul olduğunu yazmaktadır" (7) der.

Diplomalı Kız romanının ana temasını genç kızların eğitimi oluşturur. Olayların hepsi Fransada geçer. Döpre ailesi, önceleri çok zengin oldukları hâlde bütün servetlerini kızları **Juli**'nin okumasına sarfedip fakir düşerler. Öyle fakirleşirler ki, günlerce aç susuz ve soğukta kalırlar. Bu arada isteksiz de olsalar arasıra kiliseye giderler. Burada, fakir oldukları için pek yüz bulamazlar. Dinî bilgisi yetersiz ve din adamlarını zaten sevmeyen **Matmazel Juli Döpre**'nin babası Mösyö Jan Döpre, kilisedeki tavra kızar ve onlara karşı olan nefreti isyan derecesine varır. Bu vesile ile Mösyö Jan Döpre'den bahseden yazar, onun papazları sevmediğini, Voltaire gibi düşündüğünü hatta dinsiz olduğunu söyler. Daha sonra ise, aslında Mösyö Jan Döpre'nin, dinî konularda fazla bilgisi olmadığı için dindar ya da dinsiz olmanın ona göre farketmediğini söyler. Ayrıca Avrupadaki birçok insanın da din hususunda bilgisiz bulunduğu ve bundan dolayı dinsizliği tercih ettiklerini vurgular (33).

Ahmet Metin'e ait olan gemi yola devam ederken sohbetler de gittikçe farklı konularda koyulaşır. **Ahmet Metin** zaman zaman konuyu Avrupa medeniyetine getirir, uzun bilgiler verir. Onların inançlarına da temas eder ve Avrupadaki birçok insanın inançsız olduğunu vurgular (151). **Ahmet Metin, Neofari**'nin ailesi hakkında bazı bilgiler verir. **Neofari**, daha önce ailesiyle beraber, Hristiyanların dinî bayramları olan paskalya mevsimlerinde birçok kez Kudüs ve Roma'ya gidip bu kutsal mekânlarda ibadet etmiştir. Avrupada her ne kadar fikir serbestliği olsa da birçok insan, Paskalya mevsiminde Hristiyanlarca kutsal bilinen iki şehri ziyaret eder, ibadetlerini yaparlar. Konuya temas eden yazar: "O sene Roma'da ne kadar çok züvvâr var idi! Avrupa'nın her tarafından birçok züvvâr Kudüs-ı şerifi ziyarete gitmek için Roma'ya gelip evvelâ Vatikan'ı Sen Piyer kilisesini ziyaret etmekte oldukları gibi geçen sene paskalyayı Kudüs-ı şerifte yapmış olan diğer birçok züvvâr dahi Roma'ya gelerek bu senenin paskalyasını da Roma'da icra etmeği bekliyorlar idi. Avrupa'da serbesti-i efkâr eğerçe pek ileriye gitmiş ise de dinini mezhebini seven dindar takımının takayyüdât-ı diniyyesi dahi o kadar ileriye gitmiştir. İstatistikler haber verirler ki her sene Roma'yı ziyarete gelen Katolik dindarlarının miktarı hiçbir vakit otuz beş binden aşağı kalmaz. **Neofari** bu sene Roma'da pek güzel eğlenebildi ihsas-ı diniyyesi galebe eyledikçe Roma'nın maabid-i âliyesine gider ve ihsas-ı sairesi inbisata geldikçe o kadim tiyatrolara baş vurur bir tarafta dinî diğer tarafta dünyevî muzikaları istima'la lezzetyab olur idi" (177) şeklinde açıklamalarda bulunur.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat'a göre, Avrupa ve medeniyet olarak onun bir parçası sayılan Amerika'da, din duygusu zayıflamış ve bu durum, bazı insanları dine karşı tavır almaya sevkederken bir kısım insanın da inançsız olmasına sebep olmuştur. Ahmet Midhat'ın romanlarında, Hristiyanlık âlemindeki bu din duygusunun azalmasının özel bir yeri vardır. Belki de doğu ve batı medeniyetlerinin çatışmasında gözönünde bulundurulacak en mühim meselelerden birisidir. Ahmet Midhat'a göre Hristiyanlık ile medeniyet, çatışma hâlindedir. Avrupa'da ilim ve teknolojinin gelişmesiyle Hristiyanlık gerilemiştir. Ayrıca bu durum din duygusunun azalmasına sebep olmuş ve bir çok insanın dinden çıkmasına sebep olmuştur. Bütün bunlarla beraber Avrupa'da, her ne kadar fikir serbestliği ile beraber din duygusunda bir azalma görülmüşse de birçok insan, paskalya mevsiminde Hristiyanlarca kutsal bilinen Kudüs ve Roma'yı ziyaret eder, ibadetlerini yaparlar.

2.1.3. YAHUDİLİK

Yahudilik, yaşayan semavî dinlerden, mensubu en az olanıdır. Yahudiliğin dinler tarihinde özel bir yeri bulunmakta ve bu din, en eski semavî kaynaklı din olarak nitelendirilmektedir. Bununla beraber Yahudilik, Babil sürgününden bu yana millî bir din hâline getirilmiştir. Ancak bu din, tek Tanrı'ya, vahye dayanan kutsal kitaba ve peygamberlere yer vermesiyle millî dinlerden, millîleştirilip bir ırka tahsis edilmesiyle de semavî dinlerden farklı bir karakter arzeder. Bu gibi sebeplerle, bu dinin bir benzeri bulunmadığı da gözönünde tutulursa, tarifinin niçin güç olduğu anlaşılır. Çünkü Yahudilikte din ile ırk içiçe girmiş, birini diğerinden ayırmak zorlaşmıştır. Onları en iyi, kutsal kitaplarında yer alan şu cümle tarif etmektedir. "İşte ayrıca oturan bir kavimdir ve milletler arasında sayılmayacaktır." Kutsal kitaplarında yer alan ifadelere dayanarak Yahudiler, kendilerini dünya milletleri arasında seçilmiş kavim olarak görürler. Tanrı, Sina'da bu kavmi kendine muhatap kılmış ve Hz.Musa'nın şahsında Tevrat'ı onlara vermiştir. Bu kavim; Yahudiliğin dışında, İbranî, Musevî ve İsrailoğulları terimleriyle de adlandırılır (Tümer, 1985: 61-62).

Ahmet Midhat'ın **Acâib-i Âlem** romanının üç vefalı seyyah, Rusya'nın Harkof şehrine geldiklerinde şehrin birçok tarihî yerini gezdikten sonra Mecusîlere ait bir dinî mabedi de ziyaret ederler. Bu vesileyle Hristiyanların dinî tassuplarına değinen **Miss Haft:** "Her sene salîb-i İsa yortularında buralarca Yahudilerin ömürleri tehlikede kalıp binlerce Yahudi dayak yer. Birçoğu mecruh ve bazıları maktul dahi düşer. Halbuki bizim yani Nasranilerin aslımız Yahudi olduğunu ve elimizde Tevrat ve Zebur dahi bulunduğunu düşünmeli de taassup ve cehalet bizi Yahudiler hakkında bu mezalimi ikâa sevk eder ise Putperestler hakkında ne derecelere kadar şedit olacağımızı anlamalı. Binaenaleyh Çinlileri tayip etmeyiniz" (101) diyerek Hristiyanların bu tavırlarını tenkit eder.

Taffüf romanının kahramanlarından **Rasih Efendi** ile **Saniha Hanım** aralarında birçok konuda konuşurlar. Tarih boyunca insanların, dinlerin aslını bozup putlara nasıl taptıkları konularında **Rasih Efendi**, **Saniha Hanım**'a bilgiler verirken Yahudilik konusuna ve onların peygamberi olan Hz.Musa'nın putlarla olan mücadelelerine değinir: "Bir şeriat-i semavîye nesh ve iptaline memur olduğu edyan-ı kadime-i

putperestîyi yalnız kavle ve hikmetle iptale yürür ise husul-i maksada bunun kifayet edemeyeceği iki tecrübe-i azime ile mertebe-i tahakkuka varmıştır. Bu tecrübelerin birisi Museviyet ve diğeri İseviyet yüzünden husule gelmiştir. Benî İsrail nice asırlardan beri Mısır'da umumen putperest bir halk meyanında ikamet ve taayyüş etmekle cedlerinin dini olan Din-i Hanif-i İbrahim'i bilkülliye unutarak mezhep cihetiyle âdeta Mısırlı olmuşlar idi. Yalnız kavmiyet cihetiyle asıl Mısırlılardan farklı tutulurlar idi. Bunun sebebi de esaret-i daime denilebilecek hâllerinden dolayı a'mâl-i şekâda istihdam olunmalarından ibaret bir menfaati muhafaza gayreti idi. Hz. Musa alâ nebiyyinâ ve aleyhisselâm taraf-ı Haktan bilmeb'usiye Benî İsraili Mısır'dan çıkarıp sahraya götürdüğü zaman esas şeriatını tesis edeceği o emr-i ilâhîyeyi telâkki için bir müddet cezbe ile gaybubetini müteakip kendilerini putsuz ve binaenaleyh ve mabutsuz gören Benî İsrail hemen İcl-i mahudu yapıp sanem ittihaz ederek perestiş edivermişler idi. Hz. Musa Benî İsrail'in bu küstahlığını gayet şiddetli bir surette cezalandırmış ise de ondan sonra dahi Benî İsrail kabilelerinden putperestlik şaibesini bilkülliye çıkarıp atamayarak her peygamber bais olundukça din-i hakka ve bunlar vefat edip de bir fetret fırsatı yüz gösterdikçe ibadet-i esnama rücu ediverir olmuşlar idi. İşte Enbiyâ-yi kirâm ile Yahudiler arasında hamarat-ı levnî Kur'an-ı Azimü'ş-şana kadar mün'akis olan ve kendileri üzerine zillet ve meskenet zarının sebeb-i aslîsi bulunan hâl hep şu putperestlik bakiye-i hevesinden neşet eylemiştir" (262-264).

Görüldüğü gibi incelenen romanlarda, Hristiyanlığa ait unsurlara bolca yer verildiği hâlde semavî bir din olan Yahudilikle ilgili motiflere fazla yer verilmemiştir. **Acâib-i Âlem**'de sadece temas edilen Yahudilik konusuna Taffüf'te biraz daha fazla yer verilmiş ve burada Yahudilik hakkında tarihî bilgiler verilmiştir. Burada Benî İsrail ve Hz.Musa'nın bu kavimdeki putlarla olan mücadelelerine temas edilmiştir.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. SEMAVÎ OLMAYAN DİNLER

3.1.1. HİNDUİZM

Hinduizm millî bir dindir. Millî dinler, bir topluluk veya millete ait dinlerdir. Millî dinlerde ortaklaşa bir kurtuluş ve mutluluğa ulaşmak söz konusudur. Fert, ayrı bir din seçme hakkına sahip değildir. O, kurban ve kutsal törenlere katılmakla kendi millî tanrılarıyla temas kurabileceğine inanır. Bazen millî bir dinin hâkim olduğu bir çevreden, "Hinduizm'in hâkim olduğu Hindistan'dan Budizm'in çıkması gibi", evrensel bir dinin çıktığı, bazen de evrensel bir yapıya sahip dinin, "Yahudi dini gibi", millileştiği görülür (Tümer, 1985: 38). Hinduizm, Hint yarımadasında yaşamakta olan halkın çoğunluğunun dinî inanç ve geleneklerini ifade eden bir kelimedir. Bu kelime, İndus Nehri'nin etrafında oturan anlamına gelen Farsça bir kelimeden faydalanılarak batılılarca bu bölge halkının dinini ifade etmek üzere kullanılmıştır. En geç M.Ö.1500 yıllarında, Doğu Avrupa steplerinden kopup gelen Ari'ler, Hindistan'ı istilâ etmişler. Onların dinî inanç ve gelenekleriyle yerli halkınki birbirine karışmıştır. Yüzyıllar boyunca bir gelişme çizgisi takip eden bu karışımdan Hinduizm ortaya çıkmıştır. Hinduizmin, bir kurucusu, bir inanç sistemi yoktur; fakat çok hacimli bir kutsal kitap koleksiyonu bulunmaktadır (46).

Ahmet Midhat'ın **Hayret** romanı, bir Hintli ailesi ve onların inançlarının işlenmesiyle dikkat çeken bir romandır. Olaylar, Hindistan'dan başlayıp İstanbul, Büyük Ada, İtalya, Napoli hatta Amerika'ya kadar uzanır ve Paris'te biter. Romanda geçen **Safakok Sanç**, inançlarına safiyane bağlı zengin bir Hintlidir. Çok zengin olan Hintli aile, iyi tefriş edilmiş bir gemi ile turistik amaçlı gezmektedir. Gemileri, Büyük Ada'da beklemektedir. **Safakok Sanç**, Hinduizm inancına, safiyane inanan birisidir. Yazar milyoner olan Hintli'nin odasını tasvir ederken odasındaki bir resim dikkatini çeker ve: "Çerçevesi kâmilen pırlanta ile murassa olan bu levhanın üzerinde Hristiyanların kilise resimlerine benzemeyecek bir resim mahkuktur ki yine onlar gibi bunun dahi meâbid-i Hindiyeden birisi olduğu anlaşılıyor" (5) der.

Hinduizmde ibadet ve dua her yerde yapılabilir. Ancak yapılan dualar ve ibadetler, genellikle Brahma resmininin ya da heykelinin önünde yapılır. Dinine safiyane bağlı olan **Safakok Sanç**, odasında bulunan resim önünde devamlı olarak secde edip dua eder: "Badehû saate baktı. Nihayet tekrar yatmazdan evvel başı ucundaki resme secde ederek bir şeyler mırıldandı ise de kari'lerimiz bunu sem'ul-izneyn işitmiş olsalar bile bir şey anlayamazlar idi. Halbuki okuduğu duanın tercümesi budur: "Ey kâinat-ı havabide iken bidar bulunan Brahma! Ey nevmin halıkı olmakla nevme hiç ihtiyacı olmayan mabud-ı azam! İhtiyar-ı varidamdan tecerrüt etmiş olduğum âlem-i habda cismaniyetimi de ruhanîyetimi de sana tevdi eyledim. Beni ervah-ı habise ile eşirra-yı insaniyeden sen muhafaza et âmin" (6).

Safakok Sanç, Büyük Ada'dayken bir gün odasına hırsızlar girer. Çok korkan Hintli, onlardan kurtulunca odasında bulunan Brahma'nın onu kurtaracağına inanır ve ona secde-i sükranda bulunur. Durumu anlatan yazar: "**Safakok Sanç** bunu işitince kemal-i ümit ve cüretle yerinden kalkıp bir eli ile elektrikli çıngırağın düğmelerini havî bulunan kadran üzerine abandı ve dört beş yere ses veren düğmelerin kâffesine birden bastı. Bununla beraber baş ucundaki mabut resmine bir secde-i şükran ederek Hintçe birtakım sözler mırıldanmağa başladı ki bila şüphe evvelce mabudun kudret-i himayekâranesine karşı gösterdiği itimatsızlığa itiraf-ı nedametle mazhar olduğu himaye-i sarihaya teşekkürler ediyor idi. **Safakok Sanç**'ın bu hâllerine taaccüp mü ediyorsunuz? Ortada bu kadar harikalar olurda bu harikalara dahi ancak mabud-ı azam tanıdığı Brahma tarafından ümitvar bulunur ise artık mabuduna tecdid-i iman etmez de ne yapar?" (21) der. Hırsızlar bazı senet ve odadaki eşyaları aldıktan sonra ihtiyarı öldürmek için aralarında konuşurken gaipten "ihtiyara dokunmayın" diye bir ses gelir. Bunu dinlemeyen hırsızlar tam kılıçlarını vuracakken ellerindeki kılıç kâğıda dönüşür ve kırılır. İhtiyar Hintli, bu durumu çocuklarına anlatırken bunun, odasında bulunan Brahma resminin bir kerameti olduğunu söyleyerek çocuklarına, Brahma'nın önünde secde-i şükre varmalarını telkin eder (23-24). Hırsızlar, ihtiyarın odasını bastıklarında, odadaki Brahma'nın resmini de götürmüşlerdir. Bunu sonradan farkeden Hintli, Brahma'nın kendilerinden küsüp gittiğini çocuklarına anlatır. Ayrıca Brahma'nın tekrar gelmesi için "Yüzümüzü yerlere sürerek dualar edelim ki kusurlarımızı affeylesin" (32) der. Hırsızlar bir gemiyle kaçarlar. Olaylardan haberdar olan Büyük Ada kaymakamı, başka bir gemiyle onları takibe koyulur.

Hırsızları yakalayan Büyük Ada kaymakamı, onların çaldığı Brahma'nın resmini alarak ihtiyar Hintli'nin gemisinde gezdirdiği Gandazib'e teslim eder. **Safakok**'un gemisinde bulunan ve bir rahib olan Gandazib din adamı olarak görev yapmaktadır. Rahib ya da Brahmanlar, Hinduizmin kast sistemi içinde birinci sınıftan sayılırlar. Zeki ve kurnaz olan Gandazib, savunduğu inançların aslının olmadığının farkındadır. Brahma'nın resmi ile ilgili, devamlı yalan söyleyerek yaşlı Hintliyi kandırır. Kaymakam tarafından kendilerine teslim edilen Brahma resminin, onları affedip tekrar geldiğine **Safakok**'u inandırır. Brahma'nın kaybolmasından dolayı hasta olan **Safakok**, resmin tekrar geldiğine çok sevinir. Onun, kendilerini affettiğine inandığı için hastalığı geçer. Olayı yazar şöyle anlatır. Kaymakam Bey "Teslim eylediği murassa resmin eğerçe bir put olduğunu bilir idiyse de ehemmiyeti olsa olsa Hristiyan kiliselerinde olan resimler kadar olacağını zanneyleyerek hatta asıl ehemmiyeti de etrafindaki murassa çerçeveden ibaret bulunacağını hükmeyliyor idi. Eğer bunun ayn-ı mabut yani zat-ı mabud olduğunu bilse idi resmi Gandazib Saha ki teslim eylediği zaman herifin tavrındaki tahavvülata dahi lüzumu derecesinde dikkat eder idi.

Evet! Resmi aldığı zaman Gandazib Saha'nın tavrındaki tebeddül hakikaten görmeğe muhtaç bir şey olup kalem ile tarifi değil fırça ile tasviri bile mümkünattan değildir. Rabbü'l-âlemin yeryüzüne inse de bir insanın dahi bunu görmüş olduğu farzedilse o adam ne hâle gelir? İşte bu hâl nasıl tarifi gayr-ı kabil bir hâl ise Gandazib'in hâli dahi öyle idi. Hem de hüd'akâr ihtiyar hâlini Kaymakama anlatmamak için olanca kuvvetiyle cebr-i nefs eylediği hâlde bu kadar başkalaşmış idi.

Kaymakamın himmetine teşekkür ve bahşiş için ettiği ricayı kabul eyledikten sonra Bey Efendi gider gitmez Gandazib mabud-ı azamın resmini kendi odasında bir yere astı ve hemen **Safakok Sanç**'ın odasına koştu. Gayet memnunâne ve müteşekkirâne bir tavır ile dedi ki:

Ey sahip! Size büyük bir beşaret getiriyorum. Mabud-ı azamımız Brahma kusurlarımızı afvetmiş. Buradan kalkıp gökleri seyrandan sonra gelmiş benim odamı teşrif eylemiş.
Bu söz hasta ihtiyara sanki yeniden derman verdi. Hemen kalkıp yatağı içinde oturarak dedi ki:

Gerçek mi söylüyorsun ey fâzıl? Sakın beni aldatma! Zira hastalığıma sebep Brahma'nın bizi terki olmuş idi. Eğer ...
Pek gerçek söylüyorum ey sahip! Brahma'nın yeniden verdiği dermanla kalkıp bir secde-i şükran eder iseniz derhal ifakat bulursunuz.

Bu sözler üzerine gerek Prens ve gerek sair familya halkı tekrar Brahma'ya secde etmeğe koştular. Ve cümlesi yüzleriyle yerleri süpürürcesine arz-ı ubudiyet ile Brahma'nın avdetini alkışladılar.

Zannederiz ki kâri'lerimiz Gandazib Saha'nın bu hileyi irtikâp hususundaki cesaretini çok görmezler. Vakıa resmin Kaymakam Bey tarafından iade edilmiş olması anlaşılacak olsa herifin rüsva olacağı aşikâr ise de Hintliler nezdinde Brahma'ya ait hususata o kadar amiyane inanılır iman getiriliyor ki hususat-ı mezkureyi ince eleyip sık dokumak kabilinden tetkik ve tecessüse kimse cesaret edemez.

Velev süllim resmi, Kaymakam Bey'in getirmiş olması meydana çıksın. O hâlde dahi Brehmen evet! Böyle sert bir havada ufacık bir kayık ile kaymakama deniz üzerinde selâmet veren ve hırsızların sandalını buldurtan ve Acem Necef Kuli'yi arkadaşlarından ayırtarak Yedi Kule'ye doğru getirten velhasıl o muaffakiyeti Kaymakama müyesser eyleyen hep mabud-ı azam Brahma idi. Bundan meramı da mahza kendisini yine bu familya nezdine getirtmek ve fakat evvelki yerine yani **Safakok**'un odasına değil Brehmenin odasına getirtmek hususundan ibaret idi de Kaymakamın Prensi göremeyerek kendisini görmüş olması da bu hikmete mebni idi diyecek olursa bu teveccühe bu tevile inanılmayacak mı idi?" (62-63).

Ahmet Midhat, bu durumla ilgili yorumlar yaparak onların bu inançlarına hayret eder. İhtiyar Hintlinin bu resme verdiği ehemmiyetle ilgili yazar: "Taassup ve cehil iki zulmettir ki insan bu zulmet-i müekkedenin içinde müstağrak olarak gerçekten karanlıkta kalanların her tarafa el saldırdıkları gibi hangi tarafa zihin saldıracak olsa hiç bir lem'a-i selâmet bulunamayarak bilküllîye fütur getirir ve işte o zaman Gandazib Sahan gibi zeki bir hud'akâr o bîçarenin etrafını alınca zavallıyı istediği yola sevk ederek dünya ve ukbada dûçar-ı dalalet eyler. Allah cümlemizi bu afetten muhafaza buyursun" (64) cümlelerini söylemekten de kendini alamaz.

Hırsızlık olayından sonra gemi, İtalyaya doğru yoluna devam eder. Diğer romanlarında olduğu gibi gidilen şehrin dinî mabetlerinden bahseden yazar, Hintli ihtiyarı, Napoli'ye yolcu ettikten sonra Napoli şehri hakkında bilgi verdiği gibi orada bulunan kiliselerden ve papazlardan da bahseder. Napoli'deki bir kilisede Sen Jano ismindeki birisinin kanı bulunduğunu söyler. İki kavanoz içinde bulunan kanın bazen sulandığı bazen de pıhtılaşıp kuruduğundan söz eder. Şişelerdeki kan pıhtılaştığı zaman kötüye yorumlanır. Birçok kez, kanın sulandırılması için papazlara baskılar yapılıp dua edilmesi istenir. Papazlar ise, o kanı kimyevî bir madde ile sulandırıp halka, dualarının kabul edildiğini söleyerek onları aldatırlar. Bu vesile ile hurafelerden söz eden yazar, bu inançları alaylı bir dille tasvir ederek eleştirir. Ayrıca Hintlinin, Büyük Ada'da odasındaki Brahma'ya olan inancıyla, papazların durumunu karşılaştırır. "İstanbul'da Büyük Ada'da *** Hotelinde Hintlilerin beşeriyet fevkinde bazı acaip ve garâibe itikatlarını görerek şaşmış isek şimdi bundan daha adî bir şeye Napoli'de itikat olunduğunu görünce daha ziyade şaşmayacak mıyız? Asıl buna şaşmalıyız ki nur-ı marifet Avrupada her tarafı tenvir eylemiş bulunduğu ve işin hilesi dahi meydana çıkarıldığı hâlde yine itikat olunuyor ki Hintliler akâyid-i safderunânelerinde mazur olabildikleri hâlde Avrupalılar için bu bapta bir özür makbul dahi bulunamaz" (81-83) açıklamasında bulunur ve halkın bu şekildeki saf inancını yadırgar. İlimlerin bu kadar geliştiği Avrupa'da bu gibi hurafe şeylere itibar edip inanmalarına hayret eder, yadırgar ve tuhaf karşılar.

Hintli aile ile hayatını sürdüren **Sarpson** adında bir kişi de bulunmaktadır. **Safakok Sanç**'ın kızı **Mihriban**'ı ve malını elde etmek için her sahtekârlığı yapan **Sarpson**, aile içinde önemli bir güce sahiptir. Hintli aileyi tanıyan ve **Mihriban**'la evlenmeyi plânlayan **Sarpson**, bunların iffetlerine düşkünlüklerinin, bir Avrupalı rahibe ile dahi mukayese edilemeyeceğini söyleyerek hayret eder: "İffet hususunda Hintliler bizim Avrupalılara asla makis değildirler. Bizim Avrupa'da ömürlerini Hazret-i Meryem'e vakfeden kadınlar bile ümmî İsa'nın huzuruna yüzleri kızarmaksızın çıkamazlar. Hintlilerde ise mabutlarından herhangi birisine vakf-ı vücut eden kızlar ömürlerinin sonlarına kadar verdikleri ikrarı ihlal etmezler" (95).

İtalya'nın Napoli şehrinde tatilini sürdüren Hintli ailenin maceralı hayatına, bir de **Mirza İsmail** adlı birisi katılır. Romanın etkili kahramanlarından olan **İsmail Azmi**,

Türk ve Müslümandır. Anne, baba ve kardeşlerini kaybettikten sonra Amerikalı Mösyö Sanço'dan hokkabazlık mesleğini öğrenerek geçimini temin eden zeki ve aklını iyi kullanan, olumlu bir tiptir. **Mirza İsmail**, medyumluk ve ruhlarla görüşme gibi işlerle de uğraşır. Napoli'deki tiyatro salonlarında, gayptan haber verme ve birçok hayret verecek konularda haberler vererek seyircileri eğlendirir. Bu olaylar gazetelerde yayınlanır. Haberleri okuyan birçok insan merak edip tiyatroya gitmeye çalışırlar. Tiyatroya giden ihtiyar Hintli, anlatılanlara akıl erdiremez. Hintlinin başından geçen bazı olayları doğru olarak nakledince hayrette kalır. Ondan sonra **İsmail Azmi**'nin oyunlarını kaçırmaz. Bazen, gecenin geç saatlerine kadar tiyatroda kalarak uykusuz kalır. İşte yazar, onun eve geç geldiği bir gün, Hinduların her sabah yaptıkları ibadete dikkatleri çeker. Hindularda sabah ibadeti önemlidir. Her Hindu, sabahleyin şafaktan önce uyanır, evde ya da nehirde yıkanır ve sabah ibadetini yapar. Bunları **Safakok**, her sabah tekrarlar. Ancak onlarla beraber olan ve aynı zamanda bir Brahman olan Gandazib, **Safakok Sanç**'ın eve geç gelmesini ve hasta olmasını fırsat bilip sabah ibadetini arasıra terkeder (131). Daha önce de söylediğimiz gibi Gandazib, savunduğu inançların aslının olmadığının farkındadır. Hintli ihtiyar olan **Safakok Sanç**'ın yanında bulundurup gezdirdiği ve devamlı fikrine başvurduğu bu Brahman Efendi hakkındaki yazarın şu cümleleri, dikkat çekicidir: "Rivayete göre Brahman Efendi her gece odasına girdikçe bir saat ibadet eder imiş ise de bu bir rivayetten ibaret olup doğrusu ise halkın göremeyeceği zamanlarda Brahman Efendi'nin ibadete takarrup bile etmemekte bulunmasından ibarettir. Neden ibadet olsun? Tâbi olduğu mezhebin kendisi gibi birtakım yalancılar tarafından sadedil Hinduları aldatmak için uydurulmuş olduğunu bildiği hâlde ibadetten ne faide bekler ki istesin? Amma halkın göreceği zamanlar yerlere kapanarak hâl-i tazarruda bulunur ise kendi hakkındaki hüsn ü enzarı takviye etmiş olacağı için birçok ibadetler eder" (163).

Hintli ihtiyarın, Napoli'deki tiyatroda, **Mirza İsmail**'in ruhlarla görüşmesi, gayptan haber vermesi, kendisine daha önce İstanbul'da hırsızlar tarafından imzalatılan mektuptan bahsetmesiyle kafası karışır. Yanında gezdirdiği Brahman'a; İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudiliğin bu konulara bakışıyla ilgili sualler sorar. Sahte bir Brahman olan Gandazib; İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudilikte de ruhlarla görüşmenin olabileceğini söyler. Ancak, bu dinlere mensup olan insanların, Brahma'ya inançları olmadıkları için onların "ervah-ı tayyibe" (iyi ruhlar) ile değil "ervah-ı habise" yani kötü

ruhlarla görüşebileceklerini söyleyerek her zaman olduğu gibi, inançlarına safiyane bağlı olan **Safakok**'u kandırır. Konuyu aralarında şu şekilde konuşurlar:

"-Söyleyiniz bana bakayım. Nasara, Yehud Müslüman gibi Milel-i Gayr-ı Brehmenin âlemi bâlâ ile ervahla muamelatı olabilir mi?
-Zeki Brehmen derhal Prensin asıl maksadı ne olabileceğini anladı. Bila tereddüd vel-ihtizaz dedi ki:
-Evet ey sahip! Olabilir zahir! Onların kendilerinde ruh olduğu hâlde elbette ervah-ı gaibe ile münasebet peyda edilebilir. Fakat bizim onlardan onların bizden küllî farkımız vardır.
-Ne gibi bir fark? Evvelâ bana bunu anlatmanızı rica ederim.
-Efendim! Eğer onların ruhu bizim gibi ervah-ı safiye ve müşerrefeden olmak lâzım gelse onlar dahi mabud-ı azam Brahma'yı tanıyarak dinimiz ile teşrif ederler idi. Fakat onların ruhlarında bu halisiyet olmadığı için Füyuzat-ı Brahma'niyeden feyizyap olamıyorlar. Hatta bizden bazıları dahi ruhça lâzım gelen safiyete halisiyete nail olmadıkları için Hazret-i Brahma kendi feyzini onlardan diriğ ederek binaenaleyh ya Nasranî olurlar ya Müslümanlığı kabul ederler. İnsanlar arasındaki taallukatta bile ruhların hoşlanması şart olduğuna göre bu âlem-i cismanide bizim ecsadımız içinde bulunan ruhların âlem-i bâlâdaki ervah-ı mücerrede ile münasebet peydasında dahi bu hâl aynen mevcuttur. Binaenaleyh Yehud ve Nasara eğerçe ervah-ı gaibe ile münasebet peyda edebilirler ise de ervah-ı tayyibe ile değil ervah-ı habise ile münasebet peyda ederler. Bunun için o münasebetlerden hayır gelmez. Daima şer gelir" diyen Gandazib'e, **Safakok Sanç** kafasını önüne eğerek biraz düşünür ve: "Doğru söylüyorsunuz. Fakat bazı kere dahi ervah-ı habisenin şer diye yaptığı işlerden bizim için hayır hasıl olduğunu görüyorum. Bakınız size nakledeyim" (131-132) diye o gece tiyatroda gördüğü şeyleri Gandazib'e hikâye eder.

Mihriban da bu konuşulanları dinler; ancak Gandazib'in anlattıklarına pek itibar etmez. Bunun üzerine **Safakok Sanç**, kızı **Mihriban**'a, "Sen bazı Avrupa kitaplarını okuduğun için dine inancın zayıflamıştır" (139) der. Napoli'deki tiyatroda gayptan haber vermesiyle meşhur **Mirza İsmail**, Hintli ihtiyarın kızı **Mihriban** ile **Sarpson** arasındaki bazı gizli münasebetlerden haber verir. Bunun üzerine hayreti daha da artan Hintli ihtiyar, bir taraftan üzülür bir taraftan da kızını odasına çağırıp **Mirza İsmail**

hakkında ilginç yorumlar yapar. Eğer **Mirza İsmail**, Hinduizmi kabul etmiş olsaydı, iyi ruhlarla görüşecebileğini ve iyi bir Brahman olabileceğini söyler (139). **Mihriban** ise, sadece babasını dinlemekle yetinir.

Safakok Sanç ile kızı **Mihriban, Sarpson** ile ilgili konuşurlar. **Mihriban, Sarpson**'u samimî duygularla sevmektedir. Aralarında, Napoli'ye gelmeden önce bazı duygusal anlar yaşanır. Ancak, **Mirza İsmail**'in anlattıkları, herkesi olduğu gibi bu iki sevgilinin de kafasını karıştırır. **Mirza İsmail**'in, tiyatroda anlattığına göre; **Sarpson** insanları kandıran bir sahtekârdır. Bir de **Mihriban**'la evlenmek istemesinin tek sebebi babasının mirasına konmaktır. Bunları duyan yaşlı ihtiyar, kızına bu konuda nasihatlar verir. Ancak **Mihriban, Sarpson**'un kötü bir adam olduğuna bir türlü inanamaz. Yaşlı ihtiyar, kızının **Sarpson**'dan vazgeçmesi için inanç meselesine değinir. Bunun için evlenmelerinin mümkün olamayacağını anlatır. **Sarpson**'un Hristiyan, kendisinin ise, Hindu olduğunu söyler. Ancak kızını bir türlü ikna edemez. **Mihriban,** babasına "**Sarpson** bu meseleyi hâl için bana kanunların kâffe-i ahkâmını şerh ve izah eyledi. Kendisi için Diyanet-i Nasraniyyede kalmak veyahut Diyanet-i Mecusiyyeyi kabul etmek hep müsavî ise de eğer kendisi temcis edecek olur ise İngiliz kanunlarının ahkâm-ı himayetkâranesinden birçoğunu kaybedeceğini ve ben tanassur eyler isem bilakis ikimizin dahi bu kanunlar ahkâmı dairesinde himaye-i küllîyeye nail olacağımızı ve halbuki o Nasrani ve ben Mecusî olduğumuz hâlde teehhül edecek olur isek İngiliz kanunları ahkâmınca bunu bir izdivac-ı meşru addedemeyip olsa olsa ben onun müstefreşesi addolunacağımı ve çocuklarımız olur ise onlar dahi evlâd-ı tabiiyyeden madud kalacaklarını" (151) anlatır ve ve ondan vazgeçmesinin mümkün olmadığını söyler.

İsmail Azmi, Mihriban'a daha önce Hindistan'da başından geçen hâdiseleri anlatır. Bu arada yazar araya girerek Hindistan'ın ulaşımı ile Avrupalıların ulaşımı hakkında bilgi verir. Bu vesile ile Hinduların Putperest bir millet olduğunu, onların dağlar arasına yaptırdıkları dinî mabetler hakkında kapsamlı bilgiler verir. Ayrıca, bazı Hinduların İngilizleri sevmediklerini, yakalanan İngilizlerin dinî mabetlerde kurban edildiğine değinir ve bu olayın da ibadet aşkıyla yapıldığını söyler. "Bu memleket gayet vasi olup şimendiferler ise vüs'at-ı memlekete nispetle pek az olduğundan vesait-i nakliye

mutlaka hayvan sırtından ibaret olduğunu ve halbuki Hint ahalisi putperest olmak hesabıyla Avrupalılara pek ziyade hasım olduklarından alelâde seyahatlerinde bile Avrupalılar için tehlikeli olmasıyla ekseriya kârbân usulünde seyahat edildiğini ve firariler hâlinde husulü tabiî olan ihtirazları kiracılar anlayacak olurlar ise firarilerin İngiliz hükûmetine düşman olacakları itikadıyla değil mabud-ı azam Brahma'nın dinine düşman olacakları itikadıyla yolcuları derhal kendi Brehmen'lerine teslim edeceklerini anlatmaya başlamış idi. Evet vakıa Hindistan'da bazı kabailde hırsızlar var ise de ağlebiyet üzere bunlar sirkat maksadıyla ika-ı cinayet etmeyerek teşfi-ı sadr için Avrupalıları öldürdükleri pek çok olur. Fakat daha çoğu bunlar Avrupalıları yakaladıkları zaman mabetlerindeki Brehmenlere teslim etmek suretiyle vukua gelir. Hindistan'da pek çok mabet vardır. Hem de bunların birtakımı dağlarda veyahut sık ormanlar arasında veya büyük nehirlerin teşkil eyledikleri adalar içinde hâsılı insanın nazar-ı dikkatinden mümkün mertebe baîd yerlerde bulunarak derunlarında o kadar cinayetler ika olunur da kimsenin haberi bile olmaz. Putlar önünde İngilizleri kurban etmek ise âdeta ibadetten addolunduğundan Hintliler bir İngiliz'i dar yerde şıkıştırıp şikar ederler de mensup oldukları mabede ihdaya muvafik olurlar ise güya mükâfat-ı âhireti tamamıyla kazanmış gibi memnun ve mutmain olurlar" (398-399).

İsmail Azmi, Fransa'daki tiyatro sahnesinde **Sarpson**'un yaptığı sahtekârlıkları anlatmaya devam eder. Sahnede, bazen **Anser**'in ruhunu konuşturur. O anlatıyormuş gibi onun sesi ile anlatır. **Anser** ve **İsmail Azmi** birbirlerini sevmektedirler. **Anser**, İsmail'e evlenme teklifinde bulunur. Fakat, o sırada Lord Çarls Hügen kimliğindeki **Sarpson**, karşılarına çıkar ve **Anser**'i kaçırır. **Anser**, **Sarpson**'un âşıkane sözlerine inanır. Ancak kendisini kandırıp hevesini aldıktan sonra yüz çevirir ve **Anser** yanıldığını anlar. **Sarpson**'un kendisini Hindulara bir Brahma olarak tanıttığını ve Hintlilerin de onu öyle bildiklerini söyleyen **Anser**, bu vesile ile Hindistan'ın Brahma'ları ile Avrupa'nın papazlarını karşılaştırır. "Hediyeyi maalmemnuniye kabul eylediğim hâlde Brehmenin yanına varmak gerek İsmail Azmî ve gerek Mösyö Sanço nezdinde biraz mucib-i tereddüd olmuş idiyse de etrafımızda bulunan bazı kimselerin ifadelerine göre Hindistanın Brehmenleri öyle bizim Avrupa'nın papazlarına mukayyes olmayıp gerçekten dünyanın zevk ve sefasından el çekmiş ve her veçhile cihanın emniyetini kazanmış oldukları tahakkuk eylediğinden Brehmen Efendi nezdine gitmeğe de cesaret hasıl olmuş idi" (386-387).

Anser'i aramaya devam eden **İsmail**, onu Amerika'da bulur. Ancak o eski **Anser** değildir. Tamamen bozulmuş ve eski masumiyetini kaybetmiştir. **Anser**, Hindistan'da, **Sarpson**'la tekrar karşılaşmıştır. **Anser**, iyi bir kız olmakla birlikte saftır. **Sarpson**'un hediyelerine kapılarak ona tekrar aldanır. Bunları İsmail'e anlattığında İsmail, ona çok kızar; ancak olan olmuştur. En sonunda **İsmail Azmi**, **Anser** ve Şanço, Hindistan'dan kaçmak üzere yola çıkarlar. Sahtekâr **Sarpson** ve adamları tarafından önleri kesilir. Çatışmada Sanço ölür, **İsmail** yaralanır, **Anser** ise, kaçırılır. **Anser**, Lord Çarls'ın kendisini alıp bir göl kenarındaki rahibelerin yaşadığı bir eve götürdüğünü söyler. Oradaki rahibeler hakkında: "Bu kızlar bayedir denilen rahibelerdir ki Avrupa rahibeleri gibi ömürlerini bir mabuda veyahut bir ma'bedeye vakfederek güya dünyadan el çekerler ise de bu misüllü hecri mabetlerde Brahmanlar ile ettikleri zevk ve sefalar dünya yüzünde başka kula nasip ve müyesser olacak derecatın fevkindedir" (413) der.

Ahmet Midhat sadece Hayret romanında bahsettiği Hinduizm, romanda geniş yer alır. Hindu olan Safakok Sanç, Hinduizm inançlarına safiyane bağlı bir kahramandır. Gemisinde, bir din adamı olarak dolaştırdığı Gandazib, yaptığı sahtekârlıklarıyla yaşlı ihtiyarı hep kandırır. Hintlinin kızı Mihriban ise Hinduizm inancına bağlı olmakla beraber yaşantısında pek görülmez, daha doğrusu inanç konusu onu fazla alâkadar etmez. Romanda Hinduizm, genel çerçevesiyle ve bazı resim ve heykellerle dikkat çeker. Kahramanlar, resimlerin önünde dua ederler, sabahları ibadet yaparlar. Yazar Hinduizmi batıl bir din olarak değerlendirir, ayrıntısına pek girmez.

3.1.2. MECUSİLİK

Merkezi İran ve Hindistan olan Mecusîlik dini, ateşi kutsal saydığından Ateşperetlik olarak da anılmıştır. Millî bir din olarak kabul edilir. Zerdüştlükten sonra İran'da önemli bir kült haline gelen ve İslâm kaynaklarında o bölgenin inançlarını ifade için kullanılan ateş kültü, Zerdüşt'ten önce de merkezî bir öneme sahiptir. Zerdüşt'ten sonra rahipler, dinî temizlik idealini ateşle sembolleştirmişlerdir. Sâsânîler devrinde hükümdarın sarayında millî birliğin sembolü olarak devamlı bir kutsal ateş yaktıklarından Müslümanlar, onları "ateşe tapıcılar" olarak nitelendirmişlerdir. Mecusîlerde Zervan, zaman tanrısı olarak kabul edilir. Bunlarda merkezi ayine dayanan tanrı sembolü ateştir. Ayrıca bunların tapınakları vardır. Bu tapınaklara Mecusî olmayanlar alınmazlar. Günde beş defa, ateşin temizliğini korumak için, temizleme ayinleri yapılır. Bu ayinler, rahiplerin nezaretinde yürütülür. Ayinlerde, kutsal kitapları olan Avesta'dan ilâhîler okunur. Sunu veya kurbanlara önem verilir. Ölüler, şehirden uzak "dakhma" denilen ölü kulelerine konulur. Bu kuleler necis sayılır. Kuleler, dört beş metre yüksekliğinde silindir şeklindeki yapılardır. Terasında ölüler, sıra halinde yatırılmıştır. Böylece toprağın kirletilmediğine inanılır (Tümer, 1985: 51-52).

Mecusîlikten, **Ahmet Midhat**'ın iki romanında bahsedilir. **Acâib-i Âlem** romanındaki seyyahlar, Rusya'nın Harkof şehrine geldiklerinde şehrin birçok tarihî yerini gezdikten sonra Mecusîlere ait bir dinî mabedi de ziyaret ederler. Yazar olayı şöyle anlatır: "Harkof Kasabasında bizim seyyah arkadaşları en ziyade müstefit edecek bir şey Mecusîlerin mabedi olup bir gün suret-i mahsusada mabed-i mezkuru ziyarete gittiler. Bu ibadethane Çinlilerin zir-i idaresinde bulunup her sene kurulmakta bulunan beş panayır için ta aksa-yı şarktan gelen Çinlilerden maada Asya-yı şarkînin sair Mecusîleri dahi burada icra-yı ayin ederler. Ancak Rusya'da taassub-ı Nasrani pek ziyade olup Yahudilerin bile havraları bir hürriyet-i kâmileye mazhar olmadığından Çinliler dahi kendi mabetlerini bir esrarhane hâline koymuş olmalarıyla seyyahlarımız bu ziyaretten ümit eyledikleri derecelerde menfaat göremediler. İbadethanenin rahipleri bunlara izzet ve ihtiramda kusur etmemişler ise de ibadethaneyi gezdirmek ve ahval-i diniyyelerini anlatmak istihzalarından başka bir şeyi câlib olmayacağını bildiklerinden seyyahların asıl maksatları olan bu arzunun husulüne pek nazikâne bir surette ilka-yı mümanaat eylemişler idi" (101). **Subhi Bey,** Mecusîlerin bu hâlini taassuba yormak isteyince,

Miss Haft, asıl tassubu gösterenlerin Hristiyanlar olduğunu söyleyerek: "Hayır efendim! Mecusîler taassup ne olduğunu hemen hatırdan bile geçirmezler idi. Fakat onları biz bozmuşuz. Protestan misyonerleri Katolik cizvitleri ve sair Hristiyanlık münadileri her ne zaman Mecusîler ile mülakat etmişler ise herifleri butlane-i dinlerinden dolayı istihzadan başka bir tavırda bulunmamışlardır. Binaenaleyh Çinlileri tayip etmeyiniz. Hint ve Çin tarafına geçelim: Oralarda Hristiyanlar Mecusîleri kendi dinlerine davet hususunda bunca teşvikat icra eyledikleri hâlde bir Mecusînin Hristiyan olması âdeta nadirattandır. Fakat pek çok Mecusîlerin davetsiz teşviksiz Müslüman oldukları görülür" (102) açıklamasını yapar.

Gürcü Kızı romanının kahramanlarından **Kalatasof** olayların gelişimi içinde her türlü kötülüğü yapan birisidir. Romandaki bütün olumsuzlukların altında onun parmağı görülür. Yazar **Kalatasof**'un kötülüklerine devam ettiğini ve en sonunda İran'da bulunan Ateşperestlere sığınıp onları da kandırma yoluna gittiğini söyler. Ahmet Midhat da bu vesile ile Ateşperestler hakkında uzunca bilgiler verir ve arada diğer dinlerle kıyaslar yapar: "Malumdur ki İran'ın din-i kadimi olan Ateşperestlik diyanet-i celile-i İslâmiyyenin İran taraflarına intişarı üzerine külliyyen mahv edilip bu itikad-ı kadimlerinde sebat-ı esrarında bulunan Ateşperestlerin birtakımları Hindistan taraflarına hicret eylemişler ve birtakımları da münâat-ı mevkiiyeden dolayı İskender-i Kebir zamanından beri hiçbir cihangirin pay-ı istilâyı basmadıkları Kafkas civarlarına gelip yerleşmişlerdir" (107) der.

Ateşperestler hakkında bilgi vermeye devam eden Ahmet Midhat, bu bölgelerin petrol bakımından zengin olduğunu ve Ateşperestlerin bu gazı kutsal bilip yıllarca yaktıklarını söyler (107-108). Bu bölgeler daha sonra Müslümanlar ve Hristiyanlar tarafından alındığı zamanlarda: "Putperest bulunan ahali-i kadimesinin ağlebi bu dinler ile tedeyyin eylemiş olmaları üzerine" Ateşperestlere ilişmemişlerdir. Ahmet Midhat, Mecusîleri "halim ve selim" adamlar olarak niteler (108). Bunların iyilikseverliğini anlatmaya devam eden Ahmet Midhat: "Ateşperestler Diyanet-i İslâmiyye ve Nasraniyyeye asla takarrup etmeyerek yakmakta bulundukları ateş-i derununa kendileri ilkâ edilip yakılacak olsalar dinlerini terk eylemek şöyle dursun bilakis bu muameleyi mükâfat-ı ebedîyeye nailiyetin medar-ı azamı sayarak memnun bile olmak derecelerinde mutaassıp iseler de İslâmdan Hristiyandan hiç bir kimseye fenalık etmek değil a

hayvanat-ı âcizeyi bile incitmeyerek her kim olur ise olsun ellerinden gelen iyiliği diriğ etmemekle marufturlar" (108) der.

Kalatasof, Hristiyanlıkta bir hayır bulamadığını ve bundan dolayı Ateşperestlere sığındığını söyler. Ancak Ateşperestler: "Bizim dinimizin hangi hakikatına vâkıf oldun ki dehalet arzusunda bulunuyorsun? Nasraniyyetten hayır görmedim diye şikâyet etme! Hiç bir din yoktur ki kendi erbabını şerre sevk eylesin. Dinlerin füyuzat-ı maneviyyesinden feyz almak istidadı kendilerinde bulunmayanlar kendi kendilerini fezayıha dûçar eyleyerek fezayih-i mezkurenin neticesindeki nekbetlerini de din hakkındaki iftiralarına zam eylerler. Buraya ilticadan maksadın bir lokma ekmeğe nailiyet ise köpeklerden bile diriğ etmediğimiz o lokma-ı nanı senden esirgeyecek değiliz a? Otur. Hakk teâlânın bize ihsan eylediğinden sen de doyarsın. Bu nimetin şükrünü gerek Hristiyanca gerek Ateşperestçe nece eder isen et Hakk teâlâ hazretlerinin mazhar-ı kabulu olacak ise yine olur" (108-109) nasihatinde bulunurlar.

Ahmet Midhat, Ateşperetlerin Kalatasof gibi kurnaz ve tembel insanları sevmediklerini, onlar için hizmet ve çalışmanın ibadet sayıldığını söyler. "Bu acayip adamlar her şeyde bir hiss-i garib bir itikad-ı acib sahibi olarak ezcümle çalışkanlığı bir nimet-i ilâhîye ve tembelliği bir nikmet-i semavîye add ile kendi çalışkanlıklarından nâşî Hakk teâlâ hazretlerine müteşekkir kaldıkları gibi başkalarının tembelliklerini görünce kendilerinin bu nikmetten masumiyetlerinden dolayı yine Hakk teâlâ hazretlerine müteşekkir" (109-110) kalırlar.

Romanın asıl müşahit anlatıcısı olan **Mösyö Kilyom Sayh** da seyahati sırasında petrolü ve ateşi mukaddes kabul eden Ateşperestlerle ilgili: "Bunlar petrol gazını mukaddesattan addeyledikleri için mayi-i mezkuru bir büyük ticarete meta ittihaz edenlerin aleyhinde bulunarak Hakk teâlâ hazretlerinin mahza ateşgidelerden yakılmak için yarattığı şu âb-ı müşteale tama' edenlerin asla meymenet göremeyeceklerini ve bu ticaret arkasında mutlaka berbat olacakalarını hükmeyliyorlar idi ki ben onların bu hükümlerine itirazda bulunmaksızın menabi-i mevcude hakkında muhtaç olduğum malûmatı alıyor idim" (122) şeklinde bilgiler verir.

Mecusîlik konusu Ahmet Midhat'ın sadece iki romanında işlenmiştir. **Acâib-i Âlem**'de

bir vesile ile konuya değinen Ahmet Midhat, Mecusîlerin bir ibadethanesinden bahseder ve Miss Haft vasıtasıyla Mecusîlerin pek taassuplu olmadıklarını vurgular. Gürcü Kızı'nda Mecusîlik konusuna geniş yer veren Ahmet Midhat, onların petrolü ve ateşi kutsal kabul ettiklerini, onların halim-selim adamlar olduklarını, çalışmaya ve hizmet etmeye önem verip bunları ibadet niyetiyle yaptıklarına dikkat çeker. Kısacası Ahmet Midhat'ın diğer dinlere takındığı olumsuz tavrı Mecusîlere göstermemesi dikkat çekicidir. Mecusîleri tenkit eden bir cümlesine bile rastlanmaz.

3.1.3. İLKEL KABİLE DİNLERİ

Gelişmiş bir hayat tarzına ulaşmamış, geçimlerini avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıkla sağlayan küçük topluluklara ilkel kabile denir. İlkel kabile dinleri, bir kabileye mahsustur. Genellikle o kabilenin adıyla anılırlar. Bu dinler, mahallî bir özelliğe sahiptir. Bu dinlerin kutsal bir kitabı ve yazılı bir kaynakları yoktur. İlkel kabile dinlerinde genellikle bir yüce varlık inanışı göze çarpar. Her kabile, onu kendi diliyle ve kendisine mahsus bir tarzda adlandırır. Bu yüce varlığın nitelikleri, diğer tanrı ve ruhlardan farklıdır. İlkel kabile mensupları, büyüye ve büyücüye çok ilgi gösterirler. Bunlarda din kurucusu söz konusu değildir. Ayrıca bu kabilelerde, ruhun çeşitli şekillerde yaşadığına inanılmakta; fakat âhiretle ilgili telâkkilerinde açıklık görülmemektedir.

İlkel kabile dinleri ile ilgili bilgilere bazı romanlarda sadece temas edilirken bazılarında uzunca bilgilere rastlamak mümkündür. **Ahmet Midhat**, **Çengi** romanında her vesile ile çengilerin eğlencelerinden ve rakslarından bahseder ve raksla ilgili bilgiler verir. Raksın eski bazı ilkel kavimlerde ibadet olduğunu söyler (95).

Acâib-i Âlem romanındaki seyyahlar, Rusya'nın bazı şehirlerini dolaştıktan sonra ülkenin soğuk bölgelerin doğru seyahatlarını sürdürüp incelemelerine devam ederler. Orada karşılaştıkları Samoyedler ve Laponlar'ın inançları konusunda da bazı inceleme ve mütalâalarda bulunurlar. Bu vesile ile araya giren Yazar, Samoyedler hakkında geniş bilgiler verir. İlkel bir topluluk olan Samoyedler ve Laponlar, avcılıkla geçimlerini sağlarlar. Aralarında güçlü bir asabiyet vardır. Üç Seyyah, Samoyedlerin hayır ve şerrin sahibi iki tanrıya inandıklarını öğrenirler. Laponlar ise, gök yüzünü birçok tabakaya ayırıp Tanrının en üst tabakada oturduğuna diğer tabakalarda bulunan insanların ise, onun çocukları olduğuna inanırlar. Ayrıca seyyahlar, bunların şeytanla ilişkilerinin olduğu ve sihirle uğraştıklarını da öğrenirler ve aralarında konuyu tartışırlar: **Miss Haft**, Orada bulunan Kedişnik'e, "Hristiyan olup olmadığınıza dair bir bahiste idik. O bahisten ayrılmayalım" (246) der. **Kedişnik** ise, "İşte dedim ya? Bizim kendi kendilerini ekl eder bir halk olmaklığımız hakkındaki itikad-ı nas ne kadar garip ise Hristiyan olmadığımıza dair olan tevbih dahi o kadar haksızdır. Biz Hıristos filan bilmeyiz. Kim bilir ne kadar zamandan beri biz iki kuvvet tanımışızdır ki onun birisi

umur-ı hayriyyeye ve diğeri umur-ı şerriyeye muktedirdir" (246) şeklinde cevap verir. Bundan sonra da bunların inançlarıyla ilgili Miss ve Subhi sorular sorarlar ve hepsine Kedişnik cevap verir: "Herkes kendi dininde serbest olursa hayır ve şerrin bir veyahut iki munbaitten geldiğini aramayarak benî nevine hayır veya şer işlemek cihetlerinde kendi için bir tarik-i müstakîm küşâd eyler. Biz ne hayır Rabbine ne de şer Rabbine dua etmeyiz. Zira onların ikisi de fa'âlün limâ yürîd oldukları cihetle bizim duamıza rağbet etmezler. Rabb-ül-hayr biz dua etmesek dahi bize hayır verir. Rabb-ül-şer ne kadar yalvarmış olsak yine bildiğinden geri durmaz" (246). Bunun üzerine **Miss Haft:** "Ya öyle ise sizin hiç bir ibadetiniz yok mudur?" (247) diye başka bir soru sorar. **Kedişnik** "Bizim ibadetimiz nevimize fenalık etmemekten ibarettir. Ahlâk ve âdetimiz bizce kavanin-i diniyye demektir. Meselâ bir adamın kendi akrabasından kız alması mugayir-i kanunumuz olup her kim bu kanuna riayet etmez ise günahı mukabilinde menfur olur" (247) şeklinde cevap verir.

Seyyahlar, bu ilkel kabilenin inançlarıyla ilgili bilgileri aldıktan sonra hayret ederler. Rusların da bunların inançlarına karışmadıklarını öğrenirler. Daha sonra o bölgelerde bulunan başka bir ilkel kabile olan Laponların bulundukları adaya giderler. Laponlardan da birisini bulup onların inançlarını öğrenmeye çalışırlar. "Laponlar gökleri birçok tabakata taksim ederek en yüksek olan tabakatta "Peder-i Kâinat" tesmiye eyledikleri bir rabbin ferman ferma olduğunu ve ondan aşağı tabakatta Rabb-ı Ekberin oğulları olmak üzere itikat olunan daha birçok erbabın Güneş ve Ay ve Bulut gibi tahavvulât-ı fiiliyyeye hizmet eyleyen şeyler üzerine hükûmet sürdüklerini ve yeryüzünde dahi her hâlde erbab-ı semavîye ile münasebetleri bulunan "Nud Aydas" yani gök adamlarının halife imâmet eylediklerini itikat ederler. İşbu Nud Aydas'lardan bir de sihirbaz sınıfı ayrılır ki bunların şeyâtîn ile münasebetleri olup binaenaleyh yaptıkları sihirlerin kâffesi tutar diye korkarak itikat ederler. Hatta onaltıncı onyedinci asr-ı milâdîde Avrupa'nın sevahil-i baidesinde gelen gemilere zikrolunan sihirbazlar hava ve rüzgar füruht ederler imiş" (247) bilgilerini alırlar.

Amerika'daki vahşî kabilelerin ve oraya yerleşen Avrupalıların inançlarının işlendiği **Rikalde** romanında, birçok dinî unsura yer verilmiştir. Eserin konusunu; Avrupalıların Amerika'ya nasıl yerleştikleri, orada iptidaî bir şekilde yaşayan kabilelerin hayatları, inançları, âdetleri ve Avrupalıların Hristiyanlığı yayma faaliyetleri oluşturur. Bir İngiliz

araştırma gemisi, nehirde giderken batar. Gemiden kurtulan İngiliz kızı **Miss Consonsor**, kendini bir anda nehir kenarında bulur. Burada Amerika yerlilerinden vahşî bir kabile olan Aztekler* yaşamaktadır. Aztekler, yakaladıkları yabancıları mabutlarına kurban ederek hayır işlediklerine inanırlar (13). Aztekler, bir anda yabancı ve beyazgün olan kızı görünce rengi farklı olduğu için şaşırırlar ve her birisi, kızı farklı bir canlıya benzetir. Bu arada yazar onların mabutlarından bahseder (14). Azteklerin nehir kenarındaki mabutları olan Hiyiçilupuştli'den de bahseden yazar onların Putperest olduklarını söyler: "Bu halkın dinleri Putperestlik olup Taotel dedikleri mabud-ı azama heykel imal edemezler idiyseler de Hiyiçilopuştli tesmiye eyledikleri mabud-ı sâniyi kendi milletlerinin hâmi-i mahsusı sayarak heykelini de yaparlar ve insan kurbanıyla bir suret-i mahsusada ibadetini de icra ederler idi. Mabud-ı Azam Teotel için heykel imal edilmemesine sebep onun gözlere gözükmez ve mahlûkatından hiç birisine benzemez bir halık-ı mutlak olmasından neşet" (14) ederler.

Yazar, birinci kitabın başlığına "Misori Nehri Kenarında Bir Aztek Mabedi" ismini verir ve bu kısımda tekrar bunların putperest olduklarını söyler ve insanları, mabutları olan Hiyiçilipuştli'ye kurban olarak kestikleri konularında genişce bilgiler verir. Amerika'daki diğer kabilelerin inançlarına da değinir. Zira Amerika'nın sair taraflarında diğer birtakım vahşîler dahi görülür ki bunlarda ne "diyanet ne hükûmet-i fikrî bulunmadıktan başka" daha da vahşîdirler (15-19). Aztekler, cenazelerini alıp mabutlarının yanına getirirler. Cenaze mabudun yanına gömülürken kadınlar mabudumuz kan istemiş diyerek bazı şarkılar mırıldanırlar (25).

Amerika'daki kabilelerin çoğunda, mabuda insan kurban etme âdeti vardır. Yakaladıkları esirleri mabudun yanına getirerek büyük bir sevinçle kurban ederler. Esir,

---

* Joachim WACH, Azteklerin iki başkanı olduğunu söyler. Bunlar, Quetzalcoatl Toltec ünvanını taşıyan Huitzilepochtli (Hiyiçilopuştli) ve Tlacoc'dur (Joachim WACH, "Din Sosyolojisi, Çeviren: Prof.Dr. Ünver GÜNAY, Marmara Ün.İlah.Fak. Vakfı Yay., İst. 1995, s. 463-464). Amerikan yerlilerinden olan Aztekler, Avrupalılar oraya yerleşmeden önce önemli bir güce sahiptirler. 1325 yılında Tenoçtitlan (bu günki Mexico City) şehrini Kur'an Aztekler, İspanyollar'ın saldırılarına kadar medeniyetlerini sürdürmüşler, İspanyolların saldırılarından sonra bütün Aztek İmparatorluğu ortadan kaldırılmıştır (ERTEK, Ahmet, "İslâm Ansiklopedisi" Amerika Maddesi, Cilt: 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul-1991, s.31,34.)

farklı bir kabile reisine ait ise, sevinçleri daha da artar. Aztekler kabilesinin reisi **Faridiç**'tir. Vahşî kabilelerden bir başka kabile reisi de Patariç'tir. Patariç, savaş sonucunda Azteklerin eline geçer. Buna çok sevinen **Faridiç** kabilesine hitaben sevincini bildiren bir bir konuşma ile:

"Aztekler! Ey şanlı Fardiçarlar! Kan isteyen mabudumuza öyle liyakatlı bir kurban bulduk ki Hiyiçilopuştli ne kadar gazaplanmış olsa gökten ateşler yağdırıp hepimizi ihrak edecek derecelerde bize dargın bulunsa bu kurbanın takdiminden dolayı gadabı derhal mübeddel-i neşat olarak bizi enva-ı atıfetine müstağrak eyler. Zira kurbanımız dahi bir Afitabzâdedir ki dünya dünya olalı mabuda hiç bu kadar muteber bir kurban zebh edildiği yoktur" (26-27) der. **Faridiç**, Azteklerin kabile reisidir. Onun mabuda kurban kesilirken; kibir, gurur ve sevincini anlatan yazar, bu yönüyle onun, bir Firavun ve Nemrut olduğunu söyler. (27).

Aztekler içinde bulunan **Moşamil**, kabile reisi **Faridiç**'in âdeta veziri hükmündedir. Zeki bir insan olan **Moşamil**, daha önce bir İngiliz kafilesine esir düşmüş ve orada Hristiyan olmuştur. Onun için biraz daha medenîdir. Hristiyan olunca Adriyan ismini almıştır. Daha sonra serbest bırakılarak kabilesine gönderilmiş ancak kabilesini bulamayarak Aztekler içinde kalmıştır. Onun için beyazgün kızı olan **Miss Consonsor**'un, mabuda kurban edilmesinden o kurtarmıştır. **Moşamil**, onların inançlarının batıl olduğunu bilir; ancak korkusundan ses çıkaramaz ve Hristiyan olduğunu da gizler (28).

Başka bir kabile reisini esir eden bir kabile, yakaladıkları esiri mabutlarına kurban ederler. Kurban esnasında akan kanın hem kendi günahlarını hem de kesilen kişinin günahlarını affettiğine inanırlar (32-33). **Miss Consonsor**'u ilk gören vahşîler, onu birçok mahlûka benzettikleri gibi bir kısmı da böyle bir beyazlığın ancak meleklerde olabileceğini düşünerek onu meleğe benzetirler (44). Aztekler, bu kızın beyazlığına bir türlü akıl erdiremezler ve her hâlde bunları yaratan mabut da beyazdır diye kendilerini ikna etmeye çalışırlar: "Durunuz çocuklar! Bu meseleyi size ben hâl edeyim. Her mabut kendisine yine kendi beğendiği renklerde mahlûklar yaratmıştır. En eski en fazıl Zaklardan tevarüs tarıkıyla bize vasıl olmuş bulunan rivayatlardandır ki dünyanın bir tarafında bir de simsiyah mabut bulunup kendi mahlûklarını da kendisi gibi simsiyah

yaratmakta imiş. Bunu öğrenince pek kolay anlayabilmiş olursunuz ki şu beyazgünlerin mabutları da beyazdır. Onun için kendi mahlûkatını beyaz yaratmıştır. Binaenaleyh bu kızın rengini bir boya eseridir zannetmeyiniz" (45).

Aztekler, İngiliz kızını mabutlarına kurban etmek isterler. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi **Moşamil** engel olur. Ancak fazla dayanamayan Azteklerin din ululari, eğer bu kız kesilmezse yakında Hiyiçilopuştli'nin kızacağını söyleyerek onun hışmına uğrarız diye kabiledekileri korkuturlar (49). Bunun üzerine, mabut kızarsa bundan sonra bütün savaşlarda mağlûp oluruz, diye kendi aralarında konuşurlar (49). Kızın ellerine geçmesini hayra yorarak bunu kurban ederlerse mabudu memnun ettiklerine inanırlar (50).

Kabilenin hükümdar-ı ruhanîsi, başka bir deyişle din ulusu olan **Maradangal**, köklü bir hanedana mensup olduğu hâlde cahil bir adamdır. Hiyiçilopuştli adına yalanlar uydurarak kabile halkını etkiler. Gün geçtikçe, **Miss Consonsor**'u kurban etmek için var gücüyle çalışır. Kızın kesilmesi gerektiğini ve bu yönde mabuttan sesler işittiğini söyler (50). Kızı mabuda kurban etmek istemeyen **Moşamil**, elinden geleni yapar. Kabile karşısında mahçup olacağını düşünen **Maradangal**, işi anlar ve **Moşamil**'e hak verir (51).

Aztekler, nihayet İngiliz kızını kurban etmeyip yaşadıkları mağaralara götürüp misafir ederler. Yemek verdiklerini gören kız, Allah'a şükreder. **Rikalde**, romandaki en önemli erkek kahramandır. Kabile reisi ve babası **Faridiç** ve din ulusu **Maradangal**'dan sonra en nüfuzlu kişi olan **Rikalde**, yirmi dört, yirmi beş yaşlarında bir gençtir. **Rikalde**, İralda ile evli olmasına rağmen ilk gördüğü günden itibaren, **Miss Consonsor**'a tutulur. İngiliz kızını, önceleri mabuda kurban kesmek istemelerine rağmen, **Rikalde** ve **Moşamil** gibi kişilerin buna karşı çıkmaları bu isteği biraz durdurur (54). Ancak kabilede bulunan bazı kadınlar bu kızı kıskanarak ne zaman kurban edileceğini kocalarından sürekli sorarlar (61). **Miss Consonsor**, gün geçtikçe bu vahşî adamların hayatlarına uyum sağlamaya çalışırken birçok şeyi de dikkatlice izler. Onların nasıl yemek yediklerini, av hayvanlarını nasıl pişirdiklerini, tuzsuz yemekleri nasıl yediklerini görür. Müziklerini ilginç bularak dinler. **Miss**, bunlara bir taraftan hayret ederken bir taraftan da aynı şeyleri yapmayı kendisi dener. Bu durum, bazı vahşîleri sevindirir. Kız

onlara tuzlu yemekler yapar ve şarkılar söyleyerek onları eğlendirmeye çalışır. Bazıları bu yemekleri ve şarkıları beğenirken bazı kadınlar da onu kıskanırlar (66).

Bu arada yazar, onların vahşîliklerini anlatır. Vahşî kelimesinin bile ifadede aciz kaldığını vurgulayan yazar (69), cereyan eden olaylara zaman zaman hayret eder. **Miss Consonsor**, gün geçtikçe onlardan biriymiş gibi hayatını devam ettirir. Onların medenîleşmesi ve din konusundaki batıl inançlarını da yavaş yavaş kaldırmayı düşünür. Ancak, bunun zorluklarını da müşahade ederek bazen ümitsizliğe düşer (74). İnanç konusunda olmasa da (75) Miss'in yaptığı tuzlu yemekler, içkiler ve sinek vızıltısı gibi sesiyle söylediği şarkılar, başta **Rikalde** ve Moşamil olmak üzere, bazılarının hoşuna gider (89-90). İngiliz kızı, bu vahşî kabileyi dinî konularda ıslah etmek için Rikal'de ve Moşamil'den de yardım ister. Moşamil, ona, din ulusu Maradangal'ın vahşîleri kandırdığının farkında olduğunu; ancak bu vahşîleri o yolda ikna etmek için zamana ihtiyaç olduğunu söyler (96). İngiliz kızı, mağarada kurban edilmek üzere bekletilen esirleri bir gece yarısı gizlice serbest bırakır. Bunun üzerine Moşamil, işi anlar ve kıza, etraftaki bazı kabilelerin kendileriyle savaşmak üzere hazırlık yaptıklarını söyler. Sen "Esirleri kurban etmekten kurtardın ama şimdi de başka kabileler bizi esir edip kurban edecekler" (97) der. Miss, bazen ümitsizliğe düşse de onlara Hristiyanlığı yayma fikrinden vazgeçmez. Devamlı bir fırsat bekler (97). Kızın çalışmaları zaman geçtikçe işe yarar ve mabuda kurban kesmek isteyenlerin sayıları, gün geçtikçe azalmaya başlar (98).

Bununla beraber, hâlâ **Miss**'i kurban etmeyi düşünenler de bulunmaktadır. İngiliz kızı ise, bu vahşî ve batıl olan itikatları bir türlü anlayamaz. Onların ilerlemeleri için dağdan getirdiği birçok meyve sebzeyi ektirir. Maddî olarak onları geliştirir. Manevî olarak da onlara bilgiler verir, eğlendirmek için şarkılar söyler, rakseder. Bunlardan sonra ise, mabuda kurban kesme meselesini çözmek ister. Ancak bir türlü muvaffak olamaz (101-103).

İngiliz kızı ile **Moşamil**, bilindiği gibi vahşî kabilelerin insanları mabuda kurban olarak kesmelerine karşıdırlar. **Rikalde** ise, öyle görünse bile ona tam güvenemezler. (112) **Moşamil** ile **Miss**, bir gün **Rikalde**'ye bu kurban etme meselesini hoş karşılamadıklarını söyleyince **Rikalde** de mabudun başına yemin ederek aynı fikirde

olduğunu söyler. Amerika'daki vahşî kabileler, her ne zaman mabuda kurban kesmek isterlerse İngiliz kızı onlara karşı çıkar. Onlara, mabudun bu konuda küsmeyeceğini söyleyerek ikna etmeye çalışır (115). Ancak mutaassıp olan Aztekleri ikna etmek pek kolay olmaz (117).

Rikalde ile kız arasındaki iyi ilişkiler devam ederken **Rikalde**, evli olduğu hâlde İngiliz kızına ilgi duyar ve gün geçtikçe bu sevgisi aşırı bir aşka dönüşür. **Rikalde**, bir gün rakı içerek İngiliz kızının kapısını çalar. Kız kapıyı açar ve **Rikalde**, İngiliz kızına evlenme teklifinde bulunur (127). **Rikalde**, **Miss**'in odasında olduğu gece, İngiliz kızını sevmeyen annesi Kadagoz ile hanımı İralda, **Rikalde**'yi takip etmişlerdir. **Rikalde** eve vardığında annesi arkasından girerek bu İngiliz kızını kötüler. Kızın, bütün örf, âdet ve dinlerine karşı olduğunu söylerek (137) ona ağır hakaretlerde bulunur (138) ve kızarak oradan ayrılır.

Rikalde'nin, **Miss Consonsor**'a gidip gelmesi devam eder. **Miss** ise, onun evli ve iki çocuk sahibi olduğunu söyleyip bu evliliğin gerçekleşmesinin zor olacağını hatırlatır. **Rikalde**'yi, eve döndüğünde annesi ve hanımı kınarlar. Bunlara tahammül edemeyen, yazarın tabiriyle vahşî **Rikalde**, sanki bir tavuk öldürür gibi elindeki balta ile annesi ve hanımının üzerine saldırır. Hanımının başını ve iki omuzunu keser. Bunu da yeterli görmeyen **Rikalde**, iki çocuğunu da balta ile keserek öldürür. Öbür gün vahşî **Rikalde**, İngiliz kızını ziyaret edip olayı anlatmaya giderken **Moşamil**'i bulur. **Moşamil**, **Rikalde**'ye, bu yaptığı katl olayını kıza anlatmamasını ve eğer anlatırsa kötü şeyler olacağını söyler. **Rikalde**'yi birçok konuda ikna etmeye çalışan **Moşamil**; en sonunda, bunların inançları gereği böyle şeyleri normal karşılamadıklarını hatırlatır (147). Ancak olay herkes tarafından duyulur. Bundan sonra İngiliz kızı ile **Moşamil** de korkarlar. Bu işe bir çare bulmak için düşünür, konuşurlar (148). Aztekler kabilesinin dinî reisi **Maradangal**, İngiliz kızı ile **Moşamil**'in, kendisi hakkında iyi düşündüğünü öğrenir. **Maradangal**, kendi ölümünden sonra kabilenin dinî reisi olmaya lâyık olduğunu söyleyince (156) gülen **Moşamil**, "Ona ne şüphe" diye cevap verir ve üstü kapalı olarak inançlarını eleştirir. **Rikalde**'nin hanımı ve iki çocuğunu balta ile kesip öldürmesinden sonra kabilenin ileri gelenleri, İngiliz kızı ile **Moşamil** hakkında iyi düşünmeye başlarlar ve onların saflarına geçerler. **Moşamil** ile kabilenin dinî reisi **Maradangal**, bundan sonra kızı, **Rikalde**'ye karşı korumak için karar verirler (157).

Rikalde'nin, annesi ve hanımını öldürmesinden dolayı **Miss**, üzülerek hastalanmıştır. Bundan sonra başta kabile reisi olmak üzere herkes, **Miss**'i, **Rikalde**'den korumak için onun evini sırasıyla beklerler. **Moşamil**'in olmadığı bir gün, kabilenin dinî reisi **Maradangal**, kıza bekçilik yapar. O gün, **Maradangal** ile İngiliz kızı arasında kabilelerin batıl inançlarıyla ilgili konuşmalar olur. Araya giren yazar: "O gün akşama kadar **Maradangal** ile **Miss Consonsor** birlikte oturup Azteklerin akâid-i diniyyesine dair mükâleme eylediler. Mütemeddin kız bu dinin nasıl akıl haricinde birtakım zünun üzerine mübteni olduğunu bilâ-ihtiraz **Zak** cenaplarına söylüyor ve **Maradangal** dahi reddeyleyemiyor idi. Fakat bu vahşî ahaliden şu terbiye-i diniyyeyi de nez'edecek olurlar ise vahşetleri bir kat daha artacağını ve peder ve valide ile evlât arasında bile münasebet ve emniyet kalmayacağını âdeta hekimane bir fetanetle dermeyan eyliyor idi. **Zak Maradangal** teslim eyliyor idi ki öyle Hiyiçilopuştli gibi mabutlar hayalden başka bir şey olmayıp hele bunlara insan cinsinden kurban zebhi sarf-ı cehalet ve vahşîlik asarındandır" (159) der. Sözlerine devam eden yazar, vahşîlerin esirleri kurban etmelerini: "İşte böyle olan kabilelere yekdiğerinin hısımı akrabası nazarıyla bakarlar ise de mürur-ı zamanla bu karabet dahi mahv olarak sair yabancı kabileler gibi yekdiğerinden aldıkları esirrayı yine kurban olarak zebhedebilirler. Ne vahşîyâne muamelât!" (160) cümleleriyle tenkit eder.

Ceyms Ferah ve arkadaşları, Aztekler kabilesine yakın olan Timsahlar kabilesine ulaşırlar. Azteklerin ellerinde bulunan **Miss Consonsor**'un ünü öyle yayılmıştır ki, onun yaptıklarına akıl erdiremeyen vahşî kabileler, bunları birer mucize gibi anlatırlar. Onun nasıl rakı elde ettiğini, ne gibi yemekler yaptığını, nasıl şarkı söyleyip raksettiğini, bazı meyve ve sebzeleri nasıl elde ettiğini abartarak anlatırlar: "Fardiçarlara öyle yuvalar yaptırmış ki kunduzlar bile o kadar mükemmel yuva yapamazlar. Çürük çarık meyvelerden papaz suyu çıkarıp Fardiçarları sarhoş ederek eğlendiriyor imiş. En güzel kuşlardan iyi ötüp taganniler eyliyor ve pire gibi sıçrayıp horalar tepiyor imiş. (...) Tırtıllardan Fardiçarlar nezdinde esir olanları meğer zebh ve kurban etmemişler. Beyazgün mahlûku bunlara türlü mucizeler öğretmiş. En sonra da yiyeceklerini içeceklerini verip memleketlerine göndermiş. Artık hiçbir kimsenin şüphesi kalmıyor ki bu mahlûk beşeriyetin fevkinde bir mahlûk-ı semavîdir. Vahşîler için harpten alınan esirrayı mutlaka zebh etmekten başka bir muamele malûm olmadığından bu defaki

esirrayı göndermelerini, inanmağa gayr-ı sâlih masallardan olarak telakki etmek..." (200-202).

Bunları dinleyen İngilizler, bu bahsedilenin, **Miss Consonsor** olduğunu anlarlar. Ancak **Miss**'in kurban edilme ihtimali de vardır ve **Ceyms Ferah** ve arkadaşları bunu hiç beklememektedirler (204). Araştırmalarından sonra **Miss**'in Aztekler kabilesinin elinde olduğunu öğrenirler. Oraya doğru hızlıca yola koyulurlar. **Miss**, bunların içinde birkaç yıl kaldığından onların bütün vahşetlerini öğrenmiştir. Bundan dolayı gitmeden bir gün önce bütün kabile halkına rakı içirerek onları sarhoş eder. Onlar yattıktan sonra hepsinin elini ayağını bağlatır ve nehir kenarında bulunan Hiyiçilopuştli mabedinin yanına getirerek din ulları olan **Zak Maradangal**'ı çağırır ve bütün yaptıklarını yüzüne vurarak bunları mabuda kurban edeceğini söyler. **Zak** ise, ne olduğunu şaşırır ve kızın eline ayağına sarılır. Bu vesile ile tekrar araya giren yazar, bunların inançlarıyla ilgili bilgiler verir (225-235). Ancak kızın niyeti onları kurban etmek değildir. Sadece biraz konuşturmak ve onlara ders vermektir. Kabilenin ileri gelenlerinden **Rikalde**, **Miss**'e aşırı şekilde âşıktır. **Miss**'e "Eğer bizi kurban edeceksen kendi dinin üzerine kurban et" der. Bu vesile ile Azteklerin dinleri ve Avrupalıların Hristiyanlık dinî üzerinde konuşulur. Ayrıca Hristiyanların, kendileri dışındaki dinde olanları mütemeddin saymayıp vahşî addettikleri anlatılır (242).

Miss'e aşırı birşekilde âşık olan **Rikalde**, daha önceki teklifini tekrarlayarak: "Senden bir şey daha rica edeceğim. O da bizi Fardiçarlar dinî ayini mucibince kurban etmeyip kendi dininiz ayininiz mucibince kurban ettirmekten ibarettir. **Zak Maradangal** işe karışmasın: Onun nağmelerinden hiç birisi okunmasın. Ben seni sevdim. Senin dininde zebh olunmak kurban edilmek isterim" (243) der. Yazar ise, "Az kalmış idi ki **Matmazel Consonsor** kemal-i hayretle bir çığlık koparıp: Sus bre vahşî sus! Benim dinimde her ne vesile ile olur ise olsun Allah'ı hedm etmeğe cevaz gösterilebilir mi?" yorumunu yapar. **Miss,** işin encamında bir daha metanet-i kalbiye eseri göstermek için cebr-i nefs eyler ve **Rikalde**'nin bu ricasını da bil-kabul evvelki emrini tekrar eder (243). Şu emrin tekrarından sonra vahşînin "ne kadar şevk ve şetarete arkadaşlarını topladığı görülmüş olsa idi bunlar kurban olunacaklar değil başka birisini kurban edecekler zan olunur idi. Cümlesi **Rikalde**'de görülen fütursuzlukla mezbah" etrafında toplanırlar. Karıları ve çolukları da bunların yanına gelirler ve hepsi ne "surette zebh

edileceklerini" beklerler. Bunun üzerine **Miss Consonsor** bunların karşısına geçerek: "Fardiçarlar! Benim dinim mucibince kurban edilmeği arzu ettiniz. Sizce bu mezbuhiyet âdeta halâs-ı ebedî addolunur idi. Değil mi? Bizce halâs-ı ebedî feda-yı canla değil feda-yı kin ve intikamladır! Halâs-ı ebedîye nail olur ol adam ki kendi nefsi için tecviz etmediği fenalıkları kendi benî nev'î için hiç feda etmez. Benî nev'ine iyilik yapmağa muktedir iken fenalık yapanın ne olacağını size tarif edemem. Fakat benî nev'ine fenalık yapmağa muktedir iken iyilik yapanın halâs-ı ebedîye nail olacağını temin ederim. Halâs-ı ebedî ister iseniz ne kendinizi zebh ettiriniz ne de kimseyi zebh eyleyiniz. Bunun ikisi de sizin için halâs değil ukubettir. Bundan evvel bize taarruz eden düşmandan aldığımız esirleri size kurban ettirmeyen benim gibi bir medenî bunca zamandır beraberlerinde yiyip içerek emrâr-ı eyyâm eylediği arkadaşlarını kendi eliyle zebh ettirebilir mi? Bu kasaplığı bizden beklemeyiniz. Bizce tahlis pek büyük şeydir. İşte bu gün size o büyüklüğü de gösteriyorum. Hiç biriniz zebh olunmayacaksınız. Eğer bu hareketi beğenir iseniz benden sonra da siz hiç kimseyi zebh etmeyeceksiniz. Mukteda-yı dininiz **Zak Maradangal** bu akaid-i vahşîyanenin ne kadar boş bir hayal olduğunu benden daha âlâ bilir. Onu size de öğretecektir. Eğer öğretmez de sizi o kadim hunrizliğinizde ibkâya çalışır ise şu bedduanın hükmüne dûçar olması için derim ki o da Hakk teâlânın seyf-i intikamıyla mezbuh olsun. İşte ben bu gün size veda ederek memleketime gidiyorum. Deyiniz ki beni şu mevkiden istikbal etmiş olduğunuz gibi yine bu mevkie kadar teşyi eylemişsiniz" (244) nutkuyla onlara dinî öğütler verir ve daha sonra kendi askerlerine "Çözünüz şunların ellerini!" emrini verir. Sandallardan çıkan askerler onların ellerini çözerler.

Miss, Oradan ayrılacağını söyler. **Miss**'e aşırı bağlı olan **Rikalde** de onunla gitmek ister. İzin verilmeyince intihar edeceğini söyler (251). Bunun üzerine duygulu anlar yaşanır. Sonunda **Rikalde** ve **Moşamil** de İngiliz kafilesi ile giderler. Orada birkaç yıl kalan **Rikalde**, vaftiz edilerek **Alfons** ismiyle Hristiyanlığı kabul eder. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra İngilizler, **Rikalde** ile **Moşamil**'e, biraz silâh ve mühimmat vererek kendi kabilelerine tekrar gönderirler. Ayrıca verilen silâhları sadece kendilerine saldırıda bulunan kabilelere karşı kullanmalarını tenbihlerler (255).

Mehmet Celâl'in romana adını veren kahramanı **Rene**, Amerika'daki yerliler arasında biraz kalmıştır. Amerikadaki vahşî insanların yaşantıları onu etkiler. **Rene**'ye göre

onlar; saf, masum, hiçbir şeyden haberleri olmayan, Allah'ın birer mukaddes kullarıdır: "Ah! Bu adamlar pek mukaddestir. Bunlar Cenab-ı Hakk tarafından bu bedbaht küre-i arza ihdâ edilmiş zannolunur. Hayatlarında ulviyyet ve masumiyet vardır. Cenab-ı Hakk'ı bir lisan-ı mezhep ile tebcil eylerler. Safdilâne hareket bunların mahsusatındandır. Sermediyete mahsus zebân, bunlara bir lisan-ı tıflâne bahşeder. Kavanin-i kâinatı tarif ettikleri hâlde, hayatın en tabiî, en sade bir hâline vukufları yok gibi görünür. Serâir-i hayat-ı beşeri hepimizden ziyade bilirler. Sonra hiç bir şeyden haberdar olmadıklarını göstererek, âlem-i fanîye veda ederler" (21).

İlkel kabile dinlerine **Ahmet Midhat** ve **Mehmet Celâl** yer vermişlerdir. Ahmet Midhat, **Acâib-i Âlem** romanında, Rusyanın soğuk bölgelerinde iptidaî bir şekilde hayatlarını sürdüren Samoyetler ve Laponların inançlarından bahseder. İlkel birer topluluk olan Samoyedler ve Laponlar, avcılıkla geçimlerini sağlarlar. Aralarında güçlü bir asabiyet vardır. Samoyedler, hayır ve şerrin sahibi iki Tanrı'ya inanırlar. Laponlar ise, gök yüzünü birçok tabakaya ayırıp Tanrı'nın en üst tabakada oturduğuna diğer tabakalarda bulunan insanların ise, onun çocukları olduğuna inanırlar. Ayrıca bunlar şeytanla ilişki kurup sihirle uğraşırlar. Ahmet Midhat, bunların inançları konusunda olumlu olumsuz herhangi bir yorumda bulunmaz. İnançlarını sadece nakletmekle yetinir.

Ahmet Midhat, **Rikalde** romanında ise, Amerika'nın yerlilerinden olan Aztekler ve diğer bazı ilkel kabilelerin inançlarına yer verir. Aztekler, vahşî bir kabile olarak tanıtılır. Missori Nehri kenarında Hiyiçilopuştli adında bir tapınakları vardır. Bunlar yakaladıkları esirleri bu mabuda kurban ederler. Başlarında Zak Maradangal adında bir din adamı bulunur. Bu din adamı inançlarının aslının olmadığının farkında olduğu hâlde kabiledeki insanları kandırır. Ahmet Midhat'ın bunlar hakkındaki kanaati olumsuzdur. Onların vahşîliklerinin vahşî kelimesiyle bile ifade edilemiyeceğini söyler. Bunların başındaki reisleri Firavun'a benzetir. Ayrıca bunların putperest olduklarını söyler.

Mehmet Celâl sadece **Rene** romanında Amerika'daki yerlilerin inançlarına değinir. Burada, Amerikadaki vahşî insanları saf, masum ve hiçbir şeyden haberleri olmayan, Allah'ın birer mukaddes kulları olarak tanıtır.

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. MİTOLOJİ

Mitoloji, Fransızca'da mythogie, İngilizce mythology, Yunanca mythos, efsane ya da masal, logos gibi ilim kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiş bir terimdir. Türk edebiyatında, Tanzimat devrinde, Arapça üstûre kelimesinin çokluk şekli olan esâtir kelimesiyle karşılanmıştır. Cumhuriyet devrinde, diğer birçok terimler gibi Batı dillerinden aynen alınarak mitoloji şeklinde yaygın hâle gelmiştir.

Bu terim, aynı zamanda masal ve efsaneleri yani mit'leri toplayan ve inceleyen ilim dalının adıdır. Yine bir milletin efsanelerinin ya da esatirinin bütünü manasını da taşır. Tarihten önceki yaşanmış olağanüstü motiflerle işlenmiş ve süslenmiş olaylar, mitolojinin konusunu teşkil eder. Mitoloji kahramanları ise, milletlerin, daha ziyade, putperestlik devirlerinin tanrıları, yarı tanrıları ve kahramanlarıdır. Milletlerin efsaneleri; tiyatro, şiir, destan, masal, resim, heykel, duvar kabartması, minyatür, çini motifleri gibi sanat eserlerine akseder. Bu eserlerde işlenen efsane türünden olay ve kahramanların özelliklerini tespit ederek bir milletin mitolojisini ortaya çıkarmak mümkündür.

Bundan dolayı mitoloji ile uğraşan ilim adamları, araştırmalarını eski çağlardan kalma sanat eserleri üzerinde yapmışlardır. Bu ilim dalında çalışanlar için en zengin kaynak ise, edebiyat olmuştur. Bu bilgi dalı, çeşitli araştırmacılara göre değişik şekillerde tarif edilmiştir. Bir kısmı, mitolojiyi vatan, millet kurtarıcısı ve devlet kurucusu bir kahramanın yaşadığı tarihî olayların zaman içinde değişikliğe uğramış, hayal ve şiir unsurlarıyla süslenmiş şekli olarak tarif etmiştir. Bir kısmı ise, ilk çağlarda yaşamış insanların görüş ve fikirlerinin şahıslar ve olaylarla canlandırılması şeklinde tarif etmişlerdir. Bazılarına göre ise, mitoloji, ilk insanların bilgi ve akıl yoluyla açıklayamadıkları birtakım tabiat olaylarını hayal güçlerinin yardımıyla yorumlamaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Mitolojinin tarihten kaynaklandığını ileri sürenler olduğu gibi mevcut olan mitoloji malzemesinin tarihî olaylarla beslendiğini iddia edenler de vardır.

Bütün bu farklı görüşler arasında en çok kabul göreni, mitolojinin dinden kaynaklandığı yolundaki görüştür. Bu anlayış orta ve yeni çağ Avrupa'sında devam etmiş, hatta bu günlere kadar ulaşmıştır. Böylece tanrılar, yarı tanrılar ve tanrıların koruduğu kahramanlar ve onların olağanüstü maceralarından mitolojinin doğduğu görüşü, kabul görmüştür.

Mitoloji, diğer ismiyle esatir, Avrupa'da da bizde de önce Yunan ve Latin efsanelerini toplayan eser manasında kullanılmıştır. Daha sonra kökü eski çağlara dayanan diğer milletlerin de herbirinin kendine mahsus efsaneleri olduğu anlaşılmış, bu yolda birçok araştırma yapılmıştır. Neticede her millet kendi efsanelerini toplama imkânını bulmuştur. Bu arada, Türk destanlarına, Türk edebiyatına, Türk minyatür ve çini motiflerine akseden Türk mitolojisi ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır.*

Milletlerin tarihlerinde, efsane bilgisine dayanan mitolojik inançlara, incelediğimiz romanlarda, özellikle **Ahmet Midhat Efendi**'nin **Ahmet Metin** ile **Taaffüf** romanlarında bolca rastlanır. **Pariste Bir Türk** romanının baş kahramanı **Nasuh Efendi**, Paris'te sohbet ettiği kadınlardan birisi olan Katrin'in güzelliğini Yunan mitolojisinde hüsün ve cemal âlihesi Venüs'e benzetir (79, 191). **Nasuh**, Pariste çeşitli toplantı, balo ve düğünlere katılır. Buralarda herkesle her konuda sohbetler yapar. Bir gün, **Nasuh** ve çevresindeki kadınlar; **Dö Laşen**'in düğününe katılırlar. Burada da birçok konuda tartışmalar olur. Melanje adındaki şairin biri, **Dö Laşen**'i güzellik olarak Jüpiter'e benzetince **Nasuh**'un mitolojiyle ilgili bilgiler verdiğini yazar söyler; ancak bunları kaydetmez (304-305). Onun bu konuda da bilgi sahibi olduğunu görenler hayret ederler.

---

* Mitolojiyle ilgili daha geniş bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Bahattin Ögel "**Türk Mitolojisi**". Hüsnü Dakak, "**Litografinin Görsel Anlatım Dili ile Mitolojik Söylenceler**"; Nihal Kol, "**Haridetü'l-Acayib Tercümesinde Türk Mitolojisine Ait Motifler**"; Hüseyin Yılmaz, "**Mitsel Bilgi ve Öğretimi**"; Mehmet Evkuran, "**Müslüman Kültürdeki Mitolojik Unsurlar**"; Yusuf Kılıç, "**Mezopotamya Mitolojisinin Anadolu ve Yunan Mitolojisine Olan Etkileri**"; Dursun Ali Tökel, "**Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahıslar**"; Abdullah Kılıç, "**Mit'lerin Resim Sanatında Kullanımı**"; Nurhan Kolaylı, "**Çağdaş Türk Resminde Mitoloji**"; Deniz Kartal, "**Günümüz Sanatında Mitler**" Aydın Afacan, "**Cumhuriyet Dönemi Şiirinde Yunan ve Latin Mitologyası**"; Aysun Çetin, "**Tanzimattan Cumhuriyete Türk Aydınının Mitolojiye Bakış Tarzı**".

Çengi romanının kahramanı **Daniş Çelebi**, küçük yaşlarda annesi tarafından Elfülleyl ve Muhayyelat gibi hayalî kitaplar okutularak büyütülmüştür. Büyüyünce de bunları gerçekmiş gibi uygulamaya sokan Çelebi, tam bir mecnun gibi hareket eder. **Daniş Çelebi,** bir gün nasılsa sokak kapısının önünde oynarken oradan bir at sürücüsü geçer. O sürücü lâtife yollu "Gel beyim! Seni ata bindireyim" demesiyle **Çelebi,** "Fena hâlde korkarak hanesine ve validesi yanına can atmış ve aman anacığım! Kim bilir cinlerden hangi cindir? Veyahut perilerden hangi peridir? Hâsılı mutlaka benî beşer olmayan birisi beni ata bindirmek istedi. O saatte anladım ki ben o ata bindiğim gibi at havalanacak ve beni Kaf Dağı'nın arkasına atacaktır" (7) der.

Daniş'in annesi **Saliha Molla** vefat etmiştir. Böylece Çelebi'nin hanımı **Peri**, evde daha da rahat hareket etmektedir. **Peri** ile **Daniş Çelebi** karşılıklı konuşurlarken **Peri, Çelebi'ye** "Dur bakalım. Yine Kaf Dağı'nın arkasına veyahut dış denizin öte tarafına gitmemişler ve sarhoş olup daire-i edebin haricine çıkmamışlar ise" der ve "Nihayet gelsinler emrini verince sanki periler Kaf Dağı'nın veyahut dış denizin öte tarafında değil imiş içeriki odada imişler gibi bir anda" (27) gelirler sözüne karşılık Daniş Çelebi, "Fakat gelen çengiler ve sair kaltaklar Kaf Dağı'nın arkasından veyahut dış denizin öte tarafından gelmiyorlar. Nereden geldiklerini ben de bilirim. İster iseniz bunları size ben de getiririm" (27) şeklinde ona cevap verir.

Çelebi ile evdeki Arap dadı da aralarında konuşurlarken Kaf Dağı'ndan bahsederler. Arap dadı "Lâkin siz de Kaf Dağı'nın arkasından veyahut dış denizin öte yanından gelen peri çalgıcılarını bâd-i hevâ mı gelirler itikadındasınız" sorusuna, Çelebi, "Koca bir **Peri** kızını nasıl muâheze ederim" der ve Peri'nin bir ruh olduğunu söyler. Ayrıca o "Cism-i lâtiftir. Onun için kapı baca kilidi gerek olamaz. Onda elmas mı yok yakut mu yok zümrüt mü yok?" der ve Arap dadıya kızarak "Seni pençemle kavradığım gibi Kaf Dağı'nın arkasına atarım. Dış denizin öte tarafına fırlatırım" şeklindeki tavrına Arap dadı, "Zaten âlem-i ulvîyî seyahat etmiyor musun? O gezdiğin yerler sanki Kaf Dağı'nın arkasından daha yakın mıdır?" (32-33) şeklinde karşılık vererek onu yumuşatmaya çalışır.

Ahmet Midhat, çengilerin en güzeli olan Sünbül Hanım'ı tanıtır. **Peri** adıyla da anılan bu kızdan bahsederken onun güzelliğini Zühre yıldızına benzetirken (98) iç güzelliğinin bunun tersi olduğunu söyler.

Ahmet Metin'e ait olan gemi, Yunanistan'daki bir limanda durunca **Ahmet Metin** ve **Neofari** uzun bir tarih sohbetine dalarlar. **Ahmet Metin** her vesile ile Türklüğü ve Müslümanlığı nazara verdiğinden **Neofari**'ye Türk tarihinden ve Türklerin Müslüman olmalarından söz eder. **Neofari**'nin, bunlar mitolojik hâdiselerdir, demesi üzerine, ona bunların mitolojik değil hakikat olduklarını ispat etmeye çalışır: "Sabır buyurunuz Madam! Bu o dediğiniz mitolojilerden değildir. Mitolojiler bir başka cihetten pek manidardırlar" (208) diyerek bu konularda ona tarihî bilgiler verir.

Ahmet Midhat, **Pariste Bir Türk** romanında Nasuh Efendi'yi Paris'e gönderir. Nasuh Efendi, bulunduğu toplantılarda sorulan bütün sorulara cevap verir. Onun hemen hemen her konuda malûmatı vardır. Yazar bu romanda da **Ahmet Metin**'e bir gemi yaptırır ve Yunanistan üzerinden İtalya'ya doğru seyahate gönderir. **Ahmet Metin** de karşılaştığı yabancılarla her konuda sohbetler eder. Sorulanlara mantıkî cevaplar vermeye çalışır. Kendisini dinleyen yabancılar da her konuda malûmatı olan **Ahmet Metin**'i takdir ederler. Yunanistan'da karşılaştığı, **Neofari** ve sevgilisi **Nikolso**'ya; tarihten, felsefeden, mitolojiden, Yunanistan'ın eski Tanrılarından söz ederek onları hayrete düşürür. Aralarında uzun konuşmalar geçer. Onların mitoloji ile ilgili soruları üzerine **Ahmet Metin**: "Arkadi ahalisinin en meşhur mabutlarından birisine "Pan" denilir idi. Bu Pan Mabud-ı Azam Jüpiter'in oğlu imiş ki Kallisto namında bir prensesten tevlid etmiş imiş. Mitoloji yani hurafat-ı mu'tekide-i evvelîne dair olan kitapları okuyanlar için tatvile hacet yoktur ki bu mabud-ı azam Jüpiter'in bazen insan ve bazen hayvanat-ı saire kıyafetine girerek benât-ı beşer ile ahz ve i'tâ-yı âşıkânede bulunur imiş de bu muamelelerden hasıl olan çocuklar dahi Jüpiterzâde yani yine mabut olarak telâkki edilirler imiş" (252) şeklinde bilgiler verince **Nikolso,** "Evet! Bunlar meşhur şeylerdir" (252) demesi üzerine **Ahmet Metin** mitolojiyle ilgili konuşmasını sürdürür.Yunanlıların Pan adındaki mabutlarından bahseder. Bu Pan mabudunun korkuyu sembolije ettiğini, Batıdaki panik kelimesinin buradan geldiğini ve bu mabutlar

arasında geçen aşkları en ince ayrıntısına kadar anlatınca Nikolso ve Neofari hayret ederek onun mitoloji bilgisine hayranlıklarını ifade ederler (253).

Başka bir zaman **Ahmet Metin**, **Neofari**'ye Yunan Tanrıları ve mitolojisi hakkında bilgi verince **Neofari,** bu gibi batıl ve hurafe inançlar sadece Yunanlılara mı aitttir? diye sorar. **Ahmet Metin** ise "Her milletin dilinde mitolojik olaylar vardır" (255) der ve diğer milletlerin mitolojilerinden de bahseder: "Belki siz iştigal etmediniz. Belki hâlâ daha erbab iştigal ederek meydana çıkarmadı, cihanda hiç bir kavim ve hiç bir lisan olmaz ki Madam mitolojisi bulunmasın. Arapta, Acemde dahi var idi. mezheb-i saibiyede dahi birçok mabutlar mabudeler olup İran'ın Ehrimenleri, Devleri, Yezdanları da hep kadim şeylerdir. Bunlar hakkında tabiatın fevkinde olarak rivayet olunan şeyler dahi işte mitolojilerdir. Lâkin birçok asır hep himmetlerini halka bunları unutturmağa sarfeylemiş olan Şarklılar dahi henüz hurafat-ı kadimelerini meydana çıkarmağa gayretle damen-i dermayan olmağa başlamamışlardır. Yine birtakım hurafat var ise de Zal oğlu Rüstem hikâyeleri gibi nev'ama yeni şeylerdir" (255).

Gemi yola devam eder. Ejin Kasabası ve İstimo bölgelerine gelir. Yunanlıların Tanrıçalarından Jüpiter ve Venüs mabutlarının heykelleri oradadır. Bu vesile ile **Ahmet Metin**, bunlardan da bahsetmeden geçemez: "Cümle-i asâr-ı kadime-i mi'mariyelerinde olmak üzere Ejin Kasabasında Jüpiter mabuduna mansub bir mabet harabesi hâlâ kemal-i hayretle temaşa olunur ki insan yapısıdır diye insanın dili varamayıp binası devlere perilere isnad olunsa istib'ad olunamaz" (259). "İstimo bir ufak şebih ceziredir ki hemen yekpare bir dağdan ibaret olarak imaretten de hâlidir. Eski Yunanistan'ın âlihe ve âliheleri böyle dağlıkları pek sevdikleri ve kendi zevk ve sefa-yı semavîleri için Köhistan'ın hâl-i tenhaisini pek muvafik buldukları cihetle ihtimal ki bu şebih cezirede dahi Jüpiter Baba Venüs Hanım ve sair aile-i mabudiye azası bilhassa şarap müekkili Baküs dahi hazır olduğu hâlde pek çok ayş ü nevişte bulunmuşlar ise de mütalâagüzârım olan kitaplarda bu mahalli tasrihan hiç bir güne malûmat verildiğini görmemişimdir" (271).

Başka bir gün **Ahmet Metin**, Yunan mitolojisi ve Tanrılarından bahsedip Yunanlıların hayalî sevdiklerini söyleyince **Nikolso** kızar. Bunun üzerine **Ahmet Metin**: "Evet Efendim! Hayalî pek severler imiş. Amma Yunanîlerden başka her millet dahi hayalatı sevmiştir. Her millette peri ve cin hikâyeleri tılsımlı atlar ile havada uçmak gibi şeyler nadir midir?" (272) der ve böylece her milletin hayalî sevdiğini ve her millette böyle şeylerin olduğunu söyleyerek onun gönlünü yapar. Sözlerine devam eden **Ahmet Metin**: "Bu Argolid Şebih ceziresine ait hikâyet-i lâtife yalnız Birse meselesinden de ibaret değildir. Meşhur Truva muharebesine meydan açan koca Kral Agamemnon dahi buranın hükümdarlarındandır. Kahraman Herkül dahi buralıdır. Fakat hikâyat-ı mezkureyi ağız ile nakletmek uzun olur Madam. Sonra başka şeyler konuşmaya vakit bulamayız. İster iseniz size mufassal bir mitoloji kitabı vereyim de..." (273) Böylece **Neofari**'nin sıkıldığını farkeden **Ahmet Metin**, ona mufassal bir mitoloji kitabı verir ve konuyu kapatır. Bu esnada uzaktan uzağa Sarigo adası görünür. **Ahmet Metin**'in aklına hüsün ve cemal âlihesi Venüs gelir. Bu münasebetle Venüs hakkında da "gayet lâtif birçok malûmat" (288) verir.

Seyahat sürerken **Neofari**'nin Valsko adındaki gemisinde patlamalar olur ve gemi batar. **Neofari** ıslanmış bir şekilde gemiden kurtulur. Islanan kadının bütün güzellikleri görününce; **Ahmet Metin**, onun güzelliğini, Venüs ve Zühre (299) yıldızına benzetir.

Adalar denizindeki bütün adalar, mitolojik olaylara sahne olmuştur. Bu adalardaki gezisini sürdüren **Ahmet Metin**, mitolojik olayları anlatmaya devam eder. Bazen mitolojik olayları en ince ayrıntılarına kadar, yanında bulunan **Neofari**'ye anlatır. Yazar ise, bu konularda bazen **Ahmet Metin**'i konuşturur bazen de kendisi açıklamalar yaparak yorumlarda bulunur. Kıprıs ve Seriğo adasında bulunan Venüs ve Zühre heykellerinden bahsedilir (300). Daha sonra "Arap ve Acem gibi milel-i edibe-i şarkıye nezdinde "Zühre" ve kadim Yunaniler indinde "Afrodit" diye şöhretşiar olup Lâtinler nezdinde "Venüs" tesmiye olunan ve seyyaratın da en parlağına en güzeline ilm edilen mabudenin hilkatinde hayaliyyun-ı kudema ihtilâf etmişlerdir. Sair birtakım mabut ve mabudeler reîsi'l-mabudîn Jüpiter'den doğdukları gibi Venüs'ün dahi Jüpiter ile "Okyanusun Kızı" "Diyana"dan tevlid etmiş olduğu rivayet edilmiştir ki bu rivayete

kuvvet veren şey dahi en kadim şuarâ-yı Yunaniyenin Venüs'ü "Diyana Kızı" diye de yâd ve tavsif eylemiş olmaları meselesidir. (...) Mitoloji hurafatı zahir hâlde birtakım hayalat-ı şairane ve evham-ı beyhudeden ibaret gibi görünür ise de edyan-ı semavîyenin zuhur ve intişarına kadar milel-i kadimenin kâffesinin dinleri bu hurafat üzerine mübteni bulunduğundan her dinin üdebâsı şuarâsı hezar fen sanayi-i nefise erbabı ve sairesi hurafat-ı mezkureyi ikmal ede ede o derece-i mükemmeliyete vardırmışlardır ki bunların sanemlerine hakikaten şayan-ı ibret ve mucib-i intibah birtakım hikmetler dahi girmiştir" (301) şeklinde uzun bilgiler verilir.

Bundan sonra, Jüpiter'in aslında fazla da güzel bir kız olmadığı Jüpiter ile Venüs'ün yaptıkları aşk maceraları anlatılır (301-302). Daha sonra Züpiter, Zühre ve Venüs'ün birçok insanı baştan çıkardıklarını ve bunların birer aşufte olduğu uzunca anlatılır (302-303). Yine Yunan Tanrı ve Tanrıçalarının heykellerinden bahseden **Ahmet Metin** onların birbirine sarılarak yapılmış heykellerini eleştirir (303). **Ahmet Metin**: "Venüs'ün en acip ve garip müvellidi Merkür nam mabuttan doğurmuş olduğu Aphrodite'dir. Malum olduğu üzere Merkür fesahat ve ticaret rabbisi olduğu gibi bir de hırsızların rabbisi olup vakıa bazı hurafiyyun sirkatin de rabbi olmasını ticaret ile sirkat arasında pek büyük ve yakin bir müşabehet olmasına hamletmişler ise de bu haml doğru değildir. Merkür hakikaten şunun bunun bazı eşyasını içine oynatmakla dahi meşhur olup bundan dolayı hırsızların dahi piri addolunmuştur. Halbuki kendisi gayet güzel bir delikanlı olup bu hüsn ve tenasüpte Venüs'e gerçekten mütenasip düşmekle o afet-i heva ve heves Merkür'ü de kendine celbeyleyince bu meclubiyetten tevlid eden Aphrodite nam oğul mahlûkatın en güzeli addolunabilmek derecesinde güzel zuhur etmiş idi. Merkür'ün Yunanca ismi "Hermes" olup Venüs'ün ism-i Yunanîsi dahi "Aphrodite" olduğuna göre Merkür ile Venüs'ten tevlid eden çocuğa bu namın verilmesi babasıyla anasının namları cem olunmak suretiyle vukua gelmiş demektir. Halbuki mitolojinin her hâlinden her hayalinden bir mana bir hikmet çıkarmak lâzım geldiği gibi işte bu isimden dahi şu manayı çıkarıp demelidir ki Aphrodite babasının ve anasının hüsn ve tenasübünü kendisinde cemetmiş bulunduğuna delâlet eylesin diye yine bunların isimlerinden mürekkeb ve müteşekkil bir isim ile tesmiye olunmuştur" (303-304) şeklinde Yunanistanın mitolojik Tanrı ve Tanrıçaları hakkında bilgi verir.

Bundan sonra Tanrı ve tanrıçalar arasında yaşanan aşk maceraları ve mitolojik hikâyeleri uzun uzun anlatan **Ahmet Metin** "Merkür"ün hırsızların rabbi olduğunu söyler (304-305). Venüs, mabutlardan "Baküs'ü de zülf-ı teline bend ederek onunla dahi mercimeği fırına vermiş" (305) tir. Baküs şarap ve şarhoşluk mabududur. Baküs'ün heykelleri sakalsız bir genç adam suretindedir. Yüzü gülmekte olan heykelin bir elinde üzüm salkımı diğer elinde kadeh olarak tavsif edilen bir öküz boynuzu bulunur (305). Daha sonra, Yunanlıların birçok Tanrı ve Tanrıçalarından bahsedilir. Onlar arasında yaşanan aşk maceraları en ince ayrıntısına kadar verilir. Onların heykelleri tasvir edilir ve bu heykellerdeki her işaretin bir şeyi sembolize ettiği vurgulanır. Truva savaşında, bu Tanrı ve Tanrıçaların üstlendikleri roller gibi, konular uzun uzun anlatılır ve Ahmet Midhat'ın araya girmesiyle yorumlanır (305-309).

Bütün bunlardan sonra: "İşte buraya kadar hikâye eylediğimiz şeyler Venüs hikâyelerinin yalnız bir kısmı ve fakat en başlıcaları olup yoksa gerek mabutlardan gerek benî ademden bu âlihenin münasebet peyda eylemiş olduğu zevat daha pek çoktur ki cümlesini hikâye etmek lâzım gelse bir cild-i mahsus teşkil eder ve esatirin hemen kâffesine taalluku olduğu cihetle kâffe-i hurafat-ı evveliye dahi o cilde girmiş olur. İmdi bu kadar meşhur olan bir mabude-i muhayyileyi kendilerine nispet etmek davası Yunanistan'ın her memleketi her cezîresi için umumî olduğu gibi bu davalar Romalılara kadar da intişar etmiş Venüs'e her yerde mabetler teşkil kılınarak birçok da heykelleri yapılmıştır ki tenasüb-endâm ve melâhat-ı vechi hususunda bu heykeller heyakil-i saireye hakikaten galebe eylemişlerdir. Amma Venüs'e mensubiyetle müftehir olan cezireler içinde en haklısı hep şu Seriğo Cezîresi görülür ki işte Meleketü'l-bahr dahi o cezirenin tamam müntehâ-yı şimalinde ve ihtimal ki Venüs'ün de tamam deniz köpükleri arasından tecelli eylemiş olduğu noktasında bulunmaktadır" (310) şeklinde bilgiler verilir. Yazar bu kadar ince ayrıntısına kadar inerek Yunan mitolojisi hakkında bilgi verdiği hâlde, bu bilgilerin **Ahmet Metin** tarafından özet olarak anlatıldığını söyler. Ayrıca, anlatılan olayların ve aşkların birer hurafe oldukları vurgulandığı hâlde, onlar arasındaki yaşanan aşklar ve mitolojik olaylar gerçekmiş gibi anlatılmış ve alaylı bir dille eleştirilmiştir.

Ahmet Metin, Neofari ile Nikolso'ya bu bilgileri verince, Nikolso: "Şu hurafat-ı evvelin birtakım tuhaf ve tatlı hayallerden ibaret ve mahiyetleri şimdi bizim kocakarıların haşarı çocukları avutmak ve uyutmak için uydurdukları cin ve peri hikâyeleri gibi bir şey değil midir?" diye itiraz ederek verilen bilgileri küçümseyince, mitolojinin savunulması **Ahmet Metin**'e kalır: "Efendim! Mitoloji ilmini teşkil eden hurafat yalnız bir adamın mahsûl-i fikr ve hayalî değildir ve olamaz. Zira onun her fikrası biraz basit ve temhid edilecek olsa azim ve mükemmel bir roman husule gelir. Bu hâlde binlerce romanı bir adamın iktidarına isnad eylemek lâzım gelir ki öyle bir adam dahi evail-i asardanberi hiç görülmemiştir. Mitoloji hikâyeleri yalnız bir milletin de mahsûl-i fikr ve hayalî olamaz ve değildir. Zira hikâyet yalnız bir memleketin devâir-i âfâkı ile mahdud olmayıp o zamanlar malûm ve maruf olabilen dünyanın her cihetine şamil ve umumîdir. Milel-i marufe ve gayr-ı marufenin kâffesi bu esatire iştirak etmiştir. Zira isimleri Yunanca başka Latince başka olduğu gibi Fenike ve Keldani ve onlardan intikalen Arab-ı kadim ve Fars-ı kadim lisanlarında dahi vardır. Hatta bazı hurafiyyun ve Hindistan-ı kadime Çine kadar da hurafat-ı mezkureye kadem vermiştir. (...) Mitolojiyi teşkil eden hurafata istiğnâ-yı tam gösterebilmek için insanların bir hikmet-i hakîkîye yolunu kat'iyyen bulmak nimetine mazhariyetleri lâzım gelir. İşte akvam-ı müslime bu hikmet-i mahzâ-i hakîkîye yolunu bulmuş oldukları için mitolojiye olan ihtiyaçlarını da kesmişler ve âdeta kendi mitolojilerini unutmuşlardır. Evet! Arabın Acemin Hindunun Türkün Tatarın da mitolojileri var idi. Bunlar şeref-i İslâmla teşerrüf edinceye kadar o mitolojilerinin ta'dad eylediği eşhâs-ı muhayyileye perestişte idiler. Ba'del-islâm onları o kadar unutmuşlardır ki el-yevm Arap ve Acem mitolojisini yeniden teşkil lâzım gelse neticesi muhale müncer olacak bir işe başlanmış olur. Fakat Nasara böyle değildir. Nasraniyyet-i sahiha Avrupalılar yani Nasraniyyette mütekaddim olan Romalılar ile Yunaniler için pek yabancı bir şey hükmünü aldığından ve o zamana kadar edyan-ı semavîye ile münasebetleri olmayan bu milletler Hz. İsa'nın asıl din-i semavîsi ile ülfet edemediklerinden vakıa eski Jüpiter'leri Minerva'ları Jenon'ları filanları terk etmişler ise de bunların yerlerine zevât-ı saire-i kinaiyeyi ikame eylemişlerdir. Mabetlerine mitoloji putlarına bedel filanca ve filanca aziz ve azizelerin putlarını koymuşlardır. Hurafat-ı evvelin eşhasından her biri bir san'atın rabbi addolunduğu gibi aza-i kinaiyenin de her biri bir san'atın hâmisi itibar olunmuştur. (...) Demek oluyor ki on beş yirmi asırdan beri kadim mitolojiyi kaybetmiş olmak lâzım gelse Avrupada o kadar zamandan beri asıl yerleşip kalan şey yine mitolojiden ibaret

kalmıştır. Hele edebiyat ve sanayi-i nefiselerinden hiç de çıkmamıştır ya! Diniyat hususunda da eskiden farkı yalnız esami-i eşhastan ibaret kalmıştır" (314-317) şeklinde onun sorusuna uzunca cevap verir.

Neofari'nin bir sorusu üzerine **Ahmet Metin**, yine mitolojiyle ilgili bilgiler verir ve bazı mitolojik isimlerin gök cisimlerine verildiğini anlatır. (318-327). Daha sonra **Nikolso Neofari**'den ayrılır; **Neofari** ise, seyahate devam eder. **Ahmet Metin** seyahatini tamamladıktan sonra yine İtalya ve Yunan adaları arasından İstanbul'a dönerken Yunan ve Romalıların eski tarihlerinde ilâh kabul ettikleri Jüpiter'den bahseder ve: "Romalıların taptıkları on iki maabid-i azime namına on iki köşk inşa ettirmiştir ki en büyüğü mabud-ı azam Jüpiter namına yaptırılan köşk idi" (680) der.

Ahmet Midhat, **Ahmet Metin** romanında olduğu gibi **Taaffüf**'te de mitoloji konusuna geniş yer verir. Romandaki olayların hemen hepsi Daniş Bey'in konağında geçer. Bu konak hem alafranga hem de alaturka tarzında döşenmiştir. Yazar, Daniş Bey konağının iç düzeni ve eşyasından bahsederken şöminenin etrafında bulunan; cemal ve sevda müekkelesi Venüs ve "sanayi-i nefise", akıl ve hikmet müekkelesi olan Minerva heykellerine dikkati çeker (16).

Rasih Efendi ile Daniş Bey'in kızı **Saniha** evlendikten üç yıl sonra aralarında bazı soğumalar olur. Bu durumu hanımı ile konuşan **Rasih Efendi**, birçok konuda olduğu gibi Yunan mitolojisi, Yunan, Tanrı ve Tanrıçaları hakkında da konuşur. Rasih Efendi, şöminenin etrafindaki heykelcikleri kastederek: "Venüs hüsün ve cemal ve Minerva akıl ve hikmet âliheleridir. Yunan mitolojisinin muhayyel mabut ve mabudeleri cümlesinden iki mabude" (273) der. **Saniha Hanım** ise, onu tastik eder (274).

Rasih Efendi: "Müehhiren türlü türlü mesalik-i hikemiye meydan alarak onlara nispetle mitoloji muamma nevinden bir şeyi müphem hükmünü almış ve bil'âhire buna birçok da hayalat karışarak masal gibi bir hâle gelmiştir" (283-284) der. Daha sonra "Meselâ şu Venüs yani Zühre ki birçok kitaplarda kudema nezdinde hüsün ve cemal âlihesi diye şöhret bulmuştur" (284) sözlerinden sonra bu sözün tamamıyla doğru olmadığını hüsün ve cemal denilen şeyin bütün mitolojik âlihelerde bulunduğunu söyler. "İşte Minerva dahi güzellikte Venüs'ten hiç de aşağı değildir. Hatta bilirsiniz ki bir aralık Venüs ile Jonon ve Minerva arasında bir güzellik mehasinde ve müsabakası vuku bulmuştur. Diğerleri de güzel olmasalar idi bu müsabakaya cesaret alabilirler mi idi? Vakıa

Priamos'un oğlu Paris mümeyyiz nasbolunarak nişane-i tefavvuk olan altın topu Venüs'e vermiş amma bununla diğerlerinin çirkinliği tahakkuk etmemiş" (285).

Venüs güzellik içinde "muharrik-i ihtisasat-ı şehvaniye" olan cazibenin timsalidir. Minerva da en az Venüs kadar güzeldir (286). Minerva akıl ve hikmetle beraber "Fünun ve sanayi-i nefise ve harp melekâtının da müekkelesidir." Onun güzelliği savaşın güzelliği gibidir ki "Cengâver namına bi-hakkın lâyık olan kahramanlara ahlâk-ı rezile yaklaşamayıp ahlâk-ı fazile ile mütehallik olurlar" (287-288). Bundan sonra Rasih Efendi, hanımına Venüs, Zühre, Jüpiter, Merkür, Aküs, Baküs, Mars ve bunların çocukları hakkında uzun bilgiler verir. Bunlar arasında yaşanan aşklar, gayr-ı meşru ilişkiler, temsil ettikleri mitolojik unsurlar, heykellerinin tasvirleri, bunlar için düzenlenen törenler de en ince ayrıntısına kadar uzun uzun anlatılır. Aslında Rasih Efendi'nin bunları bu kadar uzun anlatmasının sebebi kendisinden soğuyan hanımı Saniha Hanım'ı, eskisi gibi kendine bağlamaktır. Yani bunlar arasında yaşanan aşkları ve onların kocalarına yaptıkları ihanetleri anlatarak ona ders vermek ister. Çünkü bunları anlatırken "Dikkat edilecek cihet ise asıl şudur ki kadın kısmı ister ise her hünerde üstadına bile tefavvuk eder. Amma bu tefavvuku biltevâzu hedmedebilmek istidadı kendisinde yoktur. Dik başlılık ile filhâl mağrur olur. Daima da cezasını çeker. (...) Demek oluyor ki kadın muhafaza-i ismet uğrunda kendi müstevratını gören gözleri çıkaracak kadar gayyur olmak ile beraber böyle aleyhinde kasd hissiyle mütehassis olanlar hakkında bile şefik ve rahim olmalıdır" şeklinde açıklamalar yapar (288-300).

Bütün bunları uzun uzadıya anlatan **Rasih Efendi**: "İşte efendim Venüs ile Minerva'nın mukayesesi şundan ibarettir. Kadın kısmı asıl Minerva füyuzatıyla mütefeyyiz olmalı. Venüs'ü kendi yanına uğratmamalı. Yalnız bir zaman ki o da oğlu İmen'in delâletiyle kocası kendi nezdine takarrup eylediği zaman olup onu müteakiben oğlunu da anasını da başkaları yanına kovarak kendisi yalnız Minerva'sıyla kalmalı ve illa hakikaten Venüs gibi Jüpiterzâde bir emr-i semavîye bile olacak olsa bütün semavîler nezdinde de ehl-i zemin indinde de haysiyetten mücerret muarra ve istihza bir aşuft-i rezaletten başka hiç bir hüküm hiç bir ehemmiyet kazanamaz" (301-302) diyerek bu konudaki konuşmalarına son noktayı koyar. Bütün bu anlatılanlar üzerine, **Saniha Hanım** hatasını anlar ve eskisi gibi kocasını sevmeye başlar. Ona olan sevgisi tekrar ilk zamanlardaki aşka dönüşür. Böylece bu iki sevgili, romanda önemli yeri olan

ve vak'ayı teşkil eden, konaktaki Venüs ve Minerva heykelciklerinin mitolojik manasını kendi hayatlarında sergilemiş olurlar.

Ahmet Mithat'ın romanlarındaki kadar uzun olmasa da **Mehmet Celâl** de incelediğimiz eserlerinin bir kısmında mitolojik unsurlara yer vermiştir. Mehmet Celâl ismini güzel bir kız olan kahramanından alan Venüs romanının mukaddimesinde Venüs'ün, eski Yunanlıların itikadınca onların güzellik Tanrısı (2) olduğunu söyler. Ayrıca bu romanda ismi belli olmayan genç şair Venüs'e âşıktır ve yazdığı bir mektupta onu; güzellik tanrıçası Venüs'e benzetir, Zühre ile kıyaslar (22). Yine Mehmet Celâl başka bir romanında, esere adını veren Orora için "Venüs'ten dünyaya gelmiş sanılacak derecede güzeldir" (5) der. **Elvah-ı Sevda** romanının kahramanı **Cemil**, sevgilisi Anjel'i, Yunanlıların güzellik Tanrıçası olan Venüs'e (16) benzetir. Bir Kadının Hayatı romanının şair ruhlu kahramanı **Ziya Bey** âşık olduğu kızı Zühre (240) yıldızına benzetir.

Mustafa Reşit'in **Neyyir** romanında, Venüs'ün resmi tasvir edilir. Romanın kahramanı Neyyir Bey, bir gün Polin'in evine gelir. Polin, piyano çalarken o da salonda bulunan Venüs (29-30) resmine bakıp dalar. Yine yazarın bir başka romanı olan **Pembe Ferâce**'deki Seher, Zühre'ye (13) benzetilir.

Samipaşazâde Sezâî'nin **Sergüzeşt** romanının kahramanlarından Dilber ve Celâl, mehtaplı bir gecede gizlice dışarı çıkarlar. Burada birbirlerine olan sevgilerini ilân ederler. Birlikte kırları dolaşıp bir aşk sarhoşluğu içinde sabaha kadar tabiatı seyrederler. Yazar, Dilber ile Celâl Bey'in beraber oldukları bu gecede, onların nasıl dua ettiklerini, Yunanlıların mitolojik Tanrılarına atıfta bulunarak "Birer İlâhe-i Yunanî gibi nuranî" (67) şeklinde tasvir eder. Ayrıca yazar, romanının bir yerinde Yunanlıların mitolojilerinde yer alan, güç, kuvvet ve kudretin timsali olan Herkül'den de (101) bahseder.

Görüldüğü gibi, mitolojik unsurlara Ahmet Midhat, Mehmet Celâl, Mustafa Reşit ve Samipaşazâde Sezâî romanlarında yer vermişlerdir. Ahmet Midhat, **Pariste Bir Türk** romanındaki kahramanlardan Katrin'in güzelliğini Venüs'e, Dö Laşen'in güzelliğini ise Jüpiter'e benzetir. **Çengi**'de Kaf Dağı'ndan bahseder. **Ahmet Metin**'de ise, mitolojiye

geniş yer verir. Burada Yunan mitolojisinden uzun uzadıya bahseden Ahmet Midhat, bütün Yunan Tanrı ve Tanrıçaları hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Mitolojinin savunmasını yapar. Her milletin tarihinde mitolojinin olduğunu söyler. Yunan mitolojisinin, Batı edebiyatı ve medeniyetinin temelini oluşturduğuna dikkat çeker. **Ahmet Midhat, Taaffüf**'te de Yunan mitolojisine geniş yer verir. Burada Rasih Efendi, hanımına; Venüs, Zühre, Jüpiter, Merkür, Aküs, Baküs, Mars ve bunların çocukları hakkında uzun bilgiler verir. Bunlar arasında yaşanan aşkları, gayr-ı meşru ilişkileri, temsil ettikleri mitolojik unsurları, heykellerinin tasvirlerini, bunlar için düzenlenen törenleri de en ince ayrıntısına kadar inerek uzun uzun anlatır. Rasih Efendi'nin bunları bu kadar uzun anlatmasının sebebi, kendisinden soğuyan hanımı Saniha Hanım'ı, eskisi gibi kendine bağlamaktır. Yani bunlar arasında yaşanan aşkları ve onların kocalarına yaptıkları ihanetleri anlatarak ona ders vermektir. Anlatılanlar üzerine, Saniha Hanım hatasını anlar ve eskisi gibi kocasını sevmeye başlar. Ona olan sevgisi tekrar ilk zamanlardaki aşka dönüşür. Böylece bu iki sevgili, romanda önemli yeri olan ve vak'ayı teşkil eden, konaktaki Venüs ve Minerva heykelciklerinin mitolojik manasını kendi hayatlarında sergilemiş olurlar.

Mitolojik unsurları birkaç romanında işleyen Mehmet Celâl, bazı kahramanlarını güzellik olarak Venüs ve Zühre'ye benzetir. Mustafa Reşit de romanlarındaki iki kahramanı Venüs ve Zühre'ye benzetir. Samipaşazâde Sezâî ise, **Sergüzeşt**'te Yunan ilâhlarına atıfta bulunur, Herkül'den bahseder.

5. BEŞİNCİ BÖLÜM

5.1.DİNLERİN KARŞILAŞTIRILMASI*

Dinlerin karşılaştırılması konusu sadece Ahmet Midhat'ın romanlarında işlenir. Ahmet Midhat, romanlarında İslâmiyet, Osmanlı ve Türk kavramlarını birbirinden ayırmaz. Üçünü beraber görür. Romanlarındaki birçok kahraman da bu üç durumu temsil ederler. Nasuh Efendi, **Ahmet Metin** ve Subhi Bey bunun bariz örnekleridir. Onun için burada Osmanlı ve Türk unsurları da İslâm kavramı gibi görülüp öyle işlenecektir.

Hasan Mellah ile **Kuzella** evlenmek isterler. Hristiyan olan Kuzella'nın babası **Alfons,** kızını ona vermek istemez. İstememesinin sebebi ise, Hristiyanlığın bu gibi bir evliliğe cevaz vermemesi ve Hasan'ın Müslüman olmasıdır. **Kuzella**'nın başka bir seveni olan Pavlos, bu konuda İslâmiyetin farklı olduğunu ve İslâmiyete göre bir Müslümanın Hristiyan bir kızı almasında dinen bir yasağın olmadığını söyler (113-114). Pavlos, bu durumu öğrendiği halde kızını bir Müslümana vermek istemez. Bunun üzerine **Kuzella**, muallimi **Mari**'yi, bu konuda yardımcı olması için konağa çağırtır, konuyu kendi aralarında konuşur, tartışırlar. Ancak rahibe **Mari** de **Kuzella**'yı **Hasan Mellah**'la evlenmekten dinî bahane ederek vazgeçirmeye çalışır. Ancak **Kuzella**, İslâmiyetin Hz.İsa'yı kabul ettiğini, bütün dinlerin iyiliği emrettiğini ve daha önce pek çok Hristiyan kızın Müslüman erkeklerle evlendiğini "hatta Osmanlı padişahlarının bile" Hristiyan kızlarla evlendiğini ifade ederek fikrinden geri dönmeyeceğini söyler ve iki dinin bu konudaki ortak yönlerini karşılaştırarak anlatır: "Nazarımda edyanın cümlesi insanları bir Tanrının ibadetine davet ediyor ki yeri göğü kâffe-i âlemi o Tanrı yaratmıştır. Hiçbir din yoktur ki Bârî-Teâlâ'yı bizden az takdis etsin. Hiçbir din yoktur ki Bârî-Teâlâ'ya bizden az yalvarsın. Dinlerin cümlesi hasenatı tavsiye seyyiatı menetmiyor mu? Bir din diğerinin aleyhinde olamaz. Bir politika erbabı diğer politika erbabının aleyhinde olur" der ve Müslümanlar, Protestanlar kadar dinimizin aleyhine kıyam ettiler mi? Halbuki biz Protestanları yine tekfir edemeyiz. Müslümanlar dahi Hz.

* İncelediğimiz romanlar içinde sadece Ahmet Midhat, din ve inançların mukayesesini yapar ve her zaman İslâm dininin hükümlerini Hristiyanlık ve diğer dinlerden üstün görür. Bu konuda, Orhan Okay'ın "Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi" adlı eserine bakılabilir (Okay, 1989).

İsa'yı tanırlar" (116) deyince **Mari** "Vakıa hakkınız var tanırlar. Lâkin nikâhınız" ne olacak diye bir soru sorunca **Kuzella,** "Mariciğim! Dinden maksat nedir? Cenab-ı Hakka ve sair inanacak şeylere inanmak ve onları takdis etmek değil mi? Ben nerede olsam bunu yaparım. Hristiyanların başka milletten kocaya varmalarına gelince bunların da birincisi ben olacak değilim. Endülüs tarihinde az İspanyol kızının esamisi görülmez ki Müslüman kocaya varmıştır. Hem de Müslümanlar eğer karıları Hristiyan ise dinlerine asla müdahale etmiyorlar. Ondan sonra şark tarafında İstanbul imparatorları bile Osmanlı prenslerine kız vermiştir. Bu hâl Fransa'da dahi vukua geldi. Hâsılı **Hasan** mı Pavlos mu diyeceğiz beni seven adam muhabbette devam eyledikten sonra ona o kadarcık nazım geçmez mi ki bana itikaden taarruz etmesin?" (117) şeklinde cevap verir. Onu ikna edemeyen Mari'nin canı sıkılır. Bunun üzerine Ahmet Midhat: "Mari bu meselede yalnız dostu şakirdi filanı **Kuzella**'nın emeline hizmet etmeyi göze aldırıp mezburenin din hususundaki hürriyet-i efkâr ve vus'at-ı itikadına biraz canı sıkılmış ve ona bu hâlin müteveffaya muallimesinden geldiğini dahi anlayıp tek âdet yerini bulsun diye ona da bir 'Huda taksîrini af eylesin' demiş idiyse de Müslümanların tezevvüc eyledikleri Nasranî kızlara dince taarruz etmedikten başka hatta zevcesinin dinini muhafazaya bile himmet ettikleri hakkında bazı kitaplarda gördüğü fikralar hatırına vürud ederek zaruri ses çıkaramamış idi" (118) yorumunda bulunur.

Hasan Mellah'ın Marsilya'da gemisine aldığı Madam İlya bir an şehvetine yenilerek gemi kaptanlarından Trillo ile ilişkiye girer. Madam, sonradan çok pişman olursa da iş işten geçmiştir. **Hasan**, Paris'ten döndüğünde Madam'ı üzüntülü bulur. Bunu kocasını bulamadığından zanneder. Ancak Madam'ın asıl üzüntüsü yaptığı günahtandır. **Hasan**'ın bundan haberi yoktur. **Hasan**, Madam İlya'ya dinî bazı öğütlerde bulunarak: "Biz ki Müslümanız Madam bizim dinimizde nedamet ve tövbe ve istiğfar en büyük ibadetlerden addolunur. Siz dahi dindarsınız. Ben sizin kitaplarınızı okudum. Gördüm ki sizde dahi nedamet mucîb-i afv ve safhtır. Hatta değil Cenab-ı Hakk'a adî bir papaza arz-ı nedamet ettiğiniz hâlde dahi muaf oluyorsunuz" (221-222) diyerek iki dinin mukayesesini yaparak ortak yönlerine dikkati çeker.

Ahmet Midhat, Karıkoca Masalı'nda, talâk meselesinden bahseder ve bu konuda İslâmiyetin kadın ve erkeğe boşanma hususunda verdiği hakları Hristiyanlıktan fazla bularak iki dinin bu konudaki farklarına dikkatleri çeker ve bir kahramanına: "Alelhusus hamden sümme şükran bir dine tabiim ki hiçbir hürriyetime duvar çekmediği gibi bu bapta yani keyfim hususunda dahi beni bir daire-i esaret içinde bulundurmuyor.. Kendime karı ederim. Onlar benden ben onlardan usanırsam ve iki taraf razı olursak ayrılabiliriz de. O kendisine daha başka istediği gibi bir koca bulur. Ben de bir karı bulurum. Elhamdülillah Hristiyan değilim ki bir karının esiri olayım veyahut karı benim esirim olsun" (34-35) sözlerini söyletir.

Rakım Efendi'nin evinde güzel Canan'ı gören İngiliz kızları, onu kıskanırlar. Can, belli etmeden hocası olan **Rakım**'ı sevmektedir. Ancak bundan ne ailenin ne de **Rakım**'ın haberi vardır. Günden güne aşkı artan Can, verem olur, günlerce yatakta yatar. Onu kontrol eden tabip Can'ın **Rakım**'ı sevdiğini yaptığı bir deney sonucu öğrenir. **Rakım** eve davet edilir ve ona bu aşk durumu anlatıldığında hem şaşırır hem de böyle bir durumdan haberim yoktur der. Tabip, kızın kurtuluşu için **Rakım**'ın Can ile evlenmesi gerektiğini söyler. Ancak **Rakım**, hem Canan'ı sevmekte hem de Can'la dinleri farklıdır: Tabip, Rakım'a "Sizin dininizin müsaadesi de vardır zannederim. Mister Ziklas ise, serbest bir adamdır" deyince, kızın babası Ziklas, "Ne diyorsunuz Allah'ı severseniz? Ben kızımın Müslüman olmasına da razı olurum. İslâmiyet fena mıdır? Hep bir Allah'a tapmıyor muyuz? Akayidimiz arasında ne kadar fark var ki! İsa ve Meryem dahi bir kızı helâktan kurtarmak için İslâm olmak suretinde tebdil-i mezheb etmesine cevaz gösterir" (126) diyerek bu konuda İslâmiyet ile Hristiyanlık arasındaki birçok şeyin ortak olduğuna dikkatleri çekmiş olur.

Pariste Bir Türk romanının baş kahramanı olan **Nasuh Efendi**, Paris'e geldikten sonra orada birçok Fransızla görüşür, değişik konularda sohbet eder. Kadınlı erkekli bir toplantıda, yabancılar konuklar, Nasuh Efendi'ye İslâmiyetin, dört kadınla evlenmeye cevaz vermesini "sebeb-i hikmetini" sorarlar. **Nasuh,** bunun bir emir değil bir cevaz olduğuna dikkati çekerek (160) eğer bir "Din taaddüd-ı zevcata müsaade vermez ise hükümde tenakuz etmiş olmaz mı? Bizim şeriat-ı Muhammediye şeriat-ı İseviye gibi

insanı insanlığın fevkinde yani melek olarak farz edip de ahkâmını dahi ona bina etmiyor. İnsanın her ihtiyacının önünü açık bırakmağa lüzum görüyor. Eğer bir karı ile mümkün değil iktifa edemeyecek olan erkeğe taaddüd-i zevcat için cevaz göstermemiş olsa idi fuhuş namussuzluk addetmemesi lâzım idi. Böyle olmaktan ise insanı hür bırakıp da mürüvvet-i merdaneye dahi onu terk etmek" (161) gerekecekti ki bunun da fuhşa sebep olacağını söyleyerek İslâmiyetin bu konudaki cevazını savunur ve Hristiyanlıkla karşılaştırır.

İslâmiyette mesuliyet ferdidir. Herkes işlediği suçun cezasını kendi görecektir. Hristiyanlıkta ise babaların işlediği günahların kefaretini çocuklar çeker. Bir gün Nasuh'a, romanın kadın kahramanı Dö Laşen'in, Katrin hakkında, namusça düşük bir annenin kızı olduğunu hatırlatması üzerine: "Vakıa mukaddes İncil'lerde evlât pederin ve validenin günahlarından mesul olacağı yazılmış ise de ben Hristiyan değilim Madam, Müslümanım! Benim kabul eylediğim kitapta hiçbir nefsin nefs-i ahar için mesul olamayacağı yazılmıştır. Hakikat dahi bundan ibarettir zannederim" (179) cevabını vererek iki dinin bu konudaki hükmünü karşılaştırmış olur.

Nasuh Efendi, bir gün **Dö Laşen**'in oturma salonuna gittiğinde orada rahibe olan **Hemşire An**'ı da bulur. **Nasuh, Hemşire An** ve **Dö Laşen** arasında Hristiyanlık ve İslâmiyet arasındaki bazı farklar üzerinde tartışırlar. Nasuh, Rahibe An'a İslâmiyet'in güzelliklerini anlatıp Hristiyanlık ile İslâmiyeti karşılaştırırken onun her hükmünün akla dayandığını ve akla uygun olduğunu savunur. "Hristiyanlığın en büyük senedi nakildir. Hikmet ise akıl ile istidlâl eder. Vakıa din-i İslâmın dahi en büyük senedi nakil ise de muvafik-ı akıl olmazsa hikmet-i İslâmiyyemiz nazarında dahi sened olamaz" (269).

Romanın sonlarına doğru **Nasuh Efendi**, İstanbul'a dönmeye karar verir. Bu isteğini, fakir bir kız olan **Virjini**'ye söyler. **Virjini** ise, kendisiyle hem İstanbul'a gitmek hem de evlenmek istediğini söyler. Karşılıklı olarak yapılan uzun kunuşma arasında iki din arasındaki farklı olan durumlar üzerinde konuşulur. **Nasuh, Virjiniye** "Sen Hristiyan olduğun hâlde seninle tezevvüce benim dinimin müsaadesi vardır. Hatta o hâlde senin Hristiyanlığı muhafazaya dahi dince borçlu olurum" der. Bu hükmün Hristiyanlıkta olmadığını düşünen **Virjini,** "Ne güzel mezhep! Ne büyük hürriyet!" (551) sözleriyle İslâmiyetin bu konudaki cevazına sevinir. Öyle ise birlikte evlenmemize bir mani

kalmıyor der. Ancak Nasuh, Hristiyanlığın İslâmiyeti kabul etmediğini, İslâmiyetin ise onu aslı itibariyle kabul ettiğini söyleyerek Virjini'nin İslâmiyeti kabul etmesini ister. "Ben isterimki bence mukaddes olan sence de mukaddes olsun. Buna mukabil sence mukaddes olan bence de mukaddes olmak şartına hacet yoktur. Zira zaten mukaddestir" (552). Buna mukabil **Virjini'nin** "Ne? Siz Hz.Yesu'u takdis eder misiniz?" sorusuna **Nasuh** "Hay hay! Takdis eylediğim şeriat-ı İslâmiyyenin emri mucibince eğer Hz.Yesu aleyhissalatü vesselâmın bir kelime-i rabbaniye olarak bî-peder Hz.Meryem-i uzerâdan tevlid eylediğini ve Ruhullah olduğunu ikrar ve kendisini takdis etmez isem dinim ahkâmınca küfretmiş olurum. O yalnız Hz. Yesuu takdis ederim. Ondan başka bir şeyi tanımam. Zira Hristiyanlık tarihini bî-tarafane mütalâa eden Hristiyanlar bile tanımazlar ve tanımamak lâzım gelir" (552) şeklinde cevap vererek iki dini karşılaştırır, İslâmiyetin bu konudaki üstünlüğünü vurgulamaya çalışır. Nihayet Virjini İslâmiyeti kabul eder. Nasuh, bundan sonra evlenmeleri için birinci maninin bertaraf edildiğini söyler. İkinci mani olarak "Karındaşlarını ne yapacaksın?" sorusuna **Virjini** "Onları da Müslüman edelim" cevabına itiraz eden **Nasuh** "Yoo!! k! Madem ki Müslümansın. Onun kavaidine dahi ittibaa mecbursun. Müslümanlık vaftiz ile olmaz ki çocukları biz kendi irademizle Müslüman edelim. Müslümanlık ba'de'r-rüşd hüsn-i kabül ve irade-i zatiye ile olur. Binaenaleyh onları Paris'te terk edelim. Yine doğdukları memleketin terbiyesi ve diyaneti içinde büyüsünler" (553-554) sözlerini söyleyerek yine iki dinin karşılaştırmasını yaparak bu konuda İslâmî kuralların Hristiyanlık kurallarından daha üstün olduğunu vurgulamaya çalışır.

Kafkas romanındaki kahramanlardan Batum Kalesi Kumandanının hanımı olan Madam ile Kırım despotu olan Gospodin Santiyanos zaman zaman, Osmanlılar ile Rusya arasında yapılan savaş durumunu değerlendirirler. Sentiyanos konuşmasının bir yerinde Müslümanlığa husumeti olduğunu söylemesi üzerine, Kumandan: "Estağfürullah! Ben Müslümanlığı da Hristiyanlık kadar öğrenmişim tanırım. Asla husumet edilecek bir din değildir. Hatta Müslümanlığın dahi Hristiyanlığa öyle ehemmiyet verilecek kadar husumeti yoktur. Ben politika cihetini düşünürüm politika! Müslümanları Rusya'ya sadakatten meneden şey politikadır ki bu suret onların akayid-i diniyyesi içine girmiş imtizac eylemiş olduğundan ayrılmanın ihtimali yoktur" (54) diyerek iki dinin bu konudaki farklarına değinir.

Henüz 17 Yaşında romanında, kerhaneye düşen **Kalyopi**'nin durumu anlatılır. Bunun yanında, **Kalyopi** ve diğer bazı kadınların maddî durumdan dolayı düştükleri sıkıntılar ve yaşadıkları sefaletler, bir gözlemci kalemiyle aktarılır. Ahmet ve Hulusi Efendi buralardaki rezaletleri ve işlenen günahları görünce Hulusi Efendi'yle bu durumu mütalâa eder. Ahmet Efendi "Ben diyorum ki Türklükte ve İslâmiyette ve Osmaniyette bu müstekreh şey yoktur. Mahza Frenklikten gelmiştir. O şapkalar yok mu şapkalar? İşte onlar herhangi memlekete girmişler ise orada bu murdarlık türemiştir" (112) der. Daha sonra işi İslâmiyet ve Hristiyanlıktaki bazı kanunlara getirerek Hristiyanlıktaki drahoma kanununu eleştirir:

"İslâmda hamdolsun bu habaset ekall-i kılletle azdır. Hatta ahali-i müslime nezdinde mevcut olan fuhşun başlıca mebnası birtakım melain-i nisvanın o yolda zevk aramalarından ibaret olup bu habaseti bir kesb ve kâr ittihaz edenler ise her biri bir memleketten sürülmüş olan dört beş erzil karılardan ibaret olup onlar dahi mezatlık aralarında şurada burada icra-yı mel'anet ederler. Hristiyanlarda ise fuhşun meydan almasına asıl sebep kızların kocaya verilmesi hususunda muhtaç görüldükleri drahoma maddesidir. Bir kız kocasını âdeta satın almalıdır. Parası yok ise koca bulamaz. Bayağı hâli vakti yolunda olan bir Hristiyanın üç kızı oldu mu? Herif battı gitti. Nasda fukara her zaman ağniyadan daha çoktur. İşte drahoması olmayan kızlar bilmecburiye gayr-i meşru yollarda taharri-i huzuzata mecbur olurlar. Eğer Patrikler şu drahoma âdetini fesh edecek olsalar hakikaten bu keraheti azaltmağa büyük bir hizmet etmiş olurlar idi. Bir de şu Hristiyan hanelerinde besilemelik eder kızlar yok mu? İşte onlar dahi kâffeten ve kâmilen kerhanelere namzed demektirler. Bir fakir kız bir haneye besileme gider. Orada bir kaç genç bulunur. Kız bunlarla mercimeği fırına verir. Derken iş duyulur. Kız kovulur. Bir kere ismi fenaya çıkınca başka familyalar bîçareyi kabul etmezler. Anası babası ise fakir! Halbuki kız güzel güzel rubaları süsleri filanları görmüştür. Hevesi uyanmıştır. Binaenaleyh ondan sonra gireceği kerhanedir. İşte bu hâllerin her biri birer hakikattir ki senin gibi bir feylesof bunları asla inkâr edemez" (113).

Karnaval romanının kahramanlarından **Resmi Efendi**, evli olan **Madam Hamparson** ile sık sık görüşür. Bunların bu ilişkileri devam ederken onları kıskanan ve adım adım takip eden **Zekâî**'nin ihbarı ile yakayı ele verirler. Bu olay üzerine Hamparson

Arslangözyan, hanımı Madam'ı kovar. Madam, yaşamını fakir olan Madame Küpeliyan'ın evinde sürdürür. Bütün olanlara rağmen **Madam Hamparson, Resmi**'nin iyileşmesini ve iyileştikten sonra onunla hayatını sürdürmeyi düşünür. Bu olaylar sürerken yazar, Katoliklerdeki talâk durumunu anlatırken İslâmiyetle karşılaştırmasını da yapar.

"Katoliklerin talâk meselesi el-yevm Avrupaca erbab-ı fikr ve izanın gece gündüz iştigal eyledikleri hâlde bir türlü hâl edip bitiremedikleri bir meseledir. Enâcil-i şerife zevc ve zevcenin müfarakatını kat'iyyen menetmiş olduğundan her ne suret ve sebep ve vesile ile olursa olsun zevc ve zevce arasında talâk-ı küllî vukuunu kilise kabul edemez. Katolik mezhebine zâhib oldukları hâlde bazı akvamın kendilerine mahsus âdetleri ve kanunları vardır ki bunlar ruhanîyeten değil yalnız cismaniyeten hüküm ve tesiratını gösterebilirler. Mesalâ Avrupada şehrâh-ı hayatta yekdiğerine ebedîyyen refâkat eylemek üzere rabıta-i nikâhı rabt edenler her nasıl esbaptan neşet eylerse eylesin müfarakat edecek olursa yalnız cismen müfarakat edebilip yoksa nikâh yine akd olunduğu kuvvet üzere bakidir. Yani karı ile koca meskenlerini ayırıp yekdiğerinden ayrılırlar ise de karı hâlâ kocasının zevcesi addolunarak "Madam filan" diye yâd olunur" (236-237). Bu bilgileri veren Ahmet Midhat, Hristiyanlıktaki bu talâk meselesindeki zorluktan dolayı "Kavâid-i Nasraniyyenin işbu ahkâmından ol kadar fenalıklar zuhura gelir ki tarif kabul etmez" der. ve bu konuda uzun bilgiler verir (237-238). Daha sonra Hristiyanlıkta "taaddüd-ı zevcat"ın olmadığından birçok Hristiyanın nikâhsız olarak kadınlarla evlendiğine değinir. Ayrıca, "Bu garabetlerden maada şeriat-ı Nasraniyyede talâkın caiz olmaması daha ne kadar vukuat-ı faciayı mucip olur ki niam-ı celile-i İslâmiyyeden yalnız bu baptaki hürriyet-i nimet-i celilesiyle mütenaim olduğumuzdan dolayı Cenab-ı Hakk'a ne derecelerde teşekkür etmiş olsak yeri vardır. Meselâ bir Katoliğin karısı bir erkeği sevip mercimeği fırına verir. Kocası his edinceye ve iş yüze çıkıncaya kadar bunlar mercimeği mestur olarak fırına verirlerse de herif haberdar olup da karısıyla cismen müfarakat eyledikten sonra Madaması mercimeğini açık olarak dahi fırına verebilir. Ve hâlâ dahi kocasının "Hristiyanlar tabirince" benim diğer mevcudiyeti zevce-i meşruası canı cananı addolunur gider (238). sözleriyle Hristiyanlıktaki bu durumun İslâmiyette olmadığını vurgular. Burada Ahmet Midhat, Hristiyanlıktaki evlilik, boşanma durumlarını anlatırken İslâmiyetle karşılaştırır. Ayrıca Hristiyanlık, dört kadınla evlenmeye cevaz vermediğinden fuhuş olayları ve gayr-ı

meşru durumların yaşandığına değinir. Buna karşılık İslâmiyetin dört kadınla evlenmeye cevaz vermesinden dolayı Hristiyanlıktaki gibi gayr-ı meşru ilişkilerin yaşanmadığına dikkatleri çeker. Hristiyanlığın çok evliliğe izin vermemesini de eleştirir.

Acâib-i Âlem romanın iki vefalı arkadaşı; Rusya'da, **Miss Haft** adında bir İngiliz seyyahı ile tanışırlar. **Miss Haft** ile iyi anlaşan seyyahlar, arkadaş olup seyahatlerine beraber devam ederler. **Subhi** Bey ile **Miss Haft** bekâr; **Hicabi** ise, evlidir. **Miss Haft** ile **Subhi** Bey, zamanla farkına varmadan birbirlerine ilgi duyarlar. Bu nedenle arasıra evlilik, kadın, erkek, boşanma ve bu konuda dinlerin insanlara tanıdığı hakları konuşur tartışırlar. Bu vesile ile iki farklı dine mensup olan bu iki insan, ister istemez dinlerin bu konulardaki hükümlerine değinirler. Bir gün aralarında evlilikle ilgili konuşurlarken **Miss Haft**: "Bizim şeriat-ı Nasraniyyede bir kere teehhülden sonra bir daha ayrılamamak mecburiyeti ne kadar facialara sebep oluyor (97) deyip Hristiyanlıktaki bu hükmü tenkit ettiği gibi "Sizin şeriat-ı Muhammediyyede erkek her ne zaman ister ise zevcesini tatlik edebildiği hâlde kadın her ne zaman ister ise ayrılamamak mecburiyeti ne büyüktür!" (97) şeklinde İslâmiyetteki tek taraflı olan boşanma durumunu da eleştirince **Subhi:** "Amma buna nasıl bir karar vermek lâzım olduğunu benden sual eder iseniz bir cevap vermekte mütehayyir kalırım. Zira kadın ile erkek ikisi birden yekdiğerinden soğuyup ayrılmağa rıza gösterebilecekleri bir hâle ender olmak üzere hüküm verebilirim. Ya ikisinden birisi hâlâ diğerini sevdiği hâlde diğeri kendisini red ve tard eder ise? Muhabbet âleminde matrud olan bîçaresinin ye'si kadar acı bir şey tasavvur olunur mu? Amma diyeceksiniz ki diğerinin onu red etmesine meydan vermeyelim. Mürüvvet-i beşeriyye tarafından bu babta o adama bir mecburiyet hasıl ettirelim. Ya insan sevmediği bir zat ile refakate mecbur olur ise bu mecburiyet diğerinin ye'sinden daha az faci'mi olur?" (97) şeklinde konunun yorumunu yaparak İslâmiyetteki cevazı daha haklı bulur.

Üç seyyah, Rusya'nın Harkof şehrine geldiklerinde şehrin birçok tarihî yerini gezdikten sonra Mecusîlere ait bir dinî mabedi de ziyaret ederler. Bu vesileyle üç seyyah; Hristiyanlık, Yahudilik, Mecusîlik, Müslümanlık ve bunların insanlara tanımış olduğu haklar ve özgürlükler üzerinde konuşup tartışırlar. Bu mabedi ziyaret ederlerken Subhi Bey Mecusîlerin din hususunda mutaassıp olduklarını söyleyince itiraz eden **Miss Haft**: "Hayır efendim! Mecusîler taassup ne olduğunu hemen hatırdan bile geçirmezler idi.

Fakat onları biz bozmuşuz. Protestan misyonerleri Katolik cizvitleri ve sair Hristiyanlık münadileri her ne zaman Mecusîler ile mülakat etmişler ise herifleri butlane-i dinlerinden dolayı istihzadan başka bir tavırda bulunmamışlardır. Burası ise Avrupa'nın sair tarafları kadar serbest bir memleket değildir. Her sene salîb-i İsa yortularında buralarca Yahudilerin ömürleri tehlikede kalıp binlerce Yahudi dayak yer. Birçoğu mecruh ve bazıları maktul dahi düşer. Halbuki bizim yani Nasranilerin aslımız Yahudi olduğunu ve elimizde Tevrat ve Zebur dahi bulunduğunu düşünmeli de taassup ve cehalet bizi Yahudiler hakkında bu mezalimi ikâa sevk eder ise Putperestler hakkında ne derecelere kadar şedit olacağımızı anlamalı. Binaenaleyh Çinlileri tayip etmeyiniz" (102) açıklamasıyla Hristiyanların dinî tassubuna değinir, onların bu hâlini eleştirir.

Bunun üzerine **Subhi:** "Öyle ise **Miss**! Devlet-i Âliyenin edyan-ı saire erbabına verdiği hürriyeti tahsin edersiniz ya?" şeklinde bir soru yöneltince **Miss** "Ona ne şüphe! Hem Devlet-i Âliye bu hürriyeti âleme karşı iftihara medar olsun diye bir suret-i riyakâranede vermiyor hem de şimdi vermiş değildir. Mine'l-kadim vecden umumu mesut etmek için vermiştir. Devlet-i Âliyede kadim olan şeylerin kâffesi muvafik-ı akıl ve hikmet ve mutabık-ı kavanin-i medeniyyettir. Fakat şimdilerde Avrupa ukalası akıl öğretelim diye kendi bildiklerini icra için Osmanlılara meydan vermiyorlar da onun için mesail-i siyasiyyeyi Arap saçına çeviriyorlar (102) der. Bu cevap iki Osmanlı seyyahını memnun eder. Miss Haft'a teşekkür ederler. Sözlerine devam eden **Miss** "Doğrusu ya! Müslümanları ve bilhassa Osmanlıları tanımazdan mukaddem onların pek de lehinde değil idim. Fakat şimdi birazcık tanıdığım hâlde kendilerini pek beğendim. Hem bu muhassenât size kavmiyetten ziyade diyanetten geliyor. Zira akvam-ı İslâmiyyenin hemen cümlesinden Hristiyan veyahut Putperest olanları da vardır. Meselâ Müslüman Arnavut olduğu gibi Hristiyan Arnavut dahi var. İkisini mukayese edecek olursak mürüvvet-i insaniyece Müslüman Arnavudu pek çok ziyade buluruz. Müslüman Arap ve Hristiyan Arap arasındaki fark dahi bu nispettedir. Hint ve Çin tarafına geçelim: Oralarda Hristiyanlar Mecusîleri kendi dinlerine davet hususunda bunca teşvikat icra eyledikleri hâlde bir Mecusînin Hristiyan olması âdeta nadirattandır. Fakat pek çok Mecusîlerin davetsiz teşviksiz Müslüman oldukları görülür" (102) açıklamasını yaparak bu dinleri karşılaştırır ve İslâmiyetin yanlış anlaşıldığına dikkati çeker. Burada **Miss Haft**, Osmanlıların diğer dinlerde olan insanlara iyi davrandıklarını ve onların

hürriyetlerine dokunmadıklarını söylemesi ve bu durumun inançlarından kaynaklandığını vurgulaması iki Osmanlı seyyahını memnun eder.

Rusyadaki araştırma ve incelemelerini tamamlayan bu üç seyyah, seyahatları sonunda bir İngiliz "araştırma ve inceleme" gemisiyle Londra'ya doğru yollarına devam ederler. Yolda **Miss Haft** ile **Subhi** arasındaki aşk ve sıcak münasebetler gittikçe artar. Evlenme konusunda kararsız olan **Miss Haft**, ayrılığın yaklaştığını hissedince **Subhi** ile evlenmeye karar verir. Sonra, Protestanların bu konudaki cevazını öğrenmek için gemi kaptanından bazı bilgiler almaya çalışır. Ancak İngiliz olan kaptan bu evliliğe pek taraftar olmadığından böyle bir cevazın olmadığını söyler. Hicabi, **Miss Haft**'a böyle bir durumu kaptana neden sorma ihtiyacı duyduğunu sorunca **Mis,** "Geçenlerde **Subhi Bey** ile bu bahse girmiş idik. Şeriat-ı İslâmiyyede kitap sahibi olan kızların yani Yehud ve Nasara kızlarının kendi dinlerinde bulundukları hâlde daire-i nikâh ve tezevvüce alınmaları için müsaade bulunduğunu söylemiş idi. Bu müsaadenin pek ihrârâne bir müsaade olduğunu ben de tahsin eylediğim hâlde bizim kavanin-i diniyyemizde böyle bir müsaade olup olmadığını sualim üzerine **Subhi Bey** bir cevâb-ı kat'î veremeyip fakat zann-ı galibine göre müsaade olduğunu dermeyan etmiş idi de kaptan efendiye onun için müracaat ettim" (270-272) der. Böylece nikâh, farklı dinde olanların evlenmeleri, dinlerin bu konulardaki hükümleri anlatılarak bazı karşılaştırmalar ve dinler arasındaki görüş ayrılıklarından bahsedilmiş olur.

Hayret romanında, Hintli aile ile hayatını sürdüren **Sarpson** adında bir kişi de bulunmaktadır. **Safakok Sanç**'ın kızı **Mihriban**'ı ve malını elde etmek için her sahtekârlığı yapan **Sarpson**, aile içinde önemli bir güce sahiptir. Hintli aileyi ve inançlarını bilen ve onların kızı olan **Mihriban**'la evlenmeyi plânlayan **Sarpson**: "İffet hususunda Hintliler bizim Avrupalılara asla makis değildirler. Bizim Avrupa'da ömürlerini Hazret-i Meryem'e vakfeden kadınlar bile ümmî İsa'nın huzuruna yüzleri kızarmaksızın çıkamazlar. Hintlilerde ise mabutlarından herhangi birisine vakf-ı vücut eden kızlar ömürlerinin sonlarına kadar verdikleri ikrarı ihlal etmezler" (95) açıklamasını yaparak hayret eder. Böylece Hristiyan ve Hinduizmin din adamlarının durumunu karşılaştırır.

Romanın kahramanı **Mirza İsmail**, Napoli'deki tiyatro salonlarında, ruhlarla görüşmesi, gaipten haber vermesi, kendisine daha önce İstanbul'da hırsızlar tarafından imzalatılan mektuptan bahsetmesiyle Safakok Sanç'ın kafası karışır. Yanında gezdirdiği Brahman'a; İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudiliğin bu konulara bakışıyla ilgili sualler sorar. Sahte bir Brahman olan Gandazib; İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudilikte de ruhlarla görüşmenin olabileceğini söyler. Ancak, bu dinlere mensup olan insanların, Brahma'ya inançları olmadıkları için onların "ervah-ı tayyibe" (kötü ruhlar) ile değil "ervah-ı habise" yani kötü ruhlarla görüşebileceklerini söyleyerek her zaman olduğu gibi, inançlarına safiyane bağlı olan **Safakok**'u kandırır (131-132). **İsmail Azmi**'nin ilk sevgilisi **Anser, Sarpson**'un kendisini Hindulara bir Brahman olarak tanıttığını ve Hintlilerin de onu öyle bildiklerini söyler. Ayrıca: "Hindistanın Brehmenleri öyle bizim Avrupa'nın papazlarına mukayyes olmayıp gerçekten dünyanın zevk ve sefasından el çekmiş ve her veçhile cihanın emniyetini kazanmış" (386) tırlar sözleriyle Hindistan'ın Brahmanları ile Avrupa'nın papazlarını karşılaştırır.

Arnavutlar Solyotlar romanındaki olaylar içinde sürekli Müslüman olan Arnavutlar ile Hristiyan olan Solyotlar arasında barışı sağlamaya çalışan **Rüstem**; Solyotlar'a birçok faydası olur. **Eftimi** adındaki Solyot kızı, **Rüstem**'i sever, ancak **Rüstem**'in Müslüman olması onu düşündürür. Konuya değinen Ahmet Midhat: "Vakıa onun Müslüman olmasını en büyük bir kusur addetmek istedi ise de kendisi Hristiyanlıktan bî-haber olarak iki dinin farkı ne olduğunu bilmediğinden ve onun nazarında Müslümanlığın en büyük fenalığı Hristiyanları öldürmekten ibaret bulunduğu" (63) açıklamasını yapar. Solyotların ileri gelenlerinden Lambro Çavellas da **Rüstem**'in onlara yaptıkları iyilikler karşısında mahçup olur. Çavellas'ın oğlu Fotos ve sevgilisi Maryola ile de samimîyetini ilerleten **Rüstem**, onlarla devamlı beraber olur. **Rüstem** ile **Eftimi** arasında gerçekleşecek evlenmeye bunlar da karşı çıkarlar. Maryola, bir gün **Rüstem**'e bu evlenmenin önündeki en büyük zorluğun farklı dinde olmalarını gösterir. Ancak **Rüstem**, İslâmiyette böyle bir sakıncanın olmadığını onlara da anlatır. "Şimdiki hâlde yalnız şunu hem de pek ciddi olarak sana söylerim ki ben Müslüman ve **Eftimi** Hristiyan olduğu hâlde nikâhlanmak için bizce hiç mani yoktur. Amma **Eftimi** için bu mani vardır. Zira Müslüman imamı ikimizin nikâhını kıydığı hâlde bir papaz bu nikâhı kıymaz" (73) diyerek bu konunun mukayesesini yapar. Daha sonraki konuşmalarda **Rüstem**, Eftimi'ye İslâmiyetin bu konuda cevaz verdiğini anlatır ve onu ikna eder.

Yazar ise, "Bu mülakatlarda âşık ve âşıka arasındaki ihtilâf-ı mezhepten arız ve amik bahsedildi. **Rüstem** bir Nasraniyyeyi tezevvüc hususundaki ahkâm-ı İslâmiyyeyi kıza gayet ciddi bir tavır ile anlattı ve İslâmın nikâhı Hristiyanların kilise merasimine nispetle ne kadar sade ne derecelerde tabiî bulunduğunu etrafiyla tefhim eyledi" (106) açıklamasını yapar.

Müşâhedât romanındaki yabancı kahramanlardan Antuvan Kolariyo, Novart adında bir aşüfte kadınla evlenir. Ancak Novart onu aldatır ve başka bir erkekten hamile kalır. Antuvan Kolariyo, bunu öğrenince şaşırır ve ne yapacağına bir türlü karar veremez. Hristiyanlık kurallarına göre boşaması da mümkün değildir. Ayrıca başkalarına karşı rezil olmak da istemez. Mecburen onunla beraber yaşamak zorunda kalır. İlişkilerini keserek aynı evde yaşamaya devam eder. Bu vesile ile **Refet**, **Agavni, Siranuş** ve **Ahmet Midhat**; bir yemek toplantısında, dinlerde boşanma konusunu tartışırlar. Farklı dinlere mensup olan bu kahramanlar Hristiyanlıktaki boşanma ile İslâmiyetteki boşanma durumlarını karşılaştırırlar. Yazar Hristiyanlıktaki boşanmanın önüne konulan zorlukları eleştirirken bu konudaki İslâmî hükümleri savunur (108).

Agavni ve Feride'nin ölümlerinden sonra yalnız kalan **Siranuş** ile **Refet** daha da sık görüşür, beraber olurlar. Dolayısıyla daha önce de birbirlerini seven bu iki cömert arkadaşın sevgileri, gün geçtikçe artar. Durum böyle olunca bundan sonraki konuşmaların büyük bir kısmını farklı dinde olanların evlilik durumu oluşturur. Bu konuda fikrine başvurdukları kişi ise, yazarın kendisi Ahmet Midhat'tır. Ahmet Midhat, Hristiyan olan **Siranuş** ile Müslüman olan **Refet**'in evlenme durumları hakkında dinleri farklı da olsa İslâmiyete göre Müslüman bir erkeğin farklı bir dinde olan kadınla evlenebileceğini söyler (268-272). Hristiyanlıkta olmayan bu cevaz en çok Siranuş'u sevindirir.

Siranuş'un babası, kızını Ermeni terbiyesine terkettikten sonra Tunus'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. Ölümünden önce **Siranuş**'a bir vasiyetname göndererek mal varlığını kızına bırakmıştır. Tunuslu Ali Osman Topuz, yazdığı uzun vasiyet mektubunda kızının Müslüman olmasını arzu eder. Bununla beraber, İslâmiyette, zorlamanın olmadığını belirtmek için onu serbest bırakır. Burada İslâmiyet ve diğer dinler hakkında da bazı bilgiler vermiştir. İslâmiyet, Hristiyanlığı aslı itibariyle

içermektedir. Kızının Müslüman olmasını arzu eden baba, mektubunda bunu da belirtmektedir (294-296).

Bu vasiyet mektubu üzerine yazar ile **Siranuş** arasında uzun bir konuşma gerçekleşir. Ahmet Midhat değişik sorularla Siranuş'un Müslümanlığı kabul ediş sebeplerini öğrenmeye çalışırken Siranuş: "İhtidama sebep pederimin vasiyetnamesi olamaz. Zira ne kadar kâmil bir adam olduğu işte sözlerinden anlaşılıp duran pederim ihtidayı bana bir mecburiyet-i kat'iye olmak üzere tarh etmiyor. Validemin mezhebinde kaldığım hâlde de izzetime dua ederek beni takdis eyliyor. **Refet** ile izdivacım dahi ihtidaya sebep tutulamaz. Çünkü **Refet**'in beni şu hâl-i Nasraniyyetim ile tezevvücüne cevaz vardır. Bu hâlde ben ihtida eyliyor isem mahza şevk-i mahsusumla ihtida eyliyorum. Hem siz bu meseleye dair bana söylediğiniz sözleri unuttunuz mu? İhtida bir başkası tarafından bende ika edilecek bir hâl değildir. İhtida doğrudan doğruya bende vuku bulacak olan ve hatta işte vukua da gelmiş olan bir hâldir. Sizler yalnız bu hâle şahadet edeceksiniz ve bana usul ve erkânı talimde bulunacaksınız. Pederimin vasiyetnamesinden bu hükmü de ifaya gördüğüm lüzum ve ihtiyaç kendimi levâzım-ı diniyyece cehaletten kurtarmış olmak içindir. Yoksa insan Müslüman edilmez. Müslüman olur" (311). Onun Müslüman olması konusunda samimiyetini öğrenen Ahmet Midhat onu tebrik eder.

Ahmet Midhat, **Ahmet Metin** romanında, kadınlarla ilgili bilgiler verirken birçok şark kadını ile garp kadınını ahlâk yönünden karşılaştırır. Şark kadınının garp kadınına göre daha iffetli olduğunu söyler ve İslâmiyetin kadına verdiği hakları Hristiyanlığın verdiği haklardan fazla görür: "Avrupa medeniyetinin mertebe-i kemaline vusul ile müftehir olan yerlerde cümle-i fezail-i maneviyyeden olmak üzere nisvan hakkında edilen hürmetler, riayetler, tazimler, tekrimler nazar-ı gıptamıza arzolunmakta iseler de bunlarınkine ve hakikatine vâsıl olmuş bulunan bir Osmanlı hanımı tazim ve tekrimin o türlüsünü şan-ı mukaddes-i nisvanisine hiç de lâyık bulmaz. Onların şeriat ve kanunları nazarında nisvan için tayin olunmuş bulunan hukuk-ı sahiha ve ciddiye bizim şeriat ve kanunumuzdaki hukuktan nakıstır. Erkeklerden gördükleri temellük ise derecesi ya asaletlerine ya servetlerine ya hüsünlerine, gençliklerine göre artmak eksilmek suretinde bir nezaket-i sathiyeden ibaret olup ona kapılan kadınların bilahare mutazarrır ve mahcup kalmaları pek mümkündür" (155).

Ahmet Midhat, **Neofari**'nin Paris hayatına ve onun Akilo ismindeki yaşlı birisiyle evlendiğine değinir. Bu arada sözü Avrupa medeniyetine getirir ve bu medeniyetin iyi taraflarıyla beraber sefahat yönünden iyi olmadığını söyler. Bu konulara değinirken Batı medeniyetinin hakkının yenmemesi gibi bir endişe taşıdığından: "Zira Avrupa medeniyetinin maneviyatça pek büyük fenalıkları varsa da bunlar amîm değildirler. Ne kadar da fezail-i sahiha vardır ki insan hayran kalır" (163) sözlerini söylemek zorunda kalır. Ahmet Midhat diğer romanlarında da bu endişeyi taşır. Ayrıca papazları çok eleştirdiği zamanlarda da bu endişeyi taşıdığından, bazı iyi papazların da olduğunu vurgular.

Akdeniz Adaları arasında seyahatini sürdüren **Ahmet Metin**, hemen hemen her konuda bilgi sahibidir. Sohbetler esnasında bunu farkeden **Neofari**, onun bilgisine hayran olur ve biraz da ilgi duyar. **Neofari** birçok konuda olduğu gibi evlenme ve boşanma konusunu da **Ahmet Metin**'e sorar. İslâmiyette, tek taraflı olarak erkeğin kadını boşamasını tenkit eder. Bunun üzerine **Ahmet Metin**, bunun tam tersini savunur ve asıl tenkit edilecek konunun Hristiyanlıktaki boşanamama durumu olduğunu söyler. Fikrini ispat etmek için birçok örnekler verir (182-183). Gemide, yirmi altı yirmi yedi yaşlarında bulunan hesap memuru Süreyya ile hizmetçi kız Vasiliki, birbirlerini severler ve bazen gayr-ı meşru görüşürler. Yazar, bu vesile ile araya girerek dinlerde zina gibi günahların cezalarından uzunca bahseder (467-468). **Ahmet Metin**, uğradığı yerlerde sanat eserlerini, sarayları, kiliseleri, kütüphane ve müzeleri gezip görür ve bu arada İslâm medeniyeti ile Batı medeniyetini karşılaştırır (480-481).

Şirzad, daha önce, adadan kurtulurlarsa **Roza**'yı annesine teslim edeceğine dair yemin etmiştir. Aydınoğullarına ait kafile vasıtasıyla kurtulan bu iki felâketzede, Roma'ya giderler ve **Şirzad**, yeminini yerine getirmek için kızı annesine teslim etmek ister. **Roza**, annesine yazdığı mektupta **Şirzad**'ı ve dolayısıyla da Müslümanlığı öven sözler yazmıştır: "Zira bunca fenalıkları bize hikâye ederek âdeta vahşîliklerine ikna edilmiş bulunduğumuz Müslümanların birisinden yani bu **Şirzad**-ı Selçukiden gördüğüm sadakat ve safvet-i fevkalbeşeriyyeyi ne Hristiyanlarda ne de sair hiçbir kimsede görmek mutasavver olamayacağından eğer bu adama benim yüzümden bir ziyan gelecek olursa emin olunuz ki gözlerinizin önünde kendi canıma kıyarak sizi mağrukiyetimden daha müthiş bir mateme dûçar eylerim" (662) der.

Ahmet Metin seyahatini tamamladıktan sonra yine İtalya ve Yunan adaları arasından İstanbul'a dönerken gemisindeki hesap memuru Süreyya ile hizmetçi kız Vasiliki'yi nişanlar. Hristiyan olan **Neofari**, bunların farklı dinde olduklarını söyleyerek bu evliliğin nasıl gerçekleşebileceğini **Ahmet Metin**'e sorunca o, "Bunda hiçbir günah-ı müşkülât olamaz. Vasiliki İslâmiyeti kabul ederek pek güzel bir Hidayet Hanım olamaz mı? Velev ki ihtida etmesin. Nasrani kaldığı hâlde dahi bir Müslümanın kendisini meşruan tezvic etmesine hiçbir mani yoktur (695) diye cevap verir. Ancak **Neofari**, yine de pek ikna olamaz. Bunun üzerine **Ahmet Metin**, İslâmiyetin kadına verdiği hukukî durumlar, Müslüman bir erkeğin farklı bir dinde olan bir kadınla evlenmesinde herhangi bir sakıncanın olmadığı, İslâmiyetin dört kadınla evlenmeyi hoş görmesinin hikmetlerinden, Avrupadaki aile yapısından bahseder ve bu durumları karşılaştırır (696-698). Anlatılanlar üzerine **Neofari** de ikna olur. **Ahmet Metin**, sözlerine devam eder. İslâmiyetin kadınlara verdiği haklar ile Müslüman şarkın aile yapısını, Avrupa aile yapısıyla karşılaştırınca Müslümanların kadınlara verdiği haklara **Neofari** hayret eder. Bu durumları bilmediğini söyler. Bunun üzerine **Ahmet Metin**, Garp müsteşriklerinin kasıtlı olarak Şark ve Müslüman devletlerini kötü göstermeye çalıştıklarını söyler ve: "Elyevm müsteşrikler İslâmiyete dair birçok doğru malûmat peyda ve neşr eyledikleri hâlde Avrupa ezhan-ı enzârı bu doğruları yalandır diye telâkki ederek evvelki yalanları doğrudur diye kabul ve muhafazada ısrar eylemekte idiler. (...) Siz şarklı ve Müslüman bir familya suretinde müteşekkil olsanız bakınız nasıl olur idiniz. Zevciniz ile çocuklarınız ile bir konakta müctemi bulunur idiniz. Kocanızın bir veya bir kaç kadın daha tezvic etmeyeceğinden emin bulunur idiniz..." (698-700) açıklamasını yapar.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat, birçok romanında, özellikle İslâmiyet ile Hristiyanlığın mukayesesini yani karşılaştırmasını yapmaktadır. Bu karşılaştırmayı yaparken hiçbir zaman katı bir Müslümanlık tavrı takınmaz. Romanlarının bütününde idealize ettiği kahramanlar ve bunların vak'a içindeki tavırları; Müslüman, Türk ve Osmanlı düşünce ve hareketinin temsilcisidirler. Karşılaştırma yaparken İslâm lehinde ve Hristiyanlık aleyhinde görünmenin yanında, daha çok Hristiyanlığa karşı İslâmiyetin savunmasını yapar. Ona göre, Avrupalıların İslâmı itham etmelerinin sebebi papazların ve kilisenin baskısından kaynaklanmaktadır. Yoksa İslâmı, İslâm dünyası içinde tanıyan ve yaşayan Batılılar onun büyüklüğünü taktir ederler. Bu durumu başta **Acâib-i Âlem** romanındaki

Hristiyan olan Miss Haft'a söylettiği gibi diğer bazı yabancı kahramanlara da söyletip tastik ettirir.

Ahmet Midhat, İslâmiyet ile Hristiyanlığı karşılaştırırken, İslâmiyetin müsamahasını her vesile ile vurgularken, Hristiyanların taassubuna da dikkat çekmeden geçemez. Bu konuda da özellikle Katolikleri hem katı hem de müsamahasız bulur. Yine karşılaştırma yaparken İslâmiyetin evlilik konusundaki müsamahası ile Hristiyanların taassubuna geniş yer verir. Birçok romanında, Müslüman kahramanları Hristiyan kızlarıyla evlendirirken bu konudaki İslâmiyetin toleransına dikkat çeker. Boşanma konusunda da İslâmiyetin cevazını Hristiyanlıktaki durumla karşılaştırır. Bu konuda da yine Katolikleri çok katı bulur. Kilisenin drahoma kanununu eleştirir. Romanlarında kadın konusunu da işleyip karşılaştıran Ahmet Midhat, kadının din ve ahlâk yönüne dikkati çeker, Şark kadınını Garp kadınından daha iffetli bulur. İslâmiyetin kadına verdiği hakları fazla bulurken Hristiyanların kadınlara verdiği hakları az bulur.

Ahmet Midhat, dinleri karşılaştırırken İslâmiyetin, aslı itibariyle Hristiyanlığı kapsadığını vurgular. Çok evlilik konusunda İslâmiyete yöneltilen tenkitlere cevap verir. Yine ona göre Hristiyanlığın en büyük senedi nakildir. İslâmın ise, en büyük senedi nakil ise de "Bir şey akla uygun olmazsa İslâmiyet nazarında delil" kabul edilmez. Ahmet Midhat'ın dikkat çektiği konulardan birisi de İslâmiyeti kabul edenlerin zorlanmadan kendi isteklerine bırakılmalarıdır. Ahmet Midhat, İslâmiyet ile Hristiyanlığı her vesile ile karşılaştırdığı hâlde, romanlarında yer verdiği Yahudilik, Mecusîlik ve Hinduizm hakkında pek yorum yapmaz. Mecusîlik hakkındaki fikri ise, hep müspettir.

SONUÇ

"1872-1896 Yılları Arasındaki Türk Romanında Din Duygusu, Dinler ve İnançlar" konusunda yaptığımız çalışmayı kategorik olarak ön söz ve girişten sonra beş bölüm ile sonuç ve bibliyografya bölümlerinin dışında, elliden fazla farklı konu içinde inceledik. Bu çalışmadan elde edilen sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

Tezimizin Ön Söz'ünde çalışmamızın hedeflerini ve uyguladığımız usulü belirledik.

Giriş'te, din duygusunun insan ve toplum hayatındaki durumuna işaret ettikten sonra güzel sanatların özellikle şiirin-edebiyatın oluşup gelişmesinde dinin, dinî ritüellerin payını ve yerini göstermeye çalıştık. Sosyologların hemen büyük bir kısmı sanatın menşeinin din olduğu sonucuna varmışlardır. Eski Türk Şiiri de aynı şekilde Şamanların ayinlerinde okudukları dualardan çıkmıştır. Türkler Müslüman olduktan sonra da edebiyatlarında din ve din duygusunu işlemişlerdir. Bu devirlerdeki klasik edebiyatımızda din, Allah'a iman ve peygamber sevgisi önemli bir yer tutar. Tevhit, münacat, naat, hilye, miraciye, mevlit, siyer gibi müstakil edebî türlerin kaynağı, konusu hep dindir. "Lâdinî" kabul edilen eserlerde bile bir yığın dinî motif vardır. Yine Giriş'te Osmanlı Devleti'nin gerileme ve yıkılma döneminde insanımızın yaşadığı medeniyet krizi ve bunun sonucunda dine karşı ortaya çıkan tavırlar söz konusu edilmiştir. Tanzimat'tan sonraki edebiyatımızdaki en önemli değişme, roman nevinin gelmesidir. Bu romanlarda medeniyet krizinin bir sonucu olan din duygusundaki sarsılmanın ne ölçüde yer aldığı sorusunu sorduk.

Tezimizin birinci bölümü din duygusu ve inanma ihtiyacının romanlarda tezahürlerine ayrılmıştır. Burada kronolojik olarak -burada yazarların ilk eserlerinin kronolojide yer aldığını, aynı yazarın bundan sonraki eserlerinin geldiğini tekraren belirtelim- bütün romanlarda din duygusu ve inanma ihtiyacını teker teker ve olaylara bağlı olarak tespit ettik.

Bu dönemdeki yazarlar içerisinde Ahmet Midhat ve Mizancı Murat, din duygusuna daha fazla yer vermişlerdir. Ahmet Midhat'ta, Hristiyanlık da üzerinde durulan konulardandır. Onda geniş bir dinî yelpaze ve özellikle Hristiyanlık ile İslâmiyet

karşılaştırması vardır. Mizancı Murat ise, ideolojik bir şekilde İslâm dinine yaklaşmaktadır. Romancılarımız, daha çok kahramanlarının din duygularını gösterecek sözlerine yer verirler. Bilhassa Ahmet Midhat Efendi, kahramanlarına müntesibi oldukları dini, tabiatıyla daha çok Müslümanlara, İslâmiyeti müdafaa ettirme yoluna gider.

Hristiyanlıkla İslâmı karşılaştıran, İslâmiyetin üstünlüğünü anlatan müstakil eserler de yazan Ahmet Midhat, bu düşüncelerini romanlarında da sergiler. Yalnız hayata tutulması bir ayna olarak kabul edilen romanlarda dinî hayatın tezahürlerini yeterince ve gereğince göremeyiz. Diğer taraftan, Ahmet Midhat'ın **Karıkoca Masalı**, Mustafa Reşit'in, **Neyyir**, **Lorans** ve **Pembe Ferâce** romanlarında hemen hiç bir din duygusuna rastlamayız. Ayrıca burada şunu da belirtelim ki romanlarımızdaki din duygusu giderek azalmıştır.

Tezimin ikinci bölümü semavî dinlere ayrılmıştır. Burada sıklığı göz önünde bulundurarak İslâmiyete öncelik verdik. İslâmiyet, çok geniş bir kavram ve anlayıştır, çeşitli cepheleri vardır. Bu bakımdan romanlarda yer alan konulara göre burada alt başlıklar yaptık. İlk başlığımız Allah'a iman ve onun varlığını birliğini kabul etmedir.

Genel olarak bu husus, sıkıntıdan sonra Allah'a sığınma, dua etme, beddua etme, teselli verme, teselli bulma, Allah'tan korkma, Allah'ın her şeyi bilmesi, Allah'ın muhtaç olanlara ve zor durumda kalanlara yardım edeceği inancı, kötülük yapanların Allah tarafından bu dünyada bile cezasız kalmayacağı inancı, Allah'ın birçok şeyi hikmetli yaratması, tabiattaki varlıkların hikmetlerini düşünerek Allah'a hayran olma, gibi konular etrafında tezahür eder.

İslâmiyette imanın şartlarından birisi olan melek, romanlarda fazla işlenmemiştir. İşlendiği durumlarda da genellikle güzellik ve ahlâken onlara benzetilme, kusursuzluk, onlara hesap verme, insanların günahlarını kaydetme unsuru olarak anılırlar.

Kur'an'ın: "İbadet niyetiyle ezberlenmesi, ölüm esnasında ve mezar başında okunması, bazı olaylarda görüşlerini kuvvetlendirmek için ondan ayetler nakledilmesi, güzel okunduğunda insanların hoşuna gitmesi, dua niyetiyle okunması, teselli vermek

amacıyla ayetler nakledilmesi, dinî hükümleri ihtiva eden kitap olarak görülmesi ve onun üzerine yemin ettirilmesi" gibi özellikleri ön plâna çıkar.

Peygamberler konusuna, en çok Ahmet Midhat Efendi yer verir. Mehmet Celâl ve Vecihî ise konuya sadece değinmekle yetinirler. Genel olarak bakıldığında Ahmet Midhat, romanlarında peygamberlerden bahsederken; bazen bir mitolojik olay olarak değinirken bazen de onların yaşadıkları mekânlardan bahseder. Ayrıca yeri geldiğinde onlardan sözler nakleder. Bazen de onların, putlara tapan kavimlerle yapılan mücadelelerine değinir. Bazı romanlarda da özellikle bazı erkekler bir motif olarak Hz. Yusuf'a benzetilir.

Ahirete iman genel olarak, "sıkıntıdan dolayı âhirete sığınma, âhiretin varlığı düşünülerek teselli bulma, haksızlık yapanların âhirette ceza görecekleri düşüncesi ve iyilerin mükâfatlandırılacağı inancı, kıyamet, cennet ve cehennem" şeklinde tecelli eder.

İslâmiyette imanın altıncı şartı olan kaza ve kader konusu da romanlarda işlenir. Genel olarak konuya baktığımız zaman, başa gelen hadiselerde kaderdir deyip Allah'a sığınan kahramanlar olduğu gibi buna itirazı olan kahramanlar da bulunur. Ayrıca başa gelen hadiselerde kadere itirazı olan bazı kahramanlar uyarılır. Bir de teslimiyetçi olan bazı kahramanların bu yanlış anlaşılan kader anlayışları tenkit edilir.

İncelenen romanlarda namaz ve namazla ilgili unsurlar fazla işlenmemiştir. Konuyu bütün olarak ele aldığımızda namazla ilgili unsurlara: "ezan okuma, mescit ya da cami yapma, camide namaz kılma, resim bulunan evde namaz kılma durumu, evlenen bazı kahramanların gerdekten önce namaz kılması, birkaç yerde cenaze ve vakit namazı kılma, bir seferinde teravih bir seferinde de cuma namazı kılma" şeklinde rastlanır.

İslâm devletlerinde, özellikle Türkler arasında yaygın bir âdet olarak devam ettirilen mevlit okuma ya da okutma unsuruna Ahmet Midhat'ın sadece iki romanında temas edilir.

Semavî bir din olan İslâmiyette, birçok mezhep olduğu hâlde incelenen eserlerde Cezmi'nin dışındaki romanlarda konuya değinilmemiştir. Cezmi'de ise, mezhep konusu, siyasî olarak sadece Sünnî-Şiî mücadelesi şeklinde görülür.

Ahmet Midhat'ın dışındaki romancılar, eserlerinde din değiştirme ve İslâmiyetin hoşgörüsü konusuna -Mehmet Celâl hariç- değinmezler. Ahmet Midhat ise, diğer unsurlara göre, din değiştirme ve İslâmiyette hoşgörü konusuna fazlasıyla yer verir. Ahmet Midhat bu konuyu işlerken İslâmiyet, Osmanlı ve Türk kavramlarını aynı görür ve birbirinden ayırmaz. Hemen hemen her romanında İslâmiyetin Hristiyanlıktan üstün olduğunu, İslâmiyetin aslı itibariyle Hristiyanlığı da kapsadığını, İslâmiyetin, insanlara verdiği hakların fazla olduğunu anlatır. Buna rağmen Hristiyanlık âleminin kasıtlı olarak Müslümanları yanlış anlattıklarını ve algıladıklarını söyler. Müslümanların tarih boyunca bütün inançlara saygı duyduğunu, herkese eşit davrandıklarına dikkati çeker. Müslümanların, hiç kimseyi dinlerini kabul etsinler diye zorlamadıklarını anlatır. Böyle olduğu halde farklı dinlere mensup olan birçok insanın kendi isteğiyle Müslüman olduğunu vurgular. Bütün bunların da İslâmiyetin hoşgörüsünden kaynaklandığını belirtir.

İslâmiyetin kadına bakışı, kadınların dinî duygularının zayıflamasının ahlâkî zaafı getirdiği, doğum esnasında vefat eden kadınların şehit olarak telâkki edilmeleri, üzerinde durulan veya işaret edilen noktalardır.

İncelenen bütün romanlarda aşk ve evlilik konusu geçtiği hâlde, nikâhla ilgili unsurlara ancak bazı romanlarda yer verilir. Yer verilen eserlerde de çok kısa değinmekle yetinilir.

Boşanma konusu, bazen eşler arasındaki yanlış anlaşılmadan kaynaklanıp gerçekleştiği şeklinde görülürken bazen de başka dinlerle karşılaştırma olarak belirir. İslâmiyetteki boşanma konusu, Ahmet Midhat tarafından Hristiyanlıktaki durumla karşılaştırıldığında, İslâmiyetin bu konudaki toleransı savunulur; ancak kendi içinde hoşgörülmez ve Hz.Muhammed'in bir hadisiyle konuya iyi bakılmadığı vurgulanır.

İslâmiyette esaret, hizmetçi, cariye ve kölelik konusunu romanlarında işleyen Ahmet Midhat Efendi, Osmanlıda ya da İslâm âleminde bu durumun pek bulunmadığını savunur. Olanların ise, az olduğunu ve onlara iyi muamele edildiği tezini savunur. Mehmet Celâl'de ise savunmadan ziyade, konuya bakışta dinî duygu ön plâna çıkar.

Romanlarda işlenen unsurlardan birisi de vasiyetnâmedir. Yazılan vasiyetlerin hepsi dinî içeriklidir. Bir kısmında mal varlığıyla, hayırlı şeylerin yapılması vasiyet edilirken kimisinde de pişmanlık ve işlenen günahtan endişe görülür. Bazılarında ise tevekkül ya da Allah'a havale etme duygusu işlenir. **Müşâhedât**'ta gönderilen uzun vasiyet mektubunda, birçok hayırlı şeyin yapılması vasiyet edilirken birçok da dinî konuya temas edilir.

İslâmiyette önemli yeri olan kutsal geceler ve günlerle ilgili unsurlara sadece iki romanda yer verilir. Buralarda da sadece konuya temas edilmekle yetinilir.

Peygamberlerin dışındaki din adamları ya da din büyükleri konusu romanlarda fazla yer almaz. Cezmi'de bir sahabe, Hasan Mellah'ta bir şeyh, **Hüseyin Fellah**'ta ise bir imamın dışında bu konuda bir unsura rastlanmaz. Buralarda da bu din adamları hakkında fazla bilgi verilmeyerek sadece temas edilir.

Romanlarda, ceza mükâfat olarak ele aldığımız ilâhî adalet konusuna en çok Ahmet Midhat yer verir. Diğer romanlarda pek değinilmez. İşlenen romanlarda iyilik yapanlar Allah tarafından mükâfat, kötülük yapanlar ise ceza görürler. Romancılara göre Allah, bu şekilde ceza ve mükâfat vererek dünyada bile adaleti sağlamış olur.

İslâm birliği konusuna Tanzimat dönemi romancılarından Namık Kemal ve Mizancı Mehmet Murat değinirler. Namık Kemal, bu konuda, İslâm birliği için çalışan devlet adamlarından bahsederek onları över. Mizancı Mehmet Murat ise, ideal bir tip olarak seçtiği Mansur vasıtasıyla İslâm birliği tezi ile İslâm devletlerindeki eğitimsizlik konusunu işler. İslâm birliğinin gerçekleşmesi için eğitimin şart olduğunu savunur. Bu konuda, eğitim için Müslüman çocuklarının, cizvit papazlarının açmış oldukları okullara göndermesinde bile bir sakınca görmez.

Nazar ve göz değmesi konusu sadece iki romanda geçer. Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat'ta nazar ve göz değmesine hem temas edilir hem de ondan korunmak için bir muska yapılarak içine "Allah'a ısmarlarım kızcağızım Cenab-ı Hakk seni her afetten masun buyursun" duası yazılır. Şık'ta ise kendisini çekemeyenlerin kötü nazarına uğradığı şeklindeki inanç vurgulanır.

Ahmet Midhat, resim ve heykel konusuna **Yeryüzünde Bir Melek**, **Müşâhedât** ve **Taffüf** romanlarında değinir. Birincisinde dinle bir ilgisi kurulmaz. **Müşâhedât**'ta da bir vesile ile değinir. **Taffüfte** ise bu konudaki İslâmî yasağı tartışmaya açarak konuyu derinleştirmeye çalışır. Burada konu uzunca anlatılır. Rasih Efendi, konunun izahını yapmaya çalışır. İslâmiyetteki bu yasağın, putlara tapma tehlikesinin önüne geçmek için ileri sürülmüş bir tedbir olduğunu, tapmak tehlikesi olmadığı müddetçe resim yapmanın veya evinde resim bulundurmanın bir günah olmayacağını, vurgular.

Müslümanlar için önemli olan kutsal mekânlar ve şehirler hakkında, çok az bilgiye rastlanır. Bahsedilen cami, Kudüs ve Kâbe'den de bir vesile ile temas edilir.

Ahmet Midhat'ın **Süleyman Muslî** romanında batıl bir düşünce olarak ortaya çıkan Bâtınîye mezhebi hakkında geniş tarihî bilgiler verilir. Romanlarında bâtıl itikatları da işleyen Ahmet Midhat, **Taaşşuk-ı Talat**'ta muska; **Çengi**'de efsun, tılsım, sihir, fal olarak bahseder. Ayrıca Ahmet Midhat, **Çengi**'de bu gibi batıl itikatların her zaman, her toplumda yüzde seksenden fazla insanın itibar edip inandığını söylemesi de dikkat çekicidir. Bu konu Hüseyin Cahit'in **Nadide** romanında vampir olarak görülür.

İnceleme konumuz olan devrede yazılmış romanlarda Hristiyan kahramanlar olduğu gibi, bütüniyle Hristiyan kahramanlardan oluşan romanlar da vardır. Bunun için bu konuyu ayrıca ele aldık. Semavî dinlerden Hristiyanlıktaki inanç sistemine sadece Ahmet Midhat üç romanında değinir. **Karnaval**'da bir Hristiyan mürebbiyenin Hristiyanlıktaki üçlü inanç durumunu Müslüman çocuklara empoze etmesini eleştirir, **Müşâhedât**'ta bir vasiyet münasebetiyle değinir, **Ahmet Metin**'de ise bir dua münasebetiyle gündeme getirer.

Hz.Meryem ve Hz.İsa ile ilgili motifler, üç romancıda işlenir. Ahmet Midhat, Mehmet Celâl ve Vecihî. Konuya en çok yer veren Ahmet Midhat Efendi, Hz.İsa'nın bir mucize sonucu ölüyü diriltme unsuruna telmihte bulunur. Ayrıca ehl-i ırz olan kadınlar Hz.Meryem'e benzetilir. Rahibeliğe karar veren kadınlar Hz.Meryem'i örnek alarak hayatlarını ona vakfederler. Bazı kahramanlar Hz.İsa'dan sözler naklederler. Kudüs şehrinin Hz.İsa'nın memleketi olduğu söylenir. Bazı kahramanlar kilisede Hz.Meryem ile Hz.İsa'nın resimleri önünde dua edip ibadet ederler. Bazı evlerde ve kilisede bulunan Hz.Meryem ve Hz.İsa'nın resimlerine dikkat çekilir. Hz.Meryem'in Hz.İsa'yı pedersiz doğurduğu konusuna temas edilir. Ayrıca Hz.İsa'nın putlarla olan mücadelelerine yer verilir. Mehmet Celâl'de ise, Hz.Meryem ve Hz.İsa'nın resimleri önünde dua etmek şeklinde işlenir. Ayrıca Hz.Meryem ve Hz.İsa'nın başları etrafındaki nur halkasına dikkat çekilir ve bazı kadınlar güzellik ve ahlâken Hz.Meryem'e benzetilir. Vecihî'de ise, sadece bir seferinde Hz.İsa'nın ölüyü diriltme mucizesine telmihte bulunulur.

Ahmet Midhat'ın dört romanında temas edilen İncil, bir dinî kitap olarak okunur. Ondan söz nakledilir ve tarihî kütüphane ve müzede birer nüshasına tesadüf edilir.

Kilise, çan, manastır, patrikhane ve buralarda yapılan dinî merasimler de söz konusu edilir. Ahmet Midhat, Mehmet Celâl ve Fikripaşazâde Mehmet Müncî bazı romanlarında bu unsurları işlerler. Ahmet Midhat, kilise, çan ve manastırlar hakkında uzun ve tarihî bilgiler verir ve bu yerlerin gördükleri işlevleri anlatır. Özellikle **Acâib-i Âlem** romanında kiliselerden bahseden Ahmet Midhat, öyle ayrıntılara iner ki, kilisenin yapımında kullanılan taşlara bile değinir. Kiliseleri yaptıran çarlar, onları yapan mimarlar hakkında bilgiler verir. Kiliselerin kaç kubbeli, kaç sutunlu, sutunların uzunluğu gibi bilgilere de yer verir. Kiliselerde yakılan mumlar ve oralarda bulunan resimlerden de bahseden Ahmet Midhat, daha birçok ince ayrıntıları anlatır. Tarihî çanlar ve manastırlardan da genişçe bahseder. Manastırların işlevlerini de anlatan Ahmet Midhat Efendi, buralarda yapılan bazı yanlış uygulamaları eleştirir. Papazların manastırlarda yaptıkları haksızlıklar ve adam kayırmalarına değinir. Kilisede yapılan dinî merasimlere de değinen Ahmet Midhat, bazı camilerin kiliseye çevrildiğini de söyler. Zikredilen konuları romanlarında işleyen Mehmet Celâl ise, kilisede yapılan cenaze merasimi, nikâh ve rahibeler için düzenlenen törenlerden sözeder. Ayrıca Rene

romanında çanlardan da bahseden yazar çan ve kilisenin, kahraman üzerinde meydana getirdiği etkileri anlatır ve yapılan dualara değinir. Kilise konusuna tek bir romanında yer veren Mehmet Müncî ise, kilisede yapılan dinî bir düğüne dikkat çeker.

İncelediğimiz eserlerde, Hristiyanlarca kutsal kabul edilen şehirler ve kutsal günler hakkında sadece Ahmet Midhat'ın romanlarında yer verilir. Ahmet Midhat, romanlarında bizzat değil de bazı vesilelerle Hristiyanlarca kutsal kabul edilen Kudüs ve Roma şehirlerinden bahseder. Roma'da bulunan papalığın merkezi Vatikan ve Sen Piyer kilisesinden sözeder. Ayrıca bayram olarak kabul edilen paskalya günlerinde yapılan etkinlikleri anlatır.

Hristiyanlık âleminde Hz.İsa'nın temsilcileri olarak kabul edilen papazlar, **Ahmet Midhat**'ın romanlarında önemli bir unsur teşkil ederler. Ancak Ahmet Midhat'ın onlar hakkındaki kanaatı genelde olumsuzdur. Onları yeri geldikçe ağır bir dille eleştirir. Ayrıca rahibelerin durumuna da değinen Ahmet Midhat, onların evlenememeleri konusuna değinir ve bu durumu eleştirerek hoş karşılamaz. Papazlara yapılan günah itirafi ve günah çıkartmak konusu kısaca işlenir. Bazı yerlerde papazların dinî taassubunu eleştirir. Papazların, halk üzerinde büyük etkiye sahip olduğunu vurgulayan Ahmet Midhat, onların, yapılan savaşlarda da halkı yönlendirdiğine değinir, birçok kişinin onları ikinci Mesih olarak bildiğini; ancak hakikatta onların öyle olmadığını kendilerini halk nazarında öyle gösterdiğini anlatır, eleştirir. Bazı insanların, papaz yapılması için rahib okullarında eğitildiğine temas eder. Papazlar, halktan para toplarlar, zenginleri korurlar. Bazı hurafe inançlarla saf halkı kandırırlar. Bu konuları da eleştirir. Bir de bazı kahramanları onlara benzetir.

Ahmet Midhat'ın dışında, romanlarında papaz ve rahibelik konusuna değinen yazarlardan birisi de Mehmet Celâl'dir. Mehmet Celâl, **Elvah-ı Sevda** romanında bir yerde papaz konusuna değinir ve eleştirir. Rene romanında ise papaz, rahib ve rahibeler konusuna geniş yer verir ve rahibelik için düzenlenen törenleri genişçe tasvir eder.

Ahmet Midhat'ın romanlarında işlenen vaftiz ve istavroz unsurları, Hristiyanlarca önemli ibadet şekillerindendir. Romanda işlenen bu unsurlar, "günahından dolay istavroz çıkarmak, Rusya'daki çarların vaftiz edilmeleri, vaftiz yağlarının kâseleri,

vaftizin önemi, yemeğe başlarken istavroz çıkarılması, istavroz resimleri, Hristiyanlığı kabul edenlerin vaftiz edilmeleri" şeklinde görülür.

Hristiyanlık âlemindeki mezhep konusuna Namık Kemal bir vesile ile temas eder. Mezhep ve boşanma konusunu beraberce romanlarında işleyen Ahmet Midhat, **Acâib-i Âlem** romanında sadece temas ettiği hâlde **Karnaval** ve **Ahmet Metin**'de hem değinir hem de geniş bilgiler verir. Ahmet Midhat, **Karnaval**'da Katoliklerin boşanma konusundaki durumlarını anlatarak eleştirir. Ayrıca, Katoliklerin boşanma konusundaki izin vermeme şeklindeki katı tutumundan dolayı gayr-ı meşru durumların yaşandığına dikkati çeker. **Ahmet Metin**'de de Hristiyanlıktaki boşanmada, kiliselerin ve Ortodoksların bu konudaki takındığı katı tavırlara değinir ve eleştirir.

Hristiyanlık âlemindeki Allah'a teslimiyet, âhiret ve ilgili unsurlara, Ahmet Midhat ve Mehmet Celâl bazı romanlarında yer verirler. İki romancıda da dikkat çeken unsurlar: "Sıkıntıya düşen insanlara Allah'ın yardım edeceği inancı, sıkıntı ve iyi günlerinde Allah'a dua etme, günahlardan dolayı ümitsizliğe düşme, sıkıntıdan dolayı hâlinden şikayet ve bunun günah olduğu düşünülerek Allah'a tövbe edip sığınma, dünyada verilen cezaların âhirette günâhlarına kefaret olacağı inancı, işlenen günâhtan dolayı Allah'a tövbe edip yalvarma ve Allah'a yemin etme" şeklinde görülürler.

Hristiyanlığı yayma faaliyetlerine de yer veren Ahmet Midhat; **Hasan Mellah**, **Süleyman Muslî**, **Acâib-i Âlem** ve **Rikalde** romanlarında Hristiyan olan Avrupalıların, başka ülkelerde, dinlerini yayma faaliyetlerinde bulunduklarını belirtir.

Hristiyanlık inancındaki melek, peri, huri, cin, şeytan unsurlarına Ahmet Midhat, **Hasan Mellah** ile **Cinli Han** romanlarında bahseder. Hasan Mellah'ta konuya sadece temas ederken Cinli Han'da özellikle cin konusunu uzunca mütalâa eder. Mehmet Celâl'de ise melek ve huri unsurlarına sadece işaret edilir.

Hristiyanlıkta bulunan bâtıl inançları romanlarında işleyen Ahmet Midhat Efendi, Hasan Mellah'ta, müslümana verilecek kızın ruhunun şeytanın kabzedeceği inancına temas eder. Hayret'te, papazların bazı hurafe şeylerle saf insanları kandırdıklarını söyler ve fenlerin çok geliştiği Avrupa'da bu gibi hurafe şeylere inananlara hayret eder ve

yadırgar. Ayrıca bu romanda, Hristiyanlarca uğursuz sayılan 13 rakamının nedenlerine dikkatleri çeker. **Diplomalı Kız**'da iskambil kağıtlarıyla bazı fal oyunlarının yapıldığına temas eder ve bunlara Avrupa'daki bir kısım insanın hâlâ itibar ettiğini söyler. **Ahmet Metin**'de ise, baş kahramana mitolojinin müdafaasını yaptırarak, mitoloji ile hurafelerin farklı şeyler olduğunu belirtir.

Ahmet Midhat, Hristiyanlık âlemindeki din duygusunun azaldığına da dikkati çeker. Ahmet Midhat'a göre bu durum, bazı insanları dinlere karşı tavır almaya sevketmiştir. Ayrıca bir kısım insanın da inançsız olmasına sebep olmuştur. Ahmet Midhat'ın romanlarında, Hristiyanlık âlemindeki bu din duygusunun azalmasının özel bir yeri vardır. Belki de doğu ve batı medeniyetlerinin çatışmasında gözönünde bulundurulacak en mühim meselelerden birisidir. Ahmet Midhat'a göre Hristiyanlık ile medeniyet, çatışma hâlindedir. Avrupa'da ilim ve teknolojinin gelişmesiyle Hristiyanlık gerilemiştir. Ayrıca bu durum din duygusunun azalmasına sebep olmuş ve bir çok insanın dinden çıkmasına sebep olmuştur. Bu konulara dikkat çeken Ahmet Midhat, aynı zamanda, her şeye rağmen dindar insanların çokluğuna da değinir. Ona göre Avrupa'da, her ne kadar fikir serbestliği ile beraber din duygusunda bir azalma olmuşsa da birçok insan, paskalya mevsiminde Hristiyanlarca kutsal bilinen Kudüs ve Roma'yı ziyaret ederler ve ibadetlerini yaparlar.

Tanzimat dönemi romanlarında, Hristiyanlığa ait unsurlara bolca yer verildiği hâlde semavî bir din olan Yahudilikle ilgili konulara fazla yer verilmemiştir. **Acâib-i Âlem**'de sadece temas edilen Yahudilik konusuna **Taffüf**'te biraz daha fazla yer verilir. Burada Benî İsrail ve Hz.Musa'nın bu kavimdeki putlarla olan mücadeleleri işlenir.

Tezimizin üçüncü bölümü semavî olmayan dinlere tahsis edilmiştir. İncelediğimiz romanlar içinde Hinduizmle ilgili bilgilere sadece Ahmet Midhat yer vermiştir. Ahmet Midhat'ın Hayret romanında bahsettiği Hinduizm, geniş yer alır. Hindu olan Safakok Sanç, Hinduizm inançlarına safiyane bağlı bir kahramandır. Gemisinde, bir din adamı olarak dolaştırdığı Gandazib, yaptığı sahtekârlıklarıyla yaşlı ihtiyarı hep kandırır. Hintlinin kızı Mihriban ise Hinduizm inancına bağlı olmakla beraber yaşantısında din duygusu pek görülmez, daha doğrusu inanç konusu onu fazla alakadar etmez. Ahmet Midhat, Hinduizmi tenkit etmekten de geri kalmaz.

Bu dönemdeki romanlarda bahsedilen dinlerden birisi de Mecusîliktir. Mecusîlik konusu Ahmet Midhat'ın sadece iki romanında işlenir. **Acâib-i Âlem**'de bir vesile ile konuya değinen Ahmet Midhat, Mecusîlerin bir ibadethanesinden bahseder ve Miss Haft vasıtasıyla Mecusîlerin pek mutaassıp olmadıklarını vurgular. Gürcü Kızı'nda Mecusîlik konusuna geniş yer veren Ahmet Midhat, onların petrolü ve ateşi kutsal kabul ettiklerini, onların halim-selim adamlar olduklarını, çalışmaya ve hizmet etmeye önem verip bunları ibadet niyetiyle yaptıklarına dikkat çeker. Kısacası Ahmet Midhat'ın diğer dinlere takındığı olumsuz tavrı Mecusîlere göstermemesi dikkat çekicidir. Mecusîleri tenkit eden bir cümlesine bile rastlanmaz.

Bu dönemdeki romanlarda, iptidaî hayat yaşayan ilkel kabile dinlerinden de bahsedilir. İlkel kabile dinlerine **Ahmet Midhat** ve **Mehmet Celâl** yer vermişlerdir. Ahmet Midhat, **Acâib-i Âlem** romanında, Rusyanın soğuk bölgelerinde iptidaî bir şekilde hayatlarını sürdüren Samoyetler ve Laponların inançlarından bahseder. İlkel birer topluluk olan Samoyedler ve Laponlar, avcılıkla geçimlerini sağlarlar. Aralarında güçlü bir asabiyet vardır. Samoyedler, hayır ve şerrin sahibi iki tanrıya inanırlar. Laponlar ise, gök yüzünü birçok tabakaya ayırıp Tanrı'nın en üst tabakada oturduğuna diğer tabakalarda bulunan insanların ise, onun çocukları olduğuna inanırlar. Ayrıca bunlar şeytanla ilişki kurup sihirle uğraşırlar. Ahmet Midhat, bunların inançları konusunda olumlu olumsuz herhangi bir yorumda bulunmaz. İnançlarını sadece nakletmekle yetinir.

Ahmet Midhat, **Rikalde** romanında ise, Amerika'nın yerlilerinden olan Aztekler ve diğer bazı ilkel kabilelerin inançlarına yer verir. Aztekler, vahşi bir kabile olarak tanıtılır. Missori Nehri kenarında Hiyiçilopuştli adında bir tapınakları vardır. Bunlar yakaladıkları esirleri bu mabuda kurban ederler. Başlarında Zak Maradangal adında bir din adamı bulunur. Bu din adamı inançlarının aslının olmadığının farkında olduğu hâlde kabiledeki insanları kandırır. Ahmet Midhat'ın bunlar hakkındaki kanaati olumsuzdur. Onların vahşiliklerinin vahşi kelimesiyle bile ifade edilemiyeceğini söyler. Bunların başındaki reisleri Firavun'a benzetir. Ayrıca bunların putperest olduklarını söyler ve zaman zaman tenkit eder.

Mehmet Celâl sadece **Rene** romanında Amerika'daki yerlilerin inançlarına değinir. Burada, Amerikadaki vahşi insanları saf, masum ve hiçbir şeyden haberleri olmayan, Allah'ın birer mukaddes kulları olarak tanıtır.

Tezimin dördüncü bölümü mitolojiye ayrılmıştır. Tanzimat dönemi romanlarında mitoloji konusu da işlenir. Bu dönemde mitolojik unsurlara Ahmet Midhat, Mehmet Celâl, Mustafa Reşit ve Samipaşazâde Sezâî romanlarında yer verirler. Ahmet Midhat, **Pariste Bir Türk** romanındaki kahramanlardan Katrin'in güzelliğini Venüs'e, Dö Laşen'in güzelliğini ise Jüpiter'e benzetir. **Çengi**'de Kaf Dağı'ndan bahseder. **Ahmet Metin**'de ise, mitolojiye geniş yer verir. Burada Yunan mitolojisinden uzun uzadıya bahseden Ahmet Midhat, bütün Yunan Tanrı ve Tanrıçaları hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Mitolojinin savunmasını yapar. Her milletin tarihinde mitolojinin olduğunu söyler. Yunan mitolojisinin, Batı edebiyatı ve medeniyetinin temelini oluşturduğuna dikkat çeker.

Ahmet Midhat, Taaffüf'te de Yunan mitolojisine geniş yer verir. Burada Rasih Efendi, hanımına; Venüs, Zühre, Jüpiter, Merkür, Aküs, Baküs, Mars ve bunların çocukları hakkında uzun bilgiler verir. Bunlar arasında yaşanan aşkları, gayr-ı meşru ilişkileri, temsil ettikleri mitolojik unsurları, heykellerinin tasvirlerini, bunlar için düzenlenen törenleri de en ince ayrıntısına kadar inerek uzun uzun anlatır. Rasih Efendi'nin bunları bu kadar uzun anlatmasının sebebi kendisinden soğuyan eşi Saniha Hanım'ı, eskisi gibi kendine bağlamaktır. Yani bunlar arasında yaşanan aşkları ve onların kocalarına yaptıkları ihanetleri anlatarak ona ders vermek ister. Anlatılanlar üzerine, Saniha Hanım hatasını anlar ve eskisi gibi kocasını sevmeye başlar. Ona olan sevgisi tekrar ilk zamanlardaki aşka dönüşür. Böylece bu iki sevgili, romanda önemli yeri olan ve vak'ayı teşkil eden, konaktaki Venüs ve Minerva heykelciklerinin mitolojik manasını kendi hayatlarında sergilemiş olurlar.

Mitolojik unsurları birkaç romanında işleyen Mehmet Celâl, bazı kahramanlarını güzellik olarak Venüs ve Zühre'ye benzetir. Mustafa Reşit de romanlarındaki iki

kahramanı Venüs ve Zühre'ye benzetir. Samipaşazâde Sezâî ise, Sergüzeşt'te Yunan ilâhlarına atıfta bulunur, Herkül'den bahseder.

Çalışmamızın beşinci bölümünde dinlerin karşılaştırılmasını ele aldık. Tanzimat döneminde birçok roman yazan Ahmet Midhat, bütün işlediği dinî unsurlarla beraber dinlerin mukayesesine de geniş yer verir. Ahmet Midhat, birçok romanında, özellikle İslâmiyet ile Hristiyanlığın mukayesesini yani karşılaştırmasını yapar. Bu karşılaştırmayı yaparken hiçbir zaman katı bir Müslümanlık tavrı takınmaz. Romanlarının bütününde idealize ettiği kahramanlar ve bunların vak'a içindeki tavırları; Müslüman, Türk ve Osmanlı düşünce ve hareketinin temsilcisidirler. Karşılaştırma yaparken İslâm lehinde ve Hristiyanlık aleyhinde görünmenin yanında daha çok Hristiyanlığa karşı İslâmiyetin savunmasını yapar. Ona göre, Avrupalıların İslâmı itham etmelerinin sebebi papazların ve kilisenin baskısıdır. Yoksa İslâmı, İslâm dünyası içinde tanıyan ve yaşayan Batılılar onun büyüklüğünü taktir ederler. Bu durumu başta **Acâib-i Âlem** romanındaki Hristiyan olan Miss Haft'a söylettiği gibi diğer bazı yabancı kahramanlara da söyletip tastik ettirir.

Ahmet Midhat, İslâmiyet ile Hristiyanlığı karşılaştırırken, İslâmiyetin müsamahasını her vesile ile vurgular, Hristiyanların taassubuna da dikkat çekmeden geçmez. Bu konuda da özellikle Katolikleri hem katı hem de müsamahasız bulur. Yine karşılaştırma yaparken İslâmiyetin evlilik konusundaki müsamahası ile Hristiyanların taassubuna geniş yer verir. Birçok romanında, Müslüman kahramanları Hristiyan kızlarıyla evlendirirken bu konudaki İslâmiyetin toleransına dikkat çeker. Boşanma konusunda da İslâmiyetin cevazını Hristiyanlıktaki durumla karşılaştırır. Bu konuda da yine Katolikleri çok katı bulur. Kilisenin drahoma kanununu eleştirir. Romanlarında kadın konusunu da işleyip karşılaştıran Ahmet Midhat, kadının din ve ahlâk yönüne dikkati çeker, Şark kadınını Garp kadınından daha iffetli bulur. İslâmiyetin kadına verdiği hakları fazla bulurken Hristiyanların kadınlara verdiği hakları az bulur.

Ahmet Midhat, dinleri karşılaştırırken İslâmiyetin, aslı itibariyle Hristiyanlığı kapsadığını vurgular. Çok evlilik konusunda İslâmiyete yöneltilen tenkitlere cevap verir. Yine ona göre Hristiyanlığın en büyük senedi nakildir. İslâmın ise, en büyük senedi nakil ise de bir şey akla uygun olmazsa İslâmiyet nazarında delil kabul edilmez.

Ahmet Midhat'ın dikkat çektiği konulardan birisi de İslâmiyeti kabul edenlerin zorlanmadan kendi isteklerine bırakılmalarıdır. Ayrıca burada şunu da belirtelim ki, Ahmet Midhat'ın, Müslüman roman kahramanları Hristiyanlığa hoşgörü ile bakarken, Hristiyan kahramanları çok defa bilgisizlik eseri olarak İslâmiyete karşı olumsuz bir tavır içindedirler. Yalnız Felatun Bey İle Rakım Efendi romanının kahramanı Mösyö Ziklas, bu konuda bir istisna teşkil eder. Ahmet Midhat, İslâmiyet ile Hristiyanlığı her vesile ile karşılaştırdığı hâlde, romanlarında yer verdiği Yahudilik, Mecusîlik ve Hinduizm hakkında pek yorum yapmaz. Mecusîlik hakkındaki fikri ise, hep müspettir.

Görülüyor ki, inceleme konumuz olan devredeki romanlarda şu veya bu şekilde din duygusu tezahür etmektedir. Yalnız dinî hayatın tezahürlerine pek rastlayamıyoruz. Roman kahramanlarının çoğunda din, din duygusu ya bir motif, temas ya da fikir olarak karşımıza çıkar. Ramazan, kandil, namaz ve benzeri dinî yaşayış şekillerine ya hiç ya da pek az rastlarız. Öte yandan gittikçe din duygusunun romanlarımızda azaldığını söylemek de yanlış olmaz.

BİBLİYOGRAFYA

İncelenen Romanlar

Ahmet Midhat, "Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbulda Neler Olmuş", İstanbul 1291, Şark Matbaası, 126s.

Ahmet Midhat, "Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar", İstanbul 1291, Şark Matbaası, 461s.

Ahmet Midhat, "Zeyl-i Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar", İstanbul 1292, Kırkanbar Matbaası, 440s.

Ahmet Midhat, "Karıkoca Masalı", İstanbul 1292, Kırkanbar Matbaası, 61s.

Ahmet Midhat, "Hüseyin Fellah", İstanbul 1292, Kırkanbar Matbaası, 367s.

Ahmet Midhat, "Felatun Bey İle Rakım Efendi", İstanbul 1292, Kırkanbar Matbaası, 154s.

Ahmet Midhat, "Pariste Bir Türk", İstanbul 1293, Kırkanbar Matbaası, 560s.

Ahmet Midhat, "Çengi", İstanbul 1294, Kırkanbar Matbaası, 160s.

Ahmet Midhat, "Kafkas", İstanbul 1294, Kırkanbar Matbaası, 240s.

Ahmet Midhat, "Süleyman Muslî", İstanbul 1294, Kırkanbar Matbaası, 227s.

Ahmet Midhat, "Yeryüzünde Bir Melek", İstanbul 1296, Kırkanbar Matbaası, 1184s.

Ahmet Midhat, "Henüz 17 Yaşında", İstanbul 1297, 200s.

Ahmet Midhat, "Karnaval", İstanbul 1298, 269s.

Ahmet Midhat, "Dürdane Hanım", İstanbul 1299, 125s.

Ahmet Midhat, "Vah", İstanbul 1299, 173s.

Ahmet Midhat, "Acâib-i Âlem", İstanbul 1299, 288s.

Ahmet Midhat, "Cellat", İstanbul 1301, 192s.

Ahmet Midhat, Esrar-ı Cinâyât, İstanbul 1301, 224s.

Ahmet Midhat, "Cinli Han", İstanbul 1302, Kırkanbar Matbaası, 160s.

Ahmet Midhat, "Bahtiyarlık", İstanbul 1302, Kırkanbar Matbaası, 194s.

Ahmet Midhat, "Hayret", İstanbul 1302, 507s.

Ahmet Midhat, "Arnavutlar Solyotlar", İstanbul 1305, 221s.

Ahmet Midhat, "Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrar", İstanbul 1305, 293s.

Ahmet Midhat, "Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları", İstanbul 1305, 87s.

Ahmet Midhat, "Haydut Montari", Dersaâdet 1305, Kırkanbar Matbaası, 276s.

Ahmet Midhat, "Gürcü Kızı Yahut İntikam", İstanbul 1306, 198s.

Ahmet Midhat, "Rikalde Yahut Amerikada Vahşet Âlemi", İstanbul 1307, 256s.

Ahmet Midhat, "Diplomalı Kız", İstanbul 1307, Kırkanbar Matbaası, 228s.

Ahmet Midhat, "Müşâhedât", İstanbul 1308, 319s.

Ahmet Midhat, "Ahmet Metin ve Şirzâd Yahut Roman İçinde Roman", İstanbul 1309, 727s.

Ahmet Midhat, "Taaffüf", Dersaâdet 1313, İkdam Matbaası, 339s.

Fatma Âliye, "Muhadarat", Konstantiniye 1309, Matbaa-i Ebüzziya, 463s.

Fikripaşazâde Mehmet Müncî, "Diyana", Kostantiniye 1309, Matbaa-i Ebü'z-ziya, 188s.

Fikripaşazâde Mehmet Müncî, "Merâret-i Hayat", İstanbul 1309, Kasbar Matbaası, 118s.

Halit Ziya, "Nemide", İzmir 1307, Hizmet Matbaası, 228s.

Halit Ziya, "Bir Ölünün Defteri", İzmir 1307, Hizmet Matbaası, 172s.

Halit Ziya, "Ferdi ve Şürekası", Dersaâdet 1312, Nişan Berberyan Matbaası, 275s.

Hüseyin Cahit, "Nadide", İstanbul 1308, Âlem Matbaası, 499s.

Hüseyin Rahmi, "Şık", II.Tab', Dersaâdet 1336, Matbaa-i Orhaniye, 175s.

Mehmet Celâl, "Venüs", İstanbul 1303, Dikran Karabetyan Matbaası, 48s.

Mehmet Celâl, "Cemile", İstanbul 1303, Karabet ve Kasbar Matbaası, 60s.

Mehmet Celâl, "Dehşet Yahut Üç Mezar", Dersaâdet 1304, Karabet ve Kasbar Matbaası, 64s.

Mehmet Celâl, "Orora", Dersaâdet 1304, Karabet ve Kasbar Matbaası, 63s.

Mehmet Celâl, "Margerit", Dersaâdet 1308, Kasbar Matbaası, 70s.

Mehmet Celâl, "Elvah-ı Sevda", Konstantiniye 1308, Âlem Matbaası, 251s.

Mehmet Celâl, "Muhabbet-i Mâderâne", İstanbul 1309, Kasbar Matbaası, 62s.

Mehmet Celâl, "Küçük Gelin", İstanbul 1314, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 112s.

Mehmet Celâl, "Bir Kadının Hayatı", Dersaâdet 1311, Matbaa-i Safa ve Enver, 292s.

Mehmet Celal, "Zehra", Konstantiniye 1311, Âlem Matbaası, 160s.

Mehmet Celâl, "Rene", İstanbul 1311, Safa ve Enver Efendi Matbaası, 80s.

Mehmet Celâl, "Bîvefa", İstanbul 1311, Âlem Matbaası, 88s.

Mehmet Celâl, "Mükâfat", Konstantiniye 1312, Ah Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 75s.

Mehmet Murat, "Turfanda mı Yoksa Turfa mı", İstanbul 1308, Mahmut Bey Matbaası, 420s.

Mustafa Reşit, "Neyyir", Dersaâdet 1307, Mahmut Bey Matbaası, 56s.

Mustafa Reşit, "Lorans", İstanbul 1310, Onur Efendi Matbaası, 111s.

Mustafa Reşit, "Pembe Ferâce", İstanbul 1310, Onur Efendi Matbaası, 63s.

Namık Kemal, "İntibah", İstanbul 1291, 222s.

Namık Kemal, "Cezmi", Cüz-i Evvel, İstanbul Sene 1305, 344s.

Samipaşazâde Sezâî, "Sergüzeşt", II.Tab', İstanbul 1340, Kütübhane-i Sudî, 125s.

Şemmsettin Samî, "Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat", Tab-ı Ulâ, İstanbul 1289, Elcevâib Matbaası, 180s.

Vecihî, "Mehcûre", Dersaâdet 1311, İkdam Matbaası, 540s.

Vecihî, "Mihridil", Dersaâdet 1311, İkdam Matbaası, 116s.

Diğer Kaynaklar

ADIBEŞ, Mahir, "Romanın Ruhu ya da Sadece Roman", Türk Yurdu Dergisi, Sayı 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.33-35.

AFACAN, Aydın, "Cumhuriyet Dönemi Şiirinde Yunan ve Latin Mitologyası" Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-1999.

Ahmet Midhat, "Menfa", İstanbul 1293, Kırkanbar Matbaası, 128s.

Ahmet Midhat, "Üss-i İnkılâp" Cilt: I, İstanbul 1294, Takvimhâne-i Amire Matbaası, 438s.

Ahmet Midhat, "Üss-i İnkılâp" Cilt: II, İstanbul 1294, Takvim-i Vekayi Matbaası, 419s.

Ahmet Midhat, "Müdafaa" Cilt: I, İstanbul 1300, 620s.

Ahmet Midhat, "Müdafaaya Mukabele ve Mukabeleye Müdafaa" Cilt: II, İstanbul 1300, 620s.

Ahmet Midhat, "Müdafaa" Cilt: III, İstanbul 1302, 569s.

Ahmet Midhat, "İstibşar", İstanbul 1310, 138s.

Ahmet Midhat, "Avrupa Adab-ı Muaşereti yahut Alafranga", İstanbul 1312, İkdam Matbaası, 636s.

Ahmet Midhat, "Nizâ-ı İlm ü Din", Cilt: I, İstanbul 1313, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 550s.

Ahmet Midhat, "Nizâ-ı İlm ü Din", Cilt: II, İstanbul 1313, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 543s.

Ahmet Midhat, "Nizâ-ı İlm ü Din", Cilt: III, İstanbul 1315, Hakikat Matbaası, 523s.

Ahmet Midhat, "Nizâ-ı İlm ü Din", Cilt: IV, İstanbul 1318, Hakikat Matbaası, 422s.

AKENGİN, Yahya, "Romana Günümüz Penceresinden Bir Bakış Denemesi", Türk Yurdu Dergisi, Sayı 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.31-32.

AKSOY, Nazan, "Fatma Âliye Hanım'ın Muhadarat'ında Kadın Açısı", Varlık Dergisi, Kasım 1992, s.40-43

AKSOY, Nazan, "Fatma Âliye Hanım'ın Muhadarat'ında Kadın Açısı 2", Varlık Dergisi, Aralık 1992, s.24-27.

AKYÜZ, Kenan, "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923", İnkılâp Kitabevi, 5.Baskı, İstanbul-1990.

ANDI, M.Fatih, "Ara Nesil Şairi Mehmet Celâl, Hayatı, Görüşleri, Şiirleri", Alfa Yayınları, İstanbul-1995.

ARAT, Reşit Rahmeti, "Eski Türk Şiiri", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1991.

ARGUNŞAH, Hülya Eraydın, "Türk Edebiyatında Tarihi Roman", Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1990.

ARGUNŞAH, Hülya, "Cezmi Üzerine Bazı Düşünceler", Türk Dili Dergisi, Sayı 545, Mayıs 1997, s.510-518.

ARSLAN, Nur Gürani, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Yabancılar", Türk Dili Dergisi, Sayı: 521, Mayıs 1995, s.590-600.

ASİLTÜRK, Bâki, "Ahmet Midhat Efendi Müsteşrikler Kongresinde", Türk Dili Dergisi, Sayı: 521, Mayıs 1995, s.570-576.

Atatürk Kültür Merkezi Dergisi ERDEM, "Türklerde Hoşgörü Özel Sayı-III", Cilt: 8, Sayı:24, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Ocak-1996.

ATEŞ, Ahmet, "Bâtınîye", İslâm Ansiklopedisi, Cilt:2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1993.

AYDIN, Süleyman, "Tanzimat Dönemi Romanında Kadın", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri-1995.

AYDIN, Mustafa, "Kurumlar Sosyolojisi", Vadi Yayınları, 1997.

AYTAÇ, Gürsel, "Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler" Gündoğan Yayınları, Ankara-1990.

BAKIRCIOĞLU, Ziya, "Başlangıçtan Günümüze Türk Romanı", Ötüken Neşriyat, İstanbul-1986.

BAKİ, Hayati, "Tanzimat Edebiyatında Edebiyat ve İnsan", Promete Yayınları, Ankara-1993.

BAKİ, Hayati, "Tanzimat Edebiyatında Roman", Türk Yurdu Dergisi, Sayı 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.83-87.

BALCI, Yunus, "Batılılaşma Açısından Roman-Aydın İlişkisi ve İlk Dönem Romanlarımızda Aydınlar", Türk Yurdu Dergisi, Sayı 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.133-139.

BATIREL, Ömer Faruk, "Ahmet Midhat Efendi", Türk Dili Dergisi, Sayı 521, Mayıs 1995, s.524.

BAYDAR, Hayati, "Ahmet Midhat Efendi, Sanatı, Eserleri", İstanbul-1954.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, "Din Sosyolojisi", İstanbul-1985.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, "Beşyüz Hadis-i Şerif", İstanbul-1963, s.159-160.

BİRİNCİ, Necat, "Ahmet Midhat Efendi'nin Önemli Bir Romanı: Müşâhedât", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Sayı 1-2-3-4, Ocak-Ekim 1980, s.66-76, 55-73, 65-75, 69-74.

BİRİNCİ, Necat, "Türk Romanında Erken Atılmış Bir Adım: Müşâhedât", Türk Dili, Sayı 433, Ocak 1988, s.25-31.

BİRİNCİ, Necat, "Nâbizâde Nâzım", Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara-1987.

BİRİNCİ, Ali, "Roman mı? Hatırat mı?", Türk Yurdu Dergisi, Sayı 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.88-91.

BORATAV, Pertev Naili, "İlk Romanlarımız", Folklor ve Edebiyat: II, İstanbul-1945, s.130-152.

BUCAİLLE, Maurice, "Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an", Çeviren: Mehmet Ali SÖNMEZ, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul-1987.

CARTER, V.Findley, "Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da", Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul-1999.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, "İdeal Gazeteci, Efendi Babamız, Ahmet Midhat", Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul-1964.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, "Divan Şiiri", Türk Dili Dergisi Türk Şiiri (Divan) Özel Sayısı II, Sayı: 414-416, Temmuz-Ağustos-Eylül, 1986, s.1-77.

ÇETİN, Aysun, "Tanzimattan Cumhuriyete Türk Aydınının Mitolojiye Bakışı", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir-1993

ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, "Bâtınîlik Nedir", Mezhepler, Ahlâk ve İslâm Felsefesi ile ilgili Makaleler, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi-1967.

DEMİR, Ali Özcan, "Batıda ve Osmanlı Toplumunda Aydınlanma-Roman İlişkisi", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1995.

DİNO, Güzin, "Türk Romanının Doğuşu", Cem Yayınları, İstanbul-1978.

DOĞANAY, Mehmet, "Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında İstanbul", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1999.

DURKHEİM, Emile, "İntihar Toplumbilimsel İnceleme", Çeviren: Prof. Dr. Özer Ozankaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1986.

DURKHEİM, Emile, "Dini Hayatın İbtidai Şekilleri", Çeviren: Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin Matbaası, İstanbul-1923-1924.

DUYMAZ, Recep, "Muhayyelat ile Taaşşuk-ı Talat Arasındaki Benzerlikler", Dergah, Sayı 115-116, Eylül-Ekim 1999, s.10-11, 21.

DUYMAZ, Recep, "Muhayyelat ile İntibah Arasındaki Benzerlikler", Dergah, Sayı 117, Kasım 1999, s.10-11, 21.

DUYMAZ, Recep, "Muhayyelat ile Çengi Arasındaki Benzerlikler", Dergah, Sayı 118, Aralık 1999, s.20-22.

DUYMAZ, Recep, "Muhayyelat ile Çengi Arasındaki Benzerlikler II", Dergah, Sayı 119, Ocak 2000, s.17-19.

DÜRDER, Baha, "Roman Anlayışı", Remzi Kitabevi, İstanbul-1971.

EMİL, Birol, "Mizancı Murat Bey Hayatı ve Eserleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1979.

EMİL, Birol, "Mizancı Mehmet Murat Bey ve Romanına Dair, Turfanda mı Turfa mı", Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul-1980.

ENGİNÜN, İnci, "Ahmet Midhat Efendi", Türk Dili Dergisi, Sayı 521, Mayıs 1995, s.525-531.

ENGİNÜN, İnci, "Roman", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Cilt: 7, Dergah Yayınları, İstanbul-1990, s.340-345.

ERDEM, Leman, "Ahmet Midhat Efendi-Recâizâde Ekrem-Hüseyin Rahmi'nin Romanlarında Züppe ve Softa Tipleri", Türkiyat Enstitüsü, Tez No:437, 1953.

ESEN, Nükhet, "Tanzimat Romanında Yazarın Konumu", Hürriyet Gösteri Dergisi, Mayıs 1986, s.16-18.

ESEN, Nükhet, "Türk Romanında Aile Kurumu", Boğaziçi Ün. Matbaası, İstanbul 1990.

ESEN, Nükhet, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Kadın Sorunları", Hürriyet Gösteri Dergisi, Sayı 133, Aralık 1991, s.62-63.

ESEN, Nükhet, "Modernist Bir Romanın Habercisi: Dürdane Hanım", Hürriyet Gösteri Dergisi, Sayı 125, Nisan 1991, s.78-79.

ESEN, Nükhet, "Türk Romanında Güçlü Kadınlar", Türk Dili Dergisi, Sayı 479, Kasım 1991, s.381-384.

ERTEK, Ahmet, "İslâm Ansiklopedisi" Amerika Maddesi, Cilt: 3, Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları, İstanbul-1991, s.31,34.

FICHTER, Joseph, "Sosyoloji Nedir", Çeviren: Nilgün ÇELEBİ, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Konya-1992.

FINN, Robert P., "Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)", Çeviren: Tomris Uyar, Bilgi yayınevi, İstanbul-1984.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri "Türk Aile Sosyoljisi", Refiî Şükrü Suvla Armağanı'ndan Ayrı Basım, İstanbul 1971.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, "Tanzimat'ta İçtimaî Hayat", İstanbul-1940.

FORSTER, E.M., "Roman Sanatı", Çeviren:Ünal Aytür, Adam Yayınları, 2.Baskı, İstanbul-1985.

FREYER, Hans, "Din Sosyolojisi", Çeviren: Turgut Kalpsüz, Ankara, 1964.

GERÇEK, Suna, "Ahmet Midhat Efendi ve Avrupa", Türkiyat Enstitüsü, Tez No: 437, 1953.

GEVGİLİLİ, Ali, "Türk Romanı ve Toplum Gerçekleri", Türk Yurdu Dergisi, Sayı 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.384-389.

GÖÇGÜN, Önder, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarındaki Şahıslar Kadrosu", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1989.

GÖKALP, Ziya, "Türk Medeniyeti Tarihi, I" Türk Kültür Yayını, 1974.

GÖKBENDER, Nezihe, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Kadın Tipleri", Türkiyat Enstitüsü, Tez No: 437, 1953.

GÖKBERK, Macit, "Felsefe Tarihi", Bilgi Yayınları, 1974.

GÖKBERK, Macit, "Felsefe Tarihi", Remzi Kitabevi, İstanbul-1980.

GÖKÇEK, Fazıl, "Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi İle İlgili Bazı Tespitler", Türk Yurdu Dergisi, Sayı 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.126-132.

HANS, Freyer, "Din Sosyolojisi", Çeviren: Turgut KALPSÜZ, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara-1964.

HASER, Melih, "Fatma Âliye Hanım ve Muhadarat", Türkiyat Enstitüsü, Tez No: 745, 1966.

HASER, Melih, "Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Kahramanlar", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1994.

HEADENS, Kleber, "Roman Sanatı", Çeviren: Yaşar Nabi, Varlık Yayınları, İstanbul-1953.

İDİL, Mümtaz, "Gerçeklik ve Roman", Dayanışma Yayınları, Ankara-1983.

İNCİ, Handan, "Tanzimat Devri Türk Romanında Baba", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1992.

İNCİ, Handan, "Ahmet Midhat Efendi ve Çocuk Terbiyesi", Türk Dili Dergisi, Sayı 521, Mayıs 1995, s.577-589.

İNCİ, Handan, "Tanzimat Romanında Birey-Toplum Çatışması ve İntihar", Varlık Dergisi, Sayı 1068, Eylül 1996, s.10-13

İSLÂM, Ayşenur, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Halk İnanışları", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-1985.

JALAL SHOMS, Muhammet, "Servet-i Fünundan Önce Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1984.

KAFESOĞLU, İbrahim, "Türk Milli Kültürü", Boğaziçi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul-1984.

KALPAKÇIOĞLU, Fethi Naci, "Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme", Gerçek Yayınları, İstanbul-1981.

KAPLAN, Mehmet, "Sergüzeşt Romanı", Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1", Dergâh Yayınları, İstanbul 1992.

KAPLAN, Mehmet, "Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat", Türk Edebiyatı ÜzerindeAraştırmalar2", Dergâh Yayınları, İstanbul 1987.

KERMAN, Zeynep, "Romancılarımızın İdeal Kadın Tipleri 1", Hürriyet Gösteri Dergisi, Nisan 1990, s.78-80.

KERMAN, Zeynep, "Tanzimat Dönemi Türk Romanında Esaret Temi ve Sergüzeşt Romanı", Millî Kültür, Sayı: 7, Aralık 1981, s.32-36.

KETENE, Cengiz, "Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Mekan", Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum-1987.

KILIÇ, Yusuf, "Mezopotamya Mitolojisinin Anadolu ve Yunan Mitolojisine Olan Etkileri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara-1997

KOLAYLI, Nurhan, "Çağdaş Türk Resminde Mitoloji", Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1998.

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar", Üçüncü Basım, Ankara-1976.

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Türk Edebiyatı", İslâm Ansiklopedisi, Cilt 12/2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1988, s.530-565.

KÖPRÜLÜ, Fuad, "Türk Edebiyatı'nın Menşei", Edebiyat Araştırmaları I, Ötüken Yayınları, III.Basım, İstanbul-1989.

KUDRET, Cevdet, "Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman, İstanbul-1971.

KUNDERA, Milen, "Roman Sanatı", Çeviren: İsmail Yağız, Afa Yayınları, İstanbul-1989.

KURNAZ, Şefika, "Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1992.

MARDİN, Şerif, "Tanzimatttan Sonra Aşırı Batılılaşma", Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, İstanbul-1971.

MARDİN, Şerif, "Türkiye'de Toplum Ve Siyaset", Makaleler I, İletişim Yayınları, Üçüncü Baskı-1992

MARDİN, Şerif, "Din ve İdeoloji", A.Ü.S.B.Fak. Yayını, Ankara-1969.

MARDİN, Şerif, "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, İstanbul 1971, s.411-458.

MİYASOĞLU, Mustafa, "Romanımız ve Romancımız Üzerine", Türk Yurdu Dergisi, Sayı: 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.69-72.

MORAN, Berna, "Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I", İletişim Yayınları, Beşinci Baskı İstanbul-1995.

MORAN, Berna, "Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi", Cem Yayınevi, İstanbul-1981.

MUTLUAY, Rauf, "100 Soruda Edebiyat Bilgileri", Gerçek Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul-1979.

Namık Kemal "Renan Müdâfaa-nâmesi", İstanbul-1326 (1884).

NECATİGİL, Behçet, "100 Soruda Mitologya" Gerçek Yayınları, 1973.

NİRUN, Nihat, "Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara-1994.

NORTBOURNNE, Lord, "Modern Dünyada Din", Çeviren: Şahabeddin YALÇIN, İnsan Yayınları, İstanbul-1995.

OKAY, Orhan, "Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi", Milli Eğitim Yayınları, İstanbul-1989.

OKAY, Orhan, "İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad", Dergâh Yayınları, İstanbul.

OKAY, Orhan, İlk Romanlarımız Üzerine Bazı Dikkatler", Türk Yurdu Dergisi, Sayı: 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.80-82.

OKAY, Orhan, "Ahmet Midhat Efendi", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul-1977, s.68-70.

OKAY, Orhan, "Türk Romanında Köy Mevzuunun Girişinde Unutulan Bir İsim: Ahmet Midhat Efendi", Birinci Türkoloji Kongresi, Kervan Yayınları, İstanbul-1980, s.169-176.

ORTAÇ, Şükran, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında ve Letaif-i Rivayat Serisi Hikayelerinde Beyoğlu", Türkiyat Enstitüsü, Tez No: 430, 1954.

ÖGEL, Bahaeddin, "Türk Kültür Tarihine Giriş", Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul-1978.

ÖNAL, Mehmet, "Popüler Bir Romancı Mehmed Vecîhî Bey", Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 327, Ocak-Temmuz 1990, s.417-423.

ÖRİK, Nahit Sırrı, "Roman ve Hikâye", Ankara Matbaası, İstanbul-1933.

ÖRNEK, Sedat Veyis, "100 Soruda Din, Büyü, Sanat, Efsane", Gerçek, 1971.

ÖZEK, Ali, Hayrettin KARAMAN, Ali TURGUT, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları, Ankara-1993.

ÖZÖN, M.Nihat, "Türkçede Roman", İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul-1985.

ÖZDEMİR, Cihan, "Roman Nedir", Türk Yurdu Dergisi, Sayı 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.6-10.

SEZEN, Yümni, "İslâm Sosyolojisine Giriş", Turan Kültür Vakfi Yayını, İstanbul-1994.

SUNAR, Cavit, "Bâtınîler", İslâm Felsefesi Devleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1967.

PARLA, Jale, "Babalar ve Oğulları, Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri", İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul-1993.

PARLATIR, İsmail, "Tanzimat Edebiyatında Kölelik", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1992.

PARLATIR, İsmail, "Reci-zâde Mahmut Ekrem", Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ulucan Matbaası, Ankara-1986.

PAZARLI, Osman, "Din Psikolojisi" Remzi Kitabevi, İstanbul-1972.

ROBERTSON, Roland, "Din Sosyolojisinin Gelişimi", Çeviren: Abdullah Topçuoğlu, Vadi Yayınları, Ankara-1996.

ŞAHİN, İbrahim, "Türk Romanının Tarihi Gelişimi", Türk Yurdu Dergisi, Sayı: 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.45-65.

SARICIK, Murat, "Batılı Kölelik Anlayışı Karşısında Osmanlıda Kölelik, Cariye ve Harem", İsparta-1999.

ŞEHSUVAROĞLU, Lütfü, "Hariçten Gazel Okumak Memnudur Roman, Hayat ve Eleştirisi", Türk Yurdu Dergisi, Sayı 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.98-109.

SEZEN, Yümni, "Sosyoloji Açısından Din", İstanbul-1988.

SEZER, Baykan, "Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı", İstanbul Fakültesi Matbaası, İstanbul-1981.

SINAR, Alev, "Türk Hikaye ve Romanında Çocuk (1872-1950)", Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul-1995.

ŞENER, Semra, "Mehmet Celâl'in Hayatı ve Romanları", Türkiyat Enstitüsü, Tez No: 458, 1954.

SUNAR, Cavit, "Bâtınîler", İslâm Felsefesi Devleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1967, s.39-44..

TANPINAR, Ahmet Hamdi, "19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi", Çağlayan Basımevi, Yedinci Baskı, İstanbul-1988.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Namık Kemal'in 100.yılı Münasebetiyle Cezmi'ye Dair", Edebiyat Üzerine Makaleler, Hazırlayan: Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul-1992.

TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, "Din Sosyolojisi -Giriş", Ankara Üniversitesi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara-1968.

TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, "Din Sosyolojisi", A.Ü.İ. Fak. Yayınları, Ankara-1986.

TAŞÇIOĞLU, Yılmaz, "Mehmed Celal'in Romanları ve Popüler Edebiyat Geleneği", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adapazarı-1995.

TEKİN, Talat, "İslâm Öncesi Türk Şiiri", Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı I (Eski Türk Şiiri)", Türk Dil Kurumu Yayınları, S. 409, Ocak 1986.

TEKŞAN, Mesut, "Tanzimat Romanında İntihar Olaylarının Psikolojik ve Sosyal-Psikolojik Sebepleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-1988.

TİMUR, Tamer, "Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik", Afa Yayınları, İstanbul-1991.

TURAL, Sadık Kemal, "Roman Teorisi Üzerine Düşünceler", Türk Yurdu Dergisi, Sayı: 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.11-22.

TÜMER, Günay, Abdurrahman KÜÇÜK, "Dinler Tarihi", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1985.

TÜMER, Günay, "Bîrûni'ye Göre Dinler ve İslâm Dini", Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-1986.

TÜMER, Günay, "Din", İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul-1994.

UÇ, Himmet, "Ahmet Midhat Sanat ve Edebiyatı", Bizim Büro Basımevi, Ankara-2000.

UĞURCAN, Sema, "Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri-Tanzimattan Cumhuriyete", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1983.

UĞURCAN, Sema, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet", Türk Dili Dergisi, Sayı: 521, Mayıs 1995, s.554-564.

UĞURCAN, Sema, "Ahmet Midhat Efendinin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet", Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1987, s.185-199.

ÜLGEN, Erol, "Ahmet Midhat Efendi'de Çalışma Fikri", İstanbul-1994.

ÜLGEN, Erol, "Ahmet Midhat Efendi'de Askerlik Fikri ve Gönüllü Romanı", Türk Dili Dergisi, Sayı 521, Mayıs 1995, s.619-627.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi" Cilt I, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul-1966.

WACH, Joachim, "Din Sosyolojisi", Çeviren: Prof.Dr. Ünver GÜNAY, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-1995.

YALÇIN, Âlemdar M., "Türk Romanında Batıl İtikatlar ve Yobazlık (1920-1928)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum-1979.

YAVUZ, Hilmi, "Roman Kavramı ve Türk Romanı" Bilge Yayınları, Ankara-1976.

YAZGIÇ, Kâmil, "Ahmet Midhat Efendi, Hayatı ve Hatıraları", Tan Matbaası, İstanbul-1940.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, "Hak Dini Kur'an Dili", Diyanet İşleri Neşriyatı, İstanbul-1936.

YENİÇERİ, Hüseyin, "Ahmet Mithat'ın Hikayeciliği", Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-1994.

YETİŞ, Kâzım, "Yahya Kemal'in Eserlerinde Dinî Hayatın Tezahürleri", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Sayı: 1, Ocak 1988, s.29-45.

YETİŞ, Kâzım, "Dil ve Edebiyat Münakaşalarında Ahmet Midhat Efendi", Türk Dili Dergisi, Sayı 521, Mayıs 1995, s.540-553.

YETİŞ, Kâzım, "Türk Romanında Yunus Emre" Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 69, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 2, Ankara-1995, s.505-529.

YILDIZ, Ali, "Ahmet Midhat Efendi'nin Hikâye, Roman ve Tiyatrolarında İnsan", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1999.

YILMAZ, Durali, "Romanımız ve İnsanımız", Nakışlar Yayınevi, İstanbul-1976.

YILMAZ, Durali, "Türk Romanının Doğuşu ve Ahmet Mithat Efendi", Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul-1987.

ÖZGEÇMİŞ

Kemal TİMUR, 1969 yılında Adıyaman'ın Besni ilçesinin Yazı Yalankoz Köyü'nde doğdu. İlkokulu doğduğu köyde, orta öğrenimini Besni ilçesinde yaptı. 1993 tarihinde Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu.

Halen Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi'dir.

Evli ve bir çocuk babasıdır.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ